

مێژووی مه‌ردووخ

مێژووی کوردو کوردستان

شیخ محمد مه‌ردوخی کوردستانی
ئاد ئایه‌توللا (مه‌ردووخ)

وه‌رگیرانی: زانهر محهمهد

چاپی یه‌که‌م

۲۰۱۱

میزووی مەردۆخ

میزووی^۷

کوردو کوردستان

شیخ محمد مەردۆخی کوردستانی

نایمتوئلا (مەردۆخ)

وەرگیڕانی: زانەر محمد

چاپی یەکەم

۲۰۱۱

پېښناسی کتیب:

ناوی کتیب: میژووی کوردو کوردستان

نوسینی: محمد (نایه توللا مهردوخی کوردستانی)

وهر گیرانی: زانه محمد

تایپ: وهر گیر

ههلهچن: وریا فایهقی

دیزاینی ناوهوه: چوارچرا

دیزاینی بهرگ: خهلیل هیدایهت مام شیخ ۰۷۵۰۴۹۲۴۲۶۳

شونینی چاپ: چاپخانهی روژههلات / ههولیر

توبهتی چاپ: چاپی به کهم ۲۰۱۱

نرخ: (۱۱) یازده ههزار دینار

تیراژ: (۲۰۰۰) دانه

له بهر پوه بهرایهتی کتیبخانه گشتیه کان ژماره می سپاردنی (۴۸۰) سالی ۲۰۱۱ پیدراوه

له بلاو کراوه کانی کتیبخانهی ئاویر ((۵۶))

مافی له چاپ دانه وهی پاریزراوه بو کتیبخانهی ئاویر

بەشى يەككە:

سەبارەت بەبارودۇخى گشتى، لەخۇگىرى پىنج بەند

پەيكەرى مۇۋە ھاۋشىۋەى ھەموو ئاژەلەكانى دىكە لەگيان و جەستە پىكھاتوۋە. تا گيان ميوانى جەستە بىت، پىنج سەرچاۋەى ھەستە ۋەرەكان، يانى بىنن، بىستىن، بۆنكردن، بەركەۋتن و تامكردن لەجموجۇلدان و بەھۋى ئەوانەۋە بەردەوام زانىارى لەخانەكانى مېشكى مۇۋە شىۋە دەگرىت و ھزر و ئەندىشەكان دروست دەبن.

كاتىك گيان قەلەى جەستە بەجىبىلەت، مېشكىش ھاۋشىۋەى ھەموو ئەندامەكانى دىكە، لەناۋ دەچىت و دەپووكىت. ھزر و ئەندىشەكانىش دەپووكىن و سەرئەنجام لەناۋ دەچن و چىتر ھىچ مۇۋىك تواناى دەسپىراگەىشتىنى ئەو ھزر و ئەندىشانەى نابىت.

بەمپىيە، تەنيا رىگەى ھەلگرتن و پاراستنى ئەو ھزر و ئەندىشانە ئەۋەيە، تا مەلى گيان لەقەفەسى جەستە ھەلنەفرىۋە ھزر و ئەندىشەكان لەناۋنەچوون، بەرىكوپىكى بخرىنە سەر كاغەز و بەمشىۋەيە ھزر و زانىارى كەسەكان دەمىنىتەۋە و كەسانى دىكەىش دەتوانن كەلكى لىۋەرېگرن.

مەبەستى سەرەكى مۇۋە لەداهىنانى نووسىن جگە لەمە ھىچىتر نىيە جگە لەئەنجامدانى يەك مەبەست كەھزر و چالاكى و زانىارىيە ديارەكانى كەسەكان بخرىتە سەر كاغەز و لەۋى بپارىزىت و ھەلبىگرىت تا كەسانى دىكەىش بىخوئىننەۋە و سوۋدى لى بىبن.

لەسەر ئەم بىنەمايە، لەھەر باس و بابەتەك، چەندىن نامەۋ كىتەبم بەمەبەستى خىزمەت كىردى كۆمەلگا نووسىۋە. وىستىم لەھونەرى مېژوونووسىنىش، بابەتەك ۋەك يادگارى بەجىھىشتىت. مېژۋى كوردستانم لەھەموو مېژۋەكانى دىكە بەباشتر و لەپىشت زانى كە سەرچاۋە و نىشتىمانى خۆمە و خۆشمەدەۋىت. ھەرچەند مېژۋى كورد و كوردستان لەقۇناغى مىندالدايە، بەلام ھىۋادارم بەھۋى چاۋدىرى كىردن و پەرۋەردە كىردى خوازيارانى ئەم بەشە، گەشە بىكات و بگاتە تروپك.

ئەم كىتىپ لەخۆگرى چوار بەش:

بەشى يەككەم: سەبارەت بەبارودۇخى گىشتى، لەخۆگرى پىنج بەند
بەشى دوۋەم: سەبارەت بەكورد و كوردستان، لەخۆگرى سى بەند
بەشى سىيەم: سەبارەت بەماد و سەرزەمىنى ماد (مادستان) لەخۆگرى پىنج بەند
بەشى چوارەم: سەبارەت بەبارودۇخى سەنە (سەنەدژ، سەنەندج) لەخۆگرى سىبەند

تەيىنى:

چوونكە مەبەستى سەرەكى مەن دۆزىنەۋەى راستىيەكانى مېژوۋى كوردە،
ئەگەر خوينەران چ كورد و چ نەتەۋەكانى دىكە، ھەندى بابەت بخوينەۋە
كەخوازىارى بىستى نەبن، نابىت دىگىر بىن چوونكە مەنىش دەمەۋىت
مېژوۋ بىنوسم - نەك ئەۋەى دىنەۋايى و ۋەسفى كەسەكان يا ھۆزەكان
بىكەم - ئەگەر مېژوۋ لەسەر بىنەماى بۇچوون و گرىمانە بىت، شىۋاى
خويندەۋە نىيە، بەۋاتايەكى دى، مېژوۋ بەرادەيەك دەبىت سەرنجراكىش
و بەھىز بىت كەھەموو نەتەۋەكان دەبىت لىى بترسن و دەبىت ھىۋايان بۇ
دروست بىكات. تا لەترسى مېژوۋ كارە خراپەكان ئەنجام نەدەن و بەھىۋاى
مېژوۋ، بۇ ھىشتەۋەى ناۋى چاكە لەخۋيان، ھەموو جۈرە ھەول و
كۆششەك بەدەن.

بەندى يەك

داۋەرى كىردى ئاۋز لەسەر گىرانبە

يەنى ھەلسەنگەندى داۋەرى كىردى ئاۋز. لەزانىسى مىژۋو - كەلەم بەشەدا بەلگەى بۇ دەھىنرىتەۋە - گىرانبەۋە كاتىك شىۋى سەرنجە لەلەين ئاۋزەۋە پىشتراست بىرىتەۋە. ھەلبەتە ناتۋانن نىكۋلى لەۋە بىكەين كەزانىسى مىژۋو زانىستىكە دەگىرندىتەۋە و بناغە و بىنەماى ھەموو باس و خواسەكانى لەسەر گىرانبەۋە پابەندە و ئاۋز بەھىچ جۋرىك بەشدارى تيا ناكات. بەلام ئەۋانەى شارەزى بۋارى مىژۋو و گۋرانبى پۋرگارىن، دەرانبى لەگىرانبەۋەكان و چۋنايەتى و ناسنامەى كەسەكان و ناۋى سەرزەمىنەكان و زەمانەكان و كەسەكان و پىنگە و شۋىنى روۋدانى ناۋچەكان و بەرادەيەك جىۋاۋزى دەبىنرىت كەئەۋ كەسەى بەدۋاى راستىيەكاندا دەگەرىت بى ھەلسەنگەندى و پىشت بەستىن بەئاۋز، سەرى لىدەشۋىت و راستىيەكان و چۋنايەتى و چەندايەتى راستىيەكان بەشاراۋەى دەمىننەۋە بەجۋرىك كەسەكە ناتۋانىت راست لەچەۋتى و راستى لەناراستى جىبابكاتەۋە - لىرەدا پىۋىستى بەشدارى كىردى ئاۋز دەرەكەۋىت تا بەھۋى بەلگە بىنراۋ و بىسراۋەكان، راستىيەكان بدۋزىتەۋە و لەپەرىشانى و سەرگەردانى خۋى دەرپاز بىكات.

بۇ نمونە دەستەيەك لەمىژۋونۋوسە بەناۋبانگەكان، كەسىكى گەۋرەى ۋەك كەيقوباد بۇ فلائە تايەفە دەگىرنبەۋە، (بۇ نمونە لەكوردەكان) و دەستەيەكى دىكە كەئەۋانىش بىروپىكرارون، ھەمان كەس بۇ تايەفەيەكى دىكە دەگىرنبەۋە (بۇ نمونە پىشدادىيەكان). لىرەدا ئاۋز دەبىت فەرمان بدات لەۋەى گەرانندەۋەى كەيقوباد بۇ پىشدادىيەكان، لەگەل كاتى پوۋخانى پىشدادىيەكان كەھەمو مىژۋونۋوسان لەسەرى كۋكن، جىۋاۋزى ھەيە. پەمپىيە، ئاۋز پىمان دەلىت ئەۋ گىرانبەۋەى كەيقوباد دەگەرىننىتەۋە بۇ پىشدادىيەكان، جىنى متمانە نىيە.

ھەرۋەھا يەككىك لەمىژۋونۋوسەكان نوۋسىۋىيەتى بۇ نمونە ئىسففەندىار كۋپى گەشتاسپە و يەكى دىكە نوۋسىۋىيەتى: كۋپى دارايە؟ دەستەيەكىش دارا بەكۋپى بەھمەن دەرانبى و دەستەيەك بەكۋپى گەشتاسپ. دەستەيەك ئافراندى جىھان بۇ ۴۰۰۴ سال پ.ز دەگىرنبەۋە، دەستەيەك بۇ ۵۵۸۴ پ.ز و دەستەيەك بۇ ھەۋت ھەزار سال پ.ز. ھەندى كەس دەرەكەۋتىنى

زهردهشت بۆ ۲۵۸۲ سال دواي ئافراندى ئادەم دەگىرنەو و هەندىك بۆ ۴۹۲۷ سال دواي ئافراندى ئادەم و دەستەيەكى ئامارە بەسالىكى دىكە دەدن... بەمپىيە كەسەكان لەگەرەن بەدواي راستىيەكان و بەدەستەينانى ئەنجام سەرگەردان دەيىت. بەتايبەت لەرووداو وەكانى سەدە سەرەتايەكان و پيشهاتەكانى پيش ميژوو و پيش نووسين. چونكە داستان و بەسەرەتەكان لەو زەمانەدا لەناو سەنگ و لەسەر زاران بوو و پرووداو وەكان لەسەر زمانى كەسەكان گىردراونەتەو و رەوتى سروشتى خويان برىو. ئاشكرايە لەمشيوەدا جياوازيەكان دىنە ئاراو. بۆيە ميژوونووسان ناچارن پشت بەبەلگە و شويئەوارەكان بىەستن و هاوكارى لەناو و هەستەكانيان وەرگرن تا بتوانن لەناو ئوقيانووسى جياوازيەكان، خويان لەكەنارەكانى راستى نزيك بەكەنەو چونكە هەر ميژوويەك پشت ئەستور بەبەلگە و شويئەوار و نەخش و هەلگەنراو وەكان يىت، زياتر لەميژوو وەكانى دىكە سەرنجراكيش و برىوايىكراو. لەبەر ئەوئەوى بەلگە و هەلگەنراو و ئاسەوارە ميژوويەكان و بينا و تەلارە كۆنەكان و شويئەوارە سروشتىيەكان وەك داب و نەريت و ئەخلاق و زمان و شيو و قەلاقەت و هتد... باشترين پىنيسانەدەر و برىوايىكراوترين رينوماي ئەم بواریە كە خيراتر كەسەكان لەمەبەست نزيك دەكەنەو (كەهەمان تيگەيشتن لەراستىيەكانە).

بەمپىيە ميژوونووس دەتوانيت بەهوى ئەم بەلگە و پىنيسانەدەرە لەسەر هەرباسيەك داوهرى و هەلسەنگاندن بكات كەكيشە و ناكوكى لەسەرە و لەجياوازيەكان، ئەنجاميەك بەدەست بىيىت كەزياتر لەهەموو ئەنجامەكانى دىكە لەبەلگە و شويئەوارەكان نزيكە و لەراستىيەكان نزيكى دەكاتەو.

بۆ نموونە سەبارەت بەباسەكەي ئيمە كەپەيوەندى بەنەژادى كورد و گىرەنەوئەوى بارودوخی ئەم نەژادەيە، دەستەيەك كەخولياي بەعەرەب كردن بەسەر ئاووزى ئەواندا فەرمانرەوا بوو و پىدەدەگرن لەوئەوى هەموو كەسيەك و هەموو شتيەك بۆ عەرەبەكان بگىرنەو، كوردەكان بەعەرەب و سامى نەژاد ناو دەبن تەنانەت رەچەلەك نامەيەكى عەرەبىيان بۆ كورد داڕشتوو (دواتر ئامارەي پىدەدرىت). بەلام دەستەيەكى دىكە كوردەكان بە(ئارى) دەزانن و بۆ نەگەرەنەوئەوى كوردەكان بۆ سەر نەژادى عەرەب چەندىن بەلگە و بورهان ئامارە پىدەدەن. هەلبەت لىزەيشدا دووبارە دەيىت ئاووز و هەستەكان فەرمان بەدن و بەپىي بەلگە و شويئەوارە سروشتىيەكان و شيو و قەلاقەت و ئەخلاق و زمان ئەو بەسەلمىيىت كەكورد

عەرەبە یا ئاری؟

میژوونووس کاتیک پرووبه پرووی جیاوازی دەبیتهوه، سەرەتا دەبیئت بۆ شوینەوارە و بەلگە میژووییهکان بگەریتەوه کەوێک بەلگە دلتیاکەرەوهکان لەقەڵەم دەدرێن. ئەگەر ئەم بەلگانە بوونی نەبیئت، دەبیئت پشت بەکتیبهکانی سەر دەمی کۆن (عهدی عەتیق) ببەستیت کە ۲۷ سەدە پیش ئیستا نووسراون و کۆکراوەتەوه و لەپرووداوه سەرەتاییهکانەوه نزیکترن. تا هەنووکەیش کەس پەخنە ی لەبەشی میژووی ئەم کتیبانە نەگرتوو و بەپێچەوانەوه دۆزینەوه تازەکان، هیدی هیدی، بەشە میژووییهکانیانی پشتراست دەکاتەوه. جیاوازی لەوه پیش توانایی مرقۆ بۆ خویندەوه نووسراو و کەتیبهکانی میسر و بابل و ئاشور و ئیران، تاکە سەرچاوهی زانیارییه میژووی و جوغرافیاییهکان تەنیا و تەنیا کتیبەکانی عەدی عەتیق، ئەگەر بەلگەیهکی دیکەش بوونی هەبیئت لەبەر ئەوهی لەبەر چاوی رای گشتیدا نییه و نەبووه، گرنگییهکی ئەوتۆی پێنادریت.

میژوونووس لەهەر کێشەیهک سەرەتا دەبیئت بۆ ئەم دوو پرێگەچارە بگەریتەوه: ئاسەوارە عەنتیکەکان، کتیبەکانی عەدی عەتیق. ئەگەر بەپشتبەستن بەوان کێشەکە چارەسەر نەکرا، ناچارە بۆ کتیبەکانی ئەو نەتەوه و نەژادە یا ئەو سەرزمینە بگەریتەوه چونکە نووسەرە ناوخۆییەکان زیاتر و باشتر لەکەسانی دیکە شارەزایی بارودۆخی ولاتەکە ی خۆیانن تا بیانییهکان یا گەشتیار و پۆژەلاتناسانی پۆژناوا. لەبەر ئەوهی گەشتیاران و پۆژەلاتناسان زانیارییهکانی خۆیان لەدانیشتوانی ئەو ناوچە بەدەست دێنن و گیرانەوهی کەسەکان دەکەنە سەرچاوهی لیکۆلینەوهکانی خۆیان لەکاتیکدا ئەگەری هەیه گیرانەوهی ئەو کەسە لەلایەن کۆمەلگاکەیهوه بپرواپیکراو نەبیئت. هیرۆدۆت، میژوونووسی بەناوبانگی یۆنان، لەبەر هەمەکە ی خۆی، میژوو لەنۆ بەرگدا، دەلیت: ((من ئەوهی بیستوووم، دەینووسم، بەلام ناچار نیم بەوهی دەینووسم، باوەرم هەبیئت)).

زانیاری گەشتیاران یا پۆژەلاتناسەکان بەبەر اوێرد بەزانیاری میژوونووسە ناوخۆییەکان یا میژوونووسانی دراوسی کە لەپرووداوهکانەوه نزیکن و لەلایەن کۆمەلگاوه بپرواپیکراون و لەسەرەتای نووسینەوه کەس پەخنە ی ئە نەگرتوون، لەپەلە ی چوارەمی بەلگە میژووییهکان هەژمار دەکریت، یانی یەکەم: ئاسەوارە کۆنەکان، دووهم، کتیبەکانی عەدی عەتیق، سێیهەم: میژووه نیوخۆییەکان یا ئەو نەتەوانە ی لەپرووداوهکان بەشدارن، چوارەم،

سه فهرنامه‌ی گهشتیاران و پۆژمه‌لاتناسه پروداوخوازه‌کان.

هه‌رچه‌ند سنووری باسی ئەم کتێبه ده‌به‌زینیت، به‌لام بۆ سه‌لماندنی راستی زانیاری میژوونوسه ناوخۆیییه‌کان له‌زانیاری بیانییه‌کان، ده‌بیت ناماژه به‌م خاڵه‌ی خواره‌وه بده‌م:

له‌ساڵی ١٣٣٨ کۆچی، ١٢٩٨ هه‌تاوی که‌به‌پێژ عه‌لی محهممه‌د به‌نی ئاده‌م (شه‌ریف نه‌لده‌وله) حوکمرانی کوردستان، وه‌ک ئه‌هرکی ده‌وله‌ته‌که‌ی سه‌رقاڵی سه‌رکوت کردنی تایه‌فه‌ی گولباغی بوو، پۆژیک لیپرسراویکی بیانی که‌ له‌کوردستان بوو، به‌حوکمرانی وت: دوینی به‌ته‌یاره (فرۆکه) له‌ناوچه‌کانی گولباغی گوزهرم کرد، له‌نزیک گوندی نازانوم کۆمه‌لیک سوارم بینی، گومان ده‌که‌م گولباغیییه‌کان بوون.)) شه‌ریف نه‌لده‌وله له‌نوسه‌ری (نوسه‌ری ئەم کتێبه) پرسى: دووری گوندی نازانوم تاشار چه‌ند فهرسه‌خه؟ هه‌رچه‌ند بیرم کرده‌وه، گوندیکی له‌وشیوه‌م له‌و ناوچه‌یه‌دا په‌یدا نه‌کرد. لیپرسراو له‌بێده‌نگی و گومانی نووسه‌ر سه‌ریسوپما، که‌سیکی نارد بۆ ماله‌وه و نه‌خشه‌یان هیئا. سه‌یری نه‌خشه‌که‌مان کرد. بینیمان لیپرسراوه‌که راست ده‌کات. دواتر دواى به‌راوه‌رد کردنی نه‌خشه‌ی لیپرسراوی ناماژه پیدراو و نه‌خشه‌ی کوردستان که‌خۆم (نوسه‌ر) دامنا‌بوو ئەم گومانه‌مان لا دروست بوو که‌ئه‌ندازیاری ئینگلیسی له‌کاتی نه‌خشه‌به‌رداری، له‌و که‌سه‌ی که‌هاورپیه‌تی کردووه، ناوی گونده‌که‌ی پرسپوه، ئه‌ویش له‌ولامدا به‌کوردی وتوویه‌تی: نازانم. ئەندازیار گومانی کردووه، (نازانم) ناوی گونده‌که‌یه و له‌جیاتی ناوی گونده‌که‌، نازانومی به‌کار بردووه. لیپرسراو ناچار بوو نه‌خشه‌که‌ی خۆی به‌پێی نه‌خشه‌ی کوردستان چاک بکات. کاتیکی سه‌یری گونده‌کانی دیکه‌مان کرد بینیمان به‌هه‌مان شیوه که‌ له‌کتێبه میژوویییه‌کان ناوی که‌یقوباد و که‌یکاوس و توس و فه‌ریبۆرز و نازدیاک و به‌همه‌ن و ئیسفه‌ندیار ونبووه و له‌جیاتی ئەوانه ده‌سته‌واژه‌ی وه‌ک ئارباس، کامبوز، دژزس، فه‌راهورت، ئیختویگسو، ئه‌حشویروش، گزرس ده‌رکه‌وتوووه که‌هیچ په‌یوه‌ندییه‌کیان له‌گه‌ل ناوه سه‌ره‌کییه‌کاندا نییه. زۆربه‌ی گونده‌کانیان به‌مشپوهیه شیواندوووه و له‌جیاتی ناوی په‌سه‌نی خۆیان، شتی سه‌یروسه‌رمه‌ی دیکه‌یان نووسپوه. لیپرسراو ناچار نه‌خشه‌که‌ی خۆی چاک کرد.

زۆرتین هۆکاری گۆرانی ناوی گونده‌کان و خه‌لکان، ئەو هه‌له و ده‌سکارییه‌یه که‌گه‌شتیار و ئەندازیاره بیانییه‌کان کردوویانه.

به‌تایبه‌ت شیواندنی یۆنانیییه‌کان که‌ویستوویانه ناوه‌کان و وشه‌کانی هه‌ر زمانیک له‌گه‌ل زار

و شیوه‌زاری خویاندا بگونجینن بویه ناوی پاشاکانی جیهان و به‌تایبەت پاشاکانی کورد و فارس‌یان شیواندوو و وشەیه‌کی سه‌یروسه‌مه‌ره‌ی دیکه‌یان لی دروست کردوو. جیاواز له‌وه ده‌توانین جیاوازی و ناکۆکی پۆژه‌ه‌لاتناسه‌کان له‌سه‌ر زۆر له‌بابه‌ته‌کان ببینن. بۆنمونه کهسانیک وه‌ک سه‌ر - کینگ ده‌لین که‌میتانییه‌کان تایه‌فه‌یه‌ک له‌عه‌شیره‌ی کاسین و کهسانیک وه‌ک پروفیسۆر سپایزار ده‌نووسن که‌تیره‌یه‌ک له‌عه‌شیره‌ی سو‌باریه‌ و به‌مپییه‌ و له‌ئه‌نجامی ئەم شیواندن و به‌لاری بردنه‌دا بۆمان ده‌رده‌که‌ویت که‌بیانییه‌کان هه‌له‌ و ناراستییه‌کانی خویان به‌پیتی زانیارییه‌کانی دانیشتووانی ره‌سه‌نی ئەو سه‌رزه‌مینه‌ پێکبخه‌ن نه‌ک ئەوه‌ی دانیشتووانی ره‌سه‌ن زانیارییه‌ راسته‌کانی خویان له‌گه‌ل هه‌له‌کانی ئەواندا بگونجینن.

به‌واتایه‌کی دیکه ده‌لیم که‌میژوونوو سه‌ه‌کانی پۆژناوا ده‌بیت گه‌زرس و ئەه‌شویروش و که‌سانی دیکه به‌ئیسفه‌ندیار و به‌همه‌ن بگۆرن نه‌ک ئەوه‌ی ئیمه ئیسفه‌ندیار و به‌همه‌نی خۆمان بۆ وشه‌کانی ئەوان بگۆرین که‌ناشنا نین پێیان. وه‌ک ناماژه‌مان پێدا گه‌شتیار و پۆژه‌ه‌لاتناسه‌کان زانیارییه‌کانی خویان له‌دانیشتووانی ناوچه‌که‌وه به‌ده‌سته‌یناوه، چۆن ده‌کریت به‌زانیاری دانیشتووانی ناوچه‌که‌ رازی نه‌بین که: ((صاحب البيت ادري البيت واتا: خاوه‌ن مال به‌ده‌ردی خۆی ده‌زانیت)).

له‌م روونکردنه‌وه‌ی سه‌ره‌وه ئەو ئەنجامه به‌ده‌ست دینین که له‌پرووداوه‌کان دوا‌ی دروست بوونی نووسین و کتیب، زانیارییه‌کانی دانیشتووانی هه‌ر ناوچه‌یه‌ک گه‌رنه‌تر له‌زانیاری بیانییه‌کانه. به‌لام له‌پرووداوه‌کان پێش ده‌رکه‌وتنی نووسن و کتیب، ته‌نیا ناسه‌واره کۆنه‌کان و به‌لگه میژووییه‌کان ده‌توانن له‌میژوو و داستانی دانیشتووانی ناوچه‌که له‌پێشتر و به‌رواپیکراوتر بن چونکه میژوو نووسراوه‌کان به‌رواپیکراوتر له‌و میژووانه‌ن که‌سینه به‌سینه ده‌گیردرینه‌وه. جیاواز له‌مه هه‌یچ به‌لگه‌یه‌ک له‌ئارادا نییه زانیاری بیانییه‌کان به‌گه‌رنه‌تر و به‌رواپیکراوتر له‌زانیاری دانیشتووانی ناوچه‌که بزانی.

بەندى دوودەم

سەبارەت بەنافراندنى مروۋ

مروۋ لەكۆيۈە دەركەوت؟ ھىچ گومانىڭ لەودا نىيە كەھەموو گىيانلەبەرانى سەر زەوى لەخودى زەوى دروست بوون و لەشۈيىنىكى دىكە يا ھەسارەيەكى دىكە بۇ سەر ئەم ھەسارە نەھاتوون. پۇژگارنىكى كۆن كەزەوى گەرم بوو و ھىزى گەشەپىدان و گەشەپىكردى زياتر و بەرىنتر بوو، ئازەلە گەرە و زەبەلاھەكانى بەرھەمەيئاو وەك ماموت، فېل، وشتر، ئەسپ، مانگا، كەرگەدەن، كەر و لەبالندەكان: وشترمل، دالەكەرخۆر، دال و

دواتر كەزەوى سارد بوويەو، گىيانلەبەرە بچووكەكانى بەرھەمەيئا: وەك شىر، پلەنگ، ورچ، مەيمون، مروۋ، مەر، بزن و لەبالندەكان، كەر، مريشك، كۆتر، شاھين و ھەنووكە كەپلەى ساردى زەوى كەمىك بەرزبۇتەو، يانى گەرمى كەمتر بوو، دەبىينى گىيانلەبەرى بچووكتر دروست دەكات وەك مار، مشك، مارمىلك، بزنمژە، بوق، كىسەل، دووپشك، زەردەوالە، جارجالۆكە، مېشۈولە و ...

سەبارەت بە مروۋ تەورات و قورئان ئەو پىشتراست دەكەنەو كەيەكەم شىوەى ئەم نەزادە كە بەئادەم ئاودەبىرىت، لەزەوى دروستكراو چ ئەم دروستكردنە لەيەك كات و يەك شۈيىندا بوويىت (وەك ئەو دىنەكان جەختى لىدەكەنەو) يا ئەو دىنەكان جىاجيا و لەچەند ناوچەى جىاواز (وەك ئەو دىنەكانى بوارى گەشەسەندن و نەزادناسى جەختى لىدەكەنەو). بەلام بەكۆى دەنگ، مروۋ لەزەوى بەرھەم ھاتو و لەشۈيىنىكى دىكەو نەھاتۆتە سەر زەوى.

بۇچوونى پارسە كۆنەكان و پىششىنانى كورد كەدەلېن، دىارىكردى يەكەم مروۋ ئەگەرى نىيە، پىشت ئەستور بەيەك لەدواى يەكى و بى سەرەتا بوونى وەچە و نەزادە كەدەلېن ھەمىشە ھىلكە لەمريشك و مريشك لەھىلكە، ئاوك لەدار و دار لەئاوك دروست دەبىيت بەلام ئىمە دەلېن دروست بوونى مريشك لەھىلكە و دار لەئاوك حاشا ھەلنەگرە بەلام ناتوانىن نكولى لەو راستىيەيش بكەين كە تۆوى ھەموو گىيانلەبەر و پوھەكان لەناو زەويدا بوونىان ھەيە و شاراوھە. ھەرۈھە دەزانىن ھەموو تۆوھەكان چ ئازەلى و چ پوھەكى ھەمووان لەتوخمە جىاوازەكان پىكھاتوون. ناتوانىن نكولى لەپىكھاتە بكەين چوونكە بەلگەيە بۇ دروستبوونى

شیتیکی نوی، چوونکه پیکهاته له گهڵ پێشینە و بێ سەرەتایی لەدژایەتیدایە، لەبەر ئەوەی سادەبوون لەپێش پیکهاته‌وه‌یه. بە‌م‌پێیه ئەو ئەجامە بە‌ده‌ست دێنێن کە‌هە‌موو ئاژە‌له‌کان و پ‌وه‌که‌کان و بوونه‌کان روویانداوه و لە‌زه‌وی سەریان دەر‌هیناوه و هە‌موویان سەر‌ه‌تایان هە‌یه. بە‌واتایه‌کی دیکه بۆ بوونی هێلکه و ناوک، بوونی م‌ریشک و دار پ‌یویست نییه و زه‌وی خاکی بە‌سه‌نده‌یه.

بۆ‌ئه‌وه‌ی بزانی گیانله‌به‌ر یا پ‌وه‌ک چۆن لە‌زه‌وی دروست دە‌بن، پارچه‌یه‌ک زه‌وی وشک و خالی لە‌هەر بوونه‌وه‌ر و پ‌وه‌کێک ده‌کێنێن، دواتر ئاوی ده‌ده‌ین. دوا‌ی ماوه‌یه‌ک ده‌بینێن جو‌ره‌ها گ‌ژوگیا و گ‌ول، چه‌ندین جو‌ر ئاژە‌لی وه‌ک مار، م‌شک، جارجالۆکه، کیسه‌ل و ه‌تد... چ نێر چ م‌ی، له‌و زه‌ویه‌دا په‌یدا ده‌بن له‌کاتی‌کدا نه‌تووی رو‌ه‌کێکمان لە‌زه‌وی چاندووه و نه‌تووی ئاژە‌لی‌کمان له‌وی دا‌ناوه. تهنیا زه‌ویمان کێنا بۆ ئە‌وه‌ی رووناکی و گ‌هرمی هە‌تاو و ه‌وا و ئاو بتوانن بە‌ناسانی کاریگ‌ه‌ری له‌سەر گ‌ه‌ردیله‌کانی دا‌بنێن و کرده‌یه‌کی کیمیا‌یی بخه‌نه‌گ‌ه‌ر. بە‌م‌پێیه تۆ‌وه‌کان کە‌س‌روشت له‌و پارچه زه‌ویه‌دا وه‌ک ئە‌مانه‌ت دا‌یناوه، ده‌که‌ونه جم‌وجو‌ل و ه‌یدی ه‌یدی گ‌ه‌شه ده‌کە‌ن و پ‌له‌کانی گ‌ه‌شه کردنی خو‌یان ده‌بن.

یان ئە‌وه‌ی جو‌گ‌ه‌یه‌ک لێ‌ده‌ده‌ین و لە‌به‌رده‌م جو‌گ‌ه‌دا، حه‌وزێکی بچو‌ک دروست ده‌کە‌ین. دوا‌ی ماوه‌یه‌ک کە‌ تیشک و گ‌هرمی هە‌تاوی پ‌ی‌یگات، ده‌بینێن چه‌ندین جو‌ر گیانله‌به‌ری ئاوی نێر و م‌ی وه‌ک ق‌ریو‌ک، کیسه‌ل، ق‌رژال، م‌اسی و ده‌رده‌که‌ون و چه‌ندین جو‌ر گ‌ژ و گیا تیا‌یدا نه‌شه ده‌کە‌ن. له‌کاتی‌کدا تو‌وی ه‌یچ‌کام له‌و گیانله‌به‌ر و پ‌وه‌کانه‌مان له‌وی بلاو نه‌کردۆ‌ته‌وه و چه‌ندین نمونه‌ی دیکه‌ی له‌مشێ‌وه‌یه.

چه‌ندین نمونه‌ی دیکه‌مان به‌فراوانی له‌به‌رده‌ستایه به‌لام بۆ ئە‌وه‌ی لاپه‌ره‌کانی ئە‌م کتێبه درێژ نه‌بێ‌ته‌وه و له‌چوارچێ‌وه‌ی باسه‌که‌مان لانه‌ده‌ین تهنیا به‌گ‌ی‌را‌نه‌وه‌ی ئە‌م دوو نمونه به‌سه‌نده ده‌کە‌ین.

له‌م دوو نمونه ئە‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌ویت کە‌هە‌ساره‌ی زه‌وی، هە‌ساره‌ی تو‌و و گیانە به‌واتایه‌کیتر هە‌ساره‌یه‌که له‌ناو‌که‌ جو‌ارو‌جو‌ه‌کان پ‌یکه‌اتوووه. ناو‌که‌کان کە‌بێ‌ج‌وو‌له و ئارام‌ن، کاتی‌ک تیشک و گ‌هرمی و ش‌ی و ه‌وا به‌ئە‌ندازه‌ی پ‌ی‌ویست به‌هە‌موو به‌شه‌کانی بگات، ده‌ست‌به‌ج‌ی کرده‌ی کیمیا‌یی ده‌ست‌پێ‌ده‌کات و ناو‌که‌کان، جم‌وجو‌ل و گ‌ه‌شه کردن ده‌ست‌پێ‌ده‌کە‌ن و له‌سیله‌سیله‌ی گ‌ه‌شه کردنی خو‌یان، درێژه به‌ره‌وتی س‌روشتی ده‌ده‌ن.

ناوک چییه؟ ناوک یانی مادە ی زیندوو، بریتییه لەبڕیک گەردیلە ی پراکیشەری گونجاو کەگیان بۆ دەرخستنی خۆی بەشیوەیەکی پیکوپیک نەزمی پێدەبەخشییت. کاتیکی کەرەستەکانی ژیان، یانی ھۆکارەکانی دەرکەوتن، پەییوەندی لەگەڵ ئەو گەردیلانە دروست بکەن، گیان بەخیرایی جموجۆل دەستپێدەکات و ئەوەی بۆ پەوتی گەشە کردنی خۆی پێویستیەتی، فەراھەمی دەکات.

بۆ نمونە ناوکی بادەم، یەکیکە لەکەرەستەکانی ژیان، تا ئەو کاتە ی دوور لەکەرەستەکانی ژیان بێت، سارد و بێ جوولەییە بەلام کاتیکی پەییوەندی لەگەڵ کەرەستەکانی ژیان دروست دەکات، یانی لەزەوی دەچیندریت و تیشک و گەرمی و شێ و ھۆکارەکانی دیکە ی گەشە کردنی پێدەکات، بەخیرایی لەنەبزوتنەوە دەست بەبزاوتن دەکات و ئەوەی بۆ سەفەری گەشە کردنی خۆی پێویستی بێت وەک رەگ و لاسک و تویکل و لق و گەلا و دەمارەکان و ھتد..... بەپێی توانایی و سازگاری کەرەستەکانی ژیان، بۆ خۆی بەرھەم دینیت تا ئەوەی دەگاتە قوناغی بلۆق یانی دەگاتە قوناغی تۆدانان و بەرھەمھێنان و بەمشێوەیە بەردەوامی بەژیان دەدات.

لقی داری بی کەبۆ نمونە خواوەنی کەرەستەکانی ژیانە، ھەرنەوێندە لەزەوی بیچینن و ناوی بدەن، لەماوەیەکی کەم گەشە کردن دەستپێدەکات، رەگ دادەکوئیت، بەرز دەبیتەو، لق و گەلا دەرەکات، بەکورتی ئەوەی بۆ پەوتی گەشەکردنی خۆی پێویستی بێت، نامادە ی دەکات. سەرەکیترین ھۆکارەکانی گەشەکردنی گیانلەبەرەن و رووەکان شەش شتە:

۱- مادە ی ژیان ۲- خاک یا پزدان ۳- شێ یا تەری ۴- گەرمی ۵- ھەوا ۶- تیشک یا نور. ئەم شەش ھۆکارە سەرەکییە لەھەر شوێنیک و ھەر خائیک بەئەندازە ی پێویست کۆببنەو و یەکیگرن، بەدلتیاییەو، چالاک ی ژیان و گەشە کردن دەستپێدەکات.

دوای روونکردنەوە ی سەرەووە کە تارادەیک ئاشنای چۆنیەتی گەشە کردن و ئافراندمان دەکات، یانی ئافرانندی گیانلەبەر و ئافرانندی پووە، دوو پرسیاری سەرەکی دیتە گۆری: یەکەم ئەوەی کە: زەوی لەچەند ھەزار سال پێش ئیستا سەرقالی دروست کردنی مەروە بوو؟

دووەم ئەوەی: ئایا پروسە ی دروست کردنی مەروە لەھەموو ناوچەکانی گۆی زەویدا بوونی بوو یا ئەوەی تەنیا لەچەند ناوچە یەکی تایبەت ئەم دیاردە یە بێزارو؟

وهلامی پرسپاری یه کهم تارادهیهک نهزانراوه و لینه. چوونکه نهو نهجامه ی لهکتیبهکانی عهده ی عهتیق بهدهستی دینین نهوهیه کهگۆی زهوی شهش هزار سال پیش نیستا ئافرینراوه و نهگهر بهم بۆچوونه رازی بین دهبیت بهوه رازی بین کهدروست کردنی مروقه سهه سال پیش نیستا دهستی پیکردوه بهلام بهلگه و شوینهواره میژووییهکان و بینا و تهلارهکانی ژیر زهوی، ئامارّه بهتهمهنیکی دریرتر بۆ ئافرانندی زهوی دهکن بهتایبته نهو شوینهوارانه ی بهم تازهییانه لهئهوروپا دۆزراونهوه، تهمهنی مروقه بۆ پیش پینسهه هزار سال دهگیرنهوه. بهمییه ناتوانین بهدنیا ییهوه نهو سهردهمه دیاری بکهین کهزهوی مروقی ئافراندهوه. تهنیا دهتوانین ئامارّه بهوه بدین سهردهمی گهشه کردنی مروقه و مهیمون چهندین هزار سال دوا ی سهردهمی ماموت و قیل و وشر و مانگا بووه یانی چهندین هزار سال پیش نهو سهردهمی کهسهردهمی مشک و بۆقه.

لهبهلگهکان و ئاسهوارهکان بهو نهجامه دهگهین که مروقه سهرتاییهکان گهرهتر و بههیزتر لهمروقهکانی نیستا بوون.

بۆ وهلامی پرسپاری دوهم دهبیت بلین: دیاردهی بهره مهینانی مروقه هاوشیوهی بهره مهینانی روهک لهههموو ناوچهکانی زهوی بهدی ناکریت. لههه ناوچهیهک کهشهش هۆکاری سهرهکی ژیان بهئهندهزی پیویست کۆبوویتنهوه و یهکیانگرتبیت، لهو ناوچهانه مروقه یا ئارهل بهرههه هاتوه و نهو ناوچهانه بریتین له کهنار دهریاکان و زۆنکاوهکان. چوونکه شهش هۆکاره سهرهکییهکی ژیان بهزۆری لهکهنار دهریاکان و زۆنکاوهکان کۆدهبنهوه بهلام لهناوچهکانی دیکه نهو کۆبوونهوهیه بهناسانی نابینریت و لانی کهم هۆکاریک یا دوو هۆکار بوونی نابیت و لهههگهری ئاماده نهبوونی یهکیک لههۆکارهکان، زانستی گهشه کردن نهگهری نابیت.

نهو گیرانهوهی دهلیت ئادهم لهسهرنهیدیپ چاوی بهدنیا ههلهیناوه، بهلگهیه بۆ نهو وتهیه (میژووی تهواو ل ۱۳ بهرگی یهک) (مروج نهلهزهب، پهراویزی میژووی تهواو، ل ۴۰ بهرگی یهک) و زۆریه میژووه گشتییهکان. سهرنهیدیپ دوورگهیهکه لهباشوری هیند که بهسهیلانییش بهناوبانگه: نژیک هیلێ کهمههه زهوییه بهلام لهتهورات ئامارّه بهعهدهن دراوه. لهجیاوازی نهژادهکان نهوهمان بۆ دهردهکهویت کهگهشه کردنی مروقه تهنیا لهیهک شوینی نهو جیهانه نهبووه بهلکو لهچهندین ناوچهی جیا جیا و لهنژیک کهنار دهریاکان، مروقه گهشه

كردووه چوونكه كەرەستە سەرەككەكانى پىكەتەنى ئەوان جىاوازە.

لەيرمان نەچىت ھىچ جۆرە لەمپەرىكى مەزەبى يا ئايىنى بۇ بەرپەرىچدانەوہى ئەم
بۇچوونەى ئامارەمان پىندا، لەبەردەستا نىيە تا ئىمە لەبۇچوونى خۇمان سەبارەت
بەجۇراجۆرى بىنەماكانى نەژادى مەرۇف پاشگەزى بىكاتەوہ. بەلكو ئايەكان و دەقەكانىش جەخت
لەجۇراجۆرى دەكەنەوہ. لەقورئان و تەورات و جەدىسەكانىش ئامارەى پىندراوہ كە كەمرۇف
لەگل يا خاك ئافرىنراوہ و مەرۇف لەيەك رەگەزە كەبەلگەيە بۇ جۇراجۆرى و ھىچ بەلگەيەك بۇ
ئەوہى ئاچارمان بىكات بلىن سەرەتا يەك كەس بووہ، بوونى نىيە. ئەگەر ئەمەيش بۇ يەك
كەس بگەرىتەوہ، گەشە كردنى يەك مەرۇف لەسەر زەوى رىگر ئايىت لەگەشە كردنى چەند
مەرۇفكى دىكە. لەئەگەرىكدا كۆسپ و لەمپەرى دىنىش لەئارادا بىت ئاچارىن روونكردەوہ
و رىگەچارە بۇ لەمپەر و كۆسپەكان بدۆزىنەوہ چوونكه لەمپەرەكان رىگەچارەيان بۇ
دەدۆزىتەوہ بەلام ھەست و بەلگەكان لەئاناچن.

جىاواز لەوہ ئەگەر باوہر بەجۇراجۆرى نەژادەكان نەكەين، لەوہلامى ئەم پرسىيارەى
خوارەوہ پووبەرووى گرفت دەبىنەوہ كەئايا يەكەم مەرۇف رەش بووہ يا سىپى؟ ئەگەر رەش
بووہ، نەژادى سىپى لەكوئوہ ھاتووہ و ئەگەر سىپى بووہ، رەشپىستەكان چۆن دەرکەوتوون؟
ئەگەر ئىمە لەجىاتى پىشتەستىن بەبەلگە عەقلانى و ھەستپىكرائەكان پىشت بەباوہرە
سوونەتتەكان و كىتب بىستىن، بەدلىيايىوہ ئاوينەى ئايىن بەبەردى نەزانىن دەشكىننىن و
جگە لەزىيان و زەرەر ھىچ ئەنجامىكى دىكە بەدەست ناھىننىن. چوونكه سەرەكىترىن بىنەماى
دىن و مەزەب لەسەر ئاواز و ھەستەكان بەندە. ئەگەر حاشا لەئاوز و ھەست بىكەين، چىتر
ئايىنىك لەئارادا ئايىت.

بەندىسى

سەبارەت بەنەزادى مروۋە و ئامازەدان بەھۆزەكانى مروۋە

لەروونكردنەھەكانى سەرەھە و بەلگە زانستىيەكان ئەو ئەنجامە بەدەست دىنن كەرەگەزى مروۋە تەنبا بۇ يەك نەزاد ناگەریتەو. بەمپىيە زاناکانى بوارى پەرگەزناسى، پەرگەزى مروۋىيان بۇ چەند پەرگەزىكى سەرەكى و لاوھكى دابەش كىردووە و پەرگەزى سەرەكى مروۋە بەچوار دەزانن:

۱- نەزادى سىپى

۲- نەزادى پەش

۳- نەزادى سور

۴- نەزادى زەرد

گومان دەكرىت دوو نەزادى كۇتايىش لاوھكى بن ئەك سەرەكى، يانى لەتىكەل بوونى دوو نەزادى يەكەم دروست بوويىتن. بەمپىيە دوو نەزادى سەرەكى پەش و سىپىيە چ لەيەك مروۋە دروست بوويىتن وەك مېژوونووسەكانى دىنەكان ئامازەى پىدەكەن يا لەدوو مروۋە يا زياتر بەھەمان شىوہ كەرەگەزناسەكان جەختى لىدەكەنەو.

لەتەورات لەسەفەرى گەشەكردن بەشى نۆيەم ئايەى ۲۲ ئامازەى پىدراوہ: مئالەكانى حام بەھۆى ئەنجامدانى گوناح، پەش بوون و مئالەكانى سام و يافس سىپى مانەوہ. لە(سبايك الذهب) و زۆربەى مېژووەكان بەمشىوہ ئامازەيان بەحام داوہ. بەمپىيە مئالەكانى حام چ بەھۆى ئەنجامدانى گوناح يا بەھۆى كارىگەرى كىمىيائى توخمە پىكھاتەيىەكان، پەشپىستىن و لەبەر ئەمە پىيان دەلنن سودان: بەواتايەكى دىكە پەشەكان.

مېژوونووسانى ئىسلام و جوولەكەيش، نەزادى مروۋە بەپەش و سىپى دەزانن تەننەت ئەگەر پەشەكان سەرەتا سىپى بوويىتن و بەھۆى ئەنجامدانى گوناحوہ پەنگيان گۇرايىت يا بەھۆى كردارە كىمىيائىەكان پەنگى ئەوان پەش بوويىت.

بەھەرچال باسى سەرەكى ئىمە لەم كىتەبەدا تەنبا نەزادى سىپىيە، كارمان بەپەش و زەرد و سور ئىيە. تەورات و زۆربەى مېژوونووسانى ئىسلامى و جوولەكە بۇ دوو جۆرى سەرەكى

دابەش دەکەن سامی و یافسی. دەستەیهک شامی یان نووسیوه کەمەبەست لێی هەمان سامی و دەگەرینهوه بۆ سامی کوپی نوح چونکە (س) و (ش) لەزمانی عیبری و عەرەبی دەگۆردرێن وەک روس و روش، مەسیح و مەشیح، سەموئیل و شەموئیل، ولاتی شامیش کەبۆ منالەکانی سام دەگەریتەوه، جەخت لەراستی و تەکانی ئیمە دەکاتەوه.

لەئەنجامی ئەم روونکردنەوه دەردەکەوێت کەنەژادی ناری چ لەمنالەکانی یافس کوپی نوح بن یا لەنەژادیکی دیکە، لەسامی و حامی جیاوازن چونکە دەستەیهک هەموو منالەکانی ئادەم تەنیا بۆ سام و حام ناگیرنەوه. یانی بەتۆفانەکە ی نوح و گەرانهوهی رەگەزی هەموو مرۆڤەکان بۆ منالەکانی نوح نین و دۆزینەوهکانی نامریک بەلگەیه بۆ راستی ئەم وتەیه.

سامییەکان کە بەسامیتیش بەناوبانگن، چەند بەشیکن بەمییە: عەرەبەکان، جوولەکەکان، ئاشوریەکان، کلدانیەکان، دانیشتووانی بابل، دانیشتووانی شام، ئارامییەکان، فینیقییەکان یا دانیشتووانی کەنارەکانی پۆژەلاتی دەریای مەغریبی (دەریای سپی ناوەراست) کەتەرابلوسی ئەمڕۆ ناوەندی ئەو ناوچەیه، لەتەوراتدا بەنەژادی حام لەقەڵەم دراون بەواتایەکی دیکە لەگەڵ قیبتییەکان و بەربەرەکان و حەبەشییەکان و سودانییەکان هاوئەژادن بەلام زاناکانی رەچەلەکناس، ئەوان بۆ نەژادی سام دەگیرنەوه. بەلام دەبێت رەشپێستەکانی ئەو ناوچە لەمنالەکانی حام بن و سپییستەکان لەمنالەکانی سام. جیاوازییەکان زەق و بەرچاوان.

هێلی بلأوبوونەوه و جیابوونەوهی سامییەکان، لەچیاکانی ئارارات بۆ بابل و لەبابل بۆ کەنارەکانی فەلەستین ئامارە ی پێدراوه. لەبەر ئەوەی ئەم بەشە پەيوەندی بەبایەتەکە ی ئیمەوه ئییه: لەباس کردنی چاپۆشی دەکەین. ئەوانە ی خوازیاری زانیارین لەسەر ئەم بابەتە دەتوانن پشت بەتەورات یا کتیبە میژووییەکانی دیکە ببەستن.

هێلی بلأوبوونەوه و جیابوونەوه ئارییەکان بەمشێوێه: بەلام سەرەتا دەبێت بزانی ئارییەکان بۆ سێ بەش دابەش دەکری: یەکەم هیندووهکان، دووەم ئەوروپاییەکان یانی لاتینەکان و ژێرمەنەکان و ئیسلاڤەکان و سەلتەکان، سێیەم: ئێرانییەکان یانی پارس و کوردەکان جیاواز لەمادەکان و ئاراراتییەکان.

لەبەلگە و شوێنەواره میژووییەکان ئەو ئەنجامە بەدەست دێت کە ئەم سێ دەستە ئامارەپێدراوه، یانی هیندووهکان و ئەوروپاییەکان و ئێرانییەکان کەنەتەوهی ئاریان

پێگدههێنن، چواره‌زار سال پێش زایینی مه‌سیح، یانی شه‌ش هه‌زار سال پێش نووسینی ئەم کتێبه‌، هه‌موویان پێکه‌وه و له‌یه‌ک ناوچه و به‌شیوه‌ی خێله‌کی و بیابان نشینی ژیا‌نیان به‌سه‌ر بردوه‌. ده‌سته‌یه‌ک ده‌لێن له‌ناسیای ناوه‌راست بوون، ده‌سته‌یه‌ک ده‌لێن له‌که‌ناره‌کانی باکو‌ری ده‌ریای با‌لتیک و ده‌سته‌یه‌ک ده‌لێن له‌که‌ناره‌کانی باشو‌ری ئەسکه‌ندینا‌فی. ده‌سته‌یه‌ک ده‌لێن له‌که‌ناره‌کانی باشو‌ری ده‌ریای با‌لتیک بوون یانی باکو‌ری به‌شی ئەورو‌پایی رووسیا، هه‌رچه‌ند بۆ‌چوونی یه‌که‌م ب‌روا‌پێکراو‌تره به‌لام بۆ‌چوونی سێیه‌م له‌به‌لگه‌کانه‌وه نزیک‌تره. ئێمه‌ گرنگی به‌به‌شی هیندو و ئەورو‌پایی ناده‌ین چونکه‌ باب‌ه‌تی کتێبه‌که‌ی ئێمه‌ نییه‌. بیر و پێ‌نووسی ئێمه‌ له‌که‌ناره‌کانی ئێران یانی ناوچه‌کانی کورد و پا‌رس ده‌خولێته‌وه. به‌واتایه‌کی دی‌که له‌نه‌ژادی ئاریاییه‌کان که له‌ده‌شتی ئێرانی ئیستا و پ‌و‌ژئاوا نیشته‌جین و خاوه‌نی ده‌وله‌ت و دام و دامه‌زراوه‌کان، ده‌دوین.

بەندى چوار:

سەبارەت بەندى ئارى و تىرەكانى

ئارى وشەيەكە پىكھاتوۋە لە (ئار) و (ى). ئار لەزمانى كوردى كە لەگەلّ فارسى كۆن لەيەك چاۋگەۋە سەرچاۋەيان گرتوۋە و نزيكن لەيەك: بەماناي ئاگرە. بەهەمان شىۋە (ئايىر) و (ئاور) و (ئاهىر) و ئاتىر و ئاگر لەناو شىۋەزارە كوردىيەكاندا بەماناي ئاگر دىت و هەنووكەيش بۇ ئەو مانايە بەكار دەبرىت. لەزمانى فارسى كۆن ئاگر بە ھار و ھىر و ئازەر و ئاتەر و ئاكر ناۋى براۋە كەھارا و ھاربۇد و ھىربۇد و ئازەربۇد و ئەوزەر و ئەوئازەر و ئازەرناباد و ئازەر ئابادىيان و ئازەر ئابادگان و ئاگرداد و ئاگراداد و ئاتراب و ئاتروپاتىن و ئاتروپاتكىن و ئاوروپا و سەرئەنجام ئەخگەر و ئەستىر و ئەستارە و ئاھور و چەندىن وشەي ھاوشىۋەي دىكە چاۋگەكەيان بۇ ئار دەگەرىتەۋە و لەخۆگرى ماناي ئاگرەن.

ئارى كە وشەيەكى پىكھاتوۋە لە (ئار) و (ى)، يانى ئاگر و ئاگرپەرەست و كۆي ئەم وشە دەبىتتە ئارىيان يانى ئاگرپەرەستەكان بەهەمان شىۋە كە ئەم دەستە ھەموويان ئاگرپەرەست بوون و لەگەلّ ئاگرەدا ژيانىيان بەسەر بىردوۋە ۋەك چۆن دەلەين حامىيەكان بىتپەرەست و سامىيەكان خواپەرەست بوون.

ئەفغانىستان كە لەكۆندا پىنيان دەۋت ئارىيا بۇ ئەۋە دەگەرىتەۋە كەدانىشتوۋانى ئەۋ سەرزمىنە لەئاگرپەرەستەكان بوون تەنانت ھەرا (=ھەرات) لىرەۋە سەرچاۋەي گرتوۋە كە لەھىر دروست كراۋە و بەماناي ئاگرە.

وشەي ئەھرىمەن كە (ئەھەر) و (مەن) پىكھاتوۋە، لەم بىنەماۋە سەرچاۋەي گرتوۋە يانى شەرىكى خواۋەند كەكارە باشەكان ئاھورا و كارە خراپەكان ئەھرىمەن ئەنجامى دەدات بەۋاتايەكى دىكە يانى ئاھرناسا يا ھاوشىۋەي ئاگرە.

وشەي ھاگريان كە لەكتىبى يەكەم تواريخ الايام، بەشى پىنج، ئايەي دە ئاماژەي پىندراۋە بۇ ئەمە دەگەرىتەۋە كەكۆمەلەك بوون ئاگرپەرەست جىاۋاز لەنەژادى سامى و دژى جۈۋلەكەكان. ھاگر كە وشە بەعەرەب كراۋەكەي ھاجەرە، ئەم ياساي بەسەردا جىيەجى

دەبیت.

بەم پێیە بەپێی بەلگە بینراو و بیستراوەکان کە ناماژەدان پێیان لەبەر کورت نووسین ئەگەری نییە، ئەوەمان بۆ دەسەلمێت ئەم دەستەبە کە ئەحامین و ئەسامی، بۆیە پێیان وتراوە ئاریان چونکە ئاگرپەرەست بوون و ئاگر و هەتاویان بەپێرۆز زانیوە.

بەبروای ئەوانە ی باوەریان بەتۆفانی گشتی هەیە و هەموو رەگەزی مەزۆ بۆ سێ کۆرەکە ی نوح دەگیرنەو، ئەزادی ئاری لقی کە لەمناڵەکانی یافس. بەمپێیە دابەش کردنی سپییست بۆ ئاری و سامی، هەمان دابەش کردن بۆ یافسی و سامی دەبیت و هیچ جیاوازییەک لەئارادا نییە بەواتایەکی دیکە چ بێلین ئاری و سامی و چ بێلین یافسی و سامی، یەک مانایان هەیە بەلام لەبەر ئەوەی وشەی ئاری ئاگرپەرەستی ئەوانمان بۆ روون دەکاتەو ئەم وشەیە بەزۆری لەجیات یافسی بەکار دەبریت یانی دابەش کردنی رەچەلەک ناسەکان گرنگی پێدراوە و بلاووتەو.

ئەوەی دەستەبەک نووسیویانە: تەنیا لەبەر پۆژەلاتی بوونیان بەم دەستەبە دەلین ئاریان بەواتایەکی دیکە پۆژەلاتییەکان و بەلگە ی ئەوە دەهیننەو کە هەنووکەیش لەزمانی فەرەنسی وشەی (ئارین) بەمانای پۆژەلاتە، لەگەڵ هەلسەنگاندن و لیکدانەو عەقڵیەکاندا یەکنەگرتەو چونکە بۆچوونیکی گشتی نییە و تەنیا ئەگەری هەیە بۆ دانیشتووانی ئیران راست بیت و بۆ ئارییەکانی دیکە کەروویان کردۆتەو سەرزمینەکانی هیند و روسیا و ژاپۆن، راست نییە لەبەر ئەوەی ئەوان لەرێگە ی پۆژەلاتەو بەرەو ئەو سەرزمینانە نەرۆشتوون. بۆ ئەمە دەبیت ئەوان بەئاری لەقەلەم نەدەین کە پێچەوانە ی راستییە چونکە میتروووسان بەگشتی و زاناکانی رەچەلەک ناس ئەوان بەئاری دەزانن.

بۆچوونی راست ئەوەیە بێلین: رۆژەلات لەبەر ئەوەی خۆر لەرۆژەلاتەو هەلدیت بەئارین ناو براوە و بۆچوونەکە ی ئێمە پشتراست دەکاتەو.

یا ئەوەی دەستەبەکی دیکە نووسیویانە: لەزمانی سانسکریت و ئاقیستا، ئاری بەمانای نەجیب و کردار جوانە و بەلگە ی ئەوە دەهیننەو بەوەی کە: لەکتیبی (مەنوشتەر) کەکتیبی پیرۆزی هیندووەکانە، هیندستان بە(ئاریاوهرت) ناو دەبەن یانی نشینگە ی ئەشراف و پیاوماقولات. لەکاتی کە ئەمەیش هەلە، چونکە ئەگەر هیندستان لەبەر ئەوەی نشینگە ی ئاگرپەرەستەکانە بەئاریاوهرت ناو بەن، چ کێشەبەکی هەیە.

به پیچه وانه وه پیویسته جیاواژ له وان هه موو دانیشتووانی دیکه ی هیندستان نانه جیب و بی شهره ف بن یا دانیشتووانی ثاری هه موویان نانه جیب بن و نه مه پیچه وانه ی راستیه. چوونکه که س نالیت بۆ نمونه سامیه کان نانه جیب، له بهر نه مه بۆچوونی یه که م راسته و به به لگه کان پشتر است ده کرتیه وه.

نه ته وه ی ثاریان که نه مرو گه وره ترین نه ته وه ی دنیا یه، پیش جیا بوونه وه و کوچ، چ له ئاسیای ناوه راست بوو بیتن یا له که ناره کان ی باشور و یا باکوری ده ریای بالتیک، به وشیه ی زاناکانی شوینه وار نووسیویانه: نه مه نه ته وه نزیکه ی ۳۴۰۰ سال پ.ز، که به بر وای باوه رداران به توفانی گشتی ده بیته هاو پوژگاری نوح، له نه نجامی چه ندین هوکار که لای نیمه ناشکرا و زانراوه نییه، به کوچ و بلا بوونه وه ناچار بوون. به لگه و شوینه واره کان، به مشیه یه هیلی نه مه جیا بوونه وه یه نیشان ددهات که ده سته یه کیان به ره و دۆلی په نجاب سه ره و خوار بوونه ته وه و له و ناوچانه بلا و هیان لی کردوه. هیند و وه کان له م ده سته ن. ده سته یه کی دیکه روویان کردۆته یونان و روم و مه قدونییه و له و ناوچانه نیشته جی بوون. تایه فه کان ی (گرگ و لاتین و نارناوت) له م ده سته ن.

ده سته یه کی دیکه روویان کردۆته پوژئاوا. لیسه بوونه ته دوو ده سته. ده سته یه ک له پریگه ی مهرو و خوراسان به ره و مازهنده ران و که ناره کان ی ده ریای خه زهر و ناوچه ی نازه ربایه جان و لوړستان و نه رمه نستان و سه رزه مینه کان ی کوردستانی نه مرو و لیدی به پریکه وتوون و تا سه رزه مینی شامات و سوریه و که ناره کان ی ده ریای مه غریب، یانی ده ریای سپی ناوه راست بلاو بوونه ته وه. تایه فه ی (باخته رییه کان و ماده کان) یانی خه زهر و گیل و ده یله م و کورد و لوړ و چرک و نه رمه ن و نابازه و ئالبانییه کان له م ده سته دان.

ده سته یه کی دیکه له وان به ره و نه فغانستان و گورجستان و سه رزه مینه کان ی قارس که له کوندا به پیی گیرانه وه ی هیرو دۆت به (سه فن) ناوی براوه، به پریکه وتوون و تا که ناره کان ی ده ریای عه ممان بلاو بوونه ته وه. نه ته وه کان ی نه فغان و به لوچ و گورج و کرمان و پارسه کان له ناو نه م ده سته یه دا ده بیترین.

ده سته یه کیش له هه مان ناوچه و ناوچه کان ی ئاسیای ناوه راست ماونه ته وه که سیت و ئیسلاقه کان یانی سه قالبه و سه غده کان و سه کاکان و تورانییه کان له ناو نه م ده سته یه دا ده بیترین.

ئەم دەستەیه تا ماوێهێک دواتر درێژەیان بەشیوە ژیاانی بیابان گەری داوه و ئەیانویستوووه
لەناوچەیهێک ئارام بگرن و نیشتهجی بن و دەولەتێک پیکبێنن و لەکوێتاییەکاندا مەبەستی
ئەویان کرد رووبەکنە دەشتی ئێران. ئاریانییەکانی ئێران پێگەی ئەو کارەیان لێگرتن.
لەنیوان ئەوان و ئێرانییەکان چەندین چەنگ روویداوه کەبەمەی داستان و بەسەرھاتە
سەرەتاییەکانی ئێران لەو جەنگانە پیکھاتوو.

بەندی پینج: سەبارەت بەھۆز و لۆھەکانی ئاریانی

تیرە و ھۆزەکانی ئەتەوێ گەورەیی ئاریان بەمشێوێ خواوەندیە:

۱. ئەندوان، ۲. لاتین، ۳. ژیرمەن، ۴. سلاق، ۵. سەلت، ۶. ھای، ۷. بلاژ، ۸. چەغزی، ۹.
ئابادیان، ۱۰. ئەز ئادیان، ۱۱. ئاجامیان، ۱۲. مادایان، ۱۳. پارسیان.
۱. ئەندوان، بریتین لە: ھیندووەکان، دانیشتووانی سەند و پەنجاب و سیک و کشمیر.
۲. لاتین، بریتین لە: دانیشتووانی فەرەنسە و ئیسپانیا و پورتوغال و ئیقالیا و رۆمانیا.
۳. ژیرمەن، بریتین لە: تاییەفەکانی ئالمان و ئینگلیس ساکس و ئەسکەندیانزیا و گەرك،
ژیرمەن بەمانای بویر و جەنگاوەرە.
۴. سلاق، بریتین لە: رووسەکانی لەھستان و سەرب و چیک.
۵. سەلت، بریتین لە: بومییەکانی ئەوروپای پۆژئاوا.
۶. ھای، بریتین لە: ئەرمەن کە بەئاراراتیش بەناوبانگن.
۷. بلاژ، بریتین لە: دانیشتووانی بەلجیک و بولغارستان.
۸. چەغزی، بریتین لە: بەشێک لەرووسەکان و سەقالیبە کە لەناوچەیی سەرمەقەندەوہ بۆ ئەو
سەرمەمێقە کوچیان کردووہ و بەسەغدییەکانیش ئاویان دەبەن.
۹. ئابادیان کە بەئابادانیش بەناوبانگن، بریتین لە: ئەو ئاریانەیی بۆ ئابادی گەورە
دەگەرپێنەوہ (= مە ئاباد) و ئەو یەکەم پێغەمبەری ئاسیای ناوەراست بوو. کتیبی (دساتیر)
بۆ ئەو دەگەرپێنەوہ. پایتەختی ئەوان بۆ ماوێهێک لەناوچەیی بەلخ بووہ و ھەمووان
شوینکەوتەیی مە ئاباد. لەم دەستەییە تەنیا چەکەسەکانی قەوقاز ماوہتەوہ یانی ئابازە و
ئەنجاز لەزمانی کەلدە. ئابادیان بەئاپاتیان ئاو دەبەن کەدواتر بۆتە ئاپتین و یاقس بەعەرەب
کراوی ئاپتە و مەبەست لەوشەیی ئاپتین کە کەلدانییەکان بەباوکی فەرەیدونی دەلێن، ھەمان

یافسییه‌کان بووه که ویستوو یانه ته‌نیا ره‌چه‌له‌کی باس بکه‌ن نه‌ک ناو و نیشانی خوی چوونکه ناوی نه‌و ئانوش بووه و مه‌به‌ست له‌ناو بردنی ئاپتیا‌ن گه‌راندنه‌وه‌ی نه‌و بۆ نه‌ژادی ئابادیانه.

دوایین پاشای نه‌م سیلسیله ناوی ئاباد ئازاد بووه که به‌ده‌ستی نه‌مارده، یانی نه‌ته‌وه‌ی مناله‌کانی کوش کوژراوه.^۱

۱۰. ئادیان، که به‌نه‌ژادان ناویان بردوون. نه‌م هۆزه بریتین له: نه‌و ئاریاییانه‌ی بۆ ئازاد ئاباد ده‌گه‌رینه‌وه، له‌مناله‌کانی ئازادی گه‌وره، یانی مه‌ ئاباد که ئاماره‌مان پێدا به‌ده‌ستی مناله‌کانی کوش نه‌مارده کوژرا.

۱۱. ئاجامیان که به‌ئاجامانیش ناویان بردوون. نه‌م هۆزه‌یش بریتین له: نه‌و ئاری یانه‌ی بۆ یاسان ئاجام ده‌گه‌رینه‌وه. له‌وه‌چه‌ی شای مه‌ه‌بول، له‌سیلسیله‌ی یاسانیان. ^۲ عه‌رب ئاجامیان عه‌ره‌باندووه و به‌عه‌جه‌م ناوی ده‌بن. نه‌م تایه‌فه به‌گولشانییه‌کان یا گولشاهییه‌کان ناو ده‌بن به‌هۆی گه‌راندنه‌وه‌ی نه‌وان بۆ گه‌لیوشای یا گه‌لیوشا. گه‌وره باوه‌گه‌وریتی نه‌وان، شای یا شاه له‌زمانی فارسی به‌مانای سه‌روه‌ر و خواوه‌ند و پارێزه‌ری جیهانه.

له‌به‌ر نه‌وه‌ی سیلسیله‌ی پیشدادیه‌کان که سیلسیله‌ی کیومه‌رسه، له‌وه‌چه‌ی یاسان ئاجامه، له‌به‌ر نه‌وه پیشدادیه‌کان به‌ئاجامیه‌کانیش ناو ده‌بن. دوا‌ی مردنی یاسان ئاجام، چوونکه

^۱ له‌ته‌ورات، سه‌فه‌ری ته‌کوین، به‌شی ده‌یهم ئاماره‌ی پێدراوه که نه‌م‌رود کوپی کوش، کوپی حام کوپی ئوچه. نه‌مارده له‌سه‌ره‌زمینی شه‌نکار یانی بابل و دوورگه‌ی عه‌رب بوون و ئا که‌ناره‌کانی شه‌فریقا بلاوه بوونه‌ته‌وه. نه‌مارده به‌رده‌وام سه‌رقالی کوش و کوشتار و تالان کردن بوون و له‌به‌ر نه‌مه‌یه به‌جه‌باران ناویان ده‌رکردووه. له‌جیاتی گورز، دارکی جه‌نگه‌لییان له‌ده‌ستا بووه و له‌جیاتی خوده که‌له‌سه‌ری گایان کردۆته‌ سه‌ر و له‌جیاتی زری، پنیست پلنگیان پۆشیوه و به‌مپێه قیافه‌یه‌کی مه‌ترسیداریان بۆ خۆیان دروست کردووه و به‌دیو ناویان بردوون و گه‌وره‌ی نه‌وانیان به‌خه‌دیو (پاشا) کورته‌کراوه‌ی (خوادیو) ناو بردووه.

^۲ - میژوونووسانی ئێران، سیلسیله‌ی پاشاکانی ئێران تا یه‌زدگێرد کوپی شه‌هریان به‌مشیه‌یه پۆلێن ده‌که‌ن: ۱. ئابادیه‌کان که له‌ئابادی گه‌وره ده‌ستپێده‌کات. ۲. جیان، له‌جی نه‌فرام ده‌ست پێده‌کات. ۳. شانیان یا گولشانیان که له‌گیو پاشا ده‌ست پێده‌کات. ۴. یاسانیه‌کان که له‌یاسان ده‌ست پێده‌کات. ۵. پیشدادیان که له‌گیومه‌رس ده‌ست پێده‌کات. ۶. کیان که له‌که‌یقوبادی کورد ده‌ست پێده‌کات. ۷. ئه‌شکانیان که له‌ئه‌سکه‌نده‌ری رۆمییه‌وه ده‌ست پێده‌کات. ۸. ساسانیه‌کان که له‌ئه‌رده‌شیری بابکه‌کان ده‌ست پێده‌کات به‌لام میژوونووسانی یۆنانی و ئه‌وروپی به‌مشیه‌یه پۆلێنان کردووه: ۱. ئابادیان ۲. پیشدادیه‌کان. ۳. ماردوشیه‌کان، ۴. ئاپتیا‌ن، ۵. شای شا‌کان، ۶. کیان، ۷. هه‌خامه‌نشیه‌کان، ۸. پارسه‌کان، ۹. سلوکیه‌کان، ۱۰. ئه‌شکانیه‌کان، ۱۱. ساسانیه‌کان

جیگرکی شیاو که شیاوی پاشایه‌تی و به‌ریوه‌بردنی کاروباره‌کان بوونی نه‌بوو، بو ماوه‌یه‌کی دووردریژ، ولاتی پیشدادی گیرۆده‌ی پشیوی بووه، خه‌لکان له‌لوتکه‌ی چیاکان نیشته‌جی بوون و ده‌ورانی پاشایه‌تی تیره‌کان ده‌ستیپیکردوو تا له‌وه‌چه‌ی نه‌و گیومه‌رس له‌سالی ۲۲۱۸ دوا‌ی هاتنه‌خواری ئاده‌م، ده‌رکه‌وتوو و به‌هوی هه‌ست و تیگه‌یشتنی خو‌ی، توانیویه‌تی خه‌لکان له‌لوتکه‌ی چیاکان بینیته‌خوار و له‌ده‌وری خو‌ی کۆیان بکاته‌وه و له‌سالی ۲۲۴۴ هاتنه‌خواره‌وی ئاده‌م، یانی سالی ۲۲۴۱ پ.ز، پاشایه‌تی دامه‌زراندوو و یاساکانی دادپه‌روه‌ری و دادگه‌ری که‌مه‌ئاباد له‌کتیبی دساتیر ئاماره‌ی پیداو، زیندوو کردۆته‌وه و له‌به‌ر نه‌مه‌ پاشایه‌تی نه‌و به‌پاشایه‌تی پیشدادی به‌ناوبانگه. یانی شیوه و نه‌ریت و دادپه‌روه‌ری نه‌و، هه‌مان شیوه و دادپه‌روه‌ری پیشه و داهینراو نه‌بووه.

(نخستین خدیوی که‌کشور گشود

یه‌که‌م پاشا که‌ده‌ستی به‌سه‌ر سه‌رزه‌مینه‌کاندا گرت

سر تاج داران گیومرس بود

شای شا‌کان گیومه‌رس بوو

چو بنشست بر تخت و بنهاد تاج

کاتیک له‌سه‌ر ته‌خت دانیش‌ت و تاجی کرده‌سه‌ر

بینداخت از مرد ده‌گان خراج

باج و خه‌راجی له‌سه‌ر جوتیاره‌کان هه‌لگرت. (فیرده‌وسی)

پایته‌خته‌که‌ی شاری ده‌ماوه‌نده که‌خو‌ی بناغه‌ی شاره‌که‌ی داپشتوو. دواتر هینشی کردۆته سه‌ر تورکستان و بناغه‌ی شاری به‌لخی داپشتوو.

قازی ناسر نه‌ل‌دینی به‌یزاوی ئاماره به‌وه ده‌کات که‌شاری ئیسته‌خیش له‌سه‌ر ده‌ستی نه‌و بناغه‌ی داریژراوه.

نووسه‌ری کتییی (غنیه) ده‌نووسیت: گیومه‌رس هه‌مان گومر کوپری یاقس کوپری نوحه که‌عه‌ره‌به‌کان به‌عامر ناوی ده‌به‌ن. ئیین خه‌لدون له‌به‌رگی دووه‌م، ل. ۱۵۵ کتییبه‌که‌ی، ئاماره به‌بابه‌تیکی له‌مشیوه ده‌دات.

یه‌که‌گرتنه‌وه‌ی میژووی له‌دایک‌بوونی گومر و گیومه‌رس که‌میژوونوسان به‌سالی ۲۲۱۸

دوای دابه‌زینی شاده‌می ده‌زانن وو لیکچوون و لیک نژیکی هه‌ردوو ناوه‌که که (س) یۆنانی به‌ناوی دووهم لیک‌نراوه، ئەم بابەتە پشتراست ده‌کاته‌وه.

دوای ئەوه‌ی به‌م بۆچوونه‌ی رازی بووین ده‌بیئت بزانی که‌گومر کوپی خودی یافس نییه‌ به‌لکو چه‌ندین وه‌چه‌ له‌نیوان ئەواندا هاتوو و به‌مپییه‌ جیاوازی له‌گیرانه‌وه‌کاندا نامینیت.

۱۲. مادایان، بریتین له: ئەو ئاری یانه‌ی بۆ مادا کوپی یافس کوپی نوح ده‌گه‌رینه‌وه. هۆزه‌کانی کورد و ئەلوار و گیلان و ده‌یله‌مییه‌کان و خه‌زه‌ران له‌م هۆزه‌ن. وشه‌ی مادا له‌م دوا‌ییانه‌ و له‌سه‌ده‌ی نۆی پ. ز ده‌رکه‌وتوو و وشه‌ی کورد پیش ئەم وشه‌یه‌ به‌کار براوه. هه‌رودۆت ده‌لیت: ماده‌کان له‌نه‌ژادی ئارین به‌لام دواتر خۆیان به‌ماد ناو بردوو (میژووی پیرنیا ل. ۴۹)، نووسه‌ری (نخبه‌ الازهریه) له‌ ل ۲۱۲۶ ده‌لیت ماده‌کان بریتین له‌باوه‌گه‌وپیکانی پارس که‌عه‌ره‌به‌کان به‌ناجام ناوی ده‌بن.

ئه‌گه‌ر ئەم گیرانه‌وه‌یه‌ راست بیئت، ده‌بیئت مادایان له‌وه‌چه‌ی خودی گومر بن به‌لام وشه‌ی ماد سه‌لمینه‌ری ئەو راستییه‌ که‌مادایان له‌وه‌چه‌ی مادا، برای گومرن. به‌یهه‌قی ده‌لیت کورد و فارس و خه‌زه‌ره‌ و نه‌بت و ده‌یله‌م و جه‌رامقه‌ (دانیشتوانی ره‌سه‌نی موسل که‌ له‌دیتره‌مانه‌وه‌ له‌و ناوچه‌دا ژیاون) له‌مناله‌کانی ناشور کوپی سامن و ئەوان به‌سامی ده‌زانیت له‌کاتی‌که‌دا هه‌یج گومانیک له‌سه‌ر ئاری بوونی ئەوان له‌ئارادا نییه‌ (دواتر ئاماژه‌ی پێده‌ده‌ین).

۱۳. پارسیان، که‌بریتین له‌و ئارییانه‌ی له‌ولاتی سه‌فن یانی پارسی نیستا و که‌ناره‌کانی ده‌ریای عه‌ممان و پروباری ئەه‌واز نیشته‌جین. ئه‌ین خه‌لدون له‌به‌رگی دووی میژووه‌که‌ی خۆی ل ۱۵۵ ده‌نوسیت: برۆای میژوو نووسانی فارس له‌سه‌ر ئەوه‌یه‌ که‌پارس له‌مناله‌کانی مادی کوپی یافس کوپی نوحه‌ و له‌گه‌ل گیرانه‌وه‌که‌ی به‌یهه‌قی سه‌بارت به‌برایه‌تی پارسه‌کان و کورده‌کان و هۆزه‌کانی دیکه‌ی ماد، یه‌کده‌گریته‌وه. ته‌نیا له‌یه‌ک خاڵدا جیا‌زان که‌به‌یهه‌قی ئاماژه‌ی به‌هه‌یج به‌لگه‌یه‌ک بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی ئەوان بۆ ناشور نه‌داوه. ئەگه‌ر ئاماژه‌ی به‌به‌لگه‌یه‌کی‌ش ده‌دا، ئەم‌رۆکه‌ له‌به‌ر ئەوه‌ی ماد بوونی کورد و پارس سه‌لمینه‌نراوه، ره‌د ده‌کرایه‌وه. به‌مپییه‌ گیرانه‌وه‌که‌ی ئه‌ین خه‌لدون که‌ له‌گه‌ل میژووی کوردان و بۆچوونی زانا‌کانی ئاسه‌وار، گونجاوه، زیاتر گرنگی پێده‌دریت.

له‌(بورهانی قاطع) به‌رگی یه‌ک، ل ۴ ده‌نوسیت: ده‌سته‌یه‌ک ده‌لین پارس بۆ پارس کوپی

عامور کوپری یافس کوپری نوح دهگه پیته وه (عامر هه مان گومر که ناماژهی پیندرا). به لام ناری بوونی پارسه کان زیاتر له هه موو گیرانه وه کانی دیکه به به لنگه کان پشتر است دهگه پیته وه.

سه بارهت به کورد و کوردستان، له خوگری چوار بهند

بهندی یهگ، سه بارهت به رهگ و ریشهی کورد

وهك پيشتر ناماژهمان پیندا، له بورهان و به لنگه مېژوویه کان و بینا کون و شوینه واره دۆزراوه کان سهلمینراوه که کوردان، خه لکاننیکن ناری نه ژاد، له رهگه زی هیندونه وروپایی، که له سه ره ده میکی ناسی یانی چهند هه زار سال پ. ز هاتوونه ته ناوچه کانی ئیستا که له باشوری ئهرمه نستان جیگیره و به کوردستان ناسراوه.¹ به رهو پۆژه لآت له گه ل ره وتی پوو باری دیجله و له کان به درینژیی زنجیره چیا ی زاگروس تا که نداوی فارس و که ناره کانی ده ریای عه مان پۆشتوون و به رهو پۆژناوا به درینژیی پوو باری فورات و زنجیره چیا ی تۆرۆس تا سوریه و سه رزه مینه کانی شام و که ناره کانی ده ریای سپی ناوه راست بلاو بوونه ته وه. هه ره ها سه لمینراوه که ئه م کۆچه، له سه رخو و به دوا ی یه کدا بووه نهك شه وه ی به یه کجار و له یهك کاتدا (سه رچاوه ی هاتنی ئه وان دیار نییه)

دهسته یهك له مېژوونووسان وتوویانه کورده کان له که ناره کانی باشور یا باکوری ده ریای بالئیک به رهو قه وقاز و ئهرمه نستان هاتوون و له وێوه به زنجیره چیا ی جودی (= نارارات) هاتوون و به رهو پۆژه لآت تا که ناره کانی ده ریای عه مان و به رهو پۆژناوا تا که ناره کانی ده ریای سپی ناوه راست بلاو بوونه ته وه.

دهسته یهكی دیکه ده لێن کوردان له پۆژه لآت وه، یانی ناسیای ناوه راست به رهو که ناره کانی ده ریای مازهنده ران (= ده ریای خه زهر) هاتوون و به درینژیی زنجیره چیا ی زاگروس و که ناره کانی دیجله بلاو بوونه ته وه و تا که ناره کانی ده ریای سپی ناوه راست پۆشتوون. به شیکیان له که ناری ده ریا چه ی وان نیشته جی بوون و چه ندین شوینه واری مېژووی گرنگیان له خویان وهك یادگار به جیه یشتووه و ده سلآت و حکومه تیکی به هیزیان پیکهیناوه. پروفیسور فون مینۆرسکی ده لیت: شیمانه ی شه وه ده گریت کوردان له پۆژه لآت، یانی ئیرانی شه مپویی به رهو پۆژناوا یانی کوردستانی شه مپویی هاتییتن و نیشته جی بوو بیتن.

¹ راستیه که ی ئهریه کوردان دانیشتووانی ره سنی ناوچه کت و له شوینیکی دیکه وه نه هاتوون.

له گهل ئه وه یشدا هاتنی ئه م دهسته له کوردان له مپهر نییه له وهی له کاتی هاتنی ئه وان دهسته یه کی دیکه له کوردان یا چه ند تیره یه کی تی که لا و به ناوی کاردو، بو نمونه له کوردستانی ناوه راست ژانیان به سه ر بر دبی ت و دواتر تی که ل به کورده تازه ها تو وه کان بو بیتن.

به پنی ئه م گیرانه وانه، هیلی کوچ و بلا بو نه وهی کوردان به وهی له مپهره سروشتیه کان سنورداری بو وه و نه یان توانی له شوینه کانی خو یان زیاتر پیش ره وی بکن یانی با کوری ده ریای خه زهر و چیا کانی ئارارات و له باشور ده ریای عه ممان و حکومه تی عیلام و له پوژ ئاوا حکومه تی شومیر و ئه که د و سه ره نه بجام ده ریای سپی ناوه راست، ریگری له هیرش و ده ستدیریژی کردنی کوردان گرتو وه.

ئه وهی وتمان حکومه تی شومیر و ئه که د له بهر ئه وهیه میژووی کوردان به پنی شوینه واره میژوویه کان زو ر کو نتر له میژووی که لده و ئاشور و پیشدادیه کان به چونکه ئه و به لگه و ئاسه واره نه نیشانی ده دن چه ندین هو ز له هو زه ره سه نه کانی کورد که بریتین له لولو، کاسی، گوتی و هوری، له گهل هو زه کانی شومیر و ئه که د و عیلام ها وسه ده بوون و چه ندین جهنگ له نیوان ئه وان رویدا وه به لام تا ئه و سه رده مه ناوی که لده و ئاشور له ئارادا نییه و گیومه رس یه که م پاشای پیشدادیش که زه رده شتییه کان به باوکی مرو فیه کان ناوی ده بن، هیشتا چاوی به دنیا هه لئه هی ناوه. وه ک دواتر ئاماره ی پیده دریت، له بهر ئه م هو کاره یه ناتوانین بلین میژووی کوچ و بلا بو نه وهی کوردان له ناوچه کانی ئیستا کو نتر و له پیشتر له میژووی کوچی پیشدادیه کان بو ناوچه کانی پارسه.

به هه ر حال له شوینه واره سروشتی و نیشانه سیاسیه کان ئه وه مان بو روون ده بیته وه که گیرانه وه ئاماره پیدرا وه کان، هه رچه ند به پوالت له یه ک جیاوازن به لام له راستیدا، ده لیی هیچ جیاوازییه کیان نییه یانی هاتنی کوردان له باکور یا پوژ ه لات راسته، به مپییه که دهسته یه ک له ریگه ی زنجیره چیای ئاراراته وه هات بیتن و له وی بو بیتن به دوو دهسته ی دیکه. دهسته یه کیان له که ناره کانی فورات و به دریژی زنجیره چیای تو رو س تا که ناره کانی ده ریای سپی ناوه راست و سوریه و سه رزه مینه کانی شام بلا بو بو بیتنه وه و دهسته یه کی دیکه به دریژی زنجیره چیای زا گرو س و که ناره کانی دیجله تا که نداوی پارس و که ناره کانی ده ریای عه ممان پیش ره وییان کرد بیتن.

دهستهیهکی دیکه له پوژهلآت، یانی ئاسیای ناوهراست بهرو پوژئاوا و باشوری دهریای مازهندهران و کهنارهکانی نازهربایهجان و ناوچهی ئیسپهان و ههمه‌دان و کرمانشا و لوړستان هاتوون. دهستهی یه‌که‌م به‌گودی یا گوئی ناو ده‌بن که‌بو چیای جودی که به‌عرب کراوی گودی یه، (ئارارات) ده‌گه‌رنه‌وه.

دهستهی دووهم به‌کورتی ناو ده‌بن یانی کوردی و تایبته به‌کورد که (د) و (ت) ده‌بنه یه‌ک و دواتر پارسه‌کان نه‌وانیان به‌سیرتی ناو بردوووه^۱ و له‌م دواپیان به‌کوتاییه‌کانی سه‌دهی نوێ پ.ز وه‌ک هیرۆدۆت ئاماژه‌ی پینده‌دات خوێان به‌ماد ناو بردوووه: مادی گه‌وره و مادی بچووک (=سه‌رده‌می که‌یقوید) که‌سه‌لمانازاری دووهم پاشای ئاشور، له‌کوتاییه‌کانی سه‌دهی نوێ پ.ز بووه‌پروویان بۆته‌وه. وه‌ک دواتر به‌میژووی سی ده‌وله‌ته‌که ئاماژه‌ی پینده‌ده‌ریت و ده‌لئی له‌پراستییه‌وه نزیکه و زۆربه‌ی میژوونووسانیش، کوردانی یه‌که‌م به‌کوردانی پوژئاوا یا کورده ئاراراتیه‌کان و کوردانی دووهم به‌کوردانی پوژهلآت یا ماده‌کان ناو ده‌بن، ئیمه‌یش له‌م کتیبه‌دا هاوشیوه‌ی نه‌وان کوردانی یه‌که‌م به‌کوردانی پوژئاوا یا ئارارات و دهستهی دووهم به‌کوردانی پوژهلآت یا مادییه‌کان ناو ده‌بن. که‌واته جیاوازی له‌نیوان دوو گه‌یرانه‌وه‌ی باکوری و پوژهلآتی بوونی کوردان نامیننیه‌وه و هه‌ردووکیان راستن به‌هه‌مان شیوه که‌پروفسۆر مینۆرسکیش ئه‌م بۆچوونه پشتراست ده‌کاته‌وه.

کام له‌م دوو ده‌سته زووتر هاتوون؟ هه‌شتا به‌لگه‌یه‌کی ته‌واو له‌به‌رده‌ستا نییه به‌لام له‌میژووی شومیر و نه‌که‌د، دهستهی یه‌که‌م به‌زۆری ناوی هاتوووه. دهستهیه‌ک له‌پوژهلآت ناسه‌کانیش، هاتنی به‌شی دووهم بۆ ناوچه‌که بۆ کوتاییه‌کانی سه‌دهی نو و سه‌ره‌تاکانی سه‌دهی ده‌ی پ.ز ده‌گه‌رنه‌وه. نه‌گه‌ر ئه‌م گریمانه‌یه راست بیته، ئاشکرایه که‌گوتیه‌کان (ئاراراتیه‌کان) پێش کورتیه‌کان (ماده‌کان) به‌لام به‌دنیاییه‌وه هاتنی دهستهی دووهم پێش سه‌دهی ۲۱ پ.ز بووه وه‌ک دواتر ئاماژه‌ی پینده‌ده‌ین.

^۱ - سیرت و سرت، له‌شیوه‌زاری هه‌ورامی که‌سه‌رمچاوه‌ی هه‌ورامی و فارسی یه‌کیکه، به‌مانای دهرکه. [سرتی لوان تهرمه یوره مونیم ده‌رده که‌رو] یانی دهرکێک له‌په‌نجه‌م چه‌قیوه و ئینۆکم نازاری هه‌یه. له‌به‌ر توند و تیژی و شه‌ره‌نگیزی به‌م ناوه‌ ناویان بردوون.

بەندى دوووم

سەبارەت بەپىشپەندى كورد (بەشىۋەيەكى گىشتى)

بەپىنى بەلگە و شوينەوارەكان، پىنچ قۇناغ بۇ كوردان سەلمىنراۋە:
يەكەم: قۇناغى پىش مىژوو: لەچەند ھەزار سال پىش زايىن تا سالى ۲۶۰۰ پ.ز.
كەدەسەلاتى نارامسىن كوپى سارگون لەسەر دەستى ھۆزەكانى گوتى، يانى كوردە
ئاراتىيەكان لەناودەچىت و سىلسىلەى پاشاكانى گوتى دەستپىدەكات و بۇ ماۋەى زياتر
لەدو سەدە فەرمانرەوايەتى شومير و ئەكەد دەكەن. ئەم قۇناغە لەبەر ئەۋەى ناديارە و تا
ئىستايىش زانىارىيەكى ئەوتۇى لى بەدەست نەھاتوۋە، گىرنگى زۇرى پىنادەين.
دوۋەم: لەسالى ۲۶۰۰-۸۵۳ پ.ز، يانى قۇناغى پەيۋەندى كوردان لەگەل شومير و ئەكەد و
كەلدە و ئاشور و عىلام، لەسەردەمى پاشايەتى نارامسىن تا دەرکەوتنى كەيقوبادى كورد،
يانى پۇژگارى پىكەينانى دەولەتى ماد كەپارس لەم قۇناغەدا بەشىكە لەدەولەتى ماد.
سەيەم: لەسالى ۸۵۳-۵۵۰ پ.ز يانى قۇناغى دەسەلاتى مادەكان تا دەرکەوتنى
كەيخوسرەۋى گەرە (= سىروسى مەزن) كەدەولەتى ئىران لەسىروسەۋە دەست پىدەكات و
مادەكان لەم كاتەدا دەبنە بەشىك لەئىران.
چوارەم: لەسالى ۵۵۰ پ.ز تا قۇناغى ئىسلام، يانى لەسەردەمى كەيخوسرەۋى مەزن تا
كاتى جىابوونەۋەى كوردەكانى پۇژناۋا لەئىران كەكوردان لەم پۇژگارەدا جارناجار دەبنە
حاکم بەلام زۇربەى كات مەحكوم و ئەم قۇناغە، بابەتى سەرەكى بەرگى دوۋەمى ئەم كىتەبە
دەپىت.

۱-كورد لە ۳۶۰۰-۸۵۳ پ.ز

لەسەردەمى پاشايەتى سارگونى يەكەم، پاشاى ئەكەد كە بەساراگىنىش ناۋى دەبنە،
سەبارەت بەھۆزە كوردەكان شتىكى ئەوتۇ لەئارادا نىيە بەلام نارامسىن كوپى ئەو پاشايە،
پروپەرۋى كوردان دەپىتەۋە. لەسەرەتاي سەدەى ۳۶ پ.ز نارامسىن، ھۆزى لۇلۇ
تىكەدەشكىنىت (لۇلۇم). دواتر بەماۋەيەكى كەم ئەم پاشايە، لەھۆزى گوتى، ھاۋنەژادى

لۆلۆییەکان شکست دەخوات و پاشایەتی بابل یانی شومیر و ئەکەد دەکەوێتە دەست کوردە گوتییەکان. دواتر لەسەر دەمی پاشایەتی گوت ئا، پێنجەم پاشای گوتی، دەولەتی عیلام باجی بە کوردەکان داوه.

لێرەوێ بۆمان دەردەکەوێت کە کوردەکان لە پوژگاری سارگۆنی یەکەم و پێش ئەویش لە ناوچەکەدا بوونیان بوو بەلام چوونکە هیچ پووبەرێو بوونەویەک لەنیوان ئەوان و ئەکەد و شومیر لەئارادا نەبوو، لەناو مێژووی شومیر و ئەکەد تا پێش نارامسین ناوی ئەوان نەبراو.

وەک لەکتیی (مێژووی کۆنی پۆژەلاتی نزیک، ل ۱۸۶) ناماژە پێدراوه، لۆلۆییەکان لەسەر دەمی سارگۆنی یەکەم، پاشایەتیان بوو و پاشاکەیان لاسیریا بوو. پڕۆقیسۆر سپایزار لەکتیی (نەتەوێکانی میزوپۆتامیا ل ۹۹) (=نیوان دوو پووبار) ئەم بۆچوونە پشتراست دەکاتەوه.

لەسالی ۲۸۰۰ پ.ز، سارگۆنی دووهم دەرکەوتوو و کۆتایی بە دەسەلاتی گوتییەکان هێناوه و ئەوانی لەسەر زەمینێ بابل بەرهو زاگروس، شوینی سەرەکی خۆیان گەڕاندۆتەوه و تا سەر زەمینێ مادەکان پێشپەرەوی کردوو. بەم شیوەیە هەموو ناوچەی مادستان و کوردستان کەوتۆتە ژێر دەسەلاتی بابل و بۆ ماوەی سێ سەدە ماد و کورد، یانی پۆژەلاتییەکان و ئاراراتییەکان باجیان بە دەولەتی بابل داوه.

لێرەوێ بۆمان دەردەکەوێت مادەکان لەسەدەی ۲۸ پ.ز لە ناوچەی مادستان ژیاڵیان بەسەر بردوو. لەسالی ۲۵۰۰ پ.ز یانی پوژگاری فەرمانپەرەوای زوحاکی عەرەب، ولاتی پارسیش (=پێشدادییەکان) وەک ماد و کوردان باجیان بە دەولەتی کەلەد داوه و زوحاکییەکان فەرمانپەرەوایەتی هەر سێ دەولەتەکیان کردوو.

لەسالی ۲۴۵۰ پ.ز دوتگی، پاشای شومیر، ئالای شوپشی بەرز کردۆتەوه، هێرشێ کردۆتە سەر عیلام و عیلامییەکان و لۆلۆی خستۆتە ژێر دەسەلاتی شومیر. لەسالی ۲۳۵۸ پ.ز کە دەولەتی ئاشور دامەزراوه، تا سالی ۲۱۹۲ پ.ز چیتەر ناماژە بەناوی کورد نادریت، نە پۆژەلاتی، نە ئاراراتی بەلام گيومەرسی پێشدادی لە دەورووبەری سالی ۲۲۴۱ پ.ز ۲۲۴۴ دابەزینی ئادەم، دەولەتی پێشدادی دادەمەزرینی و دەماوەند دەکاتە پایتەختی خۆی. لە دەورووبەری سالی ۲۶۰۰ پ.ز زوحاکی عەرەب لەبابلەوه هێرش دەکاتە سەر دەولەتی

پېشدادی و له شارې نیسته خری پارس له گهل جه مشید پاشای پېشدادی جه نگاوه. سهرنه نجام جه مشید پاشا شکستی خواردووه و دهولته پېشدادی روخواوه.

دواتر له سالی ۲۱۹۲ پ.ز (۳۴۰۱ دابه زنی نادم)، فهریدون پېشه وای پېشدادی به هاوکاری کاوهی مادی و ماده کانی نیسپه هان، دژي زوحاکییه کان شوپشيان کردووه و ولاتی پېشدادییه کان له کوپلایه تی و ژیردهستی کله ده و زوحاکییه کان پرزگار کردووه. له م بگره و بینه دا کوردانیش له کوپلایه تی و ژیردهستی پرزگاریان بووه. نه م شوپشه هاوکاته له گهل پاشایه تی کوتورناخونتای یه که م، پاشای عیلام که شکستی به دهولته تی بابل هینا و دهره تی بۇ پېشدادییه کان و ماده کان ره خساند تا دژي زوحاکییه کان شوپش بکن.

له سالی ۲۰۱۸ پ.ز نینه پاشای ناشور و کله ده، هیرشى کرده سهر ولاتی ماد، پاشای مادی قولبه ست کردووه و له دارى داوه. نه م پاشایه تا سهرزه مینی به لځ پېشپره وی کردووه به لام نهیتوانی ده ست به سهر قه لای به لځدا بگریت.

له سده ی ۱۹ و ۱۸ پ.ز له نیوانه نه ته وه کانی ناسیای بچوک و که ناره کانی پورژه لاتی دهریای ره ش چه ندین پروداو روویانداوه که په یوه ندی به مېژووی کورده کانی پورژناوا و پورژه لاتوه هیه (= گوتییه کان و ماده کان). له م کاته دا ده سته یه کی بچوک له نه ژادی ناریان، هیندوئیرائی له باکوره وه دهرکه وتوون و تا پورژناوای کوردستانی نه مړوی هاتوون و نیشته جی بوون. یه کی که له بته مالیه کانی نه وان به ناوی میتانی، حکومه تیکی دامه زرانده وه و ناوه نده که ی له سهر ناوی خابور بووه. پورژه لاتناسه کان نه م ده سته تازه یه به یه کی که له تاپه فکانی کورد دهران که دواتر نامارهی پیده دهین.

دواتر له ده ورپه ری سالی ۱۷۶۰ پ.ز کورده کانی کاسی له گهل عه شیر هاونه ژاده که ی خوین، گوتی و لول، به فرمانده یی خاندیر، سه روکی کاسییه کان، هیرشيان کردوته سهر ولاتی کله ده و ده ستیان به سهر دا گرتووه و حکومه تیکی به هیزیان له لگاش دامه زرانده وه که به حکومه تی کاردو نیا به ناوبانگه، یانی دهولته تی کوردان که بوماوه ی شه ش سده به رده وام بووه.

له م کاته دا ولاتی مادا باجی به دهولته تی ناشور داوه. ته نیا ده سله لاتیکی بچوک له به لځ و سهرزه مینه کانی ده ورپه ری به ناوی توس، ماوه ته وه و باجی به ناشورییه کان نه داوه. یونانییه کان توسه به دیوکس ناو ده بن.

توس، جیاوازه لهتوس کوپی فەریبوزی مادی کەدوای کە یقوباد، پاشایەتی ولاتی ماد دەگرێتە دەست. چونکە ئەو هەزار سال دواتر چاو بە دنیا هەڵدینێت. هەروەها جیاوازه لهتوس کوپی نەوزەر چوونکە ئەویش هینشتا بە دنیا نەهاتوو و ئەو یەکیکە لەبەنەمالەیی پیشدادی ئەک لەبەنەمالەکانی ماد. دواتر ناماژەیی پێدەدەین.

لەسەدەی ١٦ پ. ز. دەستەبەک ماتیانی یا مایتانی یا میتانی وەک ناماژەمان پێدا، فەرمانڕەوایەتی هەموو کوردستان تا ئارابخا یانی کەرکوکی ئەمرویی و ناوچەکانی ئاشور و دەشتی ئەرپیل (هولیریان) کردوو. بەشێک لەبەلگە یاسایی و بازرگانییەکان کە لەکەرکوک دەستکەوتوون و مێژوووەکیان بۆ سەدەی ١٥ و ١٦ پ. ز. دەگرێتەو، ئەو نیشان دەدات کە دانیشتوانی کوردستانی پۆژمەلات، لەو پۆژگارەدا باجیان بەدەولەتی ئاشور و کەلەدە داو و گرفتاری کێشەنیوخووییەکانیان بوون.

تەنیا لەدین و یاساکانی ولات و داب و نەریتی کۆمەڵایەتی کۆک و هاودەنگ بوون. حکومەتی میتانی لەسەرەتاکانی سەدەی ١٤ پ. ز. لەگەڵ هیتەکان، لەسەر سەرزەمینێی سوریا، جەنگیان دەستپێکردوو. لەم کاتەدا کاریگەری و دەسەلاتی ئاشورەکان بەردەوام روو لەزیادبوون بوو.

ئەدادنیرانی پاشای ئاشور (١٣١٠-١٢٨١ پ. ز.) لەیەکیک لەبەرەمەکانی خۆی، دەنووسیت (ئوردوووەکانی کاسای، گوتی، لۆلۆم، سوپاریم تیکشکاند)

سەلمانازاری یەکەم، فەرمانڕەوای یەکەمی ئاشور لەسالی ١٢٨٠ پ. ز. شەپری لەگەڵ هۆزەکانی گوتی کردوو، وەک خۆی دەلێت: ((چەندین بەلای قورسی بەسەر ئەواندا هیناوه. دواتر لەئەنجامی هێرشە بەردەوامەکانی عیلام بۆ سەرزەمینێی بابل و فراوان بوون و بەهێزبوونی ئاشور، کەم کەم دەسەلاتی کاردونیای (کوریدی) لاواز بوو. لەسالی ١١٧١ پ. ز. لەسەردەمی پاشایەتی تگلاسی نین، پاشای ئاشور، دەولەتی چەند سەد سائەیی کاردونیا لەئەنجامی چەندین پووداوی نەزانراو، کۆتایی پێهاتوو و کوردەکانی کاسی بۆ شوینەکانی خۆیان، یانی چیاکانی زاگرووس کەدەکاتە لۆرستانی ئەمرویی، گەراونەتەو. ماد و لۆلۆ دەبنە ژێردەستەیی بابل.

دواتر لەسالی ١١٠٠ پ. ز. تگلات پالازار پاشای بەهیزی ئاشور، لەگەڵ دانیشتوانی پارس و ماد و لۆلوییەکان کە ژێردەستەیی بابل بوون، چەند جارێک جەنگاوه و کوردەکان و

پارسیه‌کانی به‌دانی باج ناچار کردووه. له‌لای باشور تا که‌نداوی پارسی گرتووه به‌لام له‌نیوان ۱۰۹۸-۱۰۶۸ پ. ز له‌گه‌ل کورده‌کانی چیا‌ی نازو^۱ جه‌نگاوه به‌لام شکستی خواردووه. له‌کۆتایی سه‌ده‌ی نو‌ی پ. ز که‌ناسور نازیربال^۲ پاشایه‌تی ناشوری گرتۆته‌ده‌ست، کورده‌کانی چیا‌ی زاگروس ملکه‌چی فه‌رمانه‌کانی نه‌بوون و خوازیار په‌یوه‌ست بوون به‌بابل بوون. ناسورنازیربال چوار جار دژی کورده‌کان جه‌نگاوه، یه‌که‌م جه‌نگ له‌سالی ۸۸۴ پ. ز روویداوه، جه‌نگ له‌خاکی لۆلۆ روویداوه و ناسورنازیربال بی^۳ هیچ نه‌نجام و ده‌سکه‌وتیک گه‌راوته‌وه. دووایین جه‌نگ که‌به‌فه‌رمانده‌یی جیگره‌که‌ی یانی سه‌لمانازاری کوپی، سوپایه‌کی بو سه‌ره‌زمینی لۆلۆ ناردووه، ده‌ستی به‌سه‌ر چه‌ندین شاردا گرتووه. فه‌رمانه‌وایی لۆلۆیه‌کان به‌ناوی نامیخا، له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌ک له‌سوپاکی خۆی په‌نای بردۆته به‌رکۆیستان، سوپای ناشور ناته‌وان و سه‌ره‌نجام به‌ناشتی کۆتاییان به‌کیشه‌که هیناوه. سه‌لمانازار له‌سه‌رده‌می فه‌رمانه‌وایه‌تی خۆی، یانی کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی نویه‌می پ. ز به‌مه‌به‌ستی جه‌نگ رووی کردۆته کوردستان و پووبه‌پووی پارسیه‌کان و ماده‌کان بۆته‌وه و به‌ناوی پارسوا و نامادا، نامارهی پیداون. له‌سالی ۸۵۹ پ. ز هی‌رشی کردۆته سه‌ر ویلایه‌تی زاموا و تا چیا‌ی تاسلوجه و گله‌زه‌رده‌ی داگیر کردووه. له‌سالی ۸۴۴ پ. ز سوپایه‌کی بو پشده‌ر و سه‌رده‌شت (نامری) ناردووه. پاشای نامری هه‌لاتووه.

۲- کورد له ۸۵۳-۵۵۰ پ. ز

له‌سالی ۸۵۳ پ. ز که‌یقوبادی کورد که‌یۆنانییه‌کان به‌ئاراباس ناوی ده‌بن، ده‌رکه‌وتووه و ده‌وله‌تی مادی دامه‌زراندووه.

ئه‌م پاشایه، پارس و کوردی له‌کۆیلایه‌تی ناشورییه‌کان پرگار کردووه و (هه‌نگمه‌دان) هه‌مه‌دانی ئه‌مرۆیی کردۆته پایته‌ختی خۆی و فراوان و ئاوه‌دانی کردووه. یۆنانییه‌کان ئه‌م پاشایه به‌رووخینه‌ری ده‌وله‌تی ناشور و داگیرکه‌ری نه‌ینه‌وا ده‌زانن. (نه‌ته‌وه کۆنه‌کانی پۆژه‌لات، ل ۱۵۹-۱۶۳، نایینه‌ی ئه‌سکه‌نده‌ری، ل ۱۴۵)

له‌شوینه‌وار و به‌لگه به‌ده‌سته‌ها‌تووه‌کان، وه‌ک بۆمان ده‌ره‌که‌وی‌ت که‌کواکسار (کیاکسار) که‌ناوی راستینی ئه‌و هوواکساتار (هه‌وه‌خشته‌ه)، رووخینه‌ری ده‌وله‌تی ناشووره (دواتر

^۱ - درایواری رۆژه‌لاتناس ده‌لیت: چیا‌ی نازو بریتیه له‌چیا‌ی هازو یانی چیا‌ی ساسونی نیستا.

ناماژە پێدەدەین). (میزووی پیرنیا، ل ۵۲، میژووی گشتی پەزا ئەخەوی، ل ۸۲، ئەتەو
کۆنەکانی پۆژەلات، ل ۱۵۸-۱۶۴، میژووی گشتی ئەحمەد رفیق، بەرگی یەکەم ل ۲۶۶-
۳۶۹ و میژووی ئەمین زەکی و هتد)

لەسالی ۷۴۴ پ.ز تەکلاس پالازاری دووهم، پاشای تازە ی ئاشوور لەگەڵ مادەکان جەنگاو و
شەست هەزار ئەسیر و تالانییەکی زۆری بۆ پایتەختەکەی خۆی بردوو. سارگۆنی سییەم،
پاشای تازە ی ئاشوور، دووبارە لەگەڵ کوردانی مادی جەنگاو. یەکەم جەنگ سالی ۷۱۵ پ.ز
رویداو. دەرەخە یۆنانییەکان بەدیاناکو ناوی دەبن، سەرۆکی مادەکان بوو (فیردەوستی
بەدەغو ناوی دەبات). سارگۆن قۆلبەستی دەکات و پەوانە ی سەرژەمینەکانی شامی دەکات.
جگە لەو چوار هەزار و هەشتسەد و بیست کەس لەپیاوماقولا و ناوداران کوردی بۆ
سوریا کۆچ پێکردوو.

لەدووهم جاری هێرش بۆ سەر کوردستان، کوردەکانی ملکهچی فەرمانەکانی کردوو. چل و
پینچ کەس لەسەرکردە کوردەکان پۆشتوونەتە دەریای ئاشوور و سارگۆنیان وەک پاشای
خۆیان ناو بردوو و بەلێنیان داو دواتر باج بەدەولەتی ئاشوور بدەن.

لەسەدە یەکەم یانی ۸۰۰ پ.ز، یەکیک لەپاشاکانی کاردۆنیا، دەستی بەسەر کەلەدا
گرتوو. سەنحەریب کوپی سارگۆنی ناماژە پێدراو پووبەپووی بۆتەو، ئەوی بەزاندوو و
بەهەلاتن ناچاری کردوو، دواتر دەستی بەسەر بابێدا گرتوو و ئەسیرەکانی لەگەڵ خۆی
بردوو.

لەپۆژگاری ئاسارەدون کوری سەنحەریب (سەنحەریب) (۶۸۱ پ.ز) دەولەتی ئاشوور
گەشتۆتە ترۆپکی هیز و جاریکی دیکە دەولەتی ماد و پارس بوونەتە ژێردەستە ی ئاشوور.
دوای ئاسارەدون، ئاسوربانیپالی کوپی جینگە ی گرتۆتەو. لەکاتی مردنی ئاسوربانیپال
کەساراکوسی کوپی پاشای ئاشوور بوو، دەستە یەک سواری شەپکەر لەدەستە ی سەکاگان
(سیت) لەسەرژەمینەکانی باکور هێرشیان کردۆتە سەر ئاشوور و ئاسیای بچوک و چەند
سەد سالیکی لەو ناوچە یە سەرقالی تالانی بوون. لەم کاتەدا توس پاشای ماد، کۆچی دوایی
کردوو و فەریبورزی کوپی (=فەرهورت) لەسەر تەختی پاشایەتی ماد دانیشوو
(۶۵۵ پ.ز). لەم پۆژگارەدا پارس شوینکەوتە و ژێردەستی دەولەت ماد بوو. (میزووی
پیرنیا ل ۵۲)

له سالی ٦٢٥ پ. ز فەریبورزی ناماژە پیدراو لەجەنگ دژی ئاشور شکست دەخوات و دەکوژرێت. دواى ئەو کواکسار (-هواکساتار) پاشایەتی مادی گرتۆتە دەست و بەمەبەستی تۆڵەسەندنەوەی خوینی باوکی هێرشى کردۆتە سەر دەولەتی ئاشور. ئەم پاشایە دەتوانیشت سوپای ئاشور تیکبشکینی و گەمارۆ بخاتە سەر شارى نەینه‌وا. بەلام لەبەر هێرش و پەلامارى سەکاكان لەسنورى دەولەتی ماد دەستی لەگەمارۆکە هەلگرتوو و هێرشى کردۆتە سەر سەركاكان. بەرێکەوت لەسەر دەستی سەکاكان پووبەرووی شکست دەبیته‌وه و ولاتی ماد دەبیته‌ شوینی تەراتینی سەکاكان. سەکاكان بۆ ماوه‌ی ٢٨ سال لەناو دەولەتی ماد دەمیننه‌وه تا ئەوێ له‌سالی ٦١٥ پ. ز کواکسار لەنیواری خوانیکدا کوتایی بەژیانی سەرکرده‌کانی سەکا دینی و لەولاتی ماد دەریان دەپەڕینی. دواتر کواکسار جاریکی دیکە بەمەبەستی تۆڵەسەندنەوەی خوینی باوکی روودەکاته دەولەتی ئاشور و لەگەڵ نابوپولاسار فەرمانڕه‌وای بابل که‌ به‌نۆینه‌رایه‌تی دەولەتی ئاشور فەرمانڕه‌وایه‌تی ئەو سەرزه‌مینەى دەکرد، په‌یمانی به‌ستوو و کچه‌که‌ی خۆی کردۆتە هاوسەری به‌ختنه‌سر (نابوکودنر) کوپى فەرمانڕه‌وای بابل. به‌مشێوه‌یه‌ سوپای ماد و پارس و عیلام و بابل و عەرب هێرش ده‌کەنه‌ سەر دەولەتی ئاشور و نەینه‌وا داگیر ده‌کەن.

ساراکوس، کوپى ئاسوربانیپال که‌ تازه‌ باوکی مردوو و جیگه‌ی باوکی گرتۆته‌وه، دواى بینینی بارودۆخ، له‌ژیان هیواپروا ده‌بی و له‌گەڵ بنه‌ماله‌ی سه‌لته‌نه‌تی خۆیان ده‌کەنه‌ پارووی ئاگر. به‌مشێوه‌یه‌ ولاتی ئاشور له‌نیوان پاشای ماد و بابل دابه‌ش ده‌کری (٦٠٦ پ. ز) (تاریخی پیرنیا ل ٥٣، میژووی گشتی رەزا ئەخه‌وى، ل ٨٢، نه‌ته‌وه‌ کۆنه‌کانی پۆژه‌لآت، ل ١٥٨-١٦٤، میژووی گشتی ئەحمەد ره‌فیق، به‌رگی یه‌که‌م ل، ٣٣٦-٣٦٩، میژووی ئەمین زه‌کی و هتد)

مستر هول له‌کتیپی نه‌ته‌وه‌ کۆنه‌کانی پۆژه‌لآت، ل ٥١١ ده‌نوسی: ئاسوربانیپال دواى پاشای به‌هیزی ئاشور، چۆکی به‌فەرمانڕه‌وای (مانی) داداوه‌ به‌لام نه‌یتوانیوه‌ له‌گەڵ کورده‌ بویره‌کان هیچ بکات.

لەم کاته‌دا ده‌ولەتی ماد زۆر به‌ئاسانی ده‌ست به‌سەر ئه‌رمه‌نستان و کاپادوکیه‌ له‌پۆژه‌لآتی ئاسیای ناوه‌راست ده‌گری و دواتر هێرشى کردۆتە سەر لیدی. جەنگ دژی لیدی شه‌ش

^١ ، مانی: خەڵکانیک بوون لەنازەریایه‌جان و که‌ناره‌کانی ده‌ریاچه‌ی ورمی که‌هاونژادی کوردانن. (میژووی پیرنیا ل ٤٩)

سال درێژهی کیشاوه. دواتر بههۆی روودانی مانگ گیران، ئەم جەنگە بەناشتی کۆتایی پێهاتوو و ئالیات، پاشای لیدی کچەکەیی خۆی، (ئارتی نیس) دەکات هاوسەری ئازدیاک کوری کواکسار. کواکسار لەسالی ٥٨٤ پ.ز دەمریت. بەختنەسر لەسالی ٥٦١ پ.ز دەمریت.

٣- کورد لە ٥٥٠ تا پۆژگاری ئیسلام

کە یخوسەرەوی دووهم (=سیروسی مەزن) کە بە کوروش بەناوبانگە، لەسالی ٥٥٨ پ.ز دەییته پاشای پارس. دواتر ئانزان (=عیلامی) ملکهچی فرمانەکانی خۆی کردوو و لەسالی ٥٥٠ پ.ز لە ئەنجامی بقی و بیزاری مادەکان لە پاشایەتی ئازدیاک (=ئیختویگۆ- کە یخوسەرەو) هێرشێ کردۆتە سەر دەولەتی ماد. لەیەکەم هێرش پڕووبەپرووی شکست بۆتەوه بەلام لەهێرشێ دووهم شکستی بەسوپای ماد هێناوه و سەرئەنجام دەست بەسەر هەمەدان دەگریت و دەولەتی مادی رووخاندوو و خۆی پاشایەتی پارس و مادی گرتۆتە دەست. لەم بەروارە بەدواوه مێژووی دەولەتی ئێران دەست پێدەکات، یانی سەرئەنجام وشەیی ئێران بەسەر سنوری دەولەتی ماد و پارس دەسەپیت.

لەگەڵ ئەمەیشدا تا یەک سەدە دوای رووخانی دەولەتی ماد، وشەیی ماد لەجیاتی وشەیی ئێران بەکار دەبرا. تەنانهت جەنگەکانی ئێران لەگەڵ یۆنان بەجەنگە مادییەکان بەناوبانگە (مێژووی پیرنیا ل ٥٨)

سنوری ئێران لەم پۆژگارەدا، لەپۆژناوا تا قەزەل ئیرماق و لەدەریای خەزەر تا دەریای عەممان درێژ ببووێوه. کورشی مەزن جاریکی دیکە دەستی بەسەر ئەرمنستاندا گرتوو و خستویەتیە ناو سنوری دەولەتی ئێران. هێرۆدۆت، لەکاتی پۆشتنی بۆ لای پاشای ماد کوروشی بەپاشای پارس ناو بردوو بەلام نابونائید، پاشای بابل، ئەوی بەپاشای ئەنزان (=عیلام) ناو بردوو. (مێژووی پیرنیا ل ٦٠)

گومان دەکریت هەر دوو گێڕانەوهکە راست بیست چوونکە کوروش پیش هێرشکردنە سەر ماد، دەستی بەسەر عیلامدا گرتوو و بەمشێوەیە هەم پاشای پارس بوو هەم پاشای ئەنزان. لەکاتی هێرشێ بۆ سەر دەولەتی ماد، بەشێکی سوپاکەیی ئەنزانییەکان پێکهااتوو. (عەشوق و سەلتەنەت، باسی هێرشەکانی کوروش بۆ ماد و مێژووی پیرنیا ل ٦١)

کوروش لەسالی ٥٤٦ پ.ز دەستی بەسەر ولاتی لیدییدا گرتوو و تا سالی ٥٤٥ پ.ز هەموو

ناسیای بچوک کەوتۆتە ژێر فەرمانی کوروش. لەهەموو ئەم سەرکەوتنانه و گەشتەکانی کوروش بەرەو پۆژەهلات و پۆژئاوا و باکور، لەهەموو شوێنەکان سوپای ماد واتە کوردان، شان بەشانی سوپای پارس و عیلام، بەشداری جەنگەکانیان کردووە.

لەسالی ٥٢٨ پ.ز کوروش هێرشی کردۆتە سەر بابل، نابونائید، پاشای بابلی ئەسیر کردووە و سەرزمینی بابلی پەيوەستی سنووری دەسلەتەکی کردووە. دەستی بەسەر فەلەستین و فینیقیەدا گرتووە و لەسالی ٥٢٩ پ.ز کۆچی دوایی کردووە. هەموو کوردەکانی پۆژەهلات و پۆژئاوا، یانی ماد و گوتی تا دەرکەوتنی ئەسکەندەر بۆ ماوەی دوو سەدە ژێردەستی ئێرانییەکان بوون.

کاتیك كە یخوسرەوی بچووك (= کوروشی بچوک) فەرمانڕەوای کاپادوکیە بوو، مەبەستی ئەوەی کردووە تەختی پاشایەتی لەبراکەی، ئەردەشیرێ دووهم، زەوت بکات و پاشایەتی ئێران بگرێتە دەست. بۆ ئەم مەبەستە سوپایەکی لەیۆنانییەکان بەکری گرتووە. لەسالی ٤٠١ پ.ز سوپای ئاماژەپێدراو کە لەسیانزە هەزار کەس پیکهاتبوون، لەژێر فەرماندەیی کلارخوس بۆ هاوکاری کردنی کە یخوسرەو هاتوون. کە یخوسرەو لەگەڵ ئەم سوپا بەکریگیراوە و سوپای کاپادوکیە، ڕینگەی بابلی گرتۆتەبەر و لەباکوری بابل و نزیک خانی ئەسکەندەرییە ئەمرۆیی، روبەرروی سوپاکەی ئەردەشیر بۆتەووە. هەرچەند سوپای کە یخوسرەو سەرکەوتنی بە دەست هێناوە، بەلام لەبەر ئەوەی خودی کە یخوسرەو و هەشت هەزار کەس لەسوپاکەی کوژراون، سەرکەوتن بە ئەردەشیر دەبرێت. سوپای یۆنان دوای ئەوەی سەرکردەکانیان بەهۆی پیلانی تیسافرین دەکوژرێن و تەنیا دەهەزار کەسیان دەمێنێتەووە، لەناوخۆیان گەزنەفۆن وەک سەرکردە هەڵدەبژێرن و لەناو خاکی کوردستان تا ترابزون ئەسپیان غارداو و لەویو ڕینگەی کەنارەکانی ئیسلامبولیان گرتۆتەبەر و لەدەریا گوزەریان کردووە و گەراونەتەووە بۆ خاکی یۆنان. ئەم سوپایە لەکاتی گەرانەووە لەدەریای زاخۆ، پروبەرپی کوردان بۆتەووە و شەڕیکی قورس لەنیوان ئەوان روویداوە. کوردان تا نزیک ترابزون شوێنێان کەوتوون و زیان و زەرەری زۆریان لێ داو.

ئەم گەرانەووەیە لەمێژوو بەگەرانەووی دەهەزارکەسەکە بەناوبانگە و گەزنەفۆن سەبارەت بەوان کتیییکی نووسیوە بەناوی (ئانا بازیس). لەو کتیبەدا دەستە ی ئاماژە پێدراو بەکاردوشوی ناو دەبات کە تا ئەو زەمانە کەس ئەم ناوەی نەبێستووە.

گەزىنەقۇن لەو كىتەبەدا، سەبارەت بەم دەستەيە روونكرىدەنەو دەدات و دەلىت: ئەم دەستەيە، كاردوشوى، بەھىچ جۇرىك ملكەچ و ژىردەستەي دەسلەتلى ئىران نەبوون، تەننەت جارىك يەككىك لەپاشاكانى ئىران لەگەل سوپاىەكى سەد و بىست ھەزار كەسى ھىرشى كرەوتە سەريان، بەلام ھەموو سوپاكەي لەناوچوون.

بەباوهرى گەزىنەقۇن، دەستەي كاردۆك، ملكەچى ئەردەشىز (=ئەرتەخشسرا) و كەسانى دواي ئەو و ئەرمەنەكان نەبوون.

گەزىنەقۇن لەكتىبەكەيدا ئامارە بەو دەدات: ولاتى كاردۆك تا بۆھتان (=بۆتانى ئەمپرىي) درىژ بۆتەو. لەو مىژووه بەدوواوه لەكەنار پووبارى دىجلە و چىاي گودى (=جودى) ئەم ناو بىستراوه و ئامارەي پىدراوه.

نوسەرە بەناوبانگەكان ئەو سەرزەمىنەيان بەكوردوان ناو بردووه. بەزمانى ئارامىش بەسەرزەمىنى كاردۆ ئامارەيان پىداوه.

داراي سىيەم (كودمان) كەپىش فرمانەرەوايەتى ئىران، فرمانەرەواي ئەرمەنىيە و ويلايەتى كوردوان بووه، تا سالى ۳۲۸ پ.ز يانى بەدەست ھىنانى فرمانى فرمانەرەوايەتى، وەك والى ئەو سەرزەمىنە ماوتەو.

سنوورى كوردوان لەم پۆزگارەدا لەسەرەتاي زابى گەرە تا سەرچاوهي دىجلە درىژ بىوويەو.

لەكاتى رووخانى دەولەتى ھەخامەنشى كەئىران كەوتە ژىر دەسلەتلى ئەسكەندەرى مەقدۇنى، ناوچەي كوردانىش، ماد و كردوان (=كورتى و گوتى) كەوتونەتە ژىر دەسلەتلى ئەسكەندەر. دواي مردنى ئەسكەندەر لەبابل، ئەم ويلايەتانە لەژىر فرمانى سلۆكۇس يەككىك لەسەردارەكانى ئەسكەندەر بووه (۳۲۲ پ.ز) كە بۆماوھى نزيكەي سەدەيەك فرمانەرەوايەتى كردووه. بەلام شۆپش و ئانارامى بەبەردەوامى لەو ناوچەيەدا لەنارادا بووه.

لەسەرتاكانى سەدەي دووى پ.ز، بەشى سەرەوھى كوردستان بەھاوكارى مېھرداد، يەكەم فرمانەرەواي ئەشكانى، كەوتۆتە ژىر دەسلەتلى ئەرمەنىيەكان، بەشى خوارەوھىش تا سەرتاكانى سەدەي يەكەمى پ.ز كەوتۆتە ژىر دەسلەتلى ئەم دەولەتە يانى ئەرمەنستان و پايتەختەكەي دياربەكرى ئەمپرىي بووه. ئىستراپۇن مىژوونووسى ناودار لەلىكۆلىنەو كەي سەبارەت بەدەولەتى ئەرمەنى دەلىت كوردان پىشەگەر و لەھەموو كاروبارە ئەندازيارىيەكان

شارەزا بوون. تیگران، فەرمانڕەوای ئەرمەن لەم بارودۆخە بەردەوام کەلکی لەهێز و توانای کوردان بردووە.

لەسالی ٢٦ پ.ز کوردوستان کەوتە ژێر فەرمانڕەوایەتی ئانتوان، سەرداری رۆمی کەسەرقالی جەنگ لەگەڵ سوپای پارت (=ئەشکانی) بوو. لەئەنجامی ئەم جەنگە سوپای رۆمەکان شکستی خوارد و تالانییەکی زۆر دەست سوپای پارت کەوت. فەرمانڕەوای مادی بچوک، یانی نازەربایەجانی ئەمرویی، لەم جەنگەدا ھاوکاری سوپای پارتی دەکرد بەلام لەسەر دابەش کردنی تالانییەکان دل سارد و توور و ئانتوانی سەرداری رۆمی بۆ دەستپیکردنەوێ جەنگ هاندا. سەرداری نامارژە پیدراو بەمەبەستی تۆڵەسەندنەوە، لەسالی ٢٤ پ.ز لەگەڵ سوپایەکی بەرەو ئەرمەنستانی ژێردەستە پارت بەرێکەوت و دەستی بەسەردا گرت. دواى ماوەیەک فەرهادی چوارەم فەرمانڕەوای پارت، لەگەڵ سوپایەکی گەورە هێرشى کردۆتە سەر مادی بچوک و دواى جەنگ، فەرمانڕەوای مادی بچوکی ئەسیر و دەستی بەسەر ئەرمەنستاندا گرتووە و یەکێک لەکەسەکانی خۆی وەک فەرمانڕەوای ئەو ناوچە دیاریکردووە.

سالیکی دواى زایینی مەسیح، دەوڵەتی پارت (=ئەشکانی) کە فەرهادی پێنجەم بوو، لەگەڵ دەوڵەتی رۆم پەیمانی بەستوو. لەم پێکەوتنەدا دەوڵەتی ئەشکانی، ئەرمەنستان و کوردستانی بەحکومەتی رۆما داوە.

لەکۆتاییەکانی سەدەی یەکێ زایین، ولاتی ئەرمەنستان و کوردستان و ویلايەتی مادی بچوک گرفتاری دەستدریژی هۆزی ئالان^١ و گورجی بوون و زەرەر و زیانی زۆریان لى کەوتوو بەلام دەوڵەتی ئەشکانی بەرگری لى ئەکردوون.

لەسالی ١٦١ زایین، بلاشی سییەم، فەرمانڕەوای ئەشکانی، دەستی بەسەر ئەرمەنستاندا گرتوو بەلام دواتر لەبەرەبەر کاسیۆس، سەرداری رۆمی شکستی خوارد و بەشی پوژناوایی ویلايەتەکانی کورد و ئەرمەن دووبارە کەوتە ژێر دەسەلاتی رۆما. لەسالی ٢٤٤ زایین، کوردان بۆ ھاوکاری کردنی ئێران، پووبەپووی سوپای والرین، ئیمپراتۆری رۆما بوونەو و

^١ - ئالانەکان، ئاری ئێرانی بوون. پێشتر لەنزیکى دەریەندى دارىال نیشتەجى بوون. دواتر تا نزیکى قۇلگا بڵا بوونەو. لەسەدەی چوێ، تایەفەى مەغۇل دەستیان بەسەر ئەو ناوچەیەدا گرت و ئالانەکان بەرەو ویلايەتی رۆژئاوا بەرێکەوتن.

سەرداری رۆمیان کوشت، دواتر جیگرەکی ئەو لەگەڵ دەولەتی ئێران ناشتی کرد. لەسالی ۲۹۷ زایین، سوپای نێرسی حەوتەم، پاشای ساسانی، لەسوپای سەرداری رۆم، کالاریوس، شکستی خوارد. نێرسی بریندار بوو. دووبارە ناوچەی کاردۆ (کوردستانی) پوژناوا لەگەڵ چوار ویلایەتی دیکە: شەرزۆن، موک، زابەد، رەجیعە لەگەڵ قەرزەکانی ئێران لەرۆما و بەبەستنی پەیمانی ناشتی، پیشکەش بەدەولەتی رۆما کراون.

دەورووبەری سالی ۲۲۸ زایین، تیردادی کورد، فەرمانرەوای کوردستان، لەبەر بەرژەوێندی سیاسی، باوەڕی بەنایینی مەسیحی هینا بەلام کوردەکانی کوردستان بەم نایینە پازی نەبوون و لەسەر دینی زەردەشتی مانەو. لەم میژوو بەدواوە، نایینی مەسیح و زەردەشتی پووبەپرووی یەكدهبنەو. لەم قوناغە تا سالی ۵۶۲ زایین، کوردستان چەندین شەر و پینکدادانی بەخۆوە بینێو.

لەسالی ۵۶۲ زایین، خوسرەو ئەنەوشیروانی دادپەرور، لەپێگەی کوردستانەو بەرەو لازیکا پوشتوو. دواي ئەوێ بۆ سەركوت کردنی تایەفەی خەزەر بەرێکەوتوو، دووبارە بەخاکی کوردستان و ئەرمەنییە گوزەری کردوو. لەهەر دوو گەشتەکەدا کوردەکان بەتەواوی خزمەتیان کردوو و ئالیکێ فراوانیان خستۆتە بەردەست.

لەسالی ۶۲۴ زایینی سوپای کوردان بۆ پشتیوانی کردنی دەولەتی ئێران، پووبەپرووی سوپای قەیسەری رۆم، هیرقل (هیراقلیوس) بوونەتەو بەلام لەسوپای قەیسەر شکستیان خواردوو و بلاوەیان لیکردوو. دواتر لەسالی ۶۲۷ زایین جاریکیتر قەیسەری رۆم، جیاواز لەخوسرەو پەرویزی پاشای ئێران، هیرشی کردۆتە سەر شارەزور و ئەردەلان (سەنە) و هەموو گوند و ئاوەدانییەکانی ئەو ناوچەی وێران و کاول کردوو. (ئەنسیکلۆپیدیای ئیسلام، بەرگی دووهم ل ۱۰۲۴)

لەسالی ۶۲۸ و ۶۴۰ و ۶۴۳ زایین، (سەلهەکانی ۱۶، ۱۸، ۲۱ کۆچ) لەئەنجامی جەنگی عەرەبەکان و ئێرانییەکان، سەرزەمینی کوردوستان بۆتە گۆرەپانی جەنگ و هیرشی عەرەبەکان و بەم شیوەیە حیلوان و تکریت کەوتە ژێر دەستی عەرەبەکان. کوردەکانی شارەزور و پاوه، زەرەر و زیانی زۆریان لیکەوت و سەرنەجام تەسلیمی ئیسلام و عەرەبەکان بوون. (میژووی تەواو و میژووی کوردستان و حەدیقەی ناسری و زۆربەي میژووکانیتی).

له سالی ۳۲۰ کۆچی، حکومهتی دیالمه (=ئالی بویه) له شیراز و بهغداد دامهزرا و تا سالی ۷۴۴ کۆچی بهردهوام بوو.

له سالی ۳۲۳ کۆچی، دهولهتی ئهخشیدییه لهشام دامهزرا و دوو سهده بهردهوام بوو.
له سالی ۳۵۸ کۆچی، دهولهتی ههسنهوییه له دینهوهر دهستی پیکرد. شکستی سوپای رۆم له سوپای میسر له سوریا له سالی ۳۸۱ کۆچی، له سههر دهستی نهحمهه کۆری زوهاکی کورد بوو که له ناو سوپای میسر له ژیر فرماندهیی کۆری سهمسامدا بووه. ئهم پالنهوانه کورده سواره، هیرشی کردوته سههر سهردارای رۆم و کوشتووییهتی و ئهم کردهوه بویرانه بۆته هۆی زالبوونی سوپای میسر. (تجارب الامم، کۆری مسکویه).

له سالی ۴۴۴ کۆچی، دهولهتی شوانکاره (= شهبانکاره) له فارس دامهزرا و تا سالی ۶۸۸ کۆچی بهردهوام بووه. (نزیکهی دوو سهده و نیو)

له سالی ۴۹۵ کۆچی، دهولهتی ئهتابهکانی کورد دامهزراوه که پینچ حکومهت بوون:
۱. دهولهتی ئهرتکهیه: له ههسن کیف و ماردین دامهزراوه و دهولهتی ماردین تا سی سهده بهردهوام بوو. سههر نهجام ههر دوو دهولهتهکه له سههر دهستی حکومهتی قهرهقوینلو له ناوچوون.

۲. دهولهتی شا ئهرمهه: له ئیخلاات دامهزراوه و دواي بیست سال له سههر دهستی دهولهتی ئهیوییه له ناوچووه.

۳. دهولهتی زهنگیه: له موسل و سوریا و جهزیره و سنجار و ئهربیل دامهزراوه. لقی موسل له سههر دهستی مهغولهکان و چوار لقهکهی دیکه له سههر دهستی حکومهتی ئالی بویه له ناوچوون.

۴. دهولهتی ئهتابهکانی ئازهر بایهجان: له سالی ۵۴۰ کۆچی له ئازهر بایهجان دامهزراوه و تا سالی ۶۲۲ کۆچی بهردهوام بووه بهلام له سههر دهستی خوارهزمیهکان له ناو چووه.

۵. دهولهتی ئهتابهکانی لورستان: له سالی ۵۴۵ کۆچی له لورستان دامهزراوه و بۆ ماوهی سی سهده بهردهوام بووه. دواتر له سههر دهستی تهیموری لهنگ کۆتایی بهم دهولهته هاتوووه.
(میژووی الامم الاسلامیه، بهرگی دووهم)

دواتر دهولهتی ئهیوییه که دامهزراوه که یهکێک له کهسه ناو دارهکانی کورده، له دهورو بهری سالی ۵۲۸ کۆچی دامهزراوه و له سالی ۵۶۹ کۆچی له میسر شیوهی پهسمی

به‌خووه گرتووه. هه‌موو سه‌رزه‌مینه‌کانی کوردستان و میسر و سوریه و ئه‌لجه‌زیره و ئه‌رمه‌نستان له‌سنوری ئه‌م ده‌وله‌ته‌دا بوون. (الفتح القسی، فی الفتحة القدسی، ل ٢٠٢ و سیره صلاح الدین، کوپی شه‌داد و کوپی خه‌له‌کان و تقویم التواریخ و هتد...

له‌سالی ٥٠٨ کۆچی، ده‌وله‌تی ئالی خورشید (بنه‌ماله‌ی خورشید) له‌ لوپی بچوک دامه‌زراوه و تا سالی ٦٩٥ کۆچی به‌رده‌وام بوو. (نزیکه‌ی ١١٦ سال)

له‌سالی ٣٢١ کۆچی، حکومه‌تی ئه‌تابه‌کی بچوک له‌ لوپی بچوک دامه‌زراوه و تا سالی ٦٩٣ کۆچی به‌رده‌وام بوو.

جیاواز له‌ده‌وله‌ته‌ ئاماژه‌ پینداوه‌کان، کوردان، ٤٦ میرنشینی سه‌ره‌کیان بووه‌ که‌خواه‌نی ته‌پل و ئالا بوون.^١ له‌به‌رگی دووه‌می کتێبه‌که‌ روونکردنه‌وه‌ی زیاتر له‌سه‌ر ئه‌م باب‌ه‌ته‌ ده‌ده‌ین.

ئه‌ولیا‌ی چه‌له‌بی، جیاواز له‌م ده‌وله‌تانه‌ ئاماژه‌ی به‌پینج ده‌وله‌تی دیکه‌ داوه‌ که‌ له‌سنوری ته‌بریژدا بوون:

١. قوتور ٢. پیره‌ دوزی ٣. جولانی ٤. ده‌مه‌می ٥. ده‌نبه‌لی. (به‌رگی چواره‌م ل ١٧٨)

هاوخه‌می کورد و پارس

له‌پیشه‌ی کوردان ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌وێت که‌کورد و پارس هه‌میشه‌ له‌بارودوخی سیاسی و مه‌زه‌به‌ی، هاوشان و هاوخه‌م و هاوده‌نگ بوون و له‌شادی و شینی یه‌ک به‌شدارییان کردووه‌ و وه‌ک دوو پارچه‌ی لێک دانه‌بڕاو له‌قه‌له‌م ده‌درێن. هه‌رکات کوردان هه‌زیان بووه‌، پارسه‌کان له‌ژێر ده‌ستی ئه‌واندا بوون (=حکومه‌تی گوتی، کاسی، کیان، ماد) هه‌رکات پارسه‌کان به‌هه‌یز بوون، کورده‌کان له‌ژێر ده‌ستی ئه‌واندا بوون (حکومه‌تی پێشدادی، هه‌خامنه‌شی و ساسانی) و هه‌رکات ئه‌م دوو ده‌سته‌ له‌یه‌ک جیا‌بوونه‌ته‌وه‌، یانی یه‌کیان که‌وتۆته‌ ژێر ده‌ستی ده‌وله‌ت یا نه‌ته‌وه‌یه‌کی دیکه‌، هه‌ولیان داوه‌، دووباره‌ یه‌ک‌بگرنه‌وه‌ (= ده‌ورانی زالبوونی که‌له‌ و ئاشور و عه‌مالیقه‌)

سه‌باره‌ت به‌پازی بوون به‌مه‌زه‌ب، کورد و پارس پێکه‌وه‌ هاوده‌نگ و ته‌با بوون. پێکه‌وه‌ به‌ئایینی زه‌رده‌شت و هورموزدپه‌ره‌ستی پازی بوون. له‌جه‌نگ دژی ئیسلام کورده‌کان سه‌ره‌تا

^١ - هه‌مای ئالای کورده‌کانی ماد، تیر و شمشیر بووه‌.

پیشهنگ بوون. دواتر له پاری بوون به ئیسلام، کورد و پارس پیکه وه باوه پریان هیناوه. ته نانهت له باوه پریان به مه زه به بی شیعه، به شینک له کورده کان شان به شانی پارسه کان باوه پریان به مه زه به هینا وه هۆزه کانی: لوپ، کهلهو، شادرلی، بادهلی، که ره شهلی، بهختیاری، کلیایی، سینامینلی، به هیرماز، به لیکان، ئه شمیشارت، لهک و هتد... که زیاتر له سهده هۆزن و هه موویان شیعه و عهلی کوپی ئه بی تالیب به خهلیفه ی راستین ده زانن. هه ندی له شیعه کان ته نانهت زینده پویی ده کهن و عهلی به خواوه ند ده زانن. وه هۆزه کانی نانه کهلی و دیرسه ملی که له ناوچه کانی دیرسیمن و هه موویان عهلی ولله یین.¹

له کتیبی عهدی عهتیق، له هه موو شوینه کان پیکه وه ئاماژه به ناوی ماد و پارس دراوه. (کتیبی ئه ستیر به شی یهک، ئایه ی ۱۹، ۱۸، ۲) و کتیبی (دانیال به شی ۶ ئایه ی ۸، ۱۲، ۱۵ و به شی ۸، ئایه ی ۲۰) و کتیبی (ئه شعیا به شی ۲۱ ئایه ی ۲) و هتد که بهم دوا ییانه له سه ده ی پینجی پ. ز ناوی ئیران له جیاتی پارس و ماد به کار براوه.

جهنگی کوردان له گه ل قانریان له سالی ۲۴۴ زایینی که ئاماژه مان پیدایه، بو پشتیوانی کردنی ئیران بووه.

میژوونووسان ده ئین: دوا ی رووخانی ده ولته تی ماد، له ئه نهجامی کاریگه ریه مادی و مهعنه ویه کانی پارس، به شینکی گه وه ی ماده کان تی که ل به پارسه کان بوون. به شینکی دیکه یان په یوه سستی کوردانی زاگروس بوون به لام سه رکرده کان یان له ناو پایته ختی پارس ماونه ته وه و خواوه نی پۆسته بالا ده ولته تییه کان بوون.

کواکساری دووهم کوپی ئازدیاک، له سوپاکه ی کوروش سه ردار بووه. له کاتی پیویست به هوی ئه م سه رکرده وه سوپای کوردان کوکراوه ته وه.

دووباره میژوونووسان ده نووسن: ده سته ی پارتیش (-ئه شکانی) به م شیهیه له ناو پارسه کاندایه توانه ته وه.

له کتیبی کورد له به رابه ر تورک، ل ۲۱ هاتووه: هۆکاری سه ره کی په یوه ندی نیوان پارس و

¹ - ئه م تایه فه ده ئین خواوه ند عهلی بو پیغه مبه رایه تی ئا فراند. محممه د پیگه ی پیغه مبه ری لی زهوت کرد. خهلیفه کانیش خه لافه تیان به نه دا. عایشه و خهوارج و معاویه رینگه یان نه دا ناوینکی راحت له قورگی بپرواته خوار و ناو می دانه دنیای به جیهیشت. به ناچار ی خواوه ند بو دلنه وایی کردنی ئه ر، پیگه ی خواوه ندی خۆی به داره و خۆی له سوچی عه رش دانیه توه.

کوردی ئەمڕۆیی ئەم بنەماوە (کەوتمان ماد و پارت تیکەل بەپارسەکان بوون) سەرچاوەی گرتووە.

دوکتۆر فریج لەکتیبی (کورد لوپ) دەنوو سی٤٢: جەژنی کوردی کەسالانە کوردان لە ٢١ نۆگۆست بەبۆنەی پزگاری ئێران لەدەست زوحاکی سەمگەر (=بیوراسب) پێکێدەخەن و بەجەژنی دەماوەندیش بەناوبانگە، ھۆکاری یەکتی و ھاوخەمی کورد و پارسە. خاوەنی (مروج الذهب) ئەم جەژنە بەجەژنی مێھرەجان ناو دەبات و دەلیت: جەژنی مێھرەجان و دەماوەند و جەژنی کوردی یەک جەژنە.

بەداخەو لەبەر تۆکمە بوونی پەيوەندی پارس و کورد و لەئەنجامی ھەلەکانی شا ئیسماعیلی سەفەوی کە لەسالی ٩٠٧ کۆچی لەلوتکەیی ئیسلامیەتەو بۆ ھەلەدیری شیعیگەری و سوونیکەری دابەزی و بۆ پاراستنی دەسلەتی خۆی، مەزھەبی شیعی وەک مەزھەبی فەرمی ئێران ناساند، دەرھەتی بۆ سولتان سەلیمی پاشای تورکیا رەخساند و بەھۆی مەلا ئیدریس و ھاندانەکان و پێکەوتننامە بۆ بنەما و فریودەرەکان، بەشیکی گەورە کوردان لەگەڵ ھەبوونی ھەموو پەيوەندییەکانیان لەگەڵ پارس، لەئێران جیا بوونەو و پەيوەستی دەولەتی تورکیا بوون.

لەئەنجامی ئەم ھەلە گەورە بوو کە سوپای سەفەوی لەشەری چالەدیران پووبەرووی شکستیکی مێژوویی بوو (٩٢٠ کۆچی).

مێژوونووسانی تورک ئەم شکستە مێژووییە بۆ کاریگەری عوسمانییەکان لەئاسیای بچوک دەگنرێنەو. پەیماننامەیی سولتان سەلیم بۆ کوردان، بۆ ھەمووان ئاشکرایە. دەقی ئەو پەیماننامە لەبەرگی دووی ئەم کتێبە ئاماژەیی پێدەدریت.

بەم دووایانە کە دەولەتی تورک، کوردانی وەک لەمپەریکی گەورە لەبەرەبەر بۆچوون و مەبەستەکانی خۆی سەبارەت بەئێران ھەست پێکرد، ھەموو ھەلەکانی بۆ نەھیشتنی ئەم لەمپەرە خستەگەر و لەئەنجامدا لەنیوان تورکان و کوردان جەنگ و پێکدادان روویدا. (مێژووی ئەولیا چەلەبی). لەپۆزگاری کە یخوسرەوی مەزن (سیروسی مەزن) تا ئەم مێژووە، یانی پۆزگاری پاشایەتی شا ئیسماعیلی سەفەوی، کوردان بەشیک بوون لەئێران و لەژێر فەرمانرەوایەتی پاشای ئێراندا بوون و بەھێچ جۆرێک خاویاری پەيوەستی بوون بەدەولەتی تورکیا و ژێردەستەیی تورکان رازی نەبوون. (فتوحاتی ئیسلامی، بەرگی دووھەم ل ١٢٢)

کوردشی مەزن بە پشتبەستن بەم دوو دەستە بویژ و جەنگاوەرە، ماد و پارس کە هاوشیووی دووبائی بەهێز بوون، درێژەیی بەخولیا ی خۆی بۆ گرتنی سەرزەمینەکان داوە. لە پۆژناوا تا پووباری هالیس (-قەزەل ئیرماق) و لە پۆژەلاتەو تا ئەوپەری پووباری سەیحونی بەهێزی ئەم دوو نەتەو، یانی سوپای ماد و پارس خستە ژێر دەسەلاتی بەجیماوی باو و باپیرانی (سنوری نیوان دەریای خەزەر و کەنداوی پارس).

لە هەموو ئەو سەرکەوتن و ولات گرتنانه، لە هەموو شویڤێک و هەموو کاتیڤ ئەم دوو بازووە هاوپیەتی کوردشیان کردووە و لەرێی ئەودا گیانیان بەخشیوە. (نخبە الازهریه ل ٥٢٠) بە کورتی دەتوانین بڵێین: بە هەمان شێوە کە وشەیی ئاو مانای دیکەیی نییە جگە لەو راستییەکی کە پیکهاتوووە لە دوو توخمی ئۆکسیژن و هایدروجن، بەم پییە وشەیی ئێران مانایەکی دیکەیی نییە جگە لەوێ پیکهاتوووە لە دوو توخمی ئاری نەژاد یانی کورد و پارس کە بوونی هەردووکیان مەرجی راستەقینەیی بە دیهاتنی ئێرانییەتە، بە واتایەکی دیکە ئەگەر کورد نەبێت، پارس هەمان پارسە و وشەیی ئێران تەنیا بە پارس ناوتریت. بە هەمان شێوە ئەگەر پارس نەبێت، دانانی وشەیی ئێران بۆ ولاتی کوردان هەڵەیه، بەلام ئەگەر یەکبەگرن، دانانی ئەم وشەیه راست و هیچ لەمپەرێکی نییە.

بەندى سىيەم

سەبارەت بەنوووسىن، زمان، مەزھەب و ەدەب و نەرىتى كۆرە

نووسىن

كوردان خاۋەنى نووسىنىكى تايىبەت نەبوون. لەكاتى دروستىۋونى نووسىنى بزمارى، كورد و پارس، پىكەۋە نووسىنەكانى خۇيان بەنوووسىنى بزمارى نووسىۋە. ئۆلدىكە دەلىت: ئەگەر كەتتەبەي كوردان بدۆزىتتەۋە، گومان دەكرىت لەروانگەي نووسىن و زمانەۋە ھاۋشىۋەي كەتتەبەي پاشاكانى ھەخامەنشى بىت (تتبعات تاريخى راجع به ايران قديم)

لەكتىبى (شوق المستهام فى معرفه رموز الاقلام) نووسىنى ئەحمەد كۆرى ئەبى بەكر كۆرى ۋەحشىيە نىبى كىلدانى، ئامازەي پىندراۋە: دەۋرۋەرى سەدەي دەي پ.ز كەسىكى ماسى بەناۋى سورات، چەند پىتتىكى بەپىتى نووسىنى ئەبجەدى داھىناۋە و بىرۈكەكانى خۇي پى تۆمار كردۋە. دواتر كوردان بەو پىتتە نووسىنەكانى خۇيان نووسىۋە. پىتتە ئامازە پىندراۋەكان كە بەپىتى ماسى سوراتى ناسراۋە، ھاۋشىۋەي ئەو پىتتەنەيە كە لەسەدەي شەشى زايىنى داھىنران و بەپىتتە ئاقىستايىيەكان بەناۋبانگن.

تانزىكىيەكانى دەرکەۋتنى ئىسلام، پىتى كوردى ماسى سوراتى لەناۋ كوردان باۋ بوۋە و لەھەمان كات نووسىنى يۇنانى و نووسىنى ئارامى سىرانيىش لەلايەن كوردانەۋە بەكار براۋە. بۇ نمونە سى بەلگەنامەي بەكرىدان كە لەسالى ۱۳۲۸ كۆچى قەمەرى، لەلايەن كەسىك بەناۋى شىخ حسەين لەۋەچەكانى شىخ علائەلدىن لەناۋچەي ھەورامان لەناۋ گۆزەيەكى پىر لەھەرزىن دۆزرايەۋە و سەرئەنجام بەھۋى پروفىسور براۋن گەيشتە دەستى پروفىسور مېنس، پىسپورى نووسىن و زمانى يۇنانى. يەككە لەۋان بەزمانى پەھلەۋى و نووسىنى سىراني ئارامى بوۋ. (۸۸.پ.ن)

دوانەكەي دىكە يۇنانىيە و ناۋەرۈكى ھەردۈۋكىيان يەك شتە. ھەردۈۋ نوسخەكە لەپۇژگارى فەرھادى چۈارەم (لەپاشاكانى پارت- ئەشكانىيەكان) نووسراۋن (۲۲-۲۱.پ.ن) ئەم دوو بەلگەنامە ئەۋە روون دەكەنەۋە كە لەۋ پۇژگارەدا ناۋچەي ھەورامان لەژىر فەرمانپرەۋايەتى ئارتاكسىس يا ئارتاكسىاس بوۋە.

فرمانه‌وه‌ی هه‌ورامان به‌همه‌نی سییه‌م بووه. وه‌چه‌ی هه‌ژده‌یه‌می به‌همه‌نی یه‌که‌م کوری
ئه‌سه‌فه‌ندیار باوه‌گه‌ورنی سیلسیله‌ی پاشاکانی هه‌ورامان.

ئه‌و شکله‌ی له‌ژیر پیته‌نامه‌ی پیدراوه‌کانی ماسی سوراتی نووسراوه، دیار نییه‌ چ پیتنن.
به‌هه‌گه‌ری زۆر ده‌بیت ئه‌م پیتانه‌ بیت.

پ.چ.گ.ژ.و.ل.ت.د.ر.

لای قه‌له‌و، تای زه‌عیف، دالی زه‌عیف، پای قورس

دوای زالبوون و فراوان بوونی ئیسلام، پیته‌ کوردیه‌کان، بزمار، ئارامی و یۆنانی
به‌ته‌واوی له‌ناوچوون و پیته‌ کوفیه‌کان جیگه‌ی ئه‌وانی گرتۆته‌وه. ئه‌و قورئانه‌ی له‌گوندی
(نیگل) شوینی که‌لاتره‌زانی سنه‌ له‌به‌رده‌ستایه و مێژووه‌که‌ی بۆ سه‌ده‌ی دووی کۆچی
ده‌گه‌ڕێته‌وه، به‌نووسینی کوفی نووسراوه. دواتر نووسینی ئه‌سته‌علیق بره‌وی پیدراوه.
کوردان و پارس له‌نووسینیدا شان به‌شانی یه‌ک پۆشتوونه‌ته‌ پیش.

زمان، به‌پیتی لیکۆلینه‌وه‌کانی دوکتۆر سپایزار، چوار تایه‌فه‌که‌ی زاگرووس، یانی کوردانی
به‌شی ئارارات که‌بریتین له‌کوردی لۆلۆ و گوتی و کاسۆ و شوبارۆ، هه‌رکام زمانی تایبه‌ت
به‌خۆیان بووه‌ به‌لام لیک نزیك بوون هاوشیوه‌ی تایه‌فه‌کانی کوردی ئه‌مڕۆی که‌هه‌رچه‌ند لیک
و وشه‌ی جیاوازیان هه‌یه، به‌لام سه‌رچاوه‌ی وشه‌کان له‌زمانی هه‌موویان یه‌کیکه‌ و له‌یه‌ک
نزیکن.

ده‌سته‌یه‌ک له‌پۆژه‌لاتناسه‌کان ده‌لێن: زمانی چوار تایه‌فه‌که‌ی زاگرووس ئاری بووه‌ به‌لام
زمانی ئاری تا هه‌نوکه‌ نه‌زانراوه‌ چ جوړیک بووه‌ چونکه‌ هینشتا به‌لگه‌یه‌ک به‌زمانی ئاری
نه‌دۆزراوه‌ته‌وه‌ مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی له‌داها توودا شتیك بدۆزیتۆته‌وه‌ و چاره‌سه‌ری ئه‌م کێشه‌یه‌
بکات. به‌مپیه‌ ئیمه‌ ده‌بیت له‌زمانی کوردانی به‌شی ئارارات چاوپۆشی بکه‌ین و سه‌باره‌ت
به‌زمانی ده‌سته‌ی دووه‌می کوردان، یانی کوردانی پۆژه‌لات زه‌مین (=ماده‌کان) بدوین.
دارمیس تتر، نووسه‌ری کتیی (تتبعاتی ئیران) ده‌لێت: زمانی ماده‌کان، زمانی ئافینستا بووه
به‌لام تا ئه‌مڕۆ به‌لگه‌یه‌ک به‌زمانی مادی ده‌ستنه‌که‌وتوو تا له‌گه‌ڵ ئافینستا به‌راوه‌رد بکریت.
ئێستراپۆن (جوگرافیزانی یۆنانی) که‌ له‌سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی یه‌که‌می زایینی چاوی به‌دنیا
هه‌له‌یناوه، له‌کتیی (ئیرانی کۆن) ده‌لێت: پارس و ماد به‌باشی له‌زمانی یه‌ک تیگه‌یشتوون.
که‌واته‌ ده‌رده‌که‌ویت که‌زمانی پارس و ماد له‌یه‌ک نزیك بووه‌ هاوشیوه‌ی زمانی پارسی و

کوردی نه مېړۍ، نه تنوگراف (زانستی نه ته و نه ناسی) و (خشته ی زمانی چواری که دواتر نامارهی پیده دریت) و زوربه ی میژووه کان نه وه پشتر است ده که نه وه که زمانی ماده کان زمانی کوردی موکری بووه چوونکه زه ند و ناقیستا که به زمانی مادی نووسراوه، زور نزیك له شیوه زاری موکری یا زمانی موکریه.

نهم بیروکیه له لایه ن هوارت و درمستتر و زور له شاره زایانی دیکه پشتر است کراوه ته وه و نه نجامه که ی نه وه یه که زمانی ناقیستای زهرده شت، زمانی کوردی مادییه. زمانی پارسی له و پوژگارده ا نه و زمانه یه که له به ره مه کانی پیرس پولیس (نیسته خری پارس) به کار براوه. نه و جیاوازییانه ی له دوزینه وه کانی نهم دوا ییه به ده ست هاتووه، سه لمینه ی نه وه یه کوردان وشه ی زوری عه ره بییان له نا و زمانه که ی خو یاندا به کار نه بر دووه و شیوه ی سه ره کی فرمانه کانی خو یان پاراستووه به لام به پیچه وانه وه زمانی پارسی له م به شه دا زیده پو یی کردووه و په یوه ندی خوی له گهل زمانی پارسی کون لیل و نادیار کردووه به هه مان شیوه که نووسی نی کاغه ز به زمانی کوردی ساده، زور سانایه به لام به زمانی فارسی ساده دژواره.^۱ به هه ر حال کوردانی نه مرؤ له روانگه ی زمانیه وه بۇ چوار لق پولین ده کرین:

۱. کرمانج، ۲. گوران، ۳. لور، ۴. کهلهور. هر کام له م چوار لقه چه ندین لقی دیکه یان لی ده بیته وه و زمانه که یان گو یوه.

له سه رچاوه کانی دیجله و فورات تا که نداوی فارس، سنوری زمانی کوردی بووه و پایته ختی نهم زمانه سه ره تا نارارات، دواتر زاگرو س، دواتر نیسپه هان، دواتر نه هاوه ند و دواتر هه مه دان بووه و هه ندی کات تیسفون (مه داین). به مینیه ده توانین بلین وشه ی کوردی له هه موو ویلایه ته کانی نیرانی کون که نه سه که نده ری مه زن فرمانه وه ایه تی کردووه، کاری پیکراوه و به کار براوه.

به هه ر حال، سه رچاوه ی زمانی کوردی پوژه لات به دلنیا ییه وه هه مان زمانی مادی

^۱ - ته نانه ت له کوردی هه ورامی که له کویتستانه کان نیشته جین و توانیویانه په یوه ندی خو یان له گهل زمانی کوردی به سه ن بپارین، بۆ ژن و پیاو فرمانه کان جیاوازن، ده لین: قه رهاد ناما، شیرین نامایتی، یانی قه رهاد هات، لوا شیرین لوا یی یانی پوشت و به م پتیه هه موو فرمانه کان هاو شیوه ی عه ره بیه به لام زمانی فارسی نهم نیمتیا زه ی نییه.

ئاقیستاییه کهرگ و ریشهی هه‌مان زمانی ئاریانی کۆنه و به‌زمانی نه‌زانیش¹ ناویان بردووه و باوکی هه‌موو زمانه‌کانی مادی، هیندی، پارسی و عیلامیه و نزیکه‌ی سی هه‌زار سال پێش ئاریانه‌کان به‌و زمانه ئاخووتن و دواتر چه‌ندین لقی لی بۆته‌وه و گۆرانی به‌سه‌ردا هاتووه.

زمانی پارسی کۆنیش جه‌وت لقی لی ده‌بیته‌وه:

۱. په‌هله‌وی، ۲. ده‌ری، ۳. سه‌گزی، ۴. هیره‌وی، ۵. سه‌غدی، ۶. په‌شتوی (پاشتوی)، ۷. زاوولی په‌هله‌ له‌پارسی کۆن به‌مانای شاره و له‌کوردیش پیتی ده‌لین (پاله). له‌کۆنیشدا که‌هه‌موو پایته‌خته‌کانی وه‌ک ئیسپه‌هان و نه‌هاوه‌ند و هه‌مه‌دان و... به‌په‌هله‌ ناوبردووه، ئه‌م مانایه پشتراست ده‌کاته‌وه. که‌سانی به‌هیز و زۆرانبازه‌کان به‌(په‌هله‌وان) ناو ده‌بن چوونکه ئه‌وان له‌کۆندا پارێزه‌ری شاره‌کان بوون چوونکه په‌هله‌وان به‌مانای (په‌هله‌بان)ه. هاوشیوه‌ی پاسه‌وان و باخه‌وان و ده‌رگاوان.

پیلّو (که‌وش) له‌زمانی کوردی به‌پالێ ناوی براوه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی خه‌لکی شار له‌پێیان کردووه.

له‌م روونکردنه‌وه‌ی سه‌ره‌وه ئه‌وه‌مان ده‌ستده‌که‌ویت که‌زمانی په‌هله‌وی به‌مانای زمانی شارییه و دانیشتووانی شار و ده‌ربار پیتی ئاخووتن. به‌پێچه‌وانه‌ی زمانی (ده‌ری) که‌تاییه‌ته به‌زمانی دانیشتووانی ده‌روده‌شت و دۆله‌کان. که‌وی ده‌ریش له‌به‌ر ئه‌مه پیتی ده‌وتریت (ده‌ری) چوونکه له‌گه‌ل که‌وی کوێستانه‌کان جیاوازه.

ئیسترابۆن له‌(مێژووی ئێرانی کۆن) ده‌لێت: له‌که‌تیبه‌کانی ده‌وره‌ی هه‌خامنه‌شی و زمانی فارسی کۆن ده‌گه‌ینه ئه‌و ئه‌جامه‌ی که‌فارسی کۆن بۆ نووسین و خوێندن و فه‌رمانه ده‌وله‌تیه‌کان به‌کار براوه به‌لام له‌گفتوگۆی پۆژانه زمانی په‌هله‌وی باو بووه. فارسی کۆن و زمانی ئاقیستایی و سانسکریت هه‌رسیک له‌زمانی هاوبه‌شی ئاری دروست بوون.

به‌هه‌مان شیوه که‌ده‌سته‌یه‌ک له‌پۆژه‌هه‌لاتناسه‌کان ده‌لێن: دیار نییه زمانی ئاری چ جۆره زمانیک بووه. زمانی په‌هله‌وی له‌کۆتاییه‌کانی ده‌وره‌ی هه‌خامنه‌شی کاری پیکراوه هه‌روه‌ها

¹ - ئینسان هه‌مان به‌عه‌ره‌ب کراوی ئه‌زانه که‌عه‌ره‌به‌کان (زبان بۆ س) گۆریه‌وه. هه‌نووکه‌یش له‌ناوچه‌ی هه‌ورامان له‌جباتی ئینسان ده‌لێن ئه‌زان هاوشیوه‌ی ئه‌زد و ئه‌سه‌د که‌ به‌مپێیه گۆرانیان به‌سه‌ردا هێناوه. (بۆ زانیاری زیاتر کتێبی ئین خه‌له‌کان)

لە دەورە ی پارس و ساسانی. جگە لە بەلگە نامەکانی ئەورامان کە ناماژە ی پندرا، بەلگە یەکی زۆر کۆتەر کە لە فیوم یەکیەک لە ناوچەکانی میسر بە دەست هاتوو، بۆ زمانی پەهلەوی دەگەریتەوه. میستر ویست دەلیت: ئەم بەلگە یە بۆ سەدە ی دووی کۆچی دەگەریتەوه. دووبارە ئەم پسیپۆرە دەلیت: جگە لە ئاقیستە هەموو ئەو کتیبانە ی بە زمانی پەهلەوی نووسراون، دوا ی دەورانی ساسانییە (ئەو ی کە تەنیا ئاقیستە ی لی بەدەر دەکات، جیگە ی پرسیارە و ئەگەر بلیین شتی شاز روودەدات، دووبارە ئەو بەلگە نامانە ی لە ئەورامان دۆزرانەوه، ناپاستی ئەم بیروکە دەردەخەن مەگەر ئەو ی بلیین مەبەستی ویست تەنیا کتیبە نەک بەلگە نامەکان).

نزیکتەین شیوەزارەکانی زمانی کوردی بە شیوەزاری پەهلەوی، یەکەم لۆرییە. چونکە ناوچە ی لۆرەکان لە ناوەندی پەهلەوی کۆن نزیک بوو و لە تیکەل بوون لە گەل بیانییەکانیش پارێزراو بوون. تەنیا کاریگەری نەتەوەکانی کەلە و ئاشوریان بەسەرەوه نییە.

دوا ی لۆری، زمانی کە لەوێ لە زمانی پەهلەوی نزیکە و دواتر گۆران. دوا ی ئەوان هەورامی، گیلەکی و دواتر کرمانجی. بەلام زمانی گۆران و کرمانجی بەهۆی نزیکبوونیان لە کەلە و ئاشور، تا رادەیهک وشەکانیان تیکەل بوو و وشەکانی ئەوان هاو شیوە ی کەلە و ئاشورە.

دەستەیهک گومانیان کردوووە زمانی کوردی شیوەزاریکی زمانی پارسی یا شیوەزاریکی شیویندراوی زمانی فارسییە. سێر سیدنی سمیت، نووسەری کتیبی (میترووی کۆنی ئاشور) دەلیت: ئەم گومانە هەلە یە چونکە زمانی کوردی هەلگری پیشکەوتنە راستی و کۆنەکانە و لەو حە ی داریوش لە زمانی فارسی کۆتەر. لەبەر ئەمە زاناکانی میتروو دەتوانن بلین زمانی کوردی لە سەدە ی شەشی پ. ز. زمانیکی سەر بەخۆ بوو و هیشتا زمانی پەهلەوی لە ئارادا نەبوو.

زمانی فارسی ئەمرویی دوا ی فراوان بوون و کاریگەری ساسانییەکان، هیدی هیدی لە ولاتی ئێراندا بڵاوبوو یەوه، تەنانەت زانا و شاعیرە کوردەکانیش بەو زمانە دیاننووسی و دەئاخووتن مەگەر ژمارە یەکی کەم لە نەژاد پەرەستەکان و لایەنگرانی هۆنراوە نیشتمانییەکان کە زمانی نەتەوە یی خۆیان لە دەست نەدا و لە شیوە ی هۆنراو و پەخشان چەندین نووسینیان لەخۆیان بەجێهێشتوو.

مەزھەب و داب و نەریت

ئایین و داب و نەریتی کوردان لەسەدە سەرەتاییەکان، یانی پێش جیابوونەوە و کوچ کردن بۆ ناوچهکانی ئەمڕۆیی، لێل و نادیارە. بەلام دواى هاتنیا بۆ ئەم ناوچانە، لەبەلگە و شوێنەوارەکان دەگەینە ئەو ئەنجامەى کە ئاھورا پەرەست بوون. یانی رووناکی پەرەست، رووناکییان خوش و یستوو و بەتاریکی دلتەنگ و لێى بێزار بوون چونکە ئاھورا و ئەمىر وەك لەبەندى ٤ بەشى یەكەم ئاماژەمان پێدا، بەمانای ئاگرە و ئاھورا و شەییەكە پێکھاتوو لە ئاھور بەمانای ئاگر و (ئا) بەمانای (هاتوو) یانی ئەو راستیەى لە ئاگرەو هاتوو هاشیوەى وشەى خودا (=خۆد ئا) کە پێکھاتوو لە وشەى خود (=خۆد) و (ئا) بەمانای هاتوو. مەبەست لەو راستیەى لە ئاگرەو هاتوو، رووناکییە. ئەو رووناکییان بەشید و سەرئەنجام بەشیدی شیدان ئاو بردوو و بەعەرەبى دەبیته (نور الانوار) کە بەبەخێو کەر و پەرەدەکەرى بوونەوەرکانیان زانیو (الله نور السموات و الارض)، هێدى هێدى پێگەى بەتواناییان پێبەخشیو و بە ئاھورامەزد ئاویان بردوو، یانی پەرەدەکەرى بەتوانا. مەزد بەمانای توانا و بەهێزە. ئەمڕۆ بەھورمەزد یا ھورموز ئاوى دەبەن. ئەگەرى ھەییە وشەى مەست، ھەمان وشەى مەزد بێت بەلام شێوێندرابێت.

بە کورتى کوردان ئاگر کە ھێمای راستیە (=رووناکی) بە پێرۆز زانیو و پەرەستوویانە، بە ھەمان شێو کەوتەى ھێرۆدۆت: موغەکان ھۆزیک لە شەش ھۆزەکەى ماد بوون، بەلگەى بۆ ئاگر پەرەستى کوردان. (مێژووی پیرنیا، ل ٥٧)

ھەتاو کە بەھور و ھورەخش و خۆر و خۆرشید ئاویان بردوو و لەبەر ئەوێ سەرچاوەى رووناکی و راستیە، بە پێرۆزیان زانیو و پەرەستوویانە، لەبەر ئەمە کوردان بەخۆ پەرەستیش ئاویان دەرکردوو. (مێژووی کەنیسەى کۆن، ل ٣٠١)

ئەھور کە بەمانای مەعشوق (خۆشەویست) و ئەھورا بەمانای عاشقە، پەگى ھەردووکیان بۆ ئاھور، بەمانای ئاگر دەگەڕیتەو کە زۆربەى شاعیرانیش بە کاریان ھیناوە (آتەش عشق است کاندەر ئى افتاد).

ئەك كوردەكان بەلكو پارسەكانیش كە لەرى و پەسمى پۆشتن بۆ شوێنە گشتییەكان بە ئاگر و ھەتاو و مانگ و ئەستێرە و ئاو و با و سەوزە و یەزدان و ئەھرىمەن، سەرقال بوون و تاریکییان بە ھێمای ئەھرىمەن زانیو و مردن کە ھۆکارى پچراندنى سیلسیلەکانە،

بەکردهووی ئەهریمەن داناو. سەرەتا مردووکانیان دفن نەدەکرد، بەلکو لەشونینکی بەرز یا لەسەر بەکردهکان دایان دەنان تا مەل و ئازەلەکان بیانخۆن تا دووبارە ببیتە بەشینک لەجەستە ی گیانلەبەرەن. دواتر ئەم نەریتهیان پشتگوی خست. مردووکانیان دەخستە ناو خومرە و لەچیاکاندا دەیانشاردەو.

مارەیی و مارەپرین لەناو ئەواندا نەبوو، تەنیا پازی بوونی ژن و پیاو و پەسەند کردنی باوک یا سەرۆکی بنەمالەکان بۆ ئەنجامدانی هاوسەرگیری بەسەندە بوو. فرەژنی لەناو کوردەکان پێگە پێدراو بەلام زینا و نێریازی بەهەموو شیوەیەک یاساغ بوو. کچ و خوشک و دایکیان نەکردۆتە هاوسەری خۆیان. خەتینەیان نەکردوو، کچان تا تەمەنی بلۆق هیچیان لەپێ نەکردوو، تەنیا بەکراسییکی درێژ شەرمی خۆیان داپۆشیو، کوپانیش تا تەمەنی بلۆق پشتینیان نەبەستوو.

کوردان بەگشتی کۆچەری و شوان بوون. مەرومالاتی زۆریان بوو. لەناو عەرەبانەکاندا پۆشتوون. گەرمین و کوێستانیان کردوو و ئارەزوومەندی مانەو لەیەک ئاوچە نەبوون. ژیان و برژیوی خۆیان بەهۆی شوانی و میووە جەنگەلییەکان و خواردنە سروشتییەکان دابین کردوو. سامانی ئەوان تەنیا بریتی بوو لە گاو و مەر و ئەسپ و چوارپێ و مەل و ... و بەتەواوی لایەنگری ژیانێ سروشتی بوون. بەم دواویانە کە ژیانێ شارنشینیان هەلبژارد، سەرقالی وەرزی و بەخیو کردنی میو و دار میوەکان بوون.

فەرمانڕەوای هەر بنەمالەیک لەئەستۆی باوک یا گەورە ی بنەمالەیکە بوو. دواتر سەرۆکی ھۆزەکان بۆ چارەسەر کردنی کێشە گەرنەکان پرس و پراوێژیان پێکراو. هەرچەند هەندێ کات ملکەچی فەرمانەکانی پاشایەک بوون، بەلام تەنیا سەرکردە ی ھۆزەکان پەيوەندیان لەگەڵ پاشادا بوو بەتایبەت بۆ بەشداری کردن لەکاروباری سیاسی و دەولەتی وەک جەنگ و ناشتی و خەراج و سوپا و هتد. لەکێشەکانی ناوھۆز هەموو دەسەلاتەکان لەدەست سەرکردە ی ھۆزەکان و ریش سپییەکاندا بوو. ریش سپییەکان بەبەردەوامی لەلایەن سەرکردەکانەو پرس و رایان پێکراو و خاوەن بێزار بوون.

ناشنای دراو نەبوون. ماملە ی ملک و زەوی بەھیچ جورێک لەئارادا نەبوو. نیازەکانی خۆیان لەپێگە ی گۆرینەو ی کالاً بەکالاً دابین کردوو. بەهۆی میوانی و بانگێشت کردنی یەکتەر، بەشی کەسانی دیکەیان لەخواردنەکانی خۆیان داو و لەبەر ئەمە میوانداری و پێژگرتن

له میوان له ناو کوردان گرنگی پیدراو و پیدده ریټ و شوینه واره که ی تا هه نوو که له کوردستان ماوه و ده بیتریت.

جل و بهرگ و پیناوی نهوان له خوری و پیستی ناژله مالی و جهنگه لیه کان به شیوه یه کی زور ساده دروست کراوه. ژنان له ژیاندا هاو به شی پیاوان بوون، سیلاحی نهوان تیر و کهوان، گورز و تهوور و شمشیر، خه نجهر و که مه ند و قوچه قانی بووه.

په رسته نی هه ورمه زده تاییه ت بووه به گه وری به ماله کان و به پیر ناویان بردون. که سانی دیکه له نه رکی په رسته ن و پارانه وه به خشرابوون. که م که م پیره کان هورمو زده په رسته نیان تیکه له به سیحر و جادوو و خورافیات و درو کرد تا نه وه ی له سه ده ی حه وتی پ. ز (٦٦٠)، زه رده شت که یه کی که له بیرمه ندانی کورد بوو، له ورمی، به مه به سستی چاکسازی و راستکردنه وه ی هه له و کاره ناراسته کانی نهوان، ئالای شورش و چاکخوازی به رز کرده وه. پیره کان به وته کانی نهو رازی نه بوون و درژی نهو راپه رین. زه رده شت به ناچاری روویکرده به لڅ و له وی بانگه وازه که ی خوی ده سته یکرده.

دواتر له سیستان پیگه ی خوی به هیز کرد و بو ورمی گه راوه ته وه و بانگه وازه که ی خوی ده ست پیکردو ته وه بی نه وه ی که س بیته نه رک بو ی یا ریگری لی بکات.

زوربه ی زاناکان، نه وه پشته راست ده که نه وه که زه رده شت که سیکی مادی (له دانیشته وانی ماد) و له کورده کانی میدیا بووه. یانی ولاتی ماد و کتیبی ئاقیستای به زمانی نه ته وه یی خوی، یانی زمانی مادی نووسیوه. میژوونووسان سه باره ت به زه رده شت و سالی ده رکه وتنی نهو بوچوونه کانیان جیاوازه. نه وه ی هه موان له سه ری کوکن نه وه یه چه ندین زه رده شت بوونیان بووه. یه که م زه رده شت له به لڅ ده رکه وتووه، کوپی پورشه سپ بووه و هوشه نگ باوه ری پی هیناوه^١. ده سته یه که ده لین نهو خودی هوشه نگه و به نازهر هوشه نگیش ناویان بردووه. هونراوه که ی خوسره و په روین که له شانامه دا ناماژهی پیدراوه، نه م بوچوونه پشته راست ده کاته وه:

((که ما را ز دین کهن ننگ نیست

به گیتی به از دین هوشنگ نیست

^١ - زه رده شتی یه که م زیاتر له ١٤ هزار سال پیش له نیران ویج (کوردستانی گه وره) چاوی به دنیا هه له یناوه.

همه راه داد است و نایین مهر

نظر کردن اندر شمار سپهر (فیردهوسی)

کتییی زەند بۆ ئەم زەردەشتە دەگەرێتەوه کە بەزەردەشتی یەكەم بەناویانگە. تەنیا بەشیکێ کەم لەزەند ماوەتەوه.

مێژووی دەرکەوتنی ئەم زەردەشتە بۆ سێ هەزار سال پێش زایین دەگەرێتەوه. نوحی پیغمبەر لەپۆژگاری ئەو مردووه.

زەردەشتی دووهم بەفەرەیدون ناو دەبەن کەشۆرشی دژی زوحاکێ عەرەبی کرد. لەسالی ۲۲۹۲ ی دواي دەرکەوتنی ئادەم، نزیکەي دوو هەزار و دووسەد سال پێش زایین، دەستەيەك ئاماژەیان بە ۱۲۷۸ پ.ز داوه.

زۆربەي پۆژەهلاتناسەكان ئەك پووداوي شۆرشی كاوه و فەرەیدون دژی زوحاک، بەلکو بوونی كاوه و فەرەیدون و زوحاک بەئەفسانە دەزانن لەكاتێكدا گومان لەوهدا نییه کەئالای كاویان کەوتە دەست موسولمانەكان و هەموو مێژوونووسانی پۆژئاوا و پۆژەهلات ئەم بابەتە پشتراست دەکەنەوه.

دوایین زەردەشت هەمان زەردەشتی کوردە کە لەپۆژگاری گەشتاسپ لەورمی دەرکەوت. نۆیەم پشتی زەردەشت بۆ مە ئابادی پیغمبەر دەگەرێتەوه.

لەكاتێكدا کوردی مادی و سیلسیلەي مە ئابادی هیچ پەيوەندیەكان نییه. جیاوازی لەوه لەمە ئاباد تا پۆژگاری گەشتاسپ چەندین هەزار ساله، یانی چەندین هەزار پشت پیویستە تا بەزەردەشتی پیغمبەر بگات. (بۆ زانیاری زیاتر، ل ۵، دەبستان المذهب)

هۆکاری جیاوازی بیروبۆچوونی مێژوونووسان بەدۆلیاییهوه بوونی چەند زەردەشتیکە کەئودوکسوس و ئەرەستۆ، پۆژگاری دەرکەوتنی ئەو بۆ شەش هەزار سال پێش پۆژگاری ئەفلاتون دەگیرنەوه یانی ۸۳۶۵ سال پێش ئەمە. گزانتوس مێژوونووسی یۆنانی، دەرکەوتنی ئەو بۆ ۱۰۸۰ پ.ز دەگیرێتەوه یانی ۲۰۱۷ سال پێش ئیستا. زەردەشتییەكان دەرکەوتنی ئەو بۆ سالی ۶۶۰ پ.ز دەگیرنەوه.

میسترژاکسن کە شارەزایی لیکۆلینەوهكان لەسەر مەزەبی زەردەشتە، دەلیت زەردەشت لەنیوهی دووهمی سەدهی چەوتی پ.ز چاوی بەدنیاهەڵهیناوه و لەنیوهی یەكەمی سەدهی شەشەم کۆچی دوایی کردووه کە لەگیرانەوهی زەردەشتییەكانەوه نزیکە. لەزبەده الصحایف، سالی ۴۷۸ پ.ز وەك سالی دەرکەوتنی زەردەشت ئاماژەي پێدراوه.

بەهەر حال دواي زەردەشت یانی زەردەشتی کورد، بەپێی مێژووی سەرجان مەلکم، ل ۲۷ و

میژووی مه سعودی و حه مزه ی ئیسفه هانی و یا قوت و قه زوینی و نه بوئه لفییدا و بیلا ده ری و خوردا به و هتد.... له ورمی چاوی به دنیا هه لهینا وه. کوپی پور شه سب کوپی تپیرسپ کوپی کیدار کوپی ئاریاک کوری ناگه ند کوپی ناگیر کوپی مامیر کوپی هزریان کوپی ئپسپیتمانه. له زه مانی گه شتاسپ له سالی ٦٦٠ پ. ز. ده رکه وتوو. گه شتاسپ با وه ری پیی هیئا وه و مه زه به که ی بلا و کردو ته وه. شه م کاره ی گشتاسپ بو وه هو ی بلا و بوونه وه ی نا و بانگی وه گه رنه شه و زیاتر له فه رمانداریکی به لئخ نه بوو. نه گه ری هه یه کرده وه کانی توسی کیانی بو بلا و پیکردنی ئایینی زه رده شتی یه که م له هه مه دان بو به ری هه رچدانه وه ی کرده وه کانی گه شتاسپ، بلا و کردنه وه ی ئایینی شه م زه رده شته بوو بیت. دواتر نامارژی پیده ده یین.

گه شتاسپ له نه ژادی کیانه، کوپی که ی له هراسب کوپی که ی ئه رجان (= نه روه ندشا) کوپی که ی مانوش کورشی که ی ئایو کوپی که ی قوبادی کورد یه که م پاشای سیلسیه ی کیانه. به و شیوه ی فیرده و سی نامارژی پیده دات، ٢٨ کوپی بو وه: گه شتاسپ سی و هه شت کوپی بو وه و هه موویان سوارکاره بویره کانی ده ر و ده شت بوون. له نا وه راسته کانی سه ده ی حه و تم (٦٦٨ پ. ز.) فه رمانداری به لئخ بو وه. ناوی راستی شه و هیشتاسپ به زیاد کردنی وشه ی (که ی) یانی گه وه که تایبه ته به کیانییه کان. ناوی که ی هیشتاسپ به لام به هو ی زوری به کار بردنی نا وه که ی بو گشتاسپ گوړا وه.

ده سته یه که له میژو و نووسان شه م گه شتاسپ به گرشاسپی دووایین پاشای پیشدادی که له کو تاییه کانی سه ده ی ده ی پ. ز. مردوو، به یه که ده زانن. ده سته یه که له گه ل و یشتاسپ یا هیشتاسپ با وکی داریوشی هه خامه نشی که له کو تاییه کانی سه ده ی شه شی پ. ز. مردوو، به یه کی ده زانن.

جاماسپ وه زیر و راویژکاری گشتاسپ، کچی زه رده شتی کردو ته ها و سه ری خو ی به ناوی (پورچیست (= برجیس) و برازا که ی خو ی به ناوی (ناهو و نام) کردو ته ها و سه ری زه رده شت. شه م ژن به ژنه بو ته هو ی شه و ی جاماسب ها و کاری بکات. میژو و نووسان سه ریانسوړما وه له وه ی هیرو دوت که سه د سال دوا ی شه م زه رده شته چاوی به دنیا هه لهینا وه، چو ن نامارژی به زه رده شت نه دا وه.

به م دوا ییانه پیسته یه که له سلیمانی به زمانی په هله و ی دۆزرا وه ته وه که چه ند هو نرا وه یه کی پرسه گیرانی تیانوو سربوو. شه و هو نرا وانه به لگه ن بو شه و ی کوردان له سه ره تا کانی بلا و بوونه وه ی ئیسلام له نا و خاکی کوردستان، با وه پریان به ئایینی زه رده شتی بو وه و هورموز دیان په ره ستوه. شه و هو نرا وانه هی رشی عه ره به کان بو سه ر کوردستان با س ده کات که گوند و ناحیه کانی تا ناوچه ی شاره زوور و یران کردوو. هو نرا وه کان بریتین له:

((هورمزان رمان، اتران گزان
ویشان شارده وه گوره گورهکان
زور کار ارب کرد نه خاپور
گنای پاله ی، ههتا شارهزور
شنو کنیکان و دیل بشینا
میرد ازاتلی ژوری هویفا
روشت زردشتره مانوه بی کس
بزیکا نیکا هورمز وهویچکس

واتاکه ی: هورموزگان یانی هورموزدگان (=مزگه و تهکان) ویران بوون. ناگرهکان کوژانه وه.
گه وهی گه ورهکان خویان شارده وه. عه ره به سته مکارهکان گوندهکانیان تا شاره زور ویران
کرد. ژنان و کچان دیل کران. جهنگاوهران لهخوینی خویاندا تلان. نایینی زهردهشت بی^۱
کهس مایه وه. هورموز بهزهیی بهکه سدا نههاته وه.
شوینهواری ناته شکه دهکان که لهناوچه کوردنشینهکان ماونه ته وه، بهلگه ن بو نه وهی
کوردهکان ناگر پهرهست بوون. بهشیوهیهکی گشتی له بهلگه و شوینهوارهکان و نهفسانه
کوردیهکان دهتوانین بهو نهجامه بگهین که کوردان سه رهتا دروشم پهرهست بوون دواتر
بوونه ناگر پهرهست. بهم دواایانه دهستهیهکیان بوونه مهسیحی. دواتر کورد و پارس
پیکه وه باوهریان بهئیسلا م هینا و نه مرق مهزه بی پهسمی کوردان شافعییه و زوربهیان
شوینکه وتهی بیروباوهرهکانی ئیمام محهمه دی شافعی که له سالی ۱۵۰ کوچی له دایک بوو و
له سالی ۲۰۴ کوچی دواپی کردوه. (له میسر و لهگورستانی قهرافه بهخاک سپێردراوه). له
(سیر و سلوک) زوربهیان شوینکه وتهی تهریقهی قادریه یا نه قشبه ندین که باوه پیکي
زیدروایانه یان به شیخ و مورشیدهکانی خویان هیه و به پیری تهریقته ناویان دهین.

^۱ - مسجد به عه ره ب کراوی مزگده که له رشی مزگه ها تووه یانی هورموزدگه یا گد بهمانای گه دایه (سوالکه ر)
که مه بهست شوینی سوالکه رانی هورموزده (نیازمه ندان به هورموزده)

بەندى چۈرەم:

سەبارەت بەكوردستان و ژمارەى دانىشتووان و تايەفەكانى كورد

كوردستان برىتييه لەو ناوچانەى كوردان لەپۆژگارى پيش ميژوو هاتوونەتە ئەو سەرزمىنانە و لەوى بلاو بوونەتەو و نيشتهجى بوون و ئەو ناوچانە بەناوى ئەوانەو، ناسراو: پۆژەلات و پۆژئاوا.

سنورى كوردستان: يانى سنورى نشينگەى تايەفەى كوردان، كەهەنووكەيش لەو ناوچانەيشدا نيشتهجين: برىتين لە: لەباكورەو: ئەرمەنستان، لەپۆژەلاتەو: نازەربايەجان و عىراقى ئيران (=عىراقى عەجەم و خوزستان) كە زنجيرە چيائى زاگروس لەم بەشەدا جينگيرە، لەباشورەو: عىراقى عەرەب (=بابلستان)، لەپۆژئاوا: پووبارى فورات و ويلايەتەكانى ناسيائى بچوك.

دەستەيەك لەميژوونووسان بەمشيۆهيه سنورى كوردستان ديارى دەكەن: لەباكور: چياكانى ئارات (=ناگري داغ)، لەپۆژئاوا پووبارى فورات تا سنورەكانى بەغداد، لەباشورەو: سنورى باكورى بەغداد (=عىراقى عەرەب)، لەپۆژەلاتەو: سنورى خوزستان و پارس و زەنجان ورمى و خوى و ماكو كە بەپيئى ئەم ديارىكردنە بەشيك لەزەوى رۆم و بەشيك لەويلايەتەكانى پۆژەلاتى ناسيائى بچوك و بەشيك لەباشورى نازەربايەجان دەكەويتە سنورى هەريمى كوردستان بەلام كوردان هەنووكە لەو ناوچانە تەنيا وەك هاوولاتى حسيبيان بۆ دەكرىت.

حمدالله مستوفى لەكتىبى (نزھه القلوب) ئامارەى پيداو كە: ناوەندى كوردستان لەكوندا شارى بەھار بوو، نزىكەى هەشت مايل لەدورى شارى ھەمەدان، دواتر ناوەند بۆ سولتان ئابادى چەمچەمال نزىك چيائى بەھىستان (بيستون) گوازيارەو و ويلايەتەكانى ئەرمەن و جەزيرە لەسنورى كوردستاندا بوون و ھەوليئىر و ئامەد لەناو ئەم ويلايەتانەدا بوون. بەپيئى ئەم گېرانبەھىيە لەسەدەى ھەشتى كۆچى كوردستان برىتى بوو لەم شانزە ويلايەتە:

١. ئالانى، ٢. ئەلشتى، ٣. بەھار، ٤. خەفتيان، ٥. دەرەندى تاج خاتوون، ٦. دەرەندى

زەنگی، ٧. داربیل و یەزبیل، ٨. دینەوەر، ٩. سولتان ئاباد چەم چەمال، ١٠. شارەزوور، ١١. کرمانشا، ١٢. کەرەند و خوشان، ١٣. کەنگاوەر، ١٤. ماہی دەشت، ١٥. تاق وەستان، ١٦. بیستون.

لەئینسیکلۆپیدیای ئیسلامی ئاماژەی پێدراوە کە کوردستان بریتییه لەو ناوچانەی کوردان تیایدا دەژین بەلام سنوورەکی بچوک دەکاتەو و دەلیت: کوردستان ناوچەیەکە لایکیشییە کە لە باشوری پۆژەهلاتی لورستان بەرەو باکوری پۆژناوای مەلاتیە درێژبۆتەو، درێژییەکی نزیکەی ٦٠٠ مایل و پانی ناوەندی ١٢٠-١٥٠ مایل و زۆرتەری ریزەی پانی کە لەنیوان موسل و ناراراتە، نزیکەی ٢٥٠ مایل. لەم دیاریکردنە بەشی پۆژەهلاتی ماد پشنگوی خراوە.

ئەولیای چەلەبی کە لەسالی ١٠٦٥ گەشتیکی بۆ ناوچەکانی کوردستان کردووە، دەنووسیت:

سنووری کوردستان لەباکوڕەو، دیاری ئەرزەرۆمە (= ئەززی رۆم) و لەویو بەرەو وان و حەکاری (هەکاری) و جەزیرە و عەمادیە و موسل و شارەزوور و ئەردەلان و دپنە و درتەنگ تا بەسەرە درێژ دەبیتهو. درێژییەکی حەفتا فەرسەنگ و پانییەکی کەمترە. (بەرگی چوارەم، ل ٧٥). بەهەر حال لەنیوان پۆژەهلاتناسەکان سەبارەت بەسنووری کوردستان جیاوازی و ناکوکییەکی زۆر لەئارادایە کە هەمووی لەبارودوخی نەتەوێ کورد سەرچاوە گرتووە. سێمارک سایکس، کوردوان یانی ولاتی کوردان تەنیا بەسنووری نیوان سەرچاوەی زنی گەرە و دیجلە و دەریاچەی وان، دەزانیت.

تۆرۆ دانژینی پۆژەهلاتناس لەئانۆریۆلۆژی، سەبارەت بەدوو هەزار سال پێش زایین دوو لەوحەی بینێو. لەو دوو لەوحەدا، ئاماژە بەویلایهتی کارداکا دراوە کە دراوسێی سوی بوو کە دەکەوێتە ناوچەکانی باشوری دەریاچەی وان. لەشەرەفنامەیش ئاماژەی پێدراوە کە لەناوچەی بەدلیس قەلایەکی زۆر کۆن بەناوی سوی بوونی هەیه. بەزمانی ئارامی، ئەم ناوچەیان بەسەرزمینی کاردۆ ناو بردووە. جیاوازی لەوان، لەزمانی نووسەرە بەناوبانگەکانەو ئەو ناوچەیە بەولاتی کوردوان ئاماژەی پێدراوە. جەزیرە کۆری عومەری (بۆتان) ئیستایان بە کازارتای کاردۆ ناو بردووە. لەناو ئەرمەنییەکان کوردووخ و لەناو عەرەبەکان وەک بەلازەری و تەبەری ئاماژەی پێدەدەن، بە باکاردا یا کاردای بەناوبانگ بوو.

یا قوتی همه وی که له کوری نه سیر ده گیریتیه وه، ده لیت: ویلایه تی باکاردا به شیک له ویلایه تی جه زیره ی کوری عومر بووه و دووسه گوندی به ده وره وه بووه. شاره کانی نه لسه مانین، جودی، فیروز، شاپور لای چه پی دیجله پرو به پروی بازابدا لای راستی دیجله بووه.

دوای نه وه، نه م ناوه (یانی باکاردا)، له کتیبه ئیسلامیه کان پشتگوی خراوه و له جیاتی نه وه، جه زیره ی کوری عومر (ابن عمر) و بوهتان هاتوته ئاراوه. نه گهری هیه بوهتان چاککراوی وشه ی بوختان بیت که به پیی وته ی نولدکه و کیپارت و م. هارتمان بریتیه له هه مان بوخته ویچ که هیرودوت له بیره وه رییه کانی سه ده ی پینجی پ. ز. ئاماژه ی پیداوه به وه ی سیانزه هه مین ویلایه تی ئامفامه نی بووه و دواتر بۆته به شیک له نه رمه نستان.

گه زنه فون سه باره ت به گه رانه وه ی ده هه زار یونانییه که به راشکاوی ده نووسیت: سنووری ولاتی کاردوک تا بوهتان دریت بۆته وه. به پیی وته ی پۆژه له تناسی به ناویانگ ئیستراپون، کوردوا بۆ ماوه یه کی دوو دریت به چیاکانی دیاربه کر و موشی نه مرویی وتراوه. گومان له وه دا نییه کاردوک یا کاردوخ یا کاردو یا کاردوشوی یا کارداکا یا کاردای یا کوردو یا کوردان و ناوه کانی هاوشیوه، به ناوه ندی سه ره کی کوردان وتراوه.

ریسکی پۆژه له تناس ده لیت: کورد و کوردی و کوردیا یه ک شتن و ناوه کان هاویه شن. ته نانه ت نه دۆنسی پۆژه له تناس سه باره ت به له وحیه یه کی نامۆ که له سه ده ی حه وت له سنووری نه رمه نستان دۆزرایه وه و تیایدا ئاماژه ی به کورچخ دراوه، ده لیت: وشه ی کورچخ له وشه ی کورتیچ نه خ وه رگیراوه. کورتیچ به مانای کورده. له زه مانی فوستیوس بیزانسیوس یانی سه ده ی چواره م، کورچخ ناوچه یه ک بووه له نزیک سله ماس، دواتر بۆته ویلایه تیک که له جۆله میژگه وه تا جه زیره ی کوری عومر دریت بۆته وه.

ههروه ها سن مارتن و نورمان له کتیبی پۆژه له تاتی کۆن و سیر ملکه م و لۆریه و هاسل و براون و دوکتور رسو و... هه رکام سه باره ت به ولاتی کوردان ئاماژه یان به شتیک داوه که جیاوازه جیاوازه بوونیان له گه ل یه ک، له راستیه وه دوورن. یانی هه موویان سنووری کوردستانیان زۆر به بچوکت له وه ی هیه، دیاریکردوه. نه گهری هیه مه به سستی نه وان ناوچه ی یه که م و زادگای کوردان بیت که له وشیوه دا زۆر بچوکت له کوردستانی نه مروی ده بیت.

بەلام بەپیتی لیکۆلینهوه راستهکان، ناوچهی لوپستان و کرمانشا و سنه (=ئەردەلان) و بەشی باشوری پۆژەهلەاتی نازەربایەجان و خوی و سەلماس و ورمی و ماکۆ و موکری لەسنووری کوردستاندان. مەبەستی ئێمە لەکوردستان لێرەدا جیاوازی لەسەرزمینی ماد که لەبەشی سێیهەدا نامارژە پییدەدەین.

عەشیرە و تایەفەکانی کورد لەزۆربەیی ناوچهکاندا بڵاوبوونەتەوه. لەتاران عەشیرەیی پازوکی، لەخوراسان عەشیرەیی پچناوەند و باوەنور و زەفرانلی و لەهەمەدان، عەشیرەیی جوزکان، لەمازەندەران، عەشیرەیی مودانلو و لەفارس عەشیرەیی شەبانکارە (شوانکارە) و لەعێراقی عەجەم، ئەسبارلو و چەند تایەفەیهک لەعەشیرەیی لەک و لەقەزوین و باکوری پۆژناوای ئەو شارە و گیلان، عەشیرەیی عومەرلو کەقوبە قرانلو، شمکانلو، بەهادۆرلو، شاه کلانلو، بەشانلو لەتایفەکانی ئەو عەشیرەن، هەموویان کوردن. لەخۆزستان و قەهستانیش کورد بوونی هەیە (کوردلەر، نووسینی دوکتۆر فریج ل ۳۲)

لەبەلوچستان و ئەفغانستان و هیندوستان و ئانکارا، عەشیرەکانی براخوی و زەنگەنە و هتد نیشتهجین.

کوردستان لەداوینی باشوری هەزبەیی ئەرمەنەستان جیگیرە کەبەرزییهکەیی هیدی هیدی کەم دەبیتهوه تا ئەوەی لەدەشتی بەین ئەلنەهرەین بەرزایی نامینیت.

بەم پێیه بەرزایی چیاکانی کوردستان، بەشیوەی گشتی لەبەرزایی چیاکانی ئەرمەنستان زۆرکەمترە بۆ نمونە چیا ی چل چەمە (=چل چەشمە)، کوردستانی پۆژەهلەاتی یانی سنه کەپرووباری قەزەل وەزان لەوێهە سەرچاوە دەگریت، بەرزترین پلەیی بەرزاییهکەیی دەگاتە ۴۰۰۰ مەتر و بەرزایی گەردنەکانی کەلی خان لەنیوان سەقز و بانە دەگاتە ۲۲۲۵ مەتر. بەرزایی چیا ی ماردین لەنیوان دیجلە و فورات لەکوردستانی پۆژناوا ۱۱۰۰ مەترە لەکاتیکیدا بەرزایی ئارارات زیاتر لە ۵۰۰۰ مەترە. چیا ی عەبدولعەزیز و چیا ی سنجار لەچیاکانی کوردستانن. لەباشوری ئەم چیا یانە، سارا و دەشتە بەرینەکان درێژ بوونەتەوه و بەسنوورەکانی جەزیرە کوئایی دین.

رووبەری کوردستان

رووبەری کوردستانی (لاکیشە) لەپۆژەهلەاتی لوپستان تا پۆژناوای دیاربەکر درێژ بۆتەوه،

له نیوان بازنه ی پانی ۲۹-۳۲ باکوری هیلی یه کسان و هیلی دریژی ۵۰-۳۹ پوژمه لاتی هیلی گرینویچ که نه ندازه ی پانی ۷ پله و نه ندازه ی دریژی ۱۱ پله یه. هر پله یه کسانه به ۱۵ میل. که واته لیکدانی پانی و دریژی له ۱۵ (= ۱۷۳۲۵) میلی چوارگوشه که نه ندازه ی رووبه ری کوردستانه. نه گهر نه م بره لیکدانی ۱۰ بکهین، ده بیته کیلومه تر. به م پییه ۱۷۳۲۵۰ کیلومه تری چوارگوشه. به لام له بهر نه وه ی وتمان رووبه ری کوردستان لاکیشیه و چوارگوشه ی ته و او نییه، له هر دوولایه وه دوو سی گوشه که نزیکه ی یه ک له سه ر سیی رووبه ره که ی ده بیت، لیی که م ده کریتته وه. به م پییه نه و یه ک له سه ر سییه ی لیی ده رده که یین و ۱۳۰،۰۰۰ کیلومه تری چوارگوشه ی ده مینیتته وه که ده کاته رووبه ری کوردستان.

ویلیات و شاره کانی کوردستان

کوردستان دابه ش کراوه بو شه ش ویلیات، به م به مپییه:

یه که م: دیار به کر، شاره گرنگه کانی بریتیه له:

۱. شاری دیار به کر که تاوه ندی ویلیات ته که یه، له سه ر پووباری دیجله یه و ژماره ی دانیش تووانه که ی ۳۵ هزار که سه.
۲. مه یافارقین، شاری که که ناو و باخی زوری هیه.
۳. ماردین، شاری که گهره یه له داوینی چیای ماردین، ماری زوری هیه.
۴. نه سیین، شاری که خوشه، باخی زوری هیه.
۵. نه رغه نی، شاری که پیشه سازییه، کانی مس و ناسن و رووی زوری هیه.
۶. سوهره ک
۷. نامه د.
- نه م جهوت شاره له پوژئاوای دیجله جیگیرن.
۸. جه زیره ی کوپی عومه ر، ناسراوه به جه زیره که له سه ر پووباری دیجله یه.
۹. نه یشابور
۱۰. سه عره د
۱۱. نه رجه کی
۱۲. بوتان.

دووهم- ویلایهتی موسل، شارە گەڕنگەکانی بریتین لە:

۱. موسل کەناوەندی ویلایهتەکەیه و لەلای راستی دیجلە جیگیره. لەبەرaber موسل بەدووری بیست کیلۆمەتر وێرانەکانی نەینەوایه کە لەکۆندا پایتەختی ئاشورییهکان بوو و کێشهکانی دەولەتەکانی ئەو سەردەمە لەوێ ڕینگەچارەیان بۆ دۆزراوەتەوه. لەکۆتاییهکانی سەدەی حەوتی پ.ژ یانی سالی ۶۰۶ پ.ژ، کوردەکانی ورمی و کوردەکانی مادی گەوره (عیراقي عەجەم) پەیمانی هاوکارییان بەست و لەژێر سەرکردایەتی کواکسار، نەینەوايان داگیر و بۆ هەمیشە وێرانیان کرد و بنج و بنەمای پاشایەتی سەتەمکاری ئاشوریان لەسەر زەوی نەهێشت. (دواتر روونکردنەوهی زیاتری لەسەر دەدەین).

۲. ئەرپیل کە لەزمانی کوردیدا بەهەولێر ناسراوه. بەهۆی شکستی دارا لەئەسکەندەهی مەقدونی، بەناوبانگە.

۳. سلیمانی، لەکۆندا کوردان پێیان وتوو شاربارێژ: یانی شاری بازار. بەم دوایانە ئیبراهیم پاشا بەناوی باوەگەورێی بناغەیی ئەو شارەهی دارشت.

۴. بوستان.

۵. کەرکوک، لەکۆندا بەئارابخا بەناوبانگ بوو. زادگەیی سەلاح ئەلەدینی ئەیوبییه. یوسف کۆری ئەیوبی کورد کە پینگەیی ئەو لەناو مێژووەکانی جیهان بەناوبانگە.

۶. سنجار.

۷. عەفار.

۸. عەمادیه.

۹. پەواندز، کەدروست کردنی قەلأ گەڕۆکە جەنگییهکان لەسەر عەرەبانەکان بۆ ئەم شارە دەگەڕێتەوه و وشەیی پەواندز بەمانای قەلأی گەڕۆکە. پەوان بەمانای گەڕۆک و دز یا دژ یانی قەلأ. هەنووکە شیوەی دەبابەیی (تانک) بەخۆوه گرتوووه.

۱۰. کفری.

۱۱. سەلاحییه.

۱۲. گول عەنێەر، بەکوردی خەلماری پی دەلێن. لەکەنارەکانی پۆژەهلاتی دەشتی شارەزورە. لەداوینی چیاکانی هەورامان و سنوری کوردستانی پۆژەهلات، دەولەتی تورکیا لەسەردەمی سوڵتان سەلیم لەئەنجامی جەنگی نیوان کوردان و ئەستورییهکان، دەستی

به سهر ئەم دوو ویلایه ته دا گرت. (فتوحاتی ئیسلامی، بهرگی دووهم، ل ۱۲۲)

سییه، ویلایه تی سنه، که به ئه رده لانی ش ناوی ده بن. له بهر ئه وه ی به م دوا بیانه شوینی فرمانه وای ئه رده لان بووه. ئه رده لان کۆی ئه رده له که ناوی گه وره ترین باوکی ئەم تایه فهیه و به بابا ئه رده ل^۱ ناویان بردووه. ناوی فیروز کوری خوسره وه.

ئه رده لی ئاماره پیندراو له سالی ۱۲۷ کۆچی، له زه مانی خوینریژ (سه فاح) باوکی عه باس عه بدوالله عه باسی، به هاوکاری ئه بو موسلیمی خوراسانی، دهستی به سهر ناوچه کانی موسل و دیار به کردا گرت. دواتر له گه ل دهسته یه که له ده ست و پیوه نده کانی خۆی به ره و شاره زوور کۆچیان کرد و تا سالی ۵۶۴ کۆچی، مناله کانی ئه رده ل له ناوچه کانی شاره زوور فرمانه وایه تییان ده کرد. دواتر دهستیان به سهر ناوچه کانی سنه دا گرت.

شاره گرنگه کانی سنه بریتین له:

۱. شاری سنه، که به سنه دژ (سه نه ندج) به ناو بانگه، ناوه ندی ویلایه ته که یه. له داوینی باکوری چیا ی ناو یه ر جیگیره. ئاو و هه وایه کی پاکی هه یه. عه ره به کان سنه دژ یان عه ره باندووه و کردوویانه به سه نه ندج. دهسته یه که به هۆی بوونی دوو (ن) له وشه عه ره بییه گومان ده که ن سه رچاوه ی وشه که سانا ن دژ بووه، یانی قه لای سولتانه کان چونکه له کوردی سولتان به سان ناو ده بن. ئەم گومانه هه له یه چونکه نازناوی سان، ته نیا تایبه ته به سه روکه کانی هه ورامان که له سه رده می شا ئیسماعیلی سه فه وی، ده ولته تی عوسمانی نازناوی پاشای به سه روکه کورده کانی سه ر سنوور به خشی و شا ئیسماعیل بو به ره رچه دانه وه ی ئەم کاره، نازناوی سانی به سه رکرده کورده کان له هه ورامان به خشی یانی سولتان به لام له سنه نازناوی خانی پی به خشین.^۲ هه ردو وشه ی سان و خان تایبه ته به سولتانه کانی عوسمانی. له و به روا ره به دو واره وشه ی سان ته نیا به سه رکرده کانی هه ورامان و تراوه و فرمانه واکانی ئه رده لان یان به خان ناو بردووه و هه یج کات سه رکرده کانی هه ورامان له سنه فرمانه وایه تییان نه کردووه تا ئەم بوچوونه راست بێت.

له سه ره تای بناغه دانانی سنه دژ، که سلیمان خانی ئه رده لان، کۆری میرعه له م ئەل دین له سالی ۱۰۴۶ کۆچی بناغه ی دا پشت، تا زه مانی رووخانی فرمانه وای ئه رده لانییه کان، هه مان

^۱ - ئەرد به زمانی په هله وی یانی زه وی و عه ره ب کراوه که ی (ارض) ه.

^۲ - پیشتر سه رکرده کانی هه ورامان و فرمانه واکانی ئه رده لان نازناوی (به یگ) یان بوو.

سیلسیله‌ی ئه‌رده‌لان فرمانه‌ه‌وایه‌تی سنه‌یان کردوو. که‌واته گومانی ساناندژ، دور له راستیه.

۲. له‌شاره‌کانی ویلایه‌تی سنه، شاری بیجاره که‌ناوه‌ندی گه‌روسییه‌کانه.
۳. سه‌قز، قه‌زایه‌کی بازرگانییه و پیگه‌که‌ی زیاتر له‌سنه‌در جینی بایه‌خه.
۴. بانه، قه‌زایه‌که‌که‌ش و هه‌وای پاکی هیه و دانیش‌توانه‌که‌ی به‌بویری به‌ناوبانگن.
۵. هه‌ورامانی ته‌خت که‌به‌شاری هه‌ورامان به‌ناوبانگه و له‌نیستادا به‌ته‌واوی وێران بووه. ته‌نیا گوندیک له‌جینگه‌ی ئه‌م شاره‌ ماوه‌ته‌وه و به‌م ناوه، ناو ده‌بریت، شاری هه‌ورامان.
- چواره‌م- ویلایه‌تی ساوجبلاغ (=مه‌هاباد) و سه‌رده‌شت و ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ری که‌ناوه‌نده‌که‌ی قه‌زای ساڤلاغه.

پینجه‌م- ویلایتی کرماشان که به‌کرماشاهانیش ناوی ده‌بن. شاره‌ گرنگه‌کانی بریتیه له:

۱. شاری کرماشان که‌ناوه‌ندی ویلایه‌ته‌که‌یه و له‌باشوری پووباری قه‌ره‌سو جینگه‌یه. یانی پووباری په‌ش. هه‌لکه‌نده‌کانی تاق وه‌سان و بیستون له‌ناسه‌واره گرنگه میثرووییه‌کانی ئه‌و شاره‌یه.

۲. سه‌نقور که‌ناوه‌ندی فرمانه‌ه‌واکانی کولاییه.
۳. که‌نگاوهر. له‌بینا کۆنه‌کان و ناوی له‌ناو میثروودا ناسراوه.
۴. که‌ره‌ند، له‌سه‌ر حیلوان جینگه‌یه.
۵. هارون ئاباد، ده‌لێن ده‌گه‌رته‌وه بۆ ناوی هارون ئه‌په‌رشید.
۶. زه‌هاو و قه‌سری شیرین. ناوی حیلوان به‌زه‌هاودا تینه‌په‌ریت.
۷. هه‌رسین.

شه‌شهم ویلایه‌تی لورستان. شاره‌ گرنگه‌کانی بریتین له:

۱. بروجیرد، ناوه سه‌ره‌کییه‌که‌ی وه‌ریگه‌رده. عه‌ره‌به‌کان کردوویانه به‌بروجیرد. ناوه‌ندی ویلایه‌ته‌که‌یه. شاریکی پاکه و که‌ش و هه‌وایه‌کی دلگیری هیه.
۲. خورهم ئاباد. شاریکی دلگیره.
۳. سه‌یمه‌ره. به‌سه‌یید مه‌ره‌یش ناوی ده‌بن.
۴. مه‌لائیره. به‌ده‌وله‌ت ئابادیش ناوی ده‌بن. (مه‌لایر).
۵. نه‌هاوه‌ند، له‌کۆندا پایته‌ختی کوردان بووه. موسولمانه‌کان سه‌رکه‌وته‌کانی خۆیان

لهوئوه دهستیکرد.

٦. تویسرکان. ئەم شارە بەویلاهیەتی سولاس (ثلاث) ناو دەبەن.

سەرزمینی کوردستان لەهەموو لاکانەوه بەچیا بلند و بە بەرھەمەکان دەورە دراوه. بەشی باشوری پۆژناوا لەگەڵ باشوری پۆژھەلات کە لەسنوری نیوان دیجلە و فورات جیگیرە، دەشت و سەرچاوەی کانی و زەوییه بەبەرەکەتەکانە کە پروبار و سەرچاوە سروشتییەکان تیراوی دەکەن.

چیا بەرزەکانی کوردستان، چیاکانی باکوری پۆژھەلاتە کە زنجیرە چیا ی زاگروس بەوان کۆتایی دیت. زۆریەتی چیاکان بەدارستانە سروشتییەکان دایۆشراوه و لەهەموو لایەکەوه زەوییه سەرسەوزەکان دەورە ی گرتوون. لەبەر ئەم ھۆکارە لەوێرزی زستان و پاییز ئاوەدانە و گوند و قەزای زۆری ھەیە. بەپنجەوانە ی زنجیرە چیاکان، سنور لەنیوان ئێران و تورکیا زەوییهکی پەق و بەردەلان و بێ دارە و گوزەر کردن بۆ بەھێزترین سوپاکانی دونیا لەو ناوچە یە دژوارە لەکاتی کدا زۆریەتی ناو و پروبارەکان لەوئوه سەرچاوە دەگرن وەک پروباری فورات و دیجلە و لقەکانیان وەک زینی بچوک و زینی گەورە و پروباری خابور و شوینەکانی دیکە. ھەموو پروبارەکان لەباکوڕەوه بەرەو باشور دەپۆن جگە لەپروباری قیزەل ئەوزەن (پروباری سپی)، کە بەرەو باکور دەپوات و دەرژیتە ناو دەریاچە ی خەزەر.

سروششت بۆ بەخشینی بەرھەمە سروشتییەکان و مادە ژیاڕییەکان لەکوردستان کەمترخەمی نەکردوو و بنەما سەرەکییەکانی ژیان بەئەندازە ی پێویست بۆ دانیشتوانەکی لەبەردەستایە. جگە لەکەش و ھەوای دنگیر و دەشتە سەرسۆرھینەرەکان، گەرمین و کوێستانی ھەیە. کان و گەنجە سروشتییە دەستلێنە دراوہکان لەکوردستان فراوانە.

ژمارە ی دانیشتوانی کوردستان

سەبارەت بەژمارە ی دانیشتوانی کوردستان لەبەر نەبوونی دامەزراوە یەکی سەرژمێری، بۆچوونەکان جیاوازن. بەمپییە ناتوانین بەدڵنیاییەوه ژمارە ی دانیشتوانی کوردستان دیاریبکەین بەلام لەکتیی (زەردی فەرەنسای) لەبەر واری ١٨٩٢ زایینی نووسراوه: ژمارە ی کوردانی تورکیا ٢،٠١٢،٨٧٩ کەسە. ئەگەر کوردانی ئێرانیشی پێ زیاد بکریت دەکاتە پینچ

ملیون و چەند سەدەهەزارێک.

لەراپۆرتی کۆمسییۆنی کە بەسەرۆکایەتی کەنت تەلگی، سەرۆک وەزیرانی هەنگاری، لەلایەن ئەتەو و یەگرتوو و کانەو و بۆ لیکۆلینەو و لەخواست و داوای کوردان و دیاریکردنی ژمارە ی ئێوان ئەنجامدرا و لە ساڵی ١٩٢٥ بۆ کرایەو، ژمارە ی کوردانی لەسەراسەری جیهان بەمشێوەیە خەمڵاندبوو:

لەتورکیا ١،٥٠٠،٠٠٠ کەس، لەئێران ٧٠٠،٠٠٠ کەس، لەعێراق ٥٠٠،٠٠٠ کەس، لەسوریا و سەرزمینەکانیتر ٣٠٠،٠٠٠ کەس کەکۆی گشتی دەکاتە ٣،٠٠٠،٠٠٠ کەس.

ئەلیکساندەر یابا لەکتێبەکەی کە سەبارەت بەچیرۆک و بەسەرھاتە کوردییەکان نووسیویەتی و لەساڵی ١٨٦٠ زایینی لەپیتیرزبۆرگ بۆلوی کردۆتەو، دەنووسی: ئەگەر بمانەوێت ژمارە ی کوردان لەرووی خێوەت و پەشمالەو و دیاریبکەین، دەبینین لەھەر خێوەت یا مەنزلیک ٥ تا ٢٠ کەس دەژیت. بۆ بەدەستھێنانی ئەنجامێکی راست ژمارە ی نیوەند لەبەرچاو دەگیرین کە ١٠ کەس بێت. ئەم ژمارە لیکدانێ ژمارە ی خێوەت و پەشمالەکان دەکەین و ئەنجامەکەی دەبێت:

لەتورکیا ٣،٩٨٧،٩٦٠ کەس، لەعێراق ٧٤٩،٣٨٠ کەس، لەئێران ٢،٣٠٠،٠٠٠ کەس، لەسوریا ٢٨٩،٩٤٠ کەس، لەئەرمەنستان ٦٠،٠٠٠ کەس و کۆی گشتی دەکاتە ٨،٣٨٧،٢٨٠ کەس. کوردانی بەلوچستان و ئەفغانستان و هیندستان لەم خەمڵاندنەدا لەبەرچاو نەگیراون. بەلام بەدڵنیاییەو ئەم خەمڵاندنە لەراستیەو نزیکی نییە. بەھێزترین گومان ئەوەیە کە ژمارە ی کوردان لە ١٠ ملیون کەس کەمتر نییە چونکە کوردستان بەم پان و بەرینی، بچووکتەر لەناسیای بچوک نییە کە ژمارە ی دانیششتوانەکەی بە ١٦ ملیون کەس دەخەمڵێن.

تایەفە سەرەکییەکانی کورد

بەپێی بەلگەنامە میژوویی و ئاسەوارەکان، کوردان بۆ دوو دەستە دابەش دەکری: دەستە یەکیان ئەو کوردانە ی چەند ھزار سال پێش زایینی مەسیح تا ئێستا، خۆیان بەکورد ناساندو و میژوونوو سە بیانی و نیوخۆییەکان ناوی ئەوانیان بەکورد بردو و دەستە یەکی دیکە ئەو کوردانە ی لەسەدە ی نوی پ.ز خۆیان بەکوردە مادییەکان ناساندو و

میژوونوسان ئەوانیان بەناوی ماد، ناو بردوو.

بەشی یەکەم: ئەو کوردانەن لەلای ئارارات یانی چیاى گودی (-جودی) هاتوون و بەدریژایی دیجلە و قورات لەپوژئاوا تا سوریه و شامات و کەنارەکانی مەغریب (دەریای سسپی ناوەراست) و لەپوژهەلات تا کەنداوی فارس و کەنارەکانی دەریای عەمان بۆ بوونەتەو و دانیشتووانی زاگرووس لەمانە پیکهاتوون.

دەستەى دووهم: ئەو کوردانەن لەلای ئاسیای ناوەراست بەرەو پوژئاوا (ئێرانى ئەمپرویی پوژهەلات) هاتوون و لەوێوە بەرەو دەریاچەى مازەندەران (-دەریای خەزەر) و ناوچەى ئازەربایەجان و ناوچەکانی ئیسپەهان و ئیکباتان و لوپستان هاتوون و ئەم ولاتە پان و بەرینهیان بەناوی ئەوانەو، بەولاتی مادای یا میدی یا میدیا، ناو بردوو. دیواری مەدی لەنیوان بابل و بەین ئەلنەهرین کە لەو پەری مەزنی و تۆکمەیی بەخشت و قیر دروست کراوە، بۆ ئەم دەستەیه دەگیرنەو.^۱

تایەفە سەرەکییەکانی دەستەى یەکەمى کوردان، یانی کوردانی پوژئاوا کەبەکوردانی زاگرووس ناسراون، بریتین لە: لۆلۆ، گوتی، کاسویا (کاسی)، سوبارو (سوباری، یا شورباری یا هوری).

تایەفە سەرەکییەکانی کوردانی دەستەى دووهم بریتین لە: ماد، نایری، کاردۆخ. ئەم حەوت تایەفە، تایەفە سەرەکییەکانی کوردن کەدواتر تایەفە لاوەکییەکان لەوان دروست بوو و هەر تایەفەیهک بۆ چەند تیرەیهک دابەش بوو.

تایەفەکانی کوردانی ئارارات

۱. تایفەى لۆلۆ: ئەم تایەفە یەکیك لەتایەفەکانی کوردانی ئاراراتن کە لەسەدەى ۳۷ پ.ز، یانی پوژگارێك پێش دروست بوونی دەولەتى جەمشیدی لەناوچەى کرماشانى ئەمپرویی، لەنیوان کرماشان و بەغداد (لەو زەمانەدا بە لۆلۆبوم (-سەرزمینی لۆلۆ) ناوبراوە، فەرمانرەوایەتیان کردوو. دەستەیهک پێیان وایە لەویلایهتى سلیمانى ئەمپرویی و ناوچەکانی شارەزوور و زەهاو و هالمان (حیلوان) ژیاون. بەهەر حال ئەم تایەفە لەسالی

^۱ - دەستەیهک لەمیژوونوسان بەدیواری بەختەسری ناو دەبن. ئەگەر ئەمە راست بێت دەبێت بەدیواری بەختەسر ناوی بێت ئەک دیواری مەدی.

۳۷۰۰ پ. ز. لەگەڵ نارامسین کوپی سارگۆنی یەكەم، پاشای ئەكەد، جەنگاون و شكستیان خواردوو. پاشای ئەوان لەم جەنگەدا شاتون (ساتون) بوو و لەسەردەمی سارگۆن باوكی نارامسین، لاسیراب، پاشای لۆلۆییەكان بوو. (میترووی كۆنی پۇژەهەلاتی نزیك، ل ۱۸۶). بەمشێوەیە ناوینیشانی میتروونووسانی ئێران، بەتایبەت شانامە كەدەنووسیت: دەستەى كوردان لەهەلاتووان لەدەستى زوچاك دروستبوون، بەلگەیه بۇ نەزانینى ئەوان.

لەلەوحەكەى زەهاو، كەسەبارەت بەئانۆبانینى، پاشای گوتى و لۆلۆیه و لەسەدەى ۲۸ پ. ز. نووسراو، ھاتوو كەناوچەى زەھاوى ئەمپۇیى لەدەست لۆلۆییەكاندا بوو. بەپێى لێكۆڵینەوكانى دوكتۆر سپایزار، دەستەيەك لەفەرمانرەوكانى ناشور لەسەدەى ۱۹ و ۱۸ پ. ز. لەلۆلۆییەكان بوون و ئەگەرى ھەيە لقیك لەوان لەسوریا ژبايیتن. (نەتەوەكانى میزوپۆتامیا).

بەپێى بەلگەكانى پۆژگارى ئاسورنازیربالی پاشای ناشور، ولاتى لۆلۇ ئاوەدان بوو و دانیشتوانەكەى كەسانىكى شارستانی و پیشەگەر بوون تا ئەو جیگەى ئاسورنازیربال ژمارەيەكى زۆرى پیشەگەرانى ئەو شارەى بۇ ناشور بردوو. (ئولمسنید)

تگلاس پالازارى دووهم بەشێك لەنارامییەكانى میزوپۆتامیای (=بەین ئەلنەھرەین) بۇ ولاتى لۆلۇ، یانى لۆلۆبوم گواستۆتەو. (فۆرژ، ل ۴۳)

پروڤیسۆر سپایزار لۆلۆییەكان بەباوەگەورێكانى لوپەكان دەزانیت، لەكاتێكدا پاشماوەكانى لۆلۇ ھەنووكە لەزەنگار و ناوچەكانى عێراق بوونیان ھەيە و ھیچ لێكچووونێكیان لەزمان و ئاداب لەگەڵ لوپەكان نییە.

زۆربەى پاشاكانى ناشور وەك: تگلاس پالازار و ئەداد نیرارى و توكولتى نینورتا، بەبەردەوامى لەگەڵ پاشاكانى لۆلۇ جەنگاون.

ئاسورنازیربال چوار جار ھێرشى كردۆتە سەر سەرزمینی لۆلۇ.

لەسەدەى نۆی پ. ز. پایتەختى دەولەتى لۆلۇ شارى زیمرى بوو كەئاسورنازیربال دەستى بەسەردا گرتوو. دواى رووخانى دەولەتى ناشور و دەرکەوتنى دەولەتى ماد، ولاتى لۆلۇ، كەوتۆتە ناو سنورى ئیمپراتۆرى ماد. سنورى ولاتى لۆلۇ بەتەواوى زانراو نییە. بەلام بەپێى نەخشەكانى كۆن و بەلگەنامە بەدەست ھاتووەكان، لەلای باكۆرى زامونا، ناوچەى نامرى

(=پشدر و سهردهشت) و لهپوژههلاتهوه، ناوچهکانی سومی و هاشمار و هارهار^۱ و هالمان (=حیلوان سهردهمی ئیسلام) و لهباشورهوه ویلایهتهکانی بارهسی و توکریس عیلامی دراوسی بووه، لهپوژناواوه پهیوهستی ئارابخا (کهړکوک) بووه. لهناوهوه ناوچهکانی لارا و سیماش و کیماش بووه.

ویلایهته ناسراوهکانی دهولتهتی لؤلؤ، بابیت یانی بازایانی نهپوژ و داگارا و کاکری و بارا و زیمری و هودون و مسو و ئارزیرو و قلای ئوزی و کینبا (پیرههگرون) بووه. چیا بهناوبانگهکانی: لیسیر و یا کینبا (یانی چیا ی پزگاری^۲) و نیکیدیم و نیکیدی ئیرا و سیماک و ئازیروی یانی نهزمهپ و کولار و لارلار و سوانی و نیسپی بووه. چیا ی نیسپی نهگهری ههیه لهچیاکانی ههورامان بیت. پوویاری راندو و نهدير لهولاتی لؤلویه. (سپایزار).

۲. تایهفه ی گوتی یا گودی: نهه تایهفه بهشیك لهكوردانی زاگروسن یانی كوردانی ئارارات. بهپینی بوچوونی دهستهیهك لهپوژههلاتناسهكان، یهكهه دهستهی كوردان نهوانن كه لهچیاکانی زاگروسن و ناوچهکانی کهړکوک فرمانپهوايهتیاں کردووه و لهمیژووی شومیر و نهكهه چالاکی سیاسییان بووه.

نهه تایهفه لهئزیکه ی ۲۷۰۰ پ. ز هیرشیان کردوته سهر بابل. نارامسین کوپی سارگوئی یهکهه می پاشای نهكهه دیان تیكشكاندووه و دهستیان بهسهر شومیر و نهكهه، گرتووه. دواتر ناماژه ی پیدههین.

لهیهکیك لهدوو لهوچه بهدهستههاتوووهكه ی زهمانی توکولتی نینورتا، پاشای ناشور، ناماژه بهناوی گوتی دراوه و لهلهوچهكه ی دیکه ناوی کورتی نووسراوه.

لیرهوه دهگهینه نهه نهجامه ی نهه دوو وشهیه ههردووک بهیهکیك لهتایهفه ی كوردان وتراوه و یا نهوه ی گوتی بهشیك لهكورتیه كه ناوچهکانی نهوان، یانی گوتیههكان، چیاکانی ئارارات بووه. چوونكه گوتی، لهبنچینه دا گودییه كه (د) بو (ت) گوپراوه و وگودی ناوی كوئی

^۱ - شاری هارهار لهسهده ی ۲۸ گرفتاری میژشی سارگوژ بووه. سارگوژ ناوهكه ی گۆپیوه و بهکارشاروژگین ناوی بردووه. یانی شاری سارگوژ. نهگهری ههیه نهلبهحه ی نهپوژی یا نزیك نهوی بیت. (میژووی نهمین زهکی بهگ)

^۲ - ناسورنازیریا پاشای ناشور دهلیت: نهه چیاپه لهپوژههلاتی ناشوره. چیاپهکی تاقانهیه، لووتکه ی وه نووکی پم تیژه. (مستر م. سیرک) (لهئهنسیکلۆپیدیای ئیسلام، بهرگی یهكهه ل ۱۰۶) دهلیت. میژوونووسانی جوولهكه چیا ی جودیان بهچیا ی كوردوان ناو بردووه. چیا ی نیسیر لهویلایهتی كوردوانه.

ئاراراته که له پوژگاری ئیسلامیشدا به کار براوه و (استوت علی الجودی) له گهل گودی پاتسی فرمانره وای لاکاش له سهرده می پاشایه تی گودیدا بووه. (٢٥٠٠ پ.ز). لیره وه دهگهینه نهو نهجامه ی گودی و گوتی یه کیکه و دهستکاری وشه که کراوه. به میینه کورت، هه مان کورده و دووباره لیڤه دا (د) بۆ (ت) گۆراوه. به پینی میژوو و به لگه نامه کۆنه کان، گوتی ناوی یه کیکه له هۆزه کانی ئارارات بووه و به هۆی چیای گودی، بهو ناوه ناوپراون. دواتر تیکهل به کورده کانی دیکه ی ئارارات بوون و هاتوونه ته که رکوک. له پوژگاری ئاشور، ویلایه تی بوتان و ئاشوریان به (گوتیوم) ناو بردووه یانی ویلایه تی دهسته ی گوتی. پوژه لاتناس درایوار، بیر و هزری خۆی له م بابه ته دا کورت کردۆته وه و ده لیت: کاردۆ و کاردۆخی و کارتۆخی و کاردۆشی و کاردا و کارداک و کارداویه و کارتاویه و کوردی و کورتوی و کورتۆخی و کوردوانی و کوردویا و گوتی و، هه رچه ند له وشه و ده برپیندا جیاوازن، به لام له راستیدا یه ک شتن و ناویکی هاوبه شن که به دهسته یه کی تایبه ت و تراوه. ته نانه ت نه م پوژه لاتناسه، وشه ی سیرتی به وشه ی کورتی ده زانیت و له ریزی نه و ناوانه دا ئاماژه ی پینداوه.

به میینه نه م پوژه لاتناسه، کوردانی نه مپۆ به هه مان کاردۆشی یا کاردۆخوی گه زنه فۆن یا کاردا ی شو میر ده زانیت و به پینی نووسینه کانی نه و له وحیه، سه باره ت به فرمانره وایه تی سییه می نه لیکسانده ری سییه م (ئور) ناوی نه م دهسته له کوردان بووه. نووسراوی سه ر له وحه که سه باره ت به ئه رادنانار، پاشای لاکاشه که له ناوه راسته کانی سه ده ی ٢٤ پ.ز پاشایه تی کردووه و نه و وشه ی به کاردا خویندویانه ته وه، به کارداکایش ده خویندیریته وه. له م نه جامانه وه دهگهینه نه وه ی هه موو ناوه ئاماژه پینداوه کانی سه ره وه، یه ک ناوی هاوبه شن و دهسته یه ک له میژوونووسان له پشتراست کردنه وه ی نه م بۆچوونه گومانیا ن نییه ته نانه ت دوکتۆر سپایزار، جه ختی لیڤه کاته وه (نه ته وه کانی میژوپۆتامیا، ل ١١٧).

سه لمانازاری یه که م، پاشای ئاشور، زیاتر له باو و باوه گه وریکانی خۆی شه ری له گهل گوتیه کان کردووه. سه لمانازار ده لیت: دیاری گوتی له (ئوراتری) (ئارارات) تا (کموخی) (توری عابدين) دريژ بۆته وه.

٢. تایه فه ی کاسۆ یا کاسی: نه م دهسته یه، لقی که له دانیشتوانی زاگروسن. یانی به شی کوردانی ئارارات که یه که م جار له ناوچه ی کرمانشا بینراون و له وی نیشته جی بوون.

ئەكەدییهكان ئەوانیان بەكاسۆ یا كاشۆ ناو بردوو. یانی وشەى كاسۆ، وشەیهكى ئەكاد و ناشورییه بەلام لەزمانى كوردی كاكو یا كاكە و لەزمانى فارسى پێى دەلێن كاك. وشەى كاكەوهند (= كاكاوهند) لیروە هاتۆتە ئاراو. لەناوچەكانى سنە چەند گوندێك بەناوى كاكو بوونی هەیه. ئەگەرى هەیه دانیشتیوانى پەسەنى ئەم گوندانە لەو دەستەیه بوویتن.

دەستەى كاسۆ یا كاسى، بەكوردە هەتاوپەرەستەكان ناسراون. لەسەر دەمى حكومەتى هەخامەنشى ئەم دەستەیه (كاسییەكان) لەبرى هاتوچۆ لەرێگەى بابل بۆ ئەكباتان، سالانە باجیان لەدەولەتى ئێران وەرگرتوو. ئەسكەندەرى مەزن لەگەڵیان جەنگاو، سەردارى رۆمى ئەنتیفونوس لەنیو عەشیرەكانى كاسا لەدەریبەندى (پول تەنگى گەلو)، گوزەرى كردوو.

كاسییەكان كەم كەم پۆژەهەلاتى بابلیان داگیر كردوو و زۆریەى كاتەكان سەرزمینی بابلیان تالان كردوو. نامى زادوگا، پاشای بابل كەچوارەم نەوى حامورابى بوو، لەنیوان سالەكانى ۱۹۵۶-۱۹۷۷ پ.ز بۆ رێگرتن لەهیرش و تالانى كاسییەكان، لەگەڵ عیلام پەیماننامەى هاوكارى بەستوو. (میژووی كۆنى پۆژەهەلاتى نزیك، ل ۱۹۸. پیرنیا، ل ۱۹۸)

هۆزەكانى كاسى لەسەر دەمى پاشایەتى شمشوایلونا ۱۹۶۰ پ.ز هیرشیان كردە سەر سەرزمینی بابل بەلام نەیان توانى دەستى بەسەردا بگرن. دواى دوو سەدە، ۱۷۶۰ پ.ز، دووبارە دەستەیهكى دیکە لەكاسییەكان بەهاوكارى دەستەیهك لەعەشیرەكانى هاوئەژادی خویان (گوتى و لۆلۆ لەژێر فرماندەبى گاندیش، فرمانرەواى خاوەن دەسلەت و بەتوانای كاسى) هیرشیان كردە سەر بابل و دەستیان بەسەردا گرت. (دواتر نامارەى پێدەدەین).

لەسەر دەمى حكومەتى ئاگامیل، حكومەتى شومیر رووخا (۱۷۱۰ پ.ز). ئەم پاشایە ویستی دەسە بەسەر سەرزمینی عیلامدا بگریت بەلام نەیتوانى پێشكەوتن بەدەست بێنیت و تێكشكاو گەراپەوه. لەم كاتەدا یەكێك لەسەر كردهكانى كاسى بەناوى ئولام بوریاش، دژى ئاگامیل جەنگاو و توانیویەتى شكستی پێبێنیت و دەست بەسەر ولاتەكەیدا بگریت. دواى چەند سالێك پاشای كاسى بابلستان ئاگومى سییەم كەبرازای ئولام بوریاش بوو، دەستى بەسەر دواى قەلای ویلايەتە كەنارییهكان، یانى ویلايەتى شومیر بەناوى دوراا گرتوو. دواى گرتنى ئەم ویلايەتە، پاشای كاسى ناوى كاردونیای بۆ دوو ویلايەتى ئاكاد و شومیر دیاریكردوو و بەم ناو تازە نزیكەى شەش سەدە، ئەم حكومەتە مەزنە درێژەى كیشاوە كەیهكێكە لەچوار حكومەتە بەهێزەكەى جیهان (میسر، هیتیت، كاردونیای، میتانى). فراوانى

سنووری ئەم دەولەتە کوردییە لە فراوانی سنووری دەولەتی حامورابی زۆر زیاتر بوو. کاسییەکان دواى ئەوەى ئەم پاشایەتییان لە دەستداوه، بۆ شوینی سەرەکی خۆیان یانی زاگرۆس گەراونەتەوه. تا لەداک بوونی مەسیح ئەم دەستە (کاسی) بەم ناوه، لەناوچەکانی لورستان بوون و هیدی هیدی ئەم ناوه لەو سەرژمێنەدا نەماوه و وشەى لور جینگەى گرتۆتەوه. لەبەر ئەوەیە مێژوونووسان کاسییەکان بەباوهگەرێکانی لورەکانى ئەمڕۆ دەزانن. وشەى کاسی، کاسا، کاسای، کاشۆ، کاکو هیچ پەیوەندی و نزیکییەکان لەگەڵ وشەى لور نییە بەلام ئەگەری هەیە لورەکان تیرەیک لەکاسییەکان بوویتن کە دواتر بەسەر کاسییەکانى دیکەدا زالبوون و کاسییەکانیان لەناو خۆیاندا تواندینتەوه و وشەى لور جینگەى وشەى کاسی گرتبیتەوه.

زۆربەى پۆزەلاتناسەکان لەئارى بوونی کاسییەکان گومانیان نییە و بەپێى بۆچوونی میستر هول، زمانی کاسی، زمانی ئارى بوو. دەرئەنجام نزیکی و پەیوەندی زمانی کاسی لەگەڵ زمانی دانیشتوانی زاگرۆس جینگەى گومان نییە. (نەتەوهکانى مێژوپۆتامیا)

٤. تایەفەى شوبارى یا سوبارى و یا سوپارو (=هورى) ئەم ناوه یەکەم جار لە لەوحەییەکی سەردەمى حکومەتى لوگال ئانى موند، پاشای سەدەى سینیەمى پ.ز بەشیوەى (سویر) بینراوه. لەشوینەوارەکانى نارامسین ئامارە بەوشەى سوپارتیم دراوه. کوردە شوپارییەکان یا شوپرى دەلێن ئەم ناوه لەسەردەمى حکومەتى ئەکاد، ناوی دەولەتێکی زۆر گەوره بوو. سنوورەکەى لەباکوری پۆژئاواى عیلام تا چیاکانى ئامانوس^١ درێژبۆتەوه. دواتر ئەم ناوه بەکار براوه بۆ چەند عەشیرەییەکی سەرەکی کوردستان کە جیاوازن لەکوردەکانى زاگرۆس بەلام لەدەستەى یەکەمى کوردان (=کوردانى ئارات)

حامورابی، ئەم ناوهى بۆ ویلیەتیک بەکار بردووه کە دەستەییەکی سەریەخۆ لەوى ژیاون. لەبەلگەنامەکانى ناشورى ئەم دەستە بەسوپارو ناویان براوه. بەکورتى لەبەلگەنامە و شوینەوارەکان دەگەینە ئەو ئەنجامەى دەستەیک لەژێر ناوی سوپارو لەمیزوپۆتامیا (=بەین ئەلنەهرەین) و سوریه و ئاناتۆلى ژیاون. (نەتەوهکانى مێژوپۆتامیا، سپایزان).

سوپارییەکان چەندین جار لەگەڵ سوپای ناشور جەنگاون. تگلات پالازارى یەکەم لەسەدەى یانزەى (١١٠٠ پ.ز) یەکیک لەشارە ناودارەکانى سوپارى بەناوی شەریش، گەمارۆداوه. لەم

^١ - چیاى ئامانوس: چیاىەکی زۆر گەورهیە، لەویلیەتێى ئاتنە، کەهێلى ئاسنى ئاتنە بۆ جەلەب لەژێر چیاکەدايە.

جەنگەدا، ھۆزەکانی سوباری و کارتی و موشکی پیکهوه بەرگرییان کردوو و بویرانە جەنگاون (مېژووی کۆنی ناشور)

سوبارییەکان لەناوەراستەکانی سەدەى دەى پ.ز، حکومەتیکی بەھیزیان بوو بەلام لەکۆتاییەکانی حکومەتی ناشور، ناوی سوباری سەراوەتەو و ناوی (نایری) جینگەى گرتۆتەو. بەھەمان شێو کە لەگێرانەوکان سەبارەت بەکاسییەکان ئاماژەمان پێدا، ئەگەری ھەيە ئەم دەستە تازەيە (نایری) يەکیک لەھۆزە گەرەکانی تايەفەى سوباری بوویتی و ھەموو سوبارییەکانیان لەناو خۆیاندا تواندییتەو. بەلگە و شوینەوارەکانی نايريیەکان لەناوچەکانی شەمەدینان تا ئیستایش ماو.

نووسەری کتیبی بابلستان، سێرکینگ، و دەستەيەکی دیکەى لەپۆژھەلاتناسەکان، میتانییەکان بەيەکیک لەھۆزەکانی کاسی ناو دەبەن بەلام لەکتیبی (نەتەوەکانی میزوپوتامیا ل ۱۲۸ و ۱۳۵) پێچەوانەکەى ئاماژەى پێدراو و سپایزار دەلێت: میتانییەکان ھۆزیکی گەرە لەسوبارتو (=سوبارو)ن. ئەم دەستەيە لەناوەراستى فورات (لەنیوان موسل و تەرابلوس) نیشتەجى بوون بەلام لەسەدى ۱۶ پ.ز، حکومەتیکی بەھیزیان دامەزراندوو. بەھەمان شێو کەسەبارەت بەکاسییەکان ئاماژەمان پێدا، حکومەتی میتانی يەکیک لەچوار حکومەتە گەرەکەى دنیا بوو: (میسر، ھیتیت، کاردونیا، میتانی). پایتەختى دەولەتى میتانى، شارى واشوکانى بوو. لەبەلگەنامەکانی ئامارنا، پەيوەندییەکانی میتانى و حکومەتی میسر، ئاماژەى پێدراو. کاغەزى توشراتا، پاشای میتانى، کە بەم دووایانە دۆزرایەو، بەزمانی میتانى نووسراو و شەش سەد دێرە. لەکاتیکدا زمانى پەسمى ئەو پۆژگارە، زمانى ئەکەدى بوو.

بورکی پۆژھەلاتناس دەلێت: زمانى ئەم کاغەزە، تیکەلەيەکە لەخۆگرى چوار توخمى زمانى قەوقازی: (يانى کوردەکانى قەوقان)

ویلايەتى میتانى نزیکە لە ناوی سوبارو. لەناوچەى کەرکوک، چەند ھەزار بەلگەنامە سەبارەت بەسوبارییەکان و میتانییەکان دۆزراوەتەو. لەبوغازکوى، چەندین بەلگەنامە و شوینەوار دۆزرایەو. جنسنى پۆژھەلاتناس دەلێت: ناوی میتانى بۆ بنەمالەى پاشایەتى بەکار براو و لەبنەمادا، کۆمەلەى سوبارى و ناوی ویلايەتەکیان ھانى گالبات بوو. ئەم گێرانەويە لەگەل لەوچە دۆزراوەکانی کەرکوک يەکدەگریتەو. حکومەتی میتانى لەزەمانى

پاشایه‌تی ئاسورنازیریالی پاشای ئاشور، هیدی هیدی ده‌سه‌لاتی خوئی له‌ده‌ستداه و ویلایه‌ته‌که‌یان له‌لایه‌ن ئاشورییه‌کانه‌وه ده‌ستی به‌سه‌ردا گیراوه و سه‌ره‌نجام له‌ناو چووه. (میژووی گشتی میژوونوسان).

حکومه‌تی میتانییه‌کان وه‌ک ئاماژه‌مان پێدا له‌سه‌ده‌ی ۱۶ پ. ز. حکومه‌تیکی به‌هیز بووه. هه‌موو ناوچه‌کانی سوریا، ویلایه‌تی عامور، به‌شیک له‌کوردستانی پۆژئاوا تا ئارافا و ویلایه‌تی ئاشور، له‌ژێر فرمانه‌وایه‌تی میتانییه‌کاندا بووه. دانیشتیوانی کۆنی میسر، میتانییه‌کان به‌ناهارێ ناو ده‌بن. ئه‌م ناوه به‌هۆی نزیکي میتانییه‌کانه له‌رووباری دیجله که له‌ته‌وراتیش به‌(ئهرمی ناهاړیم) ناوی ها‌تووه. (میژووی گشتی میژوونوسان، به‌رگی دووهم، ل ۲۸۱). ئه‌گه‌ری هه‌یه وشه‌ی نایری کورت‌کراوه‌ی ناهاړی بێت.

سێر سیدنی سمیت ده‌لێت: به‌شی پۆژئاوای دیجله، سووباری به‌ناوی هوری ئاسراوه. سپایزار ده‌لێت: ئه‌گه‌ری هه‌یه لقی میژوپۆتامیایی هوری له‌ژێر ناوی سوایزدا ئاسرا بێت. له‌پاستیدا له‌میژووی عه‌شیره‌کانی کورد، ئاماژه به‌چه‌ندین ناوی جیاواژ دراوه و که‌سانی ئاشاره‌زا گومان ده‌که‌ن ئه‌و ناوانه بۆ تایه‌فه و عه‌شیره زۆر و جیاوازه‌کان ده‌گه‌ڕێته‌وه له‌کاتی‌که‌دا ئه‌م گومانه هه‌یج بانه‌مایه‌کی زانستی نییه چونکه دروست بوونی ئه‌و وشه و ناوانه به‌پیتی پێویستی و عاده‌تی خه‌ڵکانی ئه‌و سه‌رده‌مه شتیکی باو بووه.

پروفیسۆر سپایزار له‌کتیبی (نه‌ته‌وه‌کانی میژوپۆتامیا، ل ۱۱۶) ئه‌م بۆچوونه پشتراست ده‌کاته‌وه. له‌باسی تایبه‌ت به‌هورییه‌کان، ئاماژه‌ی به‌نۆ ناوی جیاواژ داوه: هوری، هوریت، هورلو، هورلیلی، هورلاش، هوروه، کوردهوروه، هاری، موری.

له‌کاتی ئاماژه‌دان به‌ناوی میتانییه‌کان، ئاماژه‌ی به‌ناوی میتانی، میتلانی داوه. نه‌ته‌وه‌ی لۆلۆی، به‌لۆلۆ، لۆلوم، لۆلومی، لۆلۆبوم، نولو، ناو بردووه. هه‌روه‌ها هۆزه‌کانی مادی به‌مادا، مادای، ئامادا، ئامادی، مه‌د، مید، میدی، میدیا ناو بردووه.

کاسییه‌کان به‌کاسی، کاسی، کاسای، کاسا، کاسو، کاشۆ ناو‌براون. به‌مپیه‌ ناوی کوردیش لی‌ره‌وه وه‌رگیراوه که له‌لایه‌ن نه‌ته‌وه جیاوازه‌کانه‌وه به‌پیتی پێویستییه‌کان گۆرانکاری سه‌یر و سه‌مه‌ره‌ی به‌سه‌ردا ها‌تووه.

به‌پیتی بۆچوونی زۆریه‌ی پۆژه‌ه‌لاتناسه‌کان، ئه‌و گۆرانکاریانه هه‌یج کاریگه‌ریه‌کی نه‌رێنیا ن له‌سه‌ر کورد نییه و هه‌موو ئه‌و وشه و ده‌ربڕینه‌ بۆ وشه‌ی کورد له‌قه‌له‌م ده‌ده‌ن و یا ده‌لێن:

هه موو ئه ناوه جیاوازانه، بهو شیوهی که ئیستایش باوه، بۆ تایهفه جیاوازهکانی کوردان به کار براوه و یا هه نه تهوهیهک، کوردانی به ناویکی جیاوازاو بردووه. بۆ نمونه شومیر و ناکاد، کوردهکانیان به ناوی گوتی یا کودی ناو بردووه. له بهر شهوهی کوردان له لایه ن چیاى گودییهوه هاتوون و ناشور و ئارامیهکان کورد به: گوتی، کوتی، کورتی، کارتى، کاردۆ، کاردان، کاردا، کارداک، کارداکا، کارکتان ناو بردووه.

ئێرانییهکان به: کورتو، کورتوی، کورداها، کودراها، کوردراها و سیرتی ناویان بردووه. رۆم و رۆمانیهکان به: کاردۆسوی، کاردۆشوی، کاردۆخوی، کاردۆک، کاردۆکیا، کاردویکا، کوردوکی و کاردۆخی ناویان بردوون.

ئهرمه نییهکان به: کوردوانی، کورخی، کارخی، کورتیخ، کورچخ ناویان بردوون. عهرهب به: کرد، کورد، کردی، کوردی، جوردا، جوردی، جودی، کاردۆی، باکاردا و کارتایه ناویان بردوون.

روسهکان به: قورت، قورد، قرت ناویان دهبن و

ئهم بۆچوونه ته نیا له لایه ن سپایزارهوه پشتراست نه کراوه تهوه. زۆربهی پۆشه لاتناسه به ناوبانگهکان وهک مستر درایوار و نولدکه و هاوفمان و جهخت له پاستی ئهم بۆچوونه دهکهنهوه. ته نانهت گۆرانیکاریهکانی وشه ی خالدى که خالدى، کالدى، خالدى، کالدى، خالدى، خالدى، له ناو هاوبه شهکانی کورد دهزانن

پهوتی گۆرانیکاری ناو و وشهکان، ته نیا تایبهت به سه دهکانی پيشوو نییه. ئیستایش له لایه ن نه تهوه جیاوازهکانی ئهم سه رده مه وه، شیواندنی ناوهکان به رده وامه چوونکه هه ر دهسته یهک ناو یا ده ربهرینیک به پیتی شیوه زاری خو یان گومان دهکهن و ده ریده بپن. بۆ نمونه له کۆندا به ئێرانیان وتووه (سفن). دواتر ئاریا، دواتر پيشدادی، ئاجام، ئاریان و سه رنه نجام ئێران و پارس. سه لمانازار پارسوا ده لیت: ئه وروپاییهکان ئێران به: پیرس، روس، پرسیا و عهرهبهکان به فارس یا عه جه م ناویان ده بن که مه به ست له هه موو ئه ناو و وشه جیاوازانه ته نیا ناوی ئێرانه. هاو شیوه ی حکایه تی (عه نب و ئه وزم و تریی مه سنه وی مه وله وی) که هه مووی یهک شته.

تایهفه کوردەکانی پۆژەهلەت زەمین

۱. تایهفه ی ماد: هیژەوی رۆبنسنی میژوونووس و هیژەری بریستید، لەمیژووی گشتی ئەوروپا، بستیون (۱۹۲۴) دەلێن: لەدەوروپەری سالی ۲۵۰۰ پ.ژ دەستەیهک لەتایهفهکانی هاوسی و هاوئەژاد کەسەرەمانیک بەئاری ناویان بردوون و لەرەگەزی هیندو-ئەوروپایین، لەپۆژەهلەت و باکووری پۆژەهلەتی دەریای خەزەر نیشتەجی بوون. بەشیک لەوان سەرقالی وەرزیتری بوون بەلام هیشتا لەقوناغی بەردیندا دەژیان. تەنیا بەشیکی بچوک بەوان کانهکانیان بەکار دەبرد. ئازەلە مانییهکان و ئەسپ و مەریان بەخێو کردوو. خاوەنی نووسین نەبوون. دەستەیهک لەم تایهفانە بەرەو هیندستان کۆچیان کردوو. لەکتیبی (ویداس) یانی کتیبی پیرۆزی هیندییهکان کە بەزمانی سانسکریت نووسراوە، سەبارەت بە سەدە سەرەتاییهکان و ژیاانی ناشارستانی ئەم دەستەیه، هەندێ زانیاری لەبەردەستایە. پاشماوەی ئەو دەستەیه بەرەو ویلایهتەکانی باشور و (وادی ئەلرافیدەین) کۆچیان کردوو. لەناو ئەوان دوو دەستە ی بەهیز و بەتوانا بینراوە: ماد و پارس.

هاوتی مادەکان لەپۆژەهلەتی دەریای خەزەر، لەبەلگەنامەکانی سەدە ی نو و هەشتی پ.ژ. ئاشورییهکان ئاماژە ی پێدراوە. ئاشورییهکان ئەم دەستەیهیان بەماد و ئامادا ناو بردوو. ئەم دەستەیه لەناوەراستەکانی سەدە ی نویەمی پ.ژ. لەژێر فرمانڕەوایی کەیقوبادی کورد، پاشایەتییهکی بەهیزیان دامەزراندوو و دەستە ی دراوسی و هاوئەژادی خۆیان یانی پارسەکانیان خستۆتە ژێر رکیفی فرمانڕەوایەتی خۆیان. کۆشک و دیواره رەنگینهکانی ئەکباتان (=هەمەدان) و فراوان کردن و ئاوەدان کردنەوێ ئەم شارە لەشوینەواره بەجیماوەکانی ئەم دەستەیه کەئەو شارەیان کردۆتە پایتەختی خۆیان.

یەكەم بەرکەوتن و پووبەرەو بوونەوێ ئاشورییهکان و ئەم دەستەیه لەدەورانی سەلمانازاری دووهم، پاشای ئاشور روویداوە (۸۵۳ پ.ژ).

دەولەتی ئاشور تا پۆژگاری رووخانی، بەردەوام سەرقالی جەنگ و پیکدادان لەگەڵ مادەکان بوو. پروفیسۆر سایکس دەلێت: مادا عەشیرەکانی کورد بوون و لەئاشور نیشتەجی بوون. ویلایهتەکانی ئەوان تا باشوری دەریای خەزەر درێژ ببوویەو. بەشی سەرەکی ئەوان لەروانگە ی زمان، هیندو-ئەوروپایی و لەروانگە ی ئەژاد، ئاری ئەژاد بوون. (میژووی گشتی

میژوونووسان، بهرگی دووهم).

ئەم گێرانەوێه لەگەڵ میژووی کورد و یۆنان یەكده‌گرتەوێه جگە لەوێ کە دەلیت: مادەکان لەناشور نیشتەجی بوون. لەکاتی کدا مادەکان دراوسێی ناشرییەکان بەلام ئەو کاتە ی ولاتی ناشریان رووخاند، دەستیان بەسەر دەولەتی ناشوردا گرت.

دەستەییەك لەپۆژەلاتناسەکان گومانیان کردوو سەلمانازار مادەکانی بەماد ناو بردوو. لەکاتی کدا سەلمانازار لەگێرانەوێه گەشتەکە ی خۆی بەرەو پۆژەلات و باشور تەنیا دەلیت لەگەڵ دوو دەستە لەپارسوا و ئامادا پووبەرەو بۆتەوێه ئەو خۆی ناوی بۆ ئەوان دیاری کردبیت. کەواتە پێش گەشتەکە ی سەلمانازار، پارس و مادەکان بوونیان بوو و بەم ناوێ ناو براون و بەپێی وتەکانی هیرۆدۆتی یۆنانی، مادەکان خۆیان ناوی مادیان لەخۆیان ناوێ ئەو کەسیتر.

هۆزەکانی ماد: بەپێی میژووێه کۆنەکان، مادەکان لەدوو هەزار سال پ.ز، بریتی بوون لەحەوت هۆز کە بریتین لە:

ئەلف- هۆزی پارتاسنی کە لەناوچەکانی وەرەمین و پەری (=تارانێ ئەمپۆ) و کەنارەکانی دەریای خەزەر نیشتەجی بوون.

ب- هۆزی بوس یا بوز کە سەرەتا لەمازەندەران بوون. دواتر بەرەو هەمەدان و ناوچەکانی عێراق هاتن و لەو سەرزمینە بلأوبوونەو.

ج- هۆزی ئەستروشات، لەناوچەکانی سەمەرقەند و خوارەزم سەرقالی کشتوکال و ئازەلدارێ بوون.

د- هۆزی ئاریزانت، لەئزیک ئازەربایەجان و روباری ئاراکس (=ئەرەس) نیشتەجی بوون.
ه- هۆزی بودی کە بەرەو باشور پۆشتوون. لەرێزەوێ ناوێهکانی هیندستان نیشتەجی بوون.
و- هۆزی مار (=ماگ) یا موغ کە بەماگوشیش ناویان براو و عەرەبەکان عەرەباندوویان و دەلێن مەجوس. دینی زەردەشتی کە بریتییه لەئازەرهوشەنگ، لەلایەن ئەم دەستەوێه بلأو کراوێه.

ز- ناوی هۆزی حەوتەم دیار نییه. لەبەلگەکان وادەردەکەوێت کە ناویان دیلام بوو. ئەم دەستە لەناوچەکانی تەبەرستان (=مازەندەران) و گیلان بلأو بوونتەوێه و ناوێندی ئەوان دیلمان بوو و هەنووکەیش ئەو ناوچانە بەدەپلەمستان ناوێ دەبەن.

هیرۆدۆت ھۆزەکانی ماد بەھەمان شەش ھۆزی سەرەتایی دادەنیت و ئاماژەى بەھۆزى
 ھەوتەم نەداوە. (میترووی پیرنیا ل ٤٩).

ھۆزەکانى ئاماژە پێدراو ھەرچەند لەیەک جیا و بەربلای بون بەلام لەکاتی پێویستی و
 تەنگانە، ھاوکاری یەکیان کردووە. لەپۆژگاری سەلمانازارى دووهم، لەمیترووی ٨٥٣ پ.ز.
 سوپای ئاشور لەسنوری پۆژھەلاتى ولاتەكەى خۆى، پووبەپرووی ھۆزەکانى ماد بۆتەو. ئەم
 ھۆزانە دیارى و پێشكەشى زۆریان بۆ بردوون. پاشای ئاشور، ئەم کارەى ئەوانى بۆ بەھیزی
 خۆى و ھەرگرتنى سەرانیە لەکوردان گەراندۆتەو لەکاتێکدا ئەم عادیەتیکی باو لەناو
 کوردەکانە.

ئەدادنیرارى سییەمیش (٨١٢-٧٨٣ پ.ز) چەند جارێک پووبەپرووی ھۆزەکانى ماد بۆتەو.
 تەگلاس پالازارى دووهمیش (٧٤٥-٧٣٠ پ.ز) لەژێر ناوی ھاوکاری بۆ حکومەتى ئورارتو
 (=ئارات) ھێرشى کردۆتە سەر ولاتى ماد. بەپێى گێرانەوہى خۆى، تا داوینى چىای
 دەماوەند پێشپرووی کردووە. (میترووی کۆنى پۆژھەلاتى نزیک، ل ٤٤٦)

لەپۆژگارى ئاسارھادون (٦٨١-٦٦٩ پ.ز) دەولەتى ماد مەبەستى ئەوہى کردووە لەگەڵ
 ھاوپەیمانەکانى خۆى: مانى، سیت، کاسکاشى و ھۆزەکانى کوردستانى پۆژئاوا، گورزىکی
 کوشەندە لەئاشوریەکان بەدات بەلام پاشای ئاشور بى بەفیرۆدانى کات، دەستەى سیتی لەم
 ھاوپەیمانیتى ھیناوەتەدەر و پەيوەستى خۆى کردووە و بەھۆى ئەم سیاسەت و
 چارەنەندیشییەو، خۆى لەم مەترسییە پزگار کردووە بەلام دەولەتى ماد لەویست و
 مەبەستەكەى خۆى پەشیمان نەبۆتەو و چاوەپوانى دەرڤەتى گونجاو بوو.

لەسالى ٦٣٤ پ.ز پەریوہرز (فەریبۆرز) چوارەم پاشای ماد، (یونانییەکان بەفەراروہرز یا
 فەراروہتیس) ناوی دەبن، ھێرشى کردۆتە سەر ئاشور بەلام نەیتوانیووە سەرکەوتن بەدەست
 بێنیت و لەو جەنگەدا کوژراوە. تا ئەوہى ھووہخشتەر، یانى کواکسارى یونانییەکان،
 ئارەزووەكەى باوکی ھینایەدى و دەولەتى ئاشورى بۆ ھەمیشە لەناو بردووە. (دواتر
 ئاماژەى پێدەدەین).

٢. تایەفەى نایرى (نایرى). ئەم دەستە بوێرە پێش دوواين کۆچ، یانى کۆچى پارس و
 ماد بۆ خاکی ئێرانى ئەمەرو، لەکوردستانى پۆژئاوا بوون. لەبەلگەنامە کۆنەکان ئاماژە
 بەناوی ئەم دەستەى نەدراوە بەلام لەپۆژگارى ئاشوریەکان ئاماژە بەناوی ئەوان دراوە.

ئەگەری هەیه وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، ئەم دەستەپە بەشیك لەهۆزی سوبارییەكان بێ و دواتر زāl بوون و وشەى ناىرى جىگەى وشەى سوبارى گرتبێتەو. یا بەهۆى نزىكى ئەوان لەپرووبارى دىجلە ئەوانیان بەناهارى ناو بردوو و دواتر ئەم ناوە گوێرانى بەسەردا هاتوو و بۆتە ناىرى. گوند و هۆزەكانى نەرى شەمزیان و نەدرى ناوچەكانى سنە، ئەگەرى هەیه پاشماوەكانى ئەم دەستەپە بێ.

مىجرسۆن دەلیت: ئەگەر لەسەدەى پانزە و دوانزەى پێش زاین سەىرىكى كوردستان بكەین، دەبینین باوەگەوێكانى ماد، ناىرىیەكان بوون. ئەگەر ئەم بۆچوونەى مىجرسۆن راست بێت، مادەكانیش لەكوردەكانى ئاراراتن كە بەم دواییانە هاوشیوەى گودى بەرهو پۆژەلات زەمین هاتن بەلام ئەمە لەگەڵ بەلگەنامەكانى سەدەى نۆیەم و هەشتەمى ئاشورى جیاوازه.

ناوبانگ، دەسەلات و بوێرى ناىرىیەكان، لەپۆژگاړىك كەبەخت هاوړیپەتى كردوون، بۆتە هۆى تۆقاندن و ترساندنى دراوسێكانیان و دواتر لەژێر ناوى كورد درێژەیان بەدەسەلاتى خۆیان داوه. ولاتى ناىرى لەقوناغى فەرمانرەواپەتى خۆیان، زىى گەوره بووه و تا سەرچاوهى زىى گەوره درێژ بۆتەو. هۆزى ماد دواى رووخانى حكومەتى ناىرى، روویان لەو ناوچانە كردوو.

جەنگى تەكلاس پالازارى یەكەم لەگەڵ بیست و سى فەرمانرەواى ناىرى لەدەشتى مەلازگەرد، لەمێژوودا بەناوبانگە و لەسەرچاوهى دىجلە، ستوونىكى سەرکەوتنى بۆ ئەم جەنگە مێژووییە دروست كردوو و لەسەر ستوونەكە چۆنیەتى روودانى جەنگەكە ئاماژەى پێدراوه (ئەنسیكلۆپیدى ئیسلام).

چۆنیەتى هەلکردن و سازانى تگلاس پالازارى یەكەم لەگەڵ فەرمانرەوا ناىرىیەكان بۆتە هۆى سەرسورمانى مێژوونووسان كەدەلێن: ئەو لەم كارەى تەنیا چاوه‌پوانى دەرفەت بووه نەهیچیت. لەسالى ٩١٠ پ.ز سوپای ئاشور هێرشى كردۆتەو سەر ویلاپەتى كوتموخ بەلام لەنیوان جودى و دىجلە پرووبەرووى ناىرىیەكان بۆتەو و شكستى پێهێناون.

توكولتى نینىبى دووهم لەنیوان سالى ٨٩٠-٨٨٤ پ.ز سەرقالى جەنگ لەگەڵ ناىرىیەكان بووه. بەكورتى زۆریەى پاشاكانى ئاشور لەگەڵ دەستەى بوێر و جەنگاوەرى ناىرىیەكان سەرقالى جەنگ و پێكدادان بوون. لەسالى ٧٤٣ پ.ز ئەم دەستەپە لەباكورى پۆژەلاتەو

هیرشیان کردۆته سەر ولاتی ناشور و تا ناوخۆی سەرزه مینه کهیان پیشهره وییان کردوو به لām تهگلاس پالازاری دووهم به زهمهتی زۆر، ئەوانی له سەرزه مینی ناشور دوورخستۆته و تا پشت چیاى جودی بهههلاتن ناچارى کردوون. (میزووی کۆنى پۆشه لاتی نزیک، ل ٤٦٢). سه نهاریب (سه نهاریب) پاشای ناشور (٨٠٥-٦٨٢ پ.ن) له سالی ٦٦٩ پ.ز له دهووبهري چیاى جودی، جهنگیکی دووردریژی دژی نایرییهکان ئەجامداوه و ئەم سهفهري به سهفهري پینجم ناو بردوو.

پۆشه لاتناسی به ناویانگ، میجرسۆن سهبارهت به نایرییهکان دهلیت: ویلیهتی نایری تهنیا بهشی سهروهی زینی گهروه نهبووه. تگلاس پالازار و نهوهکانی، ههموو ئەو هۆزانهی له سهرحاوهکانی دیجله و فورات و لهباکوری نیفانسن (= ویلیهتی دیاربهر)، خهروپوت، دهرسیمی ئەمرو و لهچیاى بهتلیس و تورووس نیشتهجی بوون، بهگشتی به نایری ناو براون. ئەم ویلیهتانه ئەو ولاتهیه که دواى رووخانی ولاتی ماد له ناوهراستی قوناغی فرمانهروای ههخامنهشی (٤٠١ پ.ن) دهستهی کوردانی بویر لهوئ بوون و ئەم دهستهیه، باوهگهوریی کوردانی ئەمرو و نهوهکانی مادی دۆینن.

٣. تایههفی کاردۆخی: سهبارهت به تایههفی کاردۆخی یا کاردۆخوی یا کاردۆشی یا کاردۆشوی که گهزنهفۆن له (گهراوهی دههزارهکه) پرووبه پرویان بۆتهوه، له نیوان پۆشه لاتناسهکان دوو بۆچوون له ئارادایه:

بۆچوونی یهکهه: ئەم ناوه، له بنچینهدا وشهێ گوتی کۆنه و گۆرانی به سهردا هاتوو که له تایههفکانی به شهی یهکهه یانی کوردهکانی ئاراراتن و به پیتی تیپه پینی سهدهکان، ناوهکه گۆرانی به سهردا هاتوو و کوتی به کافي عهههیی و دواتر بۆته کورتی و کوردی و سه ره نهجام بۆته کاردۆخی.

به پیتی لیکۆلینه وهکانی پۆشه لاتناسی به ناویانگ، مستر درایوار چ وشهێ کورتی پۆزگاری توکولتی نیراری پاشای ناشور و چ وشهێ کارداي پۆزگاری ئاراد نانیاری پاشای لاکاش و چ وشهێ کاردۆخوی یا کاردۆشوی گهزنهفۆن و چ وشه هاوشیوهکانی دیکه، هه موویان یهک ناون و به کوردهکان و تراوه بههه مان شیوه که دوکتۆر سپایزار ئەم بۆچوونه پشتراست دهکاتهوه (پیشتر ئاماره مان پیندا).

کهواته به پیتی ئەم بۆچوونه، دهستهی کاردۆخی ده بیته پاشماوهی گوتیههکانی کۆن بن

كەدەستیان بەسەر شومیر و ئاكاد گرت و لەكوردانی زاگروسن.

بۆچوونی دووهم: ئەوەی دەستەى كاردۆشوی ئەگەری ھەيە لەكاتى ھاتنى ماد و پارسەكان بۆ ئیرانى ئەمپوویی یا دواى ئەو، یانی لەناوەراستەكانى سەدەى ھەوتى پ.ز ھاتوونە كوردستان و نیشتهجى بوون و دواتر ھۆزەكانى دیکەى كوردیان تیکەل بەخۆیان كردووە. بۆچوونی سێر سیدنى سمیت ھاویرای ئەم بۆچوونەيە و دەلیت: دەستەى كاردۆشوی زمانىكى جیاواز و سەرەخۆیان بوو و ھىچ پەيوەندییەكان لەگەل پارسەكان نییە و لەپارسەكان كۆنترن.

جیاواز لەو لەنیوان ئەم تايەفە و ھۆزە گەرە و بەناوبانگانەى كورد، زۆر لق و ھۆزى دیکەى نەناسراو بوونیان بوو كە لەبەلگەنامە مېژووییەكان جارناجار ئاماژە بەناوى ئەوان دەدری. بۆنمونە سێر ئەلموستید دەلیت: عەشیرەى موسرى كەباوەگەوړیکانى عەشیرەى مسورى یا مزورى ئەمپوون، لەپۆژگارى سەنھاریبیش (۷۰۵-۶۸۲ پ.ز) وەك ئیستا لەنیوان دوو لقی ناوى خازر نیشتهجى بوون. (مېژووی كۆنى ئاشور، ل ۳۳۲).

سیرتەكانى پۆژگارى ئاشور ئەگەری ھەيە عەشیرەى سیرد بن كەسیر مارك سايكس لەباكوری زاخو پووبەروویان بۆتەو و (ت) بەپێنى یاسایەكى باو بۆ (د) گۆراو. بەكورتى بەپێنى مېژوو و بەلگەنامە برۆاپێكراوەكان، لەسەردەمانىكى زۆر كۆنەو یانی لەو كاتەوێى لافاوى كۆچى كوردانى ئارارات و پۆژھەلات زەمین دەستى پێكردووە و ماد و پارس بۆ سەرزەمینەكانى ئەمپوویی خۆیان ھاتوون، ناوچەى كوردستانى ئەمپو، نیشتمانى ئەو خەلكانە بوو كە بەگوتى یا گودی، یانی ئاراراتى ناویان براو و بەكورتى یا كوردوانیش ناویان ھاتوو. ئەم وشانە تەنیا بەدەستى گەرەى كوردان و تراو كە لەخوگرى تیرە جیاوازیەكان بوو و زمانىكى زۆر كۆنى پاكیان بوو و لەناو ھەموو پووداوەكانى مېژوو و پێشكەوتنەكانى پۆژگار، زمان و خوین و دروشم و داب و نەرىتە نیشتمانى و نەتەوہییەكانى خۆیان لەتیکەل بوون بەبیانییەكان پاراستوو.

دواى ئەوەى ماد و پارس پاشایەتى دێرینەى خۆیان لەدەست داو، پارسەكان، بوونەتە قەرمانبەرى قەرمانبەرەوايى پارتەكان (ئەشكانى) بەلام مادەكان خۆیان بەدوور گرتوووە و لەناو چیاكان و شوینە تۆكمە و بەھیزەكانى سروشت ژيانیان بەسەر بردوو و لەبەر ئەمە مېژووہەكان لەژێر ناوى كوردوان، یانی كوردەكان بەردەوامى بەخۆیەوہ بینيو، گەزەنفون

پروپه پرویان بۆتەو و ئەوانی بەکار دۆخییەکان ناو بردوو و سەبارەت بەوان، کتیبی بەناوبانگی گەڕانەوێ دەهەزار کەسەکی نووسیو.

هەرکەس ئەو کتیبە بخوینێتەو، دەزانێت ئەم سەردارە یۆنانییە یانی گەزنەفۆن لەگەڵ سوپاکە، چەندە بەلا و زەحمەت و دژواری بەدەستی کوردەکان لەئانتی تورۆس چیشتوو. ئەو ناوچانە ئەمڕۆ بەهەکاری (=کوردستانی ناوێند) بەناوبانگە.

میجرسۆن دەلیت: ئەم دەشت و چیایەکانی سەرەوێ رینگە ی ئورفە بۆ موسڵ کە لەسەرچاوەکانی میژوودا بەناوبانگن، لەنیوان ویلایەتەکانی باکور و باشوری جەزیرە (=میزوپۆتامیا) سنوورێکی سروشتی و سیاسی رێک بوو و ئەو چیا بلند و تاریکە توری عابەدین کە لەکۆندا بەنیفات ناوی براو و هەنووکە لەبەر کراو، سەرچاوەی پروباری دیجلەن، لەکۆندا بەپروباری دیجلەیان وتوو تیگریس.

لەپۆزگاری تگلاس پالازاری یەکەم، پاشای ئاشور (١١٠٠ پ.ن) سنووری باکوری ئاشور یانی لای سەرەو، هەمان چیایەکانی نیفات بوو و لەپشتیەو ولاتی نایری. ئەم پاشا گەورە بەردەوام هەولیداو دەست بەسەر ئەو ناوچەدا بگرێت. دواتر سەرزەمینێ نایری بۆ کوردان گۆراو کەکۆی وشە ی کردۆیە یانی کوردان.

لەم روون کردنانهی سەرەو دەگەینە ئەو ئەنجامە ی ئەم دەستە ی کوردە زۆر کۆن و کۆنتر لەقۇناغی زوحاکی عەرەبین کە دەستە یەک لەمیژوونوووسان ئاشارەزایانە نووسیویانە کوردەکان لەنەوێکانی زوحاکی هەلاتوون.

بەشیوەکی روونتر بۆیە کوردان لەسەرەتاکانی کۆچی ئاری نەژادەکان بۆ ناوچەکانی ئیستا یا پییش ئەو، هاتوونەتە ئەم سەرزەمینە ی کەناوی کوردستانە و تیایدا بلۆبوونەتەو.

تایەفە لاوەکییەکانی کورد

تایەفە لاوەکییەکانی کورد نزیکە ی پینسەد لقیان لی دەبیتهو کە لەکوردستان و ناوچەکانی دراوسی بلۆبوونەتەو. دەستە یەک لەمیژوونوووسان، کەم تا زۆر ئامارەیان بەتایەفەکانی کورد داو بەلام تا ئیستا هیچکام بەتەواوی ئامارەیان بەهەموو ھۆزەکانی کورد نەداو. بۆ نمونە مەسعودی لەکتیبی (مروج الذهب) ئامارە ی بەزیاتر لەچەند ھۆز

نەداو. لەکتیبی (التنبیه) یش تەنیا عەشیرە ی بازینجانی پی زیاد کردووە. ئیستەخری لە لاپەرە ۱۱۵، ئاماژە ی بەسی ھۆز داو. نشینگە و شوینی نیشتەجیبونی ھۆزە کوردییەکان بەپی خشتەیک نیشان دەدات. دووبارە ئیستەخری لە لاپەرە ۹۸، ئاماژە بەرموم دەدات. دوا ی رمومیش سی و سی ھۆزی کورد بەفارس ناو دەبات. کوپی حوقل و موقەدەسیش وتەکانی پشتراست دەکەنەو و ژمارە ی خێوەتەکانی ئەوان بە ۵۰۰،۰۰۰ دەخەملێت.

لە(فارس نامە، مسالك الابصار، معجم البلدان، صبح الاعشی، و التثقیف)، ئاماژە بەبەشیک لەھۆزە کوردییەکان دراو. بەتایبەت لە(مسالك الابصار) ئاماژە بەبیست ویلیەت دەکات کەشوینی عەشیرە کوردەکان بوون. دواتر ئاماژە بەدەستەیکە دیکە لەعەشیرەکانی کورد دەدات. بەشیوەیکە گشتی دەتوانن بڵین هیچکام لەمیژوونووسان ئاماژەیان بەھەموو ھۆز و عەشیرە کوردییەکان نەداو. ھەرەھا دەوشت و خانیکۆف و دوکتۆر دانیلۆ و کەسانی دیکەیش نەیانتوانیوە لەرووی بنەمایەکی زانستی، بارودۆخی ھۆز و عەشیرە کوردییەکان روون بکەنەو. ئەو کەسانە ی دەیانەوێت سەبارەت بەبارودۆخی ھۆز و عەشیرە کوردەکان زانیاری تەواو بەدەست بێنن، دەتوانن کتیی (مسیو ئەلکساندریابا، کۆمەئیک تیبینی و گیرانەوکان سەبارەت بەکوردستان، ۱۸۶۰) و کتیی (مسیو نیکیتین) و بەرگی بیست و یەکی (ئەنسیکلۆپیدیای گەرە) و کتیی ھانری و کاپیتان ھای و میجرسون و سیر مارک سایکس (دواین میراتی خەلیفە) و پروفیسۆر ئەکیازوو و دوکتۆر ریچ و ئەراکلیان و مورگان و (شەرفنامە) و ... بخویننەو چوونکە زانیارییەکانی ئەم کتیبانە تارادەیک زیاتر وباشترە. ئیمەیش بۆ ئەو ی لەم بەشەدا کەمترخەمیمان نیشان نەدایت، ناوی عەشیرە سەرەکییەکانی کورد کە لەبوونی ئەوان دلتیاین، ئاماژە پێدەدەین، لەگەڵ ئەویشدا ژمارە ی دانیشتووای بەمالە و شوینی ئەوان و کورتەیک لەبارودۆخیان دەخەینە روو.

ئەلف:

۱. ئاتمانیکان: نزیکە ی پینج ھزار بنەمالە ی کوچەرین. لەدەرەندی بەتلیس و بۆتان و موش و ئانکارا بلۆ بوونەتەو.
۲. ناخە سوری: نزیکە ی پەنجا بنەمالەن. بەشیک لەتایەفە ی مەندەمین. لەگەرەمەسیرەکانی کوردستان نیشتەجین.

۳. ئاخ چهشمی (ئاق چهشمی): نزیکه ی سینسه د بنه مائه ن له پوژئاوای سیواس نیشته جین.
۴. نازهرکانی: کوپی حه وقل له (دیوان الصداقه، ل ۱۸۷-۱۸۵) ناماژه ی پیداون. مه قده سیش و ته که ی پشتراست کردو ته وه. ئیسته خری، فارس به نشینگه ی ئه وان ده زانیته.
۵. ئادمانلی: نزیکه ی سه د و هه شتا بنه مائه ن و له نزیک بایه زید نیشته جین.
۶. ئارتوسی: چه ندین تیره ن: عزئه لدینی، مه رزه کی، مامه پره ش، مامه ند، ئالان، به روز، جه ریکی، شه یدان، مامخور، خاویستان، شهر فان، مامه دان، گاودان، زه فکی، زیده ک، هافيجان. هه موویان له سه ریه ک نزیکه ی چواره زار بنه مائه ن. له ناوچه کانی موسل (=دهوروبه ری قوش و زاخو و دهوک) و تورکیا (بهیت ئه لشه باب و خوشاب و شه تاخ) نیشته جین.
۷. نازادبه ختی: له خوره م ئاباد و دولفان و خاوه و تورهان بلاو بوونه ته وه.
۸. نازاد دوختی: کوپی حه وقل له دیوان الصداقه ناماژه ی پیداون و ئیسته خریش شوینی نیشته جی بوونی ئه وان به فارس ده زانیته.
۹. ئاشمیشارت: نزیکه ی پینسه د بنه مائه ن. له دهوروبه ری خه رپوت ده ژین و هه موویان شیعه مه زه بن.
۱۰. ئاکو: نزیکه ی هه زار بنه مائه ن، له باکو ری رانیه، پارێزگای ئه ربیل.
۱۱. ئالاک، له فارس نامه ناماژه ی پیدراوه که له کورده کانی فارس.
۱۲. ئالیکانلی: سه د و په نجا بنه مائه ن و بلاو بوونه ته وه.
۱۳. ئامرزان: چه ند بنه مائه یه ک له دهوروبه ری سیورک.
۱۴. ئایرو: سه د بنه مائه ن، کوچه رین و له باکو ری بالیانی پارێزگای موسل.
۱۵. ئه بو تاهیر: چه ند بنه مائه یه کن له دهوروبه ری سیورک.
۱۶. ئه جاخ: چه ند بنه مائه یه کن له وه زنه و کوی (=ئه جاخ کاخده ری) له ناوچه کانی موکری و سابلاخ (=مه اباد).
۱۷. ئه حمه د زه ینه ل: له ناوچه کانی سنه ن.
۱۸. ئه حمه د وه ند: له هه مه وه ند ده ژین.
۱۹. ئیختیار ئه لدینی: مناله کانی ئه میر ئیختیار ئه لدین له فه رمانه وه اکانی بانه.

۲۰. ئەردەلەن: لەشاری سنە و گوندەکانی دەورووبەری و تاران و هتد بلأو بوونەتەو. فەرمانەرەواکانی سنە لەم هۆزەن. سەرەتا لەشارەزور فەرمانەرەواپەتییان کردوو. دواتر دەستیان بەسەر سنەدا گرتوو. هەندی کات ملکهچی فەرمانەکانی دەولەتی ئێران بوون و هەندی کات ملکهچی فەرمانەکانی دەولەتی عوسمانی (=تورکیا) و هەندی کاتیش سەرەخۆ. پروداوەکانی تایبەت بەوان لەبەرگی دووهمی ئەم کتێبە ئاماژەی پێدەدرێت.
۲۱. ئەروک: یا یوروک: (=ئەروکی چیلی) چوارسەد بڤەمالەن لەنیوان ئاماسیە و تەوقات.
۲۲. ئەزەلی: چەند بڤەمالەیهکن لەدەورووبەری موش.
۲۳. ئیسحاقی: کوری حەوقل لەدیوان ئەلصاداقە، ئاماژەی پێداون. نشینگەی ئەوان فارسە.
۲۴. ئیسماعیل عەزیزی: نزیکەی شەشسەد بڤەمالەن. گەرۆکن. زستان لەخاکی ئێران بەسەر دەبن و هاوین لەنیوان دوکان و چیا ی توقمان و سورداش نیشتەجین. ئەم دەستەیه جیاوازه لەئیسماعیل عەزیزی که سەر بەجافەکان.
۲۵. ئەشتمهاری: کوری حەوقل ئاماژەی پێداون. مەقدەسی پشتراستی کردۆتەو. ئیستەخری شوینی نیشتەجیبوونی ئەوان بەفارس دەزانیت.
۲۶. ئەشتویه: لەدەورووبەری شنۆ و لاهیجان دەژین.
۲۷. ئەلخاص: بەئەلخاس یا ئەلقاسیش ناویان دەبن. نزیکەی پینسەد بڤەمالەن. لەباشوری پۆژەلاتی حەلەب چیاپیهک بەم ناو بوونی هیه. ئەم عەشیرە لەنیوان بەهسەنی و فورات نیشتەجین.
۲۸. ئەلیا: عەشیرەیهکی کۆچەرین. نشینگەی ئەوان خەرپوتە.
۲۹. ئیمامی: نزیکەی حەفتا بڤەمالەن لەناوچهکانی جوانرۆ. لەریزی جافەکان.
۳۰. ئەمبارلو: ئەنبار لو (=هەمارلو). لەعێراقی عەجەم بلأو بوونەتەو. لقیك لەلۆرەکانیش بەم ناو بەناویانگە.
۳۱. ئەورامی یا هەورامی: هۆزێکن کهخوێان بەمنالەکانی بەهمەن دەزانن. لەناوچهکانی هەورامانی سنە نیشتەجین. زیاتر لەدوو هەزار بڤەمالەن.
۳۲. ئیلە رووتی: لەعەشیرە ی ئیناخین. زستان لای پوویری سیروان و هاوین لەنیوان جوانرۆ و هەورامان نیشتەجین.

۲۳. ئیناخی: نزیکه‌ی په‌نجا بنه‌ماله‌ن له‌ناوچه‌کانی جوانرۆ. هاوینان ده‌رۆنه چیا‌ی شاهۆ له‌نخیره چیا‌ی زاگرو‌س. ئەوان لقیك له‌لقه‌کانی جافن و ناوی گه‌وره باوه‌گه‌ورینی ئەوان ئیناق بووه.

۲۴. ئەیوبیان: ئەوان به‌مناله‌کانی ئەیوب و سولتانه‌کانی میسر و شامیش ده‌زان. سه‌لاح ئەل‌دینی ئەیوبی له‌وانه. له‌ناوچه‌کانی که‌رکوک و شوینه‌کانی دیکه‌ بلا‌و بوونه‌ته‌وه.

۳۵. ئەیوتوند: به‌ئیتی وه‌ندیش ناسراون. هه‌زار بنه‌ماله‌ن. له‌ناوچه‌کانی دولفان و تورهان و پیشکو نیشته‌جین.

بـ:

۱. باباجانی: له‌گه‌ل قویادییه‌کان، نزیکه‌ی هه‌شتسه‌د بنه‌ماله‌ن. له‌عه‌شیره‌ی جافه‌کانی جوانرۆن که‌ئه‌میر ته‌یمور ئەوانی له‌خاکی ده‌وله‌تی عوسمانی (- به‌ین ئەلنه‌هره‌ینی ئەمرو) بو‌خاکی ئیران کۆچ پیکرد و له‌ته‌خته‌قا‌پو نیشته‌جینی کردن. ده‌سته‌یه‌ک له‌وان له‌که‌ره‌ند نیشته‌جین.

۲. بابان: ئەوان به‌میره‌کانی به‌به‌یش ناو ده‌بن. له‌ناوچه‌کانی سلیمانی و سنه‌ بلا‌و بوونه‌ته‌وه. لقیك له‌عه‌شیره‌ی کرمانجن و خالید کو‌ری وه‌لیدیان خو‌ش ده‌وینت و به‌پێزه‌وه ناوی ده‌بن (۴) به‌پیتی گێرانه‌وه‌ی خو‌یان له‌سه‌ر ده‌ستی خالید کو‌ری وه‌لید باوه‌ریان به‌ئیسلا‌م هیناوه. (به‌پێچه‌وانه‌وه‌ی ئێرانییه‌کان که‌ له‌سه‌ر ده‌ستی عومه‌ر کو‌ری خه‌تاب باوه‌ریان هینا و ئێرانییه‌کان خراپه‌ی ئەو ده‌لین.)

۳. باجه‌لان: دوو تیره‌ن: جمور و قازانلو. لقیك له‌عه‌شیره‌ی له‌کن که‌جیاوازه له‌عه‌شیره‌ی لو‌ر. نزیکه‌ی هه‌زار و سێسه‌د بنه‌ماله‌ن. له‌ناوچه‌کانی قۆره‌تو و هۆرین و شیخان و قه‌سری شیرین و قازانییه‌ی مه‌نده‌لی نیشته‌جین. له‌ناوچه‌کانی ده‌رگه‌زین و روودباری قه‌زوین نزیکه‌ی حه‌فتا بنه‌ماله‌ ده‌بن.

۴. باده‌لی: نزیکه‌ی هه‌زار بنه‌ماله‌ له‌وان له‌له‌شگه‌ر و یوزغادان. حه‌وتسه‌د بنه‌ماله‌یان له‌ززان. هه‌موویان شیعه‌ مه‌زه‌بن.

۵. بادینان: به‌به‌هادینان و فه‌رمانه‌روا‌کانی عیما‌دییه‌یش ناویان ده‌بن. باوه‌گه‌ورینی ئەوان ناوی به‌ها‌ئه‌لدین بووه. ئه‌ین خه‌لدون له‌میژووی به‌ر به‌ر، ئاماژه‌ی به‌عه‌شیره‌ی بادینی کورد

- داوه و جهزیره به شوینی نیشته جی بوونی ئەوان دەرانی٢.
٦. باران: هۆزیکن لەسیورک.
٧. بارزان: دوو هەزار و حەوت سەد و پەنجا بنەمالەن. لە باکووری زینی گەورە و شاری زیباردانی پارێزگای موسڵ نیشتەجین.
٨. باریسان: مەسعودی لە (مروج الذهب) ناوی ئەوانی لە گەڵ عەشیرەکانی چیاکان هیناوه.^١
٩. بازوکی: لە ناوچەکانی قەزوین و تاران بلأو بوونەتەوه. دوکتۆر فەریح دەلیت: نزیکەی پینچ هەزار بنەمالە لە عەشیرە ی بازوکی لە نزیک یەرێقان دەژین (کوردلەر، ل ٣٥).
١٠. بازیکلی: نزیکەی حەفتا بنەمالەن. لە باکووری مەلازگەرد نیشتەجین.
١١. بازینجان: مەسعودی لە (التبینه) و یەعقوبی و ئیستەخری لە میژوو و کەسە ی خۆیان ئامازەیان پێداون و ئیسفەهان بە شوینی نیشتەجی بوونی ئەوان دەرانی.
١٢. باسیر یا باسری یا باسریه: لە شارەزوور بوون. دواتر روویان کردۆتە میسر و شام. لە ئنسیکلۆپیدیای ئیسلام، لە جیاتی ئەوان ئامازە ی بە ناوی مایر داوه.
١٣. باشمانلی: لە نیوان مەلازگەرد و ئەلشەگەردن.؟
١٤. باشناوی: لە ناوچەکانی زۆزان بوون ک (معجم البلدان) دەنووسیت: ناوچە ی نیوان موسڵ و خیالات و سەلماسە و بەقەلآ و حەسارەکان دەورە دراوه.
١٥. باشوکی: لە ناوچەکانی پەوانسەری سنە نیشتەجین.
١٦. باکیلی: ئیستەخری و کوپی حوقل ئامازەیان پێداون بە لآم مەقدەسی ئامازە ی بە ناوی سالایی داوه. لە فارس نیشتەجی بوون.
١٧. بالابرانلی: پینسەد و شەست بنەمالەن. لە کەنارەکانی پوژناوای فورات و لە کەنارەکانی ئەگین و باشوری ئەرزەنجان نیشتەجین.
١٨. بالآوەند: سیسەد بنەمالەن، لە ناوچەکانی هەلیلان و زەردەلان.
١٩. بالآگریوه: لقیك لەلقەکانی لوپن. لە ناوچەکانی کرماشان نیشتەجین.
٢٠. بالک: هەزار و دووسەد بنەمالەن. لە سەرەوه ی پووباری پەواندز (= ناوچەکانی هەولیر)،

^١ - مەبەست لە چیاکان (چیاکانی کوردە) کە ولاتی عەجەم لە سەر زەمینێ عەرەب جیادەکاتەوه. لە چیاکانی هەمەدان و شارەزوور دەستپێدەکات تا نزیک ویلایەتی تەکفور کە ولاتی سیس و سنوورەکانیەتی، درێژ دەبێتەوه.

خاوهنی شهست گوندن.

٢١. بالکان: نزیکهی سیسەد بنەمالەن. لەعەشیرەیی زەرزارن. ناوەکیان لەناوی گوندەکیان (بالکان) وەرگرتوو.

٢٢. بالیان: نزیکهی حەفتا بنەمالەن لەنزیک خۆی.

٢٣. بالیلوهند: یا بەلێلوهند یا بالیوهند.

٢٤. بانە: نزیکهی سی هەزار و پینسەد بنەمالەن. لەناوچەکانی بانە نیشتەجین. خاوهنی ١٤٥ گوندن. لەخودی شاری بانە نزیکهی هەشتسەد بنەمالە دەژین.

٢٥. باوەنور: لەخوراسان نیشتەجین.

٢٦. بەختی: (-بەختیان- بۆتان): چوار تیرەن: سەندی، محەممەدی، راسنی، دەنیککی. زۆزان بەشوینی نیشتەجی بوونی ئەوان دەزانن. ئەم هۆزە نزیکهی سی هەزار بنەمالە بوون. هەزار بنەمالەیان لەموسل، پینسەد بنەمالەیان لەعەقەر نیشتەجی بوون. لەئێستادا لەناو تایەفەکانی دیکەیی کورد بلاو بوونەتەوه.

٢٧. بەختیاری: لەتایەفەیی لوپی گەورەن. دوو لقن: چوار لەنگ، حەوت لەنگ. حەوت لەنگییەکان لەبروجێرد و گولپایەکان و چوار لەنگییەکان لەکرماشان و ئیسفەهان و شوشتر و چیای زەرد و چیای سەوز نیشتەجین. نزیکهی شهست هەزار بنەمالەن. هەردوو لقهکە ٣٥ تیرەن. (بۆ زانیاری زیاتر، جوگرافیای سیاسی ئێران، ل ٧٢). دوکتۆر فەرێج لەکتیبی (کوردلەر)، کورد بوونی بەختیارییەکان پشتراست دەکاتەوه. پۆژەهەڵاتناسی بەناوبانگ کەرزن، ژمارەیی دانیشتووانی بەختیاری لەسالی ١٩١٨ زایینی بە ١٧٠،٠٠٠ کەس دەخەملێنێت. پەڕچەلەکی ئەوان بۆ گەشتاسپی کوردکیانی دەگەرێتەوه کە هەندیک لەگەڵ گەشتاسپی پێشدادی بەیهکی دەزانن. (ئەمە هەڵیه).

٢٨. بەدری: لەئێستادا بلاو بوونەتەوه.

٢٩. بەدلیسان: ئەوان بەفەرمانرەواکانی بەدلیسیش ناو دەبن.

٣٠. براخوی: نزیکهی سیسەد هەزار کەسن. لەکەنارەکانی کەلات، کەسنووری نیشتەجی بوونی ئەوان نزیکهی دووسەد و بیست میل درێژ دەبیتهوه، نیشتەجین. حکومەتی ناوەندی بەلوچستان کەلەتە، لەژێر سەرۆکایەتی ئەم عەشیرەدایە کە لەتیرەیی کامبرانییه. بەشیک لەم عەشیرە لەویلیایەتی سندی هیندوستان نیشتەجین. ژمارەیان ٤٨،١٨٠ کەسه. ئەم عەشیرە

سوونی مهزه بن. (ئه نسیکلو پیدیای ئیسلام).

۳۱. برادوست: نزیکه ی سێ هزار بنه ماله ن. له هوباتو و قهره تۆره و مه ریوان و ناوچه کانی نزیک سنه نیشته جین. ئهم تایه فه بو که هیا سالح ده گه ریته وه که نه میر ته یموری گورکانی نه وی له گهل دوو هزار بنه ماله له عه شیره که ی له خاکی ده وله تی عوسمانی بو کوردستانی ئیران کوچ پیکردوه.

۳۲. به رازدوختی: ئیسته خری و کوری حوقل و مه قده سی، ئاماره یان به ناوی نه وان داوه و شوینی نیشته جی بوونی نه وان به فارس ده زان.

۳۳. به رازییه: نزیکه ی نو هزار بنه ماله ن. له عه شیره ی به ریزانلی که له ده وروبه ری سه روج نیشته جین: دوانزه تیره ن که بریتین له: کیتکان، شیخان، ئوکیان، شه دادان، مه لی دینلی، مه عافان، زۆران، پیجان، قهره کیچان، دنیا ن، میردیدان.

۳۴. به رزنجی: نزیکه ی هزار و پینسه د بنه ماله ن و له ناوچه کانی که رکوک و سنه و خانه قین نیشته جین. شیخه کانی به رزنجه له وان.

۳۵. به رکیلی: هزار بنه ماله ن و له باشوری قهره شه هر، له که نار پووباری قه زهل ئیرماق نیشته جین.

۳۶. به رواری: هزار و چه وتسه د بنه ماله ن، له باکوری پووباری کاره که ده رژیته نیو زی گه وه له پاریزگای موسل، نیشته جین. ئهم هۆزه دوو تیره ن: به رواری سه رو که چه وتسه د بنه ماله ن، به رواری خوارو که هزار بنه ماله ن.

۳۷. به ریزانلی: نۆسه د بنه ماله ن. له نزیکه ی ده ریچه ی وان نیشته جین و لقیکن له عه شیره ی چه سانلی.

۳۸. بوشری: له نیوان سه عره د و مه یافارقین و دیاربه کر نیشته جین. له ناوچه کانی کرماشان و شیرازیش ده بیترین.

۳۹. به کران: نزیکه ی پینسه د بنه ماله ن له عه شیره ی به کراتونیانی کۆن. زستان له نزیک دیاربه کر و هاوین له نزیک سه عره د به سه ر ده بن.

۴۰. به لباس: هۆزیکه ی گه ورن له ناوچه کانی موکری و سابلاخ.

۴۱. به لیکار: نزیکه ی سه د و هه شتا بنه ماله ن له باکوری جو له میرگ.

۴۲. به لیکان: شه ش هزار بنه ماله ن، له ناوچه کانی موش نیشته جین. هه موویان زازا و شیعه

مەزھەبن.

٤٣. بەلیکانلی: دووسەد و پەنجا بنەمالەن. ژمارە ی دانیشتوانە کەیان نزیکە ی دەهەزار کەسە. لە نزیک مەرەش نیشتەجین.

٤٤. بەلیلۆهەند: بەبالیلۆهەند و بالیوہەندیش ناویان دەبەن. نزیکە ی سێ ہەزار بنەمالەن. لە ھەنگوژان و ناوچەکانی گاوہەردی سنە نیشتەجین. لەنیوان سلیمانی و کەرکوک و ناوچەکانی کرماشانیش دەبینرێن.

٤٥. بەنداد مەھدی: ئیستەخری و کۆری حوقل و مەقدەسی ئامارەیان پێداون و دەلێن لەناوچەکانی فارس نیشتەجین.

٤٦. بەندەداکی: ئیستەخری و کۆری حوقل و مەقدەسی ئەم عەشیرەیان بەیەکیک لەعەشیرەکانی کورد فارس ئامارە پێداوە.

٤٧. بۆرەکەیی: نزیکە ی چوارسەد و پەنجا بنەمالەن. لەزەھاو و عێراقی عەرەب و لەیلاق و ئیسفەند ئاباد و ناوچەکانی حسین ئاوی سنە، نیشتەجین. لەھۆزی مەنبەمین. باوەگەورینی ئەوان ناوی بۆرەکە بوو.

٤٨. بوزیکان: نزیکە ی سەد و ھەشتا بنەمالەن. لەناوچە جیا جیاکان بڵاویوونەتەو.

٤٩. بۆلی: نزیکە ی سەد و پەنجا بنەمالەن. لەناوچەکانی ھەولێر نیشتەجین. ھاوین لەباشوری بەلەکەن و زستان روودەکەنە شاری کۆی.

٥٠. بەھادینان: ھەمان بادینانە کە پیشتر ئامارەمان پێدا.

٥١. بەھاروہەند: نزیکە ی ھەزار بنەمالەن. لەکیلان لەباکوری دزفول نیشتەجین. لەتایەفە ی دێرکۆھەندن.

٥٢. بەھتویی: یا بی توویی، نزیکە ی ھەزار بنەمالەن. لەباکوری پۆژئاوای کرماشان نیشتەجین. میرئەجمەدوہەند و دەم سەفاوہەند لەلقەکانی ئەم ھۆرەن.

٥٣. بەھیرماز: نزیکە ی پینسەد بنەمالەن. لەکەنارەکانی خەرپوت نیشتەجین. زازان و ھەموویان شیعە مەزھەبن.

٥٤. بیبانی: نزیکە ی چوارسەد بنەمالەن. لەشاری خانەقین و باکوری کەرکوک و سلیمانی نیشتەجین.

٥٥. بیتیاوہەند: چەند بنەمالە یەکن لەباکوری پۆژئاوای مەندەلی.

٥٦. بیتیاره وهند: چهند بنه ماله یه کن له باکوری سنه. یانی باکوری پوژناوای کرماشان.
٥٧. بیرانهوند: به بیرانهوندهیش به ناوبانگن. نزیکه ی ده هزار بنه ماله ن. ژماره ی
دانیشتنووانه که یان زیاتر له شهست ههزار که سه. دوو لقی سه ره کییان هه یه: بیرانه وندیار
ئه حمه د و بیرانه وند مال ئه سه د. هه ر لقه و بیست و شهش تیره ن. له دۆلی چین ی، هه رو،
بوژهه ل، گه روی عه زیز و گه روی دینار نیشته جین. له تایفه کانی سه ره وه ی گه ریوه ندن
له لقه کانی لوپ. (بو زانیاری زیاتر: جوگرافیای سیاسی ئیران، ل ٦٦ و ٦٧).

پـ:

١. پاپی: نزیکه ی ههزار بنه ماله ن. له سیزار و چیاکانی ههشتا پالو و قیراب و باکوری دزفول
نیشته جین. له تایفه کانی سه گوه ندن.
٢. پاتاقی: له ناوچه کانی کرماشان، به شی پوژناوای که رهند نیشته جین.
٣. پازوکی: له ناوچه کانی په وانسه ر و چیا ی شاهو نیشته جین. به شیکیان له ناوچه کانی
له یلاخ نیشته جین.
٤. پالانی: نزیکه ی سینسه د و په نجا بنه ماله ن. له نیوان زهنگ ئاباد و قه ره ته په و پوژهه لاتی
سیروان و ده گاگا نیشته جین.
٥. پایره وهند: نزیکه ی هه شتسه د بنه ماله ن. له چیا ی په راو، باکوری پوژهه لاتی کرماشان و
باشوری پوژناوای دینه وه ر نیشته جین.
٦. په چناوه ند: ئه م هۆزه له ناوچه کانی خوراسان نیشته جین.
٧. په ریشه یی: نزیکه ی ههزار بنه ماله ن. له ناوچه کانی ئیسه په ندناوا و گاوروودی سنه
نیشته جین.
٨. پسانی: ئه ولیای چه له بی، ئه م هۆزه به یه کیك له عه شیره کوردیه کان ده زانی ت (به رگی
چواره م، ل ٧٥).
٩. پشه ده ری: نزیکه ی دوو ههزار بنه ماله ن له ناوچه کانی پشه ده ر (پاریزگای سلیمانی)
نیشته جین. (ماوه ت، مه رگه، قه لادزی، شارباژێر). به میراوده لیش ناویان ده به ن. واتا میر
عه بدوله علی. ئه م هۆزه سی تیره ن: بابه کرناغا، مه حمود ناغا، عه باس.
١٠. پنجینان: نزیکه ی ئۆسه د بنه ماله ن. له باکوری سه عره د و ناوچه کانی موش نیشته جین.

۱۱. پنیانیشلی: ئەم ھۆرە نو تیرەن: زیدان، بارکشان، کەنار بەروش، سوپە تاوان، بەلیجان، گوجی، بەلی، شویلان، موسانان، نزیکە ی ھەزار و دووسەد بنەمالەن لەپۆژھەلاتی ورمی.
۱۲. پنیجاری: نزیکە ی چوارسەد و پەنجا بنەمالەن لەپۆژئاوای موش.
۱۳. پوران: نزیکە ی دووسەد بنەمالەن، لەنیوان دیاربەکر و موش.
۱۴. پیران: نزیکە ی شەشسەد بنەمالەن. لەباکوری رانیە و ناوچەکانی سابلاخ، موکری مەھاباد نیشتەجین. لەبەلباسییەکان.
۱۵. پیزان: سێ بنەمالەن لەلاھیجانی کۆن (ناوچەکانی موکری، سابلاخ) نیشتەجین.
۱۶. پیزیانلی: نزیکە ی ھەوتسەد بنەمالەن. لەپۆژئاوای ئەرزەرۆم.

ت:-

۱. تاپیان: نزیکە ی سیسەد بنەمالەن، گەرۆکن و لەباشوری دەریاچە ی وان.
۲. تارابی: لەتایەفە ی پشتکۆھن.
۳. تاریمورادی: نزیکە ی سەد بنەمالەن لەئەقارەخان و کانێ درێژ، لەتایەفە ی مەندەلین و لەناوچەکانی سنە نیشتەجین.
۴. تاکولی: نزیکە ی چوارسەد و پەنجا بنەمالەن لەپۆژھەلاتی دەریاچە ی وان. گومان دەکرێت لەتایەفە ی زەیلانی بن.
۵. تالەبانی: نزیکە ی ھەزار و پەنجا بنەمالەن. لەپارێزگای کەرکوک و خانەقین بـلاو بوونەتەو.
۶. تامادانی: یا تاھمادانی. لەتایەفە ی کوردەکانی فارس. نیستەخری و کوپی حوقل و مەقدەسی نامارەیان پێدوان.
۷. تایگوزی: یا تایجوزی، نزیکە ی پەنجا بنەمالەن و لەناوچەکانی سنە و جوانرۆ نیشتەجین و زستانان بۆ بی ناز و شیخ ئیسماعیل دەپۆن.
۸. تایشەیی: لەعەشیرە ی جافەکانی جوانرۆ. لەناوچەکانی جوانرۆ و پەوانسەر نیشتەجین.
۹. تەبتەکی: ھۆزێکن بچوک، بەلام بویر و جەنگاوەر. لەکەھفی داوود و قەمرانییە نیشتەجین. ئەنسیکلۆپیدیای ئیسلام لەجیاتێ تەبتەکی، بەستیکێ نووسیوە.

١٠. تەرخانی: لەعەشیرە جافی موراڤین. لەکەنارەکانی پەواندز نیشتەجین.
١١. تورھانی: یا تورخانی: دوانزە تیرە: لەلقەکانی لەک، سەر بەعەشیرە لۆپن، نزیکە ی حەوت ھەزار بێنەمالەن و ژمارەیان چل ھەزار کەسە. لەناوچەکانی سایمەرە و خاوە و تورھان نیشتەجین.
١٢. تەلیە: لەقێک لەھۆزی حەسنانلۆن. لەویلا یەتی کەرکار نیشتەجین.
١٣. تەمەرتوزەیی: نزیکە ی سێسەد بێنەمالەن. لەناوچەکانی لەیلاخ و باکوری سنە بلاو بوونەتەو.
١٤. تەھویی: نزیکە ی سەد بێنەمالەن. لەناوچەکانی پووباری قەزوین نیشتەجین.
١٥. تیریکان: نزیکە ی شەشسەد و پەنجا بێنەمالەن. لەباکوری دیاربەکر نیشتەجین. نزیکە ی چوارسەد بێنەمالە لەبیسەت و چوار میلی پوژناوای ئەنکارا نیشتەجین.
١٦. تیلەشانی: نزیکە ی پەنجا بێنەمالەن. لەناوچەکانی کفری و زەرداو نیشتەجین. (پاریزگای کەرکوک و خانەقین).
١٧. تیلەکوویی: یا تیلە کوھی. سەد بێنەمالەن. لەناوچەکانی ھوباتو، تیلەکو نیشتەجین. ھاوینان ھەندێ کات روودەکەنە باشماق (=باشماخ).

ج- جاف

١. نزیکە ی دوانزە ھەزار بێنەمالەن. شوینی ھەمیشەیی ئەوان پاریزگای سلێمانییە. زستانان لەبانی خیلان تا سنوری قەزەل رەبات دەپۆن. لەبەھاریش روو دەکەنە شارەزوور و ناوچەکانی سنە. ئەم تاییە فە دوو لقن: جافی موراڤی و جافی جوانرۆ (=جافی کوردستانی عێراق، جافی کوردستانی ئێران). لقی یەکەم یانی جافی کوردستانی عێراق ٢٢ تیرەن کەبیریتین لە: رەخزادی، گەلانی، تورخانی، شاتری، ھارونی، کەمالە، عەمەلەیی، بەداقی، سەگانی (=سەیدانی)، مەکایلی، ئیسماعیل عەزیزی، شیخ ئیسماعیلی، سوۆقی وەند، نەوروولی، شوان، شیخ بەزینی، تەلانی (=جافە رەشکە)، غەوارە، بیسەری، قەویلە، پرخی، چوچانی، حەسەنی، رەشوپۆری، باشکی، موراڤی، یوسوجانی، یەزدان بەخشی، پشت مالە، یاروھەسی، عیسایی، شەرەف بەیانی.
- لقی دووھم یانی جافەکانی کوردستانی ئێران ١٥ تیرەن: قوبادی، باوەجانی، وەلەدبەیی، ئیناخی، ئیمامی، دەتوویی، تایشەیی، تاوہگۆزی، کلاشی، نامدار بەگی، قادر مەرئوھەسی،

- نێرپەزی، میره‌به‌گی، ده‌له‌ تازه‌یی، دارواشی. به‌زۆری سوونی مه‌زه‌بن.
۲. جاکیه: یه‌کیك له‌لقه‌کانی هه‌سنانلوه.
۳. جه‌باری: پێنسه‌د بڼه‌ماله‌ن. له‌نیوان چه‌مه‌مال و که‌رکوک و شوان خاسه‌ نیشه‌جین.
۴. جه‌باره‌کی: مه‌سعودی له‌ (مروج الذهب) ئاماژه‌ی پێداوه و شوینی ئه‌وانی به‌چیاکانی کوردستان دیاریکردوه.
۵. جویرانی: نزیکه‌ی دوو هه‌زار بڼه‌ماله‌ن. له‌نیوان به‌دلیس و موش نیشه‌جین. هه‌شت تیره‌ن: توری، ئه‌لیکی، ئه‌زویی، موخه‌لی، شادرلی، شیخه‌کان، مامه‌عان، عه‌ره‌ب ئاغا.
۶. جه‌زیریان: نزیکه‌ی سێ هه‌زار بڼه‌ماله‌ن له‌ناوچه‌کانی جه‌زیر. سێ لقن: عه‌زیریان، کورکیل، فه‌نیک.
۷. جه‌لاوه‌ند: له‌ناوچه‌کانی کرماشان نیشه‌جین.
۸. جه‌لالی: سه‌د بڼه‌ماله‌ن. له‌چیاکانی ئارارات و ناوچه‌کانی ئازهربایه‌جان نیشه‌جین.
۹. جه‌لیکانلی: ده‌سته‌یه‌کیان له‌ناوچه‌ی وان، ده‌سته‌یه‌کیان له‌مه‌رعش نیشه‌جین.
۱۰. جه‌لیلی: نیسته‌خری و کۆری حوقل ئاماژه‌یان پێداوه. مه‌قه‌ده‌سی پشتراستی کردۆته‌وه و شوینی نیشه‌جی بوونی ئه‌وان به‌فارس ده‌زانن.
۱۱. جه‌لیلوه‌ند: له‌ناوچه‌کانی دینه‌وه‌ر نیشه‌جین. نزیکه‌ی سێسه‌د بڼه‌ماله‌یان له‌ناوچه‌کانی قه‌زوین بلۆ بوونه‌ته‌وه. هه‌موویان شیعه‌ن و سه‌ر به‌عه‌شیره‌ی لوپن.
۱۲. جه‌مور: نزیکه‌ی پێنسه‌د بڼه‌ماله‌ن و له‌زه‌هاو و چیاکانی ئالمه‌ په‌لاق، ناوچه‌ی ئه‌سه‌د ئابادی هه‌مه‌دان نیشه‌جین. تیره‌یه‌ك له‌تایه‌فه‌ی باجه‌لانی.
۱۳. جوانی: مه‌سعودی له‌ (مروج الذهب) ئاماژه‌ی پێداون. شوینی ئه‌وانی به‌چیاکانی کوردستان دیاریکردوه. که‌عێراقی عه‌ره‌ب له‌عێراقی عه‌جه‌م جیا ده‌کاته‌وه. به‌لام گومان ده‌کرێت جه‌ولانی بن به‌هه‌مان شیوه‌ که‌ئهلای چهل‌ه‌بی له‌به‌رگی چواره‌م لاپه‌ره‌ی ۱۷۸ ئاماژه‌ی پێداوه.
۱۴. جوده‌کی: نزیکه‌ی شه‌شسه‌د بڼه‌ماله‌ن. له‌باشوری خوهره‌م ئاباد نیشه‌جین (=ئاوی سارد)
۱۵. جودیکانلی: نزیکه‌ی دووسه‌د بڼه‌ماله‌ن، له‌باکوری قوچ هه‌سار نیشه‌جین.
۱۶. جوزه‌کان: له‌ناوچه‌ی موسل و چیا ی گودی (=جودی) نیشه‌جین. مه‌سعودی

له (مروج الذهب) ناماژهی پېداوه. گومان دهکړیت له پاشماوهی گوتیهکان بن.

۱۷. جوزیکان: له ناوچهکانی هه مه دان نیشتهجین.

۱۸. جوله میړگ: نزیکه ی سى هه زار بنه ماله بوون له ویلايه تی جوله میړگ. له سه ره تاي قوناغی تاتار، نه سعه د کوږی مه کلان فه رمانږه وای نه وان بووه، دواى نه و عيماد نه لدينى کوږی جینگه ی گرتوته وه، دواتر نه سه د نه لدينى کوږی عيماد نه لدين فه رمانږه وایى نه وانی گرتوته ده ست. نیستا بلاو بوونه ته وه.

۱۹. جه مان به گلی: نزیکه ی پینچ هه زار بنه ماله ن. له نیوان نافیونی قهره حسار و شاق شه هر نیشتهجین.

۲۰. جیگان: عه شیریه کی گه وره ن. له گورجستان ده ژین (نه نسیکلویپیډیای نیسلام، بهرگی دوهم، عه شیره کوردهکانی پوژه لاتى ئیران).

ج:

۱. چاپوکسان: هوزیکن له سیورک نیشتهجین.

۲. چاردولی: یا چرداوه ری، نزیکه ی دووسه د بنه ماله ن، له ناوچه ی نیسپه نه د ئاوا (نیسفه ند ئاباد) ی سنه نیشتهجین که به ناوچه ی چرداوه ریش به ناوبانگه.

۳. چه کوانی: نه ولیای چه له بی له بهرگی چواره م لاپه رهی ۷۵، له ریزی عه شیره کوردهکان ناماژهی پېداوه.

۴. چه شمگه زهک: سى لقن: په رتهک، سه قمان، مه جنکه رد. له ویلايه تی خوراسان نیشتهجین.

۵. چه گنی: نزیکه ی سى هه زار بنه ماله ن. له سپی روود و دولی گاوشمار و پرووباری کهشکان و پرووباری خوږه م ئاباد و چیای مله شوانان نیشتهجین.

هه زار و پینسه د بنه ماله یان له که نارهکانی قه زوین ده ژین. سیسه د بنه ماله یان له پاریزگای کهرکوک و سلیمانی گه رۆکن. سیسه د بنه ماله یان تیکه ل به قه شقاییه کان بوون و له ناوچهکانی سهیمه رم نیشتهجین، نه م هوزه جگه له چه گنی، هه مویان سه ر به وه ندان.

۶. چی چیه: به کیکییه یش به ناوبانگن. له که نارهکانی قه راجه داغ نیشتهجین.

۷. چیلی: به نوره کی چیلیش ناویان ده بن. له خاکی عیراق (= بهین نه لنه هرهین) بلاو بوونه ته وه.

ح -

۱. حاجی بانلی: ئەگەری هەیه حاجی مانلی بێت، نزیکە ی سێسەد بنەمالەن. لەعەشیرە ی میللی، لەپۆژژناوای قەیسەری و کەنارەکانی قەزەل ئیرماق لەباکوری ئاوانوس نیشتەجین.
۲. حەریری: لەویلا یەتی حەریری سەر بە پارێزگای هەولێر نیشتەجین. ئەویای چەلەبی ئاماژە ی بەناوی ئەوان داوە.
۳. حەسنالو: بەخەسنانیەش ناویان دەبەن. نزیکە ی سێ هەزار بنەمالەن. لەسنورەکانی تورکیا و عێراق و ئێران و چیاکانی نزیک بەبەدلیس و ویلا یەتی کەرکار نیشتەجین. هەشت تیرەن: تەلییە، جاکیه، حەیدەرانیو، خوراسانیو، سەپیکانیو، جەرانلوزیلانیو و ئەدمانیو. ئەم سێ تیرە ی دوا ی لەسەر سنورن.
۴. حەسنانلی: نزیکە ی چوار هەزار و دووسەد بنەمالەن. لەناوچە ی خەنس و مەلازگرد و دارەتو نیشتەجین. خاوەنی سەد و دە گوندن. عەشیرە ی بەریزانلی لقیک لەم ھۆزەن لەنزیک دەریاچە ی وان.
۵. حەسەوێند: نزیکە ی پێنج هەزار بنەمالەن. لەناوچەکانی ئەلشەتری پیشکوە نیشتەجین لەکەنار پوواری کاکەرەزا، دۆلی رەبات، دۆلی حەسەن. ئەم ھۆزە پێنج تیرەن: بەستام، نەدیر، ساکی، دەوڵەت شا و کاکاوەند.
۶. حەسنەوییە: بەفەرمانرەواکانی دینەوەر ناویان دەبەن. ئیستا بلاو بوونەتەو.
۷. حەسەینی: نزیکە ی پێنسەد بنەمالەن لەنزیک دوورگە ی کۆری عومەر نیشتەجین.
۸. حەساران: یا هەمساران: تاییەفەیهکی گەرە بوون بەلام ئیستا بلاو بوونەتەو.
۹. حەفتیان: یا هەفتیان: عەشیرە یەکی گەرەن لەویلا یەتی هەفتیان، نزیک رەواندز کە بەشاریش ناویان دەبەن. لەئەسیکلۆپیدیا لەجیات ی شاری، سوری نووسراوە.
۱۰. حەکاری یا هەکاری: دوانزە تیرەن: جەلو، میسوریان، هاویریان، بارچیلان، سیوالان، لایی، هونان، ئادرامان، شامدینان (شەمەدینان یا شەمزینان)، شیروانان. ئەم تاییەفە بەفەرمانرەواکانی شەنبویش ناو دەبەن. لەبەدلیس و دوورگە ی کۆری عومەر و عەمادیە و قەلای هارون لەنزیک جۆلەمێرگ و سلیمانی نیشتەجین. نزیکە ی چوار هەزار بنەمالەن. هەمیشە دەهەزار تەنگچی ئامادەیان بوو.
۱۱. حەمدیکان: ھۆزیکن لەنیوان مەلازگرد و ئەلشەگرد.

۱۲. حەمیدی: ئەم ھۆزە دراوسێی عەشیرە ی بەختی بوون بەلام ئیستا بلأو بوونەتەو.
۱۳. حوتان: سێسەد بنەمالەن. لەشاری بۆتان نیشتەجین.
۱۴. حوسەیی: لە (مسالك الابصار) ناماژەیان پیدراو. دەلێن لەشارەزور نیشتەجین.
۱۵. حەیدەرانی: دوو ھەزار بنەمالەن لەنیوان موش و ورمی نیشتەجین. لەشوینەکانی دیکەش دەژین.
۱۶. حەیدەری: نزیکە ی ھەزار و پینسەد بنەمالەن. لەکەنارەکانی سابلاخ نیشتەجین. گومان دەکریت سەر بەھەمان تایەفە ی حەیدەرانی بن کە ناماژەمان پێدا.

خ:-

۱. خاتون ئوغلی: چوارسەد بنەمالەن. لەباشوری یوزغاد نیشتەجین. تیرەپەك لەعەشیرە ی میللین.
۲. خازالی: پەنجا بنەمالەن. لەنیوان بەدلیس و دیاربەکر نیشتەجین.
۳. خالتی: ئەگەری ھەپت خالیدی بیٹ و وشەکە گۆرانی بەسەردا ھاتیبێت. بەئورارتو یا ئوراشتویش ناویان دەبن. لەکەنارەکانی ئارارات و کوردستانی ناوێند نیشتەجی بوون. لەکەنارەکانی دەریاچە ی وان حکومەتییکی بەھیزیان بوو و تا سەرەتاکانی سەدە ی شەشی پ.ز درێژەیان بەفەرمانرەوایی داو. دواتر حکومەتەکیان پووخواو و خۆیان بلأو بوونەتەو.
۴. خالۆوھندی: نزیکە ی سەد بنەمالەن. لەقەھرار و گاکەژان، یانی گاوکیشان و کەنارەکانی فەراھان نیشتەجین.
۵. خالکانی: یا خەلەکانی: نزیکە ی چوارسەد بنەمالەن. لەکەنارەکانی دەریاچە ی قوچ حەسار نیشتەجین.
۶. خالی: مەسعودی لە (مروج الذهب) ناماژە ی پێداو. گومان دەکریت خانی یا جەلالی بن و بەھەلە نووسیبتیان.
۷. خانی: نزیکە ی سەد و ھەشتا بنەمالەن. لەنزیک خوشاب نیشتەجین.
۸. خانیان: ھۆزیکن لەبایەزید و کەنارەکانی نیشتەجین.
۹. خەرات: عەشیرە یەکن لەناوچەکانی سنە بلأو بوونەتەو.

۱۰. خوسرهوی: نیسته خری دواي (رام) کان له لاپهړه ی ۹۸ له ناماژدان به عه شیره کورده کانی فارس ناوی نه وانی بردووه. مه قده سی پشتراستی کردوتهوه.
۱۱. خزانلو: له که نارەکانی کالینی، ناوچه کانی نازەربایەجان نیشته جین. گومان ده کړیت وشه که له بڼه مادا خه زه رانلو بیت: یانی خه زه ران که کو ی خه زه ره.
۱۲. خهفتیان: شیمانه ده کړیت مه به ست هه مان عه شیره ی شاری بیت که له ههفتیان په واندز نیشته جی بوون.

۱۳. خوشناو: نزیکه ی دوو هه زار بڼه ماله ن. له ناوچه ی چه قلاوه (شه قلاوه) نیشته جین. خواوه نی سهد گوندن. نزیکه ی ده هه زار که س دانیش توویان هیه. له ناوچه کانی کو یه و رانیه یش ده بینریت. به پیی نه نسیکلو پیدای نیسلام لقنکیان له کارتایه له دهر به ندی قهره بولی بوون. نه م دهر به نده به پیی وته کانی هافمان ده که ویته چیا یه که له نزیک زئی بچوک.
۱۳. خه یزان: هوژیک ی گه وره ن له به ی ن نه لنه هره ی ن ده ژین. سی تیره ن: خه یزان، مه کسی و نه سپا یه ردی.

۱۴. خه یلانلی: نزیکه ی دوو سهد بڼه ماله ن. له ناوچه کانی هه ولیر نیشته جین. له چیا ی باکوری بالکیش ده بینریت. ژماره یان له هه زار که س زیاتره.

د:

۱. داخوری: له نزیک شرناق و توری عابدين نیشته جین.
۲. داسنی: له ناوچه کانی به ی ن نه لنه هره ی ن. هه موویان شه یقان په ره ست (؟؟). ده لین: خواوه ند به شینوه یه کی فره می جله وی هه موو کاروباره کانی به شه یقان داوه و خو ی بی لایه ن دانیش تووه. به مپییه په ره ستینی که سی بی لایه ن سوودی نییه. ده بیت به ریوبه ری کاره کان په ره ستش بکړیت (مه به ست شه یقانه) تا زیانت لی نه دات.
۳. دالوه ند: لقیک له عه شیره ی له کن سر به تایه فه ی لوړ. له ناوچه کانی پیشکوه نیشته جین.
۴. داووده: یا داوودی. نزیکه ی هه زار بڼه ماله ن. له پاریزگای که رکوک و خانه قین (= له که نارەکانی تاوق و کفری) نیشته جین. سر به عه شیره ی زه نگه نه ن.
۵. دایابیلا ن: دایابیلا ن له ناوچه کانی سوریه ن. مه سعودی له مروج الذهب ناماژهی پیداون.

۶. دەرچی: نزیکه‌ی چوارسەد بنەمالەن. لەناوچەکانی گاوروودی سنە و لەکانی گۆلزاری لەیلاخ نیشتەجین. بەشیکیان لەگەڕوس و کولیایی دەژین.
۷. دەشتی: لەتایەفەکانی پشتکوهن و لەوی دەژین.
۸. دۆلفان: لەعەشیرە‌ی لەکن سەر بەعەشیرە‌ی لور. لەخاوە و ئەلشتەر نیشتەجین.
۹. دەلوویی: شەشەسەد بنەمالەن. لەپاریزگای کەرکوک و خانەقین و ناوچەکانی کفری نیشتەجین. شەش تیرەن: کاش، جامریزی، پەنجانکەشتی، کاریزی، تارکەوهند، سەلیم وەیس.
۱۰. دەلیکانلی: دووسەد بنەمالەن: کۆچەرین. لەدەشتی مەرەش و تۆرۆس و کلیسدار نیشتەجین.
۱۱. دەنبەلی: لەعەشیرەکانی کوردی عێراقن (=بەین ئەلنەهرەین). بەعیسابەگی بەناوبانگن.
۱۲. دەنیککی: لەمسالك الابصار ئامارەیان پێدراوە: هەزار بنەمالە بوون و دواتر بەناوچەکانی دیکەدا بلۆ بوونەتەو.
۱۳. دوودایی: لەباشور و باشوری پۆژئاوای کۆیە و باکوری کفری نیشتەجین.
۱۴. دودەری: چوارسەد بنەمالەن. هاوینان لەنزیک دەریاچە‌ی وان نیشتەجین.
۱۵. دووڕوویی: سەد بنەمالەن. لەناوچەکانی جوانرۆ و ڕەوانسەری سەر بەپاریزگای سنە نیشتەجین.
۱۶. دۆسکی: هەزار و دووسەد بنەمالەن. لەشاری دھۆک نیشتەجین.
۱۷. دۆغانلی: دووسەد و پەنجا بنەمالەن. کۆچەرین و لەپۆژەلاتی مەرەش دەژین.
۱۸. دۆم: بەکلەش چن ناویان دەبەن. نزیکه‌ی دووسەد بنەمالەن و لەناوچەکانی سنە دەژین. دەستە‌یەکیان گەڕۆک و دەستە‌یەکیان نیشتەجینی تەختە قاپۆن.
۱۹. دەلوویی: یا دەلو: هەمان دەلووییە کەپیشتر ئامارەمان پێدا.
۲۰. دھۆک: یا دھۆکی: نزیکه‌ی سی هەزار بنەمالەن. لەکەنارەکانی سابلاخ نیشتەجین.
۲۱. دیاربەکری: بەمەروانییەکانیش ناویان دەبەن. نزیکه‌ی شەش هەزار بنەمالەن لەناوچەکانی دیاربەکر نیشتەجین.
۲۲. دێرسەملی: نزیکه‌ی چوار هەزار بنەمالەن. لەناوچەکانی دێرسیم و دیاربەکر و

جەزیرە و قەراجە داغ و هتد نیشتهجێن. زۆربەیان عەلیولڵاھین. دەلێن: خواوەند عەلی بۆ پیغەمبەری پەوانە کرد بەلام محەممەد پیگە ی پیغەمبەری لی زەوت کرد. خەلیفەکانیش پیگە ی خەلافەتیان لێسەند. کاتیکیش خەلافەتی گرتە دەست، عایشە و معاویە و خەواریج ریگەیان ئەدا بەناسانی خەلافەت بکات. ناو میدانە چاوی لە دنیا بەست. بەناچاری خواوەند بۆ دڵنەوایی کردنی ئەو، پیگە ی خواوەندی خۆی پێداوە و خۆی لە سووچیکی عەرش پالی لێداوەتەو. لەبەر ئەمە بەشیعە دەمارگیرەکان ناویان دەبن.

دەستە یەك لەم تایەفە یەزیدین. یانی یەزید بەکەسیکی باش دەزانن و بەرێزەو ناوی دەبن و دەلێن: کاتیک عەلی خەلافەتی گرتە دەست، جگە لە شەڕ لەگەڵ موسولمانان و کوشتنی ئەوان، هیچی دیکە ی نەکرد و ئیسلام لەسەردەمی ئەو، لەجوولە کەوت. حەسەین دەیویست درێژە بەرپیگە ی باوکی بدات بەلام یەزید بەکوشتنی حەسەین کۆتایی بەشەری نیوخۆیی موسولمانان هینا و دووبارە ولات گرتنەکانی موسولمانان دەستی پێکردەو و ئیسلام بلاو بوویەو. ئەمانیش بەسوونییە دەمارگیرەکان ناو دەبن. هەر دوو دەستەکە دوانزە تیرەن:

میلان، شواک، کەچەل، گیسوران، فەرهاد ئوجاگی، بەختیارلی، کرابانلی، میرزانلی، عەباسانلی، بالاشاخی، کوزلیچان، لاچین ئوجاگی.

۲۳. دەیرەکوەند: دوو لقن: بەهارووەند و قولابووەند. نزیکە ی دوو هەزار بڤەمالەن. لەناوچەکانی دزفول و کیلان و چیا ی تاف و چیا ی هەشتاپالو نیشتهجێن. لەتایفە ی بالاگریوہ ی سەر بەعەشیرە ی لوپن.

۲۴. دزەیی: دزەیی کە عەرەبەکان کردوویان بەدزجی، نزیکە ی شەش هەزار بڤەمالەن. لەناوچەکانی هەولێر و شاری مەخمور. دەستە یەکیان لەکەنارەکانی چیا ی قەرەچەق و کەنیدناوہ نیشتهجێن. سی تیرەن: پیران، مامان، گۆنتۆلان.

۲۵. دەیلەمی: یا دەیلەمیەکان، کۆی دەیلەم: نزیکە ی سی هەزار بڤەمالەن لەناوچەکانی تەبەرستان (مازەندەرانی ئەمرو) تا کرکارووەند نیشتهجێن. ناوەندی ئەوان دەیلەمانە لەناوچەکانی گیلان. گیلانییەکان و دەیلەمیەکان و خەزەرەکان وەك پڤشتەر نامازەیان پڤندرا، لەتایەفە کۆنەکانی مادن یانی کوردەکانی پۆژەلات زەمین. زمانی کۆنی دەیلەمیەکان، لەگەڵ زمانی زازا و هەورامی یەکیکە.

یۆنانییەکان ناوچە ی گیلانیان بەکادۆشیان ناو بردووە. ئەگەری هەیه ئەم وشە یە لەبڤەمادا

هه مان کاردووشیانی گهزنه قۆن بیت که ناماژمان پیدایا مه به ست لیی کوردەکانه و
پۆژه لاتنسه کان پشتراستیان کردۆته وه.

۲۶. دیناری: نزیکه ی پینسه د بنه ماله ن. له ویلایه تی دینار و ناوچه کانی ده وره به ری
له نزیک جۆله میترگ نیشته جین. ئەم هۆزه دوو لقن: میر ئیبراهیمی و میر شه هابی.
له زیباریه کانن.

۲۷. دیناروه ند: له تایه فه کانی پشتکوهن و له و ناوچه ده ژین. ئەگه ری هه یه له ویلایه تی
دیناروه روویان کردبیته ئەو ناوچه یه.

ج-:

۱. راسنی: نزیکه ی سی هه زار بنه ماله ن، له عه قه ر نیشته جی بوون و سه رۆکیان میر
عه لانه لدینی گوره ک بووه. هه زار بنه ماله له وان له ناوچه کانی موسل نیشته جی بوون. ئەوانیتر
له عه قه ر و له ناو تایه فه کانی دیکه بلاو بوونه ته وه. له مسالک الابصار ناماژ به م عه شیر
دراوه.

۲. رامانی: هۆزیکن له فارس. نیسته خری له لاپه ره ی ۹۸ که ناماژ به پامه کانی فارس ده دات،
دوای ئەوان ناوی رامانی ده نووسیت. به هه رحال ئەم هۆزه بۆ رامانی فارس ده گه ری نه وه.
کورپی حوقل له (دیوان الصداقه) ناماژهی پیداون و مه قده سی پشتراستی کردۆته وه.
۳. رحمان به یگی: سه ر به عیلى ئیناخین. له ناوچه کانی ره وانسه ر و ماهیده شت
نیشته جین.

۴. ره شکوتانی: به روشدینانیش ناویان ده بن. نزیکه ی پینسه د بنه ماله ی کۆچه رین
له پۆژه لاتى دیاربه کر.

۵. ره شوان: هه فتا بنه ماله ن. کۆچه رین و له باشوری ئەرزهرۆم ده ژین.

۶. ره شه وند: نزیکه ی پینسه د بنه ماله ن و له که ناره کانی قه زوین نیشته جین.

۷. ره شه وند: چه ند بنه ماله یه کن و له که ناره کانی ئازهربايه جان نیشته جین. شیمانه
ده کریت له گه ل ره شه وند یه کیك بن که بۆ دوو ناوچه ی جیاواز کۆچیان کردوه.

۸. رۆزیکى: ئەولیاى چه له بی، له به رگی چواره م لاپه ره ی ۷۵ ناماژهی پیدوان.

ز:-

۱. زارپری: سێسەد بێمالەن. لەناوچەکانی هەولێر نیشتەجێن. لەباکووری باسئۆرەچای دوانزە گوندیان هەیە.
۲. زازا: نزیکەی هەزار بێمالەن. لەپۆژەهەلاتی خەرپوت و شارێ سیورک نیشتەجێن. هەموویان گوندنشین.
۳. زافرانلی: یا زەفرانلو، زەعفرانلو: تیرەیک لەهۆزی خەسنانلو کەشا عەباسی سەفەوی ئەوانی بو خوراسان کۆچ پێکردووە. لەمەشەد و بوجنورد نیشتەجێن.
۴. زایادی: بەهەڵە بەزیادیش ناویان دەبەن. لەعەشیرە کوردەکانی فارس، نیستەخری و کوپی حوقل و مەقدەسی ئامارەیان پێداوە.
۵. زایخی: نیستەخری و کوپی حوقل و مەقدەسی ئامارەیان بەم عەشیرەداوە بەلام لەئێستادا هیچ شوێنەواریکیان نییە.
۶. زەردوویی: نزیکەی پێنەسەد بێمالەن. لەناوچەکانی جوانرۆ و پووکاری سیروان نیشتەجێن. دەستەیکیان لەکرماشان دەژین.
۷. زەرزا: نزیکەی چوارسەد بێمالەن. لەکەنارەکانی ورمی دەژین. بەزەرزانیش ناویان دەبەن.
۸. زەرزار: نزیکەی پێنج هەزار بێمالە بوون. لەناوچەکانی مازگەرد و رەستاق^۱ و مەرت و چپای جەنجەرین کەدەروانیتە سەر شنۆ، نیشتەجێ بوون. فەرمانرەواکەیان نەجم ئەلەدین باشاک بوو. عەشیرەی بالکان سەر بەم تایەفەن.
۹. زەرپی: لەتایەفە کوردەکانی عێراق. چوار تیرەن: دەریزینی، تەرجیلی، عەتاقی، کوردەکانی.
۱۰. زەکرەمی: ئەم تایەفەیش لەعەشیرەکانی عێراق.
۱۱. زەند: نزیکەی شەشسەد بێمالەن سەر بەعەشیرەی لەکی سەر بەعەشیرەی لوپن. لەپاریزگای کەرکوک و خانەقین، لەسەر پێگەی کفری و سیروان نیشتەجێن. پێنج تیرەن: تاهیرخان، عەلییان، محەممەد سەلح ئاغا، غەنی. کەریم خانی زەند پاشای ئێران لەتیرەی عەلییان بوو.

^۱ - رەستاق: لەباشوری شەمزیانە (ئەنسیکلۆپیدیای ئێسلام)

۱۲. زهنگه نه: نزیکه ی چوارسه د و په نجا بڼه ماله ن. له پاریزگای که رکوک و خانه قین نیشته جین. له که ناره کانی کفری و ئیبراهیم خانجی و ناوچه کانی سوماک ده ژین. ده سته یه کیان له کرماشان و هه لیلان. سه ر به عه شیرهی لوړن. خیلې زهنگه نه دوو تیره ن: فارس ناغا و روسته م ناغا. له شه ره فنا مه دا هاتووه: عه شیرهی زهنگه نه له نه فغانستانیش بوونیان هه یه. شیمانه ده کریت له به لوچستانه وه روویان له و سه رزه مینه کردییت.

۱۳. زیباری: نزیکه ی هه زار و دووسه د بڼه ماله ن. له پاریزگای موسل له نیوان عه قهر و زیی گوره و که ناره کانی بیرهی گوره نیشته جین.

۱۴. زیریکانلی: زیریکانلی نزیکه ی شه ش هه زار بڼه ماله ن. له باکوری خنس ده ژین. له نه نکارا پیڼسه د بڼه ماله له زیریکانلییه کان بوونیان هه یه.

۱۵. زهیلانی: عه شیرهی کن له نه لسه گهر د.

۱۶. زهینه لوه ند: له تایه فه کانی پشتکوهن و له و ناوچه نیشته جین.

س:-

۱. سابولی: نه م هوژه نه نسیکلوییدیای ئیسلام ئامارهی پیدراوه. شیمانه ده کریت وشه که له بڼه مادا سولی بیټ. (دواتر ئامارهی پیده ده ی ن).

۲. ساتیاری: نزیکه ی شه ست بڼه ماله ن. له ناوچه کانی په وانسه ر و جوانړو و ناوی سیروان نیشته جین.

۳. ساراتی: به ساراتیش ناویان ده به ن. له ناوچه کانی ئازهر بایه جان نیشته جین.

۴. سارمی: نزیکه ی چوارسه د بڼه ماله ن. له خاکی عیراقدا بلاو بوونه ته وه.

۵. ساسونی: به ساسونییه کانیش ناویان ده به ن. له خاکی کوردستانی عیراق بلاو بوونه ته وه. فه رمانړه واکانی خوړو سه ر به م عه شیرهن.

۶. ساکور: سیسه د بڼه ماله ی کوچه رین و له کوردستانی عیراق ده ژین.

۷. سالانی: مه قده سی ئامارهی پیداوه به لام ئیسته خری و کوړی حوقل باکیلیان نووسیوه. له فارس نیشته جین.

۸. سالمونی: ئیسته خری و کوړی حوقل و مه قده سی ئامارهیان پیداوه. له فارس نیشته جین.

۹. سه بايي: يا سه باهي و به زوري به سه باحي ناويان ده بن. له عه شيره كورده كانى فارسن.
۱۰. سپرته تي: حه فتا بنه ماله ي كچه رين و له باكوري زاخو ده زين.
۱۱. سه پيكانيلى: نزيكه ي سى هزار بنه ماله ن. له باكوري ده رياچه ي وان نيشته جي ن.
۱۲. سه قارى: له عه شيره كورده كانى فارسن و له و ناوچه نيشته جي ن.
۱۳. سه گوه پ: له ناوچه كانى سنه بلاو بوونه ته وه.
۱۴. سه گوه ند: چوار تيره ن: سه گوه ندی حاجی عه لی خانی، سه گوه ندی ره حيم خانی، پاپی، جوده كى. نزيكه ي چوار هزار بنه ماله ن. له ناوچه كانى بالا گريوه و هه رو نيشته جي ن. سه ر به تايغه كانى پشتكوه و عه شيره ي لوړن.
۱۵. سه لدوز: نزيكه ي دوو هزار بنه ماله ن. له ناوچه كانى نازهر بيايه جان له نيوان زازا و مامش و موكرى نيشته جي ن.
۱۶. سه لسه له: سه ر به عه شيره ي له كن كه خوى سه ر به عه شيره ي لوړه. له خاوه و نه لسه تر نيشته جي ن. ده سته يه كيان له پروژ ه لاتی سنه له نزيك كليايى نيشته جي ن. گونديكيان هيه به ناوى سه لسه له.
۱۷. سه ليما نى: نه م تايغه دوو لقن: سه رمانډه واكانى قلب و باتمان و سه رمانډه واكانى مه يا فارقين.
۱۸. سه ليوان: شي مانه ده كريت سه ر به عه شيره ي زازا بن. له پروژ ناواي موش، له زونكاوى موراد نيشته جي ن.
۱۹. سه نجاوى: سه نجاوى: نزيكه ي دوو هزار و پينسه د بنه ماله ن. له ماهيده شت، ناوچه كانى كرماشان و جوانرو و سنه، نيشته جي ن. دوانزه تيره ن: چالاوى (چالابى)، داليان، گوازي، به رازى، سيمه وه ند، سوره وه ند (سورخه وه ند)، ته كه وه ند، تفه نگرچى، حه ق نه زه رخانه ي، سى تيره ي ديكه ي نه وان بریتين له: لوړ، جاف، گوران كه به ئيما مسوه ند، دارخوړ، بيوه حشتيان، ناويان ده بن.
۲۰. سه نجا ر: هشت تيره ن: ميره كان، ساموگان، حوبابه، كيران، بيكه ران، به له د، مه نديكان، بهيت نه لخولتا. هه موويان يه زيددين و له سه نجا ر نيشته جي ن.
۲۱. سه ندى و گلى: نزيكه ي دوو هزار بنه ماله ن. له پاريزگاي موسل له نيوان هيزل و خابور نيشته جي ن.

۲۳. سۆرانی: ئەولیای چەلەبی لەبەرگی چوارەم لاپەرە ۷۵ ناماژە ٻەم عەشیرەداوە. قۆلی درێژی کوردی کە بەقۆچکە سۆرانی بەناوبانگە، بۆ ئەم تایەفە دەگیرنەو.
۲۴. سورچی: نزیکەی سێ هەزار بێ مائەن لە پارێزگای هەولێر لەکەنارەکانی باکوری زێی بچوک تا پەواندز بلاو بوونەتەو. خاوەنی پەنجا گوندن. تیرەیک لەعەشیرە سورکیشلین.
۲۵. سورسوری: نزیکەی دووسەد بێ مائەن. لەباشوری سنە، لەناوچەکانی گاوروود تا بیلوار نیشتەجین. ئەو ناوچەیە بەسورسور ناو دەبن.
۲۶. سورکیشلی: نزیکەی نۆسەد بێ مائەن. لەپۆژەلانی دیاربەکر نیشتەجین. سورچیەکان تیرەیک لەم تایەفەن.
۲۷. سورەمیری: پێنج تیرەن: تۆتک، ئەنتەری، ناینە، مامەجان، کەلھور. نزیکەی دوو هەزار و بیست و پێنج بێ مائەن. لەکەنارەکانی خانەقین، تیرە نانتاری، لەنیوان شارەبان و ئەبو جەسرەن.
۲۸. سوری: لەئەنسیکلۆپیدیای ئیسلام، ناوی ئەم عەشیرە لەجیاتی عەشیرە شاری هاتوو.
۲۹. سەوسەنی: نزیکەی هەزار بێ مائەن. لەکەنارەکانی سابلاخ نیشتەجین.
۳۰. سەولی: یا سەولێ: عەشیرەیکە بۆی و ئازان. لەنیوان شارەزور و شنۆی نازەریایەجان نیشتەجین. بۆ جەنگاوەری بەناوبانگن. نزیکەی دوو هەزار پیاوی شەرکەریان هەیە. لەئەنسیکلۆپیدیای ئیسلام ناویان هاتوو.
۳۱. سوویدی: تایەفەیکە کورد زمانن لەخاکی کوردستانی عێراق. شێمانە دەکریت بگەنەو بە ئالی بەرمەک.
۳۲. سوهرانیان: ئەمانیش تایەفەیکە لەخاکی کوردستانی عێراق. لەوچە کەلۆس (کەولۆس). کە بەسارانێیەکان یا سارانیش بەناوبانگن.
۳۳. سیری. لەتایەفە کوردەکانی فارس. ئیستەخری و کوپی حوقل ناماژەیان پێداوە. مەقدەسی پشتراستی کردۆتەو.
۳۴. سەندی: ئەم ھۆزە لەمسالك الابصار ناماژە پێدراوە. لەو کتێبەدا هاتوو: سێ هەزار پیاوی جەنگاوەریان بوو و بەم دوايانە لەناو عەشیرە کوردەکانی دیکەدا بلاو بوونەتەو.
۳۵. سیفەکانی یا سەیفکانی: پێنەسەد بێ مائەن لەلای سەرەوێ خالکانی نیشتەجین.

۳۶. سینان: لقیکن له تایه فهی زازا. له پوژناوا خه رپوت نیشته جین.
 ۳۷. سینامینلی: دوو هزار و پینسه د بنه مالهن. له نزیك مه لاتییه نیشته جین و هموویان شیعہ مه زه بن.
 ۳۸. سیلوکان: نزیکه ی نۆسه د بنه مالهن. کوچه رین و هاوینان له دهشتی موش ختوت مه لده دهن.

ش:-

۱. شادانجان: مه سعودی له مروج الذهب ناماژه ی پیداون و ده لیت له چیاکان نیشته جین یانی چیای کوردان.
 ۲. شادلو: نزیکه ی هه ژده هزار بنه مالهن. له که نارەکانی بوجنورد نیشته جین. دوو هزاریان ختوت نیشین.
 ۳. شادپلی: نزیکه ی سی هزار بنه مالهن. له نه لشه گهر و نازهر بایه جان نیشته جین. سه ر به عه شیرە ی کوره شه لین و هموویان شیعہ مه زه بن.
 ۴. شاری: نزیکه ی هزار بنه مالهن. بویر و جه نگاوه ر. له چیاکان و دهر به نده کانی زینی گه وره نیشته جین له ویلایه ته کانی شه علاباد تا خهفتیان. له نه نسیکلۆپیدیای ئیسلام، له جیاتى ئەم عەشیرە (شاری) سورى نووسراوه.
 ۵. شاهجان: یا شاهیان. هۆزیک بوون له ناوچه ی دینه ور و هه مه دان. نزیکه ی پینج هزار پیاوی جه نگییان بووه. ئیستا له ناو عه شیرەکانی دیکه ی کورد بلاو بوونته وه. مه سعودی ناماژه ی پیداون.
 ۶. شاقوبادی: چه ند بنه مالیه کن. له ناوچه کانی جوانرۆ نیشته جین.
 ۷. شاهکانی: هۆزیکن له فارس. ئیستا بلاو بوونته وه. ئیسته خری و کوپری حوقل ناماژه یان به م هۆزه داوه.
 ۸. شامه سورى: به شا مه نسوری ش ناویان ده بن. نزیکه ی سه د بنه مالهن که هاوینان له ناوچه کانی گرد میرانی له یلاخ، پوژه لاتی سنه و زستان له زه هاو به سه ر ده بن.
 دهسته یه کیان کوچه رى و دهسته یه کیان گوند نشینین.
 ۹. شاهونی: هۆزیکن و له فارس نیشته جین.

۱۰. شاهیار: ئەم ھۆزەیش لەفارسن. ئیستەخری و کوری حوقل ئاماژەیان پێداون.
۱۱. شەبان یا شوان: لەپشتکۆ نیشتهجێن. ئەگەری ھەبە لەھۆزی گەرە شوانی ناوچە کەرکوک و خانەقین بن.
۱۲. شەرەفبەیان: نزیکەی ھەوتسەد بنەمالەن. لەناوچەکانی کەرکوک و خانەقین لەنیوان چیا ی شوالدەر و سیروان نیشتهجێن. لەناوچەکانی قۆرەتو و ھۆرین و شیخانیش دەژین. ھاوینان روو دەکەنە چیا بەمۆ.
۱۳. شکاک: وشەکە لەبنەمادا شاھ کاک یا شە کاکە. نزیکەی شەش ھەزار بنەمالەن. لەباکوری سلیمانی و پۆژناوای دەریاچە و ان دەژین. سێ مانگ ھاوشیوەی کۆچەرییەکان لەخێوەتدا بەسەر دەبن. نزیکەی ھەزار و پینسەد بنەمالە لەکەنارەکانی سەلماسن. پینج تیرەن: شکاک، شکفتی، موکری، شاولی (شاوولی)، بۆتان.
۱۴. شەکەرلی: ئەم ھۆزە لەکەنارەکانی موش نیشتهجێن.
۱۵. شەمسکی: نزیکەی نۆسەد بنەمالەن لەناوچەکانی دزە (دیزە).
۱۶. شوان: نزیکەی دوو ھەزار بنەمالەن لەپاریزگای کەرکوک و خانەقین. لەنیوان پووباری خاسە و زێی بچوک نیشتهجێن. دراوسی شیخ بەزینی و بیبانییەکان. ئەم ھۆزە دوو تیرەن: شوان خاسە و شوانی بازیان.
۱۷. شوانکارە یا شەبانکارە: یەکیک لەلقەکانی رامانی فارسن. ئیستەخری ئەوانی لەریزی عەشیرە کوردەکانی فارس ناو بردووە. عەشیرەییەکی زۆر گەرە ورن. پینج تیرەن: مەسعودی، شاکانی، رامانی، کارزۆنی، ئیسەمەعیلی.
۱۸. شوھان: سەر بەعەشیرە لەکن. لەباشوری پشتکۆ نیشتهجێن.
۱۹. شەھراکی: شاراک: ھۆزێکی گەرە بوون لەفارس بەلام لەئێستادا بلاو بوونەتووە.
۲۰. شەھراوی: شارای: ئەم ھۆزە لەعەشیرە کوردەکانی ناوچە فارسە. ئیستەخری ئاماژە پێداون.
۲۱. شیخ ئیسەمەعیلی: نزیکەی سەد و شەست بنەمالەن. لەناوچە ئیسپەندناوای سنە نیشتهجێن. ئەم خێلە لەسەر دەمی فەتح عەلی شای قاجار روویان کردۆتە ئەم ناوچە.
۲۲. شیخ بەزینی: نزیکەی شەشسەد بنەمالەن. لەپاریزگای کەرکوک و خانەقین، لەکەنارەکانی باشوری زێی بچوک نیشتهجێن. دەستەییەکیان لەئەرزەرۆم و دەستەییەکیان

له‌بوی ئاوا نیشتەجین.

٢٣. شیخ دودانلی: نزیکەی دووسەد بڤه‌ماله‌ن له‌پۆژه‌ه‌لاتی دیاربه‌کر.

٢٤. شیربه‌یگی: تیره‌یه‌کن له‌عه‌شیره‌ی زیریکانلی. نزیکەی دووسەد بڤه‌ماله‌ن.

٢٥. شیروان: نزیکەی هه‌زار و پینسه‌د بڤه‌ماله‌ن له‌پاریژگای هه‌ولێر. له‌کۆتایی باکوری

شاری په‌واندز نیشتەجین.

٢٦. شیروانی: ئەم هۆزه له‌هۆزه کورده‌کانی کوردستانی عێراقه. شیمانه ده‌کریت لقینکی

سه‌ر به‌عه‌شیره‌ی شیروان بیټ. دوو تیره‌ن: کرنی و ئیروانی.

٢٧. شیوه‌لی: شیمانه ده‌کریت سه‌ر به‌عه‌شیره‌ی شکاک بیټ. له‌پۆژئاوای کفری

نیشتەجین.

ص -:

١. صالحی (سالحی): نزیکەی دووسەد بڤه‌ماله‌ن. له‌پاریژگای که‌رکوک و خانه‌قین،

له‌قه‌ره‌حه‌سه‌ن و گۆل نیشتەجین. ده‌سته‌یه‌کیان له‌شام ده‌ژین.

٢. سه‌باحی (سه‌باحی): یا سه‌باهی. هه‌مان سه‌باییه که‌پیشتر ئاماژه‌مان پێدا.

٣. صۆفی وه‌ند (صۆفی وه‌ند): نزیکەی سه‌د بڤه‌ماله‌ن. له‌ماهیده‌شت و ناوچه‌کانی جوانپۆ

نیشتەجین. ده‌سته‌یه‌کیان له‌که‌لیایی ده‌ژین.

ط -:

طابور ئوغللی (تابور ئوغللی): نزیکەی سێسه‌د بڤه‌ماله‌ن. له‌باکوری قه‌ره‌شه‌هر نیشتەجین.

٢. طاله‌ بانی (تاله‌بانی): هه‌مان تاله‌بانییه که‌پیشتر ئاماژه‌مان پێدا.

٢. طورعابدین (توری عابدین): نزیکەی چه‌وت هه‌زار بڤه‌ماله‌ن. له‌توری عابدین نیشتەجین

و چوارده تیره‌ن: مومان، دورکان، دومانه، عولیایان، هارونه، سه‌لاحان، میریزاخ، میزیداخ،

ده‌لمامیکان، گه‌رگه‌پی، هاوارکا، داسیکان، محه‌له‌می (ئه‌مه‌ی دواتر له‌خویندنه‌وه‌ی وشه‌که‌ی

دُنیا نيم)

ع-:

۱. عەبدولرەحمان: ئەوپرەحمان: چەند بڼەمالەیهکن لەناوچەکانی ڕەوانسەری سنە.
۲. عوسمانوھەند: نزیکەی پینسەد بڼەمالەن، لەفیروزئابادی ھەلیلیان نیشتەجین.
۳. عەشاییری سەبەحە (حەوت): نزیکەی نۆسەد بڼەمالەن لەناوچەکانی موسڵ. لەبنچینەدا حەوت عەشیرەیی گەورە بوون. دواتر بچووک بوونەو و تیکەل بەیەک بوون و بوونە یەک عەشیرە بەناوی (عەشاییری سەبەحە)
۴. عەمارلو: نزیکەی دوو ھەزار بڼەمالەن لەباشوری گیلان، یانی لەنیوان ڕووباری قەزوین و ڕەحمەت ئاباد و دەیلەمان نیشتەجین. ئەم ناوچە تا ئیستایش بەعەمارلو بەناوبانگە. لەکۆندا پێیان وتوو خەرگام. دواي ئەوێ نادرسا ھۆزەکانی عەمارلووی بو ئەو ناوچە کۆچ پێکرد بەعەمارلو ناوی دەرکرد. چەند تایەفەیکن: قوبە قەرانیلو، شاملو، شاھ کەلانیلو (کوردلەر، دوکتۆر فەریح، ل ۳۲).
۵. عومرانی: نزیکەی ھەشتسەد بڼەمالەن. لەپۆژئاوای قەرەشەھر نیشتەجین.
۶. عومەرلو: ھەمان تایەفەیی عەمارلون. ئەو دەستەیی لەخوراسان، بەعومەرلو بەناوبانگن.
۷. عومەرمل: نزیکەی سەد و پەنجا بڼەمالەن. لەپاریزگای کەرکوک و خانەقین، لەنیوان کۆلانی چیان و ئالەشکێنان و سەرکەلە نیشتەجین. دەستەییەکیان لەدەرپەندی کرماشان دەژین.
۸. عەلوش: یا ئەلوش: نزیکەی دووسەد بڼەمالەن. لەپۆژھەلاتی حەران نیشتەجین و بەعەرەبی قسە دەکەن.
۹. عەونیک: ئەولیای چەلەبی لەبەرگی چوارەم، ل ۷۵ ئامارەیی بەم ھۆزە داوہ بەلام ژمارە و شوینی ئەوانی دیارینەکردوو.
۱۰. عیسایی: بەعیسەویش ناویان دەبەن. لقیك لەعەشیرەیی حەسنانلون. بۆ عیسا کوپی شەھاب ئەلەدین دەگەرینەو. لەنزیک دەریاچەیی وان نیشتەجین.

غ-:

۱. غەدیری: لەناوچەکانی ئیسفەندئاباد، لەیلاخ، ھوباتوو بڵاو بوونەتەو. لەبەغدادەو ڕوویان کردۆتە ئەو ناوچە.

ف-:

۱. فوراتی: لهعه شیره کورده کانی فارسن که له ناوچهی فوراتهوه روویان کردوته نه و ناوچه، نیسته خری ئاماژهی پنداون (ل ۹۸).
۲. فهلهک ئهلدین یا فهلهک دینی: نزیکه ی دووسه د بنه ماله ن. له خاوه (له نیوان نه هاوه ند و نه لشته تر) نیشته جین. دهسته یه کیان له سهیمه ره دهژین. له تایه فه کانی پشتکوهن.
۳. فهیزولله به یگی: نزیکه ی ههزار و پینسه د بنه ماله ن. له که ناره کانی سابلآخ نیشته جین.
۴. فیله کهری: نزیکه ی سه د بنه ماله ن. له ناوچه کانی سه نقور و کهلیایی نیشته جین.

ق-:

۱. قادرمه ریوه یسی: له تایه فه کانی سه ره بهعه شیره ی جافن. له ناوچه کانی سه نه دهژین.
۲. قادری: له که ناره کانی سلیمانی نیشته جین. ئه م تایه فه جیاوازه له قادریه کانی شاری سه نه که بۆ قادرخانی درگه زینی دهگه رینه وه. میرزا علی ئه که بهر سادق ئه لمولک، نوسه ری میژووی کوردستان و حه دیقه ی ناسری، له قادریه کانی ده رگه زینییه.
۳. قازانلو: سه ره بهعه شیره ی باجه لان.
۴. قالدانی: زستان له شیخ حه یده ر و گله سور و ده باغ و که ناره کانی دیوانده ره به سه ره ده بن، هاوین روو ده که نه چییاکانی پوژئاوا و باشوری گله باغی.
۵. قوبادی، سه ره به تایه فه کانی جافی جوانپوژن. قوبادی له گهل باباجانی (=باباجانی) نزیکه ی هه شتسه د بنه ماله ن و له جوانپوژ دهژین. زستان روو ده که نه گه رمه سیفر (پشت چیای شیخان و زه هاو) و هاوینان له بازار و به نیگه ز ژیان به سه ره ده بن. ئه میر تهیموری گورکانی، نه وانی له خاکی ده وله تی عوسمانی (عیراقی ئه مپو) بۆ ئیران گواسته وه. تایه فه ی مه نوچیهری و مسته فابه یگی سه ره به م عه شیرهن.
۶. قهره ئه لوس: نزیکه ی دوو ههزار بنه ماله ن. له ناوچه کانی خانه قین و مه نده لی نیشته جین. شه ش تیره ن: گه ش، کاتیون، نه فتچی، کاکوه ند، چارماوه ندی، گاسواری. ئه م تایه فانه و تایه فه ی عه لوس له یه ک په چه له کن.
۷. قهره چورلو: یا قهره چول لو. ئه م هۆزه له کوچه کهران بۆ خوراسانن.
۸. قهره حه سه ن: نزیکه ی سیسه د بنه ماله ن له پوژئاوای به مه سه نی.

۹. قریاویه: ئەم ھۆزە لەویلا یەتی بەسقاد و دەربەندی قەریر نیشتهجی بوون. بەشیک لەناوچەکانی ئۆزبەگی نازەربایەجانیان لەژێر دەسەلاتدا بوو. سەرۆکی بەشی دەربەندی قەریر، سەیف ئەلەدین کوپی شیر حەسنانی بوو کە پەییوەندی لەگەڵ سولتانی میسردا بوو. بەشی بەسقاد، چوار ھەزار پیاوی جەنگیان بوو.

۱۰. قەشەیی: چەند بێمەمالە یەکن و لەناوچەکانی سیروان و جوانرۆ دەژین.

۱۱. قولابووند: نزیکەی ھەزار بێمەمالەن. لەچیاوی تاف و ھەشتا پالۆ دەژین. سەر بەعەشیرە دەیرەکوەندن.

۱۲. قەلایی: نزیکەی سەد بێمەمالەن. لەکا کەرەزای پیشکۆ نیشتهجین.

۱۳. قەلخانی: لەماھیدەشتی کرماشان نیشتهجین. بەشیکیان لەناوچەکانی سنە دەژین.

۱۴. قەیتۆلی: یا قەتۆلی، سەر بەتایەفەکانی پشتکۆھن.

ک-:

۱. کاجتی: لەعەشیرە کوردەکانی فارس. نیستەخری ئاماژەیی پێداون.

۲. کارتاوی: لەنیوان شارەزوور و شنۆی نازەربایەجان نیشتهجی بوون. میستر ھاوفا، دەلیت لەناوچەکانی سەر بەزۆی بچوک نیشتهجی بوون. ئەنسیکلۆپیدیای ئیسلام ئاماژەیی بەم ھۆزە داو.

۳. کاک: نزیکەی پینسەد بێمەمالەن. لەناوچەکانی مازنجان و بیروە و سەمحە نیشتهجین. ئەم ھۆزە بۆ ئەمیر موبارز ئەلەدین دەگەرێتەوە کە یەکیەک لەئەمیرەکانی دەولەتی عەباسی بوو و نازناوی موبارز ئەلەدینی لەلایەن خەلیفەو پێبەخشاوە و ناوی خۆی کاک بوو. لەبەر ئەمە، ئەم ھۆزە بەکاک بەناوبانگە.

۴. کاکو: تایەفەییکن لەنیوان کەلیایی و سنە نیشتهجین. چەند گوندیکیان بەناوھەییە. گومان دەکەیت ئەم تایەفە لەپاشماوەی کاسییەکان بن: یانی کاسوی ئاکاد کەپیشتر ئاماژەمان پێدا.

۵. کاکەیی: یا کاکوانلو، بەکاکانلو و کاغانلویش ناویان دەبەن. نزیکەی ھەزار و پینسەد بێمەمالەن. لەپاریزگای کەرکوک نیشتهجین. لەنیوان حەویجە و زۆی بچوک و لەناوچەکانی قورەتوو و خانەقینیش کاکەییەکان بوونیان ھەیە. ئەمانیش دەبیست بەپاشماوەی کاسوییەکان بن.

٦. کاکه وهند: یا کاکاوهند یا کاکووهند: ئەم تایه فه به دنیاییه وه له پاشماوهی کاسییه کانی، یانی کاسوی ئەکاد که پیشتر ئامارمان پێدا.
٧. کامبه رانی: لقیکن سهر به عه شیرهی براخوی که پیشتر ئامارمان پێدا.
٨. که داک: نزیکهی شەش ههزار بته مالەن و له چیا ی وهشین نیشته جین. رازان.
٩. کرداوهری: نزیکهی ههزار بته مالەن و له ناوچه کانی ئازهر بایه جان نیشته جین. فتح عه لی شای قاجار نه وانی بو شیراز کوچ پیکردوه.
١٠. کوردگه لی: هوژکی گه وهره له به لوچستان و هیندستان که له بنچینه دا عه شیرهی براخوی له مان پیکهاتوه. له پوژئاوای ئیرانه وه روویان کردو ته نه و ناوچانه.
١١. کرماج: یا کرمانج: عه شیرهی که زور گه وهره. له ناوچه کانی که رکوک، سلیمانی، شاره زوور، سنجاق کوی، حهریر، سابلاخ، بانه و مه رویان نیشته جین. زمانی تایبه تی ئەم عه شیره به کرمانجی به ناویانگه.
١٢. کرمانی: ئەم هوژه له فارس نیشته جین. ئەگه ری هیه له کرمانه وه روویان کردبیته نه و ناوچه. نیسته خری له لایه رهی ٩٨ و کوپی حوقل له دیوان الصداقه ل ١٨٧-١٨٥ ئامارهیان پێداوه.
١٣. که ره مه لی: نزیکهی سیسه د بته مالەن و له خاوه، سه ربه ناوچه کانی پشتکوه نیشته جین.
١٤. که رهن دی: نزیکهی شەش ههزار بته مالەن. له پوژئاوای کرماشان له ناوچه کانی که رهن دی نیشته جین. له پاتاق و به شیوه و سه رچاوه ی سپی (چشمه سفید) نیشته جین. هوژی که رهن دی چواره تیره ن: که رهن دی، بیوه نجی، ره شیده لی، جه لالوه ند، پاتاقی، باباجانی، ئایینه یی، جوژگه له یی، سه رمیلی، هه لته یی، یه ری، چشمه سفیدی، خوسره و به همه نی و نه سر ئابادی.
١٥. که ره جه ک. یه کێک له هوژه کوئه کانی کوردن که بلاو بوونه ته وه. ژماره و نشینگه ی نه وان دیاریکراو نییه.
١٦. که ره شه لی: نزیکهی شەش ههزار و دووسه د بته مالەن. له ناوچه کانی نه رزه نجان و که ناره کانی پووباری فورات نیشته جین. هه موویان شیعه مه زه بن.
١٧. که زه یی: نزیکهی سیسه د بته مالەن. له سه یده لان و کفری و ناوچه کانی خانه قین

- نیشتهجێن. سێ لقن: سەركالاً، سەعدوللە بەگ، قەيخا بارام (كوێخا بارام)
١٨. كەوش زێڕین: تايەفەيكن كەدەگەرێنەووە بۆ توسی كیانی. دانیشتووانی پەسەنی شاری سنە سەر بەم تايەفەن.
١٩. كلأشی: ئەم تايەفە لەجوانرۆ و تەرخان ئاوا و ماکوان و ناوچەکانی زەهاو و کرماشان بۆ بوونەتەووە. دەستەیهکیان لەشارەزور دەژین.
٢٠. کلۆکەر: ئەم هۆزە لەسنە و کرماشان بۆ بوونەتەووە.
٢١. کلۆکۆگ: ئەم هۆزە لەناوچەکانی پەوانسەر و ماهیدەشت نیشتهجێن.
٢٢. کەلھور: نزیکەي دەههزار بنه‌ماله‌ن. لەماهی‌ده‌شت و هارون ئاباد و قەل‌اشایینی و ناوچەکانی قەسری شیرین و کەرەند نیشتهجێن. ناو‌ده‌ده‌کیان گیلانە. نزیکەي دووسەد بنه‌ماله‌یه‌کیان لەپۆسته‌مانی خوێخوێ و ناوچەکانی سەقز نیشتهجێن.
- ئەم عەشیرە نزیکەي بیست تیرەن: خال‌دی، شەیان، سیاسیا، کازم خان، خەمان، قەل‌ەش، گەرگا، کەل‌پا، کەل‌جۆ، شوان، قوچمی، مەنسوری، ئەل‌و‌ەندی، ماهیدەشتی، هارون ئابادی، شاهینی، موشگیر (مشک‌گر)، بوداق بەگی، زەینەل‌خانی و کەمەرە.
٢٣. کەلیایی: نزیکەي سێ هه‌زار بنه‌ماله‌ن. لەناوچەکانی سەنگەری کرماشان (سەن‌قور) خاوەنی ١٦٥ گوندن. کەلیاییەکان چەند تیرەن کەبریتین لە: سوڤی وەند، موسی‌و‌ەند، پەشمو‌ەند، شیرازی، قیل‌ەکەری و هت‌د...
٢٤. کل‌یسی: ئەم تايەفە بەمەندیانی‌ش ناویان دەبەن و فەرمان‌رەواکانیان، بەمیرەکانی مەند بەناوبانگن. هەموویان لەپەرچەل‌ەکی مەندن و سەر بەعەشیرەکانی عێراقن، یانی کوردستانی پۆژئاوا. (باشووری کوردستان)
٢٥. کەمانگەر: چەند بنه‌ماله‌یه‌کن، لەشاری سنە و ناوچەي پل‌نگان و ناوچەکانی سلیمانی نیشتهجێن.
٢٦. کن‌ل‌ەیی: یا کەند‌ل‌ەیی: نزیکەي چوارسەد بنه‌ماله‌ن و لەباکوری کرماشان (لەچیاي پەراو) نیشتهجێن. دەستەیه‌کیان لەشاری کرماشان دەژین.
٢٧. کوچەری: نزیکەي دەهه‌زار بنه‌ماله‌ن. لەناوچەکانی سیواس و زازا نیشتهجێن. دەستەیه‌کیان لەئەرزەنجان. چوار تیرەن: ئین‌ول‌ەر، بار‌ل‌ول‌ەر، سار‌ول‌ەر، گار‌ول‌ەر.
٢٨. کواردات: نزیکەي سێ هه‌زار بنه‌ماله‌ن. لەویلايه‌تی کواردات نیشتهجێن کەدەکەوێتە

ناوچهی پوژناوایی جۆله میږگ. له نه نسیکلو پیدایي ئیسلام له جیاتی کوار دات، گور نووسراوه.

۲۹. کورا: هۆزیکن له پوژناوایی شه قلاوه نیشته جین. خاوه نی چەند گونديکن.

۳۰. کورتی: هۆزیکن له ناوچه کانی کەرکوک بلاو بوونه تهوه. دهسته یه کیان له که نارە کانی بۆتان ده ژین. ئەم دهسته یه به راده یه ک کۆن کده بیئت ئەوان به یه کیك له تايه فه سه ره کییه کانی کورد بزانی و له کاتی گنډانه وهی به سه رهاتی گوتییه کان ئاماژه مان پیدان. ئەم هۆزه له پوژگاری توکولتی نیراری، پاشای ناشور ناویان بووه و له چیا ی زاگرو س نیشته جی بوون. دهسته یه ک له پوژه لاتناسان وه ک مستر درایوار، ئەم دهسته یه به ناراراتی و له نه وه کانی داگیرکەری شومیر و ئاکاد یانی گودی کۆن ده زانن که ئاماژه مان پیدان و دواتر روویان کردۆته چیا ی زاگرو س به لام به باوه پی سیدنی سمیت و دهسته یه کی دیکه: ئەم دهسته له کوچکە رانی پوژه لات زه مینن (ماده کان) و روویان کردۆته چیا ی زاگرو س. به هه رحال ئەم دهسته له ریزی کورده کانی چیا ی زاگرو س له قه له م ده درین.

۳۱. کورده شەلی: شیمانه ده کریت هه مان هۆزی کەرە شەلی بیئت.

۳۲. کوریان: نزیکه ی سه د و هه شتا بنه ماله ن و له خاکی عیراق نیشته جین.

۳۳. کوزلیچیان: سه ر به تايه فه کانی دیرسه ملین که ئاماژه مان پیدان.

۳۴. کوساد: ئەم هۆزه له نه نسیکلو پیدایي ئیسلام ئاماژه ی پیدراوه به لام شیمانه ده کریت لوسه بیئت.

۳۵. کوسه یی: نزیکه ی چل بنه ماله ن و له ناوچه کانی سه قز و سیاکیو نیشته جین.

۳۶. کوکویین: نزیکه ی سی بنه ماله ن. له ناوچه کانی جوانرۆ نیشته جین. دهسته یه کیان له عیراق ده ژین.

۳۷. کوگلو یی: سه ر به تايه فه ی لوپن. له ناوچه کانی کرماشان و لوپستان نیشته جین. سی تیره ن: باوی، جه کی، ئاغه جه ری. تیره ی ئاغه جه ری له ناوچه کانی سنه ده ژین و گونديکیان هه یه.

۳۸. کولبه بن: لقیکی سه ر به عه شیرە ی زازان. له باشوری خەریوت نیشته جین.

۳۹. کۆلی وه ند: نزیکه ی سیسه د و په نجا بنه ماله ن و له ناوچه کانی ئەلشه تر و که نار پوواری سه یمه ره نیشته جین. سه ر به تايه فه کانی پشتکوه ن.

۴۰. کۆماسی: نزیکهی دووسهد بنه ماله ن. له ناوچه کانی کهروهزی سهر به شاری سنه نیشته جین.

۴۱. کویان: نزیکهی دوو ههزار و سهه بنه ماله ن و له ناوچه کانی شرناق دهژین.

۴۲. کویک: نزیکهی سهه و په نجا بنه ماله ن. له ناوچه کانی ژاوه پوی سنه نیشته جین.

۴۳. کهکا: چه ندین بنه ماله ن و له نزیك جۆله میرگ نیشته جین.

۴۴. کیچیان: نزیکهی سهه و په نجا بنه ماله ن. له کوردستانی پۆژئاوا بلاو بوونه ته وه.

۴۵. کهیکان: هۆزیکن و له مهرعش نیشته جین. نیسته خری له لاپه رهی ۱۱۵ ناماژهی پیداون.

۴۶. کهیکه: هه مان عه شیرهی چیچییه.

۴۷. کهیوانلو: سهر بهر عه شیرانه ن کهشا عه باسی سهقهوی ئهوانی بۆ خوراسان کۆچ پیکردوه. سهر به عه شیرهی حه سنالون.

۴۸. کهیوه ران: هۆزیکن له ناوچهی گۆر.

گ-:

۱. گاوخۆر، گاخۆر: نزیکهی دووسهد بنه ماله ن و له ناوچه کانی قهره ته په نیشته جین. (پاریزگای کهرکوک و خانه قین).

۲. گاوری: هۆزیکن سهر به تايه فه کانی پشتکوهی لورستان و لهوی نیشته جین.

۳. گهردی: نزیکهی شەش ههزار بنه ماله ن له باکوری ههولیر نیشته جین.

۴. گرگهی: چه ند بنه ماله یه کن له ناوچه کانی کهلیایی و پۆژه لاتی سنه نیشته جین.

۵. گهشگی: نزیکهی په نجا بنه ماله ن له ناوچه کانی بیلوار. دهسته یه کیان له ناوچهی زه هاو و خاجومان دهژین.

۶. گه لاتی: تیره یه کی سهر به جافه کانی عیراقن. دهسته یه کیان له نه هاوه ند دهژین که مه زه ب و نه خلاقیان گۆریوه. له کۆندا له داتراک و نه هاوه نده وه تا سنووره کانی شاره زوور، شوینی نیشته جی بوونی گه لاییه کان بووه.

۷. گولباغی: دوو ههزار بنه ماله ن و له هوباتو و سارال و قهرتۆره نیشته جین. له پۆژگاری شا ته هه ماسب له شیرازه وه بۆ کوردستان هاتوون (کۆچیان پیکراوه). له قوناغی په هلهوی بۆ هه مه دان و سیادون و تاران دوور خراونه ته وه. گولباغییه کان هه شت تیره ن: قه مەری، گاملی،

کاکسوهندی، موراڤ گۆرانی، چۆخه‌ره‌شی، په‌ستوه‌سه‌ری، هه‌مزه‌یی که‌که‌نی.

۸. گول فه‌روخی: له‌نیوان ده‌وک و زاخۆ نیشته‌جین.

۹. گۆران: نزیکه‌ی شەش هه‌زار بئه‌ماله‌ن. له‌پۆژناوای کرماشان نیشته‌جین. شەش تیره‌ن: قه‌لخانی، بی به‌یانی، نیرینژی، گه‌هواره، کانی، زنجیری، پیزه‌هه‌وو. ناوه‌ندی هۆزه‌که، گه‌هواره‌یه. له‌گه‌ل شه‌ره‌ف به‌یانی و باجه‌لان و سه‌نجاوییه‌کان دراوسین. نزیکه‌ی دوو هه‌زار بئه‌ماله‌ له‌شاری سنه و هه‌ورامان و ژاوه‌پۆ و پلنگان نیشته‌جین. هه‌موویان به‌شیوه‌زاری گۆرانی قسه‌ ده‌که‌ن. به‌پێچه‌وانه‌ی ژۆریه‌ی عه‌شیره‌کانی کورد که‌کوچه‌ری و شوان بوون، نه‌مان سه‌رقالی مسکینی و وه‌رزیرین.

۱۰. گورک: نزیکه‌ی دوو هه‌زار بئه‌ماله‌ن. له‌ناوچه‌کانی سه‌رده‌شت و سابلاخ نیشته‌جین.

۱۱. گه‌هرووس: یا گه‌هرووسی: هۆزیکن له‌دراوسینی کوله‌به‌ین که‌ له‌نزیکه‌ی خه‌رپوت نیشته‌جین.

۱۲. گوگریشانلی: نزیکه‌ی پینسه‌د بئه‌ماله‌ن له‌باکوری مه‌رعەش.

۱۲. گیز. هۆزیکن له‌ناوچه‌کانی کفری.

۱۴. گیل: یا گیلان: هۆزیکه‌ی زۆر کۆن له‌ هۆزه‌کانی ماد. یانی له‌مناله‌کانی مادا کۆری یافت کۆری نوح. به‌مپێیه‌ گیلانییه‌کان له‌کوردیه‌کانی پۆژه‌لات زه‌مینن که‌یۆنانییه‌کان به‌کادوسی یا کادوشی ناویان بردوون. ئه‌گه‌ر ئه‌م وشه‌یه هه‌مان وشه‌ی کاردۆشی گه‌زنه‌فۆن بیت، به‌پێی بۆچوونی مستر درایوار و دوکتۆر سپایزار، به‌کوردیه‌کانی ئارارات و تراوه.

به‌لام بۆچوونی مستر سیدنی سمیت که‌ده‌لیت: له‌کاتی هاتنی ماد و پارس بۆ ناوچه‌کانی ئه‌مپۆیی، هۆزی کاردۆشی روویان کردۆته‌ ناوچه‌کانی پۆژناوا و که‌ناره‌کانی خه‌زه‌ر و له‌وی نیشته‌جی بوون، بۆچوونی یه‌که‌م پشتراست ده‌کاته‌وه‌ که‌ له‌کوردیه‌کانی پۆژه‌لات زه‌مین بن. ئه‌م پۆژه‌لاتناسه‌ دووباره‌ ده‌لیت: کاردۆشییه‌کان له‌پارسه‌کان کۆنترن و زمانیکه‌ سه‌ربه‌خۆ و جیاوازیان له‌زمانی پارسی بووه.

نشینگه‌ی ئه‌م هۆزه‌ له‌سنوری مازه‌نده‌ران، له‌پۆژه‌لاته‌وه‌ ده‌ست پێده‌کات و له‌باکوری ده‌ریای خه‌زه‌ر تا سنوری ئازهربایه‌جان و خه‌مسه و قه‌زوین درێژ ده‌بیته‌وه‌ نزیکه‌ی ۲۲۵ کیلومه‌تر. ته‌واوی ئه‌م ناوچه‌یه به‌ناوی ئه‌م هۆزه به‌ناویانگه (واته گیلان). له‌کۆندا ناوی وارنا بوو و له‌ئاقیستادا ئاماژه‌ی پیندراوه.

بهه رحال گیل و خه زهر و دهیلهم وهك پيشتر ئامارمه مان پيدا، سهر بهتايه فهكاني ماد و كوردهكاني پورژهلات زه مينن.

١٥. گيوهران: هوزيكن له سيوركی سهر بهناوچهی دهرسيم.

١٦. گوهكش: هه مان هوزی دووه من كه ئامارمه مان پيدا.

ل - :

١. لازبا: مهسعودی له مروج الذهب، ئامارهی پیدوان و شوینی ئهوانی بهچیاکان دیاریکردوه. واته چیاکانی کوردان كه له نیوان عیراقه کاندایه (عیراقی عه رهب و عیراقی عهجهه) واته کوردستانی پورژئاوا و کوردستانی پورژهلات.

٢. لایین یا لایینیان: هوزيكن و لهكوندا لهشاره زوور نیشتهجی بوون. ئیبن خهلدون له میژووی بهربهردا ده نووسیت: لهجه زایر نیشتهجین. نهگهری ههیه لهکاتی داگیرکاری مهغولهکان لهشاره زووره وه بۆ جهزایر کۆچیان کردبیت.

٣. لالهیی: نزیکه ی شهست بنه ماله ن و لهله یلاخی سنه نیشتهجین. سهر بهعه شیرهی لهکن.

٤. لوپ: عه شیریه کی گه وهرن. دوو لقن: فیلی و مامه سه نی. فیلی بهلوپی بچوک یا فهزله وییه ییش بهناویانگه. مامه سه نی یانی مام حه سه نی و بهلوپی گه وهره بهناویانگه.

دهسته یهك لوپ بۆ دوو لقی پشتکوه و پیشکوه دابهش دهکن. لوپهکان بیست و ههشت تیره ن: فیلی، گهلویی، لهک، بهختیاری، ماههکی، نهبارلو، بهیات، بیرانه وند، مامه سه نی، سامهی، نارسان، ئارکی، بههی، دیره کوه وند، سهگوه وند، بالاکریوه، ئودلاوه وند (عه بدولله وند)، شیخه وند، کاکوو وند، کیسه وند، زاراه وند، بالاه وند، جهلیلوه وند، باجلو وند، مافی، سهعدو وند، قهره زهنجیر، زهنگه نه. لوپهکان زیاتر له ههشتا ههزار بنه ماله ن. زۆربه یان شیعه ن. یاقوتی حه مودی له (معجم البلدان) و جه وده ت پاشا له میژووه که ی خوی، بهرگی یه کهم لای ٣٤٢ و دوکتۆر فره یج له (کوردلهر) و سیئر مه لکه م و لوریه و هاسل و براون و نه نسیکلوپییدیای ئیسلام، سه باره ت بهتايه فهی لوپ و بهختیاری و کوردبوونی ئهوان روونکردنه وه ی پیویستیان داوه.

٥: لهک: تیره یه کی سهر بهعه شیرهی لوپن که ژمارهی دانیشتووانه که ی سه د ههزار کهس بووه و له بهر نه مه پییان وتووه لهک واتا سه د ههزار. ئه م تیره پینج لقی ههیه: لالهیی، دولفان، تورهان، دالوه وند و زۆربه یان شیعه ن. لهخانه قین و خوهره م ئاباد و نه لسه تر و ناوچه کانی

لورستان نیشتهجین. لهکەلیایی، هه‌مه‌دان، ئیسفه‌هان، له‌نیوان ده‌وله‌ت ئاباد، سولتان ئاباد و که‌ناره‌کانی سنه و له‌یلاخیش ده‌بینرین. ده‌سته‌یه‌کیان له‌سه‌لماس ده‌ژین. شیمانه ده‌کریت له‌شیرازه‌وه هاتیین.

٦: له‌کی کوردی: ئه‌مانیش شیمانه ده‌کریت سه‌ر به‌عه‌شیره‌ی له‌ک بن. له‌نزیک ئاتنه نیشتهجین.

٥. لوسه‌یی: پێشتر له‌شاره‌زوور بوون. دواتر روویان کردۆته میسر و شام. له‌ئه‌نسیکلۆپیدیای ئیسلام، لوسه‌یی به‌کوساد ناوی هاتوه.

٦. له‌ولانی: نزیکه‌ی چوارسه‌د و هه‌شتا بنه‌ماله‌ن. له‌باکوری پوژناوای موش نیشتهجین. هه‌موویان شیعه مه‌زه‌بن.

٧. لوله‌رزی: سه‌ر به‌عه‌شیره‌ی مه‌نده‌مین. له‌ناوچه‌کانی حسین ئابادی سنه نیشتهجین.

٨. لۆلۆ: ئاشورییه‌کان به‌لۆلۆم ناویان بردوون. له‌تایه‌فه سه‌ره‌کییه‌کانی کوردن. له‌ئێستادا له‌زه‌نگار و ناوچه‌کانی عێراق نیشتهجین. له‌پاشماوه‌ی ئه‌و کوردانه‌ن له‌سه‌ر ده‌ستی نارامسینی کوپی سارگۆنی یه‌که‌م، شکستیان خوارد.

٩. له‌یلانی: نزیکه‌ی پینسه‌د بنه‌ماله‌ن له‌که‌ناره‌کانی له‌یلان، ناوچه‌کانی که‌رکوک و خانه‌قین نیشتهجین.

م -

١: مایر: ئه‌م ده‌سته‌یه له‌ئه‌نسیکلۆپیدیای ئیسلام ئاماژه‌ی پێدراوه. شیمانه ده‌کریت باسیر یا باسیری بێت که‌پێشتر ئاماژه‌مان پێدا.

٢. ماحوردان: ماگردان، هۆزیکێ بویر بوون که‌ له‌که‌نگاوه‌ر نیشتهجی بوون. مه‌سعودی له‌مروج الذهب ئاماژه‌ی پێداون.

٣. ماحالی، مه‌حالی: سه‌ر به‌عه‌شیره کورده‌کانی فارسن که‌ئێسته‌خری دوا‌ی رمومی فارس له‌پێرسیتی عه‌شیره کورده‌کان ئاماژه‌ی پێداوه. کوپی حوقل له‌دیوان الصداقه ئاماژه‌ی پێداوه.

٤. ماخانی: نزیکه‌ی سیسه‌د بنه‌ماله‌ن و له‌باشوری یوزغاد نیشتهجین. سه‌ر به‌عه‌شیره‌ی میلین.

٥. مادنجان: مه‌سعودی له‌مروج الذهب ئاماژه‌ی پێداون و شوینی ئه‌وانی به‌چیاکان

دیاریکردوو.

٦. مازنجان یا مازنجانی: نزیکه‌ی پینسه‌د بنه‌ماله‌ن. له‌ویلایه‌تی مازنجان (کاک یا موبارز کاک) نیشته‌جین.

٧. مافی: لقیکن سەر به‌عه‌شیره‌ی له‌ک که له‌کویتستانی ره‌واندز و سابلاخ بوون. دواتر شا عه‌باس ئه‌وانی بۆ ره‌ی و شه‌هریار و ناوچه‌کانی قه‌زوین و کاشان کۆچ پیکردوو.

٨. ماگردان: هه‌مان هۆزی ماجوردانه‌که‌ئاماژه‌مان پێدا.

٩. مامش: نزیکه‌ی هه‌زار و پینسه‌د بنه‌ماله‌ن. له‌که‌ناره‌کانی سابلاخ نیشته‌جین. چه‌ند بنه‌ماله‌یه‌کیان له‌لاهیجانی نوێ ده‌ژین. ناوه‌نده‌که‌یان سوو. له‌سه‌لدوز و شنویش ده‌بینرین.

١٠. مامه‌سه‌نی: یا مام حه‌سه‌نی، سەر به‌عه‌شیره‌ی لوپن. به‌لوپی گه‌وره‌یش ناویان ده‌بن. له‌ئه‌نسیکلۆپیدیا ئاماژه‌یان پێدراوه‌که‌ له‌نیوان عه‌شیره‌کانی به‌لوچ، دوو عه‌شیره‌ی دیکه‌ی کورد به‌ناوی مامه‌سه‌نی بوونیان هه‌یه و ئه‌وان جیاواز له‌م عه‌شیره‌ن.

١١. مامه‌کانلی: هۆزیکن له‌باکوری مه‌لازگه‌رد نیشته‌جین.

١٢. مانیان یا مانیان: له‌کورده‌کانی پۆژه‌ه‌لا‌تی زه‌مینن به‌لام ئیستا هیچ شوینه‌وارپکیان لی نه‌ماوه‌ته‌وه. مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی له‌لیکۆلینه‌وه‌کانی تایبەت به‌ماده‌کان بارودۆخی ئه‌م هۆزه‌ روون ببێته‌وه. ئه‌گه‌ری هه‌یه‌ مانای ناشوری ئه‌م ده‌سته‌یه‌ بن.

١٣. مانورانلی: هۆزیکن له‌نیوان مه‌لازگه‌رد و ئه‌له‌شه‌کرد.

١٤. ماهه‌کی، یا مه‌هه‌کی: هۆزیکن سەر به‌تایه‌فه‌کانی پشتکوه‌ سەر به‌عه‌شیره‌ی له‌کن. له‌حه‌لیلان و ناوچه‌ی کرماشان نیشته‌جین.

١٥. موبارزکاک: هه‌مان هۆزی مازنجانی که‌ له‌کاک ئاماژه‌یان پێدرا.

١٦. موباره‌کی یا مواره‌کی: ئیسته‌خری و کوپی حوقل ئاماژه‌یان به‌م هۆزه‌ داوه. مه‌قه‌ده‌سی پشت‌راس‌تی کردۆته‌وه و شوینی ئه‌وانی به‌فارس ده‌ستنیشان کردوو.

١٧. محه‌مه‌د ئیسحاق: ئیسته‌خری ئه‌وانی له‌ریزی عه‌شیره‌ کورده‌کانی فارس ئاماژه‌ پێداوه.

١٨. محه‌مه‌د باشار: ئیسته‌خری ئه‌م هۆزه‌یشی له‌ریزی عه‌شیره‌ کورده‌کانی فارس ناو بردوو.

١٩. محه‌مه‌ی: نزیکه‌ی سینسه‌د بنه‌ماله‌ بوون. دراوسینی مازنجانی و حه‌میدیه‌. له‌مسالك

الابصار ناوی ئەم ھۆزە ئاماژە ی پێدراوە کە شەشەسەد پیاوی جەنگیان بوو. گومانێ دەکرێت لەقێکی بەختییەکان بن.

۲۰. مەحمود جبرائیلی: نزیکەی سەد بنەمالەن. لەلەیلای و سنە نیشتەجین.

۲۱. مەحمودی: عەشیرەییەکی زۆر گەورە بوون لەرۆژھەلاتی وان. سەد و بیست تاییەفە بوون و حکومەتیکی سەر بەخۆیان بوو. بەردەوام شەش ھەزار پیاوی جەنگیان بوو. لەئێستادا بلاو بوونەتەو.

۲۲. مودەسیر: ئێستەخری ئەم ھۆزە ی لەریزی عەشیرە کوردەکانی فارس ناو بردووە. مەقدەسی و کوری حوقل پێت راستیان کردۆتو.

۲۳. میزداس: سەر بەعەشیرە کوردەکانی پۆژناوان. سی تیرەن: پالو، چەرموک، ئەکیل (بەلەدقانی).

۲۴. مەریوانی: نزیکەی ھەزار و دووسەد بنەمالەن. لەناوچە ی مەریوان یانی لەکەنار دەریاچە ی زێبار و ناوچەکانی نیشتەجین. ئەم عەشیرە سەر بەعەشیرە ی گەورە ی کرمانجەن. بەھۆی نزیکیان لەھەورامان، شیوەزارەکیان تا رادەیک گۆرانی بەسەر ھاتوو. پێشتر سەر بەپاریزگای کەرکوک بوون. بەلام دواتر پەییوەستی حکومەتی ئەردەلان بوون.

۲۵. مەزدا بەکان: مەسعودی لەمروج الذهب ئاماژە ی پێدوان. شوینی ئەوانی بەچیاکان دەستنیشان کردووە، واتە چیا ی کوردان.

۲۶. مەزوری یا مەسوری یا مەیسوری: نزیکەی ھەزار و ھەوتسەد بنەمالەن. لەدھوک و پارێزگای موسڵ نیشتەجین.

۲۷. مستەفابەگی: نزیکەی سی بنەمالەن. لەزەلان و چەمەنزار نیشتەجین. سەر بەھۆزی قوبادین.

۲۸. مۆتەلیبی: ئێستەخری ئەم ھۆزە ی لەریزی عەشیرە کوردەکانی فارس ناو بردووە.

۲۹. موکری یا موکریان: ئەم ھۆزە سی تیرەن: مەنگو، مامش، پشدەر. لەپاشماوھەکانی دەستە ی مادن. لەناوچەکانی موکریان و سابلاخ نیشتەجین. زمانیان لەزمانی ئاقیستا نزیکە.

۳۰. موکری گۆرک: بیست و چوار گوندن. لەناوچەکانی موکری و سابلاخ دەژین.

۳۱. موکری و بولاخ: دوو عەشیرەن. لەدووسەد و نەو و ھەوت گوند نیشتەجین.

۳۲. مه‌ل‌شیگۆ: ئەم ھۆزە لە عەشیرە کوردەکانی پۆژئاوان.
۳۳. مه‌لەکانیان: سەر بە عەشیرە کوردەکانی پۆژئاوان. بە فەرمانرەواکانی حەسن کێف ناویان دەبەن.
۳۴. مه‌لەکشاهی: سەر بە تایەفەکانی پشتکۆھن. نزیکەی شانزە تیرەن. تایەفەی کەچی، بۆلی و خەزەل سەر بەم عەشیرەن.
۳۵. مەندەمی: نزیکەی ھەزار و دووسەد بێ مائەن. لە شارەزوور و زەھاو و ناوچەکانی حسین ئاوی سنە نیشتەجین. دەستەبەکیان لەبازان و سەرخاری سەر بە ناوچەکانی سلیمانی دەژین. ئەم ھۆزە پێنج تیرەن: محەممەد مורادی (لە شارەزوور و زەھاو)، تاری مורادی (لە قەرخلەر و کانی درێژ)، ئاخە سوری (لە گەرمەسیری کوردستان = سنە)، عەلی مورادی، لولەرزێ (لە ناوچەکانی حسین ئاوا).
۳۶. مەنگۆر: نزیکەی ھەزار و پینسەد بێ مائەن. لە ناوچەکانی سابلاخ دەژین. سەد و چل و ھەشت گوندیان ھەیە.
۳۷. مەنۆچتیری: نزیکەی سەد و پەنجا بێ مائەن. لە زەھاو و چەمچەمال و جوانرۆ نیشتەجین. سەر بە تایەفەی قوبادین.
۳۸. مودانلی: ھۆزێک کە لە مازەندەران نیشتەجین.
۳۹. مودەکی یا مۆتەکی یا مۆتەگیان: حەوت تیرەن: سی تیرە ئێوان مودەکی پەسەنن: زیدان، ئەریکلی، پیرموسا. چوار تیرەیان زازان بەلام ئیستا لەناو مودەکییەکاندان. بوبانلی، روچابە، کوسون، کیبوران. ئەمانە ھەموو لە چیا ی مودەکی لە پشت بەدلیس نیشتەجین.
۴۰. موستانکان: مەسعودی لە مروج الذهب ئاماژەی پێدوان. دەلیت لە چیاکان دەژین.
۴۱. موسا یا موسیان: لە عەشیرە کوردەکانی پۆژئاوان. شوینی ئێوان دیاریکراو نییە.
۴۲. موسیوھند: نزیکەی دوو ھەزار و پینسەد بێ مائەن. لە کۆتاییەکانی خاوە دەژین.
۴۳. موشەك: ھۆزێک لە ئێوان سەعەد و دیاربەکر لە کەنار دیجلە، نیشتەجین.
۴۴. کۆچکەرانی خوراسان: حەوت عەشیرەن کە شا عەباس ئێوانی بۆ خوراسان کۆچ پێکردووە: زافرانلو، ئادامانلو، کەیانلو، عەمارلو، شادلو، پچناوھند، باوھنور کە ھەموویان سەر بە تایەفەی گەورە حەسنانلو. دەستەبەکی عەشیرە یەکەم و چوارەم بە زەغەرانیو و عومەرلو ناو دەبەن.

٤٥. مەهراکی: ئیستەخری ئەم عەشیرە لەریزی عەشیرە کوردەکانی فارس ناو بردووە.
٤٦. مەهرانی: ئەم ھۆزە لە (الفتح القسی، فی الفتح القسی ٢٠٢٠) ناماژە پێدراوە کە ھاوڕێیەتی سەلاح ئەلەدینی ئەیوبییان کردووە. شوینی ئەوان دیاریکراو نییە.
٤٧. میر: نزیکەی پەنجا بنەمەلەن لەخاکی ئەلشەتر، سەر بەتایەفەکانی پشتکۆھن. ئەم دەستەییە جیاوازن لەتایەفەیی میری بابان.
٤٨. میران: نزیکەی ھەشت ھەزار بنەمەلەیی کۆچەرین. زستان لەناوچەکانی جەزیرەیی عومەر و ھاوینان لەدەورووبەری سەعەردن.
٤٩. میر سەنان: سەر بەعەشیرەکانی کوردی پوژئاوان (بەین ئەلنەھرەین)
٥٠. مەیلان: ھۆزێک لەناوچەکانی ئازەربایەجان لەنیوان ئاراس و جیای سۆکاری ماکو.
٥١. میللی: نزیکەی بیست ھەزار بنەمەلەن. لەناوچەیی دێرسیم و قەراجە داغ و عوسمانجەج. چل و چوار تیرەن بەم پێیە: دانان، سەیدان، کیران، دودیکانلی، خەلەجان، کەلیش، مەندان، گۆمەرەش، شەرکیان، عەلکەوات، داشی، مشکانلی، کالندەلان، حاجی بایرام، حەسنەکان، خەلەجاری، عولیا، ئیسیادات، تورکان، ناسریان، چوان، سارتان، نوسباخان، ماتەمییە، چەمیکان، حەسولییە، بارگەوان، چەپارەش، زەبروفەکان، بوجاق، تاغباشی، ھوشیان، بەسکی، جاجیمانلی، کاسیایی، چەقایی، مەردیس، عەتەرکیش، جان بەگ، بەگلیان، دەرەجان، کاو، مولیکان، قەرەکیج. ئەم تیرەیی ئەخیر لەبنەمادا تورک بوون بەلام بەتێپەرینی کات بوونە کورد و لەناو کوردان توانەو.
- تێببینی: بەشیکی زۆر لەکوردان لەناو نەتەوەکانی دیکەدا تەواونەتەو و چەندین نەتەوەیی دیکە لەناو کوردا تەواونەتەو. بەم پێیە بەشیکی زۆری کوردانی ئەمڕۆ ناتوانن وەک کوردی ڕەسەن لەقەڵەم بدەین.

ن -:

١. ناشاویرا: ھۆزێک لەنزیک مەرەش. ئیستەخری لەلاپەرەیی ١١٥ ناماژە پێدوان.
٢. ناسرلی: نزیکەی شەشسەد بنەمەلەن لەباشوری ئانکارا نزیک قەرەغەلی نیشتەجین.
٣. نامی وەند: نزیکەی سەد بنەمەلەن. لەرەحیم ئاوی ماھیدەشت و زەھاو نیشتەجین.
٤. نانەکەلی: نزیکەی سەد و پەنجا بنەمەلەن. لەدەینەوەر و ناوچەکانی بیلوار نیشتەجین. عەلیوللەھین.

۵. نه دره لی: هۆزیکن که له پوژناوای مهرهش نیشته جین.
۶. نه دری: نزیکه ی سه د بڼه مالهن. له میزگه سار و نه و دالان و جوانپو و ناوچه کانی سنه و ماهیده شت و دهووبه ری کرماشان نیشته جین. شیمان ده کریت پاشماوه ی نایرییه کان بن که وشه که بو نه دری گوپاییت.
۷. نه ری: هۆزیکن له ناوچه کانی شه مزینان. له به لگه و شوینه واره کان ده گه ینه نه و نه جامه ی که نه م تایه فیه یش له پاشماوه کانی عه شیریه ی نایری بیت که پیشتر ناماژه مان پیدای.
۸. نه ورالی: (نورعه لی): نزیکه ی هزار بڼه مالهن. له باکوری تورهان و خاوه نیشته جین.
۹. نه ورولی: تیره یه کی سهر به عه شیریه ی جافن. له خاکی شاره زوور نیشته جین.
۱۰. نیزکارین: شوینی نه م عه شیریه له نه نسیکلوپیدیا، له نیوان که رکوک و تاوق ناماژه ی پیدراوه.
۱۱. نه یزیتی: له ناوچه کانی کرماشان ده ژین. سهر به عه شیریه ی گورانن.

و -

۱. وان یا وانیان: هۆزیکن که له وان نیشته جین.
۲. وهرمه زیار: شیمان ده کریت تیره یه ک بن سهر به عه شیریه ی گولباغی. به لام وهرمه زیارییه کان خویان به جیاواز له وان ده زانن. نه وان دوو لقن: وهرمه زیاری زه پینه، وهرمه زیاری مه رده ر. هه ردووک له ناوچه کانی دیوانده ره نیشته جین.
۳. وه له دبه گی: نزیکه ی سه د بڼه مالهن. له ناوچه کانی جوانپو و زه هاو نیشته جین و به نازایه تی به ناوبانگن. تیره یه کی سهر به عه شیریه ی جافی جوانپون.
۴. وه لیانی یا وه لیانلی: هۆزیکه کوچه رین له نزیک مهرهش.

ه -

۱. هازیه نی: هۆزیکن له ناوچه کانی نازهربایه جان. مه سعودی له کتیه که ی ناماژه ی پیدراوه.
۲. هه رکه یی: نزیکه ی بیست هه زار بڼه مالهن. له په واندز و که ناره کانی عه قهر و وان و نه رزه رووم نیشته جین.
۳. هه فتیان: هه مان عه شیریه ی شارین که له هه فتیان نیشته جین.
۴. هه کاری: هه مان عه شیریه ی هه کارییه.
۵. هه لاج: نزیکه ی نو سه د بڼه مالهن. له باشوری ده ریاجه ی وان نیشته جین. ده سته یه کیان

له ناوچهی سنه دهژین.

۶. هایلان: یا حلیلان. هۆزیکن بهم ناوه و سهر به تایه قهه پشکوهن.

۷. هه مارلو: له شه مبارلودا ئامارهی پیدرا.

۸. هه ماوه ندی: هۆزیکن له باکوری پوژئاوای خانه قین نیشته جین. ئەم هۆزه له ناو شهرفنامه و له جوگرافیای سیاسی ئیران، به مشیوهیه نووسراوه. شیمانه دهکریت مه بهست هه مه وهندییه کان بیت.

۹. هه مه وهند یا حه مه وهند که به نه حه مه وهندی ش ناویان ده بن. هۆزیکه گه وره و بویرن. له ناوچه کانی بازیان و پارێزگای سلیمانی و خانه قین و باشوری پووباری گیلان و چه چه مال و ناوچه کانی کرماشان ده ژین. به شیکیان له شیراز به سهر ده بن و به هه مه وهند کانی شیراز به ناو بانگن. هه موویان نو تیره ن که بریتین له: چه له بی، چه نگه نی، پیریایی، کافروشی، ره شه وهند، ره مه وهند، صفره وهند، سۆقیه وهند و سینه به سهر.

۱۰. هه ورامی: هه مان هۆزی هه ورامیه که پیشتر ئامار هه مان پیدرا.

ی -

۱. یه زیدی یا یه زدی: هۆزیکن له باکوری وان و سنجار و جهزیره ی کوپی عومهر نیشته جین. به یه زدانیه ره ستیش ناویان ده بن. یه زدان کو ی یه زده و به مانای خواوه ند دیت. به هه له یه زیدییه کانی دیری سه ملی و سنجار به یه زیدی ناو ده بن چونکه به پیتی به لگه نامه و شوینه واره کان ئەوان نه ک پیش یه زید به لکو پیش ئیسلامیش به ناوی یه زیدی له م ناوچه یه دا بوونیان بووه. ئەم یه زیدییه نه جگه له وهی به زاراهوی کوردی قسه ده که ن، به کوردیش پارانه وه و په ره ستنی خویان نه نجام ده دن. ته نانه ت باوهریان وایه خواوه ند به کوردی قسه ده کات.

سیرمارک سایکسیش ئامارهی بهم ده ستیه داوه. (دوای میرات هه لگرانی خه لیفه، لاپه ره ی ۵۸۸-۵۳۳)

۲. یه عقوبی: ئەم هۆزه له ناوچه ی موسل و چپای جودی نیشته جین. شیمانه دهکریت له پاشماوه ی گوتیه کان بن. مه سعودی له مروج الذهب ئامارهی پیداون.

۳. یوسووه ند یا یوسف وه ند که نزیکه ی پینسه د بنه ماله ن. له ئەلشه تر نیشته جین و سهر به چوار عه شیرکه ی پشکوهن.

۱ - ئیزه دییه کان: زه ره شتییه کورده کاشن و دوو کتێبی پیرۆزیان ههیه به ناوی جهلوه و مسحه فیکیشان ههیه.

٤. یوسو یار ئەحمەدی: یا یوسف یار ئەحمەدی: ئەم ھۆزە لە ناوچەکانی کرماشان دەژین. بە پێی لیکۆلینە وەکانی کۆمەڵەی گەلان، تایە فەکانی سارلی، باجوران و شاباکیش کوردن (لایەری ٦٠).

لە ئەفغانستان، بەلوچستان، سیستان، سیندی هیند، بەغداد، دیالە، کوت، قەزەل رەبات، شەھربان، سوریه، شامات، فەلەستین و ئاسیای بچوکیش، ژمارە یەکێ زۆر لە کوردان دەژین.

تێبینی:

ئەگەر بمانەوێت بارودۆخ و مێژووی کوردان بە تەواوی بنووسین، کتێبە کەمان سنووری کورت نووسین دەبەزێنێت. تا ئەم رادەیە دەنووسین کە کوردان، لە پیشکەوتن و گەشە کردنی ئێران و بنەماکانی ئیسلام، یەکیەک لە ھێزە سەرەکییەکان بوون بە تایبەت زانا و میرە کوردەکان لە بلۆ کردنە وە ی زانستی ئایینی و ئیسلامییەکان و فراوان کردنی ھێز و کاریگەری دەولەتی ئێران، دەورێکی سەرئێرێکیان ھەیە.

لە سەرەتای دەرکەوتنی دەولەتی عەباسی، کوردان بوو پیشکەوتنی ئیسلام، یەکیەک لە ھێزە کاریگەرەکان لە عێراق و ئێران بوون. سەرکردە ی گەرە و دامەزێنەری دەولەتی عەباسی، ئەبوموسڵیمی خوراسانی، یەکیەک لە پیاوێ کوردە بە ناوبانگەکانی کورد لە خوراسان بوو و لە مەرو، لە ناوەرەستی سەدە ی دووەمی کۆچی دەرکەوتوو بەلام مەنسور ئەبو جەعفەر فەرمانی کوشتنی ئەوی دەرکرد.

ئەبو دولامە کۆیلە ی جەبەشی مەنسور، لە کاتی کوشتنی ئەو وتوویەتی:

أبا مجرم ما غیر الله نعمتا

علی عبده حتی یغیرھا العبد

أفی دولة المنصورھا و حلت غدرتا

ألا ان اهل الغدر آباءك الكرد

أبا مجرم خوفتنی القتل فانتحی

علیک بما خوفتنی الاسد الورد.

دامەزراندنی دەولەتی عەباسی، بارودۆخی ئێرانی بە تەواوی گۆپی و ئێرانی لە خنکان و رووخان بزگار کرد و مەزنی و شکۆی کۆنی بوو ئێرانییەکان گەراندهو و لە کەنار زینی گەرە، تۆلە ی شکستەکانی قادسییە و ئەھاوێند وەرگیرایەو.

ویلیام مویری ئینگلیسی و دوزی، مێژووی نووسی ناودار دەنووسی: لە سەرەدەمی

خەلیفەکانی عەباسی، ئێران دووبارە شکۆ و مەزنی لە دەستچووی خۆی بە دەست هێناوە و پێگە بەرزەکانی دەربارییان گرتە دەست. جەژنی نەورۆز دووبارە لەم سەردەمەدا بووژایەوه. کوردان، لە هەموو زانستە پەسمی و بیرکاری و زانستەکانی دیکە وەک سەرف و نحو، زمان، مێژوو، حکمەت، کەلام، مەنتیق، تەفسیر، حەدیس، فقه، اصول، حساب، ئەندازیاری، ئەستێرناسی، و هتد چەندین نووسراوی گرانابییان هەیە کە لەناو قوتابخانە ئیسلامییەکاندا دەخوێندرێن.

جیاوازی لەوە مێژوو نیشان دەدات بەردەوام تاج و تەختی زۆریەکی پاشاکانی ئێران، بەهۆی گورز و شمشیری کوردەوه پارێزگاری لێکراوە و کەسانی وەک گیو و گودەرز و گورگین و بەهرامی چوین و فەرهاد و شیرین، پکەبەری خوسەرەوپەرۆز، حسەین کورد و هتد کەسەردارە بەناوبانگەکانی کورد بوون، بوونە هۆی مەزنی و شکۆ و پیشکەوتنی سولتانە کورد و پارسەکان.

چالاکێ بەهێزانی ئەحمەد کوپی مەروانی کورد (=نەسرئەلدەولە) دامەزرێنەری میرنشینی کوردی مەروانییە و سەرکەوتنە بەرچاوەکانی سەلاح ئەلددینی ئەیوبی، دامەزرێنەری دەولەتی کوردی ئەیوبی و بویزییەکانی وەکیل ئەلرەایا (کەریم خانی زەند)، دامەزرێنەری دەولەتی کوردی زەندییە و کردەوهەکانی کوردە ئەخشییدیەکان لەشام و بویزییەکانی بنەمالەیی خۆرشید لەلۆرستانی بچوک و داستانی دەیلەمییەکان لە شیراز و بەغداد کە لە پەرەکانی مێژوو تۆماری کردوون، پێگەمان پێدەدات بۆ ئێران لە پەرەپێدانی بنەماکانی ئیسلام و زانستە ئیسلامییەکان و گەڕاندنەوهی شکۆ و مەزنی بۆ ئێران، دەورێکی کاریگەر و بەهێزیان بوو. ئەگەر سەردانی ناوچە کوردییەکان بکڕیت، دەبینرێت سەرانشەری ناوچەکانی کوردستان، لیوانلیووە لە قەلأ و حەسار و سەنگەر و بۆرج و دیواری جەنگییەکان کە لە سەر لووتکەیی چیاکان بۆ بەرگری کردن لە بەرەبەر دوژمنان دروست کراون و شوێنەوارەکیان تا ئێستا ماوەتەوه. قەلأی کەرەفتو نمونەییەکی بەرچاوه.

بەشى سىيىدەر

سەبارەت بە ماد و سەرزەمىنى ماد،

لە خوگىرى سى بەندە

بەندى يەگەم: پەيوەندى نىوان كورد و ماد

دەمانەوئىت بزانين وشەى كورد و وشەى ماد چ پەيوەندىيەكيان ھەيە. ئايا ئەم پەيوەندىيە لەنىوان ئەم دوو وشەدا ھاومانايىيە، واتە كورد و ماد، يەك مانايان ھەيە و بەيەك دەستە دەوترىن يانى ھەركات بلىين كورد يانى ماد و ھەركات بلىين ماد يانى كورد؟ بەھەمان شيۋە كەدەستەيەك ئەم بۆچوونەيان ھەيە؟ يا ئەوھى لەنىوان ئەم دوو وشەيە تايبەتى و گىشتى ھەيە: ماد گىشتىترە لەكورد يا كورد گىشتىترە لەماد. لەبەر ئەمە پىيوستە سەرەتا نەژادى كورد روونبەكەينەوھ. دواتر پەيوەندى لەگەل ماد باس دەكەين.

كوردان، وەك لەبەندى يەكەمى بەشى دووھ روونمان كەردەوھ، بەشىكەن لەنەژادى ئارى (=ھىندونەوروپايى)، لەبەر چەند ھۆكاريك: يەكەم: روالەت و روخسار، دووھم: زار و شيۋەزار، سىيەم: ئەخلاق و داب و نەرىت، چوارەم: ناو و نیشان يانى ناوى كەسەكە و ناوى سيانى.

كوردان لەكۆنەوھ، كور و كچەكانى خويان بەناوى ئارى ناوناوھ و ناو دەنن. لەئىستايىشدا لەگەل ئەوھى ئارەزوويەكى زىدەرۇيانەيان بۆ ناوى ئىسلامى (=عەرەبى) ھەيە، بەلام ناو ئارىيەكان بەباشتر دەزانن، وەك: فەرھاد، گودەرز، فەرپۇخ، شاپور، ھوشەنگ، جەمشىد، فەرەيدون، بەھمەن، پەرويز، بەھرام، سام، ئەردەشىر، فيروز، كەيخوسرەو، شەھريار، شاھيار و ھتد.

ناوى كچانىش وەك: شىرىن، نوشافەرىن، مەرۇخسار، ماھچىنەر، گول چىنەر، ئازەر، ماھتابان، مېھرەئەنگىز، فەرەنگىس، نازەنن، خورشىد، ئافتاب، ناھىد، گولناز و ھتد.

ناوى دووھم يا سيانى وەك: زازا، كرماچ، لولۇ، بابان، گوران، كەلھور، بەراز، كويك، كۆماسى، تەرخانى، گول فەرپۇخى، قوبادى، گودەرزى، مەنۇچىھرى، كاكەوھەند، بىرانوھەند،

نازاد بەخت و هتد...

ئایین و مەزھەب: کوردان وەک ئاریاییەکان بەگشتی، ئار پەرەست (ئاگرپەرەست) و شوینکەوتە ئایینی زەردەشتی بوون کە ئایینی پەرەسی زۆریە نەتەر و تایەفە ئارییەکان بوو. پێشتر باسمان کرد کە سامییەکان خواپەرەست و حامییەکان بتپەرەست و یاقسییەکان ئاگرپەرەست بوون. تا ئێستایش شوینەواری ناتەشکەدە و نیشانەکانی ئاگرپەرەستی لەسەر زەمینی کوردان ماوەتەر.

چۆنیەتی نشینگە و مال و تەلارەکان: لەتەرەکان: ژووری دانیشتن لەئەندازیاری کۆندا، یانی ئەو ژوورە شەوانە لەوێ دەخەوتن، بەرەو پۆژەلات بوو لەبەر ئەوەی کاتی هەلاتنی هەتاو، بێ هیچ لەمپەریک تیشکی هەتاویان بەرکەوێت و رێ و پەرەسی پەرەستی خۆیان ئەنجام بدەن.

هیرۆدۆتی مێژوونووس، بەراشکاوی وشە ئێرانی بۆ هەموو سەر زەمینەکانی پۆژناوا و پۆژەلات لەنیوان سەند و دەشتی دیجلە و فورات ناو بردوو بەلام کوردەکانی لەدەرەوی سنوورەکانی ئێران و بەئاریایی نەزانوو.

پێستەییەکی دۆزراو لەسلیمانی (نامارەمان پێدا) ئاری بوون و ئاگرپەرەستی کوردان روون دەکاتەر: هەر وەها پێمان دەلیت کە کوردان لەعەرەبەکان بێزارو وەرژ بوون. بەلگەنەمەکان و شوینەوارەکانی زانستی ناسار و ئەنتۆگرافی، ئاری بوونی کوردان پشتراست دەکاتەر.

لینکۆلینەرەکانی پۆژەلاتناسەکان و کەسانێتر و سەرئەنجام بەلگە زانستیەکان و یاساکی زانستی (ئەنتروپۆلۆجی و ئەسنۆلۆژی = خەلک ناسی و نەژادناسی) ئەوەمان بۆ دەرەخات کە کوردان ئاری بوون و ئاگرپەرەست و ئاگر و هەتاویان پەرەستیو.

لەمێژووەکاندا نامارە پێدراو: لەکاتی هاتنی سوپای ئەسکەندەر کوپی فەیلەقوسی رۆمی بۆ ناوچە شەرەزور _ نزیکە سێ سەدە و نیو پ _ کە خەلکیان بۆ ئایینی بتپەرەستی هاندەدا، پۆژناوای کوردستانی ئەردەلان کە لەدوو لاو پەییو سەتە بەخاکی شەرەزور، بەفرمانی سوپای ئەسکەندەر، دەستیان بەپەرەستی بێکان کردوو بەلام دانیشتووانی پۆژەلات و باکوری کوردستانی ئەردەلان، لەسەر ئایینی ئاگرپەرەستی و زەردەشتی خۆیان ماوەتەر و هیچ گۆرانیکی لەئایینی ئەواندا دروست نەبوو. بەلام باشور بۆ ماوەیەکی بێیان

پەرەستیو. دواتر لە کۆتاییەکانی سەدە ی پێنجەمی پێش زایین، باوەریان بە نایینی مەسیحی هێناوە. (بۆ زانیاری زیاتر - میترووی کەنیسە ی کۆن لاپەرە ی ٣٠٠).

دواتر زۆری ئەخایاندوو بەهەول و ماندوو بوونی سوپاسالاری ئێران بەناوی (پاو)، دووبارە باوەریان بە نایینی ئاگرپەرەستی هێناوە. روونکردنەوە ی زیاتر ئەوە ی کە لە پوژگاری خەلیفە ی دووهم (عومەر کوپی خەتاب) کاتێک عێراق دەستی بە سەردا گیرا و شوینی مانەو بە پاشای ئێران (یەزدگێرد) ئەمە یەو، سوپاسالارە کە ی خۆ ی بەناوی پاو کوپی شاپور کوپی کە یوس برای ئەنەوشیروانی دادپەرەر کوپی قوبادی پاشای ئێران لە گەل دوو هەزار سوار و برێک کەرەستە ی پێویست و خواردن پەوانە ی شارەزور دەکات تا کوردانی ئەو ناوچە یە بۆ هاوکاری کردنی پاشای ئێران هان بدات. کوردان بە هاوکاری کردنی پاشا پازی دەبن و بۆ بەرێکەوتن خۆیان نامادە دەکەن کە لە ناکاو هەوالی گرنگیدانی یەزدگێرد بە خوراسان بلاو دەبیتهو. پاو لە بیستنی ئەم هەوالە خەمبار و بی هیوا دەبیست و بە ناچاری نامە یە ک بۆ کوردانی شارەزور دەنووسیست:

کورتە ی نامە کە ی پاو:

لە بەر ئەوە ی پاشای ئێران بە پشتگەرمی هاوڕێیەتی خاقانی چین و نوکەری سنوورداری خوراسان (ماهو ی سوری) بەرەو پوژەلات بەرێکەوتوو، ئێو لە شوینەکانی خۆتان بمینتەو تا ئەو کاتە ی پاشای ئێران لەو دیارە دەگەرێتەو. ئەوسا ئێو لە فەرمانی پاشا ئاگادار دەکەمەو. (پاو شەهرزاد)

لە بەر ئەوە ی زێدەرپویمان ئەکرد بیست، کورتە یە ک نامە کە مان نووسی. دوا ی ناردنی نامە کە، پاو لە کە نارەکانی سیروان، مەزلگە یە ک پاشەکشێ دەکات و لە کە نار ئاوە دانییە کە گەرە لە نیوان دارستان بە قەد پالی چیا کەو، خێوەت هەلەدات.

دانیشتووانی ئەو گوندە نەریتی ریزگرتن لە میوان بە جیدین. پاو لەم دەر فەتە کە لک وەر دەگریست و ئەوان بۆ بەستنی پەیمان لە گەل پاشای ئێران و پەشیمان بوونەو لە نایینی مەسیحی و گەرانیو بۆ سەر دینی زەردەشتی هان دەدات و ئاتەشکە دە یەکیان بۆ دروست دەکات. هەر وەها لە سەر بەرزایی چیا کە پەرسگایە کیش بنیات دەنیست و تا ئیستایش ئەو چیا، بە ئاتەشگا بە ناوبانگە. ئەو گوندە یان لە بەر پاو، بە پاو ناو بردوو. عەرەبەکان دەلین فاوج.

پاو دواى دوو مانگ وەستان لەپاوە، لەرێگەى هەمەدانەوه بەرەو ئیسفەهان بەرێدەکهوێت و لەهەموو ناوچهكان خەلك بۆ هاندانى پاشای ئێران و سهقامگیر كردن و بلاو كردنهوهى ئایینی زەردەشتی و دزیو كردنى ئەخلاق و رێسا عەرەبییەكان هان دەدات و سەرئەنجام لەئیسفەهان دەگاتە لای یەزدگێرد و رێگەى پۆشتن بۆ خوراسانى لى دەگرێت بەپێى ئەو کێشانهى لەنێوان پاو و ماھوی سووری بووه، یەزدگێرد، گرنگی زۆر بەوتەکانى نادات.

زۆری پێناچیت هەوالی هیژ و دەسلەلاتی ئیسلام بەخۆزستان و کوردستان و عێراقی عەجەم دەگات. یەزدگێرد توانای مانەوه لەئیسفەهانی نامینیت و بەرەو خوراسان بەرێدەکهوێت. پاو سەرپێچی فەرمانی پاشا دەکات و دەگەرێتەوه بۆ زادگای سەرەکی خۆی لەمازەندەران و لەوێ دروشمی هیربودی بەرز دەکاتەوه. بەو شیوەى لەمێژووی ئێران و شانامە ئاماژەى پێدراوه، یەزدگێرد لەخوراسان دەکوژرێت و ولاتی ئێران بى پاشا و سەرپەرەست دەمیڤێتەوه. لەسالى ۱۸ کۆچى بەفەرمانی خەلیفەى دووهم و لەژێر سەرکردایەتى ئیمام حەسەن و عەبدوللە کوپرى عومەر و باوکی عوبەیدەى ئەنسارى و چەند کەسیكى دیکە لەسەردارانی ئیسلام، سوپای عەرەب بەرەو ئێران بەرێدەکهوێت. لەعێراقى عەرەب گوزەر دەکەن، لەناوچهى کرماشان، ئیمام حەسەن و حوزەیفەى یەمانى و قیسەم کوپرى عەباس کوپرى عەبدولموتەلیب لەگەڵ سوپایەکی چەند هەزار کەسى پێکھاتوو لەسوار و پیاده، بۆ گرتنى هەمەدان، پەڕى و مازەندەران، هەولەکانیان دەست پێدەکەن.

عەبدوللە کوپرى عومەر و باوکی عوبەیدەى ئەنسارى لەگەڵ پێنج هەزار سوار، بەرەو شارەزور بەرێدەکهون. شەوانە لەپرووبارى سیروان دەپەرنەوه و بەرەبەیان لەبەرەبەر سوپای کوردان کە بۆ بەرگری کردن ریزیان بەستووه، ریز دەبەستن. لەهێرشى یەكەم باوکی عوبەیدەى ئەنسارى دەکوژرێت. لەهێرشى دووهم و سێیەم _ جەنگەکە سى پۆژ درێژەى کێشاوه _ سوپای ئیسلام سەرکەوتن بەدەست دینیت و دەشتەکە بەخوینی کوردەکان پەنگین دەکەن و گوندەکان و ئێران و ئاتەشکەدەکان دەرووخێنن. ژنان و کچان ئەسیر و تالانییەکان کۆدەکەنهوه و دەیبەن. پاشماوهى دانیشتووان بەباوەر هێنان بەئىسلام پزگاریان دەبێت.

گۆپى باوکی عوبەیدە، لەداوینى چیاىەک لەکەنار دەشتى شارەزورە و هەنووکە بە ناوچهى ئەباوعوبەیدە بەناوبانگە.

عەبدوللە کوپی عومەر چەند مانگێک لەو ناوچەیە دەمیڤیتەوه، لەجیاتى ئاتەشکەدەکان، مزگەوت و پەرەستگا ئیسلامییەکان دروست دەکات و یاسا و رێساکانی ئیسلام لەو ناوچەیە بۆ دەکاتەوه، دواتر رێگەی پاوه دەگرێتە بەر. لەوێ کۆشتاری بەکۆمەڵی کوردان دەست پێدەکات، ژن و کچەکان ئەسیر و تالانییەکان بەسەربازەکانی ئیسلام دەبێت. عەبدوللە کوپی عومەر، سوپاسالاری ئیسلام، لەو ناوچەیە مزگەوتێکی گەورە دروست دەکات و یەکێک لەکوپەکانی مەعاز کوپی جەبەل لەگەڵ دەستەیک لەعەرەبەکان لەو ناوچەیە بەجێدێت. مەعازی کوپی جەبەل و عەرەبەکانی هاوێتی دەست بەسەر ژن و کچی کوردە کۆژاوەکاندا دەگرن و دەیانکەنە هاوسەر و کەنیزی خۆیان و چەندین مائالان لەوان دەبێت. لەئێستادا دانیشتووانی پاوه و گوندەکانی دەوروبەری، رەچەلەکی خۆیان بۆ مەعاز کوپی جەبەل و عەرەبەکانی هاوێتی دەگەڕێننەوه.

عەبدوللە کوپی عومەر، لەماوەیەکی کەم، دەست بەسەر کوردستاندا دەگرێت. هەموو ئاتەشکەدەکان و ئێران و مزگەوتەکان بنیات دەنێت و یاسا و رێساکانی ئیسلام بۆ دەکاتەوه.

هەرچەندە کوردان لەرێگەی گۆپینی دینەکیان، گرفتاری چەندین جەنگی وەحشیانە و مائوێرانکەر بوون، بەلام بەهۆی ئەو حەز و مەیلە زۆری بۆ دینی سەرەکی خۆیان بوویانە، لەناخەوه خۆشەویستی خۆیان بۆ دینەکیان پاراستووه.

شەرەکانی سەردەمی خەلیفەکانی عەباسی، شەری مەزەبی بوون. ئەو شەرە خۆناوییانە لەسالی ۳۰۷ و ۳۲۴ کۆچی لەباکوری کوردستان روویاندا، جەنگی مەزەبی و بۆ پاراستنی مەزەب بوو.

دانیشتووانی هەورامان هەرچەند بەرواڵەت باوەریان بەئیسلام هێنابوو و نوێژیان دەخویند و پۆژوویان دەگرت، بەلام تا سالی ۸۲۴ کۆچی، باوەردار بەئایینی زەردەشتی بوون تەنانەت کاتیەک مەولانا گۆشایش، گەورە باوەگەورێی شیخەکانی مەردۆخ، دەستی بەفێرکردنی قورئان و بۆ کردنەوهی رێسا و یاسا ئیسلامییەکان لەهەورامان کردووه، لەگەڵ تێپەڕینی هەشت سەده و نیو لەدەسلەلاتی ئیسلام، نەیانویستووه بەئیسلام رازی بن و لەمۆجیارییەکانی پیری شەهزیار لابدن کەیهیک لەگەورەترینی مۆغەکان و هیربودانی بووه. ئیستایش بۆتە پەند کەدانیشتووانی هەورامان لەریشسپییەکان و زاناکانی خۆیان پرسێوه

که: (قەرونی قەدیما یام مافەتو پیرشالیاری) واتا (قورئان قەدیما یا مەعریفە ی پیری شەهریان).

ریشسپی و زاناكان لەوە لāmدا وتوویانە: (مافەتو پیرشالیاری قەدیما، قەرونی هیزیکە گشایشە کوری ناوەردەنش) واتا (مەعریفە ی پیری شالیار کۆنە، گۆشایشە کوێر دۆینیکە قورئانی هیناوە).

مەولانا گۆشایش چاوی موژان یانی خێل بوو. لەبەر ئەمە لەهەورامان بەگۆشایشە کوێر ناسراوە. فێرکاری و پرۆپاگەندە ی ئەو بۆ ئیسلام بۆتە هۆی ئەوەی خەلک زیاتر پەقیان لێی بێت.

مافەتی پیری شالیار، بریتییه لەکتێبیکی چڕوپڕ و لەخۆگری چەندین بەند و لیوانلیو لەقەسە ی مانادار. لەکۆتایی هەر بەندێک شیعریکی لەم شیوەیه دووبارە بۆتەوه.

((گۆشت چوانە ی پیرشالیار بوو، هۆشت چ کیاستە ی زانای سیمیار بوو) واتە (گویت لەوتەکانی پیری شالیار و بیرت لای نێردراوی دانای رەمزینێر بێت).^۱

دانیشتوانی ئەمڕۆی هەورامان، زانای رەمزینێر بەحەزەرتی رەسول دەرزان لەکاتیکیدا ئەو رەمزینێر نەبوو و بەراشکاوی پەيامەکی خۆی گەیاندوو. دانای رەمزینێر هەمان زەردەشتی پیغمبەرە کە ناسراوە بەوەخشوری سیمیا ی : یانی پیغمبەری رەمزینێر (بۆ زانیاری زیاتر، کتێبی دبستان المذاهب، ل، ۱۰)

ئەم کتێبه لەهەورامان و بەپێی وەسیەتی خودی پیری شالیار نایدەنە دەست بیگانهکان. سەرانی سەری کتێبه کە حیکمەت و مۆجیارییه و پینگە و گەورەیی پیری شالیار نیشان دەدات. لەیهکیک لەبەندەکان دەلیت:

وهروهیوه وارهوه وهرینه

وهریسه بریو چوار سهرینه

که‌رگی سیاوه و هیلێش چه‌رمینه

گوشلی مه‌میریو دوی به‌رینه

واتاکە ی: بەفر دەبارێت، بەفر خۆرەیه، تەناف کە دەپچرێت، چوار سەری لی دەبیته‌وه،

^۱ - ئەم کتێبه، وەرگیرانیکی لەگاتاکانی ناشو، زەردەشتی کورد.

مریشک پەش و هیلکەکەئێ سەپپە، دیگ (قازان) کە کون دەبێت، دوو دەرگای لێ دەبێتەو
کە مەبەستی بەرگری کردنە لە سوپای بیگانه و تۆکمە کردنی یەکیێتی نیشتمانی و خۆراگری
لە بەدبەختی و پاراستنی ولات لە دەست بیانییەکان. لە بەندیکی دیکەدا دەلێت:

داران گیاندارەن، جەر گودەل پرگەن

گایی پر بەرگەن، گایی بی بەرگەن

کەرگ چ هینن جە وە کەرگەن

پەواس چ پەواس و رەگی جە وەرگەن.

واتاکەئێ: دارەکان گیانیان هەیه، جەرگ و دلێان، پەرگ و ریشەیه، هەندێ کات گەلایان هەیه
و هەندێ کات نا، مریشک لە هیلکەیه و هیلکە لە مریشک، رێوی لە رێوی و گورگ لە گورگ.
مەبەستی ئەوەیه رووەکان گیانیان هەیه و دەرکەوتنی نیشانەکانی ژیان لەوان کە گەلای
تازە دەرەکەن و روونکردنەوێ بەدوای یە کدا هاتنی نەژادەکان و دیاری کردن و نەگۆرانی
جۆرەکان کە هەر نازەلە و نازەلێکی وە ک خۆی لێ دەکەوێتەو.

دەرەکەوێت کە زانا ناگر پەرستەکان، شوینکەوتەئێ بۆچوون و باوەرەئێ فەیلەسوفانی یۆنان
بوون کە دەلێن: مەرۆف سەرەتای نییه و هیچ جۆر و پەرگەزێکی دیکە نابێتە مەرۆف (کتیێبی
دەستان المذاهب، ل ۱۳)

پیری شالیار نووسەری کتیێبە ئاماژە پێدراوەکە، وە ک لە ناوەکەئێ دەرەکەوێت، گومانێ تێدا
نییه ناگر پەرست بوو. باوەرگەوێتی پیری شەهزیاری دوو مە کە موسوڵمان بوو. پیری
شەهزیاری دوو مە لە نەنجامی خەوێک کە بینوویەتی و حەزەرەتی پەسول لە و خەویدا ئەوێ
بە کۆری خۆی ناو بردووه، ناوی خۆی بۆ مستەفا گۆریوه و خۆی وە ک سەبید لە قەلەم داوه!!
لە ئێستادا دانیشتووانی هەورامان بە سەبید مستەفا ناوی دەبەن. پیری شەهزیاری دوو مە
هاوچەرخی شیخ عەبدولقادی گەیلانی بوو و چەندین نامە و نووسراویان گۆریوەتەو.

لە دەرووبەری سالی ۴۸۰ کۆچی، پیری شەهزیاری دوو مە، کتیێبی مەعریفەتی گۆریوه و ئەو
بەشەئێ لە گەل بێ ماکانی ئیسلام یەکیان نەگرتۆتەو، لە ناو بردووه. لە ئێستادا نۆسخە
چاککراوەکەئێ لای هەورامییەکانە.

مەولانا گۆشاش، کۆری بابا مەردوخە. گەرە باوەرگەوێتی نۆسەر (نۆسەری ئەم کتیێبە) کە
لە سالی ۷۷۵ کۆچی رووی کردۆتە هەورامان. لە سالی ۷۷۸ کۆچی، کچی شیخ شەهاب

ئەلدىنى دزناوهرى^۱ وەك ھاوسەر ھەلبژاردوو و لەوى نىشتەجى بوو. لەسالى ۸۴۲ كۆچى، بەھاوکارى شىخ شەھاب ئەلدىن سەرقالى بلاو كردنەوى ياسا و رىسا ئىسلامىيەكان و فىزىكىنى قورئان بوو بەلام پىشكەوتنىكى ئەوتۆى بەدەست نەھىناو و دوای مەرگى ئەو، مەولانا گوشايشى كۆرى، ئەركەكانى ئەوى بەجىھىناو.

لەم روونکردنەوى سەرەو ئەو ھەمان بۆ دەردەكەوئىت كەكوردەكان ئارى و ئارى پەرەست بوون يانى لەگەل پارس و ئەژادەكانى دىكەى ئارى، ھاوئەژادن و ئەم بابەتە بەھىچ شىوہەك جىگەى گومان و دوودلى نىيە. تەنيا شتىك كەدەمىنىتەو و ئىمە قسەى لەسەر دەكەين ئەوہە بزانين سىلسىلەى كورد بەكۆى و لەكۆى كۆتايى دىت. ئايا كورد ھاومانای مادە و ھەمان دەستەى دوانزەيەم لەسيانزە دەستەكەى ئارىيە، يا كورد بەشىكە لەماد يا بەپىچەوانەو، ماد بەشىكە لەكورد.

لەزۆرەى مێژووكان، وشەى كورد وەك مانای ماد لىكدراو تەو و ھەر دوو وشەكە بەيەك دەستە دەوترىن. بەھەمان شىوہ لەشىكردنەوى كتيبەكانى عەھدى عەتيق و عەھدى ئوى، لەھەموو شوئىنىك لەدوای وشەى مادا يا مەدى، وشەى كوردستان لەناو دوو قەوسدا نووسراو كەمەبەست لى وەرگىزانى وشەى مادا يا مەدييە. لەكتىبى عەشق و سەلتەنەت كەرومانىكى مێژوويە، لەھەموو شوئىنىك كورد و مەدى بەيەك مانا ئامارە پىداو.

لەمیزووى كەنىسەى كۆن لەلایەپرەى ۲۶۸، بەمشىوہە روونکردنەوى بۆ پارت و عىلام و مەدى كردوو: پارتيا (-خوراسانى ئەمروى)، مەدى (-كوردستان)، عىلام (-خۆرستان) ئەگەر ئەم روونکردنەوى راست بىت، كورد و ماد دوو وشەى جىاوازن، يانى كاتىك دەلین دەولەتى ماد، ھىچ لەمپەرىك نابىت لەوہى بلىن: يانى دەولەتى كورد و نەتەوہى ماد، يانى نەتەوہى كورد.

دەستەيەك لەمیزوونوسان و پۆژھەلاتناسەكان، وەك پروفیسور سايس و نووسەرى (آيينە سكندرى و تاريخ منطقى) و ھتد، ماديان وەك يەكىك لەعەشیرە كوردەكان ناو بردوو و نووسىويانە ماد يەكىكە لەتايەفە كوردەكان. وەك دەيلەمىيەكان كەھاوشىوہى يەكىك لەتايەفە كوردەكان لەقەلەم دراون (آيينە سكندرى ل ۲۱ و تاريخ منطقى ل، ۱۵).

سەلمانازارى پاشاى ئاشور، وشەى مەدى بۆ دەستەيەك لەكوردەكان بەكار ھىناو نەك بۆ

^۱ — دزناوهر گوئدىكە لەسەر سنورى ئىران

هه موو تایه فهکانی پۆژه لآت و پۆژناوای کورد. (بۆ زانیاری زیاتر، کورتیهکی میترووی سی نهتهوهکه)

پیکهاتهی هۆزهکانی مادیش لهحهوت هۆز بهلگهیه بۆ نهوهی ماد، یهکێک له تایه فهکانی کورد که لهحهوت تایه فه پیکدیت (بابهتی تایه فه سه رهکییهکانی کورد). بهلام بۆچوونی میتروووسه کورددهکان نهوهیه که کورد بهشیک له ماد یانی دهستهی کورد بهشیک له تایه فهی مادهکانه و دهلێن: رهچهلهکی کورد بهکرده یا کردۆ کۆتایی دیت. میترووونوسانی یۆنانی و فهرهنگیش کورد و کردۆ و دهستهیهک کردۆک و کارداکیان نووسیوه.

میترووی کۆنی هه ورامان لاپه رهی ۱۶ باس لهوه دهکات کهکرده و دهیلام (دهیلهم)، گیل، خه زه ر، نهبت، گرموک (=جهرموق، جهرامقه) هه موویان منالهکانی مادا کوپی یاپس کوپی نوحن. لهته وراتیش له بهشی دهیه م و زۆربهی میژ ووه گشتیهکان ئاماژه بهوه دراوه که مادا کوپی یاپس کوپی نوحه.

به مپییه کوردان بهشیک له نهوهی مادهکان. یانی ماد گشتیت له کورد. دهولهتی کوردی که یقوبادیش که به دهولهتی ماد ناو براوه له بهر نهوهیه که زۆربهی تایه فهکانی ماد، یانی کورد، لوړ، گیل، خه زه ر و دهیله م له دامه زرانندی نه و دهولهته دا به شدار بوون و ته نیا تایبه ت نه بووه به دهستهی کوردان. بهلام دهولهتی گوتی، کاسی، لۆلۆ، میتانی، زه ندیه، ئه خشیدی، جه سنه ویه، دهیله مپییهکان، لوپی بچوک (بنه ماله ی خۆرشید) و ... به دهولهتی کورد ناو ده بن. له بهر نهوهی دامه زری نه ری نه وان ته نیا دهستهی کوردان بووه و لقه و تایه فهکانی دیکه ی ماد له دامه زرانندی به شدارییان نه کردووه.

له م روونکردنه وهی سه ره وه دهگهینه نه و نهجامه ی که وشه ی ماد، گشتیت له وشه ی کورد و جیاواز له کورد، به دهیله م، خه زه ر، گیلهکان وهتد دهوتریت. بهلام گومانی تیدا نییه بهشیک له کورددهکان به هه مان شیوه که هیرو دۆت ئاماژه ی پیده دات، خۆیان به ماد ناو بردووه و نه م ناوه یان تایبه ت کردووه به خۆیان که بریتین له کوردانی پۆژه لآت زه مین.

به مپییه وشه ی ماد له راستیدا زۆر گه وره تر و گشتیت له وشه ی کورد و بۆ کوردان و نهته وهکانی دیکه ی جیاواز له کورد (=منالهکانی دیکه ی مادا) بهکار ده بریت بهلام به له بهر چا و گرته ی نهوهی دهستهیهک له کورددهکان نه م ناوه یان له خۆیان ناوه، وشه ی ماد زۆر بچوکت له وشه ی کورد ده بێت به هه مان شیوه که بهشی پۆژه لآت زه مین به سه ره زه مینی ماد یا ولاتی

ماد ناو دەبەن بەلام بەشى زاگروس و نارارات و ناوچەكانى دىكە بەكوردستان ناو دەبەن. كەواتە جياوازى مىژوونووسان جياوازى بۆچوون و لىكدانەوكانە و بەپىنى بۆچوونى يەكەم، ماد گەورەتر و گشتىتر لەكوردە و بەپىنى بۆچوونى دووهم، كورد گەورەتر و گشتىتر بەلام لەراستىدا ماد گەورەترە و بۆ ھەموو نەتەوكانى مادا بەكار دەبرىت.

لەكەتەبە بزمارییەكان و نووسنراو دۆزراوكان لەناوچەكانى كوردستان، كوردەكانیان بەكودراھا نووسیو. ئىستراپۇن، جوگرافىيائى يۇنانى لەسالى ۶۰ پ.ز نەخشەيەكى كىشاو و لەو نەخشەدا ناوى كارداكى نووسیو. دواى ئەو بۆ روونکردنەو و شەى كارداك دەنووسىت: دەستەيەك لەسەرەتاكانى مىژو، لەچياكانى سوورە نىشتەجى بوون و بەگوتۇ ناویان بردوون يانى پالەوان و بەھىز یا جەنگاوەر كەمانای وشەكە بەزمانى ناشورى كاردۆ یا كارداك و یا گوردۆیە. ئەگەر ئەم لىكدانەو راست بىت ئەگەرى ھەيە ئەو و بەتیغ دەلین كارد، راست بىت چوونكە لەبەر برەپى و بەھىزى پىيان وتوو كارد. بەمپىيە وشەى كورد بە (ك) فارسى ئەمە ماناكەيەتى و لەھەر جىگەيەك چ شانامە یا ھەر جىگەيەكى دىكە، وشەى كورد ئامازەى پىندرابىت، چ بە (ك) فارسى یا (ك) عەرەبى، جياوازى نابىت لەبەر ئەو و ھەردووکی بەمانای بویر و پالەوان دىت.

ھۆزى كەلھوپىش كەخویان بەمنالەكانى گودەرز دەزانن، بەلگەى لەم شىوہە بۆ سەلماندنى ئەم بانگەشەى خویان دەھىننەو كەوشەى گودەرز لەوشەى گوتۇ یا گودۇ سەرچاوەى گرتوو.

بەلام بەھەمان شىوہ كە لەباسى تايەفە سەرەكیيەكانى كورد ئامازەمان پىندا و مىژووى ھەرامانىش پىشتراستى دەكاتەو، گوتۇ یا ژوتۇ یا گودۇ و سەرئەنجام گودى و گوتى، ناوى يەكەك لەھۆزەكانى كوردە كە لەچياى جودى يانى نارارات نىشتەجى بوون و بۆ ئەو ناوچەيە دەگەرئەو. ئەو دەستەى توانىيان كۆتايى بەحكومەتى نارامسىن كوپى سارگۆنى يەكەم بىنن.

لەكفايە الجغرافى، لاپەرەى ۶۰ ئامازەى پىندراو: كوردەكان لەنەژادى كاردۆكى كۆن و لەپۇژگارى كۆن بلأوھيان لىكردوو و لەچياكانى جەزیرە و نەرمەنستان و باكورى ئاسىرى (”ناشور) نىشتەجىن.

گەزەنھۆن مىژوونووسى يۇنانى وەك ئامازەمان پىندا، ئەم دەستەيە بەمنالەكانى كاردۆشيا

ناو دهبات که پرووبه پرووی ئەو دهبەزار یۆنانییە بوونەتەو و بەو پەری توندییەو و شەپیان لەگەڵ کردوون. ناوچە ی وان و بەدلیسیان بە کاردۆکیا و کاردۆشیا ناو بردوو. لەبەر ئەمەیه بەشیک لە منالەکانی کاردۆک لەوێ نیشتهجین.

دەرئەنجام لەم روونکردنەوانە ی سەرەو ئەو مان بۆ روون دەبێتەو و کە کوردان، چ بەشیک لە منالەکانی یافس کوپی نوح بن چ ماد، بەشیک لەتایەفە ی کوردانن (=یانی کوردانی پۆژمەلات زەمین) کەبەم دوواییانە لەکاتی دامەزراندنی دەولەتی کیان، ناوی مادیان لەخۆیان نا و ئەگەری هەیه لەبەر بویر و نازیایەتی ئەوانیان بە کورد ناو بردبیت. بەهەر حال ئەم دەستەیه، دەستەیهکی ئاری ئەژادی زۆر کۆن کە زیاتر لە پینچ هەزار سال پ. ز. لە ناوچەکانی خۆیان نیشتهجی بوون و بویرانە و نازیانە و بە ئەنجامدانی چالاکییە سیاسییەکان، ژیاکیان بردۆتەسەر.

دەستەیهک لە زاناکانی پەچەلەکناس، کوردەکان بە منالەکانی کورد کوپی عومەری مەزیکیا دەزانن کە پاشای یەمەن بوو. عومەر کوری مەزیکیا کوپی عامر مائەلسەما کوپی حارسە کوپی ئەمر قەیس کوپی سەعلەبە کوپی مازن کوپی ئەزد (=ئەسەد) کوپی غەوس کوپی نەبت، کوپی مالک کوپی زەید کوپی کەھلان کوپی سەبا کوپی یەشجب کوپی یەعرب کوپی قەحطان (=یەقتان) کوپی عابر (=کوری هود) کوپی شالغ کوپی ئەرفەخشز کوپی سام کوپی نوحە.

بەپێی ئەم گێڕانەوێ، کوردەکان دەبێت عەرەب و لە منالەکانی سام بن. هەر وەها دەلێن کە عومەر کوپی مەزیکیا پاشای یەمەن بۆ شام کۆچی کردوو و منالەکانی لەوێ بە ناوچەکانی عەجەمدا بلۆ بوونەتەو و لەوێ بە ناوی باوەگەورینی خۆیان کورد کوپی مەزیکیا، ناویانگیان دەرکردوو. ئەم هۆنراوەیش وەک بەلگە بۆ وێتەکانی خۆیان دەهیننەو:

((لعمرك ملاكراد ابنا فارس

و لكنهم کرد بن عمر ابن عامر))

لە (تاریخ کامل) ی ئیبن ئەسیر لاپەرە ی ۲۴ ناماژە ی پێدراوە کە عەبدوللە کوپی عومەر و توویەتی: پیاویک لە عەرەبەکانی پارس، ناماژە بەسووتاندنی ئیبراھیمی خەلیل داو و پێی و توو: مەگەر پارسەکان عەرەبیان هەیه، وتی بەلێ، کوردەکان عەرەبی پارسەکان.

باوکی عومەر، کوپی عەبدولبەر لەکتییی (قصص الامم، فی انساب العرب و العجم) و

فیروز ئابادی لە کتێبی (قاموس) و ابوالفضل شەهاب ئەل دینی ئالۆسی بەغدادی لە (تفسیر روح المعانی) لە ژێر نایە (ستدعون ایی قوم اولی باس شدید) و قازی ئیبن خەلەکان لە وەرگیرانی (مهلّب بن ابی صفرة) و مۆئەیی دی بەغدادی لە کتێبی (سبائك الذهب فی نعرفه قبایل العرب) و مەسعودی لە مروج الذهب لە تەفسیری (سیل العرم) بە پیتی ئەو گیرانە وە ی سەر وە، دەلێن کە کوردەکان لە وەجە ی مەزێقیان.

ئەوانەى باوەرپىيان بەم گىرپانەوه هەيە، ئەنسىارى ئەوس و خەزرجىش بەگورد دەزانن
 چوونكە ئەوانىش منالەكانى عومەرى مەزىقيان.

دەستەيەکی دیکە ھەرچەند کوردەکان بەمنالەکانی مەزێقیا دەزانن، بەلام پەچەلەکی
عومەری مەزێقیا بۆ ئیسماعیلی کوپی ئیبراھیمی خەلیل دەگێرنەوێ. دەستەيەکی دیکە
دەلێن کە کورد کوپی ئێران کوپی ناشور کوپی سام کوپی نوحە (سبائك الذهب) لاپەرەي
(۱). لەکاتی کەدا تەورات ھەموو سیلسیلەکانی منالەکانی سامی تۆمار کردووە و بەھێچ
جۆرێک کورد و ئێرانی بۆ ناشور نەگەراندۆتەوێ جیاوازی لەو بەھێچ جۆرێک وشەي کورد و
ئێران لەتەوراتدا بوونی نییە. لەھەموو شوێنێک لەجیاتێ کورد، مادا و لەجیاتێ ئێران،
پارس نامارەي پێدراوێ چوونکە لەو کاتەدا ئێران (کە لەماد و پارس پێکھاتبوو) ھێشتا
دانەمەزرا بوو. دواي کوروشی گەرە: وشەي ئێران کەم کەم ھاتۆتە ئاراوێ (دواتر نامارەي
پێدەدەین).

جیاوازلەو وەك ئامازەمان پێیدا: شیو و قەلەفەت، زمان و شیوهازار، ئەخلاق و ئایین و ھەموو نیشانەکان و شوێنەوارە زانستی و سروشتییەکان نیشانی دەدات کە کورد، عەرەب، ئییە و ئاری نەژادە و لەناو تایەفەکانی ئاری، لە ھەموو پوانگەکانەوە لە پارس نزیکترە وەك بۆلێی دوو لقی یەك دار و دوو لقی یەك نەژاد بن. بە شیوێەك ھەر کە سینک خستە ی خوارەو بەبێنیەت، بۆ گومان ئەو پشتراست دەکاتەو کە کورد عەرەب ئییە بە لکو لە گەل پارس، ھاو نەژاد و ھاو زمان و ھاو ئایینە.

کورد	فارس	عەرەب	تورك	کورد	فارس	عەرەب	تورك
ناو	آب	ماء	سو	سال	سال	عام	ئیل
نان	نان	خبز	چورك	تەر	تبر	سهم	اوق
گوشت	گوشت	لحم	ات	كهوان	کمان	قوس	یای
زەوین	زمین	ارض	پر	شمشیر	شمشیر	سیف	قلیچ
ئاسمان	آسمان	فلک	کوگ	خەنجیر	خنجر	مشعل	دشنه
ئاسیاو	آسیاب	طاحونه	دگرمان	سپەر	سپر	ترس	قلخان
باران	باران	مطر	یغمور	گەنم	گندم	قمح	بغده
با	باد	ریح	یل	جو	جو	شعیر	ارپه
سەرما	سرما	برد	ساووق	شیر	شیر	لبن	سود
گەرما	گرما	حر	سحاق	ماست	ماست	قیری	یوغورت
تاوسان	تابستان	صیف	یاز	رؤن	روغن	دهن	یاغ
زەمسان	زمستان	شتاء	قیش	دو	دوغ	مخیض	ایران
شەو	شب	لیل	گیجه	سەر	سر	راس	باش
پوژ	روز	یوم	گون	دەست	دست	ید	ال
مانگ	ماه	شهر، قمر	ای	پا	پا	رجل	ایاق

هەر بەمشێوه، پێرستی ژمارەکان، کەلوپەل، جۆرەکان، پۆژەکان، ئاژەڵەکان و هتد کە کورد و فارس بەجیاوازیەکی کەم دەری دەبێن بەلام عەرەب یا تورك یا هەر نەتەویەکی دیکە، ئەو وشانە دێنە سەر زمان کە هیچ نزیکیەکی لەگەڵ وشە کوردییەکان نییە. بەمشێوهی فرمان لەرستە کوردی و فارسی لەدوای بکەر و بەرکار دێت بەلام لەزمانی عەرەبی، فرمان لەپێشەوه دێت.

ئەگەر کەسێک سەیریکی فەرەنگی مەردوخ بکات کە لەخۆگری وشە کوردی، فارسی و عەرەبییە، نزیکی و پەیوەندی وشە کوردی و فارسییەکان و دووریان لەوشە عەرەبی و تورکی و زمانەکانی دیکە روون دەکاتەوه.

لەم روونکردنەوانە کە سەرەوه، سی یاسای سەلمینراو بەدەست دێت کە بەهیچ شێوهیە ک

جینگە گومان و دوولتی نییه. یەكەم ئەوەی کورد ئاری نەژادە و لەگەڵ پارس هاوژمان، هاوڕێ، هاوئەژاد و هاوئەدرە و بەهیچ شێوەیەك پەيوەندی لەگەڵ عەرەب، تورک یا هەر تاییەفیهکی دیکە ئاری و نەتووە سامییەکان نییه.

خالی دووهم ئەوەی کە کوردەکان، لەچەند هەزار سال پێش، لەناوچەکانی ئیستای خۆیان نیشتهجی بوون و بەدریژایی ئەم مارهیه، نەتەنیا ژیان و ئەخلاق و زمان و هەموو دروشمە نەتووبیی و نیشتمانییەکانی خۆیان لەولاتان و نەتووەکانی دراوسی وەك کەلەدە و ئاشور و عیلام پاراستوو، بەئەکو زۆریەکی کاتەکان بەوپەری بویری و ئازایانە، بەپرچی یەك لەدوای یەکی هێرش و پەلامارەکانی نەتووەکانی دیکەیان داووتەووە و بەپاشەکشێ ناچاریان کردوون. وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، لەدەوروبەری سەدهی ۲۷ پ.ز کوردەکانی گوتی لەگەڵ نارامسین کۆری سارگۆنی یەكەم جەنگاون و شکستیان پێهێناوە و بۆ زیاتر لەدوو سەده، کوردەکان فرمانڕەوایەتی کەلەدیان کردووە. دواتر لەناو پراستەکانی سەدهی هەژدە پ.ز کوردەکان دژی جینگەرەکانی حامورابی، پاشای بابل، جەنگاون و دووبارە دەستیان بەسەر کەلەدا گرتۆتەووە و لەگەڵ دانیشتوانی ئەو ناوچەیه تیکەل بوون و لەئەنجامی ئەم تیکەل بوونە، دەولەتی کەلەدە پیگە و گرنگی خۆی لەدەست داوە. (نەتووە کۆنەکانی پوژەهلآت، وەرگیڕانی فروغی، لاپەرە ۱۲۵)

هەرەها لەسەدهی نۆیەم و هەشتەمی پ.ز، پاشاکانی ئاشور، بەردەوام هێرشیان کردۆتە سەر ولاتی کوردان بەلام پرووبەرووی بەرگری بوێرانە ئێوان بوونەتەووە. لەسالی ۷۴۴ پ.ز جەنگێکی قورس و سەخت لەئێوان کوردان و ئاشورییهکان روویداوە و هەردوولا دواي زەرەر و زیانیکی زۆر، پاشەکشییان کردووە بۆ ئەوەی جەنگەكە ئەنجامی بێت.

دواتر لەسالی ۷۲۷ پ.ز دووبارە کوردەکان دژی ئاشورییهکان ئالای شوێرشیان بەرز کردۆتەووە بەلام بەهۆی دوو بەرەکی ئاو سوپای کورد، بلاویان لیکردووە و مادی بچوک (یانی ناوچە ئازەربایهجان)، بووبە گۆرەپانی هێرشێ ئاشورییهکان.

تا ئەوەی سەرەتەنجام لەکوئاییهکانی سەدهی حەوتی پ.ز (۶۰۶) کوردەکانی ورمی (مادی بچوک) لەگەڵ کوردەکانی مادی گەرە (لورستان و عێراقی عەجەم) پەیمانیان بەستوووە و لەگەڵ فرمانڕەوای بابل، لەهێرشێکی گەرە و هەملایەنە، دەستیان بەسەر ئەینەوای پایتەختی ئاشور گرتوووە و دەسلەلاتی ئاشورییهکانیان بەتەواوی لەناو بردوووە و بۆ

هه‌میشیه ئەو دەولەتەیان لەجیهاندا سەرییه‌وه. (دواتر بەشیۆه‌یه‌کی گشتی ناماژە ی پێدەهەین).

بەم دوا‌ییانە لەکاتی زالبوونی ئەسکەندەری رۆمی لەئێران، کوردەکان هەرچەندە ژێر دەستە بوون، بەلام ناوچه‌کانی خۆیان لەدەستدریژی کردن و تالان کردن بەدەست سەردارەکانی ئەسکەندر پاراست. ئەو ماوه‌که‌مە‌ی سوپای ئەسکەندر لەکوردستاندا بوون، تەنیا فەرمانڕه‌وایه‌تی ئەو ناوچه‌یان کردووه‌ که سوپاکه‌یان تیا‌یدا جێگیر بووه‌.

خالی سێیه‌م ئەوه‌ی کورد و ماد له‌یه‌ک جیا نین چ کورد به‌شێک بیت له‌ماد (یانی مادا) نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌ی وه‌ک (ده‌یله‌میه‌کان، خه‌زه‌ر، نه‌بت، گرموک، کورد) بگرتیه‌وه‌ به‌هه‌مان شیوه‌ که‌ئێ‌ین خەلدون و زۆربه‌ی میژوونووسانی کورد جەختی لی ده‌که‌نه‌وه‌، یا کورد و ماد یه‌ک مانایان هه‌بیت یانی مادا نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌ نه‌گرتیه‌وه‌ و تەنیا تایبەت بیت بە‌کوردان. به‌هه‌رحال، کورد له‌ماد جیاوا‌ز نییه‌ و له‌دانانی وشه‌ی ماد بۆ کورد، هه‌یچ له‌مپه‌ریک له‌ئارادا نییه‌.

له‌کتیبی (عەشق و سه‌لته‌نه‌ت) ناماژە ی پێدراوه‌: زمانی ماده‌کان، زمانی کوردی بووه‌. زۆربه‌ی پۆژه‌هه‌لاتناسه‌کانیش ئەم بۆچوونه‌ پشتراست ده‌که‌نه‌وه‌. به‌لام پارسه‌کان ئە‌گەر به‌پیتی بۆچوونه‌که‌ی ئێ‌ین خەلدون و میژوونووسانی کورد، نه‌وه‌کانی مادا بن، له‌مشیه‌وه‌دا ده‌بنه‌ برای کوردان و ئە‌گەر کو‌ری گومر بن (گیومه‌رس)، پارسه‌کان ده‌بنه‌ برا‌زاکانی مادا (یانی کورد و پارس ده‌بنه‌ نامۆزای یه‌کتر) و ئە‌گەر پارس کو‌ری خودی یاپس بیت، به‌هه‌مان شیوه‌ که‌ده‌سته‌یه‌ک له‌میژوونووسان ناماژە ی پێدەهەن که‌پارس، خه‌زه‌ر، سه‌قلاب، سه‌دسان، خه‌لخ، غه‌ز، تورک، چین، که‌باری (=بولغاری) و برتاس، هه‌موویان مناله‌کانی یاپس کو‌ری نوحن. له‌م شیوه‌دا پارس ده‌بیته‌ برای ماد و گومر یانی مامی کوردان. به‌لام ئەم بۆچوونه‌ زۆر لاوا‌ز و به‌هه‌یج به‌لگه‌یه‌ک پشتراست نه‌کراوه‌ته‌وه‌ و بۆچوونی یه‌که‌م له‌پراستییه‌وه‌ نزیکتره‌ که‌پارس له‌مناله‌کانی گومر (گیومه‌رس) بیت که‌عه‌ره‌به‌کان به‌عامر یا عامور ناوی ده‌بن.

به‌هه‌رحال له‌روونکردنه‌وه‌کانی سه‌ره‌وه‌ و به‌لگه‌ و شوینه‌واره‌کان که‌ ناماژە‌دان پێیان له‌گه‌ل بۆچوونی نووسه‌ر که‌مێک جیاوا‌زه‌، به‌ته‌واوی بۆمان روون ده‌بیته‌وه‌ که‌کورد و پارس له‌نه‌ژادی ئارین و به‌لگه‌یه‌ک که‌بتوانیت شه‌وان وه‌ک یه‌کێک له‌نه‌ته‌وه‌ سامیه‌کان بناسینیت، له‌به‌رده‌ستا نییه‌. (بۆ زانیاری زیاتر: ئە‌نسیکلۆپیدیای ئینگلیسی و میژووی میره‌ کوردەکان،

نووسینی شیخ سولتان مەمدوح و دایره ئەلمەعارفی ئالمانی و دایره ئەلمەعارفی گەورە فەرەنسی و کتیبی ئەتەوێ ئەناسراوی نووسینی جیامیل لەمیژووی ۱۹۰۰ زایینی و نووسینەکانی مسیۆ ژۆزیف گرنیک لە سەرچاوەی کوردان لەبەرەواری ۱۸۶۶ زایینی و جاماسنامە، نووسینی پیرجاماسبی هەورامی باوکی پیرشالیاری یەکەم و میژووی کۆنی هەورامان، نووسینی مەلا شەریفی یەکەم کوپی مەلا سەعدی قازی

بەندی دوووەم: سەبارەت بەسەرزه‌مینى ماد

ماد، وەك پێشتر لەبەندی پینجی بەشی یەكەم ئاماژەى پێدرا، بریتییە لەدەستەى دوانزەهەم لەسیانزە دەستەكەى ئەژادی ئارى كە لەكاتى بڵاوبوونەو و كۆچ كردن روویان كردۆتە ناوچه‌كانى رەى و ئازەربایەجان و لەوى نیشته‌جى بوون و شوینی نیشته‌جى بوونی ئەوان بەمادستان ناو دەبن.

لەچۆنیەتى نووسى ماد جیاوازی هەیه. لەكەتیبەكانى داریوش و كتیبەكانى عەهدى عەتیق، وشەى مادا یا مادی نووسراوە. ئامى یانى یۆنانى و موسا خورنى، مەدیيان نووسیوە، ئیستراپۆن، مدیای نووسیوە، سەلمانازارى دووهمى پاشای ئاشور، لەناوە‌پراستی سەدهى نۆی پ.ژ ئامادای نووسیوە. هیرۆدۆتى یۆنانى، مەدرى نووسیوە. لەئاقیستا ئاماژە بەرەگە دراو (رەى)، بەهەرچال وشەى رەسەن هەمان مادایە كە لەتەورات و كەتیبەكاندا ئاماژەى پێدراوە.

هیرۆدۆت دەلیت: ماده‌كان لەعەهدى قەدىم، بەئاریان ئاسراو بوون، دواتر خۆیان ناونا ماد. مسیۆ برس، میژوونووسى كەلدانى، لەسەر ئەو باوە‌رەیه كە لەپۆژگارى كۆن، ماده‌كان دەستیان بەسەر بابێدا گرتوو و بۆ ماوه‌ى ۲۲۴ سال لەو سەرزه‌مینە پاشا بوون. ئەم میژوونوسە لەسەدهى سیی پێش زاین ژیاوە. ئەگەرى هەیه مەبەستى فەرمانبەرەوایه‌تى گوتیبەكان بێت كەئارامسییانی شكستدا.

سنورى مادستان

بەهەمان شیوه كە ئەجم ئەلدەوله لە (كفایه الجغرافی) ئاماژەى پێداوە، كۆتایی سنوورى ماد بەم شیوه‌یه: لەباكور: دەریای خەزەر، لەپۆژئاوا: ئەرمنستان، لەباشور: سەرزه‌مینى پارس و سوزیان (خوزستان)، لەپۆژه‌لاتەوه: ئارى (ئەفغانستان) كەپێشتر بەئاریا ناو براوە. ناوه‌ندى دەولەتى مادی بەئیکباتان ئاساندووه كەسەرەتا تەنیا قەلایەك بووه و دژوزس

(توس) لەسالی ١٢٨٠ پێش ئیسلام، بنیاتی ناو و دواتر سولتانهکانی پارس بۆ فراوان کردنی هەولیان داو و کەم کەم گەورە بوو. دواتر دەنووسیت: شیمانە دەکریت هەمەدانی ئەمپرویی لەجینگە ئێ و قەلایە دروست کرابیت. بەلام هیرۆدۆت و فیردەوسی سنووری دەولەتی ماد بەمشێوەیە دەستنیشان دەکەن: لەپۆژەلاتەو: پووباری جەیحون کە بەپووباری ئامویە ناوی دەبەن و لەسنووری تورکستان تێدەپەریت و دەرژیتە ناو دەریاچەیی ئورال. لەکۆندا دەرژایە دەریای خەزەر.

لەپۆژناو: پووباری هالیس لەسەر سنووری ئاسیای بچوک کە بەپووباری قەزەل ئیرماقیش بەناویانگە و دەرژیتە ناو دەریای رەش.

لەباکورهو: دەریاچەیی خەزەر و پووباری ئاراس و چیاوی ئارارات کە بەدەریای رەش کۆتایی دیت.

لەباشورهو: سنووری پارس و خوزستان. لەم دیاریکردنەدا کوردستان بەشیکە لەدەولەتی ماد.

دەستەپەکی دیکە سنووری دەولەتی ماد بەمشێوەیە دەستنیشان دەکەن:

لەباکورهو: ئەرمنستان و دەریای خەزەر و تورکستان.

لەباشورهو: پارس و عیلام، خوزستانی ئەمپرویی و عێراقی عەرەب.

لەپۆژناو: پووباری هالیسی قەزەل ئیرماق، یانی سنووری دەولەتی لیدی لەئاسیای بچوک و سنووری بابلیستان.

لەپۆژەلاتەو: سنووری ئەفغانستان. لەم دیاریکردنەدا دووبارە کوردستان بەشیکە

لەدەولەتی ماد. ئەگەر بمانەوێت کوردستان لەدەولەتی ماد جیاکەینەو، سنووری راستەقینەیی دەولەتی ماد دەبێتە:

لەپۆژناو: ئەرمنستان و کوردستان، لەباشورهو: خوزستان و پارس.

لەپۆژەلاتەو: ئەفغانستان. لەباکورهو: تورکستان و دەریاچەیی خەزەر و چیاکانی ئارارات.

ئەمە سنووری راستەقینەیی سەرزمینی مادە کە بۆ دوو بەش دابەش دەکریت: یەکەم مادی

گەورە کە بریتی بوو لەعێراقی عەجەم: یانی کرماشان، هەمدان، قەزوین، رەیی، عێراق،

نەهاوند، ئیسفەهان و هتد، لوپستان و مازەندەران و خوراسانیشت لەم دەستەپەدایە.

دووم مادی بچوک که بریتی بووه له نازره بایه جان.

ناوهندی پاشایه تی ماده کان، پینش که یقوباد، تیسفون بووه (بیست و پینج فرسه خ له دوری به غداد له که ناری پوژمه لاتی دیجله که به مادیان ناویان بردووه) دواتر هم ناهه گورانی به سر هاتووه و بوته مادیان.

له پوژگاری که یقوباد که دهولته تی مادی دامه زران دووه، پایته ختی دهولته که بو ئیکباتان گوزرایه وه یانی هه مه دانی نه مړی که به شاری سهوز ناوی ده بن و تا سرده می روو خانی پاشایه تی نازدیك، باوه گه وریتی کوروشی مهن، وه پایته ختی ماد ماوه ته وه. له زه مانی کوروش ماوه یه که هه مه دان و دواتر (نه حمسا) که نیسفه هانی نه مړییه، پایته ختی ولاتی ماد بووه. فرمانی کوروش سهبارت به ناهه دان کردنه وه ی بهیت نه لموقه دهس لهو شاره دوزرایه وه به هه مان شیوه که له ته ورات کتیبی عزرا (عزین) بهشی شه شم ناماژه ی پیدراوه. هم بابته نه وه مان بو روون ده کاته وه که پاشایه تی کوروشیان به پاشایه تی ماد ناو بردووه نه که پاشایه تی هه خامه نشی. دواتر ناماژه ی پیده دهین.

ناوهندی حکومه تی مادی بچوک، شاری ورمی بووه که شاری ده رکه وتنی زهرده شت وه خشوری کورده.

ولاتی ماد، بو ماوه یه کی زور ژیردهستی دهولتی ناشور و باجیان بهو دهولته داوه، به هه مان شیوه که شه مشی نه داد، چواره مین پاشای دهولته تی ناشور له سالی ۸۲۴ تا سالی ۸۱۲ پ.ز دهولته تی مادی له ناو ریزی دهولته ته ژیردهست و ملکه چه کانی خوی ناو بردووه.

تگلاس پالازاری دووم، پاشای ناشوریش له سالی ۷۴۴ پ.ز له گه ل مادیان جهنگاون و هه موو تایه فه کانی مادیان ملکه چی خویان کردووه.

له ناوه پوکی بهشی ۱۷ و ۱۸ کتیبی (ملوک) نه وه مان بو روون دهیته وه که ولاتی ماد یا بهشیکی له ژیر دهستی سه لمانازار بووه.

له کتیبی (نخبه الازهریه) چاپی میسر له بهرواری ۱۹۰۳ زایینی، له لاپه په ی ۵۲۰ ناماژه ی پیدراوه: بهشی باکوری فارس، ژیردهستی دهولته تی ناشور بوون، دواتر سه ربه خوی به دهست هیناوه و دهولته تی مادیان پیکهیناوه. دواتر دهولته تی فارس و ماد به فرمانده یی کوروشی مهن، سه ربه خوی خویان تا ده رکه وتنی نه سکه ندهری یونانی پاراستووه.

سهبارت به ماوه ی ژیردهستی مادی، بوچوونی میژوونووسان جیاوازه. هیرو دوت نهو

ماوهیه به پینسه د سال دزانیت. به لام که تیبه کانی ناشوری به دوو سه دهی ده خه ملینن که سه ره نه جام له له سالی ۶۰۶ پ. ز کۆتایی پیدیت و دهولهتی ناشور بۆ هه میسه له ناو ده چیت.

بهندی سییه م: سه بارهت به دامه زرانندی دهولهتی ماد

له بهر شهوهی له سه ره تا کانی میژوو تا زهمانی دامه زرانندی دهولهتی ماد، به رده وام تایه فکانی کورد و ماد (یانی کورده کانی ئارارات و کورده کانی پۆژه لاتی زهمین) له گه له دهولهته کانی ناشور و کهله و عیلام پرو به پرو بوونه ته وه، پیویسته به شیوه یه کی کورت له گه له میژووی شهو سی دهولهته ناشنا بین.

خوینده وه یه کی کورت بۆ میژووی سی دهولهته که کهله، ناشور، عیلام

له شوینه واره دۆزراوه کانی به غداد و کهنداوی فارس، شهوه پروون بۆته وه که له ده وروبهری پینچ هه زار سال پ. ز (حهوت هه زار سال پیش نووسینی شه م کتیه) دهشتیکی فراوان که له وهی دوو پروویاری دیجله و قورات به یه که ده گهن و شهت له لعه ره ب پیکدینن، له و پۆژگاره دا به شه نعهار ناسراو بووه (سه فهری ته کوینی ته ورات، به شی دهیه م) و له نیستادا شه دهشته به دهشتی عیراکی عه ره ب ناو ده بهن.

له و پۆژگاره دا که به سه ره تا کانی میژوو نووسراوه، دوو دهسته له و دهشته دا بوون به ناوه کانی شومیری (سوماری) و ئاکادی. هه ردووک سه ره بخو و جیاواز ژیا نیان به سه ر بردووه. خاوهنی نووسین و شارستانیته بوون. کانزاکان و زیپ و زیو و هه لکۆلین له سه ر به رد و نه ندازیاری شارهزا بوون. شه م دهسته یه، شه وانه ی له ولاتی شومیر نیشته جی و له باکوری بابل بوون، به فومیر ناسراون. نووسینی بزمار ی له یادگارییه کانی شه م دهسته یه. شه وانه ی له ولاتی نه کاد و له باشوری بابل نیشته جی بوون، به ئاکادی ناسراون. ناوی هه ر دوو ولاته که یانی شومیر و ئاکاد له کتیه به کانی عه هدی عه تیق ئاماژه ی پیدراوه و دانیشتووانه کانیان زۆر له که لدانییه کان کۆنترن چوونکه میژووی که لدانییه کان که له مناله کانی سامن و ماوه یه که زۆر دوا ی شه وان روویان کردۆته شه و ناوچه، له ده وروبهری سه ده ی نو ی پ. ز دهست پیده کات به لام میژووی شومیر و ئاکاد چه ند هه زار سال پ. ز تیده پرینیت. له بهر شه مه ناتوانین میژووی شه وان به میژووی کهله ناو به بین به لکو ده بیت ناوی میژووی شومیر و ئاکادیان لی بنین.

ناشورییه‌کان ناوی که‌لده‌یان داوه به‌بابل که له‌که‌تیبه‌کانی نه‌وان، له‌سه‌ده‌ی نو‌ی پ.ز ده‌بینریت.

له‌نیوان زانا‌کان و لی‌کۆله‌وه‌ران جیا‌وازی هه‌یه له‌وه‌ی کام یه‌ک له‌م دوو ده‌سته‌یه (شومیر و ئاکاد) پیشتر ده‌ستیان به‌سه‌ر شه‌نعاردا گرتووه. به‌م دوا‌ییانه نه‌وه پوون بویه‌وه که‌پیش هاتنی مناله‌کانی سام بۆ نه‌و ناو‌چانه، سه‌ره‌تا شومیرییه‌کان ده‌ستیان به‌سه‌ر که‌ناره‌کانی که‌نداوی فارسدا گرتووه. کینگ نه‌م بۆ‌چوونه پشتراست ده‌کاته‌وه. (میژووی پیرنیا، لاپه‌ره‌ی ۲۴).

تا دۆزینه‌وه‌ی شوینه‌واره‌کان (= یانی سالی ۱۸۴۲ زایینی) زانیارییه‌کی نه‌وتۆ له‌سه‌ر بارودۆخی ژیا‌نی نه‌و دوو ده‌سته‌یه له‌به‌رده‌ستت نه‌بوو به‌لام له‌ئێستادا پوون‌کردنه‌وه‌ی بارودۆخی ژیا‌نی نه‌وان به‌هۆی دۆزینه‌وه‌کانی بابل و عیلام، که‌م که‌م روون ده‌بیته‌وه.

ولاتی شومیر بریتی بووه له‌ویلایه‌ته‌کانی ئور و ئه‌ری‌دو و ئه‌روخ و لارسام و لاگاش و ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ر و سه‌رزهمینه په‌یوه‌سته‌کانی دیکه له‌که‌ناره‌کانی که‌نداوی فارس. ولاتی ئاکاد پێکهاته‌وه له‌ویلایه‌ته‌کانی نیپور، سیپار و ئاگاده و بابیلۆ (= بابل) که‌پایته‌ختی ولاتی ئاکاد بووه و سه‌رزهمینه په‌یوه‌سته‌کانی دیکه له‌بابلستان.

نه‌م دوو ده‌سته به‌رده‌وام سه‌رقالی جه‌نگ و په‌لاماردانی یه‌کتر بوون و له‌ژێر فه‌رمانه‌وا‌یی سه‌رۆکی په‌ره‌ستگا‌کان که‌ به‌ (پاتسی) ناویان بردوون، ژیا‌نیان به‌سه‌ر بردووه. هه‌رکام له پاتسیه‌کانی نه‌م دوو ده‌سته سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هی‌نابی‌ت، خۆی وه‌ک پاشای هه‌ردوو ولاته‌که‌ ناو بردووه (پاشای شومیر و ئاکاد).

یه‌کێک له‌کو‌نترین پاشا ئاماژه پێ‌دراوه‌کان، پاشای ئوره به‌ناوی ئورا که‌ئاکادی خستۆته ژێر فه‌رمانی خۆی. له‌به‌ر نه‌مه به‌پاشای شومیر و ئاکاد ناویان بردووه. به‌پیتی شوینه‌واره دۆزراوه‌کانی نه‌و پۆژگا‌ره، چه‌ندین هۆز له‌هۆزه په‌سه‌نه‌کانی کورد که‌بریتی بوون له‌لۆلۆ، گوتی، کاسی و هوری (سوباری) و ده‌سته‌یه‌کی گه‌وره که‌دانیش‌تووانی ناوچه‌ی زاگروسیان پێکهێناوه، له‌با‌کور و با‌کوری پۆژه‌ه‌لاتی ئاکاد و شومیر، یانی کوردستانی نه‌م‌پۆ، نیشته‌جی بوون و له‌کو‌تاییه‌کانی باشوری پۆژه‌ه‌لاتی نه‌م ده‌سته (کوردان) عیلامییه‌کان سنوری ولاتی عیلامییه‌کان ده‌ستی پێ‌کردووه.

عیلامییه‌کان هه‌رچه‌ند به‌شیک له‌دانیش‌تووانی زاگروسن، به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی هی‌شتا پوون

نەبۆتەو پەییوەندییان لەگەڵ نەژادی کوردا ھەبێت، ناتوانین ئەوان بەکورد بزانی.

دانیشتووانی شومیر و ئاکاد ھەندی کات پێکەو و ھەندی کات جیا جیا پەلاماری دەولەتی عیلامیان داو. سەرئەنجام لەدەوروبەری سالی ٢١٤٠ پ.ز ھەردوو دەستەکە یەکیان گرتوو و دەولەتی کەلەدیان دامەزراندوو (=یانی دەولەتی بابل). ھەموو ویلايەتەکان و شارەکانی شومیر و ئاکاد بەکەلەداو براو. ھەر شارێک خواوەندیکی تایبەت بەخۆی بوو کە دانیشتووانەکە ی پەرەستشیان کردوو و پەرەستگایەکیان بو دروست کردوو. کاهینی پەرەستگا وەك ناماژەمان پێدا، پاشای ئەو شارە بوو. ھەركات ھەموو فەرمانرەوای شارەکان کەوتبێتە ژێر دەستی یەك فەرمانرەوا (پاشا) ئەویان بەشای شاكان ناو بردوو.

پاشاکانی کەلەدا زیاتر لەدوو ھەزار سال بەوپەڕی ھێز و دەسلەتەو، پاشایەتیان کردوو. لەم ماوەدا تەنیا سێ جار لەبەرەبەر نەتەوکانی دیکە شکستیان خواردوو، یەكەم: لەسەدە ی بیست و شەشەمی پ.ز کە لەسەر دەستی کوردانی گوتی، شکستیان خوارد.

دووەم: لەسەدە ی بیست و دووھەمی پ.ز کە لەعیلامییەکان شکستیان خوارد لەپۆزگاری پاشایەتی کورد ناخونتای یەكەم، پاشای عیلام.

سێھەم: لەناوەراستی سەدە ی ھەژدە ی پ.ز (١٧٦٠) کەدووبارە لەسەر دەستی تایەفە کوردەکان پووبەرووی شکست بوونەو. (دواتر ناماژە ی پێدەدەین)

بەناوبانگترین پاشای کەلەدا، یانی دەولەتی ئاکاد، سارگینا (=سارگونی یەكەم) بوو کە لەدەوروبەری ٣٨٠٠ پ.ز لە ئاگادە (=ئاگادە) لەسەر تەختی پاشایەتی دانیشتوو، لەدەوروبەری پێنج سەدە پیش گيومەرس، یەكەم پاشای سیلسیلە ی پیشدادی کەزەردەشتییەکان ئەو بەئادەم یا باوکی مروقەکان دەزان.

سارگونی ناماژە پندراو، پاشایەکی جیھانگیر بوو، ولاتی شومیری خستۆتە ژێر فەرمانی خۆی، دەولەتی کەلەدی گەیانندۆتە ترۆپیکی ھێز و دەسلەت و چەندین جار عیلامییەکانی شکستداو و تا سوریه و شیوەدوورگە ی سینا پیشرەوی کردوو.

بەفەرمانی ئەم پاشایە، ھەموو نوسراوەکان سەبارەت بەیاساکانی بەرپۆەبردنی ولات و مەزھەب، جادو، داب و نەریتەکان، ئەستێرناسی، صرف و نەحو بو زمانى سامی وەرگیردراو و لەپەرەستگای ئەرۆخ تۆمار کراو. شاری ئەرۆخ بەشاری کتیب بەناوبانگە. لەتەورات وشە ی (عەرك) تۆمار کراو. (سەفەری تەکوین، بەشی دەیەم).

لهسەر نهژادی دهستهی شومیر و ئاکاد، میژوونووسان و لیکۆلهرهوان بۆچوونهکانیان جیاوازه. دهستهیهک ئهوان بهمنالهکانی حام کوپی نوح دهزانن، دهستهیهکی دیکه ئهوان بهمنالهکانی سام کوپی نوح بهلام بهداخهوه ئهگەر ئیمه باوه پیمان به میژووی یههود، مهسیحی و ئیسلام ههبیئت، له میژووه که دهولهتی کهله (شومیر و ئاکاد) سهرقالی فراوان کردنی سنووری دهولهتهکی خۆیانن، یانی ۲۸۰۰ پ.ز که سارگۆنی یهکه م پاشایهتی کهله دهکات، هیشتا سام و حام له دایک نه بوون چونکه میژوونووسهکانی ئه و سێ دینه سهرهکییه، میژووی ئادهم بۆ ۴۰۰۴ پ.ز دهگیرنهوه.

دهستهیهکی دیکه ۵۵۷۵ پ.ز و دهستهیهکی دیکه ۵۵۰۸ پ.ز. له ئافرانندی ئادهم تا له دایک بوونی سام به پیی و تهکانی تهورات و میژووی نه تهوهکان، ۲۱۵۲ ساله.

ئهم ژمارهیه له ۴۰۰۴ کهم دهکەین، ۱۸۵۲ ده مینیتتهوه که ده بیئت له ۲۸۰۰ میژووی سارگۆنی یهکه می کهم بکهین تا سام له دایک بیئت یانی ۱۷۵۸ سال دوا پاشایهتی سارگۆن، سام چاو به دنیا هه ل دینیت که میژوونووسان سارگۆن و نه تهوهکی بهمنالهکانی ئه و یا حامی برای دهزانن!!!

ئهم لیکدانه وانه بۆمان پوون دهکاتهوه که دیاریکردنی میژووی ئافرانندی ئادهم یا جیهان، بهم ئه نازه و بگره چهن دین هزار به رابه ریش، به دور له هه له ناییت.

دهستهیهک له میژوونووسان، نه تهوهی عیلام بهمنالهکانی عیلام کوپی سام کوپی نوح دهزانن بهلام بۆچوونی دیولافوا و دیمورگان، دوو سه روکی وه فدی لیکۆلینه وهکانی فره نسا، لهسەر ئه وهیه که عیلامیه کان حه بهشی بوون (یانی لهمنالهکانی حام).

به ره چاو کردنی ئه و کیشهی سه ره وه که ئاماره مان پێدا، له و پۆژگاره دا هیشتا سام یا حام چاویان به دنیا هه ل نه هیناوه. حه بهشی بوونی عیلامیه کان له گه ل نووسینهکانی تهورات و هه موو میژووهکانی جیهان، جیاوازی هیه چونکه به هه مان شیوه که کتیبهکانی عه هدی عه تیق و میژووی نه تهوهکان ئاماره یان پێداوه، عیلام کوپی سام کوپی نوحه و حه بهشییه کان لهمنالهکانی حام کوپی نوح و ره شپێستن.

شیمانه ده کریت ئه و به لگه و بوره انانهی ئهم دوو زانایه ی بۆ ده ربهرینی ئه و بۆچوونه هانداوه، سه بارهت به نه ژادی عیلام نه بیئت، یانی که سانیکی دیکه له نه ژادی حام له ولاتی عیلام بوو بیئت که سه ره چاوه ی شوینه وار و هه لکه ندنه کان بن و به هو ی تیکه ل بوونیان له گه ل

مێژووی عیلام، ئەوانیان بە عیلامییەکان زانییەت.

یا ئەوەی ئەگەری هەبە ئەو بەرھەمانە لەحەبەشەو بۆ عیلام ھێنرابێت و یا لەکاتی پاشایەتی عیلامییەکان، دەستەبەك لەحەبەشییەکان دەستیان بەسەر ولاتی عیلامدا گرتبێت و عیلامییەکانیان لەولاتەکیان دوور خستبێتەو و یا لەژێر کاریگەری ھێز و دەسەلاتی خۆیان ئەوانیان کپ کردبێت و دووبارە عیلامییەکان دەسەلاتیان گرتبێتەدەست و ژیانیکی نوێ و دەولەتییکی سەربەخۆیان دامەزراندبێت بەھەمان شیوە کەبۆچوونی خودی دیمۆرگان سەبارەت بەزمانی عیلام، ئەم بۆچونەی دوایی پشتراست دەکاتەو کەدەلێت: زمانی پەسەنی عیلام، ئەنزانی بوو کە لەسێ ھەزار سال پ.ز پششتگۆی خراو. دوای ئەو زمانی شومیری و زمانی سامی لەو ناوچەیە بڵاو بۆتەو و جاریکیتر لەسالی ۱۵۰۰ پ.ز دووبارە زمانی ئەنزانی سەری ھەڵداوەتەو.

ژیانەو و زیندوو بوونەوێ زمان، لەکاتی کدا ئەگەری دەبێت کە قسەکە رانی زمانە کە لەدەرئەنجامی کۆمەلەیک پروو داو بەپششتگۆی خستنی زمانەکیان ناچار کرابێت و دوای ئەمانی کۆسپ و تەگەرەکان، سەر لەنوێ زمان و دروشمە نەتەواییەکانی خۆیان زیندوو بکەنەو، جیاواز لەو ئەگەر زمان بەشیوەیەکی تەواو بمریت، یانی قسەکە رانی بەتەواوی لەناو بچن، چیت زیندوو بوونەوێ بەشتیکی نەکران دیتە بەرچاو.

سنوری دەولەتی عیلام بەھۆی ھەلکەندن و شوینەوارە دۆزراوەکان، بەمشێوەیە دیاریکراوە: لەپۆژھەلاتەو: بەشیک لەپارس، لەباکورەو: ئەو ڕینگە لەھەمەدانەو بەرەو بابل پۆشتوو، لەپۆژئاوا: پووباری دیجلە، لەباشور: کەنداوی فارس تا بوشیھر (=لەکۆندا بە پەشر ناوی براو).

بەم پێیە ولاتی عیلام بریتی بوو لە خوزستان و لوپستان و پشتکۆ و چیاکانی بەختیاری. شوش کە پایتەختی ئەم دەولەتە بوو، وەک یەکیک لەشارە کۆنەکانی جیھان لەقەلەم دەدریت کە تا سەردەمی ئەسکەندەری مەزن ناوەدان بوو. لەکتیبی عەھدی عەتیق، نامارە بەوشەیی شوشەن دراو (=سوسەن گول، گۆلی سویسنە).

بەھۆی شوینەوار و ھەلکەندراوەکان، سێ قۆناغ بۆ دەولەتی عیلام دیاریکراو: یەکەم: قۆناغی پێش مێژوو، لەھەشت ھەزار سال پ.ز تا سالی ۲۲۲۵ پ.ز. قۆناغی دووھم: قۆناغی پەییوەندی عیلام لەگەڵ دەولەتی بابل، لەسالی ۲۲۲۵ پ.ز تا سالی

٢١٠، ئاناتۆمی وهك پاشای گوتییەكان ناساندوو كه ئەم پاشایە لەدەورو بەری ٢١٠٠ پ.ز. یانی هاوكات لەگەڵ پاشایەتی هوشەنگی پیشدادی، دژی عیلامییەكان جەنگاوه. خودی ئاناتۆم دەلیت: بەسەختی عیلامییەكانی تێكشكاندوو. لەشویئەوارەكان ئەو ئەنجامە بەدەست دێت كه عیلامییەكان هێرشیان كردۆتە سەر لاگاش، بەلام ئاناتۆم پووبەپوویان بۆتەوه و بەپاشەكشی ناچاری كردوون. ئەم جەنگە كەم كەم بەردەوام بوو تا ئەوهی ئاكادییەكان جیگەیی شومیرییەكان دەگرنەوه و سەرئەنجام دەتوانن عیلامییەكان بەدانی باج ناچار بكەن. (میژووی گشتی، رەزا ئەخەوی لاپەرەیی ١٩٥).

پایتهختی ئاناتۆم شاری لاكاش بوو. چونكه میژووی ئەم پاشایە پێنج سەدە دواي شكستی نارامسینه، ناتوانن ئەو بەیەكەم پاشای گوتی بزائین.

لەدەورو بەری ٣٠٠٠ پ.ز، ئاناتۆمی دووهم جاریکی دیکە عیلامییەكانی شكستداوه كه هێرشیان كردۆتە سەر لاكاش. نووسراویك كه كاهین (نین مار) بۆ یەكێك لەهاورپێكانی خۆی نووسیوه و لەخۆگری ئەم رووداوهیە، زیاد لەراده سەرنجراكێشه (پیرنیا، لاپەرەیی ٦٢).

لەمیژووی كۆنی پۆژەهەلاتی نزیك، لەخشتەیی پاشاكان، دووبارە ئاماژە دراوه كه لەسالی ٢٩٠٠ پ.ز، لۆگال زاکیسی گوتی، پاشای ئەروخ و شومیر بووه و دەستی بەسەر هەموو بەشەكانی كەلدەیی سەرودا گرتوو.

لەدەورو بەری ٢٨٥٠ پ.ز بەپیتی ئەو كه تیبانەیی لەناوچەیی لۆلۆبوم (یانی ولاتی لۆلۆ، لەنیوان سلیمانی و بەغداد) دۆزراونەتەوه، ئانۆبانیینی پاشای گوتی، كه خۆی لەنەژادی گوتییەكانە، پاشای ولاتی گوتی (شومیر و ئاكاد) بوو. پایتهختی دەسەلاتەكەیی لاكاشە. ئەو تاشەبەردە نەخشینراوهی لەزەهاو دۆزراوتەوه، سەبارەت بەم پاشایە.

دواي ئەوهی عیلامییەكان لەپۆژگاری ئەم پاشایە، لەهێرش كردنە سەر شومیر بۆ هیوا بوون، برباری خۆیان گۆریوه و هێرشیان كردۆتە سەر ئاكاد.

مانیشتو، پاشای رۆحانی ئاغاده، كه سەرۆکی هۆزی كیش بوو، لەگەڵ عیلامییەكان جەنگاوه و پاشای عیلامی وهك ئەسیر بردۆتە ئاغاده و ولاتی عیلامی بەدانی باج بەئاكاد ناچار كردوو. ئینجانهیهك كه لەنیپ پور دۆزرایەوه، لەسەری نووسراوه: لەتالانییەكانی عیلامە.

۷۴۵ پ.ز.

قۇناغى سىيەم: قۇناغى پۈۋبەپۈۋ بوۋنەۋەي دەۋلەتى عىلام و ئاشور. لەسالى ۷۴۵ پ.ز تا سالى ۶۴۵ پ.ز كەدواتر ئامارەي پىدەدەين.

دوای سارگۇنى يەكەم، نارامسىنى كۆرى لەدەۋرەبەرى ۲۷۰۰ پ.ز لەسەر تەختى پاشايەتى كەلدە (شومير و بابل) دانىشتوۋە. پاشايەكى بەتوانا و خاۋەن دەسلەت بوۋە. بەرھەم و تەلارەكانى ئەم پاشايە بەلگەن بۇ ھىز و توانايى و دوورنەندىشى ئەو. بەپىنى لەۋجە دۆزراۋەكانى سەردەمى ئەم پاشايە كە لەدەرىبەندى گاور لەچىاي قەرەداغ لەلايەن ميجر ئىدمۇنس دۆزرايەۋە و تاشەبەردىكى دىكە كەدىمۇرگان دۆزىيەۋە، ئەم پاشايە ھىرشى كىرەۋتە سەر ولاتى لۇلۇ و شاتون (ساسون) پاشاي لۇلۇيىيەكانى شكستداۋە و دەستى بەسەر ولاتەكەيدا گرتوۋە. دواتر گوتىيەكان كەھاۋنەزادى لۇلۇيىيەكان و لەناۋچەي كەركوك نىشتەجى بوون (لەبنەمادا نىشتەجى چىياكانى زاگروس بوون)، ھىرشىيان كىرەۋتە سەر ولاتە كەلدە. نارامسىن لەبەرەبەر ھىرشى گوتىيەكان نەيتوانىۋە خۇپراگرى بىكات، تىكشكاۋە و دەسلەتلى لەدەستداۋە. لەئەنجامى ئەم شكستە، ولاتى لۇلۇيش پزگار بوۋە و جارىكى دىكە سەرىخۇيى خۇي بەدەست ھىناۋە.

دوای شكستى نارامسىن، ويلايەتى ئاكاد كەۋتۆتە ژىردەستى ئەرىخ (-ئەروخ). پىنج پاشاي ئەرىخ، بۇ ساۋەي بىست سال لەو ويلايەتە پاشايەتيان كىردوۋە. دوای ئەو گوتىيەكان، دەستيان بەسەر ئەكادىش گرتوۋە (میزوۋى پۇژەلاتى نىك، ل ۱۸۹). زىاتر لەدوۋ سەدە، ولاتى كەلدە (شومير و ئەكاد) لەژىر دەستى پاشاكانى گوتى بوۋە، تەننەت پاشا بەتواناكانى لاگاش ژىردەستە و باجىيان بەدەۋلەتى گوتى داۋە بەلام چۆنەتى پاشايەتى گوتىيەكان و ئەۋەي لەكاتى پاشايەتى خۇيان چۆنيان ھەلسوكەوت كىردوۋە و چەند كەسيان پاشايەتى كىردوۋە و ناويان چى بوۋە، ھىشتا نەدۆزراۋەتەۋە.

پروفيسور سپايزار لەكتىبەكەيدا دەنوسىت: دوۋاين پاشاي گوتى لەولاتى ئاكاد، تىريگان بوۋە و ھەرۋەھا دەنوسىت بەپىنى ناۋە ھاۋبەشەكان، دەبىت لەپۇزگارى زۇر كۇن، گوتىيەكان پۇشتىتە ناۋ ولاتى شومير و دوای گرتنە دەستى دەسلەت بەتەۋاۋى، دەستيان بەسەر ئەكادىشدا گرتىت (نەتەۋەكانى ميزوپۇتاميا، لاپەرەي ۱۹).

نووسەرى ميزوۋى كۇنى پۇژەلاتى نىك، مىستەر ھۇل، لەخشتەي پاشاكانى كۇن، لاپەرەي

لەم پۆژگاردەدا، بەو شیوەی مێژووەکان باسی لێوەدەکەن، جەمشیدی پیشدادی، تازە لەسەگستان، لەسەر تەختی پاشایەتی دانیشتوو و سەرقاتی ریکخستن و بەرپێوەبردنی کاروباری ولاتەکەیی بوو. دواى ئانۆبانیی پاشای گوتی، پاشایەکی گەورەى دیکەى دەرکەوتوو بەناوی گوت نا یا گودنا. لەشارى لاکاش لەسەر تەختی پاشایەتی کەلدە (شومیر و ئاکاد) دانیشتوو و پێنجەم پاشای گوتییەکانە. ئەم پاشایە چەندین جەنگی ئەنجامداوە، ئەزانییەکانی (عیلامییەکان) خستۆتە ژێر دەستی خۆی. لەوێرانەکانی لاکاش، کەمسیۆ دوسارزکی فەرەنسەوی دۆزییەو، شۆینەواری کۆشکی ئەم پاشا کوردە دەرکەوتوو کە لەسەر خشتەکان ناوەکەى نووسراوە. دواتر لەسالی ٢٨٠٠ پ.ز سارگۆنی دووەمی ئاکادی دەرکەوتوو و لەجەنگی سەخت، شارلاکی پاشای گوتی تیکشکاندوو و کۆتایی بەپاشایەتی گوتییەکان هێناوە (مێژووی کۆنی پۆژەلاتی نزیک، لاپەرەى ١٦٨).

سارگۆن دواى ئەم سەرکەوتنە گەورە، گوتییەکانی لەسەرزمینی بابل بەرەو زاگرووس، شۆینی سەرەکی خۆیان دوور خستۆتەو (لورستانی ئەمڕۆ). دەستەیک نووسیویانە: پاشایەتی گوتی لەسەردەستی ئوتوگالی پاشای ئور (ئوروک) کۆتایی پێهاتوو.

ئەم سارگۆنە کەم کەم ولاتەکەى خۆی فراوان کردوو، لەپۆژناوا تا سەرزمینی شام و لەباکوروو تا پشت چیاکانی زاگرووس یانی کرماشانی ئەمڕۆیی، سنوری دەسلاتی خۆی درێژی کردۆتەو و سەرئەنجام تا ولاتی مادپیشڕەوی کردوو.

تەواوی ناوچەى کوردستان، لەسنوری ئەم پاشایە بوو. بۆ ماوەى سێ سەدە کوردەکان باجیان بەدەولەتی بابل داوە.

دواى سارگۆنی ئاماژە پێدراو، چیتەر پووداویکی ئەوتۆ نەدۆزراوەتەو تا لەسەرەتاکانی سەدەى بیست و پێنج (٢٦٠٠ پ.ز) بەرابەر لەگەڵ سالی (٢٩٠٠ ئافراندنی ئادەم) کەدەبیته نزیکەى چوار هەزار و شەشسەد سال پێش ئیستا، زوحاکی عەرەب، لەزەمانی دەولەتی بابل، هێرشى کردۆتە سەر ولاتی پیشدادیان (پارس و ماد) و دەولەتی جەمشیدی لەناو بردوو و پارس و مادەکانی خستۆتە ژێر رکینی دەسلاتی خۆی. لەسالی ٢١٩٢ پ.ز فەرەیدونی پیشدادی، بەهاوکارى کاوەی ئاستنگەری ئیسفەهانی کە لەنەژادی ماد بوو، دەرکەوتوو و ولاتی پیشدادی لەژێردەستەیی کەلدانییەکان بزرگەر کردوو.

دواى ئەم پۆژگاردە، شکۆ و مەزنی سەر لەنوی بۆ شومیرییەکان گەراوەتەو و لەسالی ٢٤٥٠

پ.ز. دونگی پاشای سومەر، پایتەختی شومیری لەلاکاشەوہ بۆ شارێ ئور گواستۆتەوہ. لەم پۆژگارەدا، عیلام لەگەڵ لۆلوییهکان یانی ولاتی لۆلۆ، لەسنوری شومیردا بوون.

دامەزراندنی دەولەتی ئاشور

لەسالی ۲۲۵۸ پ.ز. ئاشور ناویک لەمنالەکانی ئاشور، کوپی سام کوری نوح دەرکەوتوو و لەکەناری دیجلە، کەمێک لەخوارەوێ نەینەوا (یانی لەکەنارەکانی بەرەبر شاری موسلی ئەمرویی) شارێکی بنیات ناو. و بەهۆی ناوی دامەزرێنەری ئەم شارە، بەئاشور ناوی دەرکردوو و دواتر نینە کوپی بلۆز گۆپیویەتی و بناغەی شاری نەینەوای داپشتوو. لەمیژووی نەتەوہ کۆنەکانی پۆژمەلات، چاپی دووہم، لاپەرە ۱۲۵ و میژووی پیرنیا لاپەرە ۲۵ ناماژە پێدراو کە: ئاشور یا ئالاشار ناوی خواوەندی ئەو شارە بوو و لەبەر ناوی ئەم بتە، شاری ئاماژە پێدراویان بەئاشور ناو بردوو.

بەهەر حال ئاشوری ئاماژە پێدراو، دەولەتی ئاشوری دامەزراندوو و لەناوچەکانی باکووری کەلدە تا کوێستانەکانی باکور و پۆژمەلاتی گرتوو. دامەزراندنی ئەم دەولەتە بۆتە هۆی لاواز بوونی دەولەتی کەلدە و عیلامییەکان مەبەستی ئەوەیان کردوو لەژێردەستیی کەلدە خۆیان پزگار بکەن.

حکومەتی ئاشور بۆ دوو قۆناغ دابەش دەکەیت: قۆناغی یەکەم: لەسالی ۲۲۵۸ تا سالی ۷۴۵ پ.ز. کە ۱۵۹۳ سال بەردەوام بوو و دامەزرێنەرەکی هەمان ئاشوری ئاماژە پێدراو و دوایین پاشای ئەم قۆناغە سارداناپال کوپی سەلمانازارە. لەم قۆناغەدا سسی پاشا، پاشایەتیان کردوو.

قۆناغی دووہم: لەسالی ۷۴۵ تا سالی ۶۶۰ پ.ز. کە ۸۵ سال بەردەوام بوو، حەوت پاشا فرمانڕەوایەتیان کردوو. یەکەمیان تەکلاس پالازاری دووہمە و دوامەمینیان، ناسوربانیپالە کە دوایین پاشای هەردوو قۆناغەکە، خۆیان کردە پارووی ئاگر (دواتر ئاماژە پێدەدەین).

لەسالی ۲۲۸۰ پ.ز. کودورناخونتای یەکەم، پاشای شوش (پایتەختی عیلام) دژی شومیرییهکان جەنگاو و دەولەتی بابلی بەزاندوو و شاری ئوری تالان کردوو و پەیکەری نینەیی لەپەرەستگای ئەروخ بۆ ولاتەکەیی خۆی گواستۆتەو و نزیکەی شەست سال، شومیرییهکان ژێر دەستەیی عیلامییەکان بوون.

دواتر له سالې ۲۲۲۰ پ.ز شومېرېیه کان د هسه لاتیان فراوان بووه و خویان له ژېړده سته یی عیلامییه کان پزگار و سیلسیله یی کی نوییان دامه زړاندووه به ناوی نی سین که ناوی شانزه کهس له پاشاکانی سیلسیله یی ناماژه پندراو به ده ست هاتووه و زیاتر له سده سال درېژمې کینشاوره.

له م پوژگار ه دا یانی سالې ۲۱۹۲ پ.ز به رابره له گه ل ۲۲۹۲ ی هاتنه خواری ئاده م، فهره یدونی پیشدادی نه ژاد که له دانیشتووانی ولاتی ماد بووه، به هاوکاری کاوه ی ئاسنگه ری مادی نه ژادی دانیشتووی ئیسفه هان، دهرکه وتووه و ولاتی پیشدادی له ژېړ ده سته یی که لدانییه کان پزگار کردووه و ده وله تی ئاجامی بوژاندو ته وه. ده سته یی که دهرکه وتنی فهره یدون به مه له بۇ سالې ۱۲۷۸ پ.ز ده گېرنه وه. یونانییه کان فهره یدون به ناباس ناو ده بن.

له م دوایان ه دا شومیر و ئه کاد به مه به سستی پوویه پروو بوونه وه ی عیلامییه کان، په یمانیان به ستووه. ریمیسینی پاشای عیلام، هه سستی به په یمانه که ی نه وان کردووه و له سالې ۲۱۱۵ پ.ز هیرشی کردو ته سهریان و بۇ هه میشه شومیر و ئه کادی له ناو بردووه و چیت نه یان توانی ده سه لات بگرنه ده ست و له ناو نه ته وه کانی دیکه دا توانه وه.

دوای نه وه هامورابی، پاشای بابل که له سالې ۲۱۲۳-۲۰۸۰ پ.ز پاشایه تی کردووه، دژی عیلامییه کان ئالای شوړشی به رز کردو ته وه و له یه که مین جهنگ، ریمیسینی پاشای عیلامی شکستداره و قهره بووی شکسته که ی بابلی (شومیر و ئاکاد) کردو ته وه. ئه م پاشایه، بابلی وه ک پایته ختی خوی دیاری وده سستی به ناوه دان کردنه وه ی ولاته که ی کردووه. هامورابی یه کی که له پاشا گهره کانی جیهانه که (یاساکانی هامورابی) به لگه ی مه زنی و گهره یی نه وه. ئه م یاسایانه، کوئترین تۆماریکه تا ئیستا له ژېړ ویرانه کانی شوش دوزراوه ته وه^۱ و هه نو که له موزه خانه لوقه ری پاریس ده پارېژیت.

له سالې ۲۰۹۳ پ.ز ریمیسینی پاشای عیلام هیزه کانی خوی کو کردو ته وه و دژی هامورابی ئالای شوړشی به رز کردو ته وه. هامورابی نه وی له شاری لارسام دهر کردووه به لام له گه ل نه وه یشدا عیلام سهر به خویی خوی له ده ست نه داوه. خونبان نومیان دهرکه وتووه و دووباره بنه ماکانی ده وله تی عیلامی سه قامگیر کردو ته وه.

^۱ - کوئترین تۆماریکه له شوش دوزرا بیتوه و دگر نه یاساکانی سارگونی یه کم که له نوروخ دوزرایه وه، کوئتره.

شەمشوايەلونا، كوپى خامورابى لەگەل^۱ عىلامىيەكان جەنگاۋە، كەدورما بۇكى پاشاى عىلامى تىكشكاندوۋە بەلام دواى ئەو جىگرەكانى، كەم كەم كەمتەر خەمىيان لەخۇيان نىشانداۋە و دەۋلەتى بابل لاۋاز بوۋە و سەرئەنجام لەسالى ۲۰۲۸ بەپىنى گىپرانەۋەكان، كورد و ئاشور و يۇنان، بەلوزى ئاشورى (=بەلغوز) پاشاى ئاشور، كەلدەى خىستوتە ژىر فەرمانپەرۋايى خۇى و پاشايەتى ھەردوۋى ولاتى كەلدە و ئاشورى گرتوتە دەست.

دواى مەرگى ئەو، كورەكەى نىن يا نىنە كەيۇنانىيەكان بەنىنوس ناۋى دەبەن، ھاوسەرى شمارى شارنى بابل (=سەمىرامىس) لەسەر تەختى پاشايەتى دانىشتوۋە و كەلدە و ئاشورى بۇ ماۋەيەك لەژىر دەستا بوۋە و توانىۋىيەتى سنوورى دەسلەتەكەى لەدورگەى ەرب تا ھىند و لەسنورەكانى بەسرە تا چىياكانى قەوقاز فراۋان بىكات. ئەم پاشايە پروپەرۋى دەۋلەتى ماد بۇتەۋە و پاشاى مادى گرتوۋە و لەخاچى داۋە (مىژوۋى ئەتەۋە كۈنەكانى رۇژمەلات، ل ۱۲۰) و (مىژوۋى كۈنى ئەورامان ل ۹۶) و (جاماسنامە، ل ۱۱۵) و (ايىنەى سىكەندەرى ل ۱۰۵).

ئەم پاشايە، بۇ ماۋەيەك گەمارۋى خىستوتە سەر شارى بەلخ. ھەرچەند سوپايەكى گەرەى لەگەلدا بوۋە بەلامە نەيتوانىيۋە ئەو قەلایە بگىرىت تا ئەۋەى شەمارى، كەھاوسەرى يەككىك لەسەردارەكانى نىنە بوۋە، لەگەل چەند كەسىك لەسوپايىەكان، لەپىنگەيەكى دژوارەۋە رۇشتوتە ناۋ شار و سوپاكەى بردوتە ناۋ شار. ئەم بويىرىيە، دلى نىنەى بۇ لاي شمارى پاكىشاۋە و ئەۋى لەھاوسەرەكەى سەندوۋە. ھاوسەرى شمارى بەدواى ئەم پىشھاتە خۇى كوشتوۋە.

نىنە، شارى ئاشورى گۆپىۋە، كەمىك لەسەرۋى ئەو شارە، شارىكى دىكەى دروست كىردوۋە و لەبەر ناۋى ئەو، كوردەكان بەنن ئاۋا ناۋى دەبەن: يانى نىن ئاباد و بەھۋى تىپەپىنى زەمەن و زۆرى بەكار بىردن بۇ ئەينەۋا گۆپاۋە.

دواى مردنى نىنە،^۱ لەبەر ئەۋەى كورەكەى نىنيا (نن نيا) كە يۇنانىيەكان بەنىناس ناۋى دەبەن، منال بوۋە، شمارى بەپىۋەبىردنى كاروبارى ولاتى كەلدەى گرتوتە دەست و بۇ ئەۋەى بەتەۋاۋى كەلدانىيەكان ملچكەى فەرمانەكانى بىكات، لەكەنارەكانى خوارەۋەى قورات، پايتەختىكى گەرەتر لەشارى ئەينەۋاى دروست كىردوۋە كەشارى بابلە و خەسارنىكى

^۱ - جەنازەى نىنە لە ئەينەۋا لەژىر ستوونىك كەھزار زەرە بەرزە، بەخاك سپىردراۋە.

بەدەوری شارەکاندا کیشاوێ کە دەوراندەوری حەسارەکانە حەفتا هەزار مەتر و پانییەکی بەئەندازەیەک شەش عەرەبانە بۆ وێنان بەناسانی لەتەنیششت یەکەوێ بڕۆن، قراوان بوو. لەسەر پووباری قورات کە بەناو شارەکاندا پۆشتوو، پردیکی گەورە هەلبەستوو و لەسەر پردەکە کۆشک و باخیکی دڤیری بنیات ناو. ئەم شارنە بەولتە پان و بەرینەکی خۆیدا گەراو، بناغە ی شارەکان و ڕینگەکانی داپشتوو و لەکوێستانەکان جادە ی لێداو. زۆریە ی بینا مێژووییەکانی ناسیا بۆ ئەم شارنە دەگێرنەوێ وەک باخە هەلواسراوەکانی بابل، کە یەکێک لەحەوت شتە سەر سۆرھینەرەکی جیھانی کۆن بوو.

کەتیبە ی شمارمی لەسارای دەریاچە ی ئورال بەناوبانگە. لەو کەتیبەدا، کردەوێکانی خۆ ی باس کردوو و دەنووسی: سروشت جەستە ی ژنی پێدام، بەلام کار و کردەوێکانم، منی کردۆتە هاوسەری گەورەترینی پیاوێکانی دنیا.

ئەم شارنە، هێرش ی کردۆتە سەر هیندستان و لەپووباری سند گوزەری کردوو بەلام پاشای هیند بەهۆ ی فیلە جەنگییەکان توانیویەتی شکستی پێبینێت (مێژووی ئەتەوێ کۆنەکانی پۆژمەرەلات ل ١٣٠)، (ایینە ی سکەندەری ل ١٠٣ و ١٠٥ و ١٢٥) / (نخبە الازھر یە ل ٥٢٥/٥٣٠)، (مێژووی کۆنی ئەورامان ل ١١٢ و ١١٧) و (جاماسنامە ل ١٢٨).

دوای گەراوە لەم شکستە، گرفتاری جەنگی زابولییەکان بوو و لەئەنجامی شەرەکە بریندار دەبیّت و بەبرینداری دەگەریتەوێ بۆ بابل و دەستی لەپاشایەتی هەلگرتوو.

کۆرەکی نینیا لەسەر تەختی پاشایەتی دانیشوو و دوای سی سال پاشایەتی، لەبەر ئەزانی و زێدەرۆیی، لەسەر دەستی رامسسی دووهم، فیرعەونی میسر، شکستی خواردوو. بەمپییە ولاتی کەلدە و ئاشور بۆ ماوێەک باجیان بەدەولەتی میسر داو.

لەدەوروێ سەدە ی بیستی پ.ز، حکومەتی ئاشوری بریتی بوو لە حکومەتە بچوک و لاوازەکان کە بەزۆری لەژیر کاریگەری چیانشینەکان بوون یانی عەشیرە کوردەکان. ماوێەکی کەوتوونەتە ژنر رکێفی دەولەتی میتانی. یەکەم فەرمانرەوای ئاشوری ئەم قوناغە کەشیمانە دەکرێت لەسەدە ی ٢٢ پ.ز بیّت، کۆری ئەیاکولابا بوو کە ناوێکی هاووشیوێ ناوێ گوتییەکانە. ئوشیپا و کیکیا، فەرمانرەوای کۆنەکانی ئاشور کە لەم قوناغەدا بوون، شیمانە دەکرێت، میتانی بن. یەکێک لەپاشاکانی ئاشور لەسەدە ی ١٩ بەناوی ئاداسی، شیمانە دەکرێت زاگروسی بیّت. دوای ئەوێ پاشایەک بەناوی لولولای، پاشایەتی ئاشوری

گرتۆته دەست که له ناوهکهیهوه دهردهکهوێت سەر به لۆلۆیییهکانه.

دوای لاوازی فیرعه ونهکان، دهوروبه‌ری سالی ١٧٦٠ پ.ز یا به‌پیتی گێرانه‌وه‌ی پرۆفیسۆر سپایزار ١٧٤٦ پ.ز، کورده کاسیییه‌کان یا به‌وته‌ی ئاکادییه‌کان: کاسۆ که له‌چیاکانی زاگرووس نزیک کرماشان نیشته‌جی بوون و به‌کورد هه‌تاو په‌رسته‌کان به‌ناوبانگ بوون، له‌گه‌ل عه‌شیره‌ هاونه‌ژاده‌کانی خۆیان، گو‌تی، لۆلۆیی، له‌ژێر فه‌رمانده‌یی خاندیژ (=کاندیش) سه‌روکی کاسیییه‌کان، ده‌ستیان به‌سه‌ر که‌لده‌دا گرتوه‌ و له‌گه‌ل دانیششتووانی شه‌و سه‌رزه‌مینه‌ تیکه‌ل بوون و ده‌وله‌تیکی به‌هیزیان له‌که‌لده (شومیر) و ئاکاد دامه‌زراندوه‌ که به‌حکومه‌تی کاردۆنیا یا کردۆنیاش به‌ناوبانگه‌، ئهم حکومه‌ته‌ نزیکه‌ی شه‌ش سه‌ده‌ درێژه‌ی کیشاوه‌، له‌سالی ١٧٤٦-١١٧١ پ.ز که‌هیچ ده‌سه‌لاتیک نه‌یتوانیوه‌ به‌م ئه‌ندازه‌یه‌ له‌بابل به‌رده‌وام بێت.

دوای شه‌وه‌ ده‌سه‌لاتی ئاشور دووباره‌ سه‌ربه‌خۆیی خۆی به‌ده‌ست هیناوه‌ته‌وه‌. بلو‌زی دووم که‌ له‌نه‌ژادی شمارمیییه (=سه‌میرامیس)، له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی ئاشور دانیششتوه‌ و به‌به‌شداری که‌چه‌کی ئاتوسا، کاروباری ولاتیان به‌پێوه‌ بردوه‌. دوای مردنی بلو‌ز، ئاتوسای که‌چی به‌ته‌نیا کاروباری ولاتی به‌پێوه‌ بردوه‌. دوای ئاتوسا، به‌لج‌تور ناویک (=به‌ه‌لتور) له‌بنه‌ماله‌ی ئاتوسا، له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی ئاشور دانیششتوه‌ و تا سالی ١٢٨٠ پ.ز پاشایه‌تی ئاشور له‌ده‌ست نه‌ژاد و بنه‌ماله‌ی به‌لتور بووه‌.

ئه‌داد نیراری پاشای ئاشور، له‌سه‌ده‌ی ١٣ پ.ز له‌یه‌کیک له‌به‌ره‌مه‌ دۆزراوه‌کان نووسیویه‌تی:

سو‌پای کاسی و گو‌تی و سو‌پاریم تیکشان‌د. ئهم گو‌تییه‌، هه‌مان گو‌تی هاوچه‌رخ‌ی شومیر و ئه‌کاده‌ که‌پیشتر ناماژه‌مان پێدا.

دواتر له‌سالی ١٢٨٠ پ.ز سه‌لمانا‌زاری یه‌که‌م له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی ئاشور دانیششتوه‌، بازنه‌ی هی‌رش و و په‌لاماره‌کانی بو‌گرتنی ولاتانی دراوسی‌ تا ئورارتو (ئارارات) و خانی گالبات (=له‌ناوچه‌کانی نه‌سیین) فراوان کردوه‌ و چه‌ندین شه‌ری قورسی له‌گه‌ل عه‌شیره‌کانی گو‌تی نه‌جامداوه‌. خۆی ده‌لیت: گو‌تییه‌کان، که‌ له‌ئاسمانی ئهم قو‌ناغه‌دا وه‌ک ئه‌ستێره‌ دهره‌وشانه‌وه‌ و نه‌ته‌نیا به‌هیز و زۆر به‌لکو‌ بو‌ییری و ئازایه‌تی و کاولکاری به‌ناوبانگ بوون، له‌به‌ر به‌ر من ئالای شو‌رشیان به‌رز کردوه‌ و درێژه‌یان به‌دوژمنایه‌تی

خۆیاندا. هەروەها لەکۆتاییەکانی گێڕانەوەی ئەم جەنگە کەسوپای ئاشور دۆژمنەکەی خۆی شکستداوە و چەندین بەلا و کارەساتیان بەسەردا هێناون، سەلمانازار دەنوو سیئە: لەسنوری ئورارتی تا کموخی، لەم سەرزمینە پان و بەرینەدا، خۆینی گوتییەکان وەک ئاو رژا. لەم رستەو بۆمان دەرەکەوێت کەناوچەی شۆرشێ گوتییەکان لەئەرمەنییە تا چیاى توری عابدین بوو.

لەسالی ١٢٧٨ پ.ز تەگلاسی نینی (=تەگلاس ئینین) پاشای ئاشور جاریکی دیکە دەستی بەسەر بابەدا گرتوو و دووبارە دەولەتی ئاشور شکۆ و مەزنی خۆی بەدەست هێناوەتەو بەلام حکومەتی کاسی، یانی دەولەتی کاردونیا، هێشتا سەرەخۆیی خۆی لەدەست نەداوە و لەلاکاش درێژەیان بەفرمانڕەوایی خۆیان داوە.

ولاتی پارس (=زابل و کرمان) کەفرەیدون ئەوانی لەدەستی عەمالیقەکان پزگار^١ و سەرەخۆییان بەدەست هێنا، باجیان بەئاشوریەکان نەدا بەلام ولاتی ماد لەبەر ئەوەی هێشتا لەژێر رکێف و دەسەلاتی پاشاکانی ئاشوردا بوون، باجیان بەئاشوریەکان نەدا. تەنیا حکومەتیکی بچوک لەبەلخ، لەژێر فرمانڕەوایەتی توسەیی (=دیوکس) پاشای ماد مابوو، بەدەولەتی ئاشور نەدا. تاییەکانی دیکەى ماد و پارس و هتد باجیان بەئاشوریەکان نەدا.

لەسالی ١١٩٠ پ.ز شوتروک ناخونتای پاشای عیلام، دەست بەسەر بابەدا دەگرت و تالانی دەکات و هەموو کەلوپەلە گرانباییەکان بۆ شوش دەگوازیوە. پەیکەری مەروخ لەناو تالانییەکان بۆ شوش براوە کەدواى حەفتا سال، دووبارە دەیگەرێننەو بۆ بابل. (لەمێژووی پیرنیا ناماژەیی بەسی سال دراو، لاپەرەیی ٣٣).

شیل خاخین شوشناخی پاشای عیلام، لەپاشا بەناویانگەکانی ئەم قۆناغە. لەپۆزگاری ئەو ئەدەبیات، ئەندازیاری، هەلکۆلین لەسەر بەرد و پیشەسازی عیلام پیشکەوتنی بەخۆیوە

^١ - مەبەست لەعەمالیقە، عەرەبەکانی کەلەدیە کە بەزوحاکییەکان ئاویان دەبن. پاشاکانی میسر لەوانن و لەئەوێکانی عەملاق یا عەملیق کوپی لاود کوپی سام کوپی نوحن کە لەکۆتایی پاشایی جەمشید، لەرێگەى بابل و رووباری فورات هێرشیان کردە سەر ئێران و دەستیان بەسەر ئێراندا گرت. لەلای سویسەو هێرشیان کردە سەر میسر و دەستیان بەسەر ئەو سەرزمینەشدا گرت و نزیکەى پێنەسە و پەنجا سال فرمانڕەوایەتی میسریان کرد. میسرییەکان لەبەر بیابان نشینی و مەرومالات و ئازەلدارى، ئەوانیان بەهیکس ئاو بێدروە یانی پاشا شوانەکان چوونکە لەوشە میسرییەکاندا هیک بەمانای سۆلتانە.

بىنيو، بىنا كۆنەكانى سەر لەنوى نۆژەن كۆدۆتەو و بۆ ھەر بىنايەك كەتیبەيەكى تايبەتى نووسىو و نامازى داو بەوھى ئەم بىنايە ھى كام پاشا و بۆ چ قۇناغىك دەگەپىتەو و ئەگەر خودى بىناكە كەتیبەي لەسەر بووبىت، نووسراو كەي بۆ زمانى ئەنزانى وەرگىپراو. بەم شىوھە ھاو كارييەكى گەرھى لىكۆلەپروانى ئەمروى كىردو و، سىلسىلەي ياپاش لەرۆڭارى ئەم پاشايە لەبابل دەر كەوتن. (١١٨٤ ب.ن).

لە ساڵی ۱۱۷۱ پ. ز. لە پوژگاری تە کلاسی نین، پاشای بابل و ئاشور، کوردەکانی کاسی
لە دەرئەنجامی چەندین پوودا و کەلای ئیمە زانراو نییە، پاشایەتی شەشسەد ساڵە
کاردۆنیان لە دەستداوە و بۆ شوینی سەرەکی خۆیان، زاگرووس، یانی لوپستانی ئە مێوێ
گەراو نەتەو.

دوای نژیکه‌ی سهد و په‌نجا سال له‌پاشایه‌تی ته‌گلاسی نینى پاشای ناشور و بابل، ده‌وله‌تی ناشور وهك پاشاکه‌ی خو‌ی گرفتاری لاوازی و سستی بووه. له‌سالى ۱۱۲۸ پ.ز. پالازارى يه‌که‌م (تگلاس پالازار) ده‌رکه‌وتووه و جاري‌کی ديکه شکو و مه‌زنى بو ده‌وله‌تی ناشور گه‌راندوته‌وه و سنوورى ولا‌تى ناشورى له‌هه‌موو لاکانه‌وه فراوان کردووه و له‌گه‌ل دانیش‌توانى بابل و ماد و لو‌لویییه‌کان چه‌ند جاري‌ک جه‌نگاو و پایته‌خته‌که‌ی له‌شارى نه‌ینه‌وا بو کالاخ گواستوته‌وه.

تگلاس پالازار یه کینک له پاشا ناوداره کانی ناشوره که بانگه وازی شای شاکانی بهه موو
سه رزه مینه کانی دنیای نهو پوژده داوه. له پوژنا و او، دهستی به سه ر کومارندا گرتووه
که یه کینک له ویلا یه ته کانی پوژده لاتنه و تا سه ر چاوه کانی دیجله پیشپه وی کردووه.
نهرمه نستانی هینا و ته ژیر رکیفی خووی و تا ده ریای سپی ناوه پراست در یژده
به پیشپه وییه کانی خویداوه و له باشوره وه تا که نداوی فارسی په یوه سستی سنوره که ی
کردووه. ناشکرایه کورده کانی پوژنا و له ریزی نهو تایه فانه دا بوون که با جیان به ده و له تی
ناشور داوه به لام به شیوه یه کی گونجاو هه ل سوکه وتی له گه ل عه شیر ی نایری کردووه.
راگوزین ده لیت: له پراستیدا سازان و گونجانی تگلا سا پالازاری پاشای ناشور له گه ل
پاشاکانی نایری، جیی تی پرامانه و نه م سازان و هه لکردنه به پیچه وانه ی نه ریتی پیشووی
پاشاکانی ناشور بووه بویه گومانی تیندا نییه مه به سستی له م کارانه ته نیا به ده ست هینانی
ده رفه تی گونجاو بووه نه ه یجیتی.

ئەم پاشا گەرە، هەموو سەرکەوتنەکانی خۆی لەکەتیبەکاندا باس کردوو و لەیهکێک لەو لەو حانەدا نووسیویەتی: منم تگلاس پالازار، پاشای بەتوانا و سولتانی ئەبەزیو و شەهزیاری چوار سوچی دنیا و میری میرەکان و خواوەندی خواوەندەکان و پاشای پاشاکان و سولتانی گەرە و سەرکەوتوی مەزن. منم هاو شیوەی لافاو دۆژمنەکانم دەرگەرەوه. بەهۆی بەرەکەتی خواوەندی ناشور، پکەبەرم نییه و هەموو دۆژمنەکانی ناشور ملکەچ دەکەم.

لەسالی ١١١٨ پ.ز بەختنەسری یەکەم (= نابودکودنەزر) پاشای کەلەد، لەسیلسیلە ی پاشەکانی بابل دەرکەوتوو. دەستێک لە مێژوونووسان ئەویان لەجیات ی (ناسور دانیل) ناوبردوو.

ئەم پاشایە، سنوری بابلی تا کەنارەکانی دەریای سپی ناوەراست فراوان کردوو و پەیکەری مردوخی گەراندوو کە عیلامییەکان حەفتا سال پێش بردبوویان بۆ شوش. بەلام زۆری ئەخایاند دووبارە عیلامییەکان لەبابل زالبوون و لەلای باکووری پۆژمەلاتی عەرەبستانی شەوه، کلدانییەکان هێرشیان کردە سەر بابل و زۆربە ی شارەکانیان وێران و تالان کرد و بەمشێوەیە بابل سەرەتەنجام لاواز و ناتەوان بوو. ئەم لاوازی و ناتەوانییە دەولەتی ناشوریشی گرتەوه تا ئەوی لەسەدی نوی پ.ز (= ٩٠٠ پ.ز) ناسورنازیربال (= ناشور نەسر بەعل) دەرکەوتوو و بەویەری هێزەوه دووبارە مەزنی و شکۆی بۆ دەولەتی ناشور گەراندۆتەوه و فراوانی کردوو. لەسالی ٨٨٥ پ.ز نەرمەنستانی تالان کردوو و دانیشتووانەکی کوشتار و پاشای نەرمەنستانی بەزنجیر بەستۆتەوه و ئەوی بۆ ئەربیل هێناوه و لەوی پێستی دامالیوه و بەدیواری قەلەکی هەلیواسیوه. چوار جار لەگەل کوردەکانی زاگرووس جەنگاوه. یەکەم جار لەسالی ٨٨٤ پ.ز کە هێرش ی کردۆتە سەر خاکی لۆلۆ، نورنادادی بابلی لەوی فرمانڕەوا بووه. لەمەوه دەرەکەوینت کە لەمکاتەدا ولاتی لۆلۆ ژێردەستی حکومەتی بابل بووه.

جاریکی دیکە لەدەرەبەندی بازیا نەوه، هاتۆتە ناو خاکی لۆلۆ، دەستی بەسەر چەندین شاردا گرتوو. زیمەری کە لەو پۆژگارەدا ناوەندی دەولەتی لۆلۆ بووه، لەلایەن سوپای ناشورەوه دەستی بەسەردا گیراوه. فرمانڕەوای لۆلۆ بەناوی نامیخا، لەو کاتەدا پەنای بۆ کویستان بردوو و بەپیتی بۆچوونی سراولمستید، مێژووی ناشور، لاپەرە ی ٨٨ و ٨٩، لەگەل

دەستەپەك لەسەر كرده كان و سوپاییه كان لە قەلای نیسیر (= كینبا = پیره مه گرون)، سەنگەریان گرتوو. سوپای ئاشور بە فەرماندەیی جیگری پاشا، یانی سەلمانازار کوپی ئاسور نازیربال هێرشیان کردوو ئەتەسەر بەلام سەرکەوتنیان بە دەست نەهێناوه و سەرئەنجام ئاشتی لەنیوان ئەواندا سەقامگیر بووه.

ئاسور نازیربال، ئەم سەرکەوتنە وەك شانازییهك بۆخۆی لە قەلەمداوه و لەئێك ستونی سەرکەوتنی تگلاس پالازار و توکولتی نینورتا، پاشاكانی ئاشور، ستونیکی بۆخۆی بەرز کردۆتەوه.

بەسەرھاتی توندوتیژی و دلێرقی ئەم پاشایە لەمیژوودا بەناوبانگە. ئەم پاشایە پایتەختی ئاشوری لەنەینەواوه بۆ کالاخ گواستۆتەوه و بۆ ماوەی بیست و پینج سال پاشایەتی کردوو.

دوای ئاسور نازیربال، لەدەورو بەری ٨٦٠ پ.ز کوپە گەرەکی سەلمانازاری دووهم، لەسەر تەختی پاشایەتی ئاشور دانیشتوو و کەلده و بابلی خستۆتە ژێر فەرمانی خۆی. یونسێ پیغەمبەر لەپوژگاری ئەم پاشایە لەنەینەوا دەرکەوتوو. جوولەکەکانی میسر دژی ئەم پاشایە ئالای شۆرشیان بەرز کردۆتەوه. پاشا بۆ سەرکوت کردنی ئەوان هێرشی کردۆتە سەر فەلەستین بەلام لەکاتی گەمارۆدانی بەیت ئەلموقەدەس (=ئورشەلیم) نەخۆش کەوتوو و مردوو. (٧٨٢ پ.ز)

سەلمانازار جاریکیش بەمەبەستی جەنگ رووی کردۆتە کوردستان. ناوی ئەم دوو دەستە و بردوو: پارسوا، ئامادا، دهنووسیت: دەستە یەكەم لەکوێستانەکانی نیوان پووباری زەهاو و دەیالەمە و دووهمی لەدەشتەکانی ئەو دەرە نیشتەجین. ئەم پاشایە لەسالی ٨٩٥ پ.ز. هێرشی کردۆتە سەر ویلیەتی زاموئا و تا بەرزاییەکانی چیا ی نیکیدم و نیکیدی ئیرای گرتوو. ئەم دوو چیا یە ئەگەری هەیه تاسلۆجە و گلەزەردە بن. هەرۆها لەسالی ٨٤٤ پ.ز. هێرشی کردۆتە سەر ویلیەتی نامری، یانی پشدر و سەردەشتی ئەمپوویی. پاشای نامری بەناوی مردوخ مودامیخ هەلاتوو و پەنای بۆ چیا بردوو.

دەورو بەری سەدە ی هەشتی پ.ز، سەلمانازار لەبەرەبەر سوپای ساردوریسی یەكەم، پاشای ئارات شکستی خواردوو و ویلیەتی لۆلۆ بۆ ماوەیەك کەوتۆتە ژێر دەستی ساردوریس. لەناوەپراستی سەدە ی هەشتی پ.ز، ویلیەتی زاموئا کەوتۆتە ژێر فەرمانی ئاپلیا،

فرمانبره‌وای سرکه‌شی ناشور و له‌کۆتایی ئەم سەده، ئەم ویلایه‌ته له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی ناشوره‌وه په‌یوه‌ستی ولاتی لۆلۆم کراوه. (میژووی ناشور، ئۆلمستیدا لاپه‌ره‌ی ٢٤٥)

دوای سه‌لمانازاری دووهم له‌سالی ٧٨٢ پ.ز، سه‌لمانازاری سییه‌م له‌سه‌ر ته‌ختی فرمانبره‌وایه‌تی ناشور دانیشتوو و ئەمه‌ دوایه‌ن پاشا له‌سیلسیله‌ی یه‌که‌م پاشاکانی ناشوره. به‌لام به‌پیتی میژووی یۆنان، ناشور، سارداناپالی کوپی دوایه‌ن پاشای سیلسیله‌ی یه‌که‌می پاشاکانی ناشوره که له‌جەنگ دژی که‌یقوبادی کورد خۆی ده‌سووتینیت.

که‌یقوبادی کورد که‌یۆنانییه‌کان به‌ئاریاس ناوی ده‌به‌ن، له‌سالی ٨٥٢ پ.ز له‌ئیسفه‌هان ده‌رکه‌وتوو. به‌و شیوه‌ی له‌میژووی یۆنان، که‌لده و ناشور نامارژه‌ی پیدراوه، ده‌وله‌تی ناشور له‌سه‌ر ده‌ستی ئەو پوخواوه به‌لام وه‌ک پێشتر نامارژه‌مان پێدا، که‌یقوباد ئەو که‌سه‌یه ده‌ستی به‌سه‌ر نه‌ینه‌وادا گرت و کواکسای پاشای ماد کوپی فره‌یوه‌رز (=فره‌هورس) ده‌وله‌تی ناشوری رووخاند.

ناشوری نوێ

له‌سالی ٧٤٥ پ.ز، یه‌که‌م پاشای سیلسیله‌ی دووهمی پاشاکانی ناشور، تگلاس پالازاری دووهم، سه‌ر له‌نوی هیز و شکۆی بۆ ده‌وله‌تی ناشور گه‌راندۆته‌وه و بۆ ماوه‌ی یانزه‌ سال سه‌رقالی جه‌نگ و گوشت و گوشتار بووه و توانیویه‌تی ده‌ست به‌سه‌ر بابل و که‌لده‌دا بگرت. دیمه‌شق و سوریه‌ی خستۆته ژێر فره‌مانی خۆی، دژی ده‌وله‌تی ماد جه‌نگیوه و شه‌ست هه‌زار ئه‌سیر و تالانییه‌کی فراوانی بردۆته پایته‌خته‌که‌ی و به‌شیک له‌شاره‌کانی مادی گرتوو. یه‌کیک له‌سه‌رده‌ره‌کانی تا چپای ده‌ماوه‌ند پێشپه‌وه‌ی کردوو و گومانی کردوو ئەم دوایه‌ن چپای دنیا‌یه. تگلاس پالازار، کوری گه‌وره‌ی به‌زیسی که‌لدانیه که له‌گرتنی نه‌ینه‌وا هاوکاری که‌یقوبادی کرد.

له‌سالی ٧٣٠ پ.ز کوپی ئەم پاشا ناوداره، سه‌لمانازاری چواره‌م له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی ناشور دانیشتوو. له‌پینجه‌م سالی پاشایه‌تی خۆی ٧٢٥ پ.ز هیزشی کردۆته سه‌ر شومرون (=سوماری) پایته‌ختی نه‌ته‌وه‌ی ئیسرائیل و گه‌مارۆی خستۆته سه‌ر به‌لام له‌کاتی گه‌مارۆکه‌ مردوو. سوپاکه‌ی ئەو، سارگۆنی سییه‌میان وه‌ک پاشا هه‌لبژاردوو که‌سه‌رداری هه‌موو سوپاییه‌کان بووه. ئەم سارگۆنه کوپی دووهمی به‌زیس، مامی سه‌لمانازاری کوچ کردوو

که دهسته یه که له میژوونووسان بهههله نهویان بهسارگوونی دووهم زانیوه.

سه رنه نجام نه پاشا نوییه دواى سى سال گه مارۆ، دهست بهسهر شومروندا دهگریت و هوشیعی پاشای ئیسرائیل قۆلبهست دهکات و منالهکانی ئیسرائیلی وهک نهسیر بۆ کالاخ و ناوچهکانی خابور و شارهکانی ماد کۆچ پیکردوه و لهوی نیشتهجی کردون. (٧٢٢ پ.ن) (کتیبی دووهمی ملوک، بهشی ١٧ و ١٨)، (پیرنیا، ئیرانی کۆن) (میژووی نهتهوه کۆنهکانی پۆژههلات).

سارگوں دوو جار لهگهله مادهکانی باکور پۆژههلاتی ناشور، یانی کورده ناراراتییهکان جهنگاوه. جاری یهکه پاشای کوردانی بهناوی دهخو (-دیاکۆ) (فیردهوسی به دهغو ناوی دهبات) قۆلبهست و پهوانه شامی کردوه، جیاوازا لهوه چوار هزار و ههشتسه و بیست کهس له پیاوماقولاتی کوردی بۆ سوریه دوو خستۆتهوه (٧١٥ پ.ن).

جاری دووهم دوباره هیژشی کردۆته سهر کوردستان و کوردهکانی بهژێردهستهیی ناچار کردوه، چل و پینج کهس لهسهرکرده کوردهکان پۆشتوونهته دهرباری ناشور و سارگوینیان وهک پاشای خویان لهقهله مداوه و بهلێنیا نداوه باج به ناشور بدهن و گوێزایهلی فهرمانهکانی پاشای ماد نهبن (٧١١ پ.ن). نه سارگوینه بهرپهرجی هیژشی هه مبانیکاسی پاشای شوشی داوه تهوه کهدری نهو ئالای شوێشی بهرز کردبوو. سههرکهوتنهکانی نهو لهسه رزه مینهکانی دراوسی بهناوبانگه. له پانزه کیلومهتری نهینهوا لهکه نار پووباریکی بچوک قهلایهکی بهناوی خوی بنیات ناوه (دورساریوگن)، لهسالی ٧٠٦ پ.ز لهگهله هه موو دهربارییهکان و خهزینه و خواوهنده بتهکانی لهو قهلا تازیهدا نیشتهجی بوون بهلام دواى یهک سال مانهوه لهو قهلایه، کورژاوه.

دواى سارگوں لهسالی ٧٠٥ پ.ز، سههناویبی کوپی که بهنوینه رایهتی باوکی، فهرمانه وایهتی بابلی کردوه، بۆ ناشور گهراوه تهوه و لهسهر تهختی پاشایهتی دانیشتوه. نه پاشایه نهینهواى زیاتر رازاندۆتهوه و گۆره پانیکی تازهی دروست کردوه و خهندهکی بهدهوردا کیشاوه. میژوونووسان دهوری گۆره پانهکه بهبیست فهرسهنگ دهزانن، لهخوگری چهندین بینا و کیلگهیه. لهجیاتى کۆشکه کۆنهکه که لهسهر لیواری پووبارهکه بووه، کۆشکیکی تازهی بنیات ناوه که زیاتر لهبیست هزار زهرعی چوارگۆشهی گرتۆتهوه.

له میژووی نهتهوه کۆنهکانی پۆژههلات، لاپههه ١٥٣، چاپی دووهم، ئاماژهی پیدراوه:

سەنحاریب لەگەڵ پاشای کاردۆنیا کە فرمانێرە وایەتی کەلەدی کردووە، شەڕێکی قورسیان ئەنجامداوە. لەئەنجامی شەڕەکە پاشای کاردۆنیا شکستی خواردووە و هەلاتوو، سەنحاریب بابلی تالان و دانیشتووانەکی لەگەڵ خۆی بردووە.

پێشتر ئامارەمان پێدا دەوڵەتی کاردۆنیا لەپوژگاری تەگلاسی نین، پاشای بابل و ئاشور لەناوچوو و کوردەکانی کاسی بۆ زاگرووس گەراونەتەو. لەم گێڕانەوێ سەرھوێ ئەوێمان بۆ روون دەبینتەو کە کوردەکان جاریکی دیکە دەوڵەتی کاردۆنیایان بوژاندۆتەو.

دوای گەراوەی سەنحاریب لەبابل بۆ ئاشور، دەوڵەتی کاردۆنیا جاریکی دیکە دەستی بەسەر بابلدا گرتووە. بەسەرھاتی سەنحاریب لەبەشی ۱۸ و ۱۹ کتێبی دووھمی (ملوک) و بەشی ۲۲ کتێبی دووھمی مێژووی پوژگاران و مێژووی نەتەوێ کۆنەکانی پوژھەلات، چاپی دووھم، لاپەرە ۴۴ و ۱۲۶ و ۱۵۲ و ۲۹۰ و ۳۱۲ ئامارە پێدراوە. سەرکەوتنەکانی ئەم پاشایە لەمیسری سەر، سوریە، بابل و عیلام بەناویانگە. لەکاتی ھێرشێ سەنحاریب بۆ شوش، بەپێی ھەلبێژاردنی سەرۆکەکانی عیلام، کدورناخونتای دووھم، لەسەر تەختی پاشایەتی عیلام دانیشتوو بەلام نەیتوانییوێ ڕینگە لەھێرشێ ئاشورییەکان بگرێت. لەبەر ئەمە پەنای بۆ کوێستان بردووە و ماوەتەو. خەلکی عیلام بەھۆی کەمتەرخەمی و گوێپێنەدانەکانی ئەو، لەسالی ۶۹۲ پ.ز گرتوویانە و کوشتوویانە و لەجیاتێ ئەو، ئومان میناتویان وەک پاشا ھەلبێژاردووە. ئەم پاشایە، بەرادیەک ھێزی بۆ سوپای عیلام گەرانۆتەو کە بابل لەگەڵ عیلام دژی ئاشورییەکان پەیمانی بەستوو.

دوای سەنحاریب لەسالی ۶۸۱ پ.ز، کوێرە بچوکەکی (ئاسارھادون) یا (ئاسورھیدون) لەسەر تەختی پاشایەتی ئاشور دانیشتوو. لەم کاتەدا میسیرییەکان دژی ئاشور ئالای شۆڕش بەرز دەکەنەو و عیلامییەکان ئەم ھەلە دەقۆزنەو.

خومبان کالداشی دووھمی پاشای شوش، لەسالی ۶۷۴ پ.ز ھێرشێ کردۆتە سەر ولاتی بابل و تا شاری سیپ باری تالان کردووە و لەگەڵ تالانییەکی زۆر بۆ شوش گەراوەتەو. خومبان کالداش دوای ماوەیەک مردووە و ئورتاگو جینگە ئەوی گرتۆتەو.

ئاسارھادون لەسالی ۶۷۱ پ.ز دەستی بەسەر ولاتی میسردا گرتوو و لەنیوان بیست پاشادا دابەشی کردووە و خۆی وەک پاشای پاشاکانی میسر ناساندووە. ئەم پاشایە ولاتی ئاشوری گەیانۆتە تروپکی ھێز، جگە لەدەوڵەتی عیلام، ھێچ دەوڵەتێک لەناسیای پوژناوادا

نەبوو بە دەولەتی ئاشور نەدات.

لە پڕۆژگاری ئاسارەدان، ھەموو پاشاکانی پارس، لە لایەن ئاشورییەکانەوە دەستنیشان دەکران. دواى ئەوەى لە ژێر رکێفی ئاشورییەکان ھاتنەدەر، بوونە ژێردەستەى دەولەتى ماد. یانی میرەکانى ھەخامەنشى کە فەرمانرەواکانى پارس بوون، لە لایەن دەولەتى مادەوە دەستنیشان دەکران (میژووی پیرنیا، لاپەرەى ٦٠).

ئورتاگوێ پاشای عیلام، بە ناچاری پلانى پەيوەندى لە گەڵ دەولەتى ئاشورى داپشتوو بەلام زۆرى نەخایاندوو، کۆچى دووایی کردوو و براکەى، تیومان، جیگەى گرتۆتەو. ئەویش لە سالى ٦٥٩ پ.ز لە جەنگى ناسراو بە (تولین) دژى ئاشورییەکان بریندار دەبێت و ئەسیر دەکریت. ئاشورییەکان سەرى دەبڕن و دەیبەنە ئەینەوا و بۆ ماوەیەکی زۆر لە سەر یەکیک لە دەروازەکانى شارەکە ھەڵیدەواسن. (میژووی نەتەو کۆنەکانى پۆژھەلات، ل، ١٥٥)، چاپى دووھم (میژووی پیرنیا، ل، ٤٠).

دواى کوژرانی ئورتاگو، کورە گەرەکەى خومبان ئیگاش، لە لایەن پاشای ئاشورەو، وەك پاشای عیلام دەستنیشان کراو. ئاسارەدان لە بەر ئەوەى پیر بوو، پۆشتۆتە بابل و تەختى پاشایەتى لە سالى ٦٦٨ پ.ز بۆ کورەکەى ئاسوربانیپال بە جیھێشتوو. ئەم پاشا گەنجە دوواین پاشای بەتوانای ئاشورە. لە سالى ٦٤٥٣ پ.ز ھێرشى کردۆتە سەر عیلام و شکستی بە سوپای عیلامییەکان ھێناو. خومبان ئیگاشى پاشای عیلامى قۆلبەست کردوو. باتام ماریتۆ، براى پاشای عیلام کە پیشتەر لە لایەن پاشای ئاشورەو وەك پاشای عیلام ھەڵبژێردرابوو بەلام سەرپینچى ئاشورییەکانى کرد، ئەویش ئەسیر دەکریت. ئاسوربانیپال، ئەم دوو پاشایەى بە عارەبانەکەى خۆیەو بەستوو. دەولەتى عیلام لە ئەنجامى ئەم شکستە، بە تەواوى لە ناوچوو. لە نەخشەکانى کۆشکەکەى ئاسوربانیپال، وینەى سەرکەوتنەکەى شوش نەخشینراو کە پیستی دیلەکان بەزیندووی ھەڵدەمائن و چاو و نینۆکیان دەردەھێنن و گوێ و ریشیان دەبڕن. ئاسوربانیپال جیاواز لە کۆتایى ھێنان و لە ناو بردنى دەولەتى عیلام، چەندین سەرکەوتنى دیکەى بە دەست ھێناو و ھەر وہا لە رازاندنەو و گەرە کردنى ئەینەوا، دەوریکى بەرچاوى بوو. کۆشکەکەى سەنحاریبى نۆژەن کردۆتەو و چەندین تالارى تازەى تیا دروست کردوو.

ئەم پاشا بە ھێزە، لەو نووسراوانەى سارگوئى یەكەم لە پەرەستگای ئەروخ، تۆمارى کردوون.

لەسەر وەرگەیی خشت، روونووسی کردوو و لەگەڵ چەندین لەوحنە دیكە، لەناشور تۆماری کردوو. کتێبخانەکەیی ئەو لەکوێشکی سەنحاریب بەناوبانگە کە فراوانییەکەیی زیاتر لەسەد مەتری چوارگۆشەییە. خەمڵاندوویانە کە هەموو پرستە نەخشینراوەکانی سەر خشتەکان، بەرەبەرە لەگەڵ پێنەسە بەرگ کتێبی ئەمڕۆیی کە هەر بەرگێک پێنەسە لا پەرە بیت. دواي ناسوربانیپال شاراکۆی (ساراکوس) کوێی جیگەیی گرتۆتەو. هینشتا چاو و گوێی نەکراوەتەو کە دەکەوێتە بەر هێرشێی پاشای ماد یانی (کواکسار).

پاشایەتی تازەیی کەلەدە

لەسالی ٦٢٦ پ. ز نابوپولاسار، فەرمانرەوای بابل، کە بەنۆینەرایەتی دەولەتی ناشر، فەرمانرەوایی دەکرد، شوێرش دەکات و دەست بەسەر تاج و تەختی دەولەتی کەلەدە دەگرێت.

لەسالی ٣٢٤ پ. ز. کواکسار (هواخشتار) پاشای ماد، کە لەو پۆژگاردە پاشایەکی بەتوانا و خاوەن دەسلەلات بوو و هیز و توانای دەولەتەکەیی گەیانندۆتە ترۆیک، لەگەڵ نابوپولاساری فەرمانرەوای کەلەدە پەیمان دەبەستێت و کچەکەیی خۆی دەکاتە هاوسەری نابوکودنەزەر (بەختنەسر) کوێر گەورەیی نابوپولاسار. لەسالی ٦٠٩ پ. ز. سوپای ماد و کەلەدە پێکەو، هێرش دەکەنە سەر ناشر. دواي سێ سال بەردەوام بوونی جەنگ، سەرئەنجام سوپای هاوپەیمان لەسالی ٦٠٦ دەپۆنە ناو نەینەوا. ناسوربانیپال (ساراکوس) دواي ئەوێ دەبینێت سوپای دوژمن هاتۆتە ناو پایتەختەکەیی و سەرقالی تالان کردن و وێران کردن و کوشتارن، لەژیان بێ هیوا دەبێت و خۆی و کەسانی بنەمالەکەیی لەناو کوێشکی پاشایەتیدا دەسوێنێت. لەکوێتایی جەنگ، سەرکەوتووانی جەنگە، ناشر لەنیوان خۆیان دابەش دەکەن. پۆژەسلات و باکوێی دیجلە پەيوەستی دەولەتی ماد دەبێت و ناوچەکانی دیكە بەپاشای کەلەدە دەبێت.

نابوپولاسار، لەبەین ئەلنەهرەین و هەموو ویلايەتەکانی ناوچەیی فورات سەرکەوتن بەدەست دینیت، سولتانەکانی فینیقییە و سوریه ملکەچی خۆی دەکات و کوێرەکەیی لەگەڵ ژمارەیهک لەسوپاییەکان بۆ ملکەچ کردن و کوێردنەوێی باج دەنێرێت و خۆی سەرقالی ناوەدان کردنەوێی بابل، پایتەختەکەیی، و کاروبارە پیویستەکانی دیكە دەبێت. بەلام لەبەر ئەوێ

تەمەنکی بەسەر بردوو، پۆژگاری لەبەدی هینانی ئارەزووەکانی هاوکاری ناکات و لەسالی ٦٠٤ پ.ژ مائناوایی لەدنیا دەکات.

ئابودکودنەزەر (بەختنەسری دووهم) کەزاوای پاشای مادە و پیش مردنی باوکی، نازناوی پاشایەتی هەلگرتوو، لەگەڵ مردنی باوکی، نەخو یا نەخاوی پاشای میسری لەکەنارەکانی فورات تیکشکاندوو و بەخیرایی بۆ بابل گەراوەتەو و جێهوی کاروباری کەڵدەیی گرتۆتەدەست.

کردوو و کارە سەرکەوتووکانی بەختنەسر، لەگرتنی ولاتەکان و سەرکوت کردنی تایەفەکان و وێران کردنی بەیت ئەلموقەدەس و کوچ پیکردنی جوولەکەکان لەسالی ٥٩٧ پ.ژ لەمێژوودا بەناوبانگە. دانیایی پیغەمبەر، هاوڕۆژگاری ئەم پاشایە. ئەم پاشایە لەناسیا بەغازی بەناوبانگە، یونانییەکان سەبارەت بەو دەلین: ئابودکودنەزەر، لەگەڵ سوپاکەیی رینگەیی ئەوروپای گرتۆتەبەر، تا ستوونەکانی هێزکول (=جەبل تارق) پیشپەوی کردوو.

ئەین خەلدون لە (العبر) و مەسعودی لە (مروج الذهب) ئەین ئەسیر لە (تاریخی کامل) و مێژووی سیستان لە لاپەرەیی ٣٤ و هتد... بەختنەسریان وەک سوپاسالاری (لەهراستب)، نەوێ کە یقوبادی پاشای ماد ناساندوو. دەستەیک ئەو بەسوپاسالاری بەهەمن دەزانن. شێمانە دەکریت کۆدەنەزەریان بەگودەرز زانییەت بەهەمان شیوە کە مێژووی تەبەری، بەرگی دووهم، لاپەرەیی ٦٤٩ و سێرجان مەلکەم، بەرگی یەكەم لاپەرەیی ٢٥ و ٢٦ و ١٠٥، رەهام گودەرزیا بە ئابودکودنەزەر نووسیوە یانی کۆری کۆدەنەزەر.

بەسەرھاتی بەختنەسر لەکتییی دووهمی (ملوك) بەشی ٢٤ و ٢٥ ئاماژەیی پێدراوە. بەختنەسر سەرقالی بەهێز کردن و توکمە کردنی سەرزمینی کەڵدە بوو، بابلی کردۆتە گەورەترین شاری جیهان. بابل لەهەردوو لای فورات جێگیر بوو، دیواریکی چوارگۆشەیی بەدریژایی شەست کیلۆمەتر کەدریژەیی هەر لایەکی ١٥ کیلۆمەتر بوو، دەوری شارەکەیی داو. خەندەکیکی قوول و پانیشت دەوری ئەم دیواری گرتوو کە پێگەیی ئەداو کەس بگاتە بن دیواری کە. لەو گەڵەیی لەخەندەکە بەدەست هاتوو، خشتیان دروست کردوو، دیواری کەیی لەخشت و قیری کولای بەرز کردۆتەو. قیریان لەجیاتی قوڕ بەکار بردوو. بەرزایی ئەم دیواری ٩٥ مەتر و پانییەکەیی ٢٥ مەتر بوو کە دوو عارەبانە لەتەنیشت یەک بەناسانی

توانیویانه برۆن. ئەم دیواره دووسەد و پەنجا بورجی بوو و جوت جوت دایانناون. شاری بابل سەد دەروازە ی بوو کە لە برنج (جۆرە کانزایەکە) دروست کراون. پووباری فورات بە ناو دەراستی شارەکەدا تێپەریو. لەکەنار پووبارەکە بەخشت سەدی زۆر گەورەیان دروست کردوو. پردیکی بەردینیان لەسەر پووبارەکە هەلبەستوو، سەققی پردەکە لەداری زۆر گەورە دروست کراوە و شەوانە لایانبردوو و بەیانیان دووبارە دایانناوەتەو، بەشیوویەکی گشتی شەوانە پووباری فورات پردی نەبوو.

باخ و کێلگە ی زۆریش لەناو شارەکەدا بێزارو کە لەکاتی گەمارۆخراوەسەر شارەکە، بەشی پیویستیەکانی خەلکی دەکرد. کۆشکی سەلتەنەتی لەلای راستی فورات دروست کراوە. بەختنەسر لەکەتیبەیکەدا نووسیویەتی: لەگەڵ ئەوەی مردوخ (خواوەندی بت) منی وەک پاشا هەلبژارد، بەهەول و کۆششی زۆر دەستم بەدروست کردنی شارەکە کرد، کۆشکیکم بنیاتنا کەبوو هۆی سەرسوڕمانی خەلک، بۆکە ی پاشایەتیم لەوێ جێگیر کرد. کۆشکەکە ی لەسەر چەندین سەکۆی بەرز جێگیر کرابوو و سەکۆکان لەکەناری فورات تا کەناری شار.

باوکم، نابوپولاسار، ئەم کۆشکە ی لەخشت دروست کرد و تیایدا نیشتهجی بوو، بەلام بناغەکە ی بەهۆی بەرزبوونەوێ ئاو وێران بوو، من وێرانیەکانم پاک کردوو تا گەیشتمە ناو، کە، دواتر سەدیکم لەخشت و قیر بەرز کردوو و ئەو سەد بەئەندازە ی چیا یە بەرز بوویو. دواتر تالارەکانم دروست کرد بەشاتیری گەورە ی ئەرز (جۆرە دارێکە)، دەرگاکانیشم لەم دارە دروست کرد.

نزیك کۆشکەکە لای پووبارەکە، باخە هەلواسراوەکان بوو. دەستە یەک دەلێن بەختنەسر ئەو باخانە ی بۆ شارژن یانی کچی پاشای ماد دروست کردوو تا نمونە یەک لەجەنگەل و گۆلستانی چیاکانی ولاتەکە ی بێت.

لەکاتی کەدا پیشتەر ناماژەمان پێدا، شەمارمی، شارژنی پێشووی بابل، ئەم باخانە ی دروست کرد. ئەگەری هە یە بەختنەسر لەکاتی نۆژەن کردنەو، ئەوانیشی نۆژەن کردییتەو. بەختنەسر لەسالی ٥٦١ پ.ز. مردوو. پەرەستگای مردوخ، کەگەورەترین پەرەستگای بابل، لەتەلارەکانی بەختنەسر.

رووخانی دەولەتی بابل

دوای بەختنەسر جێگرەکانی کاریکی ئەوتویان ئەنجام نەدا. چوارەمی نی ئەوان کە

لەبنە مالىە بەختنەسر نەبوو، كەسىكى بازارگان بوو بەناوى ناونايد (نابونايد) و لەسالى ۵۵۵ پ.ز لەسەر تەختى پاشايەتى كەلدە دانىشتوو. چەندىن پەرەستگاي لەپەرەستگا كۆنەكانى بابل نۆژەن كەردۆتەو و پەرەستىنى خواوەندەكانى سەرزەمىنەكانى دووبارە بلاو كەردۆتەو و خوى لەدەرەووى شارى بابل، لەشارىكى بچوك گوشەگىر بوو تا ئەووى سىروسى دووم (كورشى مەزن) پاشاى ئىران، دواى گرتنى لىدى لەسالى ۵۲۸ پ.ز. هيرشى كەردۆتە سەر بابل و نابونايدى ئەسىر و شكستداو و بابلى هاوشىووى نەينەوا ويران كەردوو و ولاتى كەلدە پەيوەستى سنورى ئىران كراو. ئەمە بوو كورتەيەك لەمىژووى كەلدە، ئاشور و عىلام كەبەھۆى پەيوەندى و بەركەوتنىان لەگەل مىژووى كورد، ماد و پارس، ئامارەى پىدرا.

دامەزراندنى دەولەتى ماد

مىژوونووسان سەبارەت بەدامەزراندنى دەولەتى ماد بۆچوونىان جىاوازه. دەستەيەك كەيقوباد (ئارباس) بەدامەزىنەرى دەولەتى ماد دەزانن. دەستەيەكى دىكە كواكسار (كواكشتار-خواخشتەر) بەدامەزىنەر دەزانن. دەستەيەك دەخو (دياكۆ) و دەستەيەكى دىكە توس (تيوس-ديوكس) بەدامەزىنەرى ئەم ئىمپىراتورىيە دەزانن. بەلام لەئەنجامى لىكۆلىنەو و شوینەوارە دۆزراوەكان، دەگەينە ئەو راستىيەى دەولەتى ماد لەسەدەى بىست و يەكى پ.ز بوونى بوو چوونكە مىژووى نەتەو كۆنەكانى پۇژمەلات و مىژووى كۆنى ئەورمان و جاماسنامە و زۆربەى مىژووەكانى كورد، ئاشور، يۇنان وەك پىشتەر ئامارەمان پىدا دەلێن كەننەى پاشاى كەلدە و ئاشور لەسەدەى بىست و يەكى پ.ز. لەگەل دەولەتى ماد جەنگاو و پاشاى مادى شكست و لەخاچىداو. لەم گىرانەو كەهەمووان لەسەرى كۆكن، دەرەكەوئىت كەدەولەتى ماد، پىش توس و دەخو و كواكسار و كەقوبادىش بوونى بوو و خاوەنى پاشا و دامەزراوەكان بوون. بەمىيە دەبىت دەولەتى ماد زۆر پىشتەر لەسەدەى ۲۱ پ.ز دامەزرايىت بەلام ئەووى دامەزىنەرەكەى چ كەسىك بوو و لەچ پۇژگارپك دامەزراو، هىشتا بۆ ئىمە پوون نەبۆتەو تەنانەت ئەگەر بەوردى خويندەو بۆ مىژووى سارگۆنى دووم بەكەين، دەبىنن مادەكان لەپۇژگارارى ئەویش (۲۸۰ پ.ز) بوونىان بوو.

بەمپییه دەتوانین بڵین مادەکان، لەپیشتر لەپۆزگاری سارگۆن، یانی سەدهی ٢٨ پ.ز و لەسەرزمینی ماد، نیشتەجی بوون. شێمانە دەکریت ئەو پاشایانە ئامارەمان پێدا، یەکیان دووبارە دەولەتی مادی دامەزراندییەوه و دەبیت ئەو بەپاشای تازە ی ماد ناو بیهین ئەک دامەزرێنەری ئەو دەولەتە. بەواتایەکی دیکە جیاوازی میژوونووسان سەبارەت بەزیندوو کردنەوه و بووراندنەوهی دەولەتی ماد دەبیت ئەک دامەزراندنی و ئیمە پیویستە بزانی دەولەتی تازە ی ماد لەسەر دەستی کام یەک لەو پاشایانە بووه.

توس (توسە) کە یۆنانییەکان بە (دیوکس) ناوی دەبن، لەزەمانی تگلاسی نین، پاشای ئاشور (١٢٧٨ پ.ز) تەنیا لەبەلخ فەرمانڕەوای دەستەیک لەتایەفەکانی ماد بووه و حکومەتەکی تایبەت بووه بەناوچەکانی بەلخ. تایەفەکانی دیکە ی ماد و ویلايەتەکانی ماد، باجیان بەدەولەتی ئاشور دەدا. تەنانەت بەشیک لەپارس و سەرانشەری ولاتی عیلام و کوردەکانی زاگرووس و ئاراراتیش لەژێر فەرمانڕەوایی ئاشوریەکاندا بوون و باجیان بەو دەولەتە داوه. بەمپییه ناتوانین توس بەزیندووکرەوهی دووبارە ی دەولەتی ماد بزانی.

دخو (دیاکو) لەپۆزگاری سارگۆنی سییەم، سەرۆکی بەشیک لەکوردەکانی زاگرووس بووه، لەسالی ٧١٥ پ.ز دووبارە لەگەڵ سارگۆنی ئامارە پێدراو، پاشای ئاشور جەنگاوه و شکستی خواردوو و بۆ سەرزمینی شام دوورخراوتەوه. دوا ی دوورخستەوه، هیچ شوینەواریک لەگرتنەدەستی دووبارە ی دەسلەلات لەلایەن دیاکو بوونی نییه. بەمشێوەیە ناتوانین ئەویش بەزیندووکرەوهی دووبارە ی دەولەتی ماد بزانی.

دەمینیتەوه کواکسار و کەیقوباد کە یەکیک لەم دوو کەسە دەبیت زیندووکرەوهی دووبارە ی دەولەتی ماد بیت. کواکسار لەگەڵ ئەوهی بەهاوکاری نابوپولاساری فەرمانڕەوای بابل، کۆتایی بەدەولەتی ئاشور هینا، لەگەڵ ئەوەیشدا ناتوانین پووخانی دەولەتی ئاشور بەدامەزراندنی دووبارە ی دەولەتی ماد بزانی چونکە دەولەتی ماد پێش ئەم پووداوه دەبیت خاوەنی هیژ و دەسلەلات و دامەزراوەکان بووینت تا بتوانیت لەگەڵ نابوپولاسار پەیمان ببەستیت و هێرش بکاتە سەر ئاشور. جیاوازی ئەوه، پێش کواکسار، فەرێوەریس (=فراوهرس) باوکی پاشای ماد بووه و پاشایەتی بەشیوەیەکی بۆماوویی، بۆ ئەو ماوەتەوه. ئەویش دامەزرێنەری دووبارە ی دەولەتی ماد نییه.

دەمینیتەوه کەیقوباد کە لەناو گێڕانەرە جیاوازهکان دەبینن، گێڕانەوهکانی تایبەت بەو

له پراستییه وه نزیکتره، له بهر نه مه دهگهینه نه و نهجامه ی دهوله تی تازه ی ماد، به هه مان شیوه که له میترووی کورد، یونان و هتد نامارهی پیدراوه، له سه ر دهستی که یقوباد دامه زراوه. هیرۆدۆت نه و به دامه زرینه ی دهوله تی کیان ده زانیئت.^۱

دوای نه وه ی ماده کان له پۆژه لآت، یانی پۆژه لآت زه مین به ره و باکور و باکوری پۆژناوای ئیرانی نه مپوویی هاتن و له وی نیشته جی بوون، سه ره تا، تا ده وروبهری ۲۱ پ. ز نه م خه لکه دهسته دهسته بوون و هه ر دهسته یه ک سه رۆکیکی بووه. پێشه ی نه وان ناژه لدار ی و له ناو عاره بانه کان سه فهریان کردووه و تا سه ده ی ۲۱ پ. ز ه یچ چالاکییه کی سیاسی که نیشاندهری بوونی ده سه لآت و پاشایه تی بیئت، له وان به دی نه کراوه. (چ پێش قوئاغی پێشدادییه کان ۲۳۴۱ پ. ز و چ دوای نه وه تا پۆژگاری پاشایه تی نینه، پاشای که لده و ناشور یانی سه ده ی ۲۱ پ. ز) له کاتی که کورد ده کان ی ئارارات له سی و جهوت سه ده پێش زایین، ناوه ندی چالاکییه سیاسییه کان بوون و په یوه ندی و بهر که وتنیان له گه ل شومیر و ئاکاد و عیلام بووه.

ده رده که وێت پێش نه م میترووه، ماده کان یا هیشتا به ره و پۆژناوا (پۆژه لآت زه مینی ئیمه) نه هاتوون و یا نه گه ر هاتوون، خاوه نی پاشایه تی و ده سه لآت نه بوون. به واتایه کی دیکه یا شوینکه وته ی ده وله تی هاونه ژادی خویان پێشدادی بوون و یا به شیوه ی تایه فه تایه فه و جیا جیا ژیا نیان به سه ر بردووه که نه م بۆچوونه ی دووایی له پراستییه وه نزیکتره. یه که مجار له سه ده ی ۲۱ پ. ز ناوی ماد ده رده که وێت. دواتر له سه ده ی ۱۳ پ. ز ده بینین تۆسه له به لێخ، حکومه تیکی بچوکی به ناو حکومه تی ماد دامه زران دووه و باجی به ناشورییه کان نه داوه.

دواتر له سه ده ی نۆیه می پ. ز، جاریکی دیکه ماد له ناو به لگه نامه کان ی ناشور بلاو ده بیته وه و سه ره نه جام به هو ی مردنی گر شاسب، دوایین پاشای پێشدادی ۹۰۲ پ. ز هیرشی پاشا کان ی ناشور بۆ ولاتی ماد و پارس ده ست پێده کات و هه ر دوو دهسته که ناچار بوون بۆ پاراستنی ولاته که ی خویان، ده وله تیکی سه ره به خو له بهر ا بهر ده وله تی داگیر که ری ناشور دا به زریفن. وه ک پێشتر نامار ه مان پێدا، هۆزه کان ی ماد و پارس له و پۆژگاره دا جیا جیا و تایه فه تایه فه بوون و هه ر کام له به شیکی نه م سه رزه مینه نیشته جی و هه ر هۆزێک له ژێر سه رۆکایه تی

^۱ - یه کێک له میتروونووه یونانییه کان له کتێبه که ی خۆیدا نامار ه ی به وه داوه ماده کان ۶۵۰۰ سال پ. ز له ئیران و یچ

حکومه تیان بووه.

سەرۆك ھۆزك، ژيانى به سەر بردوو.

مېژوونووسى به ناوبانگى يۆنانى (ئەكتزياس) ناوى فەرمانرەوكانى مادى بەمشىوھىه ناو بردوو:

۱. ئارىاس (كەيقوباد)، ۲. ئاستى باراس، ۳. ھەشتى بورش، ۴. ماندوس (ماندوشى)، (پېرنيا لەلاپەرەى ۵۰ كتيبي ئيرانى كۆن، ماندواكسى نووسيوه)، ۵. مەنجيك، ۶. سوزارموس (پېرنيا سوسارموسى نووسيوه)، ۷. ئسپادا (ئسپاداس) (پېرنيا ئسپنداسى نووسيوه)، ۸. ئارتىكا (ئارتىكاس)، ۹. ئاشكىش (پېرنيا ئەستياكسى نووسيوه)، ۱۰. ئاربيان (ئاربيانس)، ۱۱. ئارمى (ئارميس)، ۱۲. ئارتوز (ئارتوس) (پېرنيا ئارتايوسى نووسيوه)، ۱۳. پارسوند (پارسونداس)، ۱۴. ئارتىنى (ئارتىنيس)، ۱۵. ئارژەنگ. ئەم فەرمانرەوايانە زياتر لە ۵۰ سال بەمشىوھىه فەرمانرەوايەتيان كردوو. تايەفەكانى فارس بەپىنى وتەى ھيرۆدۆت برىتين لە: ۱. پاسارگادى، ۲. مەرقى (ماراقى) ۳. ماسپيانى، ۴. پانالى، ۵. دەرەزى، ۶. ژىرمەن، ۷. ساگارتى، ۸. مەردى (ماروى)، ۹. دروپيك، ۱۰. داران.

شەش تايەفەى يەكەم يەكەم شارنشين و گوند نشين و چوار تايەفەكەى ديكە، كۆچەرى و خيۆت نشين بوون.

گرشاسبى ئامارە پيڤدراو، دوواين پاشاي سىلسىلەى پيشدادى، كۆرى ويشتاسب كۆرى تەھماسب كۆرى مەنوجيھر كۆرى ئىرەج كۆرى فەرەيدون كۆرى ئاپتين كۆرى جەمشيد بوو. دواى مەرگى ئەو، پارس و ماد بى سەرەپەرەست و پاشا ماونەتەو چوونكە لەسىلسىلەى پيشدادى كەسيكى شياو بۆ پاشايەتى نەماو. ئەفراسياب كە لەتوران زەمىن بوو، بەھوى كردەوكانى و توندوتىژى، سەرۆكەكانى زابولستان و كابولستان بەپاشايەتى ئەو پازى نەبوون. لەبەر ئەمە ھەموو سەرکردەكانى ماد و پارس كۆبوونەتەو و بۆ كۆتايى ھىنان بەو قۇناغە و پاراستنى ولاتى ماد و پارس لەھىژش و پەلامارەكانى ئاشور، كەيقوبادى كوردیان وەك پاشا ھەلبژاردوو لەبەر ئەو كەسيكى بىرمەند و بەتوانا بوو. لەئەنجامى ئەم ھەلبژاردنە، پاشايەتى لەسىلسىلەى پيشدادى بۆ سىلسىلەى كيانى گوازاوئەتەو. مېژوونووسان لەبەر پەيوەند و يەكگرتوويى ماد و پارس، سىلسىلەى كيانى بەچىنى دووھى پاشاكانى ئىران ناو دەبن كە لەراستيدا كيان، پاشاكانى مادن. (ئامارەى پيڤدەين).

بهندی چواره م، سه بارهت به پاشاکانی ماد

۱- پاشایهتی که یقوباد

دوای نهوهی گرشاسب، پاشای پیشدادی، مرد (۹۰۲ پ.ز) وهک پیشتر روونمان کردهوه، ولاتی ماد و پارس گرفتاری پشینی و نانارامی هاتووه. هیرشه یهک له دوای یهکهکانی سهلمانازاری دووهمی پاشای ناشور، زیاتر بۆته هوی ترس و دلهراوکیی سهروک هۆزهکانی ماد و پارس. هه موو سه رکردهکان و سهرداران و پشسپییهکانی ههردوو ماد (مادی گهوره و مادی بچوک) و سهروک هۆزهکانی پارس، گیل، دهیلم و خه زهر کۆبوونه تهوه و دوای راونیژی بهردهوام و گۆرینهوهی بیروپراکان، سه ره نهجام که یقوبادی کوردیان که یونانییهکان به نارباس یا نارباکسی کورد ناوی ده بن، و سهروکی یهکیک له تایه فهکانی ماد و به بیرمهندی و به توانایی و شارهزایی له بهریوه بردنی کاروبارهکان به ناوبانگ بووه، وهک پاشا هه لده بژیرن. به مشیوهیه که یقوباد له سالی ۸۵۲ پ.ز له سه ر تهختی پاشایهتی ماد و پارس دانیشتووه.

له و کۆبوونه وهدا، وهک پیشتریش ئامازه مان پیدای، نه فراسیاب ئاماده نه بووه و ئالای نارهزایهتی و نه یاری خوی بهرز کردۆته وه له بهر نهوهی پاشایهتی به مکی خوی زانیوه چونکه یهکیک بووه له نه وهکانی تور و پهچه لهکی تورانییهکان به پیشدادیهکان کۆتایی دیت. به مشیوهیه نه فراسیاب، کوپی پشهنگ کوپی زادشهم کوپی تور کوپی فه ریدون کوپی ئاپتین کوپی جه مشیدی پیشدادی، نه یویستوو به پاشایهتی ماد رازی بییت به لām له بهر نهوهی که سیکی نهزان و خراپه کار و توندوتیژ و نه شیواو بۆ پیگه ی پاشایهتی بووه و جیاواز له وه توری باوه گه ورینی له دایکه وه چۆته وه سه ر زوحاکی تازی^۱، زۆربه ی تایه فهکانی مادستان، زابولستان و کابولستان نهویان به شیواوی پاشایهتی نه زانیوه و به یعهت و پهیمانیان له گه ل که یقوباد به ستوو. له نهجامی ئه م نارهزایهتییه، جهنگی توران و ئیران ده ستپینده کات.

مه به ست له ئیران لی ره دا، مادستان، زابولستان و کابولستانه و ئه م جهنگه، یه که م جهنگی که ناوی رۆسته م ده خاته سه ر زاران (میژووی سه رجان مه لکه م لا، ۱۶).

^۱ - تور، باوه گه ورینی نه فراسیاب له گه ل سه له می برای، ههردوک له کچی زوحاکی عه ره ب چاویان به دنیا هه نهی ناوه به لām ئیره چ له ئیران درخت که له نه زادی ته همورسه، چاوی به دنیا هه نهی ناوه.

دەستەیک بەهەلە پاشایەتی کە یقوباد بۆ سالی ٧٦٠ پ.ز دەگیرێوە. کە یقوباد دواي دانیشتن لەسەر تەختی پاشایەتی، سەرەتا پروو بەرووی ئەفراسیاب بۆتەو. رۆستەم سەرداری زابولستان و مەھراب سەرداری کابولستانی لەگەڵ قارون و کشواد، دوو سەرداری مادستان، بۆ بەرە ی پێشەوێ جەنگ ناردووە. سەرئەنجام دواي پروو بەروو بوونەو کێشەکە بەناستی چارەسەر دەکریت و کە یقوباد لەرنگە ی بەلخەو بەرەو ئیسپەهان^١ بەرێدەکویت.

ئەم پاشایە زۆر بەخیرایی هەموو تایەقەکانی ماد و پارس ملکەچی فەرمانەکانی خۆی دەکات و بۆ رێگرتن لەهێرشێ ئاشوریەکان، سوپایەکی گەورە ی پیکهاتوو لەپێادە و سوار دادەمەزنینیت و هاوشیوە ی پاشاکانی ئاشور، دەریار و گاردی پارێزەری تایبەت بەخۆی دروست دەکات و لەماوەیەکی زۆر کەم، دەسلەتەکانی فراوان دەکات. کە یقوباد شاری ئیکباتان (هەمەدان) دەکاتە پایتەختی خۆی.

سەبارەت بەبینای هەمەدان، بۆچوونی میژوونووسان جیاوازه. دەستەیک دەلێن: ئەم بینایە دەگەریتەو بۆ شمارمی شاژنی کەلدە (سەمیرامیس) و کە یقوباد نۆژەنی کردۆتەو. دەستەیکە دیکە دەلێن: کە یقوباد خۆی بناغە ی بۆ دارشتوو.

پایتەختی کە یقوباد سەرەتا شاری ئیسپاهان بوو، دواتر هەمەدانی ئاوەدان کردۆتەو و پایتەختەکی بۆ ئەو شارە گواستۆتەو.

ئەم بۆچوونە ی دوايی، بەلگەیکە زۆری لەپێشتەو نییە، بەلکو بۆچوونی یەکەم لەپراستیەو نزیکترە چونکە پێش کە یقوباد ئەم شارە بوونی بوو و پاشاکانی ئاشور لەسەدە ی ١٢ پ.ز ئاماژەیان بەو شارە داو. لێرەو دەرەکویت ئەو شارە لەکۆندا، شویینی نیشتهجی بوونی دەستەیک لەمادەکان بوو و لەبەر ئەمە بەهەنگمادان ناویان بردوو یانی دەستە ی مادەکان چونکە هەنگ بەمانی دەستەیک بەهەمان شیوە کەسەرەنگ ئەم مانای هەیه و هەروەها (هەنگە، هەنگامە، هەنگوشت و هتد...) بەلام بەتێپەرینی زەمان هەنگمادان گۆرانی بەسەر هاتوو و بۆتە هەمەدان. بەلام وشە ی ئیکباتان، لەلایەن هەخامەنشییەکانەو گۆراو چونکە هەخامەنشییەکان بەزۆری (د) بە (ت) دەخویننەو یانی هەنگمادانیان بەهەنگماتان خویندۆتەو. لەکەتیبەکانی هەخامەنشێ هەنگمەتان نووسراو و ئەم وشەیش بەتێپەرینی کات و زەمان گۆرانی بەسەر هاتوو و بۆتە ئیکباتان.

^١ - وشە ی ئیسپەهان کۆی وشە ی ئیسپاهە بەمانای سوپا، بەلام بەتێپەرینی کات بۆتە ئیسفەهان.

ئەحمەد رەفیق لە (مێژووی گشتی) یەکە، بەرگی یەکەم، باسی ئێران و مەد، سەبارەت بەوشە ی مادا، هاوشێوەی هەخامەنشییەکان نووسیویەتی و لەجیاتیی وشە ی مادای و ئامادای، وشە ی ماتی و ئاماتی بەکار بردووە.

بەمپیێ هەمەدان وشە ی گۆران بەسەر هاتووی وشە ی هەنگمادانی ئاشورییه و ئیکباتان وشە ی گۆران بەسەر هاتووی هەخامەنش.

بەهەر حال کە یقوباد بۆ پێگرتن لەهێرشێ ئاشورییهکان ئەو شارە ی کردۆتە پایتەختی خۆی و نۆژەن و ئاوەدانی کڕووە. هەمەدان کە ئەمڕۆ پایتەختی کە یقوبادی یەکەم پاشای مەد، لەداهاتوودا، دەبیته پایتەختی ئازدیاکی (ئازیدهاکی) دوایین پاشای مەد کە سیروسی مەزن (کوروش) دەستی بەسەردا دەگریته. (ئامارە ی پێدەدەین).

وشە ی کە یقوباد پێکھاتوووە لەکە ی بەمانای گەورە و قوباد کە ناوی خۆدی پاشاکە یە. بەزمانی کوردی دەبیته کە یکواد. لەهەموو جێگە یەک وشە ی کە ی بۆ پێزگرتن لەپێشەوێ ناوی پاشا و سولتانەکانی مەد دادەنریته.

کە یقوباد، کە یناپو، کە ی پەشین، کە ی ئارمین، کە ی نەرەش، کە ی نیا، کە ی کاووس، کە ی ئارجان، کە ی لەهراسب، کە ی هەشتاسب (گەشتاسب)، کە ی واکسار (کواکسار) و... لەبەر ئەمە بەسیلسیلە ی کیان ناویان دەبەن یانی گەورەکان. فێردەوسی شاعیر لەهەموو جێگە یەک وشە ی کە ی بەم مانایە بەکار بردووە: بۆ نمونە سەبارەت بە ئاپتین، باوکی فەرەیدونی پیشدادی دەلیته:

((تۆ بشناس کز مرز ایران زمین

یکی مرد بود ناو او آبتین

ز تخم کیان بود و بیدار بود

خردمند و گرد و بی آزار بود))

لەکاتی کدا وە ک پێشتر ئامارە مان پێدا فەرەیدون و ئاپتین لەپیشدادییەکانن ئەک لەکیانییەکان. لێرەو بۆمان ڕوون دەبیتهووە کیان بەمانای گەورەکان و پاشاکانە. ئەم پێزگرتنە سەرەتا بۆ پاشاکانی مەد بەکار براوە و دواتر بۆ هەندی لەپاشا هەخامەنشییەکانیش بەکاریان بردووە. بەلام پاشاکانی پیشدادی و پارسیان بەناوی خۆیان ناو بردووە.

که یقوباد جیاواز له وهی ولاتی مادی له دهستی بیانییهکان پاراست، ولاتی پارسیشی له هیزش و پهلاماری ناشورییهکان پرگار کرد و هر دوو ولاتهکی خسته ژیر سه ره دهستی و دهسه لاتی خوی.

گیرانه وهی هیرودوت سه بارهت به که یقوباد، له گهل گیرانه وهی شانامه و میژووهکانی کورد، پارس و تورک، یه کده گریته وه جگه له وهی هیرودوت دهنووسیت: که یقوباد چوونکه ویستی له هیزش و پهلاماری ناشورییهکان بۆ سه ر ولاتی پارس و ماد ریگری بکات، له گهل بلزیسی که لدانی، فرمانره وای شاری بابل که نه ویش له هیزش و دهستدریزییهکانی ناشور بیزار بیوو، په یمانی به ست و له سالی ۷۶۵ پ. ز دهولهتی تازهی ماد، له گهل سوپایه کی گه وه له خه لکانی ماد، پارس، عیلام، که لده و عهره ب که زیاتر له چوار سه د هزار که س ده بوون، ریگهی نهینه وایان گرت بهر. ساردانا پالی پاشای ناشور کوپی سه لمانا زاری سییه م، کاتیک له م هیزشه ناگدار ده بیته وه، به وپه ری هیزه وه له دهره وهی شاری نهینه و پو به پرویان ده بیته وه. سی جار ناگری جهنگ خوش ده بیت و ههرسی جار که هیزش بهران شکست ده خون.

بلزیس، فرمانره وای بابل، که له زانستی نه ستیره ناسی شاره زا بووه، ده لیت: نه ستیره کان پیمان ده لین نه گه ر سوپاکهی که یقوباد تا پینچ پوژی دیکه خوږاگری بکات، پوژی پینجه م سه رکه وتن به ده ست دینن. سوپاییه کان له بهر نه وهی به ته وای باوه ریان به زانسته که ی بلزیس بووه، له دهر نه نجامی کاریگری وتهکانی نه و، خوږاگری ده که نه پیشه و به وپه ری هیزه وه به ره ره چی ناشورییه کان ده ده نه وه. پوژی چوارم هه وال ده گات که سوپایه کی سه ده هزار که سی له به لخ و سیستان بۆ هاوکاری که یقوباد هاتووه.^۱ ئیوارینی هه مان پوژ، سوپای پوژناوا په یوه ستی سوپاکهی که یقوباد ده بیت. پوژی پینجه م سوپاکهی که یقوباد، هیزشیک سهرانسهری ده که نه سه ر نهینه و سوپای ناشور تیکده شکینن. ساردانا پال له شاره که دا سه نگه ر ده گریت. سوپای تیکه لاوی که یقوباد، گه مارو ده خاته سه ر چوار ده وری شاره که و ریگه ناده ن خواره ده منی و بزئوی پیویست به شاره که بگات به لام له بهر نه وهی که ره ستهکانی زیان و جهنگ به نه اندازه ی پیویست و کینگهی فراوان بۆ کشتوکال له ناو

^۱ - له جاما سنامه هاتووه، نه م سوپایه به فرماندهیی رۆسته می زابولی و میهرابی کابولی بۆ هاوکاری که یقوباد هاتوون و بلزیس به تهکانی وره ی به سوپاییه کان به خشیوه.

شاره‌که‌دا بووه، گه‌مارۆکه دووسال درێژه ده‌کشیت. سه‌ره‌نجام له‌سالی سییه‌م، وه‌رزی به‌هار، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئاوی دیجله و لافاو‌ه‌کان به‌شیکی دیواری شاره‌که‌یان وێران کردووه، سوپاکه‌ی که‌ی‌قوباد ده‌رۆنه ناو شاره‌که. کاتی‌ک ساردانا‌پال ئه‌م بارودۆخه ده‌بینیت، له‌ژیان هیوا‌براو ده‌بیت و هه‌موو که‌سان و ئه‌ندامانی خێزانه‌که‌ی و زی‌ر و زیو و خشله‌کانی سه‌لته‌نه‌تی کۆده‌کاته‌وه و گه‌ر به‌رده‌اته ماله‌که‌ی و خۆی و که‌سانی خێزانه‌که‌ی و که‌لوپه‌له‌کانی ده‌کاته خۆراکی ناگر. جگه له‌مشتیک خۆله‌میش هیچیان لی نامینیته‌وه. که‌ی‌قوباد دوای کۆتایی هینان به‌پاشایه‌ی ساردانا‌پال، دوایین پاشای چینی یه‌که‌م له‌پاشاکانی ناشور، بۆ ولاته‌که‌ی ده‌گه‌ڕیته‌وه و ئاسوده، سه‌رقالی به‌رپوه‌بردنی کاروباره‌کانی ولاته‌که‌ی ده‌بیت و هی‌ز و توانا و سنوری ده‌وله‌تی ماد فراوان ده‌کات.

لی‌کۆله‌په‌وان، ئه‌م پروداوه به‌مشیه‌یه که‌ی‌ۆنانیه‌یه‌کان و کورده‌کان باسی ده‌که‌ن، وه‌ک ئه‌فسانه له‌قه‌له‌م ده‌ده‌ن و ده‌لێن: سه‌لمانا‌زار بێ ئه‌وه‌ی منالی بۆ بیته دنیا مردووه، جیاواز له‌وه، هیشتا هیچ به‌لگه و شوینه‌واریک که‌راستی ئه‌م گه‌ڕانه‌وه‌یه پشتراست بکاته‌وه، نه‌دۆزراوه‌ته‌وه و یۆنانیه‌یه‌کان به‌هه‌له به‌سه‌ره‌اته‌که‌ی کواکساری پاشای ماد، بۆ که‌ی‌قوباد ده‌گه‌ڕنه‌وه (میژووی کواکسار که‌دواتر ئاماژه‌ی پیده‌ده‌ین). به‌لام ئیمه ده‌لێن: یه‌که‌م ئه‌وه‌ی ئه‌و سه‌لمانا‌زاری میژوونووسان ده‌لێن بێ ئه‌وه‌ی منالی بۆ بیته دنیا، مردووه، سه‌لمانا‌زاری دووه‌مه و باوکی ساردانا‌پال، سه‌لمانا‌زاری سییه‌مه له‌کاتی‌کدا به‌م دوا‌ییانه له‌شوینه‌واره دۆزراوه‌کانی نه‌ینه‌وا ئه‌وه روون بوته‌وه که‌سه‌لمانا‌زار نه‌زۆک نه‌بووه. شه‌مشی رامانی سییه‌م کو‌ری ئه‌وه که له‌سالی ۸۵۵ پ.ز له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی ناشور دانیشتیووه و ده‌ستی به‌سه‌ر شاری هه‌مه‌داندا گرتووه و چه‌ندین جه‌نگی له‌ئێران (ماد و پارس) ئه‌نجامداوه. ئه‌گه‌ری هه‌یه گومانی نه‌زۆکی سه‌لمانا‌زاری سییه‌م، هاوشیه‌ی سه‌لمانا‌زاری دووه‌م بیت که‌سه‌ره‌نجام راستیه‌یه‌کان روون ببیته‌وه یا ئه‌وه‌ی ساردانا‌پال کو‌ری سه‌لمانا‌زاری نه‌بیت و که‌سیکی دیکه پاشایه‌تی ناشوری کردبیت. جیاواز له‌وه، پشتراست نه‌کرانه‌وه‌ی پروداوی‌ک به‌به‌لگه و شوینه‌واره‌کان، نه‌یشانی پوونه‌دان یا ناپاستی ئه‌و پروداوه نییه. لی‌کچوونی پروداوه میژوویه‌یه‌کان، پێویستی به‌دووباره نه‌بوونه‌وه‌ی ئه‌وان نابیت. چ کی‌شه‌یه‌ک ده‌بیت ئه‌گه‌ر ساردانا‌پال و سارا‌کوس هه‌ردووک له‌یه‌ک بارودۆخدا مردبیتن چونکه دوور نییه دوو‌کس گرفتاری یه‌ک چاره‌نوس بێ.

له گهل نه وهیشدا ئیمه پیدانگری له سهر راستی شهه بابته ناکهین و چاوه پروانین شوینه واره کانی نهینه وادوژینه وه و راستیه کان دهرکهون.

دهسته یه که له میژوونووسان به مشیوهیه سیلسیه یه ره چه له کی که یقوبادیان نووسیوه که هاوشیوهی میژووی کوئی نه ورامانه: که یقوباد کوپی زاد (زاوگ) کوپی نورگان کوپی سوسان یا توسان کوپی نارمین^۱ کوپی نارهدش (نارهدش کوپی ناروین یا نهردبن کوپی نارجان کوپی مانیشار، دهسته یه که مالیسویان نووسیوه) کوپی توزگان یا توسگان کوپی نورگان کوپی سوسار (سوسارمه) کوپی کوردو کوپی مادای کوپی یاپس کوپی نوحه. مناله کانی که یقوباد پینج کهس بوون:

۱. کهیکاوس، ۲. کهی ئاپو، (عهرب دهلین کیفو)، ۳. کهی نارهدش (که یارشین)، ۴. که یارمین، ۵. کهی پهشین.

سه بارهت به ماوهی پاشایهتی که یقوباد بوچوونه کان جیاوازه، به لام شهوهی له راستیه وه نزیک بیت، ۹۴ ساله چونکه میژووی کوئی نه ورامان مردنی شه له دهووری سالی ۷۵۹ پ. ز نووسیوه و به پیی وته کانی نه کتر یاس، پینش پاشایهتی بو ماوهی ۲۶ سال سهروک هوۆزی بوز بووه. کهاته شهوهی دهلین ماوهی پاشایهتی که یقوباد سهه و بیست سال بوو، نه گهری هیه به زیاد کردنی شه ماوه بیت که سهروک هوۆز بووه و به مشیوهیه ده بیته ۱۲۰ سال. به میپیه ته مهنی شه له سهه و بیست تیپه پی کردووه. که یقوباد بو بیرمه ندی و چاره نه ندیشی به ناوبانگه و له ته مهنی پیریدا ههست و نهستی خوئی له دهست نه داوه.

۲- پاشایهتی کهیکاوس

دوای که یقوباد، بوچوون و گیرانه وهی میژوونووسان زیاد له راده ئالۆز و جیاوازه و شیاوی ناماره پیدان نییه. ته نیا نه نجامیک لهو جیاوازییه به دهست دیت شهوهیه که دوای مردنی که یقوباد، کاووسی کوپی (یا کامبوز) له سهر تهختی پاشایهتی دانیشتووه. نووسهری (مجمع التواریخ) کهیکاوسی وه که شهوهی که یقوباد نووسیوه که کوپی نه فراد کوپی که یقوباده. دهسته یه کی دیکه شه به منالی مناله کهی که یقوباد ده زانن که کوپی سهه کهی

^۱ - نارمین برای قوباده که گرشاسب کوپی نه تراب کوپی جه مشیدی پیشدادی له جهنگ نژی چین. به بیانوی سه پیچی

کردن له فرمانه کان کوشتوویه تی. (جاماسنامه ل، ۱۲۸: تاریخ متعلق ل، ۵۶)

نییه یا کهی نیا یا کهی نوو بووه و بهکهی وهش و کهیمانوشیش ناویان بردووه، کوپری کهی ناپو کوپری کهیقوباد.

ئهم گێرانهوهیه لهپراستییهوه نزیکه چونکه کهیقوباد کوپری نهبووه بهناوی ئهفراد، شیمانه دهکرت ئهفوا بێت و ههلهیان کردبیت و ئهفرا یا ئهفراد یان نووسیبت لهبهر ئهوهی ئهفوا وشهیه بهعهرب کرایی ئهپوایه و بهزیاد کردنی وشهیه کهی دهبیت کهی ئهپوا که ههمان کهی ئاپووه.

ئهم پاشایه بویر و دلیر بووه، دواى گرتنی هیندستان، پێگهیه هاماوهرائی (یهمن) گرتوتهبهر، لهگهڵ زولنهزار، پاشای یهمن پهیمانی ناشتی بهستووه و کچهکهی ئهوی بهناوی سهودابه کردوته هاسهری خوێ. لهشهوی پهردهی کهیکاوس، دوو کوپرهکهی نهوزهری پیشدادیه (توس و گهستههم) و سهرکردهکانی دیکهیه سوپا گرفتار دهبن و سوپاییهکان پێگهیه ههلاتن دهگرنهبهر. کاتیک ئهم ههواله بهرۆستههم دهگات، لهگهڵ سوپایهکی گهوره پێگهیه یهمن دهگرتهبهر. پاشای یهمن بهناچارى پێگهیه ناشتی دهگرتهبهر و ئهسیرهکان پزگاریان دهبیت. کهیکاوس لهگهڵ سهودابه و کههرسته شایانهکان دهگهڕێتهوه. رۆستههم لهئهنجامی ئهم خزمهته گهوره، نازناوی جیهان پالهوانی و حکومهتی سهربهخوێ سیستانی و کابولستانی پێدهدریت.

کاتی بلاوبوونهوهی ههوالی گرفتار بوونی کهیکاوس و سهردارهکانی دیکه لهتوران زهمین، ئهفراسیاب لهگهڵ هینزی پنیوست بهخیرایی پێگهیه ئێران دهگرتهبهر. دواى گهیشتنی کهیکاوس بو بنکهیه پاشایهتی، بێ لهدهستدانی کات، سیاوهشی کوپری که یونانییهکان بهتیاش پش یا تایش پش، ناوی دهبن، لهگهڵ رۆستههم بو جهنگی ئهفراسیاب دهنیریت.

ئهمجارهیش جهنگی نیوان توران و ئێران بهناشتی کوئیایی پیدیت. کهیکاوس بهم پهیماننامه رازی نابیت و توس و نهوزهر بو جهنگی ئهفراسیاب دهنیریت. رۆستههم لهم کاره خهبار و بو سیستان دهگهڕێتهوه. سیاوهش که بههوی بوختانی سهودابه، لای باوکی دهستبهسهر کراوه، بههوی پیرای وهیسه، کهیهکیک لهدهستوپیتوهندهکانی ئهفراسیاب بووه، دهروات له لای ئهفراسیاب. ئهفراسیاب فهرهنگیسی کچی دهکاته هاسهری سیاوهش بهلام سهرئهنجام بهپیلانی گهرسیوهزی برای فهرهنگیش دهکوژریت. دهستهیهک نووسیویانه: کهیکاوس مهبهستی رۆشتن بو ئاسمانی کردووه و لهبهر ئهمه بهنهمرود ناوی دهبن.

له کاتی کدا نه مەروود، به پێی دهقی راشکاوی تهورات، بهشی دهیه می (سه قهری ته کوین)، کوپی کوش کوپی حامه و سیلسیلهی که یکاوس وهک ناماژمان پێدا، به مادا کوپی یاپس کۆتایی دیت. رهچه لهکی نهوان جیاواز و جیاواز له وه که یکاوس ههزار سال دواي نه مەروود چاوی به دنیا ههلهیناوه. شیمان ده کرنت له بهر نه وهی مه بهستی پوشتن بو ناسمانی کردووه، نه ویش به نه مەروود ناو بهن. که یکاوس له سالی ۷۱۵ پ. ز بی نه وهی منالیک له دواي خوی به جیبیلێت، مردووه. دهسته یهك فهریوهرس باوکی توس به زر کوری که یکاوس ده زانن. (یونانییهکان به فهراوهرس یا فهراوهرس یا فهرهورت ناوی ده بن، به لام به پنی مێژووی کونی نه ورمان و مێژووهکانی دیکه، فهریبورز باوکی توس، نه وهی قوباد کوپی ئارجانه که پینجه م باوکی که یقوباده و گرشاسپی پیشدادی کوپی شاتراب کوپی جهمشید له جهنگی ئیران دژی چین، که له لایه نه فهریدون، پاشای ئیران (ماد و پارس) سوپاسالار بووه، به بیانیوی سه ریچی کردن له فرمانهکان قوباد ده کوژیت.

۳. پاشایهتی توس

دواي مردنی که یکاوس (بی نه وهی منالی له دواي خوی به جیبیلێت)، بو هه لێژاردنی پاشای ئیران له نیوان تایه فهکانی ماد، کیشه و نا کوکی هاتوته ئاراه. دوو دهسته ی ئارمین و قوبادی بو وه گرگرتنی پوستی پاشایهتی، پینداگریان کردووه. سه ر سیلسیله ی ئارمینیهکان که له هراسب کوپی که ی ئه رجان (ئهروه ند شا) کوپی که ی مانوش (که ی نیا) کوپی که ی ئاپو کوپی که یقوبادی پاشای ماد بووه و ره چه لهکی نه و به ئارمین کوپی ئارجان کۆتایی دیت، له بهر نه بوونی نه زمون و شیاوی بو به ریوه بردنی کاروباری ولات، له لایه نه کۆمه لگای ماده وه پنی رازی نه بوون. به لام سه ر سیلسیله ی قوبادییهکان که توس کوپی فهریبورز (فهرهورت) ه، له گه ل نه وهی گو شه گیر و گوند نشین بووه، به لام به وهی به توانایی و بیرمه ندی و شاره زایی له به ریوه بردنی کاروبارهکان ناو ناوبانگی پهیدا کردووه و له لایه نه کۆمه لگای ماد و خه لکان به گشتی په سه ند کراوه و پێگه ی پاشایهتیان به و به خشیوه (۷۰۸ پ. ز)

له هراسب، که پاشایهتی به مافی خوی زانیوه و جیاواز له وه زاوی که یکاوس بووه، به پاشایهتی توس رازی نابیت و دهسته یهك شوینی که وتوون. توس به بیینی ئه م بارودۆخه، ده ست له پاشایهتی هه لده گریت و بو شوینه که ی خوی ده گه ریته ره و سه رقالی

کاروباری وەرزیری دەبیت. بەلام تایەفەکانی ماد کۆل نادەن و لەنیوان ئەو و لەهراسب ناشتی سەقامگیر و دووبارە دەیگەریننەو بۆ سەر تەختی پاشایەتی (۷۰۷ پ.ز). بارودۆخیان بەمشێوەیە سەقامگیر کرد کە کاروباری پاشایەتی تایبەت بەتوس بیت، خوراسانیشت پەییوەستی سنوری دەسلاتی توس کراوە. فەرمانڕەوایی پۆژەلەلات زەمین یانی پۆژناو و کابولستان و ناوچەکانی، لەدەستی لەهراسبدا بیت و لەکاتی پیویست هاوکاری یەکتەر بکەن. بەمشێوەیە کیشەیی نیوان توس و لەهراسب چارەسەر کراوە. لەهراسب بەلخی کردۆتە ناوەندی فەرمانڕەوایەتی خۆی و توس ئیکباتان کە پایتەختی پەرسی دەولەتی ماد بوو.

ئیکباتان وەك پێشتر ئامارەمان پێدا یەکیکە لەو شارانەیی شمارمی، شارنی بابل، بناغەیی بۆ داریشتوو و کە یقوباد نۆژەن و ناوەدانی کردۆتەو. حەوت دیواری وەك هێمایەك بۆ حەوت تایەفەکەیی ماد کە شوینکەوتە و لایەنگری ئەو بوون، بەدەوری شارەکەدا کیشاو و هەر دیواریک بەرزتر لەدیواری بەردەم خۆی بوو و دوایین دیوار لەهەموویان بەرزتر. کۆشکی پاشایەتی لەناو دیواری حەوتەم و لەسەر تەپۆلکەییەك دروست کراوە. بورجی هەموو دیوارەکان بەرەنگی جۆراوجۆر، وەك هێمای حەوت ئەستێرەکە، ڕەنگ کراوە. سەرۆکی حەوت تایەفەکەیی ماد هەركام لەیەکیک لەو حەوت کۆشکە ژانیان بەسەر بردوو.

پێکخستنی ڕەنگی بورجەکان بەمشێوە بوو: دیواری یەکمەم، سپی، دیواری دووهم: ڕەش، سییەم: سور، چوارەم، شین، پێنجەم: ڕەقەقایی، شەشەم، زیوی، حەوت: کەشوینی پاشا بوو، ئالتونی. (میترووی پیرنیا ل، ۵۱، نەتەو کۆنەکانی پۆژەلەلات، ل ۳۷۸، ایینی سەندەری، ۱۵۰، میترووی کۆنی ئەورامان ل ۱۱۸).

توس دواي ئەوێ لەسەر تەختی پاشایەتی لەئیکباتان دانیشتوو، پێورەسمی تایبەت بەخۆی داناو کە لەمسکینەکان کەس نابیت پاشا ببینیت. کاروباری ولاتی لەنیوان حەوت سەرۆک ھۆزەکەیی ماد دابەش کردوو و فەرمانی داو، هەرکەس کاریکی هەیه، سەردانی سەرۆکی تایەفەکان بکات و ئەوان ئەگەر بەپیویستیانی زانی، پاشای لی ئاگادار بکەنەو. سەرۆکە ئامارە پێدراوەکان کە پراویژکاری کاروبارەکان بوون، فەرمانی ئەنجامدان یا ئەنجامەدانی کارەکان لەدەست ئەواندا بوو. پیکەنین و تف رۆکردن و چلم فریدان لەبەردەم پاشا و هەروەها پوانین لەروخساری پاشا، یاساغ بوو.

بەردەوام کەوشی بەزێچنراو (پیلۆ) لەپێ کردووە و لەسەر تەختی پاشایەتی نامادە بووە. لەنۆرمانی میژوونووس دەنووسیت: یەکەم کەس کە لەولاتەکەیی خۆی، دادگای یاسایی دامەزراندووە، ئەم پاشایە کە یاساکانی نایینی زەردەشتی یەکەمی (نازەرھوشەنگ) بەناوی زەند کۆکردۆتەو و زەردەشتی دووەم (فەرەیدون) کە بەئوخستانرتا ناوی دەبەن، چاکسازی تیا کردووە. ئەم پاشایە، فەرمان و یاساکانی بەھۆی ئەنجومەنی موبدان شرۆڤە و شیکردۆتەو و لەکاتی خۆیدا خستووێتە باری جێبەجێ کردنەو کەکتیبی زێرین ناوی دەبەن (پازەند). داوهری کردنی بەدەستەیی موغەکان سپاردووە بەپیتی بنەمای دادپەرەری سەرەتایی و چۆنیەتی داوهری کردنی کۆمەلایەتی، لەناو موغەکان یەکیانی وەک داوهری تاقانە یا داوهری تایبەت بۆ ویلايەتەکان و ناوچەکانی ولات ناردووە تا لەھەموو ناوچەکان بەپیتی یاسا و رێساکانی کتیبی زێرین، کاروباری داوهری راپەرێن. گەرەیی و مەزنی ئەم پاشایە لەھەرز و بەرھەمەکانی ئەو دەرەکەوێت. شێمانە دەرکەوت مەبەستی ئەو لەکردەو مەزھەبیبەکان، رێگرتن لەبلاو بوونەو ییروباوهری نوێی دوايین زەردەشت بووینت گەگەشتاسب باوهری پینی هینا و لەناوچەکانی بەلخ و پۆژھەلات بلاوی کردەو و بوو ھۆی بەناوبانگ بوونی گەشتاسب.

ھەمو ئەو فەرمان و رێسایانەیی توس نامادەیی کرد، تا پۆژگاری کوروشی مەزن بەردەوام بوو و لەو بەدوا، کاروباری داوهری تایبەت بوو بەلێپرسراوان و کاربەدەستانی دەولەت و لەزەمانی داریوشی ھەخامەنشی بۆ کۆمەلەیی داوهران، یانی چەندین داوهر یا قازی گۆرا. توس بۆ ماوەی ۵۲ سال، بەوپەری ھینز و مەزنییەو پاشایەتی کرد و شکۆی ولاتی ماد لەپۆژگاری ئەو، گەیشتە ترۆپک. شاری توس (خوراسان) یەکیکە لەیادگاریبەکانی ئەو. ناوی توس، توسارمەنە کە کورتیان کردۆتەو و بەتوس یا توسە یا توسان ناوی دەبەن. یەکیک لەمیژوونووسە یۆنانییەکان دەلیت ناوی توس، ئارتوس یا ئارتیوسە. ئەم بۆچوونە لەگەڵ نووسراوی میژووی ئەورامان یەکدەگریتەو. یۆنانییەکان توس بەدژەس یا دیۆکس ناو دەبەن کەوشەیی گۆران بەسەرھاتووی تیوسە یانی (س) یۆنانی پێ زیاد کراوە و بۆتە نیۆسس، دواتر بۆتە دیۆسس یا دژەس و سەرئەنجام دیۆکس.

دەستەیک گومان دەکەن دژەس کە یقویادە. لەکاتیکیدا خودی ھیرۆدۆت کە ئەم گومانە تایبەتە بەو، دەلیت: دژەس کوپیکی بوو بەناوی فەراروورت لەکاتیکیدا کە یقویاد کوپی

به ناوی فەراوورت نەبوو بە لێکو فەراوورت کوپی تۆسە کە دواتر ناماژە ی پێدە دەین.
 دەستە یەك گومان دەكەن تۆس، هەمان تۆس کوپی نەوزەرە لە کاتی کدا تۆس کوپی نەوزەر
 وەك پێشتر ناماژە مان پێدا، لە سیلسیلە ی پێشدا دیە کانه بە مێنێه: تۆس کوپی نەوزەر کوپی
 مەنۆچنەر کوپی ئێرەج کوپی فەرەیدون کوپی ئاپتین کوپی جەمشید کوپی نەوینجە هان
 کوپی تەهمورس کورشی هوشەنگ کوپی فەراوەك کوپی سیامەك کوپی میشی کوپی
 گومەرس کوپی یاپس کوپی نوح.

بەلام ئەم تۆسە لە سیلسیلە ی کیان و لە پاشا کانی مادە. تۆس کوپی فەریبۆرز (فەراوەرس)
 کوپی شاھروخ (ساروخ) کوپی زادناز کوپی نەروەند کوری قوباد کوپی ئەرجان
 باوەگەرە یی پێنجەمی کە یقوباد.
 تۆس لە سالی ٦٥٥ پ.ز. کۆچی دوا ی کردوو.

گەرانهووە بۆ رەچەلەکی کە یقوباد

منالە کانی تۆسی قوبادی (یانی تۆسی مادی) وەچە لە دوا ی وەچە، لە ماد و پارس و
 سەر زەمینە پە یووە ستە کانی ئەم دەوڵەتە تا پۆژگاری سەرکەوتنی کوروشی مەزن بە سەر
 ئازیدە هاک، پاشایە تییان کردوو بەلام منالە کانی لە هراسبی کە یقوبادی، لە پۆژە لەت زەمین
 پاشایە تییان دە کرد دواتر لە دەوڵەتی ماد و پارس تا زالبوونی ئەسکەندەری مەزن،
 پاشایەتی ئەوان درێژە ی کیشا و لە کاتی زالبوونی کوروش لە ولاتی ماد و پارس، منالە کانی
 لە هراسب لایەنگر و پشتیوانی کوروش بوون. کوروشیش بە و پەری پێژەووە هەلسوکه وتی
 لە گەل ئەوان کردوو.

لە هەراسب هیچ شوینە واریک لە میژوودا نابینریت جگە لەوە ی دەستە یەك دەنووسن
 کە دەستی بە سەر هیندا گرتوو بەلام گرتنی هیند بی هاوکاری پاشای ماد و پارس بۆ
 لە هراسب ئاسان نەبوو. شیمانە دەکریت لە هیرشی فەریبۆرز بۆ هیندستان، لە هراسب
 بە شداری کردبیت یا سەرۆکی سوپاکە بووبیت کە میژوونووسان بە هەلە گرتنی هیند بۆ ئەو
 دەگەریننەو.

بەلام بەرەمە مەکانی گەشتاسب کوپی لە هراسب فراوانە. قەلای سەمەر قەند و دیواری
 پۆژە لەت لە پۆژە لەت و شاری بە یزای پارس لە شوینە واره بە جیماوە کانی ئەو. گۆرە کە ی

له شیرازه. گهشتاسب له سرده می ژبانی باوکی له سر تهختی پاشایه تی دانیشته
(۶۶۸ پ.ز) له هراسب له سائی ۶۵۰ پ.ز مردووه.

پایته‌ختی گه‌شتاسپی یه‌که‌م، شاری به‌لخ بووه و دواتر پایته‌ختی بو ئیسته‌خری پارس گواستوته‌وه. هوکاری ناوبانگی گه‌شتاسپ، زیاتر بلاو کردنه‌وه‌ی ئایینی زه‌رده‌شتی بوو که‌توس رینگری لیده‌کرد. گه‌شتاسپ له‌سائی ۶۰۲ پ.ز مردووه.

فەرماندەوای پوژھەلات زەمین، لەپوژگاری کوروشی مەزن، بەھەمن کوپری ئیسفەندیار کوپری گەشتاسپ کوپری لەھراسب بوو (۶۰۲-۵۲۳ پ.ز). بەھەمن لەکتیبەکانی عەھدی عەتیق بەناوی ئەحشویەروش ناوی ھاتوو و یۆنانییەکان ئەو بەنارتاگزەرسس ناو دەبەن. ئەرەدشیری درێژدەستیش ئەو و ئیسفەندیاری باوکی لای یۆنانییەکان بەگزەرسس یا گزەرس بەناوبانگە کەگەشتاسب ئەوی بۆ جەنگی بنەمالە یۆستەم ئارد و لەوی کوژرا.

به‌همین سنوری فرمان‌پروایه‌تی خوئی له‌هینده‌وه تا حه‌به‌شه‌ قراوان کردووه و شوشی کردوته پایته‌ختی خوئی. (٤٦٤-٤٢٤ پ.ز) ئه‌م پاشایه‌ یانی به‌همه‌نی مادی (ئه‌حشویه‌روش) به‌پیی میژووه‌کانی کورد و وته‌کانی کتێبه‌کانی عه‌دی عتیق (کتیبی ئه‌ستیر به‌شی یه‌که‌م) پاشایه‌تی سه‌د و بیست و چه‌وت و لا‌تی کردووه. به‌دادپه‌روه‌ری و زانایی و یاسا‌کانی ئه‌و بو به‌ریوه‌بردنی و لا‌ت، به‌ناوبانگه‌. ده‌لێن به‌همین بو تو‌له‌ سه‌ندنه‌وه‌ی خوینی باوکی، جه‌نگی له‌گه‌ل بنه‌ماله‌ی رۆسته‌م کرد و فه‌رامه‌رز کوری رۆسته‌می گوشت.

له پوښتگاري به همهن، مناله کاني ئيسرائيل، به خته وهر و به ناسووده يي ژيانيان به سهر دهبرد. به لسه سهر ي کوږي به خته سر که به نوينه رايه تي نه و فرمانډه وايي بابلي دهکرد، له بهر ناسووده يي جووله که کان له سهر کار لايبردووه و له جينگه ي نه و که سيک به ناوي کوروش که له مناله کاني جاماسپ کوږي له هراسپ و دايکي به مناله کاني ئيسرائيل بووه (خوشکي دانيالي پيغه مبر) وه ک فرمانډه وايي نه و ناوچه يه ديار يکردووه. (مروج الذهب، بهرگي دوهم لايهره ي ۸۲ و ۸۳) و (سهرجان مهلکه م، بهرگي يکه م ل ۳۱) (روضه الصفا، ل ۲۲۸)

ئین خەلدون لە لاپەرەیی ۱۶۲ و مەسعودی لە مروج الذهب، لاپەرەیی ۶۴ سەیارەت بە کوروشی نامارە پێدراو دەنووسن: لە پاشاکانی بابل بوو. بە هەر حال ئەم کوروشە، جیاوازی لە کوروشی هەخامەنشی کە لە کتیی عەدی عەتیق بە کوروشی پارسی یا کوروشی پاشای پارس بەناوبانگە. (کتیی دووهم میژووی رۆژگارەکان، لاپەرەیی ۲۶ نایە ۲۲ و ۲۳)، کتیی

عهزرا، بهشی یه کهم و بهشی سییه، نایه ی ۷ و بهشی چوارهم نایه ی ۵. کتییی دانیال، بهشی شهش نایه ی ۲۸ و و بهشی دهیم نایه ی یهک.

کهواته جیاوازی میژوونووسان سهبارت بهکورش بی هویه و نههم کوروشه جیاوازه لهکورشیه خامه نشی. دواى بههمن، هوماى کچی کهیونانییهکان بهپهريزاد ناوى دهبن، ماوه ی چل سال پاشایه تی کردووه (۵۲۳-۴۹۴ پ.ز).

پایتهختی نهو لهعیراق، لهناوچهکانی تیسفون بووه. شیمانیه دهکریت وهک پهچهکرداریک لهبرابر کردهوهکانی باوکی رووی کردبیته نهو ناوچه. لهپوژگاری پاشایه تی هوما، دواى مردنی کاووسی ههخامه نشی، کوپی کوروشی مهزن که یونانییهکان بهکامبوز ناوى دهبن، داریوشی ههخامه نشی لهسهر تهختی پاشایه تی ماد و پارس دانیشتووه (۵۲۱-۴۶۸ پ.ز).

داریوش کوپی ویشناسپ کوپی نارسام کوپی ناریارام کوپی سیاووش (تایش پش) کوپی کوروشی یه کهم کوپی کاووس (کامبوز) کوپی سیاووش (تایش پهش) کوپی ههخامه نشی فهمانرهواى پارس و عیلامه که لهکهتیبهکانی خوئ، خوئ بههخامه نشی ناساندووه. لهکتییی عههدی عهتیق بهداریوشی پارسی یا داریوش پاشای پارس بهناوبانگه (کتییی نهحمیاء بهشی دوانزهیه، نایه ی ۲۲) کتییی عهزرا، بهشی ۴ نایه ی ۵ و ۲۴ و بهشی ۵ نایه ی ۷) داریوش بهیت نهلموقهدهسی ناوهدان و نوژن کردوتهوه.

دواتر لهسالی ۴۲۴ پ.ز، داریوش کوپی بههمن کهلههوماى چاوى بهدنیا ههلهینابوو، لهسهر تهختی پاشایه تی دادهنیشیت و لهژیر کاریگهرییهکانی دایکی پاشایه تی کردووه. بهداریش بهناوبانگه.

داریوش دهستی بهسهرههموو ولاتی ماد و پارسدا گرتووه و تا فهلهستین پهیههستی سنووری دهسهلاتی نهو بووه و ماوه ی پاشایه تی نهو، بیست سال دریزه ی کیشتاوه. داریوش لهکتییی عههدی عهتیق بهداریوشی مادی ناسراوه (کتییی دانیال، بهشی پینجهه نایه ی ۳۱). بهشی ۱۱، نایه ی یه کهم و بهشی ۹ نایه ی یهک نهوهمان بووون دهکاتهوه کهداریوش کوپی نهحشویهروش لهمنالهکانی ماده. بهپیئ نهه پیرسته، لهسیلسیله ی کیان یانزه کهس پاشایه تیان کردووه:

۱. کهیقوباد، ۲. کهیکاووس، ۳. توس، ۴. فهریبوزر، ۵. کواکسار، ۶. نازدیاک، ۷. لههراسب، ۸. گهشتاسب، ۹. بههمن کوپی ئیسفهندیار، ۱۰. هوما، ۱۱. داریوش (دارا).

له پوژگاری سهلته نه تی داریوشی مادی، له سالی ۲۳۰ پ. ز. نه سکه ندهری مهقدونی هیرشی کردو ته سه ر ئیران (ماد و پارس). دوی جهنگیکی دژوار و قورس له ناوچه کانی هه ولیر، داریوش به دهستی دوو خیانه تکاری هه مه دانی (جانوسیاری و ماهیار) ده کوژریت و ده وله تی ماد کو تایی پیدیت و هه موو ولاتی ماد و پارس په یوه سستی سنوری فه رمان په وایی نه سکه ندهری مه زن ده بیئت. فه رمان په وایی نه سکه ندهر تا سالی ۲۲۲ پ. ز. له ئیران دریرته ی کیشاوه.

ع: پاشایه تی فه ریپوژر

دوی مردنی توس، په رویوه رزی کوپی که ناوی هاوشیوه ی باوکیه تی (یانی په ریفه ر که وه رز و به رز به مانای شکو و مه زنین) و عه رهب به فه ریوه رز و یونانییه کان به فه راوه رس یا فه راوه رت یا فه راوه رتیس یا فه روه رتیش ناوی ده بن، له سالی ۶۵۵ پ. ز. له سه ر ته ختی پاشایه تی دانیشتوه.

ئه م پاشایه سنووری ده سه لاتی خو ی له لایه ک تا پروباری جه یحون و له لایه کی دیکه تا هیند و له پوژناوا تا میزوپوتامیا فراوان کردوه. دانیشتووانی فینیقیه و ته رسوس و سیلیسی (کیلکیه) و ئیج ئیل، باجیان پیداه. عیرییه کان و میسریرییه کان په یمانیان له گه ل به ستووه و له ژیر نا لای پشتیوانی نه ودا بوون. شاری ئیکباتان له پوژگاری نه و بو ته پایته ختیکی گه وره و ناوه ندی ئایینی زه رده شت که تا نه و پوژگاره له شاری به لڅ بووه، به فه رمانی ئه م پاشایه بو شاری هه مه دان گوازه ته وه. له گه ل سوپایه کی گه وره له هوزه جیاوازه کان دژی ئاشورییه کان جه نگاره به لام له کاتی جه نگه که دا کوژراوه. (۶۲۵ پ. ز) پیرنیا ده لیت له سالی ۶۲۳ پ. ز. کوژراوه.

پارسه کان له پوژگاری ئه م پاشایه ژیرده سته ی ماده کان بوون. ئه حمه د ره فیق له میترووی گشتیدا، له وه رگی رانی فه راوه رت به هه له ده نووسیت فه رهاد له کاتی که دا فه رهاد ناو به هه یج جوژیک له ناو سیلیسیله ی پاشاکانی کیان و سیلیسیله ی پاشاکانی پیشدادی بوونی نه بووه.

۵- پاشایه تی کواکسار (هووخشتهر)

دوای کوژرانی فیریپۆرز، سوپای ماد تیکده شکیت و نه وهندهی نامینیت دووباره ولاتی ماد و پارس بکه ویته ژیر دهستی ناشورییه کان، به ناچاری جاریکی دیکه سه روک تایه فه کان دهکه ونه جموجۆل و کوره کهی نه، به ناوی هووه خشتهر که یونانییه کان به کواکساتارا و کواکسار و ئیرانییه کان به سیاکزار ناوی ده بن، له سالی ۶۲۴ پ. ز وهک پاشا هه لده بژیرن. میراتیك که له باوکه وه بۆ نه م پاشا ما بویه وه، هه ست و رقی تۆله سه ندنه وه له ناشور بوو. له بهر نه مه، نه م پاشا، سه رقالی ریکخستن و به هیز کردنی سوپا ده بیت و هیزی پیاده و سواره ی ریک و به هیز له جهنگاوه رانی ماد و پارس پیکدینیت (پیاده کان تیروکه وان و شمشیریان پیبوه).

هیزی سواره ی ماد له هه موو پروه کانه وه له هیزی سواره ی ناشور به هیزتر و باشتتر بوون چوونکه سواره کانی ماد، له کاتی هیرش بردن، شاره زایانه تیریان ده هاویشته جیاواز له وه نه سپی ماده کان، له رووی چالاکی و تیزپی و هتد، به ناوبانگ بوون.

هووه خشتهر، دوای ناماده کردنی نه م سوپایه، به مه به سستی تۆله سه ندنه وه ی خوینی باوکی، هیرش دهکاته سه ر ولاتی ناشور. هه رچه نه ده ناشورییه کان سه رسه ختانه به رگری دهکه ن، به لام شکست ده هینن. هووه خشتهر گه مارۆ ده خاته سه ر شاری نهینه وا. له م کاته دا هه والی هیرش و په لاماری سه کاکان، یانی سیته کان که یونانییه کان به سکولت ناویان ده بن، به هووه خشتهر دهگات که له قه وقازه وه گه یشتبوونه باکوری سنوری ماد. هووه خشتهر به ناچاری ده ست له گه مارۆی سه ر نهینه وا هه لده گریت و بۆ پاراستنی ولاته که ی ده گه ریته وه. له باکوری ده ریاچه ی ورمی، جهنگیکی قورسی له گه ل سه کاکان نه نجامداوه به لام ناتوانیت له بهر بهر نه وان به رگری بکات و به ناچاری رینگه ی ناشتی ده گریته بهر و به مه رجه کانی نه وان رازی ده بیت.

دوای نه م په یمانه، ولاتی ماد و دراوسیکانی، تا ده ریای سپی ناوه راست ده بیته گۆره پانی هیرش و تالانی سه کاکان. بۆماوه ی بیست سال ولاتی ماد له ژیر دهستی نه واندا بووه تا نه وه ی هووه خشتهر، له میوانییه کی په سمی، سه رخۆشیان دهکات و هه موو سه رکرده کانیان ده کوژیت و پاشماوه ی سه کاکان له ولاتی ماد ده رده په پینیت (۶۱۵ پ. ز)

لەم کاتەدا، نابوولاسار، فەرمانڕەوای ئاشور، لەبابل بانگەشەیی پاشایەتی دەکات، پەیمان لەگەڵ ھورەخشەر دەبەستێت و جاریکی دیکە گەمارۆ دەخەنە سەر نەینەوا. پاشای ئاشور بەناوی شاراکۆ (ساراکوس) کۆری ئاسور بانیپال، لەبەر ئەوەی دڵنیاییە ناتوانیت بەرگی ئەم سوپا گەرەییە بگریت، لەکۆشکی پاشایەتی، ئاگر دەکاتەو و خۆی و بنەمالەکی دەکاتە خۆراکی ئاگر. (٦٠٦ پ.ز).

ھێرشبەرانی بەشیوەیەکی نەینەوا وێران دەکەن کەدوو سەدە دواتر، لەزەمانی ئێردەشییری دووەمی ھەخامەنشی کەگەزنەقۆن لەوێ گوزەری کردووە، نەیتوانیوە ئەو شارە بدۆزێتەو کەسەردەمانێک یەکیەک لەگەرەترین شارەکانی جیھان بوو.

لەبەر ئەوەی ئەم ڕووداو ھاوشیوەی ڕووداوێکی کەیقوبادە، بۆیە مێژوونووسە بیانییەکان ھەردوو ناوەکە بەیەک دەزانن و ڕووداوی یەکەم بەئەفسانە لەقەڵەم دەدەن.

دواي گرتن و وێران کردنی نەینەوا، ھاوپەیمانان، ویلایەتەکانی ئاشور لەنیوان خۆیاندا دا بەش دەکەن. ئەو ویلایەتانە لەکەنارەکانی باکووری دیجلە بوو و ھەموو سەرزمینەکانی ئاشور لەئاسیای بچوک، دەخریته سەر سنووری دەولەتی ماد. سەرزمینی شام و فەلەستین دەخریته سەر سنووری بابل.

ڕووخانی دەولەتی ئاشور، بەو ھەموو ھێز و توانایەیی ئاسوربانیپالی باوکی شاراکۆ نیشانیداوو، جیگەی سەرسۆرمانە چوونکە چل سال پێش ئەم دەولەتە، دەولەتی عیلامی لەناو برد. دەستی تۆلە لەم ڕۆژگارەدا ئەوێ بۆ ھەمیشە لەسەر ئەخشەیی ڕۆژگار سەپییەو. دواي ڕووخانی دەولەتی ئاشور، دەولەتی ماد و بابل، پێش لەپەیمانەکیان دەگرتن و بۆ بەھێزکردنی پەیمانەکە، پاشای ماد، کچەکی خۆی دەکاتە ھاوسەری پاشای بابل یانی بەختنەسر.

دەلێن بەختنەسر لەکەنار ڕووباری دیجلە باخە ھەلواسرەکانی بابلی (کە یەکیەک لەو حەوت سەرسۆرھینەرەکی دنیای کۆن بوو)، بۆکچی پاشای ماد دروست کردووە.

پاشای ماد دواي ئەم سەرکەوتنە مێژووییە دەسلەتەکانی فراوان و بەئاسانی ئەرەمنستان و کاپادوکیە لەڕۆژھەلاتی ئاسیای بچوک داگیر کردووە کەبەھۆی ھێرش و پەلاماری سەکاكان بەتەواوی ھێز و توانای خۆیان لەدەستداو. پاشای ماد تا کەنارەکانی ڕووباری ھالیس پێشڕەوی دەکات.

کاتیك ههوه خشته به سه سهكاكان زانده بێت و شوینپینیان هه لده گرت، چه ند كه سینك له وان په نایان بۆ ئالیاتی پاشای لیدی بردوه. ههوه خشته داوای ئه و كه سانه له پاشای ئاماره پیدراو دهكاتهوه. پاشای لیدی له ته سلیم كردنه وهی ئه وان خۆی به دور ده گرت. جهنگ له نیوان دهوله تی مادی و لیدی روودات.¹ ئه م جهنگه بۆ ماوه ی شهش سال له نیوان ههردوو دهوله ته كه بهردهوام ده بێت بۆ ئه وهی هه یچ كام سهركه وتنیکی ئه وتۆ به دهست بێن. له سالی خه وتم (له پۆژی 28 مانگی مه ی 585 پ.ز) خۆر ده گرت. هه تاو به ته واوی رهش ده بێت و تاریکییه کی کوشنده بال به سه ههردوو سوپا که دا ده کیشیت.

ئه م خۆرگیرانه کاریگه ریه کی به رچاو له سه سوپاییه کان به جیدی لیت و ئه مه یان وهك هیمای توپه بوونی خواوه ند له قه له م داوه. به ختنه سه ری پاشای بابل بۆته نیوهنجیگه ر و کیشه که به ناشتی چاره سه ر کراوه و پوو باری هالیس وهك سنووری نیوان ئه و دوو دهوله ته دیاری ده گرت. بۆ به هیزی کردنی په یمانی ناشتی، پاشای لیدی کچه که ی خۆی به ناوی (نارتی نیس) دهکاته هاو سه ری ئازدیاك کوپی پاشای ماد.²

ده لیت ئه م خۆرگیرانه له لایه ن، تالیسی مه لیتی وه دیاریکراوه.

ههوه خشته یه کسال داوی ئه م جهنگه کۆچی دوایی کردوه (584 ق.ز). دهوله تی ماد له بهر کار و کرده وهکانی و بریاره به پرشتهکانی ئه م پاشایه، به هیزترین دهوله تی ئه و پۆژگاره بووه. سنووری دهوله تی ماد له کاتی مه رگی ئه م پاشایه، به پیی وتهکانی هیرودۆت بریتییه له:

له پۆژه له ته وه: پوو باری جه یحون که له و پۆژگاره دا ده پزایه ناو ده ریای خه زه ر.

له پۆژئاوا: پوو باری هالیس. له باکو ره وه: ده ریای خه زه ر و پوو باری ناراس و چیاکانی ئارات تا که نارهکانی ده ریای رهش. له باشو ره وه: که نارهکانی ده ریای عه مان و که نداوی فارس.

پار سه کان له م پۆژگاره دا ژیر ده سته ی ماده کان بوون.

¹ - لیدی ناوی یه کیك له تابه کهانی ئاریانه که له به شیکی سه رزه مینی ئاناتولی نیشته جی بوون. ره چه له کی ئه ران ده گه ریته وه بۆ لیدیوسی فه رمانه وایان.

² - هیردۆت ناوی کچه که ی به ناریه نیس نووسیوه، جیاوازه له وه ده نووسیت: پاشای مادیش نامی تیسی کچی خۆی کردۆته وه هاو سه ری کزوسی کوپی ئالیاتی پاشای لیدی.

۶- پاشايەتى نازدياك:

دواى مەرگى كواكسار (ھووخشتر)، نازدياكي كورى (نازیدهاك، نازیدهاك)، لەسالى ۵۸۴ پ. ز. لەسەر تەختى پاشايەتى دادەنیشیت. یۆنانییەكان بە ناستياگ يا ناستياژ ناوى دەبن. ناوى ئەو ئیختوویگۆیە. ئەم پاشايە كەسكى نەشیاو بوو، نەیتوانیو كاروبارى ئەو دەولەتەى كەباوكى بۆى بەجیەنیشتوو، بەرئوبیات. بئەماكانى ژيانى ئەو بەراباردن و خوشگوزەرانى و كۆپوكۆبونەوكان لەجیاتى جەنگ و فراوان كردنى سنوورى دەولەتەكەى و نازاردانى خەلكان بۆتە يەكك لەسەرگەرمییەكانى. لەبەر ئەمە خەلكان لىتى ناپازى و بىزار بوون و لەگەل دەرکەوتنى كوروش، بەخیرایى مادەكان پىشتى بەردەدن و پەيوەستى كوروش دەبن.^۱

ولات بەهۆى ھەول و كۆششەكانى كواكسار گەشتبوو تروپكى ھىز و دەسلەلتى خۆى، لەرووى سوپا و پىكخستنى سوپاییەكان، دەگمەن و بى وینە بوو، ھەرچەند پاشايەتى ماد، پاشايەتییەكى رەھا بوو، بەلام كاروبارەكانى بەراویژكردن بەسەرۆك تايەفەكان ئەنجامداو. مادەكان لەرووانگەى شارستانیەت، پىنگەيەكى بەرزيان ھەيە. شيرە بەردینەكەى ھەمەدان، يەكك لەكارە جوانەكانى كوردە مادەكانە. ھەرودەھا دوكانى داوود كە لەنيوان كرماشان و قەسرى شيرینە و دەخمەكەى (گۆر) میاندوناو و تاقەكەى فەرھاد، لەدويرانى لوپستان، لەنزىك سەرپول و دەخمەى دێھنەو لەناوچەكانى ئىسحاق وەند و دەخمەى سىرتار لەپلنگان و قەلاى كەرەفتو و قەلاى زەلم و دەخمەى رەوانسەر و زۆرى دىكە لەشوینەوارە بەجیماوەكان، لەیادگارییەكانى دەورەى ماد.

پاشايەتى لەمادەوہ بۆ پارس

پارسەكان لەولاتى خويان، يانى كەنارەكانى كەنداوى پارس، لەسەرەتاكانى ھاقتيان بۆ ئەو ناوچە بەپىنى گىرانەوہى ھيرۆدۆت، سەرقالى كشتوكال و نازەلدارى بوون. ھەندى كات سەربەخۆ ژيانيان كردوو بەلام زۆربەى كاتەكان يا ژێردەستى پىشدادییەكان بوون يا

^۱ - دوواين پاشاى ماد لەبەر ئەوہى مەنلەكانى كچ بوون، كۆپوشى كچەزای دەكاتە جىگىرى خۆى. ئەوہى كوروش دژى پاشاى ماد شۆرشى كردوو، لەراستییەوہ دوورە.

باجدهری دهولتهتی ماد یا کهلده و ناشور. هیچ کات لهسنورهکانی خویان تیپهپریان نهکردوه مهگهر ههخامهنش، یهکهه پاشای ههخامهنش کهپاشایهتی پارس و عیلامی دهکرد و سنووری دهسهلاتهکهی خوی تافهلهستین فراوان کرد. بهلام پاشاکانی دیکهی ههخامهنش لهگهل نهوهی فرمانبرهواي عیلام بوون، بهلام زۆربهی کات لهژیر فرمانی بهختنهسرهکانی بابل یا پاشاکانی ناشور و ماد بوون. دوایین پاشای سیلسیلهی ههخامهنش که فرمانبرهوايیهتی عیلام و پارس کردوه، کامبوزیا باوکی کوروشه (ایینهی سکهندهری لاپههه ۱۷۴و۳). هۆکاری نهوهی ههندی کات کوروشی مهزن لهکاتی گرته دهستی دهسهلات بهپاشای پارس ناو دهبن و ههندی کات پاشای عیلام، نهوهیه که فرمانبرهوايیهتی هر دوو ولاتهکهی (پارس و عیلام) کردوه. (لاپههه ۶۰ ئیرانی کۆن، پیرنیا). بههرحال حکومهتی پارسهکان لهکوروشی مهزنهوه دهستپیدهکات بههمان شیوه که لهکتیبی میترووی پۆژگاران، بهشی ۳۶، نایهی بیستهه، نامارهی پیدراوه.

پاشایهتی کوروشی مهزن

دوای نهوهی دهولتهتی ماد، بههوی چالاکییهکانی کواکسار، گهیشته تروپکی هیز و دهسهلات، چیتر لهپاشایهتی نازدیاک کهس نهبوو، دهولتهتی ماد بیزوینیت. حکومهتی پارس و ماد نوینهه و دهستنیشاندهی مادهکان بوون. گهورهکان و پیاوماقولانی مادیش، سامانیکی بهرچاویان پیکهوهنا بوو و سهرقالی بهزم و خوشگوزهرانی بوون. ئاسوودهیی و نهترسی خهک بۆته هۆکاری توپه بوونی پاشا و هیدی هیدی ستهه و نازاری پاشا زیادی کردوه و پهیههندی نیوان دهولتهت و خهک پۆژ بهپۆژ ئالۆزتر و ساردتر بووه. بهمپیه سههرکردهکانی سوپا بهگشتی دلسارد و سوپاییهکان بیکار و تههل بوون. لهه ناوهدا، نارپاکی وهزیری نازدیاک کهیۆنانییهکان بهناریاکس یا هاریاکس ناوی دهبن و لهپاشا دلسارد و بیزاره، خوی لهوانه نزیک دهکاتهوه که بهپاشایهتی نازدیاک رازی نبین و لهدانیشتنیکی گشتی پهیمانی لهسهه کارلایردنی نازدیاک دههستن. لهگهل نهوانهی پهیماننامهکیان واژو کردوه، بهنهینی نامه بۆ کوروشی کوپی کامبوزی فرمانبرهواي

پارس و عیلام دهنووسیت که کچهزای خودی نازدیا که. نامه که به گیو (گنوبرو) ^۱ بۆ پاسارگادی پایتهختی پارسهکان دهنیریت و پیشنیاری پندهکات له گهل سوپایه کی کهم رووبکاته که نارهکانی ئیکباتان و لهوی سوپای ماد په یوهستی دهیت.

کورش که یونانییهکان به سیروس ناوی دهبن و له نافیستا گوهرسرو (که یخوسرهو)، دواي خویندنه وهی نامه که له گهل سه رکرده و سه روکهکانی پارس و عیلام راوینژ دهکات و له گهل سوپای پارس و عیلام ریگهی ئیکباتان دهگریته بهر. نازدیا که له گهل بیستنی نه هه واله، سوپایه کی گه وره به سه رکردایه تی ئارپاک، (که به لینی گرتنی کوروشی داوه) بۆ پرو به پرو بوونه وهی کورش دهنیریت. ئارپاک له دووه مین هیرش، شکست به خوی و سوپاکهی ماد دینیت و له گهل سوپاکهی ماد، په یوهستی کورش دهیت. نازدیا که له م پیشهاته چاوه پروان نه کراوه توپه و خوی له گهل سوپایه کی دیکه بۆ پرو به پرو بوونه وهی کورش دهپوات. له سه رهتای جهنگه که شکست دهخوات و به ناچاری بۆ ئیکباتان دهگریته وه و سه نگه دهگریت. سه ره نهجام سوپای کورش دهپونه ناو شاره که، نازدیا که نه سیر دهگریت و به مشیویه دهوله تی ماد دهپروختیت. کورش هه موو زینر و زیوهکانی دهبراری پاشا بۆ عیلام دهبات. کورش له سالی ۵۶۰ پ. ز له سه ره تهختی پاشایه تی پارس و عیلام داده نیشتیت و له سالی ۵۵۰ پ. ز دهستی به سه ره هه مه داند (ئیکباتان) گرتوه.

کورش دواي گرتنی هه مه دان، کواکساری دووم، کوپی نازدیا که خالی کورش خویه تی، دهکاته سه رداری سوپاکهی و نه سپه نوی کچی ئارتیماری زاوای نازدیا که کچه پیووری خویه تی وهک هاوسه ره له ده بژنیریت (یونانییهکان به ئارتیمبارس ناوی دهبن). کورش هه موو دامه زراوهکانی ماد وهک خوی دهیلته وه تا گومانی جیاوازی نه کریت، ریز له سه رکرده و سه ردارهکان دهگریت و پله و پیگهی زۆربه یان بهرز دهکاته وه. کورش له هه موو پرووه کانه وه هوکارهکانی په زامه ندی سه رکردهکانی ماد و پارس دابین دهکات که هاوشیوهی دوو بازووی توانای کورش بوون. تا زالبوونی نه سکه ندر، نه م یه کگرتوویی و په زامه ندیه بهردهوام بووه. (نخبه الازهریه، لایه ره ی ۵۲۰).

^۱ - گیو، دواي گرتنی ئیکباتان، له لایه ن کوروشه وه، پیگهی سه رداری پنده بژنیت و به پیشهنگی نهو، بابل دهستی به سه ردا دهگریت. پیلای گیو بۆ نهو دهگریته وه. گیو کوپی گودهرز کوپی گشواد کوپی که یکاووس کوپی که یقوباده. برای تاکیر و ره هام

کوروش دهوله ته تازه کهی خوی ناونا دهوله تی ماد و پارس. (ایینه ی سکه ندهری لاپه رهی ۱۸۲). له کتیبه کانی عه هدی عه تیق له جیاتی وشه ی ئیران (وشه ی ماد و پارس به کار براوه) (کتیبی نه ستر به شی یه کهم، نایه ی ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶ به شی دهیم، نایه ی ۲)، (کتیبی دانیال، به شی ۵ نایه ی ۲۸، به شی ۶ نایه ی ۱۵، ۱۲، ۷، به شی ۸ نایه ی ۲۰)

له گهل نه مه یشدا تا دوا ی سه دهیه ک له رووخانی دهوله تی ماد، دووباره وشه ی ماد له جیاتی پارس به کار براوه (میژووی پیرنیا، لاپه رهی ۵۸). به واتایه کی دیکه ماده کان رازی نه بوون به وه ی وشه ی پارس یا ماد و پارس له جیاتی دهوله تی ماد به کار بریت.

هه موو میژووه کان گواستنه وه ی پاشایه تی له ماده وه بو پارس، به کی شه یه کی نیوخوی ده زانن که له سه ر دهستی خودی ماده کان نه انجامدراوه و له جیاتی منالی خودی پاشا، که چه زا که ی له سه ر ته ختی پاشایه تی دانیشته وه. ته نانه ت نه م گۆرانکارییه به پرووخانی دهوله تی ماد نازانن چوونکه نه گهر به پرووخانی ماد له قه له می بدن، چیت وشه ی ماد به کار نابهن. ته نانه ت له زه مانی داریوش، دهوله تی کوروشیان به دهوله تی ماد ناو بردووه. به هه مان شیوه له ته ورات کتیبی عه زرا، به شی شه شه م ناماژهی پیدراوه که پایته ختی کوروش وه پایته ختی ماد ناو ده بات نه ک ولاتی پارس یا ولاتی ماد و پارس.

نه حمه د ره فیق له کتیبه که ی خوی (میژووی گشتی) ده نووسیت: به به شداری هه ر دوو دهسته ی ماد و پارس، دهوله تی ئیران دامه زرا. سه ره نه جام دوا ی ماوه یه کی دووردریژ، نه دیبه کانی پارس، بیریان له وه کرده وه به کار بردنی دهوله تی ماد بو ولاتیک که پارسه کان پاشایه تی ده کهن، بیهویه. له لایه کی دیکه له بهر ماده کان، نه ده کرا وشه ی پارس له جیاتی ماد به کار به بن یانی وشه ی ماد پشتگوی بخریت و وشه ی پارس جینگه ی بگریته وه. جیاواز له وه به کار بردنی وشه ی پارس بو ولاتیک که به شی سه ره کی له دانیشته وانی ماد پیکده هات، کارینکی هه له بوو. به ناچاری و به مه به سستی کورتکردنه وه و نه هیشتنی گومان و دوو ناوی که له وشه ی ماد و پارس به ره م ده هات، وشه ی ئاریان له جیاتی وشه ی پارس و ماد به کار برا که بو هه ر دوو نه زاده که ده گه رایه وه. له بهر نه مه له جیاتی دهوله تی ماد و پارس، دهوله تی ئاریانیان به کار برد که دواتر به تیپه پینیی کات گۆرانی به سه ر هاتووه و بوته ئیران (میژووی گشتی، نه حمه د ره فیق، لاپه رهی ۳۶۳).

به کورتی وشه ی ئیران، وه ک میژووه کانی دنیا پشتراستی ده که نه وه، یه کی که له و وشانه ی

لەسەدەى چوارى پ.ز بەکار براوە کەبۆ ماد و پارس و سەرژەمینەکانى ئەوان بەکار براوە و
پیش ئەو میژووە، پیشتر بەکار نەبراوە.
وەك پیشتر نامارژەمان پێدا، بوونی ماد و پارس، مەرجى سەرەكى بەدیھاتنى وشەى ئێرانە،
یانى ئێران بەھەردوو دەستەكە دەوتریت.
كۆروشى ھەخامەنشى، لەھۆزى پاسارگادە كەيەكێكە لەتایەفەكانى پارس. بەپێى بۆچوونى
ھېرۆدۆت، ناوى شارى پاسارگاد لەناوى ئەم ھۆزە وەرگیراوە كەلەوى نیشتمانى بوون.
كۆروش یەكێكە لەگەورە پیاوانى جیھان كە لەتەورات نازناوى مەسیحى پێدراوە (كتیبى
ئەشعیا، بەشى ٤٥). ئەم كۆروشە جیاوازە لەكۆروشى ئەوەى جاماسب. (لەپەرەى ١٧٢).
كۆروش جیاواز لەسەرکەوتنەكانى لەپۆژەھەلات زەمین، دوو دەولەتى بەھێزى لیدی و بابلى
پروخاند و لەناو برد. ناوى كۆروش (ئاگراداد- ئاتەش داد) لەھۆزى خوداداد. وشەى
كۆروش كۆرتکراوى وشەى كەى خوشروو كە بەمانای پەوشت بەرز و کردار جوان و
پووخۆشە. كەم كەم ئەم وشەيە بۆ ئەو بەکار براوە و ناوہ سەرەکییەكەى لەبەر کراوە.
گۆڤى ئەو لەیەكێك لەقەزاكانى مورغابە كە بەمەشھەدى دایكى سلیمان بەناوبانگە.
كەتیبەيەك لەكۆروش بەنووسىنى بزماری لەوى نەخشینراوە، كۆروش بۆ ماوەى سى سال
پاشایەتى کردووە.

بەندى پینجەم، زانا و ئەدیبهكانى کوردستان

لەبەر ئەوەى لەشارى سنە كتیبى پیاوماقولاڤ و نەژادىان بەئەندازەى پێویست لەبەر دەستا
نیه، ئەمانتوانى بارودۆخى زانا و ئەدیبهكانى پیش ئیسلام بەدەست بێن. لەکۆتاییهكانى
سەدەى سێى كۆچى بەملاوە، ئەوەى دەستمان كەوت، بەشیوەى كورت و بەپێى بەراورى
كۆچ کردنیان، نامارژەمان پێدا. (زاناكانى سنە و ناوچهكانى لەم پێرستەدا نین و لەبەشى
چوارەم لەپێرستى زاناكانى سنە نامارژەیان پێدەدریت).

١. ئەبو محەممەد عەبدوللە كۆڤى موسلىمى دەینەوهرى ناسراو بە ئیبن قوتەيبه، قازى
دەینەوهر، نووسەرى كتیبى (المعارف و ادب الكاتب و غریب القرآن و غریب الحديث و
عیون الاخبار و مشکل القرآن و مشکل الحديث و طبقات الشعراء و الاشریة و اصلاح الخط و
تفقیه و الخیل و اعراب القرانات و الانوار و المسائل و الجوابات و میسر و قداح و هتد). ئەم

به رههه و کتیبانه، پیشاندهری پیگه‌ی زانست و فراوانی زانیارییه‌کانی نه‌وه. نه‌گه‌ر بمانه‌وێت سه‌باره‌ت به‌پیگه و شکۆی نه‌و شتیك بنووسین، له‌به‌ر نه‌وه نییه بمانه‌وێت په‌رده له‌سه‌ر راستییه‌ك هه‌لبگرین. نه‌م زانییه له‌سالی ۲۱۳ کۆچی چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌زیقه‌عه‌دی ۲۷۶ کۆچی دوایی کردووه.

۲. نه‌بوجه‌نیفه‌ی ده‌ینه‌وه‌ری له‌که‌سه نزیکه‌کانی جاحزی زانییه، له‌زاسته عه‌قلییه‌کان و زانسته‌کانی که‌لام، له‌پوژگاره‌که‌ی خۆیدا بی وینه بووه. له‌سالی ۲۸۱ کۆچی مائناوایی له‌جیهان کردووه.

۳. نه‌بو عه‌بدولله محهمه‌د کوپی جابری نه‌ستیره‌ناس حه‌رانی کوپی سه‌نانی په‌قی، نووسه‌ری (زیج صابی و مطالع البروج و رساله‌ی اتصالات و روونکردنه‌وه‌ی چوار بابه‌تی بطلیموس و هتد) له‌زانستی نه‌ستیره‌ناسی شاره‌زا بووه. له‌ناو زاناکانی بیرکاری ئیسلام، له‌ئه‌وروپا گرنگی زیاتر به‌م ده‌دریت. له‌سالی ۲۶۴ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌سالی ۳۱۷ کۆچی دوایی کردووه.

۴. نه‌بوجه‌عه‌فر نه‌حمه‌دی ده‌ینه‌وه‌ری کوری ئیبن قوته‌ییه‌یه. که‌سیکی زانا و شاره‌زا بووه. له‌سالی ۳۲۱ کۆچی وه‌ك قازی میسر ده‌ستنیشان کراوه و له‌سالی ۳۲۲ چاوی له‌جیهان به‌ستووه.

۵. نه‌بویه‌کر محهمه‌د نه‌قاشی موسلی: کوری حه‌سه‌ن کوپی محهمه‌د کوری زیاد کوپی هارون کوپی جه‌عه‌فر کوپی سه‌ندی موقرییه. جیاواز له‌پیشه‌ی نه‌قاشی، له‌زانستی ته‌فسیر و زۆریه‌ی زانسته دینییه‌کان، زانیاری ته‌واوی بووه. کتیبه‌کانی خواره‌وه له‌به‌ره‌مه‌کانی نه‌وه: (شفاء الصدور له‌ته‌فسیر، الاشاره له‌غریبی قورئان، الموضح له‌مانای نایه‌ته‌ هاوشیوه‌کان، الابواب له‌ته‌فسیر و ارم ذات العماد و ضد العقل و المناسك و فهم المناسك و اخبار القصاص و ذم الحسد و دلائل النبوه و المعجم الكبير و المعجم الصغير و المجم الاوسط، و السبعه‌ی کبیر و السبعه‌ی صغیر و السبعه‌ی اوسط. له‌گیڕانه‌وه‌ی هه‌دیسه‌کان هه‌ولێ زۆری نه‌داوه و زۆریه‌ی نه‌و هه‌دیسانه‌ی له‌ته‌فسیره‌که‌ی خۆی ناماژه‌ی پێداون، صحیح (پاست) نین. له‌سالی ۲۶۵ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌سالی ۳۵۱، سیی شه‌وال کۆچی دوایی کردووه.

۶. سه‌ری رفای موسلی: نه‌بوله‌سه‌ن کوپی نه‌حمه‌د سه‌ری که‌ندی، یه‌کیك

له ئه ديبه كانی موسڵ بووه، له شیعردا شارهزا و له ئه ده بیات، خاوهنی چه ندين به ره مه مه. یه كێك له كێتیه كانی، محب و محبوب و كێتیبی دیره یه. له م دوو دێره دا ره خنه ی له پیشه كه ی خۆی گرتووه.

(و كانت الابرة في مامضى

صانعة وجهي و اشعاري

فاصبح الررض بها ضيقا

كانه من ثقبها جاري.

له سالی ٢٦٦ كۆچی مائناوایی له جیهان کردووه.

٧. شیخ عه بدولله رودباری: یه كێكه له شیخه گه وره كانی ته ریه قه ت، له ناوچه كاند

ناسراوه. له سالی ٢٦٩ كۆچی دوا یی کردووه.

٨. ئیبن جه نی نه حوی موسلی: ناوی عوسمان و نازناوه كه ی ئه بولفه تحه. له زانستی

عه ره بییه و ئه ده بیات شارهزایی ته وای بووه و به ناو بانگه. كێتیه كانی خواره وه

له به ره مه كهانی ئه وه: (الخصایص، صر الصناعات و تلقین له نه حو و المصنف و التعاقب و

الكافی و المنهج و تذكره اصفهانیه و مختار تذكره ابن علی و المقتضب و معتل العین و اللمع

و التنبيه و المذهب و تبصره و كورته یه كه له عرو و كورته یه کی دیکه له قه وافی و شروقه كردنی

ئین جه نی له سه ر دیوانی موبته نی به ناو بانگه). پینش سالی ٢٢٠ چاوی به دنیا هه له یناوه و

له ٢٨ سه فهری ٢٩٢ چاوی له جیهان به ستووه.

٩. ئیبن كه جی دهینه وه ری: قازی یوسف كوپی ئه حمه د كوپی یوسف كوپی كه ج

یه كێك له ئیمامه كانی شافعیه كه له (فن خلاف) شارهزا و له مه زه بی شافعی پشت به قسه و

بوچوونه كانی ده به ستریت. له دهینه وه ر کاروباری داوه ری کردووه و چه ندين به ره می هیه.

جیاواز له زانست، كه سیکی ده و له مه نديش بووه. له شه وی ره مه زانی ٤٠٥ كۆچی، ده سته یه كه

دز ده بونه ماله كه ی و له ناو جینگه كه ی ده یكوژن و سامان و كه لوپه له كانی ده دزن.

١٠. شیخ ئه بولحه سه نی هه کاری: شیخو لئیسلا م عه لی كوپی ئه حمه د كوپی یوسف

كوپی جه عفر كوری غورقه، كه سیکی زانا و خو پاریز بووه، مناله كانیشی به هه مان شیوه

كه سانی زانا و خو پاریز بوون. له سالی ٤٠٩ چاوی به دنیا ده پشكویت و له سالی ٤٨٦

مائناوایی له جیهان ده كات.

۱۱. ئەبو ئەحمەدی شارەزووری: قاسم کوپی موزەفەر کوری عەلی کوپی قاسم، باوکی ئەبوبەکر محەممەد، ناسراو بە (قازی الخافقین). ئەبو ئەحمەد باوەگەوری قازیەکانی شارەزوور، موسڵ و شام و جەزیرە. مەنڵەکانی ھەموویان قازی و مامۆستا و فەقیە بوون. کەمال ئەلەدین محەممەد و محی ئەلەدینی کوپی، لەوچەکانی ئەون. لەسالی ٤٨٩ لەموسڵ کۆچی دوایی کردوو.

۱۲. قازی ئەبوئەلحەسینی خەلەعی موسڵی: عەلی کوپی حەسەن کوپی حەسەین کوپی محەممەدی شافعی، چەندین بەھرەیی تایبەتی بوو. لەخۆپاریزی و خواپەرەستیدا بەناوبانگە. لەسالی ٤٠٥ لەدایک دەبێت و لەسالی ٤٩٢ لەمانگی زیحەججە، دەمڕیت.

۱۳. ئەبو محەممەد عەبدوللە ناسراو بە قازی موبتەزا، کوپی ئەبوئەحمەدی شارەزووری، برای قازی الخافقین. لەزانست و کەمالەت و لەپاشکاو و پاراوی زمان، بەناوبانگ بوو. لەسالی ٤٦٥ لەدایک دەبێت و لەرەبیع الاولی سالی ٥١١ لەموسڵ کۆچی دوایی دەکات.

۱۴. حەریری: شیخ ئەبو محەممەد قاسم کوپی عەلی کوپی محەممەد کوپی عوسمان، خاوەنی (مقامات و درة القواص و ملحة الاعراب و چەندین نامەیی دیکەییە). کتیبی مقاماتی بۆ عەمید ئەلدەولە، وەزیری لەسەر کار لا براو نووسی و شیخ زەمەخشەری، لەووسفی کتیبی مقامات دەلیت:

اقسم بالله و آياته

ومشعر الحج و ميقاته

ان الحريري حري بان

نكتب بالتبر مقاماته

لەسالی ٤٤٦ لەناوچەیی حەریری پارێزگای موسڵ لەدایک دەبێت و لەسالی ٥١٦ لەھەمان ناوچە دەمڕیت.

۱۵. ئیبن خازنی دەینەوهری: ئەبوئەلفەزل ئەحمەد کوپی محەممەد کوپی فەزل کوپی عەبدولخالەقی دەینەوهری ناسراو بە (کاتب) لەنووسین و داپشتن بەناوبانگە. لەسالی ٤٧١ چاوی بەدنیا ھەلھێناو و لەسالی ٥١٨ کۆچی دوایی کردوو.

۱۶. قازی الخافقین: ئەبی بەکر محەممەد کوپی ئەبو ئەحمەدی قاسمی شارەزوورییە. پێگەی زانستی و شارەزایی ئەدەبیاتی قازی الخافقین لەمیژوودا بەناوبانگە. ئەگەر

کورتنووسین پینگە ی ئاماژەدان بە تواناییەکانی ئەوی دەدا، دەبوا ئاماژە بە شەتی زۆری دیکە بدەین. لە ساڵی ٤٥٣ لە دایک دەبیت و لە ساڵی ٥٣٨ لە بەغداد دەمریت.

١٧. موهەزەب ئەل دینی موسڵی: ئەبو ئەلحەسەن عەلی کوپری ئەبی ئەلوفە سەعد کوپری ئەبی ئەلحەسەن عەلی کوپری عەبدولواحید کوپری عەبدقەهار کوپری ئەحمەد کوپری مەسەر، یەکیەکە لە شاعیرە بە ناوبانگەکان. لە ئەدەبیات شارەزا بوو. دیوانی شیعەرەکانی لە دوو بەرگدا کوکراوەتەو. لە ساڵی ٤٥٢ چاوی بە دنیا هەلەیناوە و لە ساڵی ٥٤٢ کوچی دواوی کردوو.

١٨. ئیبن دەری موسڵی: یوسف کوپری دەره، شاعیریکی بە ناوبانگە. گەنجیکی وشیار بوو. لە ساڵی ٥٤٥ لە سەفەری حەجاز لە گەڵ دەستەیک لە حاجییەکان مردوو.

١٩. ئەبو ئەلکەرەمی شارەزووری: خاوەن زانست و توانایی زۆر بوو. لە ساڵی ٥٥٠ کوچی دواوی کردوو.

٢٠. شیخ عودە ی هەکاری: کوپری موسافیر کوپری ئیسماعیل کوپری موسا کوپری مەروان کوپری حەسەن کوپری مەروانە. ناوبانگی پاکی و خۆپاریزی (شیخ عودە ی) لە هەموو ناوچەکان بڵاو بووە و خەڵکان بە گشتی باوەریان پیتی بوو تا ئەو جینگە ی ژیان و بژنوی خۆیان بە هی ئەو زانیو. گۆرەکە ی لە هەکاری بوە زیارەتگای سەردانکەرەکان و خەڵکان داوای بە دیهێنانی نیازەکانیان لەو دەکەن. لە ساڵی ٤٦٧ چاوی بە دنیا هەلەیناوە و لە ساڵی ٥٥٧ مردوو.

٢١. ئیبن بەرز ی جەزری: ئەبو ئەلقاسم عومەر کوپری محەممەد کوپری عەکرەمە کە لە جەزیرە ی کوپری عومەر، ئیمام و پیشەوا و موفتی بوو و زۆریە ی کاتەکانی بە هاو دەمی لە گەڵ حوجەتو ئیسلام ئەبو حامید، محەممەد ی غەزالی و براکە ی، ئەحمەد ی غەزالی بە سەر بردوو. کورتە یەکی بۆ روونکردنەو ی کیشەکانی (مەزەب) لە نووسینی شیخ ئەبی ئیسماعیل شیرازی نووسیو و ناویناوە (الاسلامی و العلل). لە فقه و دین کەسیکی بە ناوبانگی سەردەمە کە ی خۆی بوو.

٢٢. ئەبو ئەجیب زیائەل دینی سۆهروردی: عەبدولقاهیر کوپری عەبدوللە کوپری محەممەد کوپری عەبدوللە مامی ئیبن سەعد کوپری حەسەین کوپری قاسم کوپری نەزر کوپری قاسم کوپری نەزر کوپری عەبدولرحمان کوپری قاسم کوپری محەممەد کوپری ئەبی بەکری سدیق، خەلیفە ی یەکەم. شیخ ئەبو ئەجیب، جیاواز لە هەموو پینگەکان و بەرە زانستی و ئەدەبیەکان، یەکیک

له به ناوبانگترین ئهولیاکانی تهریقته بووه. له که نارهکانی پوژناوای پووباری به غداد، شوینیکی بو شوینکه وتهکانی خوی دروست کردووه و خوی بو ماوهیهکی زور له قوتابخانهی نیزامی وانهی وتوتهوه و ئهویان به (مفتی العراقین) ناو بردووه. ئهم که سانه هه رچه نده ره چه لهکی ئهوان به عه ره به کان ده گات، به لام له بهر ئه وهی باوک له دواي باوک له ناو کورداندا ژیاون و له کوردستان گه وه بوون و گه شه یان کردووه، بویه له پروانگهی ئه خلاق و داب و نه ریت... وه ک کورد له قه له م ده درین. سوهرورد به عه ره ب کراوی سوپی (برد) و گوندیکه له ناوچه کانی زاگرووس له نزیك زهنگان. له سالی ٤٩٠ چاوی به دنیا هه له یناوه و له سالی ٥٦٣ له به غداد کوچی دوايی کردووه. مامی شیخ شه هاب ئه لدینی سوهروردیه که ئامارهی پیده دهین.

٢٣. مه لا خزی ئه ربیلی: ئه بو ئه له بهاس خزر کوپی نه سر کوپی عوقه یل کوپی نه سری ئه ربیلی. یه که م که سه له هه ولیر وانهی وتوتهوه. له زانستی فیه و خلاف و تفسیر چه ن دین به ره می هیه. ٢٦ خوتبهی پیغه مبه ری له کتیبیکدا کوکردوتهوه و خه تیبه کان که لکی لیوه ده گرن. له سالی ٤٧٨ چاوی به دنیا هه له یناوه و له جومادی ئه لثنای سالی ٥٦٧ کوچی دوايی کردووه و له قوتابخانه کی خوی له هه ولیر به خاک سپێردراوه.

٢٤. قازی که مال ئه لدینی شاره زووری: ئه بو ئه لفه زه ل محممه د کوپی ئه بی محممه د عه بدوالله کوپی ئه بی ئه حممه د قاسمی شاره زووریه. قازی که مال خاوه ن به ره ری زانستی بووه. له پاراوی و راشکاوی زمان، که سیکی به ناوبانگی پوژگار که یه تی، شاره زای به رپوه بردنی ولات بووه. له موسل قازی و ماموستا بووه و خوی بینای قوتابخانه یه کی دروست کردووه. له موسل و نه سیبین و دیمه شقیش، چه ن دین شوینه واری لی به جیماوه. له سالی ٤٩٢ له دایک و له موچه ره می ٥٧٢ کوچی دوايی کردووه.

٢٥. ره زی ئه لدینی ئه ربیلی: ئه بو ئه لفه زه ل یونس کوپی محممه د کوپی مونه کوپی مالک کوپی محممه د کوپی که مال ئه لدین که سیکی شاره زا و فه قیه بووه. له قوتابخانه ی ئه میر زهین ئه لدینی که مالیه سه رقائی وتنه ی وانه و زانسته دینییه کان بووه. له سالی ٥٠٨ چاوی به دنیا هه له یناوه و له سالی ٥٧٦ له موسل کوچی دوايی کردووه.

٢٦. شیخ ئه حممه دی جه زیری: ناسراو به مه لای جه زیری، له دانیشتیوانی بو تانه. چه ن دین قه سیده و غه زه ل و په خشان جوا نی هیه. له (تجوید و تصوف و زانسته دینییه کان)

دهستیکی بالای بووه. له سالی ۵۷۹ لهجهزیره ی بۆتان که بهجهزیری ئیبن عومه ریش بهناوبانگه، کۆچی دواپی کردووه و لهوی بهخاک سپێردراوه.

۲۷. ئه بو ئهلفه رهج ئیبن دههانی موسلی: عهبدولله کورپی ئه سعه د کورپی عه لی کورپی عیسا، که سیکی ئه دیب و فه قیه بووه. له حمس وانهی و تۆته وه، له بهر زنده روپی کردن له شیعر، زانسته کانی دیکه ی له بیر کراوه. ته نیا وهک شاعیریک ناوبانگی ده رکردووه. له سالی ۵۲۳ چاوی به دنیا هه لهیناوه و له سالی ۵۸۱ کۆچی دواپی کردووه.

۲۸. موه فقه ئه لدین شاعیری ئه ربیلی: ئه بو عه بدولله محهمه د کورپی یوسف کورپی محهمه د کورپی قائید له ئه ده بیات و صرف و نهحو و (عروژ قوافی) و هونه ره کانی شیعر شاره زایی ته واوی بووه. به رده وام کتیبی (ئه قلیدسی) فیری خه لکان کردووه. دیوانیکی شیعره ی هیه. له سالی ۵۲۶ چاوی به دنیا هه لهیناوه و له سالی ۵۸۵ کۆچی دواپی کردووه.

۲۹. شیخ محی ئه لدینی شاره زووری: ئه بو حامید محهمه د کورپی قازی که مال ئه لدین له کاتی ژیاپی باوکی بۆته قازی دیمه شق، دوا ی مه رگی باوکی وهک قازی موسل ده ستنیشان کراوه. له قوتابخانه ی نیزامیه و قوتابخانه ی که مالییه ی باوکی، (هه ردووکیان له موسل بوون) وانهی و تۆته وه. له به خشنده یی و چاکه کاری به ناوبانگ بووه. له سالی ۵۱۰ چاوی به دنیا هه لهیناوه و له جومادی الاوه لی سالی ۵۸۱ کۆچی دواپی کردووه.

۳۰. شه هاب ئه لدینی سۆهره وه ردی: حه کیمی شه هید ئه بو ئه لفته ح یه حیا کورپی حه به ش کورپی ئه میره، خوشکه زاری شه هاب ئه لدین باوکی حه فس عومه ره (دواتر ناماره ی پیده دریت). له کتیبی (طبقات الاطباء) به هه له ناوی ئه ویان به عومه ر نووسیوه و له گه ل شه هاب ئه لدینی خالی که نه ویش سۆهره ورده یه، تیکه لیان کردووه. (زانستی حکمه ت و اصول الفقه) له مه راغه ی نازه ربایه جان لای شیخ مه جدئه لیدنی جه یلی، مامۆستای ئیمام فه خر ئه لدینی رازی خویندووه، له حکمه ت و فه لسه فه، که سیکی بی وینه ی پۆژگاری خۆی و له زانسته کانی دیکه یشدا به ته واوی شاره زای بووه. له لیکدانه وه و شیکردنه وه دا به ناوبانگه. کتیبه کانی خواره وه له به ره مه مه کانی ئه وه: تنقیحات فی اصول الفقه، تلویحات، هیا کل نوریه، حکمه الاشراق، رساله ی غربه الغریبه، مطارحات، رمز الوحی، مبدا و معادی فارسی، بستان القلوب، طوارق الانوار، نفحات، بارقات الهیه، نغمات سماویه، لوا مع الانوار، کتاب البصر، رساله العشق، رساله المعراج، شرح اشارات.

ئەم رستەیی خوارەووە لەوشەکانی ئەو: لو کان فی الوجود شمسان، لا نطعست الارکان فابی النظام ان یکون غیر ماکان.

ئەم چوارینەیی خوارەووەیش هی ئەو:

((هان تا سر رشته ی خرد گم نکنی

خود را برای نیک و بد گم نکنی

رهرو تویی و راه تویی، منزل تو

هشدار که راه خود گم نکنی))

ئەم زانا گەنجە، لەبەر بویری و چاوەترسی بۆ دەپیرین و نیشاندانی زانستەکەیی، لەلایەن زاناکانی دیکەیی ئەو پوژگارەووە رژدی پیپراوە و داوایان لەسولتان سەلاح ئەلەدین کردووە، بیکۆژیت. سولتان لەحەلەب زیندانی کردووە و لەزیندانددا خنکاندیان. ئەم پروداووە میژووییە، ناویانگی سەلاح ئەلەدینی ناشیرین کرد. لەسالی ٥٤٩ چاوی بەدنیایە ئەلەیناوە و لەسالی ٥٨٧ لەزیندان خنکیندراوە.

٣١. ئەبولفەرەج: شمس ئەلەدین موحەدسی حەرانی، کەسیکی وشیار و بیرمەند بوو. پیشەیی ئەو بازرگان و لەزانستی حەدیس هاوتای نەبوو و لەناوچەکانی دەورووبەر بۆ راست کردنەووەی حەدیسەکان و زانیاری لەسەر بەسەرھاتی کەسە گەرەکان، سەردانیان کردووە. لەسالی ٥٠٥ چاوی بەدنیایە ئەلەیناوە و لەسالی ٥٨٧ کۆچی دوایی کردووە.

٣٢. ئەبوعەلی شاتانی: عەلەم ئەلەدین حەسەن کوپی سەعد کوپی عەبدوللە کوپی بەندار کوپی ئیبراھیم، شاعیریکی بەناوبانگ بوو، جیاوازی لەو لەزانستی فقه و اصول شارەزایی تەواوی بوو. لەسالی ٥١٠ هاتۆتەدنیا و لەشەعبانی ٥٩٩ کۆچی دوایی کردووە. شاتان گوندیکە لەناوچەکانی دیاربەکر.

٣٣. زەپیری موقری: ئەبولحەزم کوری پەیان کوری شەبە کوپی سالح. باوکی بەهەژاری سەری ناوەتەو. زەپیر هەتیو و بی بژیوی ماوەتەو و بەپارە و خیر و هاوکاری خەلکان ژبانی بردۆتەسەر. لەموسڵ سەرقالی خویندنی زانستی صەرف و نەحو و ئەدەبیات و قورئان و حەدیس بوو و دواتر لەتاو هەژاری و پەڕیشانی روویکردۆتە بەغداد و لەوێ پەرەیی بەزانست و زانیارییەکانی خۆیداوە و دواتر بۆ مەکسین گەراوەتەو. دانیشتووانی مەکسین، خوشحال بوون لەوێ کەسیکی دانیشتووی زانای ناوچەکەیان گەراوەتەو.

به یانی پوژنی گه پانه وهی، به هوئی تانه و ته شهری پیریژنیک دووباره زادگاهکی به جینهشتووه و پینگه موسلی گرتوته بهر. له شیعره دا زانیاری و شاره زایی ته وای به دهست هیناوه. دوو بهیتی خواره وه نمونه یه که له شیعره کانی:

((علی الباب عبدیسال الاذن طالبا

له اد بالا ان نعماك تحجب

فان كان اذن فهو كالخير داخل

عليك و الا فهو كالشر يذهب))

له سالی ۶۰۲ له موسل کۆچی دواپی کردووه.

۳۴. ئیبن ئەسیر: مهجدئه لديني جهزري ئەبو ئەلسه عادات موبارهك كوپى ئەبى ئەلكهرهه
مه ممهه كوپى مه ممهه كوپى عه بدولكه ريم كوپى عه بدولوا حيدى شه يباني، برأى
عيزه ئەلدين و زياهه لديني جهزريه. (دواتر ناماژەيان پيڤه دريٽ). كه سيكي زانا و بى وينه
پوژگارى خوئ بووه، له نهحو و فقه و جهديس و زوريه زانيارى دينيه كان شاره زايى و
ناوبانگى ته وای دهر کردووه و چه ندين به رهه مى هيه. وهك كتيبي (جامع الاصول في
احاديث الرسول و النهايه في غريب الحديث له دوو توئى پيڤج بهرگدا و كتيبي الانصاف في
الجمع بين الكشف و الكشف له تهفسير كه له سهه له بى و زهه خشري وهرگرتووه و كتيبي
المصطفى و المختار و كتيبي البديع، الفصول ابن دهان له نهحو و كتيبي شافي تاييهت به ژياني
ئيمام شافعى و له (صنعت) يش كتيبيكي نووسيوه. ديوانى نامه كان و په خشانه كاني ئەو
به ناوبانگه.)) له ساله كاني كوتايى ته مهئى و له ماله كهى خوئ گو شه گير بووه، له سالی ۵۴۴
چاوى به دنيا هه له يناوه و له سالی ۶۰۶ كۆچی دواپی کردووه.

۳۵. ئەبو حاميد كوپى يونس: عيمادئه لدين مه ممهه كوپى يونس كوپى مه ممهه
كوپى مه نهه كوپى مالك كوپى مه ممهه، برأى كه مال ئەلدينى عه لامهيه (دواتر ناماژەيان
پيڤه دريٽ). له فقه و اصول و خلاف، شارهزا بووه. له قوتابخانهى نوريه و عزبيه و زهينييه و
نهفيسييه و عه لاييه وانهى وتوته وه. ههروهه ئيمام و وتارخوينيش بووه. كتيبي (المحيط في
الجمع بين المذهب و الوسيط و شرح وجيز امام غزالي) له به رهه مه كاني ئەو. چه ندين ره ساليه
به ناوبانگيشى هيه. له ره مه زاني ۵۹۲ وهك قازى موسل دهستنيشان كراوه، له خو پاريزيدا
كه سيكي به ناوبانگه. له سالی ۵۳۵ چاوى به دنيا هه له يناوه و له جومادى ئەلثاني ۶۰۸

له موسل کۆچی دوايي کردوه.

بئه ماله ی بهنی یونس به ناوبانگن. بئه ماله یه کی گه وری پیزدار بوون. چه ندین زانا و کهسی به ناوبانگیان تیا هه لکه وتوو. زۆربه یان خاوه نی به رهه م و کتیی. التعجیر له نووسی نی محهمه د کوپی عیماد نه لدینه. (وه جیز) ی ئیمام غه زالیشی کورت کردۆته وه. ههروه ها کتییی محصولی له (اصول فقه) کورت کردۆته وه.

۲۶. نه بوئه لقه زایی ئامه دی: عه لی کوری ئه بی نه لموزه فهر یوسف کوپی نه حمه د کوپی محهمه د کوپی عوبه دالله کوپی حسه ین کوپی نه حمه د کوپی جه عفر، یه کیك له نه ده یبه به ناوبانگه کانی سلیمانییه، دواتر وه ک قازی واست ده ستنیشان کراوه. له فقه و حه دیس و نهحو و لوغه ت، زانیاری ته واوی بووه و دیوانه شیعریکیشی هیه. له سالی ۵۵۹ چاوی به دنیا هه له یناوه و له سالی ۶۰۸ کۆچی دوايي کردوه. (نامه د = دیار به کر).

۲۷. یاقوتی موسلی: نه بو نه لبه در کوپی عه بدولله ی موسلی که نه مین نه لدین نازناوه که یه تی، ناوی سیانی مه له کی بووه، ده گه ریته وه بو سولتان مه له کشا، نه بوئه لقه ته ک کوپی سه لجوق کوپی محهمه د کوپی مه له کشای گه وره. نه گه ر نه مه راست بیته، یاقوت له تورکه کانه نه ک کورده کان. به لام چوونکه له ناو کورده کان گه وره بووه و ژیاوه، به کورد له قه له م ده دریت. به هه ر حال که سیکه له ماده کان چوونکه نه ژادی تورکه خه زه ره کانیش به مادا کوپی یاپس کۆتایی دیت. یاقوت جگه له زانست و زانیارییه کان، له خوشنوسیندا که سیکه ناودار بووه و له بهر نه مه به کاتب ناوی ده رکردوه. له سالی ۵۲۶ چاوی به دنیا هه له یناوه و له سالی ۶۱۸ کۆچی دوايي کردوه.

۲۸. عیزه لدین: نه بولقاسم نه سر کوپی عه قیل کوپی نه سر، مامۆستای نه ربیل، برازای مه لاخر، زانییه کی به ناوبانگ بووه. رژی به ره ران، لای سولتان خراپه ی نه ویان هی ناوه ته سه ر زمان و سولتان نه وی بو موسل دوورخستۆته وه. یاقوت (یاقوتی موسلی) نه م سی دیژه ی بو نه و نووسیوه:

((ایا ابن عقیل لا تخف سطوة من عنادها

و ان ظهرت ما اضرمت من عنادها

و اقتصتک یوما عن بلادک فتیه

رات فیک فضلا لم یکن فی بلادها

كذا عادة الغربان تكره ان ترى

بياض البزاة الشهب دون سوادها))

لهسالی ٥٢٤ چاوی به دنیا ههلهیناوه و لهجومادی الثانی ٦١٩ کۆچی دواپی کردووه. ٣٩ بههائی سهنجاری: نهبوئهلهسه عادات نهسعهه کۆپی یهحیا کۆپی موسا کۆپی مهئسور کۆپی عهبدولعهزیز کۆپی وههب کۆپی ههباو کۆپی سهوار کۆپی عهبدولله کۆپی رهقیع کۆپی رهبیعه کۆپی ههباو سهلهمی، له(فقه)ی شافعی کهسیکی شارهزا و پرێز لهبوچورنهکانی گیراوه. لهزانستی خلاف کهسیکی زانا و لهئهدیهیات بی هاوتا بووه. دیوانی شیعرهکانی بهناوبانگه. یهکیک لههاوپیکانی بو ماوهیهک لی دایراوه و نهو، وهک سکالا نه پهیامه ی بو ناردووه. نهو هاوپییه ی دوو دیری خوارهوه کههونراوه ی حهریرییه، لهوهلامدا بو ناردوتهوه:

((لا تزر من تحب فی کل شهر

غیر یوم و لا تزده علیه

اجتلاء الهلال فی الشهر یوم

ثم لا تنظر العیون الیه)

بهها نه دیرانه ی خوارهوه ی لهوهلامدا نووسیوتهوه:

((اذا حققت من خل و دادا

فرزه و لا تخف منه ملالا

و کن کالشمس تطلع کل یوم

ولا انک فی زیارته و هلالا)

لهسالی ٥٢٢ چاوی به دنیا ههلهیناوه و لهسالی ٦٢٢ لهسهنجار کۆچی دواپی کردووه.

٤٠ شهرهف نهلیدین نهحمهه: نهبوئهلهفهل کۆپی عهلامه کهمال نهلیدین نهبی نهلفهتج موسا کۆپی شیخ رهزی نهلیدین نهبی نهلفهزل یونس کۆپی محهممهه کۆپی مهعهه کۆپی مالک کۆپی محهممهه کۆپی سهعهه کۆپی سهعید کۆپی عاسم کۆپی عابد نهبی کهعب کۆپی قهیس کۆپی ئیبراهیم، کهمال نهلیدین (باوکی دواتر ناماژه ی پیدهدریت)، لهزانستهکانی عهقل و گیرانهوه و ههیس، هاوشانی باوکی و لهخوپاریزی و خوپارهستی کهسیکی بهناوبانگ بووه و لهقوتابخانه ی مهلهک موزهفرنهلیدین کۆپی زهین نهلیدین وانه ی وتوتهوه. لهفقه،

کتیبی (تنبیه)ی نووسیوه. دووچار کتیبی (ئه حیا العلومی) کورت کردوتهوه. مختصر کبیر و مختصر صغیر. جگه لهبریوی گرنگی ئه وتوی به ژیان و سامانی دنیا نه داوه. هه موو داهاقی خوی به سهر هه ژاراندای دابهش کردوه. ئه مه یه کیک له رسته کانی ئه وه: که سیک که له زانسته کان بی بهش و سامانیکی فراوانی بیت، هاوشیوهی که ریکه کوپان و شته که ی له زیو بیت. له سالی ۵۷۵ چاوی به دنیا هه لهیناوه و له سال ۶۲۲ کوچی دواپی کردوه.

۴۱. شهرهف ئه لدین زیانه لدین: محهمه کوپی ئه بوئه لفتوح زیا ئه لدین نه سرالله (دواتر ناماژه به باوکی ده دریت) له زانست و که مالات هاوتای باوکی خوی بووه، له شیعر و په خشان دهست رهنگین و شارهزا بووه. له سالی ۵۸۵ چاوی به دنیا هه لهیناوه و له سالی ۶۲۲ کوچی دواپی کردوه.

۴۲. نه جم ئه لدینی شاعیر، ناسراو به کوپی سابری مه نه نه یقی: ئه بو یوسف یه عقوب کوپی سابری کوپی به ره کات کوپی عه مار کوپی عه مان کوپی علی کوپی حسهین کوپی علی کوپی حه وسهره ی حهرانی، یه کیک له ئه ده یبه به ناویانگه کانه. جیاواز له زانست و شیعر، له دروست کردنی مه نه نه یق دهستیکی به توانای بووه. کتیبی (عمده السالك فی سیاسته الممالك) له نووسینه کانی ئه وه. سه بارهت به جهنگ و چالاکیه جهنگیه کان و فرت و فیله کانی جهنگ و چۆنیه تی وهرزش کردن و باسکردنی تایبه تمه ندی ئه سپ و هونه ره کانی سه نگه ر گرتن له قه لا و دیواره بندی و..... چه ندین نووسراوی هه یه. دیوانه شیعریکی هه یه به ناوی مغنی المعانی. ئه م هونراوه ی خواره وه ی بو کوپیک نووسیوه که مه شکه ی به خویه وه هه لواسیه وه و پانتۆلیکی شینی له به ردا بووه و له پروباری به غداد مه له ی کردوه.

((یا للرجال شکایتی من شکوة

اضحت تعانق من احب و اعشق

جمعت هوی کهوای الا انها

تطفو و یثقلنی الغرام فاغرق

و یغیرنی التبان عند عناقة

ار دافه فهو العدو الازرق)

شاعیره کانی عه ره ب له مشیوه شیعره دا پی شینه یان نییه. له سالی ۵۴۴ چاوی به دنیا هه لهیناوه و له سالی ۶۲۶ کوچی دواپی کردوه.

٤٣. ئیبن ئەسیر: عێز ئەل دینی جەزری، ئەبو ئەلحەسەن، عەلی کوپی ئەبی ئەلکەرەم، محەممەد کوپی محەممەد کوپی عەبدولکەریم کوپی عەبدولواحیدی شەیبانی. لەزانستی مێژوو و پەرچە ئەک و حەدیس کەسێکی شارەزا و بەناوبانگە. کتیی (الکامل فی التاریخ) یەکێکە لەبەرەمهکانی کە لەسەرەتایی مێژوو تا کۆتاییەکانی سالی ٦٢٨ کۆچی ناماژە پێداوە. سەبارەت بە پەرچە ئەک چەند کتییکی نووسیوە لەسێ بەرگدا. کتیی (اخبار الصحابه) لە شەش بەرگی گەرەدا یەکێکی دیکە لەبەرەمهکانی ئەوە. لەسالی ٥٥٥ چاوی بەدنیایە ئەهیناوە و لەسالی ٦٣٠ کۆچی دوایی کردووە.

٤٤. ئەبو ئەلحەسەنی نامەدی: ناسراو بەسەیف ئەل دین عەلی کوپی ئەبی عەلی محەممەد کوپی سالمی تەغەبی، کەسێک بوو فەقیه، سەرەتا شوێنکەوتە مەزەبی حەنبەلی بوو و دواتر مەزەبی شافعی هەلبژاردووە. لەزانستە عەقڵیەکان پێکەیهکی بەرزێ هەیه. لەبەر ئەمە زاناکانی سەرەمی خۆی، بۆچوون و باوەڕەکانی ئەریان خستۆتە ژێر پرسیارەوه. سەبارەت بەم بابەتە وتوویەتی:

(حسدوا الفتی اذلم ینالو اسعیه

فالقوم اعداء له و خصوم))

لەقوتابخانەی عەزیزیه لەدیمەشق وانهی وتۆتەوه، لەفقه، اصولی دین، مەنتق، حکمەت و خلاف، چەندین بەرەمی هەیه. وە: کتیی (ابکار الافکار، لەزانستی کلام و منایح القرایح و رموز الكنوز و دقایق الحقایق و لباب الالباب و منتهی السؤل لەزانستی اصول و هتد) لەسالی ٥٥١ چاوی بەدنیایە ئەهیناوە و لەسالی ٦٣١ کۆچی دوایی کردووە.

٤٥. سەلاح ئەل دینی ئەریلی: ئەبو ئەلعباس ئەحمەد کوپی عەبدولسەعید کوپی شەعبان کوپی محەممەد کوپی جابر کوپی قەحتان، جیاواز لەشارەزایی لەزانستەکان، شاعیریکی بەتوانایش بوو و لەبەر ئەمە وەک شاعیر ناوی دەرکردووە. دیوانەکی بەناوبانگە. لەخۆگری غەزەل و چوارینە و قەسیدەیه. لەسالی ٥٧١ چاوی بەدنیایە ئەهیناوە و لەسالی ٦٣١ کۆچی دوایی کردووە.

٤٦. شیخ شەهاب ئەل دینی سۆهرەوهردی: ئەبو حەفس عومەر کوپی محەممەد کوپی عەبدولله کوپی محەممەد کوپی عەمویە، برازای ئەبو نەجیب، کەسێکی پیرۆز و موبارەک بوو. لەفقهی شافعی زانستە دینیەکان سەرناس و لەپزاییات (بیرکاری) و خۆپاریزی و

گۆشهگیری بی هاوتا بووه. بیروبۆچوونهکانی له لایه ن خه لکانه وه به گشتی په سه ند کراوه. له کۆتاییه کانی ته مه نی سه رقائی مۆجیاری کردنی خه لکان بووه. کتییی (عوارف النعارف و رشف النصایح و اعلام التقی و اعلام الهدی) له به ره مه مه کانی نه وه. نه مه یه کیکه له چوارینه کانی نه و:

ای دوست وجود و عدم ات اوست همه

سرمایه ی شادی و غم ات اوست همه

تو دیده نداری که ببینی او را

ورنه زسرت تا قدم ات اوست همه))

شیخ سه عدی شیرازی یه کیك له قوتابیییه کانی نه و بووه که خۆی له بوستاندا ده لیت:

مرا شیخ دانای مرشد شهاب

دو اندرز فرمود بر روی آب

یکی آن که در نفس خودبین مباش

دیگر آن که در خلق بدبین مباش.

له سالی ٥٣٩ چاوی به دنیا هه له یناوه و له سالی ٦٢٢ کۆچی دواپی کردووه. له به غداد به خاک سپێردراوه.

٤٧. شیخ شه هاب نه لدین عومهری شاره زووری: شیخی پێنیشاندهر بووه. له فقه و اصول زانیاری ته وای بووه. یه کیکه له نه ولیاکان. له سالی ٦٢٣ له شاره زوور کۆچی دواپی کردووه.

٤٨. ئه یین نه سیر زیا نه لدینی جه زری: نه بو نه لفه تح نه صرالله کوپی نه بی نه لکه ره م محه ممه د کوپی محه ممه د کوپی عه بدولکه ره م کوپی عه بدولوا حیدی شه یبانی، برای عیژه لدینه. قورئانی به ته وای له بهر بووه، هه روه ها زیاتر له پینچ هه زار حه دیسی له بهر کردووه. جیاواز له سی دیوانی نه بی ته مام حه بیب کوپی نه وس و نه بی عوباده ی بوخته ری، و نه بی ته ییبی موته نبی، قه سیده و هۆنراوه ی زۆری دیکه ی له بهر کردووه. له نه حو و زمان و... شاره زا و به توانا بووه. له زه مانی مه له ک نه فزه ل، نورنه لدین عه لی کوپی سولتان سه لاح نه لدین وه ک وه زیر ده ستنیشان کراوه. به هۆی رژی رژیبه ران، خه لکی دژی نه واپه ریون و مه به سستی کوشتنیان کردووه، شه وانه هه لاتووه و چۆنیه تی هه لاتنی خۆی له نامه یه کی

گه و ره دا تۆمار کردوو. کتییی (المثل السائر فی ادب الکاتب و الشاعر و کتییی الوشی المرقوم فی حل المنظوم و کتییی المعانی المخترعه فی صناعه الانشاء) له بهر مه کانی نهوه. له سالی ۵۵۸ چاوی به دنیا هلهیناوه و له سالی ۶۲۷ کۆچی دواپی کردوو.

۴۹. ئیبن مستهوفی، شهرهف ئهلدینی ئه ربیلی: نه بوئه لبه رکات موبارهک کوپی ئه بی ئه لفتهح ئه حمه دی مستهوفی کوپی موبارهک کوپی مه وهوب کوپی غه نیمه کورشی غالبی له خمی، یه کیك له پیاوه ناوداره کانی ئه ربیل، زیاد له راده پزدار و خو پاریز بووه، حهزی به هاوده می له گهل زانا و ئه دیبه کان کردوو. هه رکهس له زانا کان سهردانی ئه ربیلی کردییت، سهردانی کردوو و پیروزیایی بو ماله که ی ناردوو. له زانستی میثرو و ره چه لهک و ناوی ئه سخابه کان، زانیاری تهواوی بووه.

له زانستی صرف و نحو و زمان و عروز و قهوافی و بهیان و به دیع و حساب، شاره زایی تهواوی بووه. ئاره زوومه ندی شیغری عه رب و په نده کانیان بووه. میثروویه کی گشتی بو ئه ربیل نووسیوه له چوار بهر گدا. کتییی (النظام فی شرح شعر المبتنی و ابی تمام) له بهر مه کانی نهوه له دوو تونی ده بهر گدا. کتییی (اثبات المحصل فی نسبة ابیات المفصل) یه کیکی دیکه له بهر مه کانیه تی له دوو بهر گدا. کتییی (سر الصنیعه و ابو قماش) یه کیکی دیکه له بهر مه کانی نهوه. دیوانه شیغریکی به ناویانگی هیه. سه رده تا مستهوفی دیوان بووه، به لام له سالی ۶۲۹ پینگه ی وه زاره تی پیرووه. له سالی ۵۶۴ چاوی به دنیا هلهیناوه و له سالی ۶۲۷ کۆچی دواپی کردوو. له بنه ماله ی ئیبن مستهوفی، که سانی به ناویانگی زور ده رکه وتن. سه فی ئهلدین نه بوئه لحه سه ن عه لی کوپی موبارهک که مامی کوپی مستهوفی بووه، که سیکی (زانا و به ناویانگ بووه. نصیحه الملوك) ی نیمام ئه بی حامیدی غه زالی له فارسییه وه بو سه رزه مانی عه رهبی وه رگیرووه.

۵۰. که مال ئهلدین علامه: نه بوئه لفتهح موسا کوپی ئه بی ئه لفتهزل یونس کوپی محه ممه د کوپی مه نعه کوپی مالک کوپی محه ممه د، له موسل و لای باوکی، زانستی فقهی خویندوو، دواتر روویکردو ته به غداد و له قوتابخانه ی نیزامیه له هه موو زانسته کان، خو ی به هره وه کردوو و له وی به یونس ناویانگی په یا کردوو. دواتر گه پراوده ته وه بو موسل و له قوتابخانه ی که مالیه، یانی قوتابخانه ی ئه میر زهین ئهلدین، سه رقائی وانه و تنه وه بووه. له هه مان قوتابخانه، مه نتیق و حکمه ت و ته بیعیات و الهیات و پزیشکی و حساب و

ئەندازیاری و جەبر و موسیقی و زیج و زانستەکانی دیکە و تۆتەو و لەناو خەڵکدا بلاوی کردوونەتەو. عیسەوییەکان و جوولەکەکان، تەورات و ئینجیلیان لای ئەو خۆیندوو و بەزانستەکە و ئەو پازی بوون. بەکورتی (لەهەموو زانستەکاندا) شارەزا بوو. سەبارەت بەگەرەیی ئەو هەرچی بنووسین، ئەگەری هەیه وەک زێدەرۆیی لەقەڵەم بەدەن. لەکاتی وانه و تنەو پێویستی بەکتێب نەبوو. قوتابییهکان رستەکانی ناو کتێبەکیان خۆیندووتەو و ئەو روونکردنەو لەسەر داو و کێشەکانی بۆ چارەسەر کردوون. عیمادی نەحوی بۆ دەسف کردنی ئەو دەلیت:

کمال کمال الدین للعلم و العلی
فهیئات ساع فی مساعیک یطمع
إذا جتمع النظار فی کل موطن
فغایه کل ان تقول و یسمعوا
فلا تحسبوه من عناد تطیلوسوا
و لکن حیا اعترافاً تقنعوا))

رژدیبەران، یانی ئەو زانایانە زانستییکی ئەوتۆیان نەبوو، رژدییان بەپێگە و ئەو بردوو و بۆ ئەو لەبەر چاوی خەڵکان بەگشتی، پەردەیک بەسەر نەزانی خۆیاندا نا بکێشن، دژی بۆچوون و باوەڕەکانی ئەو وەستاو نەتەو. لەپینچی سەفەری سالی ٥٥١ چاوی بەدنیایا هەلێناو و لە ١٤ شەعبانی سالی ٦٣٩ زایینی کۆچی دوایی کردوو.

٥١. ئەبو ئەلبەقائی نەحوی: ناسراو بەئین صایغی موسلی: موفەق ئەلەدین یەعیش کوپی عەلی کوپی یەعیش کوپی ئەبی ئەلسەراییا کوپی محەممەد کوپی یەحیا کوپی حەیان قازی کوپی بیشر کوپی حەیان ئەسەدی، لەنحو، صرف و حەدیس و زانستە عەرەبییهکان، شارەزایی تەواوی بوو.

لەسەر کتیبی (مفصل)ی ئەبی ئەلقاسمی زەمەخشەری، روونکردنەو یەکی نووسیووە کەجێگە پێزە، لەسەر (تصریفی) مەلوکی ئەین جەنیش روونکردنەو یەکی نووسیووە. لەسالی ٥٥٦ چاوی بەدنیایا هەلێناو و لەسالی ٦٤٣ کۆچی دوایی کردوو. لەحەلەب بەخاک سپێردراو.

٥٢. عەلەم ئەلەدینی سەنجاری لەزانستە عەقڵییهکان و نەقڵییهکان، تاقانە پۆژگاری

خۆی بوو و لەزۆریه‌ی زانسته‌كان نووسراو و به‌ره‌مه‌ی له‌خۆی به‌جێهێشتوو. له‌ساڵی ٦٤٣ كۆچی دوا‌یی كردوو.

٥٣. ئه‌بن سه‌لاحی نه‌سری شاره‌زووری: ئه‌بو عه‌مرۆ، ته‌قی ئه‌ل‌دین عوسمان کوری سه‌لاح عه‌بدولرحمان کوری عوسمان کوری موسا کوری ئه‌بی نه‌سری کوردی شافعی، یه‌کیك له‌زاناکانی سه‌رده‌می خۆی بوو، له‌تفسیر و حه‌دیس و فقه و ناوی گه‌وره‌ پیاوان و زمان، شاره‌زایی ته‌واوی بوو.

سه‌ره‌تا له‌قوتابخانه‌ی ناسریه، له‌قودس وانه‌ی وتۆته‌وه، دواتر روویکردۆته‌ دیمه‌شق و له‌قوتابخانه‌ی ره‌واحیه‌ وانه‌ی وتۆته‌وه. له‌زانستی حه‌دیس و ری و ره‌سمه‌کانی حه‌ج، خاوه‌نی به‌ره‌مه. فتواکانی ئه‌و کۆکراوه‌ته‌وه و زاناکانی ئه‌م به‌شه، پشتی پێده‌به‌ستن. ئه‌مه‌ یه‌کیك له‌وته‌کانی ئه‌وه: پێداگرتن له‌سه‌ر باب‌ه‌ته‌كان، پێز له‌ناو ده‌بات. داوا کردنی مه‌به‌سته‌كان پێش کاتی خۆی، وه‌ک داوا کردنی فه‌واکه‌یه (میوه) پێش کاتی خۆی. له‌ساڵی ٥٧٧ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌ساڵی ٦٤٣ له‌دیمه‌شق كۆچی دوا‌یی كردوو. (قازلی دیمه‌شقی مه‌به‌ست له‌وه).

٥٤. ئه‌بن حاجب: ئه‌بو عه‌مرۆ عوسمان کوری عومه‌ر کوری ئه‌بی به‌کر کوری یونس که‌ نازناوه‌که‌ی جه‌مال ئه‌ل‌دینه و شوینکه‌وته‌ی مه‌زه‌بی مالکیه، له‌زانسته‌ ئیسلامیه‌کان سه‌رناس بوو، به‌لام زیاتر سه‌رقالی زانسته‌ عه‌ره‌بیه‌کان بوو. کورته‌یه‌کی له‌سه‌ر فقه‌ی شافعی نووسیوه، له‌اصول الفقه خاوه‌نی به‌ره‌مه و نووسینه. کتییی کافیه، له‌نحو و شافیه له‌صرف، له‌به‌ره‌مه‌کانی ئه‌ون. له‌ساڵی ٥٧٠ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌ساڵی ٦٤٦ كۆچی دوا‌یی كردوو.

٥٥. ئه‌بن ئه‌ل‌حاجی ئه‌ش‌ش‌بیلی: خاوه‌نی چه‌ندین کتیب و نووسینه. پێشه‌کی و پوونکردنه‌وه‌ی بۆ چه‌ند کتیییکیش نووسیوه و له‌ساڵی ٦٥١ كۆچی دوا‌یی كردوو.

٥٦. قازی ئه‌بن خه‌له‌کانی ئه‌ربیلی: شه‌مس ئه‌ل‌دین ئه‌بو ئه‌ل‌عه‌باس ئه‌حمه‌د کوری ئه‌براهیم کوری ئه‌بی به‌کر کوری خه‌له‌کان، قازی قازییه‌کانی ئه‌ربیل بوو و شافعی مه‌زه‌ب بوو. زانای پوژگار و له‌چه‌ندین قوتابخانه‌دا وانه‌ی وتۆته‌وه. دواتر له‌قوتابخه‌ی نه‌جیبیه‌ وانه‌ی وتۆته‌وه، کتییی (وفیات الاعیان) له‌دوو به‌رگدا له‌نووسینه‌کانی ئه‌وه. له‌ساڵی ٦٠٨ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌ساڵی ٦٨١ كۆچی دوا‌یی كردوو.

۵۷. فخرئەلەدین ئەحمەد کۆری حەسەینی چارپەردی: لەزانا بەناوبانگەکانە و بەرھەم و روونکردنەوێکانی ناسراوە. لەسالی ۷۴۷ کۆچی دوایی کردووە.
۵۸. فەقێی تەیران: مەلا مەحمود، لەدانیشتووانی بەلەدیە. کەسیکی زانا و ئەدیب بوو، دوو مەنزومەکی لەخۆی بەجێهێشتوووە بەناوی (شیخی سەنایی و حکایاتی برسێسا)، مەنزومەکی دیکەکی ھەیە بەناوی (کلمات الحصان الاسود) یانی ئەسپەکەکی پیغەمبەر ناسراو بە بوراق، مەنزومەکی دیکەکی لەتصوف و وحدەالوجود ھەیە. لەسالی ۷۲۱ چاوی بەدنیا ھەلھێناوە و لەسالی ۷۹۵ کۆچی دوایی کردووە.
۵۹. قازی ئەحمەد ئەرزەنجانی بورھان ئەلەدین: کەسیکی خۆپاریز و خواپەرەست بوو. کتیبی (ترجیح) پروونکردنەوێ (تلویح) لەبەرھەمەکانی ئەو. لەسەرەتای سەدەکی ھەشتەم (۸۰۰) لەجەنگی ئەرزەنجان کوژراوە.
۶۰. ئیمام محەممەدی کوردی: حافز ئەلەدین کۆری محەممەدی کوردی، ئیمامی پۆژگار و لەزانستی دادوهری، بی ھاوتا بوو. لەسالی ۸۲۰ کۆچی دوایی کردووە.
۶۱. مەلای بەتای (بەتێ): مەلا ئەحمەد، دانیشتووی گوندی بات، لەقورئان خوێنەکانی ھەکارییە. کەسیکی ئەدیب و زانا بوو. سەبارەت بەلەدایک بوونی پیغەمبەر، چەندین ھۆنراوەی نووسیوە. دیوانیکی لەقەسیدە و غەزەل ھەیە. لەسالی ۸۳۶ چاوی بەدنیا ھەلھێناوە و لەسالی ۹۱۱ کۆچی دوایی کردووە.
۶۲. مەلای عەلی تەرموکی: یەکیک لەزانا دیارەکانی کوردە. لەزانستەکان و بیرکاری شارەزایی تەواوی بوو. زۆری تەمەنی بەوانە و تەنھە بەسەر بردووە، لەسالی ۱۰۰۰ چاوی بەدنیا ھەلھێناوە و لەسالی ۱۰۶۵ کۆچی دوایی کردووە. لەگوندەکەکی خۆی، تەرموک، لەنیوان ھەکاری و مەکس، بەخاک سپێردراوە.
۶۳. ئەحمەدی خانی: یەکیک لەشاعیرە بەناوبانگەکانی کوردە. شاعیریکی گەورە و ئەدەبییکی خوشەویستی کوردانە. کتیبەکانی بەعەرەبی و تورکی بەناوبانگە. دیوانی مەم و زین کە لەکوردستاندا بەناوبانگە، لەبەرھەمە نایابەکانی ئەو. سەر بەعەشیرەکی خانیانە. لەسالی ۱۰۷۱ کۆچی دوایی کردووە. لەبایەزید بەخاک سپێردراوە.
۶۴. ئیسماعیل مەعروف: لەدانیشتووانی بایەزیدە، لەشیعر و پەخشەکان و غەزەل کەسیکی شارەزا و بەناوبانگە و بەفێردەوسی کورد ناوی دەبەن. شیعر و قەسیدەکی زۆری ھەیە. زیاتر بەکرمانجی ھۆنراوەی ھۆنیوەتەو. لەسالی ۱۰۷۳ چاوی بەدنیا ھەلھێناوە و لەسالی ۱۱۲۸ کۆچی دوایی کردووە. لەبایەزید بەخاک سپێردراوە.
۶۵. ئەمیر شەرەفخان: لەمیرەکانی ھەکارییە، لەئەدەبیات و صرف و نحو و زمان،

پینگه‌یه‌کی به‌رزى هه‌یه. شیعر و په‌خشان و غه‌زەلى زۆرى لى به‌جیماوه. دیوانی‌کی تایبه‌تى هه‌یه. له‌سالى ۱۱۰۸ له‌شارى جۆله‌میرگ، ناوه‌ندى هه‌کارى چاوى به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌سالى ۱۱۶۷ کۆچى دوايى کردوه.

۶۶. مه‌ولانا خالیدی شاره‌زورى: جیاواز له‌پینگه زانستییه‌کان، له‌هونه‌رى ریتوینی کردن و بلاو کردنه‌وه‌ی ته‌ریقه‌ت، بلیمه‌تى پۆزگارى خۆى بووه. مامۆستای شیخ سراج ئەل‌دین عوسمانی ته‌ویله‌یه. باوه‌گه‌ورێ شیخ حیسام ئەل‌دین. له‌سالى ۱۱۹۳ له‌شام کۆچى دوايى کردوه. گۆڤى ئەیوبى کوردیش له‌شامه که‌یه‌کیکه له‌ئەولیا به‌ناوبانگه‌کانى کورد. خه‌لکان زیاره‌تى ده‌که‌ن.

۶۷. ئیبن ئەل‌حاج: خاوه‌نى (رفع‌ال‌خفا و پوونکردنه‌وه‌ی له‌سه‌ر (حه‌واشی) هه‌یه. که‌سیکی زانا و به‌توانا بووه. مامۆستای شیخی به‌ناوبانگ، باوکی کاک ئەحمه‌دى شیخ، باوکی شیخ محهمه‌د سه‌عید، باوکی شیخ محمودی حه‌لیده. و له‌سه‌ده‌ی دوانزه‌ی کۆچى مائناوایی له‌جیهان کردوه.

۶۸. مه‌لا یونسى هه‌لکاتینی: نووسه‌رى سى نامه‌ی به‌ناوبانگ له‌(صرف و ظرف و ترکیبه). له‌گوندی هه‌لکاتین چاوى به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌هه‌مان شوین و له‌سه‌ده‌ی دوانزه‌یه‌م کۆچى دوايى کردوه.

۶۹. مورادخانی بایه‌زیدی: دانیشتووی بایه‌زید بووه، له‌عشق و تصوف خاوه‌نى چه‌ندین به‌ره‌م و نامه‌ی به‌ناوبانگه، شیعرى زۆرى هه‌یه. له‌سالى ۱۱۵۶ چاوى به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌سالى ۱۲۰۲ کۆچى دوايى کردوه.

۷۰. مه‌ستوره‌ی کورد (ماه‌شهره‌ف خانم) کچی ئەبو ئەل‌حه‌سه‌ن به‌گ، خه‌له‌ف محهمه‌د ئاغا، باوه‌گه‌ورێ (له‌دایکه‌وه) نووسه‌رى (مه‌ردوخ) له‌به‌ته‌ماله‌ی قادری، که‌هاوسه‌رى خوسره‌وخانی ناکام، فه‌رمانه‌واى کوردستان بووه و له‌شیعر و په‌خشاندا به‌ناوبانگه. میژوویه‌کی بۆ سیلسیله‌ی ئه‌رده‌لان نووسیوه. دیوانه‌کی که‌ له‌خۆگرى قه‌سیده و غه‌زەل و چوارینه و.... به‌ناوبانگه و به‌م دوايیه‌یه له‌چاپ دراوه. هۆنراوه‌ی خواره‌وه، نیشانه‌ی توانایی ئەوه:

((خورشید وش و به نام ماه شرفم

مستوره و خسرو زمان را طرفه))

جیاواز له‌مه‌ستوره، چه‌ندین زانا و بلیمه‌تى دیکه له‌ناو کورد بوون به‌لام چوونکه به‌سه‌ره‌اتى ئەوانمان به‌پاستی و ته‌واوی ده‌ستنه‌که‌وت، له‌ئاماژده‌دان به‌وان چاومان پۆشی، ئەبوئه‌لقاسم حیماد الرواه و ئەبو ئیسحاق ظهیر الدین و قازی ئیبراهیمی موسلى و شیخ

عەبدولقادرى شارەزوورى و محى ئەلدىنى شارەزوورى و شىخ تاج ئەلدىنى كوردى
كەوەزىرى سولتان ئەورخان، دووهمىن سولتانى توركييا بوو، لەريزى زانا كوردەكانن. بەلام
چوونكە ميژووى مردن و بەسەرھاتى ئەوانمان دەستىنەكەوت، ئاماژەمان پێنەدان.

زاناکانى خوارەو، لەزانا بليمةتەكانى سەدەى سىانزەن:

۱. ملامحەممەدى بانگيژ: مامۆستاي سەيید حەسەنى چۆرى، لەزاناكانى سابلاخە.
۲. مەلا محەممەد ئىبن ئادەم، خەلكى بەلكانى سەر بەناوچەى پەواندزە.
۳. مەلا يەحياى مەزورى: خەلكى ئاگرى، سەر بەناوچەى پەواندز بوو.
۴. مەلاى خەتى: دانىشتووى خوشناوەتى، سەر بەپەواندز بوو. شىخ محەممەد جەسىم
حوجە ئەلىسلاى سەنە و مەلا ئەحمەدى ئەودەشتى، قوتابى ئەو بوون و لاى ئەو ئىجازەيان
وەرگرتوو.

۵. مەلا محەممەدى كوانە دۆل: مەلا محەممەد دانىشتووى زەهاو بوو و بەناوبانگە.

۶. مەلا خدر: ناسراو بەنالى، شاعىرى بەناوبانگى كورد، بەكوردى و فارسى و عەرەبى
شىعرى هەيە. ديوانەكەى بەكوردى چاپ كراو.

۷. مەلا پەحيمى تاوەگۆزى: ناسراو بەمەولەوى، نازناوەكەى مەعدوم، بۆچوونە كوردى و
فارسىيەكانى بەناوبانگە. و بەم دوايانە چاپ كراو و نيشانەى توانا و زانستى ئەو.

۸. شىخ پەزەى كەركوكى تالەبانى: كۆرى شىخ عەبدولپەحمان ناسراو بەسالم كەباوكى
يەكێكە لەشىخەكانى تالەبان. بەسەر شىعرى كوردى و فارسى و عەرەبىدا زال بوو و
بەتايبەت لەشىعرى هەجو. ديوانەكەى بەناوبانگە.

۹. ئىبن ئەلخەيات: مەلا عەبدولپەحمان، خەلكى قەرەداغ بوو و لەزانا بەناوبانگەكانە. مەلا
عەبدولمەجيد لاى ئەو ئىجازەى وەرگرتوو.

۱۰. عومەر ئەفەندى: خەلكى هەولێرە و لەزاناكانى پۆزگارى خۆى بوو.

۱۱. عومەر ئەفەندى پەواندز: زانایەكى بەناوبانگە.

۱۲. عەلى ئەفەندى: براى عومەر ئەفەندى پەواندز. كەسىكى زانستى بەناوبانگە.

۱۳. ئەسەد ئەفەندى: كۆرى عومەر ئەفەندى پەواندزییە، كەسىكى زانا و خۇپارىزىكى
راستكردار بوو.

۱۴. مەلا گچكە: مەلا ئەبوبەكر، كۆرى عومەر ئەفەندى هەولێرى، كەسىكى بەناوبانگە.

۱۵. موفتى زەهاو: مەلا محەممەد، دانىشتووى زەهاو و بەناوبانگە.

۱۶. حاج مەلا عەبدوللەى كۆبى: دانىشتووى كۆبى و كەسىكى بى هاوتای سەردەمى
خۆى بوو. ئەم چوارینەيان بۆ ئەو ھۆنیووەتو:

- حاجی عەبدوللە لەنادەم قیل ترە
 ١٧. مەلا نەبی پەواندزی: لەزاناکانی پەواندزە، لەزانستەکان شارەزایی تەواوی بوو.
١٨. حاج شیخ عەلیس کەرکۆکی: بۆی شیخ پەزا کۆری شیخ عەبدولرەحمان سالمە، لەفقه و حەدیس و تفسیر بەناوبانگە و لەتەریقەت و رێنوینی کردنی خەڵکان کەسیکی سەرناس و پەسەندی خەڵکان بەگشتی بوو.
١٩. مەلا عەبدوللە بەیتۆشی: نووسەری کتیی کفایە یە.
٢٠. مەلا محەممەدی بەیتۆشی: مامۆستایەکی بەناوبانگە.
٢١. مەلا یوسفی ئەسەم (کەپ) کە لەبەرسووە لەبەرەبەر سەردەشت بەخاک سپێردراوە.
٢٢. مەلا پەسۆلی زەکی: دانیشتووی موکرییە و لەزانا بەناوبانگەکانە.
٢٣. ئیبن پەسۆل: کۆری مەلا پەسۆلە (نامارەمان پێدا) و ناوی محەممەدە. نووسینی لەسەر عەبدولحەکیم هەیه. مامۆستای موفتی زەهاو.
٢٤. مەلا محەممەدی یای: خەڵکی سابلاخ بوو و زانا و مامۆستایەکی بەناوبانگە.
٢٥. مەلا محەممەد: کۆری مەلا موستەفا، مامۆستای مزگەوتی سور بوو لەسابلاخ کە بوداق سولتان بونیاتی ناو.
٢٦. مەلا سلیمانی گردی: پوونکردنەوی لەسەر کتیی (انوار) لەفقه شافعی نووسیوە و خەڵکی گەردیانە.
٢٧. مەلا عەبدوللە پیرەباب: خەڵکی گوندی بەکری بوو. لەئەتیمش و سابلاخ وانە و تۆتەو. پوونکردنەو و پەراوێزی بۆ (جواد شرخ خلاصه الحساب) نووسیوە.
٢٨. مەلا عەلی تەرجان: مامۆستای تەرجان بوو، لەزۆربەیی زانستەکان نووسین و پوونکردنەوی هەیه.
٢٩. مەلا عەبدولقادری بیارە: لەخانەقای بیارە، مامۆستا بوو، لەفقه و حەدیس و تەفسیر زانیاری تەواوی بوو.
٣٠. مەلا عەبدولرەحمانی پێنجوینی: یەکیکە لەزانا بەناوبانگەکانی سەردەمی خۆی. لەفقه و حەدیس و ریازیات، بەناوبانگە.
٣١. شیخ عومەری قەرەداغی مەردۆخی: لەسیلسیلەیی نووسەر. لەسلیمانی سەرقالی وانە و تەنەو و لەزانستدا کەسیکی بەناوبانگە. پەراوێزی بۆ کتیی (تەهذیب الکلام) نووسیوە.

ئەمانە لەزاناکانی سەدەکانی دوایین کە لەسەدە ی دوانزەهەم تا کوێتایی سەدە ی سیانزەهەم ژیان و کوێچی دواپیان کردووە.

شیخەکانی تەریقەت لەناوچە کوردنشینەکان فراوانن. بەم دواپیانە شیخ سیراج ئەلدینی تەویڵەیی کە کەسێکی بەناوبانگە، لەگوندی تەویڵە ی سەر بەناوچە ی شارەزور، سەرقالی وانە وتنەووە بوو. لەسالی ١٢٨٢ کوێچی لە سیانزە ی شەوال، کوێچی دواپیی کردووە و گۆرەکە ی لەخانەقای تەویڵە یە.

دوا ی ئەو شیخ بەها ئەلدینی کوپی محەممەد، جینگە ی باوکی گرتۆتەووە. شەوی هەینی، چوارەمی رەبیع الاولی سالی ١٢٨٩ کوێچی دواپیی کردووە و لەخانەقای تەویڵە بەخاک سپێردراوە.

شیخ زیبا ئەلدین عومەر، برای شیخ بەها ئەلدین، لەخانەقای بیارە سەرقالی وانە وتنەووە بوو و لەسالی ١٣١٨ کوێچی دواپیی کردووە.

حاج شیخ ئەحمەد و شیخ عەبدولرەحمان (ئەبو ئەلوهفا)، براکانی شیخ بەها ئەلدین و شیخ زیبا ئەلدین بوون. ئەوانیش پیشە ی براکانیان گرتۆتەبەر.

شیخ حیسام ئەلدین عەلی، کوپی شیخ شەهاب ئەلدین، لەتەویڵە و باغە کوێ و خەلمار، سەرقالی بلاوکردنەووە ی تەریقەتی نەقشبەندین و خانەقای ئەو سی شویئە بەرپۆه دەبات.

زانا و ئەدیبهکانی کورد فراوانن. ناوی ئەو کەسانە ی بەردەستمان کەوت و لەم کتێبەدا نامژمان پێدا، لەگەڵ کورت نویسی ئێمە یەکی دەگرتەووە.

سەبارەت بەتەمەنی پاشاکانی رابردوو

خەڵکانی سەرەتاکانی میژوو، پاشاکانیان بەخوا یا بەهیمای خوا لەسەر زەوی زانیووە و لەبەر ئەمە پۆژی و بەختەوهری و ژیان و بژیوی خویان بەهی پاشا زانیووە و فرمانەکانی ئەویان بێ کەموکوپی ئەنجامداوە و سەرپێچی کردن لەفرمانەکانیان بەگوناحیکی ئەشیاو بۆ بەخشین و ھۆکاری بەدبەختی لەقەڵەمداوە. رستە ی (چ فرمانی یەزدان، چ فرمانی شا) لەیادگارییەکانی ئەو دەورە یە کە تا دەرکەوتنی ئیسلامیش بەکار براوە. لەئەنجامی ئەم بۆچوون و باوەڕە یە زۆربە ی پاشاکانی وەک جەمشید و کەیکاوس و ... گومرا بوون و بەپاشکاو ی بانگەشە ی خواپەتیان کردووە.

پاشایەتی لەو پۆژگاراندە، هەرچەند لەباوکەووە بۆ کوپ ماوەتەووە بەلام وەرگرتنی ئەو پۆستە و دانیشتن لەسەر تەختی پاشایەتی بەند بوو لەسەر توانایی کەسە کە و زیرەکی و بیرمەندی ئەو و لەمنالەکانی پاشا ھەرکام توانیبتی تواناییەکانی خۆی بسەلمیئت، پاشایەتی گرتۆتەدەست و لەئەگەر ی زۆری منالەکانی پاشا، ولات لەنیوان ئەواندا دابەش کراوە، ناوی

پاشای گهوره وهك پاشای كوچ كردوو ماوه ته وه و سیلاح و تاج و تهختی پاشایه تی لای سهرداران و سهرکرده و پالنه وانه کان، له شوینیکی تایبته پاریزراوه، تا نه وهی یه کیکیان له بنه ماله ی پاشایه تی، ته نانه ته گهر منالی کچه کانی پاشا، بووینت، دوزیبیته وه. پاشای نوی هه رچه ند له گهل پاشای كوچ کردوو، چه ندین که سیان له نیواندا بووه، به لام به هوئی توانایی و لیهاتوویی، نهویان به کوپی پاشای كوچ کردوو ناو بردوو و به هه مان شیوه مناله نه شیاهه کانی پاشایان، به منالی راستینه ی نهو یا شیاهو بو وه رگرتنی تهختی پاشایه تی نه زانیوه.

((پسر کو ندارد نشان از پدر

تو بیگانه خوانش مخوانش پسر

واتاکه ی: کوپ نه گهر نیشانه کانی باوکی تیا به دی نه کریت، تو به بیگانه ی بزانه نهك به کوپی باوک.

پیشدادیییه کان باوه پریان وابوو نه گهر پاشا بمریت بی نه وهی کوپیکی شیاهو له دوا ی خو ی به جیبیلیت، له م جیهانه به که مکوپری کوچی دوا یی کردوو. بویه روهی نهو له جیهانی نه رواح، و له ناو ولاته که ی و به تایبته له نزیک کوشکه که ی ده مینیته وه و چاوه پروان ده بیت تا نه وهی که سیکی شیاهو له پشتی خو ی بو پاشایه تی هه لده که ویت و روهی پاشا ده چیته ناو گیانی نهو که سه و نارام ده گریت و نهو مناله دوا ی گه شه کردن و بالخ بوون، ده بیت که سیکی شیاهو و له سهر تهختی پاشایه تی داده نیشیت.

دوا ی نه م پیشه کییه، ده لین: به هه مان شیوه که پیغه مبهری یه که م کوچی دوا یی کردوو و تا ده رکه و تنی پیغه مبهری دوا ی خو ی، هه موو پروداوه مه زهه بییه کان به ناوی پیغه مبهری یه که م نه نجامدراوه، پاشایه تیش به مشیوهیه، تا ده رکه و تنی پاشای نوی، هه موو کاروباره کانی ولات، جهنگ، ناشتی، شادی، و هه موو کیش و بابته کانی په یوه ست به پاشایه تی، بو پاشای کوچ کردوو گهراوه ته وه و به ناوی نهو نه نجامدراوه چوونکه روهی نهویان له هه موو شوینیک به بینهری کاره کان زانیوه.

شیمانه ی نه وه ده کریت سهرچاوه ی هه له ی میژوونووسان سه باره ته به ته من یا ماوه ی پاشایه تی، پاشاکانی رابردوو، نه م باوه و بوچوونه بیت که میژوونووسان گرنگی نهو تو یان پینه داوه و ره چاوی نه م خاله یان نه کردوو و ته من یا ماوه ی پاشایه تی پاشاکانیان زور زیاتر له ته منی ناسایی نووسیوه. بو نمونه پاشایه تی گیومهرس که له سالی ۲۲۴۱ پیش زاین ده رکه و تووه، دهسته یه که به سی سال و دهسته یه که به چل سال ناماره یان پینداوه و ته منی نهویان به سی سه ده و نیو خه ملاندوو. نه م ماوه نا ناساییه، به پروالته لای نهو

که سانه ی لهو ری و په سمه و یاسای سهره وه ناگدار نه بن، نه ک دوور، به لکو وه ک درو دیته بهرچاو به لام دواي له بهر چاو گرتنی نه وه ی باس مان کرد، چیتړ گومان نامینیتته وه و به دلنیا یی وه ده توانین بلین که گیومه رس سی سال پاشایه تی کردووه و مردووه. به مپییه ماوه ی پاشایه تی نهو سی سده و نیوه و کاتیک نهو ماوه یه له گهل درکه وتنی هوشه نگ که له پشستی سیامه که، بهراوهر د بکهین، راست ده بیت چوونکه هوشه نگ له سالی ۲۹۹۳ پ.ز له سهر ته ختی پاشایه تی دانیشیت و ماوه ی نیوان نهو دوو پاشایه (گیومه رس و هوشه نگ) سی سده و نیوه یانی ۳۴۸ (دوو سال که متر له سی سده و نیو). به لام دوو سال لهم جوړه بابته تانه دا گرنگییه کی نهوتوی نییه.

هه روه ها میژوونووسان نووسیویانه هوشه نگ ۴۰ سال پاشایه تی کردووه. نه گهر میژووی ده سپیکردنی پاشایه تی هوشه نگ که سالی ۲۹۹۳ پ.ز بووه و له گهل پاشایه تی ته همورس که له سالی ۲۹۵۳ پ.ز بووه، بهراوهر د بکهین، ده بیتته چل سال.

به مپییه پاشایه تی ته همورسیان به سی سال له قه له مداوه و ته مهنی نهویان به دووسه د سال خه مالا ندووه. کاتیک سهیری ده سپیکر پاشایه تی نهو ده کهین (سالی ۲۹۵۳ پ.ز) و له گهل درکه وتنی جه مشید که له سالی ۲۷۹۵ پ.ز، له سهر ته ختی پاشایه تی دانیشیتووه، ده بیتته ۱۹۸ سال و دوو باره دوو سال که متر له دووسه ده و گرنگی نهوتوی پینادریت.

ده سته یه ک پاشایه تی جه مشید به ۷۰۰ سال و ده سته یه به ۶۰۰ سالیان زانیوه. نه گهر میژووی ده سپیکردنی پاشایه تی نهو له سالی ۲۷۹۵ پ.ز له گهل میژووی ده سپیکردنی فره یدون له سالی ۲۲۱۷ پ.ز بهراوهر د بکهین ده بیتته ۵۷۸ سال که له بوچوونی دووه نزیکتره (۶۰۰ سال). پاشایه تی زوحاک له بهر نهوه ی عه رب و له نه ژادی ناریان نییه، گرنگی پینادریت.

پاشایه تی فره یدونیان به ۵۰۰ سال له قه له مداوه. له سالی ۲۲۱۷ پ.ز که میژووی ده سپیکردنی پاشایه تی نهوه تا سالی ۱۷۱۷ پ.ز که میژووی ده سپیکردنی پاشایه تی مه نوچیه ره و ده بیتته ۵۰۰ سال.

پاشایه تی مه نوچیه ریان به ۱۲۰ سال له قه له مداوه. له ده سپیکردنی پاشایه تی نهو له سالی ۱۷۱۷ پ.ز تا پاشایه تی نهو زهر له سالی ۱۶۳۷ ده بیتته هه مان ۱۲۰ سال؟

پاشایه تی نهو زهریان به ۷ سال نووسیوه. دواي هوت سال پاشایه تی، له تورانییه کان شکست ده خوات و بو ماوه ی سی سده و نیو، له لایه ک ناریانی ئیران له گهل ناریانی توران و له لایه کی دیکه له گهل که لده و ناشور، سه رقالی جه نگ بوون. ماوه یه کیش که وتوونه ته ژیر ده سه لاتی که لده و ناشور تا نهوه ی له سالی ۱۲۵۲ پ.ز نه فراسیاب نه بیرهی پشه نگ،

لەمناڵەکانی تور، لەسەر تەختی پاشایەتی ئێران دانیشت. دواتر زاب (زو) کوپی تەھماسپ لەنەژادی مەنوچێھر لەسالی ١٢٠٠ پ.ز دەرکەوتوو و لەسالی ١١٩٦ پ.ز گرشاسپی برازای زاب، لەسەر تەختی پاشایەتی دانیشتوو. ئەویش ٩ سال پاشایەتی دەکات و دەمریت تا ئەوی لەسالی ٨٥٣ پ.ز، سێلسیلەی کیان دەرەکەیت.

ماوەی پاشایەتی پیشدادییەکان، لەدەرکەوتنی گیومەرس تا دەرکەوتنی کەیقوبادی کورد کە یەکەم پاشای سێلسیلەی کیان، نزیکەی ٢٤ سەدە و نیو درێژەی کیشاو. بەمشێوە چیت جیاوازی و کیشە لەسەر ماوەی پاشایەتی پاشاکان، نامینیت و جگە لەم ڕینگە چارە هیچ ڕینگە یەکی دیکە بۆ چارەسەر کردنی ئەم کیشە مێژووییە لەئارادا نییە.

سەبارەت بەبارودۇخى گىشتى سە (ئەردەلان) لەخۇگىرى

پېشەككە و سى بەند

پېشەكى

دوای ئەوھى كوردان لەئەنجامى بانگىشت كردنى كوروشى مەزن بۇ ئىكباتان، بەوشىوھى لەكۇتايىيەكانى بەرگى يەكەم ئامارەمان پىدا، تاروپۇ و شەرافەت و سەربەخۇيى خۇيان لەدەستدا و دەولەتى ئىران دامەزرا، ھىدى ھىدى، ئەتەوھى كورد لەناو وشەى ئىراندا توايەوھ و ھەموو كوردەوھ و چالاككەيەكانى كورد لەژىر ناوى ئىران و ئىرانى بوون، شاراوھ مايەوھ. پووداويكى شياوى ئامارە پىدان بەناوى كورد، لەمىژوودا تۆمار نەكراوھ، يانى ئەوھى كردوويانە بۇ ئىران و بەناوى ئىران بووھ.

تا ئەوھى لەناوھ پراستەكانى سەدەى چوارى كۆچى، يانى سالى ۲۵۸ كۆچى، ئارەزووى پاشايەتى و دەسلەت دووبارە لەمىشكى ھەسنەويىيە كۆپى ھەسەينى دەينەوھى ژياوھ و دژى روكن ئەلدەولە ھەسەن كۆپى بويە كەدووەمىن پاشاى بنەمالە بويەيە، ئالای شۇرشى بەرز كوردەوھ.

روكن ئەلدەولە لەسالى ۲۵۹ كۆچى، سوپايەكى گەورەى بەفەرماندەيى يەكەك لەسەركردەكانى بەناوى ئىبن ەمەيد، وەزىرى خۇى، بۇ سەركوت كردنى كوردان راسپارد. ھەسنەويىيە چەند كەسىكى بەنۆينەرايەتى خۇى، ئاردۆتە لای كۆپى ەمەيد و كىشەكە بەناشتى چارەسەر كراوھ. دوای مردنى ھەسنەويەى (باوك) كۆپەكەى لەسالى ۳۶۹ كۆچى، جىگەى باوكى گرتۆتەوھ و بەپاپەپاندنى كاروبارى ھكۆمەتەكەى سەرقال دەبىت. لەسالى ۲۸۸ وەك كەسىكى شكۆدار دەردەكەوئىت و لەلەين ديوانى بەغداد، ئازناوى ناسرئەلدەولەى پىپرا و ھەموو ديارى دەينەوھر تا ئەھواز و ناوچەكانى خوزستان و بروجىرد و نەھاوھند و ئەسەد ئابادى خستۆتە ژىر دەسلەتەوھ و دووبارە نەمامى سەربەخۇيى لەناو دلى كوردان جارىكى دىكە گەشە دەكات و سەرۆكە كوردەكان لەھەموو ناوچەكانەوھ دەكەونە جموجۆل. دواتر لەناوھ پراستى سەدەى شەشەمىش، سولتانەكانى بنەمالەى بويە دەردەكەون و ئالای سەربەخۇيى بەرز دەكەنەوھ و شەرافەتى تالانكراوى كورد و مىژووھ پىر بەھاكەيان،

که لاپه پره کانی میژوو شایه تییه تی، بۆ نه ته وهی کورد ناماده ده که نه وه به شیوه یه که ده توانین بلین قوناغی سولتان سەلاح ئەل دینی ئەیوبی، به قوناغی ژبان وهی نه ته وهی کورد بزانی که له باشوری قه قاز تا سەنعا (یه مەن) له باکور بۆ باشور و له دیجله تا (ته رابلوس) پوژناوا، به شیوه یه کی سەربه خۆ و به ته وای له ژێر دسه لاتێ ئه و سولتانه دا بووه.

حاج شیخ رهزای تاله بانی له وه سفی ئه ودا ده لیت:

(ئه ی عه رب ئینکاری فه زلی ئیوه ناکه م، ئه فزه لن ئه م)

سه لآح ئەل دین که قودسی گرت، له زه مره ی کوردی بابان بوو

عمومی شه هریاران و سه لاتینی فره نگستان

له ره غب و ستوه تی ئه وشیره دا گشت هه راسان بوو).

سه لته نه تی بته ماله ی بویه له سالی ۵۵۵ تا ۸۶۰ کۆچی درێژه ی کیشاوه.

کاتی هیرش و تالانکاری مه غول و تاتار، که سه ره زه مینی ئیسلامیان له پوژمه لات تا پوژناوا ویران و تالانکرد و بته ماکانی شارستانییه تیان له ناو برد، سه ره زه مینه کورده کانیش وه ک ناوچه ئیسلامیه کانی دیکه، گرفتاری تالان و کاولکاری مه غوله کان بوون و جاریکی دیکه ویستی سەربه خویی کوردان له ناوچوو. ته نیا نه وه بۆ کورد ماوه ته وه که له ناخه وه هه سستی سەربه خویی خویان له ده ست نه داوه.

به م دوایانه که ده وه له تی ئیران زالبوو، شا ئیسماعیلی سه فه وی له سالی ۹۱۲ کۆچی، له کاتی گه رانه وه له گرتنی دیاربه کر، به شیکێ کرماشان و سەنه و ناوچه کانی دیکه ی داگیر کردوو و په یوه سستی ولاته که ی خۆی کردوو به لام به شیکێ گه وره له خاکی کوردستان له ژێر ده سستی میره کورده کاندایا ماوه ته وه. ده سته یه کیان هاوشیوه ی نه ته وه و خیل له گه ل ژێر ده سته کانی خویان هه لسه وکه وتی کردوو و پینگه ی سازانیان گرتوته به ر. ده سته یه کی دیکه به پیی پیویستییه کانی پوژگار و سه ره زه مینه کەیان، مه به سستی پاراستنی سەربه خویی خویان کردوو و به رده وام ناماده ی به رگری کردن له ولاته که یان بوون و پینگه یان به ده سستدریژی که ران نه داوه.

ئه م بارودۆخه تا سه ره تاکانی سه ده ی ده ی کۆچی به رده وام بووه تا ئه و کاته ی سولتان سه لیمی تۆرک، دژی شا ئیسماعیلی سه فه وی، ئاگری جه نگ هه لده گیرسینیت. له م جه نگه دا میر و سه روک کورده کان پق و کینه ی دیرینه یان له ده سته سه ردا گرتنی کرماشان و سەنه و

ناوچه‌کانی دیکه به‌دهستی پاشای ئیران، له‌دڵدا بوو. حەکیم ئیدریسی به‌دلیسی به‌نۆینه‌رایه‌تی سولتان سەلیم به‌لێنی گه‌راندنه‌وه‌ی ئەو ناوچه‌نە‌ی داوه. ئەم دوو هۆکاره بۆته هۆی ئەوه‌ی میره کورده‌کان به‌زۆری په‌یوه‌ستی سولتان سەلیم ببن به‌لام له‌ئه‌نجامی ئەم روداوه، کورده‌کان فریویان خواردوو و که‌م که‌م، به‌ها نیشتمانیه‌کان و سه‌ربه‌خوایی نیوخۆیی کوردان، لاواز بووه.

له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی کورد و پارس، وه‌ك پێشتر ئاماژه‌مان پێدا، هه‌ردوو هاو‌ده‌رد و هاو‌نه‌ژادن و ده‌گه‌نه‌وه به‌یه‌ك پشت. له‌مه‌زه‌ب و نایینیش پێش ئیسلام، هه‌ردوو شۆینکه‌وته‌ی ئایینی زه‌رده‌شتی بوون. دوا‌ی ئیسلامیش هه‌ردوو‌ك بایانه له‌ژێر ئالای ئیسلامدا ژیا‌نیان به‌سه‌ر بردوو، به‌لام به‌داخه‌وه له‌گه‌ڵ ئەم په‌یوه‌ندییه نزیکه‌دا، به‌دبه‌ختیه‌کی دیکه داوینی ئەم دوو نه‌ته‌وه هاو‌نه‌ژاد و هاو نایینه‌ی گرت و له‌سالی ۹۰۷ کۆچی، له‌نازه‌ربایجان، کێشه نیوخۆیه‌کان یه‌خه‌ی به‌م دوو نه‌ته‌وه گرت و بوار بو‌ خو‌تی‌ه‌لقور‌تاندن و ده‌ستی‌وه‌ردانی بیانییه‌کان ئاماده‌ بوو و سه‌ره‌ئه‌نجام توانییان ئاگری شه‌ری مه‌زه‌بی له‌نیوان ئەم دوو نه‌ته‌وه‌دا هه‌لگیرسێنن به‌وه‌ی ئیران مه‌زه‌بی شیعه‌ی هه‌لبژارد و به‌شیکی زۆر له‌کورده‌کان له‌سه‌ر مه‌زه‌بی سوونی مانه‌وه. تا ئەوه‌ی گله‌یی و گازنده‌کان که‌شیای و چاره‌سه‌ر کردن بوو، به‌ته‌واوی له‌بیرکرا و ناکۆکییه مائویرانه‌که‌ران جیگه‌یان گرته‌وه.

ئاشکرایه دوا‌ی ئەوه‌ی ده‌وله‌تی ئیران له‌تروپکی کۆمه‌لگای ئیسلامی ها‌ته‌خوار، هه‌نگاوی به‌ره‌وه‌لدیری شیعه‌گه‌ری و سوونیه‌گه‌ری هه‌لگرت. له‌گه‌ڵ ئەوه‌دا ده‌سته‌یه‌کی بوی‌ری کورد که‌زیاتر له‌ده ملیۆن که‌س ده‌بن، له‌گه‌ڵ هه‌موو په‌یوه‌ندییه‌کان و تیکه‌ڵ بوونیان له‌گه‌ڵ پارسه‌کان که‌شان به‌شانی پارسه‌کان، له‌سه‌رکه‌وته‌کانی کوروشی مه‌زن به‌شدار بوون و به‌ره‌و پێش ده‌پو‌شتن، له‌ناکاو له‌ولاتی ئیران دا‌پ‌ران و په‌یوه‌ستی ده‌وله‌تی تورکیا بوون. نایا سه‌رکرده و سه‌رۆکه‌کانی کورد و پارس بیری له‌وه ناکه‌نه‌وه که‌په‌یغه‌مبه‌ری ئیسلام دوو مه‌زه‌بی نه‌بووه؟ ئەگه‌ر شیعه بووه، سوونی چی ده‌لێت، ئەگه‌ر سوونی بووه، شیعه چی ده‌وێت؟ بۆ له‌خه‌ویی بی ئاگایی خه‌به‌ریان نابێته‌وه و ب‌پ‌یا‌رتکی به‌پ‌ر‌شت ناگرن و ده‌مارگیری کو‌یر‌کو‌یرانه‌ی خو‌یان پشت‌گۆی ناخه‌ن و راستی ئیسلام به‌و شیوه‌ی له‌سه‌رده‌می خه‌لیفه‌کان با‌و بووه و له‌پ‌رووی قورئان و حه‌دیسه‌ راسته‌کان که‌وه‌ك ئەمانه‌تی خو‌ایین و خاوه‌نی شه‌ریعه‌تن، فێری خه‌ڵکان ناکه‌ن و پ‌و‌حی شای شا‌کانی ئیران نا‌در‌شا، به‌ل‌کو پاک‌ی هه‌ینه‌ری

نایینی ئیسلام، لەم کوردەوه خۆپەسەندانه شادمان ناکەن. دەگەرێنەوه بۆ بابەتەکی خۆمان. دواى ئەوەی سولتان سەلیم هەستی بە ئەنجامە کاریگەرەکانی جیاوازی مەزھەبی کرد و بینی ئەم پێشھاتە گرانابییه، لە بەرژەوهندی ئەودایه، بۆ دودلی، لە ئوردوگای ئاماسیه، حکیم ئیدریسی بەدلیسی کەرازداری نەینییەکانی ئەویو، و لای کوردەکان بەهۆی پێگەی زانستی بەرزى و بەهۆی ھاوزمانى و ھاوئەزادى لەگەڵ کوردەکان پێگەیهکی بەرزى پێرابوو، بۆ لای میر و سەرکردە کوردەکان نارد. حکیم ئیدریس، بەپشت بەستن بەراشکاوی و پاراوی زمان و بەلێنى دیاری و پاداشتەکان و ناردنى دیاری بۆ میر و سەرۆکەکان، ھاوکاری کوردانی بۆ سولتان سەلیم بەدەست هیئا و لەجەنگی ناسراوی چالديران، سالی ٩٢٠ کۆچی، شکستێکی شەرمینەریان بەسەر سوپای سەفەویدا سەپاند کە لە مێژووەکاندا ئاماژەى پێدراوه.

مێژووی تورکان، ئەم پروداوەیان وەك کلیلی کاریگەری عوسمانییەکان لە ئاسیای ناوەراست لەقەڵەمداوه و نازناوی خەلافەتى ئیسلامی لەکاتی گرتنى میسر، لە ئەنجامی ئەم سەرکەوتنەوه بەدەستھات. دواى ئەم سەرکەوتنە بوو کە دەولەتى عوسمانی تورکیا، شکۆ و مەزنى و دەسەلاتی فراوان بوو.

سولتان سەلیم بەهۆی حکیم ئیدریس، لەگەڵ میرە کوردەکان، بەپێی ئەم مەرجانەى خوارەوه، پەیمانی بەست:

یەکەم ئەوەی کە: میرە کوردەکان وەك هەمیشە میرنشینهکانی خۆیان بەرپۆهەبن و مافی دامەزراندنى دەولەتێکی سەربەخۆیان ئەینت.

دووەم ئەوەی کە: هەركات دەولەتى تورکیا لەگەڵ یەكێك لە دەولەتە زەلیزەکان گرفتاری جەنگ ببێت، میرە کوردەکان دەبێت بەکەرەستە جەنگییەکانی خۆیان، سوپایەکی سەربەخۆ بۆ ھاوکاری دەولەتى تورکیا بنێرن.

سێیەم ئەوەی کە: هەركام لەمیرە کوردەکان سالانە بڕێك پارە وەك دیاری بەخەزێنەى دەولەت پیشکەش بکەن.

لە ئەنجامی ئەم بەلێننامە کە ھاوشیوەی پەیماننامەیهك بوو، سەرۆکایەتى تورکان بەسەر کورد سەپێنرا و سەلمێنرا و سولتان سەلیم بۆ بەهێز کردن و سەقامگیر کردنى ئەم پەیماننامە، دیاری و پیشکەشى و خەلاتی گرانابیى بۆ میر و زانا کوردەکان پەوانە کرد.

خودی حەکیم ئیدریسی بەدلیسی کەھۆکاری سەرەکی بەستنی ئەم پەیماننامە بوو، شمشیرێکی جەواھیر نیشان و دوانزە ھەزار دوقە زێڕ و فەرمانی وەرگرتنی بێر پارەییەکی مانگانە ی پێرا.

ئەم پەیماننامە، بەکلیلی پیشکەوتنی تورکەکان لەئاسیا و سەرچاوەی کاریگەری و دەسلەاتی تورکیا لەجیھانی ئیسلامی لەقەڵەم دەدرێت کەبەپنجەوانەو بوو ھۆکاری ئەمانی شەرافەتی کورد و ھۆکاری بەدبەختی کوردان. لێرە بەدواوە دەرگای بەدبەختی و پێسوایی لەسەر ژبانی ئەم دەستە یە (کورد) ئاوەلا بوو.

لەسالی ١٢٢٥ کۆچی، ئامارژە پێدەدەین، عەبدولپەرھمان پاشای بابان، لەسلیمانی دەرکەوت و و سلیمانی و ناوچەکانی دەورووبەری خستە جموجۆل و لەگەڵ تورکەکان و سنورنشینانی دەورووبەر، چەندین جەنگ و پێکدادانی ئەنجامدا و بەردەوام سەرکەوتنی بەدەست دەھینا تا ئەوێ دواي دوو سال فەرمانرەوایی، لەیەکیک لەجەنگەکان دەرکەوت و ناوبانگ و مەبەستەکانی بوونە خۆلەمیشی دواي ناگر.

دواتر لەسالی ١٢٣١، ئەحمەد پاشای بابان، برازای عەبدولپەرھمان پاشای بابان، دەرەکەوێت و لەگەڵ تورکەکان ناگری جەنگ ھەڵدەگیرسینێت و تا ناوچەکانی بەغداد پەییوەستی سنووری خۆی دەکات. ئەوئەندە نامینێت شکست بەسوپای تورکەکان بینێت کەچارەنووس یەخە ی دەگریت و پەییوەستی مامی دەبیێت.

دووبارە لەسالی ١٢٣٩ کۆچی، میر بەدرخان، کەھەژدە بەھار لەسالیەکانی تەمەنی تیپەری کردبوو، فەرمانرەوایی جەزیرە و بۆتانی گرتەدەست. بێریاری ئەوئەیدا سەرەخۆیی بەمیرنشینەکە ی خۆی بدات و لەژێر دەسلەاتی تورکان بێتەدەر. بۆگەیشتن بەم مەبەستە نوومی دەریای بێکردنەو دەبیێت و دەگاتە ئەو ئەنجامە ی کەھۆکاری شکستی کوردان لەتورکان، لەبەر کەمی ژمارە نییە بەلکو دوو ھۆکاری دیکە ی ھەیە:

یەکەم: نەبوونی یەکیێتی لەنیوان ھێزە کوردەکان.

دووەم: نەبوونی کارخانە و کارگە بۆ دروستکردنی تەقەمەنی و کەرەستەکانی جەنگ.

بۆ ئەم مەبەستە، میری ئامارژە پێدراو، لەژێر ناوی پزگار کردنی گەلی کورد، نوێنەرەکانی بەناوچە کوردنشینەکاندا بلاو دەکاتەو و سەرۆک و میر کوردەکان بۆ یەکگرتنیکی گشتی بانگیشت دەکات. سەرۆکە کوردەکان لەبەر ئەوێ لەسیاسەتە فریودەرەکانی تورکیا وەرژ و

بیزار بوون، وهلامی بانگیشته‌که‌ی دده‌نه‌وه و بۆ ئەم مەبەسته ئاماده ده‌بن.

له‌و سه‌رکردانه‌ی ئەم په‌یماننامه‌یان واژۆ کرد، ده‌توانین ناوی ئەم که‌سانه‌ ببه‌ین:

له‌سه‌روکه‌کانی وان: مسته‌فا به‌گ، ده‌رویش به‌گ، مه‌حمود به‌گ.

له‌سه‌روکه‌کانی هه‌کاری: نورئه‌لله به‌گ، فه‌تاح به‌گ

له‌سه‌روکه‌کانی خیزان: خالید به‌گ.

له‌سه‌روکه‌کانی موش: شه‌ریف به‌گ.

سه‌روکی عه‌شیره‌کانی قارس و ئاجریش، حه‌سین به‌گ، یه‌کیک بوو له‌ئه‌ندامه‌کانی ئەم په‌یماننامه‌. له‌زاناکانی موسسایش، شیخ محه‌ممهد، له‌زاناکانی زاخۆ، شیخ یوسف به‌بانگیشت کردن و ئاگادار کردنه‌وه‌ی خه‌لکان هه‌ستاون و به‌هه‌موو ناوچه کوردیه‌یه‌کاندا گه‌راون. له‌هه‌موو شوینیك به‌وتاره هه‌ستبزوینه‌کانی خویان، خه‌لکیان بۆ به‌شداری کردن له‌م په‌یمانه‌ پیرۆزه هانداده. زۆربه‌ی سه‌روکه‌کان بی مه‌رج بۆ به‌ستنی ئەم په‌یماننامه‌ پازی بوون. ئەمیر ئه‌رده‌لان، خوسره‌وخانی ناکام، کوپی ئه‌مان ئه‌لله خانی فه‌رمانه‌وه‌ی سنه، وهلامی ئەم په‌یمانه‌ پیرۆزه‌ی داده‌ته‌وه و دوا‌ی ئاسووده بوون له‌به‌ستنی په‌یماننامه‌که، ئەم ئه‌میره سه‌رقالی ئاماده کردنی چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی پیویست بووه و له‌قه‌زای جه‌زیره، دوو کارگه، یه‌کیان بۆ دروست کردنی باروت و یه‌کی دیکه بۆ دروست کردنی تفه‌نگ، داده‌مه‌زینیت. جیاوازا له‌وه ده‌سته‌یه‌ک له‌خوێندکاره‌کان له‌سه‌ر خه‌رجی خۆی، په‌وانه‌ی ئه‌وروپا ده‌کات تا زانستی دروست کردنی چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی و چالاکییه جه‌نگیه‌یه‌کان فێر ببه‌ن. دواتر ده‌سته‌یه‌ک راده‌سپێریت هونه‌ری که‌شتی ئاژۆتن بۆ ده‌ریاچه‌ی وان فێر ببن.

له‌م کاته‌دا، نه‌ستورییه‌کانی ئاونه، له‌دانی مالیات بۆ خه‌زینه‌ی ئه‌میر، خویان به‌دوور ده‌گرن. ئه‌میر ده‌هه‌زار چه‌کدار بۆ سه‌رکوت کردنی ئه‌وان په‌وانه ده‌کات و به‌ته‌واوی سه‌رکوتیان ده‌که‌ن. له‌م ئاوه‌دا، یانی له‌سالی ١٢٤٨ تا سالی ١٢٥٨ کۆچی، له‌ناوچه‌کانی هه‌کاری، په‌واندز و توری عابدين، چه‌ندین جه‌نگی دیکه له‌نیوان هه‌یزه کوردیه‌یه‌کان و تورکه‌کان روویدا. شوێرشێ محه‌ممهد پاشای کۆره له‌م پۆژگاوه‌دا بوو. هه‌روه‌ها شوێرشێ شه‌ریف خان، ئه‌میر به‌دلیس، دژی تورکه‌کان له‌سالی ١٢٤٩ روویدا.

هه‌والی ئەم پرووداوانه به‌ده‌وله‌ت و دیوانی تورکان ده‌کات. به‌تایبه‌ت ناوبانگی ده‌سه‌لاتی به‌درخان به‌گ له‌سه‌ره‌زمین و ناوچه‌کانی ده‌رووبه‌ر بلاو ده‌بیته‌وه و ده‌وله‌تی تورک ترس و

نیگه‌رانی لی دەنیشیت. سهرتا مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یان کردووه، ئه‌ندازه و ئاستی هیز و ده‌سه‌لاتی میر به‌درخان بزانی و دواتر بۆ نه‌هیشتنی ئهم مه‌ترسییه سوپا په‌وانه بکه‌ن. بۆ ئهم مه‌به‌سته سهرتا دوو که‌سی به‌کریگراو له‌ناستانه و دیاربهر، بۆ لای ئهمیر به‌درخان ده‌نیرن تا به‌په‌ند و ئامۆزگاری ناچاری بکه‌ن واز له‌خه‌یالی یه‌گرتووی کورد بێنیت و به‌پاداشت و ئهو به‌رژه‌وه‌ندیانه‌ی لای تورکان ده‌ستی ده‌که‌ویت، هیواداری بکه‌ن و به‌هر جۆریک بووه بۆ پوشتن بۆ بابی عالی ناچاری بکه‌ن.

پیشنیار و وته‌کانی ئهو دوو که‌سه کاریگه‌ری له‌سهر میر دانانیت و پازی نابیت به‌وه‌ی به‌هه‌ز و ویستی خۆی میرنشینه‌که‌ی به‌جی بێلیت و به‌ده‌ستی خۆی چرای بنه‌ماله‌که‌ی بکوژینیتوه. دوا‌ی یه‌کسال پێداگری ئهو دوو که‌سه و په‌یوه‌ندی و ناردنی چه‌ندین نامه و بی ئه‌نجامی هه‌ره‌شه و گوپه‌شه‌کان، سهرته‌نجام میر وه‌لامی نه، به‌بانگیشته‌که‌یان ده‌داته‌وه و په‌یوه‌ندییه‌کانی خۆی له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی تورک ده‌پچرینیت و سه‌رقالی ئاماده کردنی سوپا و چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی ده‌بی‌ت و ئالای سه‌ربه‌خۆیی هه‌لده‌کات و به‌ناوی خۆیه‌وه سکه لێده‌دات. له‌پروویه‌کی سکه‌که، میری بۆتان به‌درخان و له‌پرووه‌که‌ی دیکه، سالی ۱۲۵۸ کوچی، نه‌خش ده‌به‌ستیت و سه‌رکه‌وتنه‌کانی خۆی له‌لای په‌واندز و موسل تا شاری وان درێژه پێده‌دات و قه‌لای سنجار و شاری سه‌عهد و یران و شاری سیورک تا ناوچه‌کانی دیاربهر په‌یوه‌ستی سنووری میرنشینه‌که‌ی ده‌کات.

له‌م ناوه‌دا شوپرشیک له‌موسل پووه‌دات. به‌خیرایی سوپاکه‌ی خۆی له‌سنووری سیورک و دیاربهر به‌جیدی‌لێت و پێگه‌ی موسل ده‌گریته‌بهر و دووباره ئه‌منیه‌ت و ئارامی بۆ ئهو شاره ده‌گریته‌وه و له‌ویوه پێگه‌ی ناوه‌ندی ده‌سه‌لاته‌که‌ی خۆی له‌جه‌زیره ده‌گریته‌بهر. له‌م گه‌شته‌دا، ده‌ست به‌سه‌ر ورمیش ده‌گری‌ت. هه‌موو ئهم پووداوانه به‌ده‌رباری تورکان ده‌گات و ئاگری توپه‌یی سولتان بلیسه ده‌سه‌نیت. له‌بهر ئه‌مه سوپایه‌کی گه‌وره له‌تورکه‌کان به‌فرمانده‌یی عوسمان پاشا بۆ سه‌رکوت کردنی ئهمیر به‌درخان په‌وانه ده‌بی‌ت. فرمانده‌ی پیشه‌نگی ئهم سوپایه، عومه‌ر پاشا و فرمانده‌ی پاشکۆی سوپاکه، سه‌بری پاشا بووه. له‌نزیک ورمی، جه‌نگ له‌نیوان دوو ده‌سته‌که رووه‌دات و دوا‌ی جه‌نگی قورس، میر به‌درخان سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست دینیت. له‌م کاته‌دا میر هه‌والی پێده‌گات که‌فرمانده‌ی پاشکۆی سوپاکه‌ی به‌ناوی عیزه‌ئهل‌دین شیر که‌یه‌کیکه له‌خرمه‌کانی خۆی، په‌یوه‌ستی

تورکان دەبیست و بەهاوکاری هیزە تورکەکان دەپواتە ناو جەزیرە کە ناوەندی دەسلەتەکی میڕ بەدرخانە.

بیستنی ئەم هەوالە و مەترسییە چاوەڕوان نەکراوەکان، میڕ پەڕیشان دەکات و هیزەکانی خۆی دەکاتە دوو دەستە. یەکێک لە ناوچەکانی ورمی و لەبەرەبەر سوپای تورک جیگیر دەکات کە پاشەکشییان کردبوو و دەستەکی دیکە هەڵدەگرێت و پێگەی جەزیرە دەگرێتەبەر. دوای جەنگێکی قورس دووبارە میڕ سەرکەوتن بە دەست دینیت و هیزەکانی تورک و عیزە ئەلەدین شیر پێسوایانە شکست دەخۆن و لەگەڵ زەرەر و زیانی زۆر، پێگەی هەلاتن دەگرێتەبەر. بەلام بەداخەوە عیزە ئەلەدین شیر لەکاتی هەلاتن لەگەڵ تورکەکان پەيوەستی سوپای تورک لەنزیک ورمی دەبیست و بەخیرایی پەیام بۆ کەسانی بنەمالەکی بەناو سوپاکە میڕ دەنیرێت کە میڕ بەدرخان کۆژراوە و تورکەکانیش دەستیان بەسەر جەزیرەدا گرتووە و ئەگەر بەخیرایی پەيوەستی سوپای تورک نەبن، هەموویان سزا دەدرێن. ئەم هەوالە دەست و پێی سوپای ئەمیر سست و لاواز دەکات و شەوانە بلۆوی لێدەکەن.

دوای بلۆبوونەوەی سوپا لەبەرەوی ورمی، عیزە ئەلەدین شیر لەگەڵ هیزەکانی تورک، بەخیرایی بۆ جەنگی میڕ دەگەڕێتەوە. میڕ کە لەپرووداوە کە ئاگادار دەبیستەو، بەناچاری جەزیرە بەجیدیلێت و لەقەلای ئەروخ سەنگەر دەگرێت. هیزەکانی تورک و عیزە ئەلەدین شیر بۆ ماوەی نۆ مانگ بەشەر و جەنگ و گەمارۆی قەلەکە سەرقال دەبن.

سەرەئەنجام خواردن و تەقەمەنی پوو لەکەمی دەکات. میڕ بەشیوەیهکی لەناکاو هێرش دەکاتە سەر تورکان بەلام چارەنوس ئەمجارە هاوکاری ناکات و شکست دەخوات.

دواتر لەسالی ١٢٩٨، حسەین کەنعان پاشا و عوسمان پاشا، لەمناڵەکانی میڕ بەدرخان، مەبەستی بەدییهێنانی ئاواتە بەدینهاتووێکی باوکیان دەکەون و لەناکاو دەپوێنە ناو جەزیرە و دەست بەسەر هەموو دامەزراوە حکومییەکاندا دەگرن و دروشمی سەربەخۆیی بەرز دەکەنەو و چەندین جەنگیان لەگەڵ هیزەکانی تورک ئەنجامداوە. زۆربەی ناوچەکان دەکەونە ژێر دەستی ئەم دوو میرە تا ئەوێ سەفوری سەرکەوتن و دەسلەتەکیان دەکاتە ناوچەکانی جۆله میترگ، ناوەندی هەکاری، زاخۆ و عەمادییە و ماردین و مدیات و ئەسیبێن. برا گەورەکیان، میڕ عوسمان، دامەزراندنی میرنشینهکی رادەگەیەنیت و وتار بەناوی ئەو دەخویندریتهو. سەرئەنجام شکستە یەک لەدوای یەکەکانی سوپای تورک و کاریگەری و

فراوان بوونی هیز و دەسەلاتی میر عوسمان لەناوچەکە و دەورووبەر، سولتانی تورکیا، سولتان عبدالرحمید نیکەران دەکات و بۆ ئەم مەبەستە لەجەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ کوردەکان پەشیمان و ڕێڕاز دەدات سیاسەتی خۆی لەگەڵ کوردەکان و بەتایبەت لەگەڵ بێمالەیی بەدەر بگۆڕیت.

یەكەم كاری ئەم سولتانه، ئازاد كردنی زیندانییەكانی بێمالەیی بەدرخان بوو و بەهەموو شیویەك پێگەكانی ناشتی لەگەڵ میرەكاندا گرتەبەر و بەلێنی پێدان فەرمانڕەوایی هەموو ناوچە كوردییەكان بەوان بێسپێرێت و پێگە بدات ئەوان بۆ گەیشتن بەم مەبەستە، لەگەڵ نوێنەرانی تورکی ناو ئەنجومەن گفتوگۆ بكەن. لەیەكێك لەدانیشتنەكان كە ژمارەی توركەكان لەو دانیشتنەدا لەكوردەكان زیاتر بوو، هەردوو میرەكە قۆلبەست دەكڕێن و بۆ ماوەیەك لەزیندانی ئاستانە دەمێنن. وە تاشەوی دواتر بەنیونجیگەری خەلكان و پیاوماقولاتن لەئاستانە مانەوه و خزانە ژێر حاوێزێبەوه.

دواتر له سالې ۱۳۰۰ کډې، شيخ عوبه يدالله له قهزای شه مزینان شوړش دهکات و بهه موو هیز و توانایی خوږه وه، مه به سستی سهر به خوږی دهگریته بهر. زوری پیناچیت هیزه کانی شيخ و سوپای ئیران پروبه پرووی یه کده بنه وه و له هه مان جهنگ، حه مزه ناغا دهکوریت و شيخ قولبه ست و بوم دینه دوورده خریته وه و له وی کډې دوايي دهکات.

دواتر له سالې ۱۳۰۸، له مین عالی بهگ و میدحت بهگ له نه وه کانی میر به درخان که له ناستانه له ژیر چاودیریدا بوون، هه لدین و خویان دهگه یینه ته رابوژان و له وی به پرنوینی مسته فا نوری نه فندی شاملی، نامه بو سه روکه کورده کان ده نیرن و سه رنه نجام سوپایه کی گه وره له هیزه کورده کان کو ده که نه وه و به فرمانده یی خویان دهگه نه گو یز له که له نیوان پینگه ی نه رزووم و ته رابوژان. هه ردوو میره که له ته رابوژان به شیوه یه کی نه یینی په یوه سستی نه سوپایه ده بن به لام له گه ل نه وه یشدا، مسته فا نوری نه فندی که خوی پرنیشاندهری میره کان بووه، سولتانی له هه موو کار و چالاکی میره کان ناگادار کردو ته وه و به فه رمانی سولتان، دوو هیزی گه وره له هه ردوو لاه و له یه که پوژ پینگه له میره کان و سوپای کوردان ده گرن. دوا ی جهنگی کی قورس، سه رنه نجام سوپای کوردان شکست ده خوات و په نا بو چیاکانی نه رغه نی و مه عده ن ده بن و بو ماوه یه که له و چیایه، سه رکه وتن و شکست له نیوان کورد و تورکدا نالوگور کراوه تا نه وه ی سه رنه نجام هه ردوو میر ناچار ده بن خویان راده سستی سوپای

سولتان بکەنەر.

دواتر، مەلا سەلیم و شەهاب ئەلەدین و عەلی نامان لەویلا یەتی بەدلیس، ئالای شۆرش بەرز دەکەنەر. ئاگری ئاراوه لەکۆڵانەکانی بەدلیس خۆش دەبێت بەلام لەماوەیەکی کەمدا سوپای تورکەکان دەگەن و شۆرشییەکان سەركۆت دەکەن. مەلا سەلیم پەنا بۆ قونسولخانە ی دەولەتی ڕووسیا لەبەدلیس دەبات و لەوێ مایەوێ تا جەنگی جیهانی دەستی پێکرد. هێزەکانی تورک ئەم هەلەیان قۆستەرە و هێرشیان کردە سەر قونسولخانە و مەلا سەلیمیان لەداردا.

بەندی یەكەم، سەبارەت بەتایەفەکانی سنە

شیخەکانی مەردوخ

سیلسیلەی شیخەکانی مەردوخ، کە ئابا و ئەژدادی نووسەرن (نووسەری ئەم کتێبە)، زۆربەیان پیاوانی زانا و خاوەنی بەهرە و کەمال بوون. کەسێکی ئاسایی لەناو سیلسیلەی شیخەکانی مەردوخ بەدەگمەن دەبینرێت، ئەگەر کەسانێکی نەخوێندەوار لەناو ئەواندا دەرکەوتبێت، یا ئەوێ سەرقالی خواپەرەستی و تەریقەت بوون، یا ئەوێ سەرقالی پیشە و بازرگانی بوون و لەپیشەکە ی خۆیان سەركەوتنیان بەدەست هێناوە. بەلام ئێمە دەمانەوێت لەئامارەدان بەئاسستی زانست و پێگە و پلە ی ئەوان لەم کتێبەدا کە ئەرکی هەر مێژوونووسێکە، خۆمان بەدوور بگرین لەبەر دوو هۆ:

یەكەم ئەوێ کتێبەکە درێژدادپی تیا نەکرێت و لەو سنوورە ی بۆمان دیاریکردووە، تێنەپەرێت.

دووەم ئەوێ بەپێنووسی نووسەر، ئامارە بەبەرە و پێگە ی ئەوان نەدرێت چوونکە ئەگەر راستییەکان بنووسم، ئەگەر ی هەیه گومانی دیکە بێتە ئاراوه و ئەگەر کەمتەرخەمی بکەم، رێژ لەیاساکانی مێژوونووسین ناگرم. بۆیە ئەو کارە بەمێژوونووسانی داهااتوو دەسپێرم:

(شەپەرە گرسف کەند افتاب

می کشد از جەل بە روی اش حجاب (نوسەر)

واتا: ئەگەر شەپەرە، وەسف ی هەتاو بکات، بەنەزانی خۆ ی پەردە یەکی بەسەردا دەکشێت.

مانای مردوخی

مردوخ که فهره نسه وییه کان به (کاف) ی عهره بی مردوک دینوسن و له کتیبه کانی عه هدی عه تیق، مهروداخ نووسراوه، وشه یه کی ئاسورییه که به واتای کوپی الله یا وشه ی الله یا هیما ی الله یا ئایه تی الله یه^۱ (ئامارهی پیده دهین) به لام له نیستادا وشه ی مردوخ ناوی گوندیکه له گونده کانی شام له نزیق قه لای به هیزی سویدا، پایته ختی چیاکانی دهرور، له شانزه فهرسه ختی باکوری شام.

به چه له کی شیخه کانی مردوخ بۆ ئه م گونده ده گهریته وه که باوه گهرییان له ویوه بۆ خاکی هه ورامان کۆچی کردوه (ئامارهی پیده دهین) به لام له پوژگاری نه زانی دانیشتیوانی بابل، به شیوه یه کی خراب وشه ی مردوخیان به کار هیئا و بته کانیان به مهروداخ ناو بردوه. به هه مان شیوه که له کتیبی (یرمیا، پاسوقی ۵۰، سیمانی ۳) هاتوه:

((له ناو تایه فه کاندایا وی بکه نه وه و هه مووان ئاگادار بکه نه وه، ئالا هه لکه ن و مه یشارنه وه، بلین بابل دهستی به سه ردا گیرا، بیل شهرمه زار و مردوخه کان شکینران، بته کانی شهرمه زار و له ت و په ت کران.))

مه به ست له بیل، نه و بته یه دانیشتیوانی بابل دهیان په ره ست و عهره به کان پیی ده لین به عل. وه که له کتیبی نه شعیا، پاسوقی ۴۶ سیمانی یه که م و کتیبی یرمیا، پاسوقی ۵۱، سیمانی ۴۴ ئامارهی پیدراوه.

دواتر له پوژگاری داریوش و به ختنه سر و کوروشی مه زن، دانیشتیوانی بابل، وشه ی مهرودوخیان بۆ بته کان به کار ده برد. (خودا یا پاشا). له دکسیونیتر گرانده لاروس، به رنگی یه که م. ۱. ر. لاپه ره ی ۹۲۴ هاتوه:

نووسه رانی عیبری مهرودوخ به مهروداخ ناو ده بن. ناوی خواوه ندیکه له بابل که په ره ستشیان کردوه هاوه شیوه ی خواوه ند. له بهر نه وه ی نازناوه که ی (بل) به مانای گه وه ره، سه یید، په ب- گه وه ره ی زه وی، خواوه ندی زه وی له گه ل خواوه ندی کونی ئانلیل تیکه ل ده که ن و به هو ی ئه م لیکچوانده نه وه، به زوری شیوه ی بل مهرودوخ به کار براوه. بل (به ل) مهرودوخ یانی گه وه ره ی زه وی، خواوه ندی زه وی. ناوی گه وه ره ترین بتی بابله که شوتروک ناخونتایا کوتره ناخونتای پاشای عیلام له کاتی گرتنی بابل، په یکه ری نه و بته ی بۆ شوشی پایته ختی عیلام برد و

^۱ - مهرودوخ وشه یه کی ئیرانییه و چاوگی وشه که ماردوشه که سیلسیله یه کی پاشایه تی له ئیران بووه.

دواتر له جهنگ دژی یا پاشه‌کان، دووباره بابلیه‌کان بته‌که‌یان گه‌رانده‌وه. سهره‌تا گومانیان ده‌کرد مهرۆڅ، هیما‌ی هه‌ساره‌ی مشتهریه به‌لام دواتر پینگه‌ی خوریان پیندا و دواتر پینگه‌یان به‌رزتر کرده‌وه هاوشیوه‌ی هه‌تاوی جوان، هه‌تاوی به‌ره‌به‌یان و هه‌تاوی به‌هار.

مه‌ردۆخ، ده‌ورنکی کاریگه‌ری له‌جیهانی هه‌ستیدا گیرابوو. نه‌وه که‌به‌هوی خواوه‌نده‌کان یانی پاشاکانی بابل هه‌لبژێردرا بۆ نه‌وه‌ی له‌جه‌نگه‌کان دژی جنۆکه هاتوه‌کان له‌کا‌ووس یانی هاویه، رینۆینیان بکات.

دوای کوشتنی تیمات، یانی خواوه‌ندی گیان، له‌شه‌رنکی ده‌سته‌ویه‌خه، مه‌ردۆخ، ناسمان و زه‌وی به‌پارچه‌که‌ره‌سته‌ی بی‌رۆحی بته‌کان، په‌یوه‌ندیدا. نه‌و ده‌بووه نێوه‌نجیگه‌ر له‌نیوان خه‌لک و باوکیان (ع-ئا) خواوه‌ندی راسته‌قینه. که‌م که‌م نه‌رکه‌کانی سروشت و خواوه‌نده‌کانی دیکه‌یشی گرتنه‌ستۆ.

مه‌ردۆخ، سهره‌تا له‌گه‌ل نه‌بونابو په‌یمانی به‌ست و له‌گه‌ل نه‌م خودایه‌ گوزه‌ری کرد له‌په‌ره‌ستگای بابیلۆنیان، یانی بابل و بۆ په‌ره‌ستگای ناسورییه‌کان، یانی نه‌ینه‌وا، دوای پروخانی پاشایه‌تی ناسورییه‌کان له‌سالی ٦٠٨ پ.ز، نه‌و له‌گه‌ل نابوپولاسار، پاشای ناسور و ناکودونه‌سر، به‌ختنه‌سری دووهم، پاشای بابل کوپری نابوپولاسار، بوو به‌به‌هیزترین خواوه‌نده‌کانی که‌لده و که‌میک دوای نه‌م ماوه، نابونائید، پاشای سه‌ریه‌خوی که‌لده له‌سالی ٥٥٥ پ.ز، رۆحانییه‌کان نه‌ویان له‌پشت میزی بازرگانی ده‌ره‌ینا و له‌سه‌ر ته‌خت دایاننیشاند و هه‌ولیدا خۆی بکاته تاکه خواوه‌ندی ولاته‌که‌ی به‌هه‌مان شیوه که‌ناسور له‌ناسور بووه. ناسوری هه‌م ناوی خواوه‌ندیکه و هه‌م ناوی پاشای ناسور. نه‌م کرده‌وه هیچ نه‌جامیکی لینه‌که‌وته‌وه و رۆحانییه‌کانی مه‌ردۆخ، نه‌ته‌وه‌که‌ی خویان دژی نابونائید هاندا. نه‌و کاته مه‌ردۆخ وه‌ک تاکه خواوه‌ندی بابلیه‌کان، مایه‌وه. (نه‌گه‌ر ناوه‌رۆکه‌که‌ی که‌میک ئالۆزه، هۆکاره‌که‌ی بۆ وه‌رگیرانی وشه به‌وشه ده‌گه‌رتنه‌وه). دواتر مه‌ردۆخ وه‌ک نازناویک بۆ پاشاکانی بابل به‌کاربێرا. هه‌رکه‌س له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی دانه‌نیشته، نه‌ویان به‌مه‌ردۆخ ناو ده‌برد. وه‌ک له‌کتیبی دووهمی (ملوک)، پاسوقی ٢٥، سیمانی ٢٧، فازل خان ده‌نووسیته: ((یه‌هویاه‌قین له‌سالی سی و چه‌وته‌م نه‌سیر کرا، یه‌هودا له‌مانگی دوانزه‌یه‌م و له‌پۆژی بیست و چه‌وته‌می مانگ که‌سه‌ره‌تای مه‌ردۆخی پاشای بابل له‌و سالی پاشایه‌تی خۆی

دستیگر د))

سیریه‌هویاهقین، یه‌هودا له‌زیندان ده‌هینیتته‌ده‌ر. (٢٨) وشه‌ی خیرخوازی هینایه‌سه‌رزمان و پینگه‌ی ئه‌و له‌پینگه‌ی ئه‌و پاشایانه‌ی له‌بابل هاو‌پیتی بوو، به‌رزتر کرده‌وه (٢٩) جل و به‌رگی زیندانی گو‌پری و له‌هه‌موو پوژه‌کانی ته‌مه‌نی لای ئه‌و نانی ده‌خوارد. (٣٠) و ئازووقه‌ی هه‌میشه‌یی که له‌لایه‌ن پاشا مه‌ردوخه‌وه بو‌ی دیاریکرا‌بوو، له‌هه‌موو پوژه‌کانی ته‌مه‌نی،
(حسینی روژانه‌ی پیده‌درا.))

له کتیبی یرمیاہ له پاسوقی ۵۲، سیمانی ۳۱ به مشیوہیه نامارژهی پیدراوه. له کتیبی ئەشعیا، پاسوقی ۳۹، سیمانی یەك و له کتیبی دووه می ملوک، پاسوقی ۲۰، سیمانی ۱۲ نامارژهی پیدراوه که پاشاکانی بابل به مردوخ ناوبراون. مه سعودی له کتیبی مروج الذهب، له پەراییزی (تاریخی کامل) لایه پەڕی ۶۵ دەنووسیٔ: مردوخ ناوی یه کیك له پاشاکانی بابل بووه که پیش سه نحارب یاشاهه تی کردووه.

له کتیبی بټپه روستی و مه سحییه تی نه مړویی، وهرگیرانی (العقائید الوثنیه) که حاجی میرزای شهریه تمه داری دامغانی له زمانی عه ره بی بو فارسی وهرگیراوه، له لاپه په ی ۵۵ دهنو سیټ: قیایدا نووسراوه که ناشورییه کان مه ردوخ به وشه ناو دبه بن و هه روه ها وشه به کوری خواوه ند به کر ده زانن و به هوئی نه م دوعا، یشتیان به مه ردوخ به ستووه:

تۆی به توانا و پئینیشاندهر و ژيانبهخش، تۆی میهربان له نیوان خواوهندهكان، تۆی كۆپی خواوهندی بهكر، ئافرىنه‌ری ئاسمان و زهوی و خواوهنده‌کیان، كهس هاوتای تۆ نییه، تۆ میهربانیت و زیندووکه‌ره‌وی مردوواییت. وشه‌یان به ئافرىنه‌ری و فهرمان‌پروای هه‌موو بونه‌ره‌كان ده‌زانی و جگه له‌خوا هیجیان به‌گه‌وره‌تر له‌و نه‌ده‌زانی.

لەم پوونکردنەوهی سەرەوه دەردەکهوینت وشەیی مەردۆخ نازناوه، سەرەتا بۆ بت بەکار براوه و دواتر بۆ خواوەندەکانی بابل و ئەوانەیی بانگەشەیی خواوەندییان کردووه. دواتر بۆ پاشا و سولتانهکانی بابل، بۆ هەر کهسیکی تایبەت که لەم جیهانهدا پینگەیهکی بەرز و پڕزداریی هەبوون، نازناوی مەردۆخ بەکار براوه.

سەرئەنجام وەرگێزانی وشەکە کوپی الله-هێمای الله- کلمه الله (وشەى الله)- ئایەت الله یە
کە هاوشێوەى (قطب = غەوس = وەتد) و هاوشێوەکانى کە لای شۆینکەوتەکانى تەریقەت بو
ئەولیا و شەخە یەگە بەرزەکان بەکار براوە.

دەرویش ئەمیر محەممەدی مەردوخ، ناسراو بە بابا مەردوخ، گەورەترین شیخ و باوەگەورینی شیخەکانی مەردوخی کوردستانە. دانیشتووی گوندی مەردوخ، یەکیک لەگوندەکانی شامە کەپیشتر ئاوازەمان پێدا. لەسالی ٧٢٧ کۆچی لەکاتی زالبوونی ئەمیر شیخ حەسەنی جەلایری لەنازەریایەجان و بەغداد کەدەولەتی ئالیخانی لەعیراق دامەزرا، بابا مەردوخ لەگەڵ دەستەیکە لەکەس و کار و خزمەکانی، لەشامەو بەرەو خاکی هەورامان کۆچی کرد. بۆ ماوەیەک لەدەشتی شامیان کەبەم ئاوە بەناویانگە، خێوەتیان هەڵداوە و نیشتەجێ بوون. دانیشتوانی هەورامان و دەورووبەری، خۆپاریزی و راستکرداری و خۆپەرەستی بابامەردوخیان بینیوە و بەتەواوی باوەریان پێی کردووە و بوونەتە مۆریدی ئەو و لەدەلەو پێزیان گرتووە. بابا مەردوخ هاوشتیوەی غەوسێکی ئەو ناوچەیە دەرکەوتووە. سەرەتا بەبابا مەردوخ و دواوی مردنی، بەپێر محەممەد ئەورامی ناویان بردووە.

دەستەیکە گومان دەکەن پێر محەممەد هەورامی، گەورە باوەگەورینی میر محەممەد مەردوخە و بەم شیوەیە، بەهەڵە لەدوو شوێندا ناوی ئەویان لەریزی شیخەکانی مەردوخ، ناو بردووە. لەجینگەیک بەناوی دەرویش ئەمیر محەممەد مەردوخ و دواتر پێر محەممەد ئەورامیان وەک گەورە باوەگەورینی ئەو ناساندووە لەکاتیئێکدا هەردووکیان، یەک کەسن. لەهەورامان بەپێر محەممەد مەردوخ بەناویانگ بوو و لەدەورووبەر بەمحەممەد هەورامی.

لەکتیبی (سولتانەکانی هەورامان) لەبەشی چوارەم ئاوازە پێندراوە: ((دەرویش میر محەممەدی مەردوخ، ناسراو بەبابا مەردوخ، لەریزی ئەوەد و نۆ پیری گەورە هەورامانە. ئارامگای ئەو لەشاری هەورامانە. زۆربەی شیخی مەردوخ پەچەلەکیان بۆ ئەو دەگەڕێتەو. وشەی بابە نیشانەی ئەوەیە کەدەرویش میر محەممەدی مەردوخ، سەبید بوو چوونکە دانیشتوانی هەورامان وشەی بابا تەنیا بۆ سەبید بەکار دەبن.))

روونکردنەو ئەوەی لەسەرەتاکان بۆ ئەوەکانی پێغەمبەر، وشەی ئیمام بەکار براوە، ئیمام حەسەن، ئیمام حەسەین و هتد، دواتر سولتان ئیسمحاق، سولتان ئیسماعیل، دواتر لەناو عەجەم و کورد، بابا هاتۆتە ئاراوە، بابا تاهیر، بابا رەسول، دواتر شیخیان بەکار بردووە وەک شیخەکانی بەرزنجە.

لەسەرژەمین ئێران، لەسەدەی یانزەهەم، وشەی سەبید یا میر بەکار براوە و بەپیاو چاکەکان و خۆپاریزان، پێر و تراوە. یەکەم کەس لەناو کوردان کە بەپێر ناو براوە، پێر خزری شاھۆ

بووه که دواتر ناماژهی پی ددریت.

دووباره لهکتیبی هه ورامان هاتوو: بابا مردوخ، لهسالی ٦٨٠ کوچی چاوی به دنیا هه لهیناوه و له ته مهنی نه وه و ههشت سالی ژنی هیناوه و لهسالی ٧٩٠ کوچی، کوچی دواپی کردوو. بهم پینه سه و ده سال ته مهنی دریز بوته وه.

لهسالی ٧٨٨، له پوژگاری نه میر نه سهه ناسراو به نه میر جیاشا، یانی لهکاتی سه لهته نتي سولتان مورادخانی یه کهم، له ولاتی عوسمانی، له سه دواپی پیر شه هریار، نه ورامی، کچی شیخ شه هاب نه لدینی دن ناوه ری ماره کردوو، دواپی دوانزه سال نه وی گواستوته وه و له شه وی بوو کینی، مردوو. کوپیکی بو هاتوته دنیا و ناوی ناوه گوشایش، دواپی ته مهنی بلوق لای شیخ حه سه نی مه ولان ئاباد، کوپی شیخ عه بدولکه ریم کوپی شیخ شه مس نه لدین کوپی شیخ مسته فا کوپی شیخ حه سه نی یه کهم کوپی شیخ زه که ریای موهاجیر، زانستی کوکردوته وه و دواتر گه پراوته وه بو نه ورامان و به مه ولانا گوشایش ناوبانگی ده کردوو.

مه ولانا گوشایش لهسالی ٨٤٢، دهستی به بلاو کردنه وه یاسا و ریسا نیسلامیه کان کردوو و لهسالی ٨٧٢ کوچی دواپی کردوو. دوو کوپی به ناوه کانی عه باس و عه بدولغه فار، له دواپی خوئی به جیهیشتوو. عه باس باوه گه ورپی قازییه کانی هه ورامانه و عه بدولغه فار، باوه گه ورپی شیخه کانی ده رگاشیخان (دهگا شیخان) و ته خته و باقل ناوا و قه زهل به لاق و هه زار کانیا و میرگه سار و دژن و ته نگه سیر و کاشته ر و ناوچه کانی قه ره داغ و سلیمانی و سنه و شیخه کانی دیکه ی مه ردوخه که له به غداد و به یروت و میسر و نه زیر و ولتانی دیکه دا بلاو بوونه ته وه.

پیری شالیاری ناماژه پی دراو، نه وه ی پیرشالیاری یه که مه که ده لێن ناوی سه یید مسته فا و هاوپوژگاری غه و سی گه وه بووه. نهو به یه کیك له منالی مناله کانی عه لی عه ریزی کوپی نیمام جه عه فیری سادق ده زانن. لهسالی ٥٦٧ کوچی دواپی کردوو و نارامگا که ی له هه ورامانه.

عه بدولغه فار، به شیخ عه بدولغه فاری هه ورامی ناسراوه. باوکی شیخ شه مس نه لدینی یه کهم، باوکی شیخ عه بدولغه فاری دووه ناسراو به شیخ عه بدولغه فاری نه ده لان، باوکی شیخ شه مس نه لدینی دووه، پیتش نویت و وتارخوینی سنه، باوکی شیخ عه بدولمومینی یه کهم، پیتش نویت و وتارخوین، باوکی شیخ جه مال نه لدین، پیتش نویت و وتارخوین، باوکی شیخ

عەبدولمۆمینی دووهم، پێشنوێژ و وتارخوێن، باوکی حاج شیخ جەمال ئەلەدین، پێشنوێژ و وتارخوێن، باوکی شیخ عەبدولمۆمینی سینیەم، پێشنوێژ و وتارخوێن، باوکی نوسەر شیخ محەممەدی مەردۆخ ناسراو بە جەمال ئەلەدین و ئایەت الله.

دانیشتووانی هەورامان ھۆرمۆزدیە رہست (زەردەشتی) بوون و خۆیان بە منالی منالەکانی ئەردە شیری دەست درێژ دەزانن ناسراو بە بەھەمن کۆپی ئیسفەندیار. ھەورامییەکان تا پوژگاری پیری شالیاری یەكەم، لەسەر باوەڕی زەردەشتی خۆیان مابوونەو و بەھۆی ئەو زەرەر و زیانانەی لەسەر دەستی عەرەبەکان لێیان کەوتبوو، لەئیسلام و ئیسلامییەت بێزار بوون. پیری شارپاری دووهم، کە لەناخەو و باوەرمەند بەئیسلام بوو، بەشیوەیەکی ئاشکرا نەیتوانیوە باسی ئیسلامیان بۆ بکات بەلام لەناخەو و ئاراستەوخۆ، یاسا و رێساکانی ئیسلامی بۆ باس کردوون و کتیبیک کە لەخوگرێ مۆجیاری و نەینی و ھێماکانە، بۆ ئەوان نووسیوە کە بە مەعریفەتی پیرشالیار ناسراو و پێشتر ئامارژەمان بەکورتە یەکید. بابا مەردۆخ و موریدەکانی ھەرچەندە شوێنکەوتە و باوەردار بەئیسلام بوون و شێمانە دەکرێت بۆ پرۆپاگەندە ئیسلامی روویان کردبێتە ئەو ناوچەیە، بەلام لەگەڵ ئەوەیشدا لەبەر سەختی و دژواری ناوچەکە و توندوتیژی و وحشیگەری دانیشتووانی ناوچەکە نەیان توانیوە پاشکاوانە، بیروبۆچوونی ئیسلامی بۆ خەڵکان پوون بکەنەو. ئەوانیش وەك پیری شالیار تەنیا سەرقالی ئامادە کردنی بارودۆخ و نزیک کردنەوێ دلی دانیشتووان بوون تا ئەوێ مەولانا گوشایش لەسالی ٨٤٢ کۆچی، دەرفەتی گونجاوی دەستکەوتوو و بەشیوەیەکی ئاشکرا، پرۆپاگەندە ئیسلام و یاسا و رێسا ئیسلامییەکان کردووە. وەك پێشتر ئامارژەمان پێدا.^١

عەبدولغەفار دواي ئەوێ گەیشتە تەمەنی بلۆق، ئارەزووی خۆپارێزی و خواپەرەستی لەودا گەشە کرد و بۆ بەدەست ھێنانی زانیاری لەسەر تەریقت، رۆشتە لای شیخ شەمس

^١ - نووسەر لێرەدا تەنیا لەبەر ئەوێ دانیشتووانی ھەورامان شوێنکەوتە ئایینی باوک و باوکانیان بوون، بەو حەشی لەقەڵەمیان دەدات کە ھێمایە بۆ دەمارگیری نووسەر. حاشا ھەلەنگەرە کە ھەردین و رێبازیکی نوێ کە لەناوچەیک پلاو ببیتەو یا بەزۆر دەستەیک لەخەڵکاندا بسەپنێت، سەرەتا رووبەرووی ھەموو جۆرە دزاییەتی و بەرەنگارییەک دەبێتەو چونکە دانیشتووانی ھەورامان لەو کاتەدا نەعرەبیان زانیو و نەتوانای تێگەشتنیان ھەبوو لەو ئایینە تازە لەنێچە دوورگی عەرەبییەو ھاتبوو ناوچەکیان. بەرەنگار بوونەوێ ئەوان یا دانیشتووانی ھەرناوچەیکە دیکە، ھێما نییە بۆ وحشیگەری ئەوان. (وەرگێڕ)

ئەلدىنى شوشى و دواى بېرىنى قۇناغەكانى تەرىقەت و گەيشتن بەھەققەت، بۇ ئەورامان گەپراۋەتەۋە و بەۋەرگرتنى مۇلەت لەسولتان و مېرەكانى ھەورامان، ناۋچەكانى دەگاشىخاننى ئاۋەدان كىرۋەتەۋە و لەگەل مۇرىدەكانى خۇى لەۋى نىشتەجى بوۋە و بەرپىنوۋىنى كىردى خەلكان سەرقال بوۋە. لەبەر ئەمە ئەۋ گۈندە بەدەگا شىخان ناۋى دەر كىردۈۋە، يانى گۈندى شىخەكان چۈنكە دەگا بەماناى گۈند و شىخەكان كۆى شىخە.

يەكەم كەس كەنوۋى ھەينى لەھەورامان خويندۈۋە، شىخ عەبدولغەفارە. دواى ماۋەيەك خواۋەند كۆرىكى پىبەخشیۋە و بەناۋى مامۇستاكەى خۇى، ناۋى ناۋە شەمس ئەلدىن. سەبارەت بەسىلسەلى شىخەكانى مەردۇخ، جىاۋازى ھەيە، دەستەيەك ئەۋان بەمنالەكانى مەخزوم دەزانن لەنەۋەى خالىد كۆرى ۋەلىد كە لەمۇرە دەگەنەۋە بەپىغەمبەرى ئىسلام. دەستەيەكى دىكە ئەۋان بەنەۋەى منالەكانى ئومەييە دەزانن كەدەگەپىنەۋە سەر معاۋىيە كۆرى ئەبى سوفيان و لەعەبد مەناف بەپىغەمبەر دەگەنەۋە. بەلام گومانى راست ئەۋەيە كەسىلسەلى شىخەكانى مەردۇخ، بەنى موجتەبان (منالەكانى موجتەبان) يانى دەگەپىنەۋە بۇ سەر ئىمام ھەسەن كۆرى عەلى كۆرى ئەبى تالىب.

ئەۋ شەجەرەنامەى لای شىخەكانى مەردۇخى سەلىمانى و قەرەداخ پارىزراۋە ۋەكەسانى برواپىكراۋى ۋەك زىئەلدىن شىخ عومەر و ھىسام ئەلدىن شىخ عەلى و كاك ئەھمەدى شىخ و موفتى زەھار و چەند كەسىكى دىكە لەگەۋرە پىساۋانى سەلىمانى ۋارۋ و پىشتراستيان كىرۋەتەۋە، لەگەل ئەم بۇچۈۋەنەدا يەكەدەگىرتەۋە. مىژوۋى ھەورامانىش ۋەك ئامارەى پىدراۋە، جەخت لەسەر ئەم شەجەرە نامەيە دەكاتەۋە.

رەچەلەكى نووسەر

مەھمەدى مەردۇخ كۆرى عەبدولمۇئىننى سەيەم كۆرى جەمال ئەلدىنى دوۋەم كۆرى عەبدولمۇئىننى دوۋەم كۆرى جەمال ئەلدىنى يەكەم كۆرى عەبدولمۇئىننى يەكەم كۆرى شەمس ئەلدىنى دوۋەم كۆرى عەبدولغەفارى ئەردەلان كۆرى شەمس ئەلدىنى يەكەم كۆرى عەبدولغەفارى ھەورامى كۆرى مەۋلانا گوشايش كۆرى دەرویش مېر مەھمەدى مەردۇخ ناسراۋ بەبابا مەردۇخ يا پىر مەھمەدى ھەورامى كۆرى يوسىف كۆرى سەلىمان كۆرى مەھمەد قەسىم كۆرى عەبدولكەرىم كۆرى شەھاب ئەلدىن ئەھمەد كۆرى عەبدواللە كۆرى

قاسم کوپی ئیسماعیل کوپی ئیبراهیم کوپی عوبیدالله کوپی عیسا کوپی حسنین کوپی محهممد علی کوپی حسینی ته بهرستانی کوپی زهید کوپی محهممد قایم بالحق کوپی زهید کوپی محهممد کوپی نه بو محهممدی ئیسماعیل (پاشای ته بهرستان) کوپی نه بو محهممد حسنین کوپی نه بوئه لحه سنین زهید نه لجه واد نه لابلج کوپی ئیمام حسینی موجته با کوپی علی کوپی نه بی تالیب کوری عه بدولموته لیلی باوه گه ورنی پیغه مبه (د.خ) هه موو لقه کانی شه جهره ی شیخه کانی مهردوخ به شیخ شه مس نه لدین کوپی شیخ عه بدولغه فاری نه رده لان ده گاتهوه.

۱. کهسه دیاره کانی شیخه کانی مهردوخ

کهسه دیاره کانی شیخه کانی مهردوخ بریتین له:

۱. شیخ عه بدولموتیمینی سییه، پینشنویژ و وتارخوین، باوکی نوسهر. له هه موو زانسته کان شاره زا و له زمان پارای و داپشتن، ناسراو و به ناویانگی پوژگار بووه. که سیکی خوشنوس بووه. بو ماوه ی بیست و پینج سال، پینشنویژ و وتارخوینی مزگه وتی دارولئیحسان بووه بی هیج کری و چاوه پروانییهک، وتارخویندن جهرنه ره سمیه کانی دهوله تیش له نه ستوی نه ودا بووه، به پینی یاسا و فرمانه کانی دهوله ت، پیشه ی داوه ری و کاروباری مهزهری پیسپیردراوه. له سالی ۱۲۴۱ کۆچی چای به دنیا هه لهیناوه و له به یانی هه یینی، ۱۹ ره جبه ی ۱۳۱۴ کۆچی دواپی کردووه. نه م پارچه هونراوه ی خواره وه، میرزا نه بولباقی شهیدا، نه وه ی خوالیخوشبوو، میرزا محهممد حسنین، نه وه ی میرزا عه بدولله، وهزیری کوردستان له پوژی له دایک بوونی نه و وتوویه تی:

((هزار شکر که از فضل ایزد وهاب

نهال مطلب و آمال سبز و ریان شد

شکفت خاطر مخدومیم جمال الدین

از این کرم که ز اشفاق فیض یزدان شد

چه شیخ قدوه ی ارباب فضل و فهم و زکاء

ز فکر صائب او مشکلات آسان شد

چه شیخ سالک آداب حضرت نبوی

به وعظ قايد ارکان دین و ایمان شد
 چه شیخ از خرد و از فصاحت و ادراک
 به فضل و عقل و زکاء رشک روح سبحان شد
 ز فرط لطف خدای لطیف کرد الطاف
 به او نکو خلقی روح بخش نیکان شد
 نخست کاتب دیوان لم یزل نامید
 به مؤمن آن خلف و فیض او نمایان شد
 الهی از سر اشفاق طول عمر و خرد
 کرم کنی تو به این دل پاک دل که احسان شد
 نوشت خامه‌ی شیدا ز بهر تاریخ اش
 گلی ز گلشن اقبال سبز و ریان شد (۱۲۴۱)

له‌سالی ۱۳۰۵ کۆچی، ده‌سته‌یه‌ک له‌بانگه‌شه‌که‌رانی ئایینی مه‌سیحی، به‌دوو بار ته‌ورات و ئینجیل و کتیبه مه‌زه‌به‌ی و دینییه‌کان، رووده‌که‌نه کوردستان و خاویاری گفتوگو کردن له‌گه‌ل زانا ئایینییه‌کان ده‌بن تا ناراستی ئیسلام و حه‌قیقه‌ت بوونی ئایینی مه‌سیحی بسه‌لمینن. زانا ئایینییه‌کانی کوردستان گفتوگویان له‌گه‌ل ده‌که‌ن و ناتوانن قه‌ناعه‌تیان پیبکه‌ن. سه‌ره‌نه‌نجام به‌کۆی ده‌نگ بریاردر باوکی من گفتوگویان له‌گه‌ل بکات. نزیکه‌ی یه‌ک مانگ نه‌م گفتوگویه به‌رده‌وام بووه. هه‌موو پوژیک ئیواری له‌کاژیر چوار تا ئیواری، به‌ناماده بوونی زاناکان و پیاو ماقولان و خه‌لکانی بازار، دانیشتنه‌کانی گفتوگو و په‌خنه‌گرتن و به‌رده‌وام بووه و زۆربه‌ی کاته‌کان تا چواری شه‌و درێژ بوته‌وه. پوژانه چه‌ندین کیلو شه‌کر ده‌کرا به‌شه‌ربه‌ت. پوژانی هه‌ینی دوو کاژیر پیش ده‌سیپکردنی نوێژ، له‌ناوه‌پراستی مزگه‌وته‌که، خوالیخۆشبوی باوکم، له‌سه‌ر کورسی دانیشتنه‌وه و ناوه‌روکی هه‌موو گفتوگوکان و پرسیار و وه‌لامه‌کانی بو‌خه‌لکان روونکردوته‌وه و داوای هاوکاری له‌زاناکان کردوه تا نه‌گه‌ر گرفتاری هه‌له‌یه‌ک بووبییت، ناگاداری بکه‌نه‌وه و نه‌گه‌ر بابه‌تیکی نه‌وتراو به‌بیری که‌سیکدا بییت، نه‌وی لی ناگادار بکه‌نه‌وه. هه‌مووان توانایی و زانایی نه‌ویان پشتراست کردوته‌وه و گفتوگوکانی نه‌ویان به‌سوودمه‌ند له‌قه‌له‌مداوه. سه‌ره‌نه‌نجام بانگه‌شه‌که‌رانی مه‌سیحی، کۆل ده‌دن و شه‌وانه‌ پیگه‌ی هه‌لاتن ده‌گرته‌به‌ر. له‌م بواره‌دا

کتیبیکی نووسیوه که هه موو به لگه و بورهانه کان ده گرتته خو. ناوی ناوه (رد النصاری- بهرپرچدانه وهی مه سحیییه کان) به لām هیشتا چاپ نه کراوه. فه قیهی به خته وه، کوپی مه لا ره سوئی مه ریوانی که به هوی په یوه ندی باوکی، بهرده وام هاتوچوی مالی نیمه ی ده کرد، په یوه ندی له گهل مه سحیییه کاند ده بستیت و له کاتی هه لاتن له ترس و نیگه رانی و فریودانی گه وره که ی، کوپی قه شه یوسف ناسراو به شه یقان، له گهل نه واند ده پوات و دوا ی چه ند سالتیک فیری پزیشکی بووه و به گۆرینی دینه که ی و هاوسه رگیری له گهل ژنیکی مه سیحی، بو ئیران گه رایه وه به لām نه یویرا روو بکاته کوردستان.

ماوه یه که له هه مه دان ماوه ته وه و دواتر گه پراوه ته وه بو تاران. له وی به ناوی دوکتور سه عید خانی کوردستانی به ناوبانگه و یه کیکه له پزیشکه دیاره کانی ئیران. له گهل کوردستانییه کان زیاد له راده میهره بان و چاکه کاره. بهم دوا ییانه کتیبیکی به ناوی (نه زانی) به زمانی کوردی بو پروپاگه نده بو نایینی مه سیحی چاپ و بلاو کردو ته وه. به شی یه که می کتیبه که ی بو من نارد و به لنینیدا بوو به شه کانی دیکه ییش بنیریت.

منیش نه هه ناوه ی خواره وه به زمانی کوردی و له وه لāmی نه ودا نووسی، چیت به شه کانی دیکه ی بو نه نارد. هه موو نووسراوه کانی نیوان من و نه و به زمانی کوردیییه، هه رچه نده مه زه به که ی له ده ستداوه، به لām هیشتا هه سستی نه ته وه په ره سستی تیا ماوه و بگره زیاتریش بووه. هه ناوه که ی من نه مه یه:

ئارم دلای پر جه خاره که م
 دهرمان دهر وون پر ئازاره که م
 نامه ی نه زانیت وه لای من یاوا
 به وسام و نه رووی دیدم ساوا
 یاوا وه سه ردم که شته که ی تیرت
 مله هه دا نه زارم خه سه ی زه نجیرت
 یاسای دلداریت به جی ناوه رده ن
 بوو چک نه زانیت پاوه جی که رده ن
 ویره ی گول شیرین شه که ر ریزه که ت
 واژه ی گول قه شه نگ عه بیر بیژه که ت

نه دلی سەد دل فریفتهش مەبوو
 هەزاری وەک من شیفتهش مەبو
 کەلەئە دڵەکەت جۆش ئاوە پەدبی
 کزەئە دووریە قسەت کەردەبی
 من خۆ کەم زوو خار چەپگەردم وەردەن
 ئەم جار ئەم کزە سامانسان کەردەن
 دیوناته و دوودەئە کوورەئە دەروونم
 کەلناتو زامان دڵەئە پەرەوونم
 من جە دووری تو دڵم پەرەردەن
 وێرەئە و ژارەم جەهەردو وەردەن
 هەر سادیم وەچەم نەو هال و بالات
 کارەبام یاوا وەلال ئاللات
 دیسان دیمەو گۆنا زەردەکەت
 بوسام دوردانە قەتران وەردەکەت
 ئانە پوژ جەژن شادمانیمەن
 ئانە نەووەهار زندگانیمەن
 وەرنە ئیسە من هوون دل وەردە
 گیانم سەنگین بار نەن خەزان کەردە
 جەرگم وەمەودای زانا بین ریش
 بی دەردو ئازیز نەزانیم بی چیش
 من وەیادی تو هەمیشە شادم
 سارا و سەرزەوئە نەمەئە یادم

۲. حاجی شیخ جەمال ئەلەدینی دووهم، پینشنوێژ و تارخوین، باوکی شیخ
 عەبدولمۆنیمینی باوکی نوسەر، لەخۆپارێزی و خواپەرەستی و چاکەکاری بەناوبانگ بوو،
 لەفیقه و اصول و زانستە عەرەبیەکانیش شارەزایی تەواوی بوو.

لەسالی ١١٧٢ چاوی بەدنيا هەلەیناوە و لەسالی ١٢٥٦ کۆچی دوايي کردووە. چوار کوپی لەدواي خۆي بەجێهێشتووە:

یەکەم: شیخ عەبدولمۆمین (ئامارەمان پێدا)

دووەم: شیخ عەبدولوەهاب، باوکی شیخ شەکرالەلەي ئیمام کەسەسینکی خواپەرەست و خۆپاریز و قەناعەت پێشە بوو. لەسالی ١٢٤٤ چاوی بەدنيا هەلەیناوە و لەسالی ١٣١٦ کۆچی دوايي کردووە.

سێیەم: شیخ عەبدولمەجید کە لەتەفسیر و حەدیس شارەزا و لەقسەخۆشیش بێ هاوتا بوو. لەسالی ١٢٤٥ چاوی بەدنيا هەلەیناوە و لەسالی ١٣٢٢ کۆچی دوايي کردووە.

چوارەم: شیخ عەبدولرەحمان کە زانایەکی بەتوانا، زمان پاراو و شیرین گوتار بوو. لەزۆریەي زانستەکان و بیرکاری شارەزا و لەهونەری گفتوگۆ و زمان شیرینی کەسەسینکی دەگەن بوو. لەهەر دانیشتنیک نامادە بووینت، قسەکەر و زمانپارای دانیشتنەکە بوو. کەسانی دیکە بۆ چیژ وەرگرتن لەوتەکانی تەنیا گوینیان گرتووە و حەزبان نەکردووە و تەکانی بێچرینن. لەگەڵ ئەوەي قازی بوو، بەلام زیاتر ئارەزوومەندی خواپەرەستی و گۆشەگیری بوو. توانایەکی شیاوی بۆ ھۆنراوە ھۆننەرە بوو. ھۆنراوەکانی زیاتر وەسف کردن و ھەجو کردنە. دەخوایم ھەموویان کۆبکەمەو و چاپی بکەن. لەسالی ١٢٤٧ کۆچی چاوی بەدنيا هەلەیناوە و لەسالی ١٣١٢ بێ ئەوەي مفاثیک لەدواي خۆي بەجێهێشت، مەردووە. شیخ شوکرالەلەي ئیمام لە ٧ شەوالی سالی ١٢٨٤ لەدایک بوو و لەشەوی ٢١ شەعبانی ١٣٥١ کۆچی دوايي کردووە. چوار کوپی ھەیە: شیخ حەبیب اللە، پێشنوێژ و وتارخوین، شیخ عەبدوللە، شیخ شەمس ئەلەدین، شیخ فەخرەلەدین کەمەموویان سەرقالی خویندن و نوسین.

٣. شیخ عەبدولمۆمین دووەم، پێشنوێژ و وتارخوین باوکی شیخ جەمال ئەلەدینی دووەم، کەسەسینکی پێرۆز و خواپەرەست بوو. لەمەموو زانستەکان شارەزا و زانیاری فراوانی بوو. کتیبی (دارالنظیم) لەبەرھەمەکانی ئەو. لەسالی ١١٥٢ چاوی بەدنيا هەلەیناوە و لەسالی ١٢١١ کۆچی دوايي کردووە. ئەم شیعرانەم لەپشتی بەرگی کتیبەکەي بینی کەبۆ مردنی ئەو وتراوە:

شیخ مۆمن کرد ختم این کتاب

ختم عمرش نیز شد پس بالصواب

در صفر کردش سفر سوی بهشت

مزرع دنیاى فانی را بهشت

چند روزی ماند باد درد و الم

کرد رحلت زاین جهان پر زغم

چون به خود می زد ندای اخرتی

اخرتی تاریخ فوت اش ای فتی (۱۲۱۱)

له شیخ عەبدولمۆمىن دوو کوپ به جیماوه:

یه کهم: شیخ جهمال ئەلەدین که ناماژەمان پێدا.

دووهم: شیخ حسەن، که سێکی شاره‌زا له زانسته‌کان بووه به تایبەت له حساب و ئەندازیارى

و لۆجیک به توانا بووه. که سێکی خوێشوووس بووه. که تیبه‌کانی مزگه‌وتی دارئه‌للیحسان و

دارئه‌لحکومه، چ به فارسی و چ به عەرەبی، به دهستی ئەو نووسراوه. له وینه‌کیشانی‌ش به توانا

بووه. له شیخ حسەن دوو کوپ به جیماوه:

یه کهم: شیخ عسام ئەلەدین که بی ئەوهی منالی ببیت، مردووه.

دووهم: شیخ عەلە ئەلەدین که له نه‌قاشی و هونەری هەلکۆلین دەستپەرەنگین بووه. له شیخ

عەلە ئەلەدین یەك کوپ به جیماوه:

شیخ به‌ها ئەلەدین که ئەوه‌یش له نه‌قاشی و هەلکۆلین و چەند هونەریکی دیکه دەستپەرەنگین

بووه و جیگه‌ی باوکی پر کردۆته‌وه.

٤. شیخ جهمال ئەلەدینی دووهم، پێشنویژ و وتارخوین، باوکی شیخ عەبدولمۆمینی

دووهم، که سێکی خوێاریز و گۆشه‌گیر بووه، له فیهقه و حەدیس و ئەدهبیاتی پێگه‌یه‌کی به‌رزى

هه‌یه.

له‌سالی ١١٠٨ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌سالی ١١٦٩ کۆچی دوا‌یی کردووه. چوار کوپی

له‌دوا‌ی خۆی به‌جیه‌نشتوووه:

یه کهم: شیخ عەبدولمۆمىن که ناماژەمان پێدا.

دووهم: شیخ شه‌مس ئەلەدین، باوکی شیخ عەلی، باوکی شیخ ئەبولفەزل باوکی شیخ

محەممەد کەریم و شیخ عەبدولسەمه‌دی مالکین له‌به‌نده.

سێیه: شیخ عەبدوللە، باوکی شیخ مەحمود و شیخ مەممەد ئیمام ھاجەری خاتون، باوکی شیخ عەبدوللە، باوکی شیخ لوتف اللە حیکمەت.

چوارەم: شیخ مەممەد سالح باوکی شیخ عەبدوللە و شیخ عەلی، باوکی شیخ عەبدولعەزیز، باوکی شیخ عەبدولعەلی. لەشیخ عەبدوللە یەک کۆر بەجێماوە: شیخ جەلال ئەلەدین. لەشیخ جەلال ئەلەدین دوو کۆر بەناوەکانی:

یەک: شیخ عەبدوللە باوکی شیخ نەجم ئەلەدین.

دووهم: شیخ عەبدولحەمید باوکی شیخ یەحیا مەعرفەت، سەرۆکی مەعاریفی کوردستان. لەمیش دوو کۆر بەجێماوە: عەبدولمەجید خانی مەعرفەت باوکی داریوشی دووهم، ئەحەدخانی مەعرفەت. ھەردووکیان کەسانیکی بەھرەدار و بەتوانا بوون.

۵. شیخ عەبدولموئەممینی یەکەم: پێشنوێژ و وتارخوێن، باوکی شیخ جەمال ئەلەدینی یەکەم، کەسێکی زانا و شارەزا بوو. ھەر کتییکی لای مامۆستاکانی خوێندبێت، بەخەتی خۆی نووسیویەتی. دەقی زانستە پەسمییەکان کە ۱۸ دەق، بەخەتی خۆی و لەبەرگێکی بچووی گیرفانیدا نووسیویەتی. ھەمووی لەبەر کردوو. بەسەر داڕشتنی عەرەبی و فارسیدا زāl بوو. لەسالی ۱۰۶۶ چاوی بەدنیای ھەلەیناوە و لەسالی ۱۱۲۸ کۆچی دوایی کردوو.

۶. شیخ شەمس ئەلەدینی دووهم: باوکی شیخ عەبدولموئەممینی یەکەم، کەسێکی زانا و زمان پاراو و خوشنوس بوو. لەزانستی (تجوید) بەتەواوی شارەزا بوو. زۆری دەقەکانی بەخەتی خۆی نووسیوە و ھەنووکە لای من پارێزراوە. دوو کۆری لێ بەجێماوە: یەکەم: شیخ عەبدولموئەممینی یەکەم کە ناماژمان پێدا.

دووهم: شیخ حەسەن باوکی شیخ ئیبراھیم باوکی شیخ شەھاب ئەلەدین باوکی شیخ نەعمەت اللە باوکی شیخ عەبدولرەحمان. شیخەکانی باقل ناوا لەمناڵەکانی شیخ حەسەن. شیخ شەمس ئەلەدین لەسالی ۱۰۲۲ چاوی بەدنیای ھەلەیناوە و لەسالی ۱۱۱۴ کۆچی دوایی کردوو.

۷. شیخ عەبدولغەفاری دووهمی نەردەلان: باوکی شیخ شەمس ئەلەدینی دووهم. زانای پۆزگاری خۆی بوو. لەزانستی پزشکی و ئەستێرناسی و بیرکاری شارەزاییەکی تەواوی بوو. باسی کردنی تواناکانی ئەو کاتی زۆری دەوێت:

((اگر هر موی من گردد زبانی

شود هر يك بر او تمجید خوانی

هنوز از بی زبانی خفته باشم

ز صد مدح اش یه کی ناگفته باشم))

له سالی ٩٦٩ چاوی به دنیا ههلهیناوه و له سالی ١٠٢٦ کۆچی دوایی کردووه.

٨. شیخ شه مس نهلدینی یه کهم، باوکی شیخ عهبدولغه فاری دووه م، که سیک خوپاریز

و خواپه رهست بووه. له زانستی کهلام و بیرکاری مامۆستایه کی به توانا بووه. سی کۆری

له دوای خۆی به جیهیشتوووه:

یه کهم: شیخ عهبدولغه فاری دووه م که ئاماژه مان پێدا.

دووه م: حاج شیخ مستهفا تهخته.

سینیهم: شیخ محهمه د حه سه ن، باوکی شیخ عهبدول له تیف باوکی شیخ محهمه دی

مه عروف و شیخ زه هیر نه لدین باوکی شیخ نیعمه ت الله.

له شیخ محهمه دی مه عروف دوو کۆر به جیماوه.

یه کهم: شیخ عهبدول له تیف، باوکی شیخ عوسمان باوکی شیخ عهبدولله قوتب باوکی شیخ

عهبدول له تیفی سینیهم، باوکی شیخ محهمه دی نه جیب و شیخ محهمه د باوکی شیخ

عومه ر.

دووه م: شیخ محهمه دی سه میع، باوکی شیخ محهمه دی نه سیم، باوکی شیخ مه حمود و

شیخ محهمه دی سه عید، باوکی شیخ محهمه دی وه سیم، باوکی شیخ عهبدولله ی به زاز و

شیخ عهبدولقادر و حاج شیخ محهمه د سه عید و شیخ محهمه د صادق و شیخ نه سه د الله.

له شیخ عهبدولله ی به زاز شهش کۆر به جیماوه.

شیخ عهبدولحه کیم، شیخ محهمه د، شیخ محهمه د وه سیم، شیخ محی نه لدین، شیخ

عهبدولحه مید، شیخ محهمه د باقر.

له شیخ عهبدولقادر دوو کۆر به جیماوه: شیخ ته قی و شیخ حه سه ن.

له حاج شیخ محهمه دی سه عید دوو کۆر به جیماوه: ئیبراهیم و ئیسماعیل که له شه زمیر ژیان

به سه ر ده بن. له شیخ محهمه د صادق دوو کۆر به جیماوه: ئیبراهیم و ئیسماعیل. له شیخ

نه سه د الله یه ک کۆر به جیماوه: شیخ عهبدولغه فور. له شیخ مه حمود کۆری شیخ محهمه دی

نەسیمی دوو کۆر بەجیماوه:

یەكەم: شیخ عەبدولرەحمان کۆری شیخ محەممەدی سەمیع و شیخ محەممەدی نەسیمی باوکی شیخ محەممەدی مەهدی و شیخ یوسف باوکی شیخ محەممەد.

دووهم: شیخ عەبدولرەحیم، باوکی شیخ نەحمەد و شیخ مەحمود و شیخ محەممەد حەسەن. لەشیخ نەحمەد دوو کۆر بەجیماوه: شیخ موسا و شیخ نەسەد باوکی شیخ مەسعود. لەشیخ مەحمود سی کۆر بەجیماوه: شیخ جەعفەر و شیخ محەممەد تەقی و شیخ حەسەین. لەشیخ نەعمەت اللە کۆری شیخ زەهیر ئەلەدین دوو کۆر بەجیماوه: شیخ عەبدوللە و شیخ محەممەدی عارف. لەشیخ عەبدوللە دوو کۆر بەجیماوه: یەكەم شیخ ئیسماعیل باوکی شیخ محی ئەلەدین و شیخ نەحمەد و شیخ محەممەد و شیخ عەبدولرەحمان. دووهم: شیخ یەحیا باوکی شیخ نەعمەت اللە و شیخ محەممەدی سادق و شیخ نەحمەد و شیخ محەممەد و شیخ حامید و شیخ حەیدەر و شیخ مەعروف، باوکی شیخ عەبدوللە و شیخ محەممەد حەسەن باوکی شیخ محەممەد. لەشیخ محەممەد عارف کۆری شیخ نەعمەت اللە دوو کۆر بەجیماوه:

یەكەم: شیخ محەممەد باوکی شیخ عەلی باوکی شیخ سەلحی تەفەنگچی و شیخ عەبدولقادر و شیخ محەممەد ئەمین و شیخ عەبدولکەریم و شیخ محەممەدی سادق و شیخ محەممەدی شەریف و شیخ محەممەد حەسەین و شیخ حەسەن.

دووهم: شیخ حەسەن، باوکی حاجی شیخ حەسەین باوکی شیخ عەبدوللە و شیخ نەحمەد و شیخ محەممەد و شیخ عوبەیداللە و شیخ محەممەد ئەمین و شیخ محەممەدی سەدیق. لەشیخ عەبدوللە، شیخ عەبدولحەمید چاوی بەدنیە هەلەیناوه، لەشیخ نەحمەدیش، شیخ محەممەد سادق نەسیر ئەلشەراف چاوی بەدنیە هەلەیناوه.

شیخ شەمس ئەلیدینی یەكەم لەسالی ٩١٢ چاوی بەدنیە هەلەیناوه و لەسالی ٩٨٥ کۆچی دوازی ردووه و لەگوندی دەره هەرد بەخاک سپێردراوه.

٩. شیخ عەبدولغەفاری یەكەمی هەورامی: باوکی شیخ شەمس ئەلیدینی یەكەم، لەزانست و زانیاری بەناوبانگ و لەتەریقەت و رێنۆینی کردنی خەلکان، باوەرپێکراوی کەسانی دوور و نزیک بووه. فریشتەیهک بووه لەروخساری مەوقدا. لەسالی ٨٤٧ چاوی بەدنیە هەلەیناوه و لەسالی ٩٣٤ کۆچی دوازی کردووه. لەگوندی دەگاشیخان بەخاک سپێردراوه.

۱۰. مەولانا گوشایش، باوکی شیخ عەبدولغەفاری یەكەم، بڵاوكەرەوێ ئیسلام و رێسا و یاساكانی، پارێزەری هەژاران و نەداران بوو. دانیششتوانی هەورامان و سنە نازناوی (شەرفی ئیسلامیان) پێبەخشیو. لەسالی ۷۹۰ چاوی بەدنیایە لەهیناوە و لەسالی ۸۷۲ كۆچی دوایی کردوو.

۱۱. بابا مەردوخی، باوەگەورێ مەردوخییەکانی کوردستان، باوکی مەولانا گوشایش كۆچکەر لەرێگەی خوا و شەركەر لەرێگەی خوا. لەشامەوێ رووی کردۆتە هەورامان بۆ بڵاوكردنەوێ ئایینی ئیسلام بەلام لەبەر خراپی دانیششتوانی ئەو ناوچە، نەیتوانیوە بەمەبەستەكەی خۆی بگات. تەنیا لەرێگەی مۆجیاری كردن و وانە ئەخلاقییەكان، زەین و بیروباوەری خەلكانی بۆ ئەو كارە نامادە کردوو و مەولانا گوشایش دەرفەتی گونجاوی دەستكەوت و یاسا و رێسا ئیسلامییەكانی بڵاوكردوو. بابا مەردوخی لەسالی ۶۸۰ چاوی بەدنیایە لەهیناوە و لەسالی ۷۹۰ كۆچی دوایی کردوو. یەكێك لە ۹۹ پیرەگەورەكانی ئەورامانە. گێرانەوێ و بەسەرھاتی زۆری لێدەگێرێنەوێ وەك سوار بوونی لەسەر بەردیكی خەر و جەنگ لەگەڵ جنۆكەكان، رۆشتن لەسەر دەریا و زیندوو كردنەوێ مەردووەكان و سەوز كردنی داری و شكبوو، فەرمان كردن بەهەتاو و مانگ و و چەندین بەسەرھاتیتر و سەرسوڕھێنەر كە زیاتر لە ئەفسانە و شتی پڕوپوچ دەچیت لەبەر ئەوێ لە ناماژەدان پێی چاومان پووشی.

۱۲. حاج شیخ مستەفا تەختە، كۆری شیخ شەمس ئەلەدینی یەكەم، قوتابی شیخ ئیبن حەجەر، لەزانست و كەمال بێ وێنە و لەتەریقەت و رێنوینی كردنی خەلكان، كەسیكی سەرناسی پۆژگاری خۆی بوو. لەسالی ۱۹۵۱ چاوی بەدنیایە لەهیناوە و لەسالی ۱۰۴۷ كۆچی دوایی کردوو. لەگوندی تەختە بەخاک سپێردراو. خەلكان سەردانی گۆرەكەی دەكەن. دوو كۆری لەدوای خۆی بەجێهێشتوو: شیخ ئەحمەدی عەلامە و شیخ ئەبی بەكر، باوکی شیخ مەجئەلەدین، باوکی شیخ موعین ئەلەدین، باوکی شیخ عەبدولغەفوری كاشتەر كە لەسالی ۱۲۷۰ كۆچی دوایی کردوو. لەشیخ عەبدولغەفور دوو كۆر بەجێماو: یەكەم: شیخ محەممەدی دووهم، شیخ ئەحمەد باوکی شیخ محەممەدی وەسیم. لەشیخ محەممەدیش دوو كۆر بەجێماو: حاج شیخ ئیسماعیل، باوکی شیخ حەبیب اللەهی مودەریس باوکی شیخ ئیسماعیل بابا شیخ و شیخ محەممەدی موسلیم. دووهم: شیخ ئیبراھیم باوکی شیخ

ئەحمەدی رۆحانی.

١٣. شیخ ئەحمەدی عەلامە، زانیاری لەسەر ھەموو زانستەکانی پۆزگاری خۆی بوو. لەسالی ١٠١٦ چاوی بەدنی ھەلھیناوە و لەسالی ١١١٤ کۆچی دوایی کردوو. دوو کۆری لەدوای خۆی بەجێھێشتوو: یەکیان شیخ محەممەدی وەسیم، زانیای بەناوبانگ بەزانیای قەلاچوالان، نووسەری ریسالە (سنن الصلوە) کەبەشیوەیەکی سەرنجراکێش ھەموو سونەتەکانی نوێژی چواررەکەتی کە ١٦٦٨ سوونەتە، کۆکردۆتەو. دووھم: شیخ محەممود باوکی شیخ محەممەدی کەریم و شیخ محەممەدی جەسیم. لەشیخ محەممەدی جەسیم، شیخ محەممەد چاوی بەدنی ھەلھیناوە و لەو، شیخ ئیمام ئەلەدین و لەو شیخ محەممەد فخر العلاما و شیخ ئیسماعیل و شیخ ئیبراھیم. شیخ محەممەدی فخر العلاما لەسالی ١٢٩٩ بێ ئەوێ منالی ببیت، کۆچی دوایی کردوو. لەشیخ ئیسماعیل، شیخ مەسعود و شیخ محەممود و شیخ ئەحمەد و شیخ حەبیب اللہ، باوکی شیخ محەممەدی جەمیل و شیخ محەممەدی نەزیر، چاویان بەدنی ھەلھیناوە. شیخ ئیبراھیم پینج کۆری لەدوای خۆی بەجێھێشتوو: شیخ محەممەد سەعید، شیخ محەممەد ئەلەدین و شیخ سەلام و شیخ نیرام ئەلەدین باوکی شیخ ئیبراھیمی نیرامزادە و شیخ ئەسەد، باوکی شیخ موعین ئەلەدین.

لەشیخ محەممەد کەریم، شیخ عەبدولغەفار و لەشیخ عەبدولغەفار، چوار کۆر بەجێماوە: شیخ عەبدولکەریم و شیخ عەبدولرەحیم و شیخ محەممەد ئەمین و شیخ ئیبراھیم. لەشیخ محەممەد ئەمین، شیخ شەھاب ئەلەدین باوکی حاج شیخ ئیسماعیلی مەجزوب چاوی بەدنی ھەلھیناوە. لەشیخ عەبدولرەحیم، شیخ زیانی مەجنون بەجێماوە. شیخ عەبدولکەریم پینج کۆری بۆ ھاوتۆتە دنیا:

یەکەم: شیخ محەممود، باوکی شیخ عەبدولغەفار، باوکی شیخ محەممەد سالح باوکی شیخ عوبەیداللہ و شیخ عەلەلەدین و شیخ قەوام ئەلەدین و شیخ سەلاح ئەلەدین و شیخ نیرام ئەلەدین.

دووھم: شیخ محەممەد باوکی شیخ عەزیز، باوکی شیخ محەممەدی قەسیم.

سێھەم: شیخ حامید.

چوارھەم: شیخ مەولان.

پینجھەم: شیخ ئەحمەد. لەشیخ ئەحمەد دوو کۆر بەجێماوە: یەکەم: شیخ محەممەد سەلیمی

مامۆستا لە مەزگەوتی دار ئەلئیسحان دیاریکردوو و وانه و تنهوهی لەو مەزگەوتەدا بۆ خۆی و مەنڵەکانی تەرخان کردوو. لە ساڵی ۱۱۵۲ چاوی بە دنیا هەڵبەناوه و لە ساڵی ۱۲۲۶ کۆچی دوایی کردوو. چوار کۆری لەدوای خۆی بەجێهێشتوو:

یەکەم: شیخ عەبدولقادی موحاجیر، نووسەری کتێبی تقریب المرام، شروقه کردنی (تەذیب الکلام) که لە ساڵی ۱۲۷۱ دواى جەنگی کاروانسەرا لە کوردستانهوه بۆ سلیمانی کۆچیکرد و لە ساڵی ۱۳۰۵ لەوێ کۆچی دوایی کرد. چوار کۆری لەدوای خۆی بەجێهێشت: شیخ محەممەدی سەعید، شیخ عەبدولکەریم و شیخ محەمود و شیخ ئەحمەدی حوجەت ئەلەولەما.

لە شیخ محەمود چوار کۆر بەجێماوه: شیخ موحسین، شیخ محەممەدی سادق، شیخ مەسعود لەمیسەر و شیخ عەبدولغەنی.

لە حوجەت ئەلەولەما دوو کۆر بەجێماوه. شیخ محەممەدی قازی و شیخ عەبدولەجید موختەمید ئەلشەریعە.

دووهم: لە کۆرەکانی حاج شیخ محەممەد سەعیدی مودەریس، یەکیان شیخ وەسیمی که لە حیکمەت و کەلام شارەزایی تەواوی بووه، چەندین نامەى جۆراوجۆری بۆ سەلماندن (واجب و نبوت و معاد و هتد) نووسیوه. پەراوێزی وەسیمییه بۆ شەرحی (تەذیب الکلام) بەناوبانگە و نیشانهی هیز و توانای ئەوه. لە ساڵی ۱۲۱۹ چاوی بە دنیا هەڵبەناوه و لە ساڵی ۱۲۷۵ کۆچی دوایی کردوو. دوو کۆری لەدوای خۆی بەجێهێشتوو:

یەکەم: شیخ محەممەد رەزای حوجەتولئیسلام که لە ساڵی ۱۲۵۱ چاوی بە دنیا هەڵبەناوه و لە ساڵی ۱۲۸۵ کۆچی دوایی کردوو. ئەوی شەش کۆری هەیه: شیخ ئەسەدی شیخ مەعالی، شیخ نەجم ئەلەدینی حوجەتولئیسلام، شیخ محەممەدی وەسیم شیخی شیخەکان و شیخ محەممەد جەعفەری ئەمینى شەرع، شیخ عەبدولسەمەدی شەرع. لە شیخ نەجم ئەلەدین کۆریك بەجێماوه: شیخ محەممەدی سەعید.

شیخ محەممەدی جەعفەر کۆریکی دواى خۆی بەجێهێشتوو: شیخ محەممەدی باقر باوکی شیخ سەلام و شیخ عەلا ئەلەدین.

شیخ عەبدولسەمەدیش دوو کۆری لەدوای خۆی بەجێهێشتوو: شیخ وەف و شیخ ئەحمەد. سێیەم: یەکیك لە کۆرەکانی حاج شیخ محەممەدی مودەریس، شیخ محەممەدی ئەسیمی.

موده پریس باوکی شیخ محهمه دی شهریف و شیخ نهحمه دی و شیخ عهلی.
 دووهم: شیخ محی نهلدین باوکی شیخ کهمال نهلدین و شیخ جهمال نهلدین.
 ۱۴. شیخ نهحمه دی دووهم: کهسیکی خواپه رهست و خوپاریز بووه، خوی له دنیا و
 که رهسته مادییه کان به دور گرتوووه. له سالی ۱۱۰۶ چاوی به دنیا هه لهیناوه و له سالی ۱۱۸۱
 کوچی دواپی کردوووه. دوو کوپی له دواپی خوی به جیهیشتوووه:
 یه کهم: شیخ محهمه دی قهسیمی ئوستاد، مهولانا خالیدی شاره زووری.
 دووهم: حاج شیخ محهمه دی سهعید، ماموستای مزگهوتی دارنه لئیحسان. له شیخ
 محهمه دی قهسیم سی کوپ به جیماوه:
 یه کهم: شیخ نهحمه دی، باوکی شیخ عهبدولغه تاح و شیخ محهمه دی جه عفر و شیخ تاها
 له به غداد.
 دووهم: شیخ محهمه دی حهسین، باوکی شیخ مهحمود و شیخ عیسا و شیخ موسا باوکی
 شیخ یه حیا.
 سییه م: شیخ محهمه دی حهسین، باوکی شیخ یوسف و شیخ عهبدولله و شیخ عهلی. له شیخ
 یوسف پینج کوپ به جیماوه:
 یه کهم: شیخ نهبولحه سهن، باوکی شیخ عهبدولعهلی یه مین ئیسلام و شیخ محهمه دی نه مین.
 دووهم: شیخ محهمه دی کازم، ره ئیس نهلوله ما.
 سییه م: شیخ عهبدولخالیق باوکی شیخ جهلال نهلدین.
 چواره م: شیخ عهبدولکه ریم باوکی شیخ محهمه دی قهسیم.
 پینجه م: شیخ عهبدولحه مید باوکی شیخ ئیسماعیل. له شیخ عهبدولعهلی یه مین ئیسلام سی
 کوپ چاویان به دنیا هه لهیناوه: شیخ نهحمه دی، شیخ حهسین، شیخ یه حیا. له شیخ عهبدولله
 برای شیخ یوسف سی کوپ به جیماوه:
 یه کهم: شیخ عهبدولکه ریمی مهجدولئیسلام باوکی شیخ عهبدولوه هاب.
 دووهم: شیخ عهبدولغه فار.
 سییه م: شیخ عهبدولغه فور باوکی شیخ محهمه دی.
 ۱۵. حاج شیخ محهمه دی سهعید، کوپی شیخ نهحمه دی دووهم، له هه موو زانسته کانی
 پوژگاری خوی ماموستا بووه. نه مان الله خانی گه وره به و پهری جه زهوه له سالی ۱۲۲۸ وهک

له مهلا عهباسی موده پریس، مهلا ئەمین چاوی بە دنیا هەڵبژێناوه و لەو، مهلا حەسەنی قازی که لە ساڵی ۱۱۶۳ هەک قازی هەڵبژێردراوه و چوار کۆری لەدوای خۆی بەجێهێشتوووە بەناوەکانی: مهلا محەممەد ئەمین، و مهلا ئەحمەد و مهلا محەممەد ئیبراھیم و مهلا محەممود. له مهلا ئەحمەد، مهلا حەسەن و له مهلا حەسەن چوار کۆر بەناوەکانی مهلا محەممەد سەعید و مهلا محەممەدی مەهدی شیخوڵئیسلام و مهلا سەعد و مهلا محەممەدی شەفیع ماوە نەتەر. له مهلا محەممەد سەعید، مهلا حەسەن و مهلا حەسەین ماوە نەتەر. له مهلا حەسەن، مهلا عەبدولرەحیمی سەدرولئیسلام بەجێماوه، باوکی مهلا ئەبولحەسەنی سەدرولئیسلام. له مهلا حەسەین، سێ کۆر بەجێماوه: قازی عەبدولکەریم، میرزا مەسعود و میرزا کازم. له مهلا محەممەدی مەهدی شیخوڵئیسلام چوار کۆر بەجێماوه:

۱. مهلا ئەحمەدی شیخوڵئیسلام که لە ساڵی ۱۲۸۹ کۆچی دوایی کردووه و سێ کۆری لەدوای خۆی بەجێهێشتوووە: یەکەم: مهلا محەممەد مەهدی ناسراو بە ناغا بەهانی شیخوڵئیسلام و لەمیش دوو کۆر ماوە نەتەر: مهلا حەسەنی یەمین ئەلئیسلام، حاجی مهلا ئەقی سولتان ئەلەولەما، باوکی مهلا بەهائەلەدین.

دووهم: مهلا عەبدولرەزاقی شیخوڵئیسلام، باوکی ناغا عەبدوللە و ناغا ئیبراھیم.

سێیەم: حاجی مهلا باقری شیخوڵئیسلام باوکی مهلا ئەحمەدی فەخرولئیسلام و ناغا جەعفر.

۲. مهلا محەممەد ئەمین، ئەمین ئەلئیسلام که لە ساڵی ۱۳۰۲ کۆچی دوایی کردووه، باوکی مهلا عەبدولمەجیدی ئەمین ئەلئیسلام باوکی مهلا عینایەت الله مۆنەببەد ئەلئیسلام و مهلا عەبدوللە شەرەف ئەلئیسلام و مهلا موحسین.

۳. مهلا عەبدولعەزیز ناسراو بە ناغا ئەولی، باوکی مهلا یەحیا و مهلا عەبدولخالەقی سەدیق ئەلئیسلام باوکی ناغا عەبدولوەهاب و ناغا عەبدولحەمید و ناغا عەبدولواسع.

۴. مهلا محەممەد سالحی فەخرولەولەما، باوکی مهلا عەبدولجەوادی شیخوڵئیسلام و مهلا محەممەدی فەخرولەولەما و مهلا ئەلی ئیفتخار ئەلەولەما، له مهلا محەممەدی فەخرولەولەما، مهلا محەممەد سەعید و مهلا محەممەد سالح ناسراو بە ناغا بەجێماوه.

له مهلا سەعد ئەلەدین، کۆری مهلا حەسەن، مهلا عەبدولوەهاب، مهلا عەبدوللە، باوکی مهلا محەممەد و مهلا محەمودی هیند یەمەن، باوکی مهلا ئەبولقاسم بەجێماوه. له مهلا محەممەد

ئەوان دەگەرتتە بۇ مەلا عباسى كۆپى مەولانا گۆشايىش و مەلا عباسى رىنگە تەرىقەتى نەبرىو، ئەوان بەمولىيەكانى مەردۇخى ناو دەبن. بەلام سىلىسىلە شىخەكانى مەردۇخ لەبەر ئەو وى وتمان بەشىخ عبدولغەفارى كۆپى مەولانا گۆشايىش كۆتايى دىت و شىخ عبدولغەفار وەك نامازەمان پىدا، بۇتە شىخى رىنىشاندر و قۇناغەكانى تەرىقەتى نەبرىو، بەشىخەكانى مەردۇخى ناويان دەبن.

ريزه ندى سيلسيله‌ي مەردۇخى بەمشۆەيه: لەمەولانا گوشايش دوو كۆر بەجێماوه: شێخ
عەبدولقەفار ومەلا عەباس، لەمەلا عەباس، مەلا ئىسماعىلى قازى ئەورامان ماوه تەوه و لەمەلا
ئىسماعىل، مەلا سەعدى قازى. لەمەلا سەعدى قازى، مەلا يەعقوبى قازى و لەو، مەلا
شەرىفى قازى. لەمەلا شەرىفى قازى، مەلا محەممەدى قازى ماوه تەوه و لەمەلا محەممەد،
مەلا حسەىنى قازى و لەمەلا حسەىن، مەلا عەبدولعەزىزى قازى بەجێماوه و لەو، مەلا
عەبدوللەي نووسەرى كۆتێبى مێژووى ئەورامان بەجێماوه.

خوالیخوشبوو حاج مهلا عبدالکرمی موده پریس، باوکی مهلا علی موده پریس و مهلا
حه سه نی شه کیبا لهم سیلسیله ن هه روه ها مهلا قاسم کوپی مهلا عبدالله موعیز نه لسه لام و
مهلا حبیب الله فخر نه لشهریعه، باوکی مهلا حه سه نی فخرزاده و مهلا محهمه دی یه مین
نه لعه لما باوکی فخر نه لدین و ناسری مهردوخی که گه نجیکی هونه رمه نده، له موالییه کانی
مهردوخن. له بهر نه وهی شه جهره نامه ی نه وانم به ته وای ده ستنه که وت، بهم کورته یه
به سه ندهم کرد.

۳- سلسیله‌ی موالیه‌کانی نهرده‌لان

موالييه كانى ئەر دەرەلەن يىانى بىنە مالى قازىيە كانى و شىخولئىسلامە كانى سىنە، لە مەلا
 حسەينى گەرە باۋە گەرە يىانە ۋە دەستپىدە كات: باۋكى مەلا عەبدول لەتىفى قازى. ئەمە
 ھۇنراۋەي ئەۋە:

((کی بود شاهد پی اثبات دین

چون خط عبداللطیف ابن حسین))

لەمەلا عەبدوللەتيف، مەلا يەعقوبى قازى حەسەن ئاوا بەجىماو، لەدەيەى سىيەمى سەدەى
يانزەيەمى كۆچى، كۆچى دوايىكردووه و لەگوندى حەسەن ئاوا بەخاك سپىردراوه. سى

کوری لی به جیماوه: مه‌لا موسته‌فای قازی و مه‌لا عه‌باسی موده‌پیس که‌که‌سیکی زانا و خوشنوس بووه و مه‌لا خه‌لیل. له‌مه‌لا مسته‌فا، مه‌لا عه‌بدولکه‌ریمی قازی و له‌مه‌لا مسته‌فا شیخولئیسلاام به‌جیماوه که له‌سالی ۱۱۶۰ نازناوی شیخولئیسلاامی پی‌پرا. خوالیخو‌شبوو مه‌لا هادی سه‌بارت به‌شیخولئیسلاامی نه‌و وتوویه‌تی:

((گشت چون شرع شریف از مصطفی

بازوی بطلان شد از حکم اش ضعیف

دل رحیم و دور مهدی شد به عدل

کرد بار ظلم از مردم خفیف

ز این مناسب تر چه افتد در جهان

قاضی و تاریخ او شرع شریف)) (۱۱۶۰)

دوای سی سال داوره‌ری کردن، شیخولئیسلاامی له‌سالی ۱۱۶۳ شه‌هید کراوه. له‌و، مه‌لا شه‌ریفی قازی چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه. که‌سیکی زانا و شه‌دیبتکی خوشنوس بووه. له‌ئه‌ستیره‌ناسی و میژوو زانیاری ته‌واوی بووه. له‌سالی ۱۱۵۲ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه. خواجه سادق له‌میژووی له‌دایکبوونی نه‌و وتوویه‌تی:

((ثنا و بها لایق خالقی است

که بر بندگان هست دایم لطیف

ز بحر کرم مصطفی را بداد

دری همچو روح مجسم نظیف

محمد شریف اش از آن نام شد

که اشرف بود بر وضع و شریف

بگفتا به تاریخ او هاتفی

شد از جنس آدم محمد شریف)) (۱۱۵۲)

باسکردنی نه‌م باب‌ه‌تانه له‌باب‌ه‌تیکی میژووی، زیاد له‌راده ناپه‌سه‌ند نییه. دوو کوری له‌دوای خو‌ی به‌جیه‌نیش‌تووه: مه‌لا عه‌بدولکه‌ریم که له‌سالی ۱۱۸۲ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و مه‌لا مسته‌فا که له‌سالی ۱۱۹۱ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه، باوکی مه‌لا محه‌مه‌دی عه‌لی.

باوکی شیخ عەبدول لەتێف و شیخ یەحیای دارنەلبەهجه.

چوارەم: شیخ محەممەد جەسیمی حوجەتولئیسلا مە که لە ساڵی ١٣٠٦ کۆچی دوا یی کردوو و سی کۆری لە دوا ی خۆ ی بە جێ هێشتوو:

یە کەم: شیخ عەبدوللە سەدر لە عولە مە، باوکی شیخ عەبدول لەتێف و شیخ ئەحمەد و شیخ محەممەد.

دوو ەم: شیخ ئەبولخەیر باوکی شیخ عەلەلەدین، سینیە م: شیخ ئەبولحەسە نی سەدر ئەل عولە مە، باوکی شیخ ئەبو ئەلبەهە ی سەدر ئەل عولە مە، باوکی شیخ قوتب ئەل دین و شیخ فەخر ئەل دین و شیخ تاها.

لە سنە ھەر بنە مائە یە ک بە نازناویک (شۆرەت) بە ناو بانگە، بە مشیو ە یە:

بنە مائە ی مە لا فەتحوللە ی شیخولئیسلا م (کەرە شەل)

مە لا حسیە نی قازی (گونی ە)

شیخ یوسف ی مودەریس (بزن)

ئەسەد اللە خانی وەکیل (سەگەرەش)

حاجی عەبدولرەحیم ی تاجر (کەرە کول)

حاج شەعبان (وشت)

ئاغا رەحیم (شیلە زەرد) کە پردی نیوان شارە کە ی دروست کردوو.

مە منجان (قولیە) (دۆلمە کول) (جیجاو) و....

دوا ی ئەو ە ی مە لا ئیبراھیم ئەو ە ی مە لا فەتحوللای شیخولئیسلا م، نازناوی شیخولئیسلا می پی ە خشرا، دە یویست پی یش من بکە ویتەو ە. ئە م ھۆنراو ە ی خوارەو ە م بۆ نووسی:

((ولست حرما ان تکن مقدا

و ما انت الا نصف ضد المقدم

ئەویش ئە ک تەندروست، بە لکو شەل. بە ناچار ی پەشیما ن بوویەو ە.

٢- سیلسیلە ی قازی ەکانی ئەورامان

سیلسیلە ی قازی ەکانی ئەورامان لەرە چە ئە کی مەولانا گو شایشن بە لام چوونکە رە چە ئە کی

ئیراهیم دوو کوپ به جیماوه:

۱. مهلا فهتحو لله ی قازی که له سالی ۱۲۸۲ کوچی دواپی کردووه. باوکی مهلا لوتفولله شیخولئیسلا، باوکی مهلا فهتحو لله و مهلا عهبدولکه ریم و مهلا مستهفا. له مهلا مستهفا سی کوپ به جیماوه: مهلا ئیراهیمی شیخولئیسلا، مهلا حهسه نی عیمادولئیسلا می وینه گرو مهلا خهلیل. له مهلا ئیراهیمی شیخولئیسلا دوو کوپ به جیماوه: مهلا فهتحو لله و مهلا لوتفولله ناسراو به ناغه باوکی مهلا ئیراهیم.

۲. مهلا عهباسی شیخولئیسلا، باوکی مهلا هیدایهت الله شیخولئیسلا و مهلا نهسرولله و مهلا هادی و مهلا محهمه دی ئیراهیم، مهلا هیدایهت الله ی شیخولئیسلا، که سیکی زانا و میژوونوس بووه. له سالی ۱۳۰۴ کوچی دواپی کردووه. بۆ مهلا نهسرولله سی کوپ هاتۆته دنیا:

یه کهم: مهلا محهمه د سادقی مو عین ئه لئیسلا باوکی مهلا عهبدولباقی محمود و مهلا نهسرولله ناسراو به ناغه.

دووه: مهلا مهسیح، باوکی مهلا عهبدولسه مه دی ئه مین ئه لسه لام که له سالی ۱۲۹۴ چاوی به دنیا هه لئیناوه. که سیکی زانا و خوشنوس بووه. چوار کوپی هیه: مهلا نهحمه د، مهلا نهجم نه لدین، مهلا عهباس، مهلا محهمه دی مه هدی.

سییه: مهلا فهزلولله مو عین ئه لئیسلا، باوکی مهلا عیماد نه لدین و مهلا خهلیل که هه ردووک بی ئه وه ی منالیان بیت، مردوون. چوار کوپ بۆ مهلا هادی هاتۆته دنیا:

۱. مهلا عهبدولغه فار، باوکی ناغا وه فا و مو حسین و حه سین و عهبدولله.

۲. مهلا عهبدولفه تاحی شیخولئیسلا که له سالی ۱۲۸۴ چاوی به دنیا هه لئیناوه. که سیکی زانا و دلپاکه. شهش کوپی بۆ هاتۆته دنیا به ناوه کانی: مهلا عهباسی ناغله، مهلا مهسعود، مهلا عهتا الله، مهلا مو حیب الله، مهلا محمود، مهلا نهحمه د.

۳. مهلا محهمه د ئه میری ئه لئیسلا، باوکی ئه میرزاده، که سی راستکرداره.

۴. مهلا موسای مو عین ئه لئیسلا، باوکی مهلا عاریف. له مهلا محمود کوپی مهلا حه سین قازی، مهلا ئیسماعیلی قازی چاوی به دنیا هه لئیناوه که له نهستیره ناسیدا که سیکی شاره زا بووه. له ویش دوو کوپ چاویان به دنیا هه لئیناوه: یهکیان مهلا محهمه دی که ریم باوکی مهلا عهبدولله ی ناسراو به کاکه وه لی و نهوی دیکه، مهلا عهلی قازی که که سیکی زانا و

لەئەستېرەناسى و چەند زانستىكى دىكە شارەزا بوو. سى كوپىش لەم بەجىماو:

۱. مەلا محەممەدى غايىب

۲. مەلا محەممەد جەعفەرى مەوەلى باشى

۳. مەلا ئىسماعىلى قازى. مەلا محەممەد جەعفەر دوو كوپى ھەيە: يەكەم مەلا موسا باوكى
ئاغا سالىح و ئاغا باقر. دووهم: مەلا محەممەد سەئىد، باوكى ئاغا شەرىف و ئاغا رەشىد و
ئاغا سىدىق و ئاغا تەيمور و ئاغا فاتح و ئاغا توفىق.

لەمەلا ئىسماعىلى قازى چوار كوپ بەجىماو: مەلا ئىبراھىم، مەلا عەبدولھەمىدى قازى، ئاغا
ئەسەللە، ئاغا جەسەن.

ع: سىلسىلەى شىخەكانى كانى مشكانى

سىلسىلەى شىخەكانى كانى مشكانى بەحاج شىخ محەممەدى قەسىرانى كۇتايى دىت.
قەسىران گوندىكە لەگونىدەكانى شام. لەوى كۇچى كردوو و رووىكرىدۆتە گوندى كانى
مشكانى و بەخۇپارىزى و رىنووينى كردنى خەلكان سەرقال بوو. سىلسىلەى رەچەلەكى
حاجى شىخ محەممەدى قەسىرانى، بەر شىوھى خۇيان باسى دەكەن، بەمشىوھە: حاج شىخ
محەممەدى قەسىرانى كوپى شىخ خودابەخش كوپى شىخ بەھائەلدىن كوپى شىخ
فەخرەلدىن كوپى يوسف كوپى فەخرەلدىن كوپى قاسم كوپى سايم كوپى حاجى وەلى
ئەلدىن كوپى قاسم كوپى مەحمود كوپى حاج عىسا كوپى يونس كوپى حاج ئەلىياس كوپى
ئەحمەد كوپى حاج موسا كوپى حاج حسەين كوپى حاج موزەفەرئەلدىن كوپى خوداد كوپى
اللە بەخش كوپى حسەن كوپى خەلىل كوپى محەممەد كوپى حاجى وەلى ئەلدىن كوپى
ئىسماعىل كوپى ئىسرائىل كوپى عەبدولمەدرەك كوپى قوسەى كوپى كەلاب كوپى موبە
كوپى كەعب كوپى لۇئەى كوپى غالب كوپى فەھر كوپى مالك كوپى نەسر كوپى كەنانە
كوپى خوزەيمە كوپى مەدرەك كوپى ئەلىياس كوپى موزىر كوپى نزار كوپى مەعد كوپى
عەدنان باوگەورنى پىغەمبەر. عەرەب بوونى حاجى شىخ محەممەد و ھاقتى ئەو
لەقەسىرانەو بۆشام لەگەل و شەى وەك خوداد و اللە بەخش لەباوگەورنىكانى ئەو
يەكناگرىتەو. بەھەر حال لەحاجى شىخ محەممەدى قەسىرانى، شىخ شەمس ئەلدىنى يەكەم
ھاوتە دنيا و لەو، شىخ محەممەد و لەو، شىخ شەمس ئەلدىنى دووهم، باوكى شىخ مستەفا

و شیخ قاسم ماوه تهوه. له شیخ مستهفا، شیخ شه مس ئەل دین، باوکی شیخ نه سیمی نۆرهیی، باوکی شیخ نه عیم و شیخ قه سیمی بانگیژ ماوه تهوه.

بۆ شیخ نه عیم پینچ کوڕ هاتۆته دنیا: ١. شیخ حه سەن، ٢. شیخ حه سین، ٣. شیخ محی ئەل دینی سه بری، ٤. شیخ نه جم ئەل دین، ٥. شیخ به ها ئەل دین. له شیخ قه سیمی بانگیژ، شیخ محه مەدی بانگیژ به جیماوه (شیخ شه کور و شیخ سه بور باوکی شیخ عه بدولحه مید له گهڵ شیخ نه سیمی نۆره، نامۆزان).

له شیخ قاسم سی کوڕ به جیماوه: ١. شیخ زیاه ئەل دین، ٢. شیخ شه مس ئەل دین، ٣. شیخ نه حمەد.

له شیخ زیاه ئەل دین دوو کوڕ به جیماوه: ١. شیخ عه بدولقادر، ٢. شیخ عه بدولره حیم.

له شیخ عه بدولقادر دوو کوڕ به جیماوه: شیخ جه سیم، باوکی شیخ عه بدولقادر و شیخ قه سیم باوکی شیخ بابا. بۆ شیخ عه بدولره حیم دوو کوڕ هاتۆته دنیا: شیخ عه بدولله و شیخ لوتفولله، باوکی شیخ نه حمەد و شیخ محه مەد. له شیخ شه مس ئەل دین چوار کوڕ به جیماوه: ١. شیخ محه مەد حه سین، ٢. شیخ عه بدولله، ٣. شیخ محه مەد، ٤. شیخ مۆنمین.

له شیخ محه مەد حه سین، شیخ ئەسعەد به جیماوه، باوکی حاج شیخ محه مەدی سادق باوکی شیخ به ها ئەل دین و شیخ محه مەدی باقر.

له شیخ عه بدولله دوو کوڕ به جیماوه: شیخ عه بدولره حیم، حاج شیخ عه بدولمه جید.

له شیخ عه بدولره حیم سی کوڕ به جیماوه: شیخ نه حمەد، شیخ محه مەد، شیخ عه بدولحه مید، باوکی شیخ عوبهیدالله و شیخ شه مس ئەل دین.

له حاجی شیخ عه بدولمه جید پینچ کوڕ به جیماوه: ١. شیخ محه مەد ئەمین باوکی به ها ئەل دین، ٢. شیخ عه بدولره حمان باوکی عه بدولله و عه لا ئەل دین، ٣. شیخ لوتفولله، باوکی حه بیب الله، ٤. شیخ محه مەد، ٥. شیخ عه بدولسه مەد. بۆ شیخ محه مەد چوار کوڕ هاتۆته دنیا: ١. شیخ محه مەد سه عید باوکی شیخ محه مەد باوکی شیخ عه لا ئەل دین، ٢. حاجی شیخ محه مەدی وه سیم، باوکی شیخ عه بدولله، ٣. شیخ ئیسماعیل، باوکی شیخ محه مەدی باقر و شیخ حه سەن باوکی شیخ عه بدولکه ریم و شیخ عه بدولسه مەد، ٤. شیخ ئیبراهیم.

بۆ شیخ نه حمەد چوێت کوڕ هاتۆته دنیا: ١. شیخ حه سین، ٢. شیخ عه بدولکه ریم، ٣. شیخ

عەبدولغەفار، ٤. شیخ عەبدولغەفور، ٥. شیخ حەسەن، ٦. شیخ محەممەدی سەعید، ٧. شیخ محەممەدی شەریفی غایب.

پێنج کۆر بۆ شیخ حەسەین ھاتۆتە دنیا: ١. شیخ ئەحمەد رئیس ئەلغولەما، ٢. شیخ محی ئەلەدین، ئەمین ئەلغولەما، ٣. شیخ عەلی سیقەت ئەلغولەما، ٤. شیخ سەعد ئەلەدین، ٥. شیخ نەجم ئەلەدین.

١. شیخ ئەحمەدی رەئیس بێ ئەوێ کۆر بێت، مردوو، ٢. لەشیخ عەلی، شیخ ئیسماعیل بەجێماو، ٣. لەشیخ محی ئەلەدین چوار کۆر بەم ناوانە بەجێماو: یەکەم: میرزا محەممەد، باوکی عێزەت، حەسەن و محەممەد سەعید، دوو: میرزا جەعفەر، باوکی سەیفوللە، شوکرووللە، و محەممەد شەریف، سێیەم: میرزا باقر باوکی سەلح، چوارەم، شیخ حەیدەر. لەشیخ سەعد ئەلەدین، حەسەین بەجێماو.

بۆ شیخ نەجم ئەلەدین سێ کۆر ھاتۆتە دنیا: محەممەد سەدێق، محەممەد ھادی، و شیخ عەبدوللە باوکی مەھدی.

لەشیخ عەبدولکەریم سێ کۆر بەجێماو: ١. حاج شیخ محەممەدی موعەتەمید ئەلئیسلا، ٢. شیخ مەحمود موعەتەمید ئەلشەریع، ٣. حاج شیخ عەبدولحەمیدی مودەررەیس باوکی شیخ عارفی عەرش و شیخ بورھانی حەمەدی و شیخ نەعمان.

لەحاجی موعەتەمید ئەلئیسلا شەش کۆر بەجێماو: ١. شیخ عەبدولسەمەد باوکی شیخ محەممەدی سادق، ٢. شیخ ئەبولبەقامی مەزھەرولئیسلا باوکی میرزا سەعید، باوکی بێژەن و ئەرزەنگ و میرزا جەواد و میرزا پەزا، ٣. شیخ عەتا اللە، باوکی عێزەت و نەعمەت و کیومەرس و فەرەیدون، ٤. ئاغا وەفا باوکی فەرھەنگ و فەرزین و فەرۆخ و مەنوجێھر، ٥. سەلاح ئەلەدین باوکی جەلال و سێروس، ٦. سەلام باوکی ھوشەنگ.

لەشیخ عەبدولغەفار چوار کۆر بەجێماو: ١. شیخ سەعداللە ئیعتیماد ئەلئیسلا، باوکی شیخ محەممەدی تەبیب، ٢. شیخ حەبیب اللە ئیعتیماد ئەلئیسلا، باوکی میرزا مەسعود خانی قەسیری و میرزا موحسین، ٣. شیخ شوکرواللە، باوکی عەبدوللە و نەسروللە و یەدوللە، ٤. شیخ عەبدولخالەقی غایب.

لەشیخ عەبدولغەفور، شیخ ئیبراھیمی بانگبێژ بەجێماو، باوکی شەمس ئەلەدین و فەخر ئەلەدین.

له شیخ حه سه ن دوو کوپ به جیماوه: ۱. شیخ عه بدولر حمان، باوکی شیخ عوبه یدالله و شیخ عه لا ئەل دین باوکی عه بدولله، ۲. شیخ عه بدولمه جید باوکی شیخ محهممه د و شیخ ئەبولقاسم.

۵: سیلسیله ی سه ییده کانی نه رده لان

چه ندین لق له سه ییده کانی حه سه ینی و حه سه نی له کوردستانی نه رده لان ده ژین که سیلسیله و په چه له کیان بو خویان دروستکردوو و به ناوچه کاندایا و بوونه ته وه که بریتین له:

۱: سه ییده کانی شیخولئیسلامی، به سه یید مه حمود و سه یید زه کی ئەلئیسلام کو تای دی ن. زنجیره ی په چه له کی ئەوان حه سه ینییه و به مشیوه یه: سه یید زه کی شیخولئیسلام کوپ حاج مه حمودی شیخولئیسلام کوپ سه یید زه کی یه که می شیخولئیسلام کوپ سه یید ئەحمه دی شیخولئیسلام کوپ سه یید خزری شیخولئیسلام کوپ سه یید یه عقوبی شیخولئیسلام کوپ سه یید خزری شیخولئیسلام کوپ سه یید ئیسحاقی شیخولئیسلام کوپ سه یید ئەحمه د شیخولئیسلام کوپ سه یید ئیسما عیل کوپ سه یید خزر کوپ سه یید میکائیل کوپ سه یید ئیسحاق کوپ سه یید شه هاب ئەل دین کوپ سه یید جه عفر کوپ سه یید عه رب شا کوپ سه یید جه عفر کوپ سه یید محهممه د کوپ سه یید حه سه ین کوپ سه یید حه سه ین کوپ سه یید محهممه د کوپ سه یید محهممه د کوپ سه یید شه مس ئەل دین کوپ سه یید ئەحمه د کوپ سه یید محهممه دی ئەعرابی کوپ سه یید قاسم کوپ سه یید حه مزه کوپ ئیمام موسای په زان. له ناوه پراستی سه ده ی دوانزه یه م پروویان کردۆته کوردستان. له پۆژگاری سولتان سه نجه ر یانی سالی ۵۴۲ تا پۆژگاری فه تح عه لی شا، هه لگری ناوی شیخولئیسلامی بوون. له سالی ۱۲۲۰ به وشینوه ی دواتر نامارزه ی پیده ده ین، به فه رمانی ئەمان الله خان، هه ردووکیان کوژران.

۲: سه ییده کانی سه لوه تاوا که به سه ییده کانی ئەمان به ناوبانگن. له بنه په تدا گوندی سه لوه تاوا ناوی ئەمان بووه و به م دوا ییانه بوته سه لوه تاوا. سیلسیله ی په چه له کی ئەم سه ییدانه به مه لا ئیبراهیم کو تای دی ت که له و گونده دا به خاک سپێردراوه. مه لا ئیبراهیم و شیخ ئەحمه دی خوشکه زای که به شیخه ره ش ناسراوه و له گوندی نایسه ر به خاک

سپیڤردراوه، له مناله کانی بابا علی هه مه دانی. کوږی بابا یوسفی هه مه دانی کوږی سولتان مه نسور کوږی سولتان عه بدولعه زیز کوږی سولتان عه بدولله کوږی سولتان ئیسماعیل کوږی ئیمام موسای کازم. مه لا میرزای چوری که باوه گه ورنی ده سته یه که له سه ییده کانی چوره، یه کی که له مناله کانی بابا علی هه مه دانی. ئه م سی لقه، یانی سه ییده کانی نه مان و نایسه ر و چور، له گه ل سه ییده کانی به رزنجه ده گه نه وه یه که ره چه له که و هر چواریان ده بنه مناله کانی بابا علی. سه ییده کانی په نجه که مناله کانی شای زه رین که مه رن (پشتین زیږین) - له سیلسیله ی سه ییده کانی به رزنجه ن و هه موویان حسه ینین.

۳: سه ییده کانی که لگی به شیخ صالح کوتایی دین که له گوندی که لگی به خاک سپیڤردراوه. سیلسیله ی ره چه له کی ئه وان به سه یید سه جاد ئیمام زه ین ئه لعاب دین کوتایی دیت. ئه وانیش له ریزی سه ییده کانی حسه ینین.

۴: سه ییده کانی پیری خزران، له مناله کانی سه یید محممه د زه هیر ئه لدین، پیر خزری شاهون که له گوندی قه تله ق ئاوا به خاک سپیڤردراوه. سه ییده کانی گوندی مه رقومه، هه موویان مناله کانی پیر خزران. له بهر ئه مه گوندی مه رقومه که م که م ناوه که یی بو پیری خزران گوږاوه. ئه لف و نونه که ی، ئه لف و نونی کویه. ره چه له کی پیر خزر به ئیمام علی نه قی کوتایی دیت. ئه ویش یه کی که له سه ییده کانی حسه ینی به مشیوه یه:

سه یید محممه د زه هیر ئه لدین کوږی سه یید مه حمودی مه دانی، کوږی سه یید جه عفر کوږی سه یید حه سه ن کوږی سه یید مه حمود کوږی سه یید ره حمه ت الله ی شه یید کوږی سه یید موسا کوږی سه یید حه سه ین کوږی سه یید محممه دی شه یید کوږی سه یید منهال کوږی سه یید ماجید کوږی سه یید عه بدولره حیم کوږی سه یید قاسم کوږی سه یید ئیدریس کوږی سولتان جه عفر کوږی ئیمام علی نه قی کوږی ئیمام محممه دی ته قی کوږی ئیمام علی ره زا کوږی ئیمام موسای کازم کوږی ئیمام جه عفری سادق کوږی ئیمام محممه دی باقر کوږی ئیمام علی (زه ین ئه لعاب دینی سه جاد) کوږی ئیمام حه سه ین کوږی ئیمام علی کوږی ئه بو تالیب.

۵: سه ییده کانی باینچوب، به شیخ ئه حمه دی باینچوب کوږی ئه میر مه حمودی سه به زه واری کوتایی دین. ئه وانیش له مناله کانی پیر خزران و شیخ ئه حمه د له گوندی باینچوب به خاک سپیڤردراوه.

٦: سه‌ییده‌کانی پاوه و ده‌شه و شمشیر. سه‌یید عه‌بدولسه‌مه‌دی تودار له‌کتیبی نورالانوار نووسیویه‌تی ئه‌وان کاتورانین. کاتوران (حه‌سین) له‌چاوه‌لکانی عه‌بدولله به‌خاک سپێردراوه. به‌مپییه له‌مناله‌کانی پیر یونس کوپی پیر ئه‌لیاس کوپی پیرخزری شاهۆن. به‌لام سه‌ییده‌کانی پاوه و ده‌شه ده‌لێن له‌چه‌له‌کی سه‌یید مه‌حمودی ئیسفه‌هانین و ره‌چه‌له‌کی خۆیان له‌سه‌یید مه‌حمود تا ئیمام جه‌عفهری سادق ده‌به‌نه‌وه و زۆربه‌ی وته‌کانی سه‌یید عه‌بدولسه‌مه‌د به‌درۆ و به‌بی بنه‌ما ده‌زانن.

٧: سیلسیله‌ی سه‌ییده‌کانی شالی شهل، مناله‌کانی قازی خان و سه‌ییده‌کانی پارسانیان مناله‌کانی سه‌یید شوکرولله ناسراو به‌کوله‌زه‌رد و سه‌ییده‌کانی قاراوا و تاوه گۆزییه‌کان مه‌موو ده‌گه‌رینه‌وه بو‌ سه‌ر ره‌چه‌له‌کی پیرخزری به‌گشتی حه‌سینین. سه‌ییده‌کانی خوێخوهر و ده‌رشێخان له‌مناله‌کانی سه‌یید شوکران که له‌گوندی پارسانیان به‌خاک سپێردراوه. سولتان ئیسحاقی کوپی عیسا مه‌وته‌م ئه‌لنشبال کوپی ئیمام زه‌ین ئه‌لعاب‌دین له‌چیا‌یه‌ک که به‌م ناوه به‌ناوبانگه، له‌به‌رچاو دیار نه‌ماوه و چیتر هیچ شوینه‌وارێکیان له‌وه نه‌دۆزیوه‌ته‌وه.

٨: سیلسیله‌ی سه‌ییده‌کانی سه‌فاخانه له‌منالی پیرخزری حه‌فید پیرخزری شاهۆن

٩: سه‌ییده‌کانی چوپ، لقی مه‌لا ئه‌به‌به‌کری موسنیقی سه‌یید حه‌سه‌ن کوپی سه‌یید هیدایه‌ت کوپی سه‌یید بدایه‌ت کوپی مه‌لا یوسف جان له‌مناله‌کانی پیر خزرن. ئه‌مانه جیاوازن له‌نه‌مانییه‌کان.

١٠: سیلسیله‌ی سه‌ییده‌کانی خانه‌قای پاوه و سولتان ئیسحاق و حه‌مه‌زی نه‌جار، مناله‌کانی ئیمام جه‌عفهرن. ره‌چه‌له‌کی ئه‌وان ده‌گاته‌وه عه‌لی عه‌ریزی کوپی ئیمام جه‌عفهر.

١١: سیلسیله‌ی سه‌ییده‌کانی تودار، خۆیان ده‌گه‌رینه‌وه بو‌ سولتان جه‌عفهری کوپی ئیمام عه‌لی نه‌قی. یانی سه‌یید عه‌بدولسه‌مه‌دی توداری که‌له‌وانه، سیلسیله‌ی خۆیانی به‌مشیه‌یه نووسیوه: سه‌یید عه‌بدولسه‌مه‌د کوپی شیخ سالح کوپی سه‌یید موراو ناسراو به‌عه‌لامه‌ی نه‌یشابوری کوپی شیخ محه‌مه‌د ناسراو به‌سه‌لاح ئه‌لدین کوپی شیخ نه‌حمه‌د کوپی ئه‌میر شه‌ریف کوپی ئه‌میر کامل کوپی شیخ عه‌بدولله کوپی ئه‌میر عه‌لی کوپی ئه‌میر محه‌مه‌د کوپی ئه‌میر شه‌ریفی عه‌لامنه کوپی ئه‌میر محه‌مه‌د کوپی ئه‌میر حه‌مه‌زه کوپی ئه‌میر که‌لال کوپی ئه‌میر حه‌مه‌زه کوپی خواجه شاه نه‌حمه‌د کوپی ئه‌میر داوود کوپی سه‌یید وه‌لی ئه‌لدین کوپی عه‌بدولحه‌ق کوپی سه‌یید عه‌بدولله کوپی سولتان ره‌زا کوپی سولتان حه‌یدهر کوپی

سولتان جەعفەر کوپری ئیمام محەممەدی ئەقی کوپری ئیمام محەممەدی ئەقی کوپری ئیمام
 رەزا کوپری ئیمام موسای کازم کوپری ئیمام جەعفەری سادق کوپری ئیمام محەممەدی باقی
 کوپری ئیمام زەین ئەلەابدین کوپری ئیمام حسەین کوپری عەلی کوپری ئەبی تالیب.
 لەسالی ١٠٤٦ کۆچی، سوپای قەزەلباش هێرش دەکەنە سەر گوندی تودار و تالانی دەکەن.
 سەید عەبدولحەمید، بۆ سەید عەبدولسەمەد و شیخ سألحی باوکی دەکوژن. سەید
 عەبدولسەمەد بریندار دەبێت و بەبرینداری بۆ کاکو زەکەریا و بۆ لای شیخ شەهاب ئەلەدینی
 کاکو زەکەریایی کوپری شیخ رەزی ئەلەدین هەلدیت و لەوی سەرقالی بەدەستەینانی زانیاری
 زیاتر لەسەر تەریقەت و زانستەکان دەبێت. لەسالی ١٠٩٩ کتییکی نووسیوە و ناوی ناوە
 نورالانوار. هەرچەند ئەم کتییە سەبارەت بەمێژوو و پەڕچەلەکانە، بەلام زیاتر هاوشتیوەی
 ئەفسانەیه تا راستی.

وەک سەیدەکانی پاوه و دەشە دەلێن، لیوانلیوه لەدرو و گیرانەوهی بی بنەما کەلای زاناکان
 پەسەند نایە و ئەشیاوە بۆ رازی بوون.

١٢: سیلسیلە شیخەکانی کاکوزەکەریا: یەکەم کەسی ئەوان شیخ شەهاب ئەلەدین کاکو
 زەکەریایە و لەسەیدەکانی حەسەن. سیلسیلە شیخ شەهاب ئەلەدین بەمشێوەیه:

شیخ شەهاب ئەلەدین کوپری شیخ رەزی ئەلەدین کوپری شیخ رەزای موعین ئەلەدین کوپری شیخ
 موسا کوپری شیخ مەحمود کوپری شیخ یوسف کوپری شیخ عەبدولرەحمانی جامی (روکن
 ئەلەدین) کوپری شیخ ئەحمەد شیخوئیسلامی جام کوپری شیخ عەبدوللەهی سامت کوپری شیخ
 محەممەد سادقی فازل کوپری شا نەعمەت الله کوپری شیخ زەکەریا کوپری شیخ عەبدولرەحمان
 کوپری شیخ حەسەن کوپری شیخ سلیمان کوپری شیخ خالد کوپری شیخ حەسەن کوپری شیخ
 ئەقی ئەلەدین (ئەبولحەسەنی شازەلی) کوپری شیخ عەبدوللە کوپری شیخ عەبدولجەبار کوپری
 شیخ هورموز کوپری شیخ حاتەم (ئەحمەد) کوپری شیخ قوسە (یونس) کوپری شیخ یوسف
 کوپری شیخ نازەر (داوود) کوپری یوشەع کوپری وەرد عەبدوللەتیف کوپری شیخ محەممەد
 کوپری سولتان ئەحمەد کوپری سولتان محەممەد کوپری سولتان حەسەین کوپری سولتان
 محەممەد (حەسەنی موسەلەس) کوپری سولتان حەسەنی موسەنا کوپری ئیمام حەسەنی
 موجتەبا کوپری عەلی کوپری ئەبی تالیب.

١. شیخ شەهاب ئەلەدینی کاکو زەکەریا، کەسیکی زانا و خواپەرەست بوو. لەسالی

- ۱۰۰۲ چاوی به دنیا ههلهیناوه و لهسالی ۱۰۷۲ کۆچی دواپی کردووه.
۲. شیخ رەزی ئەلەدین، لەپۆژگاری شا عەباس سەرقالی رینیشاندانی خەلکان بووه.
۳. شیخ رەزا موعین ئەلەدین، قوتابی شیخ ئیبن حەجەری مەکی بووه، کتیبی (مسلك السالك) سەبارەت بەداب و نەریتهکانی نەقشیه و قادرییه و شارەلیه رەفاعیه و کەبرویه و خەلوەتییه و لەواییه و چەشتییه، لەبەرهمهکانی ئەوه.
۴. شیخ عەبدولرەحمانی جامی، ناسراو بەروکن ئەلەدین، زانای پۆژگاری خۆی بووه. کتیبی ناوداری ئەو (فرض و سنت) ه. لهسالی ۸۹۸ کۆچی دواپی کردووه. ئەم کەسه جیاوازه لەشیخ عەبدولرەحمانی جامی ناسراو بەنور ئەلەدین، نووسەری کتیبی جامی لەنحو و بەرهمه به ناوبانگهکانی دیکهیه.
۵. شیخ ئەحمەد، شیخوئیەسلامی جامی بووه.
۶. شیخ محەممەدی سادق، کەسیکی زانا بووه. لەزۆریه زانستهکان شارەزا و کتیبی (قاموس الانساب) لەبەرهمهکانی ئەوه.
۷. شاه نيعمهت الله وهلی، لەشیخه گەرەکانی تەریقهته. لەهه موو زانستهکان زانا و لهسالی ۸۲۷ کۆچی دواپی کردووه. سی کۆپی لی به جیماوه: شیخ محەممەدی سادق (نامارەمان پێدا) و شیخ عەبدولرەئوف و شیخ عەبدولحەفیز.
۸. شیخ زەکەریا ناسراو بەکەمال ئەلەدین لەکەسه به ناوبانگهکانی تەریقهته. لهسالی ۶۰۷ چاوی به دنیا ههلهیناوه و لهسالی ۷۴۲ شههید کراوه. سائەکانی تەمەنی بو ۱۳۵ درێژ بۆتهوه. دوانزە کۆپی لێهەجیماوه: ۱. شاه نيعمهت الله وهلی (نامارەمان پێدا)، ۲. بابا علی که لهگوندی کاکو زەکەریا به خاک سپێردراوه، ۳. شیخ حەسەن لهگوندی سورەکەل به خاک سپێردراوه، باوکی بابا موراو، باوکی شیخ ئەبویەکر، شیخ ئیبراهیم، ۴. شیخ محەممەد شەریف ناسراو بەشیخ شەربەتی، ۵. پیر یونس که له ئەنجیران به خاک سپێردراوه، باوکی شیخ موسا و شیخ عیسا و شیخ ئیسماعیل، باوکی شیخ ئیبراهیم باوهگەوری شیخەکانی ئەنجیران، ۶. ئەمیر تاهیری کەلان، ۷. بابا شیخ بیساران، ۸. ئەمیر تەوگول ناسراو بەپیری تەوگولی گاران، ۹. شیخ عەتار ناسراو بەبابا زوئەلنون لهگوندی وهنینه به خاک سپێردراوه، ۱۰. شیخ یوسف ئەعەرەج، له سورەکەل به خاک سپێردراوه ناسراو به سه وه بۆش، ۱۲. پیر محەممەدی ئەمین، لهگوندی نەیزەل به خاک سپێردراوه، ۱۳. پیر محەممەد که لهگوندی

کاکوزە کەریا بە خاک سپێردراوە.

۹. شیخ عەبدولرەحمان ناسراو بە ئەھدەل لەزانستی (ظاہر و باطن) شارەزا بوو، لە ساڵی ۶۱۸ شەھید کراوە.

۱۰. شیخ سلیمان، کە سێکی خۆپاریژ بوو و بە شیخ سلیمانی خۆپاریژ بە ناویانگە. کە سێک بە ناوی بەداق لە مەنڵەکانی مەزەکی ئەنەوشیروان ئەوی شەھید کردووە. لە خوار گۆری باوکی، شیخ خالید، بە خاک سپێردراوە لە نزیک دەرەکە کە لە دۆلی ویاڵە دیت.

۱۱. شیخ خالید، کە سێکی خۆپاریژ بوو و لە کەشف و کرامات بە ناویانگە. ماوەیەک لە مەریوان نیشتەجێ بوو. میرزا ئەحمەد ناوی کوپی میرزا محەممەدی ھەمەدانی، تووشی نەخۆشی گولی بوو و ھاتۆتە لای ئەو و چاک بوۆتەو. گوندی ھزار گرتی کەریو و بە شیخی بەخشیو و ئەم گوندە بە خالیدیە ناوی دەرکردووە. بەم دواویانە ناوەکە ی بۆ کاکوزە کەریا گۆراوە.

۱۲. شیخ حەسەنی مودەررەس، بیست و دوو کوپی بوو. ھەموویان لە ماوەی حەفتەیک بە نەخۆشی تاعون مردوون و تەنیا سێ کوپی لێ بە جێماوە، شیخ عەبدوللە و شیخ خالید (نامارەمان پێدا) و شیخ تاھا. شیخ عەبدوللە پۆشتۆتە دیمەشق و لەوی سەرقالی رینوینی کردنی خەڵکان بوو، شیخ خالید ھاتۆتە کوردستان و لەوی بەبلاو کردنەوی ئایینەکانی تەریقەت سەرقال بوو.

۱۳. شیخ تەقی ئەلەدین، ناسراو بە شیخ ئەبولحەسەنی شازەلی، لە کەسە بە ناویانگەکانی ئەولیای تەریقەتە و لە ساڵی ۶۵۷ کۆچی دوا یی کردووە.

تێبینی: لە ھەر شوێنێک عەرەبەکان زۆر بوون و دەسلەتیاران پەیا کردووە، دانیشتووانی ناوچەکە بۆ ئەوەی خۆیان لەوان نزیک بکەنەو، ھەولیانداوە خۆیان بەسەبێد یا لە نەژادی عەرەبەکان بناسێن. تەنانت ناوی مردووەکانی خۆیان گۆریو و ئەوانیان بەسەبێد یا عەرەب لە قەڵەمداوە. بۆ نمونە پیر شەھریاری ھەورامیان بەسەبێد مستەفا ناو بردووە و ئەویان بەیەکیک لە مەنڵەکانی ئیمام جەعفری سادق زانیووە. لە کاتی کەدا شەھریاری یەکیکە لە ناو فارسییەکانی سەردەمی زەردەشتی و لە کاتی کەدا ھێشتا ھیچ ھەوال و نیشانەیک لە ئیسلام لەو ناوچانەدا نەبینراوە، خواوەنی ئاتەشکەدە بوو. بەمپێیە، زۆری سەبێدەکانی ئێران و تورکیا لەم جۆرە سەبێدانەن.

٦. بنه ماله‌ی وه‌زیری:

ئهم بنه ماله‌یه به‌ئزیکێ له‌دووسه‌د سال پێش، سیلسیله‌یان پێکهێناوه و بوونه‌ته‌یه‌کێک له‌بنه‌ماله‌کانی کوردستان. گه‌وره‌ باوه‌گه‌وری ئه‌وان، خواجه ئیبراهیم کوپی خواجه یوسفی به‌زازی ئیسفهانیه‌یه که‌هه‌لۆ خانی ئه‌رده‌لان له‌سالی ١٠٢٢ کۆچی، خواجه ئیبراهیمی له‌ئیسفهان‌ه‌وه‌ له‌گه‌ل خۆی بو‌حه‌سه‌ن ئاوا هێناوه. ئه‌و باوکی خواجه یوسفی دووهم، باوکی میرزا ئه‌حمه‌د باوکی ئاغا لوتفولله‌ و میرزا عه‌بدولله‌ ناسراو به‌کوله‌په‌ق (سورخه‌ دزه‌جی)یه.

لوتفولله‌ بێ ئه‌وه‌ی منالی بی‌ت، مردووه‌، به‌لام میرزا عه‌بدولله‌ حه‌وت کوپی له‌دوای خۆی به‌جێهێشتووه: ١. حاج میرزا ئه‌حمه‌دی وه‌زیر، ٢: میرزا عه‌لی باوکی میرزا فه‌زلولله‌، ٣. میرزا حه‌سین باوکی میرزا عه‌بدولباقی شه‌یدا، ٤. میرزا مه‌هدی، ٥. میرزا لوتفولله‌، باوکی میرزا عه‌بدولحه‌مید، باوکی میرزا محه‌مه‌دی نه‌رانی باوکی عه‌بدولمه‌جیدخان و یه‌حیا خان و خه‌لیل خان و ئه‌سه‌ه‌د خان و سه‌نجورخان و یه‌دولله‌ خان و ئه‌حمه‌د خان، ٦. میرزا فه‌تحولله‌، ٧. میرزا یوسف.

میرزا عه‌بدولله‌ له‌پۆژگاری ئه‌حمه‌دخانی ئه‌رده‌لان باوکی خوسره‌وخانی گه‌وره‌، به‌هۆی خوێنده‌واری و خۆشنووسین و مناله‌ به‌توانا‌کانی چۆته‌ ریزی دیوانیه‌کان و له‌پۆژگاری خوسره‌و، پێگه‌ی وه‌زاره‌تی به‌ده‌سته‌هێناوه. (له‌و پۆژگا‌ره‌دا به‌به‌رکاری ئه‌رده‌لانییه‌کانیان وتوو، وه‌زیر)، له‌حاج ئه‌حمه‌دی وه‌زیر چوار کور به‌جێماوه: ١. میرزا عه‌بدولله‌ی دووهمی وه‌زیر، ٢. میرزا هیدایه‌ت الله ئه‌مین الایاه، ٣. میرزا فه‌ره‌ج الله‌ی وه‌زیر. له‌میرزا هیدایه‌ت الله دوو کوپ به‌جێماوه: یه‌که‌م میرزا جه‌عفهری وه‌زیر، باوکی میرزا کازم، دووهم، شیخ محه‌مه‌دی سادق باوکی حاج شیخ عه‌لی باوکی ئه‌حمه‌د خان.

له‌میرزا عینایه‌ت، میرزا الله‌ قولی دارو‌غا به‌جێماوه. له‌میرزا فه‌ره‌ج الله‌ دوو کوپ به‌جێماوه: یه‌که‌م میرزا فه‌تاح، باوکی حه‌بیب الله‌ ی تفنگدار باشی، دووهم میرزا په‌حمان باوکی غولام حه‌سین. له‌میرزا یوسف سی‌ کوپ به‌جێماوه: یه‌که‌م میرزا عه‌بدولپه‌حیم، دووهم، میرزا عه‌بدولکه‌ریمی مو‌عه‌ته‌مید، باوکی عه‌لی و میرزا محه‌مه‌د په‌زای وه‌زیر و میرزا عه‌بدولفه‌فاری مو‌عه‌ته‌مید میرزا مورته‌زای قولی و میرزا موسا و میرزا په‌حمان و خه‌لیل سولتان، سییه‌م، میرزا ئیسماعیلی دارو‌غا باوکی الله‌ وێردی سولتان باوکی میرزا ئیسماعیل ناسراو به‌ئاغه‌،

خۆشنوووسی ناسراو به (صدر الکتاب). له میرزا محهمهد رهزای وهزیر سی کۆر به جیماوه: ١. میرزا یوسف موشیری دیوان، ٢. میرزا محهمهد سادقی ئەعزاز ئەلمهلهک، ٣. میرزا علی ئەقی ناسفی ئەعزم.

له میرزا یوسفی موشیر دیوان، شەش کۆر به جیماوه: ١. میرزا موحسینی خان نهواب خانی ئەمجد ئەلمهلهک باوکی میرزا خلیل خانی ئەمجد ئەلمهلهک، ٢. میرزا حهسەن خانی نازم الایاله، ٣. عەبدولعەلی خانی ناسفی دهفتهر، ٤. ئەسغەر خانی بی گوی و زمان، ٥. میرزا ئیبراهیم خانی سەرداری ئەعزم، ٦. علی ئەشرەف خان ئەشرەف ئەلمهلهک، جەوادخان. کۆری هەوتەم له منالیدا مردوو. له میرزا حهسەن خان ناز الایاله سی کۆر به جیماوه: ١. حاج غولام حهسەینی موشیر دیوان، باوکی سەیف الله و زەبیح الله خان و عزیز الله خان و ئەمین الله خان، ٢. غولام علی خان باوکی حهسەن خان و ناسرخان، ٣. فەزل الله خان.

له میرزا محهمهد سادق ئەعزاز ئەلمهلهک، هەوت کۆر به جیماوه: ١. میرزا علی ئەکبەر خان ئەعزاز ئەلمهلهک ناسراو به ناغاخان، باوکی عەبدولحەمیدخان ئەعزاز ئەلمهلهک و عەبدولمەجید خان، ٢. میرزا مەهدی خان باوکی عەبدولله خان و نەبی خان، ٣. محهمهد خان باوکی باقر خان و کازم خان، ٤. مەحمودخان، باوکی یەدولله خان و ناسرخان و یەحیا خان و هادی خان و سارم ئەلددین خان و سەیف ئەلددین خان، ٥. میرزا علی خان باوکی ئەبولقاسم خان، ٦. ئەسەدالله خان ئەعزاز ئەلمهلهک باوکی حەبیب الله خان و عزیز الله خان و عابدین خان و محهمهد خان و ئەحمەد خان، ٧. نوسرەت الله خان ئەعزاز ئەلمهلهک باوکی مەسعود خان و محهمهد سەعید خان.

له میرزا علی ئەقی ناسف سی کۆر به جیماوه: ١. میرزا فەرەج الله خان سەرداری گهواره باوکی میرزا رهزای خان باوکی ئەمیر خان و جەواد خان و فوئاد خان، ٢. شوکرالله خان ساعید سولتان، باوکی عەتا الله خان و نەعمەت الله خان و ئەسەد خان و ئەرسەلان خان و ئەبو ئەلفەتح خان، ٣. یاوەر جەعفر خان ساعدی ئەلمالیک باوکی محهمهد حهسەن خان و عەبدولعەلی خان و محهمهد سەعد خان و فەرهاد خان و جەمشید خان.

له میرزا عەبدولغەفاری موعتەمید چوار کۆر به جیماوه: ١. میرزا ئەحمەد خانی ئیلخانی، ٢. حاج محهمهد تەقی خانی موعتەمید، ٣. میرزا محهمهد علی خانی مەفاخیر ئەلمولک، ٤. میرزا هیدایەت.

له میرزا ئەحمەد خانی ئیلخانی دوو کوپ بەجیماوه: ١. میرزا محەممەد خانی شوجاع ئەلمەمالیک، ٢. میرزا مەسعود خانی مەسعود ئەلسەلتەنە باوکی نوسرەت الله خان و عەزیز الله خان و موزەفەر خان.

له حاجی موعتەمید پینج کوپ بەجیماوه: ١. میرزا عەبدوللە خان، باوکی مەحمود خان و هادی خان و ئەبوئەلقاسم خان، ٢. حاجی میرزا ئەسەدالله خان، باوکی هاشم خان، ٣. میرزا ئیسماعیل خان باوکی سلیمان خان و یەحیا خان و عەبدولوەهاب خان، ٤. میرزا مەهدی خان، باوکی تەیمورخان و ھومايون خان و فەرەیدون خان و شاپورخان و مەنوچێەر خان، ٥. میرزا نەسروللە خان.

له مەفاخیر ئەلمەلەك شەش کوپ بەجیماوه: ١. میرزا فەتھوللە خان، باوکی عابدین خان و محەممەد کازم خان و ئیقابیل خان و محەممەد کەریم خان، ٢. وەجیە اللەخان باوکی سەیف ئەلدین خان و ناسر ئەلدین خان و ئەسەد خان و فیروزخان، ٣. حەبیب الله خان مۆئەدەب ئەلمەمالیک، ٤. موحیب الله خان باوکی عەباسخان، ٥. یەدوللە خان، ٦. عیزەت الله خان.

له میرزا مورتەزای قوڵی، کوپی میرزا عەبدولکەریمی موعتەمید، میرزا عەبدولکەریم بەجیماوه باوکی میرزا عەلی ئەمین دیوان باوکی خان بابا خان و مستەفا قوڵی خان.

له میرزا موساییش، میرزا عەبدولعەزیزی سیدی دیوان بەجیماوه، باوکی میرزا موسا خان ئەمین ئەلعدالە و میرزا موحسن خانی موغین دیوان و میرزا مەسعود خان و میرزا حسەین خان و میرزا مەهدی خان.

٧- بنەمالە ی وەکیلی

ئەم بنەمالە یە لە چوارسەد سال پێشەو سەلسیلەیان پێکھێناوه. یانی سەدە یەك پێش ئاوەدان کردنەوێ سە. بنەمالە یەك بوون کە پێشە ی پارێزەری سەنیان لەئەستۆدا بوو. سەرسیلە ی ئەم بنەمالە یە خوسەرە بەگ کوپی حسەین بەگ کوپی خالید بەگ ناسراو بە (میری خوشناو) ٥. خوسەرە بەگ پینج کوپی لەدوای خۆی بەجێهێشتوو: ١. مامۆ بەگ، ٢. ئیبراھیم بەگی وەکیل، ٣. محەممەد عەلی سولتان، ٤. یوسف بەگ باوکی نەسروللە بەگ، ٥. حسەین بەگ.

له مامۆ بەگ، سێ کوپ بەجیماوه: یەكەم: نەزەر عەلی بەگی وەکیل، دووهم: میژەر عەلی

سولتان باوکی محەممەد عەلی بەگ و محەممەد رەحیم بەگی وەکیل باوکی لوتف عەلی بەگ، سێیەم: خوسرەو بەگ.

لەئێبراهیم بەگی وەکیل سێ کۆر بەجێماوە: ١. حاج محەممەد رەشید بەگی وەکیل، ٢. محەممەد سەلح بەگ، ٣. جەمشید بەگ باوکی محەممەد ئەمین بەگ باوکی اللە یار بەگ و ئاغا حاجی.

لەحاج محەممەد رەشید بەگ چوار کۆر بەجێماوە: ١. فەتح عەلی بەگی وەکیل، ٢. محەممەد سەلح بەگ، ٣. ئەحمەد بەگ، ٤. نەسروللە بەگ. لەئەحمەد بەگ، عەلی محەممەد بەگ بەجێماوە، باوکی ئەحمەد بەگ ناسراو بەئاغا بوچکڵە (بچکۆلە) باوکی عەتالە خان باوکی ئەوسەت خان و ئەسغەر خان. لەمحەممەد زەمان بەگ سێ کۆر بەجێماوە: یوسف بەگ، رەزا قوڵی بەگ و ئەکبەر بەگ، باوکی پاشا بەگ باوکی دەرویش بەگی سارم نیزام باوکی بیوک خانی سارم نیزام.

لەفەتح عەلی بەگی وەکیل، سێ کۆر بەجێماوە: ١. محەممەد بەگ باوکی فەتح عەلی بەگ، ٢. مستەفا بەگ، ٣. ئەمان اللە بەگ باوکی ئەسەد اللە بەگ باوکی ئەمان اللە خانی وەکیل ئەلموڵک.

لەئەمان اللە خانی وەکیل ئەلموڵک سێ کۆر بەجێماوە: یەکەم، محەممەد خانی وەکیل ئەلموڵک باوکی محەممەد سەلح خان و محەممەد باقر خان و خەلیل خان و حەسەن خان. دووەم، حەسەین خانی وەکیل سولتان باوکی هاشم خان و کازم خان و ئەمین خان و رەشید خان. سێیەم، عەبدوللە خان وەکیل ئەلمەمالیک باوکی ئێبراهیم خان و ئەحمەد خان و مەحمود خان.

ئەم بنەمالەیه لەئەنجامی دوژمنایەتی وەزیرییهکان کە بەفەرمانرەوایهتیکردنی ئەوان پازی نەبوون، بەزۆری یاکوژراون و یا دووڕ خراڼەو و لەئاوارەیییدا سەریان ناوەتەو. دەستەیهکی کەمیان بەمەرگی ئاسایی مردوون.

میرزا محەممەد رەزای وەزیر، ساحبە خاتوونی کچی خۆی وەک خۆینبەست بەئەمان اللە خان کۆپی ئەسەد اللە بەگ داو بەلام لەگەڵ ئەوەیشدا پق و کینهی باوکوژی هیشتا بەتەواوی شوینەواری نەسراوەتەو و هەندێ کات وەک خۆلەمیشی ژێر ئاگر بووژاوەتەو: (پدر کشتی و تخم کین کاشتی)

پدر کشته را کی بود آشتی)).

۸- تایه‌فهی بابان

بابانییه‌کان له‌سنه سێ تیرهن: پاشاکانی بابان، به‌گه‌کانی بابان، نا‌گه‌کانی بابان. له‌پاشاکانی بابان له‌سنه کهس نه‌ماوه‌ته‌وه، جگه له‌ئیراهیم به‌گ میر باوکی عه‌بدولله خان و حه‌سه‌ن به‌گ.

سه‌رسیلسیه‌ی ئهم تایه‌فه سلیمان پاشای به‌به‌یه که له‌کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی یانزه‌یه‌می کۆچی له‌ناوچه‌کانی شارباژێر و شاره‌زوور و ناوچه‌کانی په‌یوه‌ست به‌م شوینانه، فه‌رمانه‌رایه‌تی کردووه و به‌زۆری پووبه‌پرووی فه‌رمانه‌واکانی ئه‌رده‌لان بوته‌وه.

له‌سلیمان پاشا دوو کوپ به‌جیماوه: یه‌کیان محهمه‌د پاشا باوکی خانه پاشا، باوکی عه‌لی خان که له‌سالی ۱۱۳۲ تا سالی ۱۱۴۲ باوک و کوپ له‌سنه فه‌رمانه‌رایه‌تیان کردووه. دووه‌م خالید پاشا که له‌مه‌نده‌لیح کوژرا. له‌خالید پاشا سێ کوپ ماوه‌ته‌وه: ۱. ئه‌حمه‌د پاشا، ۲. محهمه‌د پاشا، ۳. سلیمان پاشای دروستکه‌ری سلیمانی که له‌سالی ۱۱۹۹ ئه‌و ناوچه‌ی ئاوه‌دان کرده‌وه و به‌نای خۆیه‌وه ناوینا. له‌سلیمان پاشا دوو کوپ به‌جیماوه: عه‌بدولپه‌حمان پاشا و عه‌لی خان. عه‌بدولپه‌حمان پاشا پینچ کوپی له‌دوای خۆی به‌جیه‌یشت: ۱. سلیمان پاشا، ۲. ئه‌حمه‌د پاشا، ۳. عه‌بدولله پاشا، ۴. عومه‌ر به‌گ، ۵. مه‌حمود پاشا باوکی عه‌لی پاشا باوکی حه‌سه‌ن به‌گی میر باوکی ئیراهیم به‌گی میر.

تایه‌فه‌ی (کارگوزاری) له‌نا‌گه‌کانی بابان. سه‌رسیلسیه‌ی ئه‌وان یه‌عقوب نا‌غایه باوکی ئه‌لیاس نا‌غا باوکی سلیمان نا‌غا باوکی عه‌بدولله خانی موجه‌ریب ئه‌لدوله و عه‌لی خانی ئیعتیزاد ئه‌لدوله، کارگوزاری ئیران، باوکی ناسر خان و موزه‌فه‌ر خان و ئه‌بوئه‌لفه‌تح خان. له‌عه‌بدولله خانی موجه‌ریب ئه‌لدوله دوو کوپ به‌جیماوه: یه‌که‌م محهمه‌د خانی موجه‌ریب ئه‌لدوله باوکی مه‌حمود خان، دووه‌م: مه‌نسور خان. لقی حاج داوود خان، برای رۆسته‌م خان (ناخالو) له‌به‌گه‌کانی بابان. سه‌رسیلسیه‌ی ئه‌وان ئه‌حمه‌د به‌گ باوکی مه‌حمود به‌گ و رۆسته‌م به‌گ، خه‌زینه‌داره‌کانی پاشاکانی بابان باوکی سلیمان به‌گ باوکی رۆسته‌م خان و حاجی داوود خان.

۹- تایه‌فهی شاهوه‌یسیان

ئەم تایه‌فە بەئیراهیم بەگیش ناودەبەن. سەر سیلسیلەیی ئەوان ئیراهیم بەگی وەزیرە کە لەسەرەتاکانی سەدەیی هەشتەمی کۆچی لەدەرباری ئەمیر حەسەنی ئەردەلان، دامەزرێنەری قەلای حەسەن ناوا، پینگەیی وەزارەتی بوو. ئەوەی خواجە شاهوه‌یسە لەدانیشتووانی شارباژێر (سلیمانی ئەمرو)، ئیسماعیل بەگی وەزیر کە لەسالی ۱۰۳۹ لەدەرباری خان ئەحمەد خانی ئەردەلان پینگەیی وەزارەتی بوو، باوکی عەبدوللە بەگ باوکی عینایەت الله بەگی وەکیل، ئەوەی ئیراهیم بەگی ئامارە پێدراو. لەعینایەت الله بەگ دوو کوڕ بەجیماو: ۱. فتح الله بەگی وەزیر، باوکی ئیراهیم بەگی دوویم باوکی عینایەت الله بەگ و عەلی بەگ و محەممەد خان. ۲. عەبدوللە بەگ، دروستکەری مزگەوتیک لای ماله‌کەیی خۆیان، باوکی هیدایەت بەگ باوکی فەزل الله خانی دەبیر ئەلمەمالیک.

۱۰- بنەمالەیی کەلب عەلی بەگ

ئەم بنەمالەییە یەکیک لەلقەکانی ئەردەلان. سەر سیلسیلەیی ئەوان کەلب عەلی خان باوکی سلیمان خانی والییە کەشاری سنە لەسەر دەستی ئەو ناوەدان کراوەتەو. لوتف عەلی بەگ یاوەر، کەسەردەستەیی فەوجی سەرکەوتنی کوردستان بوو، کورشی فەتحەلی بەگ ئەوەی کەلب عەلی بەگی ئامارە پێدراو کە بەچوار پەشت دەگاتەو بەو. خانەکان و بەگزادەکانی پەمشت و زەریین چۆب و بانمان، سەر بەم بنەمالەییەن. بەزۆری لەناو نێزامدا خزمەتیان کردووە و هەمیشە لێپرسراوی کاروبارە دەولەتییەکان بوون.

۱۱- تایه‌فهی کەمانگەر

ئەم تایه‌فە لەمنالەکانی پیر میکایلن. مەولانا ئەحمەدی کۆلە سارە کوپی مەلا عەبدولپەرەحیم کوپی مەلا عەبدولقادر کوپی مەلا سەلیم کوپی مەلا سلیمان کوپی مەلا عەبدولغەفور لەم تایه‌فەییە. لەمەولانا ئەحمەد چوار کوڕ بەجیماو: حاجی شیخ عەبدوللە، حاجی شیخ مەحمود، شیخ عەبدولپەرەحیم و شیخ محەممەد. حاجی شیخ عەبدوللە لەسالی ۱۳۱۸ کۆچی مردوو. نو کوپی لەدوای خۆی بەجێهێشتوو: ۱. حاجی شیخ عەبدولقادی ماسان باوکی شیخ بایەزید، ۲. حاجی شیخ ئەحمەد، ۳. شیخ مستەفا، ۴. شیخ عەبدولباقی، ۵. شیخ

محەممەدی سادق، ٦. شیخ ئیبراهیم، ٧. شیخ محەممەد ئەمین، ٨. شیخ محەممەد، ٩. شیخ فەتحوللە.

میرزا کەریم کوپی محەممەد ئاغا کوپی رۆستەم ئاغاز دەرەشیشی شارەزووری لەم تایەفەییە. لەمیرزا کەریم خان سی کوپ بەجیماوە: ١. حاجی میرزا مستەفای ئیحتیشامی دیوان، ٢. میرزا محەممەد عەلی ئەشرەفی ئەلمەمالیک، ٣. میرزا محەممەد. لەحاجی ئیحتیشامی دیوان سی کوپ بەجیماوە: یەکەم ئاغا محەممودی ئیحتیشام دیوان باوکی فەرەج الله خان و محەممەد ئەمین خان و عیززەت خان و سەیف الله خان، دووهم: ئاغا محەممەد سەعید باوکی سلیمان خانی سورچی، سییەم میرزا کەرمی سالاری هومايون ناسراو بەئاغە. لەئەشرەف ئەلمەمالیک پینچ کوپ بەجیماوە: یەکەم: میرزا حسەین خانی ئیقبال نیزام، باوکی حەبیب الله خان و ئەسەد الله خان، دووهم، ئەحمەد خانی سالار ئەرشەد، باوکی خەلیل خان و عەبدولرەسول خان و عەباس خان و هادی خان و فەرەیدون خان و محەممود خان. سییەم میرزا عەبدولعەزیزی ئەشرەف نیزام، باوکی هوشەنگ و تەیمور. چوارەم: مەجید خان. پینجەم، جەعفر خان. ئاغا محەممود ناسراو بەئاغە کوپی بەهرام ئاغا کوپی محەممود ئاغا کوپی ئیبراهیم ئاغا ناسراو بەبلە کەمانگەر، لەم تایەفەییە. عەلی بەگی شوجات ئەلمەمالیک و مستەفا خان و مەجید خان و بەهرام بەگ، لەکوپەکانی محەممود ئاغا (ئاغە)ن.

٥. تایەفەیی بەراز بەکەهیا سالح دەگات کەئەمیر تەیموری گورکانی ئەوی لەگەڵ دوو هەزار بنەمالەیی تایەفەکەیی لەخاکی دەولەتی عوسمانییەو بە کوردستان (سنە) کوچ پیکردوو و لەناوچەکانی هوباتو، قەرەتۆرە و مەریوان ئەوانی نیشتەجێ کردوو.

محەممەد باقر بەگی ناسراو، لەم تایەفەییە کە لەسەر حەسەن خانی ئەردەلان، فەرمانرەوای کوردستان پووبەپرووی کەریم خانی زەند بوئەو. حاجی شیخ محەممەدی باقر، ئەوێ ئەم محەممەد باقرەییە. سیلسیلەیی پەچەڵەکی ئەو بەم شیوەییە: حاجی شیخ محەممەدی باقر کوپی محەممەد یوسف بەگ کوپی محەممەد شەریف بەگ کوپی محەممەد باقر بەگ کوپی خەز بەگ کوپی کەهیا سالح.

حاجی یەعقوب بەگی ناسراویش، کەچەند جاریک لەگەڵ ئازادخانێ ئەفغان جەنگاو و سەرئەنجام کەوتۆتە دەست ئازاد خان و کوژراو، کوپی کەهیا سالح. چوار کوپی لایەجیماوە: ١. عەبدووللە سولتان کە بەدەستی کەریم خانی زەند کوژراو، ٢. عەباس بەگ،

۳. عیسا بهگ، ۴. جه عفر بهگ.

له عه بدولله سولتان، عه بدولغه فار بهگ به جیماوه. له عه بدولغه فار بهگ چوار کوپ به جیماوه؛
یه کهم عه بدولله بهگ، دووهم فه تحولله بهگ، سینیهم محهمهد خان بهگ و چوارهم
عه بدولره حمان بهگ.

حاجی شیخ محهمهدی باقر چوار برای بووه: ۱. محهمهد ئەمین بهگ، ۲. نورالله بهگ، ۳.
محهمهد حه سەن بهگ، ۴. علی شا بهگ. له حاجی محهمهد شیخ باقر پینج کوپ به جیماوه:
۱. شیخ عه بدولله حه د باوکی شیخ به ها ئەل دین، ۲. شیخ حه سەن، باوکی شیخ عه لا ئەل دین و
شیخ نیزام ئەل دین، ۳. شیخ ئەحمەدی غیاسی، ۴. شیخ محهمهد، ۵. شیخ ئەجم ئەل دین.
تایه فهی جه واهیری سەر به م عه شیرەن. سەر سیلسیلهی ئەوان محهمهد ناغا سه لیمی
جه واهرییه کوپی مه ولان کوپی عه بدولره حمان بهگ. له محهمهد سه لیم چوار کوپ به جیماوه:
۱. محهمهد حه سەن ناغا، ۲. میرزا حه سین خانی سنوقدار، ۳. میرزا ئیسماعیل خان
نیفتخار ده فتهر، ۴. میرزا ئیبراهیم خانی سدیق هومایون.

له محهمهد حه سەن ناغا شه ش کوپ به جیماوه: ۱. میرزا محهمهد ئەمین فه رید ئەلمه مالیک
باوکی ئەسەد الله و فه تح الله و حاجی و موزه فەر، ۲. میرزا حه بیب الله، باوکی عیزه ت الله و
ئەحمەد و باقر. ۳. میرزا عه بدولله، ۴. میرزا فه زل الله، ۵. میرزا ئەسرو لله، ۶. میرزا خه لیل
الله.

له میرزا حه سین خان سی کوپ به جیماوه: ۱. میرزا محهمهد خانی سه عیدی دیوان، ۲. میرزا
محهمهد علی، ۳. میرزا محهمهد کازم که مردووه. له میرزا ئیسماعیل خان سی کوپ
به جیماوه: سلیمان، مه هدی و نیقبال.

له سدیقی هومایون سی کوپ به جیماوه: محهمهد سدیق، محهمهد ئەشرف و محهمهد
ئەسەد. پاشماوهی تایه فهی به راز له گوندی که پەک و عه باس جوب و گامیشان و قه راتۆره و
هویاتۆ بلاو بوونه ته وه. که سیک به ناوی کوپخا جه وانمەرد که له م تایه فه بووه، سه د تومانی
به ئەمان الله خانی والی پیشکەش کردووه تا ئەو به رازە ی و یستوو یه تی بیکوژیت، به ره لای
بکات. له بهر ئەمه ناوه که یان به رازییه.

١٢- تایه‌فه‌ی قادری

ئەم تایه‌فه ده‌گه‌نه‌وه به‌قادرخانی ده‌رگه‌زینی هه‌مه‌دانی که له‌سالی ١١٢٠ کۆچی هاتۆته‌ سه‌نه. میرزا عه‌لی ئەکبه‌ری سادق ئەلموڵکی پوودا و نووس، کوپی میرزا عه‌بدولله‌ی موشی (سکرتیر) کوپی محهمه‌د ئاغا، برای ئیبراهیم ئاغا و ئیسماعیل ئاغا که له‌پۆزگاری خوسره‌وخانی گه‌وره، لیپرسراوی به‌ریوه‌بردنی کاروباره‌کان بوون، سه‌ر به‌م تایه‌فه‌ن.

خورده‌ خاتوون، کچی محهمه‌د ئاغا، هاوسه‌ری ئەمان الله خانی گه‌وره بووه که حه‌سه‌ین قوڵی خان باوه‌گه‌ورینی خانی خانان، له‌و له‌دایک بووه.

میرزا عه‌بدولله‌ موشی سی کوپی له‌دوای خۆی به‌جیه‌شتووه: ١. میرزا عه‌لی ئەکبه‌ری سادق ئەلموڵک که‌ناماژه‌ی پیدرا، ٢. میرزا عینایه‌ت باوکی میرزا ئیبراهیمی سه‌ره‌هنگ و ئاغا عه‌مو و شیخ لوتف الله‌ی دیری مه‌ولا و میرزا بابا، ٣. میرزا عه‌بدولوه‌هابی ئابداری (چایچی) باوکی میرزا محهمه‌دی ئابداری و نایب عه‌لی نه‌قی.

میرزا عه‌بدولله‌ی موشی له‌سالی ١٢١٨ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌سالی ١٢٨١ کۆچی دوایی کردووه.

ماه شه‌ره‌ف خانم، شاعیری کورد که به‌مه‌ستوره ناسراوه، کچی ئەبوئه‌لحه‌سه‌ن به‌گ کوپی محهمه‌د ئاغا کچه‌ مامی سادق ئەلموڵک سه‌ر به‌م تایه‌فه‌یه.

له‌سالی ١٢٢٠ چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه و له‌سالی ١٢٦٤ کۆچی دوایی کردووه. هاوسه‌ری خوسره‌وخانی ناکام (سه‌رنه‌که‌وتوو) بووه. ئەمه‌ یه‌کیک له‌هۆنراوه‌کانی ئه‌وه:

خورشید وش و به‌ نام ماه شرفم

مستوره و خسرو جهان را طرفم.

١٣- بنه‌ماله‌ی میرزا شه‌فیع

ئەم بنه‌ماله‌یه له‌دانیشتووانی نوری مازهنده‌رانن. سه‌رسیلسیله‌ی ئەوان میرزا محهمه‌دی شه‌فیع، کوپی میرزا مه‌هدی کوپی میرزا محهمه‌د حه‌سه‌ین له‌شکرنووس باشی دیوانی نادر بووه.

له‌میرزا محهمه‌دی شه‌فیع پینج کوپ به‌جیماوه: ١. میرزا الله و یزدی مسته‌وفی باشی، ٢. میرزا

محەممەد رەفیع، ٣. میرزا نەسروللە، ٤. میرزا مەهەدی، ٥. میرزا حسەین. لەمیرزا اللە وێردی چوار کۆر بەجێماوە: ١. میرزا محەممەد سادق، باوکی میرزا شەفیع و میرزا نەسروللە، ٢. میرزا عەموی فەراش باشی باوکی میرزا مەسعود و میرزا ئاقا، ٣. میرزا حەبیب اللە مۆنشی حکومەتی، ٤. ئاغا میرزای خوێشوووسی بەناویانگ، باوکی میرزا نەسەداللە.

لەمیرزا محەممەدی رەفیع پێنج کۆر بەجێماوە: ١. میرزا ئیسماعیلی موشریف، کە لەساڵی ١٣٠٦ کۆچی دوایی کردووە، باوکی میرزا محەممەد رەفیع یەمین لەشکەر و میرزا نەحمەد خان مۆئەییەد نیزام و میرزا مەحمود خانی سەر ریشتەدار، ٢. ئاغا پاشا، باوکی ئاغا محەممەد تەقی و ئاغا محەممەد رەشید، ٣. ئاغا محەممەد قاسم باوکی ئاغا حەمی، ٤. میرزا ئیبراهیم، ٥. میرزا عەبدوللە.

لەمیرزا محەممەد رەفیع یەمین لەشکەر حەوت کۆر بەجێماوە: ١. ئاغا عەبدولعەزیزی یەمین لەشکەر باوکی عەبدولحەمید خان و محەممەد رەفیع خان و عەبدولعەلی خان و محەممەد رەزا و بورهان، ٢. محەممەد باقرخان باوکی محەممەد خان و ناسرخان و بەهائەلەدین و مەنسور خان و عەتا اللە خان، ٣. هادی خان، ٤. میرزا بابا، ٥. جەواد خان، ٦. عێزەت اللە خان، ٧. سەیف اللە خان.

لەمۆئەییەد نیزام دوو کۆر بەجێماوە: ئسماعیل خان ناسراو بەئاغە باوکی خەلیل خان و سیروس خان، دووهم عەزیز اللە خان.

لەمیرزا مەحمود خانی سەرریشتەدار چوار کۆر بەجێماوە: ١. میرزا موسا سەرۆکی دابینکردنی پێداویستییهکانی ئیستراوا، ٢. میرزا ئیبراهیم، جیگری یەکەمی فەوجی زەفر، ٣. یوسف خان، ٤. غولام رەزا.

١٤- تایەفەی ئاغا پۆستەم

سەرسیلسیلەیی ئەم تایەفە ئاغا پۆستەمی میراخوڕوالییە کۆپی بەهرا مەززا بەگ کۆپی حاج محەممەد ئاغا ی ئەمیر ئەخوری خوسرەوخانی گەرە (باوەگەرینی نوسەر، لەدایکەو). ئاغا پۆستەم پێنج کۆپی لەدوای خۆی بەجێهێشت: ١. ئاغا مەحمود، ٢. مەنوچێر ئاغا، ٣. حەمە رەشی بەگ ناسراو بەرەشە ئاغا، باوکی پۆستەم ئاغا، ٤. حاجی شیخ محەممەدی سەمرانی، ٥. فەتاح ئاغا میراخۆر.

له حاجی شیخ سه مرانی ههشت کوپ به جیماوه: ۱. شیخ محهمهه نه مینی شه ریهه تهدهار باوکی شیخ عهبدولله و شیخ عهتا و شیخ بههانهلدین، ۲. شیخ محهمهه رهزا باوکی سهیف الله و نهسرولله، ۳. شیخ محهمهه عهلی، باوکی شیخ عهبدولحه میده، ۴. میرزا محهمهه سهعید باوکی میرزا عهبدولله و میرزا محهمهه، ۵. شیخ محهمهه تهقی، ۶. شیخ نهحمهه باوکی لوتف الله و حهیب الله، ۷. شیخ مهعروف باوکی شیخ محهمهه و محهمهه عارف، ۸. شیخ عهبدولپر حیم باوکی شیخ عهبدولپر حمان.

له فهتاح ناغا پینج کوپ به جیماوه: ۱. فهیز الله بهگ، ۲. فهرهج ناغا باوکی وهکیل برا و نهسرولله ناغای میراخو و عهبدولله ناغا فهتاح الله خان، ۳. نهبولحه ممهه خانی موغیز نهلمه مالیک، ۴. محهمهه نه مین بهگ باوکی فهتاح خان باوکی ئیسماعیل خان، ۵. حهیب الله ناغا باوکی خانکه.

۱۵- تایهفهه تهیموری

ئهه تایهفه دهگاتهوه به تهیمور بهگی نهفغانی. باوهگه ورئی تهیمور بهگی دووهه، باوکی رهسول بهگ باوکی الله ویردی بهگ باوکی سهفی قولی بهگ باوکی محهمهه بهگ باوکی فهیز الله بهگ و ناغا بابا بهگ باوکی محهمهه نه مین بهگ باوکی محهمهه رهشی بهگ. لهفهیز الله بهگ، باقر سولتان و عهلی نهکبه سولتان بهجیماون. ئهه تایهفه له نهفغانستان پرویان کردوته کوردستان و شارهزور. تایهفهه گهرهه که له ئیستایشدا پاشماوه کانیان له نهفغانستان دهژین.

۱۶- تایهفهه زهرین کهفش (زیرین کهوش)

ئهه تایهفه بهکوردی دهبیته کهوش زیرین. رهچهلهکی ئهوان دهگاته توسی نهوزهه. دانیشقوانی سهههکی سنه پینش نهرده لانییهکان، ئهه تایهفه بوون. تهپۆلکهی خوارهوهی شارهکه، که له نیوان پروباری شار و پروباری قشلاقه، شوینی حهوانهوهی توسی نهوزهه بهناوبانگه که لهوشوینه داخیوه تیان بو ههلهداوه و شهرابی خواردوتهوه. ژنهکانی ئهه تایهفه کلوت و شهلاهی بهسههوهه بوو. پیاوهکانیان جوهره پیلادیکی شازیان لهپی کردووه که نشانهی شازادهکانه. کلوت جوهره کلادیکه لهتهخته دروستکراوه. شهلاهی جوهره قوماشیکی ههریشمی رهشه که بهشیوهیهکی تایبهت لهدهوری کلوتهکهوه پینچاویانه.

تایه‌فهی حاج محهمه‌د ره‌شیدی به‌نا و ناغا محهمه‌د حه‌سه‌نی ئیقبال و الله محهمه‌د و محهمه‌د ره‌شیدی یه‌ک باش، نه‌وه‌ی خوالیخوشبوو میرزا محهمه‌د شه‌ریف، سه‌ر به‌م به‌مه‌لن. به‌مه‌له‌ی میرزا زهمان دروستکهری چیمه‌نی داوینه‌کائی ناویه‌ر که به‌چیمه‌نی میرزا زهمان ناسراوه، سه‌ر به‌م تایه‌فهن.

چه‌ند که‌سیک له‌مه‌اله‌کائی میرزا زهمان، له‌ئیسقادا له‌تاران ده‌ژین که‌ناغا میرزا عه‌لی ته‌کبه‌رخانی زێڕین که‌وش، بریکاری وه‌زاره‌تی ناوخۆ و میرزا عه‌لی ته‌سفهر خانی برای، سه‌ر به‌وانن.

۱۷- تایه‌فهی که‌هزادی

ئه‌م تایه‌فهی که‌وتالفرۆش بوون و ده‌سه‌لاتیان فراوان بووه. له‌ریزی بازرگانه به‌ناوبانگه‌کان بوون. سه‌رسیلسیله‌ی ئه‌وان که‌هزادی که‌وتالفرۆشه‌ کوپی به‌هرامی بافکار کوپی خوداده‌ که‌دانیشتووی گوندی کیلانه بووه. که‌هزاد براییه‌کی بووه به‌ناوی بیته‌زاد و بی‌ نه‌وه‌ی مه‌نالی بیته‌ مردووه. که‌هزاد دوو کوپی له‌دوای خۆی به‌جیه‌یشتووه: عه‌بدولله‌ ناغا و ئیمام قو‌لی ناغا. له‌عه‌بدولله‌ ناغا سی‌ کوپ به‌جیه‌ماوه: حه‌بی‌ب الله ناغای تاجر و مه‌جید ناغا. هه‌ر سیکیان له‌ژێر سه‌ره‌په‌ره‌شتی خالی خۆیان حاجی عه‌لی تاجر کوپی ره‌زا عه‌لی ناغای تاجری به‌ناوبانگ. ره‌زا عه‌لی ناغا شه‌ش کوپی له‌دوای خۆی به‌جیه‌یشتووه: ۱. حاجی عه‌لی دروستکهری مزگه‌وتی بازار له‌خواره‌وه‌ی مزگه‌وتی دارئه‌لله‌مان، باوکی عه‌لی محهمه‌د ناغا باوکی میرزا بابا، ۲. حاجی مه‌له‌ک محهمه‌د باوکی محهمه‌د حه‌سه‌ن ناغا، ۳. حاجی فه‌ره‌ج الله باوکی عه‌بدولکه‌ریم ناغا و عه‌بدولعه‌زیم ناغا و عه‌زیز اللهی تاجر و ته‌بولمه‌مه‌د ناغا، ۴. محهمه‌د ناغا، ۵. محهمه‌د سادق ناغا، باوکی محهمه‌د سه‌عید ناغا، ۶. ره‌زا قو‌لی ناغا.

حه‌بی‌ب الله و بابا خان ناغا که‌م که‌م له‌ژێر ده‌ستی حاجی فه‌ره‌ج الله، سامانیان پیکه‌وه‌ ناوه و سه‌ره‌ته‌نجام خۆیان سه‌ره‌خۆ سه‌رقالی کاروباری بازرگانی بوون. حه‌بی‌ب الله ناغا سی‌ کوپی له‌دوای خۆی به‌جیه‌یشتووه: حاجی میرزا بابای قه‌وام تاجر، ناغا خان محهمه‌د سالار فاتح و محهمه‌د باقری سالار باوکی عه‌تا الله خان.

له‌باباخان ناغا سی‌ کوپ به‌جیه‌ماوه: ۱. حاجی ناغا عه‌زیز وه‌کیل ته‌لده‌وله‌ باوکی

عەبدولحەمید خانی سالاری سەعید و عەبدولعەلی خان و سولتان حسەین خان و سولتان
عەلی کەمردوو، ۲. ئیبراھیم ناغا ناسراو بە حاجی خان باوکی میرزا مەھدی خان و ئەشرەف
خان و عەلی پەزا خان و نوسرەت اللە خان و سەیف اللە خان، ۳. ئیسماعیل ناغا ناسراو
بە ناغا خان باوکی هادی خان و میرزا ناغا.
جیاوازی لەم تاییە و بنەمالانە ئاماژەمان پێدا، چەندین تاییە فەقەیی دیکە لە کوردستانی
ئەردەلان ژیاون کە لە ناچوون و نەماون.

زانا و ئەدەبیەکانی سنە

چەندین کەسی دیکە لە زانا و ئەدەبیەکان لە کوردستانی ئەردەلان دەرکەوتوون کە ئاماژە
بە چەند کەسیکیان دەدەین:

۱. شیخ حەسەنی مەولان ناوا، ۲. سەید ئیبراھیمی چوپی، ۳. سەید جامی چوپی، ۴.
سەید عەبدوللە چوپی، ۵. سەید حەسەنی چوپی، ۶. حاجی سەید مستەفای
باینچوبی، ۷. مەلا خەزری رووباری، ۸. حاجی مەلا قاسمی پایگولانی، ۹. مەلا ئەبوبەکر
موسنیف (سەید حەسەن)، خاوەنی (وضوح، سراج الطریق، و ریاض الخلود) کە لە چۆر بە خاک
سپێردراوە. ئەم چوارینە بۆ مەرگی خۆی ھۆنیوەتەو:

((چنان بر روی جانم پر گشادند

به جانان مردهی و صلح بدادند

ملك تشریف حاضر شد ده آن دم

رقم زد در فغانم خیر مقدم)) (۹۹۴)

۱۰. سەید عەبدولکەریم، کوپی مەلا ئەبوبەکر نووسەری (واضح و متوسط) لە تەفسیری
(انذار الاخوان).

۱۱. مەلا ئەحمەد ئەودشی، ۱۲. مەلا عەبدولمەجیدی ئەیری، ۱۳. مەلا عەبدوللە موفتی
دەشی، ۱۴. مەلا محەممەد پەشیدی مەریوانی.

ئەوانە تا ئیستایش لە ژیاندان (پۆزگاری نووسەر): ۱. مەلا عەبدولعەزیمی مودەریس، کوپی
مەلا عەبدولمەجید کوپی مەلا حەمزە حەکاکی مەریوانی، ۲. شیخ حەبیب اللە ی کاشتەر کوپی
حاجی شیخ ئیسماعیل کوپی شیخ محەممەد کوپی شیخ عەبدولغەفوری کاشتەر.

ئەدیبه‌کان

١. میرزا فەتح الله ی خۆرەم، ٢. میرزا عەبدولباقی شەیدا، میرزا عەلی ئەکبەری سادق ئەلموئکی ئەفسەر، ٤. میرزا ئیسماعیل ناسراو بە ئاغە صدر الکتاب، ٥. میرزا حەبیب الله ئەوێ میرزا فەزل الله، ٦. محەممەد سەلیم خانی ئەردەلان، ٧. ئەحمەد بەگی کۆماسی، ٨. خانای قوبادی، ٩. میرزا مستەفای جوانڕۆیی، ١٠. میرزا عەبدولقادرێ پاوهیی، ١١. سەیدی ئەورامی، ١٢. مستەفای کەوش زێڕین، ١٣. قەرج الله بەگی کۆل، ١٤. شیخ محەممەد سەلیمی مەردوخی، ١٥. شیخ عەبدولرەحمان (مامی نووسەر)، ١٦. شیخ محەممەد فەرپوخ ئەلەولەما، ١٧. شیخ یوسفی مودەریس، ١٨. خوسرەوخانی ئیفتخار ئەلەولەلات، ١٩. میرزا عەبدولمەجیدی مەجدی مەلەک ئەلکەلام.

ئەو ئەدیبانە ی هێشتا لە جیهاندا ماون (پۆزگاری نووسەر): ١. میرزا عەبدولمەجیدی مەجد ئەلمەمالیک، ٢. سەید محەممەدی باقری روکن ئیسلام، ٣. میرزا محەممەد خانی جەوهری سەعیدی دیوان، ٤. حاجی ئەبو سەعید ئەمیری کتێب، ٥. میرزا ئەبوئەلبەها سالاری مۆئەیی، ٦. شیخ عارفی عەرەشی، ٧. میرزا عەبدولحەمید بەدیع کتێبی مەهی، ٨. میرزا عەبدوللە فیکری سەلمانی، ٩. میرزا خەلیلی سەبری، ١٠. ئەدیبی سەقزی.

بۆ ئەوێ خۆم وەک یەکیک لە ئەدیبه‌کان بناسینم، یەکیک لە قەسیدە بەناوبانگەکانی خۆم بەناوی (جبریه) لێردا ئاماژە پێ دەدەم:

((گر که به اختیار من، خلق شده‌ست کار من

بهر چه وارگون شده، گردش روزگار من

از چه غم و الم شده، بار گران به دوش من

از که شده‌ست ناتوان، این تن بردبار من

طراهی شاهد از چه شد، پر زشکن چو حال من

از که شده‌ست زرد گون، گونه‌ی گل‌عذار من

چشم من از چه گشته چون، ابر بهار پر گهر

از چه چو لاله پر ز خون، این دل داغدار من

از چه شده‌ست چون خرف، فضل و هنر به بخت من

از که شدست بی بها، گوهر، آبدار من

از چه اشاره می کند، چهره و زلف مه رخان
 چهره به روز روشن و زلف به شام تار من
 برق قضا چو می جهد، ز ابر قدر به حکم من
 کیست که حفظ می کند، خرمن و کشتزار من
 از که شده ست اهرمن، مظهر کفر و گمراهی
 از چه ملك شده زدل، بندهی کردگار من
 شرع به من همی زند، تهمت اختیار و هان
 بی می و مطرب و صنم، می گذرد بهار من
 حاصل اختیار من نیست جز آن که گفته اند
 (جبر شده ست در ازل علت اختیار من)
 موج خمار می زند، چشم ملنگ گل رخان
 جبر کرشمه شان نگر، قائد اختیار من
 هیچ نمی توان گذشت از لب و چهره ی بتان
 زان که ز تار زلف شان، رشته شده مهار من
 قصه ی اختیار اگر، بهر کن و مکن نبود
 جام الست کرده حل، عقده ی کاروبار من
 من که به جبر آمده ام، باز به جبر می روم
 بین دو جبر اختیار؟ ای بت هشیار من
 شهرت اختیار تو، نیست مگر ز جبر من
 جبر تو را خبر دهد، قول به اختیار من
 شرک جلی ست دلبر، در بر اهل معرفت
 فرض دو اختیار ضد، در من و کردگار من
 من به فساد قایلم، تو به نظام مایلی
 گر به من است کام دل، باش در انتظار من
 آن چه دانی آن بود، هر چه تو خواهی آن شود

من چه کنم، گناه من، چیست بگو نگار من
 دیوم اگر فرشته ام، به دست تو سرشته ام
 میوهی باغ جبر توست، خفیه و آشکار من
 هیچ به هم نمی خورد، گردش چرخ، واعظا
 از ره عقل اگر شوی، یکدله همشعار من
 در پس پرده لحظه ای، آیت اگر نظر کند
 جمله بر او عیان شود، بازی پرده دار من))

بەندى دووھەم

جوگرافىيە سەنە

ويلايەتى سەنە، بريتىيە لەبەشېك لەولەتى كوردستان، كە لەپۆژھەلاتەو پەيوەستە بەخاكي ھەمەدان و لەباشورەو بەكرماشان و لەپۆژئاوا بە سەلېمانىيە (شارەزوور) و لەباكورەو بەخاكي گەپوس و ئەفشەر و سائىن فەلەي نازەربايەجان. ئەم بەشەي پىي دەلەن سەنە، بەئەردەلانىش بەئاوبانگە. لەبەر ئەوئەو ماوەيەكي زۆر ناوەندى فەرمانرەوايى ئەردەلانىيەكان بوو.

پايتەختى ئەم ويلايەتە شارى سەندژ و عەرەبەكان پىي دەلەن سەندەج. دژ يا دز لەكوردى و فارسى كۆن بەماناي قەلەيە. سەندژ يانى قەلەي سەنە يا پايتەختى سەنە. شارى سەندژ لەداوینی باكورى چىاي ئاويەره. سەلېمان خانى ئەردەلان لەبەر وارى ۱۰۴۶ ئەو ناوچەي ئاوەدان كردۆتەو و وشەي غەمەكانيان كردۆتە بنەماي مېژووي ئەو شارە. لەكاتىكدا دانانى ئەم جوړە وشانە، بۆ مېژووي دامەزراندن يا لەدايكبوون يا كاروبارى خېرخوازي، لەدەرەوئەو سنوورەكانى عەقل و عىرفانە.

قەلەي حكوەتى لەئاوەرەستى شار، لەسەر تەپۆلكەيەكي سروشتى جىگىرە كە بەسەر ھەموو شارەكەدا دەروانىت. خودى شارەكەيش لەدەشتىكدايە و لەچوارلاو بەچىاكان دەورەدراو. كەسانى دىكە لەھەر ناوچەيەكەو بىانەوئىت بېژنە ناو شارەكە دەبىت، پىگەي تەپۆلكەكان بگرنەبەر جگە لەپىگەي پووبار.

پووبارى مەبابەرەوان يا مەيا مەرەوان بەواتاي نىوان ئەمرودان، كە لەپۆژئاواي باكورى شار بەرەو پۆژھەلاتى شارەكە دەروات، دوو گەپرەكي شارەكە يانى گەپرەكي قەتارچىيان (لەئىستادا پىي دەلەن جەننەت) و گەپرەكي گول باغىيەكان لەشارەكە جىادەكاتەو و لەباغەكانى گرياشان دەگوزەرئىت و دەرژئە ناو پووبارى قشلاق.

چىاي ئاويەر بەماناي ئاوي دۆلە، چىايەكي بىوينەي پىر گژ و گىاي ئاودارە كەبۆ ھەموو شتېك بەسوودە. تاشەبەرد و بەردى بىناكان لەو چىايە دەبن. جوړەھا گول و گىاي بۆنخۆش لەو چىايە دەروئىت، چەندىن سەرچاوەي سروشتى لەچىايەكە دەپژئىتى خوار و لەبەردەم ئەو سەرچاوانە چەندىن كانى و ناشى فراوان و سەيرانگاي خۆش و چىمەنى

دێرفین دروستکراوه و بێ ئیراده سەرنجی هەر بێنەرێک بۆ لای خۆی رادهکێشیت. له‌شونیه دنگیر و دێرفینه‌کانی چیاى ئاویەر ده‌توانین ئاماژه به‌ (خزری زیندوو، کانى شه‌فا، کان سه‌فا، سه‌ر ته‌خت، زه‌فه‌رییه، ئەمانییە، کاوه‌ سال (ناسریه)، موباره‌ك ئاوا، نه‌قدی، ته‌کیه‌ی شیخ عه‌لی، چیمه‌نی شه‌رف ئەلموئک، وێله و هتد) بده‌ین که‌ ئەگەر کوردستان په‌یوه‌ست به‌ کۆمه‌لگای ولات بکریت، ولاتی‌ش په‌یوه‌ست به‌ کۆمه‌لگای دنیا ده‌کریت و ئەم ئاوچانه‌ ده‌بنه‌ جینگه‌ی هه‌لدانی خێوه‌ت و باره‌گای ئەوروپاییه‌کان و سالانه‌ بۆ گه‌شتوگوزار رووده‌کهنه‌ ئەو ئاوچه‌یه‌.

ئاوی ئاویەر بۆ باغ و زه‌وییه‌ کشتوکالیه‌کانی داوینی چیاکه‌ به‌کار ده‌بری‌ت و ئەگەر بخوازن ده‌توانن له‌ ئاوی چیاکه‌، کاره‌بای هه‌موو شاره‌که‌ دا‌ین بکهن.

په‌نگه‌ی جوگرافیاى سنه

شارى سنه ده‌که‌وێته سه‌ر بازنه‌ی پانی ٣٦ له‌باکوری هینلی یه‌کسان. به‌په‌له‌ی ٢/٥ ده‌که‌وێته‌ پوژئاواى هینلی درێژی تاران که‌ ئاوه‌ندى ولاتی ئیرانه. به‌مپیه‌ جیاوازی نیوه‌پۆی کوردستان و نیوه‌پۆی تاران ٩ خوله‌که‌ یانی ٩ خوله‌ك له‌ نیوه‌پۆی تاران. نزیکه‌ی سێ کارژیر له‌ به‌ین ئەلته‌هره‌ین جیاوازه. له‌ به‌ر ئەوه‌ی هینلی یه‌کسانی ٢٤ کارژیره و بۆ ٣٦٠ په‌له‌ دا به‌ش کراوه، هه‌ر کارژیرێک ١٥ په‌له‌ و هه‌ر په‌له‌یه‌ك ١٥ میلی جوگرافیه و هه‌موو هینلی یه‌کسانی ده‌بیته ٥٤٠٠ میل. به‌م پیه‌ دووری کوردستان له‌ تاران ٣٧/٥ میله و به‌هینلی راست ده‌بیته‌ نزیکه‌ی ٦٢ فه‌رسه‌نگ، شه‌ش هه‌زار زه‌رع.

ته‌وه‌ره‌ی لاری زه‌وی

هینلی قیبه‌له‌ی سنه، به‌لاری ١٨ په‌له‌ به‌ پوژئاواى هینلی ته‌وه‌ری زه‌وی که‌ باشور و باکور، به‌یه‌ك ده‌گه‌ینیت، تێپه‌ر ده‌بی‌ت

خیرایی جووله‌ی پوژانه‌ له‌ سنه

خیرایی جووله‌ی پوژانه‌ی سنه به‌ ده‌وری چه‌قی زه‌وی، له‌ هه‌ر خوله‌کێک نزیکه‌ی ١٦/٥ کیلۆمه‌تره. چوونکه‌ خیرایی جووله‌ی پوژانه‌ی زه‌وی له‌ هه‌موو هینله‌کانی یه‌کسان له‌ هه‌ر

خوله كېك ۲۷ كیلومېتره و لهجه مسهرهكان سفره، هر ۱- پله دوا هیلی یهكسان، نزیكه ی سى كیلومېتر خاو دهیته وه. بهمییه شاری سنه كه ۳۶ پله له هیلی یهكسان دووره، له هر خوله كېك ۹/۵ كیلومېتر خاو تر له هیلهكانی ديكه ی هیلی یهكسان، خیرایی جوولہ ی هیه و نهگر نه مېر له ۲۷ كه مېكین دهیته ۱۶/۵ كیلومېتر كهېری خیرایی جوولہ ی شاری سنه بهدوری چهقی زهوی دهردهكه ویت.

بهړزی

بهړزیی شاری سنه له ناستی دهریا ۱۵۷۰ مېتره. یانی له گهړه کی جهننه ت، ناستی دهریای مازندهران كه میك چاآتر له زهریای نه تلهسه.

ژماره ی دانیشتووان

ژماره ی دانیشتووانی سنه پیش وشكه سالی و قاتوقری، یانی ۱۳۳۷ كۆچی، زیاتر له سی و پینچ هزار كهس بووه به لام له نیستادا ژماره ی دانیشتووانه كه ی نزیكه ی ۲۵ هزار كهسه و نزیكه ی ده هزار كهس له ژماره ی دانیشتووانه كه ی له ناوچوون.

فراوانی خاک

فراوانی خاکی سنه، یانی رووبه ری كوردستانی ئه رده لان نزیكه ی ۲۲۵۰ فهرسه نگی چوارگوشه یه. له بهر نه وه ی دریژی كوردستان له بؤكانی موكری تا سنوری گهرمه سیړی زه او ۵۰ فهرسه نگی. له باكور بؤ باشور و پانییه كه ی له گریوه ی چهقان، په یوه ست به خاکی شاره زوور تا چیا ی نالمه په لاغ ۴۵ فهرسه نگی، له پوزناوا بؤ پوزمه لات، یهك له سه ر سینی خاکی كوردستان له جهنگه ل و چیاكان پیکهاتووه، نه وه ی ديكه ی ده شته. له م ناوچه دا نزیكه ی ۱۵۰۰ گوند و شاریك و دوو قهزا بوونیان هیه.

رهگهزی خاكه كه ی

زوربه ی زهوییه كانی سنه، خاکی پؤس یا پؤسی زیخاوییه. هر دانه یهك گهنم و جو، ده دانه بهرهم دینیت و گهنمه شامی و تووهكانیت بیست تا سی دانه. به داخه وه نه مېرؤ به هو ی شوپش و كاره ساته كانی پوزگار و هه ژاری و په ریشانی مسكینه كان و دامای هوزهكان و

دهستدریژی ناغا و دهره به گه کان و چه ندین هۆکار و له مپهری دیکه، نیوهی ئەم بهرهمهیش دهستناکه ویت و زۆریه ی زهوییه کان بایهره.

شاری سنه

ویلایهتی سنه، یانی کوردستانی ئهردهلان، پیکهاتوو له ۲۸ ناوچه کهبریتین له:

۱. کهلاترهمزان (کهروهههه)، ۲. مەریوان، ۳. کهمههه، ۴. قلنگان، ۵. هه ورامانی تهخت، ۶. لهۆن له لای پوژئاوا، ۷. پاوه، ۸. جوانپو، ۹. پهوانسهه، ۱۰. شادی ئاباد، ۱۱. بیلوار، ۱۲. سوپسوپ، ۱۳. کاو پروود، ۱۴. ژاوهپو، ۱۵. حهسهه ئاوا له باشور، ۱۶. ئەمیر ئاباد، ۱۷. لهیلاق، ۱۸. ئیسفههه ئاوا، ۱۹. چاردۆلی له پوژمهلات، ۲۰. حهسهه ئاوا، ۲۱. سارال، ۲۲. هوباتو، ۲۳. قهرهتوره، ۲۴. خوڕ خوڕه، ۲۵. تیلهکو (سیاکو)، ۲۶. کهرهفتو، ۲۷. سهقز، ۲۸. بانه له باکور.

له سهردهمی فهزمانه وای ئهردهلان، بو ئاسانکاری کاروباری حکومهتی، ئەم بیست وههشت ناوچه دابهش کراوه بو ناوهندیك و ۱۸ ناوچه به مپییه:

ناوهههه: حهسهه ئاوا، ژاوهپو، کاو پروود، ئەمیر ئاوا

ههژده ناوچه که: ۱. سهقز، ۲. بانه، ۳. مەریوان، ۴. ئەورامان، کهمههه، پلنگان، ۵. لهۆن، ۶. جوانپو، پاوه، ۷. شادی ئاوا، پهوانسهه، ۸. بیلوار، سوپسوپ، ۹. ئیسفههه ئاوا، چاردۆلی، ۱۰. لهیلاق، ۱۱. حهسهه ئاوا، ۱۲. سارال، ۱۳. قهرهتوره، ۱۴. هوباتو، ۱۵. خوڕخوڕه، ۱۶. تیلهکو، ۱۷. کهرهفتو، ۱۸. کهلاترهمزان.

به مودواییانه ویلایهتی سنه بو ناوهندیك و ده حاکم نیشن دابهش کراوه و تا ئیستایش ئەم دابهشکردنه بهردهوامه، به مپییه:

ناوهههه: حهسهه ئاوا، ژاوهپو، کاو پروود، ئەمیر ئاوا، سوپسوپ، بیلوار.

ناوچه حاکم نشینهکان: ۱. سهقز، ۲. بانه، ۳. مەریوان، ۴. هه ورامان، کهمههه، پلنگان، ۵. لهۆن، ۶. جوانپو، پاوه، پهوانسهه، شادی ئاباد، ۷. ئیسفههه ئاوا، چاردۆلی، / لهیلاق، ۸. حهسهه ئاوا، سارال، هوباتو، قهرهتوره، ۹. تیلهکو، خوڕخوڕه، کهرهفتو، ۱۰. کهلاترهمزان، کوماسی.

عەشیرە و خێلەکانی سنە

کوردستانی ئەردەلان، چەندین خێل و عەشیرە تیڤایە و بەهەموویان دەلێن کورد و مسکینه‌کان بەگۆران ناو دەبەن. بەگشتی بویر و جەنگاوەر، خاوەنی تەفەنگی کانزای، ئەسپ و مایینی عەرەبین، وەک: ١. باباجانی، ٢. قوبادی، ٣. ئیمامی، ٤. ئیناخی، ٥. وەلەدبەییگی، ٦. تایشەیی، ٧. تەای جۆزی، ٨. قادر مەریوەیسی، ٩. ئیلەپووتی، ١٠. ساتیاری، ١١. کلۆکوگ، ١٢. زەردویی، ١٣. بیتیارموند، ١٤. کەمانگەر، ١٥. باشوکی، ١٦. چاردۆلی، ١٧. شیخ ئیسماعیلی، ١٨. زەند، ١٩. گیوەکەش، ٢٠. شامەنسوری، ٢١. مەحمود جبرائیلی، ٢٢. گەرگە، ٢٣. دەرەجی، ٢٤. پەرپیشەیی، ٢٥. تەمرتۆزەیی، ٢٦. سۆرسۆری، ٢٧. لەک، ٢٨. گەشکی، ٢٩. کۆیک، ٣٠. بەلیلوهند، ٣١. ئەحمەد زەینەل، ٣٢. کوماسی، ٣٣. وەرەزیار، ٣٤. گۆلباغی، ٣٥. مەندەمی، ٣٦. بۆرەکەیی، ٣٧. قال قالی، ٣٨. سەگۆەر، ٣٩. عەبدولپەرەحمان، ٤٠. لۆر و کلۆکەر، ٤١. لالەیی.

خێلی گۆلباغی هەشت تیرەن: مۆراد گۆرانی، قوهری، گاملی، کاکسۆهەندی، چۆخەرەشی، پیتاوەسەری، هەمزە، کەلکەنی.

مەندەمیەکان چوار تیرەن: تەری مۆرادی، عەلی مۆرادی، لۆلەرزێ و ناخەسۆری. وەرەزیار دوو لقن: وەرەزیاری زەڕینە و وەرەزیاری مەرەدەر. لەناو عەشیرە و خێلەکانی کوردستان تەنیا خێلی شیخ ئیسماعیلی، خێوەتەشین و گەرۆک بوون کە هاوشێوەی نەریتی کۆن کۆچ یانی گەرمین و کۆیستانیان دەکرد. ئەویش لەسالی ١٣٣٨ لەپۆزگاری فەرمانپەرەوایی میرزا عەلی مەممەد خانی شەریف ئەلدەولە، وەک هۆز و عەشیرەکانی دیکە ی کوردستان نیشتەجێ بوونیان هەڵبژارد. خێل و عەشیرەکانی دیکە ی کوردستان هەرچەند نیشتەجێ بوون بەلام گەرمین و کۆیستانیان هەیه و وەرزی هاوین بەهەوار ناو دەبەن. یانی یەلاق و لەکاتی زستان بۆ گۆند و ناوچەکانی خۆیان دەگەرێنەوه. لەهەوار، دەستەیه‌کیان خێوەتە نشینن. پەرەشمال و کەرپەر دروست دەکەن. داربەستێک کە بەعەرەبی عەریشە یا سابات و بەفارسی کازە ی پێدەلێن.

خێلی قوبادی و باباجانی کە لەجوانپۆ دەژین، هاوشێوەی کۆن کۆچەرین. زستان روودەکەنە سەرپۆلی زەهاو و هاوین دەگەرێنەوه بۆ ناوچەکانی جوانپۆ.

ژمارە ی دانیشتووانی سنە

لەگەڵ ئەوەی یاسای ئیستاتییستیک یانی سەرژمێری لەسنوری کوردستانی ئێرەلان باو نییە، بەلام لەبەر رووناکی ئەو زانیاری و گەشتە بەرەوامانەیی بۆ ناوچەکانی کوردستان ئەنجام داوە و لەکەسانی زانا پرسیارم کردووە، دەتوانین ژمارە ی دانیشتووانی کوردستانی ئێرەلان بەدەنیاپیەوه بەزیاتر لەدووسەد و پەنجا هەزار کەس بزانین. بیست و پێنج هەزار کەسیان دانیشتووی سنە و ئەوانە ی دیکە لەقەزا و ناحییەکانی دەورووبەر نیشتەجێن. بەزۆری سوونی مەزەب و شوێنکەوتە ی مەزەبی ئیمام شافعی و شیوازی ئەوان پەپرەوی لەتەریقەتی نەقشبەندی و قادرییە و باوەڕیکی زیندەپویانەیان بەشیخەکانی خویان هەیە. یانی بەختەوهری و بەدبەختی و هەژاری و ژیان و بژێوی و بەگشتی هەموو شتیکی خویان بەهێ پیر دەزانن کەهەمان شیخی تەریقەتە.

سوار و تەفەنگچی

لەکورد و گۆرانی ویلایهتی کوردستانی ئێرەلان، لەئێستادا شیمانە دەکریت بیست هەزار سوار و تەفەنگچی بۆ گۆرەپانی جەنگ نامادە بکریت بەلام لەکاتی پێویست، لەئەگەری نامادە کردنی تەفەنگ و جەبەخانە، زیاتر لەشەست هەزار سوار و تەفەنگچی، لەکوردستانی ئێرەلان نامادە دەبێت.

پووبارەکان

پووبارەکانی ئێرەلان فراوانە وەک بێنی نایە ی (جنات تجری من تحتها الانهار) سەبارەت بەکوردستانی ئێرەلان هاتۆتە خوار. پووبارەکان بریتین لە:

۱. پووباری قشلاقکە لەنیو فەرسەخی پۆژەهەلاتی سنە جیگیرە و لەباکوڕەوه بەرەو باشور دەپوات.
۲. پووباری کاوەپوود،
۳. پووباری پلنگان،
۴. پووباری گاران،
۵. پووباری سورکول،
۶. پووباری مەریوان،
۷. پووباری زەلان،
۸. پووباری بانە.
- ئەم هەشت پووبارە بەرەو باشوری پۆژناوای سنە دەپوون و دەرژێنە ناو پووباری بەغداد.
- شەش پووباری یەکەم جگە لەپووباری بانە، پووباری سیوان پێکدێنن.
۹. پووباری جقەتو،
۱۰. پووباری سەقز،
۱۱. پووباری خوێخوێ، ئەم سێ پووبارە دەرژێنە دەریاچە ی ورمی کە بەدەریاچە ی شورتسوجیش بەناویانگە.
۱۲. پووباری قەزەل وزان یا قەزەل ئەوزەن،
۱۳. پووباری کولە،
۱۴. پووباری تەرۆال،
۱۵. پووباری حاجی چا یانی ئەجی چا. ئەم چوار

پووباره دەرژینه دره‌یای مازەندەران، دره‌یای خەزەر. ١٦. پووباری پەوانسەری قەرەسو، ١٧. پووباری زەرپین جوب. ئەم دوو پووباره دەرژینه قەرەسوی کرماشان. زۆربە‌ی پووباره‌کانی سنە بە‌ناو زەوی و دەشتە فراوانە‌کاندا گوزەر دە‌کەن. بە‌داخە‌وه بە‌هۆی نە‌بوونی سە‌دی پینوست، بە‌گشتی ئەم ئاوانە کە‌لکیکی ئە‌وتۆیان بۆ دانیش‌تووانی ناوچە‌کە نییە.

سەرچاوه و جۆگه

سەرچاوه سروشتییە‌کان و جۆگه لیدراوه‌کان لە‌کوردستانی ئە‌ردە‌لان بە‌را‌ده‌یه‌کە ژماردنیان لە‌توانای ئیمە‌دا نییە. بە‌داخە‌وه بە‌هۆی نە‌بوونی زانست و زانیاری تە‌واو زۆربە‌ی ئە‌و ئاوانە بە‌فەرۆ دە‌روات و یە‌ک لە‌هە‌زاری بۆ زە‌وییه کشتوکالییە‌کان بە‌کار نا‌بریت.

چیا سەرەکییە‌کانی سنە

چیا گرنگ و سەرە‌کییە‌کانی سنە برییتن لە:

١. چیای ئاویەر: کە بە‌مانای ئاوی دۆ‌له چوونکە هە‌موو دۆ‌له‌کانی سەرچاوه‌ی ئاوی فراوانن. ئەم چیایە لە‌نیوان پۆژ‌ئاوا و باشوری سنە جی‌گیرە.

٢. چیای شا‌هۆ: لە‌باشوری شاری سنە بە‌دووری دوانزە فە‌رسە‌نگ جی‌گیرە. ناوی ئەم چیایە لە‌بە‌نە‌مادا شا کێ‌وه کە‌خە‌لک گۆ‌رانیان بە‌سە‌ردا هی‌ناوه و بۆ‌ته شا‌هۆ. چیایە‌کی درێ‌ژه و لە‌هەر ناوچە‌یه‌ک ناویکی هە‌یه. لە‌گوندی داریانی هە‌ورامان تا نی‌وان دە‌ربە‌ندی کرماشان بە‌شا‌هۆ ناسراوه. لە‌کرماشان پێ‌ی دە‌لێ‌ن پە‌راو و لە‌ناوچە‌کانی دیکە ناوی دیکە‌ی هە‌یه. چیای شا‌هۆ هە‌میشە بە‌فری پێ‌وه‌یه و لە‌زۆربە‌ی شوینە‌کانی چالی زۆر قوول، بە‌قوولایی چل تا پە‌نجا زەرە‌ی عە‌یه و لی‌وانلی‌وه لە‌بە‌فر. ئە‌و چالانە بە‌چالی نور بە‌ناوبانگن. چیای شا‌هۆ لە‌هاوین بە‌گول و ریحانە و چە‌ندین جۆر رو‌ه‌کی پزیشکی سە‌وز دە‌ییت. هە‌موو جۆ‌ره ئازە‌له کێ‌وییە‌کان لە‌م چیایە‌دا دە‌بین‌ریت. لە‌زۆربە‌ی بە‌شە‌کانی شوینە‌واری بورکان دە‌بین‌ریت. لی‌تره‌وه بۆ‌مان دە‌ردە‌کە‌ویت نورە‌کان (چالە قوولە‌کان) لە‌کۆ‌ندا شوینی بورکان بوون و سەرئە‌نجام سارد بوونە‌تە‌وه. خێ‌له‌کانی ئە‌و ناوچە لە‌هاویندا بارگە و بنە هە‌ل‌دە‌دن. داری بە‌رو و بادە‌م و ئەر‌جە‌ن و زۆربە‌ی دار جە‌نگە‌لییە‌کان لە‌م چیایە‌دا دە‌ست‌دە‌کە‌ویت.

٣. چیای کۆ‌سالان کە لە‌بە‌نە‌مادا کۆ‌سارانە. لە‌پشت گوندی پزاو جی‌گیرە، لە‌باشوری ناوچە‌کانی کە‌مەرە‌ی هە‌وارگە، زۆربە‌ی گوندە‌کانی لە‌دە‌وری ئە‌و چیایە.

۴. چیا ی پیر رۆسه م: یانی پیر رۆسته م، له هه ورمانی ته خته و به زه رده له یش به ناوبانگه. له شاره زوور کو تایی پیدیت.
۵. چیا ی میانه: میانه ناوی گوندیکه له هه شت فهرسه نگی شاری سنه. ئه م چیا یه په یوه سته به و گونده. گونده کانی نه سل و گو شخانی له داوینی باشوری چیا که جیگیرن. ئه گه ر تو پخانه ی لی بیت، ده توانیت گوندی زرا و به ناسانی له نا و بیات..
۶. چیا ی ئه بدالان: چیا یه که له جهوت فهرسه نگی باشوری سنه جیگیره، نزیک له سه رچی و دۆلاب. چیا یه کی پاک و دلگیره. له لوتکه که ی گو پری جهوت که س ده بینریت که به ئه بدالان به ناوبانگن. یانی ده رویشه گو شه گیره کان. ئه م چیا یه به ناوی ئه وان، به ناوبانگه. جو ریکی پیاز له م چیا یه دا ده بینریت که ئه گه ر له وی بخوریت، تامی پیاز ده دات و ئه گه ر بیانه ویت بو شوینیکی دیکه ی ببه ن، وشک ده بیت و ده بیته گیا یه کی ناخوش. له بهر ئه م هویه، ئه و پیازه بو ته په ند و ده لین: ((فلانه شت وه ک پیازی ئه بدالانه، ده خوریت، به لام نابریت)).
۷. چیا ی سولتان سه راج ئه لدین: له باشوری پۆژه له آتی شاره که جیگیره، به دووری پینج فهرسه نگ، له نیوان نه ران و موچش. له سه ر لوتکه که ی گو پریک ده بینریت که ده لین ده گه ریته وه بو سولتان سه راج ئه لدین. که میک له خوار لوتکه ی چیا که، سه راییکه که به سه راوی سه راندهر به ناوبانگه و شوینیکی دلگیره.
۸. چیا ی سولتان شو شه ری: چیا یه که به دووری سی فهرسه نگ له پۆژه له آتی شاره که جیگیره. له سه ر لوتکه که ی چالیک به قوولی چل زهرع ده بینریت که نیشانه یه بو ئه وه ی سه رده مانیک ئه م چیا یه بورکان بو وه و دواتر سارد بو ته وه و ماده بورکانییه کان که له چیا که هاتو نه ته دهر له بهر ئه وه ی هاوشیوه ی شو وشه بوون، رینگه که ی به شو وشه ری ناوبانگی دهر کردو وه یانی رینگه ی شو وشه.
۹. چیا ی مه یه مین: مه یه مین ناوی دوو گونده که پینان ده لین مه یه م. ئه م چیا یه له و په ری به رزی و درواری له و ناوچه یه جیگیره. شوینی دلگیری زۆره و له داوینی چیا که، کانیه ک ده بینریت که به شاپه سه ند ناسرا وه. کاتیک ناسرئه لدین شا هاتو ته سنه، خیه وتی سه لته نه تیای لای ئه و کانیه هه لدا وه. ناسرئه لدین شا وه سفی شوینه که و ناوچه که ی کردو وه و له وه به دوا، ئه و کانیه به شاپه سه ند ناوی دهر کردو وه. له پۆژه له آتی چیا که،

چارۆدلی و له باکوری ئیسفهندئاباد و له پۆژئاوای له یلاق و شاری سنه و له باشوری، ناوچه کانی کهلیایی جیگیره.

۱۰. چیاى شهیدا: به دوروی ههشت فهرسەنگ له باکوری پۆژمه لاتی شاره که جیگیره. له لوتکه کهی گومەزیک ده بینریت به ناوی شهیدا ناسراو به شهیدای نازدار که له وی به خاک سپێردراوه. سو بجان و هردی خانی فرمانبره وای کوردستان که باوه گهریتی ئەمان ئەلله خانه، به پینی وه سیهتی خوی له سهەر لوتکهی ئەو چیا به خاک سپێردراوه. جۆره کانی پوهک و ئازەلەکان بۆ راو، له م چیا به دا ده بینریت.

۱۱. چیاى تورپز خاتون: چیا به که به دوروی دوانزه فهرسەنگ له نیوان سارال و هوباتو، له باکوری پۆژئاوای شاره که جیگیره و ئارامگای که سیك له وی ده بینریت که بۆته سهیرانگای خەلکان. له ناوه کهی ده رده که ویت ئەو که سه ژنه و له دانیشتووانی ته ورپزه و شیمانه ده کریت ناوی تورپز بیت.

۱۲. چیاى خوسره و خان: چیا به کی به رزه له ناوچهی خو پخوپه که خوسره و خان، مامی خان ئەحمەد خانی ئەرده لآن، له زه مانی شا عه باس له لایه ن سلیمان خانی باوکی فرمانبره وایه تی خو پخوپه ی کردووه، زۆریه ی کاته کانی له و چیا به به سهەر بردووه و چیا که ناوی ئەوی به سه ره وه ماوه.

۱۳. چیاى چیه چه رمهک: له نیوان هوباتو و تیه کو جیگیره. له خواره وه تا لوتکهی چیا که فهرسه خیکه و زستان هاتو چۆ له و ناوچه به دژواره به لām هاوینان شوینیکی دلگیره.

۱۴. چیاى چل چه مه: له ناوچهی خو پخوپه جیگیره. به فارسی پینی ده لپن چهل چشمه. چیا به کی به رزه و پووباری جقه تو و پووباری خو پخوپه له م چیا به وه سه رچاوه ده گرن. به درپزایی سال به فری پیوهیه و چل سه رچاوه ی گهره ی هیه و له بهر بوونی سه رچاوه کان، به و ناوه ناسراوه.

۱۵. چیاى گاران: چیا به که به رزه به دوروی دوانزه فهرسەنگ له پۆژئاوای شاره که که رپنگه ی شاری مه ریوان به ویدا تیده په ریت. گهرده نه ی گاران به ناوبانگه. ئەم چیا به جگه له داری وهن و ماز و بهر، ریواسی زۆری لی به رهه م دیت.

۱۶. چیاى کهلی خان: چیا به که له نیوان سه قز و بانه. له پۆژئاوا به ره و پۆژمه لات درپژ بۆته وه. به رده وام سه ره سه وه. پووباری سه قز و پووباری بانه، له م چیا به وه ده ست پیده که ن.

۱۷. چپای نه که رۆز: له باشوری پۆژناوای شاری سه قز جیگیره و په یوه سته به سنوری خاکی بانه. له روانگهی ئاو و گیا، چپایه کی بی وینهیه.

مزگه و تهکانی سنه

له شار و گوندهکانی ده و روبه و قهزاکانی سه به سنه، زیاتر له ههزار و پینسه د مزگه و تمان هیه و نویژی تیا ده خویندریت. ژمارهی مزگه و تهکانی شار بریتین له:

۱. مزگه و تی حاجی شیخ محممه د باقر، ۲. مزگه و تی نه در محممه د بهگ، ۳. مزگه و تی نایب شوکرولله، ۴. مزگه و تی قوله، ۵. مزگه و تی سارم نیزام، ۶. مزگه و تی حبیب الله مهلا وهیسی، ۷. مزگه و تی شیخ بابا، ۸. مزگه و تی دایکی وهزیر، ۹. مزگه و تی شه ریعه تمه دار، ۱۰. ئیمام زاده پیر عومهر، ۱۱. مزگه و تی مهلا جهلال (دوودهرگا)، ۱۲. مزگه و تی والی، ۱۳. مزگه و تی حاجی علی، ۱۴. مزگه و تی شاتر نه بولحه سهن، ۱۵. مزگه و تی عه بدولله کۆهزاد، ۱۶. مزگه و تی مهلا شه مسهو، ۱۷. مزگه و تی رهشید قهله بهگی، ۱۸. مزگه و تی محممه د کهریم داداش، ۱۹. مزگه و تی داروغه، ۲۰. مزگه و تی حاجی عه بدولکه ریم، ۲۱. مزگه و تی میرزا کهریم، ۲۲. مزگه و تی کهریم ناغا، ۲۳. مزگه و تی حاجی ئیسماعیل، ۲۴. مزگه و تی مهلا سهلیم، ۲۵. مزگه و تی حاجی نه ولی، ۲۶. مزگه و تی حاجی محممه د (چوارباغ)، ۲۷. مزگه و تی شیخ محممه د نه سیم، ۲۸. مزگه و تی مهلا محممه د شه فیع، ۲۹. مزگه و تی نه سیری دیوان، ۳۰. مزگه و تی شه مس نه ل حاجیه، ۳۱. مزگه و تی هاجر خاتون، ۳۲. مزگه و تی میرزا زهین نه لعاب دین، ۳۳. مزگه و تی پهری نه سا خاتون، ۳۴. مزگه و تی حاجی نه حممه د بهگ، ۳۵. مزگه و تی خورشید له ق خاتون، ۳۶. مزگه و تی عه بدولله بهگ، ۳۷. مزگه و تی فاروقیه، ۳۸. مزگه و تی تاقه گهره، ۳۹. مزگه و تی وهزیر، ۴۰. مزگه و تی موخته مید، ۴۱. خانه قای حاجی سه یید ئیبراهیم، ۴۲. مزگه و تی دار نه لسه لام، ۴۳. مزگه و تی شیخ سه لیم، ۴۴. مزگه و تی میرزا فه رج الله، ۴۵. مزگه و تی نه مین، ۴۶. مزگه و تی مهلا قاسم، ۴۷. مزگه و تی بابای نه قشبه ند، ۴۸. مزگه و تی حاجی نه بولحه سهن، ۴۹. مزگه و تی حاجی فه تحوله، ۵۰. مزگه و تی حاجی سه یید مسته فا، ۵۱. مزگه و تی میرزا عه بدولله، ۵۲. مزگه و تی دار نه لئیحسان.

مزگهوتی دارنه لئیسحان

مزگهوتی دارنه لئیسحان که به مزگهوتی جامع (گهوره) ناسراوه، له بیناکانی خوالیخو شېبوو. ئەمان الله خانی گهورهیه. مزگهوتیکی رازاوه و پتهوه. دەرگا و دیوارهکانی کاشیکارییه. له سەر بیست و چوار ستونی بهردین بنیاتنراوه و سی و پینج گومهزی ههیه. دوو ئه یوانی زۆر گه وهی ههیه. یهکیان لای قیبله و ئهوی دیکهیان له پۆژه لاتی مزگهوته کهیه. دوو بهشی قورئان له سەر که تیبهکانی دهوری مزگهوته که و ئه یوانه که و دهوری ستونهکان به خهتیکی جوان نووسراوه تهوه. میرزا محهمهد سادقی ئیسفه هانی، قه سیدهیهکی بۆ تهواو بوونی مزگهوته که هونیوه تهوه که ههر دیریکی، میژووی تهواو بوونی بینای مزگهوته کهیه و له سەر بهردی مه پمه پری ئه یوان، پوهو قیبله، به خهتی نهسته علیق نووسراوه تهوه و خوالیخو شېبوو. میرزا فتح الله خورهمی کوردستانی، قه سیدهیهکی له بهر اهر ئه وهدا و تووه و دیری یه که می ههر بهیتیکی، میژووی ده سپیکردنی بینای مزگهوته که و دیری دووه می میژووی کوتایی هاتنی بینای مزگهوته کهیه. ئەم قه سیدهیش له سەر که تیبه ی بهردی مه پمه پری ئه یوانی پۆژه لات نووسراوه. خورهم کوردستانی هه موو هونه رهکانی شیعی به کار بردووه. خهتی نهسته علیق و نوسخی ئەم که تیبا نه یادگاری خوالیخو شېبوو شیخ حه سه ن، نه وهی خوالیخو شېبوو شیخ عه بدولمؤئمینی دووه مه که مامی شیخ عه بدولمؤئمینی باوکی نووسه ری ئەم کتیبه یه. حه وشى ئیستای مزگهوته، حه وشى قوتابخانه یه که که دوانزه حوجره و دوو باله خانه ی هه یه. خوالیخو شېبوو ویسوویه تی حه وشى ئه یوانه که پوهو قیبله بنیات بنیت به لام به ئاواته که ی نه گه یشتووه. هه موو بهرده مه پمه پرهکانی ئەم مزگهوته و قه لای حکومه تی و گه رماوهکانی شار و زۆربه ی بیناکانی دیکه، له گوندی قه سلانه وه هاتووه و کانه که له وییه به لام ئیستا خۆلیان به سه ردا کردووه و دایانپۆشیوه. ئەو حه وزه ی له ناو حه وشى قوتابخانه که دایه، له هه شت تاشه بهرد دروستکراوه، پانییه که ی دوو تیکه، دیرییه که ی دوو تیکه و تا قوولای حه وزه که پۆشتوته خوار. گوندی ناخلیچیان که له یه ک فهرسه خی باکوری شاره که جیگیره، له گه ل چهند باخیک وه قفی ناوه دان کردنه وهی مزگهوته که و بریوی فه قیکان و مامۆستاکان و میجیوری مزگهوته که کراوه به لام به داخه وه داها تی ئەو گوند و باخانه، بۆ خوشگوزه رانی که سانی دیکه به کار ده بریت و گرنگی به بار دۆخی مزگهوته که و مامۆستا و

فه قێکان نادریت و دەرگا و دیواری مزگه‌وته‌که ورده ورده خراپ ده‌بیست و ده‌روخت. گولده‌سته‌کانی ئەم مزگه‌وته‌که خراپ بێوو، له‌زه‌مانی حکومه‌تی موزه‌فه‌رخان، سه‌رداری فه‌رمانه‌وه‌ا، به‌هه‌ول و ماندوو بوونی ئەو و من (نووسه‌ر) و ده‌سته‌یه‌کی دیکه له‌دانیه‌شتوونی شاره‌که، له‌جیاتی دوو گولده‌سته‌ی پێشوو، دوو گولده‌سته‌ی دیکه‌مان دروستکرد و ئەم پارچه‌ شیعره‌م وه‌ک یادگاری ئەو کاته نووسی:

((چو شد بنیاد این مسجد، ز جور چرخ آشفته

دل مجموع ملت شد گرفتار پریشانی

مظفرخان سردار انتصار، آن مظهر رافت

رسید از بهر تعمیرش ز تأییدات ربانی

ز یمن همت نیکان و اقدامات این والی

اساس دار الاحسان یافت رونق، نویت ثانی

مثال سرو برجسته، بر این مسجد دو گلدسته

که از رفعت همی سایند، سر بر عرش رحمانی

برای حفظ این مسجد، نمایند این دو گلدسته

به جای شه پر طاووس، روز و شب مگس رانی

بر این گلدسته‌ها بهر ندای مسلمین هر دم

بلال آسا موذن گشته سرگرم خوش الحانی

بگفتا آیت اله از برای سال تاریخ اش

دلا بنیوش زین گلدسته گلبانگ مسلمانی (((۱۳۴۲)

داهاتی زه‌ویییه وه‌قفه‌کانی ئەم مزگه‌وته، سالانه ده‌بیته زیاتر له‌هه‌زار تمه‌نی ئەم‌پوویی به‌لام یه‌ک له‌سه‌ه‌ر سیی بو مزگه‌وته‌که ته‌رخان نا‌کرنیت و بی ویزدانانه خه‌رجی خوشگوزه‌رانی خۆیانی ده‌که‌ن و گرنگی به‌پروخانی مزگه‌وته‌که ناده‌ن.

ئه‌مان الله خانی فه‌رمانه‌وه‌ا، بو بێنای ئەم مزگه‌وته و قه‌لای حکومه‌تی و بیناکانی دیکه‌ی خۆی، له‌ئیسفه‌هانه‌وه ئه‌ندازیاری و وه‌ستای کاشی و به‌ردتاش و دارتاشی هێناوه.

ته‌نانه‌ت شاعیری له‌ئیسفه‌هانه‌وه بانگێشت کردووه و دواي ئەوه‌ی بێنای مزگه‌وته‌که کو‌تایی هاتووه، قه‌سیده‌ی ناتقی ئیسفه‌هانی له‌ئهیوانی مزگه‌وته‌که ده‌نووسرنیت.

میرزا فەتحوڵلەهێ خوڤەمی کوردستانیش لەناو دەستەئە بیسەرەن بۆ بیستنی قەسیدەکەئە ناتیقی ئیسفەهانێ دەروات. دواي گەرانەوہ بۆ مائە ھەزارانەکەئە خوئی، قەسیدەیکە دەنووسیت و بۆ فەرمانرەوای دەنیریت. والی قەسیدەکەئە نیشانی ناتیقی ئیسفەهانێ دەدات. کاتیئە شاعیرە سەیری قەسیدەکە دەکات، ھەست بەزمان پاراوی و ھونەرەکانی شیئەری خوڤەمی کوردستانی دەکات و بەفەرمانرەوای دەلیت: لەگەڵ بوونی شاعیریکی بەتوانای وەک خوڤەمی کوردستانی، بانگیشتکردنی من بێ ھۆ بووہ. بەراستی ھونەری شیئەری ئەو زۆر جوانتر و باشتر لەھونەری شیئەری منە و شیاوہ قەسیدەکەئە ئەو لەسەر دیواری ئەم مزگەوتە بنوسریت. فەرمانرەوای فەرمان دەدات، قەسیدەئە خوڤەمی کوردستانی لەسەر دیواری مزگەوتەکە بنوسن و چیت ناتیق ھیچی نەوتووہ و دواي دوو سێ پوژ مۆلتی گەرانەوہئە پیدەدریت و فەرمانرەوای گرنگی بەخوڤەمی کوردستانی دەدات.

ھەرکەس سەیری ئەو دوو قەسیدەئە بکات، دەستبەجێ پینگە و جینگە و ھۆشی و توانایی کورد لە خەلکانی دیکەئە بۆ دەردەکەوتیت بەلام بەداخوہ پشتیوانیان نییە و بەپێچەوانەوہ دەستی ھونەرکوژی، بەردەوام زەرەر و زیانیان لیدەدات.

ئەم ھۆنراوہئە خواریوہ لەخوالیخۆشبوو شیئە بیئابانگ، باوکی کاک ئەحمەد، باوکی شیئە سەعید باوکی شیئە مەحمود (مەلیکی کوردستان) ھە کە لەئەیان قیبلە نووسراوہ:

((تعالوا وانظر و ايا قوم هذا الجامع العالي

به للبال تفریح و تفریح للبال

مقام طیب ذو نزھە یزھو بترئین

و احکام و ترصیص علی الاف امثال

فصلوا فیه و اقلوا فیه قرانا و ازکارا

جماعات و افذا اذا بأبکار و آصال

بناه الخان عالی الجاه قرم ضیغم الھیجا

امان الله وھاب العطایا بأذل المال

محب الساده الاشراف و الاجبار مولیھم

من الخیرات ما فیه لھم اصلاح احوال

الافاد عواله طرا باقبال و اجلال

و افلاح و اصلاح و انجاح لامال

و لما قيل ارخ عام تكميل البنا قلنا

لجدا فلاح الوالى بهذا الجامع العالى ((١٢٢٩)

ئیمامزاده پیرعومەر

سەبارەت بەرەچەلەکی ئەم ئیمامزادە بۆچوونەکان جیاوازه. دەستەبەك دەلێن كۆری عەلی كۆری ئەبی تالیبە و دەستەبەك دەلێن: عومەر كۆری یەحیا كۆری زی ئەلدەمە (حسەین) كۆری زەیدی شەهید كۆری سەهید سەجاد عەلی ئاوەراست ناسراو بەزەین ئەلعبەدین كۆری ئیمام حسەین كۆری عەلی كۆری ئەبی تالیبە.

ئەم گێڕانەوێهە لەپراستییهوە نزیکترە. دەلێن: پیرمحەممەد کەلای پۆژەهلای شاره‌که به‌خاک سپێردراوە كۆری ئەم پیر عومەرە. لەسالی ١٠٤٠ کۆچی، سلیمان خانی ئەردەلان كۆری میر عەلەم ئەلەدین لەسەر گۆری پیرعومەر گومەزێکی دروستکردووە، لەسالی ١١١٦ حەسن عەلی خان كۆری ئیعتیماد ئەلدەولە کەفرمانەرەوای کوردستان بوو، ئەو گومەزە و ئێران کردووە و دواتر خانە پاشای بابان، گومەز و حەوشیکی بچووی بۆ دروستکردووە و غولام شا خان فراوانی کردووە. لەسالی ١٢٩٧ کۆچی، میرزا سادق خانی مستەوفی باشی کوردستان، ئەوێ میرزا محەممەد پەزای وەزیر، ئاوەدانێ کردۆتەو و حەوشەکە و بچووک و شەش حوجرە هەبوو، گەورە کردووە و دە حوجرە تیا دروستکردووە. لەسالی ١٣٠٦ کۆچی، ئیبراھیم خانی نیرام ئەلدەولە، فەرمانەرەوای کوردستان، جاریکی دیکە نۆژەنی کردۆتەو و ئاوێنە و ئاوە گومەزەکان دانائە.

مەزگەوتی والی

یەکیکی دیکە لەمەزگەوتەکانی سەنە مەزگەوتی والییە کە بەدارنەلێمان ناسراوە. خوالیخۆشبوو ئەمان الله خانی دوو (غولام شا خان) ناسراو بەزیا ئەلەلەك لەسالی ١٢٦٨ بنیاتیناوە، هەیانیکێ گەورە هەیه کەرووی کردۆتە پۆژەهلای، سێ بالەخانە و دوانزە حوجرە هەیه. گوندی خەلیفە تەرخان، مەزگەوتی حاجی ئاوا و باخیک لەمەیا بروانی وەقفی ئەم مەزگەوتە کردووە. جۆگەیه‌کی تاییەتی بۆ لێداوە. خوالیخۆشبوو ئەم مەزگەوتە بۆ میرزا کەریم خان، سەرسیلسیلە شێخەکان بنیاتناوە تا ئەو بێنیتە شاری سەنە و لەم

شاره‌دا سهرقانی رینوینی کردنی خه‌لکان بی‌ت. دانیش‌تووانی شار له‌سالی ۱۲۷۱ دژی فره‌مان‌ره‌وا شو‌پ‌ش‌یان کردووه و جه‌نگی کاروان‌س‌ه‌را پرویداوه. له‌و میژووه به‌دواوه فره‌مان‌ره‌وا له‌ته‌واو کردنی مزگه‌وته‌که دلسارد بوته‌وه و به‌وشیوه به‌جیتی هیش‌تووه. له‌سالی ۱۲۴۷ کۆچی، به‌فرمانی نه‌میر عه‌بدولله خانی ته‌هماسبی، شه‌قامی شاره‌که له‌باکوره‌وه بو باشور ده‌ستی پیکردووه و حه‌وش و حه‌وزی مزگه‌وته‌که که‌وتوته سهر پینگه‌ی شه‌قامه‌که و به‌شیکی سهره‌کی بوته شه‌قام. له‌به‌را به‌ر نه‌وه، محهممه‌د باقر خان، که‌سهرۆکی شاره‌وانی نه‌و سهرده‌مه بووه، هه‌یوان و مزگه‌وته‌که‌ی نوژن کردوته‌وه و حه‌وزیکی بچووی له‌به‌رده‌م هه‌یوانه‌که‌دا دروست کردووه. دوو سی‌ حو‌جره‌ی بو فه‌قی‌کان دروست‌کردووه و به‌پرووی شه‌قامه‌که‌دا دیواریکی به‌رز کردوته‌وه.

مزگه‌وتی هاجه‌رخاتون

هاجه‌رخاتون خوشکی ئیمامی دووه‌م عه‌لی په‌زا، کوپی ئیمام موسای کازم کوپی ئیمام جه‌عفهری سادق کوپی ئیمام محهممه‌د باقر کوپی سه‌یید سه‌جاد ئیمام زه‌ین نه‌لعابدین کوپی ئیمام حسه‌ینه که له‌م ناوچه‌یه به‌خاک سپێرداوه. لای گۆره‌که‌ی نه‌و، یه‌عقوب ناویک مزگه‌وتیکی بنیاتناوه و به‌ناوی هاجه‌رخاتون ناوی ده‌رکردووه. خوالی‌خوشبوو حاجی شیخ شوکرولله باوکی حاجی شیخ عه‌بدولله مزگه‌وته‌که‌ی به‌ته‌واوی نوژن کردوته‌وه. نه‌م مزگه‌وته به‌هۆی نزیکی له‌گۆری نه‌و خاتوونه تا ده‌رکه‌وتنی په‌هله‌وییه‌کان جینگه‌ی نه‌رز و پارانه‌وه‌ی خه‌لکان بووه و خه‌لکان له‌ده‌ست‌دریژی و سته‌می فره‌مان‌ره‌واکان په‌نایان بو بردووه. گوندی ساتیله که له‌نزیك پروباری شاره‌که‌یه، شه‌ره‌ف نه‌مولک (عه‌لی نه‌کبه‌ر) خان به‌خوالی‌خوشبوو حاجی شوکرولله‌ی به‌خشیه‌وه تا داهاته‌که‌ی بو دابین کردنی نیازه‌کانی مزگه‌وته‌که و بزنیوی حاجی شیخ ته‌رخان بکری‌ت. چه‌ندین پارچه زه‌وی و باخیش له‌ناوچه جیاوازه‌کان وه‌قفی نه‌و مزگه‌وته کراوه و داهاته‌که‌ی به‌ته‌واوی بو مزگه‌وته‌که خه‌رج ده‌کری‌ت.

قوتابخانه

له‌شاری سنه‌دا ته‌نیا دوو قوتابخانه بوونی بووه. نه‌حه‌مدیه و ئیتیحاد، نه‌ویش قوتابخانه نه‌بوو به‌لکو شوینی سیاسه‌تی دیموکرات و سۆشیاله‌کان بووه که له‌کاتی جه‌نگی نه‌م حیزبانه، نه‌م دوو قوتابخانه دژی یه‌کدی، دروشمیان به‌رز کردوته‌وه و ده‌سته‌به‌ندی حیزبه‌کان له‌م دوو قوتابخانه‌وه ده‌ستی‌پیکردووه و گه‌نده‌لی به‌سه‌ر نه‌م دوو قوتابخانه‌دا

زالبووه. تا سه ره تا کانی ده ره که وتنی ده وله تی په هله وی، ئەم دوو قوتابخانه که میك بارودوخیان باشتر بووه، قوتابخانه ی ئەحمەدییه ناوه که ی بو شاپور گۆرا و چه ندین قوتابخانه ی دیکه ی له شاری سنه و ناوچه کانی سه ره به سنه دروستکران. هه نوو که له شاری سنه و شاره کانی نزیکه ی بیست قوتابخانه ی ده وله تی کراوه ته وه. له شاری چوارباب، قوتابخانه ی ئیتیصاد له ناوچه ی نیوان قه لا، قوتابخانه ی شاپور له ناوچه ی ریزه خار، قوتابخانه ی مومتازییه له گه ره کی جه نه ت، قوتابخانه ی نه سوان له ناوه راستی شار و له چه ند شوینیکی دیکه قوتابخانه بو منالی دانیشتیوانی شاره که و مسکینه کانی گونده کان، دامه زراوه که بریتین له: قوتابخانه ی تای، قوتابخانه ی ره مشت، قوتابخانه ی سه را به قحه ت، قوتابخانه ی دیه گولان، قوتابخانه ی دیوانده ره، قوتابخانه ی سه قز، قوتابخانه ی بانه، قوتابخانه ی مه ریوان، قوتابخانه ی ره زاو، قوتابخانه ی بیساران، قوتابخانه ی کامیاران، قوتابخانه ی جوانرۆ که بریاره دوو قوتابخانه ی دیکه ی له پاوه و نه وسو دروست بکرنیت. قوتابخانه یه کی ناوه ندی له شاره که دا هه یه به لام به ره و نه مان ده روات. مه سیحیه کانی ش قوتابخانه یه کیان هه یه که به قوتابخانه ی په هله وی ناسراوه. قوتابخانه ی نالیانسیش له گه ره کی که لیمیه کانه که له ژیر ده سه لاتی ده وله تی ئیران به رپوه ده بریت.

بارودوخی مه عریفه و که سانی مه عریفی کوردستان تا راده یه که سه رنجراکیشه چوونکه که سانی چینی یه که م که له ترۆپکی کۆمه لگادان و ده سه لاتی کوردستان له دهستی نه واندایه، نه خوینده وار و هه یچ به هره یه کی زانستی و نه ده بییان نییه. به مینییه دژی مه عریفه و پیشکه وتن و ناخوازن کوپه کانی کۆمه لگا پیش خویان بکه ونه وه. له بهر نه مه به رده وام زانست به دژی دین و ئیسلامیه ت ده ناسیتن و به چه ندین بیانووی جوړاوجۆر، له مپه ر له رینگه ی خویندن و پیشکه وتن دروست ده که ن بی ناگا له وه ی پوژگار دژی بوچوون و بیرکردنه وه ی نه وانه و میژووی کردار و ناکاری نه وان تۆمار ده کات تا له کاتی خۆیدا تۆله یان لی بستینیته وه.

سه قز

سه قز یه کیك له شاره گرنگه کانی کوردستانه. به دووری ۲۴ فهرسه نگ له باکوری پوژناوای شاری سنه جیگیره. قه زایه که و پینچ ناحیه و ۳۶۰ گوندی هه یه. ناوی ناحیه کهان بریتییه له: ۱. میره دی، ۲. سه رشوو، ۳. کهنده لان، ۴. کهل ته په، ۵. نه زن سه قل

سنوره‌که‌ی له‌باکوره‌وه به‌سابلاخ کۆتایی دیت و له‌پۆژئاوا ده‌گاته‌بانه و شلیڕ، له‌باشوره‌وه به‌تیه‌کو و له‌پۆژه‌لاته‌وه به‌خاکی نه‌فشار. ژماره‌ی دانیش‌توانی قه‌زاکه زیاتر له‌پینچ هه‌زار که‌سه. هه‌موویان سوونی و شافعی مه‌زه‌بن. هه‌زار و پینسه‌د بنه‌ماله‌ی تیا ده‌ژیت. پووباریکی گه‌وره له‌بیست هه‌نگاوی قه‌زاکه به‌ره‌و باکور ده‌روات. له‌که‌لی خانه‌وه سه‌رچاوه ده‌گریت و به‌ره‌و میره‌دی ده‌روات و له‌ویوه ده‌رژیته‌ ناو پووباری جقه‌تو. له‌سه‌ر ئهم پووباره پردیک له‌دار هه‌لبه‌ستراوه. سی گه‌رماوی تێدایه. یه‌کیک له‌گه‌رماوه‌کان له‌سه‌ر ده‌ستی وه‌ستا سالح له‌دانیش‌توانی سه‌قز به‌م دوا‌ییانه دروستکراوه و له‌دوو گه‌رماوه‌که‌ی دیکه باشته. ده‌ مزگه‌وتی هه‌یه و یه‌کیان مزگه‌وتی گه‌وره‌یه که‌بیناکی کۆنه. مه‌جید خانی فه‌رمانه‌روای ئهو شاره، به‌م دوا‌ییانه نۆژه‌نی کردۆته‌وه. بازار و کاروانسه‌رایه‌کی گه‌وره‌ی هه‌یه. بینای حکومه‌تی گه‌وره و مه‌زنه. پووباری جقه‌تو به‌ناوه‌پراستی خاکی سه‌قز تێده‌په‌ریت. زه‌وییه‌کانی سه‌قز به‌زۆری له‌سه‌رچاوه یا پووباره‌کان تیاو ده‌بن. باخی فراوان له‌سه‌قزدا ده‌بینریت. چاندنی توتون له‌و شاره‌دا به‌زۆری ده‌بینریت و به‌ره‌می هه‌ناردی ئهو شاره توتن و کشمیشه. جو‌ره‌کانی دانه‌ویلنه و میوه‌کان و به‌ره‌مه‌ هاوینییه‌کان و زستانییه‌کان له‌و شاره به‌ره‌م دیت. هه‌موو جو‌ره‌کانی ناژه‌لی کیوی و مالی که‌پیشتر نا‌ماژه‌مان پێدا، له‌و ناوچه‌یه‌دا ده‌بینریت. هه‌رچی نازناو له‌سێدا هه‌یه وه‌ک حوجه‌تئه‌لئیسلام، شیخ‌ولئیسلام، مه‌زه‌ره‌ئه‌لئیسلام، ئه‌مین ئه‌لئیسلام، شیخ‌ولمه‌شایخ، سه‌درولعوله‌ما، فه‌خرولعوله‌ما و هتد... له‌سه‌قزیشدا هه‌یه. مالیاتی سه‌قز ٦٣٠٥ ته‌مه‌نه.

بانه

یه‌کیکی دیکه له‌شاره گرنه‌گه‌کانی کوردستان، شاری بانه‌یه. به‌دووری ٢٤ فه‌رسه‌نگ له‌پۆژئاوای شاری سنه جیگیره. نۆ ناحیه‌ی هه‌یه که‌بریتین له: ١. کیوه‌پۆ، ٢. ده‌شته‌تال، ٣. نه‌شیر، ٤. شوێ و ساوان، ٥. به‌لوه و بنه‌خوی، ٦. بۆین و بزێ، ٧. نه‌نۆر، ٨. پشت ئاربه‌با، ٩. تازان. ده‌سه‌لاتی ئهم ناحیانه له‌ده‌ستی سه‌روکی ناحیه‌کاندایه. درێژییه‌که‌ی له‌هه‌نگه‌ژال، سنوری شلیڕ تا هواز و عه‌مره که به‌سه‌رده‌شت کۆتایی دیت، ده‌ فه‌رسه‌نگه. پانییه‌که‌ی له‌که‌لیخان تا چیا‌ی سوری شیوه‌که‌ل، ٨ فه‌رسه‌نگه.

سنوری بانه له‌پۆژه‌لاته‌وه: خوڤخوڤه، له‌باکوره‌وه: سه‌قز و موکری، له‌پۆژئاوا، سه‌رده‌شت، له‌باشوره‌وه، به‌شلیڕ و قزله‌ج کۆتایی دیت. پووباری شار له‌که‌لیخانه‌وه سه‌رچاوه ده‌گریت و

دەپژێتە ناو پوووباری کەلات لەسنوری تورکیا، زەوییه‌کانی بانه بەزۆری لەجەنگەل و چیا و بەردەلان پیکهاتوو، دەشتی و زەوی پان و بەریخی کەمە. کشتوکال لەوشارە بەزۆری بەناوی سەرچاوە سروشتییەکانە. توتنی بانه یەکیک لەهەناردە گرنگەکانی کوردستانە کەسالانە لانی کەم ۵ هەزار بار توتن بۆ دەرەو هەناردە دەکرێت.

هەنار، تری، جۆ، گەنم، گەنمەشامی، هەرزن، ماشی بەئەندازەی دابین کردنی نیازی دانیشتوانەکەی هەیە. جۆرەکانی دانەویڵە کینوی و دەشتییەکان لەو شارەدا دەبینرێت. فەرمانڕەواکانی ئەو شارە بەسولتان ناو دەبن لەبەر ئەوەی دەولەتی عوسمانی نازناوی پاشای بەفەرمانڕەوای سنوورییه‌کانی بەخشیوه.

نادریش وەک پەچەکرداریک فەرمانڕەوا سنوورییه‌کانی خۆی لەبانه و هەورامان بەسان ناو بردوو کەکورتکراوەی سولتانە. لەژمارە و بەلگەنامەکان هەمان سولتان دەنوسرێت. پۆژانە لەکاتی ناوا بوونی هەتاو بەفەرمانی ئەو پاشایە، شەپپور لێدەدەن.

بانه قەزایەک و دووسەد ئاوەدانی هەیە. دانیشتوانی قەزاکە زیاتر لەسی هەزار کەسە. کۆی ژمارەی دانیشتوانی سەر بەو شارە دەگاتە چل هەزار کەس. هەموویان سوونی و شافعی مەزھەبن. دانیشتوانی شارەکە لەبەرھەمە جیاوازه جەنگەلییه‌کان سوود دەبینن. لەقەزای بانه گەرمایک و هەشت مزگەوت دەبینرێت. مزگەوتی جامیعی شارەکە گەورەیه و پۆژانی هەینی خەلک بەگشتی لەو مزگەوتەدا نوێژ دەخوینن. مالیاتی ئەو شارە ۵۶۰۰ تەمەنە.

سی کاروانسەرا لەقەزای بانه‌دا هەیە کە لەکاتی گەیشتنی مازو لەهەر لایەک، بازرگانە گەروەکان بۆ بازرگانی کردن بەمازو پوودەکەنە ئەو شارە.

یەکیک لەنیعمەتە سروشتییەکانی کوردستان، جەنگەلەکان و دارستانەکانە کە لەگەردەنە کەلیخانەو دەستپێدەکات. بەدریژایی چوار فەرسەنگ تا ناوچەکانی باشوری کوردستان و سنوری کرماشان، چیاکانی قەزای بانه، مەریوان، هەورامان، لەۆن، جوانپۆ، پەوانسەر، سورسور، کاوڕوود، ژاوەپۆ، هەمووی بەجەنگەل و دارەکانی وەک مازوو، بەپۆ، وەن (چاتلانقوش) داپۆشراوە. بەداخووە لەبەر ئەزانی دانیشتووان و گرنگی پێنەدانی وەزارەتە پەيوەندیدارەکان، ناوچەکانی ئەم بەرھەمە سروشتییە بۆتە شوینی بەدبەختی و ئەزانی و بەردەوام لەلایەن تەور و تەشوی و داسی دانیشتوانەو هەپەشە لێدەکرێت کەبۆ دابین کردنی دار و سووتەمەنی یا نامادە کردنی زەوی کشتوکالی، بەبرینەوہیان سەرقالن. دارە

گهنج و پیرهکان دهبرنهوه و لهم پروانگهوه سالانه زهره و زیانیکی زور له سامانی نیشتمانی دهبریت چوونکه نهگه بهشیوهیهکی ریکوپیک و زانستی کهلکی لیوهبرگیریت، سالانه داهاتیکی زور بهدهولت دهبریت و مالیاتی دانیشتوان زیاد دهکات و سووته مهنی و خهلوز و داریش بهشیوهیهکی ناسانتر دهستدهکویت.

زهویهکان و چیاکانی پوژناوا و باشوری کوردستان هه موویان شیاوی جهنگه و کردن بهدارستانیکی چروپرن که لهوشوینانهی دارهکانیان بریوهتهوه دهتوانریت دووباره داری لی بنیژن یا تووی لی بجینن.

میوه و بهرهمی نهه جهنگه لانه، بهرووی شیرین و تال، مازوو، کشمیش و قهزوان و ههرمی کیویله و گویر و بادهمی تال و هاله بالوک و که لهکاتی گرانسی و وشکه سالی دانیشتوانی نهه ناوچه بههویانهوه خویان لهچنگی برسیهتی پزگار دهکن.

داری مازوو بی نهوهی دهستی مروه لهچاندنی دهوړیکی هه بیت، پانزه جوړه بهرهمی ههیه:

۱. مازوو، ۲. برا مازوو، ۳. بهرو، ۴. دهنوک (کشمیشی کاولیان)، ۵. سیچکه، ۶. خرنوک، ۷. کهلکاف، ۸. کهله شینکه، ۹. هه مزه بهگی، ۱۰. تسقل، ۱۱. کول، ۱۲. پانکه، ۱۳. قرکه، ۱۴. پوزه خوگه، ۱۵. قرژاله. دهستهیهک قسکهیش بهم پیرسته زیاد دهکن و دهلین جیاوازه له تسقل.

گهزویش کهیهکی لهه نارد هه رکییهکانی کوردستانه، شیریهیه که سالانه لهههوا هاوشیوهی شهونم لههه رگه لا و بهرگی دارهکانی نهه جهنگه له کۆده بیتتهوه. دهلینی نایهی (وانزلنا علیکم المن و السلوی) بو دانیشتوانی نهه شاره هاتۆته خوار. هه رسال که بههه رکهی خوش بیت، گهزوی زیاتر بهرهم دیت و هه رسال کهههوا وشک بیت، گهزۆ که متره.

سهقر (بنیشت) که نهه مرو له دنیا ی پیشه سازی جیگهیهکی بوخوی کردۆتهوه، شیرهی داری وهه. چاتلانقوش (قهزوان) که له جهنگه لهکانی بانه، مهرویوان، هه ورامان و جوانرۆ فراوانه، نهگه بهشیوهیهکی زانستی بهرهمی بینن، سالانه بره پارهیهکی زور دهست دانیشتوان دهکویت. جوړهکانی روهک و گیا بوخۆشهکان و پزیشکییهکان لهه ناوچهیهدا فراوانه. خانهکانی بانه لهه منالهکانی ئیختیار نهه دینن که جگه لهپوستی فهرمانرهبایی، پیگهی

خواپەرەستیشی پێپراوە. یەكەم كەس كەلەو سیلسیله نالای بەرز کردۆتەووە و فەرمانرەوایی سەر بەخۆی شارەكەى كردوووە، میرزا بەگ كۆپى میر محەممەد بوووە كەكچى بەگە بەگ كۆپى مەئموونى ئەردەلانى كردۆتە هاوسەرى خۆى و سەرئەنجام لەسەر ئەم پەيوەندى هاوسەرگىرییە پەيوەندى ئەو لەگەڵ سولتان عەلى بەگ، گزى و ئالۆزى بەخۆیەووە بىنیووە و دواى جەنگى دژوار، سولتان عەلى بەگ، قايتەمەش بەگى براى لەبانە جىگىر كردوووە و میرزا بەگى لەشارەكە دەرپەراندوووە. میرزا بەگ داواى هاوكارى لەبەگە میرزا بەگ كردوووە و بەهاوكارى ئەو، سوپای ئەردەلان هاوتۆتە بانە و قايتەمەش بەگ هەلاتوووە و دووبارە میرزا بەگ، پال بەكۆرسى فەرمانرەوایەتى شارەكەووە دەدات. دواى ماوەیەك دەمرىت و پىنج كۆپ لەدواى خۆى بەجىندىلت: بەداق بەگ، سلىمان بەگ، غازى خان، میر محەممەد، ئەغورلوبەگ. بەداق بەگ دواى مردنى باوكى، جىگەى دەگرێتەووە، میر محەممەد و ئوغورلو كە لەدايكىكى دىكە بوون، دژى ئەو شوپش دەكەن و لەبانە دوورى دەخەنەووە. بەداق بەگ هانا بۆ دەربارى شا تەھماسب بەرز دەكاتەووە تا بەهاوكارى ئەو بتوانىت دووبارە دەسەلاتى شارەكە بگرێتەدەست. بەرىكەوت لەقەزوین نەخۆش دەكەوێت و دەمرىت. سلىمان بەگى براى، خۆى دەگەيىنتە دەربارى شا تەھماسب و فەرمانى حكومەتى بانە، بۆ ئەو دەردەچىت. بوئەلقولى بەگ كۆپى نامادىن ئاغای زولقەدر، فەرمانرەوای مەرغە، فەرمانى پێدەدرىت سلىمان بەگ بباتە بانە و فەرمانرەوایەتى شارەكەى پى بسپىرىت. سلىمان بەگ نزىكەى بىست سال دادپەرورانە فەرمانرەوایەتى شارەكەى كردوووە و لەبەر خواپەرەستى و خۆپارىزى، دەسەلاتى بەجىهێشتوووە و كچەكەى خۆى لەبىرازاكەى، بەدر بەگى كۆپى بەداق بەگ مەرە كردوووە و حكومەتى بانەى پێدەبەخشىت و خۆى رىگەى حىجاز دەگرێتەبەر و لەوى دەمىنىتەووە. دواى حەوت سال و نىو، حەوت حەج وەمەرە دەكات و دەگەرێتەووە و لەبانە دەمرىت. ئارامگاكەى لەنىو فەرسەنگى شارەكەى و بوئە زىارەتگای دانىشتووانى شارەكە. كەس ناویرىت دارەكانى ئەو ناوچەى بگرێتەووە و لەبەر ئەمە دارستانىكى چروپەرە. لەسالى ١٢٠٨ كۆچى، پۆزى شەمە ١٨ زىنەلحەججە، كەپۆزى جەژنى غەدىرە، یوسن خانى فەرمانرەوای شارەكە، كەرەستەكانى كوشتنى مستەفابەگى براى بەهاوكارى كۆپەكانى نامادە دەكات و ئەوان بۆ مىوانى بانگىشت دەكات. كۆپەكەى یونس خان بەئىشارەى باوكى، جەنگ دەستپێدەكات و بەدەمانچە كۆتایى بەژيانى مستەفا بەگى مامى

دینیت. دوو کۆرەکەى حاجى مستەفا کە لەو میوانییەدا ئامادە دەبن، یەکیان دەکوژنیت. کۆرەکەیتى کە لەوکاتەدا ۱۵ سالى تەمەن بوو، لەبەر ئەوەى دڵنیاى پێگەى هەڵاتن نەماو، دواى ئەوەى هەشت برینی جەرگى بەر دەکەوێت، خەنجەر بە دەست هێرش دەکاتە سەر یونس خان و دەیکوژیت. شەش کەسى دیکەیش بریندار دەکات. دواتر کە سانی یونس خان پەلامارى دەدەن و دەیکوژن.

مەریوان

مەریوان بە دووری هەژدە فەرسەنگ لە پوژناوای شارى سنە جیگیرە و پەيوەستە بە خاکی دەوله‌تى عوسمانى. لە دەشتى مەریوان دەریاچەى بە ناوى زریبار دەبینریت کە درێژییەکەى فەرسەنگ و نیویک و پانییەکەى نیو فەرسەنگ. زریبار لە سەرچاوە سروشتییەکان پیکهاتوو و لە گەڵ ئەوەى دەروانیته سەر دەشتى پان و بەرین، بەهۆى نەبوونی سەد، ئاوێکەى بە فێرۆ دەپوات. لە زستاندا سەرەوێ ئاوێکە دەیبەستیت و بە فری لە سەر دەباریت. لە هەر شوێنیکەوێ رێوى پروات، پراوچییەکان بەو شوێنەدا دەپۆن. گوندی کانی سانان کەبنکەى خانەکانى ئەو ناوچەى، لە پوژناوای دەریاچەکە جیگیرە. لە پوژمەلاتى دەریاچەکە، قەلایەک بوو هێزەکان دروستکراو. قەلایەکی بەهێز و تۆکمەى و لە سالى ۱۲۸۲ کۆچى مانگی بە فەرمانى ناسرئەلدين شا دروستکراو و چل هەزار تەمەنى بوو دابینکراو. لە سالى ۱۲۸۶، حاجى فەرهادى میرزای موغته‌مید ئەلدهوله، کەمێک لە فراوانییەکەى گرتوو و زیاتر گرنگی بە تۆکمەى و بەهێزى قەلاکەداو و ناویناو قەلای شائاباد. ئەم قەلایە بەم دوايانە لە کاتى پیشووى و ئالۆزى هۆزەکان، وێران بوو. لە پوژناوای قەلای شائاباد، ئاوێدانى گەورە دروستکراو و بە قەلای ناوى دەرکردوو. نزیکەى سەد بنەمالە لەوێ نیشته‌جین. گەرماو و مزگەوتى گەورەى تیا دروستکراو. فەرهاد میرزا بوو ئەم ئاوێدانى جوگەى لێداو و ئاوى بوو ئاو قەلاکەیش بردوو. لەوێ هەماریکی گەورەى ئاوى بوو کاتى پێویست دروستکردوو کە لەو ئاوێ پێ دەبێتو. لە ئاو قەلاکە حەوزى گەورە دەبینریت.

حاجى محەممەد عەلى خان زەفەر ئەلمولک سەردارى بەرپز، لە کاتى فەرمانەواى ناوچەکە بوو، ئاوێدانى قەلای شائاباد و دەورووبەرى فراوان کردوو. چەند ژووریک و گەرماوى لێداو و لە ئاو قەلاکەدا دروست کردوو. لە گوندی قەلایش کاروانسەرایەکی بوو بازرگانه‌کانى دەرەو و ئاوێدانى ناوچەکە و شوێنى بارخستن و بار کردن، بنیاتناو، جوگەى دیکەى لێداو و

لەبەردەم جۆگەکە ناشیک و باخیکێ گەورە ی دروستکردوو بەلام بەتێپەرپوونی کات
 ھەموویان وێران بوون. تا لەسەرەتاکانی سەلتەنەتی پەهلەوی بەفرمانی میر عەبدوللە خانی
 تەھماسەبی، قەلای ئامارژە پێدراو سەر لەنۆی نۆژەن کراوەتەر و سەرباز و توێژوو و
 جێبەخانی و تۆپخانە ی پێویستی بو ئەو ناوچەیە ناردوو و لەئێستادا بۆتە ناوەندی
 سوپایێکەکان. ھەوای قەلاکە بەھۆی نزیکیی لەدەریاچەکە گەرم و ناپەسەندە، مەریوان جەنگەل
 و دارستانە. بەرھەمی جەنگەلی زۆری ھەیە. گەزۆ و بنیششت بۆ دەرەو ھەناردە دەکرێت.
 برنج و توتنی زۆر لەو شارە بەرھەم دێت.

دەشتی مەریوان بەردەوام گۆرەپانی بوێران و جەنگاوەرەکان بوو و زۆریەکی کاتەکان
 دەولەتەکانی ئێران و پۆم ئەو ناوچەیان کردۆتە شوینی جەنگ و ململانێکانی خۆیان.
 دانیشتوانی ئەو ناوچە بوێر و جەنگاوەرە. ھەموویان سوونی و شافعی مەزھەبن. مەریوان
 دووسەد گوندی ھەیە. ژمارە ی دانیشتوانەکی نزیکە ی بیست و شەش ھەزار کەسە
 ولەکاتی پێویست بەردەوام دوو ھەزار و پینسەد تەنگچی بۆ گۆرەپانی جەنگ ئامادە
 دەبێت. مەلای ئەبوبەکرێ موسنیف کە پێشتر ئامارژەمان پێدا، خەلکی گوندی چورە کە یەکیکە
 لەگوندەکانی مەریوان، حاجی سەید حەسەنی شیخولئیسلامی چوریش؛ باوکی سەید
 عەبدولقادری شیخولئیسلام، خەلکی ھەمان گوندە و یەکیکە لەزاناکانی مەریوان. سەید
 عەبدوللە چوری، لەزانا بەناوبانگەکانی ئەو ناوچەیە.

قەلای کۆنی ولاتی ئەرەلانی کەسورخاب بەگ بنیاتی ناو، لەسەر بەرزایی چیا یەکی جیگیرە و
 لەچوار ھەزار ھەنگاوی قەلای شانابادە. لەباکوری پۆژھەلات زۆر دژوار و بەھیز بوو و
 لەئێستادا تەنیا شوینەواری ماوەتەر. مالیاتی سالانە ی مەریوان ١٦٥٠ تەنە. مەحمود
 خانی کانی سانان کوپی عەلی بەگ کوپی حاجی حەیدەر بەگە. کە یخوسرەوخانی وەلەژێر
 کوپی محەممەد عەلی بەگ کوپی سلیمان بەگ کوپی مامی حاجی حەیدەر بەگە. حاجی
 کە یخوسرەوخانی زەھیر ئەلسەلتەنە کوپی حەسەین قوڵی بەگە کە کوپی مامی فەتح عەلی بەگی
 وەکیلی مەریوان بوو. ھەرسێکیان کوپی پوپی یەکتەرن.

ھەورامانی تەخت

ھەورامانی تەخت، بەدووری شانزە فەرسەنگ لەباشوری پۆژئاوای شاری سنە جیگیرە.
 ناوچەیەکی سەخت و دژوار، لەپۆژئاوا پەیوەستە بەخاکی شارەزور و لەباشورەو

په یوه سته بهه ورامانی لهوون، له کوردستانه وه ته نیا دوو ریگه بو نه و ناوچه یه هیه، ناوچه یه کی دژواره که له بهر دژواری بردنی سوپا و توپخانه لهو دوو ریگه یه، کاریکی نه سته مه و له بهر نه مه دانیشتونوانی نهو ناوچه بهر دهوام دژو دهولت شوړش دهکن و گرنگییان به فهرانه کانی دهولته تی ئیران نه داوه. له سالی ۱۳۴۹ کوچی سهرهنگ مه حمود خانی نه مینی، که فهرانده ی تیپی سهر به خوی کوردستان بووه، به شیوه یه کی له ناکاو هیرش کی کردو ته سهر دهر بهندی دزلی و دهر بهندی که لوی و گوندی دزلی داگیر کردووه که بنکه ی مه حمود خان بووه. مه حمود خان و ده سته یه که له ده ست و پیوه نده کانی ریگه ی هه لاتنیان گرتو ته بهر. له سالی ۱۳۵۰، هه ورامانی تهخت و لهوون به هو ی هه ولی سهر تیپ عه لی خانی رحیمی ناسراو به عه لی شا که فهرانده ی تیپی کوردستان بووه و کرده وه کانی سهرهنگ حاجی عه لی خان، دهولت توانیویه تی ده ست به سهر نه م دوو ناوچه یه دا بگریت. جه عفر سولتان کوپی محهمه د سعید سولتان که فهرانده ی ناوچه که بووه، له گه ل کوپ و که سه کانی ناواری بهین نه لنه هرهین بووه. نزیکه ی چوار سه د که س له سولتان و خان و سه روک و کوپخاکان و پیاماقولانی هه ورامان و لهوون و مریوان و جوانرؤ و قوبادی و باباجانی و خانه کانی په زاو له سه رمای زستاندا ریگه ی تارانیا ن گرتو ته بهر و له و یوه به شاره کانی سمنان، دامه غان و نیسفه هان و ویلا یه ته کانی دیکه دا بلاو بوونه ته وه.

هه ورامانی تهخت سی و دوو گوندی هیه. بهر هه می نهو ناوچه یه هه نار و نهنجیر و تری و میوه جهنگه لییه کانه. ژماره ی دانیشتونوانه کی زیاتر له چوار هزار که سه. مالیاته که ی ۷۰۰ تمه نه. نادر سولتان، فهرانده ی هه ورامانی تهخت، کوپی رؤسته م سولتان برای بورزو بهگ کوپی حه سه ن سولتان. مه حمود خانی دزلی کوپی عزیز خان کوپی به هرام بهگ برای مسته فا سولتان کوپی عه باس قولی سولتانی په زاو و فهره ج الله سولتانی ئالمانه و په زا قولی بهگه. حه سه ین خان و مهجید خان و محهمه د عه لی بهگی چولاغ کوپه کانی په زا قولی بهگن. حه سه ین خان دوو کوپی هیئاو ته دنیا، محهمه د رهشی بهگ، باوکی عه بدولله بهگ و حه سه ن بهگ. له محهمه د عه لی بهگ چوار کوپ بهجیماوه: محهمه د بهگ، نه حمه د بهگ، مه حمود بهگ و محهمه د نه مین بهگ. مهجید خان کوپ کی هیه: محهمه د بهگ. حه سه ن سولتان و مسته فا سولتان و به هرام بهگ، هه ر سیک کوپه کانی محهمه د سولتان کوپی یوسف سولتان کوپی پیری بهگن. به هرام بهگ شهش کوپی بووه: ۱. سهر دار بهگ، ۲. قار د

بهگ باوکی محهمهد سالح سولتان و ئهسکه ندر بهگ باوکی عهبدولله بهگی سهرهنگ، ۳. عهزیز بهگ، باوکی مهحمود خانی دزلی، ۴. شیخ جان الله بهگ، باوکی عهلی محهمهد بهگ و محهمهد رهشی بهگ، ۵. حهیدر بهگ، ۶. حهیب الله بهگ تفللی باوکی محهمهد بهگ.

هه ورامانی لهۆن

هه ورامانی لهۆن بهدووری ههژده فهرهنگ له نیوان پوژئاوا و باشوری کوردستان جیگیره. ناوهندهکهی گوندی نهوسوده. له پوژئاوا و باشور په یهوسته بهخاکی دهولهتی عوسمانی. هه میسه ئهه دوو هه ورامانه، له بهر بهر سوپای دهولهت یه کگرتوون. پینگهی هه ورامانی لهۆن له بهر پوواری سیروان، دژواره و بهی توانای پیویست تیپه پینی لهو پینگهی ئاسان نییه. لهۆن بیست و دوو گوندی ههیه و هه موو شوینیکی چیا یه و جهنگه ل. زهوی تهخت و شیاوی کشتوکال لهو ناوچه یه بوونی نییه. بهر هه می ئهه ناوچه، هه نجیر و هه نار و تری و میوه جهنگه لیه کانه. ژماره ی دانیشتوانه کهی نزیکهی چوار ههزار کسه. مالتاته کهی سیسه د تمه نه. فهرمانره واکانی هه ورامان وهک له باسی بانه دا ئاماره مان پیدایا، بههۆی نزیکهی له دهولهتی عوسمانی، به سان ناو ده بهن که کورتکراوه ی سولتانه. له نزیک پوواری سیروان لای پردی که ران، که سیک به خاک سپێردراوه که به سولتان ئیسه ق ناوی ده بهن. برازی حه مزه ی نه چاره (دارتاش) که هه ردووک له ماله کانی ئیمام جه عفری سادقن. له عه لی عهریزی کوپی ئیمام جه عفر چاویان به دنیا هه له ئیناوه. حه مزه ی نه چار له گوندی نه چار به خاک سپێردراوه. لای چه پی پوو باره که، سولتان عوبه یدالله برای ئیمام عه لی رهزا کوپی موسای کازم له گوندی هه جیج به خاک سپێردراوه و به کۆسه ی هه جیج به ناوبانگه. دانیشتوانی ئهه گونده، جل و بهرگ و جامانه و کلای تایبهت به خویان ههیه و له هه موو دنیا بههۆیه وه ده ناسرینه وه. له بهردهم ناوی هه جیج، له سه ر پوواری سیروان، پردیک له موو (گوريس) دروستکراوه و به (وهنن) به ناوبانگه. جگه له دانیشتوانی ئهه ناوچه که سی دیکه بویری په پینه وه لهو پرده ی نییه چوونکه گوريس شیاوی برهوا پیکردن نییه. جیاوازه وه، هاوشیه ی توپ دروستیان کردووه و هه ره ئه وه نده ی پیی گه شتیاریک بله غزیت، ده که ویته ناو پوو باره که. خراپتر له هه موو شتیک ئهه پرده بهردهوام له جووله دایه و له کاتی په پینه وه ی هه ر کس، به ره و لای راست و چه پ هاوشیه ی جۆلانی ده جوولیته وه. به لام دانیشتوانی ناوچه که، ده ست و پیی و لاغ ده به ستنه وه و له پرده که ده په پنه وه.

جەغفەر سولتان فەرمانرەوای لهۆن کوپى محەممەد سەعید سولتانە کەعەلى ئەکبر خانى شەرفە ئەلمولک، شازادە موعتەمید ئەلدەولە ئەوى لەگەل عەبدولرەحمان بەگى کوپى، لەقەلای جوانر کوشت. دواى ئەو پۆستەم سولتانى کوپى، فەرمانرەوای لهۆن دەگریته دەست. دواى ماوەیەك جەغفەر سولتان، حسەین بەگ کوپى مستەفا سولتان بۆى فەتحوڵە بەگ، ئەوێ ئەحمەد سولتان کە کوپە پوورى یەکتەر بوون، بۆ کوشتنى پۆستەم سولتان ناچار دەکات تا خۆى فەرمانرەوایەتى لهۆن بگریته دەست. دواى کوشتنى پۆستەم سولتان، محەممەد سالح سولتان کوپە گەرەى پۆستەم سولتان، فەرمانرەوای لهۆن دەگریته دەست. جەغفەر سولتان، حسەین بەگ تەسلىم بە حاجى زەفەر ئەلمولک دەکات و لەتۆلەى پۆستەم سولتان دەیکوژیت. دواتر جەغفەر سولتان، محەممود بەگى کورى عوسمان بەگ ناچار بە کوشتنى محەممەد سالح سولتان دەکات. دواى کوشتنى ئەو، جەغفەر سولتان فەرمانرەوایى لهۆن دەگریته دەست. ئەحمەد سولتان و محەممەد سەعید سولتان، کوپەکانى عوسمان سولتان، محەممەد سەعید سولتان شەش کوپى هەیه: ١. عەبدولرەحمان بەگ، ٢. عوسمان بەگ، ٣. پۆستەم سولتان، ٤. فەتاح بەگ، ٥. جەغفەر سولتان، ٦. محەممەد بەگ ناسراو بەخەمیتە. لەعەبدولرەحمان بەگ، عەباس بەگ و فەرەیدون بەگ و کەيخوسرەو بەگ، چاویان بە دنیا هەلەیناوه. لەپۆستەم سولتان، محەممەد سالح سولتان و ئەفراسیاب بەگ و توفیق بەگ و حسەین بەگ چاویان بە دنیا هەلەیناوه. جەغفەر سولتان، هەژدە کوپى هەیه کە بریتىن لە: ١. ئەحمەد بەگ، ٢. کەرىم بەگ، ٣. غەفار بەگ، ٤. محەممەد رەشىد بەگ، ٥. قادر بەگ، ٦. مستەفا بەگ، ٧. حسەن بەگ، ٨. عەبدولغەفور بەگ، ٩. محەممود بەگ، ١٠. محەممەد ئەمین بەگ، ١١. محەممەد تەقى بەگ، ١٢. محەممەد رەزا بەگ، ١٣. عەلى بەگ ناسراو بە پاشای کۆرە، ١٤. عەلى محەممەد بەگ، ١٥. فەتحوڵە بەگ، ١٦. محەممەد سەعید بەگ، ١٧. مەنسورخان، ١٨. سەیفولە بەگ. نزیکەى سەد کەس لە کوپ و مەنالهکانى لەپشت سەرى سوار دەبن و لەگۆرەپانى جەنگ نامادە دەبن. جەغفەر سولتان و پینچ لە کوپەکانى، لە دەورى پەهلەوى مانگانەیان وەر دەگرت. لەکاتى راگەیانندى دامالینى چەك، گرنگیيان بەبەندەکانى راگەیندراوەکە ئەدا. گەرەکانى دەولەت منیان کردە نیوونجیگەر بەلکو گوى لەمۆجیارىیەکان بگریت بەلام سوودى نەبوو. سەرئەنجام کار بەهێرش کردنى سوپا کۆتایى هات و لەرەجەبى ١٢٥٠ کۆچى، سەرھەنگ غولام حسەین، لەگەل دەستەىەك لەهێزەکانى

کوردستان، ږنگه‌ی هه‌ورامانی ته‌ختیان گرت‌بهر و دوا‌ی نه‌و سه‌ره‌نگ مسته‌فا خانی مه‌نسور، له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌کی دیکه، له ٤ ی ږه‌ج‌ب سه‌ره‌نگ حاجی عه‌لی خان، له‌گه‌ل هی‌زه‌کانی کرماشان له‌ږنگه‌ی پاوه‌وه، به‌ږنگه‌وتن. دواتر له ٧ ږه‌ج‌ب، فه‌رمانده‌ی تیپی سه‌ره‌خوی کوردستان، عه‌لی خانی ره‌حیمی، ناسراو به‌عه‌لی شا، له‌گه‌ل پاشماوه‌ی هی‌زه‌کانی کوردستان، ږنگه‌ی ږه‌زاویان گرت‌بهر و له‌پشت سه‌ری هه‌موویانه‌وه نه‌میر نه‌حمه‌د خان سوپاسالاری گه‌وره، له ٨ ی شه‌عبان هاته‌ ناو سنه و ږوژی نویم له‌ږنگه‌ی ږه‌زاو به‌ره‌و نه‌وسود به‌ږنگه‌وتن. ئیوارتی ږوژی چوارشه‌مه، به‌هوی ته‌له‌فون له‌گرتنی نه‌وسود ناگادار بوومه‌وه و دوا‌ی دوو ږوویه‌ږوو بوونه‌وه هی‌زه‌کانی جه‌عفر سولتان شکستیان خوارد و جه‌عفر سولتان و که‌سه‌کانی ږنگه‌ی خاکی به‌ین نه‌لنه‌ره‌ینیان گرت‌بهر. به‌یانی ١٥ شه‌عبان، که‌جه‌ژنی به‌رات و له‌دایک‌بونی ئیمام مه‌هدی (ئیمامی شیعه‌کان) بوو، له‌به‌ږویه‌رایه‌تی حکومه‌تی، نیزام نه‌ل‌دین خانی حیکمه‌ت، ږی‌وزبایی هه‌ردوو جه‌ژنه‌کی له‌ناماده‌بووانی دانیشتنه‌که‌کرد. منیش له‌وه‌لامی ږی‌وزباییه‌کی نه‌و، له‌هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌کی نه‌وسود (که‌ته‌نیا من لینی ناگادار بووم) ناگادارم کرده‌وه. له‌گه‌ل بیستنی ئه‌م هه‌واله، بارودوخ دانیشتنه‌که‌گۆږا. ده‌سته‌یه‌ک که‌خوازیاری پيشکه‌وتنی مه‌به‌سته‌کانی ده‌ولت بوون، به‌بیستنی ئه‌م هه‌واله شادمان و ده‌سته‌یه‌ک که‌خوازیار و شوینکه‌وته‌ی سیاسه‌تی عه‌شایری بوون، خه‌مبار بوون.^١

ئه‌مه ده‌قی نه‌و نامه‌یه که‌ له‌سه‌ر داوا‌ی فه‌رمانبه‌رانی ده‌ولت بۆ جه‌عفر سولتانم نووسی: به‌ږیز نه‌میر نه‌لئومه‌را، ناغای جه‌عفر سولتان، سه‌رداری گه‌وره و فه‌رمانږه‌وا‌ی له‌فون و ناوچه‌کانی په‌یوه‌ست، چه‌ندین جار بۆ ئی‌ئوه نووسی، ئه‌م دوا جار هیش ده‌نوسم که‌سه‌رده‌می عه‌شیره‌گه‌ری و پاشایه‌تی کو‌تایی هاتووه. هه‌موو سه‌رۆک عه‌شیره‌کانی ئیران و می‌ری تایه‌فه‌کان، سه‌ری ته‌سلیمیان بۆ باره‌گای شای شا‌کانی په‌هله‌وی دانه‌واندووه و هه‌مووان ملکه‌چ و فه‌رمانبردارن. چی روویداوه له‌گه‌ل نه‌وه‌ی پيشینه‌ی خزمه‌تی زورتان

^١ - هه‌رچه‌ند له‌به‌شه‌کانی پيشوودا ده‌بی‌تین نووسه‌ر به‌شیه‌یه‌کی دیکه سه‌بارت به‌کورد و ولاتی کوردستان ده‌وتیت به‌لام لی‌رده‌دا خوشحالی خوی له‌سه‌رکه‌وتنی سوپای په‌هله‌وی به‌سه‌ر کوردان ده‌رده‌ج‌ږیت و به‌شانه‌زیه‌وه باسی ده‌کات. نه‌گه‌ری هه‌یه‌ هۆکاره‌کی نه‌وه‌ بی‌ت که‌نوسه‌ر زیاد له‌ژێر کاریگه‌ری ناییتدا بی‌ت و له‌به‌رژه‌وه‌ندی خۆیدا بنووسیت و بیر بکاته‌ره.

ههیه، خۆتان له ههڵدێری به دهبهختی نزیك دهكهنهوه. هه‌رچی زووتره ملکه‌چی و گۆیرایه‌لی خۆتان نیشان بدهن و فرمانه‌کانی ده‌وله‌ت جێبه‌جێ بکه‌ن و خۆتان له‌قورسایی هه‌لگرتنی سیلاح و چه‌ك پزگار و ئاسووده بکه‌ن. سه‌رپنجی و نافه‌رمانی فه‌رمانه‌ باوک ئاسا‌کانی ده‌وله‌ت، جگه‌ له‌به‌دبه‌ختی و پرسیوایی هیچی دیکه‌ی لی ناکه‌وێته‌وه. دانیشتیوان و هه‌یزه‌ عه‌شایرییه‌کان، کاتیك شکۆ و مه‌زنیان هه‌یه که له‌ژێر فه‌رمانی ده‌وله‌تا بن و گه‌رنه‌ هاوشیوه‌ی سه‌هۆله‌ له‌به‌رده‌م تیشکی هه‌تاودوا که له‌ماوه‌یه‌کی زه‌مه‌نی که‌م ده‌توێته‌وه و له‌ناو ده‌چیت. دامه‌زراوه‌ عه‌شایرییه‌کان بی بنه‌ما و نه‌شیاوه‌ بۆ باوه‌ر پیکردن به‌لام به‌پنج‌ه‌وانه‌وه، ده‌سه‌لاته‌کانی ده‌وله‌ت فراوان و نه‌شیاوه‌ بۆ کۆتایی هاتن. که‌واته‌ وه‌ک که‌سیکی چاکه‌خوازی ئیوه‌ بۆتان ده‌نووسم که‌هه‌رچی زووتر به‌نامیزی کراوه‌ پێشوازی له‌میه‌ره‌بانی ده‌وله‌ت بکه‌ن و سیلاح و چه‌که‌کانی خۆتان به‌هۆی نوینه‌ره‌که‌تانه‌وه‌ بۆ شار بنێرن. منیش به‌نوینه‌رایه‌تی هه‌زه‌تی فه‌رمانده‌ی تیپ به‌لێنتان پێده‌ده‌م تا له‌ژياندا ماون، به‌و په‌ری پێژ و ئیخترام، فه‌رمانه‌روایی ناوچه‌که‌ی خۆتان له‌ده‌ستا ده‌بی‌ت و به‌شیوه‌یه‌کی ئاسووده‌ ژيان به‌سه‌ر ده‌بن. ئه‌و مانگانه‌ی پێشتر به‌خۆتان و که‌سانی خۆتان ده‌درا، له‌داها‌تویش له‌ژێر ناوی حکومه‌ت و دابین کردنی ئاسایشی ناوچه‌که‌ به‌ئیه‌وه‌ ده‌دریت. ده‌وله‌ت ئه‌مه‌رۆ له‌گه‌ڵ ئه‌وانه‌ی پێچه‌وانه‌ی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی نه‌ج‌وولێته‌وه، نامیه‌ره‌بانی نیشان نادات و ده‌خوازیت مسکینه‌کان که‌هاوشیوه‌ی مناله‌کانی ئه‌ون، له‌پێگه‌ی مۆجیاری کردنه‌وه، بۆ پێگه‌ی به‌خته‌وه‌ری و شادمانی رینوینی بکات. ئه‌م سوپایه‌ی سه‌رانسه‌ری ئێرانی گرتۆته‌وه، بۆ پاراستنی ئارامی و دابین کردنی ئاسایش ئاماده‌ کراوه، تفه‌نگیان به‌ده‌سته‌وه‌یه و شه‌و و رۆژ پاسه‌وانی کۆمه‌لگان، یانی ئه‌وان له‌زه‌حمه‌تان تا من و تۆ له‌ئارامیدا بژین، له‌ئارامیدا بخه‌وین. هه‌لگرتنی سیلاح له‌ده‌ورانی په‌هله‌وی بۆ که‌سانی نا نیرامی، پێویسته‌ نییه و ده‌بی‌ته‌ هۆکاری به‌دبه‌ختی بۆ هه‌لگه‌ره‌که‌ی. ئه‌مه‌رۆ مسکینه‌کان ده‌بی‌ت تفه‌نگه‌کان بده‌نه‌ ده‌ست سه‌ربازه‌کان و به‌دلنیا‌یی و ئاسووده‌یی، خا‌که‌ناز به‌ده‌سته‌وه‌ بگرن و سه‌رقالی کشتوکال و وه‌زیری بن، مالئاوایی له‌جه‌نگ و کێشه‌ی عه‌شایری بکه‌ن و هه‌یزی خۆتان بۆ چاندن و کیلانی زه‌وی به‌کار به‌ن تا ولات به‌هۆی په‌نج و ماندوو بوونی ئه‌وان، ئاوه‌دان ببێته‌وه. من ئه‌وه‌ی پێویسته‌ به‌تۆی ده‌لیم، گه‌ر ده‌خوازی گۆی بگه‌ر و گه‌ر ناخوازیت گۆی مه‌گه‌ر. له‌کۆتاییدا، جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌مه‌وه‌ خو‌شبه‌ختی و به‌دبه‌ختی ئیوه‌

لەو ئەلامی ئەم نامەداوە ئەگەر ملکه‌چی خۆتان نیشان بدەن یا ڕینگەیی سەرپینچی کردن بگرەنەبەر. چیتەر خۆتان دەزانن. ((خواوەند کەشتی بۆ ئەو شوێنە دەبات کە خۆی دەخوازێت، تەنانەت ئەگەر کەشتیوان، هەموو جەلەکانی خۆی بدڕێت)) (محەممەدی مەردۆخ).

ئەمە و ئەلامەکی جەعفەر سولتانە: بۆ حوجەتولئیسلا م بەڕێز نایەت الله مەردۆخ، سلاوی خواتان لی بیئت! دەستخەتی پیرۆزی ئێوە کە سەرانی سەر بوو لە مۆجیاری و نامۆزگاری باوکانه، بە دەستمان گەیشیت. بەڕێزتان ناگادارن یەکەم کەس کە بۆ خزمەتگوزاری دەوڵەت و سەرکوت کردنی عەشایرەکان نامادە بوو، بەندەیی خزمەتگوزار بوو کە لە ئەنجامی خزمەتەکانم، خەلات و ئیمتیازم پێبەخشرێ. ئیستە چی روویداوە وەک یەکیک لەخیانەتکارەکان هەژمار دەکریم و داوای دانانی سیلاحم لێدەکەن. خۆتان باش دەزانن عەشیرەکانی ئەم سنوورە، لەدەرەو و ناوەرەو دورۆستی منن. ئەگەر دەوڵەت سیلاح لە عەشیرەکانی دەورووبەر وەرگیرێت، ئەمادەم تەنگەکانم بەبار پێشکەش بە دەوڵەت بکەم. ئەگەر دورۆمەکانی من هەموویان خواوەنی سیلاح و تەنگ بن، منی بێ سیلاح چۆن دەتوانم سیلاحەکم تەسلیم بکەم. من تەنیا لەدوو شینووەدا دەتوانم سیلاح دابنێم: یەکەم ئەوێ هەموو عەشیرەکانی ئەم سنوورە لەچەک دامالێ، ئەوسا منیش بێ گفتوگۆ، هەرچی سیلاحم هەبێت، پێشکەش بە دەوڵەتی دەکەم یا ئەوێ کە سێکی وەک ئاسفی ئەعزەم، بەلێن بدات و دانیام بکات، ئەوسا خۆم و بنەمالە روودەکەمە شار و سیلاحەکم تەسلیم دەکەم. بەلێن و وادەیی سەرۆکی سوپاکان لای من گرنگ نییە. ئەمڕۆ سەرۆکی بەلێنم پێ دەدات و بەیانی دەروات و یەکی دیکە جینگە دەگیرێت، و گرنگی بە بەلێن و تەکانی سەرۆکی پێش خۆی نادات و من بە هەموو کاریکی ئەشیاو و دژوار ناچار دەکات. جیاواز لەم دوو شینووە ئەگەر دەزانن دەوڵەت هیچ ڕینگە چارەیه‌کی دیکە نییە، چیتەر جگە لەکوچ کردن بۆ ولاتیکی دیکە هیچ ڕینگە چارەیه‌کی دیکە نییە. وەک خۆم نینگەرانی دەسلەلاتی شای شاكان، (رۆحم بەفیدای بیئت) نیم و بەرەحم و بەزەیی بەڕێزبان هیوادارم بەلام لە لێپرسراوان دنیایا نیم و لەهەلس و کەوت و کردەوکانی ئەوان دەترسم و بە هیچ شتیکی ئەوان ناتوانم باوەرم هەبێت چونکە بەچاوی خۆم دەبینم هەرکەس گوێرایەلی خۆی نیشان بدات، لێپرسراوان بۆ بەرزکردنەوێ پلە و پینگەیی خۆیان بەدبەخت و پرسیوای دەکەن بەهەمان شینووە کەرەزاوییه‌کان بەهەز و خواستی خۆیان هاتن و گوێرایەلی خۆیان نیشاندا، بەلام

لیپرسراوان بۆ بهرز کردنه وهی پیگه و پایه ی خویان ئەوانیان وهک یاخی و ئازاوهچی لهقهلهمدا و زیندانیان کردن و دوا ی گهیشتنی نیشان و بهرزبوونه وهی پله ی ئەوان، ئازادیان کردن. بۆ مهحمودخانی دزلی سویندیان بهقورئان خوارد و بهلئینان پیندا. کورهکەیان برد تا نیشان و پیگه ی پی ببهخشن. لهناکاو شهوانه هیرشیان کردهسهر و دهربهدر و ئاوارهیان کرد. دوا ی قورئان ئیتز من باوه پ بهچی بکه م. بهسهری بهریتان تا بهتهواوی دلنیا نه ب م، ناویرم سیلاح لهخۆم دوور بکه مه وه، ئیتز خۆتان خاوهن دهسهلاتن. ئەگەر دهولەت، منی بۆ نۆکەری و خزمهتگوزاری پێویسته، دهییت هۆکارهکانی دلنیایی من ناماده بکات و کهسیکی وهک ناسفی ئەعزەم دلنیا ی پێببهخشیت تا سیلاح دابنیم. زیاد له مه، هیوا ی ژیا نیکی بهخته وهرتان بۆ دهخا زم (یا نیمام جه عفری صادق).

جوانرۆ

ئەم شارە له باشوری پۆژناوا ی شاری سنه جیگیره. بهواتایهکی دیکه له نیوان قیبله و باشور، به دووری شانزه فهرسهنگ له شار، قهلا ی جوانرۆ که ناوهندی میرنشینی ناوچه کهیه، له ههر لایه که وه شهش فهرسهنگ له سنوری ناوچه که دووره. قهلا ی ئەو ناوچه له سههر دهستی ئەمان الله خان له سال ی ۱۲۲۴ کۆچی بنیاتنراوه. قهلا یهکی بههیز و تۆکه مه یه. قهلا که له شوینیکی بهرز جیگیره که نزیکه ی بیست زهرع بهرزتر له ناستی گونده کهیه. له م قهلا یه دا بینایهکی بهرز دروستکراوه، ئاویان له کویتستانی پۆژه لاته وه هینا وه ته سه د ههنگاوی قهلا که و لهو شوینه دا، ئیسته خریکی گهره یان دروستکردوه، لیروه و ئاویان بردۆته ناو قهلا که، باخیکی دروستکردوه که داری فراوانی تیا یه بهتایبهت داری به هی. ته نانهت دار به هیکانی ئیسفه هانیش هاوشیوهی ئەو دارانه نییه. قهلا ی ئامار ه پیدراو له بهر که مته رخه می فه رمانه واکانی ئەو ناوچه یه به ره و ویرانی دهروات. له زه مانی ناسرئه لدین شا، میرزا نه سرو له خانی سه رتیپی ئەندازیار راسپێردرا قهلا یهکی دیکه له نزیکه ی ئەو قهلا یه دروست بکات به لام پێش ئەوهی کۆتایی پی بینیت، دهگه رپته وه.

کهش و ههوا ی جوانرۆ باش نییه، جۆگه له یهکی ئاو له ناوه راستی ئاوه دانییه که وه به ره و باشور دهروات. لای قهلا کۆنه که کانییه که ده بینریت و له بهردهم کانییه که گه رماویک که دانیشتووانی ئەو ناوچه یه که لکی لیوه رده گرن، چوار مزگه وت و دوو خانه قای تیا یه. دانیشتووانه که ی سوونی و شافعی مه زه ب و شوینکه وته ی ته ریقته ی نه قشبه ندین.

دهستهیهك له زاناكان لهم ناوچهیه دهژین كه بهسیدی بهناوبانگن یانی رهچهلهکی خویان بۆ نهبویهكر سدیق دهگهپیننهوه. خوالیخوشبوو مهلا نهحمهدی مهلا باشی (نصیر الاسلام) لهوانه.

جوانپۆ لهپۆژئاواوه پهیوهستی بهخاکی شارهزور، لهباشورهوه بهزههاری کرماشان، لهپۆژهلاتهوه بهگوندهکانی رهوانسهه و لهباکورهوه بهههوامانی لهۆن. زیاتر لهسهه گونده لهم ناوچهیهدا ههیه و زۆربهی گوندهکانی جهنگهلی ههیه. یهکێک لهگونده بهناوبانگهکانی جوانپۆ، پاوهیه کهعهرهبهکان پینی دهلین فاج. پینچ مزگهوتی ههیه کهدهستهیهکیان قهدیمی و بهمزگهوتی عهبدولله کوپی عومه ناسراون. چهندین زانا و بیرمهندی گهوره لهپاوه سهریان ههلهداوه. لهئێک پاوه سهرچاوهیهکی ئاو ههیه ناسراو بهسهراوهولی. شوینیکی دلگیره. ئاویی پاوه و دهوروبهری، لهئای ئهوه سهرچاوه و پووبارهکهی کهک وهردهگرن. سهرچاوهی پووباری ئهوه ناوچهیه، کۆیستانی ئهوه ناوچهیهیه. ژمارهی دانیشتوانهکهی زیاتر له ۱۵ ههزار کسه.

جۆرهکانی بهرههه می هاوینه و زستانه وهک گهنم، جو، گهنمهشامی، ههزمن، نۆک، نیسک، کالهک، شوتی، توتن و هتد لهم ناوچهیه بهرههه دیته. ههتار، ههنجیر و بلالوکی ئهوه ناوچهیه بهناوبانگه. گهزۆ و ههنگوین و بنیشت و کهتیرهی زۆر لهوه ناوچهیه بهرههه دیته و سالانه ههناردهی دهروه دهکریته. شتی کهتایبته بهم ناوچهیه و ناوچهکانی سهردهشته، ههنگوینی شای بهدرمه که لهئێران جگه لهم دوو شوینه، لهههه شوینیکی دیکه دهستناکهوینه، ههنگی ئهوه ههنگوینه لاوازتر و باریکتر لهههنگهکانی دیکهیه و ههه کات مالی نابیت، لهبیابانی کهم ئاو و لهزهوی رهق هیلانه دهکات. کونهکهیان ئێزیکهی نیو زهرع قووله. ئهوه ههنگه لهوی شانهی ههنگی بچوک بهئهندازهی بهری دهستی که بهجیدیلت. ههنگوینی شا بهدرمه هاوشینهی ههنگوینی ناسایی ناشیرین نییه. دانیشتوانی پاوه چهقو و قامچی باش دروست دهکن. مالیاتی پاوه ۴۰۹۸ تمهه.

ههشکهوتی کاوات لهشوینه وارهکانی ناوچهی جوانپویه. ئهوه ههشکهوته بهپرواته وادهکهوینه و دهستی کردبیت. شیوهکهی هیلاییه، تاقیکی گهوره بهرههه باشور دهینریت کهزارهکهی گهورهیه و ههه کهس دهتوانیت بهناسانی پرواته ئاو تاقهکه. لهکاتی پوشتن بۆ تاقهکه خه دهبنهوه بهشیوهیهک گومان دهکریته لهبنههادا

پلیکانه یه و به تیپه پینیی کات پلیکانه کان خراپ بوون به لام له نیستادا به دژواری که سیک ده توانیت بپواته خوار. کاتیک دهگه نه ناوه راستی نه شکوته که، له سه قفه که هیمای دوو باله خانه دیاره که له بهرد دروستیان کردووه. کاتیک دهگه نه کو تایي نه شکوته که، دوو ههنگاو دوور له دیواره که، جوگه ئاویکی گه وره به پانی دوو بهرد، له زهوی نه شکوته که گوزهر دهکات. زهوی نه شکوته که له بهر بهر باشوره. ئاو له کونیکه وه هاوشیوهی ده می کانی دیته دهر و دهرژیته ئاو کونیکي دیکه. نه م دوو کونه یه کیان له پوژئاوا و نهوی دیکه یان له پوژه لاتنه. ئاو که له وی دیته دهر، له ناو تاقه که دا ون ده بیئت. که میک له خواره وهی تاقه که، پروباریکی بچوک له کونیکه وه دیته دهر. هه رچه نده گه شتیاره کان هه ولیانداوه بپونه ناو نهو کونه، دواي نه وهی ماوه یه ک پوشتوونه ته پیش، به لام ترساون و گه پراونه ته وه.

په وانسه ریش سه ر به م شاره یه. گوندی په وانسه ر که ناوه نندی ناوچه که یه، له داوینی چیا یه کی سروشتی جیگیره که یه کی که له لقه کانی شاهو. له ژیر نه م لووتکه، له پوژه لاتنه وه، تاقیکی بچوک هه یه هاوشیوهی تاق و هک بلئی له چیا که داتا شراییت که به تاقی فه رهاد ناسراوه. ده لین فه رهاد دواي دروستکردنی تاقی بوستان له کرماشان، هاتوته نهو ناوچه و ویستوویه تی تاق و شوینه واریکی هاوشیوه له وی و هک یادگار به جیبیللیت به لام له نه نجامی نهو له مپه رانه ی پرو به پرویان بوته وه به م به سه ته که ی نه گه یشتووه. له پوژئاوایی په وانسه ر، نزیک گوندی گه رمه خانی، کانیاییک هه لده قولیت که سه رچاوه ی پروباری قه راسوی کرماشانه. تاشه به ردیکی گه وره و ته ختی لییه که به ته ختی زهنگی به ناویانگه. نهو داستان و حکایه تانه ی دانیش تووانی نهو ناوچه یه ده یگیرنه وه، نه فسانه یه و شیایوی باس کردن نییه. به مدواییانه گوندی په وانسه ر بوته شوینی نیشته جی بوونی حسه یین خان و عه باس خان (سه رداري په شید) کو په کانی عه لی خانی حاکم، نه وهی عه لی نه کبه ر خانی شه ر هف نه لمولک. له کاتی هاتنی نه بولفه تح میرزای سالار نه لده وله بو کوردستان، په یوه سستی بووه و که م که م ده سه لاتیان زیادی کردووه. پیشتر حسه یین خان، حه میده خان کچی سلیمان خان مامی خو ی که ده زگیرانی عه باس خان بووه، ماره کردووه و پیگه ی سه روکایه تی ناوچه که یشی به ده سه ته ی ناوه. نه م کارانه کاریگه ری له سه ر عه باس خان داناوه و به رده وام چاوه روانی ده رفه ت بووه تا توله بستینیته وه. تا نه وهی له کاتی هاتنی سالار نه لده وله و به ریکه وتنی نهو بو تاران، هه ردوو براکه هاوشیوهی پیشهنگی جهنگ، هیرشیان کردوته

سەر سولتان شاوای عێراق و دەستی بەسەردا دەگرن. عەباس خان بەشیوەیهکی نەینی لەدەرمان خانەیی ئەو ناوچەیە بێژێک ژەهر وەردەگرێت و لای خۆی هەڵیدەگرێت. لەکاتی شکستی سالار ئەلدەوله لەباغی شا، لەبێژێک ژەهرەکە دەکاتە ناو قاوەی حسەین خان و دوای دوو سێ کارژێر حاڵی حسەین خان خراپ دەبێت و دەست بەرێشاندنەوە دەکات. دوای گەیشتن بۆ پەوانسەر، دوو پۆژ لەجینگەدا دەکەوێت و دواتر دەمرێت. سەرئەنجام سەرداری پەرشید سەرۆکایەتی ناوچەکە بەدەست دێنێت و حەمیدە خان، دەزگیرانی پێشووی خۆی کە حسەین خان ماری کردبوو، دووبارە دەکاتە هاوسەری خۆی. ساوای دە سال بەخت و شانس هاوڕێیەتی دەکات بەلام دواتر بەدبەختی باوەشی بۆ دەکاتەرە و پەردە لەسەر نەزانی ئەو هەڵدەگرێت و شەریف ئەلدەولهی فەرمانرەوای کوردستان، قۆلبەست کراو، پەوانەیی تارانێ دەکات.

کلاترەزان

یەکێکی دیكە لەناوچەکانی کوردستان، ناوچەی کلاترەزانە. لەپۆژئاوای شاری سنە جینگێرە. بەدووری فەرسەنگینگ تا هەشت فەرسەنگ درێژی خاکی ئەم سنوورەیه. ٦٤ گوندی هەیە و زۆربەی گوندەکانی بەجەنگەلی سروشتی و دار و پەز داپۆشراوە و شوێنێکی تایبەت بۆ لێپرسراوی دەوڵەت دیاری ناکرێت. لەبەر ئەمە لێپرسراو بەگوندەکاندا دەگەرێت. بەرەمی ئەو ناوچەیە گەنم، جۆ، نۆک، نیسک، تری، هەنار و جۆرەکانیتری میوهی دارەکانە. کەتیرا لەم ناوچەیە بەفراوانی دەستدەکەوێت.

ژمارەی دانیشتوانانی ئەم ناوچەیە زیاتر لەدەهەزار کەسە. گوندەکانی پشت بەئاوی پووێبار و سەرچاوەکان دەبەستێت. مالیاتەکی ٢٨٦٢ تەمەنە. دانیشتوانەکی هەموویان سوونی و شافعی مەزھەبن. زۆربەی گوندەکانی مەزگەوتی هەیە. یەکێک لەگوندە بەناوبانگەکانی نینگە. لەم گوندەدا مەزگەوتی قەدیمی دەبینرێت کە بەمەزگەوتی عەبدوللە عومەر یا عەبدوللە عیمران بەناوبانگە. قورئانیکی لەم مەزگەوتەدا هەیە. قورئانیکی گەورەیه و وەرەقەکانی ئەستورە و بەختی کوێ نووسراوە. دوواین وەرەقە قورئانە کە دیار نییه و کەس نازانی کێ نووسیویەتی. هاویشیوەی ئەم قورئانە دوو قورئانی دیكە لەمەزگەوتی ئەیا سۆفییهی ئەستانبۆل دەبینرێت. دەلێن یەکیان خەتی عوسمان کوپی عەفانی خەلیفەیی سێیەم و ئەوی دیکیان خەتی عەلی کوپی ئەبی تالییه.

کەرەوز

ئەم شارە بەدووری دە فەرسەنگ لەپوژئاوای شاری سنە جیگیرە. دانیشتووانی ئەم ناوچەیە سەر بەتایەفەیی کۆماسین. هەموویان بویر و جەنگاوەرن. ئەم بەشە بیست گوندی هەیە. ژمارەی دانیشتووانەکانی ۲۵۰۰ کەس و مالیاتەکانی ۲۵۰ تەمەنە. ئەم ناوچەیە بەرھەمیکی زۆری نییە. تەنیا بەئەندازەی پێویستی دانیشتووان گەنم، جوو و گەنمە شامی بەرھەم دێن. بەم دواایانە دەستیان بەبەرھەم هێنانی توتن و لۆکە کردووە.

ژاوەرۆ

ژاوەرۆ لەباشوری شار، بەدووری چوار فەرسەنگ جیگیرە و ۸۵ گوندی هەیە. دانیشتووانی ئەم ناوچە خەڵکانیکی زەحمەتکێشن. هەموویان سەرقالی خواپەرەستین. لەھەر گوندیک، مزگەوتیک و مالیک بۆ نوێژ و غوسل بوونی هەیە. لەژێر سیبەری ھەر دارێک و لیواری ھەر سەرچاوەیەک، بەردە نوێژیک روو قیبلە دانراوە. مزگەوتەکانی ئەم ناوچەیە کۆن و بۆ عەبدوللە کوپی عومەر دەگەرێنەو (دەستەیک عەبدوللە کوپی عیمران ناو دەبن). ئەم ناوچەیە، ناوچەی دارستانی چنار و باخی تری و داری قەیسییە. جوورەکانی دار وەک گوێز، بەھی، سیو، بلالۆک و ھتد لەم ناوچەیە بەرھەم دێت. گەنم، جوو، ھەرزن، گەنمەشامی و ھەموو بەرھەمەکانی ھاوینە و زستانە لەم ناوچەیە بەردەوام بەرھەمدێت. زەویەکانی ئەم ناوچەیە بەسەرچاوە و کاریزەکان تێراو دەبن. دانیشتووانی ئەم ناوچەیە زیاترە لەدە ھەزار کەس. مالیاتەکانی ۱۳۱۴ تەمەنە. گوندی بێساران یەکێکە لەگوندەکانی ئەم ناوچەیە. لەوی کەسیک بەخاک سپێردراوە ناسراو بەبابا شیخ. ناوی شیخ عەلییە. برای شیخ نەعمەت اللہی وەلی کە بەشا نەعمەت اللہ ناوی دەبن. کوپی شیخ زەکەریایە. بەمپیئە بابا شیخ بێساران لەسەییەکانی حەسەنییە بەلام خوالیخۆشبوو سادق ئەلمولک لە (حەدیقە ناسری) رەچەلەکی ئەو بۆ ئیمام حەسەین دەگەرێنێتەو. بەمپیئە: سەییە عەلی کوپی حاجی سەییە عیسا کوپی سەییە عەبدولعەزیز کوپی سەییە ئیسحاق کوپی سەییە مەنسور کوپی سەییە یوسف کوپی سەییە عەلی کوپی سەییە ئیسماعیل کوپی ئیمام موسای کازم کوپی ئیمام جەعفەری سادق کوپی ئیمام محەممەدی باقر کوپی ئیمام زەین ئەلەابدین کوپی ئیمام حەسەین کوپی عەلی کوپی ئەبی تالیبە.

پلنگانى، بيلوار، ئەمير ئاوا

ئەم سى ئاۋچەيە بەھۆى نىزىكى لەيەك، ۋەك يەك ئاۋچە لەقەلەم دەدرىن. بەدوروى ھەشت ھەرسەنگ تا دوانزە ھەرسەنگ لەباشورى پۆژئاوا تا باشورى پۆژھەلات جىگىرە. سى و پىنچ گوندى ھەيە. ژمارەى دانىشتوانەكەى نىزىكەى ٤٥٠٠ كەسە. مالىاتەكەى ١٢٢٦ تەنە. زەوييەكانى لەسەرچاۋە و پووبارەكان تىراۋ دەبن. ھەموو جۆرە ميوە و بەرھەمىكى ھاوينە لەم ئاۋچەيە بەرھەم دىت.

خەسەن ئاوا

گوندى خەسەن ئاوا كەناۋەندى ئاۋچەكەيە، لەيەك ھەرسەخى شارەكە جىگىرە. لەسالى ٧٤٦ كۆچى، مير خەسەنى ئەردەلەن بىناغەى دارىشتوۋە. لەسەر چىايەكى بەرز كە لەباشورى گوندەكەيە، قەلەيەكى بەھىزى ۋەك ئاۋەندى حكوۋەتەكەى خۇى دروست كردوۋە كە بەتتپەربوونى كات وىران و لەناۋ چوۋە. ھەلۇخانى ئەردەلەن، ھەرمانرەۋاى كوردستان، لەسەرەتاي سەدەى دەى كۆچى نۆژەنى كردۆتەۋە و ئەو قەلەى كردۆتەۋە مالى ھاوينەى خۇى. بەمدوايىانە سلىمان خانى ئەردەلەن، ھەرمانرەۋاى كوردستان، لەناۋەپراستى سەدەى يانزەيەمى كۆچى ١٠٤٨، وىرانى كردوۋە و ئەو مالىەى بۇ شارى سەنە گواستۆتەۋە و لەئىستادا بەسەندۇ بەناۋبانگە. ئەم ناحيە لەكەنار شارەۋە ھەوت ھەرسەنگ درىژە. دوو لقى پووبار لەم ناحيەدا ھەيە. يەكيان پووبارى قشلاق و ئەوى دىكەيان پووبارى گاۋەپوود. ئەم ناحيە ٢٢ گوندى ھەيە. ژمارەى دانىشتوانەكەى ٥٥٠٠ كەسە. مالىاتەكەى ٢٤٠٠ تەنە. ھەموو جۆرە دانەۋىلەيەك و ميوەكانى ھاوينە لەم ناحيە بەرھەم دىت. باخى فراۋانى ھەيە. زەوييەكانى لەكانى و پووبارەكان تىراۋ دەبىت. يەكەك لەگوندەكانى ئەم ناحيە گوندى پىرمقەدە. مەزگەوتىكى كۆن لەم گوندەدا ھەيە. كەسەك لەدەرەۋەى مەزگەوتەكە و لەپۆژھەلاتى بەخاك سىپىردراۋە كەدەلەن مىقداد كۆپى ئەسۋەدە. گۆرەكەى بۆتە زيارەتگاي سەردانكەران.

لەيلاخ

لەيلاخ يا لەيلاخ يا ئىلاق لەپۆژھەلاتى شار جىگىرە. لەدوۋ ھەرسەخى شار تا ھەشت ھەرسەنگى شار، درىژى خاكى ئەم ناحيەيە. ھەشتا گوندى ھەيە. ژمارەى دانىشتوانەكەى زياترە لەدوانزە ھەزار كەس. مالىاتەكەى ٢٦١٤ تەنە. زەوييەكانى لەكارىز و پووبارەكان

تێراو دەبن. باخ و دارستان لەم ناوچەیە کەمە. بەرھەمەکانی زیاتر گەنم، جو، نۆک، نێسک و لۆکەییە. ئەم ناحیە ساردە. زۆربەی گوندەکانی ئەو ناوچەیە لەماوەی نۆ مانگدا ناتوانن بێ ناگر شەوێ کانیان بەسەر ببەن.

ئیسفەندئاوا

ئیسفەندئاوا کە لەکۆندا بەسنوری عەلی شەکەر ناو براوە، لەکۆتایی ناحیەیی لەیلاق و بەدووری دوانزە فەرسەنگ لەپۆژەهلای شەرکە جیگیرە. ناوەندی حکومەتەکەیی لەکۆندا گوندی قسڵانە کەئەمان الله خانی گەورە، فەرمانبەرەوای کوردستان، قەلای، بینا، مزگەوت، گەرمای و باخ و جەنگەلێکی گەورەیی لەو ناوچەدا دروستکردووە. بەمدواییانە خاوەنەکەیی بێ رەچاو کردنی هیچ شتێک، قەلای و بیناکەیی وێران کردووە. لەگەرمایەکی شەینەواریک بەجێماوە. کانی بەردی مەرمەری کوردستان لەو ناوچەیە کەهەموو بەردە مەرمەرەکانی قەلای حکومەتی شەرکە و مزگەوتی دارئەلئیحسان و زۆربەی بینا و گەرمایەکانی شار لەوێوە هاتووە. خاوەنەکەیی خۆلی بەسەر کردووە و دایپۆشیوە تا کەس کەلکی لێوەرنەگرێت. ئەم ناحیەیی ٩٤ گوندی هەیە. ژمارەیی دانیشتوانەکەیی نزیکەیی چواردە هەزار کەسە. هەموو جۆرە بەرھەمەکانی هاوینە و زستانە لەو ناوچەیە بەرھەم دێت. یەکیک لەگوندەکانی ئەو ناوچەیە گوندی باوەگەرگەر (باوە گۆرگۆرە). شوینەواری سروشتی زۆر لەو ناوچەیە دەبینرێت. لەسەر تەپۆلکەییەک پووبەرۆی گوندەکە، تەنورێکی گەورەیی قوول دروستبووە، لێورێژە لەناوی کانی، دەورەکەیی نزیکەیی دووسەد پێ دەبێت. بەردەوام ناوەکەیی قوولت دەدات. رەنگی ناوەکەیی زەردی لیمۆییە هاووشیووی ئاوی قورباوی. دانیشتوانی ئەو ناوچەیە و دەوروبەرەکەیی لەبەر ئەوەی تورکن، ئەو حەوزە بەدەنگز ناو دەبن یانی دەریا. گومان دەکەن لەژێر ئەو تەپۆلکەییە دەریایەکی قوولە و بەردەوام هەلەدەقوڵێت. لەخوارەووی ئەو دەنگزە، کاتیک بەرەو پۆژەهلای دەپۆن، دوو تەنورەیی دیکە هاووشیووی تەنورەیی یەکەم دەبینرێت بەلام وشک و بێ ئاو. لەبەلگەکان دەردەکەوێت لەکۆندا ئەو دوانەیش ناویان تیا بووە و بەتیپەپینی کات وشکبوون. لەپۆژەهلای دەنگزەکان، شوینێک بەرچاو دەکەوێت کەلای باکوری کونیک و بەردەوام بای لێوە دێت. ئەگەر پارەییکی ناسن بخەنە ناو ئەو کونە، دواي چەند خولەک، بایەکی توند فڕیدەداتەدەر. لەباشوریشی، کونیک هەیە کە لەناو کونەکەدا ئەشکەوتێکی پڕ ناو دەبینرێت و هاووشیووی

مەشکە دەنگی لێوہ دیت و بۆنی گوگردی لی هەلدەستیت. (هەموو ناوہکانی ئەم تەپۆلکەییە بۆنی گوگردیان لیدیت) ئەم کونە بەکونی مەشکە ناو دەبەن و سەرچاوەی ناوانی ئەم ناوچەییە بەباوە گرگەر ئەم کونەییە چونکە بەردەوام با و دەنگی گرگری لێوہ دیت کە لەکوردیدا بەمانای بایە. حکایەتی مار و دوو لەت کردنی و شەری قۆچە بەردینەکان لەشەوانی هەینی و دروست کردنی قوربانی و نارامگا و دروستکردنی سەبید جەمال ئەلەدین ناویک و شتەکانی دیکە.... ئەفسانە و دوورن لەپراستی جگە لەتیکەل بوونی ئاو و مادە سویرەکان و دروستبوونی هەلم، هیچی دیکە لەوی نییە و ئەم حکایەتانە بۆ پراکیشانی سەرنجی خەلکان دروستکراون. بەتایبەت ئەگەر بەوردی سەرنج بدەیت، دروستکردنی نارامگای سەبید جەمال ئەلەدین کە لەسەر تاشەبەردیک دروستکراوە و لەسەر کونی ئەشکەوتەکە جیگیرە و بەردەوام شەپۆل دەدات لەکاتیکیدا ئەو تاشەبەردە قەبارەییەکی ئەوتۆی نییە بتوانیت جیگەیی گۆر و دفن کردنی مردوویکی تیا ببیتەوہ.

لەدەورووبەری ئەم ناوچەییە و لەچەند شوێنیکی دیکە، چەند سەرچاوەییەکی دیکە بوونیان ھەیە کە ناوہکیان سویر و بۆنی گوگردی لیدیت و ئاوی ئەم سەرچاوانە بەھەر شوێنیکدا بپروات، جۆگەییەکی باریک دروست دەکات کە حکایەتی مار و دوو لەت بوونی لێرەوہ سەرچاوە دەگریت. ئاوی ئەوی بۆ چەندین نەخۆشی وەک خوورانی لەش و ھتد سوودی ھەیە.

حسەین ئاوا

ناحیەیی حسەین ئاوا لەباکوری شارەکە جیگیرە و ناوہندەکەیی گوندی حسەین ئاواوە کە لەپینچ فەرەسەخی شارەکە جیگیرە. ئەم ناحیە ۲۴ گوندی ھەیە و ژمارەیی دانیشتوانەکەیی نزیکەیی پینچ ھەزار کەسە و مالیاتەکەیی ۱۲۹۶ تەمەنە. بەشی زۆری ئەم ناحیە سەر بەقەرەتۆرە و سارال و ھویاتووہ و لێپرسراوی دەولەتی تایبەتی بۆ دانانین.

سارال، ھویاتوو، قەرەتۆرە

ئەم سێ ناوچەیان بەیەک ناحیە ھەژمار کردووہ، لەباکوری شار جیگیرە بەدووری دە فەرەسەنگ تا دوانزە فەرەسەنگ. ۸۲ گوندی ھەیە. ھویاتوو کە یەکیکە لەسێ ناوچەکە، کەش و ھەواوەکی ساردی ھەیە و بەزۆری لەبەر بەفر و سەرما، چوار مانگ پێگەکەیی دەبەستریت. ئەم ناوچەییە لەبەھار و ھاوین، بەجۆرەکانی گول و ریحانە دادەپۆشتری و لەباشترین

شوینه کانی کوردستانه. ناوچهیه کی بهرزه و زهوییه کانی تهخته. سهراوهی ناوی شیرین لهه سهرزه مینه فراوانه. دانیشتوانی تیله کو بهوی نژیکی، بهردهوام هاوینان و بهاران لهه ناوچهیه به سهر ده بن. پانی و دریژییه که ی ده فهرسه نگه. ژماره ی دانیشتوانه که ی ده گاته دوانزه هه زار که س. تایه فه کانی مهنده می و گول باغی لهه سی ناوچه ده ژین. هه موو جوړه بهر هه میکی هاوینه و زستانه لهه ناوچهیه بهر هه م دیت. دار و جهنگل لهه سهرزه مینه نابینریت. زهوییه کانی له کانی و پووباره کان تیرو ده بن. پووباری قزل نهوزن (ناویکی تورکییه) بهه ناوچهیه تیده په ریت. مالیاته که ی ۲۸۲۲ تمه نه. شیخ عبدالله کوپی خوالیخو شبوو حسه یینی مردوخی لهه ناوچهیه ده ژین. که سیکی زانا و خوشنوس و کردار جوانه.

کهره فتوو

ناحیه ی کهره فتو، به دووری هه ژده فهرسه نگ له باکوری شاری سنه جیگیره و ۱۵ گوندی هیه. له کوئندا سهر به سه قز بووه. بهه دوواییانه ده که وتوو جه له گه م و جو هیچ بهر هه میکی دیکه ی نییه. ژماره ی دانیشتوانه که ی نژیکی ۱۶۰۰ که سه. لهه ناوچهیه دا نه شکه وتیکی نامو هیه پوهو باشور که له بهرد داتاشراو و هیژ و توانای مروقه نیشان ده دات. ناشکرا نییه کی دروستی کردوو و له چ میژوویکدا دروستکراوه. شوینه واری سهرنجراکیش لهه نه شکه وته دا فراوانه و که س تا نه مرو نه گه شتوته کوتایی قه لاکه. سهره تا کاتی که که سیک بهر هه باکور دهرواته ناو نهه نه شکه وته، وهک هیلیکی راست بهرچاو ده که ویت. چه ند کونیکی له ملاولادا هیه، لای راست به چرا دهرواته ناو کونیک و ده گاته ژووریکي بچوک که ستوونیکي بهردین له ناوه راسته که یدا ده بینریت. نیستا نهو ستوونه یان شکاندوو. ته نیا که می که له بهشی خواره وه و سهره وه ی ستوونه که ماوه ته وه، له ویوه ده گاته ژووریکي دیکه و له وی دهرواته ناو ژووریکي پان و بهرین که له پورژاوا و پورژه لات و باشوره وه، له کون و ده لاقه کان رووناکي دیته ژوور، له وی ده گه پیتسه وه و رووده کاته پورژه لات، به چه ند پلیکانه یه که سهرده که ویت و ده گاته ژووریک، دهرگایه که و دوو ده لاقه ی بهر هه باشور هیه، له ویوه ده گاته ژووریکي دیکه و لهو ژوره یشه وه ده گاته ژووری سییه که بهشی باشوره که ی ویران بووه و رووناکي بی هیچ له مپه ریک ده گاته نهه ژووره. هه موو نهه ژوورانه له بهرد داتاشراون و شاره زایی و کارامه یی ژوری تیا به کار براوه، هه موویان

رووناکن. لیږهوه دهگهړیتهوه دووباره لههه مان کونی یه کهم که ناماژهمان پیندا، له لای راسته وه گه شته که ی دستپیده کات، که میځ بهر و پوژه لات و دواتر پروو ده که نه باکور. لای راست گورڼیک ده بیزیت ناسراوه به گورپی ساری بابا، چهند ههنگاو دوورتر، دهگه نه گورپه پانیکی ته، نریکه ی بیست زهرع. له بیسته مین زهرع، داردهستی زور له سهر زهوی که وتووه. ده لین هه رکس له کاتی گه پانه وه که ده گاته نه م شوینه، نه گه ر داردهستی به دهسته وه بیت، ده بیت فریبدات. له م شوینه دا سنوقیک هاوشیوه ی تابووت دروستکراوه، که له ی مروقیک و نیسک و پروسکه کانی له ناو نهو سنوقه دایه. تا نیره ده توانیت به ناسانی ببیزیت. نه گه ر بیانه ویت لیږه به دواوه برونه پیش، له ده رگایه کی زور بچوکه وه ده پونه ناو ژوویک که نه ویش له بهر داتاشراوه. له م ژوورده دا چهند ده رگایه ک بهرچاو ده که ویت و که سه له هر ده رگایه که وه بخوازیت، چرا به ده دست ده پروات و ده گاته ژوورده کانی دیکه. له و ژوورانه ی شدا شتی دیکه ده بیزیت. که سه کان نه گه ر ورده کا یا شتیکیان پی نه بیت تا وه ک نیشانه له سهر زهوی بیرژن، له کاتی گه پانه وه، ریڼه ون ده کن و سهر گه ردان ده بن، بو نه م گه شته ژیرزه مینییه، جگه له چرا و کا، تویشوو و خواردنی زوریش پیوسته چوونکه ده بیت چهند پوژیک بمینیته وه تا بتوانیت هه موو به شه کانی ببینیت.

خوالیخو شبوو رهزا قولی خان، فه رمانږه وای کوردستان، جارنیک له گهل ده سته یه ک و خواردنی پیوسته مه به سستی نه م گه شته ده کن و که میځ ده پونه پیش و کاتیک ده زانن ناگه نه کو تایي نه م شوینه، ناچار له ترسی ون کردنی ریڼه و کوتایي هاتنی خوارده مهنی، ده گه پینه وه. نه ووی زیاتر له هر شتیځ سهرنجی که سه کان راده کی شیت، یه کیځ له و ده رگایانه یه که دواي ماوه یه ک پوشتنه پیش، به بازارنیک کوتایي دیت هاوشیوه ی بازار ی ناسنگه ران. شیشه کانی ناسن (چاره کیځ پانی و زهرعیک دریژن) له وی که تووه و پزاون. هه روه ها چهندین بازار ی دیکه ییش ده بیزیت هاوشیوه ی بازار ی به زازده کان که له حوجره کانیدا (دوکانه کان) قوماش و کهل و په لیان داناوه. کاتیک ده سستی لیږده دن، له بهر نه ووی پزاوه، هه لده وه ریت و ده بیت ته توژ. له هه ندی شوین حه وژ ده بیزیت. له شوینه کانی دیکه شتی سهرنجراکیشی دیکه ده بیزیت که مروقه سهرسام ده کات. بو هر که سیځ خاوه ن هه ست و زهوق، گه شتیځ به م شوینه دا به سه تا هیز و توانایي مروقه ببینیت و بزانیټ مروقه چهنده کاری سهرسوره ینر ده توانیت نه نجام بدات. له چیا ی بهر بهر نه م بینایه، سی

په‌یکه‌ری دوورنما له‌بهرد دروستکراوه، دوو په‌یکه‌ری لای چه‌پ ماونه‌ته‌وه، یه‌کیان شیوه‌ی پیاویکی سهر پووته و نه‌وی دیکه‌یان په‌یکه‌ری ژنیک که له‌ته‌نیشته یه‌که‌وه دانراون.

خوڤخوڤه

ئه‌م ناحیه له‌هه‌ژده فهرسه‌نگی شاری سنه جیگیره له‌نیوان باکور و پوژئاوا. ۲۸ گوندی هه‌یه. له‌کوندا زیاتر له ۹۰ گوند سهر به‌م ناحیه بوون که له‌ئه‌نجامی شو‌پشی عه‌شیره‌کان و بارودوخی پاشایه‌تی تایه‌فه‌کان، وێران و چۆل کراون. یه‌کێک له‌گونده‌کانی ئه‌م ناحیه، گوندی بسته که‌هه‌شتا بنه‌ماله‌ی مسکینی تیا ده‌ژی. نزیکه‌ی چوارسه‌د و بیست سال پێش ئیستا بناغه‌ی بو دارێژراوه.

که‌سێک به‌ناوی شیخ ئیبراهیم له‌و ناوچه‌یه به‌خاک سپێردراوه که‌گۆره‌که‌ی بۆته زیاره‌تگای سهر‌دانکه‌ران. شیخ قادری بستی و شیخ حه‌سه‌ینی برای، له‌مناله‌کانی ئه‌م شیخ ئیبراهیمه‌ن. شیخ قادر له‌گوندی بستی نیشته‌جی بووه و شیخ حه‌سه‌ین له‌ناوباره. له‌شیخ حه‌سه‌ین، شیخ شه‌مس ئه‌ل‌دین به‌جیماوه. له‌شیخ شه‌مس ئه‌ل‌دین، شیخ ئه‌حمه‌د و شیخ عه‌بدولله‌ چاویان به‌دنیا هه‌له‌یناوه.

شیخ قادر شه‌ش کۆری له‌دوای خۆی به‌جیه‌نیشته‌وه:

۱. شیخ محه‌مه‌د، ۲. شیخ ئه‌حمه‌د، ۳. شیخ عه‌زیز، ۴. شیخ ئیسماعیل، ۵. شیخ سه‌عه‌دی، ۶. شیخ محه‌مه‌د ئه‌مین.

له‌شیخ محه‌مه‌د، شیخ عه‌لی به‌جیماوه، خاوه‌نی ئیسه‌حاق ئاوا.

له‌شیخ ئه‌حمه‌د، شیخ مه‌حمود چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه، خاوه‌نی توکلان، له‌شیخ مه‌حمود، دوو کۆر به‌ناوه‌کانی شیخ سدیق و شیخ نه‌جم ئه‌ل‌دین چاویان به‌دنیا هه‌له‌یناوه.

له‌شیخ عه‌زیز، خاوه‌نی شه‌ش دانگی شا قه‌لا و وه‌زمان و قاول به‌گ، سی کۆر به‌جیماوه؛ شیخ حه‌سه‌ن، شیخ شه‌هاب ئه‌ل‌دین و شیخ عه‌بدولله. له‌شیخ حه‌سه‌ن دوو کۆر به‌جیماوه؛ شیخ محه‌مه‌د و شیخ عه‌لی. له‌شیخ شه‌هاب ئه‌ل‌دین چوار کۆر به‌جیماوه؛ شیخ ئیبراهیم، شیخ عارف، شیخ عه‌بدولپه‌حمان و شیخ مسته‌فا. له‌شیخ عه‌بدولله، خاوه‌نی دۆلی هه‌وان، کۆرێک به‌جیماوه به‌ناوی شیخ محه‌مه‌د.

له‌شیخ ئیسماعیل دوو کۆر به‌جیماوه به‌ناوه‌کانی: شیخ محه‌مه‌د ناسراو به‌کا که حه‌مه و شیخ قادر که له‌ئیستادا له‌بستی ده‌ژین و ژنیک به‌ناوی خاتوو ئامین هاوسه‌ری شیخ شه‌هابی

نامارژه پندراوه.

له شیخ ساعدی خاوهنی که که وهسان و وهگریران کوریک بهناوی شیخ محمود چاوی بهدنیاهه پندراوه.

شیخ محممه د نه مین بی نهوهی منالی بیت، مردووه.

یه کیکی دیکه له گوندهکانی ناحیهی خوږخوږه، مهولان ناوایه که بهدووری شانزه فهرسنگ له باکوری پوژناوای سنه جیگیره. گوندیکی بهناوبانگه و له نیستادا په نجا بنه مالیهی تیا ده ژی. شیخهکانی نهو گونده به شیخهکانی مهولان ناوا بانگ دهکن که له منالهکانی حهسه نی مهولان ناوایین که که سیکی خوږپاریز و خواپه رسته بووه. مهولانا گوشایش، گه وره باوه گه وری مهردوخییهکان، لای نهو زانسته دینییهکان فیر بووه و له سالی ۸۲۲ کچی بو هه ورامان گهراوه ته وه. گوږی شیخ حهسن له هه مان گونده. گومه زیک له سهر نارامگاکی دروستکراوه و زیاره تگای کهسانی دوور و نریکه. دایکی، خاتوونیکی خواپه رسته و خوږپاریز بووه. بهوشیوهی ده لاین: بی دهستوویژ مه مکی نه خستوته ده می منالهکانی و له خواپه رستهی بهناوبانگ بووه.

له بهر نه مه زیاره تکه ران، سهره تا زیاره تی دایکی دهکن و دواتر ده پونه سهر گوږی شیخ حهسن. گوږی دایکی له دهره وهی گومه زه که یه.

ژماره ی دانیشتووانی خوږخوږه زیاتره له هشت هزار که سه. مالیاته که ی ۲۹۰ تمه نه. پروباریک که له ناحیه وه به ره و باکور د پروات، به پروباری خوږخوږه بهناوبانگه. به ره مهکانی نه ناحیه، گهنم، جو، هه رزن، گهنه شامی، لؤکه و توتنه.

تيلهكو

نه ناحیه بهدووری هه ژده فهرسنگ له نیوان باکور و پوژناوای شاری سنه جیگیره و ۲۴ گوندی هیه. ژماره ی دانیشتووانه که ی زیاتره له چوار هزار که س. مالیاته که ی ۱۵۰۶ تمه نه.

زهوییهکانی نه ناحیه بهوشیوهیه کی گشتی له سهرچاوهکان تیراو ده بن و هه موو جوړه به ره میکی هاوینه و زستانه ی وه که گهنم، جو، هه رزن، لؤکه، توتن، نیسک، نؤک، کالهک، شوتی و هندی تیا به ره م دیت.

بەندى سىيەم

سەبارەت بەفرمانرەواكانى سە، ئەردەلانىيەكان و ئەوانەى ئەردەلانى

نەبوون

فەرمانرەوا ئەردەلانىيەكان

ئەردەلانى كۆى ئەردەلە. تايەفەى وەلاتى كوردستان كە لەپەچەلەكى قوبادى ئەردەلن، بەئەردەلانى لەقەلەم دەدەن. ئەم قوبادەيان بەبابا ئەردەل ناو بردووە. گۆرانەوھى مېژوونوسان سەبارەت بەقوبادى ئەردەل جياوازە. دەستەيەك نووسىويانە قوبادى ئەردەل، نەوھى ئاشەوانىكە بەناوى خوسرەو لەمەرە كەيەزدگىرد پاشاى ئىران كاتىك لەسالى ۳۱ كۆچى لەسوپاى عەرەبەكان شىكستى خوارد، بەرەو مەرە ھەلات و ئەو خوسرەوھى ناسى. خوسرەو، يەزدگىردى لەناو ئاشەكەدا كوشت و لەزىر و سامانى ئەو پاشايە، دەسەلاتى بۆ خۆى پىكەوھەنا و بەھرامى كۆرى بەبازرگانى ناچار كردووە. دواى مردنى خوسرەو، بەھرامى كۆرى لەسالى ۶۵ كۆچى، لەجەنگى موھەلىب كۆرى ئەبى سەفرە، فەرمانرەواى خوراسان، لەگەل ئەزارىقە دەكوژىت. قوبادى كۆرى لەسالى ۸۶ دەبىتە يەكەك لەخزمەتگوزارە تايەتەكانى قوتەيبەى فەرمانرەواى خوراسان. كاتىك دەرەكەوتنى ئەبوموسلىمى خوراسانى لەمەرە، يانى سەردەمى سەفاح ئەبولعەباس عەبدوللەى عەباسى، قوبادى لەسالى ۱۲۲ كۆچى لەگەل كەسەكانى خۆى لەمەرەى خوراسانەو بەرەو موسل كۆچاندووە. دواى ماوھەك لەوئ دەسەلاتى فراوان دەبىت و دەبىتە فەرمانرەواى موسل و دياربەكر. سەرئەنجام نەوھەكانى ھەموو ناوچەكانى شارەزور دەخەنە ژىر دەسەلاتى خۆيانەو و شەھرى بازار (شارباژىر) كەئىستا بەسلىمانىيە ناسراو، دەخەنە ژىر دەسەلاتى خۆيان و دەست بەسەر عەمادەيشدا دەگرن. تا سالى ۵۶۴ كۆچى، ئەردەلانىيەكان لەناوچەكانى شارەزور فەرمانرەوايەتيان كردووە و قەلاى زەلميان بۆ ناوھەندى فەرمانرەوايەتى خۆيان بىياتناو. بەم دوايانە پلنگان كەناوچەى نىشتەجىبوونى تايەفەى كەلھوپ و گۆران بوو، كەوتۆتە دەستى ئەردەلانىيەكان و لەوئش قەلايەكيان وەك ناوھەندى فەرمانرەوايەتى خۆيان دروستكردووە كەشوينەوارەكەى لەگەل يەك تاي دەروازە، كە لەتاشەبەردىكى گەورە دروستكراو، ھىشتا دەبىزىت. ئەردەلانىيەكان بۆ ماوھى ۴۲ سال لەناوچەكانى پلنگان

فرمانبره وایه تییان کردوو تا نهوهی فرمانبره وایه تی کلؤل بهگ دهستیپنده کات. دهسته یه کی دیکه له میژوونوو سان، سه بارهت به قوباد، سه رزنجیره ی نه رده لانییه کان نووسیویانه: له سالی ۵۹۸ کۆچی، شامه نسور، فرمانبره وای دوشیک به دهستی تورکمانه کان کوژرا، لهو چوار کوپ به جیماوه، کوپه گه وره که یان ناوی فیروزه که دواي کوژرانی باوکی ناوی خوی گوریوه بۆ قوبادی ساسان و پهنا بۆ سورخاب، کوپی به دری حه سنه وی ده بات که له وکاته دا فرمانبره وای شاره زور و دهینه وهر بووه. ماوه ی چهند سالی قوباد له ناو عه شیریه گۆران بهو پهری پرتزه و ژبانی به سه ر بردوو و دواي رووخانی فرمانبره وای حه سنه وییه، قوباد له سالی ۶۲۰ کۆچی، له ناوچه کانی گول عه نبهر و نه له به جه، دهسته یه که له ده وری خوی کۆده کاته و به مه بهستی گرتنی نازهربایه کان (نازهربایه جان) و له راستیدا به مه بهستی تۆله سه ندنه وهی خوینی باوکی، به ره و نهو دیاره به رنده که ویت. موزه فهرته لدین فرمانبره وای نه رده بیل، ناگاداری نه م هیرشه ی نهو ده بیت و سوپایه که بۆ بو به پروو بوونه وهی نهو ره وانه ده کات. له نزی که له ی (نوی)، قوباد شکست به سوپای نه رده بیل ده بینیت. له نه نجامی نه م سه رکه وتنه، پۆر له دواي پۆر، ژماره ی که سانی ده وری زیاده کات. له ناوچه کانی پۆر هه لاتی شاره زور ده ست به سه ر چهند قه لایه کدا ده گرت و ده سه لاته کانی به ته وای فراوان ده بیت. سه رنه نجام له گه ل تورکمانه کانی نازهربایه جان ریگه ی ناشتی ده گرت به ره و له سالی ۶۲۶ کۆچی له گه ل نه میر شه ره ف نه لدینی جه لالی فرمانبره وای نه رده بیل جهنگ دهستیپنده کات و شکست ده خوات. به ناچار ی دووباره پهنا بۆ عه شیریه گۆران دبا ته وه تا نهوهی له سالی ۶۵۶ هۆلاکو خان دیته ناو خاکی عیراق. قوباد په یوهستی یه شموت میرزا کوپی هۆلاکو ده بیت که له کرمانه و ره ریگه ی عیراقی گرتۆته به ره و ده بیت نه رده لی تایبه تی یه شموت میرزا. به له بهر چاو گرتنی نهوهی قوباد که سیکی زیره که و به توانا بووه، یه شموت به بابا بانگی ده گات. سه رنه نجام قوباد به ناوی بابا نه رده ل به ناو بانگ ده بیت و یه شموت فرمانبره وایه تی شاره زوری پنده سپیریت و له سالی ۶۷۵ کۆچی ده مریت کلؤل بهگ، کوپه گه وره که ی جیگه ی ده گرت به وه. به پنی نه م گیرانه وهیه، نه رده لانییه کان ده بیت له مناله کانی شامه نسوری فرمانبره وای دوشیک بن نه که له مناله کانی خوسره وی ناشه وان، بکوژی یه زدگیرد. به لام زۆربه ی کتیه میژووییه کانی کورد نه وه پشتراست ده که نه وه که نه رده لانییه کان پیش شامه نسوری ناماره

پیدراو، له ناوچه کانی شاره زوور و دهو ربه ری فرمانره وایه تییان کردووه و چه ندین شوینه واری میژووییان له خویان به جیهیشتووه.

حکومهتی کلۆل بهگی نهردهلان

له سالی ۶۰۶ کۆچی، کلۆل بهگی نهردهلان کوری پیر بوداق کوری میر نهبدال که به پینی گیرانه وهی یه کهم له ره چه له کی قوبادی نه وهی خوسره وه و به پینی گیرانه وهی دووهم کوری چوباد کوری شا مه نسوره، فرمانره وایه تی دهگریته دهست و بویرانه و به هیژانه ناوچه کانی ژیر دهسه لاتی نهردهلانییه کان فراوان دهکات و شاره کانی سهقز، سیاکو، زه پین که مری گه پوس و ناوچه ی عه لی شه کهر (=ئیسفهند ئاوا ی نه مپوئی) په یوه سستی سنووری نهردهلانییه کان دهکات. له پوژمه لات هه مه دان و له پوژئاوا هه ولیر تا موسل، له باکور زه نجان، له باشور کرماشان و سهقز سنووری فرمانره وایه تی نه م میره پیکدینیت. سلیمانی که له و کاته دا شارباژیر بووه، له گه ل کۆیه و عه مادییه و حه ریر و په واندز، له ناو سنووری فرمانره وایه تی کلۆل بهگ بووه.

بو ماوه ی بیست و سی سال، هاوشیوه ی پاشایه کی به هیژ، فرمانره وایه تی کردووه و دار نه لمولکی (مالی فرمانره وایه تی) کوردستانی له قه لای زه لمه وه بو قه لای پلنگان گواستوته وه و سه رنه نجام کۆچی دوا یی کردووه.

حکومهتی خزر بهگی نهردهلان

دوا ی مردنی کلۆل بهگ، خزر بهگی کوری یا خدر بهگ، له سالی ۶۲۹ کۆچی جیگه ی باوکی دهگریته وه و بو ماوه ی ۲۴ سال، وه که سیکی دادپه روه ر و میریکی به هیژ، کاروباری سنووری ولاته که ی باوکی به پیره ده بات و له سالی ۶۶۳ کۆچی، ته مه نی کۆتایی دیت.

حکومهتی نهلیاس بهگی نهردهلان

دوا ی مردنی خزر بهگ، نهلیاس بهگی کوری له سالی ۶۶۳ کۆچی جیگه ی باوکی دهگریته وه و دادپه روه رانه بو ماوه ی ۴۷ سال فرمانره وایه تی کوردستان دهکات و له بهر به خشنده یی و بویر، له لایه ن کۆمه لانی خه لکه وه به گشتی ریزی دهگیریت. ماوه ی فرمانره وایه تی نه و، شارامی و ناسایش بالی به سه ر ناوچه ی ژیر دهسه لاتیدا کینشاوه و له سالی ۷۱۰ کۆچی دوا یی کردووه.

حکومهتی خزر بهگی دووه می نهرده لان

دوای مردنی نهلیاس بهگ، کورمکهی خزر بهگی دووه می له سالی ۷۱۰ کۆچی له سهر تهختی فرمانره وایهتی داده نیشیت، که سایه تییه کی رووخوش و نییهت پاک بووه. زۆربهی کاتهکانی له هاوده می له گهل زانا و نه دیبهکان به سهر بردووه و له نویر و پۆزوو و خواپهرهستی هاوتای نه بینراوه. به هیچ جوریک خوازیاری شاراردانی خه لکان نه بووه و له ستهم کردن خوی به دور گرتووه. ته نانهت به ورگرتنی مالیاتی دیوان پازی نه بووه و له ژیر ناوی جوراجور مالیاتی به مسکینهکان به خشیوه. ته نیا به ره پازی بووه له سنووری ژیر دهسهلاتی پیشووی و ناشارامی پرو نه دات. دهولهتی عوسمانی ناوبانگی چاکه کاری و خواپهرهستی نهوی بیستووه و سوپایه کی بۆ سنووری ژیر دهسهلاتی ره وانه کردووه و فرمانی دهستدریژی کردن و ویرانکاری به سوپاکه ی داوه. خزر بهگ بۆ نهوهی گوشت و گوشتار پرو نه دات، به شیک له ولاته که ی خوی که بریتی بووه له سلیمانی، ههولیر، کویه، حریر و عه مادیه و ره واندز و سنوری پۆژناوای کوردستان، پیشکesh به دهولهتی عوسمانی کردووه و ته نیا به سنوورهکانی پۆژمه لات قه ناعهتی کردووه. دوای ۲۶ سال فرمانره وایهتی نهنگین و شهرمینهر مردووه.

حکومهتی نه میر حه سه نی نهرده لان

نه میر حه سه نی کورپی خزر بهگ له سالی ۷۴۶ کۆچی له سهر تهختی فرمانره وایهتی دانیشتووه، فرمانره وایه کی چاکه کار و میریکی خواپهرهست بووه. بۆ بویری و نازایهتی و میهره بانی و دادپهروهی ناسراوی که سانی دور و نزیک بووه. بۆ سوپا و بهرپوه بردنی ولات، یاسایه کی پیکهستووه تا ههر کهس نه رک و سنووری خوی بزانیته و سوپایه کی له گهنجانی بویر، پیکهاتوو له سی هزار کهس بۆ پاراستنی سنووری دهسهلاته که ی ناماده کردووه و هه موو که رهسته پیویستهکانی نه م سوپایه وه ک نان و جلویهرگ و سیلاح و هتد.. له خهزینه ی خۆیداوه. پۆژانه نه وانی به نهجامدانی چالاکیه نیزامیهکان و تیر هاویشتن و نه سپ سواری ناچار کردووه. دوو سی جار له گهل سوپای عوسمانیهکان جهنگاوه و سهرکهوتنی به دهست هیناوه. نه م میره له ترسی نهوهی نهکا دهولهتی عوسمانی مه بهستی تۆله سه ندنه وه بکات، له یهک فهرسه خشی شاری سنه، له سهر چیا یه کی بهرز بۆ ناوه ندی حکومته که ی خوی، قه لایه کی به هیز و تۆکمه بنیات ده نیته و له داوینی باکوری قه لاکه،

بناغەى گوندیک بەناوی خۆیەو دادەریژیت کە ئیستایش بەگوندی حەسەن ناوا بەناوبانگە.
بۆ ماوەی ۲۸ سال وەک میریکی خاوەن دەسلەلات فەرمانرەوایەتی کردوو و لەرەبیع الاولی
۷۴۸، مائاواوی لەجیهان کردوو.

حکومەتی بابلو بەگی ئەردەلان

دوای مردنی ئەمیر حەسەنی ئەردەلان، بابلو بەگی کوپی لەسالی ۷۸۴ کۆچی، لەسەر
تەختی فەرمانرەوایەتی دادەنیشیت. ئەم میرزادە، کەسیکی خۆسەر و دەستبلاو بوو.
ئارەزوومەندی کوشت و کوشتار و خوینریژی بوو. لەبەرەبەر هەلەیهکی بچوک، فەرمانی
کوشتن و سەرپرین و خەسەندنی دەرکردوو. لەبەر ئەمە ولات و سوپا لێی بێهیا و بێ
ئومید بوون. دووسی جار مسکینەکان دژی ئەو ئالای شۆرشیان بەرز کردۆتەو. ئیبراھیم
بەگی وەزیر کەکەسیکی بیرمەند و زانا و خاوەن ئەزمون و لەدەرباری ئەمیر حەسەن پیگە
وەزارەتی لەدەستا بوو و وەک سەرپەرەستی بابلوبەگ لەقەڵەمدراو، شۆرشییەکانی
بێدەنگ و هینور کردۆتەو. دوای ۴۴ سال فەرمانرەوایەتی، مردوو.

حکومەتی مونزەر بەگی ئەردەلان

دوای مردنی بابلوبەگ، مونزەر بەگی کوپی لەسالی ۸۲۸ کۆچی، لەسەر تەختی
فەرمانرەوایەتی دانیشتوو و لەجیاتى باوکی بەریوەبردنی ولاتی گرتۆتە ئەستۆ.
کەموکۆپییەکانی باوکی قەرەبوو کردۆتەو و هیوای بۆ ژیاى خەلکان گەراندۆتەو.
سەرۆکەکانی سەر سنور، بەناردنی دیاری و خەلات، ملکەچی و گوێرایەلی خویان
نیشانداو و خەلکان بەگشتی فەرمانبرداری فەرمانەکانی بوون. لەخەت و نووسین و زانست،
کەسیکی زانا و لەتیرهاویشتن کەسیکی دەگمەن بوو. دوای ۲۴ سال فەرمانرەوایەتی،
لەجیگەدا کەوتوو. مەئمون بەگی کوپی کە بەمامۆبەگ ناسراو، وەک جیگری خۆی
ناساندوو و لەسالی ۸۶۲ کۆچی دوایی کردوو.

حکومەتی مەئمون بەگی ئەردەلان

دوای مردنی مونزەر بەگ، مەئمون بەگی جیگری، بەپیتی وەسییەتی باوکی لەسالی ۸۶۲
لەسەر کورسی فەرمانرەوایەتی کوردستان دانیشتوو. ئەم میر، دوای چەندین کار بۆ
ئاوەدان کردنەوێ ولات و تەخت کردنی پیگەکان و هتد... دەستی بەئامادە کردن و
کۆکردنەوێ سوپا کردوو و بەمەبەستی قەرەبووی نەشیاو و ناکارامەیی خەزبەگی

دووهم، بوێرانه هێرشى كردۆته سەر خاكى دهولهتى عوسمانى و دواى دوو سال شهڕ و پێكدادان، هه‌موو ئه‌و ناوچانه‌ى خه‌زبه‌گى دووهم، له‌ده‌ستى دابوو، دووباره‌ هه‌ناووته‌ ناو سنوورى كوردستان و ده‌سه‌لاتى خۆى و پراوێژكار و لێپرسراوى بۆ ديارى كردوون. ئه‌و ناوچانه‌ بریقتى له‌: شارباژێر، هه‌ولێر، كۆيه، خه‌ریر، عه‌مادیه، ره‌واندن. ده‌سته‌یه‌ك له‌ سوپاكه‌ى خۆى له‌قه‌لاى ره‌واندن به‌جیه‌شتوو تا ئارامى و هه‌منى ئه‌و سنوره‌ بپاریزن. بۆ ماوه‌ى ٢٨ سال بوێرانه و به‌هه‌زانه‌ كاروبارى ولاتى به‌رپوه‌ بردوو و كه‌س نه‌یتوانیوه‌ له‌هیچ شوێنێكى ولاته‌كه‌یه‌وه‌ كه‌لێنێك دروست بكات. دواتر له‌سه‌ره‌تایى سه‌ده‌ى نۆیه‌مى كۆچى، یانى ٩٠٠، هه‌موو سه‌ركرده‌ و سه‌رۆكه‌كانى بۆ ده‌ربارى خۆى بانگێشت كردوو و كوردستانى له‌نیوان سى كۆره‌كه‌ى خۆى به‌مشێوه‌ى خواره‌وه‌ دابه‌ش كردوو:

به‌شى به‌گه‌ به‌گى كۆره‌ گه‌وره‌: زه‌لم، گول، عه‌نبه‌ر، شه‌میران، هاوار، هه‌ورامان، نه‌وسود، به‌شى سوڕخاب به‌گ: ناوچه‌كانى هه‌شلى، مه‌ریوان، ته‌نوره‌، نه‌شكاش، پلنگان، كه‌لاش (جوانرۆ)، سنه‌، ناوچه‌كانى عه‌لى شه‌كه‌ر، مێهه‌بان. به‌شى مه‌مه‌د به‌گ: سه‌روچه‌ك، قه‌رده‌اغ، شارباژێر، ئالان، هه‌ولێر، كۆيه، خه‌ریر، عه‌مادیه و ره‌واندن.

دواى دابه‌شكردنى ولات، پێشنیارى یه‌كگرتوویى و یه‌كێتى به‌كۆره‌كانى ده‌كات و خۆى گۆشه‌گیرى هه‌لده‌بژێرت. دواى یه‌كسال ده‌مڕیت. كۆره‌كانى هه‌ركام له‌سنوورى ديارى كراوى خۆیان، فه‌رمانه‌وايه‌تى ده‌ستپێده‌كه‌ن. سوڕخاب به‌گ و مه‌مه‌د به‌گ، پێژىكى زۆریان له‌برا گه‌وره‌كه‌یان گرتوو. ماوه‌ى ٤٢ سال به‌گه‌ به‌گ، پۆژگارى له‌گه‌ل فه‌رمانه‌وايه‌تى و سه‌ره‌سه‌رتى براكانى به‌سه‌ر بردوو و له‌سالى ٩٤٢ كۆچى، كۆچى دواى كردوو.

حكومه‌تى مه‌نمون به‌گى دووهمى ئه‌رده‌لان

دواى مردنى به‌گه‌ به‌گ، مه‌نمون به‌گى دووهم، له‌سالى ٩٤٢ كۆچى، جێگه‌ى باوكى ده‌گرتوه‌ و دواى دوو سال فه‌رمانه‌وايه‌تى، له‌لایه‌ن سولتان سلیمان خان، سولتانى ده‌وله‌تى عوسمانى، سوپاى كه‌ گه‌وره‌ى پێكهاتوو له‌ بیست هه‌زار سوار و پیاده‌ به‌سه‌ردارى حه‌سین پاشای فه‌رمانه‌واى عه‌مادیه، به‌مه‌به‌ستى تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ى كرده‌وه‌كانى مه‌نمون به‌گى یه‌كه‌م له‌گه‌ل ده‌وله‌تى عوسمانى، بۆ له‌ناو بردن و سه‌ركوت كردنى كورده‌كان و وێران كردنى كوردستان ره‌وانه‌ ده‌كریت. مه‌نمون به‌گ له‌گه‌ل چوار هه‌زار كه‌س پووبه‌روویان ده‌بیته‌وه‌ و له‌ناوچه‌ى شاره‌زور، دوو سوپا له‌به‌رابه‌ر یه‌ك ریزیان به‌ستوو و به‌یانى

دووشەممە هەشتی زی قەعدە ی سالی ٩٤٤، جەنگ دەستپێکردوو. ئەم ژمارە کەمە لەبەرەبەر ئەو سوپا گەورەییە، تا ئیوارێی ئەو پۆژانە، بۆیانە دەجەنگن و بەرگری و خۆپاڤەری دەکەنە پیشە. زیان و زەرەری هەردوو لا فراوان دەبێت. کاتیەک هەتاو ئاوا دەبێت، دوو سوپا دەست لەجەنگ هەڵدەگرن. مەئمون بەگ و پاشماوەی سوپاکە ی پەنا بۆ قەلای زەلم دەبەن و لەوێ سەنگەر دەگرن. دوو نامە بۆ مامەکانی سورخاب بەگ و محەممەد بەگ دەنوسێت تا بەسوپا و جەنگاوەران هاوکاری بکەن. بۆ ماوەی یەک مانگ لەدەرەوەی قەلاکە بەرگری دەکات و چاوەڕوانی هاتنی سوپای هاوکارییە. هەموو پۆژێک لەگەڵ هەلاتنی هەتاو، سوپای عوسمانییەکان بەهێوای گرتنی قەلاکە، هێرش دەبەن و ئیوارێ بێهێوا و بێ ئەوەی هیچ سەرکەوتنێکیان دەستکەوێت، دەگەڕێنەو. مەئمون بەگ دوا ی بێ هیوا بوون لەگەشتنی هێزی پشتیوان و کەمبوونەوێ خوار دەمەنی و تۆیشوو، ناچار شەوانە لەگەڵ چەند کەسیک لەنزیكەکانی خۆی، لەقەلاکە دێتەدەر و راستەوخۆ پەنا بۆ مامی حسەین پاشای سەرداری عوسمانی دەبات. حسەین پاشا کەسیک لەبەرواپێکراوەکانی خۆی بەنامەییە کەداوای بەخشینی بۆ مەئمون بەگ کردوو، لەگەڵ مەئمون بەگ بۆ ئیستانبول دەنێرێت. لەکاتی گەشتن بەئیستانبول، مەئمون بەگ زیندانی دەکەن. سوپاییەکان بەیانی ئەو شەو، ناوچەکانی ژێر دەسلەلاتی مەئمون بەگ تالان دەکەن و دەگەڕێنەو.

حکومەتی سورخاب بەگی ئەردەلان

سورخاب بەگ کوڕی مەئمون بەگی یەکەم، مامی مەئمونی دووهم کاتیەک لەچەند و چۆنی پروداوە کە ئاگادار دەبێتەو، هێزەکانی خۆی کۆدەکاتەو و لەسالی ٩٤٥ کۆچی دەست بەسەر هەموو سەرزمینەکانی ژێر دەستی برازاکییدا دەگرت و هەروەها ناوچەکانی ژێر دەسلەلاتی محەممەد بەگی برا بچووکێ دەخاتە ژێر کۆنترۆلی خۆیەو و بەگشتی کوردستان دەخاتە ژێر رکێفی فرمانەکانی خۆی. لەگەڵ شا تەھماسیبی سەفەوی پەيوەندی دادەمەزرینێت و خەلات و دیاری بۆ دەرباری ئەو پاشایە پەوانە دەکات و ملکەچی و گوێرایەلی خۆی نیشان دەدات. لەناوچە ی مەریوان و لەسەر بەرزایی چیا یەکی بەرز لەباکوری ئەو دەشتەدا، قەلایەکی بەهێز بۆ پۆژی تەنگانە بنیات دەنێت و تا ئەمڕۆیش شوێنەوارەکی ماو.

محەممەد بەگ کەشکستی خواردوو و سورخاب بەگ دەستی بەسەر سنووری

دەسەلاتە کەیدا گرتوو، پەنا بۆ دەریاری عوسمانی و سولتان سلیمان دەبات. سولتان سلیمان پێز لە محەممەد بەگ دەگرت و دەستبەجێ فەرمان دەدات مەنمۆن بەگ لەزیندان بێنێ دەر. سولتان، ناوچەی حیلەیی سەر بە بەغداد وەک ناوچەی دایینکەری بژنوی خۆیان و مال و منالیاں دیاری دەکات و هەروەها رۆستەم پاشای سەرداری ئەکرەم لەگەڵ سی هەزار سوپایی و بەهاوێیەتی محەممەد بەگ و مەنمۆن بەگ، بۆ لەناو بردن و سەركۆت کردنی سورخاب بەگ پەوانە دەکات. لە ساڵی ٩٤٧ کۆچی، رۆستەم پاشا دەگاتە ناوچەکانی شارەزور، سورخاب بەگ لەم هێرشە ئاگادار دەبێتەوە و بەخێراییی بە سوپاییەکی هەشت هەزار کەسی لە کوردەکان پروو بەروویان دەبێتەوە. لە پۆژی پینجشەممە ٢٤ رەجەبی ساڵی ٩٤٧ کۆچی، هەردوو سوپا لە دەستی شارەزور ریز دەبەستن و ئاگری جەنگ بەخێراییی لەنیوان کورد و رۆمییهکان بۆ نێسە دەسەنیت. سوارەکانی کورد لەم جەنگەدا بویزی و جەنگاوهری خۆیان دەسەلمێنن و بۆ سی جاری یەک لە داوی یەک شکست بە پێشەنگەکانی سوپای عوسمانی دەهێنن کە زیاتر لە دە هەزار کەس بوون. تا ئاوابوونی هەتاو، جەنگ بەردەوام بوو. تاریکی شەو جیایی لەنیوان دوو سوپا دروست دەکات و هەركام بۆ ئوردووگاكانی خۆیان دەگەڕێتەوە. ماوەی هەشت پۆژ بەمشێوەیە جەنگ درێژەی کێشاوە و نزیکەی حەوت هەزار کەس لە سوپای عوسمانییهکان و سی هەزار کەس لە کوردان دەکوژێن. سەرئەنجام سورخاب بەگ سەنگەر گرتن بەباشترین ڕینگە چارە دەبینیت و لە قەلای زەلم سەنگەر دەگرت. لەگەڵ ئەمەیشدا شا تەھماسپ لەم پروو داوێ ئاگادار دەکاتەوە و داوای هاوکاری دەکات. هێزەکانی عوسمانی بۆ ماوەی دوو ساڵ گەمارۆ دەخەنە سەر قەلای زەلم و ناوچەکانی شارەزور تا لێ دەکەن. لەم ماوەدا هەموو هێرشەکانیان بۆ سەر قەلاکە ناکام و بێ ئەنجام دەبێت. لەیەکیک لە هێرشەکان رۆستەم پاشای سەردار، بریندار و لەجینگەدا دەکەوێت. لەناکاو هەواڵ بە سورخاب بەگ دەگات پانزە هەزار کەس لە هێزەکانی شا تەھماسپی ئێران بە سەركردایەتی حسەین بەگ ناویک بۆ هاوکاری کردنی گەشتوونەتە دوو فەرسەخی قەلای زەلم. بەو ئەندازەی سورخاب بەگ لە بیستنی ئەم هەواڵە شادمان دەبێت، سوپای رۆم خەمبار و ورەیان دەرووخیت. بەرێکەوت رۆستەم پاشا بەهۆی برینەکیەو دەمرێت. بە کورتی مەرگی ئەم سەردارە و هاتنی سوپای هاوکاری ئێرانییەکان، دەبێتە هۆی نەهێشتنی ورەیی سوپای عوسمانی و پەڕێشان بوونیان. سورخاب لەگەڵ

بیستنی هه‌والی مردنی رۆستهم پاشا، ده‌ستبه‌جی له‌گه‌ل سوپاکه‌ی خۆی له‌قه‌لای زه‌لم هێرشیان ده‌کاته‌سه‌ر و حه‌سه‌ین به‌گی سه‌رداری سوپای ئێران ئاگادار ده‌کاته‌وه‌ و بۆیرانه‌ بۆ ناو جه‌رگه‌ی سوپای دوژمن نه‌سه‌پ غارده‌دات. کاتی که‌ سوپای ئێران ده‌گات، ته‌نیا شوین سوپای تیکشکاوی عوسمانیه‌کان ده‌که‌ون. ده‌سته‌یه‌کیان نه‌سه‌یر و ده‌سته‌یه‌کیان ده‌که‌نه‌ خۆراکی شمشیر. نه‌وانی دیکه‌یان له‌ژێر فه‌رمانده‌یی محهمه‌د پاشا، یه‌کێک له‌پله‌ به‌رزه‌کانی عوسمانی، په‌نا بۆ قه‌لای زه‌لم ده‌بن و مال و منالی سورخاب به‌گ ده‌که‌نه‌ تکا‌کار. حه‌سه‌ین به‌گی سه‌رداری ئێران به‌تکای ژنه‌کان پازی ده‌بیت و محهمه‌د پاشا و شه‌شسه‌د که‌سی هاوڕیی بی نه‌وه‌ی چه‌کیان بکات، په‌وانه‌ی ده‌رباری عوسمانی ده‌کاته‌وه‌. حه‌سه‌ین به‌گ و سوپای ئێرانیش به‌و په‌ڕی شادومانی بۆ ولاتی ئێران ده‌گه‌ڕینه‌وه‌. سورخاب به‌گیش هاوشیوه‌ی مێریکی سه‌رکه‌وتوو، له‌سه‌ر کورسی فه‌رمانه‌وه‌ایه‌تی کوردستان داده‌نیشیت و سه‌ربه‌خۆ، فه‌رمانه‌وه‌ایه‌تی کوردستان ده‌کات. دواتر سورخاب به‌گ، ناوه‌ندی ده‌سه‌لاته‌که‌ی له‌قه‌لای زه‌لم بۆ قه‌لای مەریوان ده‌گوازیته‌وه‌ و نه‌وی ده‌کاته‌ دار نه‌لمولکی کوردستان.

دوای نه‌م رووداوانه‌، له‌ساڵی ٩٥٦ نه‌لقاس میرزا، برای شا ته‌هماسب که‌ماوه‌یه‌ک له‌ده‌وله‌تی ئێران یاخی ببوو، پوو ده‌کاته‌ ناوچه‌کانی شاره‌زوور. به‌ه‌رام میرزا و شا قولی خانی موهردار و ئیبراهیم خان به‌نۆینه‌رایه‌تی شا ته‌هماسب له‌گه‌ل بیست هه‌زار سواری جه‌نگی، به‌شوینه‌وه‌ بوون و له‌ناوچه‌کانی مەریوان و شاره‌زوور پیی ده‌گه‌ن و بلاوه‌ به‌شوینکه‌وتوو ده‌کانی ده‌که‌ن. نه‌لقاس میرزا له‌گه‌ل بیست و یه‌ک که‌س له‌ده‌ستوپێوه‌نده‌کانی په‌نا بۆ قه‌لای مەریوان و سورخاب به‌گ ده‌بن. سورخاب به‌گ لای شا ته‌هماسب تکای بۆ ده‌کات و نه‌لقاس میرزا و هاوڕیکانی له‌گه‌ل شا نیعمه‌ت الله‌ی قه‌هیستانی په‌وانه‌ی ده‌رباری شا ته‌هماسب ده‌کات. شا ته‌هماسب به‌تکا‌که‌ی سورخاب به‌گ پازی ده‌بیت و له‌پادا‌شتی نه‌م خزمه‌ته‌ی، چه‌ندین پێزی شایانه‌ی لی ده‌گرییت و سالانه‌ بێره‌ پاره‌یه‌ک (هه‌زار تمه‌ن) له‌خه‌زینه‌ی ده‌وله‌ت بۆ سورخاب به‌گ دیاریده‌کرییت.

سورخاب به‌گ یانزه‌ کوپی بووه‌: ١. حه‌سه‌ین به‌گ، ٢. نه‌سکه‌نده‌ر به‌گ، ٣. سولتان عه‌لی به‌گ، ٤. یه‌عقوب به‌گ، ٥. به‌ه‌رام به‌گ، ٦. زولفه‌قار به‌گ، ٧. نه‌سمه‌ش به‌گ، ٨. شاسوار به‌گ، ٩. ساڕوخان به‌گ، ١٠. قاسم به‌گ، ١١. به‌سات به‌گ

سورخاب به‌گ، سییه‌م کوپی خۆی (سولتان عه‌لی به‌گ) له‌به‌ر بۆیری و نازایه‌تی و

لینھاتووینی وەك جینگری خۆی دیاریدەكات، بەھرام بەگ، پینجەم كۆپی خۆی دەكاتە
فەرمانبەرەوای پەرەنداز و عەمادییه و تا ساڵی ١٢٤٩، مئالەكانی ئەم بەھرام بەگە،
فەرمانبەرەوایی ئەو ناوچەیە بوون. محەممەد بەگ كە بەمیری پەرەنداز بەناوبانگە، ئەوەی ئەم
بەھرام بەگەییە كە چەندین ساڵ لەگەڵ عوسمانییەكان جەنگاوە.

سەرئەنجام سورخاب بەگ، دوای سی سال دەسلەت و فرمانڕوایی، دەمریت و سولتان
عەلی جیگری، زۆری پیناچیت، پەيوەستی باوکی دەیت. لەسولتان عەلی بەگ دوو منال
بەناوەکانی تەیمورخان و ھەلۆ خان بەجێماون. بەسات بەگ (یانزەھەمین کوپی سورخاب
بەگ) کە کەسیکی زانا و بویر بوو، لەسالی ٩٧٥ کۆچی، فرمانڕوایەتی دەگرتە دەست.

حکومتی بہسات بہگی ٹہردہ لان

دوای مردنی سورخاب بهگ و سولتان علی بهگ، کوپی سینه م که جیگره وهی بووه، له سائی ۹۷۵، کوپی یانزه یه می، به سات بهگ، فرمانبره وایه تی دهگریته دهست. ئەم میرزاده یه، له زانست جیگه ی شانازی ئه رده لانییه کان و له بهخشش و بهخشندیهی که سیککی که م وینه ی پۆژگاری خۆی بووه. زۆربه ی کاته کانی خۆی به هاوده می زاناکان به سه ر بردووه و خوازیار و تامه زرووی دادیه ره وهی بووه.

نژیکه‌ی ده‌سالی فرمانبره‌وایه‌تی خوی به‌نارامی و ناسایش به‌سهر بردووه و له‌سالی ۹۸۵ ته‌یمورخان و هه‌لۆخان کورده‌کانی سولتان‌عه‌لی به‌گ که‌کچه‌زاکانی مه‌نشا سولتانی ئیستاجلو بوون، دژی ئه‌و شوپرش ده‌کهن و قه‌لای پلنگان ده‌کهنه‌ پمناگه‌ی خویان. به‌سات به‌گ ده‌سته‌یه‌ک به‌سه‌رکردایه‌تی سوهراب به‌گی ژن برای بو ته‌می کردن و سه‌رکوت کردنی برازاکانی ده‌نیریت. هینشتا ئه‌م سوپایه‌ ناگاته‌ پلنگان که‌ته‌یمورخان و هه‌لۆخان هه‌لدین و په‌نا بو ده‌ریاری شا ئیسماعیلی دووه‌م ده‌بن. نژیکه‌ی سالیک له‌قه‌زوین سه‌رگه‌ردان ده‌بن و سه‌ره‌نجام شا ئیسماعیل له‌سالی ۹۸۶ کۆچی ده‌مریت. ته‌یمورخان و هه‌لۆخان بو کوردستان ده‌گه‌رینه‌وه. ده‌سته‌یه‌ک له‌سه‌رکرده و خانه‌کان له‌ده‌وری خویان کۆده‌کهنه‌وه و ده‌ست به‌په‌لاماردانی ناوچه‌کان ده‌کهن و به‌شیک له‌سنووری به‌سات به‌گ ده‌خه‌نه‌ ژنر ده‌ستی خویان. به‌ریکه‌وت، مه‌رگ ده‌رفه‌تی به‌رگری کردن به‌به‌سات به‌گ نادات و له‌م کاته‌دا کۆچی دووایی ده‌کات و ته‌یمورخان بی هیچ کیشه‌یه‌ک، له‌سه‌ر ته‌ختی فرمانبره‌وایه‌تی داده‌نیشنت.

حکومەتی تەیمورخانی ئەردەلان

دوای مردنی بەسات بەگ، تەیمورخانی برازای، کوپی سولتان عەلی بەگ لەسالی ٩٦٨ کۆچی لەسەر تەختی فەرمانرەوایەتی بەجێماوی باوکی دادەنیشیت و ژیاڵیکی تازه و سەرنجراکێش بەفەرمانرەوایەتی کوردستان دەبەخشیت. لەبەر ئەوەی هیشتا پاشایەتی ئێران جێگیر نەبوو و پاشایەکی خاوەن دەسلەت و بەهێز پاشایەتی نەدەکرد، تەیمورخان لەگەڵ سولتان مורاد خان، سولتانی دەولەتی عوسمانی، پەيوەندی دەبەستیت و ملکهچی و گوێرایەلی خۆی بۆ ئەو دەولەتە نیشاندەدات. سولتان موراد لەم پێشھاتە شادومان و سالانە زیاتر لەسەد ھەزار ناچەیی زێر کە مالیاتی شارەزوور بوو، بۆ دەرباری تەیمورخان دیاریدەکات و نازناوی میری میرەکانی پێدەبەخشیت.

تەیمورخان چوار کوپی لەدوای خۆی بەجێھێشتوو: ١. سولتان عەلی بەگ، ٢. بەداق بەگ، ٣. موراد بەگ، ٤. ئەمیر عەلەم ئەلەدین. سنووری ولاتەکەیی لەنیوان چوار کورەکەیی دابەش دەکات:

سنووری سولتان عەلی بەگ:، شارەزوور، قەزەنجە، زەلم، سنە، خەسەن ناوا.

سنووری بەداق بەگ: قەرەداخ، کۆیە، جەریر.

سنووری موراد بەگ: سەقز، سیاکیو، تیلەکو، خورخوڕ.

سنووری ئەمیر عەلەم ئەلەدین: شارباژێر (ناوچەکانی سلیمانی ئەمرویی).

تەیمورخان لەگەڵ سوپایەکی تەیار سەرقالی گرتنی ناوچەکانی دەورووبەر دەبیت و کرماشان و دەینەوەر و زەرپین کەمەر (گەرۆس یا بیجار) دەھێنیتە ناو سنووری فەرمانرەوایەتی خۆی.

بێ گرنگیدان بەدەولەتی ئێران، ئالای سەر بەخۆیی ھەڵکردوو، دوو سی جار ھێرش کردۆتە سەر خێلی کەلھوڕ و تالانی کردوون. لەسالی ٩٩٣ لەگەڵ ھەزار سوار، دووبارە ھێرش کردۆتە سەر ناوچەکانی عومەر بەگی کەلھوڕ. عومەر بەگ بەناچاری پەنای بۆ شا وێردی خانی فەرمانرەوای لورستان بردوو. شا وێردی خان لەگەڵ سوپای لورستان و کەلھوڕ پێگە لەتەیمورخان دەگرن. تەیمورخان کە کەلھوڕی تالان و بەنیازی گەرانەو بوو و چاوەروانی پێشھاتیکی لەو شیوەی نەکردوو، بەناچاری لەگەڵ ھەمان ھەزار سوار، ڕووبەڕوویان دەبیتەو. لەگۆڕەپانی جەنگ، ئەسپەکەیی تەیمورخان دەکەوێتە سەر زەوی.

سوپای لورستان هیرشی دهکهنه سەر و قۆلبه سستی دهکهن. شاویردی خان که که سینی که نه زمون و دورنه ندیش بووه، بهوپه پری ریزه وه تهیمورخانی بردوته وه بۆ ماله که ی خوی. دواى ماوهیه که تهیمورخان له گهل سواره و سوپاکه ی دهگه پیته وه بۆ کوردستان. دواى سى سال له لایه ن ده ربارى ئیرانه وه، دهوله تیاری سولتان سیای مه نسوری، بۆ ناوچه کانی زه رپین که مه ر ده ستینیشان ده گریت و ده ست به سەر نه ناوچه یه دا ده گریت تهیمورخان له گهل دوو هزار سوار به مه به سستی ده رپه پاندنی دهوله تیاری و سه رکوت کردنی دانیشتیوانی نه ناوچه به رینه که ویت. دهوله تیاری له گهل سى هزار سوارى قزلباش له ئیرانییه کان، رتیه له تهیمورخان ده گریت و دواى شه ر و پیکدادانیکی که م، ده ولتیاری ریسوایانه شکست ده خوات و له قه لای زه رپین که مه ر سه نگه ر ده گریت. تهیمورخان و سوپاکه ی که ماروی قه لاکه ده دن و دواى دوو سى هیرش ده ست به سەر قه لاکه دا ده گرن. له کاتی هیرش بۆ سه ر قه لاکه تهیمورخان تیریکی به رده که ویت و ده کوژیت. سوپاکه ی وره یان نا پرووخت و هه لوخانی برا بچووکی تهیمورخان مه به سستی تۆله سه ندنه وه ی خوینی برا که ی ده کات و زیاتر له دوو سه د که س له دانیشتیوانی زه رپین که مه ر ده کوژیت، سه رنه نجام ده ولتیاریش ده گریت و له تۆله ی تهیمورخان، ده یکوژن و ناوچه که تالان و جه نازه ی تهیمورخان بۆ قه لای مه ریوان ده گیرنه وه.

حکومه تی هه لوخانی نه رده لان

دواى کوژانی تهیمورخان، هه لوخانی برا بچوکی له سالی ۹۹۶ کۆچی، ده ست به سەر فه رمانه وایه تی تهیمورخاندا ده گریت و فه رمانه وایه تی کوردستانی سه ربه خو ده گریت نه ستۆ. هه لوخان هاوشینه ی تهیمورخانی برای، بۆ ماوه ی دوو سال په یوه ندیه کانی له گهل ده وله تی عوسمانی و سولتان مورادی سینیهم ده پاریزیت به لام دواتر په یوه ندی له گهل ده وله تی ئیران ده به سستیت و ملکه چی و گویرایه لی خوی بۆ پاشای ئیران نیشان ده دات و ناوه ندی فه رمانه وایه تی کوردستان له قه لای زه لم و قه لای مه ریوان بۆ پلنگان ده گوازیته وه. قه لای پلنگان له ناوچه یه کی سهخت و دژوار و به رده لانه و له و پۆرگا رده دا وه که یه کی که له قه لای تۆکه کان له قه لاهمه درا که هیچ پاشایه که نه یه توانیه به زۆر و جه نگ ده سستی به سه ردا به گریت. شوینه واره کانی ده روزه ی به ردینی نه و قه لایه، وه که نامازه مان پیندا، هینشتا ماوه ته وه. له پۆرگاری کۆن، ناوه ندی تایه فه کانی که له و و گۆران بووه که له تایه فه کانی کوردستان و له و ی نیشته جی بوون. دواتر له نه نجامی پيشهاته کانی پۆرگا ر و ئیران و خاپور بووه.

هەلۆخان سەرلەنوی نۆژەنی کردۆتەو و تۆکمەتری کردوو. چەندین گوندی لەدەواری قەلەکە بنیاتناو و لەهەر گوندیک، مزگەوتیک، تۆکمەیی بۆ پەناگرتنی دانیشتووانی گوندەکان لەکاتی تەنگانە، دروستکردوو. گوندی پلنگان لەدوانزە فەرسەخی شارێ سەنە جینگیرە. لەباشوری رۆژناوای ئەم قەلەیە، قەلای زەلم، مەریوان و حەسەن ناوای نۆژەن و ناوەدان کردۆتەو.

هەلۆخان کەسیکی بویژ و بەهێز و دادپەرور بوو. لەگەڵ ژێردەستان و مسکینەکان، دادپەرورەرانە هەلسوکەوتی کردوو و لەگەڵ فەرمانرەواکانی دەورووبەر، پەيوەندى دۆستایەتی و هاوڕێیەتی بەستوو. لەماوەی فەرمانرەوایەتی هەلۆخان، هەموو ناوچەکانی ژێردەستی ناوەدان، رینگەکان ئەمن و خەزینەیی دەولەتی لەزێر و زیو لیوانلیو بوو. لەهەركام لەوەرەزەکانی سال، لەیەكێك لەقەلەکان نیشتەجی بوو، زستان لەزەلم، بەهەر لەپلنگان، هاوین لەحەسەن ناو و پاییزی لەقەلای مەریوان بەسەر بردوو. بۆ زیادکردنی ژمارەیی سوپاییەکانی و تەیارى کردنیان، هەموو هەولەکانی خۆی خستۆتە گەڕ و دانیایی تەواوی بۆ پارێزگاری کردن لەولاتەكەیی بەدەست هێناو و کوردستانی وەك ناوچەیهكی سەربەخۆ و ئازاد ناساندوو.

بۆ فێركاری زانستەكان و بلاوکردنەوێ ئایین و پێشنویژی نوێژی هەینی، شیخ عەبدولغەفاری دووهمی مەردۆخی كۆری شیخ شەمس ئەلەدینی هێناو تەو حەسەن ناوای كەپایتەختی سەنە بوو. شیخ عەبدولغەفار لەگوندی دەگاشیخانی هەورامان نیشتەجی بوو. بۆ پەرورە كردن و وانه و تنەو بەخان ئەحمەد خان، مەلا یەعقوب، گەورە باوەگەورینی مسکینەکانی سەنەیی هێناو تە حەسەن ناو و هەموو كەرەستەکانی ژيانى بۆ دابین کردوون. مەلا یەعقوب لەگوندی سورەكول ژیاو.

لەسالی ١٠١٩ كۆچی، حەسەین خانى فەرمانرەوای لورستان، بەفەرمانی پاشای ئێران، شا عەباس، لەگەڵ دەهەزار سوپایی، هێرشی کردۆتە سەر کوردستان و لەقەلای حەسەن ناو، پووبەرپووی هەلۆخان بۆتەو. لەسێ پووبەرپوو بوونەو، حەسەین خان شکستی خواردوو. لەچوارەم جار، كەگۆرەپانی جەنگ لەسوار و پیادەیی هەردوو سوپا لیوانلیو بوو، حەسەین خان بەتەواوی شکستی خواردوو و سوپای کوردستان تا چوار فەرسەنگ شوین سوپای

تیکشکاوای حسەین خان کەوتوون و زیاتر لەدەهەزار کەس لەسوپای لورستان کوژراوە.^۱ هەوالی ئەم شکستە بەدەریاری ئیسفەهان دەگات. شا عەباسی تورە، سوپایەک بۆ ڕینگرتن لەکردووە خوێسەرانی هەلۆخان پەوانە کوردستان دەکات. ئەم سوپایە لەنزیك حەسەن ناوا، پووبەرووی سوپای هەلۆخان دەبینتەرە و لەیەکەم پووبەرووبوونەوەدا شکست دەخۆن. دووبارە شا عەباس سوپایەکی گەرە نامادە و فەرمانی سەركوت کردنی هەلۆخانیان پێ دەدات. ئەم سوپایش لەبەرانبەر سوارە جەنگاوەرەکانی کورد، توانای خوێراگری نامینیت و دواى زەرەر و زیانیکی زۆر پاشەکشى دەکەن. شا عەباس لەم چالاکییە بوێرانەى هەلۆخان و شکستە یەك لەدواى یەكەکانی سوپای ئێران تورە و خۆی لەگەڵ سوپایەکی گەرە بەمەبەستى داگیرکردن و سەركوت کردنی کوردستان و هەلۆخان بەرێدەکەوێت. کاتیک دەگاتە گوندی مەیهەم لەگوندەکانی ئیسفەند ناوا، ئالى بالی ناوێک کەپیشتر پێشەنگی تایبەتى شا عەباس بوو، لەو گوندە دەردەکەوێت و راستییەکان و بارودۆخی هەلۆخان و چۆنیەتى بەهیزی قەلاکان و گرتنیان بەشا عەباس دەلێت و لەم جەنگە پەشیمانی دەکاتەو و ئالى بالی بەلێن دەدات لەرێگەى ناشتییهو، هەلۆخان بەملکەچى و گوێرایەلى ناچار بکات. شا عەباس، ئالى لەگەڵ دیاری و فەرمان بۆ لای هەلۆخان دەنیریت و خۆی بۆ دەریاری پاشایەتى دەگەڕیتەرە. ئالى بالی لەقەلاى مەریوان چاوی بەهەلۆخان دەکەوێت و دیارییهکانی پێشکەش و لەفەرمانەکان ناگاداری دەکاتەرە. هەلۆخان ملکەچى و گوێرایەلى خۆی نیشان دەدات و خان ئەحمەد خانى کوپى لەگەڵ چەندین دیاری گرانبایی بۆ دەریاری پاشای ئێران پەوانە دەکات. شا عەباس بەهاتنى خان ئەحمەد خان شادومان و بەهەموو شیوەیهک ڕیزی دەگرت. شا عەباش خوشکەکەى خۆى بەناوى (زەرىن کلان) (کلۆ یا تاج زەرىن) لەخان ئەحمەد خان مارە دەکات و لەئیسفەهان پێورەسمیکى شایانە بەم بۆنەرە دەگێریت و دواى ماوەیهک مۆلەتى گەرانەرەى پێدەدات. لەکاتى گەرانەرە پەشیمانی لێدەستینیت هەلۆخانى باوکى بەوەرگرتنى دیارییه شاهانەکان و پوشتن بۆ ئیسفەهان ناچار بکات. خان ئەحمەد خان دواى گەرانەرەى بۆ کوردستان، لەبەر بەلێنەکەى بەشا عەباس، هەلۆخان بۆ پوشتن بۆ ئیسفەهان هان دەدات. هەلۆخان هەست بەمەبەست و داواى کوپەرەکەى

^۱ - لەچەند ڤیری سەرۆتەر ناماژە بەوەر دەرە کەژمارەى سوباکە دە هەزار کەس بوو و لێرەدا دەلێت زیاتر لەدەهەزار کەسیان لێ کوژراوە. ئەگەر تووسەر بەهەندەرە تەجرووینت ئەگەرى هەید سوپایەکی دیکە بۆ هاوکارى سوباکەى حسەین خان هاتینت.

دهکات و رازی نابیت. له بهر نه وهی خان نه حمه د خان به لنینیداوه، نه یتوانیوه له بهر بهر رازی نه بوونی باوکی بیدهنگ بیت و له هر جیگه و شوینیکیدا نه م بابتهی و روزاندووه و مهلا یه عقوبی ماموستای خوئی رازی دهکات تا به هر شیوهیه که بووه، هه لوخان بو نه م سه فهره رازی بکه. پینداگرتنی کوپ و مهلا یه عقوب، هه لوخان په ریشان دهکات و کوره کهی زیندانی و پینگه ی ناخاوتن و قسه کردن له مهلا یه عقوب دهگریت. دواي دوو سئی پوژ شیخ عه بدولغه فاری پیشنویر و میر و سه رکرده کانی هه لوخان که له بابته که ناگادار بوونه وه، بو زیندانی کردنی کوپه کهی که زاوای شای ئیرانه، سه رکونهی دهکهن و دلنیای دهکهنه وه و ده لئن نه گهر پاشای ئیران نییه تیکی خراپی له سه ردا بیت، خان نه حمه د خانی به شیوهیه کی په سمی نه ده کرده زاوای خوئی. سه رنه نجام هه لو خان رازی و فه رمانی نازاد کردنی کوپه کهی ده دات و به زهیی و خوشه ویستی باوکانه ی پیده به خشیئت و به لینی پیده دات به مزوانه داواکارییه کهی به دیدینیئت. دواي چه ند پوژیک هه لوخان خوئی بو گه شته که ناماده دهکات و له گه ل چه ندین دیاری گرانباپی و شایانه، به ره و نیسفه هان به پریده که ویئت و ده گاته ده رباری شای ئیران. شا عه باس له هاتنی شادومان و پیزیکی شایانه ی لیده گریئت. دواي شه ش مانگ پیز گرتن و میوانداری کردن، له گه ل پیدانی هر جوړه ئیمتیازیک، مؤله تی گه رانه وه بو کوردستانی پیده دات و له سه ر داوای خودی هه لوخان، فه رمانی فه رمانپه وایه تی کوردستان له هه مه دان تا عه مادییه و کوپه و حه ریر، به ناوای خان نه حمه د خان، ده رده گریئت. له سالی ۱۰۲۳، هه ورامان یاخی ده بیئت و خان نه حمه د خان به فه رمانی هه لوخانی باوکی، نه و ناوچه یه ده سووتینیئت و دواي دوو پوژ جهنگ و پیکدادان، ده ست به سه ر هه وراماندا ده گریئت و هه رده که س له خان و به گه کانی نه و ناوچه یه ده کوژیئت. دواي نه م پرووداوه، تا مردنی هه لوخان، پرووداویکی نه و تو که شیاوی ناماژدهان بیت، روینه داوه.

حکومه تی خان نه حمه د خانی نه رده لان

دواي مردنی هه لوخان، خان نه حمه د خانی کوپی له سالی ۱۰۲۵ به پیی فه رمانی شا عه باس، پاشای ئیران، به شیوهیه کی په سمی وه که فه رمانپه وای کوردستان ده ستنیشان ده گریئت و نالای فه رمانپه وایی هه لدهکات و به هیزانه و به دلنیاییه وه، سه رقالی به پریوه بردنی ولات ده بیئت. پیش هر کاریک، سوپایه کی بیست هزار که سی سوار و پیاده له گه نجه بویره کورده کان به ناوای سوپای نه رده لان بو پاریزگاری کردن له ولات ناماده و به نه ندازه ی

پیویست برژیوی و مانگانه و کهرسته‌کانی ژیانیان بۆ دابین ده‌کات. دواي چهند مانگ له‌لایه‌ن شا‌عه‌باسه‌وه فه‌رمانی‌کی پێده‌گات که‌دانیشتووانی موکری و به‌لباس شالای شۆرشیان به‌رز کردوته‌وه. ده‌سته‌جی خان نه‌حمه‌د خان له‌گه‌ل سوپایه‌کی گه‌وره بۆ سه‌رکوت کردنی نه‌وان به‌پێده‌که‌ویت. دانیشتووانی موکری و به‌لباس کاتی‌ک له‌هاتنی خان نه‌حمه‌د خان ناگادار ده‌بنه‌وه، له‌گه‌ل سوپایه‌کی گه‌وره بۆ پروو‌پروو بوونه‌وه پروو‌ده‌که‌نه گو‌په‌پانی جه‌نگ. له‌گه‌ل نه‌وه‌ی سوپای نه‌رده‌لان به‌ژماره له‌سوپای نه‌وان که‌مه‌تر بووه، به‌لام چوونکه جه‌نگاوه‌ر و خاوه‌ن نه‌زموون بوون و بۆ نه‌و مه‌به‌سته په‌روه‌رده کرابوون، هێرش‌یی‌کی یه‌کلایه‌که‌ره‌وه ده‌که‌نه سه‌ر ئوردووی سوپای موکری و به‌لباس و به‌هه‌ول و ماندوو بوونی‌کی که‌م، شکستیان پێدینن. ژماره‌یه‌کی زۆریان نه‌سیر و ده‌کوژریت. نه‌وانی دیکه رینگه‌ی چیا و بیابان ده‌گرنه‌به‌ر و سوپای نه‌رده‌لان شوێن‌پێیان هه‌لده‌گرن تا ده‌گه‌نه قه‌لای په‌واندن. هه‌لاتووان په‌نا بۆ قه‌لاکه ده‌بن و له‌وئ سه‌نگه‌ر ده‌گرن. خان نه‌حمه‌د خان گه‌مارۆ ده‌خاته سه‌ر قه‌لاکه که له‌سه‌ر چیا‌یه‌کی به‌رزه و بۆ دابین کردنی خوا‌رده‌مه‌نی سوپا‌که‌ی، سه‌رقالی تالان کردنی گو‌نده‌کانی ده‌ورو‌به‌ر ده‌ییت و مسکینه‌کانی نه‌و دیاره له‌نشینه‌کانی خۆیان دوور ده‌خاته‌وه و مه‌رومالات و دانه‌وێله‌ی نه‌وان بۆ سوپا‌که‌ی کو‌ده‌کاته‌وه به‌لام درواری و سه‌ختی چیا‌کانی نه‌و ناوچه‌یه زیاتر له‌وه بوو نه‌و خوا‌رده‌مه‌نیانه به‌شی گه‌مارۆی قه‌لاکه بکات. خان نه‌حمه‌د خان له‌کو‌تایی هاتنی خوا‌رده‌مه‌نییه‌کان و نه‌گرتنی قه‌لاکه خه‌مبار ده‌ییت و له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌ک له‌که‌سه نزیکه‌کانی خۆی به‌مه‌به‌ستی گه‌پان و خوش‌گوزه‌رانی پروو‌ده‌که‌نه ئاوی‌کی نه‌و ناوچه‌یه. به‌رته‌وت پیر‌ژنیکی قسه‌خۆش ده‌بینن. پیر‌ژن له‌خان نه‌حمه‌د خان ده‌پرسیت، چی له‌مپه‌ره له‌وه‌ی ناتوانن ده‌ست به‌سه‌ر نه‌و قه‌لایه‌دا بگرن؟ خان ده‌لێت: رینگه‌ی چوونه ژووره‌وه‌مان نییه و له‌به‌ر نه‌وه لی‌زه چاوه‌پروانین. پیر‌ژن ده‌لێت: له‌شه‌وی بوو‌کینی، رینگه‌ی منیش داخراو بوو، به‌لام چوونکه به‌رامبه‌ره‌که‌م پیاو بوو، به‌هێرش‌یه‌ک ده‌ستی به‌سه‌ر قه‌لاکه‌دا گرت و بۆ هه‌میشه رینگه‌ی ته‌خت کرد. نه‌م وته‌یه کاریگه‌ری له‌سه‌ر خان نه‌حمه‌د خان داده‌نیت و بۆ ناو سوپا‌که‌ی ده‌گه‌رێته‌وه و به‌سه‌رهاته‌که‌یان بۆ باس ده‌کات. سوپاییه‌کان له‌تانه‌ی پیر‌ژنه‌که خۆنیان دیته‌ کول و هێرش ده‌که‌نه سه‌ر قه‌لاکه و له‌گه‌ل زه‌ره‌ر و زیانی‌کی که‌م ده‌ست به‌سه‌ر قه‌لاکه‌دا ده‌گرن. دواي کوشت و کوشتاری فراوان، خان نه‌حمه‌د خان، نه‌مان به‌پاشماوه‌ی دانیشتووانی

قهلاکه ده به خشیت و په واندن په یوه سستی سنووری فرمانږه وایه تی خوئی دهکات. مناله کانی به هرام بهگ، کوږه مامه کانی، نه وه کانی سورخاب بهگ که له و ناوچه یه به دژواری ژیانیان دهگوزهراند، کوډهکاته وه و پیزیان دهگریټ و قهراحه سهن بهگ که کوږه گه وړه ی به هرام بهگ بووه، وه که فرمانږه وای په واندن دهستنیشان دهکات و خالید بهگی خوشناوی دهکاته فرمانږه وای خوشناو و عه مادییه به عوسمان بهگ کوږی یه عقوب بهگ دهسپیږیت و یه کیټ له که سه نزیکه کانی خوئی بو کویه و حهریر دهستنیشان دهکات. فرمانږه ووه کانی په واندن له مناله کانی قهراحه سهن بوون. تایه فهی محهمه د رهشی بهگی وه کیل به خالید بهگ دهگه نه وه که ناسراو به میری خوشناو بووه.

دواتر خان نه حمده خان به مه به سستی گرتنی موسل، درپژ به پڼگه که ی ده دات و کاتیټ دهگاته شهش فهرسنگی موسل، فرمانږه وای نه و ناوچه یه هلدیت و پڼگه ی دیاربه کر و حله ب دهگریټه بهر. خان نه حمده خان بی جهنگ ده ست به سهر موسلدا دهگریټ. کارگوزاران و نه فندییه کانی موسل، به پیښکه ش کردنی دیاری شایانه دهگه نه خزمه تی و ریزیان لیده گیریټ. ماوه ی چل پوژ له موسل و ناوچه کانی ده وروبه ری بو حه واندنه وه ی سوپاییه کانی ده میټته وه و سهر دانی گوږی یونسی پیغه مبه ر دهکات

له موسله وه، مژده ی سهرکه وتنه کانی خوئی بو شا عه باس ده نیږیت. شا عه باس خه نجه ری گه وه رنیشانی که مهری خوئی له گهل نه سپیټکی تایبه ت و دوانزه هزار تمه ن پارهی زیږ بو خان نه حمده خان ده نیږیت و فرمانی پیډه دات هیږش بکاته سهر که رکوک و به غداد و ده ست به سهر نه و ناوچه نه یشدا بگریټ. خان نه حمده خان دوا ی چل پوژ مانه وه له موسل، ملی پڼگه دهگریټه بهر و ده ست به سهر که رکوکدا دهگریټ و کارگوزاریکی بو دهستنیشان دهکات و له ویوه سهرنجی بو لای به غداد راده کیښریټ. شا عه باس کاتیټ له به پڼکه وتنی خان نه حمده خان به ره و به غداد ناگادار ده بیټه وه، خوئی له گهل سوپاییه کی گه وړه پڼگه ی نه و شاره دهگریټه بهر. خان نه حمده خان دهگاته ده وروبه ری به غداد. پاشا و سهر وکه کانی نه و شاره، بهر ژه وه ندی له خو به دهسته وه داند ده بین و به دیاری و پیښکه شی شایانه پښوازی له خان نه حمده خان ده که ن. خان نه حمده خان پیزیان دهگریټ. خان نه حمده خان له ناو خوشی دانیشتووان، ده پواته ناو شاری به غداد و کاروباره کانی نه و شاره پڼکه دخت. به ماوه ی دوو پوژ، سوپای شا عه باس دهگاته ده وروبه ری به غداد. خان نه حمده خان له گهل

دەستەبەستەکان لەگەڵ پیاوانی ئەو شارە بۆ پیشوازی کردنی دەرۆن و لەلایەن شا عەباسەو ریزیان لێدەگیرێت. خان ئەحمەد خان دواي ئەم سەرکەوتنە، لەسالی ١٠٢٥ کۆچی داواي مۆلەت دەکات و بۆ کوردستان دەگەڕێتەوە. ماوەی گەشتەکانی خان ئەحمەد خان لەکاتی بەرێکەوتنی تا پوژنی گەڕانەوەی (حەوت سال و سێ مانگ) درێژەي کێشاوە. دواي سێ سالی دیکە، شا عەباس دەمرێت و لەجومادی الاخری سالی ١٠٢٨ کۆچی، شا سەفی، لەسەر تەختی پاشایەتی ئێران دادەنیشێت. وشەي (ظل حق) مێژووی دەستپێکردنی پاشایەتی ئەوە. شا سەفی هاووشیوەي شا عەباس هەلسوکەوت لەگەڵ خان ئەحمەد خان دەکات و بەهەموو شیوەیەک ریزی دەگیرێت. خان ئەحمەد خان لەزەرین کلاهی (کلاو زێڕین) هاوسەری کورێکی هەیه بەناوی سورخاب. لەهەپەتی گەنجی، شا عەباس ئەو دەباتە دەرباری خۆي و چەند کەسیک بۆ پەرەدە کردنی رادەسپێرێت و لەئەنجامی ئەم کارە، سورخاب بەگ، بەجوانی زانست و بوێری دەرازیتهو. سلیمان خانی ئەرەلان کەنامارەي پێدەدەین، شا لەو گەنجە پاکە، داکرمی دەکات کەنیازی گرتنە دەستی پاشایەتی لەسەردایە. شا سەفی بۆ پاراستنی تاج و تەختی خۆي، بی لیکۆلینەو و ئەندێشە کردن لەسالی ١٠٢٩ فەرمان دەدات چاوی ئەو گەنجە ئەرەلانێیە کوێر بکەن. خان ئەحمەد خان لەگەڵ بیستنی ئەم هەوالە، ئاوی لەسەردا نامینێت و شیت دەبێت و ئەم هۆنراوەي دیتە سەر زار:

(بی تو ای جان جهان با دل خونین چه کنم

بهر بی حشمتت ای چشم جهان بین چه کنم

بی گنه دیدەات از حدقه برون آوردند

چشم من کور، بگو پس من مسکین چه کنم)

پوژ بەپوژ نەخۆشی مالیخۆلیایی لەناخیدا پەرەدەستینێت و کردەوێ شیتانە و مەترسیداری لێ دەبینرێت. سەرئەنجام بەرەزەمانەندی و بریاری سەرۆک و میرەکانی کوردستان ئەو شیرە بوێرە زنجیر دەکێت و ئیسماعیل بەگ، گەرە باوەگەورینی عینایەت الله بەگ، کەلەو کاتەدا وەزیر بوو، بۆ ماوەي سالی و بەراویژ ولات بەرپووە دەبات و رینگەي نەداوە، هیچ کەلێن و پەخنەبەستەکانی کوردستان دروست نەبێت. دواي یەکسال لەنەخۆشیەکانی خان ئەحمەد خان، چاکبۆتەو و دووبارە جێهوی کاروبارەکانی گرتۆتە دەست. خوالیخۆشبوو مەلا یەعقوبی قازی، بۆ ئەم کارەساتە دەنووسێت:

(احمد از این خبر که دوش آمد

غرق در ناله و خروش آمد

در غلط گشت ابله و مجنون

دل اش از داغ شه به جوش آمد

باز در غم برای فرزندش

دل اش از بی هشی به هوش آمد)

خان ئەحمەد خان دواى باشبوونەوێ لەنەخۆشی، دەستبەجێ گۆیرایەلی و فەرمانبەری
خۆی بۆ سولتان مורاد خان، سولتانی عوسمانی نیشان دەدات و دەست بەکۆکردنەوێ
سوپا لەناوچەکانی دەورووبەر دەکات و لەسالی ١٠٤١ هێرش دەکاتە سەر خاکی ئێران.
لەماوەیەکی کەمدا کرماشان، سەنقور، هەمەدان، گەپروس، خۆی و ورمی دەخاتە ژێر دەستی
خۆی و کارگوزارەکانی خۆی لەو ناوچانە دادەنێت. بەناوی خۆیەو سەکە لێدەدات و
لەمینبەر و مزگەوتەکان بەناوی خان ئەحمەد خان وتار دەخویندریتەوێ و بۆ ماوەی پێنج
سال بەرەسمی پاشایەتی کردووە.

ئەو وتارەیی لەپوژی دانیشتنی ئەو لەسەر تەختی پاشایەتی و لەقەڵای حەسەن ئاوا
خویندرایەوێ، وتاری خوارەوێیە کە خوالیخۆشبوو غەبدولغەفاری مەردوخی (گەورە
باوەگەوریتی نوسەر) خویندووێتیێیەوێ و ئەمە یەکەم وتارە لەکوردستانی ئەردەلان
خویندراییتەوێ:

((الحمد لله الذي اصطفى لرسالة على البرية احمد المختار، و ايده بالتاج و المعراج و علمه انواع
الرموز و الاسرار. ارسله و رحمة للعالمين في ذلك لعبرة لا ولي الابصار و سلطة على كافة البشر ان
الانسان لظلم كفار شرف آبانا آدم بشريفة انى جاعل فى الارض خليفة و بجله تبجيلا و كرمه
بكريمة و لقد كرمنا بنى آدم و فضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلا و الصلوة و السلام على
سيدنا احمد المبعوث على الاسود و الاحمر، و على آله و اصحابه ما ازهر شجر و اثمر الذى خضعت
جباه الجبابرة لدى عتبته عليه العشى و الاشرار و توجهت وجوه الاكاسرة الى سدته السنية من
جميع الاقطار و الافلق خصوصا سلطاننا الذى ابصر آمالنا بنور حذقة جلاله و جماله والافهام و
تفرحت من كمال شمس سيرته النفوس و الاوهام. نظم امور مما لكنا بسهمه الثاقب و اصلح مصالح
امالنا براية الصائب. خليفة ملك الافاق سطوته و الحق كان مداه اية سلكا. يحوم حول ذراه العالمون

کما، ترى الحجيج ببیت الله معترکا. یحیی نسیم رضی منه الزمان و کم. مکافح بلخلى من سخطه
هلکا. اطار صاعقة من نصله فيها. الى السلمك لواء الشرع قدسکما و صادف الرشد منها کل معتسف،
قد کان فی ظلمات الغی منهمکا. فالدين صار قرير العين مبتسما و الملك اقبل بالاقبال متمسکا. علا
فاصبح يدعوه الوری. ملکا وریثما فتحوا عینا غدا ملکا. باسط بساط العل و الانصاف و قامع اساس
الجور والاعتساف، منبع الجود و السخاء و معدن الحلم و الحياء و الى لواء الولاية فی الافاق و مالک
سریر السلطنة بالاستحقاق. الوالی ابن الوالی والی و الاشان خان احمد خان اردلان پادشاه بالاستقلال
ممالك کوردستان صانه الله تعالى عن طوارق الحدثنان و متعنا بدوام دولته و قوام شوکته الى مدید
الزمان، بحق محمد وآله الطاهره و بشرف سورة المبارکه الفاتحه))

کاتیك شا سه فی لهم بارودوخه ناگادار ده بیته وه، سوپایه کی گه وره به سه رکردایه تی زال خان
و سیاووش خان، بو سه رکوت کردنی خان نه حمده خان په وانه ده کات. خان نه حمده خان،
سولتان مورات له پيشهاته ناگادار ده کاته وه. به نوینه رایه تی سولتانی روم، مه نوچیه ر پاشا
له گهل دوو هزار سوار بو هاوکاری کردنی خان نه حمده خان به ریده که ویت. له ۲۷ ربيع
الاولی ۱۰۴۶ کۆچی، سوپای روم و قزلباش له که نار ده ریایه ی مریوان پرویه پروو بوونه وه
و له ۶ ربيع ثلثانی، سوپای روم و خان نه حمده خان، پرویه پرووی شکست ده بنه وه و
رینگه ی هه لاتن ده گرنه بهر. خان نه حمده خان و ده سته یه ک له میر و سه رکرده کان رینگه ی
موسل ده گرنه بهر و ناوه ندی فرمان په رایه تی خویان بو موسل و کهرکوک ده گوازه وه.
سلیمانی و شاره زور له کاته دا له ژیر ده سه لاتی خان نه حمده خان بووه.

سولتان مورات له توله ی شه شکسته، له ۳ ره مه زانی سالی ۱۰۴۶، سوپایه کی پیکهاتوو
له شهش فوج پیاده نیزام و چوار هزار سواره، جیاواز له سوپاکه ی خان نه حمده خان،
به فرمانده یی خوسره و پاشای عسکه ر، بو گرتنی عیراق و کوردستان پاده سپیریت. شا
سه فی کاتیك له هیرشه ناگادار ده بیته وه، زهینه ل خانی سوپا سالاری شاملویی له گهل
سوپایه کی گه وره بو کوردستان په وانه ده کات. شای سه فی خوی له پشتی شه سوپایه، له گهل
سوپایه کی گه وره، رینگه ی هه مه دان ده گرنه بهر. زهینه ل خان و سوپاکه ی به خیرایی ده گه نه
میریوان، خوسره و پاشا کاتیك هه والی گه یشتنی سوپای ئیران بو مریوان ده بیستیت،
سوپاکه ی خوی به ره و شه شاره ده بات و جاریکی دیکه جهنگ له ده شتی مریوان بلیسه
ده سینیت. دوا ی کوشت و کوشتاری فراوان و زهره ر و زیانی زور، سوپای قزلباشی ئیران

شکست دهخوات و ږینگه‌ی هه‌لاتن ده‌گرته‌به‌ر. کاتیک سوپای تیکشکاوای ئیران ده‌گاته هه‌مه‌دان، شا سه‌فی، زهینه‌ل خان ده‌خاته ناو ده‌می توپیک و خوی بو جه‌نگ ناماده ده‌کات. خوسره‌و پاشای سه‌رکرده، شوینی سوپای تیکشکاوای ئیران ده‌که‌ویت و ده‌گاته سنه. دواي شه‌ویک وه‌ستان له‌و شاره، ږینگه‌ی هه‌مه‌دان ده‌گریته‌به‌ر و ده‌گاته ناوچه‌ی ئیسفه‌ند ناوا و سنوری عه‌لی له‌شکه‌ر. له‌وی ده‌بینیت دانیش‌تووان به‌فه‌رمانی شا سه‌فی ناوچه‌که‌یان به‌جیه‌نشتوو و هیچ گوندیک بو دابین کردنی نیازی سوپاکه‌ی نابینریت. به‌ناچاری ږینگه‌ی بو ناوچه‌کانی ده‌رگه‌زین ده‌گوږیت و له‌وی دووباره ناگری جه‌نگ بلیسه ده‌سینیت. سوپای خوسره‌و پاشا له‌به‌ر که‌می خوارده‌مه‌نی و تویشوو و که‌ره‌سته‌کانی جه‌نگ، شکست دهخوات و ږینگه‌ی گه‌رانه‌وه بو به‌غداد ده‌گرته‌به‌ر.

شا سه‌فی دواي له‌ناوبردنی خوسره‌و پاشا، سلیمان خان کوږی میر عه‌له‌م ئه‌ل‌دین، نه‌وه‌ی ته‌یمورخانی ئه‌رده‌لان وه‌ک فه‌رمان‌ږه‌وای کوردستان دیاری ده‌کات که له‌و کاته‌دا یه‌کیک له‌خزمه‌تگوزارانی شا سه‌فی و یه‌کیک له‌که‌سه‌ه باوه‌ږی‌کراوه‌کانی بوو. شاسه‌فی، سلیمان خان له‌گه‌ل ژماره‌یه‌کی که‌م ږه‌وانه‌ی سنه و شاره‌زور ده‌کات.

حکومه‌تی سلیمان خانی ئه‌رده‌لان

سلیمان خانی ئه‌رده‌لان، کوږی عه‌له‌م ئه‌ل‌دین له ٤ شه‌والی سالی ١٠٤٦ کوچی به‌فه‌رمانی شا سه‌فی وه‌ک فه‌رمان‌ږه‌وای کوردستان دیاریکرا. شا سه‌فی هه‌مان سام میرزا کوږی سه‌فی میرزا کوږی شا عه‌باسه و شا عه‌باس نازناوی شا سه‌فی پێبه‌خشیوه. سلیمان خان پێشنیاری کردبوو ناوه‌ندی فه‌رمان‌ږه‌وايه‌تی کوردستان بو شاری سنه بگوازیته‌وه. له‌به‌ر ئه‌مه له‌گه‌ل هاتنی بو کوردستان له زیقه‌عه‌دی ١٠٤٦، گوندی سنه که له‌و ږۆژده‌دا یه‌کیک له‌گونده بچووکه‌کانی کوردستان بوو و تایه‌فه‌ی که‌وش زیږینه له‌وی نیشته‌جی بوون، گه‌وره و فراوان ده‌کات. تایه‌فه‌ی که‌وش زیږین یا زیږین که‌وش، ئه‌و تایه‌فه‌ن که‌پیشتر نامارژه‌مان پێدا و ږه‌چه‌له‌کی ئه‌وان بو توسی نه‌وزه‌ر ده‌گه‌ریته‌وه.

قه‌لاي حکومه‌تی که له‌ناوه‌پراستی شاره‌که و له‌سه‌ر ته‌پۆلکه‌یه‌ک جیگیره و قه‌لايه‌کی به‌هێزه و به‌سنه‌دژ ناویان بردوووه. یانی قه‌لاي سنه (دژ به‌مانای قه‌لايه). دواتر عه‌ره‌به‌کان گۆڤانیان به‌سه‌ر ئه‌و وشه‌دا هێناوه و بوته‌ سنده‌ج و سه‌رنه‌نجام له‌ئه‌نجامی گۆڤانکارییه‌کان بوته‌ سه‌نه‌ندج. ئه‌م قه‌لا، هه‌مان قه‌لاي حکومه‌تییه که تا سالی ١٣٤٧ کوچی، ناوه‌ندی

فەرمانەر واکان بوو. لە ساڵی ١٢٤٧ بۆتە شوێنێک بۆ هیزە دەوڵەتییەکان. سلێمان خان جیاوازی لە قەڵای حکومەتی، چەندین بینا و بازار و مزگەوتی لای ئەو قەڵایە دروستکردوو. جۆگەییەکی لێداوە کە لە ناوچەکانی سەرنودی و لە پۆرئاوای شارەکە جیگیرە و ئاوی جۆگەیی بردۆتە ناو قەڵاکە. بەم دواایانە حەسەن عەلی خانیش لە ساڵی ١٢١٠ لە کاتی فەرمانەر وایەتی خۆی، ئەو جۆگەب نۆژەن کردوو و چەندین رنڤەوی بۆ دروستکردوو. لە ساڵی ١٢٤٩ کۆچی بەهەول و ماندوو بوونی سەرھەنگ مەحمود خانی ئەمینی، سەرۆکی تیپی سەریەخۆی کوردستان، لە بەغدادەوە بۆری ئاسنیان هێناوە و لە قەڵای حکومەتی تا دەرەوی شارەکە، بۆریان بۆ ئاو دانائە.

سلێمان خان دواي دروستکردنی قەڵای حکومەتی لە سنە، قەڵای زەلم، پلنگان، مەریوان و حەسەن ئاوی وێران کردوو. خان ئەحمەد خان کەھەوانی حکومەتی سلێمان خان و کردووەکانی ئەو دەبیستیت، لە ساڵی ١٠٤٧ کۆچی لە گەڵ دوانزە هەزار سوار و پیادە لە موسڵەو بەمەبەستی دووبارە دەستگرتنەو بە سەر کوردستان و سەرکوت کردنی سلێمان خان، بەرێدەکویت و دەر بەندی چەقان تێدەپەڕینی و دیتە ئاو سنوری فەرمانەر وایەتی سلێمان خان. سلێمان خان کە پیشتر شا سەفی لەهیرشی خان ئەحمەد خان ئاگادار کردبوویو، بە خێرای لە لایەن دەرباری شاری ئەفی، ئالی بالی زەنگەنە، سەرۆکی ناخوپی پاشا (پیشتر ئامارەمان بە ئالی بالیدا) لە گەڵ سێسەد سوار، بۆ پاراستنی قەڵای حکومەتی رادەسپێریت. دواتر سیاووش بەگی قوللەر ئاغاسی و شا وێردی خان، فەرمانەر وای لورستان و ئاقاخانی مەدەمی جوانشیری، هەریکام لە گەڵ سوپاکەیی خۆیان، فەرمانی پروو بەروو بوونەو لە گەڵ خان ئەحمەد خانیان پێدەدریت. لە دەشتی مەریوان جاریکی دیکە ئاگری جەنگ بلیسە دەسینیت و شەڕیکی دژوار و مەترسیدار پروو دەدات. دواي کۆشش و هەولێ زۆر، چەند کەس لە پاشاکانی عوسمانی ئاو سوپای خان ئەحمەد خان دەکوژین. خان ئەحمەد خان کاتێک دەبینیت لاوازی و بیهیزی تەنگی بە سوپاکەیی هەلجێو، شەری ئەو پۆژە دووبارە رێگەیی موسڵ دەگریتەبەر. دواي شەش مانگ لە ساڵی ١٠٤٨ کۆچی لە موسڵ کۆچی دواي دەکات. سەرۆکەکانی کوردستان جەنازی ئەو لای گۆپی یونس پیغەمبەر بە خاک دەسپێرن. ماوەی فەرمانەر وای خان ئەحمەد خان لە کوردستان دواي باوکی ٢٢ سال درێژەیی کیشاوێ کە پێنج ساڵی وەک پاشا و ئاوی خۆی لە سەر سەکەکان

هه‌ڵکه‌ندوو و به‌ناوی خۆی وتاری خۆیندۆته‌وه. دواى مردنى خان ئه‌حمەد خان، سلیمان خان ئاسووده ده‌بیت و بى‌ نیگه‌رانی، فه‌رمانه‌وايه‌تى کوردستان ده‌کات. سلیمان خان سه‌ره‌تا لای خان ئه‌حمەد خانى کوپه‌ مامى بووه و چوونکه به‌رده‌وام له‌جەنگ و شه‌ره‌کان، بویرى و ئازایه‌تى ئه‌وى بینیه‌وه، له‌ناخه‌وه خه‌زى کردوو به‌جۆرێک له‌ناوی بیات. سلیمان خان له‌مه‌به‌ستى خان ئه‌حمەد خان ئاگادار بوته‌وه و بى‌ ئاگادار کردنه‌وه‌ى که‌س هه‌لاتوو و خۆی گه‌یاندۆته‌ ده‌ربارى شا سه‌ف. ماوه‌یه‌ک له‌وى ژيان به‌سه‌ر ده‌بات و به‌مه‌به‌ستى تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌خان ئه‌حمەد خان، دلى شا سه‌ف له‌سورخاب به‌گى کوپى خان ئه‌حمەد خان کرمى ده‌کات و ده‌بیته‌ هۆی کوپى کردنى ئه‌و. (پیشتر ئاماژه‌مان پێدا). له‌جەنگى هه‌مه‌دان کاتیکی سوپای شای سه‌ف، له‌گه‌ڵ خوسره‌و پاشای فه‌رمانده‌ی سوپای رۆم پروبه‌پوو ده‌بنه‌وه، سلیمان خان بویرى زۆرى له‌خۆی نیشانداده و چه‌ندین که‌س له‌جەنگه‌وه‌رانى پۆمى کوشتوو و له‌ئه‌نجامى ئه‌م کاره‌ى پێزى شایانه‌ى لیگیراوه و ده‌رئه‌نجام فه‌رمانه‌وايه‌تى کوردستانى پێبه‌خشاوه. دواى شا سه‌ف، شا عه‌باسى دووه‌میش، پێزى له‌سلیمان خان گرتوو. سلیمان خان ماوه‌ی بیست سال فه‌رمانه‌وايه‌تى کوردستانى کردوو و له‌سالى ١٠٦٦ مردوو.

حکومه‌تى که‌لب عه‌لى خانى ئه‌رده‌لان

دواى مردنى سلیمان خان، شا عه‌باسى دووه‌م، به‌پێى پێشنیاری مه‌ریدویس، سولتانی که‌له‌ور که‌یه‌کیک له‌خه‌مه‌کانى سلیمان خان بووه، کوردستان بۆ شه‌ش ناوچه‌ دابه‌ش کردوو و هه‌ر به‌شیکی به‌یه‌کیک له‌که‌سه‌کانى سلیمان خان سپاردوو. ١. ویلايه‌تى سنه و ناوچه‌کانى پۆشه‌لاتى به‌که‌لب عه‌لى خان کوپه‌ گه‌وره‌ی سلیمان خان سپاردوو. ٢. فه‌رمانه‌وايه‌تى مه‌ریوانى به‌خوسره‌و خان، یه‌کیکی دیکه له‌کوپه‌کانى سلیمان خان سپاردوو، ٣. سه‌قز و سیاکتوی به‌سوه‌راب سولتان کوره‌ بچوکه‌ی سپاردوو، ٤. ناوچه‌کانى پلنگانى به‌مه‌ریدوس سولتان سپاردوو، ٥. ناوچه‌کانى شاره‌زور و شاربازیری به‌مه‌مه‌د خانى گورجى سپاردوو، ٦. فه‌رمانه‌وايه‌تى جوانپۆی به‌سه‌ف خانى سولتان سپاردوو و فه‌رمانى به‌هه‌موویانداوه ملک‌چ و فه‌رمانه‌ردارى که‌لب عه‌لى خان بن و مه‌مه‌د سولتانى گولباغى و میر و سه‌رکرده‌کانى دیکه‌ى له‌خه‌مه‌تى که‌لب عه‌لى خان بۆ یه‌کیک له‌پیشه‌کانى دیوان راسپاردوو. له‌سالى ١٠٦٧ کۆچى، که‌لب عه‌لى خان له‌ویلايه‌تى سنه

جینگیر بووه. فرمانپره واکانی دیکهیش بهره و ناوچهکانی فرمانپره وایهتی خویان پوشتوون، کەلب عەلی خان بەنیشاندانی توانایی و لێهاتوویی خۆی توانیویهتی سەرئێشێ شایهتێ بهباسی دووهم رابکێشیت و پێژ و خهلاتی شایانه بهدهست بێنیت. لهو پوژگاره دا دانیشتووانی خوزستان ئالای شوپش بهرز دهکهنهوه. بهفرمانی دهیری ئێران، کەلب عەلی خان لهگهڵ سوپای ئهردلان بۆ سهرکوت کردنی دانیشتووانی ئه و ناوچهیه رادهسپێردریت. کەلب عەلی خان بهپێی فرمانی شایانه، بۆ سهرکوت کردنیان ملی پێگه دهگریتههر و بویرانه و بهخیرایی دانیشتووانی ئه و ناوچهیه ته می و سهرکوت دهکات و ئارامی و ئاسایش بۆ ناوچهی خوزستان دهگیریتهوه و لهئهنجای ئه م خزمهته زیاتر لهلایه پاشای ئێرانوه پێژی لیدهگیریت. کەلب عەلی خان لهکوکردنهوهی زیڕ و زیو و کوکردنهوهی مهرمالات و لاغ، زیدهپوویی کردووه و کهسیکی بهخشنده و بهخشر بووه. دواي ۱۵ سال فرمانپره وایهتی لهسالی ۱۰۸۲ کوچی، دهمریت.

حکومهتی خان ئهحمه د خانی دووهمی ئهردلان

خان ئهحمه د خان کوپه گهره ی کەلب عەلی خان دواي مردنی باوکی، لهسالی ۱۰۸۲ کوچی، بهپێی فرمانی شایهتێ سلیمانی سهفهوی کوپی شایهتێ بهباسی دووهم، جینگه ی باوکی گرتوتهوه بهلام لهجیاتی سهرقال بوون بهکاروباری بهرپوهبردنی ولات سهرقالی رابواردن و مه ی خواردنهوه بووه و لهبهخشین و دهستبلاوی، زیدهپوویی کردووه. لهماوهیهکی کهمدا، هه موو پاره ی خهزینهکانی باوکی بهفپو داوه. لهبه ره ئه وهی زیڕ و زیوی زوری لهناو خه لکدا دابهش کردووه، خه لک ماله که ی ئه ویان بهخانه ی زیڕینه ناو بردووه. جگه لهخوشگوزهرانی، هه یج کاریکی دیکه ی ئه نجام نه داوه و جگه لهکه مته رخه می و بهفپو دانی کات، ئاره زوومه ندی هه یج کاریکی دیکه نه بووه. لهئهنجای که مته رخه مییه کانی، بینه زمی و پشیوی و سته م و ئانه می بال به سه ر ولاتدا دهکێشیت. خوسره و خانی مامی، هه رچه ند سهرکو نه ی کردووه بهلام بی ئه نجام بووه و سهرئهنجام، شایهتێ سلیمانی سهفهوی لهبارودوخ ئاگادار کردوتهوه. شایهتێ سلیمان لهزیکه عده ی ۱۰۹۰ حکومه تی کوردستانی بهخوسره و خان سپاردووه و خان ئهحمه د خانی دووهم، بههۆی نه زانی تهختی فرمانپره وایهتی لهدهست ده دات.

حکومهتی خوسره و خانی ئه رده لان

دوای له سهركار لابردهنی خان ئه حمه د خان، خوسره و خانی مامی له سالی ۱۰۹۱ فه رمانه وایه تی کوردستانی پیده سپێدریت، نه سپی خوسره و خان له قه لای مه ریوانه وه به ره و سنه دژ، غاریداوه و به شیوه یه کی له نا کاو رۆشتو ته ناو سنه و به خیرایی خان ئه حمه د خان، قۆلبه ست و په وانه ی ئیسفه هانی ده کات و خۆی جله وی کاروباری فه رمانه وایه تی ده گریت به دست به لام به پیچه وانه ی چاوه پروانی، به شیوه یه کی نه شیوا و سته مکردن و جویندان و ده ستریتی، هه لسوکه وت له گه ل دانیش تووانی ناوچه که ده کات. ناگری توپه یی و بق و کینه ی خه لکان ده گاته مانگ و ناسمان. خه لکان له سته م و کاره نه شیوا وه کانی بیزار و چه ند که سیك شه وانه ملی پینگه به ره و ئیسفه هان ده گرته به ر. شا سلیمان پیزیان ده گریت و نه وان بۆ لای خوسره و خان ده گریت نه وه تا دلنه وایان بکات. خوسره و خان له م کاره ی پاشا به شیوه یه کی خراپ که لک وه رده گریت و به پیچه وانه ی فه رمانی شا، هه لسوکه وتیان له گه ل ده کات و به هر بیانویک سه رکوت و له ناویان ده بات و ته نانه ت ده سته یه کیان ده کوژیت. کاتیك شا له پرووداوه کان ناگادار ده بیته وه، به خیرایی فه رمان به ته یمور خانی ئاجورلو ده دات. ته یمورخان له سالی ۱۹۰۳ دیته ناو کوردستان و خوسره و خان ده گریت و په وانه ی ئیسفه هانی ده کات و خۆی فه رمانه وایه تی ئه رده لان ده گریت به دست و خوسره و خان له گه ل گه یشتنی بۆ ئیسفه هان، له ناو گوڤه پانی شایی، ئیعدام ده کریت.

حکومه تی ته یمورخانی ئاجورلویی

دوای خوسره و خانی ئه رده لان، ته یمورخانی ئاجورلویی، به فه رمانی شا سلیمانی سه فه وی له سالی ۱۹۰۳، له سه ر ته ختی فه رمانه وایه تی ئه رده لان داده نیشتیت و نه مه یه که م فه رمانه وایه له تابه فه یه کی جیاواز له ئه رده لانییه کان به هۆی خراپه کاری فه رمانه واکانی ئه رده لان، له سه ر کورسی فه رمانه وایه تی داده نیشتیت. نه مه که سه چونکه له دانیش تووانی ناوچه که نه بوو و نه دوژمنی که س بووه نه دوست، زیاد له پاده چاکه ی له گه ل دانیش تووان کردووه و هاوشیوه ی برا هه لسوکه وتی له گه ل کردوون و هه موویانی شه یدای خۆی کردووه. ماوه ی شه ش سال به مشیوه یه فه رمانه وایه تی کوردستانی کردووه و له سالی ۱۰۹۹ کوچی له سه ر کار لابراره.

حکومەتی خان ئەحمەد خانی ئەردەلان، بۆ دووھەم جار

دوای لابردنی تەیمورخانی ئاجورلو، دووبارە خان ئەحمەد خانی دووھەم، کوپی کەلب علی خان لەسالی ١٠٩٩ بەپینی فەرمانی شا سلیمانی سەفەوی، بۆ حکومەتی کوردستان و شارەزور دەگەڕێتەوە. خان ئەحمەد خان لەم گەڕانەیدا لەجیاتی ئەوەی قەرەبووی رابردوو بکاتەوه و هیوا بەدانیشتووان و دڵنەواییان بکات، پێش ھەر شتێک بەراباردن و خوشگوزەرائی و نازاردان و ستەمکردن لەخەڵکان سەرقال دەبێت و خەڵک جاریکی دیكە بێ هیوا و ولات گرفتاری پەڕیشانی و پشیتی و بارودۆخ بۆ شۆرش نامادە دەبێت. سلیمان پاشای بابان کاتیکی لەبارودۆخی خان ئەحمەد خان و کوردستان ناگادار دەبێتەوه، لەگەڵ دەستەیک لەکورد و عەرەبەکان لەسالی ١١٠٠ کۆچی، ھێرش دەکاتە سەر کوردستان و دەست بەسەر مەریوان و سەقز و ھەوراماندا دەگرێت و سوھراب سولتانی فەرمانرەوای سەقز کوپی کەلب علی خان و ئیبراھیم بەگی میرنەسکەندەری، فەرمانرەوای مەریوان دەگرێت و دەیانکوژێت. خان ئەحمەد، شا سلیمان لەم بارودۆخە ناگادار دەکاتەوه و خۆی بۆ بەرگری کردن نامادە دەکات. لەلایەن شا سلیمانەوه، رۆستەم خانی سوپاسالار و عەباس قولى خانی زیاد ئوغلى ناسراو بەعەباس خانی قاجار، لەگەڵ سوپایەکی تەیار بۆ ھاوکاری خان ئەحمەد خان پوودەکەنە کوردستان. سوپای پاشا و سوپای ئەحمەد خان بەگشتی پوودەکەنە مەریوان و لەدەشتی مەریوان پووبەپوو بوونەوه پوودەدات. دوای دوو پوژ جەنگ سلیمان پاشا شکست دەخوات و زیاتر لەچوار ھزار کەس لەسوپاکەى دەکوژرێن و خێوەت و بارەگاکانیان لەلایەن قزلباشەکانەوه تالان دەکێت.

عەباس خانی زیاد ئوغلى، دوای ئەم سەرکەوتنە مێژووییە بەھۆی دووزمانی قاسم سولتانی ھەورامی، سەرچاوەی خراپەکاری و ھۆکاری ھێرشى سلیمان پاشای بابان، تۆمەتی ناپەوا بۆ دانیشتووانی کوردستان ھەڵدەبەستێت و دەستبەگرتن و قۆڵەبست کردنی خەڵکان دەکات. دەستەیک شەوانە بەرەو ولاتی عوسمان ھەڵدێن و دەستەیک گرفتار دەبن. لەناو گرفتاران چەند کەسیک لەگەورە پیاوان و پیاو ماقوولانی کوردستان لەگەڵ ھزار و دووسەد کەس لەمسکینەکان دەبینرێت و دوای زەوتکردنی سامانی ھەموویان، بەشیوازی جۆراوجۆر دەیانکوژن و تەپۆلکەییەکی گەورە لەجەنازەکانی ئەوان لەدەشتی مەریوان پێکدەھێنن. قاسم سولتانی ھەورامی کەسەرچاوەی ھەموو ئەم کوشت و کوشتارە بوو، دەکوژرێت و سەری ئەو

دەکات بەداریکەوه و وەك ئالاً ھەلیدەکات. ھیشتا ئەو تەپۆلکەپە ھاوشیووی چیاپەکە لەکەلەپ سەر. شا سلیمان لەم کردەوه وەحشیانەپ عەباس خان خەمبار و بەخیرایی فەرمانی گەرانەووی بۆ دەنیریت و لەگەل گەیشتنی بۆ ئیسفەھان لەگۆرەپانی شایی ئیعدامی دەکات. پۆژی پینجشەممە ٦ زیحەججەپ ١١٠٥ شا سلیمان دەمریت، پۆژی سیشەممە ١٤ زیحەججەپ ھەمان سال، سولتان حسەین لەسەر تەختی پاشایەتی ئێران دادەنیشیت و لەسالی ١١٠٧، خان ئەحمەد خان بەفەرمانی شا سولتان حسەینی سەفەوی لەفەرمانرەوایەتی کوردستان دوور دەخریتەوه و محەممەد خان کوپی خوسرەو خانی کوژراو، بۆ ئەم پۆستە دەستنیشان دەکریت. ماوہی فەرمانرەوایەتی خان ئەحمەد خان لەجاری دووہم، ھەشت سال و چەند مانگیك دریزەپ کیشاوه.

حکومەتی محەممەد خانی ئەردەلان

دوای لابردنی ئەحمەد خانی دووہم لەجاری دووہم، محەممەد خانی ئەردەلانی، کوپی خوسرەو خانی کوژراو، لەسالی ١١٠٧ لەسەر تەختی فەرمانرەوایەتی کوردستان دادەنیشیت و دەست بەفراوان کردن و ئاوان کردنەووی کوردستان دەکات. شا سولتان حسەینی سەفەوی بۆ گەرانەووی ئەزم و کوکردنەووی سەرۆک و ئەو میرانەپ لەئەنجامی کردەوه وەحشیانەکەپ عەباس قولى خان، بۆ ناوچەکانی دەورووبەر ھەلاتیوون، حسەین خانی سەرداری لوپ، بۆ کوردستان و ئازەربایەجان و شارەزوور پەوانە دەکات تا خراپەکاران سەرکوت و چاکەخوازن لەدەوری خۆپ کوپکاتەوه و تا رادەپەک لەم کارەیدا سەرکەوتن بەدەست دینیت و دەگەریتەوه. دواتر جەھانگیر سولتان، کوپی کەلب عەلی خانی ئەردەلان کەخواری بەدەستەپنانی فەرمانرەوایەتی کوردستان بوو، لەگەل دەستەپەک لەدانیشتوان پەیمان دەبەستیت و لەسالی ١١١٣ کوچی درزی محەممەد خانی ئەردەلان ئالای شۆرش بەرز دەکاتەوه و سکالای بۆ دەرباری شا سولتان حسەینی سەفەوی بەرز دەکاتەوه. لەئەنجامی ئەم شۆرشە و ستەمکاری، محەممەد خانی ئەردەلان لەسەر کار لادەبریت و محەممەد خانی گورجی بۆ فەرمانرەوایەتی کوردستان دەستنیشان دەکریت. ماوہی فەرمانرەوایەتی محەممەد خانی ئەردەلان شەش سال دریزەپ کیشاوه.

حکومەتی محەممەد خانی گورجی

دوای لابردنی محەممەد خانی ئەردەلان، لەرەبیع الاولی سالی ١١١٣، محەممەد خانی

گورجی وەک فرمانڕه‌وای کوردستان دیاریده‌کریت و له‌سه‌ر ته‌ختی فرمانڕه‌وایه‌تی داده‌نیشیت. ئەم محەممەد خانە دوای هاتنی بۆ کوردستان خۆی بەشافعی مەزھەب و سوونی لەقەڵەم دەدات و پینچ نویژەکی لەگەڵ خەڵکان خۆیندوو و بۆ فراوان کردنی سنە هەولێ زۆری بەخەرجداوە، مزگەوت و قوتابخانەکانی نوژن کردۆتەو و لەتەنیش بازار، لەزەوییەک کەمەلا عەبدولکەریمی قازی وەک میرات بۆی مابووێوە، کاروانسەرایەک دروست دەکات کە پینکەتەبوو لەشەست و شەش حوجرە. دوای تەواو کردنی ئەم کاروانسەرایە، داهاڵەکی بۆ کاری خێرخوازی تەرخان کردوو و سەرپەرەستی کردنی بەمەلا عەبدولکەریمی قازی سپاردوو تا سالانە ۱۰٪ داهاڵەکی بۆ خۆی هەلبگریت (چوونکە خاوەنی زەوییەکە بوو). محەممەد خان دوای سێ سال فرمانڕه‌وایه‌تی، خراپەکاران، پاشا لەمەزھەبەکی ئەو (سوونی مەزھەب) ناگادار دەکەنەو و لەسالی ۱۱۱۶ محەممەد خانی نامازە پێدراو، لەسەر کار لادەبریت و حەسەن عەلی خان جینگەکی دەگریتەو.

حکومەتی حەسەن عەلی خان

دوای لابردنی محەممەد خانی گورجی لەسالی ۱۱۱۶ بەپینی فرمانی شا سولتان حەسەین، حەسەن عەلی خان کوپی محەممەد خانی ئیعتیماد ئەلدەولە، وەک فرمانڕه‌وای کوردستان دیاریده‌کریت. ئەم فرمانڕه‌وایە بەپینچەوانە محەممەد خانی گورجی، کە سێکی دەمارگیری لەمەزھەبی شیعە و بۆ بلاوکردنەوێ ئەو مەزھەبە هەموو هەولەکانی خۆی خستۆتە گەڕ. بەراوەیک لەمەبەستیدا زیندەپوێی کردوو کەبۆتە دۆژمنی دانیشتووان و گیان و سامانی سوونی مەزھەبەکان بەرەوا دەزانیت. وەک دەلێن پۆژیک بەمەبەستی ڕاو کردن لەقەڵای حکومەتی دیتەدەر و بەسواری ئەسپ لای بارەگای پیر عومەر، تێپەر دەبیئت لەکەسانی دەورووبەری دەپرسیت ئێرە شوینی کێیە؟ پیتی دەلێن: پیر عومەر. ئەم کەسە وەحشییە، بەهۆی دەمارگیری و بیستنی ناوی عومەر، تۆرە دەبیئت و فرمان دەدات تا گەڕانەوێ ئەو نارامگاکی لەگەڵ خاک یەکسان بکەن. بەرێکەوت تا گەڕانەوێ ئەو هیچ شوینەوارێک لەنارامگاکی نامینیت و کاتی گەڕانەوێ، گرفتاری دل ئێشە دەبیئت و لەکارگیری چواری شو، دەمریت. لەکاتی مردن بەمال و ماله‌کەکی خۆی دەلیت: من نەخۆش نەبووم، پیر عومەر، تۆلەکی خۆی وەرگریتەو.

پێشتر نامازەمان بەرەچەلەکی پیر عومەردا. ماوەی فرمانڕه‌وایه‌تی حەسەین خان کەمتر

له دوو سال بووه.

حکومهتی حسهین عهلی خان برای حسهین عهلی خان

دوای مردنی حسهین عهلی خان، له سالی ۱۱۱۸ کۆچی، حسهین عهلی خانی برای کوپی مؤمنین خانی ئیعتیماد ئه لده وله، به فرمانی شا سولتان حسهین، وهك فرمانه وای کوردستان دیاریکراوه. ئهم فرمانه وایه له براکهی دهمارگیرتر بووه به تایبتهت دوای مردنی براکهی و بیستنی ئهو قسه و قسه لۆکانه ی سه بارهت به مردنی ئهو وتراوه، زیاتر ئهو ی توپه کردووه و بههر بیانوو و هوکاریک، ئازاری دانیشتیوانی کوردستانی داوه و ستهمی لیکردون. سه ره نجام خه لک چیت به کارهکانی رازی نه بوون و له سالی ۱۱۱۹ دژی ئهو ئالای شورششیان بهرز کردۆته وه و گه وه پیاوانی کوردستان پیگه ی ئیسفه هان ده گرنه بهر و فرمانی له سه ر کار لابرندی ئهو دهرده کهن و که یخوسره و به گی یه ساول جینگه ی ئهو ده گریته وه. ماوه ی حکومه تی حسهین عهلی خان، سالیک و چوار مانگ درێژه ی کیشاوه.

فرمانه وایه تی که یخوسره و به گی یه ساول

دوای لابرندی حسهین عهلی خان له سالی ۱۱۲۰، که یخوسره و به گی، یه ساول شا جینگه ی ده گریته وه. ئهم فرمانه وایه دوای گه یشتنی بۆ کوردستان، دانیشتیوان له کار و کرده وهکانی ئهو ئاگادار ده بنه وه که که سیکی نه فس نزم و نانه جیب بووه. (یه ساول) قه راول

له به ره مه چیت خه لکان تی که لی نابن و سه ری کوپنوشی بۆ دانا نه وینن و هیچ کام له فرمانهکانی جیبه جی ناگریت. سه ره نجام په یوه ندی له گه ل دانیشتیوان ده پچریت و خه لک ئالای شورش بهرز ده که نه وه و تۆماریک بۆ پاشا ده نووسن که دانیشتیوانی کوردستان سوونی مه زه ب و گوپینی مه زه ب لای دانیشتیوان پیگه پیندراو نییه. که واته دیاریکردنی که سیکی شیعه مه زه ب به تایبتهت نه گه ر دهمارگیر و نانه جیب و که سیکی سووک بیت، دهر نه نجامه که ی ئازاوه و پشیوی نیوان خه لک و ده وله ته. نه گه ر مسکینه کان ببینن پاشا ریز له مه زه به که یان ناگریت، به ناچار ی ئاواره ی ولاتانی دیکه ده بن و په نا بۆ ده وله تیکی دیکه ده بن تا مه زه ب و ناموس و گیانیان پاریزراو بیت.

شا سولتان حسهین دوای خویندنه وه ی تۆماری، به باشی ده زانیت فرمانه وایه تی کوردستان به کوردستانییه کان یانی بنه ماله ی ئه رده لان بسپی ریت. له بهر ئهمه به ره زامه ندی

دانیشتووان، حکومه‌تی کوردستان به‌عباس قولى خان که له‌خزمه‌کانی خان نه‌حمەد خانى کوپى هه‌لۆ خان بووه، ده‌سپیریت و خەلات و فەرمانى فەرمانپره‌وايه‌تى بۆ ده‌نیریت. عەباس قولى خان له‌ناکا و پینگه‌یه‌کی به‌رز به‌ده‌ست دینیت و فەرمانپره‌وايه‌تى کوردستان ده‌گریته‌ده‌ست.

ماوه‌ی فەرمانپره‌وايه‌تى که‌یخوسره‌و به‌گی یه‌ساو، سالتیک که‌متر بووه.

حکومه‌تى عەباس قولى خانى نه‌رده‌لان

دواى لا‌بردنى که‌یخوسره‌و به‌گی یه‌ساو، به‌پنی په‌زامه‌ندى و پیتشنيارى دانیشتووانى کوردستان، له‌سالى ۱۱۲۱ کۆچى، عەباس قولى خانى نه‌رده‌لان، نه‌وه‌ی محەمەد خان، نه‌یره‌ی خان نه‌حمەد خان کوپى هه‌لۆخان، له‌مه‌ژارى پزگارى ده‌بیت و راسته‌وخۆ له‌سه‌ر ته‌ختى فەرمانپره‌وايه‌تى کوردستان داده‌نیشیت. دانیشتووان ئاره‌زوومه‌ندانە قوڵ بۆ نه‌جامدانى فەرمانه‌کانى هه‌لده‌که‌ن. شازاده و گه‌وره‌ پیاوان شه‌و و پوژ له‌کۆر و دانیشتنه‌کانى ناماده‌ ده‌بن و خوازيارانه‌ چاوه‌پوانى فەرمان و وته‌کانى ده‌بن. نه‌ویش هاوشیوه‌ی که‌سیکی خاوه‌ن نه‌زمون فەرمانپره‌وايه‌تى ده‌کات.

له‌سالى ۱۱۲۸ فەرمان له‌پاشاوه‌ دیت که‌عەباس قولى خان له‌گه‌ل سوپای کوردستان بۆ له‌ناو‌بردن و سه‌رکوت کردنى فیتنه‌ و ئاژاوه‌ی مه‌ریدوسی ئه‌فغانى، له‌ریگه‌ی په‌ی، به‌ره‌و قه‌نده‌هار و هه‌رات به‌ریکه‌ویت. عەباس قولى خان له‌گه‌ل هه‌شت هه‌زار سواری شاره‌زا و به‌نه‌زمون به‌ره‌و شوینی مه‌به‌ست ریده‌که‌ویت. کاتیک ده‌گه‌نه‌ تاران، عه‌لى قولى به‌گی نه‌رده‌لان، کوپى جه‌هانگیر سولتان نه‌یره‌ی که‌لب عه‌لى خان که‌یه‌کیک له‌سواره‌کانى سوپا بووه، به‌شیوه‌یه‌کی نه‌ینی سه‌رکرده‌کان ئاگادار ده‌کاته‌وه‌ که‌جه‌نگ له‌ئه‌فغانستان بۆ سوپای کوردستان جگه‌ له‌کۆژان و له‌برسا مردن، هه‌یچ ده‌رئه‌تجامیکی دیکه‌ی نابیت. باشتره‌ بگه‌ریته‌وه‌.

ئه‌م پیلانه‌ کاریگه‌رى له‌سه‌ر سوپاییه‌کان داده‌نیت و شه‌وانه‌ ریگه‌ی هه‌لاتن ده‌گرته‌به‌ر. ته‌نیا خودی عەباس قولى خان و دووان له‌که‌سه‌ نزیکه‌کانى له‌تاران ده‌میننه‌وه‌. عەباس قولى خان به‌ناچارى له‌ویوه‌، پاشای ئییران له‌پرووداوه‌که‌ ئاگادار ده‌کاته‌وه‌. شا له‌بى نه‌زمونى و نه‌شیای عەباس قولى خان توپه‌ ده‌بیت و فەرمانى زیندانى کردنى ده‌رده‌کات. له‌گه‌ل نه‌وه‌یشدا فەرمانى فەرمانپره‌وايه‌تى کوردستان له‌گه‌ل نازناوى خانى به‌عه‌لى خانى فەرمان

خەلۆت بۆ عەلی قولى بەگى ئەردەلان پەوانە دەکات. عەباس قولى خان بۆ ماوەی هەشت سال فرمانەرەوايەتى کردوو.

حکومەتى عەلى قولى خانى ئەردەلان

دواى لا بردن و زیندانی کردنى عەباس قولى خان لەسالى ١٢١٩ کۆچى، عەلى قولى بەگ کوپى جەهانگیر سولتان نەبیرەى کەلب عەلى خان، پێگەى فرمانەرەوايەتى کوردستان بەدەستدینیت. بەسەرھاتەکەى بەمشێوەیە کە عەلى قولى بەگى ناماژە پێدراو، لەئەنجامى پشت تێکردنى پۆژگار، گرفتارى ھەژارى و ئەدارى دەبیئت و لەگوندی شەخڵە، یەکیک لەگوندەکانى خوێخوێ کوردستان، نیشتهجى دەبیئت. دانیشتوانى ئەو گوندە لەداین کردنى بژێوى ژيانى ھاوکارى دەکەن. بەردەوام ھاوڕێیان وکەسانى نزیك پێیان وتوو: تۆ یەکیک لەئەردەلانێیەکانیت و شیاو نییە نیشتهجی گوند بیست، ئەگەر لەشاردا بیست، لەئێستادا یەکیک لەکەسەکانى ناو دامەزراوەى حکومەت دەبویت. ئەو لەو ئەمدا وتوویەتى: ئەگەر خوا بیهویت، لەشەخڵەیش ئەو پێگەم پێدەبەخشیت.

بەپێکەوت کاتى پەوانە بوونی عەباس قولى خان بەرەو ھەرات و قەندھار، لێپرسراوى کوکردنەوێ سوپا، عەلى قولى بەگ لەناو پێرسى سوارەکان دەنووسیت. دواى گەیشتنى سوپا بەتاران و ھەلاتیان، عەلى قولى بەگ کەسەرچاوەى ئەم ھەلاتنە بوو، بۆ گوندی شەخڵە دەگەریتەو.

عەباس قولى خان، لەنامەکەى خۆى بۆ پاشا، ھۆکارى ھەلاتنى سوپاکەى بۆ پیلانەکەى عەلى قولى بەگ دەگێریتەو. شا سولتان حسەین بى ناگا لەبارودۆخى عەلى قولى بەگ، گومان دەکات یەکیکە لەکەسە خاوەن دەسلەت و کاریگەرەکانى ئەردەلان و کوردستان کە دانیشتوان شوێنکەوتەى فرمانەکانى ئەون و عەباس قولى خان بەبەرەوێ بەو، پێگەییەکی ئەوتوى لای دانیشتوانى کوردستان نییە. ئەم گومانە، پاشا ناچار دەکات، فرمان و خەلاتى فرمانەرەوايەتى لەگەڵ نازناوى خانى بە عەلى خانى فەرەش خەلۆت بۆ قولى بەگ پەوانە بکات. عەلى خان لەگەڵ فرمان و خەلات دەگاتە کوردستان و بەدواى عەلى قولى بەگدا دەگەریت. دەلێن لەگوندی شەخڵە، عەلى خان بەرەو گوندەکە بەرپێدەکەوێت. لەنزیك گوندی شەخڵە دەگاتە جۆگەییەکی گەورە کە لەوێ جۆگەکە، عەلى قولى بەگ و سیان لەدانیشتوانى گوندە دانیشتبوون. عەلى خان دەپرسیت، قولى بەگ

له کوییه؟ عهلى قولى بهگ به سهر کردنى قیافه و قهلافتى سواره که تیدهگات که یه کیکه له سواره دهوله تییه کان و له بهر نه وهی بۆته هۆکاری ههلاتنى سوپاکه ی عهباس قولى خان، گومانى لا دروست ده بیئت و دهرسىنت و ده لیئت: بۆچیتته؟ عهلى خان ده لیئت: فه رمان و خهلاتى فه رمان په وایه تیم بۆ هیناره. عهلى قولى خان، نیگه ران و ده شله ژیت، بۆ نه وهی راستى بابته که ی بۆ دهرکه ویت، یه کیکه له مسکینه کان پاده سپیریت تا عهلى خان بۆ ماوه ی نیو کاژیر دور بخاته وه و خۆی به خیرایى ده گهریتته وه بۆ مال. دواى نیو کاژیر عهلى خان دهگاته ناو گونده که و خه لک به سهر سورمانه وه له ده وری کۆده بته وه. عهلى قولى بهگ سهره تا خۆی نیشان نادات و دواى دلنیا بوون له راستى پوودا وه که، خۆی نیشان دده ات. عهلى خان پیرى ده گرت، جل و به رگی پاشایه تی له بهر و فه رمانى پاشایه تی ته سلیم دهکات. له کۆتایى خویندنه وه ی فه رمانه که، له نا کاو عهلى قولى بهگ ده بیئتته فه رمان په وای کوردستان و به دانیشتووانى گونده که ده لیئت: ((نه موت نه گهر خوا بیبه خشیت، له شه لځه یش ده بیبه خشیت.))

ئهم پرستیه ئیستا له کوردستان بۆته په ند.

دواى دوو سى پۆژ میر و سهرکرده کانی کوردستان ناگادار ده بته وه و بى درهنگ پوو ده که نه ماله که ی عهلى قولى خان. دواى ئاماده کاری رېنوره سمى حکومه تی، به ره و سنه دژ به رنده که ون و له ۱۹ شه والى ۱۱۲۹، له قه لای حکومه تی داده به زن. هاوکات له گه ل ئهم پۆژگاره، دانیشتووانى لوړستان و به ختیارى ئالای شوړش به رز ده که نه وه و شوړش ده ستپیده که ن. شا سولتان حسه ی، فه رمانى سهرکوت کردنى ئهم شوړشه به عهلى قولى خان و سوپای کوردستان دده ات. له کاتى پووبه پرووى بوونه وه ی کوردستان و شوړشگیران، عهلى قولى خان هاوشیوه ی نيزامى دهوله تی سوپاکه ی خۆی بۆ بالى راست و چه پ دابه ش دهکات و خۆی له ناوه راستى سوپاکه ی جیگیر ده بیئت. ئاگرى جهنگ بلێسه ده سیئیت. سهره تا سواره کانی به ختیارى که مینک خۆراگرى ده که ن به لام دواتر به خت پشتمان تیدهگات و دواى زهره ر و زیانیکی زۆر پینگه ی ههلاتن ده گرنه به ر. شه شسه د که سیان لى دیل ده گرت و فه رمان په وای لوړستان به ناچارى په نا بۆ ئاخوږى فه رمان په وای کوردستان ده بات. فه رمان په وای، نه و و چه ند که س له سه روک خیله کانی به ختیارى که نه سیر کرابوون، بۆ دهربارى پاشا په وانه و دواى به خشینیان بۆ دهکات. شا سولتان له نازایه تی و بوږى سوپای

کوردستان و شا عەلی قوڵی خان شادومان و بەداواکەیی پازێ دەبیّت و پێژ لەسەر و کەکانی لوپستان دەگریّت و مۆلەتی گەڕانەوێیان پێ دەدات. عەلی قوڵی خان دوای بەدەست هێنانی ئەم شانازییە بۆ سنەدژ دەگەڕێتەوە.

لەسالی دووھەمی فەرمانڕەوایەتی عەلی قوڵی خان، نەخۆشی تاعوون لەکوردستان بڵاو دەبیّتەو و نزیکەی هەشتا ھەزار کەس لەدانیشتووای شار و ناوچەکانی دەورووبەر بەھۆی ئەو پەتا کوشندەو دەمرن و لەسالی ١١٣٢ کۆچی کەلاوازی و ناتەوانی لەحکومەتی شا سولتان حسەین دەردەکەوێت، ئەفغانی و ئۆزبەکەکان ئالای شوێرش بەرز دەکەنەو و شوێشێکی گشتی لەئێران دروست دەکەن. حسەین بەگ و دەرویش بەگی مەئمونی لەگەڵ دەستەیک لەزاناکانی ئێردەلان، دژی عەلی قوڵی خان پەیمان دەبەستن و خانە پاشا کوپی محەممەد پاشای بابان کە لەکوێر مامەکانی سلێمان پاشا و لەو کاتەدا فەرمانڕەوای سلێمانی و بابان بوو، بۆ گرتنی سنووری عەلی قوڵی خان بانگیشت دەکەن. خانە پاشا بەم بانگیشتە پازێ دەبیّت و لەگەڵ سوپایەکی نامادە و تەیار ملی ڕینگە دەگریتەبەر و دوای گرتنی مەریوان دەگاتە پێنج فەرسەخی سنەدژ. عەلی قوڵی خان کەتوانای خوێراگری لەخویدا نابینیت، ھەڵاتن ھەڵدەبژێرت و ڕینگەیی ئیسفەھان دەگریتەبەر.

زانا و سەید و ئەشرف زادەکانی کوردستان، بۆ پارێزگاری کردن لەمال و گیانی خۆیان، بۆ پیشوازی کردنی خانە پاشا دەڕۆن و دەیهێننە ناو شارەکە. ماوەی فەرمانڕەوایەتی عەلی قوڵی خان سی سال درێژە کێشاو.

حکومەتی خانە پاشای بابان

دوای ھەڵاتنی عەلی قوڵی خانی ئێردەلان لەسالی ١١٣٢ کۆچی، خانە پاشای بابان دەست بەسەر کوردستانی ئێردەلاندا دەگریّت و لەکەرکوک تا ھەمەدان دەهێنێتە ناو سنووری دەسەلاتی فەرمانڕەوایەتی خۆی و ھاویشیوەی کەسیکی دادپەرور ماملە و ھەلسووکەوتی لەگەڵ دانیشتووێ کردووە، لەبەر ئەمە دانیشتووێ لەکاتی فەرمانڕەوایەتی ئەو، بەنارامی و ناساییش ژیانیان بەسەر بردووە. قوتابخانەیەک و مزگەوتێکی گەورەیی لای قەلای حکومەتی دروست کردووە و منارەیکە گەورەیی بۆ بانگدان بنیاتناو. ئەم مزگەوت و منارە بۆ ماوەی سەد سال لەکوردستان ماوەتەو، دواتر ئەمان اللە خان، فەرمانڕەوای کوردستان، لەبەر دەمارگیری خێلایەتی مزگەوتەکەیی پووخاندووە و منارەکەیی لەگەڵ خاک یەکسان کردووە و

له شويڼي مزگهوت و قوتا بخانه که، باغي فيرده و سى بنياتناوه. له ئيستا دا باخه که يش به ته و اوى ويران بووه و بوته شويڼي راهيڼاڼى سوپاييه کان. خانه پاشا بو ماوه ي چوار سال قهرمانږه و ايه تى کردووه و له سه قهرى ۱۱۲۶ کؤچى: على خانى کوپرى وه قهرمانږه و اوى سنه دژ دياريد هکات و خوى بو سهر زميني بابان ده گهر يته وه. له م ساله دا نارواوه سهرانسهرى ئيرانى گرتو ته وه، به تاييه ت ناوچه ي باکور و پوز ناوا، بوته گورپه پانى هيرش و په لامارى عوسمانيه کان. له لايه کى دیکه نه حمده پاشاى بابان هيرش دهکاته سهر کرماشان و هه مه دان و بروجيرد و نه هاوه ند و ده ست به سهر نه و ناوچانه دا ده گرينت و له لاي نه رزه رووميشه وه، ناوچه کانى وان و باش قهلع و نازره بایه جان و هتد تا خه مسه په يوه ستي سنوورى ده سه لاتی خوى دهکات. زوريه ي ناوچه کانى دیکه که وتو ته ده ست رووس و نه فغانه کان.

حکومتی عہلی خانی بابان

دوای گه پانه وهی خانه پاشا بهرو بابان، له سه فهری ۱۱۲۶ کۆچی، عه لی خانی کوپی له سه ر
کورسی فه رمان په وایه تی نه رده لان داده نیشت. نه م گه نه تاز ه پیگه یشتوه، له گه ل شه وه ی
گه نه چ و له هه په تی لاویدا بووه، کرداره کانی له سه ر خو و وتاره کانی شیرین و دلگیر بووه.
زۆربه ی کاته کانی خو ی به هاو ده می زانا کان به سه ر بردووه. ماوه ی شه ش سا ل هاو شیوه ی
میریکی داد په روه ر فه رمان په وایه تی کوردستانی کردووه. له سالی ۱۱۴۲ کۆچی، ناوبانگی
هیز و شکو ی نادرشای شه فشار که له و کاته دا سوپا سالاری شا ته هه ماسپی دووه می سه فه وی
کوپی شا سولتان ح سه ی ن بووه و به ته هه ماسب قو لی خان ناویان بردووه، له سه رزه می نی
ئیران بلا و ده بیته وه و رای ده گه یی زن که به ره و کرما شان و هه مه دان و کوردستان به پر ئکه و تووه.
عه لی خانی بابان که هه ست به ئاره زو و مه ندی کور ده کان بۆ په یوه ست بوون به ده و له تی ئیران
ده کات، بی جه نگ و ئاژا وه، کور دو ستانی شه ر ده لان به جی ندیلنیت و بۆ سه رزه می نی بابان
ده گه پر ئته وه. دانیشتووان به خیرایی شا ته هه ماسپی سه فه وی له م پرو دا وه ئاگا دار ده که نه وه
و به فه رمانی ته هه ماسب قو لی خان (نادرشا) عه باس قو لی خانی شه ر ده لان (پیشتر ئاماژه مان
پیدا) وه ک فه رمان په وای کوردستان دیاریده کریت و چرای سه روه ری شه ر ده لانیه کان جاریکی
دی که رو شن ده بیته وه.

حکومەتی عەباس قولى خان، جارى دووهم

دواى گەڕانەوهى عەلى خانى بابان، بەرەو کەرکوک لە پەرمەزانی ١١٢٤ کۆچی، عەباس قولى خانى ئەردەلان، بە فەرمانى شا تەھماسىبى سەفەوى و پەزىمانەندى تەھماسىب قولى خانى سوپاسالار (نادرشا) وەك فەرمانرەواى کوردستان دیاریدەکرێت بەلام زۆرى پێناچیت کۆچى دواى دەکات و کورەگەى، سوبحان وێردى خان جینگەى دەگرێتەوه.

حکومەتی سوبحان وێردى خانى ئەردەلان

دواى مردنى عەباس قولى خانى ئەردەلان، لەزىقەعدەى ١١٤٢ کۆچى، سوبحان وێردى خانى کورپى جینگەى دەگرێتەوه. سوبحان وێردى کەسیكى خۆپاریز و دادپەرە و لەگەڵ دانیشتوانى کوردستان هاوشیوەى سەرۆک خێل و سەرۆک عەشیرەت هەلسوکهوتى کردووه. زۆریەى کاتەکانى بەهاودەمى خوالیخۆشبوو جەمال ئەلدىنى یەكەم، کورپى شیخ عەبدولمۆئىنى یەكەم (باوەگەورێى نووسەر) کەوتارخوین و پیشنوێژى مزگەوتى خانە پاشا بووه، بەسەر بردووه و لای ئەو بەخویندەوهى زانستەکان سەرقال بووه. لەئاوێدان کردنەوه و نۆژەن کردنەوهى ولاتەگەى هەول و کۆششى زۆریداوه. لە ٢٨ موخەرەمى ١١٤٤، سوبحان وێردى خان لەگەڵ خێلى ئەردەلان بەرەو تاران بەریکەوتوو و لە پەرمەزانی ئەو سالەدا گەراوەتەوه. دواتر لە مێژووی ١١٤٧ کۆچى، نادرشا بەمەبەستى گرتنى شیروان، لەئیسفەهانەوه بەریکەوتوو.

لە ١٨ سەفەرى هەمان سال، هاتۆتە ناو سنە. لەتالارى پروو بەتەپۆلکە، یانى تالارى روو لەباکورى بینای حکومەتى دادەبەزیت. ئەم تالارە بیست زەرە درێژ و دە زەرە پان بوو. لەسەرەوهى تالارە کە نادرشا دانیشتوو و میوانییەکی گشتى رێکخستوو و سوبحان وێردى خانى فەرمانرەواى کوردستان لەخوارەوهى تالارە کە بووه. نادرشا دەلیت: سوبحان وێردى خان ئێمە ئەهاتووین شوینى توو بگرین، تالارە کە گەورەیه، ئێمە لەم بەشەدا فەرمانرەوایهتى دەکەین توو لەو بەشەدا. سوبحان وێردى خان بۆ سوپاسکردنى ئەم رێزگرتنە، چوار دەهزار مەن پۆن و هەزار تەمەنى پیشکەش دەکات.

نادرشا لە کوردستانەوه بەرەو خوراسان و هەرات بەرێدەکەوێت. ئەحمەد خان کورپى سوبحان وێردى خان و دەستەیهک لەریشسپى و پیاو ماقوولانى کوردستان کە الله وێردى بەگ و خەسەن بەگى میر ئەسکەندەرى لەناویاندا بوون، لەگەڵیدا دەپۆن. نادرشا دواى

لهسەر کردنی تاج، لهدهشتی موغان لهشهوالی ۱۱۴۸، لهئهنجامی گازنده و سکالای دانیشتوان، سوبجان وێردی خان لهسەر کار لادهبات و براکهی سوبجان وێردی خان بۆ فرمانپه‌وایه‌تی کوردستان پاده‌سپێرت. ماوه‌ی فرمانپه‌وایه‌تی سوبجان وێردی خان، لهجاری یه‌که‌م، پینچ سال و هه‌شت مانگ درێژه‌ی کیشاوه.

حکومه‌تی مسته‌فا خانی ئه‌رده‌لان

دوای لابردنی سوبجان وێردی خان، مسته‌فا خانی برای کوپی عه‌باس قولی خان له‌سالی ۱۱۴۸ وه‌ک فرمانپه‌وا‌ی کوردستان و نه‌زه‌ر عه‌لی به‌گ به‌وه‌کاله‌تی ئه‌و دیاریده‌کری‌ت و له‌م ساله‌دا، مه‌حمود سارایی ده‌رجه‌زینی، به‌خۆی و سی‌سه‌د سواره‌وه هه‌ترش ده‌کاته سەر کوردستانی ئه‌رده‌لان و تالانییه‌کی زۆر کۆده‌کاته‌وه. له‌مو‌حه‌په‌می ۱۱۴۹، مسته‌فا خانی ئه‌رده‌لان ده‌کاته ناوه‌ندی حکومه‌ت و دوای سی چوار مانگ فرمانپه‌وایه‌تی، به‌هۆی نه‌شیاوی و ناته‌وانی، دانیشتوان ئالای شو‌پش به‌رز ده‌که‌نه‌وه و ده‌ریده‌په‌رێنن. مسته‌فا خان له‌ئیسفه‌هان نه‌خۆش ده‌که‌وی‌ت و ده‌مری‌ت. دووباره‌ سوبجان وێردی خان له‌هه‌مان سال و به‌فه‌رمانی نادرشا وه‌ک فرمانپه‌وا‌ی کوردستان ده‌ستنی‌شان ده‌کری‌ته‌وه و به‌ره‌و کوردستان به‌ری‌ده‌که‌وی‌ت.

حکومه‌تی سوبجان وێردی خانی ئه‌رده‌لان، جاری دووه‌م

دوای پوشتن و مردنی مسته‌فا خانی ئه‌رده‌لان له‌ئیسفه‌هان، دووباره‌ سوبجان وێردی خان له‌سالی ۱۱۴۹ وه‌ک فرمانپه‌وا‌ی کوردستان دیاریده‌کری‌ت و له‌سەر ته‌ختی فرمانپه‌وایه‌تی داده‌نیشی‌ت. ماوه‌ی چوار سال و حه‌وت مانگ فرمانپه‌وا‌یی کوردستان ده‌کات و له‌سالی ۱۱۵۳ نادرشا دوای گه‌رانه‌وه‌ی له‌سه‌فه‌ری هه‌ندستان و به‌ری‌که‌وتنی بۆ گرتنی خواره‌زم و سه‌رکوت کردنی ئیلیریسی فرمانپه‌وا‌ی ئه‌و سه‌رزه‌مینه، سوبجان وێردی خان بۆ باره‌گای خۆی بانگی‌نشت ده‌کات. ئه‌حمه‌د سولتانی کوپی سوبجان وێردی خان که له‌هه‌موو سه‌فه‌ره‌کان هاوشانی نادرشا بووه و گیانبازی و فیداکاری له‌خۆی نیشانداده، وه‌ک فرمانپه‌وا‌ی کوردستان دیاریده‌کات و نازناوی خانی پیده‌به‌خشیت.

حکومه‌تی ئه‌حمه‌د خانی ئه‌رده‌لان

دوای بانگکردنه‌وه‌ی سوبجان وێردی خان، ئه‌حمه‌د خانی کوپی له‌جومادی الاولی ۱۱۵۳ له‌سەر ته‌ختی فرمانپه‌وایه‌تی داده‌نیشی‌ت و پێش هه‌رکاری‌ک، سه‌رزه‌می‌نی موسل تا کو‌تایی

خاکی هه مه‌دان په‌یوه‌ستی سنوری فه‌رمانه‌وایه‌تی خۆی ده‌کات و هاوشیوه‌ی میژووی مه‌زن و خاوه‌ن ده‌سه‌لات، به‌پایه‌پاندنی کاروباری فه‌رمانه‌وایه‌تییه‌که‌ی سه‌رقال ده‌بیته. له‌سالی ۱۱۵۴ کۆچی که‌نادر شا پرووده‌کاته سه‌رزه‌میانی داغستان، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی بویری و نازایه‌تی ئه‌حمه‌دخانی له‌سه‌فه‌ری هیندستان بینیبوو، له‌م سه‌فه‌ره‌یشدا بوونی ئه‌و به‌پیویست ده‌زانیت. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته ئه‌حمه‌د خان بانگیشته ده‌کاته‌وه و بۆ جاری سییه‌م سو‌بجان وێردی خانی باوکی وه‌ک فه‌رمانه‌وا‌ی کوردستان دیاریده‌کاته‌وه. سالتیک و سالی مانگ سو‌بجان وێردی خان فه‌رمانه‌وایه‌تی ده‌کات. دووباره له‌ره‌بیع الاولی ۱۱۵ به‌فه‌رمانی نادرشا له‌سه‌ر کار لاده‌بریت و ئه‌حمه‌د خانی کو‌ری وه‌ک فه‌رمانه‌وا دیاریده‌کریته‌وه و ئیبراهیم به‌گ به‌وه‌کاله‌ت فه‌رمانه‌وایه‌تی ده‌گریته‌ده‌ست. له‌ره‌بیع ئه‌لثانی ئه‌م ساله، ئه‌حمه‌د خان ده‌گاته ناوه‌ندی حکومه‌ته‌که‌ی. به‌پێکه‌وت وشکه‌سالی و قاتوق‌ری له‌م ساله‌دا له‌کوردستان بلاو ده‌بیته‌وه و نان یه‌کسان ده‌بیته به‌گیان. ئه‌حمه‌د خان بۆ پاراستنی گیانی دانیشتیوان، ده‌رگا‌کانی چاکه‌کاری به‌سه‌ر هه‌موواندا ده‌کاته‌وه و هه‌موو ئه‌و دانه‌ویله‌ی بۆ سوپاکه‌ی پاشه‌که‌وت کرابوو، به‌سه‌ر هه‌ژار و نه‌داره‌کاندا دابه‌ش ده‌کات. زۆری پینا‌چیت، له‌م کاته‌دا نادرشا لیپرسراوه‌که‌ی خۆی ده‌نی‌ریت تا ئه‌نباره ده‌وله‌تییه‌کان بۆ نازوخه‌ی سوپاکه‌ی بۆ نازه‌ریایه‌جان بیه‌ن. کاتیک لیپرسراوه‌که‌ ده‌گات، ده‌بینن هه‌موو ئه‌نباره‌کان خالی و یه‌ک دانه گه‌نمیش نه‌ماوه‌ته‌وه. لیپرسراو ئه‌م بارودۆخه بۆ نادرشا ده‌نوو‌سیته. نادرشا له‌گه‌ل خۆینده‌وه‌ی نامه‌که، تو‌په ده‌بیته و فه‌رمانی ئیعدام کردنی ئه‌حمه‌دخان ده‌رده‌کات.

هاو‌پێکانی ئه‌حمه‌دخان، پێش گه‌یشته‌نی فه‌رمانه‌که، ئه‌حمه‌د خان ناگادار ده‌که‌نه‌وه. ناچار ئه‌حمه‌دخان له‌گه‌ل دوو هه‌زار که‌س له‌خ‌زم و که‌س و کاره‌کانی خۆی، به‌ره‌و خاکی عوسمانی به‌پێده‌که‌ویت و کاتیک ده‌گاته شاره‌زور، زاهیره‌گی ئیل به‌گی جاف، پرو‌به‌پرو‌وی ده‌بیته‌وه. ئه‌حمه‌د خان ده‌یگریته و ئیعدامی ده‌کات و له‌ویوه پرووده‌کاته سلیمانی. خالید پاشای بابان، له‌گه‌ل دیاری و پێشکه‌شی فراوان پێشوازی لێده‌کات و بۆ خ‌زمه‌تکردنی قول هه‌لده‌کات. ئه‌حمه‌د خان فه‌رمانه‌وایه‌تی ئه‌و له‌سه‌رزه‌میانی بابان پشتراست ده‌کاته‌وه و پێگه‌ی موسل ده‌گریته‌به‌ر. فه‌رمانه‌وا‌ی موسل، پێگه‌ی دو‌ژمنایه‌تی ده‌گریته‌به‌ر و ده‌رگا‌کانی قه‌لاکه‌ی ده‌به‌ستیت و جه‌نگ ده‌ستپێده‌کات. ئه‌حمه‌دخان دوا‌ی جه‌نگینکی که‌م،

دهستبه سهر قه لاکه دا دهگریت و فرمانره واکه قۆلبه ست و ئیعدامی دهکات و دواتر که سینک به ناوی محهممه چله بی وهک فرمانره وای موسل دهستنیشان و به ره و دیار به کر و حله ب به پنده که ویت. دوا یهک مانگ و چوار پوژ دهکاته ئیستانبول. له پوژی گهیشتنی بۆ نه و شاره، به پینی فرمانی سولتانی عوسمانی (سولتان مهحمود)، ژماره یهک له پاشاکان و نه فندییه کان و شیخولئیسلا مه کان پیشوازی لیده کهن و به و په ری پیره وه له مالیک که له لایه ن دهوله ته وه بۆی ناماده کراوه، ده به ن. دوا ی چهنه پوژ به پینی فرمانی سولتان، فرمانره وایه تی نه درنه ی پنده دریت و به ره و نه و دیار به پنده که ویت. له لایه کی دیکه هه والی هه لاتنی نه حمه دخان به نادرشای نه فشار دهکات. سوبحان ویردی خانی باوکی نه حمه دخان له تاران ده هیلتیه وه و له سالی ۱۱۵۶ حاجی مه ولا ویردی خانی قاجاری قه زوینی وهک فرمانره وای کوردستان دیاریده کریت.

حاجی مه ولا ویردی خان کاتیک دینه کوردستان، به هوی جیاوازی بیروبوچوون و جیاوازی مه زه ب و نه بوونی ناوژ و شیاوی و لیهاتوویی، زیاتر له یهک سال ناتوانیت فرمانره وایه تی کوردستان بکات و له سهر کار لاده بریت و سوبحان ویردی خان بۆ جاری چواره فرمانره وایه تی کوردستانی پنده سپیریت و نزیکه ی هه زار سواری نه فغانی و خوراسانی به سه رکردایه تی محهممه رهزا به گی گورجی، کوپی پیاویک به ناوی بابا که ریم، له گه ل سوبحان ویردی خان به پنده که ون و به پینی فرمانی نادرشای، وهک قه ره بووی نه نباره دهوله تییه کان، نزیکه ی ده هه زار تمه ن له ئیبراهیم به گ که له ره زه مانه دا به وه کاله ت فرمانره وایه تی کوردستانی کردوه، وه رگریت.

محهممه رهزا به گی سه رداری سواری نه فغانی که سینکی توندوتیژ و نه خلاق ناشیرین بووه. دانیشتوواری له قسه و وتهکانی نه و بیزار و مه به ستی به رز کردنه وهی ئالای شوپشیان بووه بۆ نه وهی له کوردستان ده رپه رینن. به ریکه وت له ۱۶ جومادی الاخر ۱۱۶۱ کۆچی، هه والی کوشتنی نادرشای دهکاته کوردستان. سوبحان ویردی خان به خیرایی محهممه رهزا به گ و چهنه که سینکی دیکه له سه رکردهکانی نه فغان و خوراسان به نهینی کۆده بنه وه و له مه رگی نادرشای ئاگاداریان دهکاته وه و ده لیت هیشتا دانیشتوواری کوردستان به م پروداوه بیان نه زانیوه. سوبحان ویردی خان به م بیانوه یهکی هه زار تمه ن پاره و خه لاتیان پنده دات و شه وانه له کوردستانه وه به رییان دهکات. بۆ به یانی کاتیک دانیشتوواری له کورژانی نادرشای

هه‌لاتنی محهمه‌د ره‌زا به‌گ ئاگادار ده‌بنه‌وه، به‌مه‌به‌ستی تۆله‌کردنه‌وه‌ی خۆیان شوینی ده‌که‌ون به‌لام سوبجان وێردی خان ڕینگه‌ی ئه‌و کاره‌یان لێده‌گریت. دوا‌ی جه‌وت مانگ له‌م روداو، له‌لایه‌ن ئیبراهیم خان، برا‌زای نادرشا که‌بانگه‌شه‌ی پاشایه‌تی کردووه و خۆی به‌عادل پاشا ناساندووه، حکومه‌تی کوردستان به‌حه‌سه‌ن عه‌لی خانی ئه‌رده‌لان ده‌سپێریت. سوبجان وێردی خان له‌سائى ١١٦١ له‌هم‌مدان مائى‌ئاوایی له‌جیهان ده‌کات و جه‌نازه‌که‌ی ده‌به‌نه چیا‌ی شه‌یدای کوردستان و له‌گومه‌زی شه‌یدا، له‌سه‌ر چیا‌یه‌کی به‌رز، به‌خاکی ده‌سپێرن. ماوه‌ی حکومه‌تی سوبجان وێردی خان له‌کوردستان هه‌ژده‌ سال درێژه‌ی کیشاوه و له‌م ماوه‌دا هه‌شت جار له‌سه‌ر کار لابراره و دووباره‌ فرمان‌په‌وايه‌تی کوردستانى بێ‌سپێردراوه.

حکومتی جہسہن خانی ئہردہلان

له ساڵی ۱۱۶۱ کۆچی، حەسەن خانی ئەرەدلەن برازای سوڤحان وێردی خان، بەپێی فەرمانی عادل شا، فەرمانڕەوایەتی کوردستان دەگریته دەست و دەست بەئاوەدان کردنهوهی ولایت و یاراستنی سنووری فەرمانڕەوایەتییه کهی دهکات.

له ۱۲ زیحه ججه‌ی سالی ۱۱۶۲ که نیزامی ئیران خان خانی و پاشایه‌تی تیره‌کان بووه، ئیمام قولی خانی زه‌نگه‌نه له کرماشان ده‌سته‌یه‌ک له‌تایه‌فه‌کانی که له‌وړ و گوران و زه‌نگه‌نه و عه‌شیره و خیل‌ه‌کانی دیکه‌ی کرماشانی له‌ده‌وری خو‌ی کو‌کردو‌ته‌وه و ده‌ست به‌هی‌رش و په‌لامار بو‌سه‌ر سنوری کوردستانی نه‌رده‌لان ده‌کات.. حه‌سه‌ن عه‌لی خان به‌م کاره‌ پازی نابیت و له‌گه‌ل سوپای نه‌رده‌لان بو‌به‌رگری کردن له‌شار ده‌رو‌نه‌ده‌ر. له‌ناوچه‌ی بیلوار دوو سوپا پروبه‌پرووی یه‌کده‌بنه‌وه. سوپای نه‌رده‌لان له‌گه‌ل نه‌وه‌ی ژماره‌یان که‌مه، له‌هی‌رشی یه‌که‌م شکست به‌سوپای ئیمام قولی خان ده‌هینن، ده‌سته‌یه‌کیان ده‌کوژرین و ده‌سته‌یه‌کیان بریندار و نه‌وانی دیکه‌ رینگه‌ی هه‌لاتن ده‌گرنه‌به‌ر. تو‌پخانه و خیوه‌ت و سیلاحی سوپاکه‌ی ئیمام قولی خان به‌سوپای نه‌رده‌لانییه‌کان ده‌بریت. خودی ئیمام قولی خان، به‌دژواری خو‌ی له‌گو‌رپانی جه‌نگ ده‌رباز ده‌کات و په‌یوه‌ستی هه‌لاتووان ده‌بیت. حه‌سه‌ن عه‌لی خانی فه‌رمان‌پروای نه‌رده‌لان، دوای دابه‌ش کردنی تالانییه‌کان، کارگوزار بو‌کرماشان و سه‌نقور و که‌لیایی و که‌نگاوهر و مه‌لایر و بروجی‌رد و نه‌و ناوچانه‌ دیاریده‌کات و خو‌ی له‌گه‌ل دنیا‌یه‌ک شانازی بو‌سنه‌ ده‌گه‌ریته‌وه. دواتر له ۱۲ مو‌حه‌ره‌می ۱۱۶۳، می‌هر عه‌لی خانی بروجی‌ردی

لە دەستدریژی زەندییەکانی دراوسێی، سکالاً بۆ لای حەسەن عەلی خان بەرز دەکاتەو. حەسەن عەلی خانیش لە گەڵ سوپای ئەرەلان، بۆ سەرکوت کردنی زەندییەکان بەرێدەکویت. لەولایش توشمال کەریم (کەریم خانی زەند) و شیخ عەلی خان و ئەسکەندەر خان لە گەڵ سوپایەکی گەورە پێشپەرەوی دەکەن و ھەر دوو سوپا لەمەلایر پووبەرەوی یەکدەبنەو و ناگری جەنگ بۆ یەسە دەسینیت. دوای ھەول و کۆششی زۆر، سوپای زەندییە شکست دەخوات. ٢٦ کەس لەکەسە ناو دارەکانی زەندییە و ١٨٠ کەسیان دەکوژرێن و ئەوانی دیکە پێگەی ھەلاتن دەگرنەبەر. دوای ئەم سەرکەوتنە، حەسەن عەلی خان، دەرپاتە مالی مێھر عەلی خان و ئەو دەکاتە فەرمانرەوای ویلایەتی بروجێرد و ناوچەکانی پەییوەست و خۆی بۆ سنە دەگەریتەو.

دواتر لەکوێتایی ئەم سالدەدا، سەلیم پاشا لەلایەن دەولەتی عوسمانییەو، وەک فەرمانرەوای سەرزمینی بابان دیاریدەکریت. سەلیم پاشا، کۆرە مامی ئەو کەلەسەر کار لا بربوو، پەنا بۆ حەسەن عەلی خان دەبات و ماوەیەک لە کوردستانی ئەرەلان دەمینیتەو. سەلیم پاشا بۆ گرتنی سەلیم پاشا، نامەیەک بۆ حەسەن عەلی خان دەنووسیت تا سەلیم پاشایان تەسلیم بکاتەو. حەسەن عەلی خان وەلامی نا دەداتەو. بەناچاری سەلیم پاشا، ئەم بابەتە بۆ وەزیری بەغداد بەرز دەکاتەو و وەزیر، نامەیەک بۆ حەسەن عەلی خان دەنووسیت و لەکوێتایی نامەکەدا ئاگاداری دەکاتەو ئەگەر بەتەسلیم کردنەو سەلیم پاشا پازی نەبیت، پەییوەندییەکان دەپچریت و ناگری جەنگ بۆ یەسە دەسینیت. حەسەن عەلی خان گرنگی بە نامە و ھەرەشەکە نادات و نا ئومێدانە نێردراوەکە دەگەریتەو و چارەسەر کردنی ئەم کێشەییە بۆ گۆرەپانی جەنگ بەجیدیلێت. وەزیر لەم کارە ی زویر و بابی عالی لی ئاگادار دەکاتەو. بەپێی فەرمان، کەھیا لە گەڵ عەشیرە عەرەبەکان و یەنگی چەزی و حەشەم ئاقاسی، فەرمانرەوای موسڵ و عوسمان پاشای فەرمانرەوای کۆیە و قوچ پاشای فەرمانرەوای حەریز، کە زیاتر لە بیست ھەزار کەس بوون، بۆ ھاوکاری کردنی سەلیم پاشا بەرەو کوردستانی بەرێدەکوون و لەنزیک سنور، دووبارە، پێش ئەوێ ناگری جەنگ بۆ یەسە دەسینیت، سەلیم پاشا، فەرھاد خانی کوپی بۆ لای حەسەن عەلی خان دەنێریت. حەسەن عەلی خان کە لە گەڵ دە ھەزار سوار و پیادە پووی کردۆتە گۆرەپانی جەنگ، دوای ھاوکاری فەرھاد خان، لە گەڵ سەرکردە و سەرۆکەکان کۆدەبیتەو. شیخ وەسیمی مەردۆخی کوپی

شیخ ئەحمەدی عەلامە و مەلا مستەفای شیخوئیسلام و شیخ جەمال ئەلدینی وتارییز، باوەگەرەوی نووسەر، و ئیبراھیم بەگی وەکیل و خوسرەو خان نەوێ ئەحمەد خان و جەعفەر سولتان و پیاوماقوولانی دیکە کوردستان، بەهۆی زۆری ژومارەوی سوپاکەوی سەلیم پاشا و عوسمانییەکان، بەباشی دەرانی پێگەیی ناشتی دەرگەنەبەر. مەلا حسەین، باوەگەرەوی مەلا عەباسی شیخوئیسلام و عەبدوللە سولتانی بەراز، زاوای حسەن عەلی خان، بڕیاری جەنگ دەدن و ناشتی بەئەنگی خێلایەتی لەقەلەم دەدن کە (النار و لاالعار). حسەن عەلی خانیش لەبەر ئەوەی سەلیم پاشا پەنای بۆ بردووە، بڕیاری کەمێنە پەسەند دەکات و بڕیاری جەنگ دەدات و بەپێی ئەم بۆچوونە فەرھاد خان دەرگەپێتێتەو. سەلیم پاشا دواي گەرانیوەی فەرھاد خان و بی هیوایی لەپێگە چارەیی ناشتی، لەگەڵ سەرکردە و پاشاکان بەرێدەکوێت. حسەن عەلی خانیش لەگەڵ محەممەد ئەمین خانی گەرپووسی بەرێدەکوێت و هەردوو سوپا لەدەشتی مەریوان پووبەپووی یەکدەبنەو و ئاگری جەنگ بلیسە دەسێت. دواي شەش کاتژمێر کوش و کوشتار، ئالای ئەردەلانییەکان دەرکەوێتە خوار و سوپاکەیان شکست دەخوات. حسەن عەلی خان بەرەو سنە دەرگەپێتەو. سەلیم پاشا کەسەرچاوەی سەرەکی ئەم کیشەییە، لەگەڵ کەسانی بنەمالەکی پێگەیی هەلاتن دەرگەپێتەو. لەگەڵ گەیشتنی حسەن عەلی خان بۆ سنە، هەوایی پێدەگات کەکەھیا و سوپاکەیی پێگەیی شاری سنەیان گرتۆتەبەر. حسەن عەلی خان بەناچاری بەرەو یەیلای هەلدیت، سوپای کەھیا و پاشاکان دینە ناو شاری سنە و لەماوەی سیانزە پۆژ مانەوێان لەکوردستانی ئەردەلان، هەموو سامان و دارایی دانیشتوانەکی تالان و پەردەیی نامووسی یەهودی و مەسیحییەکان دەرین. زۆریە بنەمالە دەوڵەمەندەکانیش بۆ سەلیمانی و کۆییە و خەریر دەنێرن. دواي گەرانیوەی سوپای پۆم بۆ سەرزمینی خۆیان، حسەن عەلی خان بۆ شار دەرگەپێتەو و دەست بەئاوەدان کردنەو و نۆژەن کردنەوێ و ئێرانییەکانی شار دەکات.

ئێبراھیم بەگی وەکیلێش، لەبەر ئەوەی لەگەرمەیی جەنگەکە، لەگەڵ دەستوپێوەندەکانی خۆی، پەییوەستی سوپاکەیی سەلیم پاشا و یەکیک لەھۆکارەکانی شکستی سوپای ئەردەلان بوو، لەکاتی هاتنی سوپای عوسمانییەکان بۆ ناو شارەکە، بەشداری لەتاوانەکانی ئەوان کرد. لەکاتی گەرانیوەی سوپای پۆم، ئەویش لەگەڵ کەسەکانی خۆی پووی کردە ناوچەیی پەوانسەر و لەگوندی ئەلەک، قەلایەکی بەھێز دروست دەکەن و دەست بەسەر ناوچەکانی

پلنگان، بیلوار و پەوانسەر دەگرن و بیر لەسەر بەخۆیی دەکاتەو. لەوێوە نامەیهک بۆ توشمال کەریم (کەریم خانی زەند) و شیخ عەلی خانی زەند دەنووسیت: حەسەن عەلی خان لەئێستادا لاواز و بێ هیژە، ئەگەر دەتوانیت تۆلە بکەنەو، دەرفەتێکی گونجاو. کەریم خان و شیخ عەلی خان ئەم دەرفەتە دەقۆزنەو و لە ۱۲ رەمەزانی ۱۱۶۴ لەگەڵ بیست هەزار سواری عەشیرەکانی کرماشان و زەنگەنە، بەمەبەستی تۆلەیی شکستی سائەکانی پیش، بەرەو کوردستان ئەسپ غار دەدەن. حەسەن عەلی خان کاتێک ئەم بارودۆخە پەڕێشانە دەبینیت و دەزانیت لەم کاتەدا ناتوانیت بەرگری بکات، کەسە لاواز و هەژارەکانی شارەکە لەگەڵ شیخ محەممەد وەسیمی مەردۆخی کوپی شیخ ئەحمەدی ئەلامە بەرەو هەورامان دەنیریت. مەلا مستەفای شیخوئیسلام و نەجەف قولی بەگ بۆ ناو سوپای کەریم خان دەنیریت تا بەهەر شیوەیهک بوو، ئەم کێشەیه بەناشتی چارەسەر بکړیت. بەو واتایە کە خوشکی حەسەن عەلی خان لەکەریم خان و خوشکی کەریم خان لەحەسەن عەلی خان مارە بکەن و جەنگ بەناشتی کۆتایی بێت. کەریم خان گرنگی بەوتەکانی ئەو دوو کەسە نادات و ڕینگەیی شارەکە دەگرێتەبەر. حەسەن عەلی خان بەناچاری لەگەڵ کەسان و سوپاکەیی خۆی بەرەو قەلای قەراتۆرە دەپوات و لەوێ سەنگەر دەگریت.

کەریم خان لەگەڵ گەیشتنی بۆ شارەکە و لەماوەی ۱۲ پوژ بەکوشت و کوشتار و تالان کردنی سامانی خەلکان سەرقال دەبینت. شیخ عەلی خانیش بۆ چەند پوژێک لەقەلای قەراتۆرە گەمارۆ دەخاتە سەر حەسەن عەلی خان بەلام بەهۆی بەهیزی قەلاکە و فراوانی خواردەمەنی، سەرکەوتنی بەدەست نەهێناو و بەناچاری بۆ سنە گەراوەتەو. سلیمان پاشای بابان کە لەبەردەلانی کانی شەقان ئاوارە و سەرگەردان بوو، کاتێک هەوایی هاتنی کەریم خان بۆ سنە دەبیستیت، بێ درەنگ پەیوەستی دەبینت. دوای گەڕانەوێ شیخ عەلی خان، سوپای کەریم خان دوای تالان کردن، ئاگر بەردەدەنە شاری سنە و مزگەوت و قوتابخانەکان و ڕینگەیی گەپوس دەگرێتەبەر. لەگەڵ گەیشتیان بۆ گەپوس، خانەیی محەممەد ئەمین خانی فەرمانرەوای گەپوس دەگرن و خۆرشید خانمی خوشکی ئەو وەک ئەسیر دەبە و گەپوس لەگەڵ خاک یەکسان دەکەن.

حەسەن عەلی خان دوای پوشتی کەریم خان بۆ شارەکە دەگەڕێتەو و کاتێک کوردستان و کوردستانییهکان بەمشێوەیە دەبینیت، بەناچاری گۆڕایەلی و

نازادخانی نه فغان نیشان ددات که له وکاته دا له نازه ربایه جان و قهلاکانی دیکه ی نه فشار، بانگه شه ی پاشایه تی ده کرد. دواتر به خیرایی ده ست به کوکړدنه وه ی هه لاتوان و گه پاندنه وه ی نه وان و ناوهدان کردنه وه ی بیناکان و نوژن کردنه وه ی شاره که ده کات و ژيانیکی تازه به کوردستان ده به خشیئت. دوا ی دوو سال زحمه ت و ماندووبوون، له سالی ۱۱۶۶ کۆچی، عه لی موراد خانی به ختیار ی، سوپایه ک کۆده کاته وه و ده ست به سه ر کرماشاندا ده گریئت. له و کاته دا که سیك که ره چه له کی زانراوه نه بووه، له به غداد ده رده که ویت و خوی به کوپری شا سولتان حسه یین ده ناسیئیت و خوی به شا سولتان حسه یینی دووهم ناو ده بات و له ژیر نه م ناوه نالای شوپش به رز کردو ته وه و بانگه شه ی پاشایه تی ئیرانی کردووه. میرزا مه هدی خانی شه قاقی، سکرتری نادرشا، وته کانی نه وی پشتراست کردو ته وه و له گه ل خوی ده یه یئیتته کرماشان.

عه لی موراد خان نه م پیشهاته به هه ل ده زانیئت و سولتان حسه یینی دووهم ده کاته ئامیری ده سستی خوی و به مه به سستی گرتنی کوردستان به رنده که ویت. حه سه ن عه لی خانی فه رمانده وای کوردستان ناگادار ده بیته وه و له گه ل سوپا لواز و بی هیزه که ی نه رده لان، بۇ به رگریکردن ده پونه ده ره وه ی شاره که. که ریم خانی زه ند کاتیك له م روداوه ناگادار ده بیته وه، به هه لی ده زانیئت، بۇ توله سه ندنه وه ی خوی له عه لی موراد خان و قه ره بووی خراپه کارییه کانی له گه ل دانیشقووانی نه رده لان، په یوه سستی سوپاکه ی حه سه ن عه لی خان ده بیئت. هه ردو سوپای کورد و زه ند (زه ندییه کانیش یه کیك له تابه فه گه وره کانی کوردن)، له ده سستی بیلواری کوردستان، پرو به پرو ی سوپاکه ی عه لی موراد خانی به ختیار ی ده بته وه و ناگری جه نگ بلئسه ده ستیئیت. له هه مان هیرش ی یه که م سوپاکه ی عه لی موراد خان شکست ده خوات و ریگه ی هه لاتن ده گرنه به ر. شا سولتان حسه یینی دووهم له و جه نگه دا ده گریئت و ده کوژریئت و هه موو خپوه ت و باره گاگان وسیلاحه کانی عه لی موراد خان که بۇ گرتنه ده سستی ده سه لاتی پاشایه تی کوی کردبوویه وه، ده که ویتته ده ست سوپای نه رده لانییه کان و زه ندییه کان. دوا ی نه م سه رکه وتنه، حه سه ن عه لی خان به شانازی بۇ سه نه ده گه پیتته وه و که ریم خان هیرش ده کاته سه ر کرماشان.

دواتر له سالی ۱۱۶۷، نازاد خان له ئیسفه هان نالای سه لته نه ت هه لده کات و حه سه ن عه لی خان بانگ ده کات. حه سه ن عه لی خان که له هوکاری بانگ کردنه که ناگادار نه بووه، له گه ل

چەند کەس لەکەسە نزیکەکانی خۆی وەک مەلا مستەفای شێخولئیسلام و عەبدوللە سولتان و ھتد بەرھە ئیسفەھان بەرێدەکەوێت.

سەلیم پاشای بابان کە لەنازەریایەجان، ھەموو خزمەتیکی پیشکەش بە ئازاد خان کردووە و پەيوەندییەکی دۆستانە ی لەگەڵ ئەو دامەزراندووە، لەگەڵ ھەزار سوار لە ئیسفەھان نامادە ی خزمەت کردن بوو و لەگەڵ ئەویشدا بێری چوار ھەزار تەمەنی بەناوی کوردستانووە پیشکەش کردووە. کاتێک حەسەن عەلی خان دەگاتە ئیسفەھان، ئازاد خان دەیگریت و تەسلیم بەسەلیم پاشای دەکات و مەلا مستەفای شێخولئیسلام و عەبدوللە سولتان دەخکینیت و فەرمانی فەرمانرەوایەتی کوردستان بۆ سەلیم پاشای بابان دەنووسیت و پەوانە ی کوردستانی دەکات.

حکومەتی سەلیم پاشای بەبە

سەلیم پاشای بابان، بەپێی فەرمانی ئازاد خان لەپەرچەبی ١١٦٧ بەمەبەستی فەرمانرەوایەتی کردنی کوردستان بەرێدەکەوێت و حەسەن عەلی خان بۆ قەلاچوالان دەنیریت و خۆی دەپرواتە ناو شارەکە و فەرمانرەوایەتی دەستپێدەکات. دوا ی حەوت مانگ فەرمانێک بۆ قەلاچوالان دەنیریت و لەگوندی ئەلەک، حەسەن عەلی خان دەکوژن. سەرئەنجام دوا ی چەند مانگ، دانیشتووێ دژی سەلیم پاشا را دەپەرن و لەشارەکە دەریدەکەن. ئەم جارە سەلیم پاشا، پەنا بۆ ئەواب والا محەممەد حەسەنی خانی قاچار دەبات کە لەناوچەکانی دەورووبەر ئالای سەربەخۆیی ھەڵکردبوو تا بەھۆیووە جارێکی دیكە فەرمانرەوایی کوردستان بگریتە دەست. خوسرەوخان کوپی ئەحمەد خانی ئەرەلان کەسالیانی سال، خزمەتی بەمحەممەد خانی قاچار کردبوو و تەمەنی خۆی لەگەڵ ئەودا بەسەر بردبوو، لەناجوامیری و خیائەتەکانی سەلیم پاشا ئاگاداری دەکاتووە. ئەواب والا لەو لەامی خوسرەوخان دەلێت: تۆ مەگەر تا ئیستا محەممەد حەسەنت ئەناسیووە، چۆن دەتوانم خزمەتەکانی تۆ لەبەر بکەم و ویلایەتەکەت بەدورژمنەکە ی تۆ بفروشم، دلنیا بە فەرمانرەوایەتی کوردستان عاباییکە و بۆ بالای تۆ دووراووە و تۆ دەبیته فەرمانرەوای کوردستان. دوا ی چەند پوژ، محەممەد حەسەن خان، سەلیم پاشا لەفەرمانرەوایەتی کوردستانی ئەرەلان پەشیمان دەکاتووە و خەلات و فەرمانی پاشایەتی بۆ خوسرەو خان دەنیریت و بۆ سەرژەمیینی بەجیماو لەباوکی پەوانە ی دەکات.

حکومهتی خوسره و خانی ئه رده لان

دوای ئه وهی خوسره و خانی گه وه کورپی ئه حممه خانی موهاجیر، نه وهی سوبحان و یێردی خانی ئه رده لان، فرمان و خه لاتی فرمانپه وایه تی کوردستان له نه واب والا محهممه حه سه ن خانی قاجار وه رده گریت، له موحه پهمی ۱۱۶۸ دیتکه ناو کوردستان. عه باس خانی شاهسه وهن له گه ل دووسه د سوار له لایه ن محهممه حه سه ن خانه وه، بۆ هاوکاری کردن هاوپییه تیان کردووه. خوسره و خان که سیکی زانا و به توانا بووه و له بویری و نازایه تیشدا به ناویانگه.

مه ستوره ی کوردستانی له وه سفی ئه ودا ده لیت:

(چنین خسروی در جهان کس ندید

به دوران اش با میش و گرگ آرمید

به دورش زبس تازه شد عدل و داد

کس از داد کسری نشان نداد.)

له خان ئه حممه د خان دوو کورپ به جیماوه: یه کیان خوسره و خان و ئه و ی دیکه یان په زا قولی خان. دوای ئه وهی خوسره و خان له سه ر ته ختی فرمانپه وایه تی داده نیشیت، به دوور ئه ندیشی و زوری شمشیر، کوردستان له به ده ختی و گیزاوی مه ژاری ده رباز ده کات، دانیشتووانی کوردستان به گشتی جگه له محهممه د ره شید به گ، نه وهی ئیبراهیم به گی وه کیل که پیشت ئامازه مان پید، له فرمانپه وایه تی نه و شادومان و خوشحال بوون. ئاواره کان و مه لاتووان له پوژگاری فرمانپه وایه تی نه و بۆ ولات گه راونه ته وه. له به ر ئه وهی شاری سنه له نه نجامی هیرش و په لاماری دراوسی و بیانییه کان، ویران و کاول ببوو، ناچار قه لای حه سه ن ئاوای نۆژهن کردۆته وه و ماوه یه که له و قه لایه وه که ناوه ندی فرمانپه وایه تی خوی که لکی وه رگرتووه. خوسره و به گ و میهر عه لی سولتان که له گه ل محهممه د ره شید به گ نه وهی ئیبراهیم به گی وه کیل ئامۆزا بوون، له فرمانپه وایه تی خوسره و خان پازی نه بوون و له ناخه وه کو سپ و ته گه ره یان له پیگه ی کاره کانی ئه ودا دروست کردووه و دانیشتووانی قه لای حه سه ن ئاوا ناچار به سه ریچی کردن له فرمانه کان ده که ن و به به ر هوکاریک هه ول ده دن فرمان و ده ستووره کانی خوسره و خان ئه نجام نه دریت. خوسره و خان فرمانی گرتنی نه و دوو که سه ده رده کات. میهر عه لی سولتان قۆلبه ست ده کریت به لام خوسره و به گ ته سلیم

نابیت و به‌خه‌نجر دوو سی کهس له‌که‌سه‌کانی خوسره‌وخان بریندار ده‌کات. سه‌رنه‌نجام ژماره‌ی راسپیژدران زیاد ده‌کات و سه‌ری به‌شمشیر جیا ده‌که‌نه‌وه و دواي کورژانی نه‌و، فرمانی کوشتنی میهر علی سولتانیش دهرده‌چیت و خوسره‌وخان ده‌ست به‌سه‌ر سامانی هردووکیاندا ده‌گریت. دواي نه‌م پروداوه، خوسره‌وخان به‌سه‌ر دانیش‌تووانی قه‌لای حه‌سه‌ن ناوا زال ده‌بیت و بۆ سنده‌ژ کۆچیان پنده‌کات و سه‌رقالی نۆژهن کردنه‌وه‌ی ته‌لار و بیناکانی شار ده‌بیت. له‌سالی ۱۱۶۸، نازاد خانی نه‌فغان، له‌ترسی که‌ریم خانی وه‌کیل و هه‌ره‌شه‌کانی محهممد حه‌سه‌ن خانی قاجار، ئیسفه‌هان چۆل ده‌کات و له‌ریگه‌ی هه‌مه‌دانه‌وه پروده‌کاته نازه‌ربایه‌جان. له‌ریگه‌ به‌هوی پیلانی سلیمان پاشای بابان، له‌گه‌ل دوو هه‌زار سوار به‌مه‌به‌ستی گرتنی کوردستانی نه‌رده‌لآن به‌رنده‌که‌ویت. خوسره‌وخان له‌گه‌ل بیستنی نه‌م هه‌واله، به‌خیرایی بۆ قه‌لای حه‌سه‌ن ناوا ده‌که‌رنه‌وه و له‌وی سه‌نگه‌ر ده‌گریت و که‌سه‌کانی بۆ کۆکردنه‌وه‌ی هیژ و خواره‌مه‌نی بۆ ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ر ده‌نیریت. نازاد خان له‌گه‌ل سوپاکه‌ی ده‌کات و گه‌مارۆ ده‌خاته سه‌ر قه‌لاکه. محهممد ره‌شید به‌گ و محهممد سالح به‌گ بۆ تۆله‌سه‌ندنه‌وه‌ی خوینی خوسره‌و به‌گ و میهر علی سولتان، په‌یوه‌ستی سوپاکه‌ی نازاد خان ده‌بن. گه‌مارۆکه بۆ ماوه‌ی دوانزه‌ پۆژ به‌رده‌وام ده‌بیت و هیچ کام له‌سوپاکان سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست ناهیتن. یه‌کیک له‌سواره نه‌فغانیه‌کان، هه‌موو پۆژیک دیته گۆره‌پانی جه‌نگ و داواي شه‌ری ده‌سته‌ویه‌خه ده‌کات، دوو سی که‌س پرو به‌پرووی ده‌بنه‌وه به‌لام ده‌کۆژرین. چیت که‌س ناویریت بۆ جه‌نگی نه‌و پرو بکاته گۆره‌پانی جه‌نگ به‌لام نه‌و پینداگری له‌سه‌ر کاره‌که‌ی ده‌کات و هه‌موو پۆژیک دیته گۆره‌پانی جه‌نگ. تا نه‌وه‌ی پۆژیک حاجی محهممدی پیشه‌نگ، باوه‌گه‌ورنی پۆستم به‌گی نه‌میر ناخو، خوینی دیته کول و له‌قه‌لاکه دیته‌ده‌ر و پرو به‌پرووی ده‌بیته‌وه و ده‌نگ و هاواری که‌سانی ناو قه‌لاکه به‌رز ده‌بیته‌وه. له‌یه‌که‌م هیژش پالنه‌وانی نه‌فغانی ده‌کۆژیت و سه‌ری ده‌بریت و ده‌یه‌نینیت به‌رده‌م فه‌رمانه‌وا و پینگ و نازناوی میراخوپی پنده‌به‌خشریت. هاوکات له‌گه‌ل نه‌م پروداوه، سوپای نه‌رده‌لآن له‌ناوچه‌کانی دیکه‌وه ده‌گه‌ن، شیخ علی خانی زه‌ندیش که له‌هه‌مه‌دان بووه، له‌م پروداوه ناگادار ده‌بیته‌وه و به‌خیرایی له‌گه‌ل سوپاکه‌ی به‌ره‌و کوردستان به‌رنده‌که‌ویت. نازادخان به‌بینینی هاتنی سوپاییه‌کان له‌هه‌موو ناوچه‌کانه‌وه و بیستنی هه‌والی به‌ریکه‌وتنی شیخ علی خانی زه‌ند، په‌ریشان ده‌بیت و به‌ناچار ده‌ست له‌گه‌مارۆی

سەر قەڵا کە هەڵدەگریت و پێگەی نازەریا یە جان دەگریتە بەر. خوسرە و خانیش بە بیستنی کۆبوونە وە ی ئەردە لانییەکان و هاتنی شیخ عەلی خان دنگەرم دەبیست و لە قەڵا کە دیتە دەر و شوین نازاد خان دەکەوێت. شیخ عەلی خان لە ناوچەی ئیسفەندئاواوە دەگات و هەردوو سوپا تا سنووری گەپوس شوین نازادخان دەکەون. سوپای نازاد خان هەموو شت و بارە قورسەکانی خۆیان بەجیدیلن و بەخیرایی ناوچەکە بەجیدیلن و کەلوپەلەکانیان بۆ ئەردەلان و زەندییەکان دەمینیتەو. نازادخان دەرباز دەبیست. خوسرە و خان لە گەپوسەو بەرەو سنە دەگەریتەو بەلام شیخ عەلی خان، مەبەستی گرتنی مەرومالاتی سلیمان پاشا دەکات و دوا ی ئەو ی زەوتیان دەکات، لە پێگەی مەراغەو بەرەو هەمەدان دەگەریتەو.

خوسرە و خان ئەم پروداوە بۆ ئەواب والا محەممەد حەسەن خانی قاجار دەنووسیت. محەممەد حەسەن خان نزیکەی سی هەزار تەمەن و ئەسپ و خەلات بۆ خوسرە و خان دەنیریت. شیخ عەلی خان، دوا ی گەپانەو بۆ هەمەدان دەست بەنۆژەن کردنەو و ئاوەدان کردنەو دەکات و لەپادا شتی ئەو هاوکارییە، بەردەوام دانەویڵە و شت پەوانە ی کوردستان دەکات. خوسرە و خان کە بۆ دڵنەوایی کردنی خەلک و دنگەرم کردنی ئەوان و مسکینەکان، بە ناوچەکاندا سەفەر دەکات، ئەزم و ئارامی سنەدژ و قەلای حەسەن ئاوا بە خوالیخو شبوو میرزا عەبدوللە ی وەزیر و یوسف بەگ دەسپیریت. میرزا عەبدوللە و یوسف بەگ لە کار و کردەوکانی شیخ عەلی بیزار دەبن و شەوانە لە گەل مال و منالی خۆیان بەرەو شارەزور دەپۆن و بنەمالە و خیزانی خوسرە و خان و پەزا قولی خان لە قەلای حەسەن ئاوا بەجیدیلن. خوسرە و خان بە بیستنی ئەم هەوالە دەگەریتەو و بنەمالە و کەسەکانی خۆی بۆ شار دەبات و فەرمانی وێران کردنی قەلای حەسەن ئاوا دەردەکات بۆ ئەو ی پوژیک لە پوژان نەبیستە پەناگە ی دوژمنان. دوا ی ئەو ی محەممەد حەسەن خان، لە جەنگ دژی شیخ عەلی خان کە نوینەری کەریم خان بوو، لە ۱۱ جومادی الاوہلی ۱۱۷۲ کۆچی بە دەستی سەبزعەلی ناویکی کوردی ئیستەرنابادی و محەممەد عەلی ئاغای دهلۆ، برای حەسەن خانی دهلۆ، دەکوژیت و کەریم خان دەبیستە فەرمانرەوای سەرانشەری ئێران. خوسرە و خان لە ترسی کەریم خان، سوپاکە ی خۆی کۆدەکاتەو و سەرقالی ئامادە کردنی سوپا و بەهیز کردنی قەڵاکانی دەبیست. لە بەر ئەو ی هەوالی ترسانی خوسرە و خان بە کەریم خان دەگات، خەلات و فەرمانی فەرمانرەوایەتی کوردستان بە یەکیک لە کەسەکانی خۆی بۆ خوسرە و خان دەنیریت و هیوا و

دەنگەرمی پێدەبەخشیت. لە ساڵی ١١٧٣ کە کاروانی کەرم خان و کەیل الرعایا لە تارانەوە بەرەو چەمەنی سولتانیه بەرپێدەکەوێت، خوسرەوخان، ئەحمەدخان کۆری لەگەڵ چەندین دیاری گرانبایی بۆ پیشوازی کردنی پەوانە دەکات.

لە ساڵی ١١٧٦، سلیمان پاشای بابان بەمەبەستی گرتنی کوردستانی ئێردەلان، هێرش دەکاتە سەر مەریوان. خوسرەوخان لەگەڵ سوپایەکی کەم بۆ پووبەرپوو بوونەوهی پوو دەکاتە ئەو ناوچە و جەنگ لە دەشتی مەریوان دەست پێدەکات. سلیمان پاشا شکست دەخوات و ڕینگەیی هەلاتن دەگرتەبەر و بەمەبەستی تۆڵەسەندنەوە پەنا بۆ دەرباری کەرم خان دەبات. سلیمان پاشا بەدانی سی هەزار تەمەن پێشکەشی و تۆمەت هەلبەستن بۆ خوسرەوخان، سەرئەنجام فەرمانی فرمانڕەوایەتی کوردستانی ئێردەلان وەردەگرت و خوسرەوخان بانگێشی شیراز دەکێت.

حکومەتی سلیمان پاشای بەبە

دوای هاتنی سلیمان پاشای بەبە بۆ کوردستان لە ساڵی ١١٧٧ کۆچی، بۆ ماوەی شەش مانگ فرمانڕەوایەتی کوردستان دەکات. دواتر لەگەڵ سوپای ئێردەلان و بابان هێرش دەکاتە سەر شارەزور و ئەحمەد پاشای بابان لەو ناوچەیە دوور دەکاتەوه کە لەلایەن عەلی پاشای، وەزیری بەغداد وەک فرمانڕەوای ئەو ناوچەیە دیاریکرا بوو. وەزیری بەغداد ئەم هەوالە دەبیستێت و بیست هەزار لەسوارەکانی عەشیرە عەرەبەکان بۆ سەركوت کردنی سلیمان پاشای بەبە پەوانە دەکات.

ئەمین پاشای موسڵ و عەبدوللە پاشای زەهاو و سوپاکەیان لەخزمەتی وەزیردا بوون و کاتیەک دەگەنە کفری، سلیمان پاشا ئاگادار دەبێتەوه و لەگەڵ دوو هەزار سواری ئێردەلان و بابان بۆ پووبەرپوو بوونەوهیان ئەسپ غار دەدات. دوای بێنێسە سەندنی ئاگری جەنگ، سوارەکانی ئێردەلان و بابان توانای خۆراگرییان نامینیت و ڕینگەیی هەلاتن دەگرنەبەر و عەلی پاشا دووبارە ئەحمەد پاشای بۆ سلیمان پاشا وەک فرمانڕەوای شارەزور دەستنیشان و خۆی دەگەرێتەوه. دوای ماوەیەکی کەم دووبارە سلیمان پاشا لەگەڵ سوپای ئێردەلان هێرش دەکات سەر شارەزور و ئەحمەد پاشا بەهەلاتن ناچار دەکات و خۆی فرمانڕەوایەتی ئەو ناوچەیە دەگرتە دەست. ئەو بێمالانەیی بەهۆی پووداوەکانی پوژگار بۆ شارەزور کۆچیان کردبوو و دەستەیهکیان بەفەرمانی سەلیم پاشا پوویان لەو ناوچانە

کردبوو، بۆ کوردستانی ئێردەلانی دەگەڕێنیتەوه و عەلی خانی کوپی لەگەڵ خێزانەکەی بۆ فارس دەنێریت تا لەخەزەمتی پاشا دابێت. سلێمان پاشا هەندی کات لەشارەزوور و هەندی کات لەسەنە ژێانی بەسەر بردووه. لەسالی ١١٧٨ کەسێک بەناوی ئیبراهیم لەتۆلەیی ئەوهی گوايه سلێمان پاشا پەيوەندی لەگەڵ خێزانەکیدای بووه، نیوه شهو هێرش دەکاتە سەر جینگەخەوی سلێمان پاشا و بەزەربیی شمشیر گیانی دەگریت.

دوای مردنی ئەو بەفەرمانی کەریم خانی وەکیل، محەممەد پاشای برای لەشارەزوور و عەلی خانی کوپی لەکوردستانی ئێردەلانی، وەک فەرمانێوە دیاریدەکرێن. دوای نزیکەی دوو سال لەم پرووداوه، محەممەد پەشید بەگی وەکیل و میرزا عەبدوللەهی وەزیر و میرزا محەممەد سادقی مستەوفا سکالاً بۆ دەرباری کەریم خان بەرز دەکەنەوه و بەمشێوەیە عەلی خان لەسەر کار لادەبریت و لەسالی ١١٧٩، دووبارە خوسرەوخانی ئێردەلانی، وەک فەرمانێوەی کوردستان دیاریدەکریت.

حکومەتی خوسرەوخانی ئێردەلانی، جاری دووهم

دوای ئەوهی عەلی خانی بابان لەسەر کار لادەبریت، لەسالی ١١٧٩ کۆچی، خوسرەوخانی ئێردەلانی دووبارە بەپێی فەرمانی کەریم خانی زەند، وەک فەرمانێوەی کوردستان دیاریدەکریت و لەسالی ١١٨٠ دەرواقە ناو شاری سنەدژ و دەست بەئاوەدان کردنەوه و نۆژەن کردنەوهی ولات و ناوەندی دەسەڵاتەکەی دەکات. لەشوینی سوپای ئیستا کەپیشتر لەدەرەوهی دارالایە بووه، تالاریکی پاراوه و مەزن بەرهو پۆژەهلات و لەبەردەم تالارەکە حەوزیکی گەوره و چەندین پەیکەری بەردین کە لەدەمی هەموو پەیکەرەکانەوه ئاو دەهاتەدەر، دروست دەکات. ئەم تالارە بەتالاری خوسرەوییە بەناوبانگ بووه و تا سالی ١٣٢٨ یانی زەمانی حکومەتی عەلی محەممەد خانی شەریف ئەلدەوله ماوەتەوه. لەبەر ئەوهی خراب و وێران بووه، شەریف ئەلدەوله لەگەڵ نۆژەن کردنەوهی بینا و بەشەکانی دیکەی ناوەندی دەسەڵاتەکەی، شیوەکەی بۆشیوەی ئەمڕۆیی گۆڕیوه و لەئێستادا ژێرەکەی ئەنبارە و قاتی سەرەوهی چەندین ژووری هەیه بەرهو پۆژەهلات، باکور و پۆژناوا. گەرماو و مزگەوتی دارالایە و باخی بەناوبانگ بەناوی باخی چوارباغ کەلەژێر چاودییری ئەندازیاری تایبەت دروستکراوه، لەیادگارییەکانی پۆژگاری ئەوه و لەسالی ١١٨٤، پردی قشلاقی بەتەواوی چاککردۆتەوه و ئەم دێرە نیشاندەری سالی تەواو بوونیەتی : (چ نیکوتر

شد از كهنه پلى نو)

له سانی ۱۱۹۱، وهزیری به عداد بهمه بهستی تۆله سه ندنه وهی ویرانی به سره، كه پیشتر سوپاكهی كه ریم خان ویران و كاوی کردبوو، به پینی فرمانی دهولهتی عوسمانی، له گهل سوپایه کی گه وه له پینگهی زه هاو و عهبدولله پاشای فرمانبره وای موسل و كهركوك، له گهل سوپاكهی خوی له پینگهی قهلاچوالانه وه كه له پینچ فهرسهنگی قزلجهیه، هیرش ده كه نه سه سنوری ئیران. محهمه پاشای فرمانبره وای بابانییه كان كه به نوینه رایه تی كه ریم خانی زهند فرمانبره وایه تی شاره زووری كردوه، په یوه سستی سوپاكهی وهزیری به عداد ده بیئت و به لینی گرتنی كوردستانی نه رده لان ده دات. وهزیر له سوپا دوازه هزار كه سییه كهی ژیر فرمانی، هشت هزار سواریان په یوه سستی سوپاكهی محهمه پاشا دهكات و نهو، به رهو مریوان به رنده كه ویت. كاتیک نهه ههاله به خوسره و خان دهكات، به خیرایی كه ریم خان ناگادار دهكات وه و خوی له گهل دوو هزار سواریه نه رده لان بو بهرگری كردن به رهو مریوان به رنده كه ویت. له نیوهی رینگه دا نزیکه ی حهوتسه د سوار له مراهه و گهروس په یوه سستی سوپاكهی خوسره خان ده بیئت. له كه نار ده ریاحی زرباری مریوان، دوو سوپا پووه به پروی یه كده بنه وه. سه رها سوپای مراهه و گهروس شكست دهخون و پینگهی هه لاتن ده گرنه بهر. دواتر سوپای نه رده لان، دواي نه وهی سی كه سیان لی دهكوژریت و سه د و حه فتا كه سیان لی نه سیر دهكریت، شكست دهخوات و به رهو سنه در پاشه كشی ده كن. له ناو كوژراوه كانی نه رده لان، میرزا عهلی و میرزا مه هدی كوپه كانی میرزا عهبدوللهی وهزیر، نه سرولله به گ كوپری یوسف به گ، محهمه رهزا به گی نه رده لان و عهبدولله به گی سكرتیر و كه سانی دیکه ده بیتران. له ناو نه سیره كانیش كه سانی وهك میرزا نه حمه د كوپه گه وهی میرزا عهبدوللهی وهزیر له گهل دهسته یه كه له پیاوماقوولانی سنه.

محهمه پاشا له ترسی كه ریم خان توانای پیشره وی نه بووه و له ترسی وهزیریش توانای پاشه كشی كردنی له خویدا نه بینیه و له مریوان خیهوت هه لده دات. له ملاوه خوسره و خان چۆنیه تی پووداوه كه بو ده ریاری كه ریم خان ده نیریت. كه ریم خان توپه ده بیئت و سادق خانی برای له گهل سوپایه كه به رهو به سره و نه زهر عهلی خانی زهند له گهل سوپایه كه له پینگهی مه نده لیجه وه به رهو به عداد و كه لب عهلی خان و عهلی مورا د خانی زهند له گهل سوپایه كه له پینگهی كوردستان وه بهمه بهستی گرتنی ناوچه كانی ژیر ده سه لاتی عوسمانی په وانه

دهكات، سادق خان له ماوهیهکی کهمدا دهست به سەر به سهره دا دهگریت و نه زهره عهلی خانیشت به غداد تا سی فهرسه خه داره له سه لام دهگریت و تالانی دهكات. کهلب عهلی خان و موراڊ خانیشت ده پونه ناو شاری سنه. هه رچه ند محهمه د پاشا له کاره کهی خوی په شیمان و ئالای ناشتی بهرز کرد بوویه وه، به لام گرنگییان پی نه داوه و سوپای زهندییه له گهل خوسره و خان و سوپای نه رده لان له رهجه بی ۱۱۹۱ به رهو مه ریوان به پریکه وتوو و محهمه د پاشا بی جهنگ و بهرگری کردن، ریگهی هه لاتن دهگریته بهر. سوپای زهند و نه رده لان بی نه وهی پرو به پرووی بهرگری و خوڤاگری ببه وه، تا قه زله جه پیشهره وی ده کهن که له پینج فهرسه خه قه لاچوالانه. لوتف عهلی خانی کوپی سوڤخان و یردی خانی نه رده لان، مامی خوسره و خان له گهل دهسته یه که له سواره کانی نه رده لان، شوینیپی محهمه د پاشای بابان و سوپا هه لاتوو کهی هه لده گرن و تا ناوچه کانی قه رده داغ ده پون و نه و ناوچه تالان و ویران و بیناکان له گهل خاک یه کسان ده کهن. له م کاته دا گورگ عهلی به گ پیشهنگی پاشا، به فهرمانی کهریم خانه وه ده گات: نوینه ره کانی دهوله تی عوسمانی هاتوونه ته ده رباری پاشای ئیران تا کیشه که به ناشتی له نیوان نه و دوو ولاته چاره سهر بگریت، دوا ی گه یشتنی نه م فهرمانه ده ست له گرتنی ناوچه کان هه لگرن و له سهر سنووری ئیران به مینه وه و هیه چالاکییه که نه جام مه دن تا فهرمانی دوو باره مان به دهستی ئیوه ده گات.

دوا ی خویندنه وهی فهرمانه که، به خیرایی عهلی موراڊ خان بو کرماشان و خوسره و خان و کهلب عهلی خان بو گوندی زاغه ی کوردستان پاشه کشی ده کهن و دوو مانگی که چاره پروان ده بن. دوو باره په یکه دیست که کیشه ی نیوان دوو دهوله ته که به ناشتی چاره سهر نه کرا. به خیرایی هیرش بکه نه سهر سنووره کانی دهوله تی عوسمانی و تا نه و جیگهی ده توان ناوچه کان تالان و ویران بکهن. به پیی فهرمان، دوو باره کهلب عهلی خان و عهلی موراڊ خان و خوسره و خان، پرو ده که نه ناوچه کانی شاره زوور. خوسره و خان ده بیته پیشهنگی سوپا که. زولفه قار خان هاوکات له گهل به پریکه وتنی نه وان له گهل سوپا کهی خوی ده گات و هه مووان ریگهی قه لاچوالان ده گرنه بهر. محهمه د پاشا که له قه لاچوالان بووه، دوو باره ریگهی هه لاتن دهگریته بهر. له لایه ن دهوله تی عوسمانیه وه، حه سه ن پاشای وه زیر، وه زیری به غداد که هیا و سوپایه کی گه وه، بو هاوکاری محهمه د پاشا و پاراستنی سنوور به ره و شاره زوور به ریده که ون. له نیوان ریگه به محهمه د پاشا ده گهن و ده یگه ریینه وه. کاتی پرو به پرو

بوونهوهی دوو سوپا کهریز بهستن و سهنگهر ههڵکهندن و کاره سهرده تاییهکان نهنجام دهدریشت، نهحمهد پاشای برای محهمهد پاشا پشت دهکاته سوپای عوسمانی و پهیوهستی سوپای ئێران دهبیشت. ههردوو سوپا شهوان لهناو سهنگهر و شوینهکانی خویان ئارام دهگرن بۆ نهوهی بهیانی و لهگهڵ ههلاتنی خۆر جهنگ دهستیپێکهن. سوپای ئێران لهگهڵ ههلاتنی خۆر روودهکهنه گۆرهپانی جهنگ، هێرش دهکهنه سههر ههر شونینگ دهیشتن، هیچ کهسی لێ نییه و کهس لهسوپای عوسمانیهکان نهماوتهوه. ناشکرا دهبیشت لهبههر نهوهی توانای بهرگری کردنیان لهخویاندا نهییوه، شهوانه ههلاتوون. سوپای زهند و قهزهلباش و نهردهلان، بهئاسوودهی دهست بهپیشڕهوی و تالان کردن و وێران کردن و سووتاندنی گوند و ئاوهدانیهکان و نهسیر کردنی ژنان و کچان دهکهن و دهست بۆ چهندین کردهوهی نامروۆقانه و وهحشیانه درێژ دهکهن، خوسرهوخان کاتیک دهبیشت نهمه چیدی جهنگ نییه و دهستدریژی کردنه سههر ناموسی کوردانه، نهسیرهکان لهسوپای زهند و قهزهلباش وهردهگریتهوه و تهسلیم بهکهس و کارهکانیانی دهکاتهوه و دهستهیهک لهبنهمالهکانیش پهوانهی شاری سنههژ دهکات. خوسرهوخان، نهحمهد پاشا وهک فهرمانهوای شارهزوور دهستنیشان و پهزا قولی خانی برای لهگهڵ دهستهیهک لهسوپاکهکی بۆ بههیزکردنی نهحمهد پاشا لهو ناوچهیه بهجیدیلت. دواي نهه پووداوانه، محهمهد پاشا پوودهکاته دهرباری کهریم خانی زهند و ملکهچی و گوێزایهلی خۆی نیشان دهدات و بهدانی پیشکهشی و خهلاتی زۆر، فهرمانی فهرمانهوایهتی بابان و شارهزوور بۆ خۆی وهردهگریشت و نهحمهد پاشا لهسههر کار لادهبریشت. وهزیری بهغداد لهم پووداوه نیگهران و فهرمانی فهرمانهوایهتی بۆ نهحمهد پاشای بابان دهنیشت. محهمهد پاشا، دهرباری کهریم خان لهم پووداوه ئاگادار دهکاتهوه و داوای هاوکاری دهکات. بهخیرایی عهلی مורاد خان لهگهڵ سوپایهکی گهوره بۆ هاوکاری کردنی محهمهد پاشا رادهسپێدریشت و لهگهڵ بلاو بوونهوهی ههوانی هاتنی سوپای عهلی موراد خان، نهحمهد پاشا پێگهی بهغداد دهگریتهبههر و عهلی موراد خانیش بهرهو شیراز دهگهڕێتهوه. نهه جاره نهحمهد پاشا لهگهڵ سوپایهکی بههیز و گهوره، هێرش دهکاته سههر شارهزوور. دووباره عهلی موراد خان بۆ هاوکاری کردنی محهمهد پاشا بهڕێدهکهوێت و دواي پووبهپوو بوونهوهی دوو سوپا و بلیسه سهندنی ناگری جهنگ، عهلی موراد خان قۆلبهست و سوپای زهند و بابان شکست دهخۆن. نهحمهد پاشا، عهلی موراد

خان پهوانه‌ی به‌غداد دهکات. وه‌زیری به‌غداد تا ئه‌و جیگه‌ی ده‌توانیت پیزی ده‌گریت و مۆله‌تی گه‌رانه‌وه‌ی پیده‌دات. دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی بو شیراز، که‌ریم خانی زهند، له‌م پیشه‌اته خه‌مبار و نیگه‌ران ده‌بیئت و محهمه‌د شه‌فیع خانی زهند له‌گه‌ل دوانزه‌هه‌زار که‌س بو هاوکاری محهمه‌د پاشای بابان ده‌نیریت. شه‌فیع خان له‌ناوه‌پاستی زستان و له‌گه‌رمه‌ی به‌فر بارین و سه‌رما ده‌گاته کوردستان و دوا‌ی دوو مانگ وه‌ستان، له‌گه‌ل خوسره‌وخان، ریگه‌ی شاره‌زوور ده‌گرته‌به‌ر. ئه‌حمه‌د پاشا دووباره‌ بی‌ جه‌نگ، ناوچه‌که به‌جیدیلت و محهمه‌د پاشا، جله‌وی کاروباره‌کان ده‌گریته‌ده‌ست. خوسره‌وخان و محهمه‌د شه‌فیع خان بو ماوه‌ی چه‌وت مانگ له‌و ناوچه‌یه ده‌میننه‌وه و دوا‌ی دلنیا‌بوون له‌جیگیر بوونی پاشایه‌تی محهمه‌د پاشا، به‌ره‌و ناوچه‌کانی خو‌یان ده‌گه‌رینه‌وه.

له‌سی‌شه‌مه‌ه‌ی ۱۳ سه‌فه‌ری سا‌لی ۱۱۹۲، که‌ریم خانی زهند ده‌مریت و (ئه‌ی هاوار که‌ریم خان مرد)، سا‌لی مردنی ئه‌وه. سه‌روک عه‌شیره‌کان و سه‌رانی تایه‌فه‌کان، سه‌ر به‌رز ده‌که‌نه‌وه و پشیوی و نا‌ئارامی با‌ل به‌سه‌ر ئیراندا ده‌کی‌شیت. له‌لایه‌ک عه‌لی مورا‌د خانی زهند، خو‌ی به‌جیگری که‌ریم خان ده‌زانیت. له‌لایه‌کی دیکه‌ زولفه‌قار خانی ئه‌فشار قووت ده‌بیته‌وه و خو‌ی به‌میرات مه‌لگری پاشایه‌تی نادری ئه‌فشار له‌قه‌له‌م ده‌دات. جیا‌واز له‌وه عه‌لی مورا‌د خان له‌ئیسفه‌هانه‌وه هیرش ده‌کاته سه‌ر ئه‌فشار. ئه‌حمه‌د خانی کو‌ری خوسره‌وخان که‌ بو ماوه‌ی چوارده‌سال له‌ئیسفه‌هان ده‌ستبه‌سه‌ر بووه، له‌م سه‌فه‌رده‌ا هاو‌پیه‌تی ده‌کات. له‌ریگه‌ی، سو‌پای عی‌راق و محهمه‌د خانی لو‌ر و ئه‌حمه‌د نا‌غای باش نا‌غا و که‌سانی دیکه‌ په‌یوه‌ستی ده‌بن. له‌مانگی په‌مه‌زان، له‌سنوری عه‌لی شه‌که‌ر (ئیسفه‌ند نا‌وا) جه‌نگ له‌نیوان دوو سو‌پا پرووده‌دات و دوا‌ی کوشت کوشتاری فراوان، سو‌پای ئه‌فشار ریگه‌ی هه‌لاتن ده‌گریته‌به‌ر. زولفه‌قار خان و دوو سی‌ که‌سی نزیک‌ی خو‌یان به‌تارم و خه‌ل‌خان ده‌گه‌یینن. فه‌رمان‌په‌وای ئه‌و ناوچه‌ قۆلبه‌ست و په‌وانه‌ی باره‌گای عه‌لی مورا‌د خان‌یان ده‌کات. له‌گه‌ل گه‌یشتنیان سه‌ریان له‌لاشه‌ جیا ده‌که‌نه‌وه. دوا‌ی ئه‌م سه‌رکه‌وتنه، به‌و په‌ری پیزه‌وه، ئه‌حمه‌د خانی کو‌ری خوسره‌وخان نازاد ده‌کات و خو‌ی ریگه‌ی تاران ده‌گریته‌به‌ر و دا‌وای بینینی خوسره‌وخان ده‌کات. خوسره‌وخان له‌ناوه‌پاستی په‌مه‌زانی ۱۱۹۲ له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌ک له‌زانا‌کان و گه‌روه‌پیا‌وانی سنه و خان و سه‌رکرده‌کانی ئه‌رده‌لان و هه‌زار و پینسه‌د سوار به‌ره‌و تاران به‌ریده‌که‌و‌یت. عه‌لی مورا‌د خان له‌گه‌ل سه‌رکرده به‌نا‌وبانگه‌کانی خو‌ی، تا دوو فه‌رسه‌خی

شاری تاران بەرهو پیری دین و خوسرهو خان دەبەنە ناو شارەکه. خوسرهو خان لە دووهم دانیشتن داوای بەخشین و ئازاد کردنی الله قولى خان، فرمانڕهواى کرماشان دەکات. عەلى موراڊ خان بەخێرايى ئەو لەزیندان دەهینیتەدەر و فرمانی فرمانڕهوايهتى دوووبارهى کرماشانى بۆ دەنووسیت.

دواتر لە تارانەوه پروو دەکاتە قەزوین و دواتر بۆ ئیسفەهان دەگەڕیتەوه و خوسرهو خان و خانەکانى کوردستان لەم سەفەردا هاوڕێیهتى دەکەن. لە ئیسفەهان، محەممەد رەشید بەگى وەکیل، بەنوینەراییهتى دانیشتوو، سکالاً و گازی دەخوسرهو خان دەکات. عەلى موراڊ خان کە لە ناخەوه لە دەسلەتەکانى خوسرهو خان ترساوه، ئەم دەرفەتە بەهەل دەزانیت و خوسرهو خان لەسەر کار لادەبات و فرمانی فرمانڕهوايهتى بۆ کەزاد خانى کوپى سوڤحان وێردى خان دەنووسیت و لەگەڵ محەممەد رەشید بەگ و ئەردەلانییهکان، پەوانەى کوردستانیان دەکات. هاوکات لەگەڵ ئەم پێشهاته، هەوال دەگات کە کوپەکانى سادق خانى زەند، دەستەیهکیان لە دەورى خۆیان کوکردۆتەوه و مەبەستى شۆڕشیان لەسەردایه. عەلى موراڊ خان سوپایهک بەسەرکردایهکى سەرکردە زەندییهکان بۆ سەركوت کردنى ئەوان دەنیریت. هەروەها محەممەد رەشید بەگى وەکیلیش لەگەڵ سینسەد سولارى ئەردەلان هاوڕێیهتى ئەوان دەکەن. لەیهکەم پووبەپووبوونەوه، سەرکردەکانى سادق خان، شکست بەسەردارەکان و سوارهکانى زەند و ئەردەلان دەهینن و سوپاکەى عەلى موراڊ خان بەتەواوى لەناو دەچیت. محەممەد رەشید بەگ و هاوڕێکانى چیت بۆ ئیسفەهان ناگەڕێنەوه و لەوێهه پێگهێ کوردستان دەگرنەبەر تا فرمانڕهوايهتى کەزاد خان بەهێز بکەن. خوسرهو خان کاتیك لەشکست و لەناوچوونى سوپاکەى عەلى موراڊ خان ناگادار دەبیتەوه، لەگەڵ پەزا قولى خانى براى و لوتف عەلى خانى مامى، پێگهێ کوردستان دەگرنەبەر. کاتیك دەگەنە ناوچهى ئیسفەندناوا، محەممەد رەشید بەگ ناگادار دەبیتەوه. بەناچارى محەممەد رەشید بەگ و کەزاد خان و میرزا یوسق و میرزا ئەحمەد، کوپەکانى میرزا عەبدوللەى وەزیر و دەست و پێوەندەکانیان، بەخێرايى بەرهو پایگولان بەرێدەکەون. لەگەڵ هەلاتنى ئەوان، خوسرهو خان دیتە ناو شارەکه و پێش ئەوهى هیلاکى پێگهێ لەجەستەى دەربەکات، لەگەڵ کۆمەڵێک سوار، شوینپێیان هەڵدەگریت. لەگەردەنهى عاشقان دەگاتە کاروانى بارەکانى ئەوان و هەموو ئەو کەل و پەله دەوڵەتیانەى لەگەڵ خۆیان بردبوویان، وەرى دەگریتەوه و

ئەو دەستەبەیی ئەوێ بێتوانن هیچ لەگەڵ خۆیان ببەن، پێگەی شارەزور دەگرنەبەر و پەنا بۆ محەممەد پاشای بەبە دەبن. خوسرەوخان لەگەڵ تالانییەکان دەگەرێتەو. دواتر هەلاتووانی ویلایەتەکەیی کۆدەکاتەو و نەزم و ئارامی بۆ ولات دەگێرێتەو. لەم کاتەدا محەممەد پاشا و عومەر بەگ، براکانی محەممود پاشا، پشت دەکەنە براکەیی خۆیان و پەنا بۆ خوسرەو خان دەبن. بەدوای ئەوان، محەممود پاشا بۆ خوسرەوخان دەنووسێت: ئەگەر ئەو محەممەد پاشا و عومەر بەگ بۆ من پەوانە بکاتەو، منیش کە هەزاد خانی بۆ دەنێرمەو، تا بەمشێوەیە پەيوەندی نێوان هەردوو کمان بەهێز ببێت. خوسرەو خان بەمە پازی دەبێت و بەهۆی محەممەد ئاغای بروجێردی، محەممەد پاشا و عومەر بەگ دەگەرێنێتەو. محەممود پاشایش بە دەستی بابەکر ئاغا، کە هزاد خان پەوانەیی سنە دەکاتەو. لەپێگە بابەکر ئاغا و محەممەد ئاغا بەیەک دەگەن و دیلەکانی خۆیان دەگۆڕنەو و هەركام بۆ شوینی خۆیان دەگەرێتەو.

بابەکر ئاغا کاتی ک محەممەد پاشا و عومەر بەگ تەسلیمی محەممود پاشا دەکاتەو، دەستبەجێ فەرمانی کوشتنی هەردووکیان دەردەکات. محەممەد ئاغایش کاتی ک کە هزاد خان تەسلیمی خوسرەو خان دەکات، بەپێچەوانەی محەممود پاشا، دەستی دەکاتەو و پێزی دەگرێت. محەممەد رەشید بەگ و هاوڕێکانی بۆ زەهاو کۆچ دەکەن و نەزمەر عەلی بەگی کۆرە مامی و کۆرەکانی لەوێ بەجێدێنێت و خۆی پەنا بۆ وزیری بەغداد دەبات. وزیر چوار گوند لەسنوری زەهاو بەوان دەبەخشێت و ئەو بۆ لای کەسوکار و بێمالەکەیی دەنێرێت. بۆ ماوەی چوار سال لەوێ دەمێنێتەو بەلام لەگەڵ عەشیرەکانی کوردستان کە گەرمین و کویتستانیان کردووە، بەشێوەیەکی خراپ هەلسوکەوت دەکات. هاوڕێکانی بەم کارانەیی پازی نابن و بەناچاری دل بەچاکەکاری خوسرەوخان خۆش دەکەن و بۆ کوردستانی ئەردەلان دەگەرێنەو و لەلایەن خوسەرۆخانەو ئەمانیان پێدەبەخشێت. محەممەد رەشید بەگیش لەمانەو لەزەهاو بێزار دەبێت و بەناچاری پەنا بۆ دەرباری عەلی موراخانی زەند دەبات. عەلی موراخانی بۆ خوسەرۆخان دەنووسێت کە چاوپۆشی لەکار و کردەوێکی محەممەد رەشید بەگ بپۆشێت و ناوچەکانی پلنگان و جوانرۆ لە کوردستان جیا بکاتەو و بە محەممەد رەشید بەگی بسپێرێت. خوسرەوخان ئەو فەرمانەیی ئەنجامداو و پێزیکی زۆری لەبێمالەیی محەممەد رەشید بەگ گرتووە.

که هزاد خان و لوتف علی خان، له ناخه وه په یوهندی خوځیان له گهل محهمهه رهشید بهگ پاراستبوو. محهمهه رهشید بهگ وهک پښتر ئامارهمان پښدا، نه زهر علی بهگی کوږه مامی و کوږه کانی نه زهر علی بهگی له زه هاو دانابوو، خوئی ده پراته ئیسفه هاو و په نا بو علی موراډ خان ده بات. کارگوزاری زه هاو به خیرایی وه زیری به غداد له م کاره ی محهمهه رهشید بهگ ئاگادار ده کاته وه. وه زیر کاغه زکی میهره بانانه بو محهمهه رهشید بهگ ده نووسیټ و بانگیشتی به غدادی ده کات. په یک کاغه زکه ده باته لای نه زهر علی بهگ و ده که وښته ده سټی که هزاد خان. که هزاد خان بو نه وه ی خوئی له خوسره و خان نزیک بکاته وه، ده سټه جی کاغه زکه ته سلیم به خوسره و خان ده کات. خوسره و خانیش کاغه زکه بو موراډ علی خان ده نیرټ و ئاگاداری ده کاته وه که: به پینی فرمانی به ریزتان دوو به شی کوردستانم جیا کرده وه و خستمه ژیر ده سه لاتی محهمهه رهشید بهگ، جیاواز له وه چاکه ی زورم له گهل کرد و تا توانیم ریزی خوئی و بنه مال که یم گرت به لام به پیچه وانه وه ده ست له دوژمنایه تی ئیمه و به ندایه تی دوژمنی ئیران ه لئاگریټ وه یشتا له گهل وه زیری به غداد په یوهندی هیه و سه رکرده و که سه کانیشی له زه هاو.

له گهل گه یشتنی کاغه زکه به ده سټی علی موراډ خان فرمان به گرتن و تالان کردنی سامانی محهمهه رهشید بهگ ده دات و نه وه ی سامانی محهمهه رهشید بهگ له ئیسفه هاو ده که وښته ده سټی داروده سټه ی علی موراډ خان. حسه ین خانی غولام راده سپیرټ تا پینچ هزار تمه ن وهک جه ریمه له محهمهه رهشید بهگ وه رېگریټ. محهمهه رهشید بهگ ماوه یهک له زیندندا ده مینټه وه و دواتر ئازاد ده کریټ. دوا ی ئازاد بوونی دووباره تومه ت هه لبه سټن بو خوسره و خان لای علی موراډ خان ده سټی ده کاته وه و له فراوان بوونی ده سه لاته کانی ئاگاداری ده کاته وه علی موراډ خانیش له بهر نه وه ی هیشتا ده سه لاتی به ته واوی جیگیر و سه قامگیر نه بوو، به رده وام له فراوان بوونی ده سه لات و هیزی که سانی وهک خوسره و خان ده ترسا و له بهر نه مه و ته کانی محهمهه رهشید بهگ کاریگری خوئی داده نیټ و له سالی ۱۱۹۶ کوچی، خوسره و خان بو ئیسفه هاو بانگ ده کات. خوسره و خان له بهر کار و کرده وه کانی پیشووی داوا ی لیبورډن ده کات. علی موراډ خانیش به پشت به سټن به و ته کانی محهمهه رهشید بهگ به خیرایی فرمانی فرمانږه وایه تی کوردستان بو رها قولی خانی برای خوسره و خان ده نیرټ و جه عفر خانی برای خوئی له گهل پینچ هزار سوار

پاده سپیریت تا خوسره و خان قۆلبه ست و په وانه ی ئیسفه هانی بکات. خوسره و خان له گهل بیستنی ئەم هه واته له گهل دهسته یه که سه کانی خۆی له ریگه ی خوانسار ده پواته ناو ئیسفه هان. خان ئەحمه دی کوریشی که جیگری بووه، له گهل کهس و کار و دهستوپیه نده کانی له ترسی هاتنی جه عفر خان، به ره و هه ورامان و شاره زوور به ریده که ویت. په زه قولی خانیش له گهل ئەوه ی فه رمانی فه رمان په وایه تی به ناوی ئەو ده رچووه، حاشا له برایه تی خۆی له گهل خوسره و خان ناکات و له گهل بنه ماله که ی په یوه سستی خان ئەحمه د خان ده بێت. سی رۆژ دوا ی رۆشتنی ئەوان، جه عفر خان و سوپاکه ی ده گه نه شاره که و گوشت و گوشتار و تالان کردن ده سته پیده که ن. ئەحمه د خان له شاره زوور ده مینیت هه به لام په زه قولی خان ریگه ی ورمی ده گریته بهر. و په نا بۆ ئیمام قولی خان ده بات که له وکاته دا له بهر بهر عه لی موراد خان، ده یویست پاشایه تی ئیران بگریته ده ست. جه عفر خان دوا ی کرده وه وه حشیانه کانی، شیخ عه بدولمۆمین دوه م، پینشنویژ و وتار خوین و گه وه باوه گه وری نووسه ر بۆ شاره زوور ده نیریت تا مۆجیاری په زه قولی خان و ئەحمه د خان بکات و ئەوان بۆ سنه بگه پینیت هه. شیخ ئەم ده رفه ته به هه ل ده زانی و ریگه ی شاره زوور ده گریته بهر و له وی ده مینیت هه. ئیمام قولی خانیش ریژ له په زه قولی خان ده گریت و به ناوی هاوکاری له گهل شهش هه زار سوار، له گهل په زه قولی خان ریگه ی کوردستان ده گریته بهر. جه عفر خان له گهل نزیک بوونه وه ی ئەم سوپایه له سنه، شه وانه ریگه ی هه لاتن ده گریته بهر و ئیمام قولی خان بی ئەوه ی پووبه پرووی بهرگری ببیت هه، ده پواته ناو شاره که و په زه قولی خان وه فه رمان په وای کوردستان دیاریده کات و خۆی ریگه ی ئیسفه هان ده گریته بهر. له ریگه دا سه رکرده و سالاره کانی گرنگی به بۆچوونه کانی ناده ن و به ره و ورمی ده گه پینیت هه. په زه قولی خان دوا ی هه فده رۆژ له فه رمان په وایه تی خۆی به هاندان و هه لخراندنی محه ممه د ره شید به گ، که هزاد خان و لوتف عه لی خان، هیرش ده کاته سه ر کرماشان. به ریکه وت په زه قولی خان به هو ی پرمی نه زه ر عه لی خان بریندار ده بیت و به ره و گه پوس هه لدیت و له وی ده مریت. خوسره و خانیش که ده پواته ئیسفه هان، له لایه ن عه لی موراد خانه وه پشتگوی ده خریت و بۆ ماوه ی شهش مانگ له وپه ری به ده بختی و پرسیواییدا ژیان به سه ر ده بات تا ئەوه ی هه والی هیرش که هزاد خان و مردنی په زه قولی خان به عه لی موراد خان ده گات. دوا ی بیستنی ئەم هه واته، خوسره و خان بانگ ده کات و

پیزی دهگرت خهلات و فرمانی فرمانروایه تی بو ئه حمده خانی کوری ده نووسیت و پهوانه ی شاره زووری دهکات. ئه حمده خان به پینی فرمان له گهل شیخ عه بدولمۆمینی دووهم به ره و سنده ژ دهگه ریته وه و که هزاد خان و لوتف عه لی خان پیشوازیان لیده کهن و ملکه چی و گویرایه لی خویان نیشان ددهن. دوا ی ماوه یه که عه لی مورا د خان له سال ی ۱۱۹۸ به هو ی زیده پویی کردن له خواردنه وه ی مه شرویات، گرفتاری نه خوشی ده بیت و ده مریت. سه رکرده و سه رو که کان له هه موو ناوچه کانه وه بانگه شه ی پاشایه تی بهرز ده که نه وه و نیزامی پاشایه تی تیره کان جاریکی دیکه بال به سه ر ئیراندا ده کیشیت. خوسره و خان به نا چاری بو کوردستان دهگه ریته وه و سه رقالی کۆکردنه وه ی ناواره و هه لاتوو ده کان و ناوهدان کردن و تۆکه کردنی قه لا و سه نگه ره کان ده بیت. له و کاته دا الله قولی خانی زهنگه نه، مه به سستی گرتنه ده سستی ده سه لاتی پاشایه تی دهکات و له تایه فه کانی زهنگه نه، که له و و عه شیره کانی سه رسنور و سه رپولی زه هاو و خاکی عوسمانی و هتد... نزی که بیست هه زار سوار کۆده کاته وه و به هو ی هاندان و هه لخراندنی محمه د ره شید به گ که پیشتر له گهل که سه کانی خوی رۆشتبو وه کرماشان، گرتنی کوردستان وه که سه ره تایه که بو گه یشتن به مه به ست و ناواته که ی خوی ده زانییت و له گهل تۆپخانه و ته شریفاتی سه لته نه تی له پینگه ی کهنگا وه به ره و کوردستان دیت. له هه موو شو ئنیک محمه د ره شید به گ و که سه کانی پیشه نگ و پیشه وه ی و پینیشاندهری بوون.

کاتی که خوسره و خان له شو پشی الله قولی خان ناگادار ده بیته وه، له ره بیع الاولی ۱۱۹ کۆچی، له گهل هه وتسه د سواری خاوهن ئه زمون له پیاوما قوولان و نه جیبیزا ده کانی کوردستان، به مه به سستی پرو به پرو بوونه وه، شاره که به جیدی ئن. له گه رده نه ی باخان که له سی فه رسهنگی شاره که یه، سواره کان له نیوان کۆره کانی خوی دابه ش دهکات. هه ریه که له کۆره کانی دهکاته فرمانده ی سه د سوار و په نجا سوار له ژێر سه رکردایه تی خۆیدا ده مینیته وه. ئه حمده خانی کۆره گه وه ی له گهل میرزا یوسفی وه زیر کوری میرزا عه بدولله ی وه زیر له پیشه وه ی سوپا که ی جیگیر دهکات. دوا ی نیو کاتر میژ له شه و، پیشه نگه کانی دوو سوپا له ده شتی ئه میرناوا پرو به پرو ی یه کده بته وه. پاله وانه کانی هه ردوو سوپا، بویرانه ده جهنگن و نازایه تی خویان نیشان ددهن. سه ره نه جام پیشه نگه کانی زهنگه نه که کۆره کانی محمه د ره شید به گ له ناو نه واندان بی تراون، پاشه کشی ده کهن. به یانی له گهل هه لاتنی خۆر،

ئەحمەد خان و میرزا یوسف لەگەڵ ئەسیر و تالانییەکان بۆ لای خوسرەوخان دەگەڕێنەوێ. کاتێک هەتاو لەئاسۆی پوژھەلاتەوێ سەر دەردیئیت، سوپای ئەردەلان شیر ئاسا هێرش دەبات و لەناوچەیی سەنقور، بویران و دلیران لەبالی چەپ و راست ریز دەبەستن و خودی فەرمانرەوا لەدواوێ سوپاکەیی جیگیر دەبیت. اللە قولى خانیش پیشرەوی کرد و لەبەرەبەر سوپای ئەردەلان کە گەرنگی زۆری پێنەدەدان، سوپاکەیی بۆ چەندین بال دابەش کردووە و توپخانەکانی لەھەر دوو بالی سوپاکەیی داناوێ و لەپراست و چەپەوێ هێرش دەستپێدەکەن. ئەحمەد خان کە دووبارە پێشەنگی سوپای ئەردەلان بوو، لەبەرەبەر پێشەنگەکانی زەنگەنە کەم کەم پاشەکشیی دەکات تا ئەوان سەرکەوتن بە دەست بێنن و لەنیشانەیی توپەکان دوور بکەونەوێ. کاتێک بەمەبەستەکەیی خۆیان دەگەن، ئەحمەد خان لەناو پراست، ئەمیر ئەسلان خان و محەممەد خان لەچەپ و راست، ھەر سێ برا لەگەڵ سوارەکانی سوپای ئەردەلان هێرش دەکەنە سەر سوپای زەنگەنە کە محەممەد رەشید بەگیان ھاوپیئەتی کردوون و لەیەکەم هێرش، زەرەر و زیانیکی زۆریان لێدەدەن و بەپاشەکشیی ناچاریان دەکەن. سوپای اللە قولى خان کاتێک ئەم بویریئەیی سوپای ئەردەلان دەبینن، ورە و توانای خۆپراگریی لەدەست دەدەن و کویرانە هێرش دەستپێدەکەن. سوپای ئەردەلان لەم کاتەدا دەرڤەتیان پێناردەن و لەچەپ و راستەوێ هێرشیان دەکەنەسەر. ژمارەییەکی زۆریان لێ دەکوژن و ژمارەییەکیان بریندار دەکەن.

لەم بگرە و بێنەدا، رەزا بەگی پێشەنگی خوسرەوخان، دەگاتە اللە قولى خان و لەئەسپەکەیی دەیهیئیتە خوار و سەری لەجەستەیی جیا دەکاتەوێ و دەبیاتە لای خوسرەوخان. سوپای زەنگەنە دواي کوژرانی اللە قولى خان پێگەیی ھەلاتن دەگرنەبەر. سوپای ئەردەلان دەبیتە دوو دەستە: دەستەییەکیان شوین ھەلاتوون دەکەون و بەکوشتن و ئەسیر کردنیان سەرقال دەبن، دەستەییەکی دیکەیان سەرقالی کوکەرنەوێ تالانییەکان دەبن. ھەموو توپخانە و سیلاحە گەرنگەکانی سوپای زەنگەنە و اللە قولى خان دەکەوێتە دەستی ئەردەلانییەکان. خوسرەوخان دەرپواتە ناو خێوئەتی اللە قولى خان. محەممەد ئاغا، باوەگەرپی میرزا عەلی ئەکبەری سادق لەگەڵیدا دەرپواتە ناو خێوئەتەکە و پراستەوخو دەرپواتە لای سنووقی خەزینەکەیی اللە قولى خان. لەوئ شتی زۆری سەلتەنەتی دەبینن. محەممەد ئاغا سنووقی بچوو ک سەرنجی رادەکێشیت، ھەلێدەگریت و دەگەرپیتەوێ بۆ لای خوسرەوخان.

خوسره و خان که له تاو شه که تی پالی داو ته وه، به محمه مد ناغا ده لیت: بۇ نه پوشتیت و له تالانییه کان شتیك بۇ خوت كۆيكه یته وه. محمه مد ناغا ده لیت: من بۇ خزمه ت كړدنی مه لیک هاتووم، بۇ كۆكردنه وه ی تالانی نه هاتووم. دواتر باسی سنووقه كه و سنووقه كانی بۇ ده كات. خوسره و خان له شوینه كه ی بهرز ده بیته وه و داوای سنووقه كه ده كات، ده بی نیئت قوفلیکی بچووكی پیوه یه، محمه مد ناغا ده یه ویئت قوفله كه بشکینیت. خوسره و خان ده لیت: مه یشکینه، من کللیکی بچووکم پییه، بزائم ده یكاته وه یا نه. کللیه كه دمرده ی نیئت و ده یكاته ناو قوفله كه. ده یكاته وه. خوسره و خان ده لیت: نه مړو دركه وت سهر كه وتن به هه موو شیوه یه كه له گهل نیمه یه. ته نانه ت کللی نیمه قوفلی زهنگه نه ده كاته وه. سنووقه كه ده كه نه وه و ده بی نیئن لیوانلیوه له زیړ و زیوی جوراو جور. خوسره و خان له ناو زیړ و زیوه كان نه نگوستیله یه کی فیروزه یی له قامك ده كات و پاشماوه كه ی به محمه مد ناغا ده به خشیئت كه به هاكه ی زیاتر له چهند هزار تمه ن بووه. له م ناو ده د دستیه كه له سواره كان ده گه پرنه وه، محمه مد پره شید به گی وه کیل و نه سیر خانی كه لیایی و ده سته یه کی دیکه به نه سیری ده یینن. خوسره و خان به خیرایی فرمان دوات ده ستی محمه مد پره شید به گ بكه نه وه و هه موو سامانه كانی له سوپاییه كان ده ستنیته وه و بوی ده گه پرنیته وه و پرنی لیډه گرنیت و ده لیت: وه کیل، جیاواز له هه موو شتیك، هاوړنیته ی له هه موو شتیك گرنیتره. دلنیا به چرایه ك خواوهند دایگرسینیئت، نه گه نه زان قووی لی بكات، پیری ده سووتیئت. وه ستان و مانه وه له مه زیاتر شیاو نییه. شیلیم و پرویشی كوردستانی خومان له خواردنه جوراوجوره كانی نیسفه هان و نیعمه ته كانی كرماشان باشت و خوشتره.

خوسره و خان دواي نه م سهر كه وتنه گه وه، له هه مان ئوردووگا، حاجی علی خانی مامی الله قولى خان وهك فرمانره وای كرماشان ده ستنییشان و خه لات و فرمانی فرمانره وایه تی بۇ ده نیړیئت. حاجی علی خانیش هه موو خه زینه و مېرومالات و هه موو سامانه كانی الله قولى خان كه به هاكه ی زیاتر له سهد هزار تمه ن بووه، ته سلیم به نویته ره كه ی خوسره و خان ده كات. خوسره و خان هه موو نه و تالانی و سامانه له ناو سوپاكه ی دابه ش ده كات و جگه له نه سپیك و خیوه ت و باره گای الله قولى خان، هیچی دیکه بۇ خوی هه لئاگرنیت و سهر بلند و سهر كه توو ده گه پرنه وه.

له سالی ۱۲۰۰ كۆچی، جه عفر خانی زهند، زېربرای دایکی علی مورا د خان كه له نیسفه هان

نالای سەلتەنەتی بەرز کردبوویەو، لەگەڵ سوپاکە ی پرودەکاتە ھەمەدان و لەوێو خوسرەوخان بانگیشت دەکات. چوونکە لەو کاتەدا ھێز و دەسەلاتی خوسرەوخان زۆر زیاتر لەجەعفەر خان بوو، بەبانگیشتەکە ی رازی نابیت و گۆرەپانی جەنگ بۆ ئەو کارە ھەلدەبژیریت. دوو پوژ دواتر خوسرەوخان لەگەڵ سوپایەکی گەورە بەرەو ھەمەدان بەرپێدەکەوێت. لەگەڵ ئەویشدا محەممەد حسەین خانی قەرەگوزلو و محەممەد ئەمین خانی گەرووسی بۆ ئەم جەنگە ھان دەدات. ئەم سەرکردانە لەگەڵ پینچ ھزار سوار لەنزیك گوندی سالیج ناوا، پەییوەستی سوپاکە ی خوسرەوخان دەبن. بەیانی ئەوپۆژە کە پینجشەممە ی ٢٤ شەعبانی سالی ١٢٠٠ کۆچی بوو، سوپای خوسرەوخان دەرواتە ناو بەھاری ھەمەدان و لەوێ ناگری جەنگ بلیسە دەسینیت.

پوژی یەكەم ھیچ کام لەسوپاکان نەیانتوانیوە سەرکەوتن بەدەست بێن و بێ بەدەست ھێنانی سەرکەوتن یا شکست بۆ شوینەکانی خویان دەگەرینەو. پوژی دووھەم دەمەو و نیوہرۆ، سوپاکە ی عەلی خانی خەمسە و محەممەد حسەین خانی قەرەگوزلو، شکست دەخۆن و بلاوی لێدەکەن. خوسرەوخان لەھەلاتنی سەردارەکان سەریسۆردەمینیت و ھزار لەسوارە خاوەن ئەزموونەکانی بەفەرماندەیی سی کۆرەکە ی دەنیریتە گۆرەپانی جەنگ و لەیەكەم ھێرش گۆرپان لەزیندوو چۆل و لەکوژراو لیوانلیوی دەکەن. جەعفەر خان کە پیاویکی قەلەو و چوارشانە بوو، توانای ھەلاتنی نابیت، لەناو سەنگەری تۆپخانە ی سوپاکە ی سەنگەر دەگریت. سوارەکانی ئەردەلان دەورەپەری سەنگەرەکە ی گەمارۆ دەدەن و کیشک دەگرن. ھەموو کەرەستە سەلتەنەتییەکانی جەعفەر خان دەکەوێتە دەستی سوپاکە ی ئەردەلان. لەم جەنگەدا نزیکە ی ھزار و سیسەد کەس لەزەندییەکان و سوپاکە ی جەعفەر خان دەکوژریت و ھەشتسەد کەسیان ئەسیر دەکرت. سوپای ئەردەلان و خەمسە و گەرووس سەد و چل و پینچ کوژراو و برینداریان دەبیت.

سەرئەنجام دوا ی پینچ کارژیر لەشەو، جەعفەر خان ھەموو ژێر و زیوہەکانی سەلتەنتی و قورئانیك وەك تەکا بۆ لای خوسرەوخان دەنیریت تا رینگە ی بۆ بکەنەو و رینگە ی لی نەگرن بۆ ئەو ی بۆ کوێ دەخوازیت، بپروات. خوسرەوخان بۆ سەرۆکی تۆپخانە ی جەعفەر خان دەنووسیت: جەعفەر خان و سیان لەخزمەکانی ئازاد و خۆتان و تۆپخانە کە تەسلیم ببن. جەعفەر خان لەگەڵ خۆیندەوہ ی نامەکە ی خوسرەوخان، لەو شەوہدا لەگەڵ سیان

له خزمه‌کانی به‌رهو ئیسفه‌هان ده‌روات و توپخانه‌که ده‌که‌وێته ده‌ست سوپای ئه‌رده‌لان، خوسره‌وخان دواي کۆتايی هینان به‌م جهنگه، سه‌رقانی گرتنی مه‌لایر و ریگه‌رد و توپسره‌کان و که‌زاز و فه‌راهان و گولپایه‌گان ده‌بیئت. له‌ماوه‌ی چه‌ند پوژدا ده‌ست به‌سه‌ر هه‌موو ئه‌و ناوچه‌انه‌دا ده‌گریت و ده‌رواته ناو گولپایه‌گان. دوو سی پوژ بۆ حه‌وانه‌وه‌ی سوپاکه‌ی له‌و ناوچه‌یه‌ ده‌مینێته‌وه تا دواتر به‌رهو ئیسفه‌هان به‌ریکه‌وێت. شه‌وی چواره‌م، میرزا نه‌حمه‌دی وه‌زیر له‌ناو کۆری دانیشتن به‌ئاماده‌بوونی سه‌رکرده‌کانی سوپا و میره‌کانی ئه‌رده‌لان به‌خوسره‌وخان ده‌لیت: ئه‌م‌پو چیت له‌سنووری ئیران هیچ له‌مپه‌ریک بۆ بانگه‌شه‌ی پاشایه‌تی نه‌ماوه‌ته‌وه، ئاقا محه‌مه‌د خانی قاجاریش توانای ئه‌وه‌ی نییه؛ له‌به‌را به‌ر ده‌سه‌لاته‌کانی ئه‌م‌پو ئیوه‌دا هیچ کاریک نه‌ج‌ام بدات. باشته‌ر ئالای سه‌لته‌نه‌ت به‌رز بکه‌نه‌وه و به‌ناوی خۆتان سکه‌ لی‌ده‌ن. جه‌غه‌ر به‌گی ته‌رخان له‌ناو کۆپه‌که‌دا ده‌بیئت و له‌وه‌لامی وه‌زیردا ده‌لیت: هه‌وا و هه‌وه‌س کۆتایی نییه، هه‌رک‌ه‌س ته‌سلیمی هه‌وا و هه‌وه‌س بیئت، هیچ کات ئارامی و ئاسایش به‌خۆیه‌وه نابینیت. دنیا بی ئارامی و ئاسایش هیچ به‌هایه‌کی نییه. شینم و برویشی کوردستان، نه‌ک له‌سه‌لته‌نه‌تی ئیران به‌لکو له‌پاشایه‌تی هه‌موو جیهان خوشتر و باشته‌ر. بیر له‌م خه‌یالانه مه‌که‌نه‌وه و لی‌ره‌وه بگه‌ڕینه‌وه. ئه‌م وتانه کاریگه‌ری له‌سه‌ر خوسره‌وخان به‌جیندیلێت و به‌یانی ئه‌و پوژه هه‌موو ئه‌سیره‌کانی زه‌ندییه و توپخانه و زیپ و زیوه‌کانی سه‌لته‌نه‌تی له‌گه‌ل نامه‌یه‌کی به‌نده ئاسایانه بۆ ئاقا محه‌مه‌د خانی قاجار ده‌نووسیئت و ئه‌و ویلايه‌تانه‌ی ده‌ستی به‌سه‌ردا گرتووه، پێشکه‌شی ده‌کات و خۆی پێگه‌ی کوردستان ده‌گریته‌به‌ر. ئاقا محه‌مه‌د خان له‌گه‌ل هاتنی نوینه‌ره‌که‌ی خوسره‌وخان و بینینی نامه و دیاری و پێشکه‌شییه‌کان، له‌شادیدا له‌پێسته‌که‌ی جینگه‌ی نابیته‌وه و ئه‌مه وه‌ک نیشانه‌ی به‌ختی به‌رزی خۆی له‌قه‌له‌م ده‌دات. به‌خیرایی نوینه‌ره‌که‌ی خوسره‌وخان به‌پێزی ته‌واوه ده‌گه‌ڕینیته‌وه و له‌به‌ری ئه‌م خزمه‌ته، حکومه‌تی سه‌نقور و که‌لیایی و نه‌سپه تایبه‌ته‌که‌ی خۆی و زیننی گه‌وه‌ر نیشان و خه‌نجه‌ریکی ده‌سک ئه‌لماس و ده‌سته‌یه‌ک جل و به‌رگی شایانه بۆ خوسره‌وخانی ئه‌رده‌لان ده‌نیریئت. دواي ئه‌وه له‌په‌رمه‌زانی ۱۲۰۱ کۆچی، ئیسماعیل خانی زه‌ند ده‌رده‌که‌وێت و هی‌رش ده‌کاته سه‌ر کرماشان و حاجی عه‌لی خانی فه‌رمانه‌روای ئه‌و شاره که‌ده‌ستنی‌شانده‌ی خوسره‌وخان بووه، گه‌مارو ده‌دات. حاجی عه‌لی خان، ئاقا محه‌مه‌د خانی قاجار له‌م بارودۆخه ئاگادار ده‌کاته‌وه و له‌م لاوه،

داوای هاوکاری له خوسره و خان دهکات. خوسره و خان چاوه پروانی فەرمانی ئاقا محەممەد خان نابیت و له گەل هەزار جەنگاوەر یو هاوکاری حاجی عەلی خان بەرەو کرماشان بەرپێدەکەوێت. کاتیک له کرماشان نزیک دەبیتهوه، ئیسماعیل ناگادار دەبیتهوه و بۆ چپای بیستون هەلدێت. داوای گەیشتنی خوسره و خان بە کرماشان، فەرمانی هاوکاری کردنی حاج عەلی خان بە خوسره و خان دهکات تا هاوکاری حاجی عەلی خان بکات و بەلای ئیسماعیل خان لەو ناوچە یە نههێنێت. ئاقا محەممەد خانیش داوای ئەم فەرمانە له گەل سوپایەکی گەوره بەرەو ناوچە کە بەرپێدەکەوێت. خوسره و خان له گەل سوپای ئەردەلان و سوپای کرماشان شوێن ئیسماعیل خان دەکەوێت تا ئەوێ لەسەر بەندی سیلاخوڕ پێی دەگاتەوه. لەوێ جەنگێکی قورس و درێژار پروو دەدات و ئیسماعیل خان شکست دەخوات و تالانییهکی زۆر دەست سوپای ئەردەلان دەکەوێت و لەوێوه بەناوی ئاقا محەممەد خانی قاجار، میرزا فەتحولله کوپی میرزا عەبدوللە و وزیر وەک فەرمانرەوای توپیسرکان دیاری دەکات و دەگەرپێتهوه و پروو داوه کە بۆ پاشا دەنووسێت. ئاقا محەممەد فەرمانی پرێزگرتن و دەسڤۆشی کردن بۆ خوسره و دەنیریت و له گەل ئەو هەدا داوا دهکات له هەمەدان چاوی بە خوسره و خان بکەوێت. خوسره و خان بۆ نه‌پۆشتن چەندین بیانوو دەهێنێتهوه و له جیاتى خوێ، لوتف عەلی خان کوپی سوبحان وێردی خان له گەل دیاری و پێشکەشی فراوان پەوانە دهکات. ئاقا محەممەد خان بە بیانووهکانی رازی دەبیست و بۆ تاران دەگەرپێتهوه. بۆ ماوهی دوو سال لوتف عەلی خان لەدەرباری پاشا پرێزی لێدەگیرێت و داوای ئەو ماوه یە، له گەل چەندین خەلاتی شایى، مۆلەتی گەرانەوهی پێدەدات و دووبارە داوای بینینی خودی خوسره و خان دهکات. خوسره و خان بە له‌بەرچاو گرتنی پێشینەى خزمەتەکانی بۆ محەممەد حەسەن خانی قاجار و خزمەتەکانی بەخودی ئاقا محەممەد خان، لەشەعبانی ١٢٠٤، ئەحمەد خان وەک جیگری خوێ له کوردستان دادەنێت و بەرەو تاران بەرپێدەکەوێت. لەم سەفەرەدا حەسەن عەلی خانی کوپی مستەفا خان و میرزا ئەحمەدی وزیر له گەل خوێ دەبات. لەیەک فەرسەخى تاران هەموو وزیر و پیاو ماقولانی دەربار، بۆ پیشوازی کردنی خوسره و خان دین و خوسره و خان له گەل پرێزی زۆردا دەبەنە ناو شارەکە و چاوی بە پاشا دەکەوێت و بەپێی گومان لەلایەن پاشاوه پرێزیکى زۆری لێدەگیرێت. ئەم پرێزگرتنە بۆ ماوهی شەش مانگ بەردەوام و زیاتر دەبیست تا ئەوێ لەبەزمیکى مەى خواردنەوه، ساقى بە فەرمانی پاشا، دەرمان دهکاتە

خواردنه وده کي خوسره و خان و گرفتاري نه خوښي شيتي دهکات. نازانم چييان کرده پيالعه کي که به پيالعه کي شيتيان کرد.

هه والي شيت بووني خوسره و خان دهگاته کوردستان و عه شيره کاني هه موو ناوچه کان ياخي دهبن. بو نمونه تايه فعي موکري و به لباس چيتر گوښرايه لي فرمانه کاني نه حمه دخان نابن و دهست به تالان کردني ناوچه کان دهکن. نه حمه دخان له گهل هزار سوار به مبه سستي سرکوت کردني نه وان به ږنده کوييت و له ناوچه ي سارال و هو باتوو پووبه پرويان ده بيه ته وه. جهنگ بليسه ده سينيت وله چياکه وه بهرمو دهشت و دول پايان ده نيست و شکستيان پيښييت. له کاتي شوښکه وتني هه لاتوان که نه حمه دخان بهو کاره وه سرقال بووه، الله ويږدي خان کوږي نه زهر عه لي خان که نه وه ي سوبخان ويږدي خان بووه، له ناکاو هيرش دهگاته سر نه حمه دخان و ده کوږيت.

دواي کوږاني نه حمه دخان، محممه ده رشيد به گي وه کيل له گهل نه مير نه رسه لاني کوږي ږهزا قولي خان، کوښايي به جهنگ دينيت و تا ناوچه کاني سه قز و سياکيو شوښنيان دهکوييت. له کاتي شوښکه وتنه که، ميرزا لوتف الله کوږي ميرزا عه بدولله ي وه زير، پياوه تي و دادپهروهر ي له خوښي نيشان ده دات. دواي کوښايي هاتني جهنگ، جه نازه ي نه حمه دخان هه لده گرن و له گهل تالانيه فراوانه کان بو سنه ده گه ږينه وه و چوښيه تي ږووداوه که بو ده باري پاشا ده نووسن. به خيږايي له ده باري پاشا وه، فرماني فرمانږه وايه تي کوردستان به ناوي لوتف عه لي خان کوږي سوبخان ويږدي خان ده ده کوږيت و خوسره و خان له سالي ۱۲۰۶ کوچي دوايي دهکات.

حکومه تي لوتف عه لي خان

دواي کوږاني نه حمه دخان له سالي ۱۲۰۵، فرماني فرمانږه وايه تي کوردستان له لايه ن ناقا محممه ده خانه وه به ناوي لوتف عه لي خان، مامي خوسره و خان ږه وانه ده کوږيت و کاروباري فرمانږه وايه تي ده گريته دهست و ده سن عه لي خاني کوږي له گهل دياري و پيشکه شي فراوان بو ده باري پاشا ږه وانه دهکات. له سالي ۱۲۰۶، خوسره و خان به هو ي هه مان نه خوښي (شيتي) له تاران کوچي دوايي کرد. نه مير نه سلان خان، جه نازه ي نهو به گاليه سکه بو کوردستان ده گه ږينه ته وه و له وي به خاكي ده سپيږن.

له هه مان سال (۱۲۰۶) دانيشتوواني خوزستان نالاي شوږش به ږز ده که نه وه و تالان کردني

ناوچه‌کان دەستپێدەکن. فەرمانی پاشا بۆ لوتف عەلی خان دەرەکرێت تا بۆ گەڕاندنەوێی نەزم و ئارامی و سەرکوت کردنی یاخییەکانی ئەو دەقەرە، لەگەڵ سوپای ئەردەلان بەرێکەوێت و سوپای کرماشان و لۆرستانیش لەگەڵ خۆی ببات. لوتف عەلی خان لەسەرەتاکانی زستان لەگەڵ پێنج هەزار سواری ئەردەلان و کرماشان و لۆرستان بەرو ناوچه‌کانی خوزستان ئەسپ غارەدات و یاخی و ئاژاوەچییه‌کان قۆلبەست و ئارامی و ئاسایش بۆ ناوچه‌کە دەگیرێتەو و شۆرشییەکان لەگەڵ مالیات و پێشکەشی و تالانی فراوان، پەوانەیی دەریاری پاشا دەکات و زستان لەخوزستان دەمینێتەو و سەرەتاکانی بەهار بۆ کوردستان دەگەڕێتەو.

لەسەرەتای زستانی ١٢٠٧ کۆچی، ئەحمەد سولتان، فەرمانپەرەیی بانه و دەستەیه‌ک لەبەگزادەکانی هەورامان یەكده‌گرن و پەیمان لەگەڵ عەبدولپەرەحمان پاشای بابان دەبەستن و چیت گویراوە و ملکه‌چی فەرمانەکانی لوتف عەلی خان نابن و دەست بەسەر ناوچه‌کانی دەورووبەردا دەگرن. لوتف عەلی خان لەگەڵ ئەوێ هەوا سارد و بەفرێکی زۆر بارێبوو، لەگەڵ سێ هەزار سواری ئەردەلان بەمەبەستی سەرکوت کردنیان بەرێدەکەوێت و دوای گەیشتنی فەرمانپەرەیی بەمەریوان، ئەحمەد سولتان بەرو بەلباس هەڵدێت.

لوتف عەلی خان، فەرمانپەرەیی بانه بەفەتح عەلی سولتان کۆرە مامی ئەحمەد سولتان دەسپێرێت و فەرمان دەدات مالی ئاژاوەچییه‌کان بسووتێنێت و گوندەکانی سەرسنوری کە عەبدولپەرەحمان پاشای بابان دەستی بەسەردا گرتبوو، وەرگیرێتەو. مەرومالاتی شارەزور کە سالانە لەوهرزی بەهار و هاوین لەیەیلایەکانی کوردستان لەوهراون، ئەو سالە رێگەیان لێدەگیرێت و رێگەنادەن بێنە ناو خاکی ئێران. لەئەنجامی ئەم کارە، مەرومالاتی شارەزور لەو سالەدا لەناو دەچن یا بەناوچه‌کانی دیکەدا بلاو دەبنەو.

لەسالی ١٢٠٨، فەرمانپەرەیی هوهیزە، ئالای شۆرش بەرز دەکاتەو. هەسەن عەلی خان کۆری لوتف عەلی خان کە لەدەرباری پاشا بوو، بەپێی فەرمانی پاشا، بۆ کوردستان دەگەڕێتەو و لەگەڵ سوپای ئەردەلان بەرو هوهیزە بەرێدەکەوێت. دوای گەیشتنی بۆ ناوچه‌کە، بەبێ جەنگ، فەرمانپەرەیی ناچار بەملکه‌چی و گویراوەیی دەکات و ئارامی و ئاسایش بۆ ناوچه‌کە دەگەڕێنێتەو و فەرمانپەرەیی هوهیزە و شیخەکانی ئەو دەقەرە لەگەڵ خۆی بۆ دەرباری پاشا دەبات. لەشەوالی ١٢٠٩ کۆچی، لوتف عەلی خان، بەهۆی زیندەپۆیی

کردن له خواردنه وهی مه شریات، کۆچی دواپی دهکات. ههوالی مهرگی شه به پاشای قاجار دهگات و بو قهره بوو کردنه وهی خزمه تهکانی حهسهن عهلی خان، خهلات و فهرمانی فرمانه وایهتی کوردستان به ناوی حهسهن عهلی خان دهئوسیت و پهوانه ی کوردستانی دهکات.

حکومهتی حهسهن عهلی خانی نهردهلان

دواپی مردنی لوتف عهلی خان، له سالێ ۱۲۰۹ کۆچی، حهسهن عهلی خانی کورپی، به فهرمانی ئاقا محهمهد خانی قاجار له گهل فرمان و خهلاتی فرمانه وایهتی بو کوردستان دهگه پرته وه و له جینگه ی باوکی، جلهوی کاروباری کوردستان دهگرته دهست. به لام زیاتر خوازیاری خواپه رستهی و گوشه گیری بووه و زۆربه ی کاتهکانی بهراو کردن به سه ر برده وه و به پرته و برده ی کاروباری حکومه تی به محهمهد په شید بهگ سپارد وه. ماوه ی دوو سال به مشیوهیه تینه پرپوه. له سالێ ۱۲۱۱ کۆچی، سوپای پاشا به ره و نازه ربایه جان و قهره باغ و قه لای په ناھ ناوا، که به قه لای شوشی یا شیشه به ناوبانگ بووه، به ریکه وتوه. حهسهن عهلی خانی به پیی فهرمانی پاشا، له گهل پینسه د سوار په یوه سستی سوپای پاشا بووه. دواپی گرته ی قه لای شیشه که په کیك له قه لای توکمهکانی شه سهرده مه بووه، ئاقا محهمهد خان له گهل چه ند که سینک له پیاوانی دهوله ت، دهرواته ناو قه لاکه و سوپاییه کان و کهسانی دیکه له ده ره وهی قه لاکه خپوته و باره گا هه لده دن. سی له خزمه تگوزاره کان له بهر خواردنی کاله ک که پۆژی پیشتر شا و تبووی بوی هه لبگر به لام شهوان خوارد بوویان، هه ره شیهان لیده کریت. چهونکه خزمه تگوزاره کان دلنیان له وهی هه ره شه که ی مه تر سیداره و فهرمانی کوشته یان ده رده چیت، به ناچار ی له نیوه ی شه ودا، ده رفه تیک به ده ست دینن و پاشا ده کوژن.

به یانی شه شه و کاتیک سوپای ئیران له رووداوه که ناگادار ده بنه وه، زۆربه یان بلا وهی لیده که ن و ریکه ی هه لاتن ده گرته بهر. حهسهن عهلی خان ناروات و له گهل عهلی قولی خان برای پاشا، له شاره که دهرواته ده ر. دانیشتووانی شاره که کاتیک هه لاتنی سوپاییه کان ده بینن، سه ر بهر ز ده که نه وه و ته قه کردن ده ستی ده که ن. به ریکه وت گولله یه ک بهر قاجا پی حهسهن عهلی خان ده که ویت و بریندار ده بیت به لام به و حاله یش برای پاشا له ده سستی دوژمهکانی ده رباز دهکات و موله تی پیشو وهر ده گریت به لام پیش شه شه مان الله خان کورپی خوسره و خان و سوبحان و یردی خان کورپی محهمهد مؤمنین خان که زاوای شه مان الله

خان بووه و هەردووک لەکۆرە مامەکانی حەسەن عەلی خان بوون، لەگەڵ دەستەیکە لەسەرۆکەکانی کوردستانی ناو سوپا، پەیمان دەبەستن و بەمەبەستی تالان کردنی کوردستان، هەشت پوژ پێش گەرانەوێ حەسەن عەلی خان بۆ سنە، دەپۆنە ناو شارەکە. محەممەد رەشید بەگی وەکیل کەنەخۆش بووه، رەزامەندی بەو کارە نیشان نادات. کاتێک حەسەن عەلی خان لەسنە نزیک دەبیتهوه، سوبحان وێردی خان و ئەمان الله خان، بۆ مەریوان و لەوێوە بەرەو سەقز هەڵدێن. حەسەن عەلی خان دواى ئەوان دێتە ناوشارەکە و سەرقالی تیمار کردنی برینەکەى دەبیست. ئەمان الله خان و سوبحان وێردی خان پەنا بۆ عەبدولرەحمان پاشای بابان دەبەن. عەبدولرەحمان پاشا سوپایەکی گەوره بەسەرکردایەتی براکەى، سەلیم بەگ کە بەسەلیم سى تەنگ ناسراوه (ئەسپەکەى هەمیشە سى تەنگى بووه چونکە توانای هەلگرتنى ئەوى نەبووه) بۆ هاوکارى ئەوان دەنێرێت. ئەم سوپایە لەگەڵ سوپای سەقز و بانە و بابان دەرواتە ناو مەریوان. حەسەن عەلی خان و محەممەد رەشید بەگ لەگەڵ کەس و کار و بنەمالەى خۆیان دەپۆنە دەربەندى ماھى دەشت. لەوێوە پەیکێک بۆ لای وەزیری بەغداد دەنێرن و لەچۆنیەتی هیرشەکەى پاشای بابان ئاگادارى دەکەنەوه. مەلا شەریفى قازیش بۆ لای سەلیم بەگ دەنێرن تا لەمەریوان بمیشتەوه ئەگەر لەلایەن فەرمانرەوای بەغدادەوه فەرمان هات کوردستانی ئەردەلان بەشێک بێت لەدەولەتی عوسمانى، ئێمەیش ملکەچى و گوێرایەلى خۆمان نیشان دەدەین، ئەگەر پێچەوانە بوو، ئەوسا خۆى دەتوانیت هەلبژێرت یان گوێرایەلى فەرمانى فەرمانرەوای بەغداد بێت یا سەرپێچى فەرمانەکەى بکات.

لەگەڵ گەیشتنى پەیکى حەسەن عەلی خان بۆ بەغداد، فەرمانرەوای بەغداد، فەرمانى گەرانەوێ سوپای بابان دەردەکات و پێگەى دەستدریژی کردن و سنور بەزاندنیان لێدەگرێت. دواى گەرانەوێ سوپای بابان، حەسەن عەلی خان و محەممەد رەشید بەگ بۆ سنە دەگەڕێنەوه و لە زى ئەلحەججەى سالى ١٢١٢ کۆچى، ئەمان الله خان بەرەو تاران بەرێدەکەوێت. سوبحان وێردى خان و هاوڕێکانى، دواى چەند پوژێک و دواى بەخشینیان لەلایەن حەسەن عەلی خانەوه بۆ سنە دەگەڕێنەوه. هاوکات لەگەڵ ئەم پروداوانە، لەزىحەججەى ١٢١٢ کۆچى، فەتح عەلى شا لەجینگەى مامى، زیاتر لەسى مانگە لەسەر تەختى پاشایەتی ئێران دانیشتوو. محەممەد رەشید بەگی وەکیلیش نەخۆشییەکەى

تەشەنەئە سەندوو و بەرەو تاران بەرێدەکەوێت تا چارەسەری نەخۆشییەکە بکات و پێگە لەجموجۆل و چالاکییەکانی ئەمان الله خان بگرت و دووبارە فەرمانێروایی حەسەن عەلی خان جیگر و سەقامگیر بکات. بەرێکەوت و دواى گەیشتنی بۆ تاران دواى هەشت پوژ دەمریت. کەسوکارەکەى جەنازەکەى بۆ کوردستان دەگیرنەو و حەسەن عەلی خان بۆ پێژ گرتن لەخزمەتەکانی، پێگەى وەکالەت بەمەمەد زەمان بەگ کوپە بچووکی مەمەد رەشید بەگ کەزاوا و هاوسەری خوشکی حەسەن عەلی خان بوو، دەسپێرت (وەکالەت بەمانای یاریدەدەرە کە بەنامادە بوونی فەرمانێروا، یاریدەدەر و لەنەبوونی فەرمانێروا، بەرێوێری کاروباری حکومەت بوو).

فەتح عەلی بەگ، کوپە گەورەى مەمەد رەشید بەگ و دووان لەبراکانی دیکەى، ئەحمەد بەگ و نەسروللە بەگ، لەهەلبێژاردنی مەمەد زەمان بەگ، بۆ ئەو پێگەى خەمبار و لەگەڵ دەستەى ئەمیر و بەگزادەکان پەیمان دەبەستن و لەموحەرەمى ١٢١٢ کۆچى، دژی حەسەن عەلی خان پێگەى تاران دەگرەبەر و لەوێ پەيوەستى ئەمان الله خان دەبن و هەموویان پێکەو سکاڵا و گازندەکانیان لەحکومەتەکەى حەسەن عەلی خان بەرز دەکەنەو. لەو کاتەدا حاجى میرزا ئەحمەدى وەزیر کە لەدەربارى پاشا خزمەتى کردوو و هەروەها ئەحمەد بەگ کەزاواى ئەو بوو، بەهەموو شێوەیەک هاوکارى ئەو دەستەى دەکەن و حاجى میرزا ئیبراھیم خان سەدرى ئەعزەمى شیرازی بۆ هاوکارى کردنى ئەوان هان دەدەن تا ئەوێ سەرئەنجام فەرمانى بانگ کردنى حەسەن عەلی خان دەردەچیت. دواى چەند پوژ حەسەن عەلی خان دەگاتە تاران و مەمەد زەمان بەگیشى لەگەڵ خۆیدا بوو. دواى گەیشتنی حەسەن عەلی خان، لەبەر ئەوێ سوپای پاشا بەمەبەستى گرتنى خوراسان بەرێکەوتوو، ئەنجامى ئەم فەرمانە بۆ دواى گەپانەوێ سوپا دوا دەخەن. هەمووان چاوەڕوان بوون تا سوپای پاشا لەخوراسان بگەڕیتەو و لیکۆلینەو لەپراستى کاروبارەکان بکرت. دواى سەلماندنى نەشیاوى حەسەن عەلی خان لەسەفەرى ١٢١٤، فەرمان و خەلاتى فەرمانێروایەتى بەناوى ئەمان الله خان دەردەکرت و حەسەن عەلی خان و مەمەد زەمان بەگ لەسەر کار لادەبرێن و مەمەد رەحیم بەگ ئەوێ میهر عەلى سولتان و نەزەر عەلى بەگ، لەمانى بیگلەر بەگ کەهەمان حاجى میرزا ئیبراھیم خانى سەرئەعزەمە، دەستبەسەر دەکرت و پێگەى وەکالەت بەفەتح عەلى بەگى کوپە گەورەى مەمەد رەشید بەگ دەسپێردریت.

حکومهتی ئەمان الله خانی فەرمانپەرەوای ئەردەلان

دوای لابردنی حەسەن عەلی خان لەسەفەری ١٢١٤ کۆچی، ئەمان الله خانی ئەردەلان لەلایەن فەتح عەلی شای قاجارەو، وەک فەرمانپەرەوای کوردستان دەستنیشان و لەمانگی پەنجەبی ئەو سەلەدا، ھاوۆتە ناو کوردستانی ئەردەلان. ئەم ئەمان الله خانە کە بە ئەمان الله خانی گەورە ناسراوە، کەسیکی بەپرشت و خاوەن ئیرادە و پێزدار و پایەبەرز بوو. بۆ بەخشندهیی بەناویانگ و لەبویری و دلیرییدا سەرناسی کەسانی دوور و نزیک بوو. (نافرێنەری جیهان، تا جیهانی ئافراندا، کەسیکی ناوداری وەک ئەو ئەهاتە بوون). زۆربەیی کاتەکانی خۆی بۆ نامادە کردن و بەهێز کردنی سوپاکەیی و ئاوەدان کردنەو و فراوان کردنی سنووری دەسلەتەکەیی تەرخان کردووە. بیناکانی ناو قەلای حکومهتی، حەوشی گۆلستان، تالاری دنگوشا، مزگەوتی دارنەلنیحسان، چیمەنی کانی شەفا، باخ و کۆشکی حەسەن ئاوا، قەلای بینا، گەرماو و بازاری قسلان، باخ و کۆشکەکەیی خوسرەوئاوا، بینای پێشت مزگەوتی دارنەلنیحسان، بینای سەرھەنگ خان، گۆرەپانی بەردەم دەروازەیی حکومهتی، زۆربەیی بینا ناودارەکانی شاری سنە، مزگەوتەکان، گەرماو و بازارەکان لەیادگارییە بەجێماوەکانی ئەم فەرمانپەرەوایە. کوردستان لەپۆژگاری ئەودا بەتەواوی ئاوەدان و گەشەیی کردووە.

دوای دوو سالی لەفەرمانپەرەوایەتی ئەو، حەسەن عەلی خان لەسالی ١٢١٦ لەتاران ھەڵدیت و پەنا بۆ تایەفەیی بەلباس دەبات. لەوێ دەستەیک لەدەوری خۆی کۆدەکاتەو و بەمەبەستی جەنگ دژی ئەمان الله خان ھێرش دەکاتە سەر سنە. ئەمان الله خان لەگەڵ سوپاکەیی بەرگری لەشارەکە دەکات و لەدەشتی مەریوان کە بەردەوام جەنگەکان لەوێ روویاندووە، دوو سوپا پووبەپووی یەکدەبنەو. دوای کۆشت و کوشتاری فراوان، حەسەن عەلی خان بریندار و ئەسیر دەکری و سوپاکەیی بۆلەوی لێدەکەن. ئەمان الله خان چۆنیەتی ئەم روداو بە دەربار دەنووسی. فەرمانی پەوانە کردنی حەسەن عەلی خان دەردەکری. ئەمان الله خان حەسەن عەلی خان پەوانەیی تاران دەکات و لەوێ دەمریت.

پێشتر ناماژەمان پێدا، پێگەیی وەکالەتی ئەردەلان بەپیتی فەرمانی فەتح عەلی شا بەکۆرە گەورەیی محەممەد پەشید بەگ سپێردرا. بێمالەیی وەکیل لەزەمانی حکومهتی حەسەن خانی ئەردەلان بەتەواوی جێلەوی کاروباری حکومهتی کوردستانیان گرتبوو دەست و ھەموو

شتیک و هه موو کاریک له ژیر دهسه لاتی نه واندا بوو. خه لکان به گشتیش ناره زوومه ند و خوازیاری فرمانره وایه تی نه وان بوون. له پوزگاری فرمانره وایه تی نه مان الله خان، نه و بنه مالهیه ویستوو یانه به پشت به ستن به کومه لگا، وهک هه میشه جله وی کاروباره کانیا ن له دهستا بیت. نه مان الله خان به پیچه وانه ی حه سه ن عه لی خان، تواناییه کی سروشتی هه بووه و نه ویستوو و فرمانره وایه تی خوی بو حکومه ت بگوریت. له بهر نه مه بو چاره سه ر کردنی کیشه کان زور گرنگی به یرو بو چوونی نه وان نه داوه و زیاتر به پیی خواست و برپاره کانی خوی جوو لاهه ته وه و پینگه ی وه کاله ت ته نیا ناوه که ی ماوه ته وه. له نیوان نه م زینه پزی و گوینینه دانه، بو نه وه ی، نه شیش بسووتیت نه که باب، فه تیح عه لی به گ و بنه ماله ی وه کاله ت، چه ندین په یمانی نه ینی ده به ستن و به گشتی سویند ده خون تا نه و کاته ی نه مان الله خان چاکسازی له دهسه لاته کانی خوی نه کات، که س راویژ و هاتوچوی نه کات. ته نانه ت بازاریه کان و بازرگانه کانیش له گه ل بنه ماله ی فرمانره و بازرگانی و ئالوگور نه که ن. له نه نجامی نه م شو پر شه، به شیوه یه ک بارودوخ له فرمانره و دروار ده بیت که گولنه ندام خانمی دایکی که به گوله هه ورانی ناسراوه، قورشان به ده ست بومالی شیخ مه حمودی شیخو ئیسلام ده نیژیت و به لێن ده دات هیچ کاریک بی پرس و راویژ کردن به بنه ماله ی وه کیل نه نجام نه دات. له بهر نه وه ی شو پر شه که کاری خوی کرد و خه لکان به گشتی له سه ر داواکه ی خویان سوور بوون، که س به تکاکه ی گولنه ندام خانم رازی نه بووه و به راشکاوی ده لێن له بهر نه وه ی کار گه شتوته شوینیکی هه ستیار و چیتر هیچ لایه ک باوه ری به وی دیکه نه ماوه، ده بیت یه کی که له م دوو کاره هه لبرژیت، یا نه و به روات یا ئیمه ده پوین. بو جه خت لی کردنه وه ی نه م و تانه، تو ماریکی چروپر که وارژی خه لکانی له سه ر بووه و له خوگری بیزاری خه لک له حکومه ت و چو نیه تی هه لسوکه وتی نه مان الله خان بووه، بو ده رب ار په وانه ده کریت. سه ره تا فه تیح عه لی شا نوینه ره کان بانگ ده کات ده خوازی ت به هه ره شه کردن و ترساندن نه وان، به گویرایه لی کردن و فرمانبه ری کردن نه مان الله خان ناچار یان بکات به لام چوونکه نوینه ره کان به وته و په یمانی دانیش تووان، پشتگه رم بوون، گرنگی به هه ره شه و توقاندنه کانی پاشا ناده ن و ده لێن: گه رانه وه به بوونی نه مان الله خان نه گه ری نییه و نه گه ر له به زه ییه کانی پاشا بی هیوا بین، ناچارین په نا بو خاکی ده وله تانی دیکه به به ی ن و خه لکانیش پینگه ی ولاتی دووه ده گرنه به ر. پاشا کاتیک به پرشتی و سووربوونی نوینه ره کان

دېښت، ناچار پېگه ی دادپه روهری ده گریته بهر و هاردوولای کیشه که بۆ تاران بانگ دهکات. له گهل گه یشتنی فرمانی بانگیشته کردنه که، هاردوولا خویان ناماده دهکن و پېگه ی تاران ده گرنه بهر. سهره تا هاوپه یمانه کان له شار ده پونه دهر. فرمانه روا شوینکه و ته و که سهکانی خوی له حهوشی قه لای حکومتی کۆده کاته وه. کاتیک فرمانه روا دیته دهر، دېښت چپای و سارای چوارباغ و پیرمه ممه د، له بهر زوری خه لکان و سته ملیکراوان رهش بووه و شوینکه و تهکانی خوی ناگه نه په نجا که س. له خه می نه پینشها ته نیرگه له یه که بانگ دهکات و نوقمی دهریای بیرکردنه وه ده بیت.

دوای ماوه یه که نه دیشه و خه یال، له نازاری خه م و بی هیوایی، نه م چوارینه دهنووسیت:

از جوشش و کثرت سیاهی

تن گشته نحیف و چهره کامی

از خلق امید قطع گشته

مانده به عطوفت الهی

واتاکه ی: له تاو زوری و رهشی خه لکان، جه سته م لاواز و روخسارم زهر د بووه، چیتر هیوام به خه لک نه ماوه و ته نیا چاوه پروانی به زه یی خواوه ندیم.

له کوتایی چوارینه که، فرمیسک له چاوی دهرژیت، قه تره فرمیسکیک ده که ویته سهر وشه ی (سیاهی) و دهیکوژینیته وه. فرمانه روا نه م پینشها ته به شیوه یه کی باش لیکدانه وه ی بۆ دهکات و بی درهنگ سوار ده بیت.

دوای نه وه ی هاردوولا ده گه نه ناو شار، نه مان الله خان پیزی شایانه ی لیده گریت، نه وانی دیکه ههرچی دهکن، هیچیان بۆ ناکریت. سهر نه نجام حاجی میرزا نه حمه دی مسته و فی، ده بیت نه نیو بیژیان و خه لکانی بی هیوا ده باته مالی نه مان الله خان و به شیوه یه کی کاتی نیوانیان باش دهکات و دووباره فرمانی و دهکالت بۆ فته تخ عه لی به گ دهنووسیت. محه ممه د زه مان به گ و محه ممه د ره حیم به گ و نه زهر عه لی به گ که پیشتر و تمان له گهل حه سه ن عه لی خان ده سته به سهر کرابوون، نازاد ده کرین وه موویان بۆ کوردستان ده گه پینه وه. نه مان الله خان چۆنیه تی کارو کرده وهکانی بنه ماله ی وهکیل و ده سته به ندی و پشتگوی خستنی خوی و گه مارو خستنه سهر حکومت و یاساغ کردنی مامه له له گهل که سانی فرمانه روا وه موو شته کان موو به موو بۆ پاشا دهنووسیت و داوای مۆله تی لیده کات له کاتی گه رانه وه، نه گهر

پیداگری له سهر نهم کارانه یان بکهن، بتوانیت، سزایان بدات. پکه بهر هکانی نه مان الله خان بی هیوا گهراونه ته وه و بهو په یمانه ناچار یه پازی بوون که سه رکه وتنی نه مان الله خانی لیکه وته وه، نه مه بووه هو ی زیاد بوونی پق و کینه و دوا ی گهرا نه وه، په یوه ندیی هکانی نیوانیان پوژ به پوژ ساردتر و نالوژتر بوو. فرمانپروا که چا وه پروانی دهسکه وتنی دهر فته تیکی گونجاو بوو، گرنگی بهم پروودا وانه نادات و هر چه ند نه وان زیاتر فرمانپروا پشتگوی دهخن، نه مان زیاتر پزیزان دهگریت تا نه وه ی له شه عبانی ۱۲۱۷، فرمانپروا، فته تیح علی بهگی وهکیل و سی براکه ی بو دانیشتنیک به مه به سستی یاری کردن بانگیشت دهکات. له گهل گه یشتنی چوار براکه، په لاماریان ددهن و دهیانگرن و له ژووری بهردم دهر وازه ی ناوه وه ی قهلا ی حکومتی زیندایان دهکن. فرمانپروا هه مان شهو که سهکانی دهنیریت تا هه موو شوینکه وته و هاوپه یمانهکانی نه وان بگرن و بیانینن. دوا ی نه مه، فته تیح علی بهگی وهکیل و دوو براکه ی، نه حمده بهگ و نه سرولله بهگ دهکوژن و محهمده زه مان بهگ که کوره بچووک و گهنجیکی قوژ بووه، دوو سال له زینداند دهیلیتته وه. دواتر نه ویش دهکوژن و به شیوه یهکی نهیننی به خاکی دهسپینر که تا نیستایش کهس نازانیت گوهره کی له کوئی ه. میر نه مان الله خان دوا ی نه مان کاره پینگه ی وهکالت به محهمده رحیم بهگ کوری میهر علی سولتان که زاوای محهمده رشید بهگ بووه، دهسپیریت. هاوپه یمانهکانی دیکه ی بنه ماله ی وهکیل، یهک له دوا ی یهک سزا ددرین و دوا ی روودان و کوتایی هاتنی نه مان پششها تانه، حکومتی نه مان الله خان جیگیر و سهقامگیر ده بیت و دانیشتوووان دترسن و ملکهچی خویان نیشان ددهن و کهس بویری دهنگ بهرز کردنه وه ی نامینیت. نه مان الله خان بوته تاقه فرمانپروای ویلایه ته که و دهستی به کوکردنه وه ی زهوی و دهست به سهردا گرتنی گوندهکان کردوه و له ماوه یهکی که مدا زوری ی ناوچه گرنگهکانی کوردستانی به ناوی خویه وه کردوه و له زوری ی نهو زهویانه، بینای حکومتی و قهلا و مزگوت و گهراو و باخ و دارستانی دروست کردوه. به مشیوهیه سامانیکی زوری پیکه وه ناوه.

له سالی ۱۲۱۹ کوچی، عهبدولرحمان پاشای بابان، له حکومتی شاره زوور له سهر کار لابراره و له بهر نه مه پشتی کرده دولته تی عوسمانی و په نای بو دولته تی ئیران بردوه و له گهل بنه ماله و جهوتسه د سواری سوپاکه ی و که سهکانی بهره و کوردستانی نه رده لان کوچ دهکات و میری نه رده لان دهکاته ناو بژیوانی خوی. میری نه رده لان سوپای و خیزانه که ی

له‌سه‌ر سنور نیشته‌جی ده‌کات و له‌ناوه‌ندی حکومه‌ته‌که‌ی ریز له‌خودی عه‌بدول‌رحمان پاشای بابان ده‌گریت و چۆنیه‌تی پرووداوه‌که‌ بۆ ده‌رباری پاشا په‌وانه ده‌کات. له‌لایه‌ن وه‌زیری به‌غداوه‌وه، سلیمان پاشای ناسراو به‌فه‌خری زاده، سه‌باره‌ت به‌ته‌سلیم کردنه‌وه‌ی عه‌بدول‌رحمان پاشای بابان روو ده‌کاته ده‌رباری ئیران.

دوای گه‌یشتنی نامه‌ی میری ئه‌رده‌لان به‌ده‌ستی پاشا، به‌پینی فه‌رمانی ده‌رباری، ناوچه‌ی سه‌قز بۆ دابین کردنی بژنوی به‌بابانییه‌کان ده‌دریت و خودی عه‌بدول‌رحمان پاشا له‌گه‌ل میری ئه‌رده‌لان به‌ره‌و تاران به‌ریده‌که‌ویت و ریزی شایانه‌ی لیده‌گیری. دوای دانیشتنیکی پراوێژکردن، فه‌تح‌عه‌لی‌شا، سه‌لیم پاشای نوینه‌ری وه‌زیری به‌غداد ده‌گه‌رینیه‌وه و داوا ده‌کات دووباره فه‌رمان و خه‌لاتی فه‌رمانه‌وایه‌تی له‌لایه‌ن بئه‌ماله‌ی عوسمانی و وه‌زیری به‌غداد بۆ عه‌بدول‌رحمان پاشای بابان په‌وانه بکریت بۆ ئه‌وه‌ی بۆ ناوچه‌کانی خۆی بگه‌رینیه‌وه. میری ئه‌رده‌لان و عه‌بدول‌رحمان پاشا بۆ کوردستان ده‌گه‌رینیه‌وه. عه‌بدول‌رحمان پاشا ده‌رواته مه‌ریوان و له‌ناو که‌س و کاره‌که‌ی خۆی چاوه‌پوانی وه‌لامی وه‌زیری به‌غداد ده‌بی. دوای گه‌رانه‌وه‌ی سه‌لیم پاشا بۆ به‌غداد و گه‌رانه‌وه‌ی پرووداوه‌کان، په‌زامه‌ندی له‌سه‌ر داواکه‌ی ده‌وله‌تی ئیران نیشان نادریت و چاره‌سه‌ر کردنی ئه‌م کیشیه‌ به‌جه‌نگی نیوان دوو ده‌وله‌ته‌که‌ کۆتایی دیت. له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی عوسمانی بیست هه‌زار سوار له‌عه‌شیره عه‌ره‌به‌کان و سوپای موسل و که‌رکوک و هتد... له‌گه‌ل سوپای ده‌وله‌تی ته‌یار به‌تۆپخانه و چه‌کی قورس له‌به‌غداوه‌وه به‌ریده‌که‌ون و ده‌رپونه ناو قه‌سری شیرین و سنوره‌کانی زه‌هاو. له‌م کاته‌دا پاشای ئیران له‌چه‌مه‌نی سولتانییه بووه و هه‌والی هاتنی هیزه‌کانی عوسمانی پینده‌گات. شا، به‌خیرایی له‌وینوه شازاده محه‌مه‌د‌عه‌لی میرزا که‌خواه‌نی ده‌سه‌لاتی سی سهرزه‌مینه‌که (کرماشان، خوزستان و لو‌رستان) بووه، له‌گه‌ل تۆپخانه و سوپا بۆ به‌رگری کردن په‌وانه‌ی کرماشان ده‌کات. له‌لایه‌کی دیکه، فه‌ره‌ج‌الله خانی نه‌سق چی باشی به‌سه‌رداری سی هه‌زار سوار له‌کوردستانه‌وه له‌گه‌ل میری ئه‌رده‌لان و سوپاکه‌ی راده‌سپیریت تا له‌ریگه‌ی مه‌ریوانه‌وه هی‌رش بکه‌نه سه‌ر سنووری ده‌وله‌تی عوسمانی. له‌کۆتایی جومادی ئه‌لثانی ۱۲۲۱، میری ئه‌رده‌لان نزیکه‌ی ده‌هه‌زار سوار کۆده‌کاته‌وه و له‌گه‌ل فه‌ره‌ج‌الله خان به‌ریده‌که‌ویت و له‌شیخ‌عه‌تار بۆ یه‌که‌م جار باره‌گا هه‌لده‌دن. کاتیک هه‌والی ئه‌م پرووداوانه به‌وه‌زیری به‌غداد ده‌گات، به‌خیرایی خالید پاشای حاکی بابان له‌گه‌ل سلیمان پاشای

کههیا و پاشاکانی کویه و حهریر، لهگهل سوپایهکی سی هزار کهسی لهسوار و پیاده، بۆ رینگرتن لهناژاوه و هیرشی سوپای ئیران و عهبدولرحمان پاشای بابان رادهسپیریت. کاتیک سوپای کههیا دهگاته سلیمانی، عهبدولرحمان پاشا که لهوکاتهدا لهمیریوان بووه، کهسیک بۆ شیخ عهتار دهنیریت و میری ئهردهلان و فرهج الله خان ناگادار دهکاتهوه. میری ئهردهلان و فرهج الله خان لهگهل سوپاکهیان بهرینهکهون. لهولایش خالید پاشا و کههیا پینشپهوی دهکن. ئهم دوو سوپا گهوره لهکهتار دهریاچهی زریباری میریوان پووبهپووی یهکدهبنهوه، دهنگی تۆپ و بهریهککهوتنی شمشیرهکان ناسمان دهلهزینیت، پالنهوانهکانی ههردوو سوپا بویری و نازایهتی لهخویان نیشان دهن. ئهسپ بی سوار و سوار بی ئهسپ، سهربی لاشه و لاشه بی سهربهدهشتهدا دهکهوین. سهرنهجام ئالای ئیرانییهکان بهرز دهبیتهوه و سهرکهوتن بهدهست دینن. سوپایی عوسمانی زیان و زهرهریکی زوری لینهکهوین و رینگهی ههلتن دهگرتهبه. سلیمان پاشای کههیا و دهستهیهکی دیکه ئهسیر دهکرتن. سهلیم بهگی برای عهبدولرحمان پاشا (سهلیم سی تهنگ) لهم جهنگهدا بویری و نازایهتی لهپرادهبهری لهخوی نیشانداوه، ههرچهند لهکاتی گرتنی تۆپخانهکهی عوسمانی، بریندار و دواي دوو پوژ دهمریت. دواي ئهم سهرکهوتنه میژوویییه، عهبدولرحمان پاشا بۆ شوینهکهی دهگهپیتهوه و میری ئهردهلان و فرهج الله خانیش دهگهپیتهوه. ئهمان الله خان، کههیای بهغداد لهگهل دووسهده کهس لهئهسیرهکان بهمههمهده ئاغا (باوهگهورنی مهستورهی ئهردهلانی) بۆ دهرباری قاجار پهوانه دهکات. ئیرانییهکان لهزههاویش سهرکهوتن بهدهست دینن. شازادهی ئیران، مههمهده علی میرزا تا سنوورهکانی بهغداد پاشهکشی بهسوپای عوسمانی دهکات و ئهو ناوچانه تالان دهکن و دهگهپیتهوه.

لهسهرهتاکانی زیحهججهی ۱۲۲۲ کۆچی ئهمن الله خان لهگهل دیاری و پینشکهشی فراوان بهرو دهرباری شا بهرینهکهوین و فرمان و خهلاتی فرمانهروایهتی بۆ مههمهده سههن خانی کوپه گهورهی وهردهگرت و لهموحهدهمی ۱۲۲۳ دهگهپیتهوه. لهم سالهده خان ئهحمده خان کوپی رهزا قولی خان و مههمهده قولی خان کوپی خان ئهحمده خان، برای ئهمان الله خان و مههمهده رحیم بهگی وهکیل و نهزههه علی بهگ و ئیمام ویردی بهگ لهگهل کهسان و بنهمالهکهی خویان پهیمان دههستن تا ئهمان الله خان لهدانیشتنیکی گشتیدا بکوژن و خویان فرمانهروایهتی ولات بگرتهدهست.

میرزا لوتف الله کوپی میرزا عبدوللهی وهزیر کهیهکیک لهو کهسانه بووه بهشداری شه
 پهیمانهی کردوه، بههوی میرزا عبدولکهیریمی نوکهری نهمان الله خان، میر لهم پیلانه
 ناگادار دهکاتهوه. میر، بی لهدهستدانی کات، ههموویان بانگیشت دهکات و دهیانگریت و
 زیندانیان دهکات و دواتر پاشای ئیران لهم پروداوه ناگادار دهکاتهوه. پاشایش بی لهبه
 چاو گرتنی هیچ شتیک، فهرمانی سزادانی نهوان دهردهکات. نهمان الله خان دهستبهجی
 محهمهد رحیم بهگ و محهمهد علی بهگی برای و نهزهر علی بهگ و ئیمام ویردی بهگ
 دهکوژیت و سامانهکیان تالان دهکات و خان نهحمهد خان و محهمهد قولی خان و کهسانی
 دیکه نازاد دهکات بهلام بره پارهیهکی زوریان لی دهستینیت و پیشکesh بهدرباری دهکات.
 دوو سی سال دواي حکومهتی عبدولرحمان پاشای بابان، دووباره مهبهستی سهربهخویی
 دهکات و وهک پیشتر نامارهمان پیدا، نافهرمانی و دژایهتی ههردوو دهولتهی عوسمانی و
 ئیران دهکات و لهمانگی شهعبانی ۱۲۲۵ لهگهل رهئیس نهفهندی بهمهبهستی لابرندی
 وهزیری بهغداد لهپینگهی قهرهتهپهوه بهریدهکهویت. لهلایهن ههردوو دهولتهکهوه فهرمانی
 سهرکوت کردنی عبدولرحمان پاشا دهرده چیت. نهمان الله خان و سوپای نهردهلان
 لهپینگهی مهربوان و سلیمان پاشای وهزیری بهغداد لهگهل سوپایهکی گهوره لهپینگهی دار
 نهلسهلامهوه بهریدهکهون. لهپرمهزانی ۱۲۲۵ جهنگ لهدهرهوهی دارنهلسهلام روویداوه و
 سوپای وهزیری بهغداد شکست دهخوات و وهزیر بو ناو عهرهبهکان ههلدیت و بهپینی
 فهرمانی دهولته، دهکوژیت. دواي شه پیشهاته، لهلایهن دهرباری ئیرانهوه، فهرمانی
 گهرانهوهی میری نهردهلان دهردهکرت. نهمان الله خان گوندهکانی شارهزور تالان دهکات و
 دهگهریتهوه. عبدولرحمان پاشا دواي شکستدانی سلیمان پاشا، جلهوی نهسپهکهی بهرو
 ئیران دهسووپینیت و بهمهبهستی گرتنی کوردوستانی نهردهلان، نهسپهکهی غار دهوات.
 لهلایهن دهولتهی ئیرانهوه، شازاده محهمهد علی میرزا بو سهرکوت کردنی هیرشهکهی
 عبدولرحمان پاشا رادهسپیریت. فهрман بهمیری نهردهلان دهکات لهگهل سوپای نهردهلان،
 پهیوهستی سوپاکهی شازاده بیت. لهپرهجی ۱۲۲۶ میر و سوپای نهردهلان بهریدهکهون و
 لهدهوروبهری کرماشان، پهیوهستی سوپای شازاده دهبن و پینگهی زههاو دهگرنهبر.
 عبدولرحمان پاشا لهپیشرهوی شازاده ناگادار دهبیتوه و لهسلیمانیهوه بهرو قهلاي
 کوپه ههلدیت و لهوی سهنگر دهگریت. شازاده و سوپاکهی قهلاي کوپه گهارو دهدهن و

دوای دوو سى پۆژ که بارودوخ له عەبدولرحمان پاشای بابان دژوار دەبیئت، سەرئەنجام تەسلیم دەبیئت و دوو لە کۆرەکانی خۆی بۆ ناو سوپاکەى شازادە دەنێرێت. شازادە دوای بە دەستپێنانى ئەم سەرکەوتنە بۆ کرماشان دەگەرێتەوە و میرى ئەرەلانیش بۆ سنە. عەبدوللە پاشای وەزیری بەغداد، لەگوێرایەلى و ملکهچى عەبدولرحمان پاشای بابان بۆ دەولەتى ئێران ئاگادار دەبیتهوه و لەگەڵ سوپایەکی تەیار بەتۆپخانه و چەکی قورس، بەمەبەستى گرتنى سەرزەمینى بابان بەرێدەکهوێت. عەبدولرحمان پاشا لەگەڵ سوپای بابان پوویەپروویان دەبیتهوه و دوای پوویەپرووبوونەوهی دوو سوپا و شەپێکی قورس، سەرئەنجام سوپای بابان شکست دەخوات و عەبدولرحمان پاشا بەرەو کرماشان هەڵدێت. شازادە محەممەد عەلى میرزا، دووبارە دەربار لەم پووداوانە ئاگادار دەکاتەوه. لەلایەن دەربارەوه چەند کەس لەخاڵەکانى قاجار رادەسپێردرێن تا لەگەڵ فەرمانرەوای ئەرەلان پەيوەستى سوپاکەى شازادە ببن و دەست بەسەر بەغداددا بگرن و عەبدوللە پاشا سەرکوت بکەن. سوپای شازادە تاو ناوچەکانى دارنەلسەلام و ئێران و تالان دەکات و هێرش دەکەنە سەر بەغداد. عەبدوللە پاشا توانای بەرگری کردنى شارەکەى نامینیت و لەدارنەلسەلام سەنگەر دەگرێت و شیخ جەعفەرى شیخی نەجەف لەگەڵ دەستەیک لەسەییید و شیخەکانى ئەو دیارە بەمەبەستى وەرگرتنى ئەمان بۆ لای شازادە دەنێرێت و ملکهچى خۆى رادەگەییێت. شازادە لەوێوە پاشا لەم پێشەهاتە ئاگادار دەکاتەوه که لەو کاتەدا لەچەمەنى سولتانیه بووه. سەرئەنجام بەداواکەى عەبدوللە پاشا پازى و دووبارە فەرمان و خەلاتى فەرمانرەوایەتى بۆ عەبدولرحمان پاشای بابان دەنێردرێت و سوپای شازادە لەسەرەتاکانى شەوالى ١٢٢٧ دەگەرێتەوه و میرى ئەرەلانیش بۆ ناوەندى دەسلەتەکەى یانى شارى سنە دەگەرێتەوه و سەرقاڵى ناوەدان کردنەوهی ولات و نۆژەن کردنەوهی مزگەوت و بازارەکان و هتد... دەبیئت. مزگەوتى دارنەلنەسحان وەك ئاماژەمان پێدا لەم سەڵەدا دروستکراوه و لەسالى ١٢٢٨ کۆتایى پێهاتوو و شیخ جەمال ئەلەدینی دووهمى (باوەگەورینى نووسەر) وەك پێشنویژ و حاجى شیخ محەممەد سەعیدى نەوهى حاجى شیخ مستەفای تەختەى وەك مامۆستای ئەو مزگەوتە دیاریکەردوو.

لەسالى ١٢٣٠ محەممەد زەمان بەگ و کۆرەکەى یوسف بەگ، لەگەڵ کەسان و بنەمالەکەى خۆى بەهاورپێتەتى سەییید مەحمودى شیخولئیسلاام و سەییید زەکی کورپى و ئیسماعیل

بهگ و میرزا رحیم کوپه‌کانی میرزا یوسف، نازاوه و فیتنه دهنینه‌وه و ده‌سته‌یه‌ک له‌دهوری خویان کو‌ده‌که‌نه‌وه و به‌مه‌به‌ستی گازنده و سکالا له‌میری ئه‌رده‌لان، به‌ره‌و دهرباری شای قاجار به‌پنده‌که‌ون.

نه‌مان الله خانیش، محهمه‌د ناغای نازر له‌گه‌ل بره‌ پاره‌یه‌کی زور و نامه‌یه‌ک که‌نیشاندهری نازاوه و فیتنه‌ی ئه‌و که‌سانه‌یه، په‌وانه‌ی دهربار ده‌کات. له‌و کاته‌دا شا و دهرباره‌که‌ی له‌فیروزکوه‌ ده‌بن، نوینه‌ری میری ئه‌رده‌لان به‌ره‌و ئه‌و ناوچه‌یه‌ به‌پنده‌که‌ویت تا زووتر نامه‌که‌ی میری ئه‌رده‌لان ته‌سلیم به‌پاشا بکات. که‌سانی دیکه‌یش به‌ناچاری به‌پنده‌که‌ون. هه‌ردو‌ولا له‌یه‌ک کاتدا ده‌گه‌نه‌ مائی میرزا شه‌فیع که‌پاوێژکاری ئه‌وسای ئیران بووه و میرزا شه‌فیع، فه‌تح‌عه‌لی شا له‌م کیشه‌یه‌ ناگادار ده‌کاته‌وه. ئاشکرایه‌ داوای سکالا‌که‌ران له‌لایه‌ن پاشاوه‌ گرنگی پینه‌دراوه و له‌کاتی بانگ‌کردنیان پووبه‌پرووی سزا ده‌بنه‌وه و سه‌ره‌نه‌جام پاشا فه‌رمانی خو‌ی ده‌رده‌کات و سکالا‌که‌ران به‌محهمه‌د ناغادا بو‌ کوردستان ده‌گه‌رینه‌یه‌وه. محهمه‌د زه‌مان به‌گ له‌گه‌ل سه‌ییده‌کان دیته‌ کوردستان و کوپه‌کانی یانی ره‌زا قو‌لی به‌گ و یوسف به‌گ و دووان له‌ناموزاکانیان به‌ره‌و ناوه‌ندی پاشایه‌تی ئیران به‌پنده‌که‌ون و خزمه‌تی شازاده‌ محهمه‌د‌عه‌لی میرزا ده‌که‌ن. دوا‌ی ئه‌وه‌ی حه‌وت مانگ له‌و‌ی ده‌بن، به‌نه‌ینی بریک‌ پاره‌ به‌شازاده‌ ده‌ده‌ن تا ئیعدامیان بکات (ئه‌گه‌ری هه‌یه‌ میری ئه‌رده‌لان ئه‌و پاره‌ی ناردی‌ت). شازاده‌ به‌ئیدامی ئه‌وان پازی نابیت و هه‌ر چوار که‌سه‌که‌ په‌وانه‌ی کوردستان ده‌کاته‌وه. به‌لام دوا‌ی ئه‌م سه‌رکه‌وتنه‌، ئه‌وانی دیکه‌یش ده‌گریت و سامانه‌کانیان زه‌وت ده‌کات و به‌نه‌ینی هه‌موویان ده‌خنکینیت و سه‌یید مه‌حمودی شیخ‌ولئیسلام و سه‌یید زه‌کی کوپی په‌وانه‌ی قسلا‌ن و که‌ره‌فتو ده‌کات. سه‌یید مه‌حمود له‌قسلا‌ن و سه‌یید زه‌کی له‌که‌رفتو له‌دار ده‌ده‌ن. دواتر که‌سه‌کانیان به‌دژواری مؤه‌ت وه‌رده‌گرن و جه‌نازه‌کانی ئه‌وان ده‌گوێزنه‌وه. سه‌یید مه‌حمود له‌گوندی ده‌وره‌ قه‌لا و سه‌یید زه‌کی له‌سه‌قز به‌خاک ده‌سپێرن. ئیستا گوپه‌کانیان بو‌ زیاره‌تگای سه‌ردانکه‌ران. له‌کو‌تایی ئه‌م پووداوانه‌ و زالبوونی میری ئه‌رده‌لان له‌کوردستان، له‌هه‌مان سال ١٢٣٠ کۆچی، له‌گه‌ل چه‌ندین دیاری گرانبایی به‌ره‌و دهرباری شای ئیران ده‌پوات و دوا‌ی پی‌زی شایانه‌ داوا ده‌کات، شای شاکانی قاجار، خوسره‌وخانی کوپی میر وه‌ک خزمه‌تکاری خو‌ی قبول بکات و حوسن جیهانی کچی لی‌ ماره‌ بکات. شا له‌به‌را به‌ر خواست و خزمه‌ته‌کانی میری ئه‌رده‌لان به‌م داوایه‌ پازی ده‌ییت به‌لام

سەرەتا بۆ ئەوەی ئامادەکارییەکان بۆ ئەم هاوسەرگیرییە ئەنجام بدریت، پێشنیار دەکەن ئەمان الله خان سەرەتا سەروناز خانم، کەنیزی شایى کە یەکیک لەژێرەکانى حەرەمسەرای پاشا بوو، وەك هاوسەر دیاری بکات و دواتر هاوسەرگیری کوێ و کچەکە ئەنجام بدریت. بەمییە، شای شاكانى قاجار، سەرونازی کەنیزی خۆی لەگەڵ دەهزار تەمەن و ماریی و جیازی بە ئەمان الله خان دەبەخشیت و ئەمان الله خان ناوەکەى بۆ قوبازەر خانم دەگۆڕیت و دەیکاتە یەکیک لە پەردەنشینیەکانى حەرەمەکەى. دوو مانگ دواى ئەم پێشەکییە، شای شاكانى قاجار، تاقە کچەکەى خۆی لەخوسرەوخانى کوێی ئەمان الله خان مارە دەکات و نازناوی والیە خانمى پێدەبەخشیت. دواى پێشەکییە سەرەتاییەکان، ئەمان الله خان داواى مۆلەتى گەڕانەوێ دەکات و بۆ ماوەى یەكسال سەرقالى ئامادە کردنى بەزم و ڕەزى زەماوەند دەبیت. لەسالى ١٢٣٢ بۆ پوشتن ئامادە و لەگەڵ دەستەیک لەزانا و خانزادەکان و گەرەپیاوان و خاتون جان خانمى خوشكى و دەستەیک لەژێر میرەکان بەرەو تاران بەرپێدەکەون. بۆ ماوەى یەك مانگ سەرقالى ئاھەنگ و خوشى دەبن، ھەموو ھەوش و تالارە سەلتەنتییەکان و ئەرك دەرازیرنەوێ و شتى سەیر و سەمەرە نیشانى خەلکان دەدریت. زۆربەى زاناكان و شارزادەکان و میرەکانى دەربار و بالۆیزی ولاتانى دراوسى و وەزیر و پایەبەرزەکانى ولات و پیاوماقوولانى تاران، لەم بەزمە و ڕەزمەدا ئامادە دەبن و سەرقالى رابواردن و خوشگوزەرانى دەبن کە باسى کردنى چۆنیەتییەکەى لەتوانای ئەم کتیبە بەدەرە. دواى مانگیك ئاھەنگ و خوشى، لەکاتى خۆیدا، بووکەخان بەوپەرى پێزەوێ ھەلدەگرن و بۆ کوردستان دەگەڕێنەوێ.

محەممەد حەسەن خان کوێرە گەرەى ئەمان الله خان لەم زەماوەندە لەبەر ئەوەى کوێرە بچووکیان ھەلبژارد و گرنگییان بەکوێرە گەرە نەدا، لەباوکى دلسارد و پششى تیندەکات. دەستەیک لەگەنج و خانزادەکان لەدەورى خۆى کۆدەکاتەوێ و بەرەو زەھاو و گەرەمسێر ھەلدین. لەوئ خیلەکانى کوردستان لەگەرەمسێر پەيوەستى خویان دەکەن و سوپایەك پیکەوێ دەنیت و دەست بەھێرش و پەلامار بۆ سەر سنوورى عەرەبستان و لوپستان دەکات و پووێپرووی یەکیک لەشیخە عەرەبەکان دەبیتەوێ و لەگۆرەپانى جەنگدا دەیکوژیت و میرەکانى دەستگیر و سامانەکانیان زەوت دەکات. میرى ئەردەلان چەندین جار کەسانى نزیکى خۆى بۆ دڵنەوایی کردن و گەڕاندنەوێ ناردووە بەلام سوودى نابیت. ھەوالی

شۆرش و ئازاوه‌گیری ئه‌و به‌دهرباری پاشا ده‌گات. نه‌واب والا عه‌باس میرزای جیگری پاشا، به‌خه‌ت و نووسینی خۆی، تو‌ماریک بۆ ئاگادار کردنه‌وه و مۆجیاری کردنی محهممه‌د حه‌سه‌ن خان ده‌نی‌ریت به‌لام سوودی نابیت.

دواتر له‌لای شای شا‌کانی قاجاره‌وه، فه‌تح عه‌لی شا، بابا عه‌لی خانی شاتریاشی وه‌ک ناو‌بژیوان په‌وانه‌ ده‌بی‌ت به‌لام دووباره‌ بی ئه‌نجام ده‌بی‌ت. ناچار ئه‌مان الله خان له‌سالی ۱۲۳۵ فه‌رمانی کۆبوونه‌وه و کۆکردنه‌وه‌ی سوپا ده‌دات و بۆ جه‌نگی کوره‌که‌ی به‌پێده‌که‌وینت و شاتریاشی شه‌هریاری و مه‌لا عه‌باسی شیخ‌ولئیسلا‌م که‌مامۆستای والی زاده‌ بووه، له‌گه‌ل خۆی ده‌بات. له‌گوندی نارای که‌یه‌کی‌ک له‌گونده‌کانی په‌وانسه‌ری کوردستانه، سوپای باوک و کوپ له‌به‌رابه‌ر یه‌ک ریز ده‌به‌ستن. چه‌ندین جار بابا عه‌لی خانی شاتریاشی و مه‌لا عه‌باسی شیخ‌ولئیسلا‌م قورئان به‌ده‌ست بۆ لای کوپ ده‌نی‌ریت به‌لام هیچ ئه‌نجام‌کیان ده‌ستناکه‌وینت. سه‌ره‌نجام کار به‌جه‌نگ و گوشت و گوشتار کۆتایی دیت. هه‌لبه‌ته‌ خوینه‌ران پشت‌راستی ده‌که‌نه‌وه که‌ئهم جه‌نگه‌ جه‌نگی میژووی و سه‌رنج‌راکیشه‌ چوونکه‌ جیاوا‌ز له‌وه‌ی سه‌رکرده‌کانی ئهم دوو سوپا باوک و کوپ بوون، شه‌رکه‌ران و جه‌نگاوه‌رانی هه‌ردوو سوپا، هاو‌پێی باوک و کوپ، یا برا و برا یا مام و نامۆ‌زا و سه‌ره‌نجام خزم و که‌س و کاری یه‌که‌بوون و له‌ئه‌نجامی هه‌وه‌سه‌رانی ئهم باوک و کوپه‌، دژی یه‌ک ده‌ستیان بۆ شمشیر برد و یه‌کتیان کوش‌تار ده‌کرد.

سه‌ره‌نجام، سه‌ر‌دارانی هه‌ردوو سوپا سوار ئه‌سه‌پ ده‌بن و وسواره‌کان که‌وتونه‌ته‌ جموجۆل، شمشیره‌کان له‌کالان ده‌رها‌توون، په‌مان بۆ هه‌وا به‌رز کراونه‌ته‌وه، تیره‌کان دلی ئاسمانیان ب‌پیه‌وه، به‌جاری‌ک دوو سوپا په‌لاماری یه‌کیانداوه و له‌و ناوه‌دا کوپی میری ئه‌رده‌لان هاوشیوه‌ی شیر، هێرش‌ی بر‌دووه‌ و کوژراوه‌کانی له‌پشت سه‌ری خۆی به‌جیه‌نیشتووه‌ و سوپا‌که‌ی بۆ جه‌نگ هانداوه. تیر هاوشیوه‌ی باران و ته‌رزه‌ باریوه، له‌بروسکه‌ی شمشیره‌کان، شیره‌کان سه‌ریان کردۆته‌ ناو کونه‌کانی خۆیان و هه‌تاو، له‌بوی‌ری جه‌نگاوه‌رانی ئهم شه‌ره‌، سه‌ری سوپماوه‌ و زه‌مین و زه‌مان ده‌سخ‌وشییان له‌بوی‌ری و ئازایه‌تی میری ئه‌رده‌لان کردووه.

ده‌سته‌یه‌ک وه‌ک میرزا عه‌بدولله‌ی وه‌زیر و محهممه‌د عه‌لی سول‌تانی ئه‌رده‌لان و ئاغا حه‌سه‌ین، ب‌رای محهممه‌د به‌گی دارو‌غه (محهممه‌د به‌گی دارو‌غه هه‌مان دامه‌زین‌ه‌ری مزگه‌وتی ناسراو

بەمزگەوتی داروڤغەیه کە لەسالی ١٢٢٧ بنیاتنا) و میرزا باقر کوپی میرزا لوتف الله و کەسانی دیکە کە لەناو سوپای میری ئەردەلانی بوون، کوژران. دەستەیهکی دیکە وەك عەبدولکەریمی موعتەمید و ئیسماعیل بەگی برای و میرزا عەبدولرەحمان کوپی و میرزا فەرەج الله ی وەزیر کوپی میرزا ئەحمەد و میرزا لوتف الله کوپی میرزا عەبدولله ی وەزیر و میرزا فەزل الله کوپی میرزا علی لەگۆرەپانی جەنگ بریندار دەبن. لەسوپای کوپی میری ئەردەلانی دەستەیهکیش دەکوژرێن و بریندار دەبن. ملی میرزا عەبدولکەریمی موعتەمید بەشمشیری محەممەد بەگی کوپی حاجی حسەینی قوڵی بەگی سەنقوری، بریندار کرا. دواى چاکبوونەوهیش ملی خوار بوو و تاکاتی مردن بەو شیوێه ماوێتەوه. سەرئەنجام میرزا لوتف الله کوپە مامی میرزا فەرەج الله کەخۆی شارەدبوویەوه، بەتیرێکی لەناکاو کوپی میری ئەردەلان لەپێ دەخات و لەئەسپەکەى دەیهێنێتەخوار و ئەسیری دەکات. محەممەد سادق خان کوپی علی ئەکبەر خانی شەرەف ئەلمولکیش کە کوپی ئەمان الله خان بوو، لەو بگرە و بێنەدا بریندار دەبێت. سوپای محەممەد حسەن خان، دواى ئەوێ سەردارەکیان بریندار و ئەسیر دەکەیت، شکست دێنن و پێگەى هەلەتن دەگرەبەر. سەد و دەکەسیان ئەسیر دەکەیت و ئەمان الله خان هەموویان دەکوژێت. لەناو کوژراوەکان عەباس میرزا بەگ کوپی مەنۆچێهر بەگی سەقزی و سوبحان وێردی بەگ کوپی محەممەد حسەن بەگ بینراون. لەهەر دوو سوپا لەگۆرەپانی جەنگ، جگە لەو سەد و دەکەسە، چوارسەد کەسى دیکە لەمیر و گەورەکانی کوردستان دەکوژرێن و دەبنە قوربانی هەوێ سەکانی باوک و کوپ. دواى کۆتایی هاتنی جەنگ، دوو کوپە میری بریندار لەسەر تەخت بەرەو سنە دەبن. دواى یەك مانگ، محەممەد حسەن خان لەتەمەنى ٢٢ سالی دەمریت و جەنازەکەى پەوانەى ئەجەف دەکەن و محەممەد سادق خان باش دەبێتەوه. دواى ئەم پووداوه ئەمان الله خان لەتاو خەمى کوپەکەى، هەستەوێرەکانی لەدەست دەدات و لەسەرەتای زستانی ١٢٤٠ کۆچی، دەمریت. ئەو بۆ ماوێ ٢٧ سال فەرمانرەوایەتى کوردستانی ئەردەلانی کردووه. لەسالی ١٢٢٠ تا سالی ١٢٣٠، هەموو ئەو شوێنانەى دەبوا، نۆژەن بکێنەوه، نۆژەن کردووه.

حکومەتى خوسرەوخانى ئەردەلان ناسراو بەناکام

خوسرەوخانى ناكام کوپی ئەمان الله خانی فەرمانرەوا، لەکاتی تێکچوونی باری دەروونی باوکی، پێگەى جیگرى حکومەتى بوو و دواى مردنی باوکی لەبەهارى ١٢٤٠ کۆچی، وەك

فەرمانڕەوای کوردستان دیاریکراوە.

خوسرەوخان کەسیکی قسەخۆش و شیرین وتار بوو، توانای نووسینی شیعری بوو، خەتی نەستعلیقی بەجوانترین شیوە نووسیوە. بۆ بەخشندەیی کەسیکی بەناوبانگە و پەندی زۆری زانیوە.

پەزالەیی سەقزی (پەزا عەلی) دەلالی ئەو بوو. زۆربەی شەوکانی لەمالی پەزالە بەسەر بردوو. لەسالی ١٢٤١ حەیدەر سولتان ئەورامی و محەممەد سولتان ئەورامی، بەلەبەر چاو گرتنی ڕینگەی دژوار و بەردەلانی هەورامان، ئالای شۆرشیان بەرز کردۆتەو و ملکەچی فەرمانەکان نەبوون. خوسرەوخان بۆ سەرکوت کردنی ئەوان، محەممەد خانی سەرھەنگی بۆی، لەگەڵ سوارە و پیادەیی ئەردەلان پەوانەیی هەورامان دەکات. دواي گەیشتن بەناوچەکە، شاگری جەنگ بلیسە دەسینیت و ناغا جەعفەر خانی ئەردەلان دەکوژیت. کوشتنی ئەو دەبیته هۆی ئەوێ سوپای ئەردەلان خۆینیان بێتە کۆل و هێرشیکێ سەراسەری دەکەنە سەر چیا و سەنگەری شۆرشییەکان و لەیەکەم سەنگەر گەمارۆ دەخەنە سەر حەیدەر سولتان. حەیدەر سولتان بەناچاری خۆی هەڵدەداتە ناو ڕووبار و بەهۆی مەلە خۆی دەریاز دەکات. سوپاییەکان تیربارانی دەکەن و لەناو ئاوەکە دەیکوژن. دەستەییەک لەشوینکەوتەکانی ئەسیر و دەستەییەکی دیکەیان دەکوژین. جەعفەر سولتانی ئاجودان باشی لەگەڵ دەستەییەک لەسوپاییەکان هێرش دەکاتە سەر سەنگەرەکەیی محەممەد سولتان و لەسەنگەرەکەیی دەردەپەڕین. محەممەد سولتان و سوپاکەیی ڕینگەیی هەلاتن دەگرنەبەر و بەرەو شارەزوور دەڕۆن. محەممەد خانی سەرھەنگ چەند ڕۆژیک دواي ئەم سەرکەوتنە، لەو ناوچەیەدا ماوەتەو و دواتر لەگەڵ تالانییە فراوانەکان بۆ شاری سنە دەگەڕێتەو.

لەسالی ١٢٤٣ وشکەسالی و قاتوقری دەستیپێکردوو، نان بۆتە هاوتای گیان. هەزارەکان لەکۆلان و گەرەکەکان کەلەکە بوون و لەبرسانا مردوون. خوسرەوخان بۆی پەنجا هەزار تەغار گەنمی لەهەنبارەکاندا بوو و بەشیوەییەکی یەکسان لەناو دانیشتووان دابەشی کردوو و بەلگەیی لێسەندوون تا دواي نەمانی وشکەسالی و قاتوقری بۆ خەزینەیی دەولەتی بگێڕنەو. بەهۆی ئەم کارەو، دانیشتووانی کوردستان لەو بەلایە ڕزگاریان دەبیت. دواي ڕزگار کردنی خەلکان لەو بەلای مائویرانەکەرە و گەرانەوێ ئاسایش و نەزانی، میرزا فەرەج الله ی وەزیر، بەلگەکان دەباتە لای خوسرەوخان و دواي لێدەکات، قەرزەکانی لەخەلک وەرگیرێتەو.

خوسره و خان به لگه کان وهرده گرت و دهیخاته ناو شاگر و دهیان سووتینیت و به مشیوهیه
 رهماهه ندی و خوشحالی دانیشتیوان به دهست دینیت. بپی شه پاره ی که دهیوا بو خه زینه ی
 حکومت بگه رینه وه؛ زیاتر له دووسه ده هزار تهن بووه.

خوسره و خان به شیوه یهکی خراپ هه لسه وکه وتی له گه ل براکانی کردووه و سه ره نه نجام
 هه موویانی له ناو بره دووه و پرسیوا و به ده ختی کردوون. له سالی ۱۲۴۴؛ محهمه د به گ و
 مسته فا به گ کوره کانی فه تح عه لی به گی وه کیل که نه مان الله خان نه وانی بو سمنان و
 دامه گان دوورخستبوویه وه؛ دوا ی ۲۷ سال ناواری و سه رگه ردانی؛ به پینی فه رمانی میری
 کوردستان؛ ده گه رینه وه. عه لی محهمه د به گ کوری نه محهمه د به گ که خالوزای خوسره و خان
 بووه؛ پیزی زوری لی گیراوه. له و کاته دا سوپای ده ولته ی رووسیا هیرشی کردوته سه ر
 خاکی ئیران و چه ندین ویلایه تی سه ر سنووری وه ک نازه ربایه جان ده خه نه ژیر ده سه لات
 خویانه وه و شوړش و ناژاوه یه کی سه یر له ئیران به تایبه ت له نازه ربایه جان ده ستپنده کات.
 نه کبه ر به گ کوری محهمه د زه مان به گ له گه ل چه ند که س له خزم و که س و کاری خوی که
 له چۆنیه تی حکومتی خوسره و خان نا رازی بوون؛ ده یانه ویت که لک له و ده رفته وه ربگرن و
 په یوه سستی سوپای رووسیا ببن و ده خوانن حسه ین قو لی خانی کوری میر که له و دوا یانه دا
 له حکومتی نیسه فهند ناوا له سه ر کار لا برابوو؛ په یوه سستی خویان بکه ن. له به ر نه مه
 به شیوه یه کی نه یینی ده یبینن و بابه ته که ی لا باس ده که ن. نه ویش نه م بابه ته بو میر
 ده گیرینه وه و نه بوله حسه نه ی به گی باوکی مه ستوره ی نه رده لان وه پیلانگیری سه ره کی
 نه م پیلانه ده ناسینیت. بو پشتراستکردنه وه ی وته که ی خوی ده لیت؛ سه به ی شه و له مالی
 نه کبه ر به گ کۆده بنه وه؛ نه گه ر میر جلو به رگه کانی بگۆریت و له سه ر بانی مالی نه کبه ر به گ
 گوی له وته کان بگرت، راستیه که ی بو ده رده که ویت. میر گوی له قسه کانی حسه ین قو لی
 خان ده گرت و نه وه ی ده ییت بیبیه ستیت به گویی خوی ده یبیه ستیت و له پلانه که ی نه وان
 ناگادار ده بیتوه. ناگری بق و کینه ی کۆن که بو ماوه یه کی زۆر له ژیر خۆله میشدا بوو؛
 ده ژیه ته وه. میر خوسره و خان بو به یانی شه شه وه فه رمانی گرتنی کوره کانی فه تح عه لی به گ
 و سولتان نه زه ر به گ و نه بوله حسه سن به گ (باوکی مه ستوره) و هه موو که سان و کۆره
 مامه کانیا ن ده رده کرت و زیندانی و زنجیر ده کرتن. نه کبه ر به گیش له مالی محهمه د به گی
 سلیمانی زیندانی ده کرت. دوا ی چه ند پۆژ کوره کانی فه تح عه لی به گ له گه ل کوره کانی

فەرمانبەرەوای کوردستان دیاریکراوە.

خوسرەوخان کەسیکی قسەخۆش و شیرین وتار بوو، توانای نووسینی شیئەری بوو، خەتی نەستعلیقی بەجوانترین شیوە نووسیوە. بۆ بەخشندەیی کەسیکی بەناوبانگە وپەندی زۆری زانیوە.

پەزالی سەقزی (پەزا عەلی) دەلاتی ئەو بوو. زۆربەی شەوکانی لەمائی پەزالی بەسەر بردوو. لەسالی ١٢٤١ هەیدەر سولتان ئەورامی و محەممەد سولتان ئەورامی، بەلەبەر چاو گرتنی پێگەی دژوار و بەردەلانی هەورامان، ئالای شۆرشیان بەرز کردۆتەو و ملکەچی فەرمانەکان نەبوون. خوسرەوخان بۆ سەركوت کردنی ئەوان، محەممەد خانی سەرھەنگی برای، لەگەڵ سوارە و پیادەیی ئەردەلان پەوانەیی هەورامان دەکات. دواي گەیشتن بەناوچەکە، ناگری جەنگ بلیسە دەسینیت و ناغا جەغەر خانی ئەردەلان دەکوژیت. کوشتنی ئەو دەبیتە هۆی ئەوێ سوپای ئەردەلان خۆنیان بێتە کۆل و هێرشیکێ سەراسەری دەکەنە سەر چیا و سەنگەری شۆرشییەکان و لەیەکەم سەنگەر گەمارۆ دەخەنە سەر هەیدەر سولتان. هەیدەر سولتان بەناچاری خۆی هەڵدەداتە ناو پروبار و بەهۆی مەلە خۆی دەرباز دەکات. سوپاییەکان تیربارانی دەکەن و لەناو ناوەکە دەیکوژن. دەستەیک لەشوینکەوتەکانی ئەسیر و دەستەیکێ دیکەیان دەکوژن. جەغەر سولتانی ناجودان باشی لەگەڵ دەستەیک لەسوپاییەکان هێرش دەکاتە سەر سەنگەرەکەیی محەممەد سولتان و لەسەنگەرەکەیی دەردەپەڕن. محەممەد سولتان و سوپاکەیی پێگەیی هەلاتن دەگرەبەر و بەرەو شارەزور دەپۆن. محەممەد خانی سەرھەنگ چەند پوژیک دواي ئەم سەرکەوتنە، لەو ناوچەیەدا ماوەتەو و دواتر لەگەڵ تالانییە فراوانەکان بۆ شاری سنە دەگەریتەو.

لەسالی ١٢٤٢ وشکەسالی و قاتوقری دەستیپێکردوو، نان بۆتە هاوتای گیان. هەژارەکان لەکۆلان و گەرەکان کەلەکە بوون و لەبرسانا مردوون. خوسرەوخان بێی پەنجا هەزار تەغار گەنمی لەهەنبارەکاندا بوو و بەشیوەیکێ یەکسان لەناو دانیشتووێ دابەشی کردوو و بەلگەیی لێسەندوون تا دواي ئەمانی وشکەسالی و قاتوقری بۆ خەزینەیی دەولەتی بگێرەو. بەهۆی ئەم کارەو، دانیشتووێ کوردستان لەو بەلایە پزگاریان دەبیت. دواي پزگار کردنی خەنکان لەو بەلای مألویرانەکەرە و گەرەنەوێ ناسایش و ئەزانی، میرزا فەرەج اللهی وەزیر، بەلگەکان دەباتە لای خوسرەوخان و دواي لێدەکات، قەرەکانی لەخەلک وەرگیریتەو.

خوسره و خان بەلگەکان وەردەگرت و دەیاتە ناو ئاگر و دەیانسووتینیت و بەمشێوەیە
پەزماوەندی و خوشحالی دانیشتوان بە دەست دینیت. پێی ئەو پارە ی کە دەبوا بۆ خەزینە ی
حکومت بگەڕیتەو، زیاتر لە دووسەد هەزار تەن بوو.

خوسره و خان بەشێوەیەکی خراپ هەلسوکەوتی لەگەڵ براکانی کردوو و سەرئەنجام
هەموویانی لەناو بردوو و پێسووا و بەدبەختی کردوون. لەسالی ١٢٤٤، محەممەد بەگ و
مستەفا بەگ کۆرەکانی فەتح عەلی بەگی وەکیل کە ئەمان الله خان ئەوانی بۆ سمنان و
دامەغان دوورخستبوویەو، دوا ی ٢٧ سال ئاوارەیی و سەرگەردانی، بەپێی فرمانی میری
کوردستان، دەگەڕێتەو. عەلی محەممەد بەگ کۆری ئەحمەد بەگ کە خالۆزای خوسره و خان
بوو، پێزی زۆری لی گیراوه. لەو کاتەدا سوپای دەولەتی رووسیا هێرشێ کردۆتە سەر
خاکی ئێران و چەندین ویلایەتی سەر سنووری وەک ئازەربایەجان دەخەنە ژێر دەسەلاتی
خۆیانەو و شۆرش و ئاژاوەیەکی سەیر لە ئێران بەتایبەت لە ئازەربایەجان دەستپێدەکات.
ئەکبەر بەگ کۆری محەممەد زەمان بەگ لەگەڵ چەند کەس لەخزم و کەس و کاری خۆی کە
لەچۆنیەتی حکومتی خوسره و خان ئاوازی بوون، دەیانەوێت کە ئەو دەرڤەتە وەربگرن و
پەییوەستی سوپای رووسیا بن و دەخوازن حەسەین قوڵی خانی کۆری میر کە لە دواپیانەدا
لەحکومتی ئیسفەند ئاوا لەسەر کار لابرابوو، پەییوەستی خۆیان بکەن. لەبەر ئەوە
بەشێوەیەکی نەهێنی دەیبینن و بابەتەکی لا باس دەکەن. ئەویش ئەم بابەتە بۆ میر
دەگێڕیتەو و ئەبۆلحەسەنی بەگی باوکی مەستورە ی ئەردەلان وەک پیلانگیرێ سەرەکی
ئەم پیلانە دەناسینیت. بۆ پشتراستکردنەو ی و تەکە ی خۆی دەلیت: سبە ی شەو لەمالی
ئەکبەر بەگ کۆدەبنەو، ئەگەر میر جلویەرگەکانی بگۆڕیت و لەسەر بانی مالی ئەکبەر بەگ
گۆی لەوتەکان بگرت، راستییەکی بۆ دەردەکەوێت. میر گۆی لەقسەکانی حەسەین قوڵی
خان دەگرت و ئەو ی دەبیت بییستیت بەگۆی خۆی دەبیستیت و لەپلانەکی ئەوان
ئاگادار دەبیتەو. ئاگری پق و کینە ی کۆن کە بۆ ماوەیەکی زۆر لەژێر خۆلەمیشدا بوو،
دەژیتەو. میر خوسره و خان بۆ بەیانی ئەو شەو فرمانی گرتنی کۆرەکانی فەتح عەلی بەگ
و سولتان نەزەر بەگ و ئەبۆلحەسەن بەگ (باوکی مەستورە) و هەموو کەسان و کۆرە
مامەکانیان دەردەگرت و زیندانی و زنجیر دەکرتن. ئەکبەر بەگیش لەمالی محەممەد بەگی
سلیمانی زیندانی دەکرت، دوا ی چەند پوژ کۆرەکانی فەتح عەلی بەگ لەگەڵ کۆرەکانی

نەزەر عەلی بەگ دەکوژیت. ئەکبەر بەگ و ئەبولحەسەن بەگ و ئیسماعیل بەگ برۆی و کەسەکانیان لەبەرەبەر وەرگرتنی بێر پارەیهک ئازاد دەکات و بۆ ئەم مەبەستە، خوازیینی مەستوری شاعیر دەکات و دەیکاتە هاوسەری خۆی.

دوای کوژرانی کوپەکانی فەتح عەلی بەگ و محەممەد بەگی کوپی ئەحمەد بەگ، بێمەالەیی وەکالەت پەڕێشان بوو، ئەمان اللە بەگی کوپە بچووی فەتح عەلی بەگ و عەلی محەممەد بەگ کوپی ئەحمەد بەگ، لەگەڵ دە کەس لەخەمەکانیان، شەوانە هەڵدین و بەرەو دەباری پاشای قاجار بەڕێدەکەون. خوسرەوخانی، میرزا فەرەج اللە وەزیری خالی، بەدوای ئەواندا پەوانەیی تاران دەکات، زنجیرەیی وەکالەت، پەنایان بۆ شارزادە سەیف ئەلدەولە بردوو و بەخەزمەت کردنی ئەو هەلدەستن و سکالاً و گازندەکانی خۆیان بەهۆی تاج ئەلدەولە خانم، دەگەییانە دەربار. بەمپیێ قەسە و وتەکانی میرزا فەرەج اللە وەزیر لەدەرباری پاشا کاریگەری ناییت و سکالاکەران تەسلیم بەسەیف ئەلدەولە و پەوانەیی ئیسفەهانیان دەکات. لەسالی ۱۲۴۵ کەشای شاکان بەرەو هەمەدان بەڕێدەکەویت، خوسرەوخانی فەرمانبەرەوای ئەردەلان بەمەبەستی بینینی شا، بەرەو هەمەدان بەڕێدەکەویت. عەلی محەممەد بەگ و ئەکبەر بەگ و ئیسماعیل بەگیش لەگەڵ دەستەیهک لەنامۆزاکانی خۆیان، بەدوای میری ئەردەلان، دەگەنە هەمەدان و سکالاً و گازندەکانی خۆیان بەرز دەکەنەو. میری ئەردەلان بەنەینی پینچ هەزار تەمەن بەنابدارچی شا پیشکەش دەکات بۆ ئەوێ کاریک بکات پاشا سکالاکەران تەسلیم بەمیر بکاتەو. فەتح عەلی شا لەگەڵ ئەوێ خاتوونی حەرەمسەراکەیی خۆی، تاج ئەلدەولە (دایکی سەیف ئەلدەولە) پشتیوانی لیکردوون و هەروەها عەبدوللە خانی ئەمین پشتی ئەوانی گرتوو، یاساکانی دادپەروری و شەرافەت لەدەست دەدات و ئەو کەسانە تەسلیم بەخوسرەوخان دەکاتەو. خوسرەوخان ئەوان بۆ سنە دەگەڕێنێتەو و ئەو بێر پارە و بێکی دیکەیان لێ وەرەگرت و دواتر هەموویان پێسوا و خانەنشین دەکات بەجۆری ئەکبەر بەگ، پاشماوەی ژێانی لەبەدبەختی و هەژاریدا بەسەر دەبات. کەسانی دیکەش گۆشەگیر دەکری. دوای ماوەیهک بەپێی تەکای میرزا فەرەج اللە وەزیر و میرزا هیدایەت اللە ئەمین، عەلی محەممەد بەگ ئازاد دەکری و دەرواته گوندی بەلبان. لەوێو نامە بۆ کەس و کاری خۆی لەئیسفەهان دەنووسی و ژمارەیهکیان لەو گوندە کۆدەبنەو و شەوانە هێرش دەکەنە سەر گوندەکە و عەلی محەممەد بەگ بۆ ئیسفەهان دەبن. میرزا

جەعقەر کۆری میرزا ھیدایەت الله کە لەو نزیکانەدا بوو، ھەرچەند تەمەنی کەم بوو بەلام لەگەڵ دەستەیک لەسوار و پیادەکان شوینیان دەکەویت و لەنیوەی رێگەدا پێیان دەگاتەو. دواى کەمێک شەڕ و پێکدادان، بەشمشێر عەلى محەممەد بەگ بریندار دەکات و ھەموویان دەگەڕێنێتەو. چەند کەسیکی ناسراو و نەناسراویش کە لەئیسفەهانەو ھاتبوون، ئەسیر دەکات و بۆ لای میری ئەردەلانی دەنێرێت. میری ئەردەلانی دووان لەوان بەناوەکانی لوتف عەلى بەگی کۆری محەممەد رحیم بەگ و ئەوی دیکەیان حسەین قولى خانی کۆری میر بوو، ریسوا و بەدبەخت دەکات. حسەین قولى خان لەو کاتەدا پشتی کردبوو بەوکی و رۆشتبوو ئیسفەهان و پەيوەستی بنەمالەى وەکالەت ببوو.

لەسالی ١٢٤٦، شا مורاد بەگی کورد، ناسراو بەمیری پەواندن، لەناوچەکانی کۆیە و حەریر و پەواندن ئالای شۆرش بەرز دەکاتەو و ھێرشەکانی بۆ سەر ناوچەکانی دەورووبەر دەستپێدەکات و سەردەشت و موکری و سابلاخ و لاھيجان پەيوەستی سنووری فەرمانرەوایەتیەکی دەکات. بەپێی فەرمانی فەتح عەلى شای قاجار، خوسرەوخانی میری ئەردەلانی بۆ جەنگی ئەو بەرێدەکەویت و شکست بەسوپاکەى میری پەواندن دینیت و تا کەنارەکانی کۆیە و حەریر شوینی دەکەویت و سەرئەنجام سی ھەزار تەمەن وەك قەرەبووی جەنگ لەمیری پەواندن دەستینیت و ئەمان نامەى پێدەدات و دەگەڕێتەو و لەلایەن پاشاو، ریز لەم خزمەتەى دەگرت.

لەسالی ١٢٤٧ کۆچی، محەمود پاشای بابان، پشت دەکاتە سلیمان پاشای بابان و پەنا بۆ دەولەتى ئێران دەبات. بەپێی فەرمانی دەرباری، خوسرەوخان لەگەڵ سوپای ئەردەلانی، ئەو دەگەڕێننەو بۆ سلیمانی و سەرەخوویی پێدەدەن و سلیمان پاشا بۆ دارئەلسەلامی بەغداد رادەکات و خوسرەوخان سەرکەوتوانە دەگەڕێتەو.

لەسالی ١٢٤٨، حاجی شیخ جەمال ئەلەدینی پێشنوێژ و وتارخوین (باوەگەورینی نووسەر) لەسەر مێن بەر دەلێت: وتنى ((انى الله يا انا الحق يا الله فى جبتى)) و وشە و پرستەى ھاوشیوەى رێگەپێنەدراو کەبێژەرەکی بەھەر مەبەستێک بپھێنێت سەرزمان، کفرە و ھۆکاریکە بۆ لەدەستدانی دین و دیانەت چونکە ھیچ کام لەپێغەمبەران یا زاناکانی مەزھەبەکان بەمە رازی نەبوون. دەستەیک لەزانا و شیخەکان پیکەو دژی دەوێستەو و دژی ئەو شۆرشێکی گشتی دەستپێدەکن، خەڵکان فریو دەدەن و دەلێن پێشنوێژ کافر

بووه، چیت نویتز خویندن له پشت سهری نهو ریگه پیدراو نییه و کوشتنی نهو یه کسانه به حه جیکی گهره. نهه ههواله به میری نهردهلان دهگات و به خیرایی کهسیک بۆ لای پیشنویتز ده نیریت که ده بیئت به یانی بپروات بۆ مزگهوت. نهگهر پیشتر خزمهتکاریکی لهگه لدا بوو، سبهی کهس لهگه ل خوئی نه بات و به ته نیا بپرواته ناو مزگهوت که. دواى نهه په یامه، چوار توپ ده باته سهره وهی قه لای حکومه تی و توپه کان پپر دهکات و مزگهوت و شار دهکاته نیشانه تا نهگهر دهنگه دهنگ له شار دروست بوو، توپپارانى بکات. جیاواز له وه دهسته یه که تفهنگچی له ده ور به ری مزگهوت که جینگیر دهکات تا نهگهر کهسیک مه به سستی ناژاوه یا ده ستریزى کرد، سهرکوتی بکه ن. دواى نهه ناماده کاریبانه کاتییک دانیشتوان له مه به سته که ی ناگادار ده بنه وه، به بیئ دهنگی ده پۆنه ناو مزگهوت که و نویتزى خوئیان ده خوینن جگه له ده سته یه که پرووداوخواز که له ترسی میر نهو پۆزه نویتزى هه یینی ناخوینن. دواى خویندن نویتز و گهرانه وهی حاجی شیخ جه مال بۆ مال که ی، به خیرایی میر کهسیک ده نیریت و نهو کهسه پرووداوخوازانه ده ستریز دهکات. ده سته یه کیان ته می و چه ند کهسیکیان دوور ده خاته وه و نهوانی دیکه ناچار دهکات بپۆنه مالی حاجی شیخ جه مال بۆ نه وهی دواى به خشین و لیبوردنی لی بکه ن.

له سالی ۱۲۵۰ نه خوشی تاعون دهگاته شاری سنه و دانیشتوان بلاوهی لیئده که ن. خوسره و خانیش شاره که به جیدیلایت و له هزاره ناگای شاره که، خنوهت و باره گا هه لده دات. سهر نه نجام گرفتاری نهو نه خوشییه ده بیئت و له دووه می ره بیع الاوه لی نهو ساله، له ته مه نی ۲۹ سالی ناکام، ده مریت. نزیکه ی هه شت هزار کهسیش له دانیشتوانی شاره که به هوئی نهو نه خوشییه وه ده مرن. کهسانی وهک الله ویردی خان، کوپی نه زهر عه لی خان و عه لی مورا د سولتانی کوپی و چه ند کهسیکی دیکه له گه وه ره پیاوانی سنه که به هه مان نه خوشی ده مرن.

حکومه تی رهزا قولى خانى نهردهلان

دواى مردنی خوسره و خانى ناکام، رهزا قولى خانى کوپه گه وهی که له حوسن جیهانی کچی فهتخ عه لی شای قاجار، چاوی به دنیا هه له ینا بوو، له سالی ۱۲۵۰ له ته مه نی ده سالی له سهر کوری فه رمان په وایه تی کوردستان داده نیشتیت. فه رمانی فه رمان په وایه تی له لایهن شازاده فهتخ الله میرزا، برای دایکی و تاج به یگم خانمی خوشکی په وانه کراوه. شازاده کان چه ند

پۆژێك بۆ گێڕانی پرسه و پێورهسمی بهخاك سپاردن و ئاگادار كردنهوهی دانیشتووان لهفرمانی حكومهتی چاوه‌پروان ده‌بن و دواتر ده‌گه‌ڕێنه‌وه، به‌لام خودی والیهی دایکی ره‌زا قولی خان له‌گه‌ڵ میرزا فەرەج اللهی وه‌زیر، جله‌وی کاروباری حكومه‌تی له‌ده‌ست ده‌گرت. له‌م کاته‌دا شازاده ئه‌رده‌شیر میرزای روکن ئه‌له‌وله که‌فرمانه‌وه‌ی گه‌رووس بووه، بیر له‌گرتنی کوردستان ده‌کاته‌وه و له‌گه‌ڵ سوپایه‌کی ته‌یار به‌ره‌و کوردستان به‌ڕێده‌که‌وێت. والیه خاتوون له‌م هه‌واله سهریسورده‌مینێت و فرمان به‌کو‌کردنه‌وه‌ی سوپای ئه‌رده‌لان ده‌دات و خۆی له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی هه‌یشتا تۆزی مردنی هاوسه‌ره‌که‌ی به‌روخساریه‌وه بووه، خۆی دانه‌پۆشین و سه‌رداری سوپاکه‌ی ده‌گرتنه‌ده‌ست و له‌ناوچه‌ی زاغه و ئابلاق، خه‌وت و باره‌گای شه‌ر هه‌ڵده‌دات. ئه‌رده‌شیر میرزا کاتیك ده‌بینێت ڕکه‌به‌ره‌که‌ی ژێکه و له‌سه‌ره‌که‌وتن و شکست جگه له‌ناو‌زپان هه‌یچی بۆ نامینێته‌وه، به‌ناچاری ڕینگه‌ی ئاشتی ده‌گرتنه‌به‌ر و خوازیینی کچی والیه ده‌کات و ده‌گه‌ڕێته‌وه.

له‌سالی ١٢٥١ که‌فه‌تح عه‌لی شای قاجار ده‌مریت و ته‌ختی پاشایه‌تی به‌نه‌یره‌ی ئه‌و، محهمهد شا غازي ده‌بریت، هه‌یشتا که له‌نازه‌ریا‌جانه‌وه به‌ڕێنه‌که‌وتوو، میرزا هه‌دایه‌ت اللهی ئه‌مین به‌نوینه‌رایه‌تی میری ئه‌رده‌لان وه‌ک بالۆیز ده‌روات له‌ی و له‌گه‌ڵ ئه‌ودا به‌ره‌و تاران به‌ڕێده‌که‌وێت. دوا‌ی دانیشتن له‌سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی، میرزا هه‌دایه‌ت اللهی ئه‌مین له‌گه‌ڵ خه‌لات و فرمان ده‌گه‌ڕێنێته‌وه و فرمانی ده‌ریاری ده‌رده‌کریت که‌میری ئه‌رده‌لان و سوپاکه‌ی په‌یوه‌ستی سوپای به‌هرام میرزای برای محهمهد شا ببیت، محهمهد حه‌سین میرزا، ئه‌وه‌ی محهمهد عه‌لی میرزا که‌ فرمانه‌وه‌ی کرماشان و لو‌رستان و خو‌رستان و عه‌ره‌بستان بووه، دو‌ور بخه‌نه‌وه و به‌هرام میرزا جینگه‌ی بگرتنه‌وه. ره‌زا قولی خانی میری ئه‌رده‌لان له‌گه‌رمه‌ی زستان له‌گه‌ڵ هه‌شت هه‌زار سواری ئه‌رده‌لان و ده‌سته‌یه‌ک پیاده به‌ڕێکه‌وتوو و له‌کاروان سه‌رای ماهیده‌شت په‌یوه‌ستی سوپاکه‌ی به‌هرام میرزا ده‌بینت. محهمهد حه‌سین میرزا که‌له‌م ڕوودا‌وه‌ ئاگادار ده‌بینته‌وه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی دنیایه ناتوانیت به‌رگری له‌خۆی بکات، له‌گه‌ڵ که‌سه‌کانی به‌ره‌و ئاوه‌ندی خه‌لافه‌ت به‌ڕێده‌که‌وێت. دوا‌ی چه‌ند پۆژ له‌گه‌ڵ شازاده‌کان ڕینگه‌ی ئه‌رده‌بیل ده‌گرتنه‌به‌ر و له‌وێ زیندانی ده‌کرێن. له‌ولایش شازاده به‌هرام میرزا له‌گه‌ڵ سوپای ئه‌رده‌لان بێ ئه‌وه‌ی ڕووبه‌ڕووی به‌رگری ببته‌وه، ده‌روات له‌ کرماشان و له‌سه‌ر ته‌ختی فرمانه‌رایه‌تی دانه‌نیشیت و میری ئه‌رده‌لان بۆ کوردستان

دهگه پیتته وه. دواتر لهه ساله و به پیتی فهرمانی دهربار، نه جف قولى خان كوپى محهممه د
حه سهن خانى ئه رده لان، نه وهى ئه مان الله خان، له گهل سینه د سوار بۆ گه راندنه وهى
نارامى و ناسایش په وانیه گورگان و خوراسان ده بیئت و له وى به کاره کانی هله ده ستیئت و
به وهر گرتنى خه لات و ئیمتیار له دهربارى پاشایه تی دهگه پیتته وه. له هه مان سال (۱۲۵۱
کۆچى) حوسن جیهان خانى والیه، له دهربارى پاشا، نه واب توبا خانم خوشكى ئه و پاشایه
بۆ پهزا قولى خان خوازینی دهکات. له سالى ۱۲۵۲، والیه له گهل دهسته یه که له خانزاده و
میرزاده کانی کوردستان له کوردستانه وه به ره و تاران به ریده که ویت و به رپوره سمینكى شایانه،
بووک له تاران وه بۆ کوردستان دینن.

دواتر له سالى ۱۲۵۴ سوپای پاشا به مه به سستی گرتنى هه رات و سه رزه مینه کانی تورکستان
به ریده که ویت و ژماره یه که له سوپای ئه رده لانیش بانگیشت ده کرین. دووباره نه جف قولى
خانى نامازه پیدراو له گهل پینسه د سواری خاوه ن نه زمون، په یوه سستی سوپای پاشا ده بیئت
و له گهل محهممه د پاشا بۆ گرتنى قه لای هه رات به ریده که ون. لهه کاته دا محهممه د سادق
خانى ئه رده لان که له حکومه تی پهزا قولى خان ناپازی بووه و په نای بۆ مه نوچیهر خانى
موعته مید ئه لده وه لى فهرمان په وای کرماشان بر دوه، ئه م هه له ده قوزیتته وه و له گهل دوسه د
کهس له سواره کانی خۆی به مه به سستی گرتنى کوردستان به ریده که ویت. له گهل بیستنى ئه م
هه واله، میری ئه رده لان و میرزا فه ره ج الله ی وه زیر و دهسته یه که له سوپاییه کان بۆ به رگری
کردن له هیرشه که ی له شاره که دینه ده ر و شه و له گوندی نه ران به سه ر ده بن. محهممه د سادق
خان، له پینش په وه ی میری ئه رده لان به ره و نه ران ئاگادار ده بیته وه و بى درهنگ له پریگه ی
یه مینان و گه زه وه، به شیوه یه کی له نا کا و هیرش ده بات و نیوه شه و ده روا ته نا و شاره که.
که سوکارى میرزا فه ره ج الله ی وه زیر و میرزا هیدایه ت الله ی ئه مین و مه لا عه باسى
شیخولئیسلام و دهسته یه کی دیکه هه مان شه و کۆچ ده که ن و بۆ به یانى په یوه سستی خیلئى
جاف له سه ر سنوور ده بن. دواى نه وه ی میری ئه رده لان و میرزا فه ره ج الله لهه لم پرودا وه
ئاگادار ده بن وه، له گهل سوپا که یان به ریده که ون و له گهل هه لاتنى خۆر، ده گه نه شاره که.
محهممه د سادق خان له نا و شاره که گه مارۆ ده دریئت. سوپای محهممه د سادق خان له سه ر
باننه کان و گۆره پانى به رده م ده روازه ی حکومه تی، تا نزیك نیوه رۆ ده جهنگن به لام هیچیان بۆ
ناکریئت. ناچار ئه مان الله به گى وه کیل و قوباد به گى فه راش باشى، له گهل چه ند کهس

له به گزاده کان و تهنه گچیه کانی هه ورامی و بانه، به ته ناف خویان ده گه یینه سه ر بانه کان و بارودوخیان لی دژوار ده کهن. له ملایش سه ره نه نجام به زه بری تیر و ته شوی، ده روزه که ده شکینن و ده پونه ناو قه لاکه و جهنگ هه لده گیرسیت و محهمه سادق و شوینکه وته کانی شکست ده خون و ده ستگیر ده کړین. دواي تیه پړینی یه کسال، له سالی ۱۲۵۵، په یوه ندی نیوان میرزا فهرج اللهی وه زیر و میرزا هیدایهت اللهی نه مین ده شیویت و دانیشقوانی ویلایهت بو پشتیوانی کردن له وان ده بنه دوو دهسته و والیه خانم خوازیاری پشتیوانی کردن له میرزا هیدایهت اللهی نه مینه. حاجی میرزا ناقاسی وه زیری گه وری شای شاکان، له سه ر داوا و خواستی میری نه رده لان، خوازیاری پشتیوانی کردن له وه زیر بووه و سه ره نه نجام نه م کیشانه گه شتوته ده بریاری پاشای نیران. پاشای نیران له کاتی پوشتنی که زاوه ی شایی بو یه یلاقى نه لوه ند، رهزا قولى خانی میری نه رده لان و والیه خانم و میرزا فهرج الله و دهسته یه که نه زاناکان و پیاو ماقولان بو هه مه دان بانگیششت ده کات و په یوه ندیه کانی نیوان میرزا فهرج اللهی وه زیر و میرزا هیدایهت اللهی نه مین باش ده کات و مؤله تی گه رانه وه یان پنده دات. له کاتی گه رانه وه بو کوردستان، دووباره والیه خانم گرنگی به وه زیر نادات و کاروباره کان به نه مین ده سپیریت. ناچار وه زیر ده ست له کاره که ی ده کیشیته وه و دواي سی مانگ گو شه گیرى، له سالی ۱۲۵۶ کوچی دوايی ده کات و به فهرمانی والیه خانم، فهرمانی وه زارعت به ناوی میرزا هیدایهت اللهی نه مین ده رده چییت.

دواتر له سالی ۱۲۵۷ جارینکی دیکه مه حمود پاشای بابان، له گهل هه زار بنه ماله له گه و ره کان و ناوداره کانی بابان رووده که نه کوردستانی نه رده لان و په نا بو رهزا قولى خان ده بهن. رهزا قولى خان دواي دوو مانگ میوانداری شایانه، مه حمود پاشا له گهل چه ند له گه و ره پیاوانی بابان هه لده گریت و ریگهی تاران ده گریته بهر و له لایه ن ده بریاری پاشاوه ریزیان ده گیریت. دواي پینچ مانگ مانه وه، مؤله تی گه رانه وه یان پنده دریت و به پیی فهرمانی ده بریاری، رهزا قولى خان سوپای نه رده لان کو ده کاته وه و مه حمود پاشا له گهل خوی ده بات تا دووباره فهرمانه وایه تی کوردستانی بابانی پیب سپیریت. له وکاته دا که نامار ه مان پیدا، په یوه ندی نیوان میری نه رده لان و دایکی باش نه بووه و دهسته یه که نه وه زیر و پیاو ماقولانی کوردستان که میرزا هیدایهت الله سه روکیان بووه، بو لایه نگرى کردن له دایکی میر، مه به ستی شیواندنی کاروباره کان یان کردووه. دواي نه وه ی میری نه رده لان و سوپاکهی ده گه نه نزیک ده ریاچه ی

زێبار، میرزا هیدایەت الله، ناودارانی ئێردەلەن و کوردستان بەسەرکردایەتی ئەمان الله بەگ بۆ هاوکاری کردنی مەحمود پاشا، پەوانەیی سەلیمانی دەکات تا دەسەڵاتی لەو ناوچەیە بۆ بگێرنەوێ. لەهەمان کات نامە بۆ عەبدوللە پاشای برای ئەحمەد پاشا دەنێرێت و دەلێت هەموو بۆی و جەنگاوەرە ناودارەکانم لەسوپای ئێردەلەن دوور خستۆتەو، تا دەرفەتتان لەبەردەستایە، پووبەرووی ئەو سوپایە ببنەوێ چونکە هۆکارەکانی شکستیم نامادە کردووە و لەگەڵ بیستنی دەنگی شەپووری ئێو، پێشەنگەکان پاشەکشیی دەکەن و سوپاکە بلأوی لێدەکات. عەبەدوللە پاشا لەگەڵ بیستنی ئەم هەوالە، لەگەڵ دەستیەک سەرباز و دوو هەزار سوار و چوار توپ، لەپۆژی چوارشەممەیی دەی رەبیع الاولی سالی ١٢٥٧، دواي تێپەڕینی دوو کاترئێر لەبەیان، خۆی دەگەییشتە شوینی پێشەنگەکان. میرزا هیدایەت الله پێشتر فەرمانی بەپێشەنگەکان دابوو کە کاتی شەپووری عەبدوللە پاشا لێدرا، گۆرەپان بەجێبێن و ڕێگەی هەلاتن بگرنەبەر. بەڕێکەوت میرزا فەزل اللهی مۆهردار و میرزا ئەبولفەتح و محەممەد رەزا بەگی رەمشتی نەوێ محەممەد علی بەگ و شیخ علی بەگی کوپی نەزەر بەگ و میرزا رەحیم کوپی میرزا یوسف و مستەفا خانی کوپی ئەمیر ئەرسەلەن خان و ئەجەف قولى خانی کوپی و محەممەد قولى خانی کوپی نەزەر علی خان و میرزا محەممەد رەفیعی نازر، بێ نیجازه و مۆلەتی وەزیر، دەپۆنە لای پێشەنگەکان و لەناکاو شەپووری جەنگ لەلایەن سوپای عەبدوللە پاشا لێدەدرێت. پێشەنگەکان بەفەرمانی وەزیر بەخیرایی ڕێگەی هەلاتن دەگرنەبەر و بۆلای سوپاکە پاشەکشیی دەکەن. بەلام ئەو کەسانەیی نامارژەمان پێدا، لەپیلانەکی وەزیر بێ ناگا بوون و پێیان شەرم بوو گۆرەپانی جەنگ بەجێبێن و نۆکەسی لەبەرەبەر سوپای بابانەکان بەرگری دەکەن. میری ئێردەلەن کاتی کە هاتنی سوپای بابان ناگادار دەبیتهو، بەخیرایی عەبدولحەمیدی فەرمانرەوای بانە لەگەڵ هەزار تەفەنگچی بانە و سەقز بۆ هاوکاری پێشەنگە تازەکان پەوانە دەکات و خۆیشی بەپێدەکەوێت تا هاوکاریان بکات. وەزیر دووبارە ئەم دەرفەتە لەدەست نادات و بەشیوەیهکی نەینی بەعەبدولحەمید سولتان دەلێت خۆی لەجەنگە دوور بخاتەو و لەسوچیکدا بمینێتەو. سوپای عەبدوللە پاشا، گەمارۆی ئەو نۆ کەسە دەدەن و دەیانکوژن و هیرش دەکەنە سەر سوپای میری ئێردەلەن. میرزا هیدایەت بەمیر دەلێت پێشەنگەکان و عەبدولحەمید کوژاون و هەنووکە سوپای دۆژمن دەگات و چیتەر مانەوێ پەوا نییە. میر بەناچاری هەلدێت و سوپای بابان بەبەجێماوەکانی سوپای ئێردەلەن

دهگاتهوه و کوشتاریان دهکەن. لەولا ئەمان الله بەگی وەکیل و مەحمود پاشا دەگەنە یەك
 فەرسەخی سلیمانی. کاتێک ئەم بەسەرھاتە دەبیستن، بەخیرایی دەگەرێنەوه و پەییوەستی
 میر دەبن. والیە خان کە لەم پێشھاتە شادومان بوو، بەھاندانی میرزا ھیدایەت اللہی وەزیر،
 پووداوەکەیی بەمیرزا ھیدایەت بۆ دەربار ناردوو و ھۆکاری شکستەکەیی بۆ گەنجی و کەم
 ئەزموونی میر و خۆسەری میرزا عەبدولمەجید، ئەوھێ میرزا شوکراللە کوپرە مامی میرزا
 ھیدایەت اللہی وەزیر گەراندۆتەوه. میریش لەھەمان کات، میرزا عەبدولمەجید بۆ دەربار
 دەنێرت تا دەربار لەچۆنیەتی پووداوەکە ناگادار بکاتەوه و داوای ھاوکاری و یارمەتی
 بکات. کاتێک میرزا عەبدولمەجید دەگاتە دەرباری شای شاکانی ئێران، لەئەنجامی کاریگەری
 نامەکەیی میرزا ھیدایەت اللہ، بەخیرایی فەرمانی کوشتنی ئەو بێ تاوانە دەردەگرێت و میر و
 دەستەییەك لەدەستوپێوھەندەکانی بۆ تاران بانگیشت دەکەن. موساخانی وەسافیش ئەرکی
 تەمیی کردن و گرتنی ئەو کەسانەیی پێدەدرێت کەبوونەتە ھۆکاری شکستەکە. لەگەڵ
 گەیشتنی بۆ کوردستان، باباخان ناغای برازای ئەحمەدخان ییگلەر بەگی مەرغەیی
 کەمیرناخوری میر بوو و عەلی خانی مامی کە لەسیلسیلەیی مائەکانی ئەردەلان
 نیشتەجینی تووسرکان بوو و لەو کاتەدا بۆتە پێشکار و ھەمەکارەیی میر و ئیسماعیل بەگی
 داروغە و قوباد بەگی فەرەش باشی، پەوانەیی تاران دەکات و ھەشت ھەزار تەمەن وەك
 قەرەبووی زیانەکان لەو کەسانە وەردەگرێت. میر لەگەڵ گەیشتنی بۆ تاران سەرکۆنە دەکەیت
 و لەفەرمانپەرەییەتی لادەبرێت و میرزا ھیدایەتی وەزیر ئەرکی دەسەلاتەکانی کوردستان و
 کۆکردنەوھێ مائەتی دیوانی پێدەسپێردرێت. میرزا ھیدایەت اللہ لەگەیشتنی بۆ کوردستان،
 عەباس قولى خانى مامى پەزا قولى خان وەك جیگری حکومەت دیاریدەکات و فەرمانە
 دەرکراوەکان بەھۆی مۆریک کەمۆری ئەو میرە بوو، مۆر دەکات. دواى سێ مانگ، عەباس
 قولى خان لەپێگەیی جیگری دوور دەخاتەوه و مەمەد سادق خان، برا گەورەیی عەباس
 قولى خان وەك جیگری حکومەت دەستنیشان دەکات. بۆ ماوھێ ھەژدە مانگ بەمشێوھێ
 کوردستان بەرپۆھ دەبات و لەو ماوھەدا پەزا قولى خانى میر و سەیدەکان و زاناکان و
 پیاوماقوولانی کوردستان کە لەگەڵ ئەودا پۆشتیبوون، لەتاران سەرگەردان و نەیان دەزانى
 چییان بەسەر دێت تا ئەوھێ شازادە توپا خانم، ھاوسەری پەزا قولى خان کەخوشکی
 مەمەد شا بوو، دەپواتە تاران. لەسەر تەکا و داوای ئەو، دووبارە پەزا قولى خان وەك

میری کوردستان دیاریده کریت. رهزا قولى خان، توبا خانم و ئەمان الله بهگى وهکیل و کوردستانییهکانى دیکه که نزیکه ی ههزار کهس بوون، دهگه پینیتته وه و خوێ دواى چوار مانگ، له گهڵ فهрман و خهلاتى فهرمانه وایه تی، پینگه ی کوردستان دهگریته بهر. کاتیک دهگاته گوندی جامه شۆران، والیه ی دایکی، به له بهرچاو گرتنی بق و کینه ی کۆن، له پینگه ی گهرووسه وه به رهو تاران دهروات. رهزا قولى خان له م بارودووخه خه مبار ده بیته و براکه ی خوێ به ناوی ئەمان الله خانى دووهم که نازناوه که ی غولام شا بووه، بو دواى لیبوردن و به خشین رهوانه ی تاران دهکات تا به هر شیوه یه که بووه، دایکی بگه پینیتته وه. ئەمان الله خان له نیوه ی پینگه به والیه خانم دهگاته وه. والیه، ئەمان الله خان په یوه سستی خوێ دهکات و پیکه وه ده پونه ناو تاران و چالاکییهکانیان دهستپیده کهن.

سه ره نه نجام له دواى ههول و کوششی زور کیشه که به وه کوتایى دیت که ناوچه ی ئیسفه ند ناوا له کوردستان دابریته و والیه خانم و ئەمان الله خان له وى نیشته جی ببن و قه بهر عه لی خانى سه عدئه لده وله، به پیى فهرمانى شاهانه رابسیپردیته تا میرزا هیدایهت الله ی وه زیر و هه موو ده ستوپیه وندهکانى والیه خانم وه که محهمه د سادق خان و حسه ی قولى خان و عه باس قولى خان و نه بوئه لفه تح و مه لا مه هدی قازى و عه لی محهمه د به گ کورپی نه حمه د به گ و که سانى دیکه، له سنه وه بو ئیسفه ند ناوا ببات. ماوه ی دوو سال پهزا قولى خان وه که میړیکى به هیژ، فهرمانه وایه تی کوردستانی کردووه و له بهر نه وه ی والیه خان به رده وام هه ولئى شیواندنئى بارودوخی نه وى له ده ربارى ئییران داوه، له سالى ۱۲۶۱، پهزا قولى خان دووباره له فهرمانه وایه تی دوور ده خریته وه و به رهو تاران به ریده که ویت و ئەمان الله خانى برا گه وره ی، وه که میری کوردستان دیاریده کریت و به رهو سنه به ریده که ویت. له پینگه دا، میرزا هیدایهت الله ده مریت و ناره زووهکانى له گهڵ خوێ بو ژیر خاک ده بات.

حکومه تی غولام شا خانى ئه رده لان

ئەمان الله خانى کورپی خوسره و خانى ناکام، له بهر نه وه ی له حهره م سه رای فه تح عه لی شا چاوی به دنیا هه له ی ناوه، نه و شایه ئالقه ی غولامى (کۆيله ی) کردوته گویچکه ی و نازناوی غولام شا خانى پیده به خشیت و به م نازناوه ناو ده رده کات. غولام شا خان، له سالى ۱۲۶۲ کۆچی، به فهرمان و خهلاتى فهرمانه وایه تی دیتته کوردستان و له گهڵ کارگوزار و که سه دانراوهکانى پهزا قولى خان به شیوه یه کی خراپ هه لسوکه وت دهکات به شیوه یه که خه وى

راحت له چاویان ناکه ویت. ناچار ئەمان الله بهگی وهکیل، کههه مه کاره ی پەزا قولى خان بووه، له گەل تايه فه و که سوکاری خۆی به ره و هه ورامان کۆچ دهکات و له هوش به درانی خێوت لێدهدات و مه لا عه باسی شیخولئیسلا میش له گەل دهسته یه که به ره و نه فشار هه لێدین. شازاده توبا خانم، هاوسه ری پەزا قولى خان له ناوه ندی دهسلات ماوه ته وه و چاوه پروان بووه، ناوچه یه که له لایه ن دهوله ته وه بۆ که سه کانی پەزا قولى خان دیاری بکریت. له بهر نه وه ی ناسازگاری هاوسه ری ئەمان الله خان که نه ویش له ناوه ندی فه رمانه وه ایه تی کوردستان بووه، ته شه نه ده سینیت، چاره سه ر کردنی کیشه که له لایه ن دهوله ته وه، دوا ده که ویت. ناچار توبا خانم بۆ ئەمان الله بهگی وهکیل ده نووسیت: بارودۆخ گه یشتۆته شوینیک که مانه وه له دۆزه خ بۆ من خوشتره له مانه وه لیڤه. ئەگه ره به زووترین کات کارنیک بۆ پزگار کردنی من نه که ن، به شیوه یه که خۆم ده کوژم. وه کیلیش ده قی نامه که ی توبا خانم به حه سه ن سولتان و نه حه مه د سولتانی هه ورامی نیشان ده دات. هه ورامیه کان سویند بۆ وه کیل ده خۆن که به هه موو هیزیا نه وه بۆ پزگار کردنی نه و خاتو نه نامه دن و تا دوا دلۆپی خوین، گویرایه لی فه رمانه کانی وه کیل ده بن به و مه رجه ی توبا خانم له شاره که بیته ده ر و خۆی بگه یینیته گوندی حه سه ن ناوا. ئەمان الله بهگی وهکیل له سالێ ١٢٦٢ و له ٢١ جومادی الثانی، سوپای هه ورامان به رێده خات و ده رۆنه حه سه ن ناوا و له وێوه په یام بۆ توبا خانم ده نیریت تا به ره و گونده که به رێکه ویت. ئەمان الله خان له م پووداوه ناگادار ده بیته وه و به هاوکاری عه لی محه مه د به گ و میرزا جه عفه ری کوپی میرزا هیدایه ت الله ی وه زیر، توبا خانم له رۆشتن په شیمان ده که نه وه و له گەل سوپایه کی گه وه بۆ جه نگی هه ورامیه کان به ره و حه سه ن ناوا به رێده که ون. هه ورامیه کان دوا ی نه وه ی ده بینن توبا خانم خوشکی پاشا دیار نییه و ئەمان الله خان به مه به ستی جه نگ به رێکه و ته وه، پشتی ئەمان الله بهگی وهکیل چۆل ده که ن. دووسه د سواری تايه فه ی له ک که هاوڕێیه تی ئەمان الله خانیان کردووه، لیی جیا ده بنه وه و په یوه ستی سوپاکه ی میری شه رده لآن ده بن. ناچار ئەمان الله به گ که نه توانای گه رانه وه ی بووه و نه توانای مانه وه، له گەل چه ند که س له که سه نزی که کانی، له قه لای حه سه ن ناوا سه نگه ر ده گریت و شه ر پووده ات. له هاوڕێیانی وه کیل، شاکه ره م سولتانی سوپه سوری له یه که م هیزش ده کوژریت. هه ورامیه کان له چیا که دینه خوار و په یوه ستی سوپاکه ی میر ده بن، وه کیل ته نیا ده مینیته وه و له گەل ئەسه د الله بهگی کوپی و فه تح عه لی بهگی برازای و

چهند که سیکی دیکه له خزمه کانی، تا کوټاییه کانی نیوه پړو، سهرقائی سهنگر لیدان و بهرگری کردن دهن. میر بۆ رازی کردنی چهند کهس له شیخ و سهییدهکان و کهسانی دیکه له گهل حسهین قولی خان و علی محهممه بهگی کوږه مامی وهکیل بۆ لای نه مان الله خانی وهکیل دهئیریت و سویند دهخوات، جگه له پیرز و خوشه ویستی هیچی دیکه به رابه بهر نه انجام نادات. وهکیل له بهر دلتیا بوون له سوینده که له قه لاکه دیتهدر و دهراته بهردهم میر. میر ماچی دهکات و لای خوئی دایده نیشینیت و دواى نیو کاترمیر پینگه ی شار دهگرته بهر. له پینگه، میرزا فهتاح کوږی میرزا فهروج اللهی وهزیر، میری نه رده لان ناچار دهکات نه مان الله بهگ به پیرزه وه نه باته ناو شاره که. میر به نه نقه ست له پوشتن بۆ ناو شاره که خوئی دواخستوه و دواى تیپه پینیی دوو کاترمیر له شه و دهراته ناو شاره که. نه مان الله بهگ له یه کیك له ماله کان زیندانی دهکن. دواى ههژده پوژ، به هوئی پیلانی نه یاره کان، نه مان الله بهگی وهکیل دهکوژیت و دواتر کوږ و برازا که ی و کهسه کانی ته سلیم به علی محهممه بهگ دهکات. ژنی خوالیخوشبوو میرزا فهروج الله، بهزهیی بهحالی ناسازگار و بهدبهختی نه واند دیته وه و لای میر تکایان بۆ دهکات و نازادیان دهکات. له کوټایی نه م روداوانه له ۲۶ شهعبانی ۱۲۶۲، میرزا رحیم خان، پیشخزمه تی شایی، راده سپیردیریت تا توبا خانم بۆ ئیسفهند ناوا بیات. له ۸ رهمه زانی نه م ساله، توبا خانم به رهو گوندی قسلان بهرینکه توه و نامه بۆ کهس و خزمه کانی خوئی ده نووسیت که به ناوچه کاندایا بۆ بوونه توه. هه موو کهسه کانی پرووده که نه قسلان و له گونده کانی ئیسفهند ناوا نیشته جییان دهکات.

دواى نه وه توبا خانم نامه یه که بۆ حاجی میرزا ئاقاسی راویژکار ده نووسیت که ناوه روکه که ی نه مه یه: مه گهر تۆ نه وه کهسه نه بوویت چه ندين جار دهتوت: خزمه ته کانی من بۆ بنه ماله ی خوالیخوشبووی جیگری پاشایه تی، له ترۆپکدایه، چی روویداوه بی سهره وژیر بوون، له پله و پینگه به رزه وه کهوتنه خوار و کهوتنه نه م بارودوخه وه.

کاتیك نه م نامه یه به دهستی حاجی میرزا ئاقاسی دهگات، له هاوکارییه کانی بۆ میرزا هیدایهت الله و والیه خانم په شیمان ده بیته وه و به مشیوهیه وه لامی ده داته وه: نه وه ی نووسی بووتان، راسته و په وایه، نه گهر له سهر داواى کهسانی دیکه که موکوږی له خزمه ته کانی منی بی ناو و نیشان پروویداوه، به گه وهیی خوتان بمبوورن: باشتیرین کار بۆ بهنده کان نه وه یه دواى تاوانه که ی خویان په نا بۆ باره گای خوا وهند ببهن. به خواستی خوا، به زووترین کات

که موکوری و که مته رخه مییه کان قهره بوو دهگریته وه. به نهینی پیتان دهلیم که میک ته ریاک یکیشن و له سیبهری داری بی بهوینه وه که هیوادارم به زووترین کات رهزا قولی خانی فرمانره وا، لای نیوه بیت.

زوری پیناچیت حاجی میرزا ناقاسی، به لینه که ی خوی ده باته سهر. نه مان الله خان (غلام شا خان) له سهر کار لاده بات و رهزا قولی خان دواي پینج مانگ له ۱۵ شهوالی ۱۲۶۲، دووباره وه که فرمانره وای کوردستان دیاریده گریته و خهلات و فرمانی فرمانره وایه تی پیده به خشریت. له هه شتی زه یقه عده فرمانی فرمانره وایه تی نهو ده گاته کوردستان. رهزا قولی خان فرمان ددهات شوینکه وه و ده ستوپینوه نده کانی نه مان الله خان قولبه ست و زیندانی بکن. ده ستیه کی وه که میرزا جه عفر و ئیسماعیلی به گی داروغه و میرزا محهمه د رهزای موخته مید، کوپی میرزا عه بدولکه ریم و هتد... زیندانی ده گریته و که سانی دیکه وه که حسهین قولی خانی نه رده لان و نه جهف قولی خان کوپی محهمه د حسهین خان و میرزا فهتاح کوپی میرزا فرهج اللهی وه زیر و هتد... به رهو شاره زوور هه لدین. میر له ۱۱ زیقه عده ی ۱۲۶۲ بو جاری سییه م ده گه ریته وه بو کوردستان. له گهل گه یشتنی، نهو که سانه ی به شداری کوشتنی نه مان الله به گی وه کیلیان کردبوو، سزا ددهات بو نمونه که سیکی وه که جه عفر قولی خانی نه رده لان خوشکه زای نه مان الله خانی گهره و میرزا ئیسماعیلی داروغه و میرزا ئیبراهیمی مونشی کوپی حاجی مسته فا و نهلقاس ناویک و محهمه د ناویک کوپی سه بزی له که که هر کام به شیوه یه که سزا ددریت. میر، دووباره پرسه بو نه مان الله خان ده گریته و خوی وه که نیشانه ی خیلایه تی، قور له سهر ده گریته و رهش ده پوشیت و به پینی فرمانی نهو، هه موو دانیشتنوو ان ره شپوش دهن. دواي کوتایی هینان به پرسه، پیگهی وه کاله ت به نه سه د الله به گی کوپی ده به خشیت و له جیگهی باوکی دایده نیته.

دواي دوو سال فرمانره وایه تی، نه یاره کان له دهرباری پاشایه تی، رهزا قولی خان به هاوپیته تی له گهل به همهن میرزای برای محهمه د شا تاوانبار ده کن که له و کاته دا فرمانره وای نازهربایه جان بووه. له لایهن ده ولته وه، خوسره و خانی گورجی بو گرتنی به همهن میرزا و رهزا قولی خان به ریده که ویت. به همهن میرزا له پرووداوه که ناگادار ده بیته وه و به خیرایی پیگهی دهر بار ده گریته بهر. خوسره و خان پیگهی له نازهربایه جان وه به رهو کوردستان ده گوریت و به رهزا قولی خان ده لیت له لایهن ده ولته وه نه رکیکم له م ناوچه یه

پیسپیردراوه، پیویسته چاوم بهئیوه بکهویت. پەزا قولى خان بى ناگا لههه موو شتيك، دهرواته ناو سوپاكهى خوسرهوخان و لهكاتى نانى نيوهرۆ دهگاته لای خوسرهوخانى گورجى. دواى خواردنى نان، بهپى فەرمانىك كه خوسرهوخان پيشتر به پياوهكانى داوه، دهستهيهك پهلامارى پەزا قولى خان ددهن و دهیگرن و هه موو هاوپى و نوکهرهكانى پروت دهکهنهوه. خوسرهوخان، میرى ئهردەلان به عهباس قولى خانى گه پرووسى بو تاران پهوانه دهکات و لهوى لهتوپخانهى دهولەتى زیندانى دهکریت. خوسرهوخان ریگهى سینه دهگریته بهر و فەرمانه وایهتى دهگریته دهست.

حکومهتى خوسرهوخانى گورجى

خوسرهوخانى گورجى كه به خوسرهوخانى خواجه بهناوبانگه، لهسالى ۱۲۶۴ كۆچى دهرواته ناو شارى سینه. دواى گهیشتنى ئه و بو ناو شارهكه، دهستهيهك له پياوماقوولانى سینه، بو لایهنگرى و پشتیوانى كردن له پەزا قولى خان ریگهى تاران دهگریته بهر و له مزگهوتى شا، كۆدهبنهوه و مان دهگرن. حاجى میرزای ئاقاسى، كاتىك شوڤرش و كۆبوونهوى كوردستانىيان دهبینىت، له ناخهوه لهكارهكهى خوى پهشيمان دهبیتهوه بهلام بو ئهوى له شكۆ و مەزنى دهولەت كه م نهبیتهوه، دهستهيهك سهرياز و چوار توپ به فەرماندهیى عهلى خان قهراگوزلو بو بههیز كردنى فەرمانه وایهتى خوسرهوخان، پهوانهى كوردستان دهکات و ههچهنده له تارانیش گوشار دهخه نه سهر كوردستانیهكان بو ئهوى دهستبهردارى داواكهیان بهن و بگهپینهوه، بهلام كاریگهري نابیت. تهنا ته عهلى محهممه د بهگى وهکیل كه سهروكى مانگرتوووهكان بووه، بهلیدانى پینچ هزار دار سزا دهدریته بهلام ناماده نابیت بو كوردستان بگهپینهوه و له سهر داواكهى خوى بو گهپانهوى پەزا قولى خان پیداغرى دهکات تا ئهوى لهشەوى ۶ شهوالى ۱۲۶۴، فەرمانه وای عهجه مى كوردستان دهمریت. لهم كاته دا دانیشتوانى كوردستان كه له چۆنیهتى ههلسوكهوتى نادادپهروه رانهى حاجى میرزای ئاقاسى و كردهوهكانى خوسرهوخانى گورجى بیزار ببوون و میرى ئهردەلانیش له گوندی تهجریش كه شوینی توپخانهى دهولەتى بووه، زیندانى بووه، ئه م دهرفه ته دهقۆزنهوه و لهگه ل گهروسییهكان پهیمان دههستن و بى ئهوى پەزا قولى خان ناگدار بکه نهوه، هیرش دهکهنه سهر گوندی تهجریش و پەزا قولى خان لهتوپخانه دههیننه دهر و به رهو كوردستان بهریدهكهون. لهگه ل بیستنى ئه م ههواله بهجیگرى خوسرهوخان، بهخیرایى لهگه ل دوو توپ

و دهستهیهك سهرباز، له پریگه ی گه پرووسه وه به رهو زهنگان (زهنگان) هه لیدیت. له ملایش رهزا قولی خان و گه پرووسییه کان، دینه ناو سنه و چاوی دانیشقووان به بیینی میره که یان شادومان ده بیته وه. میر، پریزیکسی زور له سه رکرده کانی گه پرووس ده گرنیت و هاوشیوهی که سانی پیزدار، مۆله تی گه رانه وه یان پیدهدات.

حکومه تی رهزا قولی خانی نه رده لان بو جاری چواره م

رهزا قولی خان له سالی ۱۲۶۴، بهوشیوهی نامارهمان پیندا، بو شاری سنه ده گه پریته وه و ده ست به دابهش کردنی سوپا و ناماده کردنی سوپاکه ی دهکات و ناسایش و نارامی بو کوردستان ده گه پریته وه. کاتیک ناسرئه لدین شا، له شوینی ویلایه ته که ی له نازهریایه جانه وه، به رهو ناوه ندی تاج و تهخت، تاران به پریده که ویت، غولام شا خان بو پیشواوی که ژاوهی شایی دهروات و له سولتانییه دهگاته خزمه تی پاشا و سهرنجی پاشا راده کیشیت. رهزا قولی خانیش به نوینه رایه تی خو، محهمهد علی خانی سه قزی و میرزا الله قولی داروغه له گه ل دیاری و پیشکشی فراوان بو ده رباری پاشا رهوانه دهکات. غولام شا خان، له کاتی گه یشتنی بو تاران، له دیوان خانه ی میرزا تهقی خانی نه میر که بیر، نیشته جی ده بییت و بو به ده ست هیئانی فرمانره وایه تی کوردستان، هه وله کانی ده خاته گه ر تا نه وهی دوا ی شهش مانگ، خه لات و فرمانی فرمانره وایه تی کوردستان به ناوی غولام شا خان ده رده چیت و رهزا قولی خان له سه ر کار لاده بریت و نه مه دوا بین جاری فرمانره وایه تی نه وه که له نه بنجانی بو دوا وه که ی ته جریش، پیگه ی لای ده ربارییه کان له ده ست ده دات. رهزا قولی خان له تاران ده مینیته وه تا له سه فهری گورگان ده بییت یه کیك له خزمه ته کاره کانی میرزا محهمهد خانی سوپاسالار.

رهزا قولی خان، که سیکی بویر و دلیر بووه، بو هیزی ده ست به ناویانگ بووه، سینی مسینی لووله کردووه و له کاتی هیرش کردن، نیوهی به هیی له دار کردو ته وه و نیوه که ی دیکه ی به داره که وه ماوه ته وه و کاری له مشیوه که سه کانی دیکه له نه بنجامدانی ناته وان بوون. که سیکی به خشنده و پایه بهرز بووه و زور ناره زرومه ندی کو کردنه وهی سامان و دارایی دنیا نه بووه و نه وهی به دهستی هیئاوه، به خه لکانی به خشیوه. له توپا خانمی خوشکی محهمهد شا، سی کوپی بو هاتو ته دنیا: ۱. میر خوسره و خان، نیقیته خار الوه لات. ۲. حاجی محهمهد علی خان، سه روکی سوپای کوردستان، ۳. حاجی نه بوئه لحه سه ن خانی فه خروئه لمولک

کەسەلەکانی تەمەنی لەدەرباری ناسری بەسەر بردوو.

حکومەتی غولام شا خان بۆ جاری دووهم

ئەمان الله خان ناسراو بەشا غولام خان، بەپیتی فەرمانی ناسرئەلەدین شا، وەك فەرمانپەرەوای کوردستان دیاریکراوە و لەڕۆژی سێشەممە ١٤ رەبیع الثانی ١٢٦٥ کۆچی، ھاتۆتە ناو سنە و فەرمانپەرەوایەتی دەستیگیرکردوو و میرزا الله قولى وەك وەزیر و محەممەد عەلى خانى سەقزى وەك جیگرى خۆى دیاریکەردوو. داوای سى مانگ، ئاقتاب (ھەتاو) سولتان خانم، کچی خوالیخۆشبوو حسەین قولى خان وەك ھاوسەرى خۆى دیاریکەردوو و لەسێ شەعبان ماری دەکات.

لەسەرەتای ١٢٦٦ بەپیتی داوای دەولەتی عوسمانی، لەلایەن دەولەتی ئێرانەوە، میری ئەردەلان بۆ سەرکوت کردن و لەناو بردنی بابانییەکان رادەسپێردرێت. میر لەگەڵ سوپای ئەردەلان بەرەو سلێمانی بەرێدەکەوێت و لەلایەن دەولەتی رۆمەوە تۆپخانە بەرەو سەرزمینی بابان دێت و ھەموو پاشا و پاشازادەکانی بابان لەلایەن ئەم دوو دەولەتەووە گەمارۆ دەدرێن و سەرئەنجام قۆلبەست و پەوانەى دەولەتی رۆم دەکرین جگە لەعەزیز بەگى بابان کە لەگەڵ کەس و سوپاکەى خۆى بەرەو زەھاو ھەلاتوو و لەوێوە پەلامارەکانى بۆ سەر ناوچەکانى دیکە دەستپێدەکات. میری ئەردەلان شوینی دەکەوێت و ناچارى دەکات بۆ ناو تاپەفە عەرەبەکان ھەلبێت و لەسنوورەکان دوورى دەخاتەو و سەرکەوتووانە بۆ ناوھەندى دەسلەتەکەى خۆى دەگەرێتەو. لەسەرەتاکانى ١٢٦٧، پێگەى وەزارەت بە میرزا محەممەد رەزای موعتەمید کوپى میرزا عەبدولکەریمى موعتەمید دەسپێرێت و بەپیتی فەرمانى میرزا تەقى خانى ئەمیر کەبیر، دەستەیک سەربازى ھەزار کەسى لەگەڵ سەرھەنگ و باوەر و سولتان و کەسانى دیکە، لەدینھات و شارەکانى کوردستان کۆدەکاتەو و فەرماندەیی ئەو دەستەیک بەخان ئەحمەد خانى برا بچووکى دەسپێرێت. لەکۆتایى ئەم سالە، کەژاوەى پاشای ئێران بەرەو ئیسفەھان بەرێدەکەوێت. میرزا تەقى خانى کەبیر، میرى کوردستان و ئەم دەستە سەربازە ھەزار کەسییە و سوپای سوارەى کوردستان بانگ دەکات. میر، سوپاکەى بەشیوەیکى زۆر رێکوپێک بەرێدەخات و لەچەمەنى عەلى ئاباد، بەکەژاوەى پاشا دەگاتەو. میرى ئەردەلان لەم سەفەرەدا دەبێتە ھاوڕێى میرزا ئاقاخانى راوێژکار. میرزا ئاقا خان ھاوکارى زۆرى میرى ئەردەلان دەکات.

له کۆتاییه کانی سالی ۱۲۶۸ کۆچی، حه سه ن سولتان هه ورامی، ئالای شوپش به رز ده کاته وه و یاخیگه ری و تالان کردنی گوند و ناوچه کانی ده وری به ر ده ستی ده کات. میری ئه رده لان به پیتی فره مانی ده و له ت، له گه ل ده ستیه ک سه رباز و چوار توپ و دوو هه زار پیشمه رگه، به ره و هه ورامانی ته خت به رینه که ویت و نه جه ف قولی خان، نه وه ی محمه د حه سه ن خانی کوپه مانی له گه ل نه بولقاسم به گ و پینچ ده سته سه رباز و ژماره یه ک سوار له رینگه ی جوانپو و پاوه بو سه رکوت کردنی محمه د سه عید سولتان، ره وانه ی له و ن ده کات. له به شی هه ورامانی ته خت، خان نه حمه د خانی سه رکرده، برای میری ئه رده لان، پیشه نگی جه نکه که بووه و له رینگه ی ده ربه ندی دزلییه وه فره مانی هیرشکردن ده دات. ده ستیه ک تفه نگی که له لایه ن حه سه ن سولتانه وه پارێزگارییان له ده ربه نده که کردوه، پرو به پرو ی پیشه نکه کانی سوپای ئه رده لان ده بنه وه به لام دوا ی شه پکی که م، رینگه ی هه لاتن ده گرنه به ر. سوپای ئه رده لان ده ست به سه ر سه نکه ره کانه د ده گرنیت و میریش له گه ل پاشما وه ی سوپاکه ی له ده ربه نده که گوزمه ده کات. خان نه حمه د خان بی له ده ستدانی کات، له دزلییه وه به ره و حه وش به درانی که شوین و ناوه ندی حه سه ن سولتان و سوپای هه ورامان بووه، پیشه وه ی ده کات. هه ورامیه کان که له هاتنی خان نه حمه د خان ئاگادار ده بنه وه، هیرشیک سهراسه ری ده کن و خان نه حمه د خان ناچار به پاشه کشی و سه نکه ر گرتن ده کن. له م هیرشه دا له هه ورامیه کان ۲۴ که س ده کوژرین و ۴۲۷ که س برینه دار و نه سیر ده بن و له ئه رده لانییه کانیش ۶ که س ده کوژریت و ۱۴ که س برینه دار ده بیت.

دوا ی نه م هیرشه، میر و سوپاکه ی هاو پنی، له رینگه وه ده گن و هه ورامیه کان ناچار به پاشه کشی ده کن. شه و، جیایی له نیوان دوو سوپاکه دروست ده کات. حه سه ن سولتان نیوه ی شه و له گه ل تایه فه و که سه کانی خوی به ره و شاره زوور هه لدین. به یانی له گه ل هه لاتنی هه تاو، سوپای میر ئه رده لان هیرش ده کاته سه ر سه نکه ر و شوینی هه لاتووان و نه وه ی له وان به جیماییت، تالانی ده کن و ده یسووتینن. نه جه ف قولی خان له گه ل سوپاکه ی خوی له ناوی سیروان ده په رینه وه و هیرش ده کاته سه ر گوندی نه وسود که شوین و باره گای محمه د سه عیدی سولتانی هه ورامی بووه. نه وسودییه کان شکست ده خون و نه جه ف قولی خان ده ست به سه ر ناوچه که دا ده گرنیت و محمه د سه عید سولتان و که سه کانی رینگه ی شاره زوور ده گرنه به ر و په یوه سستی حه سه ن سولتان ده بن.

دوو سى پوژ دواى ئەم پووداوانە، ھەوال دەگات کەناسر ئەلدىن شا بە دەستى کەسىک برىندار بوو. ئاژاوەگىرەکانى سەرسنور بەبىستنى ئەم ھەوالە چالاکییەکانیان دەستپێدەکن و دووبارە ھىرش دەکەنە سەر سوپاکەى نەجەف قولى خان.

سوپای نەجەف قولى خان ئەو شەو پیاوانە خۆراگری دەکن. بەیانی لەگەڵ ھەلاتنى خۆر تا ئیوارى، جەنگ بەردەوام دەبێت. لەسەربازەکانى دەولەت ۷۰ کەس و لەتفەنگچییەکان لەو شەپدا ۲۶ کەس دەکوژرێت. تاریکی شەو، دوو سوپاکە لەجموجۆل دەخات. لەلایەن میرەو ھاوکارى ناگات. ناچار نەجەف قولى خان، لەگەڵ پاشماوەى سوپاکەى نەرسود چۆل و بەرەو جوانرۆ پاشەکشى دەکات.

میر، دواى گەپاندنەوێ شارامى و ئاسایش بۆ ھەورامان، بەرەو قەلای مەریوان دەپرات و لەوێ لەگەڵ پاشای سلیمانیی و سنوردارانى دەولەتى عوسمانى بۆ گەپاندنەوێ ھەلاتتوان، راویژ و گفتوگۆ دەکات.

عەزیز ناغای مۆتەسەریف و ئەقەیب ئەلنەشراف، لەلایەن پاشای سلیمانى بۆ تکا کردن بۆ ھەسەن سولتان و محەممەد سەعید سولتان دینە لای میرى ئەردەلان. سى ھەزار تەمەن پێشکە بەمیر دەکن و میر مۆلەتى گەپانەو ھەو بۆ ناوچەکانى خۆیانیان پێدەدات. لەم کاتەدا پەیکى تاییبەت لەناوھندى دەسەلاتەو و دیت و مژدەى باشبوونەوێ پاشا دەھینیت. میرى ئەردەلان لەخۆشى ئەم ھەوالە، ئاھەنگێک ڕیکدەخات و سەد و دە گوللە تۆپ بەسلامەتى چاکبوونەوێ پاشا دەتەقینن. بەیانی ئەو شەو سوپا بەرەو سەنە دەگەپنیتەو و دواى گەپشتنى بەشارەکە فەرمان دەدات ھەموو بازار و دووکانەکان ھەپزینەو. چوار شەو و پوژ خەلکی سەنە سەرقالى خوشى و ئاھەنگ گێران.

لەبەھارى سالى ۱۲۶۸ کۆچى، تاییفەى جاف کەکیشەیان بۆ ھەردوو دەولەتى ئێران و عوسمانى دروستکردووە، یاخى دەبن و بازار و ئەزەیت کردنى خەلکان لەشارى سەنە دەستپێدەکن. میرى ئەردەلان دەربارى لەکار و کردەوکانى ئەوان ئاگادار کردۆتەو و بەمۆلەت وەرگرتن لەدەولەت زیاتر لەشەش ھەزار سوار و پیادەى کۆکردۆتەو و دەستەى گەپوسیش لەگەڵ تۆپخانەى پیویست ھەلگەدەگریت و بەرەو تورپەزخاتوون بەپێدەکەوێت. لەوێ، خان ئەحمەد خان و ئیسماعیل خان و نەجەف قولى خان لەگەڵ چەند دەستە سەرباز و سوارەى مەندەمى و سورسور و گەشكى و جوانرۆ و ھتد... بەرەو مەریوان دەنیریت تا

لهوینوه هیژرش دهستیپیکهن. میر خوی لهگهل سوپای نهردهلان و گهرووس لهساراللهوه هیژرش بردهوه و شوینیپنی تایههفی جاف دهکهریت کهزیاتر لهده هزار بیهماله بوون. جافهکان نهیانتوانیوه بهرگری بکهن و پینگهی ههلانن دهگرهههر. خان نهحمهد خان لهمهریوانهوه هیژرشیان دهکاتهسهر و نزیکهی سی کهس لهپیاماقوولهکانی جاف دهگریت و ژمارهیهکیان دهکوژیت و زیاتر لهسی هزار سهر لهمهرومالاتهکیان تالان دهکات و لهسنوری ئیزان دووریان دهکاتهوه و سهرکهوتوانه دهگهپرتهوه.

لهسالی ۱۲۷۱ کوچی، میرزا عهبدولسهمهه ناوینک، لهدانیششتوانی ههمهدان، کهبانگهشهکهری مهزههبی شیخی بووه، بهنوینهرایهتی حاج کهریم خانی کرمانی دیته کوردستان و میر هان دهکات و مهزهههکهی دهگوژیت و ههروهها بهلین بهمیر دهکات حاجی کهریم خان خوی بیته کوردستان و مرگهوتی دارنهلهمان وهک شوینی رینوینی کردنی خهلکان دیاریبکات تا بههاوکاری میر، مهزههبی شیخی لهکوردستان بلاو بیتهوه. زاناکانی کوردستان کهژۆریهیان سوونی و شافعی مهزههبن، لههکاره سهریان سوپردهمینیت و ههچهند ههل دهدهن لهپینگهی مؤجیاری کردن میر لهبریارهکهی پهشیمان بکهنهوه، سوودی نابیت. بهناچاری دانیششتوان، شیخ سهراج نهلدینی تهوینه (عوسمان) لهم بارودوخه ناگادار دهکهنهوه. نهویش لهلایهن خویهوه بهمهههستی خیرخوازی و چاکهخوازی، شیخ عهبدولپرهمانی کوپی و مهلا عهبدولپرهمیمی مهولهوی بۆلای میری نهردهلان دهنیریت و پینگهی نهو کارهی لیدهگریت، بهلام وتهکانی شیخیش کاریگهری نابیت. لهبهر نههه پوژی چوارشههمهی ۱۶ رهبیع الاول ۱۲۷۱، ههموو زاناکان، میرزادهکان، بهگزادهکان، پیاماقولان و بازرگانان لهگوپرستانی شیخان که لهپوژناوای شارهکهیه، کوډهبنهوه و پهپام بۆ میر دهنیرن کهنهگر نهو نوینهری دهولهته، مافی خوتیههلقورتاندن لهمهزههبی ئیمهیی نییه و دهبیت میرزا عهبدولسهمههیی شیخی لهم شاره دهربکات و نهگر بانگهشهکهری حاجی کهریم خانه، ئیمه نامانهویت. یا دهبیت نهو بروت، یا ئیمه ولات بهجیدیلین و کوچ دهکهین. میر لهم پهپامه توپه دهبیت و زیدهپوویی دهکاته پیشه و ناماده نییه داوای بهخشین لهدانیششتوان بکات. دهستهیهک لهدهوریشهکانی قادری نهه ههله دهقۆزنهوه و بی وهرگرتنی ئیجازه و مؤلهت لهزاناکان، هیژرش دهکهنه سهر کاروانسهر و بازارهکان و دووکانی ههموو بازرگانه شیعهکان تالان و ههموو شیعه مهزهههکان دهکوژن. دواتر تالان وپرهو، دووکانی سوونی

مەزەبەکانیش دەگریتهوه و هەموو کاروانسەرا و بازارەکان تالان دەکەن. خاوەن دووکانەکان لەشیعە و سوونی بۆ باخی فێردەوس هەڵدین و هاواری دادخواری بەرز دەکەنەوه. میر لەم دەرفەتە کەلک وەردەگریت و دوو توپ دەباتە سەر قەلای حکومەتی کە بەسەر بازار و کاروانسەرەکان دەروانیست و تەقە لەناژاوەچی و شوێرشگیرەکان دەکات. ناژاوەچی و تالانچیەکان لەترسی توپەکان، دەست لەتالانی هەڵدەگرن و هەڵدین. پیاوانی حکومەت، نزیکەی چل کەسیان لێدەگرن کەلەلۆپەل و قوماشی دووکانەکانیان تالان کردبوو و بەفەرمانی والی، گۆی و لوتیان دەبڕن و لەقەڵاکەوه فەریاندەدەنە خوار. شیخ عەبدولقادر مەعروف، خاوەنی (تەهذیب الکلام) کە یەکێک لەزانایان بەناوبانگەکانی کوردستانە و سەرسیلسیلەیی شیخەکانی مەردۆخە، دواي بینینی ئەم بارودۆخە لەگەڵ هەموو کەس و کار و تایەفەکەیی، هەمان پۆژ بەرهو خاکی دەولەتی عوسمانی کۆچ دەکەن. میری ئەردەلان دواي پوشتنی ئەم شیخە، گرتنی خەلکان دەستپێدەکات و زۆریەکی کەسەکان سزا دەدات. کەسانی وەک مستەفا ناغای کورپی حاجی شەعبان کە سەرۆکی بازارەکان بوو، بە دەمی توپەوه دەبەستێت. چاوی شیخ وەسیم، ناسراو بە شیخ وەسیمی بازارێ هەڵدەکوڵێت و بۆ ماوهی سێ سال، سالی هەشتاھزار تەمەن وەک مالیات لەدانیشتووانی شارەکە وەردەگریت. ئەم شوێشە بە شوێرشێ کاروانسەرا ناسراوه. لەم جەنگەدا دەستەبەکی سامانیکی زۆریان کوێردەوه و دەستەبەکی پێسوا و نەدار بوون.

دواي گەیشتنی شیخ عەبدولقادر بۆ سلیمانی، کارگوزاری ئەو شارە، هەوالی گەیشتنی ئەو بەسولتان عەبدولحەمید خانی غازی دەدات. سولتان ئەم نامەی خوارەوه بۆ شیخ دەنووسێت: دواي سلاو، لەبەرھەمەکانی ئێوەی بەرپێز، ئاستی زانین و زانیایی ئێوە ناشکرایە. هاتنتان بۆ سلیمانی بەشیوەیەکی باش لێکدەدەینەوه کە هاوکات بوو لەگەڵ سەرکەوتنی سیوئیس تا پول و سوپای مەنسور، پوشتە ناو ئەو قەلایە. لەئێستادا وەک هاوکاری بژێوی، مانگانەیەکی بەناوی ئێوەی بەرپێز دیاریکرا، ئەگەر بەسەندەیی نەکرد، دواي کوتایی هاتنی جەنگ، بیرمانی بخەنەوه تا بەئەندازەی پێویست، ھۆکارەکانی ئاسوودەیی ئێوە داوین بکریت. لەدوای خیری خۆتان بێ بەشمان مەکەن.

شیخ لەسالی ١٢١١ چاوی بە دنیا هەلھیناوه و لەسالی ١٢٠٥ لە سلیمانی کوچی دوايي کردووه.

لەڕەبیعی الاولی سالی ١٢٧٢، دەنگۆیک لەناو خەڵکان بڵاوبووێوە کە دەوڵەتی ئینگلیس گۆشاری خستۆتە سەر ئێران بۆ ئەوەی ببێتە دەوڵەتیکی یاسایی. لەمانگی جومادی الاول، ئەم فەرمانەیی خوارەو دەگات و ئوسخەیی ئەو فەرمانە بۆ ھەموو ناوچەکان پەوانە دەکریت. لەو لایە نامەکە، تۆماریکی چڕوپر بەمۆری ھەموو زاناکانی شار و گوندەکان پەوانەیی تاران دەکریت کە تیایدا ھاتوو: لەبەر ئەوەی مەسیحییەکان یاسای ئاسمانیان نییە، ناچاران یاسایەکی بۆ ولاتەکەیی خۆیان دابڕێژن بەلام ئیسلامییەکان، خۆیان یاسایەکی ئاسمانیان ھەیە و پێویستیان بە یاسای فەرەنگییەکان نییە و تا گیان لەجەستەیاندا بێت، بەھێچ جورێک بە یاسای فەرەنگی پازی نابن و ھەموان بۆ جیھاد نامادەن.

لەسالی ١٢٧٥ کۆچی، ناسرئەلەدین شا بەمەبەستی گەڕان لەرێگەیی ھەمەدانەو پروودەکاتە کوردستان. تا کاتیکی کەژاو و سوپای پاشا ناگاتە خاکی کوردستان، کەس ناگادار نابێتەو. دواي ناگادار بوونەو، میری ئەرەلان و دەستەیک بۆ پیشوازی کردنی دەپۆن و لەناوچەیی ئیسفەند ئاوا، چاویان بە پاشا دەکەوێت و شان بەشانی، بەرھە سەنە بەرێدەکەون. لەزێقەعدەیی ١٢٧٥، خێوەت و بارەگای سەلتەنەتی لەباخی خوسرەوئاباد، ھەلەدەدریت و کەسانی ھاوڕێی پاشایش لەدەوری باخکە، خێوەت ھەلەدەدن. ئەو وتارەیی خوالیخووشبوو، باوکی شیخ عەبدولمۆئەمین، پیشنوێژ و وتارخوێن لەکاتی ھاتنی پاشا خویندییەو، ھێشتا ماو و لەدیوانی وتارەکانی ئەودا پارێزراو. بەزمانیکی زۆر پاراو و شیرین کەسەرەنجی پاشای پراکیشاوە و لەئەنجامدا سەد ئەرەفی و شالێکی تورمەیی کشمیری وەک دیاری و خەلات و سپاردنی گوندی ھیند یەمەنی پێدەبەخشن. بۆ بەیانی ئەو پۆژە بەمەبەستی گەڕان سەردانی قەلای حکومەتی و مزگەوتی دارئەلئیسحان دەکەن و سالانە پێنسەد تەمەن بەمەبەستی نۆژەن کردنەو و ئاوەدان کردنەو ناوچەکە دیاری دەکات. میرەکان ھەموو سالێک ئەو بێرە پارەیان وەرگرتوو بەلام بۆ نۆژەن کردنەو قەلای حکومەتی بەکاریان نەبردوو و سەرئەنجام ئەو شوینە وێران و کاوڵ بوو. لەپۆژی سییەمی ھاتنی بۆ سەنە، پاشا سەردانی ئەمانیەیی کردوو و بەمەبەستی کات بەسەر بردن، زۆرانبازی لەنیوان شەعبانە رەشی پالەوانی تایبەتی پاشا و نادر پالەوانی کوردستان، سازداو. شەعبانە رەش دیوکی ترسناک و گەورە بوو. نادر کاتیکی شەعبان بەرز دەکاتەو و دەیخاتە سەر سەری، شەعبان ھاواری لی بەرز دەبێت و دەلێت: گەرەم، مەھیلە. پاشا بەخیرایی ھاوار دەکات: کوردە

مەكە، كوردە مەكە. نادر بەرپێزەوه شەعبان لەبەردەم پاشا دینیتەخوار و سەری كۆرپنوش دادەنەوینیت. شا خەلاتیكى زۆر پیشكەش بەنادر دەكات. دواى سێ پۆژ مانەوه، كەژاوەى پاشا لەپێگەى گەپووسەوه بەرەو نازەربایەجان بەپێدەكەوین. لەكوردستان بەهۆى ئاگادار نەبوونی دانیششتوان لەهاتنى كەژاوەى پاشا، كەسانى دەورووبەرى پاشا نەیاننوانیوه كاتیكى خۆش بەسەر ببەن. میر لەجیاتى گەنم و جۆ، زێڤى سور و قرانى سپى بەكەژاوەكەى پاشا داوه، بەلام وەریاننەگرتوو. (ملك الشعرا) كە لەگەڵ پاشادا بووه، ئەم هۆنراوەى بۆ سەركۆنە كردنى مێى ئەردەلان هیناوەتە سەرزمان:

در شهر سنه، سلطان سه روز اقامت كرد

والى سنه، سينه آماج ملامت كرد

چون طبل میان خالى، بانگ است همه والى

عرضه كه نبودش هيچ، عرض قد و قامت كرد

از بند بلا جستيم، از قحط و غلا رستيم

القصة سخن کوتاه، زن قحبه قيامت كرد))

واتاكەى: پاشا بۆ ماوهى سێ پۆژ لەشارى سنە مایەوه، میر، خۆى كردە ئامانجى سەركۆنە و توانج، هیچ كەلنەهاتوویى و كارامەیی نەبوو، خۆیشى دەنواند و بەشان و بآلى خۆیدا هەلەدا، لەبەلأ پزگارمان بوو، لەوشكەسالى و قاتوقپرى پزگارمان بوو، بەكورتى، ئەو ژن قەحەبە، هیچى بۆ نەكردین.

ناسرئەلدىن شا، لەسەرەتاكانى سەلتەنەتى خۆى، زیاد لەراوە تامەزى گەشەپێدان و پێشخستنى ئێران بووه و دەخواست لەهەموو پەهەندەكانەوه هۆكارەكانى گەشەكردنى ولاتەكەى ئامادە بكات و سوپایەكى تەیار و پێكۆپێك، دايمەزینیت و نامێرەكانى دروست كردنى تۆپ و تفەنگ و دروستكردنى فیشەك و چنێن و پێگەى ئاسان بنیات بنیت. بەلام بەداخەوه پووبەپرووى كۆسپ و تەگەرەى ناوەكى و دەرەكى بۆتەوه، لەهەستى خەلكانى بى هیوا بووه و بەناچارى چاوى لەمەبەستەكانى خۆى پۆشیوه و كاتەكانى بەخۆشگوزەرانى بردۆتەسەر و كاروبارى ولاتى بەوەزیرەكانى سپاردوو و لەقوولایى دلەوه وتوویەتى: ئەم میلەتە، شیاوى پێسوایى و بەدبەختییە نەك پێز و شەرەف. هاوكات لەگەڵ ئەوهى پاشا لەكوردستانەوه بۆ ناوەند دەگەریتەوه، عومەر پاشای سەردارى ئەكرەم،

به نوینه رایه تی دهوله تی عوسمانی، پوشتوتنه سهر سنووری کوردستان، میری به مؤله ت وەرگرتن له پاشای ئیران، به ناماده کاری تهواو، به رهو مریوان پوشتوو. ئەم دوو سهرداره له سنوور چاویان بهیه کده که ویت و دواي گۆرینه وهی په یمام و نهجامی کاره گرنگه کان، هه رکام بۆ شوینه که ی خوی دهگه پرته وه.

له ناوه پراستی مانگی شه عبانی ۱۲۷۶ کۆچی، میرزا ئەبولقاسمی مستهوفی تهفه رشی وهک وهزیری کوردستان دیاریده کریت و دیته ناو سنه و میرزا محهمهد رهزا لهو پیگه یه دوور دهخړیته وه و بانگیشتی تاران دهکړیت. دواي یهک مانگ، میریش له سهر کار لاده بریت و نه جعف قولى خانى ئاموزای که فه رمانه وای جوانرۆ بووه، وهک جیگری حکومت دهستنیشان دهکړیت. میر دواي ئەوهی له سهر کار دوور دهخړیته وه، له گه ل هه موو کهس و کار و خیزانه که ی به رهو تاران دهروات. له ملاره، نه جعف قولى خان دیته ناو شاره که و خان ئەحمهد خانیش له سه رکردایه تی سوپا دوور دهخړیته وه و محهمهد عه لی خانى سه قزی جیگه ی دهگړیته وه. دواي دوو مانگ، خه لات و فه رمانی حکومتی کوردستان، بۆ نه جعف قولى خان ده رده کریت. نه جعف قولى خان، هه رچه نده گوینچه کی گران بووه، به لام زیاد له راده زیرهک و وشیار و بۆ چه ندين سالی به رده وام، ئاره زوومه ندى فه رمانه وایى کوردستان بووه. ماوه ی یهک سال فه رمانه وایه تی کردووه. ئەوهی له جوانرۆ کۆی کردبوویه وه، له کاتی فه رمانه وایى، به سهر خه لکانی شارى سنه دا دابه شی دهکات. کۆتایی سال له ۱۵ ره مه زانی ۱۲۷۷ کۆچی، له سهر کار لاده بریت و به رهو تاران به ریده که ویت. له وى وهک سه ره وکی کیشکچییه کانی موزه فه رنه لدين میرزای جیگری پاشا، دهستنیشان دهکړیت و دهروات ه ئازهر بایه جان. دواي ئەوهی سالیك له وى دهییت، دهمریت.

غولام شا خان، دواي له سهر کار لابرا نی نه جعف قولى خان، دووباره وهک میری کوردستان دیاریده کریته وه و له ۲۳ ره مه زان، هه والی فه رمانه وایى ئەو به کوردستان دهگات. له پینجی شه وال، حسه ی قولى خان، کورده که ی که به خانی خانان بانگیان کردووه، به پینی فه رمانی دهرباری، وهک جیگری میری کوردستان، له گه ل دهسته یهک کوردستانی ره وانه ی کوردستان دهکات و خوی له سه ره تاکانی زیقه عده له تارانه وه به ریده که ویت و له ناوه پراستی هه مان مانگ دهگاته سنه و دووباره میرزا محهمهد رهزا وهک وهزیر دهستنیشان دهکته وه و ماوه ی سی سال، وهک میریکی به هیژ، فه رمانه وایه تی کوردستان دهکات.

له سالی ۱۲۸۰ کۆچی، مهلا فهتخ اللهی قازی و مهلا محهمهد نهمین نهانیسلام و مهلا لوتف اللهی شیخولنیسلام و مهلا محهمهدی سالح فهخر نهالعولهما و دهستهیهکی دیکه لهزانا و پیاهه ناودارهکانی کوردستان، لهفهرمانهوایهتی میر و وهزارهتی میرزا محهمهد رهزا ناپازی و بهمهبهستی سکالا کردن پینگهی تاران دهگرتههر. لهلایهن دهولهتهوه بهمهبهستی نارامی و ناسایشی دانیشتیوان، مالیاتی گوندهکان، لهدیوانی دهولهتی دیاریدهکریت و بوهر گوندیک فهرمانیکی تایبته دهردهکریت. میرزا زهکی مستهوفی دیوانیش، بهپیتی فهرمانی پاشا، وهک پاریژکاری غولام شا خان و لیکۆلینهوه لهچاکسازی کردن له مالیات، رهوانههی کوردستان دهییت.

له سالی ۱۲۸۱ کۆچی، جاریکی دیکه بههاندانی دانیشتیوانی شار، سولتانهکانی ههرامان، نالای یاخیبیون بهرز دهکهنهوه و پهلامارهکانی بوهر ناوچهکانی دیکه دهستییدهکن. میرزا زهکی نههم بارودۆخهی پی پهسهند ناکریت و دهربار لههههوه روداووهکان ناگادار دهکاتهوه. لهلایهن دهولهتهوه، غولام شا خانی میر، لهگهل دهستهی زهفهری کوردستان و چوار توپ و سی هزار تفهنگچی، بوهرکوت کردن و لهناوبردنی نهوان دیاریدهکریت. میر لهگهل سوپاکهی خوی لهپینگهی جوانرۆ بهرهو لهون بهپیدهکوییت و کاتییک دهگاته گوندی پاوه، عهلی نهکبهر خانی شهرفه نهلمولک، لهگهل چهند دهسته سهریاز و تفهنگچی، وهک پیشهنگ دهستییشان دهکات. شهرف نهلمولهک لهگهل سوپاکهی ژیردهستی، بوکه نارهکانی سیروان نهسپ غاردهدن، لههیرهوی پویهپرووی پیشهنگهکانی ههرامان دهییتهوه. دواي جهنگ و پیکدادانیکی کهم، ههرامیهکان توانای خوراکرییان نامینییت و شهرف نهلمولک بهناسودهی لهسیروان دهپهپیتهوه و میر لهم سهرکهوتنهی ناگادار دهکاتهوه. میر بی درهنگ لهگهل توپخانه و سوپاکهی پهیوهستی دهییت. محهمهد سهعید سولتان کاتییک ههوالی پهپینهوهی سوپاکه لهسیروان دهبیستییت، بهخیرایی نهوسود بهجیدیلییت و لهگهل کهسهکانی خوی بهرهو شارهزور بهپیدهکوییت و پهنا بو شیخ عهلی نهبا عوبهیده (عهبا عهیللی) دهبات. ماوهی سی مانگ نالای شیر و خورشید لهنهوسود بهرز کراوهتهوه و دواتر محهمهد سهعید سولتان لهگهل شیخ عهبدولپرهمانی کوپی شیخ عوسمان کهپیری سیلسیلهی نهقشبهندییه، لهگهل محهمهد پاشا سهروک عهشیرهتی جاف، پهنا بو میر دهبات. لهسهر تکا و داواکاری شیخ عهبدولپرهمان و محهمهد پاشا و دانی سی هزار تمه

جهریمه و قهره‌بوو، محهممه سەعید سولتان دهبه‌خشریت وەك جاران، دهبیتەوه
فەرمانڤه‌وای هه‌ورامان و له‌وون و میر و سوپاکه‌ی بۆ سنه ده‌گه‌رینه‌وه و دهربار له‌م بارودو‌خه
ئاگادار ده‌کەنه‌وه. له‌ئەنجامدا ده‌که‌وێته به‌ر به‌خششه‌کانی دهربار و نازناوی زیاته‌لمولکی
پێده‌به‌خشریت.

له‌سالی ١٢٨٢ کۆچی، له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه، ئەندازیارێك بۆ دروست کردنی قه‌لایه‌ك له
ناوچه‌ی مەریوان دیاریده‌کریت. له‌ماوه‌ی شەش مانگ قه‌لایه‌کی تۆکمە و به‌هێز دروست
ده‌کات به‌ناوی قه‌لای شا ئاباد. له‌کۆتاییه‌کانی سالی ١٢٨٢، غولام شا خان و میرزا زه‌کی
وه‌زیر هه‌ردووک بۆ تاران بانگده‌کرین و دوا‌ی مانگیك میر، گرفتاری نه‌خۆشییه‌کی کوشنده
ده‌بیت. پزیشك تەلوژان، پزیشکی پاشا، هه‌وله‌کانی بۆ چاره‌سەر کردنی ده‌خاته‌گه‌ر و چاک
ده‌بیتەوه. له‌م ماوه‌دا که‌ژاوه‌ی پاشا به‌ره‌و خوراسان به‌پێده‌که‌وێت و میر و میرزا زه‌کی،
مۆلەتی گه‌رانه‌وه‌یان پێده‌دریت. دوا‌ی یه‌ك مانگ دووباره‌ نه‌خۆشییه‌کی میر
سه‌ره‌له‌ده‌داته‌وه. له‌نیوه‌ڕۆی سێشه‌ممە‌ی نۆی جومادی الثانی ١٢٨٤، میری نه‌رده‌لان
ده‌مریت. غولام شا خان که‌سیکی وشیار و یرتیز بووه. له‌شەرم و حه‌یا و زانستی‌ش
به‌ناوبانگه. بیست سالی ته‌واو، فەرمانڤه‌وایه‌تی کوردستانی کردووه. ئەو که‌سانه‌ی ئەم‌ڕۆ
خاوه‌ن پله و پێگه‌ن، به‌هۆی کار و کرده‌وه‌کانی ئەوه. مزگه‌وتی دارنه‌لله‌مان ناسراو
به‌مزگه‌وتی میر، له‌بێناکانی ئەوه به‌لام له‌به‌ر ئەوه‌ی به‌ناوی حاجی که‌ریم خانی شیخی
کۆتایی پێه‌نا، یه‌ك که‌سیش نوێژی تیا نه‌خوێندووه. دانیشتووانی بازاریش که‌نیوه‌پۆیان
یا ئیواران پۆشتوونه‌ته مزگه‌وته‌که، له‌سه‌ر کاشیه‌کان و له‌ده‌ره‌وه نوێژیان خوێندووه. به‌م
دوایانه‌ حوجره‌کانیان کردۆته ئەنباری دووکانداره‌کان و که‌لوپله‌کانیان له‌وێدا ئەنبار
ده‌کەن و مانگانه‌ کرێه‌ك ده‌دەن. فراوان کردن و نۆژەن کردنه‌وه‌ی ئیمام زاده پیر عومەر و
نۆژەن کردنه‌وه‌ی ئەم دواییه‌ی ئەمانیه و باخی حه‌سه‌ن ئاوا، له‌یادگاریه‌کانی ئەوه.
ناره‌زوویه‌کی زۆری بۆ کۆکردنه‌وه‌ی کتێب و به‌ده‌ست هێنانی زه‌وی و زار بووه. دوا‌ی
مردنی ئەو، زیاتر له‌دوو هه‌زار کتێب له‌کتیبخانه‌که‌یدا بووه. خاوه‌نی زیاتر له‌په‌نجا پارچه‌ی
زه‌وی گرنگی کوردستانیشه به‌لام له‌به‌ر به‌رده‌ هه‌شتا هه‌زار ته‌مەن قه‌رزار بووه. میر ئەبو
تالیبی ئیسفه‌هانی دوای مه‌رگی میر، به‌ماوه‌ی شەش سال، قه‌رزه‌کانی بۆ داوه‌ته‌وه. دوا‌ی
مردنی میر، تا هاتنی موخته‌مید ئەلده‌وله، کاروباری حکومه‌ت به‌میرزا زه‌کی وه‌زیر بووه.

حکومەتی شازادە موعتەمید ئەلدەولە فەرھاد میرزا

دوای مردنی غلام شا خان، بە ماوەی سی مانگ، شازاد حاجی میرزای موعتەمید ئەلدەولە، مامی ناسرئەلدین شا، وەك فەرمانرەوای کوردستان دیاریکرا. میرزا زەکی و خانی خانان لە پێگەی گەڕوس بەرەو تاران بەرێدەکەون. موعتەمید ئەلدەولە، لە تاران، محەممەد عەلی خانی کوپری پەزا قوڵی خانی میر کە خوشکەزای بوو، وەك فەرماندەیی سوپای زەفەری کوردستان هەڵبژێریت و لە تارانەوە بەرێدەکەوێت و لە پوژێ هەینی، چواری زیقە عەدی ١٢٨٤ کۆچی، دەگاتە ناو سنە. لە پوژێ گەیشتنی بۆ شارەکە، کە زۆربەی زاناکان و پیاو ما قوڵانی شارەکە نامادە بوون، لە ناو و تەکانی خۆیدا دەلیت: تا من لە کوردستاندا بم، درۆ لە گەل کەس ناکەم و چاوەڕوانم دانیشتووانی کوردستانیش درۆم لە گەل نەکەن. ئەگەری درۆی کەسێک لای من ناشکرا ببێت، لای من وەك کەسیکی دوورخراوە و بۆ هەمیشە بە درۆنی ناودەبەم. ئەم و تەبە کاریگەری لە سەر دلی دانیشتووان دادەنێت و بە راستیش تا ئەوکاتەی فەرمانرەوای کوردستان بوو، راستی و دروستی بآلی بە سەر ناوچەکەدا کیشاوە. دوای سی مانگ فەرمانرەوایی، شازادە موعتەمید ئەلدەولە، لە گەل ژمارەیهکی کەم، بە مەبەستی سەردانی مەریوان و بینینی قەلای شاناباد، بەرەو ئەو سنۆرە بەرێدەکەوێت. حەسەن سولتانی هەورامی کە چەندین سالی بەر دەوام درژی میرەکانی کوردستان شوێرشێ دەکرد، لە گەل بە هەرام بەگ و مستەفا بەگی برای و هەزار تەفەنگچی، دەپوێ لای فەرمانرەوا. فەرمانرەوا لە قەرەباڵغی و زۆری ژمارەیی تەفەنگچییهکانی حەسەن سولتان و کردەوێکانی ئەوان، لە ناخەوێ پەنجاوێ. دەمەوێ یواری، دەپوێ گوندی بیلەگ کە یەکیک لە گوندە سنوورییهکانی مەریوانێ. مەزگەوتی گوندەکە دەکەنە مالی شازادە. شەو لە مەزگەوتەکەدا بە سەر دەبات. بە یانی بە زەین ئەلعبەدینی خەزمەتکاری فەرمان دەدات، پێنج شەش خەزمەتکار و جەلاد لە چاپخانهکەیی مەزگەوتەکەدا نامادە بکات. کاتی کە حەسەن سولتان و براکانی بۆ خواردنەوێ چایی دین، هەر سێکیان دەگریێت و حەسەن سولتان بە تەناف دەبەستێتەوێ. زەین ئەلعبەدین فەرمانەکانی شازادە جێبەجێ دەکات. نزیکەی هەزار تەفەنگچی هەورامی لە بیست هەنگاوی مەزگەوتەکە ریزیان بەستووێ و چاوەڕوانی گەڕانەوێ حەسەن سولتان دەکەن. لە ناکاو خەزمەتکارەکان جەنازەیی حەسەن سولتانی بە پراکیشان فەردەداتە بەردەم تەفەنگچییهکان. ئەو هەزار تەفەنگچییه بە بینینی جەنازەیی حەسەن سولتان بآوێ لێدەکەن و

هه‌رکام به‌ره‌و شوینیک هه‌ل‌دیت. شازاده‌ی دوای ئەم سەرکەوتنە، براکانی هه‌سەن سولتان دهبەستیتەوه و به‌ره‌و سنه‌ ده‌گه‌ریتەوه. شازاده‌ی بۆ ئەم پووداوه هۆنراوه‌یه‌کی هه‌یه‌ که‌تیايدا باس له‌دژواری پووداوه‌که‌ ده‌کات و خواوه‌ند کاره‌کانی بۆ ئاسان کردووه.

ئەم پووداوه، کاریگه‌ری له‌سەر تایه‌فه‌کان و سنوورنشینەکان دانه‌نیت و هه‌موویان ده‌ترسن و ملکه‌چ ده‌بن. هه‌ورامیه‌کانیش به‌و هیوایه‌ی دوو براکه‌ی هه‌سەن سولتان ئازاد بکری‌ن، ملکه‌چی خۆیان نیشان ده‌دن و ماوه‌ی یه‌کسال بۆ ئازاد کردنی ئه‌وان تێده‌کوشتن، پێشکه‌شی ده‌نێرن، خه‌لکان و زاناکان ده‌کەنه‌ ده‌سته‌یه‌ر به‌لام به‌داواکه‌یان پاری پاری و دوای بی هیوا‌یی له‌پرزگاری دوو براکه‌، یاخه‌گه‌ری و شوپشه‌که‌ی خۆیان ده‌ستپێده‌کەنه‌وه.

له‌زستانی هه‌مان سال که‌ قه‌لای شانا‌بادی مەریوان به‌هۆی چاودێری نه‌کردن، خراپ ده‌بیت، فه‌رمانی نوژن کردنه‌وه‌ی له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه‌ ده‌گات. حاجی موخته‌میده‌له‌وله‌ باقرخان، نه‌وه‌ی محهم‌د حه‌سەین خانی سه‌دری ئیسه‌فه‌هانی، وه‌ک فه‌رمانه‌وه‌ی مەریوان و نوژنه‌کردنه‌وه‌ی قه‌لکه‌ دیاریده‌کری‌ت. دوای گه‌یشته‌نی بۆ ناوچه‌که‌ هه‌ورامیه‌کان به‌ر له‌گرتنی ده‌کەنه‌وه تا به‌هۆی نه‌وه‌وه‌ بتوانن براکانی هه‌سەن سولتان ئازاد بکەن. محهم‌د باقرخان له‌مه‌به‌سته‌که‌ی ئه‌وان ئاگادار ده‌بیت‌وه و پاریزگاری له‌خۆی ده‌کات و شازاده‌ی له‌پیلانه‌که‌ی ئه‌وان ئاگادار ده‌کات‌وه. شازاده‌ی بی درکاندنێ باه‌ته‌که‌، پوژی هه‌ینی ۲۳ موحه‌ره‌می ۱۲۸۶ کۆچی، له‌گه‌ل ژماره‌یه‌کی که‌م له‌کوردستانیه‌کان و سه‌د سه‌رباز، له‌په‌نگه‌ی سوورکوله‌وه به‌ره‌و مەریوان به‌رێده‌که‌ویت. شه‌وی دووشه‌ممه‌ی ۲۶ ئەم مانگه‌، له‌سارای ناسراو به‌سارای شیخ سلیمان، له‌نزیك گوندی ئه‌نجومه‌نه‌، خه‌وت و باره‌گا لێده‌دات. هه‌ورامیه‌کان به‌گومانی نه‌وه‌ی نیچیره‌که‌ که‌وتۆته‌ ته‌له‌وه‌، نزیکه‌ی هه‌زار ته‌فه‌نگچی شه‌وانه‌ خۆیان ده‌گه‌یه‌ینه‌ ته‌پۆله‌که‌یه‌کی نزیك شوینه‌که‌ی شازاده‌ی و چاوه‌پروانی هه‌لاتنی خۆر ده‌کەن. ئەم هه‌واله‌ (بی نه‌وه‌ی لێی دلتیا‌بن) به‌عه‌لی ئه‌که‌به‌ر خانی شه‌ره‌ف ئه‌لمو‌لک و میرزا په‌زاعه‌لی دیوانی به‌یگی و کوردستانیه‌کانی هاو‌پێی شازاده‌ی ده‌گات و به‌خه‌یرایی شازاده‌ی لی ئاگادار ده‌کەنه‌وه. شازاده‌ی له‌به‌ر غه‌ورو و له‌خۆباییبوون، باوه‌ری نه‌کردووه. هه‌رچه‌نده‌ کوردستانیه‌کان پێداگری ده‌کەن، نه‌و زیاتر حاشا ده‌کات. سه‌رئه‌نجام به‌هه‌رشه‌وه‌یه‌ک بێت، شه‌و ده‌کەنه‌ پوژ. له‌به‌ره‌به‌یانه‌دا شازاده‌ی بانگیان ده‌کات و ده‌لێت: به‌خواستی خوا، هه‌تاو هه‌لات و هه‌یچ شوینه‌واپێک له‌دروکانی دۆشه‌وه‌، نابینریت. هه‌شتا و ته‌کانی کۆتایی

پێنەهاتوو کە دەنگی تەقەی هەورامییەکان بەرز دەبێتەوە و گوللە هاوشێوەی تەرزه دەبارێت. شازادە فەرمانی کۆبوونەوەی سوار و پیاده دەدات. سوار و پیاده لە هەر شوێنێکەوە سەردەردیشتن، دەبنە نیشانهی تیر و گوللەکان و دەکوژرێن. چەندین گوللە بەر خێوەتەکەی شازادە دەکەوێت و یەکێک لە خزمەتکارەکانی لەناو خێوەتەکیدایا پیۆ دەبێت. گوللەیەک بەر شەریف ئەلمولک دەکەوێت و بریندار دەبێت. لە گەڵ ئەمەیشدا شازادە ناخوارێت بەرێکەوێت. شەریف ئەلمولک دەزانێت، ترس لە پرسیوایی هەلاتن، پرێگرە لەوەی شازادە هەلبێت و گرنگی بە کوژرانی خۆی نادات، ناچار بەزۆر شازادە دەهێنێتە دەر و بەهەلاتن ناچاری دەکات. دای کوژرانی دەستەیک، شەریف ئەلمولک و شازادە و دەستەیکێ دیکە، سوار ئەسپەکانیان دەبن و پرێگەی هەلاتن دەگرێتە بەر. لە پرێگەدا شازادە بۆ دڵنەوایی کردنی خۆی، ئەم ھۆنراوێیە دینییتە سەر زمان:

فليس الفرار اليوم عارا على الفتى

إذا عرفت منه الشجاعه بالامس

لە پشت سەری شازادە، سەربازە کوردستانییهکان بۆ ماوەی کاتژمێرێک بەرگری دەکەن. تا ئەوەی عەباس میرزا سولتانێ پەمشتی و محەممەد بەگی جیگر و چەند کەسیکی دیکە لە سەربازەکان دەکوژرێن و دەستەیک ئەسیر دەکری. دووان لە خزمەتکارەکانی شازادە کە لەناو خێوەتەکیدایا بوون، لە کاتی هێرش کردنە سەر خێوەتی شازادە بە دەستی هەورامییەکان دەکوژرێن. بە گشتی لە هاوێلان و سوپاکەیی شازادە ٣٦ کەس دەکوژرێت و ١٨ کەس ئەسیر دەکری. هەموو سامان و کەلوپەلی شازادە و خێوەتەکان دەکەوێتە دەست هەورامییەکان. سوێرا بە کەچەلی هەورامی، عاباکەیی شازادە لە بەر دەکات و سوار ئەسپەکەیی شازادە دەبێت و چەند کەس پێش خۆی دەخات و بەمەبەستی لاسایی کردنەوێتی شازادە بە کەسەکانی بەردەم خۆی دەلێت (بڕۆن، بڕۆن، بیستن، لاچۆ، بۆ پیشەوێ). شازادە و هاوێلانی لە ماوەی شەو و پۆژێکدا دەگەنە شاری سنە. شازادە بەهۆی ئەم ڕووداوێ وەک شیری برینداری لیدی و شەو و پۆژ لەخۆی دەنالی و دەرباری پاشا بەتەواوی لە ڕووداوێکە ناگادار دەکاتەوێ. پاشا لەم ڕووداوێ توێ دەبێت و فەرمان دەدات سوپای هەمەدان و دوو دەستەیی دیکە و هەزار سوار، بە فەرماندەیی موستەفا قوڵی خانی ئیعتیماد ئەلسەلتەنە، بەرەو کوردستان بەرێکەوێت. سەرداری ئەم سوپایە کە پێکھاتوو لە سوپای هەمەدان و دوو دەستەیی دیکە

ههزار سوار، به حاجی قهنبەر عهلی خانی سهعدئهلهوله دهسپێریت. شازاده پێش گه‌یشتنی سوپای ئاماژه پێدراو، محهمهد عهلی خانی سه‌رههنگ، له‌ناوه‌پراستی مانگی سه‌فه‌ر له‌گه‌ڵ سوپای کوردستان و تهنه‌نگچیه‌کانی بانه و سه‌قز و مه‌ریوان و سی‌تۆپ، بۆ ده‌شتی شامیان و ده‌ریه‌ندی که‌لۆیی ره‌وانه ده‌کات. محهمهد عهلی خان، له‌به‌رده‌م ده‌ریه‌ندی که‌لۆی خێوه‌ت هه‌له‌ده‌ات. له‌کو‌تایی مانگی سه‌فه‌ر، قهنبەر عهلی خانی سهعدئهلهوله، له‌گه‌ڵ سه‌هرکرده‌کان و سوپای ده‌وله‌تی ده‌گه‌نه شاری سنه. شازاده، به‌پیتی پتیویست سوپاکه ده‌کاته دوو ده‌سته، ده‌سته‌یه‌کیان به‌فه‌رمانه‌یی حاجی قهنبەر عهلی خان به‌ره‌و شامیان و هه‌ورامان ره‌وانه ده‌کات تا په‌یوه‌ستی سوپاکه‌ی محهمهد عهلی خانی زه‌فه‌ر ئه‌لمووک ببن. ده‌سته‌یه‌کی دیکه‌یش که‌بریتی بووه له‌سوپای هه‌مه‌دان و نه‌فشار و تهنه‌نگچیه‌کانی جوانرۆ، به‌فه‌رمانه‌یی مسته‌فا قو‌لی خان بۆ نه‌وسود و سه‌رکوت کردنی محهمهد سه‌عید سو‌لتان ره‌وانه ده‌کات. شازاده به‌سوپاییه‌کان ده‌لێت هه‌رکه‌س سو‌هرا به‌ که‌چه‌ل (زیندوو یا مردوو) بۆ من بێنیت، سه‌د تمه‌ن و شالیکی کشمیری و خه‌لات و ده‌ده‌گریت. له‌به‌ره‌به‌یانیکدا، له‌ده‌ریه‌ندی که‌لۆیه، هه‌ورامیه‌یه‌کان له‌ناکاو هه‌رش ده‌که‌ن و محهمهد عهلی خانی زه‌فه‌ر ئه‌لمووک به‌هۆی ئاگری تۆپخانه و ته‌قه‌ی تهنه‌نگه‌کان، پاشه‌کشیا‌ن پێده‌کات و چه‌ندین که‌س له‌هه‌ورامیه‌یه‌کان ده‌کوژیت. له‌سه‌ربازه‌کانی سوپای زه‌فه‌ری کوردستان، هه‌لۆخانی سو‌لتانی مناله‌کانی نه‌رده‌لان و جیگرێک و بیست که‌سی دیکه ده‌کوژرێن و بریندار ده‌بن. ئه‌و پو‌ژه له‌به‌یانیه‌وه تا ئێ‌وارێ، سوپای ده‌وله‌تی سه‌رقالی جه‌نگ و به‌رگری کردن بووه و سه‌ره‌نجام تاریکی شه‌و، هه‌ردوو ده‌سته‌که به‌گه‌رانه‌وه بۆ شوینه‌کانی خۆیان ناچار ده‌کات. له‌لای جوانرۆوه، محهمهد سه‌عید سو‌لتان، پرد له‌سه‌ر ئاوه‌که هه‌له‌ده‌سته‌یت و نزیکه‌ی چوارسه‌د تهنه‌نگچی بۆ که‌ناره‌کانی سه‌یوان ده‌نێریت تا ڕیگرین له‌پنشه‌ره‌وی سوپای ده‌وله‌تی. سوپای ده‌وله‌تی کاتی‌ک له‌پرووباری سه‌یوان نزیک ده‌بنه‌وه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی سه‌نگه‌ری هه‌ورامیه‌یه‌کان به‌ئاسانی ده‌پروانییه سه‌ر سه‌یوان، ده‌ست به‌ته‌قه کردن ده‌که‌ن. و ڕیگه ناده‌ن سوپاکه له‌پرووبارکه بپه‌رنه‌وه. تینویه‌تی ته‌نگ به‌سوپای ده‌وله‌تی هه‌له‌ده‌چنیت و به‌هه‌ول و به‌ده‌بختی زۆر، ده‌ست به‌سه‌ر کانییه‌کی نزیک پرووباره‌که‌دا ده‌گرن. سه‌ردارانی سوپا کاتی‌ک ده‌بینن سوپاکه‌یان به‌هیچ جو‌ریک ناتوانیت به‌پو‌ژ له‌پرووباره‌که بپه‌ریته‌وه، به‌ناچاری شه‌وی ٢١ ره‌بیع الثانی، ئیعتیصاد ئه‌سه‌له‌ته‌نه، له‌تاریکی شه‌و که‌لک و ده‌ده‌گریت و بێ ئاگادار

کردنەوێی کەسانی دیکە، خۆی دەگەییشتە لیواری پروبارەکە و لەپشت سەنگەرە سروشتی و دەسکرەکان، بۆسە دادەنێت و چاوەڕوانی هەلاتنی هەتاو دەبێت. لەگەڵ هەلاتنی هەتاو کاتێک سوپای ئە فشار لە کارەکی ئیعتیماد ئەلسەلتەنە ناگادار دەبنەوێ، خۆنیان دیتە کۆل و لەپشت بەرد و سەنگەرەکان دینەدەر و بروسکە ئاسا خۆیان دەگەیینە لیواری پروبارەکە و لەیهێک ریزدا سەنگەر دەگرن. هەورامییەکان لەپشت تاشەبەردەکان دەمیننەوێ و لەبەر ئاگری تۆپخانەیی سوپای دەولەتی ناتوانن سەر بەرز بکەنەوێ و لەبەر ئەمە ئاگیان لەنزیکیبوونەوێی سوپاییەکان بۆ کەنار پروبارەکە نابێت. سوپاییەکانی هەمەدان کەمەلە کردنیان زانیوێ، خۆیان لە پروبارەکە داوێ و پەریونەتەوێ و هاویشیوێی کەو بەبەرد و سەنگەرەکاندا هەلگەپراون و ئاگری جەنگیان خۆشکردوێ. گوللەیی تۆپ و تفەنگی سوپاییەکان هاویشیوێی تەرزە بەسەر سەنگەرە هەورامییەکاندا باریوێ. بەکرەنگی هەورامی، بەر گوللە تۆپێک دەکەوێت و هەپرون هەپرون دەبێت. پۆژی ٢٢ رەبیع الثانی، تفەنگچیەکانی هەورامان لەبەرەیی جوانپۆ کۆدەبنەوێ و هێرشێکی سەراسەری دەکەنە سەر سوپای دەولەتی. ئەو بەشەیی سوپا کە لەئاو پەریبویەوێ، لەسەنگەرەکان و لووتکەیی چیاکان جینگیر ببوون و دەستەکەیی دیکە، لەو بەری پروبار مابوونەوێ و سەرقالی دروستکردنی پردێک بوون تا بتوانن لەئاو کە بپەرنەوێ. لەهەموو بەرەکان بەرپرچی هێرشێ هەورامییەکان دەدەنەوێ و ناچار بەپاشەکشییان دەکەن. پۆژی ٢٣، سوپا بەگشتی لەئاو دەپەڕیتەوێ و لەو بەرەوێی پروبارەکە بلأو دەبنەوێ و دەست بەسەر هەموو سەنگەرەکاندا دەگرن و شەو بەئاسوودەیی بەسەر دەبن. پۆژی ٢٤، شەپپوری بەرێکەوتن لێدەدەن و بەموزیک و بالەبان بەرەو نەوسود بەرێدەکەون. لەرێگە، رەحمان بەگ و عوسمان بەگ، کورەکانی محەممەد سەعید سولتان خۆیان نیشان دەدەن و دواي کاتر مێرێک جەنگ و پینکدادان، ئەوانیش ناچار بەپاشەکشیی و هەلاتن دەبن و سوپای دەولەتی سەرکەوتووانە، دەگاتە گوندی نەوسود کە پایتەختی لێوێ و ئالای شیر و خورشید لەسەربانی مائی محەممەد سەعید سولتان بەرز دەکەنەوێ. عەلی ئەکبەر خانی شەرەف ئەلمولک، لەگەڵ تفەنگچیەکانی جوانپۆ، لەم جەنگەدا، بویری و نازایەتی بەرچاوی لەخۆی نیشانداوێ و تا گەیشتن بەنەوسود، پینشەنگ و پینشەرەو بووێ و هۆکارەکانی پینشەرەو سوپای دەولەتی ئامادە کردوێ.

دواي گەیشتن بەنەوسود، شەرەف ئەلمولک، بۆ قەنەبەر عەلی خان سەعد ئەلدەولە

دەنوسیت: ئیمە سی کەس، کاری خۆمان کرد، ئیستا سەرە تۆیە، پێشی خۆت بخوێنە. مەبەست لەسی کەس خۆدی شەرف ئەلمولک و ئیعتیقاد ئەلسەلتەنە و ئیقبال ئەلدەولەییە. لەگەڵ گەیشتنی نامەکی شەرف ئەلمولک بە دەستی قەنبرە علی خان کەبەهۆی دژواری هەردوو دەریەندی کەلۆی و دزلی، نەیتوانیبوو یەک هەنگاو بپرواته پێش، خوێنی دیتەکۆل و فەرمان دەدەت سوپای کوردستان و تەنگجییەکانی سەقز و بانە و سوپاکەیی دیکە، شەوانە هێرش بکەنە سەر هەورامانی تەخت. لەو کاتەدا خالید بەگ و عەبدولپەرەحمان بەگی هەورامی، لەگەڵ چەند کەس لەپیاوێکی خۆیان، کەپێشینەییەکی خراپ و دژایەتیان لەگەڵ تایەفەیی حەسەن سولتاندا بوو، دەپۆنە لای محەممەد علی خان و بەلێن دەدەن سوپای دەولەتی لەو پێگەی خۆیان شارەزان، بێنە ناو دزلی، شەوی ۲۸ رەبیع الثانی، پێنج هەزار سوار و پیاده لەگەڵ سەران و سەرکرەدەکانی سوپا، بەرپێنوێنی خالید بەگ و رەحمان بەگ، بەرپێدەکەون و لەپێگەی وێ، کەپێگەیەکی باریک و ئاساسیی بوو، هەلۆ ئاسا، لەتاریکی شەودا بەبەرد و چیاکەدا هەنگەپاون و لەسەر لووتکەیی چیاکانەوه هاوشینۆی بەلای ئاسمانی بەسەر دزلیدا باریون. دەمەوبەیان، بەدەنگی شەپپوری سوپای دەولەتی، خەڵکان لەخەو هەڵدەستن و بەچاوی خەوآل و ترسێوە دەردەپەرن. کاتێک وردەدەبنەوه، دەبینن هەموو پێشت تاشەبەرد و سەنگەرەکان و بەرزاییەکانی باکووری دزلی، بەدست هێزەکانی دەولەتەویە و هیچ ئومێد بۆ بەرنگاری نەماوەتەوه. بەناچار دانیشتووانی دزلی دەبنە دوو دەسته، دەسەییکیان لەگوندەکاندا دەمیننەوه و دەستەییەکی روودەکەنە گرد و تەپۆلکەکانی باشوری دزلی و بەرگری کردن دەستپێدەکەن. هەموو تەنگجییەکانی هەورامانی تەخت کەبەرەو لەهۆن پۆشتبوون و لەوێ لەسوپای دەولەتی شکستیان خواردبوو، لەگەڵ تەنگجییەکانی لەهۆن، بەدەم هەلاتن و پاشەکشێ کردنەوه روویان دەکرە هەورامانی تەخت تا لانی کەم بتوانن پارێزگاری لەدزلی بکەن. کاتێک لەگرتنی دزلی ئاگادار دەبنەوه، بەگشتی هێرش دەکەنە سەر دزلی و ئاگری جەنگ بەتەواوی بلیسە دەسەنیت و هەورامییەکان بویرانە، گۆرەپانی جەنگ دەکەنە شوێنی بەزم و پەزم. لەسەر هەر بەردێک و لەسەر هەر بەرزاییەک، دەهۆل لێدەدەن و فوو بەکەرەنادا دەکەن. شیخ کەدو، پێستی کەدوێک دادەمالێت و فووی پیادەکات. دەستەییەکی لەهەورامییەکان لەدەوری کۆدەبنەوه و خەڵک بۆ جەنگ و بەرگری کردن هان دەدەن. لەناکاو گوللەییەکی بەر شیخ دەکەوێت و دەکوژرێت. شیخ کەدوو

ئەو کەسەییە لە پوژی ۲۶ موخەرەم، کاتی گەمارۆ خستە سەر شازادە، ئالایەکی بە دەستەوێ گرتبوو و بە ناھەنگیکی تایبەت ئەم هونراوە کوردییە بۆ شازادە خۆندبوویەو:

(ناھیر مەوارو، دەیت لادەر لە شەپ، نە سەوزمە مانو، نە وشک و نە تەپ): واتاکە: ناگر دەباریت، خۆت لادە لە شەپ، نە سەوزی دەمینیتهو، نە وشک و نە تەپ.

لە پشت سەری شیخ کەدو، بە هەرام میرزا بەگ، کوپی محەممەد بەگی هەورامی، کە بکوژی حاجی شیخ عەبدولکەریم بوو، هاتوھاوار دەستپێدەکات و پەییوەستی شیخ کەدو دەبێت. سەرئەنجام زەفەر ئەلمولک لە دەنگی دەھۆل و کەرەنای هەورامییەکان توپە دەبێت و لە گەل سوپای زەفەر و تەنگچییەکانی بانە و سەقز، وەحشیانە بەمەبەستی کوشتن و کوژران، هێرش دەبات. لەم هێرشەدا، دانیشتوانی هەورامان ناچار بە جێھێشتنی سەنگەرەکانیان دەکات و بەرەو هۆش بەدرانی پاشەکشییان پێدەکات و دەست بەسەر ئەو ناوچەیشدا دەگریت و بەتەواوی شکستیان پێدینیت و زۆربەیەیان بەرەو شارەزور هەڵدێن. سەری بە هەرام بەگ و شیخ کەدو و چەندین سەری دیکە و ئەسیرەکان، وەك مژدەیی سەرکەوتن بۆ شازادە دەنیریت. شازادە، دەربار لەم سەرکەوتنە ناگادار دەکاتەو و بۆ سەرکردەکان و گیانبەخشەکان و سوپاییەکان، داوی ھاوکاری و بەرز کردنەوێ پلەوپایە دەکات. بۆ هەموویان نیشان و مانگانەیی زیاتر دیاریدەکریت و پلە و پیگیان بەرز دەکریتهو و مۆلەتیان پێدەدریت بۆ ناوچەکانی خۆیان بگەڕێنەو. شیخ عەبدولڕەحمان، مامی نووسەر، چۆنیەتی ئەم جەنگ و سەرکەوتنەیی تۆمار کردووە.

داوی ئەم سەرکەوتنە، شازادە بێزار دەدات، بەردەوام چوار دەستە سەرباز لە هۆش بەدرانی بێمێنەو. ماوەی یەکسال هەورامییەکان بەهێوی گۆڕانی بارودۆخ لە شارەزور دەمینیتهو و سەرئەنجام پەنا بۆ تەکا و تەکاوی دەبن. یەکەم کەس ئەحمەد سولتان، برای محەممەد سەعید سولتان، ھاوسەری کافیه خانم، بەجلوبەرگی گۆپا و روخسارپێکی ئەناسراو، دەپواتە مالی شیخوئیسلام و ئەو دەکاتە تەکاوی خۆی. شازادە بۆ پراکیشانی سەرنجی کەسانی دیکە، بەتەکی شیخوئیسلام پازی دەبێت. هەورامییەکان کاتی ئەم هەوالە دەبیستن، دڵگەرم و هیوادار دەبن. محەممەد سەعید سولتانیش، پیرۆزخانمی ھاوسەری کەژنیکی جوان و قەشەنگ بوو، بەهۆی شەرەف ئەلمولکەو پەوانەیی دەرباری شازادە دەکات. شازادە بەتەکی

پیروخانم و شهرهف ئەلمولک رازی دەبیئت و ئەمانیان پێدەبەخشیت بۆ ئەوەی بگەرێنەو. دواى چەند رۆژ محەممەد سەعید سولتان پەنا بۆ ناخۆرەکەى سازادە دەبات و لەلایەن سازادەو دەبەخشیت. لەگەڵ گەرانەوێ ئەو، بەهەرام بەگ، باوکی محەمود خانى دزلى براى حەسەن سولتان کە لەگەڵ مستەفا بەگى براى باوکی عەباس قولى سولتان، لەزیندان مابوونەو، دەمریت. میرزا رەزا عەلى دیوان بەگى، لەم هەلە کەلک وەردەگریت و تەکا بۆ مستەفا بەگى براى دەکات و کەسێک دەنیریت تا کەس و کارەکەى بۆ شار بینن. سازادە بەتکای دیوان بەگى رازی دەبیئت و مستەفا بەگ تەسلیم بەدیوان بەگى دەکات. لەلایەن دەولەتیشەو حەوتسەد تەمەن بۆ ئەو و کەسەکانى دیاریدەکریت تا لەشار بۆ برژیوی خویان خەرجى بکەن.

لەم ناوەدا سۆهرا بە کەچەل، بەبیانوی ئەو بابەتیکی گرنگی بۆ و تن هەیه و دەبیئت خۆى سازادەى لى ناگادار بکاتەو، دەروا تە لای سازادە و دەلیت: بیستوومە فرمانتان داو. هەرکەس سۆهرا بە کەچەل بەزیندووی یا مردووی بۆ من بینیت، سەد تەمەن و شالیکی کشمیری و خەلاتی دیکەى پێدەبەخشیت. سازادە دەلیت: بەلى من وتوومە. سۆهرا بە دەلیت: رۆژی هاتنتان بۆ کوردستان و تان تا لەکوردستان بیت، درۆ ناکەیت. دەلیت: بەلى، ئەو بەلێنەم داو. سۆهرا بە دەلیت: من سۆهرا بە کەچەل و هەنووکە بەزیندووی هاتوومە تە لای تۆ. سازادە لەم کارەى ئەو خوشحال دەبیئت و فرمان دەدات سەد تەمەن و شالیکی کشمیری پێبدەن و ئەو دەکاتە یەکیک لەخەزەتکارە تایبەتیەکانى خۆى.

دواى مارەیهە عەلى ئەکبەر خان شەرەف ئەلمولک بۆ فرمانەرەوایی جوانرۆ دەستنیشان دەکریت. سازادە بەنەینی پیتی دەلیت محەممەد سەعید سولتان بۆ فرمانەرەوایی لەوێ لەگەڵ خۆى ببات و بەلای ئەو دوور بخاتەو. شەرەف ئەلمولک، فرمانەکەى سازادە جێبەجێ دەکات و محەممەد سەعید سولتان لەگەڵ خۆى دەبات. محەممەد سەعید سولتان کەسێکی دورنەندیش و وشیار بوو، لەم پێشەهاتە کەبێ داخواری ئەو بیری لیکراو تەو، گومان لا دروست دەبیئت. لەبەر ئەمە لەناو رینگە بەردەوام چەندین کردەوێ لەخۆى نیشانداو بۆ ئەوێ راستییەکانى بۆ ناشکرا بیئت، هەندى کات فەرسەخێک پێشکەوتوو و هەندى کات فەرسەخێک دواکەوتوو تا بزانیئت شەرەف ئەلمولک بەدوایدا دەگەریت یا نە. شەرەف ئەلمولکیش کەسێکی خاوەن ئەزمون بوو و لەم کردەوانەى ئەو، نەشلەر ئاوە و نیگەرانی

به رابه پيشكه وتن يا دواكه وتنى شه، نيشاننه داوه تا شهوى سهر نه نجام دهگه نه جوانرؤ. لهوى، پىزى زورى دهگريت. بؤ شهوى عه بدولپرهمان بهگى كوپى كه فه رمانر وهى نه وسود بووه، بخاته تله وه، به نهينى به محهمه سعهيد سولتان دهليت: نامه بؤ عه بدولپرهمان بنيره تا بيت و لای من بمينيتته وه و تویش به خلات و فه رمانى فه رمانر وهايه تى لهون، برؤيته نه وسود. محهمه سعهيد سولتان دواى شهوى لهريگه دنيا دهبيت، شه كار به شتيكى ساده له قهلم ده دات و فه رمان بؤ كوپ و كه سه كانى ده نيريت له ماوهى دوو پوژدا له جوانرؤ بن. مه لا شهحمه دى نه ودشى له گهل شهوان بؤ بينينى شهرف شهلموك ديت. دواى هاتنيان، شهرف شهلموك، پياوه كهى خوى، سهيفور بهگ، كه هه موو نهينيه كانى خوى ده دركيتيت، بانگ دهكات و به شيوه كهى نهينى پينى دهليت: دهسته يه كه له نوكره كان ناماده بكه، كاتيك محهمه سعهيد سولتان و كوپر كهانى دينه لای من، نوكره كان ببه دوو دهسته و له نيوان خوياندا شهپر بكن و ههردوو دهسته كه به مبه سستى سكالأ كردن بينه لای من. من به مبه سستى ته مى كردنى شهوان له ژووره كه ده پومه ده ر. دواتر نوكره كان محهمه سعهيد سولتان و كه سه كانى قولبه سست و زنجير بكن.

سهيفور بهگ، فه رمانه كهى شه نجام ده دات. دواى گرتنيان، يه كه يه كه له گوپر هپانى به ردهم ته لارى حكومه تى، تيرباران ده كرين. شهرف شهلموك، شازاده لهم پيشهاته ناگادار دهكات وه. شازاده بؤ شهم خزمه تهى، نازناوى شهرف شهلموك و سه رتپى و نيشانى له ده ولت بؤ وه رگرتوه و بؤى ده نيريت. دواى كوشتنى محهمه سعهيد سولتان و بنه ماله كهى، نارامى و ناسايش بؤ هه ورامان ده گه رپته وه.

لهكاتى گرتن و بردنه ده ره وهى محهمه سعهيد سولتان، مه لا شهحمه دى نه ودشى و مه لا عه زيزى هه ورامى كه له دانيشتنه كه دا ناماده بوون، دواى چه ند كاتر ميژيك له چه ند و چوئى پروداو و پيلانه كه ناگادار ده بنه وه و ده پونه لای شهرف شهلموك و پرسىارى ليده كهن. شهرف شهلموك بروسكهى ده وله تيان نيشان ده دات كه به پينى فه رمانى ده ولته تى شهو كارهى نه نجام داوه و له هه مان شوين فه رمان به مه لا عه زيز ده دات، جه نازه كان بشوات و كفن و دفنيان بكات.

شه گه هه موو ورده كارپيه كانى چالاكپيه كانى شازاده موخته ميدنه لده وله لهكاتى فه رمانر وهايه تى كوردستان بنووسين، چه ندين لاپه رهى ديكه لهم كتپبه داگير دهكات بويه

بە کورتی ئاماژە بە چەندین کار و کردەوی دیاری ئەو دەندین:

یەکیک لە چالاکییە گەرمەکانی وەک ئاماژەمان پێدا، گەڕاندنەوێ نازامی و ئاسایش بۆ هەورامان و لەناو بردنی سولتانیەکانی بوو کە لە سلیمانی تا شاری سنە لە ژێر دەسەلات و کاریگەری ئەواندا بوو، تەنانەت لێپرسراوانی ئێران و عوسمانی، لەستوری دەسەلاتی ئەواندا نەیان دەتوانی بە ئاسانی کارەکانیان پاپەرێن. فەرمانڕەوا دەوڵەتیەکانیش لەبەر ئەوەی پایەبەندی پاپەراندنی کاروبارەکانی دەوڵەت نەبوون و گەرمەکان بە نازامی و ئاسایشی ناوچەکە نەداوە، بۆ شارەدەوی ناکارامەیی و بێ دەسەلاتی خۆیان، ئەم کێشەیان شارەدۆتەو و دەوڵەتەکانیان لێ ئاگادار نەدەکردهو. شازادە بە پێچەوانەی هەموو فەرمانڕەواکانی دیکە، بەم پرسیواییە رازی نەبوو و بەوشێوەی ئاماژەمان پێدا، هۆکارەکانی لەناو بردن و سەركوت کردنی ئەوانی ئامادە و دەوڵەتی ئێران و عوسمانی لەبەلای هەورامییەکان پزگار کرد.

یەکیکی دیکە لە کارەکانی ئەوە بوو دانیشتیوانی کوردستان بەردەوام لە دەستدریژی و سستەمی خراپەکارانی ویلایەتەکان لە ئازاردابوون و لەلایەن ئەوانەو سستەمیان لێدەکرا. شازادە بە چارەنەندیشی و کردەویەکی بۆ ئێران، کوردستان و کوردستانیانی لەبەلای شەپری دراوسێکانی ئاسوودە کرد و نازامی و ئاسایشی بەتەواوی بۆ ئەم سەرزەمینە گەڕاندەو. بۆ نمونە بۆ بچووکترین سەرپێچی کە خانەکانی کەلیایی ئەنجامیاندا بوو، پیاوماقوولەکانی ئەوانی قۆلبەست و زیندانی کرد. بەمشێوەیە خانەکانی ئەفشار و کرماشان و گەروس، دەستیان لەستەم و دەستدریژیەکانی خۆیان هەنگرت. یەکیکی دیکە لە کارەکانی بۆ کوردستان ئەمەیه: دانیشتیوانی کوردستان لە دەست عەشیرەکانی جاف کە زیاتر لە دوانزە هەزار بنەمالە بوون، بیزار ببوون و لە کاتی گەرمە کاتی جافەکان دەهاتنە خاکی کوردستان، دانیشتیوانی شار و گوندەکانی سارال و هویاتو و خورخۆرە و تیلەکو و سەقز و مەریوان، لەستەم و دەستدریژیەکانی ئەوان ئاسوودە نەبوون چوونکە ئەم تایەفە لەدزی و خراپەکاری ناسراو و بۆ دێنی پەردە ناموس و کۆشتاری خەڵکان و لەناو بردنی ئاوەدانییەکان و تالان کردن، کەمتەرخەمیان نەدەکرد. چەندین سال ئەم تایەفە بە هاوبەشی لەنیوان دەوڵەتی ئێران و عوسمانیدا دەژیان. بەپێی پەیماننامەکانی نیوان ئەم دوو دەوڵەتە، ئەم تایەفە لە کاتی مانەو لە خاکی ئێران، وەک دانیشتیوی ئێران لەقەڵەم دەدران و لە کاتی

مانهوه لهخاکی عوسمانی وهک دانیشتووی نهو ولاته. ههروهه له پهیماننامه کهدا هاتووه نهه تایهفه سهربهستن لهوهی لهکام ولاته بمیننهوه و دهتوانن یهکیان ههلبژێرن. هههرکات هههموویان یا دهستهیهکیان بخوازیته، بیهته هاوولاتی نهو ولاته، دهولهتهکهی دیکه هیچ مافیکی نامینیته. نهه تایهفه چهندین سال بهپیتی نهو پهیمانانه، سیاسهتی وشرمیریان بهرابهر بهو دوو دهولهته نیشانددها، کاتییک لهسنوری دهولهتی عوسمانیدا بوون خویان بههاوولاتی ئێران و کاتییک لهئێران بوون، خویان بههاوولاتی عوسمانی نیشانددها. لهپاییز و زستان کهکاتی کویستان کردنی نهوانه، دینه چیاکانی کوردستان و خیهوت ههلهدهن و لهو ماوهدا، بره پارهیهکیان لهبری بهکاربردنی لهوهپرگا، بهفرمانبرهوی کوردستان دهه بهلام نهه بره پاره لهراستیدا خوینبایی رهخنه و ناموسی مسیکنهکانی کوردستان و مولهتی هیرش و پهلامارهکانی عهشیرهی جاف بووه کهچیتر کهس لهبهرابهر نهوان خاوهن گیان و سامان نهبووه و مسکینه ههژارهکان لهترسی نهوان، بهردهوام سههرگهردان و ئاواره بوون. نهو ههژارانه سکالایان بو ههر شوین و کهسیک بهرز دهکردهوه، کهس گرنگی پینهدهدان و دادی وهرنهدهگرتن.

شازاده، نهه بارودوخهی بو دهربار نووسی و بهپیتی فرهمانی دهولهت، بهشیوهیهکی رهسمی بهسهروکهکانی تایهفههی جاف دهلیته دهبیته بینه هاوولاتی ئێران و هاوشیوهی هههموو تایهفهکانی دیکه، لهناو خاکی ئێراندان نیشتهجی بن یا نهوهی جاریکی دیکه روو لهسنورهکانی ئێران نهکن. سهروکهکانی جاف، دواي نهه ناگادار کردنهوه، پهڕیشان دهبن و بهدانی بره پارهیهک نهو سائه بهسهه دهبن تا بو سائی داهاتوو خویان یهکلایی بکهنهوه. بههاری سائی داهاتوو، شازاده سوپایهک ناماده دهکات و پهوانههی نهو دوو ناوچهی دهکات کهجافهکان لیوهی دههاتنه ناو خاکی ئێران تا ریگه نهدهن جافهکان لهسنورهکانی ئێران نزیک ببنهوه. دهستهیهکیان بهرهو ناوخان و دهستهیهکیان بهرهو مه‌ریوان و پوژه‌هلآت و نه‌میر ئاوا ده‌پوون. کاتییک جافهکان ده‌گه‌نه سه‌ر سنور، له‌هه‌موو ناوچه‌کانه‌وه ریگه‌یان لی ده‌به‌ستن. سه‌ره‌نجام به‌پارانه‌وه، تو‌ماریک بو شازاده ده‌نیرن و به‌لین ده‌دن زه‌ره‌ر و زیان له‌که‌س نه‌ده‌ن و سالانه دوانزه ههزار تمه‌ن وه‌ک حه‌قی له‌وه‌پرگا پی‌شکه‌ش بکه‌ن. شازاده به‌داواکه‌یان پازی نابیت جافه‌کان دواي نه‌وهی ده‌بینن به‌زیر و پاره ناتوانن هیچ بکه‌ن، ده‌یان‌ه‌ویت هیژ به‌کار به‌ن. شه‌ر و ئازاوه ده‌ستپیده‌کات و ئاگری جه‌نگ له‌نیوان جافه‌کان و

هیزه‌کانی سەر سنور بلیسه دەسینیت. دواى جەنگ و پیکدادانیکی کەم، جافەکان شکست دەخۆن و بۆ ناوچه‌کانی خۆیان دەگەڕێنەو. مسیکنەکان و گوندنشینه‌کان لەو سالا لە دەست جافەکان پزگاریان دەبیت. لەو سالا بەدواوە، سوپای دەولەتی بۆ پزگرتن لەهاتنی جافەکان بۆ ناو خاکی ئێران، پەوانەى ئەو دوو ناوچه دەکران. گوندنشینه‌کان دەستیان بەنۆژەن کردنەو و ناوەدانکردنەو. گوندەکان کرد و گوندیک وەک پاداشتی خزمەتەکانی شازادە، ناودەنێن فەرهادناو. لەناوچهی پۆژەهلات و ئەمیر ناو بەپیتی فەرمانی شازادە، بۆ سوپای دەولەتی قەلایەک بنیات دەنێن و ناوی دەنێن لەشکرناو.

میژووی گرتنی هەورامان و میژووی دروستکردنی قەلاکە، خوالیخووشبوو میرزا عەلی ئەکبەری میژوونووس، ناسراو بەسادی ئەلمولک، نووسەری (حەدیقەى ناصیری) تۆمارى کردووە و بۆ هەركام، قەسیدەیه‌کی جیاوازی نووسیوە. دیری کۆتایی هەركام لەوان ئەمەیه:

گرتنی هەورامان

(گفت از شهر ربیع الثانی، ارسد کم کنی

هفت بفزایی، شود تاریخ فتح ات آشکار)

واتاکەى: لەمانگی رەبیع ئەلئانی ئەگەر سەد کەم بکەیتەو و حەوتی پێ زیاد بکەیت، میژووی گرتنی هەورامان ناشکرا دەبیت.

دروستکردنی قەلای لەشکرناو

(نوشت خامه‌ی افسر به سال تاریخ اش

به سعی معتمدالدوله قلعه شد آباد)

واتاکەى: پێنوسی ئەفسەریک لەو سالا دا نووسی بەهەولی موغەمید ئەلدەولە قەلای لەشکرناو، ناوەدان بوویەو.

یه‌کیکی دیکە لەکارەکانی موغەمید ئەلدەولە: لەکۆتاییەکانی سالی ۱۲۸۷ کۆچی ئەخۆشی کۆلیرا لەکوردستان دەرەکەوێت، سێ مانگ درێژە دەکێشیت و گیانی ژمارەیه‌کی زۆر لەدانیشتوان دەگرت. لەسەرەتاکانی سالی ۱۲۸۸ کۆچی، وشکەسالی و قاتوقری دەستیپێکردووە و جگە لەهەزارەکان و مسکینەکانی شار و گوندەکان، لەناوچهی خەمسە و میهرەبان، نزیکەى چوارەزار بنەمالە، هێرش دەکەنە سەر خاکی کوردستان و ترس و دڵپراوکی لای دانیشتوان دروستدەکات. ئەوانەى گەنمیان پاشەکوت کردووە، ئەم هەله

دەقۇزىنە ۋە نىرخەكەي بەرز دەكەنەۋە ۋە لەناكاۋ، لەخەروارى دوو تەنەۋە بۇ دوانزە تەنە بەرز دەيىتەۋە ۋە ژيان لەھەژار ۋە نەدارەكان دژوارتر دەيىت. شازادە سەرەتا، دەستەيەك لەھەژارە كۆچبەرەكان بەسەر دولەمەندەكان ۋە بەتواناكان دابەش دەكات ۋە خۇيىشى ئەرەكى بەختىۋەكردن ۋە دابىن كەردنى بىژنۇي دەستەيەكى گەرتۇتە ئەستۇ ۋە لەبەر ئەۋەي ھەۋا سارد بوۋە، گەرماۋىكى بەمەبەستى نىشتەجى كەردنى ئەۋان بەكرى گەرتوۋە ۋە شەۋ وپۇژيان لەۋى بەسەر بىردوۋە. لەگەل ئەم كارانەي شازادە، بۇچوۋنى بازىرگەنەكان ۋە خاۋەن مەكەكان نەگۇپراۋە ۋە نىرخەكان دانابەزىت. ناچار شازادە شۇيىنكى تايىبەت بەخواردەمەنى دىروست دەكات ۋە پەۋانە كەردنى دەھەزار تەغار گەنەم دەخاتە سەر شانى خاۋەن مەكەكان تا لەبەرى ۋەرگەرتنى يەك تەنە، تەسلىمى دولەتى بىكەن. خاۋەن گەنەكان لەم بېرىارەي شازادە پەشۇكاۋ ۋە پەرىشان بوۋن ۋە ھەرچەندە ھەلىيانداۋە لەپىنگەي جۇۋاجۇر بېرىارەكەي شازادە بگۇپن، شازادە پازى نەبوۋە. سەرنەنجام لەماۋەيەكى كەمدا، خاۋەن گەنەكان ناچار دەبن مەموۋ گەنە داۋاكرارەكە پەۋانە بىكەن. ئەم گەنە پۇژانە بەسەر نانەۋاكاندا دابەش كراۋە ۋە بەمشىۋەيە نىرخى نان لەيەك مەن دوو ھەزار بۇ دوو غەباسى دابەزىۋە كەدەستىش نەدەكەۋت ۋە بەفراۋانى دەستكەۋتوۋە. ھەرچەندە پىش گەيشتنى گەنەكە، زىاتر لەسى ھەزار كەس لەھەژارەكان ۋە پەناھىنەران لەئەنجانى قاتۇقپرى ۋە ساردى ھەۋا ۋە نەخۇشى كۇلىپرا، لەناۋچوۋن بەلام دۋاي گەيشتنى گەنەكە، ھەموۋ ھەژارەكان ئاسوۋدە ۋە گىيانيان بەسلامەتى دەرباز كەردوۋە. شازادە ھەموۋ خەرجىيەكانى كەن ۋە دىنى مردوۋەكانى گەرتۇتە ئەستۇ.

یه‌کیکی دیکه ئەوهی له‌کۆنه‌وه نه‌ریتی خانوو بژاردن که‌ده‌رمال‌ئه‌یان پیتوتوه، له‌سنه‌ باو بووه. به‌و واتایه که‌سال‌ئه خانووه‌کانی شاریان بژاردووه و له‌هر مالێک به‌ئه‌ندازه‌ی توانایی مال‌ه‌که، ب‌په‌ پاره‌یه‌کیان وه‌رگرتووه و به‌م‌پێیه‌ سال‌ئه زیاتر له‌پانزه‌ هه‌زار تمه‌ن کۆکراوه‌ته‌وه. شازاده‌ ئەم ب‌په‌ پاره‌ی له‌سه‌ر داوای حاجی مه‌لا محمه‌مه‌دی نه‌ییری که‌یه‌کێک له‌زاناکان و خۆپاریزه‌کانی کوردستان بووه، له‌مزگه‌وتی دارنه‌لنێسحان بۆ کاری پێویست، ته‌رخان کردووه.

يەككى دىكەي ئەۋەدى جىياۋزى كىشەكان لەكوردستان بۆتە ھۆي ئاژاۋە و كىشە
لەئالوگۆرەكاندا. شارادە موعتەمىد ئەلدەولە، بۇ ئەھىشتى ئەم كىشە و جىياۋزىيە، نىكەي
ھەزار مەنى ھاۋتاي نۆسەد مىسقال لەئاسن دروستكر دوو و لەشار و گوندەكانى دەورووبەر

بلاوى كوردوتەو و ھەنووكەيش ئەو كىشە و ۋەزىنە لە كوردستان باو و كارى پىدە كرىت، يەكيت ئەو و لە بەردەم قەلایى حكومتى، بۇ سوپاى پىادە، سەربازخانە يەكى دروست كوردو و كەتواناى جىبوونەو و دەستەيەك سەربازى ھەيە. نەقارەخانە كە لە پۇژئاواى ئەم سەربازخانە جىگىرە، لە بىناكانى ئەمان اللە خانى گەورەيە و ھەموو پۇژىك لەكاتى ئاوابوونى ھەتاو لەوى، نەقارە و كەپەنەى نادىيان لىداو.

لەبەھارى سالى ۱۲۸۹ كە ناسرئەلدين شا سەفەرى دەرەو وى ولاتى كوردو و، شازادە بۇ بەرپۆەبەردنى كاروبارى دەولەتى و ۋەرگرتنى پىنگەى جىگىرى سەلتەنەت بۇ تاران بانگەكاتەو. مىرزاخەسەن خانى سەدرىئەزەم بۇى دەنووسىت: گەورەم، ھەرچەند دەزانم دورژمنى تۆم لەددا چاندو و، مىوانىكى خانەخوى كورژم لەمالەكەى خۇمدا جىكوردوتەو.

شازادە لەنەبوونى خۇى جىگىرى حكومتى كوردستانى بەكۆرەكەى خۇى، شازادە عەبدولعەلى مىرزاى ئىحىشام ئەلمولك سپاردو و پىنگەى ۋەزارەتەيش بەھاجى مىرزا ئىسماعىل خانى عەلى ئابادى دەسپىزىت و خۇى پىنگەى تاران دەگرىتەبەر. لەم سالدە ژمارەيەكى زۆر لەدانىشتووانى كوردستان گىرقتارى نەخۆشى بەلەفېرە و سىچوون دەبن و دەمرن. كەسانى ۋەك مەلا ئەحمەدى شىخولئىسلام و ئىسماعىل خان كۆپى خوسرەوخانى ئاكام و مىرزا نادىرى مستەوفى باشى و ئەسەد اللە خانى ۋەكىل و ئاغا لوتف اللەى ديوان بەگى و دەستەيەكى دىكە لەپىاوماقوولان و ئەشراف زادەكان بەھۇى ئەم نەخۆشىيەو مەردوون.

دواى گەپانەو وى پاشا لەسەفەرى دەرەو وى ولات بۇ ئاۋەندى دەسەلات و لەكاتى لەسەر كار لاۋەردنى حەسەن خانى سەدرى ئەزەم كەوردەكارىيەكانى لەمىژووى ئىراندا ئامازەى پىدراو، شازادە بۇ كوردستان دەگەپىتەو و دواى شەش مانگ مانەو، لەمانگى سەفەرى سالى ۱۲۹۱ كۆچى، لەحكومتى كوردستان دوور دەخىرتەو و لەپۇژى چوارشەممەى ۲۸ سەفەر بەپىدەكەوئىت و شازادە تەھماسىبى مىرزاى مۇئەيىد ئەلدەولە لەجىنگەى ئەو ۋەك فەرمانرەواى كوردستان دىيارىكراو. خوالىخۆشبوو سادق ئەلمولكى مىژوونووس ئەم ھۇنراو وى خوارەو سەبارەت بەرۆشتن و ھاتن، پۇشتنى فەرھاد مىرزاى موغتەمىد ئەلدەولە و ھاتنى تەھماسىب مىرزاى مۇئەيىد ئەلدەولە نووسىو:

(از تخت جلال رفت فرهاد

تهماسب به جای او مکان یافت)

واتاکه‌ی: فه‌هاد ته‌ختی فه‌مانه‌وایه‌تی به‌جیه‌نشت و ته‌ماسب جینگه‌ی نه‌وی گرت‌ه‌وه. له‌ته‌ختی فه‌مانه‌وایه‌تی (جلال) که‌۱۴۶۴، فه‌هاد که‌۵۲۹۰، ده‌ریک‌یت، ۱۱۰۴ ده‌مین‌یت‌ه‌وه. حکومه‌تی شازاده مو‌عه‌مید نه‌لده‌وله، میژووی له‌ناو‌چوونی میرنشینی نه‌رده‌لانه چوونکه له‌م میژووه به‌دواوه چیت‌ر که‌س له‌نه‌رده‌لانییه‌کان له‌سه‌ر کورسی فه‌مانه‌وایه‌تی دانان‌یشیت.

حکومه‌تی شازاده ته‌ماسبی میرزای مؤنه‌یید نه‌لده‌وله

شازاده ته‌ماسبی میرزای مؤنه‌یید نه‌لده‌وله، له‌کرماشان فه‌مانه‌وا بووه و له‌سالی ۱۲۹۱ به‌پیتی فه‌مانی ده‌رباری، کوردستان په‌یوه‌ستی کرماشان کراوه و به‌نۆینه‌رایه‌تی شازاده ته‌ماسب، شازاده محهم‌د شه‌ریف بو‌راگه‌یاندنی ئەم هه‌واله په‌وانه‌ی کوردستان ده‌ک‌ریت و خۆی به‌دوا‌ی نه‌ودا پینگه‌ی کوردستان ده‌گریته‌به‌ر. له‌ده‌یه‌ی کۆتایی ره‌بیع الاوه‌لی ۱۲۹۱ ده‌گاته ناو سنه. ئەم شازاده خاوه‌ن زانست و که‌سیکی به‌خشنده و چاکه‌خواز بووه و له‌گه‌وره‌یی و پ‌یزداریدا پ‌یش که‌سانی هاو‌پ‌وژگاری خۆی که‌وتوته‌وه. له‌هه‌موو ک‌یشه‌کانی ویلایه‌ته‌که‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی و ک‌یشه‌کانی خه‌لک، راو‌یژی به‌میرزا نه‌ره‌ستوی وه‌زیری کردووه و محهم‌د مه‌هدی میرزای کو‌ری له‌هه‌مه‌دان‌ه‌وه گه‌پ‌اندۆته‌وه وه‌ک جینگری فه‌مانه‌وای کوردستان ده‌ستن‌یشانی کردووه. به‌په‌زامه‌ندی میرزا نه‌ره‌ستو، قه‌واله‌ی مالیاتی و شته‌کانی دیکه‌ی له‌عه‌لی ئەک‌به‌ر خانی شه‌ره‌ف ئەلمولک وه‌رگرتووه و وه‌زاره‌ت و پ‌ینگه‌ی راو‌یژگاری میرزا محهم‌د مه‌هدی پ‌‌یس‌پ‌اردووه و خۆی به‌مه‌به‌ستی بینینی قه‌لای شاناباد په‌وانه‌ی مه‌ریوان ده‌ییت. چه‌ند پ‌وژیک له‌وی ده‌مین‌یت‌ه‌وه و بو‌شاری سنه ده‌گه‌پ‌یت‌ه‌وه و له‌ویوه رووده‌کاته کرماشان. له‌هاتن بو‌ کوردستان تا گه‌پ‌انه‌وه‌ی بو‌ کرماشان، نزیکه‌ی دوانزه هه‌زار تمه‌ن ده‌به‌خشیت. محهم‌د مه‌هدی میرزا به‌ناماده نه‌بوونی باوکی، له‌ژێر چاودیری و وه‌زاره‌تی شه‌ره‌ف ئەلمولک، فه‌مانه‌وایه‌تی کوردستان ده‌کات. ئەم که‌سه چوونکه پ‌‌یشتر له‌قوتابخانه سه‌رقالی خویندن بووه و له‌پ‌اپه‌پ‌اندنی کاروباری ده‌وله‌تی شاره‌زا نه‌بووه، پ‌شته‌ی کاروباره‌کان ل‌یک ده‌پ‌چ‌ر‌یت و شیرازه‌ی کاره‌کان ده‌شیو‌یت. سنورنشینه‌کان و سه‌روکی تایه‌فه‌کان به‌هاندانی خه‌لکانی شار، نالای شۆرش به‌رز ده‌که‌نه‌وه و له‌دان‌یش‌ت‌ووانی شاریش، نه‌وانه‌ی نه‌یاری شه‌ره‌ف ئەلمولک بوون، شاگری ئازاوه‌که‌یان خوشتر کردووه و

کرێکارەکان و کەسانی بازارییان بۆ شوێرش و ئازاوە نانهوه و قەرەباڵغی هانداوه و چەند بابەتییەکان کردۆته بیانوو و هێرشیان کردۆته سەر بپێنای حکومەتی. تایەفەی چاردۆلی کە لەو کاتەدا نامادەیی خزمەت کردن بوون و ئۆکەری شازادەیان دەکرد، بەرگرییان کردووه و لەبەرەبەر قەرەباڵغی خەڵکان دەهەستەنەوه. یارزەیی شەڕ و پێکدادان گەورەتر دەبێت و چەندین کەس لەتایەفەی چاردۆلی و دانیشتووانی شار دەکوژرێن و دەستەبەکیش بریندار دەبن تا ئەوێ سەرئەتجام زاناکان و پیاوماقوولان کەخوێان هەلگیرسێنەری ئاگری ئازاوەکە بوون، نێوەنجیگەری دەکەن و بلاوه بەدانیشتووان و دەرباری پاشا لەم پرۆداوانە ئاگادار دەکەنەوه. لەئەنجامی ئەم گەمەییە، شازادە مۆتەبەید ئەلەدهوله لەحکومەتی کرماشان و کوردستان دوور دەخرێتەوه و شازادە ئیمام قوڵی میرزای عیقاد ئەلەدهوله، وەک فەرمانڕەوای کرماشان و کوردستان دەستنیشان دەکەیت.

حکومتی شازاده نیمام قولی میرزای عیماد نهلدهوله

شازادە ئىمام قولى مىرزاي عىماد ئەلدەولە لەسالى ۱۲۹۲ كۆچى، وەك فەرمانرەۋاي كوردستان و كرماشان ديارىدەگرىت و لەكاتى بەرىكەۋەتن لەتارانەۋە، گەۋرەكان و پىاوماقوولانى كوردستان بۇ ھەمەدان بانگ دەكات. عەلى ئەكبەر خانى شەرەف ئەلمولك و مىرزا محەممەد رەزاي وەزىر و چەند كەسىكى دىكە لەگەۋرە پىاۋانى كوردستان بەرەو ھەمەدان بەرىدەكەون و چاۋيان بەشازادە دەكەۋىت. لەدانىشتنى دووم قەۋالەى مالىيات و چۆنىەتى بەرپۆۋەبردنى كوردستان لەشەرەف ئەلمولك و مىرزا محەممەد رەزا كەسەرچاۋەى ئازاۋە و دووبەرەكى بوۋە، وەردەگرىت و شازادە حىشمەت ئەلسەلتەنەى كورپى وەك فەرمانرەۋاي كوردستان ديارىدەكات. كوردستانىيەكان لەگەل كەزۋاۋەى حىشمەت ئەلسەلتەنە بۇ كوردستان دەگەپىنەۋە و عىماد ئەلدەولە خۇى بەرەو كرماشان بەرىدەكەۋىت. شازادە مۇئەييىد ئەلدەولە لەكاتى گەپرانەۋە بۇ تاران، نرىكەى زىاتر لەقەقدە ھەزار تەنەى زىاتر لەمالىياتى رەسمى كوردستان لەقەلەمدادە. ناسرئەلدىن شا دە ھەزار تەنەى بەمەبەستى كەمكردنەۋەى قورسايى لەسەر شانى دانىشتۋوان لەبەرچاۋ نەگرتۋە و ھەوت ھەزار تەنەكە پەيوەستى مالىياتى كوردستان دەكات و بۇ حىشمەت ئەلدەولە فەرمانى دەربارى دەرەچىت كەمالىيات بەشىۋەيەكى يەكسان دابەش بكات. دۋاى سى چۋار مانگ، عىماد ئەلدەولە لەكرماشان گرفتارى نەخۋشەيەكى كوشندە دەنىت و حىشمەت ئەلدەولە بۇ

لاى خۇي بانگ دەكات. حىشمەت ئەلدەولە، شەرەف ئەلمولك وەك جىگىرى خۇي
لەكوردستان ديارىدەكات و خۇي رىنگەي كرماشان دەگىرتەبەر. زۆرى پىناچىنت
عىمادئەلدەولە دەمرىت و فەرمان و خەلاتى فەرمانبەروايى كوردستان و كرماشان لەلايەن
دەربارەوہ بۇ حىشمەت ئەلدەولە، پەوانە دەكرىت. لەم سالاھىدا بەلاى كوللە لەكوردستان
دەردەكەويت، دانىشتوووان پەرىشان و دەشلەرتىنت و شىرازەي بارودۇخى كوردستان
دەپچىرت. مىرزا محەممەد پەزاي وەزىر، ئەم ھەلە دەقۇزىتەوہ و تۆمارىكى نەيىنى كە
لەخۇگىرى سكالاً و گازندەي دانىشتوووان لەچۇنيەتى حكومەتى شەرەف ئەلمولكە، بەزانا و
پىاوماقوولان مۇر و پەوانەي دەربارى ئىرانى دەكات. بەدواي ئەم تۆمارە، دەستەيەك
لەزاناكەن وەك مەلا محەممەد مەھدى ئەمىن ئەلئىسلام و مەلا محەممەد ئەمىن و كەسانىتر،
رىنگەي تاران دەگىرتەبەر.

له ٦ سەفەری ١٢٩٣ کۆچی، غولام رەزا خانی شەھاب ئەلمولک، نەوای میرزا حسەین خانی نیرام ئەلدەولە شահسەوەند، بۆ خەلات و فەرمانرەوایەتی کوردستان دیاریدەکرێت. پۆژی گەیشتی زاناکان بۆ تاران، شەھاب ئەلمولک لە تارانەو بەرەو کوردستان بەرپێدەکەوێت. دواى گەیشتنی بەشارى سنە، شەرەف ئەلمولک ترسى لێدەنیشی و دواى یەك حەفتە بەرەو تاران بەرپێدەکەوێت و لەئارامگای عەبدولعەزیم نیشتهجى دەبێت. زاناکانى کوردستان دواى بینینی پاشا، مەلا محەممەد مەھدی ئەمین ئەلئیسلام بە نازناوى شیخوئیسلامى و مەلا محەممەد ئەمینى مامى، نازناوى ئەمین ئەلئیسلامى پێدەبەخشێت. هەركام لە زاناکانی خەلات و نازناویکی دیکەیان پێدەبەخشێت و بەرەو کوردستان دەگەڕێنەو.

حکومتی غولام رزا خانی شہاب نملولک

غولام پەزا خانى شەھاب ئەلمولك لەسەفەرى ١٢٩٣ فەرمانپەرەى كوردستانى پێدەبهخشریت و لەرەبیع الاول دەگاتە شارى سنە و لەباخى خوسرەوئاباد كە لەدووسەد هەنگاوى باشورى پۆژئاواى شارەكە جیگیرە، نیشتهجى دەبیئت. دواى یەك حەفتە دەرواته تەلارى حكومەتى. میرزا پەسولى قەزوينى مستەوفى دیوان كە یەكێك لەخزمەتكارەكانى بوو، پێگەى وەزارەتى پێدەبهخشریت و كاروبارى مالیاتى و ویلايەتى بەو دەسپێردریت. میرزا پەسول بەهۆى زیرەكى و دوورئەندیشى، لەماوەیەكى كەمدا ئاشناى بارودۆخى ناوچەكە و سیاسەت دەبیئت. شەھاب ئەلمولك دیوان خانەى لەكوردستان دامەزراندوو تا كاروبارى

ویلايەتی لەوێ چارەسەریان بۆ بکڕیت. بۆ سنوورەکانی ناوچەکەیش کارگوزاری دیاریکردوو و ئەوانی لەگەڵ خەلات و فەرمانی فەرمانرەوایەتی پەوانە کردوو. لەو کاتەدا کە حاجی حەیدەربەگی وەکیلی مەریوان، باوەگەورنی مەحمودخانێ کانی سنان، مەبەستی ئازاوە و یاخیبوونی لەسەردا بوو، مەمەد تەقی خانی ئەرەلانی وەک فەرمانرەوای مەریوان دیاریکردوو تا قۆلبەست و پەوانەیی سنەیی بکات. ئەم کارە ئاسایشی سنوورەکانی زیادکردوو و ڕینگەکان ئەمەن بوو. زاناکانی کوردستان کە لەتاران بوون، گەراوێنەتەوه و لەبەخشەکانی ئەو کەلکیان وەرگرتوو. شەهاب ئەلمولک هاوشێوەی سەرۆک خێل و عەشیرەت لەگەڵ دانیشتووانی کوردستان مامەتی کردوو و ڕیزی لەزانا و سەیدەکانیان گرتوو. لەهەموو ژەمەکانی نیوهرۆ و شەو، سفەریەکی گەورەیی ڕاخشوو و ژمارەییەکی زۆر لەسەر خوانەکی نامادە بوون، شاعیر و ئەدیبهکانی خوشویستوو و هانیاداون. لەبەخشیندا هیچ سنوورێکی نەناسیو. شەرەف ئەلمولک وەک ئامارەمان پێدا، لەترسی شەهاب ئەلمولک هەلات و لەشازادە عەبدولعەزیم نیشتهجێ دەبیت. لەدەرئەنجامی چەندین ھۆکارە ئەو شۆینە بەجێدیلێت و لەلایەن دەربارەوه ڕیزی لێدەگیرێت و لەتاران دەمینێتەوه. ناوەرێستەکانی سال، دەستەیک لەبەزاز و بازارییەکانی کوردستان بەهاندان و ھەڵخراپاندنی دەستەیک لەگەورەپیاوان، چاو لەچاکییەکانی شەهاب ئەلمولک دەپۆشن و ئازاوەیک دەنێنەوه و لەئیمام زادە پیر عومەر کۆدەبنەوه. ھاندەرائی ئەم ئازاوە، ئۆبالەکی دەخەنە ئەستۆی شەرەف ئەلمولک و شەهاب ئەلمولک ناچار دەکەن نامەیک بەم ناوەرۆکە بۆ دەربارە بەرز بکاتەوه. شەرەف ئەلمولک بەھیچ جوړێک ئاگاداری ئەم ڕووداوە نەبوو، کاتیەک پاشا و کەژاوەکی لەیەیلاقەکانی لار و شەھرستانەک بوو، نامەکی شەهاب ئەلمولکی بەدەست دەگات. پاشا بەخیرایی چەند کۆیلەیک دەنیرێت تا شەرەف ئەلمولک لەتاران قۆلبەست و زیندانی بکەن. کەسێک لەئاشناکانی کە لەناو کەژاوەکی پاشادا بوو، بەخیرایی دەگەرێتەوه و شەرەف ئەلمولک لەم ڕووداوە ئاگادار دەکاتەوه. ئەویش بەناچاری بۆ ئارامگای شازادە عەبدولعەزیم دەگەرێتەوه و گۆشەگیر دەبیت. شەهاب ئەلمولک، ئازاوەگیران بێدەنگ و دڵنیاویان پێدەبەخشیت و بەمشێوەیە لەئیمامزادەکە دێنەدەر.

شەرەف ئەلمولک کەسێکی سادە، دڵپاک و واقعی بین بوو. لەگەمە سیاسییەکاندا تەنیا بەسەرکەوتنی ڕووکەش و سەنگەرگرتن قەناعەتی کردوو و هیچ کات بیرێ لەپاراستنی

سەنگەر نەکردۆتەووە بۆیە هەمیشە لەگەڵ ئەوێ توانای زالبوون و سەرکەوتنی بوو، شکستی خواردوو و بەزاو. بەپێچەوانەو میرزا محەممەد پەزا بەردەوام لەئەندێشە ی بەدەستەینانی سەرکەوتندا بوو و لەکوێتا پلەکانی پێسوایی و نزمی، پێزداری و پێگە ی بەدەستەیناوە لەبەر ئەمە شەرف ئەلمولک هەمیشە لەبەرەبەر ئێزادە و خواستی ئەو، وەک با بوو و پێگە ی ئەداو لەهیچ شوێنێکی ئێران بۆ یەک ساتیش ئاسوودە بێت. وەک ئاماژەمان پێدا شەرف ئەلمولک کەرۆحیشی ئاگای لەو کێشە و ئاژاوەیە نەبوو، لەتاران هاویشیوێ کەسیکی پێسو و زەلیل ژیا نی بەسەر دەبرد. تەنانەت جاریک دەبینیت میرزا محەممەد پەزا خۆی ئاژاوە و هەرا درژی حکومەت دەنێتەو و تۆمەتەکە ی دەخاتە پال شەرف ئەلمولک ئەو لەتاران بەگۆشەگیری ناچار دەکات و خۆیشی بۆتە تەکا کاری ئاژاوەچیەکان و ئەمانیان بۆ وەرەگریت. لەسەرەتاکانی زستانی ئەمسالە، حکومەتی کوردستان و کرماشان بەشازادە سولتان مورا د میرزای حیسام ئەلسەلتەنە دەسپێردریت.

حکومەتی شازادە سولتان مورا د میرزای حیسام ئەلسەلتەنە

دوای ئەوێ حکومەتی کوردستان و کرماشان لەکوێتاییەکانی سالی ۱۲۹۲ بەنەوایی والا، شازادە سولتان مورا د میرزای حیسام ئەلسەلتەنە دەسپێردریت، بەپێی فەرمانی دەوڵەت، شەهاب ئەلمولک وەک فەرمانرەوای کوردستان دەمینێتەو و ئاگادار دەکێتەو لەژێر دەسەلات و وەک جێبەجێکاری فەرمانەکانی حیسام ئەلسەلتەنە، فەرمانرەوای کوردستان بکات. کاتی ک شازادە لەتارانەو بەرێدەکەوێت، خوسرەوخانی کوپی پەزا قوڵی خان و شەرف ئەلمولک لەگەڵ خۆی دەگەڕێنێتەو و لەکاتی گەیشتنی بۆ کرماشان، بەپێی فەرمانی دەوڵەت، خەلات و فەرمانی فەرمانرەوایەتی بۆ شەهاب ئەلمولک پەوانە دەکات. شەهاب ئەلمولک سوپاس و پێزانینی پێویست بۆ خەلات و فەرمانەکە ی شازادە دەربەریت. شازادە لێی دلگران و بیر لەدوورخستەوێ ئەو دەکات و سەرئەنجام شەهاب ئەلمولک دەست لەکارکێشەوێ خۆی لە فەرمانرەوایەتی کوردستان بەدەربار رادەگەیهێت و لەدەیهی دووهمی رەبیع الاولی ۱۲۹۴ بەرەو تاران بەرێدەکەوێت. شەهاب ئەلمولک لەحکومەتی کوردستان، هاویشیوێ کەسیکی داوینپاک و دلسۆز هەلسوکهوتی کردوو و بەشیکی زۆری سامانەکە ی بەخشیو. خێوێکی گەوێ بۆ حسەینییهی کوردستان (پرسەخانە) بەبەهای هەشتسەد تەمەن دروست کردوو. لەبەردەم دەروازە ی حکومەتی و سەرته پۆلە، قەراولخانە ی

بنیاتناوه و مەبەستی ئەوێ کردووه لەهەموو ناوچەکانی شار، قەرۆخانەیکە دروست
 یکت بەلام قەزا و قەدەر، لەگەڵ ئەودا سازگار نەبووه چونکە شازادە حیسام ئەلمەلکە
 لەپۆشتنی شەهاب ئەلمولک ناگادار دەبێتووه و هەموو زانا و پیاوماقولاڵی کوردستان بەپینی
 پیشنیاری شەریف ئەلمولک بانگێشتی کرماشان دەکات. لەم کاتەدا مەلا لوتف اللە
 شیخولئیسلا مەلا علی قازی و چەند کەسیکی دیکە لەزاناکانی کوردستان بەمەبەستی
 پشتیوانی کردنی شەریف ئەلمولک لەکرماشان بوون تا وەک فەرمانڕەوای کوردستان
 دیاریبکەن و بەگشتی کاروباری فەرمانڕەوایەتی ئەو نامادە کراوه بەلام خودی شەریف
 ئەلمولک وەک پێشتر ناماژەمان پێدا، لەبەر نییەت پاک، وێستووێتی ئازاوه و دووبەرەکی
 کوردستان لەسەر دەستی شازادە لەناو بچیت و هیچ کێشە و لەمپەرێک بۆ فەرمانڕەوایەتی
 ئەو نەمیشت. بەپێچەوانەی چاوەڕوانی ئەو، میرزا محەممەد رەزای وەزیر و میرزا
 عەبدولفەقاری موعتەمیدی برای کە پیشینەی دۆژمناپەتی لەگەڵ شەریف ئەلمولکدا بووه،
 زۆربەی زانا و کەسە دیارەکانی شارەکیان پەيوەستی خۆیان کردووه و پێکەوه و یەکدەنگ
 دژایەتی خۆیان لەگەڵ شەریف ئەلمولک و مەلا لوتف اللە شیخولئیسلا مەلا دەردەبەرن و شەش
 پوژ پیش دەسپێکردنی جەژنی سەلتەنەتی، بەرەو کرماشان بەرێدەکەون. خەرجی رینگە و
 خواردنی زاناکان لەلایەن میرزا محەممەد رەزا و میرزا عەبدولفەقارەوه دابین دەکەیت. شیخ
 محەممەدی فەخرولعولەما کە لەنووسین و داڕشتن، کەسیکی بێ ھاوئای پوژگاری خۆی
 بووه، وەک سەرۆکی شیخەکانی مەردوخ دیاریکراوه و شیخ عەبدولمۆئەینی پیشنوێژ
 (باوکی نووسەر) و شیخ عەبدولرەحمانی برای کە هەردوو کەسانیک زما پاراو و خاوەن
 عەقل بوون، لەگەڵ فەخرولعولەما ھاوێ و ھاودەنگ بوون. مەلا محەممەد مەهدی
 شیخولئیسلا مەلا سەرۆکی ئەوان لەگەڵ هەموو زاناکان بەرێکەتوون. کاتیک لەکرماشان
 نزیک دەبنەوه و شازادە لەهاتنی ئەوان ناگادار دەبێتووه، مۆنەبێد ئەلدەولە کۆپی بۆ
 پیشوازی ئەوان دەنیرێت. لەبەر ئەوەی مائی شازادە لەعەمادییه بووه، بۆ زاناکانی
 کوردستان نزیکەی پەنجا خێوەت لەعەمادییه هەڵدەدەن. کاتی گەیشتیان بەعەمادییه،
 هەموویان پێکەوه چاویان بەشازادە دەکەویت. شیخ محەممەدی فەخرولعولەما وتاریک
 پیشکەش دەکات و شازادە شەیدا و شینی و تەکانی دەبێت. دواتر یەک یەک ھاوێکانی
 خۆی دەناسێنێت. هەموویان لەلایەن شازادەوه پێزان لێدەگیرێت و پێکەوه مۆلەتی

و وزارت راده پهرینیت. کاتیک ئەم ههواره به شهرف ئەلمولک دهگات، چیتەر ناتوانیت خوراکری بکات و بهرهمی داوای بینینی حیسام ئەلسەلتەنه دهکات. داوای وەرگرتنی مۆلت دهرواتە کرماشان و هەرچهند ههول بۆ لابرەنی میرزا یوسف دەدات، بهلام هیچ ئەنجامیکی دەستناکهویت. ناچار نامه نووسین بۆ سادق ئەلمولک دەستپێدهکات و تا کاتی دوورخرانهوهی حیسام ئەلسەلتەنه، شهرف ئەلمولک، ههموو نیگهرانی و دهرده دلەکانی خۆی بۆ سادق ئەلمولک دهنووسیت و داوا دهکات بهمهر شیوهیهک بووه، ئەو بانگیشتی تاران بکهنهوه. داوای دهرکردنی مۆلت، بیدهرنگ بهرهو تاران بهرێدهکهویت و له رهبات کهریم بههۆی ئەم هونراوهوه، له یگی بێتهلهوه، داوای سادق ئەلمولک دهکات: زۆر چاوه پوان بووم، ئەو یار ئەگەر تۆ دهتوانیت خوراکری بیت، من تاقەتم نهماوه. چاوه پوانم له زووترین کات خۆتان به رهبات کهریم بگهیئن. سادق ئەلمولک به خیرایی بهرێدهکهویت و له رهبات کهریم دهگاته لای شهرف ئەلمولک. داوای گۆڕینهوهی بیرورا و ههوارهکان، بریار دهنن بۆ سهلامەت بوون له بهلای حیسام ئەلسەلتەنه، ههردووکیان له مالی میرزا حسەین خانی سوپا سالاری گهوره، دادههزن. داوای دنیابوون له نهنجامی گفتوگو و پاریزه کهیان، ههردووکیان بهرهو تاران بهرێدهکهون و راستهوخۆ له مالی میرزا حسەین خان دادههزن. میرزا حسەین خان به لێنیا پێدهدات و دواتر شهرف ئەلمولک بۆ لای میرزا یوسف خانی مستهوفی ئەلمه مالیک دهنیریت. ئەویش شهرف ئەلمولک بۆ لای حیسام ئەلسەلتەنه دهنیریت، حیسام ئەلسەلتەنه، له مالهکهی خۆی پێشوازی له شهرف ئەلمولک دهکات و پۆژ له داوای پۆژ، چاکه و میهره بانیهکانی له گهل ئەو زیادهکات. داوای ههفتهیهک، نهیارهکان، دلی حیسام ئەلسەلتەنه له شهرف ئەلمولک پیس و رهش دهکهن و بیر له گرفتار کردنی ئەو دهکاتهوه و به نهینی به دهستی میرزا علی خانی پاریزکاری خۆی، پاشا لهم بابته ناگادار دهکاتهوه که لهو کاتهدا له نیلاقی مازهندهران بووه. میرزا علی خان داوای ههفتهیهک، فهرمانی گرتنی شهرف ئەلمولک وهردهگرت و دهگهڕێتهوه. بهرێکهوت میرزا علی ئەکبهری سادق ئەلمولک، شهوانه له شوینیکهوه گوزهر دهکات که میرزا علی خان له گهل میرزا علی نهقی ناسفی برای سهبارەت به گرفتار کردنی شهرف ئەلدوله به شیوهیهکی نهینی گفتوگو دهکهن. له بهر ئەوهی سادق ئەلمولک له تاریکدا بووه، نه یانبینیوه. میرزا علی نهقی ههول دەدات هه مان شهو شهرف ئەلمولک دهستگیر بکړیت بهلام میرزا علی خان به باشی دهزانیت ئەو کاره بۆ

پوژی دواتر، دوا بخړیت. سادق ئەلمولك به‌خیرایی ده‌گه‌پیتته‌وه و شه‌ره‌ف ئەلمولك له‌و وتووێژه‌ ناگادار ده‌كاته‌وه. له‌گه‌ل هه‌لاتنی خۆر، شه‌ره‌ف ئەلمولك و سادق ئەلمولك به‌ره‌و نارامگای عه‌بدولعه‌زیم هه‌لدین و له‌وی ده‌میننه‌وه و له‌ویوه به‌رده‌وام ده‌رباری پاشا، له‌و زوڵم و سته‌مانه‌ی لییان کراوه، ناگادار ده‌که‌نه‌وه.

له‌لایه‌ن به‌نده‌کانی پاشاوه، به‌هۆی میرزا عه‌باس خانی قه‌وام ئەلده‌وله، فه‌رمانی‌کی پاشکاو بۆ میرزا یوسف خانی سه‌دری ئەعه‌زم ده‌رده‌چیت که‌کس نه‌بیتته ئەه‌ک بۆ شه‌ره‌ف ئەلمولك. له‌کاتی گۆشه‌گیری ئەو له‌گه‌ل سادق ئەلمولك له‌شا عه‌بدولعه‌زیم، مه‌لا محهمه‌د باقری فه‌خرونی‌سلام کو‌ری مه‌لا ئەحمه‌دی شیخ‌ولئی‌سلام که‌ له‌تاران بووه، به‌هاندانی میرزا عه‌لی نه‌قی ناسف، ده‌رواته مائی سادق ئەلمولك. هه‌موو نامه‌کانی شه‌ره‌ف ئەلمولك که‌ بۆ سادق خانی ناردووه، ده‌زیت و بۆ میرزا عه‌لی نه‌قی ده‌بات و له‌به‌ر به‌ر ئەم کاره‌ی پانزه‌ هه‌زار ته‌مەن وه‌رده‌گریت. میرزا عه‌لی نه‌قیش نامه‌کان ته‌سلیم به‌حیسام ئەله‌سه‌لته‌نه ده‌کات. کاتی‌ک قه‌وام ئەلده‌وله، شه‌ره‌ف ئەلمولك له‌شا عه‌بدولعه‌زیم دینیتته‌ده‌ر، ده‌بیاته لای سه‌دری ئەعه‌زم. سه‌دری ئەعه‌زم ئەو له‌گه‌ل قه‌وام ئەلده‌وله بۆ لای حیسام ئەله‌سه‌لته‌نه ده‌نیریت تا چاره‌سه‌ری کیشه‌ی نیوانیان بک‌ریت. شازاده حیسام ئەله‌سه‌لته‌نه، نامه‌کان وه‌ک به‌لگه‌یه‌ک نیشانی شه‌ره‌ف ئەلده‌وله ده‌دات تا بیخوینیتته‌وه. شه‌ره‌ف ئەلمولك کاتی‌ک نامه‌کانی خۆی ده‌بینیت، هیچ چاره‌یه‌کی نامینیت و به‌توندی ده‌لیت: ئیوه که‌ده‌تانه‌ویست من له‌ناو به‌ه‌ن، منیش ده‌بیت زیاتر له‌مانه‌ بلیم و بنووسم. ئەم وه‌لام و پرسیاره‌ دوایین گفتوگۆی نیوان ئەو دووانه‌ بووه و چیت چاویان به‌یه‌ک نه‌که‌وتوته‌وه. شه‌ره‌ف ئەلمولك گومان ده‌کات سادق ئەلمولك نامه‌کانی بۆ حیسام ئەله‌سه‌لته‌نه بردووه. هه‌رچه‌ند ئەو داماره‌ حاشای لیده‌کات به‌لام سو‌دی نابیت و په‌یوه‌ندی نیوانیان بۆ هه‌میشه‌ ده‌پچ‌ریت.

له‌به‌رواری زیقه‌عه‌دی ۱۲۹۷ کۆچی، شو‌رشه‌که‌ی شیخ عوبه‌یدالله له‌کوردستان ده‌ستپیده‌کات و که‌م که‌م ناگری شو‌رشه‌که‌ نازه‌ربایه‌جانیش ده‌گریتته‌وه. ناسرئه‌لدین شا ترسی شو‌رشه‌که‌ی لی ده‌نیشیت و شازاده حیشمه‌ت ئەلده‌وله له‌گه‌ل سو‌پایه‌کی گه‌وره‌ بۆ له‌ناو بردنی شو‌رشه‌که‌ راده‌سپ‌یریت. له‌کاتی به‌رپه‌که‌وتنی حیشمه‌ت ئەلده‌وله، شه‌ره‌ف ئەلموله‌کی له‌گه‌لدا بووه. شا به‌شه‌ره‌ف ئەلمولك ده‌لیت: ئیوه که‌خه‌لکی کوردستان، چ زانیارییه‌کتان له‌سه‌ر شیخ هه‌یه؟ چ کاره‌یه؟ پیشه‌ی چیه؟ شه‌ره‌ف ئەلمولك که‌هه‌میشه

چاوهروانی ئەو دەرەفەتە بوو، دەلیت: کەسێکی دەروێشە و تووشی خەیاڵی پرۆپوچ بوو و شیاوی گەرنگی پێدان نییە. هەركات فەرمان بدەن، منی نوکەر نامادەم لەگەڵ سوپای کوردستان بڕۆم و بلاو بە داروودستەکە ی بکەم بۆ ئەوێ زیان بە دەوڵەت بگات و خودی شیخ زیندوو یا مردوو تەسلیم بە دەوڵەت دەکەم. کەمتیار ناتوانیت دەست بەسەر دارستانەکانی مازەندەراندە بگریت مەگەر سەگی مازەندەرانی. شا لەم وتانە دلخۆش دەبییت و بەخێراییی فەرمان بە میرزا یوسف خانی سەدری ئەعزەم دەدات، شەرەف ئەلمولک لەگەڵ خۆی ببات و چۆی پێویستە، بیخاتە بەردەستی. خەڵات و فەرمانی فەرمانڕەوایەتی کوردستانی بۆ بنووسی و لەماوەی دوو پۆژدا پەوانە ی بکات. سەدری ئەعزەم لەگەڵ شەرەف ئەلمولک لە دەربار گەراوەتەو، سەرەتا بروسکەیک بۆ ئەبولفەتح میرزای مۆئەییە ئەلدەولە دەنێریت و بانگێشتی دەکات و لەفەرمانی فەرمانڕەوایەتی شەرەف ئەلمولک ناگاداری دەکاتەو، دواتر فەرمان بە میرزا حەسەن خانی مونسشی باشی دەدات فەرمانی حکومەت و فەرماندەیی دەستە ی زەفری کوردستان بەناوی شەرەف ئەلمولک بنووسی و تا نیوەڕۆ تەواو و تەسلیمی بکات.

شەرەف ئەلمولک دوا ی ئەم پێشەواتە چاوهروان نەکرابو، لەبەر خۆشحالی و شادومانی، خۆی دەدۆڕینیت و بەمەبەستی دڵنەوایی کردنی نەیارەکانی دەروا و بروسکە دەنێریت. نزیکە ی هەشتا بروسکە بۆ زاناکان و پیاو ماقوولانی کوردستان دەنێریت و بەتایبەت لەبروسکەکە ی میرزا یوسفی موشیر دیوان دەنووسی: چیتەر سەرە ی ناشتی و ئارمییە بەو مەرجە ی باسی رابردوو نەکەین. کاتی ک بروسکەکە ی سەدری ئەعزەم بەمۆئەییە ئەلدەولە و هەروەها بروسکەکانی شەرەف ئەلدەولە بەدانیشتووای و میرزا یوسف دەگات، میرزا یوسف، مەرگ بەچاوی خۆی دەبینیت و دەکەویتە جموجۆل و لەماوەی شەو و پۆژێکدا هەموو دانیشتووای شار لە دەوری خۆی کۆدەکاتەو و دەیانبات بۆ ئەوێ بروسکە بنێرن و ناپەرەزایی خۆیان لەفەرمانڕەوایەتی شەرەف ئەلدەولە نیشان بدەن. مۆئەییە ئەلدەولە کە بەپیتی فەرمانی دەوڵەتی دەبییت بەرەو تاران بەرێکەویت، سەرقالی نامادە کردنی کەرەستەکانی سەفەرەکە ی دەبییت، هەموو کەلوپەلە زیادەکان و ترشیات و مەرباکانی خۆی کۆدەکاتەو و دەخواییت بەمەبەستی فرۆش بۆ بازارێ بنێریت. میرزا یوسف ئەم هەوالە دەبیستیت و پەیا می بۆ دەنێریت کە ئەم کارە ی بەتەواوی وری دانیشتووای شارەکە

دەرووخییەت و بەهیچ جورێک نابێت شتەکانی بەمەبەستی فرۆش بۆ بازار بنێرێت. ئێمە ئیستا سەرقالی بروسکە ناردین، ئەگەر توانیمان ماوەی فەرمانڕەوایەتی ئەو درێژ بکەینەوە و پێگە ئەدەین شەرف ئەلمولک بە ئاواتەکەی بگات، ئەو شتانەی پێویست دەبێت. ئەگەر ئەمانتوانی، بەدوو بەرابەری بەهاکەی لێی دەکڕینەوە.

دوای ناردنی بروسکەي دانیششتوان، خودی میرزا یوسف خانێ سەدری ئەعزەم دێتە بروسکە خانە. سەرەتا هەرشە لەکەسانی ناو بروسکە خانە دەکات و دەلیت دەولەت لەم کاتەدا شەرف ئەلمولکی بۆ سەرکوت کردنی شیخ عوبەیدالله و شۆینکەوتەکانی ناردووە و کۆبوونەوهی ئێوە لێرە بۆ ئەنجامە و دەبێتە هۆی توڕە بوونی پاشا، لەزووترین کات بلأوهی لێبکەن و بۆ مالهەکانی خۆتان بگەڕێنەوه، خۆیندەوهی ئەم بروسکە خانە، لەگەڵ فرۆشتنی کەلوپلی حکومەت، دەبنە هۆی ئەوهی دانیششتوان لەهاتنی شەرف ئەلمولک دڵنیابن و نەیارەکان پەڕێشان و دەخوازن بلأوهی لێبکەن. میرزا یوسف بەخیرایی وەلامی بروسکەي سەدری ئەعزەم دەداتەوه و دەلیت: یەكەم: دەولەت چۆن دەتوانێت دڵنیابێت لەوهی شەرف ئەلمولک پەيوەستی سوپاکەي شیخ نابێت و ناگری ئەم شۆرشە خۆشتەر ناكات، دووهم ئەگەر مەبەستی دەولەت سەرکوت کردنی شۆرشەکەي شیخ بێت بروسکەي مانەوهی حکومەتي مۆئەییە ئەلدەوله دەربكات، من خۆم بەلێنم دەدم گیان و مال و ژیانی منالەکانم وەك بارمەتە دادەنێم کەشیخ و سوپاکەي ئەتوانن یەك هەنگاو بێنە ناو خاکی کوردستان و کوردستان لەشەری ئەو پارێزراو بێت. میرزا عەبدولغەفاری موعتەمید، حاشا لەم بەلێنە دەکات. میرزا یوسف دەلیت: مامە تۆ موو دەبیینی و من لوول بوونی موو. تۆ برۆ دەبیینی و من ئیشارەي برۆ، ئەگەر ئەم بەلێنە ئەدم، بەو پێشینهی لەگەڵ شەرف ئەلمولک هەمانە، چۆن دڵنیا بین لەوهی لەگەڵ هاتنی بۆ کوردستان ئێمە بەسەرچاوهی ئەم ئازاوه لەقەڵەم ئەدات و ژیان و سامان و پێگەي ئێمە نەخاتە ژێر پرسیارەوه. من ئەمڕۆ بەهۆی ئەم بروسکەوه، لەشەری شەرف ئەلمولک خۆمان پزگار دەکەم، بەیانی ئەگەر شیخ عوبەیدالله دەسەلاتی فراوان و دەستی بەسەر کوردستاندا گرت، دەولەتي ئێران چیتەر دەستی بەمن ناكات و ئەگەر ئازاوه کە کۆژایەوه، دەلێم بەهۆي چالاکییەکانی منەوه بوو. میرزا عەبدولغەفار لەبەرابەر ئەم بەلگەهێنانەوه بێدەنگ دەبێت و بروسکەكە دەنێردرێت. سەدری ئەعزەم بەخیرایی بروسکەكەي میرزا یوسف بۆ دەرباری پاشا دەبات. میرزا عەبدولوهاب خانێ ئاسیف

ئەلدەولە كەلەوى ئامادە بوو، بۇ پىشتىوانى كردنى مۇئەييە ئەلدەولە و ئەبوونى حىسام ئەلسەلتەنە كە لەسەقەرى حىجان بوو، دەلىت: بەم بەلئەى مىرزا يوسف، چىتر پەوانە كردنى شەرف ئەلمولك لەبەرژەوئەندىدا نىيە و بگرە مەترسى ھەيە. لەم كاتەدا شەرف ئەلمولك بۇ دەربار بانگىشت دەكرىت تا خەلاتى حكومەتى بپوشىت و بەرىكەوئىت. دواى گفتوگۆكان، شا بەقەوام ئەلدەولە دەلىت شەرف ئەلمولك ئاگادار بکەرەو كەرۆشتنى ئەو لەم كاتەدا بەم بارودۇخە كەدانىشتووانى كوردستان پزاوئەتە بروسكەخانە و لەفەرمانپەرەوايەتى ئەو سكالاً دەكەن، لەبەرژەوئەندىدا نىيە. فەرمان دەدەم پۆست و پىنگەيەكى دىكەى پى بسپىرن. قەوام ئەلدەولە كاتىك لەدەربار دىتەدەر، لەبەردەم دەروازەى ئەلماسىيە، بەشەرف ئەلمولك دەگات و لەفەرمانى پاشا ئاگادارى دەكاتەو. شەرف ئەلمولك لەشوينەكەى خوى وشك دەيىت و خەمبار و مەلۇل بۇ مالتەكەى دەگەرئەتەو.

دواى بىست پۆژ لەم پرووداوە، لەسەر دواى شازادە مۇئەييە ئەلدەولە، فەرمانى دەربارى دەردەكرىت تا شەرف ئەلمولك و كەسەكانى تاران بەجىبىلن و بپۆنە خوراسان و لەوى نىشتەجى ببن. شەرف ئەلمولك بەناچارى پەنا بۇ قاوەخانەى نەواب عەلىيە ئەنيس ئەلدەولەى حەرمى پاشا دەبات. سادق ئەلمولك لەم كارەدا ھاوكارى دەكات. دواى بىست و حەوت پۆژ، ئەنيس ئەلدەولە، فەرمانى پاشا بۇ مانەوەى شەرف ئەلمولك لەتاران وەردەكرىت بى ئەوەى كەس كىشەى بۇ دروست بكات. دواى چوار مانگ لەم پرووداوە، محەممەد رحىم خان عەلا ئەلدەولە لەمانگى رەبىع الثانى ١٢٩٨ بۇ فەرمانپەرەوايەتى ئازەربايجان دەستنىشان دەكرىت و ئازناوى ئەمىرى نىزامى پىندەبەخشرىت. ئەم كەسە بەھوى ئاشنايى، شەرف ئەلمولكىش لەگەل خوى دەبات. دواى گەيشتن بەئازەربايجان، شەرف ئەلمولك وەك فەرمانپەرەواى ئەردەبىل ديارىدەكات. ھاوكات لەگەل ئەم پۆژگارە، بەپىنى فەرمانى شا، كوردستان پەيوەستى سنورى فەرمانپەرەوايەتى مەسعود مىرزاى زەل ئەلسولتان كراوە و مىرزا مۇئەييە ئەلدەولە لەسەر كار لابراو و حكومەتى كوردستان و كرماشان لەلايەن زەل ئەلسولتانەو بەمحمود خان ناسر ئەلمولكى قەراگوزلويى دەسپىردرىت.

حكومەتى محمودخان ناسر ئەلمولكى ھەمەدانى

دواى لاپردنى شازادە مۇئەييە ئەلدەولە، محمود خان ناسر ئەلمولك كە لەخانەكانى

تایه‌فهی قهره‌گوزلوی همه‌دانه، له‌لایه‌ن شاراده زه‌ل نه‌لسولتان وه‌ک فرمان‌پره‌وای کوردستان دیاریده‌گریت و له‌شه‌عبانی ۱۲۹۹ دیته ناو کوردستان. دوا‌ی گه‌یشتنی، چه‌ند پوژیک به‌بیانوی چه‌وانه‌وه، چاوه‌پوان ده‌بییت تا له‌گه‌ل دانیش‌توان و بارودوخی ناوچه‌که ناشنا بییت. دوا‌ی چه‌ند پوژ قه‌واله‌کانی مالیات و به‌لگه‌نامه‌کانی دیکه له‌میرزا یوسف وهرده‌گریت و نه‌و ده‌کاته وه‌زیر و جیگری حکومه‌ته‌که‌ی خو‌ی و بی‌ خو‌ه‌لقورتان‌دن له‌کاروباری حکومه‌تی کوردستان، به‌ره‌و کرماشان ده‌پوات میرزا یوسف بو‌ ماوه‌ی هه‌شت مانگ وه‌ک که‌سیکی دادپه‌روهر و میهره‌بان، فرمان‌پره‌وایه‌تی کردووه و دواتر له‌به‌ر نه‌وه‌ی هیچ کو‌سپ و ته‌گه‌ریه‌ک له‌سه‌ر ریگه‌ی خو‌ی نابینیت و دلنیا‌یه له‌وه‌ی شه‌ره‌ف نه‌لمولک له‌ناوچه‌که دوور و ناواری نه‌رده‌بیل بووه، هیرش و ده‌ستدریژی و سته‌مه‌کانی بو‌ سه‌ر خه‌لکان زیاد ده‌کات و سامانیکی زو‌ر کو‌ده‌کاته‌وه بی‌ گرنگیدان به‌هیچ شتی‌ک و هیچ که‌سیک. دانیش‌توانیش به‌کار و کرده‌وه‌کانی رازی نه‌بوون و له‌مانگی ره‌بیع الاوه‌لی ۱۳۰۰ کو‌چی، زاناکان و پیاوماقوولانی کوردستان به‌سه‌رو‌کایه‌تی شیخ محه‌مه‌دی جه‌سیم‌ی سه‌دری نه‌لعوله‌ما و مه‌لا لوتف الله‌ی شیخ‌ولئیسلام ده‌پوژینه بروسکه‌خانه و له‌کار و کرده‌وه‌کانی میرزا یوسف، سکالا بو‌ باره‌گای زه‌ل نه‌لسولتان به‌رز ده‌که‌نه‌وه و ب‌ری حه‌فتا هه‌زار پارهی ده‌خه‌نه پال که‌بو‌ خو‌ی کو‌کردو‌ته‌وه. میرزا یوسف به‌خیرایی پیاویک په‌وانه‌ی کرماشان ده‌کات و هو‌کاری دروستبوونی نه‌م گرژی و ئالو‌زیه ده‌خاته نه‌ستوی مه‌لا لوتف الله‌ی شیخ‌ولئیسلام که به‌مه‌به‌ستی توله‌سه‌ندنه‌وه‌ی شه‌ره‌ف نه‌لمولک ده‌سته‌یه‌ک له‌که‌سه‌ه هیچ و پوچه‌کانی له‌بروسکه‌خانه کو‌کردو‌ته‌وه و بو‌ته هو‌کاری دروستبوونی نه‌م بارگرژییه. له‌پیاوماقوولان و زاناکانی شار، که‌سیان له‌گه‌لدا نییه. نه‌وانه هه‌موو به‌کری گیراون. ناسر نه‌لمولک نامه‌که‌ی میرزا یوسف بو‌ ده‌ربار ده‌نی‌ریت. ماوه‌ی شه‌ش پوژ له‌مانگری زاناکان له‌بروسکه‌خانه تیده‌په‌ریت و هه‌موو پوژیک سکالا‌کانیان به‌رز ده‌که‌نه‌وه به‌لام له‌لایه‌ن شاراده‌وه وه‌لامیان نادریته‌وه. پوژی حه‌وته‌م بروسکه‌یه‌ک ده‌گاته بروسکه‌خانه و پرسیار ده‌گریت نه‌و که‌سانه‌ی کو‌بوونه‌ته‌وه و مانیان گرتووه، کین؟ چ کاره‌ن؟ له‌خراپه‌کاران یا له‌زاناکان؟ پیویسته نه‌وان بناسین. له‌گه‌ل گه‌یشتنی بروسکه‌که، شیخ محه‌مه‌دی جه‌سیم تو‌په ده‌بییت و نه‌م بروسکه بو‌ زه‌ل نه‌لسولتان ده‌نی‌ریت: بو‌ به‌ریز شاهه‌نشازاده‌ی گه‌وره، وه‌ک ناشکرایه نه‌یاره‌کان تو‌مه‌تی که‌سانی هیچ و پوچیان خستو‌ته پال که‌سانیک که‌نه‌م پیره پیاوه حه‌فتا ساله

کە زۆربەی تەمەنی لە پێگەی خۆپەرستی و خۆپارێزیدا بەسەر بردووه، هاو دەم و هاو نشینی ئەوانم. ئەگەر ئێوەی بە پێز بە باشی من ناسن، باوکی بە پێزتان بە باشی دەناسن کە لە ریزی کەسانی خراپ و سەرسەریدا نەم بەلام ئێستا دەبینم بوومەتە هاو دەمی ئەوان، گەر وەم ئەگەر لەم پۆزگاردەدا کە سێکی وەک من کافر بێت، لە هەموو پۆزگاردەکان کەس موسوڵمان نەبووه، بە هەر حال چ کە سێکی خراپە کار بێ، چ زانا و خۆپارێز، ئێمە چیت ناتوانین بە حکومەتە کە ی میرزا یوسف پارێز بێن و خاویاری گۆرینی ئەوین. وەگەر نە ئەم دەستە خراپە کارە، درێژە بە دە پێرینی ئاڕەزایی خۆمان دە دەین و پەردە لە سەر هەلە گەر وەکان و پراستیه شار وەکان لادە بێن. محەممەد جە سیمی سە درو لێ وەلە ما.

هەروەها بروسکە یەکی دیکە بۆ دەرباری پاشا دە نێریت: بۆ شاهەنشاه گەر وە، ناسرئە لدین شا: چالاکێ و کار و کردە وە نە شیا وەکانێ میرزا یوسف، دانیشتوانی کوردستانی بێزار کردووه و هەمووان لە بروسکە خانە کۆ بووینە تە وە و مانمان گرتووه و سکالا و گازندەکانی خۆمان بۆ شازادە بەرز کردۆتە وە. ماوێ حەوت پۆزە و هیشتا هیچ وەلامێکمان دەست نە کە و توه. وەک ئاشکرایە لای شازادە ئێمە کە سانیکی سەرسەری و بێ بە هاین. بە ناچار پە نامان بۆ دەرباری تاقە پاشای دادپەر وەر هی ناوه و لە زمانی ئەم کە سە خراپانە وە دە لیم: ئە ی پاشا، بەر وای مە بینە ئەم سە تە مە ی لە ئێمە دە کړیت، ئەو کە سە ی خاویارە دە وە تە کە ت هە می شه پایە ندە بێت، محەممەد جە سیمی سە درو لێ وەلە ما.

پۆزی هە شتەم هەم لە دەرباری پاشا و هەم لە دەرباری شازادە وە بروسکە دە گات کە میرزا یوسف لە پێگە کە ی دوور بخړیتە وە و مستەفا قو لی خانی فەر اش باشی بۆ لیکۆ لێ نه وە لە سکالا و گازندە ی دانیشتوان پە وانه کرا. دوا ی گە یشتنی مستەفا قو لی خان، تا پادە یە ک گەرمی شۆرشە کە و شۆرشگێرە کان دامر کایە وە بە لام لە ناخە وە دوو بەرەکی و درایە تی کردن لە نا و نە چوو تا ئە وە ی بە فەرمانی زەل ئە ل سولتان، مە لا لوتف الله و میرزا یوسف کە سە ر دە ستە ی دوو دە ستە نە یارە کە بوون، بۆ ئیسفەهان بانگ کران و میرزا محەممەد خان ئیقبال ئە لمولک وەک فەرمانرە وای کوردستان پە وانه کرا. ئیقبال ئە لمولک کاتێک دە گاتە هە مە دان، ژمارە یە ک لە هەر دوو دە ستە کە بۆ پێشوازی کردنی دە پۆن و داوا دە کەن پێگە لە پۆشتنی مە لا لوتف الله و میرزا یوسف بگړیت. ئیقبال ئە لمولک ئەم داوایە بۆ زەل ئە ل سولتان بەرز دە کاتە وە و ئە ویش، پە زامە ندی خۆ ی نیشان دە دات و بە مشی وە یە

هەردووکیان لەدوو فەرسەخییەوه بۆ شارەکه دەگەڕێنەوه. لەم شوێنەدا، میرزا یوسفی موشیری دیوان، پانزە هەزار تەمەن و مەلا لوتف اللە شیخوڵئیسلام حەوت هەزار تەمەن زەرەر دەکەن. شیخ محەممەدی فەخرولعولەما لەکوێتاییەکانی رەبیعی الاولی ئەم سالا نەخۆش دەکەوێت و لەسەرەتای رەبیعی الثانی دەمرێت.

حکومەتی میرزا محەممەد خانی ئیقبال ئەلمولک

میرزا محەممەد خانی ئیقبال ئەلمولک کوپی میرزا بابای حەکیم وەک ئامارەمان پێدا، لەلایەن زەل ئەلسولتان وەک فەرمانڕەوای کوردستان دیاریکراوه و لە ٥ رەجەبی ١٣٠٠ لەتارانەوه بەپێکەوتوو و پوژی ٢٨ رەجەب دەگاتە ناو سنە. لەم کاتەدا عەلی ئەکبەر خانی شەریف ئەلمولک لەفەرمانڕەوای ئەردەبیل دەستی لەکار کێشابووێهوه و گەرابووێهوه بۆ تاران. ئیقبال ئەلمولک دوای گەیشتنی بەکوردستان، لەسەر داوای مەلا لوتف اللە شیخوڵئیسلام لەزەل ئەلسولتان داوا دەکات شەریف ئەلمولک وەک فەرمانڕەوای کوردستان دیاری بکات. زەل ئەلسولتان، شەریف ئەلمولک پەوانەیی کوردستان دەکات. ئیقبال ئەلمولک تا گەیشتنی شەریف ئەلمولک، هەموو بەلگەنامە و قەوالەکانی مالیات لەسلیمان خانی کوپی شەریف ئەلمولک، بەدەستەبەری مەلا لوتف اللە شیخوڵئیسلام وەرەگرت و ئەو وەک جیگری شەریف ئەلمولک و وزیرێ کوردستان دیاریدەکات. شەریف ئەلمولک دوای گەیشتنی بۆ کوردستان، بەپەرسی خەلاتی وەزارەت لەبەر دەکات و بۆ ماوەی یەکسال کاروبارەکان رادەپەرێنێت. لەم ماوەدا هەرچەند پێگەی وەزارەت و پیشکاری حکومەت بەناوی شەریف ئەلمولک و سلیمان خانی کوپی بووه بەلام لەپراستیدا هەموو کاروبارەکان بەپراوێژ کردن بەمەلا لوتف اللە شیخوڵئیسلام ئەنجامدراوه. مەلا لوتف اللە لەم پێشەهاتە، خراپ کەڵک وەرەگرت و بەشیۆهێکی خراپ هەلسوکەوت لەگەڵ شیخەکانی مەردۆخ دەکات و دەخوازێت پێگەی لەوان بەرزتر ببێتەوه. شیخەکانی مەردۆخ بەمە پازێ نابن و پەيوەستی میرزا یوسفی موشیر دیوان دەبن و حکومەت ناچار بەگۆڕینی بارودۆخ دەکەن. حکومەت دوای ئەوەی دەبینێت تەنیا مەلا لوتف اللە لەپشت شەریف ئەلمولکەوهیە و دانیشتووانی شار بەگشتی پشتیوانی لەمیرزا یوسف دەکەن، لەسەرەتای سالی ١٣٠١ کۆچی، قەوالەکانی مالیات تەسلیم بەمیرزا یوسفی موشیر دیوان دەکات و ئەو وەک وزیر و پیشکار دەستنیشان

دەکات.

لەم سالا دا شا محەممەد ناویك، كۆری كۆیخا یارنەحمەدی تیلەكۆیی لەسارا كچی كۆیخا
 حەسەنی گۆلباغی دەبینیت و پەردەى كچینی هەندەگرت. كچ دواى گەڕانەوه بۆ مال،
 پرووداوهكە بۆ باوكی باس دەكات. كۆیخا حەسەن نزیكەى دوو هەزار سوار لەخزم و كەس و
 كارەكەى كۆدەكاتەوه و بەشیوەیهكى لەناكاو هێرش دەكەنە سەر تیلەكۆ و تالانیان دەكەن و
 چەند كەس لەژێر كانیان دەگرن و پەردەى ناموسیەیان دەدرێن و كۆیخا عوسمانی تیلەكۆیی
 و فەیز اللەى كۆری و پانزە كەسى دیکە دەكوژن. چەند كەسیكیش لەم جەنگەدا بریندار
 دەبن. كۆیخا حەسەن و دارودەستەكەى هەموو مەرومالاتی تیلەكۆییەكان تالان دەكەن و
 دەگەڕێنەوه. تایەفەى تیلەكۆیی دواى ئەم كوشتار و تالان كردنە، بەهۆى ئەوهى دایكى
 سەیف ئەلەدین خان ئەوهى عەزیز خانى سەردار، برازای كۆیخا عوسمانی كوژراو بووه،
 دەپۆنە موكرى و پەنا بۆ سەیف ئەلەدین خان دەبن كە لەو كاتەدا فەرمانڕەواى موكرى و
 سابلاخ بووه. سەیف ئەلەدین خان، دەربارى دەولەت لەم پرووداوه ئاگادار دەكاتەوه. لەلایەن
 دەولەتەوه، فەرمانێك بۆ ئیقبال ئەلمولكى فەرمانڕەواى كوردستان ڕەوانە دەكرێت تا تۆلەى
 تیلەكۆییەكان لەگۆلباغییەكان بكاتەوه. میرزا عەلى ئەكبەرى سادق ئەلمولك لەو كاتەدا
 سكرتێرى سەیف ئەلەدین خان بووه. ئەم كەسە بەنۆنەرایەتى لەلایەن سەیف ئەلەدین خانەوه
 لەگەڵ چەند كەس لەسەرۆكەكانى تایەفەى تیلەكۆ، لەزیقەعدەى ١٢٠١ كۆچى دێنە شارى
 سنە و دواى چەندین سولحى عەشایىرى، خوێنبەست رادەگەییژن و دیەى كوژراوهكان و
 بریندارەكان لەبەرابەر هەزار و شەشەد تەمەن و هەروەها لەسەر دوو كچی كۆیخاكانى
 گۆلباغى سولح دەكەن و چوار هەزار تەمەن وەك قەرەبووى دەولەت لەگۆلباغى وەردەگرن.
 لەسەرەتاكانى رەجەبى ١٢٠٢، زل ئەلسولتان، ئیقبال ئەلمولك و میرزا یوسفى بۆ نێسفەمان
 بانگكردووه و لەوى ئیقبال ئەلمولك لەسەر كار لادەبات و جینگەكەى بەشازادە ئیحتیشام
 ئەلەدولە پەر دەكرێتەوه. شازادە ئیحتیشام لەگەڵ میرزا یوسف بەرەو كوردستان
 بەرێدەكەوێت.

حكومەتى شازادە ئیبراھیم میرزای ئیحتیشام ئەلەدولە

دواى لەسەر كار لا بردنى ئیقبال ئەلمولك، ئیبراھیم میرزای ئیحتیشام ئەلسەلتەنە، لەرەجەبى
 سالى ١٢٠٢ كۆچى بەلایەن زەل ئەلسولتان، وەك فەرمانڕەواى كوردستان دەستنیشان و

له مانگی شهعبان هاوێی له گهڵ میرزا یوسفی موشیر دیوان دهگاته شاری سنه. شازاده ئیحتیشام، كه سێکی كه متهرخهه و بی خهه بووه، له ماوهیهکی كه مدا شیرازهی کاروباری حکومهتی شیواوه. خێلی جاف کاتیك ناوبانگی ناکارامهیی ئهوه دهیست، هێرش دهکهنه سهه کوردستان و زیاتر له سهه دهزار تهه له سامانی دانیشتووانی کوردستان تالان دهکهن و له کوشتن و درینی پهردهی نامووسی هاوولاتیان خویان به دور ناگرن. تایهفه ی تیه کویی به مه بهستی تۆله سه ندنه وه ی رووداوه که ی سالی پیشوو، لهه دهرفه ته که ک وهرده گرن، ژمارهیه که کۆده که نه وه و به شیوهیه کی له ناکاو هێرش دهکهنه سهه گولباغیه کان. جهواد ناویک، کوری کوخا حه سه نی گولباغی، ده کورژیت و چه ند که سێکی دیکهیش ده کورژین و بریندار ده بن و هه موو مه رومالته کانیا تالان دهکهن. ئیحتیشام ئه له سه لته نه، زه ل ئه له سولتان لهه روداوه ئاگادار دهکاته وه. به فه رمانی زه ل سولتان فه رمانی سه رکوت کردنی تایهفه ی تیه کویی ده رده کریت. شازاده ئیحتیشام و میرزا یوسف نامهیه که بۆ میرزا عه بدولغه فاری موخته میدی فه رمانه وای مه ریوان ده نووسن تا سوپا که ی هه ورامان، سه قز و بانه له گه ل خوی هه لبگریت و تایهفه ی تیه کویی سه رکوت بکات. هه روه ها فه رمان بۆ سوپا که ی سه قز و بانه ده نیرن تا په یوه سستی میرزا عه بدولغه فار بن. میرزا عه بدولغه فار نزیکه ی هه زار تفه نگی مه ریوانی هه لده گریت و کارگوزاره کانی سه قز و بانهیش ئاگادار دهکاته وه تا هه ردووکیان له شه وێ چوار شه ممه ی ۱۲ زینه له حه ججه له گه ل هیزه کانی خویان لای پوو باری خو پخو به ناماده بن. ئهه ناوچه یه یه که فه رسه خ له تیه کۆ دووره. لهو شوینه دا میرزا عه بدولغه فار په یوه سستیان ده بیته و پیکه وه و به شیوهیه کی له ناکاو هێرش دهکهنه سهه تیه کۆ و ئه وه ی ده توانن له کوشتن و درینی په رده ی نامووس و تالان کردن، ئه نه جانی ده دن. ده سته یه که له وان به ره و سابلآخ هه لدین و په نا بۆ سه یف ئه لدین خانی میر په نه ججه ده بن. له لایه ن ده ولته وه فه رمان ده رده کریت تا ئه وان قۆلبه ست و په وانه ی کوردستان بکه ن. سه یف ئه لدین خان، به پیی فه رمانی ده ولته، ئه وان به محه ممه ده گ، بۆ کوردستان په وانه دهکات. به کورته ی حکومه تی ئیحتیشام ئه له دوله بووه هو ی فراوان بوونی کیشه و ئالۆزییه کانی زه ل ئه له سولتان و پیاوانی ده ربار. سه ره نه جام له جومادی الاخری ۱۲۰۳، شازاده ئیحتیشام له سهه کار لاده بریت و دووباره ئیقبال ئه لمولک وه که فه رمانه وای کوردستان ده ستنیشان ده کریته وه و په وانه ی کوردستان ده بیته. حاجی مه لا ئه حمه دی نه ودشی، له موحه په می ئهه سه لئه ده مریت

و مەلا مەهدی شیخوڵنیسلام ناسراو بە ناغە، لە رەبیع الثانی و مەلا محەممەد ئەمین ئەلنیسلام لە جومادی الاول کۆچی دوایی دەکەن.

حکومەتی ئیقبال ئەلمولک، بۆ جاری دووھەم

میرزا محەممەد خانی ئیقبال ئەلمولک، نەوێ میرزا بابا حەکیم، بۆ جاری دووھەم لە لایەن زەل ئەلسولتانهووە لە جومادی الاخری ١٢٠٣ کۆچی، بۆ حکومەتی کوردستان دەستنیشان و لە پەنجەبی ئەم سالە دەگاتە ناو شاری سنە. دوای گەشتێکی بۆ شارەکە، هەموو قەوالەکانی مالیات تەسلیم بە عەلی ئەکبەری شەریف ئەلمولک دەکات و ئەو وەک وەزیر و پێشکاری خۆی دیاری دەکات. حەبیب الله بەگی باباخانی کەسەرۆکی ئەو تایەفە بوو، دەکاتە فەرمانرەوای جوانرۆ. مەجید خانی کارگوزاری سەقز و یونس خانی کارگوزاری بانە بۆ سنە بانگیشت دەکات. سەرەتا یونس خان کە لایەنگری میرزا یوسف بوو، دەستگیر و مەجیدخان بۆ فەرمانرەوایەتی کردنی سەقز دەگەڕێنێتەوە. دوای ماوەیەک، بێک پارەو وەک جەریمە لە یونس خان دەستینیت و بە دەستەبەری چەند بازرگانێکی بڕواپێکراوی کوردستانی، قەوالەکانی مالیاتی بانە تەسلیم دەکاتەو و فەرمانرەوایەتی شارەکە پێدەبخشێت.

لەم سالەدا لە لایەن زەل ئەلسولتانهووە، دەستەبەری سەرباز لە گەل سێسەد سوارە فەتەحی و سێ تۆپ و پەنج کەسی دیکە، بۆ ڕیگرتن لە هاتنە ناوێ جافەکان بۆ کوردستان، پەوانەیی سنور دەکەرن و لە شوێنی پێشووی مانەوێ سوپای دەولەتی، نیشتەجێ دەبن. خەرجییەکانی ئەم سوپایە و ئالیک و تەقەمەنییەکانی ئەم سوپایە پێشتر پاشەکەوت کرابوو. لە کۆتایی ئەم سالە میرزا یوسف بێر لەو دەکاتەو پێگەی وەزارەت بۆ سالی داها توو لە ئیقبال ئەلمولک وەرگیرێت بەلام سەرکەوتوو نایێت. دوای بێ هیوایی، لە گەل شیخەکانی مەردوخی پەیمان دەبەستێت و لە چلە زستان ٢٢ سەفەری ١٢٠٤ کۆچی، شیخ محەممەد جەسیمی سەدرولعولەما و شیخ عەبدولمۆئەینی پێشنوێژ (باوکی نووسەر) و مەلا عەبدولرەزاقی ئەمین ئەلنیسلام و شیخ محەممەد رەزای ئەمین ئەلشەرع و شیخ عەبدولرەحمان (مامی نووسەر) و دەستەبەری دیکە لە شیخەکان و سەییەکان، بەرەو ئیسفەهان بەرێدەکەون. لە گەل گەشتیان بۆ ئیسفەهان، شازادە زەل ئەلسولتان ڕێزێکی زۆریان لێدەگیرێت و لە مالی موشیر ئەلمولک میواندارییان دەکات و هەموو کەرەستە پێویستەکان و نانی ئێواری و شەو و.... لە خەزینەی زەل ئەلسولتان دا بین کراوە.

ئەم بەرزانی دواي خەوانەوه، لەدانیشتنی دووم لەحکومەتی ئیقبال ئەلمولک و شیخولئیسلا مەلا لوتف اللە و وەزارەتی شەرف ئەلمولک، سکالاً دەکن. شازادە دەلیت؛ ئیو تازە هاتوون و هیشتا بەتەواوی هیلاکی و شەکەتی ڕینگە لەجەستەتان دەرئەچوو، ئەم زستانە پیکەوه بەسەر دەبەین تا بەهار دێت. ئەوسا لیکۆلینەوه لەم کیشەیه دەکن. دواي بەرێکەوتنی ئەم دەستەیه، مەلا لوتف اللە بەئیقبال ئەلمولک دەلیت؛ مەلا باقری برای مەلا عەبدولرەزاقی ئەمین ئەلئیسلا م، سەرقاتی سیخوری کردن و کوکردنەوهی هەوال و زانیاریەکانە و بەهەر پۆستیکدا بارودوخ کوردستان بۆ ئیسفەهان دەنیریت. ئیقبال ئەلمولک بەخیرایی مەلا باقر قۆلبەست و زیندانی دەکات. کەسەکانی مەلا باقر پەنا بۆ موشیری دیوان دەبن. موشیر دیوان لەترسا بەباشی نازانیت لەم کیشەیه خۆی هەلقۆرتینیت بەلام فەرمان دەدات ئیستا کەپیاوەکان لەشارەکان نین و هەموویان روویان کردۆتە ئیسفەهان، ژن و خاتوونەکان بڕۆنە بروسکە خانە و سکالاکانی خۆیان بۆ شازادە بنیرن. بەپێی ئەم فەرمانە، هەموو ئەو ژنانە پیاوەکانیان لەئیسفەهان بوون، دەرژینە بروسکە خانە. ژمارەیان زیاتر لەپینسەد کەس بوو. بەپێی فەرمانە نەینییهکانی میرزا یوسفی موشیر دیوان، خاتوونەکان دەست بەناردنی بروسکەکانی سکالاً کردن دەکن (نوسەر لەو کاتەدا شەش سالە بووم و منیشیان لەگەڵ دایکم بۆ بروسکە خانە برد). دوو شەو و پۆژ ئەم خاتوونانە لەبروسکە خانە مانەوه. پۆژی سییەم ئیقبال ئەلمولک، بەفەرمانی شازادە، مەلا باقر تەسلیم بەژنەکان دەکاتەوه و هەموویان بروسکە خانە بەجیدیئن. هەموو خەرجییهکانی خواردن و بروسکە خانە لەلایەن موشیر دیوانەوه دابین کراوه. زستانی ئەم سالە میژوویی بوو. بەفر بەئەندازەیهک باریبوو کەهەموو کۆلانەکانی گرتبوو و لەسەر بانەکانەوه هاتوچۆ دەکرا و لەزۆربەیی شوینەکان هاوشیوەی تونیل لەژێر بەفرەکە، ڕینگەیان دروست کردبوو و ناو بەناو بەمەبەستی رووناکی و هەوا، کونیان لەبەفرەکە کردبوو. هەموو عەرەقی نەعنا و گولۆ و ترشیاتەکانی ناو مالهەکان، سەرما بردی. خەلوزیان بەسینی دەرگیا و مەنیکیان بەدوو تەمەن دەرۆشت لەگەڵ ئەمەیشدا بەئاسانی دەستەدەکەوت. ئەمە سالی پیچی ئیل بوو، هەرچەند سالی پیچی ئیل لەکوردستان سارد و بەفر زۆر دەباریت، بەلام ئەم سالە لەناو پیچی ئیلهەکان زۆر سارد بوو و لەبەر ئەمە بەسالی ئیقبال ئەلمولکی بەناویانگە. دواي چوار مانگ، دووبارە دەستەیهک لەزاناکانی کوردستان بەرهو ئیسفەهان بەرێکەوتن و لەشاری قوم

بەهۆی بروسکەوێ خوازیاڕی بینینی زەڵ ئەلسوڵتان دەبن. سەرۆکی ئەم دەستەییە مەلا محەممەد سالحی فەخرولعولەما و سەرۆکی ھەموویان ئەمان اللە خانی وەکیل بوو. شازادە، مۆلەتی سەردان بەو بەرێزانە دەدات و دڵنیایان دەکاتەوێ کە ئیقبال ئەلموڵک لەسەر کار لادەبات و شەرف ئەلموڵک بۆ ئیسفەھان بانگێشت دەکات. بەبروسکەیش بەفەخرولعولەما و وەکیا کە لەقوم چاوەڕوانی مۆلەتی شازادە بوون، مۆلەتی روشتن بۆ ئیسفەھانیاں پێدەدات. شیخ محەممەد جەسیمی سەدریلعولەما نازناوی حوجەت ئەلئیسلامی پێدەبەخشێت و شیخ عەبدوللەێ کوپی دەبیته سەدرلعولەما. کەسانی دیکەیش ھەموویان نازناو و خەلاتیان پێدەبەخشێت. نزیکەی ھەشتسەد تەن وەک دیاری و دوانزە خەلات و ھەشت نازناو بەشیخەکان دەبەخشێت. لەکاتی بەرێکەوتنی حوجەتەلئیسلام و کەسانی دیکە لەئیسفەھان، مەلا محەممەد سالحی فەخرولعولەما و ئەمان اللە خانی وەکیل و ھاوڕێکانی دەگەنە ئیسفەھان و رێزیاں لێدەگیرێت. مەلا عەبدولرەزەقی ئەمین ئەلئیسلام کە بۆ وەرگرێتی نازناوی شیخولئیسلامی لەگەڵ حوجەت ئەلئیسلام روشتبوو ئیسفەھان، بەمۆلەت وەرگرێت لەزەڵ ئەلسوڵتان لەو شارە دەمیانیتهوێ تا ئەو کاتەی مەلا لوتف اللە و شەرف ئەلموڵک و ئیقبال ئەلموڵک، بانگێشتی ئیسفەھان دەکری. لەشەوی چوارشەممەێ ٦ شەوال، مەلا جەسینی قازی لەئیسفەھان دەمرێت. دواێ سی مانگ لەگەڕانەوێ حوجەت ئەلئیسلام، مەلا لوتف اللە بۆ ئیسفەھان بانگ دەکری و لەچوارەوێ زیقەعدەێ ١٣٠٤ لەرێگەێ عێراقەوێ بەرەو ئیسفەھان بەرێدەکەوێت. دواێ گەیشتی ئەو بۆ ئیسفەھان، عەلی ئەکبەر خانی شەرف ئەلموڵکیش بانگێشت دەکری. لەسەرەتاکانی رەبیع الاوہلی ١٣٠٥ ئەویش بەرەو ئیسفەھان بەرێدەکەوێت. لەگەڵ گەیشتی حوجەت ئەلئیسلام و کەسانی دیکە بۆ کوردستان، ئیقبال ئەلموڵک، میرزا یوسف وەک وەزیر و پێشکاری حکومەتەکەێ دەستنیشان دەکات و لەشەوی حەقدەێ رەبیع الاوہلی ١٣٠٥ بروسکەێ لەسەر کار لا بردنی ئیقبال ئەلموڵک دەگاتە کوردستان و کوردستان پەيوەستی کرماشان دەبیست و فەرمانرەوایەتیەکەێ بەحیسام ئەلموڵکی ئەمیر تۆمان دەسپێردری. بەیانی ئەو پۆژە کەجەژنی لەدایک بوونی پیغەمبەر، ئیقبال ئەلموڵک ھەوایی لەسەر کار لا برانی خۆی شاردۆتەوێ و بەو پەڕی شانازییەوێ بۆ پیروزیایی جەژن دادەنیشیت و ھەموو ئامادەکارییەکانی پێوہەسمەکە ئەنجام دەدات و لەکوێتاییەکانی پۆژ، بابەتەکە بۆ خەلکان

ناشکرا دهکات.

حیسام ئەلمولکی ئەمیر تۆمان، بەبروسکە، میرزا یوسفی موشیر دیوان لەحکومەتەکە ی خۆی ناگادار دەکاتەو و ویلایەتەکە تا گەیشتنی خۆی بەو دەسپێریت. ئیقبال ئەلمولک لەکوئایەکانی رەبیع الثانی بەرەو تاران بەرێدەکەوێت. زەل ئەلسولتان لەکوئایە بەسەر بردنی بەلێنەکانی خۆی، مۆلەتی گەرانەو بەمەلا محەممەد سالحی فەخرولعولەما و ئەمان الله خانی وەکیل دەدات. حیسام ئەلمولکی ئەمیر، لەرێگە ی کەلیایی بەرەو کوردستان دێت. موشیر دیوان، میرزا محەممەد عەلی، یەکیک لەپیاوێکانی خۆی، کەفەرمانرەوای ئیسفەندناو و لەیلاق بوو، بۆ میوانداری کردن بەرەو پیری دەنیریت. کاتیک دەگاتە بەردەم ئەمیر، سەرخۆش بوو و بەهۆی پرسیار و وەلامەکانەو، ئەمیر هەست بەسەرخۆشی ئەو دەکات. بەخیرایی ئەمیر فەرمانی تەمێ کردنێ دەردەکات و پێنەسە دار لەبەرە پینی دەدەن و دواتر زیندانی دەکریت. لەگەڵ گەیشتنی ئەم هەوالە بۆ شار، شکۆی ئەمیر زیاد دەبێت و ترس لەدنی دانیشتووانی شارەکە دەنیشیت.

حکومەتی محەممەد حەسەین خان حیسام ئەلمولکی ئەمیر

دوای لەسەر کار لا بردنی ئیقبال ئەلمولک، محەممەد حەسەین خان حیسام ئەلمولکی ئەمیر تۆمان کە لەخانەکانی قەرەگوزلوی هەمەدان بوو، لەلایەن زەل ئەلسولتانەو بۆ فەرمانرەوایەتی کردنێ کرماشان و کوردستان دیاریدەکریت و لەڕۆژ ١٤ رەبیع الثانی ١٣٠٥ دێتە ناو کوردستان. لەگەڵ گەیشتنی راگەیانندیک لەناو خەڵکان بلۆ دەکاتەو و بەدەرگا و دیواری شوینە گشتییەکانەو هەڵیدەواسیت و بۆ گوند و ناوچەکانی دیکەیشی دەنیریت بەم نووسراو: هەركەس سكالآ یا گازندەیهکی هەیه، بێ ترس و دلەپراوکی بێت و لەکێشەکە ی خۆی ناگادارمان بکاتەو، دوای بلۆ کردنەوێ ئەم راگەیاندراو، دەستە دەستە و پۆل پۆل، سكالآکەران ڕوو لەبارەگاکە ی دەکەن و حیسام ئەلمولک خۆی لیکۆلینەوێ لەکێشەکان کردوو و دادی بۆ خەڵکان گەراندۆتەو. دوای حەفتەیهک، بریک پاره ی وەك پێشکەشی لەمیرزا یوسفی موشیر دیوان وەرگرتوو و پینگە ی وەزارەتی پێدەسپێریت. دووبارە دوای سێ ڕۆژ جاریکی دیکە راگەیاندراوینکی دیکە بەدەرگای مزگەوت و شوینە گشتییەکاندا هەڵدەواسن کەهیچ کەس مافی لیکۆلینەوێ لەکاروباری ویلایەتەکە ی نییه و هەركەس هەر کێشە یا بابەتیکی هەیه، دەبێت تەنیا حکومەتی لێ

ئاگادار بکاتەو. لەم راگەیندراوە خەڵک تێدەگەن کە سەرچاوەی هەموو دادپەروەرییەکان حکومەتە و پێشکار یا هەر کەسێکی دیکە مافی خۆتێهەلقورتانەندی نییە. بۆ ناوچەکانی سەر سنووریش کاگوزاری پێویست پەوانە دەکات. فەرمانەرە واکانی سەقز و بانە بانگ دەکات. چەند کەسێکی دژ لەناو ئەواندا دەگرێت و بەخێرایی دەست و پێیان دەبڕێتەو و سزایان دەدات. مەلا لوتف الله شیخولئیسلا م بەپێی مۆلەتی زەل ئەلسولتان ئەئیسفەهان گەراوەتەو و دەگاتە کوردستان. ئەمیر گەنگی زۆری پێنادات. ماوەی دوو مانگ بەپێی ئیرادە و خواستی خۆی فەرمانەرەوایەتی کوردستان دەکات، لەمانگی سێیەم، جومادی ئالاخری ١٢٠٥، بەپێی فەرمانی دەرباری، هەموو ئەو ویلایەتەکانی لەژێر دەسەلاتی زەل ئەلسولتاندا بوو، لێی دەسەندرتەو و هەموو کارگوزار فەرمانەرە واکانی لەسەر کار لادەبڕێت. بەمشێوەیە حیسام ئەلمولکی ئەمیر لە فەرمانەرەوایەتی کوردستان دوور دەخرێتەو و لەلایەن دەرباری پاشاوە، تەنیا بۆ فەرمانەرەوایەتی کردنی کرماشان دیاری دەکرێت و لەلایەن دەربارەو نیزام ئەلدەولە نوری وەک فەرمانەرەوای کوردستان دەستنیشان دەکرێت. لەم کاتەدا و بەپێی فەرمانی دەربار، عەلی ئەکبەر خانی شەرف ئەلمولک بەبروسکە، بۆ تاران بانگ دەکرێت و دەچیتە ریزی بەندەکانی پاشا و بەنازناوی ئەمیر تومانی و خەلات و شمشیریکی گەوهرنیشانی پێدەبەخشرێت و دەگەڕێتەو.

حکومەتی میرزا ئیبراھیم خانی نیزام ئەلدەولە نوری

دوای لابردنی حیسام ئەلمولک لە حکومەتی کوردستان، بەپێی فەرمانی دەربار، میرزا ئیبراھیم خان نیزام ئەلدەولە ئەمیر تومانی نوری، لە دەیهی کۆتایی جومادی الاخری ١٢٠٥ کۆچی بۆ حکومەتی کوردستان دەستنیشان و لەوانزەهی رەجەب دەگاتە شاری سنە. لەگەڵ زاناکان و خەڵکان بەگشتی دادپەروەرانە هەلسوکەوت دەکات و دانیششتوان لەچاکەکارییەکانی ئەو خوشحال و شادومان دەبن. دوای حەفتەیهک، پێگەی وەزارەتی کوردستان بە میرزا یوسفی موشیر دیوان دەسپێرێت و بۆ سنوورەکانیش کارگوزارەکانی خۆی پەوانە دەکات و خۆی بەخەیاڵیکی ئاسوودە، سەرقالی فەرمانەرەوای کوردستان و بلاو کردنەوێ زانست دەبێت. عەشیرەکان و تایەفەکانی سەر سنووری، لەچاکەکاری ئەم ئەمیرە، خراب کەڵک وەردەگرن و چەندین کردەوێ نەشیان و دژە حکومەت ئەنجام دەدن. حکومەت، چەند کەسێک لەو ئازارەچییانە دەگرێت و بەپێی تاوانەکیان، دەست و

گوێچکەیان دەبریت و سزایان دەدات. سێ دز و کەسیکی کەلیایی، کە بە خراپەکاری و دزی بە ناوبانگ بوون، لای گولشەن، سەرە و خوار هەڵدەواسن و دواتر بە زیندووی دەیانخەنە ژێر گل. کەسیکی دیكە بە ناوی ئیبراهیم کوپی سول جور ئاوا کە بە خراپەکاری بە ناوبانگ بوو و لە باوەشی ژێنیکدا قۆلبەست دەکریت، دەخەنە ناو چال و چالەکە بە گەج پەر دەکەنەو. ئیبراهیم تا ئیوارێ زیندوو دەبیت، دواتر جەلاد سەری بە بەرد پان دەکاتەو. بە هۆی ئەم سیاسەتەو، ئارامی و ئاسایش بەل بە سەر هەموو ویلایەتەکاندا دەکێشیت. چۆنیەتی حکومەتی نیزام ئەلەدەولە بە تەواوی پێچەوانەی فەرمانەرەکانی پیش خۆی بوو، لە قەرەباڵغی و خۆ نواندان و زۆری خزمەتکارەکان بیزار بوو. زۆربەی کاتەکان تەنیا و بەشیوەیەکی ئەناسراو، پۆشتۆتە ناو بازار، لە نەهەوا و قەساب شتی کرپوو و لە دوکانیکی دیكە کێشاویەتی، ئەگەر کێشەکەی تەواو بووبیت، لە کاتی گەڕانەوێ بۆ شوێنەکەی خۆی، بە سەر هەژاراندا دابەشی کردوو و ئەگەر کێشەکەی ناتەواو بووبیت، کەسی ئاردوو و خاوەنی دووکانەکەی بانگکردوو و سزای داو. لە ئەنجامی ئەم سیاسەتە، بازارییەکان لە کەم فروشی خۆیان بە دوور گرتوو. شەوانە بەشیوەی ئەناسراو بە ناو شاردا گەراو و لە گەل بارودۆخی خەلکان ئاشنا بوو. کێشە گەورەکانی زۆر بە سادەیی چارەسەر کردوو و لە بەرتیل و ریشووە بیزار و خۆی لیکۆلینەوێ لە هەموو سکالاکانی خەلکان کردوو. لە ماوەی فەرمانەرە وایەتیەکەی ئەببێراو، بەرتیل لە کەس وەرگیریت. لە سالی دوو مە فەرمانەرە وایەتیەیدا، تالارەکانی بینای حکومەتی نوێن کردۆتەو. نیزام ئەلەدەولە کاتیکی هاتۆتە کوردستان، نازناوەکەی سەهام ئەلەدەولە بوو و دواتر نازناوی نیزام ئەلەدەولە پێبەخشراو. بۆ مەمەد علی خانی زەفەر ئەلمولک پێگەی میر پەنجەیی و بۆ شەرف ئەلمولک و موشیر دیوان خیتاب جەنابی و بۆ میرزا حەسەن خان کوپی موشیر دیوان پێگەی سەرتیپی لە دەولەت داوا کردوو و خەلات و فەرمانی بۆ دەرکردوون. دواي دوو سال و نو مانگ لە فەرمانەرە وایەتی کوردستان دوور دەخریتەو و دەگەریتەو بۆ تاران. شیخ مەمەدی جەسیم حوجەت ئەلئیسلام لە زینەلحەججەي ١٣٠٥ کۆچی دوایی دەکات و میرزا عەبدولغەفاری موعتەمید، لە جومادی الثانی ١٣٠٦ مردوو.

حکومەتی ئیقبال ئەلمولک بۆ جاری سێهەم

دواي لابردنی نیزام ئەلەدەولە، میرزا مەمەد خانی ئیقبال ئەلمولک، بۆ جاری سێهەم لە ١٤

رەبیع الاولی ١٣٠٨ بۆ حکومەتی کوردستان هەڵدەبژێردرێت و لە ٢٨ رەبیع الثانی دێتە ناو سنه. ئەم جاره مەبەستی ئەوەی کردووە بەشیوەیهکی شیاو و گونجاو هەلسوکەوت لەگەڵ دانیشتوانی ویلایهتەکه بکات. نزیکەی هەزار و پینسەد تەمەنی بۆ زاناکان دیاریکردووە، بۆ نمونه سەد تەمەنی بەمانگانەی شیخ عەبدولمۆممینی پیشنوێژ زیاد کردووە و تاقەیهک شالی کشمیری بۆ ناردووە. لەکاتی هاتنی خێلی جاف بۆ کوردستان، سوپای بۆ ڕینگرتن لەوان ڕهوانه کردووە، جافه‌کان هه‌شت هه‌زار تەمەن پیشکەشییه‌کان داوە و مۆلەتی هاتنه‌ ناو کوردستانی پێداون. ماوه‌ی فەرمانڕه‌وایه‌تی ئەو، سالیك و چەند مانگێك درێژه‌ی کێشاهه. له‌پینجی جومادی الاول ١٣٠٩ کۆچی بۆ تاران بانگ ده‌کړیت.

حکومەتی حەسەن عەلی خانی ئەمیر نیزامی گەڕوسی

دوای لا‌بردنی ئیق‌بال ئەلمولک، حەسەن عەلی خان ئەمیر نیزامی گەڕوسی له‌پینجی جومادی الاولی ١٣٠٩ بۆ فەرمانڕه‌وایه‌تی کوردستان و کرماشان و گەڕوس و ئەفشار و ساین قه‌لا و سنورپاریزی پوژناوای ئێران دیاریکرا. له‌پوژنی ١٢ هه‌مان مانگ له‌تاران‌ه‌وه به‌مه‌به‌ستی هاتن بۆ ناوچه‌ی ده‌سه‌لاته‌که‌ی، له‌ڕینگه‌ی گه‌ڕوسه‌وه به‌ڕێده‌که‌وت. له‌کاتی به‌ڕیکه‌وتن، شازاده زیانه‌لده‌وله، کو‌ری خوالیخو‌شبوو به‌همه‌ن میرزا وه‌ك جینگری خو‌ی بۆ فەرمانڕه‌وایه‌تی کردنی کرماشان و محەممەد عەلی خانی زه‌فه‌ر ئەلمولک وه‌ك جینگری حکومەتی کوردستان دیاریده‌کات و خو‌ی له‌پوژ ٢٢ جومادی الاول ده‌گاته گەڕوس. چەند پوژنیک بۆ ئەنجامدانی کاره‌کانی خو‌ی له‌گه‌ڕوس ده‌مینیت‌ه‌وه. میرزا یوسفی مو‌شیر دیوان له‌ناخه‌وه به‌جینگری زه‌فه‌ر ئەلمولک رازی نه‌بووه به‌لام له‌ترسی ئەمیر نیزام، خو‌راگری ده‌کاته پیشه و چاوه‌ڕوانی ده‌رفه‌تی گونجاو ده‌بێت. هه‌موو پوژنیک ده‌رواته مالی زه‌فه‌ر ئەلمولک و ڕیزی لینه‌گرت، به‌پینچه‌وانه‌وه زه‌فه‌ر ئەلمولک گرنگی زو‌ری پینادات و له‌هیچ کاریکدا ڕاوێژی پیناکات و بۆچوونی ناپرسی‌ت. دوای دوو سی پوژ، زه‌فه‌ر ئەلمولک ده‌خو‌ازیت محەممەد کازم خانی نه‌سیر دیوان به‌نۆینه‌رایه‌تی خو‌ی له‌گەڵ دیاری و پیشکەشی پیرۆزیایی بۆ گەڕوس بنێریت. مو‌شیر دیوان ئەم ده‌رفه‌ته به‌گونجاو ده‌زانیت و ده‌لیت: منیش ده‌مویست ده‌رویش خانی مه‌نسوری دیوان بنێرم، ئیستا که‌وايه، با هه‌ردووکیان پینکه‌وه به‌رۆن. زه‌فه‌ر ئەلمولک له‌م کاره‌ی مو‌شیر دیوان که‌چاوه‌ڕوانی نه‌کردووه، به‌ته‌واوی ده‌گۆریت و ده‌ست و پینی خو‌ی کۆده‌کاته‌وه چوونکه له‌سه‌ره‌تاوه گومانی کردبوو به‌گرنگی پینه‌دان و پشتگو‌یخستن،

بەتەواوی موشیر دیوانی ترساندوو و تۆقاندوو و چیتەر توانای ئەنجامدانی هیچ کاریکی نەماوە، بەلام بەناردنی مەنسوری دیوان تێدەگات کەبەپیچەوانەی گومانەکی خۆیەتی و موشیر دیوان گرنگی بەپشتگوێخستنی خۆی نەداوە، بەمپییه، سیاسەتی لەبەرایی موشیر دیوان دەگوێزێت و پێگەی سازان دەگرێتەبەر و هەردوو کەسەکە پێکەوێت پەوانەی گەپووس دەکەن. لەکاتی گەیشتنیان بۆ گەپووس، نەسیر دیوان کەنۆینەری پەسمی بوو، گرنگی پێدەدرێت و لەگەڵ مەنسور دیوان بەشیوەیهکی ناپەسمی هەلسوکەوت دەکرێت. لەپۆژی ۱۲ رەجەبی ۱۳۰۹، نوێنەرەکان مۆلەتی گەرانەوێان خواستوو، ئەمیر نیزام لەپێگەی خوسرەوناوای گەپووس بەرەو کوردستان بەپێدەکەوێت و لەپۆژی چوارشەممە ۱۸ رەجەب دەگاتە شاری سنە.

لەسائەکانی پیشوو، بۆ پیشوازی کردن لەفەرمانڕەوکان، ئەم رێورەسمانیان ئەنجامداوە:

۱. چەندین ئەسپ و ماینیان بەسەر کەسە ناودارەکاندا دا بەش دەکرد و پەوانەی هەمەدانیان دەکردن بۆ ئەوەی پیاوانی حکومەتی کە لەتارانەوێت تا هەمەدان بەگاری دەهاتن، لەوێوە سوار ئەسپ ببن و بەسواری ئەسپ بێنە ناو شاری سنە.

۲. لەسەر سنوری کوردستان تا گەیشتن بەشارەکە، حکومەت لەهەموو گوندەکانی سەر پێگە بۆ داوێن کردنی خەرجییەکانی خۆی، پەوانە کردنی خواردەمەنی و کا و گەنم و جو و برنج و رۆنی و مریشک و شەکر و چایی خستۆتە سەر شانی هەزاران و نەداران، هەندێ لەشتەکانیان وەرگرتوو و ئەوەی دیکەیان بەنەقدی وەرگرتوو.

۳. پیاوماقولات و ئەشراف زادەکان تا سەلوات ناوا بۆ پیشوازی کردن پۆشتوون و لەوێ چاویان بەفەرمانڕەوکان کەوتوو و هەموویان شان بەشانی ئەو بەرەو شارەکە بەپێکەوتوون.

۴. لەبەردەم پردی قشلاق، دەستەیهک سۆزانی^۱ بەتەپل و نەیی و شمشال و چەقەنە لێدان هاتوونەدەر و لەبەردەم ئەوان سەمایان کردوو و شادومانی خۆیان دەربڕیو.

۵. زاناکان تا لیوار پووبارەکە بۆ پیشوازی کردن پۆشتوون و لەوێ خێوەتیان هەڵداوە، تا پیاوانی حکومەتی هاتوون و لەوێ چایی و شەربەتیان خواردوو و دواتر بەپێکەوتوون.

^۱ - هەرچەندە وشەی سۆزانی بۆ ئەو کەسانە گونجاو نییه، بەلام چونکە نوسەر بەو ناوە ناوی بردوون، منیش ئەو وشەیەم بەکار برد.

زاناکانیشت له پشت سهری ئهوان به سواری یا پیاده، ڕنگهی شارهکیان گرتۆته بهر.
 ٦. چینه بازرگانهکان، کهلیمی و مهسحییەکان، هه‌رکام تا گه‌رده‌نهی پیر محهمهد هاتوون.
 له‌ناو پیشه‌وه‌ران، وتاری به‌خێرهاتنیان به‌زمانی عه‌ره‌بی خویندۆته‌وه، خه‌لیقه‌ی
 که‌لیمیه‌کانیش، وتاره‌که‌ی به‌زمانی عیبری خویندۆته‌وه و دواتر مه‌سیحی و کلدانیه‌کانیش
 به‌شیوازی خۆیان شادومانی خۆیان ده‌برێوه و هه‌رکام ئازده‌لکیان له‌به‌رده‌م پینی پیاوانی
 حکومه‌ت کردۆته‌ قوربانی.

٧. له‌سه‌ر پرده‌که‌وه تا بینای حکومه‌تی، کرێکاره‌کانی نه‌قاره‌خانه و لۆتی و ده‌رویشه‌کان و
 پاله‌وانه‌کان، به‌ده‌م لێدانی ته‌پل و که‌په‌نا و زوپنا و هتد... له‌گه‌ل ته‌ناف بازی و سه‌ما کردن و
 گه‌مه کردن و هتد... ئه‌رکه‌کانی خۆیان نه‌جامداوه، چه‌ره‌س فرۆش و چایی فرۆش و هتد
 به‌ده‌نگی به‌رز هاواریان بۆ ناساندنی شته‌کانی خۆیان کردووه و له‌پیش و دای پیاوانی
 حکومه‌ت ڕنگه‌یان بریوه.

٨. دوو سی تۆپ له‌گه‌ل تۆپچی و پیاده نیزام تا پشت گۆلشن پیشوازیان له‌پیاوانی
 حکومه‌تی کردووه و تا گه‌یشتنی ئه‌وان بۆ قه‌له‌ی حکومه‌تی، تۆپیان ته‌قاندووه و سلاوی
 نیزامیان داوه و له‌پیشوه‌ی پیاوانی حکومه‌ت ریزیان به‌ستووه و چه‌ندین ده‌سته له‌چه‌پ و
 راستی پیاوانی حکومه‌ت ڕنگه‌یان بریوه.

٩. خزمه‌تکاره‌کانی پیاوانی حکومه‌ت له‌ده‌ره‌وه‌ی شار تا گه‌یشتن به‌قه‌له‌ی حکومه‌تی
 به‌ده‌نگی (دوور که‌وه‌ره‌وه، کویر بی، برۆنه پیش، بیستن، خۆتان لاده‌ن) خه‌لکیان ئازارداه.

١٠. ژنه‌کانی شار خۆیان رازاندۆته‌وه و تا گه‌یشتن به‌قه‌له‌ی حکومه‌تی له‌سه‌ر بانه‌کان
 وه‌ستان و پیاوانی حکومه‌ت له‌ناو خۆشحالی ئه‌وان به‌ره‌و قه‌له‌ی حکومه‌تی پۆشتوون.

١١. دای گه‌یشتن به‌ناوه‌ندی فه‌رمانه‌وه‌یی شاره‌که، ده‌بوا بۆ ماوه‌ی یه‌ك هه‌فته نانی
 نیوه‌پۆ و شه‌وی پیاوانی حکومه‌ت له‌مالی وه‌زیر یا پێشکار دابین بکری‌ت و له‌سه‌ر سینی
 تاییه‌ت په‌وانه‌ی شوی‌نی نیشته‌جی بوونی ئه‌وان بکری‌ت.

١٢. دانیشتیروانی شار به‌زانا و خه‌لکانی ئاسایی، هه‌رکەس به‌گوێره‌ی توانا و ده‌سه‌لاتی
 خۆی، له‌ئه‌سپی باش، قالێچه‌ی گرانبایی یا ساده یا پاره‌ی نه‌قد یا شتی دیکه‌یان به‌ناوی
 پیوژبایی بۆ پیاوانی حکومه‌تی ئاردووه و له‌مکاره‌دا، دانیشتیروان بۆ خۆ نواندان و
 پێشکه‌وتن له‌کەسانی دیکه، کێپکێیان کردووه. زۆریه‌ی کاته‌کان به‌های ئه‌م دیاریانه زیاتر

له یانزه هزار تمه بن بووه.

ئه میر نیزام له بهر ئه وهی که سیکێ دورئهندیش و له ئه وروپا ژیا بوو، پینگه له هه موو ئه م رتوهره سمانه ده گرت و ئه م دوانزه خاله بو پيشوازی کردن له فرمانره واکان به ته وای هه لده وه شینیتته وه. ته نیا فرمانیدابوو چهند که سیک له زاناکان له ناوه ندی فرمانره وایه تی شارکه ناماده بن. ئه میر نیزام پوشتوته لایان و به زمانیکێ پاراو رتزی لیگرتوون. دوا ی پوشتنی زاناکان، پیاوما قولان و ئه شراف زاده کانی بانگکردوه و هاوشیوهی خیلایه تی، له راست و چه پی خوی داینیشاندوون و رتزی له هه موویان گرتووه و به زمانیکێ شیرین وتویه تی: ماوه یه که حکومه تی کوردستان، له ده ست کوردستانییه کاندانه ماوه و که سانی بیگانه فرمانره وایه تی ئیوه یان ده کرد، ئه م جاره من بو زیندوو کردنه وهی کوردستان و کوردستانی هاتووم و جاریکێ دیکه ئانی کوردستان ده خمه داوینی کوردستانییه کان.. ئیوه ییش هاوشیوهی ئه ژدادی خو تان بن و خو تان ئانی کوردستان بخو ن، دوو به ره کی مه که نه پیشه، دوو باره پینگه ی فرمانره وایه تی خو تان ته سلیم به بیانییه کان مه که ن. ئه مپو من فرمانره وام، به یانی که ده رو م، خو تان فرمانره وایه تی بگر نه ده ست. (خومان دل بو خومان بسووتین، بیگانه دل مان بو نه سووتینیت) له کو تایی وته کانی، روو ده کاته زه فه ر ئه لمولک و موشیر دیوان و ده لیت: چ کیشه یه که ده بیئت ئه گه ر ئیوه ئه مان الله خانی فرمانره وایه تی موشیر دیوان، میرزا عه بدولکه ریمی وه زیر. له م دانیشتنه دا خه لاتی فرمانره وایه تی کوردستان به محمه د عه لی خانی زه فه ر ئه لمولک ده دات و فه رمانی ده رباری ته سلیم ده کات. فه رمانی سه رتپی و سه ره ته گی کو ره کانیشی ده دات. به یانی ئه و پوژه پینگه ی پیشکاری و وه زاره تی دارایی (مالیه) به موشیر دیوان ده سپیریت و دا بین کردنی نارامی و ئاسایشی شارکه و سه ره په رهستی جووله که و مه سیحیه کان ده خاته ژیر سه ره په رهستی ئه مان الله خانی وه کیل. هه مووان به گشتی له م پیزگرتنه و کارانه ی که ههستی خیلایه تی نیشاندوه، شادومان ده بن و سه رقانی کاره کانی خو یان ده بن. عه لی ئه که به ر خانی شه ره ف ئه لمولک که بو گه راندنه وهی ئاسایش و نارامی بانه، له چوار مانگ پیشه وه پوشتبووه ئه و شاره، دوا ی گه راندنه وهی نارامی و ئاسایشی شارکه و ئه نجامدانی فه رمانه ده وله تییه کان، داوا ی مؤله تی گه رانه وه ده کات و به فه رمانی ئه میر نیزام ده گه ریتته وه. محمه د خانی کو پی یونس خان که بو ته بریزه لاتبوو، له سه ر داوا ی ئه میر نیزام، بو کوردستان ده گه ریننه وه.

حەسەن عەلی خانی ئەمیر نیرام کە لەخانەکانی گەرووسە، کوپی محەممەد سادق خان کوپی نەجەف قوڵی خان کوپی محەممەد ئەمین خان کوپی حەسەن عەلی سولتان ئیشەك ئاقاسی باشی نادرشا و کوپی لوتف عەلی خانی گەرووسییه کە لەکوردەکانی ئەو ناوچەن. باوبایرانی ئەو لەپۆژگاری سولتانەکانی تەیمورییه و سەفەویییه و ئەفشارییە و زەندییه و قاجارییه، بەردەوام سەرچاوەی خزمەتە شایانەکان و سەرچاوەی کارە گەورەکان بوون. فرمانەرەوایەتی گەروس بەدەستی ئەوان بوو. حەسەن عەلی خان لەسالی ١٢٢٦ لەگوندی بیجاری گەروس چاوی بەدنیا هەلەیناوە و لە ٥ رەمەزانی ١٢١٧ لەکرمان کۆچی دوایی کردوو. پێشکەوتنەکانی ئەمیر نیرام پلە پلە و لەسەر خۆ بوو، هەموو پێگەکانی سوپایی و حکومەتی بەهەول و وزەحمەتی فراوان بەدەست هێناوە. یەکیەک لەو چوارکەسە ی لەئێران هەلگری نیشانە ی (قودس)ن، یەکیان ئەمیر نیرامە. نیشانە ی قودس یەکیەکە لەنیشانە گرنگەکانی ئێران.

حکومەتی فرمانەرما، سالاری لەشکر

دوای لا بردنی ئەمیر نیرام لەشەعبانی ١٢١١، حکومەتی کوردستان بەنەواب والا شازادە عەبدولحوسەین میرزای فرمانەرما (سالاری لەشکر- سوپا) سپێردرا و لەم مانگەدا، میرزا عەلی خان بێهەت ئەلمولک وەک جیگری فرمانەرما، بەنۆینەرایەتی ئەو دێتە کوردستان. بێهەت ئەلمولک کەسێکی دوورنەندیش و بەتوانا بوو. لەماوەی فرمانەرماوایەتی خۆی، بەشیوەیەکی گونجاو هەلسوکهوتی لەگەڵ خەڵکان کردوو و دانیشتیوان لەکاروکردهوهکانی پازی بوون. عەلی ئەکبەر خانی شەرف ئەلمولک لە ٥ شەوال مردوو، مەلا محەممەد سألحی فەخرولعولەما و شیخ حەسەینی کانی مشکانی لەجومادی الثانی ئەم سالە کۆچی دواییان کردوو. لەسەرەتاکانی رەبییع الثانی ١٢١٢، شیخ عەبدولرەحمان (مامی نووسەر) گرفتاری نەخۆشییەکی کوشندە دەبیست و لەجینگەدا دەکەوێت. لەکۆتایی ئەم مانگەدا شیخ عەبدولمؤئینی پێشنوێژ و وتارخوین، گرفتاری نەخۆشی دەبیست. پۆژی هەینی ٢ جومادی الاول، من (نوسەر) کە ١٤ سالم بوو، بەهۆی نەخۆشی باوکم و مامم، پۆشتمە مزگەوتی گەورە و پێشنوێژیم بۆ خەڵکان کرد. شەوی دووشەممە ی دە ی رەجەب، شیخ عەبدولرەحمانی مامم، مرد. پۆژی ١٢ رەجەب، فرمانەرما هاتە کوردستان. دەستەیهك لەگەورە پیاوان و شازادەکان، بۆ پێشواری کردنی پۆشتن. لەگەردەنە ی پیر محەممەد (کە ئە

کلۆله) پنی گه‌یشتن. به‌هوی به‌فر بارین و سه‌رمای زۆر، پێپوره‌سمی پێشوازی کردن نه‌نجام نادریت و به‌خیرایی به‌ره‌و شاره‌که به‌پێده‌که‌ون. دوا‌ی دوو پۆژ میرزا عه‌لی نه‌قی ناسفی دیوان وه‌ک وه‌زیر هه‌لده‌بژیریت و له‌ ۲۶ ره‌مه‌زان له‌سه‌ر کار لاده‌بریت و بو‌ تاران ده‌گه‌ریته‌وه‌.

حکومه‌تی زه‌ین نه‌لعاب‌دین خانی حیسام نه‌لمولک

دوا‌ی له‌سه‌ر کار لا‌بردنی فه‌رمان فه‌رما، زه‌ین نه‌لعاب‌دین خانی حیسام نه‌لمولکی قه‌راگوزلی هه‌مه‌دان، نه‌میری نه‌فخه‌م، له‌زیقه‌عه‌دی ۱۲۱۲ کۆچی، وه‌ک فه‌رمان‌په‌وا‌ی کوردستان، دیته‌ شاری سنه. قه‌مه‌ر نه‌لسه‌لته‌نه‌ کچی موزه‌فه‌ر نه‌لدین میرزای جیگری پاشا، هاوسه‌ری ئیحتیشام نه‌لده‌وله‌ی کو‌ری بو‌وه. نه‌وی له‌گه‌ل ئیحتیشام نه‌لده‌وله‌ له‌گه‌ل خوی هیناوه‌ته‌ کوردستان. سه‌روکی دیوانخانه‌که‌ی، ئیفتیخار دیوان بو‌و که‌به‌م دو‌واییانه‌ بو‌و به‌مو‌عه‌ته‌میدی دیوان. مونه‌شی باشی نه‌و مو‌عین دیوان بو‌و. ناوا‌زخوینیکی به‌ناوی جه‌ناب خیتاب له‌گه‌لدا بو‌و. حیسام نه‌لمولک که‌سیکی خو‌شگوزه‌ران و خو‌ش پا‌وی‌ر بو‌و. له‌حکومه‌تی کوردستان زیاتر له‌بیست هه‌زار تمه‌ن، خه‌لات و دیاری و مانگانه‌ی پێشکه‌ش به‌خه‌لکان کرد. شیعه‌یه‌کی ده‌مارگیر بو‌و. دو‌وجار له‌ کاتی عاشورا له‌کوردستان پێپوره‌سمی له‌خۆدان و پرسه‌گیری نه‌نجامدا و هه‌رجاره و زیاتر له‌سی هه‌زار تمه‌نی بو‌ نه‌و مه‌به‌سته‌ ته‌رخان ده‌کرد. له‌ژووری دلگوشا، هه‌وت شه‌و نانی به‌خه‌لکان ده‌دا. شه‌وی یه‌که‌م، به‌گشتی زانا‌کان و خافزه‌کانی قورئانی بانگیشت ده‌کرد، شه‌وی دو‌وه‌م خانه‌کان و خانزاده‌کانی شاره‌که، شه‌وی سێیه‌م، با‌زارییه‌کان و با‌زرگانه‌کان، شه‌وی چواره‌م، سه‌ربازه‌کانی سو‌پای زه‌فه‌ری کوردستان له‌گه‌ل سه‌رده‌اره‌کان و سه‌ربازه‌کانی تو‌پخانه، شه‌وی پێنجه‌م و شه‌شه‌م هه‌ژاره و نه‌داره‌کانی شار و دوا‌ی نانی شه‌و، به‌هه‌رکام نه‌شره‌فیه‌کی پێنج هه‌زاری ده‌به‌خشی و شه‌وی هه‌وته‌م، ژنه‌کانی شار و خاتوونه‌ پێ‌زداره‌کانی بانگده‌کرد. خودی حیسام نه‌لمولک و ئیحتیشام نه‌لده‌وله‌ی کو‌ری، له‌هه‌موو شه‌و و پۆژه‌کانی عاشورا، به‌ج‌ل و به‌رگی په‌ش و پێپه‌تی و سینه‌ی کراوه، وه‌ک پێشخزمه‌ت کاریان ده‌کرد و بو‌ خه‌لکان، چایی، ناو و قاوه و نیرگه‌له‌یان ده‌برد و تا کاتی نان خو‌اردن، به‌سه‌رپێیه‌وه به‌خزمه‌ت کردن سه‌رقال ده‌بوون. له‌کاتی نان خو‌اردن، له‌خواره‌وه‌ی سه‌فره‌که که‌چوار زه‌رع له‌چواره‌ زه‌رع درێژی و پانییه‌کی بو‌و، داده‌نیشتن و نانیا‌ن ده‌خوارد.

شیخ محەممەد تەقی موحەتەیدی ھەمەدانی کە لە کوردستان نیشەتەجی بوو، لە پراوەی ناڤەنەوێکە زیاد لە پراوە پێزی لێدەگرت و لە کۆبوونەوێکە پەسمییەکان لە سەرەوێ زاناکانی کوردستان داوە نیشاند لە کاتی کدا ئەم ماف و لە پێشبینیی نەبوو و سەرئەتجام ئەم پێزگرتن و خۆشەویستیە نەوی بە کوشتندا. دواتر ناماژە پێدەدەین.

لە رەبیعی الاولی ١٣١٢ لە سەر داوای قەمەر ئەل سەلتەنە، کە ژاوەیەک دەرازی نیتەوێ و بەمەبەستی سەردانی ویلايەت بەرەو نازەریایەجان بەرێدە کەوێت و داوی چەند پوژ دەگەرێنەوێ و بۆ دەستەبەکی لە زاناکان و پیاو ماقوولانی شار، خەلات و نازناویان بە دیاری ھینا. بۆ نمونە بۆ من (نووسەر) نازناوی عەنەبەری شیم و تاقەبەکی شالی کشمیری ھێنا بوو. بۆ ماوەی یەک مانگ دانیشتنی شەریەت خواردن لە مالی زاناکان و پیاو ماقوولان بەردەوام بوو.

پوژی ھینی ١٧ زیقە عەدی ١٣١٢، میرزا پەزای کرمانی، لە گۆرەپانی شا عەبدولعەزیم، دلی ناسرئەلەدین شا دەکاتە ئامانجی گولەبەکی و کۆتایی بە ژانی دینیت. میرزا عەلی ئەسفەری ئەتابەکی شەعزەم، بە خیرایی ھەو بۆ دەربار دەگەرێنیتەوێ و بەبەر قەرار کردنی ئارامی ئاسایش سەرقال دەبیت.

پوژی شەممە ١٨ زیقە عەدی، موزەفەرئەلەدین میرزای جینگەر کە لە تەبەریز بوو، لە سەر تەختی پاشایەتی داوە نیشیت و بە ئەندازە سەڵەکانی پاشایەتی قاجارییەکان، ١١٤ تۆپی تەقاندووێ و لە پوژی یەکشەممە ٢٥ زینەلحەججە، گەشتۆتە تاران. ئەتابەکی مەزن، پێورەسمی تاج لە سەر کردنی ئامادە کردووێ و ئەم ھەوێ بۆ ھەموو ویلايەت و شارەکان ئارندووێ و بەم بۆنەییوێ ھەموو شارەکانیان ئازاندۆتەوێ. حیسام ئەلمولکی ئەمیریش ھەرمانیداوێ بۆ ماوەی پێنج ھەو و پوژ شارەکان بەرازی نیتەوێ و ھەموو زاناکان و پیاو ماقوولان و بازارپێکانی بۆ نانی نیو پوژ بانگێشت کردووێ. پێنج ھەو پوژ دووکان و بازارپێکانی ئازاندۆتەوێ. داوی بلاو بوونەوێ ھەوێ کۆژانی ناسرئەلەدین شا قاجار، سەرۆک تاپەفەکانی سەر سنور، کەوتونەتە جموجۆل و ھێرش و پەلامارەکانیان دەستپێ کردووێ و بارودۆخی پاشاگەردانی ھاتۆتە ئاراوێ. شیخ پەزای تالەبانی، شاعیری بەناوبانگی کورد، ئەم چوارینە ی ژێرەوێ سەبارەت بە کۆژانی ناسرئەلەدین شا نووسیوێ:

ئەھلی عیبرەت بێنە و با سەیری ئەسری شا بکەن

دووله دوو سی کهم شهه‌ی کرد و کشیکی پی نه‌هات

هاتی وا سهیری نه‌هاتی کهن کهسه‌د تیپ و سوپا

پاسبانی بوو له‌نیویشدا پیاده کردی مات.

پوژی هه‌ینی ۱۲ صه‌فه‌ری ۱۳۱۴، وه‌ك نه‌ریت له‌جینگه‌ی باوكم پوشتمه‌ مزگه‌وت تا نوپژی هه‌ینی بخوینن. کاتیک ده‌مویست برومه‌ سهر مینبه‌ر و وتار بخوینمه‌وه، مه‌لا عه‌بدولپرەزاقی نه‌مین نه‌سه‌لام، له‌ئه‌نجامی چه‌ندین کار که‌شیایوی نامارژه‌ پیدان نییه، به‌رماله‌که‌ی هه‌نگرت و وتی: ئیمه‌ له‌پشتسه‌ری منالیکی نابالغ نوپژ ناخوینن. ئه‌مه‌ی وت و له‌گه‌ل ژماره‌یه‌ك له‌که‌سه‌کانی له‌مزگه‌وت پوشتنه‌در. پوشتنی ئه‌و کاریگه‌ری له‌سه‌ر که‌سانی دیکه‌ دانه‌نا و که‌س گرنگی نه‌وتوی پینه‌دا. کاتیک گه‌یشه‌ ناو حه‌وشی مزگه‌وته‌که‌ و بیینی که‌س به‌دوایدا نه‌هاتوه، ئه‌و چه‌ند که‌سه‌ی هاوپی به‌ده‌م جوین و قسه‌ی ناشیرین و چه‌قو به‌ده‌ست بو‌ ناو مزگه‌وته‌که‌ گه‌رانده‌وه تا بلاوه‌ به‌خه‌لک بکه‌ن. فه‌قی ره‌حیم ناویک که‌لای شیخ شوکرله‌ی ناموزام ده‌رسی جامی ده‌خویند، خه‌نجه‌ر به‌ده‌ست هیرشی کرده‌ من و باوكم بو‌ ئه‌وه‌ی به‌مانکوژیت. شیخ محهمه‌د نه‌سیمی مه‌ردوخی و ده‌سته‌یه‌ك له‌ئه‌هلی جه‌ماعه‌ت، به‌رده‌م میحرا به‌که‌یان گرت و پیگه‌یان نه‌دا ده‌ستی به‌ئیمه‌ بگات. سه‌رئه‌نجام ئه‌و چه‌ند که‌سه، به‌زور خه‌لکیان له‌مزگه‌وته‌که‌ ده‌رکرد. من و باوکیشم هاتینه‌در بو‌ ئه‌وه‌ی بگه‌رینه‌وه‌ بو‌ مال. له‌ناو حه‌وشی مزگه‌وت، خه‌لک پیگه‌یان لیگرتین و وتیان پیشنوپیژ ده‌بی‌ت نیستا نوپژ بخوینیت و ئیمه‌ له‌پشت سه‌ری ئه‌و ریز ده‌به‌ستین. به‌رمالیان پاخست و باوكمیان ناچار کرد پیشنوپیژ بکات. هیشتا کوتایی به‌سوره‌ی فاتحه‌ نه‌هینابوو که‌دووباره‌ ئه‌و خراپه‌کارانه‌ به‌سه‌رؤکایه‌تی مه‌لا عه‌لی نه‌قی سه‌در نه‌له‌شه‌ریعه، چه‌قو و خه‌نجه‌ر به‌ده‌ست گه‌رانده‌وه و بلاوه‌یان به‌خه‌لک کرد و دووباره‌ به‌مه‌به‌ستی کوشتنی من و باوكم، په‌لاماریان داین. ده‌سته‌یه‌ك به‌رگرییان لیگردین و له‌ناو هیرش و به‌رگری هیرشبه‌ران و به‌رگریکاران، ئیمه‌ خو‌مان گه‌یاندە حوجره‌ی مزگه‌وته‌که‌. مه‌لا لوتف الله‌ی شیخولئیسلا‌م و ده‌سته‌یه‌ك که‌ له‌ناو حوجره‌که‌دا بوون، له‌ترسی ئه‌وه‌ی نه‌کا هیرشبه‌ران په‌لاماری حوجره‌که‌ بدن، به‌خیرایی هه‌ستان و هه‌لاتن و ئیمه‌یان به‌ته‌نیا به‌جیه‌یشت. ئیمه‌ له‌ترسی نه‌وان، ده‌رگای حوجره‌که‌مان به‌ست و دوو به‌دوو له‌ناو حوجره‌که‌دا مایه‌وه. پیاوه‌کانی ئیمه‌یش که‌ له‌ده‌ره‌وه‌ بوون، هه‌لاتن و خو‌یان ده‌رباز کرد و ناشناکانیان ناگادار کردبوویه‌وه. له‌ناکاو بینیمان خراپه‌کاران

و نه یاره کانمان هیزشیان هینایه سه حوجره که. دووباره دهستهیهک بۆ بهرگری کردن
 ده که و تن و پاشه کشینیان پیکردن. نهوان که له هاتنه ناو حوجره که بی هیوا ببوون،
 مه بهستی نهو هیان کرد به پاچ و خاکه ناز حوجره که مان به سهردا بروخینن. له ناکاو له کونی
 حوجره که وه بینیمان مسته فابه گی شه به بندهر و ناغا نه سرولله و دهستهیهک له هاوولاتیانی
 عوسمانی، سیلاح به دهست ده که و تن. له بهردهم ده رگای مزگه و ته که وه دهستیان به لیدان و
 فه لاقه کردنی خه لکان و هیزش بهران کرد. له ماوه ی پینج شهش خولهک هیچ کام له نه یاره کانی
 نیمه لهحه وشی مزگه و ته که دا نه ما و ژماره ی هاریکاره کانمان زیادی کرد. مسکینه
 نه مه کداره کانیش که نزیکه ی سی کهس هاتبوونه شار و له مائی محهمه ده عفری مه ولی
 باشیدا بوون، به تفهنگ و تیلا به دهست، شان به شانی مه لا موسای کوپی مه ولی باشی بۆ
 هاوکاری کردنی نیمه هاتن. سه یید عه بدولپرهمان و سه یید عه بدولپرهمی نامانی
 په واندزی که له مزگه و تی خورشید له قا خانم له بهردهم مائی موشیر دیوان، لای مه لا
 عه بدولعه زیم ده رسیان ده خویند، له گهل ژماره یهک فقهی، خه نجه و ده مانچه به دهست
 په یوهستی هاوړینیانی نیمه بوون و سه رنه تجم من و باو کم له ناو خوشحالی و شادومانی
 نهوان بۆ ماله وه گه پراینه وه. نه و پۆژه نوێژی هینی نه خویندرا. حیسام نه لمولکی فه رمان په و
 به هوی کوژرانی شا و پشینوی بارودوخ بویری خو هه لقورتانندن له م کی شه ی نه بوو و به هوی
 بروسکه، ده رباری له م پرووداوانه ناگادار کرد بوویه وه. فه رمانی ده رباری له لایه ن میرزا عه لی
 نه سفه ر خانی نه تابه کی نه عزم، بۆ حکومه تی کوردستان په وانه کرا به م پتییه: ناگادار
 بووینه وه مه لا عه بدولپرهمان ناویک له گهل دهستهیهک خراپه کار، له مزگه و تی جامیع، دژی
 پینشنوێژ و وتار خوین و کوپه که ی نازاوه یان ناوه ته وه و مه بهستی کوشتنی نه وانیان
 کردوه و نیوه بیده نگبوون، له زووترین کات، هاندهران و نه تجم ده رانی نه م کرده وه یه سزا
 ده دن و خودی مه لا عه بدولپرهمان قیش ده بیته ته می بکریته.

حکومه تی کوردستان له ترسا، توانای نه تجمی هیچ کاریکی نه بوو. له وه لامی بروسکه که
 وتبووی له نیستا له بهرژه و نه دیدا نییه. سه رنه تجم دوا ی ماوه یهک، فه رمان په و، به پوه له
 به مه بهستی گه پران، به لام له ناخه وه له ترسا، رووی کرده نه مانیه و له وی خیه و تیان بۆ هه لدا.
 شه ویک حه سه ن چه قل ناویک، خوی ده گه یینیته خیه و ته که ی نیحتیشام نه لده وه و میوه و
 خوراکی ناو خیه و ته که به ده فر و قاپه کانه وه ده دزیته. حیسام نه لمولک کاتیک له م پرووداوه

ئاگادار دەبیتەوه، فرمانی شاردنەوهی کیشەکه دەدات. حەسەنە چەقەل دوو پوژ دواتر بۆ ئەوهی زیرەکی و بەتوانایی خۆی بسەلمیڤیت، بابەتەکه بەلۆ دەکاتەوه. حیسام ئەلمولک دواى گەپانەوه بۆ شار، حەسەن چەقەل بانگ دەکات و تا دەتوانی، دارکاری دەکات. مەلا لوتف اللەى شیخولئیسلا مەم بابەتە دەکاتە بیانوو و دەست بەهاندان و هەلخراڤدنێ خەلکان دەکات. هەموو فەقی و مامۆستاكان لەمژگەوتی دارنەلئیحسان کۆدەبنەوه و لەویۆه پەيام بۆ حیسام ئەلمولک دەنیرن تا دلنەوایی حەسەنە چەقەل بکات و قەرەبووی بکاتەوه. حیسام ئەلمولک بەم داوا نەنگینە پازى نابیت. فەقیکانى ناو مژگەوتەکه پیکەوه، بەخەنچەر و داردەست و تیلأ هیرش دەکەنە سەر بینای حکومەتى، محەممەد عەلى وەرشکە و براکانى لەگەل محەممەدسادق للە کەریم و کرێکارەکانى فەراشخانە، لەبەردەم دەروازەى قەلآکە، پینگە لە فەقیکان دەگرن. فەقیکان هەرچەند هەولیانداوه دەروازەکه بکەنەوه، سەرکەوتوو نەبوون. دەستەیهک هیرش دەبەنە سەر ناخوڤى حکومەتى و هەموو ئەسپ و زین و بەرگەکانى تالان دەکەن. فەراشەکان کاتیک دەزانن ژمارەى فەقیکان کەم بۆتەوه و بەمەبەستى کۆکردنەوهى تالانى بەلۆهیان لیکردووه، دەروازەکه دەکەنەوه. ئەوانەى لەپشت دەروازەکهوه بوون، بەلیشاو دەپۆنە ژور. محەممەد عەلى وەرشکە و کرێکارەکان، بەخیرایی دەروازەکه دەبەستن و ئەو ژمارەیه لەناو تالارەکان زیندانى دەکەن. چەند کەسیک بریندار و ئەوانى دیکە پینگەى هەلاتن دەگرنەبەر. دەستەیهک خۆیان لەقەلآکە فریداووتەوه خوارەوه و دەستەیهک لەپینگەى فیردەوسیهوه خۆیان دەرباز کردووه. لەناو بریندارەکان مەلا بیلال، فەقیى تالشى بوو کەسەرى لەدوانزە شوینەوه بریندار کرابوو.

دواى بریندار بوونی فەقیکان، دووبارە هەموویان لەمالى عەبدولپەرەزاقى ئەمین ئەلئیسلا م کۆدەبنەوه و بەفەرمانى ئەو، بەناوى تۆلەسەندنەوهى فەقیکان، هیرش دەکەنە سەر مالى شیخ محەممەد تەقى هەمدانى، ئەو ئیمامەى پیشتەر ئامارەمان پیندا. ئەو لەمالەکەى دەهیننەدەر و بەرهو مالى موشیر دیوانى دەبن. موشیر دیوان فرمانى داخستنى دەرگاكانى دەدات و پینگەى چوونە ژوورەوهیان پینادات. لەویۆه دەیبەنە مالى مەلا لوتف اللە شیخولئیسلا م، لەبەردەم مالى ساعید سولتان کوڤى ئاسیف، سەید عەبدولپەرەحمان و سەید عەبدولپەرەحیمی پەواندزى، بەخەنچەر ورگی هەلەدەپرن. دواى کوشتنى ئەم شیخە، فەقی و شوینکەوتەکانیان دەست بەکوشتنى شیخەکان و تالان کردنى مالەکانیان دەکەن. ئازاوه و

پشێوی بەخێراییی لەناو شاری سنه و ناوچهکانی دیکه سەرھەڵدەدات. شەوان لەبەردەنگی گوللەیی تەفەنگ، کەس نەیدەتوانی بچەوێت.

پۆژی سێشەممە ٢٩ رەبیع الاول، دانیشتووان دەرۆنە بروسکە خانە، حیسام ئەلمولک لەسەر کار لادەبرێت و لەپۆژی سێشەممە ٦ رەبیع الثانی، حەسەن عەلی خان ئەمیر نیزامی گەرووسی بۆ جاری دووھم وەک فەرمانرەوای کوردستان دیاریدەکرێت.

حکومەتی حەسەن عەلیخان، ئەمیر نیزامی گەرووسی، جاری دووھم

دوای لابردنی حیسام ئەلمولکی ئەمیر، پۆژی سێشەممە ٦ رەبیع الثانی ١٣١٤، حەسەن عەلی خان ئەمیر نیزامی گەرووسی وەک فەرمانرەوای کوردستان دیاریکرا و پۆژی شەممە ١٧ رەبیع الثانی ھاتە ناو کوردستان و شاری سنه و شوێن بکوژەکانی شیخ محەممەد تەقی کەوت. خەلیفە بەھا ئەلەدین و میرزا بابان ناویک کەھۆکاری کوژرانی ئەو بوون، بەدەستی ئەمیر نیزام خنکێنران لەکاتیکیدا بکوژەکەیی وەک نامازەمان پێدا، سەییید عەبدولرەحمانی رەواندزی بوو. نزیکەیی بیست ھەزار تەمەنی وەک خۆینبایی بەسەر دانیشتووانی شار و گوندەکان سەپاند تا لەلایەن دەولەتەرە بەمنالەکانی شیخە کوژراوەکە بدرێت. مەلا عەبدولرەزاقی ئەمیر ئەلئیسلا بۆ کوژدەنەوێ ئەو پارەیە و تەسلیم کردنی بەدەولەت دەستنیشانکرا کەخۆی یەکیک بوو لەبکوژەکانی شیخ مەلا عەبدولرەزاق بەھاوکاری موشیر دیوان، زیاتر لەسی ھەزار تەمەنی لەدانیشتووانی شار و گوندەکان کوژدەوێ. بیست ھەزار تەمەنیان خستە ناو سنووقی حکومەتی و پاشماوێ پارکە لەنیوان کەسەکانی خۆی و کەسەکانی موشیردیوان، دابەشکرا. دوای ماوێک ئەمیر نیزام، بۆ گەڕاندنەوێ نارامی و ئاسایشی ئازەربایەجان دیاریکرا و عەبدولحوسەین خانی سالار ئەلمولکی کورشی وەک جیگری خۆی لەکوردستان دیاریکرد و موشیر دیوانی کردە وەزیر ئەو. پۆژی ھەینی دە ١٣١٤، شیخ عەبدولمۆئەممینی باوکم کوچی دوای کرد، ئیوارتی شەممە یانزە ھە مانگ، سالار ئەلمولکی فەرمانرەوای، لەگەڵ زۆریی پیاوماقوولانی شارەکە ھاتنە مالی ئیمە و کوئاییان بەپرسەکە ھینا و دۆعای خەتم خوێنرا. دوای ماوێک دوو دەستە سەرباز بەسەرۆکایەتی ئەسەد سەلتەنە زەنجانی ھاتە ناوکوردستان، لای باخیک خێوەتیان ھەڵدا تا لەگەڵ دەستە زەفەری کوردستان بۆ سەركوت کردنی ھەورامان و مەریوان بەرێکەوتن. موشیر دیوان ھەولەکانی دەستپیکرد و بۆ ئەوێ خزمەتەکانی خۆی بەئەمیر نیزام

بسه لمینیت، بههر هۆکاریک بووه، نادر سولتان و رەزا قولى بەگ و دەستەپەك لەخاڤەکانی هەررامانی لەگەڵ شیخ عومەر زیاتەدەلەدین هینایە شار و ملکهچی و گوێرایەلی خۆیان نیشاندا و بێرە پارەپەکیان پیشکەش کرد. بەمشێوەیە سوپاکە گەرایەوه و خانەکانیش بۆ ناوچەکانی خۆیان گەرانەوه. تەنیا نزیکەی سەد تەنگچی بەسەرۆکایەتی حسەین خانی کوپی رەزا قولى بۆ ئەنجامدانی فەرمانەکانی حکومەت و پارێزگاری کردن لەدەروازەیی قەلای حکومەتی مانەوه. پۆژی دووشەممە ١٢ شەوالی ١٣١٥، مەلا لوتف الله شیخولئیسلا مەرد. وشەیی (غفرلە) سالی مردنی ئەوه. لە ٢٢ شەوالی ئەم سالی، مەلا عەبدولرەزاقی ئەمین ئەلئیسلا م، نازناوی شیخولئیسلا می پێبەخشرا و مەلا ئیبراھیم ئەوهی مەلا لوتف الله کەگەنجیکی وشیار ١٤ سالی بوو، نازناوی ئەمیر ئەلئیسلا می پێبەخشرا. لەجومادی الثانی ١٣١٦، سالار ئەلۆک لەفەرمانرەوایەتی کوردستان دوورخرایەوه و حاجی میرزا مەحمودخان ئیحتیشام ئەلسەلتەنە جیگەیی گرتەوه.

حکومەتی حاجی میرزا مەحمود خانی ئیحتیشام ئەلسەلتەنە

دوای لابردنی ئەمیر نیرام و پۆشتی سالار ئەلمۆکی کوری لەکوردستان، پۆژی سێشەممە ٤ شەوالی ١٣١٦، بروسکەیی حکومەت بەحاجی میرزا مەحمود خانی ئیحتیشام ئەلسەلتەنە ئەمیر تۆمان، یاریدەدەری وەزیری دەرەوه گەیشیت. لە ٢٧ زیقەعدە ھاتە کوردستان. کەسیکی وشیار و دوورنەندیش بوو. لەماوەی فەرمانرەوایەتی خۆی بەشێوەیەکی دادپەرورەرانە لەگەڵ خەڵکان ھەلسوکەوتی کرد. یەکیک لەفەرمانەکانی ماوەی فەرمانرەوایەتی کردنی لەکوردستان ئەوه بوو بەپیلانی ئەیاران و ناحەزان، سلیمان خانی شەرەف ئەلمۆک و ئەمان الله خانی وەکیل ئەلمۆک و محەممەد کازمی ئەسیر دیوانی دارکاری کرد و نزیکەی بیست و پینچ ھەزار تەمەن جەریمەیی کردن. دوای خۆی ھەستی بەپراستی بابەتەکە کرد کە ئەیارەکانی ئەو کەسانە بۆ ئەو کارە ناچاریان کردووه و دڵنەوایی کردن. لە ١٥ رەمەزانی ئەم سالی مەلا ئەحمەدی ئەسیر ئەلئیسلا م کەکەسیکی زانا بوو، بەنەخۆشی جەلتە کوچی دواپیکرد. لەحکومەتی سالار ئەلمۆک، زۆربەی دانیشتووانی کوردستان، پیناسی ھاوولاتی بوونی دەولەتی عوسمانییان وەرگرت و خراپەکارییان کردبووه پێشە. ئیحتیشام ئەلسەلتەنە، بۆ جیاکردنەوهی ھاوولاتیان راسپێردرا. لەئەنجامی ھەول و ماندوو بوونی زۆر، ناموسولمانەکانی لەموسولمانەکانی دەولەتی عوسمانی

جیارکردەوه و دانیشتووانی کوردستان تا رادهیهك لهدست ئەم کارە ی دانیشتووانە تازەکە ی کوردستان پزگاریان بوو. پۆژی ۲۲ رەمەزانی ۱۲۱۸، بروسکە ی لەسەر کار لابرا نیحتیشام ئەلسەلتەنە و فەرمانرەوایەتی میرزا ئەبوئەلقاسم خانی ناسر ئەلمولک گەیشت. پۆژی ۲۵ رەمەزان نیحتیشام ئەلسەلتەنە کوردستانی بەجێهێشت.

حکومەتی ئەبو ئەلقاسم خانی ناسر ئەلمولک

دوای لابردنی نیحتیشام ئەلسەلتەنە، پۆژی ۲۲ رەمەزانی ۱۲۱۸ حکومەتی کوردستان بە ئەبو ئەلقاسم خان ناسر ئەلمولکی هەمەدانی سپێردرا و پۆژی هەینی ۱۱ شەوال، بروسکە ی ناسر ئەلمولک گەیشت و پێگە ی جیگری خۆی بە موشیر دیوان سپارد. پۆژی دووشەممە ۲ زیحەججە ی ۱۲۱۸ ھاتە ناو کوردستان. لە گەل گەیشتنی بۆ کوردستان، ھەموو کاروبارەکانی شار بە پەرزەماندی میرزا سلیمان خان کە ھەمەکارە ی ئەو بوو، بە موشیر دیوان سپارد و خۆی سەرقالی دروستکردنی بینایەك لە ئەمیریە ی کاوەسەلە سەرقال بوو. ئەو شوینە ی کردە شوینی مانەوە ی خۆی و بە ناسرییە ناوی دەرکرد. ماوە ی چوارسال و چوارمانگی لە کوردستان وەك کەسیکی پزدار و وشیار بەسەر برد. ھەمیشە خۆی دەیوت: ((من لە کەس پارە وەرناگرم، پارەیش بە کەس نادەم.)) کردە وەکانی لەسەر خۆ و عەقلا نی بوو. بە باشی دەیتوانی بە زمانی ئینگلیسی و فەرەنسی قسە بکات و کەسیکی خویندەوار بوو. یەکیك لە ھاو پۆلەکانی، سەراد و اردگەری، وەزیری دەرەوە ی ئینگلیس بوو. ھەزی بە نازاردانی خەلک نە دە کرد. ھەمووانی بە ناغا بانگ دە کرد.

بە تاوانباری دەوت: ئەم ناغایە ببەن و بە پزەوہ دارکاری بکەن. لە تەنیایش کاتیک کەسی لائەبوو، بە ئەدەبەوہ دادە نیشت. لەو گەردەنە ی لە ھەسەن ناواوہ دەروا تە گوندی کیلانە و بە کەل سەیف بە ناوبانگە، پیاویکی مەلەکشانی کوژرابوو، تۆمەتی کوشتنی ئەویان خستبووہ پال دوو کەسی ھەژار بە ناوی ئیبراھیم و عەلی ئەکبەر. ناسر ئەلمولک کەسی بۆ لای باوکی ئەوان نارد تا ئەو دووانە پەوانە ی قەلای حکومەتی بکات. بەو بیانووە ی تەنیا پرسیار و لیکۆلینە وەیان لە گەل دە کریت. بە ماوە ی یەك کاتژمێر ھەوالیان ھینا کە ئیبراھیم و عەلی ئەکبەریان زیندانی کردووە. بۆ ئیواری خۆم پۆشتە قەلای حکومەتی و لە ھۆکاری زیندانی کردنی ئەوانم پرسسی. وتی کەسیکی مەلەکشانی دویشەو لە کەل سەیف کوژراوہ و دەلێن عەلی ئەکبەر و ئیبراھیم، لەوێوہ گوزەریان کردووە. ئەو تەفەنگەشیان پێبوو کە کوژراوہ کە ی

پیکورژاوه. خویشیان دانیان به وده داووه که دوی شه و لهوی بوون و تفهنگیان پیبوه. له بهر نه مه فرمانی گرتنی نهوانم دهرکرد تا نیوه له سزا که یان ناگادار بکه مه وه. و تم: نه گهر ته نیا هه لگرتنی که رهسته ی کوشتن هوکاری کوشتن بیت، پیاوه کاخی من، که رهسته ی زینایشیان پیبوه، که واته ده بیت گومانی زینا کارییان لیبرکیت. له وه لامدا که میک بیدهنگ بوو و دواتر فرمانی نازاد کردنی نهو دوو که سه ی دهرکرد. لهو بهر واره به دوواوه په یوه ندی نیوان نیمه گهرم و گوپرتر بوو. نه و ته ییش له نیوان نیمه دا بوو به په ند که که رهسته یه کی دیکه ی پیبوه و بۆ هه موو بابته هاوشیوه کان به کاری دهربرد و پیده که نین.

له‌زێقه‌عه‌ده‌ی ١٣١٩، هه‌ه‌والی مردنی شیخ محه‌مه‌دی نه‌سه‌یم له‌گولعه‌نبه‌ری شاره‌زوور گه‌یه‌شته‌ سه‌نه‌. له‌سه‌الی ١٣٢٠ حاجی شیخ عه‌لی کوپی حاجی شیخ شوکراله‌ که‌گه‌نجیکی وشیار و خوشنوووس بوو، مائاواپی له‌جه‌یه‌ان کرد و له‌سه‌الی ١٣٢١، خودی حاجی شیخ شوکراله‌ مرد و له‌سه‌الی ١٣٢٢ نه‌خووشی کۆلێرا له‌خوراسانه‌وه‌ گه‌یه‌شته‌ کوردستان و زیانه‌کان فراوان بوو. ناسرئه‌لمووک به‌خێرای پوشته‌ ناسرییه‌ و له‌وی گۆشه‌گیر و په‌یه‌وه‌ندی له‌گه‌ل هه‌مووان پچراند. جگه‌ له‌چه‌ند که‌سه‌یک که‌فه‌رمانی پێداوون چاودیتری ته‌ندروستی خوێان بکه‌ن، مۆله‌تی بینینی به‌که‌س نه‌ده‌دا. رێگه‌ی له‌سه‌لوی جه‌ژنی تاجگوزاری گرت. شه‌وی تاجگوزاری له‌ته‌پۆلکه‌ی کچکه‌ره‌ش یاری ناگیرنیان ده‌سته‌پیکرد و خوێ به‌دووربین له‌ناسرییه‌وه‌ سه‌یری ده‌کرد. منیش له‌گه‌ل خێزانه‌که‌م پوشتینه‌ گوندی ته‌خته‌ و له‌وی نیشته‌جی بووین. کۆتاییه‌کانی پاییز که‌شوینه‌واری نه‌خووشییه‌که‌ نه‌ما، بۆ شار گه‌راینه‌وه‌. له‌شه‌والی ئه‌م سه‌له‌، ١٣٢٢، هه‌ه‌ه‌والمان پێگه‌یه‌شت سه‌یید عه‌بدولله‌ به‌هه‌ه‌انی و سه‌یید محه‌مه‌دی ته‌باته‌بایی و ده‌سته‌یه‌کی فراوان له‌دانیه‌شتووانی تاران، پوشتوونه‌ته‌ شاعه‌بدولعه‌زیم و کۆبوونه‌ته‌وه‌ و له‌شا خوازیاری مه‌شروته‌ بوون و په‌یمانیان وه‌رگرتووه‌ به‌لام شازاده‌ عه‌ین ئه‌لده‌وله‌ په‌یمانه‌که‌ی نه‌برده‌سه‌ر. پوژی چوارشه‌مه‌ ١٢ موحه‌ره‌می ١٣٢٢، ناسرئه‌لمووک له‌سه‌ر کار لا‌برا و شازاده‌ سالار ئه‌لده‌وله‌ وه‌ک فه‌رمانه‌وه‌ای کوردستان هه‌ڵبژێردرا.

دوو سى پۇر پيش پۇشتن، پۇشتمه ناسرپپه و موشير ديوانم له گهل خۇم برد. منى بۇ نانى
نيوه پۇ بانگيشت كردبوو. دواى نان خواردن، دهستى موشيرى گرت و به پيگه دا ده پۇشت.
منيش وه ستابووم. به موشير ديوانى وت: من به يانى يا دووبه يانى دهرۇم، له دواى من

کەسیکی دیکە دیت، لەناگری ئارەزووەکانی ئەو خۆتان بەدوور بگرن، زۆر نامینیتهوه. دواى ئەوه ولات دەبیته ولاتیکی مەشروته. من ئیڕەم بۆ حەوانەوهی ئیوه لەو کاتەدا دروستکردووه، لەو پۆژەدا بارودۆخی ئیوه لەگەڵ مندا ناگونجیت، ئەگەر خۆتان بەدوور بگرن، ئاسوودەن و گەرنە دەبنە پارووی مەترسییەکان، بەتایبەت ئەمڕۆ بەنامادەبوونی فلانە کەس ئەم قسانەتان وەك یادگاری بۆ دەلیم، ئەگەر گوێرایەلی وتەکانی من بوون، پێشنیار بەفلانیش دەکەم لەو کاتەدا هاوڕینی ئیوه بێت و ئیوه بەدەستی میهرەبانییەکانی سروشت دەسپێرم.

حکومەتی شازادە ئەبو ئەلفەتح میرزا سالار ئەلدەوله

دواى لابردنی ناسرئولمولک، پۆژی هەینی ٢٥ موحرەمی سالی ١٢٢٢، شازادە ئەبوئەلفەتح میرزای سالار ئەلدەوله، کوپی موزەفەر ئەلەدین شا، وەك فرمانپەرەوای کوردستان دیاریکرا و پۆژی شەممە لەمانگی رەبیع الثانی، هاتە ناو کوردستان. پیاوماقوولان تا سەلوات ئاوا و بازەرگەکان و بازارپییان تا داوینی پیرمەممەد بەرەو پیری پۆشتن. لەکاتی گەیشتنی بۆ ناو بازارپییەکان، لەناو گالیسکەکەى خۆیەوهوه فرمانی دەدا: بکەونه سەر خاک، بکەونه سەر خاک. خەلکی داماویش کەوتنە سەر خاک و زەوییەکان ماچ کرد و خودی شازادە لەم کارەى ئەوان، پێدەکەنى. کاتیگ گەیشته تۆپخانە، فرمانیدا مورتەزا خانى شوجاع لەشکری ئەردەلان کەسەرۆکی تۆپخانە بوو، لەسەر زەوی درێژ بکەن و دارکاری بکەن بەبیانوی ئەوهی تۆپەکان دەنگی کەم بووه. کاتیگ گەیشته قەلاى حکومەتى، شیخ محەممەد رەزای حوجەت ئەلئیسلام و مەلا عەبدولرەزاقى شیخولئیسلام و من و مەلا عەلى نەقى سولتان ئەلعولەما، تا بەردەم دەروازەى قاپچی بەرەو پیری پۆشتین و لەدواى ئەو، پۆشتینە ئەو ژوورەى زاناکان دانیشتبوون. شازادە بى ئەوهی دانیشیت، بەوەستانەوه دەستیکرد بەقسەى زل و تانە و تەشەر لێدان کەمن حاکم نیم، من مالکی پرقابم. پاشای باوکم، کوردستان و گەپوسی بەمن بەخشیوه. من خواوەنى ژیان و مالى هەموو دانیشتووانی گەپوس و کوردستانم. هەرکەس بکوژم، یا بەهەر کەس ببەخشم، کەس لەمن ناپرسیتەوه. لەبەر ئەوهی هیلاکم، مۆلەتتان پێدەدم بپۆن... هەموومان هاتینەدەر و کاتیگ گەشتینە ناو حەوشەکە، شیخ شەپپور کە لەگەڵ شازادە هاتبوو، هات و مائىناوایی لیکردین و بەچرپە بەمەلا باقرى شیخولئیسلامى وت: شەو وەرئە و چاوتان بەمن بکەویت.

ئه‌وکه‌سانه‌ی له‌گه‌ل شازاده هاتیبون، بریتی بوون له: ۱. شازاده مه‌زه‌هر ئه‌لده‌وله کوری روکن ئه‌لده‌وله، ۲. یه‌مین ئه‌لسه‌لته‌نه، ۳. یه‌مین ئه‌لده‌وله، ۴. نه‌سیر ئه‌لمولک شیرازی وه‌زیر. ۵. میرزا حبیب الله خانی عه‌لی ئابادی موشی باشی، ۶. عاسم ئه‌لمولکی فه‌راش باشی، ۷. مه‌له‌ک ئه‌لموته‌که‌لمین، ۸. شیخ شه‌یپور. ئه‌م دوو که‌سه ه‌اودهم و ه‌اونشین شازاده بوون. د‌وای ئه‌وه‌ی زاناکان و پیاو‌ماق‌وولان له‌قه‌لای حکومه‌تی ه‌اتنه‌ده‌ر، به‌خیرایی فه‌رمانیدا سارم نیزامی فه‌راش باشی له‌و شوینه‌ی که‌چه‌ندمانگ پیش‌ووتر عه‌بدولله‌ی فه‌راشی خ‌وی به‌خه‌نجه‌ر کوشتیوو، سه‌ر ب‌پ‌رن. له‌ب‌لاو بوونه‌وه‌ی ئه‌م ه‌ه‌واله، ئاژاوه‌ که‌وته ناو شار، ه‌ه‌موو دانیش‌ت‌و‌وان ترسیان لی نیش‌ت. به‌را‌ده‌یه‌ک ترس له‌د‌لی دانیش‌ت‌و‌وان دروست بی‌وو که‌فه‌راش به‌د‌وای وه‌ستادا پ‌وشت‌بوو تا ق‌ادر مه‌کانی ژووریکی قه‌لای حکومه‌تی چاک‌بکاته‌وه به‌لام کاتیک فه‌راش به‌وه‌ستا ده‌لیت، شازاده به‌یانی تو‌ی ده‌و‌یت، وه‌ستا به‌خیرایی ده‌که‌و‌یت به‌سه‌ر زه‌وی و جه‌لته‌ لیی ده‌دات. به‌یانی ئه‌و ر‌و ژه‌ پ‌ینج ه‌زار تمه‌ن پ‌اره‌ی نه‌ختی له‌مه‌لا باقری فه‌خ‌رو‌ل‌ئی‌سلام وه‌رگ‌رت، مه‌لا عه‌بدول‌پ‌ره‌زاقی ب‌رای که‌شیخ‌ول‌ئی‌سلام بوو، له‌سه‌ر کار لا‌برد و نازناوی شیخ‌ول‌ئی‌سلامی به‌و به‌خشی، د‌وای چه‌ند پ‌وژ موشیر دیوان و مو‌عه‌ته‌میدی گ‌رت و وه‌ک قه‌ره‌بووی کاره‌کانیان د‌وای سه‌د ه‌زار تمه‌نی لی‌ده‌کردن. سه‌رئه‌نجام به‌شه‌ست ه‌زار تمه‌ن، ر‌ازی بوو. موشیر دیوان و مه‌لا عه‌بدول‌پ‌ره‌زاق، ه‌ه‌ردوو‌ک خانه‌نشین کران و پ‌ینگه‌ی نه‌دا که‌س ه‌ات‌و‌چ‌و‌یان بکات. عه‌لی خانی بابانی ب‌و‌ل‌ای مه‌حمود پ‌اشای جاف نارد تا که‌چه‌که‌ی ب‌و شازاده خ‌وا‌ز‌ب‌ینی بکات و ه‌ه‌روه‌ها به‌لینی لی وه‌رگ‌ریت له‌کاتی پ‌ی‌و‌یست به‌ه‌ه‌موو ه‌یزی جاف ب‌و هاوک‌اری شازاده بی‌ت تا کوردستان به‌ته‌واوی له‌ژێرده‌ست و ده‌سه‌لاتی شازاده‌دا بی‌ت. کاتی گه‌رانه‌وه‌ی عه‌لی خانی بابان، شیخ عه‌بدول‌غه‌نی مه‌رد‌و‌خی وکه‌ی خ‌وس‌ره‌و‌به‌گ کوری مه‌حمود پ‌اشا ه‌اتنه‌لای شازاده و له‌گه‌پ‌وس چ‌اویان به‌شازاده که‌وت و له‌گه‌ل شازاده ب‌و‌ سنه گه‌رانه‌وه.

له‌ده‌ورانی فه‌رمان‌پ‌ره‌وایه‌تی شازاده، گ‌رتن و زیندانی کردن و لی‌دان و ئه‌شکه‌نجه‌ فراوان بوو، که‌س له‌ژیان و سامانی خ‌وی د‌ل‌نیا نه‌بوو. له‌و پ‌ارانه‌ی له‌خه‌لکی وه‌رده‌گ‌رت، چه‌ندین گ‌وند و زه‌وی ک‌ری. دوو سی جار له‌دانیش‌ت‌نه نه‌ینییه‌کان، شازاده‌م له‌بارود‌و‌خی خ‌راپی خه‌لکان و شار ناگ‌ادار کرده‌وه. پ‌وژ به‌پ‌وژ گوشار و نا‌ارامییه‌کان زیادی ده‌کرد و نا‌پ‌ره‌زامه‌ندی له‌فه‌رمان‌پ‌ره‌وایه‌تی شازاده گه‌شت‌بووه ت‌رو‌پ‌ک. شه‌وی یانزه‌ی ره‌مه‌زانی سالی ۱۲۲۳، موشیر

دیوان به نهیښی داوای بینینی منی کردبوو، داوای کاتریمیر شەشی شەو، به نهیښی پوشتمه ماله‌کە، به کورتی موشیر دیوان داوای ده‌کرد من له‌گەل قازی ئیسماعیل برۆینه تاران یا کرماشان و دەربار له‌م بارودوخه ئاگادار بکه‌ینه‌وه تا شەری سازاده له‌کوردستان نه‌میښت. له‌بەر هه‌ندی هۆکار و له‌بەر نه‌متوانی به‌لینی پوشتن بده‌م به‌لام و تم ئه‌گەر ده‌توانن مه‌لا عه‌بدولپه‌زاق په‌وانه‌ی کرماشان بکه‌ن و دلنیاڤ حاجی نه‌سیر ئه‌لئیسلامیش له‌گەلی ده‌روات. منیش بۆ ناردنێ بروسکه‌ گشتی و نه‌ینیه‌کان ئاماده‌م. دواتر ئه‌گەر پڼویستی کرد خۆم به‌ره‌و تاران به‌ریده‌که‌وم، موشیر دیوان ئاماده‌ کردنی مه‌لا عه‌بدولپه‌زاقی خسته‌ ئه‌ستووی من و قازی ئیسماعیل. دوو شەو دواتر من و قازی له‌گەل ئه‌وه‌ی هه‌وا سارد و به‌فر ده‌باری، له‌لاریوه‌ خۆمان گه‌یاندە مالی مه‌لا عه‌بدولپه‌زاق. داوای گوپینه‌وه‌ی بیروبوچوونه‌کان، ئه‌ومان بۆ پوشتن ئاماده‌ کرد. ته‌نیا چاوه‌پروانی خه‌رجی گه‌شته‌کە‌ی ده‌کرد. بریارماندا موشیر دیوان دووسه‌د تمه‌ن پارهی نه‌خت و هه‌زار تمه‌ن به‌راتی کرماشانی بۆ بنیښت. داوای کۆتایی هیڤان به‌گفتوگو و به‌لینه‌کان، هه‌ستاین، ئه‌ملاولای یه‌کمان ماچ کرد و پڼمان وت ئه‌مه‌ دوا دیداری ئیمه‌یه‌ چوونکه‌ ئه‌گه‌ری هه‌یه‌ چیت نه‌توانین بیننه‌ ئیره‌. پازی له‌پشت مزگه‌وتی دارئه‌لئیسحان و منیش له‌په‌نگه‌ی پروباری مه‌یابه‌روانه‌وه‌ گه‌راینه‌وه‌، سه‌ره‌نجام موشیر دیوان هه‌موو که‌ره‌سته‌کانی سه‌فه‌ره‌کە‌ی بۆ ئاماده‌ کرد و شەوی ۲۸ ره‌مه‌زان له‌گەل ئه‌وه‌ی نه‌خۆش بوو، له‌گەل دوو سی له‌پیاوه‌کانی خۆی به‌ریکه‌وت. کاتریمیر سیی شەو کاتیڤ ده‌گه‌نه‌ گوندی گه‌ریزه، له‌تاو سه‌رما و نه‌خۆشی، شەو له‌وی ده‌میڤنه‌وه‌. به‌یانی لای نیوه‌پۆ هه‌والی پوشتنی شیخولئیسلام به‌سالار ئه‌لده‌وله‌ ده‌گات. به‌خیرایی وه‌کیل ئه‌لمولک و موجه‌ره‌ب ئه‌لده‌وله‌ و حاجی مه‌لا باقری شیخولئیسلام بانگ ده‌کات و داوای توپه‌ بوون و جویڤدان به‌مه‌لا عه‌بدولپه‌زاق ده‌لښت: به‌خیرایی و به‌سوار ئه‌سپ به‌پۆن به‌دوایدا و له‌هه‌ر شوینیک بینیتان، بیبه‌ستنه‌وه‌ و بیگه‌ریڤنه‌وه‌. وه‌کیل ئه‌لمولک ده‌لښت: ئه‌و که‌سه‌ی به‌شەو پوشتووه‌، بیری له‌مه‌ترسیه‌کانی گرفتار بوونیش کردۆته‌وه‌، ئیستا به‌دلنیاپیسه‌وه‌ یا له‌هه‌مه‌دان یا له‌کرماشان و ناتوانین پڼی بگه‌ینه‌وه‌. ئه‌گەر گه‌رانه‌وه‌ی ئه‌و پڼویسته‌، بروسکه‌ بۆ هه‌مه‌دان یا کرماشان بنیڤن تا بیگه‌ریڤنه‌وه‌. جیاواز له‌وه‌ پوشتنی ناخوندیک (مه‌لا) که‌ی ئه‌وه‌نده‌ گرنگه‌. شاره‌که‌ له‌ژێر ده‌ستی ئیمه‌دایه‌ و که‌س نازانښت ئه‌و به‌ره‌و تاران پوشتووه‌ یا له‌ترسا په‌نای بۆ که‌سیڤکی دیکه‌ی بردووه‌ تا لای ئیوه‌، تکه‌ای بۆ بکات. ئیستا بی هۆ، بۆ

بەشێ ژێن. شازادە بەمشینوویە بەچاوەروانی رازی دەبێت و دەست لەشوێنکەوتنی ئەو
هەڵدەگرێت. مەلا عەبدولرەزاق بەیانی ئەو شەو، دەرمانی نیوهرۆ، لەگەڕێزەووە بەرێدەکەوێت و
لەماوەی دوو شەو و پۆژ دەگاتە کرماشان و لەمائی ناغا عەبدولرەحیمی موحەتەهید
دادهبەزێت. بەدوای ئەو، مەلا عەلی ئەقی سولتان ئەلعولەما و دواتر حاجی ئەسیر ئەلئیسلام
لەلاریووە دەرۆنە کرماشان. لەوێ دانیشتیوانی کرماشان و ئەو کوردانەیی لەوێ نیشتهجی
بوون، لەم کارەدا بەشداری دەکەن و شازادە عەین ئەلدەولە کەسەدری ئەعزەم و سەرۆک
وەزیران بوو و لەسالار ئەلدەولە بێزار بوو، بەخێزایی بروسکەیی دادخوای پەوانەیی تاران
دەکات. پۆژی ۱۰ شەوال، بروسکەیی بانگکردنەوێ شازادە گەیشیت. هەرچەند هەولیدا
بەدانی پارە بۆچوونی دەولەت بگۆرێت، سەرکەوتوو نەبوو. سەرئەنجام پۆژی یەکشەممە ۲۱
شەوال، ئامادەیی پۆشتن بوو و زۆریەیی زاناکان و پیاوماقوولانی بانگیشیت کرد. منیش
یەکیک بووم لەبانگیشیتکراوەکان. لەو میوانییەدا بەرپێوەبردنی کاروباری شاری بەمەزەر
ئەلدەولە و یەمین ئەلسەلتەنە و وەکیل ئەلمولک و کافی ئەلدەولەیی گەپوسی سپارد تا پۆژانە
لەقەلای حکومەتی کۆبەنەو و کاروباری ویلايەتەکە بەرپێوە بێن و خۆی بەئێنیدا لەماوەی
دەپۆژدا دەگەرێتەو. حەبیب اللە ناغا، بازەرگانی ناوداری کورد و تی: قوربان، دیاری منی
پیرت لەبیر نەچیت. و تی: پیرەپیاو، چیت دەوێت با بۆت بینم. و تی: خۆتانم دەوێت گەورەم.
ئەگەر توانیتان، لەزووترین کات بگەرێنەو. ئەم وتەییە کاریگەری لەسەر دانی شازادە
بەجێهێشت. مائناوایی لەهەمووان کرد و سوار بوو. خەلک بۆ شار گەرانەو. پۆژی ۷
زیکەعدە، بروسکەیی حکومەت بەشازادە جەلال ئەلدەولە گەیشیت و پۆژی ۲۸ زیکەعدە، مەلا
عەبدولرەزاقی شیخولئیسلام گەرایەو و پۆژی دووشەممە ۱۸ زیکەجە مەلا باقری
شیخولئیسلام، لەداخا مرد.

حکومەتی شازادە جەلال ئەلدەولە

دوای لابردنی سالار ئەلدەولە لە ۷ زیکەعدە ۱۳۲۳، حکومەتی کوردستان بەشازادە
عەبدولحسەین میرزای جەلال ئەلدەولە کوپی زەل ئەلسولتان، سپێردرا. پۆژی چوارشەممە
۱۱ موحەررەمی ۱۳۲۴ ھاتە ناو کوردستان. وەزیری ئەو سەھام نیزام بوو. ئەم شازادە تا
رادەیک خۆپەسەند و خۆسەر بوو. جگە لەچەند کەسی زانا، مۆلەتی بینینی بەکەس نەدەدا.
پیاوماقوولان و خاوەن زەویەکان بۆ ئەوێ شکستی پێبینن یا بۆچوونەکانی خۆیان بەسەر

شازاده و حکومت بیهینن، نرخی نان و گه‌نمیان به‌رز کرده‌وه. ده‌نگی دانیش‌توان به‌رز بوویه‌وه و دادخوازی ده‌ستپیکرد. شازاده به‌خیرایی خاوه‌ن زه‌وییه‌کانی بانگکرد و فرمانگه‌یه‌کی بۆ خوارده‌مه‌نی دروست کرد و به‌لینى له‌هه‌موویان وهرگرت تا له‌سه‌ر خهرمان، مانگی هزار خه‌روار گه‌نم، ته‌سلیم به‌و دامه‌زراوه‌یه بکه‌ن و له‌مرگه‌وتی دارنه‌لله‌مان زه‌خیره و پاشه‌که‌وتی بکه‌ن. خاوه‌ن زه‌وییه‌کان بۆیان ده‌رکه‌وت له‌م ڕینگه‌وه ناتوانن شازاده ناچار به‌هیچ کاریک بکه‌ن، به‌ناچاری تۆمه‌تی هه‌تیوبازی و مینازییان خسته پال شازاده و ده‌ستیان به‌پروپاگه‌ند کرد و دلی خه‌لکانی ساویلکه‌یان پر کرد. من، به‌شیوه‌یه‌کی نه‌ینی له‌م بارودۆخه‌ ناگادارم کرده‌وه و به‌مۆجیاریکردن و به‌مه‌به‌سه‌ستی خه‌رخوازی و یه‌ستم له‌بارودۆخ ناگاداری بکه‌مه‌وه و به‌گۆڕینی هه‌لسوکه‌وتی له‌گه‌ل دانیش‌توان ناچاری بکه‌م به‌لام نه‌نجامی نه‌بوو و له‌خوبایی بوون و خۆپه‌سه‌ندی ڕینگه‌ی میهره‌بانی پینه‌ده‌دا. سه‌ره‌نجه‌ام ڕۆژی هه‌ینی ۲۲ ره‌بیع الاول، هه‌موو سه‌رکرده و گه‌وره‌کانی خه‌لک، به‌پیتی به‌لینىک که‌پیشتر دابوویان، له‌مالی موشیر دیوان کۆبوونه‌وه و له‌مرگه‌وتی جامیعیش خه‌لکیان ناگادار کرده‌وه تا هه‌مووان له‌مرگه‌وتی هاجه‌ر خاتوون کۆبینه‌وه و بروسکه‌یه‌ک بۆ ده‌وله‌ت بنێرن و بلین کوردستان بچوکه و شیاوی شازاده‌کان نییه. داوا ده‌که‌ین که‌سیکی راستکردار و داوین پاک که‌شازاده نه‌بیت، بۆ حکومتی کوردستان ره‌وانه بکه‌ن و فرمانه‌روایی ناوچه‌یه‌کی دیکه به‌شازاده بسپێرن تا شیاوی کاروکرده‌وه‌کانی نه‌و بیت. ئیوارنی ڕۆژی دووشه‌مه ۲۶ ره‌بیع الاول، بروسکه‌ی له‌سه‌ر کار لا‌بردنی شازاده و حکومتی وه‌زیر هومايون گه‌یشته و شه‌وی سینه‌مه ۲۷ ره‌بیع الاول، شازاده، کۆتاییه‌کانی شه‌و، له‌لاریوه کوردستانی به‌جیه‌نشته و به‌ره‌و تاران به‌ریکه‌وت. وه‌زیر هومايون جیگری حکومتی به‌هۆی بروسکه‌وه به‌ حاجی سه‌رداری موکه‌ره‌م و موشیر دیوانی سپارد تا به‌هاوبه‌شی کاروباره‌کان پاپه‌ڕێن.

حکومه‌تی میرزا مه‌هدی خانی وه‌زیری هومايون

دواى لا‌بردنی جه‌لال نه‌لده‌وله، ڕۆژی ۲۶ ره‌بیع الاولی ۱۳۲۴، حکومتی کوردستان به‌ میرزا مه‌هدی خانی قائیم مه‌قامی کاشی، که‌نازناوه‌که‌ی وه‌زیر هومايونه، سپێردرا و ڕۆژی ۶ جومادی الثانی، هاته‌ ناو کوردستان. ده‌بیر خه‌لوته که‌گه‌نجیکی خوشنوووس و به‌توانا له‌نووسیندا بوو، سه‌رۆکی نامه‌نووسینه‌کانی نه‌و بوو. چوار ڕۆژ دواى هاتنی بۆ کوردستان،

خەلات و فەرمانی وەزیری بەموشیر دیوان بەخشی و سەرۆکایەتی دیوان خانەیی بە موعەزەم ئەلمەمالیک سپارد. پۆژی هەینی ۵ جومادی الثانی، پۆژیک پیش هاتنی وەزیر هومايون، مەلا عەبدولرەزاقی شیخولئیسلا م بۆ وەرگرتنی پێگەی شیخولئیسلامی، بەرەو تاران بەرێکەوت و دەستەبەک وەک مەلا عەلی نەقی سولتان ئەلعولەما و شیخ عەلی سەققەت اللە و شیخ عەبدولحەکیمی مەجدولئیسلامی مەردوخی و شیخ محی ئەلددینی ئەمین ئەلعولەما و قازی عەبدولکەریم و کەسانی دیکە لەگەڵ خۆیدا بۆ تاران بردبوو. لەسەرەتاکانی شەعبانی ۱۳۲۴ بەهۆی وازهێنان لەمەشروب خواردن کەعەدەتی هەمیشەیی ئەو بوو، گرفتاری نەخۆشی سکچوونی دەبیست و لە ۲۵ شەعبان دەمریت. لەرەمەزانی جەنازی ئەویان گەراندهوه بۆ شارەکه.

لەسەرەتاکانی ئەمسالە، دووبارە ورتەورتهی مەشروته لەتاران سەری هەڵدایەوه و خەلک بەهۆی کۆبوونەوهکان و نامەکانی شەوانە دەستیان بەهاندانی خەلکان بۆ بەدەستەهێنانی مەشروته کرد. هەرچەند شارزادە عەین ئەلدەولە عەبدولمەجید میرزا مەبەستی ئەوهی کرد بەگرتن و هەپەشه و زیندانی کردن خەلکان بێدەنگ بکات و پێگە لەهەستی دانیشتوان بگرت، بەپێچەوانەوه وەر و بویری خەلکان زیاد کرد و بەشیۆهیهکی ناشکراتر داوی ماف و خواستهکانیان دەکرد و لەسەر خواستی مەشروته، زیاتر پێداگر بوون. تییینی: شاراوە نەبیست ئێرانییهکان بەهەمان ئەندازە کەبویڕ و چاونهترسن، بەهەمان ئەندازە وردبینن، خەلکی ئێران تا ئەو کاتەی پالپشتیکی بەهیز لەدەولەتی ئێرانیان شک نەدەبرد، بیریان لەو مەبەست و داوایە نەدەکردهوه.

بەرکەوتنی ئەم دوو هیژە بوو هۆی بلیسەسەندنی ناگر و ئازاوه لەنیوان دەولەت و میلهت و کوشت و کوشتار، لەخەیاڵەوه بوو بەپراستی. سەییید عەبدوللە بەهەبەهانی و سەییید محەممەد تەبەتەبایی و زاناکان و پێشەواکان، لەداهااتووی ئەم پێشەهاته ترسان و بەرەو قوم بەرێکەوتن و بەشیۆهیهکی کاتی لەوی نیشتەجی بوون. دانیشتوانی تارانیش نزیکەی شانزە هەزارکەس لەبالیۆزخانەیی ئینگلیس کەپەناگەی کۆمەلانی خەلک بوو، کۆبوونەوه و مانیان گرت. بالیۆزخانە، پاشای لەکردهوهکانی شارزادە عەین ئەلدەولە ئاگادار کردەوه. پاشا، عەین ئەلدەولەیی لەسەر کار لا برد و میرزا نەسروللە خانی موشیرئەلدەولەیی وەک سەدرئەعزەم (پاویژکاری گەوره) دەستنیشان کرد. پاشا و سەدری ئەعزەمی تازە، چارەسەر کردنی ئەم

کیشەیان لە پێدانی مەشرووتەدا بینی و پۆژی ۱۴ جومادی الثانی ۱۳۲۴، نووسراویکی دیکە دەرکرا کە ئەنجومەنی شۆرای نیشتمانی بکریتهوه و ئێران بپیته ولاتیکی مەشروته. گەیشتنی ئەم هه‌واله‌ بۆ کۆچکردوووه‌کان بۆ قوم (به‌به‌هانی و ته‌باته‌بایی) وره‌ی بۆ ئەوان گه‌رانده‌وه‌ و پینگه‌ی تارانیا‌ن گرتەبەر. دانیشتووانی تاران له‌ناوه‌راستی شه‌عبانی ۱۳۲۴، وه‌کیلەکانی خۆیان هه‌لبژارد. فه‌رماندرا ئەنجومەن له‌بینای به‌هارستان کۆبوونه‌وه‌کانی گرت‌ب‌دات. چوونکه‌ شا له‌م کاته‌دا نه‌خۆش بوو، جیگره‌که‌ی له‌ته‌بریژه‌وه‌ بۆ تاران گه‌رانده‌وه‌. له‌مانگی شه‌والی ۱۳۲۴ جیگر گه‌یشته‌ تاران. نیزامنامه‌ی ئەساسی (ده‌ستور) که‌ته‌واو کرابوو، له‌ ۱۷ زیقه‌عه‌دی ۱۳۲۴ له‌لایه‌ن پاشاوه‌ مۆر کرا. جیگر و موشیر ئەلده‌وله‌یش مۆریان کرد. پۆژی دواتر یانی ۱۸ زیقه‌عه‌د، شا مرد و ئەم ساله‌، به‌سانی مەشروتیەت ناوی دەرکرد.

چواری زیحه‌ججه‌ی ۱۳۲۴، محهم‌د عه‌لی میرزا له‌سه‌ر ته‌ختی ده‌سه‌لات دانیش‌ت و تاجی له‌سه‌ر نا. دواتر به‌هاندان و هه‌لخرا‌ندنی که‌سانی ده‌وروبه‌ر، شای نوی، هه‌وله‌کانی بۆ درایه‌تی کردنی مەشروته‌ خسته‌گه‌ر. مەشروته‌خوازانی‌ش له‌به‌رایه‌ردا، کۆبوونه‌وه‌کانی خۆیان فراوانتر و زیاتر کرد و خۆپا‌گرییان کرده‌ پیشه‌. سه‌ره‌نجام موشیر ئەلده‌وله‌ ده‌ستی له‌کار کیشایه‌وه‌. شا، میرزا عه‌لی ئەسفەر خانی ئەتابه‌کی له‌فه‌ره‌نگه‌وه‌ بانگکرده‌وه‌ تا به‌رینگه‌چاره‌کانی ئەو بتوانی‌ت، مەشروته‌ له‌بنه‌رته‌وه‌، له‌ناو ببات. دووشه‌مه‌ ۲۲ زیقه‌عه‌دی ۱۳۲۴، وه‌زیر هوما‌یون له‌سه‌ر کار لا‌برا و حکومه‌تی کوردستان به‌ سه‌ققه‌ت ئەلمولک سپێردرا.

حکومه‌تی میرزا ئیسماعیل خان سه‌ققه‌ت ئەلمولک

دوای لا‌بردنی وه‌زیر هوما‌یون، پۆژی هه‌ینی ۹ مو‌حه‌ره‌می ۱۳۲۵، بروسکه‌ی حکومه‌ت به‌ده‌ستی میرزا ئیسماعیل خان گه‌یش‌ت. پۆژی پینج‌شه‌مه‌ ۱۱ ره‌بیع‌ الاول هاته‌ ناو کوردستان. فوئاد ئەلمولکی کو‌ری و میفه‌تج ئەلمولک، ها‌ورپیه‌تیا‌ن ده‌کرد. دوای ماوه‌یه‌ک، پینگه‌وی وه‌زیری به‌موشیر دیوان به‌خش‌ی و دیوان خانه‌ی به‌میفه‌تج ئەلمولک سپارد. میرزا ئیسماعیل به‌پ‌واله‌ت به‌فه‌رمانی ده‌وله‌ت فه‌رمانه‌روایی ده‌کرد به‌لام له‌ناخه‌وه‌ له‌لایه‌ن لایه‌نگرانی مەشروته‌وه‌ راسپێردرا‌بوو دانیشتووانی کوردستان له‌گه‌ل مەشروته‌ ئاشنا بکات و ئەم ناوچه‌یه‌ په‌یوه‌ست به‌ریزی هیزه‌ نیشتمانیه‌کان بکات. له‌سه‌ر ئەم بنه‌مایه‌ که‌هه‌میشه‌

له دانیشتنه نهینییه کان، بهرزه وه ندیییه کان مه شروته و زیانه کان دیکتاتوری بۆ خه لکان باسده کرد. مو شیر دیوان له دله وه به وته کانئو خه مبار ده بوو و چه ندین جار ناگاداری کرد بوویه وه نیمه ی لیپرسراوانی ده ولت ده بیت ملکه چ و گویرایه لی فرمانه کان بین نه گویرایه لی سه یید و مه لا و بازاییه کان. ئیسماعیل خان دوا ی نه وه ی چاو و گوئی کرایه وه و له بارودوخی که سه کان ناگادار بوویه وه، پوژیک منی بانگ کرد و وتی: من دانیشتووانی نه م شاره یا به کارلیکراو ده بینم یا توقاو به دهستی کارلیکراوان که به هیچ جوړیک ناتوانن پیگه یه کی دیکه و بارودوخیکی دیکه بوخویان هه لبریزن. نه وه که سه ی که هه ست ده کریت نارزه و مه ندی ژیا نه وه و نو یخو ازاییه، ته نیا ئیوه ن. چ کی شه یه که هه یه نه گهر بینه پیشه نگ و پیشوازی و لایه نگری له ههستی گشتی کومه لانی خه لکی ئیران بکه ن و پیگه یه کی بهرزه و ناویکی هه میشه یی بۆ خو تان به یلنه وه. له وه لامدا وتم: چونکه دانیشتنه که خو مانه یه، راستیییه کان ناشارمه وه. دوو هفته پیش له لایه ن هاوړیکانم له ناوه ندوه، شتیکی له م بابه ته یان بۆ باس کردم تا له کوردستانیش نه جمه نه نیشتمانیییه کان دایمه زریّت و دهنگمان بخه یه پال دهنگی ویلایه ته کانئو دیکه به لام له بهر نه وه ی هیشتا به ته واوی ناماده کاریم بۆ نه کردوه، دهستم پینه کردوه، نه گهر موله ت ده دن له م دوو سی پوژده دا ده پومه شاره زوور تا چاو م به شیخ حیسام نه لدین بکه ویت. له وی له بارودوخی تورکیا ناگادار ده به وه و دلنیا ده بم له وه ی مه شروته له تورکیا چی به سه ر هاتوه و له گه ل روشتنم په ناگه یه که له هه ورامان بۆ پوژئی مه ترسیدار ده دوژمه وه تا نه گهر شکستمان خو ارد، په نا بۆ نه و ناوچه یه ببه ین، نه و سا چالاکییه کانم ده ستپیده که م. ئیسماعیل خان وتی: درهنگ ده بیت، تا ده پوژ و ده گه پینه وه، بیست پوژ یا مانگیک ده خایه نیّت. وتم: درهنگ بجوولینه وه و چالاک بین باشته له وه ی له خو وه ده ست پیبکه ین. به لاین ده دم له زووترین کاتدا بگه ریمه وه به لام له گه ل نه وه یشتا له گه ل بهر یزان حاجی شیخ یه حیا و مه لا نه حمه دی موده ریس و حاجی باقر به لاینماندا وه، چه ند نه جمه نیک له خه لکان و بازاییان دایمه زریّنن. کاتیک خو یشم گه رامه وه، چه ند نه جمه نیکی دیکه داده مه زریّنم. دوا ی کو تای ی هینان به گفتوگو که، من، له پوژئی ۵ ره بیع الثانی ۱۳۲۵ له گه ل شیخ عارف، نه وه ی خوالیخو شبوو حاجی شیخ شوکرله به ره و هه ورامان بهر یکه وتین. له گوندی ته وینه گه شتینه خزمه ت شیخ و دوا ی گفتوگو کردن و به ده سته ینانی زانیارییه به سووده کان سه باره ت به ولاتی ده ورو بهر، شیخ له کاتی مالئاوایی کردن،

دهستنووسی خهلافهتی بهناوی من نووسی: ههروهه عابایهکی تهتلهسی زهره و عهنامهی شیخایهتی و نهسپینکی که موینهی وهک خهلات بهمن بهخشی و گهپاینهوه. (شیخ حیسام تهلدین لهکوردستان چهندین ههزار موریدی هیه و باوهپری تهواویان پینهتی و وتهکانی نهو بهوهچی دهزانن و سهپینچی کردن لهفرمانهکانی بهگوناحینکی گهوره دهزانن.) من لهسالی ۱۳۳۲ گویرایهلی نهوان بووم. شیخ بهم پیگهی لهکوردستان هیهتی، لهدهستنووسهکهی خویدا ئامازهی بهوهداوه کهفلانهکس وهک خودی منه، گوفتاری نهو گوفتاری من و کرداری نهو کرداری منه. ههکهس سهپینچی فرمانهکانی بکات، سهپینچی فرموودهکانی خواوهند و رهسولی کردوه. نهو کهسانهی پهپوهندی ههژاران و بازاپیهکانیان لهگهل مندا دهزانی، کاتیک دهستنووسی شیخیان دهخویندهوه، دهیانوت: بهههموو شیوهیهک پازین و پشتیوانی توین. تا گهپانهوهی من، حاجی شیخ یهحیا لهگهل حاجی شیخ بهقای مهزهر نهلئیسلام، دهستهیهک لهبازاپیهکان و بازرگانهکانیان کوکردبوویهوه و لهژیر ناوی یهکیتی کریکاران، شهوانه دانیشتنه گهروکهکانیان نهجامدهدا. منیش لهسهرهتاکانی جومادی الاولی ۱۳۳۵ گهپامهوه. بهپیکهوت پهپوهندی موشریدیوان لهگهل حاجی میفتوح نهلمولک و حاجی نهرفهع، گرژی بهخویهوه بینی. شهوی ۲۷ رههزان نهوان پوشتنه مانی خوالیخووشبوو حوجهت نهلئیسلام و ئاگاداریان کردوه. منیش پوشتم. پیکهوه بریاری کوئیایماندا کهنهجومه نیک پیکهاتوو لهزاناکان و پیاوماقوولان و پیاوانی چینی یهکهمی کوردستان بهبی موشر و ناسیف دابمهزینین. لهبیانی نهو شهوهوه، ئامادهکارییهکانمان نهجامدا و دهستهیهکمان لهژیر ناوی نهجومه نی (سداقهت) راستی کوکردهوه و مهبهست و پهپهرویکی دیاریکراومان بو نووسی. سهروکهکانی نهو نهجومه نهمان بهدهنگی نهینی و زورینه ههلبژارد و لهبهردهم دهروازهی قهلائی حکومهتی، لهبهردهم دهروازهی مهلا جهلال، بینایهکمان بو دانیشتنه گشتی و نهینییهکان بهکری گرت. پوژی ۲ زیقهعهدهی ۱۳۳۵، نهجومه بهسهروکایهتی من، کرایهوه و نه بهیاننامهیه بهئاماده بوونی خهکان خویندهوه.

بهیاننامهی گردنهوهی نهجومه نی لداقهت

((الاعذار ما الاعذار، بعد هذا الانذار فاعتبروا يا اولی الابصار لعلکم تفلحون فی دار القرار))، نهی هاوولاتیان، نهی موسولمانان، نهی برایان و نهی گیانبهخشهکان، بیر بیننهوه کهپینگه مبهه لهکاتی کوچی، بو ئیوهی موسولمان چ وهسیهتیکی کرد و چ نهمانهتیکی بهئوه سپارد که

کردن. ههركهس ئهو راستىيه بزانىت، موسولمانه و ههركهس نهيزانىت، ناموسولمان و ههلبزاردن سىيه لهئارادا نىيه. بى هو و بى بنه ما خوتان سهرگهردان دهكهن. فهرمودى راشكاوى پيغه مبهره كه ده فهرمىت: ((ستفرق امتى ثلاثا و سبعين فرقة الناجية منهم واحدة و الباقلون هلكى قيل و من الناجيه. قال الذين على ما انا عليه اليثوم و اصحابى.)) و له فهرمودى كه دىكه دا ده فهرمىت: ((و الباقلون فى النار.)) ئاشكرايه كه مه بهستى ئه وه يه: دهستى موسولمانان له ناو دهسته جياوازهكانى ئومهتى من ته نيا يه كه دهستى بهس. ئهوانى دىكه هه مو له ناو دهچن و ناموسولمانن و شياوى دوزهخ. بهم راشكاوى به له ديارى كردن، ئيتىر چو جىگه جياكردنه و پولىن كردن ده مينيته وه تا بتوانن بلىن ئىسلام چه ندين چىنى هه به يانى نيوه له موسولمان و نيوه له نيوه موسولمان پىكدىت. حاشا كه به هيج جورىكه ئه مه له ئىسلامدا رىگه پىندراو نىيه و له ئاده مه وه تا خاتمه، كهس بهم جياكردنه و رازى نه بووه. بى هو چاوه روانن و خوتان سهرگهردان دهكهن كه خوتان ناناسن و به دواى راستى و ناوه روى راسته قينهى خوتان ناگه رىن. بى په رده و به راشكاوى ده بىت بلىن ئه گهر موسولمان برىتى بىت له خهليفهكانى راشدين، به دلى نيا ييه وه ئىمه به كرده وه ئىسلام كوژرانه و دين شكى نانه، موسولمان نىن و چه ندين فهرسهخ له ئىسلام و ئىسلامه ييه ت به دوورىن. ئاوينهى راستى ئىسلامه تمان به به رد شكاندووه، چىتر شياوى چاك بوونه وه نىيه. هه رچى زووتر ده بىت بىر له رىگه چاره يه كه بو ناموسولمانى خو مان بكه ينه وه تا دووباره ببينه موسولمان و نهسل و فهرزهكانى موسولمانى به جىبىتن و نه وهى جياوازه له ئىسلام، پشتگووى بخهين. حه كىم و فهيله سووفهكانى دنيا، بو رىگار كردن له گىز اووى بى دىنى، بىريان له رىگه چاره يه كه كردو ته وه ئه گهر لايه نگرىيان بكهين ئه گهرى هه به دووباره به ره و سنوورهكانى ئىسلام و موسولمانى رىنوونىمان بكات و كه شتى شك اووى بارودوخى ئىمه جارىكى دىكه به كه نارى رىزگارى بگه يه نىت و نه وه يش ئه مه يه كه به باشى ده زانن: جله وى كاروبارى هه ر نه ته وه و ولاتىكه له دهستى سولتان ياپاشاى ئه و ولاتيه و به نه زمون دهركه وتوو ئه گهر له دهستى پاشايهكى باشدا بىت، ولات به ره و تروپكى پيشكه و تن ده بات و ئه گهر خراپ بىت، خه لك و ولات به ره و گىز اووى به دبەختى و له ناوچوون ده بات. له بهر ئه مه پيشه واكانى ئىسلام و سه روكه نى ميلهت، هه مووان چاره ي پاراستنى ئىسلام له وه دا ده بنه وه كه هه ول بدن پاشاى ئىسلام وه ك ده ورانى خهليفهكانى راشدين، پاك و موسولمان

له پاراستن و چاودیری کردن تییکوژن و ریگه نه دهن زیانی بهرکه ویت. دلنیام بیرتانه که فرمووی:

((انی تارك فيكم الثقلين كتاب الله و عترتي)): نهی موسولمانان، نهی نه مانه تداران، به دلنیا ییه وه له بیرتان نه کردووه که دواي کۆچی پیغه مبه، چون مافی نه مانه تداریتان به جیهنا. وه سیه تی پیغه مبه رتان جیه جی کرد و (عترت) ی نه وتان له که ره به لا و به دبه ختیانه گرفتار کرد و کتیبی خواوه ند که بریتیه له نه حکامی نه، شیواند و خستتانه ژیری و نایه ته کانتان به پیی ویست و هزی خوتان شروقه و ته فسیر کرد که نه مرو ده بین له قورئان جگه له وشه بی ماناکان، هیچی دیکه نه ماوه ته وه و جیاواز له خت و کاغز هیچ شوینه واریکی لی نابینریت. چونکه نه حکامه کانی به ته وای له بیرکراوه و به هیچ شیوه یه ک جیه جی ناکریت. به لکو په چه کرداری له ناو خه لکانی ناساییدایه. هه رکه س مانای قورئان به خه یال و هزی خوی ده زانیت و بوچوونه کانی ناخی خوی به نیسلامیه ت گومان ده کات. له کاتیکدا قورئان و هینه ری قورئان، له خه یال و هزر دووریان کردو ته وه و له م دین و نیسلامی نیمه هه مانه، زه مین و ناسمان شهرمه زاره و له گه ل نه مه یشدا، خومان به موسولمان ده زانین. هه زه رته شیخ حیسام نه لدین، موسولمان و شوینکه وته ی قورئانه. لا مناقشه فی المثال، چوارشه ممه ی خوینکاریش که هه مووتان ده یناسن خوی به موسولمان و شوینکه وته ی قورئان ده زانیت. نیستا دادیه روه رانه داوا له هه مووان ده کم نه وه پشتراست بکه نه وه نایا شیخ حیسام نه لدین و چوارشه ممه، له پروانگه ی نیسلامیه ته وه له یه ک پیگه و جیگه دان یا جیاوازی نه وان ناسمان تا زه مینه؟ به م به راوهرد کردنه شیخ حیسام نه لدین به به راوهرد کردن له گه ل خه لیفه کانی راشدین و نیوه به به راوهرد له گه ل چوارشه ممه که نه گه ر نیمه بیست و هه مووی نه مانه به موسولمان بزنانین، ناچار ده بیست نیسلامیه ت و نیسلامیه کان پۆلین بکه یین: خه لیفه کانی راشدین موسولمانی ته و او عیارن، و که سانی وه ک شیخ حیسام نه لدین نیوه موسولمانن و نیوه که به رزه خی نیوان شیخ حیسام نه لدین و چوارشه ممه، چاره که موسولمانن و به مشیوه یه پینج سیر موسولمان و دوو سیر نیو موسولمان تا مسقال و زه ره و نوک و گه نم، موسولمان له به رچاو بگرین تا ده گه ینه چوارشه ممه که یه ک زه ره نیسلامیه ت له ودا بوونی نییه له کاتیکدا خویشی به موسولمان ده زانیت.

نه ی موسولمانان، سویند به خواوه ند، نیسلامیه ت، راستیه کی تاقانه یه و نه شیواوه بۆ پۆلین

بیت یا ئەگەر موسوڵمانی پاک دەستێزێکەوت، لانیكەم مەرج و شەرت بۆ هەلسوکهوت و دەسلەتەکانی پاشای ناموسوڵمان دابنێن تا خوێسەرانی و هەوسار پچراو پەلاماری گیان و سامانی خەڵکان ئەدەن و نامووسی کۆمەلگا ئەکەنە پارووی ئاگری ئارەزووەکانی خۆیان. مەبەست لەمەشرووتە ئەمەییە و بەس کە هەلبژێردراوانی مەملەکەت بەشیوەییەکی تایبەت هەڵدەلبژێردرێن و لەشویێک کە بەدار ئەلشورای مەملەکەتی ناوی دەبن، کۆدەبنەو و چەند مادە و یاسایەکی بۆ سنووردەر کردنی دەسلەتەکانی پاشای ئەشیای و سامانی ناموسوڵمان دەنوسن تا هاووشیوەی پاشایەکی موسوڵمان هەلسوکهوت لەگەڵ موسوڵمانان بکات. ئەو مادانە بەیاسا و ئەم رێکخستنە بەرێکخستنی مەشرووتییەت و ئەم دەولەتە بەدەولەتی مەشرووتە ناو دەبن. مەبەست و ئامانجی ئێمە پێشەنگەکانی مەشرووتە ئەمەییە تا کەس بێ مۆلەتی شەری یا یاسایی مافی خۆتێهەلقورتانندی ژیان و سامانی خەڵکی ئەبیت و فەرمانڕەواکان و کاربەدەستان ستمکاری ئەکەنە پێشە و زاناکان و قازییەکان لەجادهی شەریعت ئەدەن. مامە بەئەحکامی ئیسلامی ئەکەن، فیتوای ئارەوا ئەدەن و مەنسوخ (بەتاکراوە) ئەنوسن، مائی هەتیو و بێ سەرپەرەستان ئەخۆن. بۆ خواردنی مائی خەلک پەنا بۆ فێلە شەریعیەکان ئەبن، جیاوازییەکان وەلا نین و رێگەییەکی راست بۆ بەرپێوەبردنی کاروباری خەڵکان دەستنیشان بکەن. زۆرییە دەولەتە مەزنەکانی دنیا ئەم رێگەیان هەلبژاردووە. نیزامی دنیا رێگە نادات ئێمە ئێرانییەکان لەوان دوابکەوین. لەکۆنیشدا زۆرییە ئەتەوکانی دنیا وەک یەهوود و ئەساری و هتد... بۆ بەرپێوەبردنی کاروباری ولاتی خۆیان، ئەنجومەنێکی راپۆزکارریان بووە. لەتەورات و ئەنجیل و کتێبەکانی عەهدی عەتیق هاتوووە کە ئەتەوێ یەهوود لەکورسی ویلايەتی ئورشەلیم و زۆرییە شارەکان تا هەلۆشاندنەوێ سەلتەنەتی یەهوود و دەرکەوتنی قەیسەرەکان، ئەنجومەنی شۆریان بووە. ئەتەوێ مەسیحیش تا دەرکەوتنی هەتاوی محەممەدی، بەزۆری ئەنجومەنی شۆریان بووە. پۆلس حەواری مەسیح یەکیک لەئەندامەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی و جێبەجێکاری ئەنجامی کۆتایی راپۆزکارەکان بووە. هەروەها بێپەرستەکانی زەمانی پێغەمبەر لەشویێک بەناوی (دارالندو) راپۆزکارەکان کردووە و کەسانێک کە ئەمەنییان لەچل سال کەمتر بووبیت، لەو ئەنجومەنەدا رێگە ئەداوە و لەگەڵ ئەویشدا بنەمای مەزەبی ئیبراھیم و زەردەشتیان لەراپۆز کردندا بەکار بردووە و ئەو سولتانیەکانی ئەو هەموویان ئەنجومەنی راپۆزکارریان

بووه. دهقی نایه ته قورناییه کان و هه دیسه سه حیه کان که هه مووتان بینووتانه و بیستووتانه، نیشانی ددهن که پیغه مبه ریش نهجومه نی راویژکاری بووه و لهجه نگی به در، ئو حوود، شه حزاب و صولحی حوده یییه، نهجومه نی دامه زران دووه. به هه مان شیوه که له ته فسیری سوری آل عمران، انفال، احزاب، فتح، شیکراوه ته وه و نایه ته کانی (شاوهرم فی الامر) و (امرهم شوری بینهم) و (لقد کان لکم فی رسول الله اسوه حسنه) و هه دیسی صحیحی (ما ضل قوم شاوخوا) و (لا تجتمع امتی علی الصلاله) و (المشاوړه اصل من اصول الدین و هی سنه الله رب العلمین علی کافه الخلاق اجمعین) و چه ندین هه دیسی صحیحی دیکه، به لگه ی ناشکران بو ئه وه ی نهجومه نی شواری نیشتمانی و راویژکردنی نیشتمانی و نهجومه نه ویلایه تییه کان له یاسا کانی دین و له که ره سه ته کانی دینه. نه گهر که سانی که شه مشه مه کویره ناسا له تیشکی هه تاوی مه شرو تییه ت، چاویان کویره ده بیته و نایانه ویت دورشم و شوینه واره پزاوه که ی خو یان له ده ست بدن و پیاوانه و بویره نه بیته گۆره پانی ئازادی و بریه تی و یه کسانی و مه شرو تییه ت تا له تامه کانی دنیای تازه به هره مه ند ببن، زور جیگه ی سه رکونه کردن و تانه لیدان نین چوونکه ماوه یه که له رووناکی دیکتا توری ژیان به سه ر ده به ن و ده ستیان به خوین و ناموسی خه لکان ناشنا بووه و ئاره زووی مژینی خوینی خه لکان و سه ته مکردن له وان، فرمانه وایه تی دل و میشکیان ده کات و به بینینی نووری دنیای روشن و تامی جیهانی شارستانی بیزار و دهنگی هاواریان به رز ده بیته وه. نه وان چیژی زولم و سه ته له ناخیاندا جیگیر بووه و تا گیان له جه سه ته یاندا بیته، به ئاره زووری خو یان ده ست له سه ته مکردن و درینی په رده ی نامووسی خه لکان هه لئاگرن. ده بیته له ئیستا له خه وی که رویشکی خو یان به جییان بیلین تا له دها توودا مشتی سروشت و سزا کانی پوژگار، سزایان بدات. نه وکه سانه ی ده لین مه شروته خراپه و ده بیته هوی پشیوی و ئازاوه و کوشت و کوشتار و تی که چوونی ناسایشی ولات و له م ریگه وه ده خوازن خه لکان بو هه لدیری به ده به ختی بگه ریئنه وه، له وه لامی نه واندا به زمانیکی پاراو ده لین شه ئازاوه و پشیوییه هیچ نییه جگه له ته پ و توژی رووخانی کوشکی دیکتا توری و پاشایه تی که چاو و گو یچ که کان ئازار ده دات و هاوشیوه ی نه بوله ول له بهر چاوی جیهانیان خو ی نیشان ده دات. نه گهر نه مه نییه بو مه شروته له ولاته پیشکه و تووه کاند ده بیته هوی ئارامی و پیشکه و تن و له ئیران ده بیته هوی پشیوی و به ده به ختی خه لکان. مه گهر مه شروته پووباری نیله بو

سەبتییەکان ئاوا بێت و بۆ قیبتییەکان پروباری خوین. یا زیکی بیابانی میسرە کە بۆ ئیسرائیلییەکان (من سلوی) بێت و بۆ فیرەوونەکان فریۆک و ئەسپی و یا مەشروتە سارای مەحشەرە کە بۆ موسولمانە راستەقینەکان بەهەشتە و بۆ کافرەکان دۆزەخ. هەرچیەک بێت، بەهۆی بەلای نەگونجای دیکتاتۆرانە کە ئەم ئازاوە و شۆرشە دێتە ئازاوە و گەرنە هیچ کێشەیهک لەبەنەماکانی مەشروتییەتدا نییە. ئەزمون و میتروو ئەوەمان نیشان دەدات کە بەردەوام لەکاتی دەرکەوتنی نور و تیشکی راستی، لەبەر ئەوەی دڵە خراپەکارەکان ئالای حاشاکردن بەرز دەکەنەو و بەبلاو کردنەوێ قسە ی پرۆپوچ سەرقال دەبن، لەبەرەبەر لافاوی بەختەوێ و تۆفانی رەحمەت دەخوازن، پەچەکردار نیشان دەن. ئاشکرایە لەبەر رووناکی یاساکی سڕوشت، لەبەر یەک کەوتنی دوو هیزی شەر و خیر، ئاگری ئازاوە بلیسە دەسینیت و هەموو خراپەکارییەکان بۆ توخمی رووناکی دەگۆردین و سەراسەری سنوری راستی رووناک دەکەنەو. بەهەمان شێوە کە لەکاتی دەرکەوتنی نوح بۆ ئاشکرا کردنی راستی و بەرز کردنەوێ ئالای بەختەوێ دنیایی، نوقمی تۆفان بوو و لەکاتی شۆرشێ زوڵەلەصا، حەزەرەتی موسا، چەندین هەزار خەلک لەناوچوون و میسر و کەنعان و یران و خاپوور بوون و هەروەها نەنگی شمشیری محەممەد لە دەریای خوینی هەزاران کەس نوقم بوو. بۆچی؟ بۆ ئەوەی راستی دەیوییست دەرکەوێت و ناپراستی دەبوا لەناو بچیت. لەکۆتاییدا بەدلیکی پاک و پڕ لە راستی، پڕۆژبایی پێوڕەسمی کردنەوێ ئەم ئەنجومەنە لەهەموو ئەندامەکانی دەکەم و لەخواوەندی مەزن، سەرکەوتنی خەلکان بەگشتی خوازیارم. زیندوو بێت فیداکاریانی گۆرەپانی زیندوو بوونەو، پایەدار بێت مەشروتییەت و ئازادی. ئەم راگەییندراوە یەکەم راگەییندراو بەیانییە بوو لە کوردستان بۆ پروپاگەندە کردن بۆ مەشروتییەت خویندراوە و یەکەم بۆمب بوو دژی سەتەمکاران تەقی. لەبەر ئەمە هەزار نوسخەی لی گێرایەو و بەسەر شار و قەزا و ناحییەکان بڵاو کرایەو و هەزاران نوسخەیش بۆ تاران و ویلایەتەکانی دیکە پەوانە کرا. جیاوازی لە ئەنجومەنی صداقەت و کۆیکاران، چەندین ئەنجومەنی دیکە بەناوی جیاوازی، وەک (حقیقت) (اخوت) (صلاح) (لەلایەن ھاوڕێیان بەھاوکاری حکومەت لە گەرەپەکانی شار دامەزرا. لەبەر ئەوەی خۆم بتوانم لەدانیشتنی ئەنجومەنەکان بۆ ھاندانی خەلکان ئامادە بێم و هەروەها بۆ ئەوەی لەهەموو پۆزەکانی ھەفتە دانیشتوانی کوردستان سەرقالی گفتوگۆ کردن سەبارەت بە مەشروتە

بکەم، دانیشتنەکانی ئەنجومەنە بەمشێوەی خوارەوه بەسەر پۆژەکانی حەفتە دابەش کرد. شەممە: سداقەت، یەکشەممە: سداقەت، دووشەممە: حقیقت، سێشەممە: اخوت، چوارشەممە: صلاحەت، پێنجشەممە: سداقەت، هەینی: پشوو.

لەبەر ئەوەی هەلسۆرتێنەری هەموو ئەنجومەنەکانی دیکە، ئەنجومەنی سداقەت بوو و سەرۆکەکیشی خۆم بووم، بۆ زیاتر تەرخان کردنی کات بۆ ئەم ئەنجومەنە، پۆژی یەکشەممە و پێنجشەممەیشمان بۆ ئەنجومەنی سداقەت تەرخان کرد. موشیر دیوان لەم کارانە و دامەزراندنی ئەم ئەنجومەنانە توپە و دژایەتی کردنی دەستپێکرد. من لەبەر پێزگرتنی ئەو، دەسییەتی ناسر ئەلمولکم (فەرمانڕەوای پێشووتری کوردستان) بیرخستەوه. وەلامی دابووێه: ئەویش مەشرووتە خوارێک بوو وەک فلانەکەس. تا گیان لەجەستەما بیست، ناچمە ژێر کاریگەری قسە ی بەقال و چەقال.

سەرئەنجام پەچەکردارەکان تەشەنە کرد تا ئەوەی لە ۱۸ زیقەعدە ۱۳۲۵، دانیشتنیکی ناناسایی لە ئەنجومەنی سداقەت بەسترا و هەموو ئەنجومەنەکانی دیکە بانگیشت کرابوون. حکومەت و موشیر دیوانیشمان بانگیشت کرد. موشیر دیوان سەرەتا رازی نەبوو بیست، بەلام دواتر حکومەت سەرکۆنە کرد و ئەوی لەگەڵ خۆی بۆ ئەنجومەنەکە هینا بەلام دەستەیک لەپیاوێ چەکدارەکانی خۆی هینایە ناو ئەنجومەنەکە. (لەکاتی کدا هینانی چەک بۆ ناو ئەنجومەنەکە یاساغ بوو). دواى بینینی ئەم کردەوانە، هەستام بەشیوەیەکی توند بۆ بەرگری کردن لەهەژاران و سەرکۆنە کردنی موشیر دیوان، و تارێکم پێشکەش کرد. لەرەنگ پەڕین و زەرد هەلگەرانى لیوی دەرکەوت کە خواریارە چەندین قات لە ژێر زەووییەوه بیست بەو مەرجە ی گویی لەوتەکانی من نەبیست. ئەو پۆژە هەستی کرد، دەمانچە و خەنجەر لەبەرەبەر شمشیری زمان، ناتوانیست بەرگری بکات. چوونکە ئەوەی دەبوا بیلێن، وتەمان و ئەو بەچەکەکانی خۆی، نەیتوانی هیچ کاریک بکات. کاتی ک بەسلامەتی لە ئەنجومەنەکە پۆشتەدەر، گومانی دەکرد جاریکی دیکە لەدایک بۆتەوه.

پۆژی ۱۳ رەبیع الاولی ۱۳۲۵، میرزا عەلی ئەسغەر خانی ئەتابەک کە پاشا ئەوی لەفەرەنگەوه بۆ ولات گەراندا بوو، هاتە تاران و چەند کەسیک لەزاناکان کە لە دەوری شا بوون، دەستیان لەگەڵ ئەتابەک تیکەل کرد و لەرێگە ی شرع و مەزەب دەستیان بە دژایەتی کردنی بنەماکانی مەشرووتە کرد. پۆژی ۲۱ رەجەبی ۱۳۲۵، کاتی ک ئەتابەک لەبەهارستان

دیتەدەر، عەباس ئاغای تورکی تەبیری بە دەمانچەیی حەوت تیر دەیکوژیت و دەستبەجی خۆی دەیکوژیت. لەم کەین و بەینەدا، پەشنووسی نێزنامەیی ئەساسی کۆتایی هات و محەممەد عەلی شا وژوی کرد و لەمانگی شەوالی ١٢٢٥، خۆی پۆشتە ئەنجومەن و بەئامادە بوونی حوجەج ئەلئیسلا و وەکیلەکانی ئەنجومەن سویندی خوارد پێز لەبنەماکانی مەشرووتە بگریت. دواتر لەسەرەتاکانی زیقەعدە ١٢٢٥، دەستەیک کپیکار و کەسانی ئەفس نزم و کپیکاران، لەگۆرەپانی تۆپخانە کۆبوونەو و هاوار دەکەن ئێمە مەشرووتەمان ناویت و دەست بەئازاردان و تالان کردنی سامانی خەلکان دەکەن. وەکیلەکانی ناو ئەنجومەن بەرگری لەخەلکان دەکەن و بەهارستان و مزگەوتی سوپاسالار دەکەنە سەنگەر و سەرئەنجام شکست بەهێرشبەران دەهێنن. شا دووبارە بۆ بێدەنگ کردنی خەلک پەزنامەندی خۆی نیشان دەدات و دەبیتە لایەنگری مەشرووتە. دواتر لەکۆتاییەکانی موخەرەمی ١٢٢٦، کاتیک شا بەرەو دوشان تەپە دەپوات؛ کەسیکی ئەناسراو لەئێک تەختی بەرپەرییەکان، بۆمبیک لەبەردەم ترۆمبیلی سەلتەنەتی دەتەقینیتەو و چەند کەسیک بریندار دەبن و دەیکوژین. شا کە لەگالیسکەیی دواوە بوو، تەندروست دەمینیتەو. ئەم پروداوە، دەبیتە هۆی تۆرە بوونی شا و پەشبینی بۆ مەشرووتە خوازان زیاد دەکات.

لە ٥ رەبیع الاولی ١٢٢٦، ئیسماعیل خان لەفەرمانەرەوایەتی کوردستان دوور دەخریتەو و حکومەتی کوردستان تەسلیم بە شازادە زەفەر ئەلسەلتەنە دەکریت.

حکومەتی شازادە زەفەر ئەلسەلتەنە، جاری یەکمەم

دوای لابردنی ئیسماعیل خان، حکومەتی کوردستان بە شازادە عەزیز اللە میرزای زەفەر ئەلسەلتەنە سپێردرا. شیخ محەممەد پەزای حوجەت ئەلئیسلا، شەوی هەینی ١٢ رەبیع الاولی ١٢٢٦ دەمریت، پۆژی ٣ جومادی الاولی ١٢٢٦، شا لەگەڵ سێسەد کەس قەزاق و دوو هەزار سەربازی گارد بەمەبەستی گەڕان دەپواتە باخی شا و دوای چەند پۆژ راگەیندراویکی لەتاران بلۆ کردەو و کەچەند کەسیک لەناوهندی ولات، هۆکار و سەرچاوەی گەندەلی و خراپەکاری و دەبیت دوور بخزینەو. دوای بلۆ کردنەو و ئەم راگەیندراوە، شەش کەس لەئەنجومەنەو بانگ دەکات. ئەنجومەن لەتەسلیم کردنی ئەوان خۆی بەدوور دەگریت. شا بەخیرایی دەست بەسەر بروسکەخانەدا دەگریت و بەمشێوە پەیوەندی نیوان ئەنجومەن و ویلايەتەکان دەپچرینیت و حکومەت نێزاسی بەسەرۆکایەتی پالکونیک لیاخونی

پووسی راگهیه نیت و شهوی ۲۳ جومادی الاولی ۱۲۲۶، نزیک بانگی به یانی، هزار نه فەر قهزاق و چەندین دەستەى دیکە، بەسەرۆکایەتى پالکونیک کەماندان بریکادى قهزاق، لەسى لاوه، ئەنجومەن تۆپباران دەکەن. نزیکەى هەشت کاترئیز هیزە نیشتمانییەکان بەرگری دەکەن و سەرئەنجام ئەنجومەنییەکان بەدانى زەرەر و زیانى زۆر شکست دەخۆن. سەید عەبدوللە بەبەهانی و سەید محەممەدى تەباتەبایی و دەستەیکى دیکە لەوکیلەکان بۆ پارکی ئەمین ئەلدەولە هەلدین. قهزاق دەوری پارکەکە دەگریت و دواى زەرەر و زیانى زۆر، ئەو دوو کەسە دەگریت و لەگەڵ ئیھانە کردن، دەیانبەنە باخی شا و لەوى فەرمانى دوورخستنه وەیان دەردەکەن. حاجى مەلەك ئەلموتەكەلمین و میرزا جەهانگیرخانى دەخو بەرئۆهەبرى پۆژنامەى (صور اسرافیل) و بەرئۆهەبرى (روح القدس) لەباخی شا و ئەنبارى دەولەت لەناو دەبن و سەید جەمال ئەلدين ئەسەد ئابادى کە لەهەمەدان دەستگیر کرابوو، لەبەروجێرد دەکوژن. رەحیم خانى چەلبیانلو بەئەمیر هاشم، کەسەردەستەى ئەنجومەنى ئیسلامى لەتەبریژ بوو، بۆ تەبریژ پەوانە کرا تا بلأوه بەنازادى خوازانى ئەو ناوچەى بکات. ستارخان و باقرخان لەبەرەبەر هیزەکانى چەلبیانلو سینە دەکەنە قەلغان. موخیر ئەلسەلتەنە کەفەرمانپەرەى نازەریایەجان بوو، جەخانەى دەولەتیان تەسلیم دەکات و خۆى بەمەبەستى هەلاتن ڕینگەى ئەوروپا دەگریتەبەر. دەرئەنجام هیزى پزگارى، سوپای رەحیم خان لەباخی باکور دوور دەخەنەو. پۆژى پینجشەممە ۲۴ جومادى الثانی ۱۲۲۶، شازادە زەفەر ئەلسولتان دیتە ناو کوردستان. لە ۲۶ جومادى الثانی سوپایەك بەسەردارى سەهام ئەلدەولە بۆ هاوکاری کردنى رەحیم خان دەروات بەلام سەرکەوتن بەدەست ناهینیت. لە ۱۵ رەجەب شازادە عەین ئەلدەولە وەك فەرمانپەرەى نازەریایەجان دیاریدەکریت بەلام دووبارە ناتوان دەست بەسەر تەبریژدا بگرن. شازادە زەفەر ئەلسەلتەنە، سەرەتا لایەنگرى مەشرووتەخوازن بوو و لەپرووداوەکەى گۆرەپانى تۆپخانە دەرواتە سەر مینبەر و دژى دەولەت و تاریك پینشکەش دەکات. بەلام بەم دواىیانە شا دڵنەوایی دەکات و دەیکاتە فەرمانپەرەى کوردستان تا نازادىخوازانى کوردستان سەرکوت بکات. یەكەم کارى ئەو بوو دووبەرەكى لەناو نازادىخوازن دروستکرد. هەموو مافەکانى مژگەوتى دارئەلئیحسانى کەتایبەت بوو بەبەنەمالەى حوجەت ئەلئیسلام کەخەزوورى من و تازە مردبوو، زەوت کرد و تەسلیم بەمەلا ئیبراھیمی شیخولئیسلامى کرد. حاجى میفتەح ئەلمولک و حاجى ئەرفەع

ئەلمولك كەسەردەستەى ئازادىخوازەكان بوون و سەرۆكايەتى دەستەى زەفەرى كوردستانيان لەدەستا بوو، دواى پووداوى تۆپباران كردنى ئەنجومەن لەتاران ترسان و لەئەنجومەنى سداقت كشانەوه. ئەنجومەنەكانى دىكەيش داخران تەنيا پەيوەندىيەكى نەيتى لەنيوان ئازادىخوازاندا ماپويەوه و هەمووان چاوەپروانى پووداوەكانى ئازەربايجانمان دەکرد. شارادەى فەرمانزەوايش چاوەپروان بوو تا ئەگەر تەبىز شەكسى خوارد، شارادەيش لێرە نزىكى و پەيوەندى خۆى لەگەل شادا بسەلمىنیت و گەرنە تا ئەوكات وەك كەسىكى بى لایەن بىمىنیتەوه. منيش لەناو ئەم گىژاوەدا سەرگەردان بووم. هەندى كات دەمويست بەرەو فەرەنگ بڕۆم بەلام غىرەت رىگەى لێدەگرتم. هەندى كات دەموت لەكوردستان بىنمەوه، بەلام ناديارى داهاوو رىگەى پىنەدەدام. سەرئەنجام بەپىنى ئەم رستەيه (لەناو بەلادا بيت باشتەرە لەوهى لەترسى بەلادا بيت) پۆشتن بۆ تارانم بەباش زانى و زەوتكردنى مافەكانى مزگەوتى دارئەلئىحسانم لەبەنەمالەى حوجەت ئەلئىسلام كردە بىيانو و بۆ ئەهيشتنى هىچ گومان و دوودلىيەك، شىخ نەجم ئەلدين و شىخ محەممەدى وەسىم و شىخ ئاغابرام بۆ ئەم سەفەرە ئامادە كرد تا نازناوى حوجەت ئەلئىسلامى بۆ خاوەنەكانى مزگەوتى دارئەلئىحسان بۆ شىخ نەجم ئەلدين و نازناوى شىخولمەشاىخى و مانگانەى پىويست بۆ شىخ ئاغابرا وەربگرم و بگەڕىمەوه. شەوى ١٦ رەمەزانى ١٢٢٦ بەنەيتى چاوم بەموشىر دىوان كەوت و بەلێنمان بەست ئەگەر دەولەت سەرکەوتنى بەدەست هینا، ئەو پارىزگارى لەئىمە بكات و ئەگەر خەلك سەرکەوتنى بەدەست هینا، ئىمە پارىزگارى لەو بكەين. نيوەشەو لەكوردستانەوه بەرەو تاران بەرىكەوتىن. سى پۆژ لەرىگەدا بووين و پۆژى چوارەم گەيشتینه هەمەدان. دوو پۆژ لەمالى مىرزامەحمودخانى لوقمان ئەلئىسانى كوردستانى ماينەوه. حاجى شىخ محەممەد باقرى موحەتەهید و زۆربەى زاناكان و پىاماقوولانى هەمەدان بۆ بىننى ئىمە هاتن. پۆژى سىيەم بەرەو تاران بەرىكەوتىن. ئىوارى پۆژى شەشى شەوالى ١٢٢٦ گەيشتینه گوندى رەبات كەرىمى نزىكى تاران. كاترەمىرك بۆ ئىوارى، بروسكەيەكمان بۆ حاجى شىخ فەزل الله نورى كەهەمەكارەى ئەوساى ئىران بوو و ئىمە نەماندەناسى، نارد:

(بۆ بەرىز غوث الانام، بەرىز حاجى شىخ فەزل الله نورى، لەگەل بەرىزان حوجەت ئەلئىسلام و شىخولمەشاىخى كوردستان، مەبەستى بىننى بەرىزانمان كردوو و لەقوولایى دلەوه

دەلێم:

بەمەبەستی بینینی تۆ گیانم هاتۆتە سەر لێو، بگەرمەوه یا بێم، چییە فەرمانی ئێوه (بچوکتان محەممەدی پیشنوێژ و وتارخوێن).

دوای چوارکاتژمێر ئەم وەلامەی خواروەمان بەدەست گەیشت:

بۆ بەرێز ئیمام جومعه و پیشنوێژی کوردستان، هاتنتان مایە شانا زیمانە و ئەو شەرفەمان پێبەخشن. سلام علیکم طبتم فادخلوها خالدين. بەیانی نیوەڕۆ، منالی حاجی میرزا هادی لەگەڵ دەستەیهکی دیکە لەبەرێزان لەدوو فەرسەخی شار، چاوەڕوانی هاتنی ئێوه دەبن. لەبەر ئەوەی کاتی بینین نزیکە، زیاتر لەمە زەحمەتتان نادەم (شیخ فەزل الله نوری).

بەیانی ئەو ڕۆژه کە ۷ شەوالی ۱۲۲۶ بوو، بەرەو تاران بەرێکەوتین. لەدوو فەرسەخی تاران گەشتینە خزمەتی حاجی میرزا هادی، کوڕی حاجی شیخ و ئیعتیماد ئەلشەریعە و بەرێز شیخ ئەحمەدی موحەریر و دەستەیهکی دیکە لەکەسەکانی شیخ کە بەگالیسکە بۆ پیشوازیمان هاتبوون. ئێمەیان سوار گالیسکە کرد و ئەسپەکانیان لەگەڵ پیاوێکەکانمان لەدواوە هێنا. نیو کاتژمێر بۆ ئیوارێ، پۆشتینە مانی شیخ کە پیشووەخت دەستەیهک لەزاناکانی تاران وەک ئیمام جومعهی تاران و زەهیر ئەلئیسلام و سولتان ئەلعولەما و شیخ عیسا چالە مەیدانی و شیخ جەعفەری گۆلپایەگانی و حاجی عەلی ئەکبەر زاوای شیخ و شیخ ئەحمەدی عەرەب و هتد... بۆ بینینی ئێمە بانگێشت کردبوو. دوای ئەحوالپرسی و یەکتەر ناسین، شەربەتێک خورایەوه و بەرێزان پۆشتن. حاجی شیخ فەرمووی: بەیانی لەباخی شا، دانیشتنێک بەئامادەبوونی بالۆیزەکان و زاناکان و هەموو چینهکانی خەلکی تاران دەبەستریت و دەیانەوێت سەبارەت بەمەشرووتیەت بپاریت بەدەن. زۆرینە هەرچی پەسەند کرد، پەسەندی دەکەن. ئەگەر هێلاکی ڕینگە نابیتە لەمپەر، بلێم وەرقلە بانگێشت کردن بۆ ئێوەیش بێنن چونکە لەوێ ئەگەری هەیە بتوانن چاوتان بەشا بکەوێت. وێم: هێلاکی ئێمە بەبینینی شیخ پەرایەوه. هەتاو بۆ هەر شوێنێک بپوات، وەک سێبەر لەپشت سەری ئامادەین. شیخ لەگەڵتوگۆی ئێمە شادومان و تا ئیوارێ لامان مایەوه. هاوێکانم دوای نانی ئیوارێ، لەتاو شەکەتی ڕینگە، خەوتن. بەپیاوێکانم وت چای تازەم بۆ دروست بکەن و خۆیان بخەون. تا ئامادە بوونی چای، دەستم کرد بەنووسینی وتاریک بۆ دانیشتنەکە بەیانی. کاتیک

پێنوسم هه‌لگرت، هزرم بۆ دۆزینه‌وه‌ی پیشه‌کی، به‌هه‌ر لایه‌کدا ده‌پۆشت. نه‌مه‌ده‌زانی چی بنووسم. نه‌گه‌ر له‌وه‌سفی دیکتاتۆری شتی‌کم ده‌نووسی، پێچه‌وانه‌ی وێژدان و پێچه‌وانه‌ی وته‌کانی ناخه‌م بوو و نه‌گه‌ر وه‌سفی مه‌شروته‌یه‌م ده‌کرد، به‌پێچه‌وانه‌ی ئاوزه‌ بوو. نه‌گه‌ر بێده‌نگیم هه‌لده‌بژارد، ئه‌م ده‌رفه‌ته‌م له‌ده‌ست ده‌چوو. جیاوازه‌وه‌ گومانم ده‌کرد حکومه‌ت و نه‌یاره‌کان نه‌گه‌ری هه‌یه‌ له‌ناو نووسراوه‌ خێرخوازییه‌کانی خۆیان، له‌پیشینه‌ی من ناگاداریان کردبێتته‌وه‌ که‌فلانه‌که‌س لایه‌نگری مه‌شروته‌یه‌. هه‌له‌یه‌ ته‌ به‌راره‌ر پیشه‌هاتییکی له‌مشێوه‌، بێده‌نگی ده‌بووه‌ هۆی پێشقه‌چوونی ئاره‌زووی نه‌یاران. سه‌ره‌نجام پێنوسم خسته‌ سه‌ر کاغه‌ز و داوای هاوکاریم له‌ناخ کرد و ئه‌م وتاره‌ی خواوه‌وم نووسی:

که‌س ناتوانی‌ت حاشا له‌باشیدیه‌کانی مه‌شروته‌ بکات، چونکه‌ بئه‌مای مه‌شروته‌، بئه‌مای ئاسایشه‌. بئه‌مایه‌که‌ په‌یوه‌ندی له‌نیوان ده‌وله‌ت و میللەت دروست ده‌کات، بئه‌مایه‌که‌ ته‌پۆتۆزی و بێزاری نیوان پاشا و مسکینه‌کان بۆ یه‌کگرتوویی و یه‌کی‌تی ده‌گۆڕیت که‌ده‌وله‌ت پشت به‌میللەت ده‌به‌ستێت و میللەت به‌ده‌وله‌ت هیواداره‌ تا به‌یه‌کگرتوویی و یه‌کی‌تی، ولات بخره‌ سه‌ر شارێگه‌ی به‌خته‌وه‌ری و پیشکه‌وتن. به‌هه‌مان شیوه‌ که‌ له‌سه‌ر ئه‌م بئه‌مایه‌ بوو ده‌وله‌تی مه‌زن و خاوه‌ن شکۆی ئێران به‌ئاره‌زوومه‌ندی ده‌ستی خسته‌ ناو ده‌ستی خه‌لک و مه‌شروته‌ و هه‌موو زانا‌کان و پیشه‌واکانی ئه‌م ولاته‌ به‌باوه‌شیکی کراوه‌ پیشوازییان له‌م پیشه‌هاته‌ کرد و بوونه‌ لایه‌نگری مه‌شروته‌. چی روویدا به‌یه‌که‌جار ئه‌م یه‌کگرتوویی و یه‌کی‌تییه‌ بۆته‌ هۆکاری بێزاری و دووبه‌ره‌کی و ئه‌و هاوبه‌شییه‌ به‌دووبه‌روویی و نه‌یاری گۆپاوه‌. هیچ هۆکاریکی دیکه‌ نییه‌ مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی میللەتی نه‌زانی ئێران به‌های ئه‌م نیعمه‌ته‌ نه‌زانی‌ت و له‌سه‌ر بئه‌مای (ان‌الانسان لیطغی ان‌ راه‌ استغنی) ده‌ستیان به‌خرابه‌کاری و هه‌راوه‌ریای بێ سوود کردووه‌. ئه‌وه‌ی نه‌ده‌بوا بیلێن وتیان و ئه‌وه‌ی نه‌ده‌بوا بیکه‌ن، کردیان، له‌جیاتیی شوکر و سوپاس، درژی ده‌وله‌ت و تاربان نووسی، پۆژنامه‌یان چاپ و بلاو کرده‌وه‌. نامه‌کانی شه‌وانه‌یان بلاو کرده‌وه‌. بۆمبیا له‌سه‌ر رێگه‌ی شا دانا و سه‌ره‌نجام ده‌ولتیا له‌مێهره‌بانییه‌کانی په‌شیمان کرده‌وه‌. زانا‌کانیش له‌به‌ر نه‌زانی و جووته‌ هاویشتنی میللەت، په‌میان کرد و له‌بۆچوونه‌که‌ی خۆیان په‌شیمان بوونه‌وه‌ و سه‌ره‌نجام به‌تۆپباران کردنی ئه‌نجومه‌ن کۆتایی هات و ده‌نگی ته‌پلی ناو‌زبان و نه‌زانی و نه‌شیای نه‌ته‌وه‌ی ئێران له‌جیهان و گۆیچه‌ی جیهانیان ده‌نگیداوه‌ که‌نه‌ک ته‌نیا دانیشتووانی کوردستان به‌لکو

هه موو بیرمه ندانی به ویزدان ئیرانیان له مه شروته و مه شروته خوازی په شیمان کرده وه و نه م
گه نجه شیاوه یان به به هایه کی که م له ده ستدا.

نه گهر له نه وه یه که سینک کاریکی نه زانانه ی کرد.

نه کیو پینگه ی ده مینیتته وه نه مانگ

نه گهر مانگایه که بکه ویتته له وه پرگایه که

هه موو مانگاگانی گونده تووش ده کات.

ئیمه سی که س، دوینی ئیواری له لایه ن سیسه د هه زار که سی دانیش تووی کوردستان
هاتووینه تاران. ته نیا بو نه وه هاتووین تا به پیاوانی ده ولته و میلله ت بلنن، میلله تی ئیران
نه شیاوی خو یان به هه موو دنیا سه لماند که شیاوی مه شروته نین. ده ولته تی ئیرانیش زیاتر
له مه ناتوانیت به کاره نه زانینه کانی نه ته وه یه کی نه زان رازی ببیت. به راشکاوی ده لیم تا
نه ته وه ی ئیران به ته واوی له خه وی نه زانی به خه بهر نه بیته وه و به هو ی زانست و مه عریفه
هه ست به مافه کانی خو یان نه که ن، نه که شیاوی مه شروته یه ت نین، به لکو ناوی مه شروته و
مه شروته خوازانی دنیا یان زرانده. نه و سیاسه ته ی نه مرؤ شیاوی نه م میلله ته یه نه وه یه
که ده لیت:

نه گهر سولتان سیاسه ت نه فره مویت

هه ر نا که سینک بانگه شه ی سیاسه ت ده کات

به لا سه رانسه ری زه وی ده گریته وه

نه دنیا ده مینیتته وه نه دین.

به هه مان شیوه که به چاو بینیمان و به ئاوزه هه ستمان پیکرد، ده سه لاتی ولات به ده سستی
میلله تی نه زان، هاوشیوه ی چه قو خسته نه ده سستی که سینکی سه رخو شه. ئیمه نوینه رانی
خه لکی کوردستان به ده نگی بهرز و راشکاو که هه موو بالو یزه کان و نوینه رانی ده ولته ته کانی
دراوسینیش بییستن، ده لین: ئیمه نه ته وه ی بی ئاوزه، شیاوی نیعمه تی مه شروته نین و
ولاتی ئیرانیش هیشتا بو نه م نوشداروه ئاماده نییه. هیشتا پیویستمان به سه ره رسته و
کاروباری ژیا نی ئیمه ده بیت له ژیر سه ره ره سستی ده ولته به رتوه بریت. نه گهر بو پیشکه و تن
و به خته وه ری ولات مه شروته پیویست بیت، ده بیت ده ولته خو ی جله وی بگریته ده ست و
له ولاتدا بلاوی بکاته وه تا زیاتر له مه لای خو مان و بیانییه کان سه رشو پر شه ره زار نه بین.

ئەمە بۆچوونی ئێمە و زیاتر لەمە قسە یە کمان نییە بۆ وتن.

دوای ئەوەی وتارەکەم نووسی، پەییوەستی هاوڕێکانم بووم و خەوتم. بەیانی پێکەوێ خۆمان شۆرد و تەپ و تۆزی پێگەمان لەخۆمان دامالێ تا ئێوارێ لەکاتی دیاریکراو بڕۆینە باخی پاشا. نزیک نیوەڕۆ حاجی میرزا هادی وتی: ئەو دانیشتنە بۆ پۆژی دوانزەهەم دواخراوە. پۆژی ١٢، کاتژمێری سێی ئێوارێ، هەموو زاناکان هاتنە مالی شیخ و لەوێوە پێکەوێ بەگالیسکە بەرەو باخی شا بەرێکەوتین. زیاتر لەپەنجا گالیسکە لەمالی شیخەوێ بەرێکەوت. لەباخی شا دابەزین. خێوەتیکی گەرەیان هەڵدابوو کە زیاتر لەهەزار کەسی دەرگرت. لەو شوێنە شیخ دانیشتن، ئێمەیش لای ئەو دانیشتین. بۆلۆزەکان و کەسانێک لەچینه جیاوازەکانی خەڵک هاتبوون. هەر کەسە و هەر چینیەک لەشوێنی دیاریکراوی خۆی دانیشتبوو. زۆری نەخایاند شازادە مۆئەییە ئەلدەولە ئەبولفەتح میرزا، لەگەڵ خزمەتکارێک کە کاسە یەکی بلورینی لەسەر سینیەکی زیوین بەدەستەوێ بوو، هاتە ناو دانیشتنەکە و دەستی کرد بەکوکردنەوێ دەنگەکان. حاجی شیخ فەزڵی اللە و پێشنوێژی تاران حاجی میرزا ئەبولقاسم، بۆچوونی خۆیان تەسلیم بەمۆئەییە ئەلدەولە کرد و ئەویش خستیە ناو کاسەکە. سەرەوێ ئێمە گەیشتن. من بەمۆئەییە ئەلدەولە وت: بۆچوونی ئێمە بۆچوونی کەسیەتی نییە، بۆچوونی گشتییە. ئێمە بەنۆینەرایەتی ویلا یە تێک هاتوینەتە ئێرە، دەبیئت بۆچوونەکە ی خۆمان بەناشکرا بلیین تا دانیشتوانی کوردستان گومان نەکەن خیانەتمان لیکردوون. مۆئەییە ئەلدەولە سەیری حاجی شیخی کرد تا بۆچوونی ئەو وەرگیرێت. حاجی شیخ وتی: بڕۆن و مۆلەت وەرگیرن. مۆئەییە ئەلدەولە پۆشت و گەرایەوێ و بەگوێی حاجی شیخدا چڕپاندی. حاجی شیخ وتی: نەخیر، میوانی من. لەوێ ئەمە کە ی شیخ هەستم بەرەو کرد شا لەبۆچوونەکە ی ئێمە دوودلە و نەهیشتنی ئەم دوودلییە ی بەشیخ سپاردوو، دواتر مۆئەییە ئەلدەولە وتی: فەرموون و بۆچوونی خۆتان بلیین، لەو کاتە ی کە هەستام، حاجی شیخ شەییپور دەرکەوت. چونکە لەکوردستانەوێ یە کترمان دەناسی، کاتیکی منی بینی، بەرەو پروم هات. دوای ئەحوالپرسی، کاغەزەکە ی بەدەستی منەوێ بینی، پرسى: دەتەوێت شتیکی بخوینیتەوێ. وتم: بەلی. وتی: چاوەریبە تا کورسییەکت بۆ بیێم. بەخیرای لەچایخانە ی شایى کورسییەکی هینا. پۆشتە سەر کورسییەکە. سەرەتا شیخ شەییپور بەدەنگی بەرز منی بەنامادەبووان ناساند. دواتر دەستم کرد بەخویندنەوێ

وتاره کهم. له جووله کانی مۆه یید ئه لده وله ههستم کرد شا له پشته وهیه و گوێ ده گریت. پهنگ و روخساری نیشان دهدات له پیشه کی وتاره کهی من شله ژاوه و چاوه پروانه بزانیته به چی کۆتایی دیت. کاتی که گه یستم به شی دووه می وتاره کهم، که می که پهنگ و بووی کرایه وه. دواي کۆتایی هینان به وتاره کهم هاواری نه حسهنت، بهرز بوویه وه و مۆه ییه د ئه لده وله به ره و لای ناخوند رۆسته م ئابادی رۆشت تا بۆچوونی وه برگریت. ناخوند به دهنگی بهرز وتی: بۆچوونی من، دهنگی من، مه زه بی من، نه وهیه که پیشنوێژی کوردستان وتی. جگه له وه هیچ بۆچوونی کی دیکه نییه. کاتی که له تیپه ری، شیخ گولپایه گانی ش ئه م وتی دووباره کرده وه. کهسانی دواي شهویش به هه مان شیوه. سه ره نه جهم دهنگ بهرز بوویه وه که بۆچوونی هه مووان نه وهیه که پیشنوێژی کوردستان ئاهاژی پیدا. ئه م نه ته وه شیاوی مه شروته نییه. دهنگی زیندوو بیت پیشنوێژی کوردستان، له هه موو شوینی که وه بهرز بوویه وه. بالۆیه کهان که چاوه پروانی زۆرینه و که مینه بوون تا ببینن لایه نگرا نی مه شروته زۆرینه به دهست دین یا نه، کاتی که ئه م بارودوخه یان بینی، بۆچوونی سییه م ها ته ئاره وه. جیبه جی کردنی مه شروته له ژیر سه ره رهستی ده ولت. هه مووان به ده م بهزه وه سه یری یه کیان ده کرد بزۆینه رانی مه شروته په ریشان بوون و خه مبار و دلته نگ بلآوه یان لیکرد.

له کۆتایی دانیشتنه که، مۆه یید ئه لده وله به حاجی شیخی وت: شا ده فهرمیت حاجی شیخ و میوانه کانی بین له ئیمه. پیکه وه پۆشتینه خزمه تی. حاجی شیخ ویستی من بناسینیته. کاتی که ناوی منی برد، شا فهرمووی: به لی به لی، پیشنوێژی کوردستان، به خیر بین. ئیمه له پیشه کی وتاره کهی ئیوه گومانمان لا دروست بوو. به لام به شیوه یه کی باش کۆتایی تان پیهینا. خو شحالم، کهی هاتن، له کوین. وتم: منم چاوم به دیداری شا روون بۆته وه. سی پۆژ پینش ها تینه تاران، له مالی هه زه ره تی شیخین. فهرمووی: راکیشانی ناخوندی ئیوه ی بردۆته شه وی، وه گه رنه لیره ییش مالی لی بوو. وتم: گه ده ی ئیمه ی هه ژار به خواردنه شاییه کان عاده تی نییه. هه زه ره تی شیخ میوانداری ئیمه ی گرت به ستۆ. فهرمووی: فهران به موشیر نه لسه لته نه ده ده م سه به ی ئیواری سه ردانی ئیوه پکات. نه گه ر داواکاری تان هیه، په رسته که ی بنیرن تا فهران به ده م له زووترین کات جیبه جی بکریت. به ریزانی حوجهت نه لئیسلام و شیخو له شایخ به نازنا وه کانیانه وه ناساند و له کۆتاییدا وتم: هه مووان دۆعا گو ی باره گای به ریزتانین. ئیمه ی شافعی مه زه ب به هۆی مه زه به که مانه وه شا په ره ستین چوونکه پاشا

به سه‌روه و گه‌وره‌ی خۆمان ده‌زانین. حاجی شیخ وتی: به‌لی، سوونی مه‌زه‌به‌کان گویرایه‌لی پاشا به‌ئهرکی سه‌رشانی خۆیان ده‌زانن. ئیمه‌ لی‌ره‌دا بۆچوونی ئه‌وانمان خسته‌ پروو (سوونی مه‌زه‌به)، وتاره‌که‌ی ئیمایش ده‌رئه‌نجامی ئه‌م بۆچوونه‌یه. حاجی شیخ مۆله‌تی پۆشتنی وه‌رگرت و ئیمه‌یش به‌هه‌مان شیوه. فه‌رمووی تا له‌تارانن هه‌ز ده‌که‌م به‌رده‌وام بێتانیینم.

به‌یانی ده‌مه‌و ئیواری، به‌ریز میرزا ئه‌حمه‌دخانی موشیر ئه‌لسه‌لته‌نه، له‌لایه‌ن پاشاوه‌ هاتنه‌ لامان. ئیمه‌یش دوا‌ی نه‌جامدانی پێوه‌سمی باو، پیرستی داواکارییه‌کانی خۆمان نووسی و ته‌سلیمان کرد. دوا‌ی پۆشتن بۆ مال، به‌هۆی پێشخزمه‌ته‌که‌یه‌وه‌ بپری پێنسه‌د تمه‌نی خسته‌ ناو پاکه‌تێک و بۆ ئیمه‌ی به‌جیه‌یشت. حاجی میرزا هادی و ده‌سته‌یه‌ک له‌خزمه‌کانی شیخ ناماده‌ بوون، گومانیان کرد پاره‌که‌ وه‌رده‌گیرین. به‌لام به‌پێچه‌وانه‌ی بۆچوونی ئه‌وان، پاره‌که‌مان خسته‌ ناو پاکه‌ته‌که‌ و ئه‌م نامه‌ی خواره‌وه‌مان خسته‌ ناو پاکه‌تێک و بۆمان نارد‌وه: به‌عه‌رزێ حزووری ئیوه‌ی به‌ریز راده‌گه‌یه‌نم، ئه‌و پێنسه‌د تمه‌نی وه‌ک خه‌رجی چایی و خواردن بۆ ئیمه‌تان نارد‌بوو، گه‌شت. زیاتر له‌جاران دۆعاگوین و سپاستان ده‌که‌ین. چونکه‌ ئه‌م پریزگرتنه‌ نیشانی ده‌دات ده‌وله‌تی مه‌زن و خاوه‌ن شکۆ، له‌هه‌موو پروییکه‌وه‌ خوازیاری ناسایش دۆعاگوکانی خۆیه‌تی، به‌لام له‌ویوه‌ که‌ئیمه‌ هاتووینه‌ته‌ مالی هه‌زه‌ره‌تی شیخ و میوانی ئه‌وین، ئه‌وان پازی نه‌بوون ئیمه‌ خه‌رجی خۆمان بکیشین و هه‌موو خه‌رجیه‌کانی ئیمه‌ که‌وتۆته‌ سه‌رشانی ئه‌و هه‌زه‌ره‌ته. له‌به‌ر ئه‌مه‌ رازی‌بوون به‌و بپه‌ پاره‌یه‌ بی‌ هو و زیده‌پۆیی ده‌بی‌ت. له‌گه‌ل پریزی فراوان پاره‌که‌مان گه‌رانده‌وه‌ و ده‌لێن ئیمه‌ ئابروی هه‌ژاری و قه‌ناعت نابین. به‌پاشا بلێن پۆژی دیاریکراوه. ته‌نیا نه‌گه‌ر داوایه‌که‌مان هه‌بی‌ت، خیرایی له‌جیه‌جی کردنی داواکارییه‌کانه‌ تا زیاتر له‌مه‌ نه‌بینه‌ ئه‌رک به‌سه‌ر شانی حاجی شیخ‌وه. والسلام و علیکم و رحمه‌ الله و برکاته. (مه‌مه‌دی کوردستانی)

کاتی‌ک ئه‌مه‌م ته‌واو کرد، دام به‌حاجی میرزا هادی و خۆیندییه‌وه. وتی: مۆله‌ت ده‌ده‌ن هه‌زه‌ره‌تی شیخ ناگادار بکه‌ینه‌وه. وتم: هیچ کێشه‌یه‌ک نییه. ده‌قی وه‌لامه‌که‌ی بۆ خۆینده‌وه. حاجی میرزا هادی پۆشت و به‌خیرایی گه‌رایه‌وه، وتی: حاجی شیخ زۆر خوشحال بوون و په‌سه‌ندیان کرد. پاکه‌ت و پاره‌که‌م ته‌سلیم به‌پێشخزمه‌ته‌که‌ کرد، ده‌ تمه‌ن هه‌قه‌دستمان پێدا و به‌پیکه‌وت. ئه‌م پرووداوانه‌ له‌تاراندا ده‌نگی دایه‌وه. زاناکان و پیاوماقوولانی کوردستان، چ

لایه‌نگرانی ده‌ولت و چ لایه‌نگرانی مه‌شروته سەردانیان کردین. وردەکاری گەفتوگۆکان و باسە زانستییه‌کانی ئێمه له‌گەڵ زاناکانی تاران، زۆر و گشتگیره و له‌ئامارەدان پێیان چاوە ده‌پۆشین. پۆژی سێیه‌می گەیشتی ئێمه بۆ تاران، بروسکه‌ی خواره‌وه له‌لایه‌ن حاجی شیخ بۆ دلنه‌وایی کردنی پاشماوه‌کان په‌وانه‌ کرا.

((به‌پێزان و شه‌ریعه‌تمه‌داران، به‌پێز ئه‌مین ئه‌لشه‌رع و مو‌عین ئه‌لشه‌رع، سلهمه‌الله ته‌عالی الله، سێ پۆژه به‌پێزه‌کان به‌سلامه‌ت گەیشتوون، چوونکه‌ خۆیان سه‌رقالی میوانداری سه‌ردانکه‌ران، ده‌رفه‌تیان نه‌بووه‌ ئێوه‌ ئاگادار بکه‌نه‌وه‌. له‌به‌ر ئه‌مه‌ و له‌به‌ر ئاسایشی خه‌ڵکان ئاگادارم کردنه‌وه‌. به‌خواستی خوا خۆیان ئه‌گەر ده‌رفه‌تیان ده‌ستکه‌وت، هه‌موو شتیکیان بۆ بروسکه‌ ده‌که‌ن. سوپاسگوزارم که‌ به‌خزمه‌تیان گەیشتم. خواوه‌ند ته‌مه‌نی درێژیان پێبه‌خشیت. سلاوی تایبه‌تی به‌موشیر دیوان بگه‌یی‌ن. خزمه‌ته‌کانی ئه‌وان لای ده‌ولت به‌هادار و بێ وه‌لام نابیت (فه‌زل الله نوری) شه‌وی ده‌ی شه‌والی ١٢٢٦، میرزا حه‌سین خانی دیوان به‌گی، ئه‌م بروسکه‌ی بۆ موشیر دیوان نارد:

((به‌پێز موشیر دیوان، به‌پێزان شه‌رفه‌مه‌ندانه‌ گەیشتوونه‌ مه‌نزل، پۆژی چواره‌م به‌پێی فه‌رمانی ده‌ربار، به‌شداری ئه‌و کۆیوونه‌ویان کردووه‌ که‌ له‌باخی شا به‌ستراوه‌، هه‌تاوی شانازی له‌ولاتی ئێمه‌وه‌ ئاوا بووه‌، یانی به‌پێز پێشنویژی کوردستان، هه‌ستاوه‌ و تارێکی سه‌رنجراکێشی خویندۆته‌وه‌، به‌پراستی که‌ نه‌ته‌نیا کوردستان، به‌لکو رو‌حی هه‌موو ئێرانی شادومان کردووه‌. له‌هه‌ر شوێنیکه‌وه‌ ده‌نگی ئافه‌رین و ئه‌حسه‌نت به‌رز بۆته‌وه‌. دوا‌ی کۆتایی هه‌نان به‌دانیشته‌که‌، به‌بێنی پاشای ئیسلام په‌نا شادومان بوون و زیاد له‌پاده‌ پێزی له‌به‌پێزانی کوردستان گرتووه‌. دووباره‌ له‌به‌رده‌م پاشا، پێشنویژی کوردستان و تارێکی خویندۆته‌وه‌. به‌کورتی ئیستا باس و وه‌سف کردنی ئه‌و، بۆته‌ داستانی هه‌ر کۆلان و گه‌ره‌کیکی شاره‌که‌. به‌پراستی تا ئیستا که‌س سه‌فه‌ریکی له‌وشیوه‌ی نه‌کردووه‌ و نایکات. ده‌بیت هه‌مان به‌های ئه‌م نیعمه‌ته‌ بزانین و ئه‌م ده‌رفه‌ته‌ بۆ زیندوو کردنه‌وه‌ی کوردستان بقۆزینه‌وه‌.

به‌یانی ئه‌و پۆژه هه‌موو زاناکان و کاربه‌ده‌ستانی ده‌ولت، له‌وه‌زیر تا دووایین که‌س، بۆ پێرۆبایی کردن هاتنه‌ مالی ئێمه‌. له‌زمانی منه‌وه‌ ئه‌م بروسکه‌ بۆ که‌سوکاری ئه‌و په‌وانه‌ ده‌کریت و پێرۆباییان لێده‌که‌م. (حسه‌ینی دیوان به‌گی))

لەلایەن سوپاسالاری گەورە، بروسکەیکە بۆ موشیردیوان پەوانە کرابوو:
 ((جەنابی جەلال ماب، موشیر دیوانی وەزیری کوردستان، بەرێز پێشنوێژی کوردستان،
 لەسەر کۆنگرە شائانازی و شکۆ، ئالای هەڵکرد. بەتایبەت پاشای گەورە لەوتەکانی
 بەرێزبان شادومان بوو. ئەمڕۆ لەسنوری دڵ، دەست دەستی ئەو. بەپراستی، پێش
 هەمووان کەوتوو و جەش دەکات. ئا ئیستا سێ جار شەرەفی بینینی پاشای پێپراوە و
 هەرجارە، رێزی شایانەیی لێدەگیرێت. لەلایەن مەووە بەرێزان ئەمەین ئەلشەرە و موەین
 ئەلشەرە دڵنیا بکەنەو. بەخواستی خواوەند بەم نزیکانە دەگەرێنەو. سوپاسالاری گەورە))
 شەوی ٢٤ شەوالی ١٢٢٦ بەپێی ئیشارەی دەربار، حاجی شیخ فەزل اللە نوری و
 دەستەیکە لەزاناکان، داواکارییەکیان بۆ دەرباری پاشا بەرز کردەو و خۆیان
 پێشکەشیان کرد و لەدەربار کۆبوونەو. بەماوەی دوو کاتژمێر، نووسراویک بەم ناوەرۆکە
 خوارەووە دەرکرا و بەیان، لەگەڵ داواکارییەکی ئەو بەرێزانە چاپ و لەشاردا بلأویان
 کردەو.

باسمە تبارک و تعالی

بەرێزان، حوجەت ئەلئیسلام، مەبەستی ئیمە هەموو کات بەهێزکردنی ئیسلام و
 پشتیوانیکردنی ئۆمەتی محەممەدی بوو. ئیستا کەهەستتان کرد دامەزراندنی ئەنجومەن
 پێچەوانەی یاسا ئیسلامییەکانە و فەرمانی رێزگرتنتان دەرکرد و زاناکانی ولایتیش،
 بەنووسراو و بروسکە پشتراستیان کردەو، ئیمەش دەستبەرداری داواکەیی خۆمان دەبین و
 چیتەری بۆ ئەنجومەن ناکرێت بەلام بەسەرئێجدا بەوتەکانی حەزەرتی ئیمامی زەمان، بۆ بلأ
 کردنەوێ دادپەرەری و یەکسانی، فەرمانی پێویستمان داو و دەیدەین. ئێوەی بەرێز
 هەموو چینهکانی خەڵک لەم بێیارە شایانەیی ئیمە بۆ بلأکردنەوێ دادپەرەری و رێزگرتن
 لەماڵی مسکینەکان و لەناوبردنی گەندەلی بەپشت بەستن بەیاساکانی دینی ئیسلام، ناگادار
 بکەنەو. محەممەد عەلی شای قاجار))

بسم الله الرحمن الرحيم

بەبەندەكانى شاهەنشاي ئىسلام پەنا رادەگەيەنن لە ۱۲ شەوالى ۱۲۲۶ كە كارگوزارانى دەولەت، دەستەيەكى فراوان لەزاناكان و شارادەكان و مەزىرەكان و مەركەن و پىاوماقوولان و ئەشراف و بازىرگانەكان بەپىنى فەرمان لەدەربار كۆيۈنەو و ئەو بەياننامەتان لەمەجلىسى نىشتىمانى بلاو كەردەو كە بەھىچ جۆرىك كۆدەنگى لەسەر نىيە. بەھەمان شىو كەبىنىيمان و ئىمەى موسولمان كە لەژىر دەسلەتتى ئىسلامىداين، بەھىچ جۆرىك رازى ناين زىان بەدىن و ئىسلامى ئىمە يگات. لەبەرەبەر فەرمانەكانى ئىسلام، شا و مەسكىن يەكسان و بەرابەرن و پاراستنى دىن و ئايىنى شەرىعەتى پىغەمبەر، ئەركى سەرشانى ھەمووانە. دواى بروسكەى ھەموو ويلايەتەكان و شارەكان كەزىاتر لەدوسەد بروسكە بوو، دەستەيەكىان شەرقەكران و دەستەيەكىان تەنبا خويىندرانەو و دواى ئەوئەى حوكمەكانى حوجەج ئەلئىسلام و زاناكانى دىكە بەنامادەبووان راگەينرا و تۆمارە فراوانەكان سەبارەت بەم بەلا گەورەيە لەچىنى زاناكان و زانستخوزان و بازىرگانەكان و پىشەوەرەن كەلەو كۆيۈنەو دەا نەبوون، يەك يەك خويىندرانەو. دواى ئەمە، ھەموو ئامادەبووانى كۆيۈنەو كە لەھەموو چىنەكان بەھوى جەنابى ئەشرەفى سەدرى ئەزەم، تۆمارىكىان بۇ پاشىگەزىوونەو لەم بىر بارە پىشكەش بەدەربارى پاشاكرە و خوازىارى بىنىنى سەرچاوەى دادپەرەرى بوون و دواى بىنىنى پاشا و بەلىنى شايانە، مۆلەتى رۆشتىيان پىندرا، تا ئىستا كە ۲۴ رۆژە، لەلەين شاهەنشاي ھومايونى فەرمانى ئاسايش، دەرەكرەو كەبەھەموو ياسا و رىئاسايەك، پاراستنى ئىسلام لەھەموو رۆژگارەكان لەئەستۆى پاشا و زاناكانە. لەو رۆژەو تا ئەمرو ھەمووان چاوەروانن و كات دەگوزەرىنن تا ئەوئەى چاوەروانى لەرادە تىپەرى و تەنبا رىگەمان دووبارە بىنىنەوئەى شاهەنشاي ھومايونىيە و چوونكە ئەم داوايە بۇ ئەنجامدانى ئەركىكى شەرىعيە و پىويستمان بەمۆلەت وەرگرتن لەخاوەنى شەرىع نىيە. سوئند بەھەموو پىرۆزىيەكان، ئىمە بەلكو ھەموو موسولمانانى ئەم ولاتە، بۇ دامەزراندنى مەجلىسى شۇراى گشتى ئامادە نىن و ئەنجامەكەى جگە لەپىشوى و نازاوە و بەفەرچوونى نامووس و شەرىفى ئىسلامى ئىمە، ھىچى دىكە نىيە.

لەمكاتەدا حاجى مەلا غەلى نەسىر ئەلئىسلام لەكوردستان بۇ سەرپەرەشتى كردنى مەزگەوتى والى دارنەئەمان ھاتە كوردستان و ھاتە لای ئىمە. ئىمەيش بەخىرايى ئەومان

برده خزمه‌تی پاشا و فرمانیدا فرمانه‌که‌ی بۆ دهر بکه‌ن. به‌پیی ئه‌و پیرسته‌ی دابوومان، هه‌شت فرمان و دوو گۆچانی گه‌وه‌رنیشان، یه‌کیان بۆ خۆم و ئه‌وی دیکه‌یان بۆ حوجت نه‌ئیسلا و ده‌ نه‌نگوستیه‌ی نه‌لماس و دوو تۆپ عابای تورمه‌یی و هه‌ژده‌ دستنوسی و دوانزه‌ نازناو و هه‌وتسه‌دتمه‌ن مانگانه‌ بۆ خۆمان و بنه‌ماله‌ و که‌سه‌کانمان دهرکرا و به‌هۆی حاجی شه‌یف نه‌لشه‌ریعه‌ی ته‌بریژی، مامۆستای شا، ته‌سلیم به‌ئیمه‌کرا. زۆری نه‌خایاند عه‌ین نه‌لده‌وله‌، له‌ته‌بریژه‌وه‌ بۆ ده‌سکه‌وتنی هه‌یج نه‌نجامیک گه‌رایه‌وه‌ و هاته‌ تاران. دوا‌ی چه‌ند پۆژ فتوایه‌ک له‌لایه‌ن ناخوند مه‌لا کارمی خوراسانی به‌م ناوه‌روکه‌ی خواره‌وه‌ چاپ و بلاو کرایه‌وه‌:

بسم الله الرحمن الرحيم

به‌ستنی ئه‌م مه‌جلیسه‌ پێویست و جێبه‌جێ کردن و پشتیوانی کردنی ئهرکی سه‌رشانی هه‌موو موسولمانانه‌. (مه‌مه‌د کارمی خوراسانی). بۆ حوجت نه‌ئیسلا ناخوند مه‌لا کارم: مه‌جلیسی شۆرای ئیسلامی که‌بنه‌مای ژیانه‌وه‌ و دیاریکردنی سنوری ده‌وله‌ت و هۆکاری به‌خته‌وه‌ری و سه‌روه‌ری میللەت و نه‌هێشتنی سته‌می دیکتاتۆرانه‌ی ده‌سه‌لاتداران و هۆکاری ئاسووده‌ی هه‌موانه‌، ئایا بوونی له‌ئێران پێویسته‌ یا جه‌رام، پاراستنی ئهرکی سه‌رشانی خه‌لکه‌ یا پروخاندنی؟ هیوادارم ئه‌وه‌ی ئێوه‌ی به‌ریز بیرێ لێده‌که‌نه‌وه‌، له‌ناو فتواکه‌تان ئاماژه‌ی پێبده‌ن تا به‌لگه‌یه‌ک بی‌ت بۆ هه‌مووان.

به‌دوا‌ی ئه‌م پروداوانه‌ له‌تاران بلاو بوویه‌وه‌ که‌ده‌سته‌ی ئیتیحاد و ته‌ره‌قی له‌ده‌وله‌تی عوسمانی پێشکه‌وتنیان به‌ده‌ست هه‌یناوه‌ و سالۆنیکیان کردۆته‌ بنکه‌ی خۆیان و بریاری جه‌نگ و پروبه‌پروبوونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تیان داوه‌ و سولتان عه‌بدولحه‌میدیان ئاگادار کردۆته‌وه‌ ئه‌گەر داواکارییه‌کانی ئه‌وان جێبه‌جێ نه‌کات، هه‌رش ده‌که‌نه‌ سه‌ر ئیسلامبۆل. ئه‌نوه‌ر به‌گ و جه‌که‌می به‌گ که‌ له‌ئهم‌ده‌مه‌ گه‌وره‌کانی ده‌سته‌ی ئیتیحاد و ته‌ره‌قین و به‌م دوواییانه‌ له‌بیرلێن و قیه‌ننا بوون، به‌خیرایی به‌ره‌و سالۆنیک گه‌پانه‌وه‌. سولتان عه‌بدولحه‌مید دوو سی پۆژ پراویژ ده‌کات و له‌ژووره‌که‌ی ناپراوته‌در و جگه‌ له‌توفیق پاشا، که‌سی دیکه‌ی نه‌بینیوه‌ و شه‌و و پۆژ، که‌ژاوه‌ی سولتانی و که‌ژاوه‌ی جه‌نگی له‌به‌رابه‌ر

عیماره تی یەلدوز نامادەى حەرەكەت بوون.

دانیشتووانى ئىسلامبۆلۈش ھەموو پۇرۇشك لەشارەكە دەپۆنەدەر و لەگوندى سان ئىستىفانو كۆ دەبنەو و مەبەستى پەيوەست بوون بەئوردووى سالۇنىكان دەکرد. بەيانی پۇرۇش ۲۴ ئاوریل، ئوردووى سالۇنىك ھىرش دەكاتە سەر بەرزاىيەكانى یەلدوز و گەمارووى دەخەنە سەر. دوای جەنگىكى قورس و دژوار، ئوردووى ساخلىوى عیمارەتى یەلدوز تەسلىم دەبیئت، شەوكتە پاشا سەرۆكى ئوردووى سالۇنىك دەپواتە ئاوشارى ئىسلامبۆل. دوای چەند کاترئمیر جەنگ، ھەموو سوپای شارەكە تەسلىم و چەك دادەنن و بارى ئاناسایى لەشار پادەگەینریت و سولتانی تازەى عوسمانى، سولتان محەممەدى پینجەم، لەسەدا بیستى داهاتەكەى خوى بەخەزینەى دەولەت دەبەخشیت. بلاو بوونەوہى ئەم ھەوالە كە بەھوى بروسكەخانەكانى دەرەوہ دەگەیشیت، ترسیكى گەرەى لەناو دەولەت و کاربەدەستانى دەولەت دروستکرد و كەوتنە جموجۆل. چوونكە ئەزمون كرابوو كەسیاسەتى ئیران ھەنگاو لەدوای ھەنگاو بەدوای سیاسەتى عوسمانیدا دەپوشت و لەپیشكەوتنى مەبەستى دانیشتووانى عوسمانى، ئاشكرا بوو، دانیشتووانى ئیرانىش لەداهاتوویەكى نزیك بەمەبەستەكەى خویمان دەگەن. لەم ماوەدا، كەرىمى دەواتگەر، دوای تینەپرینی پینج کاترئمیر لەشەو، لەپشت مالى عیزەد ئەلمولك، تەقە لەحاجى شیخ فەزل اللە دەكات. گوللەيەك بەرقاچى شیخ دەكەوینت و شیخ بەبریندارى دەبنە مالەكەى خوى. لەناو ئەم پرووداوانە، لایەنگرانى سیاسى مەشرووتەى ئیران، بەنھینى چاویان بەشا دەكەوینت و لەلابردنى سولتان عەبدولھەمید ئاگادارى دەكەنەو و بەرازیبوون بەمەشرووتییەت ئاچارى دەكەن بەلام بەلینى پیدەدەن بۆ پاراستنى پۇزی سەلتەنەت، پینشتەر خەلکان ھەستى خویمان دەربېرن و لەبەرەبەردا شا فەرمانى مەشرووتییەت دەربكات.

بەپینى ئەم ریکەوتنە، چوارشەممە ۱۴ رەبیع ئەلئانی ۱۲۲۷ كەبەیانییەكەى جەژنى لەدایكبوونى پاشایە، ھاوشیوہى ھەموو سالەكانى دیکە جەژنىك لەباغى پاشا سازدرا و باخەكەیان بەتەواوى پازاندەوہ. دانیشتووانى شاریش بەناوى شاپەرەستى، ھەموو شار و بازار و دووكانەكانیان پازاندەوہ و پیز و خووشەویستى خویمان نیشانى پاشادا. پۇرۇش جەژن، دوای چوار کاترئمیر، بالوینزى دەولەتەكان و وەزیرەكانى دەرەوہ بەجلوبەرگى پەسمى لەگەل ئەمیر موعەزەم وەزیری تەشریفات و مشار ئەلسەلتەنە، یاریدەدەرى وەزیری دەرەوہ، بۆ

پیرۆزیایی کردن دەرۆنه خزمهتی شا و دواي پیرۆه سمی باو، مۆلهتی پۆشتنیان پیدهدریت بهلام لهسووچ و قوژبنهکانی باخهکه، بهروالهت تهنیا بۆ سهیر کردن پیاسه دهکهن بهلام لهناخهوه بۆ نهوهی پاشای ولات لهدواين جهژنی سهلتهنهتی خویدا ببینن. دواتر شاهه نشا لهسهه تهخت دادهنیشیت، جیگر و جیگری سهلتهنهت ئه میر کهبیر، کامهران میرزا و شارادهکان و وهزیره پایه بهرزهکان و میرهکان و چینهکان و کاربه دهستان نیزام، دهگه نه خزمهتی پاشا و لهتۆپخانهوه تهقاندنی تۆپ دهستیپیکرد و دهسته نیزامیهکان نمایشیکی جوانی سهربازیان نیشاندا. لهکوژایی جهژنهکه ههوال گهیشته موغیزسولتان سهردار موحیی و موسیو یه پرهم دهستیان بهسهه قهزویندا گرتوه.

پۆژی ۱۸ مانگ، فهرمانی زیندووکردنهوهی بنه ماکانی مهشروته، وهك لهخوارهوه ئامارهی پیدهدهین، دهركرا.

فهرمانی هومايوونی

لهو پۆژهوهی بهپیی فهرمانی خواوهند، پاشایهتی دهولهتی ئابادی ئیران، بهئیمه براره، بهردهوام شاهه نشا بیرى لهنههیشتهنی کهموکوپیهکان و پهڕیشانییهکان و کیشهکانی ئهم ولاته شهش ههزار ساله بووه کههاوشیوهی مالی خۆمان و نیشتمانی نازیزی خۆمانه. جگه لهتیکهه کردنی هیژهکانی میللهت و دهولهت و سهلتهنهت هیچ ریگه چارهیهك نییه و جگه لههاوکاری و چارهسههری گشتی دانیشتووانی ئهم خاکه پاكه بۆ پهڕستاری کردن و خزمهت کردن بهم دایکه میهرهبانه هیچ ریگهیهکی دیکه مان نییه. شهو و پۆژ، بهبهردهوامی، لهنهندیشهی ئهم ریگهچارهه دا بووین تا نهوهی خودی میللهتی بویری ئیران و مناله نازیزهکانی ئیمه، بهنییهتی پاک، هاوکاری ئیمهیان کرد و لهدهرباری پیرۆزی شاهه نشا دواي مهشروتهیان کرد.

بروسکه و تۆماره نووسراوهکانی ئیمه بۆ شاهه نشای خوالیخۆشبوو لهبروسکهخانه ماوه و هاوخه می ئیمه لهگهه میللهتهکهی خۆمان نیشان دههات و دواي بهخشینی مهشروته کاتیک هاتینه تاران، بۆ واژۆ کردنی دهستور چهنده زهحمهتمان کیشا تا نهوهی شاهه نشامان بۆ واژۆ کردنی ناچارکرد و کاتیک تاجی سهلتهنهتی بهخۆمان بره، یهك خولهکیش بۆ پیشکهوتن و پیشخستنی کاروباری تایبته بهمهشروته کهمتهرخه میمان نیشانده داوه و ههموو هیزی خۆمان بۆ فراوان کردن و مهزنگردنی مهجلیسی شۆرای ئیسلامی تهرخانکرد

به لام دهستدریژی نه یاران و خیانه تکاران له دوواییانه، بهوشیوهی شارهزاکان دهزانن و لئی ناگادارن، به تهواوی نیمه ی پهریشانکرد و بیهیوای کردم. شه بارودوخه ناسازگاره ی مه جلیسمان به چاره سرکه ری گرفتاریه جوراوجوره کانی ئیران و شه ئاو و خاکه نه زانی. ماوه یهک به پیتی یاسای گشتی، دانیشته کانی مه جلیسمان نه هیشت و له نۆزده ی شه والی ۱۲۲۶ کاتیك ویستمان مه جلیس بکه یفه وه، هه ندی له کۆسپ و ته گهره کان ڕنگه ی شه کاره یان لیگرتین و هه مووان شه پشتراست ده که نه وه، کۆبوونه وه کانی په رلمان سازده درا، جگه له پزانی خوین و له ناوچوونی خه لکان، هیچ شه نجامیکی دیکه ی لیته ده که ته وه. شه وه بو دواتر به دۆزینه وه ی ڕنگه چاره، کۆسپ و ته گهره کان له سر ڕنگه لابران و شه مرق که کاتیکی گونجاوه و کۆسپ و ته گهره له نارادا نییه، ئاره زوومه ندانه و له ده وه، شه فرمانه پیروژه که گونجاوه له گه ل ده ستووری ولات، بی که موکوپی، فرمانی سازدانی کۆبوونه وه کانی په رلمان ده ده یین و دیاریمانکرد که ده ستیه ک له که سه زانا مه شروته خوازه کان که پرواپیکراوی میللهت و ده ولت بن، په یوه سستی مه جلیسی شۆرای نیسلامی ولات ده بن و یاساکانی هه لبراردن ناماده و بلاوی ده که نه وه و له گه ل شه وه ی یاسای هه لبراردن بلاووبویه وه، هه لبراردن ده ستپنده کات و کاتیك دوو له سر سینی پالئوراوه کان هه لبرێردان، مه جلیسی شۆرای میللی له به هارستان ده کرتیه وه. له به رواری ۱۸ شه هریوه ری ره بیع نه لثانی ۱۲۲۷، له کۆشکی سه لته نه تی باغی شا، سالی سینی می سه لته نه تی نیمه شه فرمانه ده رکرا. (محمد عه لی شای قاجار).

له شه نجامی کاریگه ری شه پروداوانه، موشر نه له سه لته نه له وه زاروت دوورخرایه وه و میرزا جه وادخانی سه عدئه لده وله وهك سه رۆك وه زیر ده ستیشانکرا. دووباره له ۲۷ ره بیع نه لثانی ۱۲۲۷ فرمانیکی دیکه بۆ دامه زراندنی مه شروتیته به پیتی مادده ی ۱۵۸ ده ستور، له گه ل وتاری خودی سه عدئه لده وله که له خواره وه ئاماره ی پیده دریت، چاپ و بلاووبویه وه.

ده ستنوووسی شاهه نشاهی: له بهر شه وه ی ناسووده ی گشتی و دئه وایی کردنی دلای پۆله کانی نیشتمان که مناله پۆحانییه کانی نیمه ن، زیاد له پرانه جینی سه رنج و جه خت لیکردنه وه ی هاوپه یمانی نیوان ده ولت و میللهت، مه به سستی شاهه نشای ئیرانه و بۆ سه لماندنی جیبه جی کردنی شه نیمه ته پاکه و پیروژه، پرونکردنه وه ی هه ر بابه تیکی نامۆ و شیکردنه وه ی هه ر بابه تیکی کورت که نه گه ری هه یه بیته هۆی هه لخراندن و گومانی

خه لکان، به پیویست دهزانین، بویه بو پشتر استکردنه وه و جهختلیکردنه وهی فرمانه کی پیشوو، بهمه بهستی ناگادار کردنه وهی خه لکان ده نووسین که مه شرویتییه تی ئیران له پرووی هه مان مادهی ۱۵۸ دهستوو و بنه مای بهخته وهی ولاته. ۲۷ ره بیع ئه لئانی ۱۳۲۷، (محمد علی شای قاجار).

به یانییهی سه عه نه لده وهی سه روک وه زیر

چوونکه له پاده و نه دازهی به زهیی شاهانه و باوکانه ی هوما یونی شاهه نشاهی، پو حمان قیدای بیت، سه بارهت به خه لکانی ئیران ناگادارین و له نییهت پاکی پیروزیان د لئیایین که دوا ی نه هیشتنی له مپه رهکان، سه قامگیر کردنی بنه ماکانی مه شرویتییهت که هوکاری بهخته وهی و پیشکه وتنی نه م ولاتهیه، له لایه ن شاهه نشاوه گرنگی و سه رنجی پیده دریت. بویه له م قوناغه ره شهی شو پشه کان، له پازیبوون و وه رگرتنی نه رکه ده وله تییه کان خو م به دوور نه گرتوو و ئاره زوومه ند بووم نه و کاته ی نییهت پاک و پیروزه کانی شاهه نشا، شیوه ی راستین به خویه وه ده گریت و هه تاوی مه شرویتییهت له پورژه لاتی به زهیی شاهانه به ره و ئاسو ی هیوای و چاره پروانی ئیرانییه کان تیشک ده پرژینیت، بو نه نجامدانی نه و مه بهسته پیروزه، توانا کانی خو م ده خه مه گه ر. له گه ل نه وهی دوو فرمانی هوما یوونی که به م دوا ییانه بو موله تدان به زیندوو کردنه وهی هه لبراردنی نوینه رانی میللهت و ناماده کاری بو کردنه وهی پارلمان، بلا وکرایه وه، نه وهی بو پروونکردینه وه که هیچ که موکوپیه ک له بنه ماکانی مه شرویتییهت کاریگه ری له سه ر دلی پرووناکی شاهه نشا دانه ناوه و ده ستوری گشتی ئیران، پینکه اتوو له په نجا و یه ک ماده ی کو ن که شاهه نشا واژوی کردوو و سه د و جهوت به ند، به ته واوی ده پاریزریت و جیه جی کردنی نه و یاسایانه، جیی سه رنج و گرنگی پیدانی شاهه نشای هوما یوونییه. له گه ل نه وه یشتا بو نه هیشتنی گومان و بو نه وهی لای خه لکان به شاراو هی نه مینیت، شاهه نشا بو ئاسووده ی و ئاسایشی نه ته وهی ئیران، که مته ر خه می نه کات، به پیی فرمانی شاهه نشا، دوو باره سه رنج و به زهیی شاهانه په یوه ستی دوو فرمانه که ی پیشوو کرا به مه بهستی پروونکردنه وه یان. ئیستا نه رکی سه رشان ی هه موو پوله کانی نیشتمان به سپاسکردنی نه م دیارییه گرانباییه شاهانه، له گیان و دل ناماده و له پاداشتی خزمه تی که له م کاته دا توانیم نه نجامی بده م، بو پاراستنی نه زم و ئاسایشی ولات و به تاییهت له ناو بردنی دوو به ره کی و ئاژاوه گپری، که به دبه ختانه له ماوه یه ک پیش

نیستا له ژیر ناوی مه شروته خوازی له ناو پۆله کانی ئەم نیشتمانە پرویداوه، هەول و کۆشش بۆ دەن و پق و کینهی تایبەت و نهخۆشی هەوا و هەوسپەرەستی لهخۆیان دوور بکەنەوه و یەکدەل و یەکدەنگ، لهشارپه‌گه‌ی یه‌کێتی هاوه‌نگاو بن تا پرزگاری هەمیشیی و به‌خته‌وه‌ری جیهانیان دەستکه‌ویت.

له‌دوای ئەم پروداوانه، عەلی قوڵی خان سەردار ئەسەدی به‌ختیاری، که تازه له‌فەرەنگ گەراپوویه‌وه، له‌گەڵ سەمسام ئەلدەوله و زەرغم ئەلسەلتەنه و هی‌زه‌کانی به‌ختیاری هی‌رشیان کردبووه سەر تاران و دەستیان به‌سەر قوما گرتبوو. محەممەد وه‌لی خانی سوپاسالاری ئە‌عه‌زمیش له‌ته‌نکا‌بو‌نه‌وه په‌یوه‌ستی شه‌رکه‌رانی قەزوین بوو. شا له‌باخی شاهه‌ به‌رێکه‌وت و پۆشته سه‌لتەنه‌ت ئاباد و به‌شیک له‌سوپای ده‌وله‌تی به‌فرمانده‌یی کاپیتان زاپوڵۆسکی له‌گەڵ توپی ماکزیم بۆ شه‌ری خۆبه‌خشه‌کان نارد. له‌بادامه‌ک، جه‌نگێکی قورس پرویدا. سەر‌ه‌تا قه‌زاق سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌سته‌ئینا. دواتر سەردار ئەسەد له‌قوم به‌رێکه‌وت و په‌یوه‌ستی هی‌زه‌ خۆبه‌خشه‌کان بوو و شکستی به‌هی‌زه‌کانی قه‌زاق هینا. دووباره له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه، سوپایه‌کی دیکه‌ بۆ هاوکاری کردنی قه‌زاق په‌وانه‌ کرا. ئە‌گه‌ری هه‌یه‌ خوینه‌ران لی‌زه‌دا بپرسن دوای ئە‌وه‌ی شا فرمانی مه‌شروته‌ی ده‌رکرد، ئە‌م شه‌ر و جه‌نگانه له‌سەر چی بوو؟ مه‌به‌ست له‌م ها‌تو‌چ‌و‌یان چی بوو؟ له‌وه‌لام‌دا ده‌لێن ئە‌وانه هه‌وره‌کانی هه‌لگری وزه‌ی پۆزیتیف و نی‌گه‌تیف که له‌باشور و با‌کو‌ری ئێ‌ران به‌رز بوونه‌وه و ده‌یانه‌وێت له‌ئاسمانی تاران به‌ریه‌ک که‌ون تا هه‌وره‌برووسکه‌ی ئازاوه ده‌ستپێکات و شا له‌وزه‌ی پۆزیتیف، بپێته نی‌گه‌تیف و به‌هاری مه‌شروتییه‌ت به‌شی‌وه‌ی سروشتی خۆی نیشاندات.

به‌نه‌ینی ئە‌مه‌م به‌حاجی شیخ وت که: به‌دنیاییه‌وه سه‌رکه‌وتن به‌دانیشتوان ده‌بێت. باش‌تره‌ ری‌گه‌ی سازان له‌گەڵ ئە‌وان بگرنه‌به‌ر و خۆتان بگه‌یه‌ننه‌ شوینی ئە‌من و پارێزراو تا له‌هه‌وره‌برووسکه‌ی ئازاوه پارێزراو بن. شیخ له‌وه‌لام‌دا وتی: منیش د‌ل‌نیام ئە‌وان پێشکه‌وتن و سه‌رکه‌وتن به‌ده‌سته‌ئینن. به‌لام له‌سەر‌ه‌تا منیش لایه‌نگری مه‌شروته‌ بووم، دواتر تی‌گه‌یشتم ئە‌م گۆزانییه‌، گۆزانی بی‌گانه‌یه‌ و به‌نی‌مه‌ ئاشنا نی‌یه‌، به‌خیرایی با‌وه‌ری نایینی ری‌گه‌ی لی‌گرتم و له‌ها‌وپ‌یکانم دوورکه‌وتمه‌وه و له‌ماله‌وه‌ گۆشه‌گیر بوون. ده‌وله‌تییه‌کان ری‌گه‌یان نه‌دام دانیشم و ده‌وریان گرتم و خوا‌زراو و نه‌خوا‌زراو منیان برده‌ عه‌بدوله‌عزیم و منیان تی‌وه‌گلاند تا می‌رزا مس‌ته‌فای داماو‌یان له‌وێ کوش‌ت و به‌مش‌ی‌وه‌یه په‌یوه‌ندی من و

مه شروته خوازان بۆ هه می شه شیوا و پهریشان بوو و به ته واوی منیان به لایه نگری شا له قه له مدا. له ناخه وه چوونکه بنه ماکانی مه شروته مه پیچه وانهی یاساکانی دین ده بینی، ناره زوومه ند بووم، شا سه رکه وتن به ده ست بینیت تا نه وهی ئیستا سازان و ناشتی من له گه ل مه شروته خوازان دژواره، نه ئه وان من وه ده گرن، نه شیاهه پوژیک لایه نگری مه شروته و پوژیک لایه نگری پاشا بم. که واته هه لێژاردنی دووم ده مینیتته وه که پرۆمه شوینیکی نه من و پارێزراو. هه رچی بیرده که مه وه، نه مه یش نه گه ری نییه، چوونکه نه گه ر پرۆمه ده ره وهی ولات، نه یاره کان له ریگه هه ولێ له ناوبردنم ده دن به هه مان شیوه که ویستیان له شاردا بمکوژن و برینداریان کردم به لام نه جه لم هینشتا کو تاییی نه هاتبوو و نه گه ر به وهیت له یه کیك له بالوینخانه کان په نا بگرم، گفتوگویم له گه ل بالوینخانهی عوسمانی کردووه. شارژدافر، جیگری بالوین به ناشکرا په دی کرده وه و من وه رناگریت. له بالوینخانه کان فهرنگیش، بۆ جیهانی ئیسلامی به نه نگ ده زانم که له میژووی کفر و ئیسلام بنووسن یه کیك له زاناکانی ئیسلام دووای هه فتا سال خزمهت به جیهانی ئیسلامی، له ترسی مه رگ په نای بۆ بالوینخانهی فهرهنگ برد. مه رگ بۆ من له مه باشتره. وتم: چ کی شه یه که هه یه نه گه ر له گه ل من بییت بۆ کوردستان تا بزاین ده ر نه نجامهکانی نه م ناژاوه به کوێ ده گات. وتی: نه م بیرۆکه یش هیه نه نجامیکی نییه چوونکه نه گه ر ده ولت سه رکه ویت، بۆ من مانه وه له تاران باشتره و نه گه ر مه شروته خوازان سه رکه ون، له هه ر شوینیکی ئیران بم، به وهی حکومه تی ویلایه ته کان داوای من ده که ن. وتم: کوردستان سه ر سنووره. نه گه ر نه مانتوانی له وێ بتانپاریزین، له وێ به ئاسانی ده توانن بۆ ده ره وهی ولات برۆن. وتی: هیژی جه سته ی و توانای کوچ کردن بۆ ده ره وهی ولاتم نییه. دوواین شت که به باشی ده زانم نه مه یه: غمض العینین، مدالرجیلین، قول الشهادتین، رضینا بقضاء اله و نصیر علی بلاء اله.

له م پرسته یه که چیت نه مانی هیوا بۆ مروقه بوو، خه مبارییه کی قورس دایگریتم، دوای ماوه یه که بیدهنگی وتم: نا به مانه وه و نه مانه وهی ئیمه له تاران چی ده فهرموون؟ وتی: باش بوو خوێتان باستان کرد. سپاس بۆ خوا نه وهی له ده ولت ده تانویست، به ده ستان هیئا و که موکوپیان نییه. ده زانم نه م ماوه ی دووایی له بهر نه مه کداری خوێتان لی ره ماونه ته وه. له بهر نه وهی خاوه کرده گرفتاری مه ترسی نه بن، پیم باشتره بگه رینه وه. وتم: حاجی فخره لمه له کی کوردستانی تازه له حیجاز گه راوه ته وه، نه گه ر به باشی بزائن ده مانه ویت به ناوی مه نزل گوپین

چەند پۆژیک بڕۆینە مانی ئەو دواتر لەوێوە پێگەی کوردستان دەگرێنەبەر. فەرمووی: کێشە نییە بەلام بەو مەرجە لە مانی حاجی فەخرولمەلەک زۆر نەمێننەو و خێراتر بۆ کوردستان بگەڕێنەو. دواى کۆتایی هینان بەگفتوگۆکانمان هاتەدەر. هاوڕێکانم ئاگادار کردەو و دوو پۆژ دواتر پۆشتینە ئەو مانی حاجی لە نزیک مەلەکی خۆی بۆ ئێمەى ئامادە کردبوو. بەلام هەموو شەویەک دەپۆشتینە مانی شیخ. سەرئەنجام شەوی ٢٤ جومادی ئێلانی ١٣٢٧ سوپاسالاری ئەزەم و سەردار ئەسەد لەگەڵ دەستەیک لەهێزە خۆبەخشەکان و بەختیارییەکان، بەهێواشی کە ئاسمانیش هەستیای پێنەکات، لەنیوان ئوردووگای بریگادی قەزاق و هەموو سوپا دەولەتییهکان گوزەر دەکەن و خۆیان دەگەییانە بەردەم دەروازەى مەجلیس و لەکاتی تێپەڕینی لەشەقامەکانی شار، ئەوانەى لەشارەکەدا سەنگەریان گرتبوو، پەيوەستیای دەبن. بەمشێوەیە ژمارەیان لەدوو سی هەزارکەس تێدەپەڕێت. دواى جەنگ و پێکدادانیکی کەم، دەروازەى مەجلیس دەکریتەو و هێرشبەرەکان دەپۆنە ئاو مەجلیس. کۆمیتەى ئیتیفاق و تەرەقى کەبەناوی میرزا جەهانگیرخان لەشارەکە دامەزراوو، لەگەڵ دەستە نیشتەمانییەکان پەيوەستیای دەبن. سی شەو و پۆژ تەقە کردن و جەنگ درێژە دەکێشێت. پۆژی هەینی ٢٧ جومادی ئێلانی ١٣٢٧، محەممەد عەلى شا لەگەڵ چەند کەسێک لەئەندامانی خێزانەکەى دەپواتە زەرگەندە و پەنا بۆ بالۆیزخانەى پووس دەبات. پالکۆنیک کە لەقەزاق خانە و گۆرەپانی جەنگ سەرقالی جەنگ و بەرگریکردنە، لەم کارەى شا ئاگادار دەبیتەو و بەچەندین مەرج خۆی بەدەستەو دەبات. لەم سی چوار پۆژەى جەنگ و تەقە کردن، بارودۆخی ژیان پەڕێشان و خواردەمەنى بەئاسانی دەستەدەکەوت. کەس بەبێ بەستنى پەڕۆی سور لەسەر بازووری ئەیدەتوانى خواردن بەدەست بێنێت. لەلایەن خۆبەخشەکانەو بەلاوکراوێوە لەسەر هەر دەروازەیک ئەگەر نیشانەى مەشرووتییەت و ئالای سور نەبێنێت، ئەو شوێنە تالان و دانیشتوانەکەى دەکۆژێت.

ئێمەیش لەبەر نەبوونی نیشانەکانی ژیان، نەتوانای هاتنەدەرمان بوو، نەتوانای مانەو لەمال، بۆ ئەوەى خۆمان دەرباز بکەین یا ئان بەدەست بێنین. هاوڕێیان لەگەرماوگەرمى ئەم قەیرانە، سەرسوپماو و سەرگەردان بوون و بەردەوام سەركۆنەى خۆیان و نغرینى ئاسمان و زەوییان دەکرد کە ئەم چ گەشتێک بوو کردمان و ئەم چ بەلایەک بوو گەرفتاری بووین. ئەگەر خۆبەخشەکان بەمەبەستى کوشتنى ئێمە نەیین، لەبەرسا دەمرین. هەمووان لەناو جەوشیکە

بە دەوری یەك دانیشتیبووین و سەرقالی بیرکردنەووە بووین کە سەرئەنجامی داها تووی ئیمە بەکۆی دەگات. من کەخۆم لەوان بەبۆیتر و دلگەرتر دەبینی و دەزانی، نەمدەزانی چی بکەم و بیر لەچی بکەمەووە. لەناکاو بیرۆکەیەك بەمیشکەدا هات، ئەو بیرۆکەیە منی لەشوینەکەم هەستاند و پۆشتمە ژوورەکەم. هاوڕێکانم گومانیان دەکرد شیت بووم. کاتیك پۆشتمە ژوور، راستەوخۆ پۆشتمە سەر میزی نووسینەکە، چەند بەستەییەك مەرکەبی سەوز و شین و سور و وەنەوشەیییم بۆ نووسین نامادە کردبوو. بەخێراییی بەستەیی ڕەنگ سوورەکەم هەلچەری و کردمە قاپی بەردەم سەماوەرکە و ئاوم تێکرد. عەمامەکەیی حاجی نەسیرم لەبوخچەکەیی دەرھینا، لەتیکم لێکردەووە و کردمە ناو ڕەنگەکە. بەمشێوەیە ڕەنگیکی سووری ئابروومەند دروست بوو. کاتیك لەگەڵ ڕەنگەکە هاتمەخوار، هاوڕێیان سەریانسوorma کە ئەم ڕەنگەم لەکۆنەو هیناوە. پەرۆکەم خستە بەرھەتاو، ھەرکەسە و لەتیکم پێدا و لەبازوویان بەست. لەتیکیی پەرۆکەم لەگۆچانەکەیی حوجەت ئەلئیسلام بەست و ئالایەکی سووری ئابروومەندانەم دروست کرد کە لەئالای مائەکانی دیکە زۆر باشتر و جوانتر بوو. فەرماندا لەسەر دەروازەکە هەلیواسن. لەئەنجامی ئەم چارەسەرە ئاسانە، ھەمووان ئاسوودە بوون و شەش دانگ بووینە مەشرووتەخواز. ئەوسا پارەم دا بەپیاوێکانم بۆ ئەوێ بپۆن و ئەگەر دووکان یا بازارێکیان دەستکەوت، ھەر شتیکیان بۆ خواردن دەستکەوت، وەك نانی وشک، خورما، قەیسسی، پەنیر، مریشک و ھتد... بیکرن و بیھێنن. ئەگەر دەستیان نەکەوت، بپۆنە مالی هاوڕێکانمان و خۆراکی دوو سی پۆزیان لی وەرگیرن. میرزا عەبدولحەمیدی فەقیر وتی: ئەگەر بەم ھیما سوورەیشەووە ئاسیانمەووە کە پیاوی ئێوہم و بەو پێشینەیی ئێوہ لەتاران ھەتائە و منیان گرت و پرسپاری ئێوہیان لێکردم، چی بکەم و چیم بەسەر دیت؟ وتم: یەکەم ئەوێ ئەمڕۆ ئەم نیشانەییە کەمیللەت خۆی وەك نیشانەیی ئەمان دیاریکردووە، ئەگەر شایش لەبازووی بیەستیت کە سەردەستەیی نەیارەکانە، کەس ڕینگەیی لی ناگریت، دووہم مەگەر من چیم وتووہ کە من بەتاوانبار دەزانی، تا ببیتە ھۆی ئەوێ کە سیکی نزیکی من بگرن و لێپێچینەوہی لەگەڵ بکەن؟ وتی: ھەمووان بابەتەکەیی باخی شایان بیستووہ و لەبیریان نەکردووە. وتم: مەگەر ئەو بابەتە لەناو تاراندا بلاو بۆتەوہ، چیم نووسیوہ جگە لەوێ نووسیوہ: ئەم میللەتە نەزانە تا نەگەنە ئاستی گەشەکردن، شیاوی ئازادی و مەشرووتە نین و سەرپەرشتیان پێویست نییە. ئیستا سپاس بۆ خواوہند کە گەشەیان کردوہ

و بەزۆری بازوو داوای مافی رهوای خۆیان دهکەن، چیتێ شیاوێ بۆ دهولهتی مەشروته. منیش نهوه پشتیاست دهکه مهوه که دهولهت دهیئت بێ بهرگری کردن، ولاتیان تهسلیم بکات. حاجی نهسیر که هه میسه وه کیلی غایب و داوکاری حازر بوو، وتی: ئه گهر بلێن دوینی چۆن گه شه مان نه کردبوو و شیاوی مەشروته نه بووین و نه مرق چێ پرویدا که گه شه مان کرد و شیاوین بۆ مەشروته، چ وه لāmیک ده ده یته وه؟ وتم: یه کهم نه وه ی هیچ کهس چه ندایه تی و چۆنایه تی گه شه کردنی خۆی له که سینکی دیکه ناپرسیت. دووهم ئه گهر به پینی یاساکانی گه شه کردن بیانه ویت هوکاری گه شه کردنی خه لکی ئێران له من بپرسن، ده لیم هینزی شه هوانییه تی سه ره ری میلهت، ده ماری سستی دانیشتیوانی تارانێ بزواندوه و شوێشی له تاران دروستکرد. له ناکاو به هوێ بۆمباران و توپبارن، ئهم هینز و وزه له جووله کهوت و له نازه ربایه جان هوه سه ری بهرز کرده وه و ستارخان و باقرخان ده رکه وتن و موخبیر ئه لسه لته نه ی ناچار کرد چهک و جبه خانه ی ده وله تی ته سلیم به وان بکات. دواتر یه پره می ئه رمه نی خسته پێ که ئێرانییه کان نه یانده ناسی و خۆ به خشهکانی په یوه سستی ئه و کرد و سوپاسالاریکی له پشستی ئه وان ئاماده کرد و سه ردار ئه سعه دی له فهرهنگ گه رانده وه و سه مسام ئه لسه لته نه ی له گه ل هینزهکانی بهختیاری هینایه جموجوول و له بهر بهر فتوای زاناکانی تاران، به خیرایی فتوایان له ناخوندی خوراسانی وه رگرت و له بادامهک و که رهج، یهک دوو جهنگ پرویدا و سه ره نهجام هینزی بزوینه ری ئاماره پیندراو، سوپای ده وله تی به زانده و نیوه شه و پوشتنه ناو مه جلیس. میله تی ئێران له پوشتنه ناو مه جلیس شه یسانی بوون و کاتیک پوژ بوویه وه، بینیان گه شه یان کردوه. حاجی نهسیر ئه لنیسلام که له رسته و دهسته واژهکانی من حالی نه ده بوو، سه ری راوه شانده و به میرزا عه بدولحه میدی وت: خوات له گه ل بیئت، برۆ بزانه ده توانیئت شتیك بۆ خواردن په یا بکه یئت تا له برسا نه مرین. میرزا عه بدولحه مید و مه حمود به ترس و له رزه وه تا به ردهم ده روازه که پوشتن، که میک وه ستان تا چه ند که سینک له خۆ به خشهکان گوزه ر بکه ن. خۆ به خشهکان سه یرکی ئالاکه ی سه ر ماله که و په رۆ سوورهکانی سه ر بازووی ئه وانیان کرد و پوشتن. میرزا له کاری گه ری چاره سه ره که ی من دلنیا بوو و به خیرایی و هاوشیوه ی که سینکی ئاسایی که له هیچ شتیك ترسی نه بیئت، به ریکه وت و مه حمودی به داوی خویدا برد. داوی دوو کاتر میز له گه ل حه مالیك گه رانه وه، ده من نانی وشک و چوار من سه نه کی (سه نگه کی) و پینج من خورما و یهک من په نیر و که میک

کالهک و تری و خواردنی دیکه یان کړیبوو و هینابوویان. له نهنجامی نه پښه چاره ی من، زیاده لږاده خوشحال بوون به تایبته میرزا عېدولحه مید که پیده که نی و دهیوت دووان له دانیشقووانی شار دهیانویست پښه مان لیبگرن و دهیانپرسی نه هه موو نان و خواردنه بو کوی ده بن. خو به خشه کان هاوکاریان کردین و نه وانیان دوورخسته وه به گومانی نه وهی نه شتانه بو خو به خشه کان ده کړین. به کورتی له نهنجامی پښه چاره که ی من، تا کوتایی پرود او ده کان له خواردن بی نیاز ببووین به لام کاتر میتر له دوی کاتر میتر هه وانیان ده هینا که مه فاخیر نه لمولکی فرمانبره وای تارانیا تیرباران کردوه، سهنی حه زه رتیا ن له داردا، میر هاشمی ته بریزیا ن کوشت، چیا ن کرد و چیا ن برد. تا نه وهی پوژنی سییه م له ناکاو هه وانیان هینا که حاجی شیخ فزل الله ی نوری له لایه ن شیخ ئیبراهیمی زه نجان ی لی کولینه وهی له گهل کراوه و فرمانی ئیعدامی بو نووسیوه و له داریانداوه. له بیستنی نه هه واله، دنیا له بهر چاوی ئیمه تاریک بوو، خه میکی قورس تهنگی پیته لچنین. سه ره نه نجام دوی پوشتنی شا بو بالوینزخانه، مه جلیسیک پیکه اتوو له زاناکان و پیاوماقوولان و وه کیله کان له به هارستان سازده دریت و سازاده نه حمده میرزای کوپه گه وره ی پاشا که ته مه نی دوانزه سال بوو، وهک پاشا هه لده بریزن و عیزده نه لمولک، سه روکی خیل قاجاریان بو سه رپه رهستی کردنی سه لته نه ت هه لبرارد. سوپا سالاری نه عزم، سه روک وه زیر و وه زیری جهنگ و سه ردار نه سعه د وهک وه زیری ناوخو ده ستنی شانکران. پوژنی ۲۹ جومادی نه لثانی ۱۲۲۷، جیگری سه لته نه ت له شاه نباد پیروزیایی له شای تازه ده کات، له دوی په جبهی ۱۲۲۷ شای تازه، له گهل ریزی ته و او و گولباران له ناو ههستی خوشحالی خه لکان، هاته پایته خت. به یانی پوژنی ۳ په جبه، سه عدنه لده وله که په یوه ندییه کی دۆستانه ی له گهل مندا بوو، له گهل ده ستیه کی دیکه له هاوړیا ن په یایمیا ن نارد که ئیمه فلانیمان به سوپا سالار و سه ردار نه سعه د و خو به خشه کان ناساندوه. ناسوده بن. ریز و پښه ی خو ی و هاوه لانی پاریزراوه. به یانی له گهل هاوړیا ن سه ردانیکی سه ردار نه سعه د بکه ن و کاره کانی دیکه ئیمه نه نجامیا ن ده دین. ئیواره یه ک حاجی فخرولمولک له گهل دنیا یه ک شادومانی و خوشحالی هاته مالی ئیمه، وتی: دوژمن ده بیته هوکاری خیر نه گه ر خوا بیه ویت. ئیستا له مالی سوپا سالار بووم. بروسکه یه ک له زه فهر نه لسه لته نه ی فرمانبره وای کوردستان هاتبوو، نووسیوو ی: له کوردستان بلأوبوته وه پینشنوژی کوردستان و هاوه لانی له تاران کوژراون.

لەبەلێ بوونەوهی ئەم هەوالە لەشار و ناوچە سنووریەکان، بارودۆخ شیناوه و دەیانەوێت هەموو شیعەکانی کوردستان بکوژن بەپیاوانی حکومەتی شەوه و تا ئێستا چەند مائیکیان تالانکردووه. منیش لەئێستادا گەمارۆ دراوم. سەرئەنجام بەوه هیور بوونەوه کەخۆیان بەهۆی وەزارەتی ناوخۆ، بروسکەیهک بنێرن. ئەگەر وەلامیان دەستکەوت کەئەوان تەندروست، هیچ کاریک ناکەن جیاوازی لەوه ئەوهی لەدەستیان بێت، بەرەبەر بەشیعەکان ئەنجامی دەدەن. لەبەر ئەمە پێویستە ئەگەر خۆیان لەوێن، بروسکەیهک بۆ کەسەکانی خۆیان بنێرن، جیاوازی لەوه بابەتەکە بشارنەوه تا پێگەچارەیهک بدۆزێنەوه بۆ ئەوهی ئاگری ئەم ئاژاوه بکوژێنێنەوه.

ئێستا سوپاسالار و سەردار ئەسەد داوایان لەمن کردووه ئەمشەو دوای تێپەری کاترێمێرێک لەشەو، هەمووتان بپۆنە مائی زەرغانەلسەلتەنە کەنزیکە لەخۆتان. سەردار ئەسەدیش دیتە ئەوێ. لەوێ بروسکەیی تەندروستی خۆتان بۆ کەسەکانتان بنێرن. پێرسی ئەو شتانەیی بپیری لێدراوه و هینشتا ئامادە نەکراوه، بێدەن تا لەزۆترین کات ئامادە بکەن و بەخێرای، تەندروست ئێوه بگەڕێننەوه. ئێواری لەکاتی دیاریکراو پۆشتینە مائی زەرغام ئەلسەلتەنە. زۆری نەخایاند سەردار ئەسەدیش هات. دوای ئەحوالپرسی، بروسکەیی تەندروستی خۆمان لەگەڵ ناوێشانی راست تەسلیم بەوان کرد و بپیرادرا ئەوانیش بروسکەیهک کەبۆ حکومەتی کوردستانی دەنێرن بەئێمە بێدەن کەهەموو فەرمان و پێویستیەکانی فلانی و هاوڕێکانی جیبەجی بکات. بەئێنی شەرەفی خێلایەتیمان وەرگرت کەئەگەر حکومەت لەئەنجامی داواکانی ئێمە، هاوکاری نەکرد، بەخێرای بانیگێشتی تاران بکەیت.

بەیانێ سێ کاترێمێر پێش نیوه پۆ پۆشتینە مائی سەردار ئەسەد و بروسکەیی ئاماژە پێدراومان لێوەرگرت. لەوێوه لەگەڵ نوێنەری سەردار پۆشتینە مائی سوپاسالاری ئەعزەم. لەوێش بەپێی فەرمان، بروسکەیی وەزارەتی ناوخۆمان وەرگرت و ئاسوودە گەڕاینەوه. بروسکەکانمان بۆ بروسکەخانە نارد و پەوانەیان کرد. خۆیشمان دوای چەند پۆژ مۆلەتی گەڕانەوهمان وەرگرت و بیتاقە و تەنگەکانی خۆمان وەرگرتەوه و لەپێگەیی بیجارەوه گەڕاینەوه. لەدوو فەرسەنگی شاری زەنجان، پووبەپووی نو سوار لەسوارەکانی جەهان شا خان بووینەوه. سەرەتا بەمەبەستی پشکنین هاتنە پێش. دواتر یەکێک لەسوارەکانی

مهحمود، پیاوه‌که‌ی ئیمه‌یان له‌ئەسپه‌که‌ی خسته‌خوار و تهنه‌گه‌ی سێ تیره‌که‌ی لیوه‌رگرت و سواریه‌که‌ی به‌ره‌و لا چه‌پی جاده‌که‌ی دوورخسته‌وه. سواریه‌کی دیکه‌ی حوجەت ئەلئیسلامی هینایه‌خوار و ئەسپه‌که‌ی لێسه‌ند. شیخولمه‌شایخ کاتیک ئەم دۆخه‌ی بیه‌نی، به‌هیناوشی له‌ئەسپه‌که‌ی هاته‌خوار و هه‌وساری ئەسپه‌که‌ی به‌ردا. مه‌جید که‌ له‌دواوه‌وه‌ بوو، پێگه‌ی هه‌لاتنی گرت‌به‌ر. ته‌نیا من مامه‌وه‌ و میرزا عه‌بدولحه‌مید، به‌ناچار منیش هه‌لاتم و خۆم گه‌یانده‌ ته‌پۆلکه‌یه‌ک که‌لای راستی جاده‌که‌ی بوو. میرزا عه‌بدولحه‌میدیش به‌دوای مندا هات. دووان له‌سواره‌کان ویستیان شوینمان که‌ون، من ته‌قه‌م ده‌ستپیکرد و به‌گه‌رانه‌وه‌ ناچارم کردن. تا گه‌یشتمه‌ سه‌ر ته‌پۆلکه‌که‌. ئەوسا به‌ته‌واوی ته‌قه‌ کردنم ده‌ستپیکرد. له‌لای سواره‌کانیش‌وه‌ ته‌قه‌ ده‌ستپیکرا. له‌ئەنجامی نیوکاتر می‌ر شه‌ر و ته‌قه‌ کردن، یه‌کیک له‌سواره‌کان گولله‌ی به‌رکه‌وت و ئەسپه‌که‌ی بێ سوار مایه‌وه. سواریه‌کی دیکه‌یش بێ ئەسپ مایه‌وه. جه‌وت سواره‌که‌ی دیکه‌ی وره‌یان لی‌پرا و سه‌رقالی چاره‌سه‌ری برینداره‌که‌ بوون. من له‌سه‌رقالی‌بوونی ئەوان به‌برینداره‌که‌ که‌لکم وهرگرت و به‌ده‌م ته‌قه‌ کردنه‌وه‌ هێرشم کرده‌ سه‌ریان. سواره‌کان نه‌یان‌توانی خۆپاگری بکه‌ن، تهنه‌گه‌کانیان هه‌لگرت و برینداره‌که‌یان به‌جیه‌یشت و هه‌لاتن. مه‌ودایه‌ک شوینیان که‌وتم. دواتر به‌ره‌و لای چه‌پ گه‌رامه‌وه‌ و نزیکه‌ی نیو فهرسه‌نگ به‌دوای که‌ل و په‌له‌کانماندا پو‌شتم چونکه‌ هه‌ستی و هه‌موو ئەنجامی گه‌شته‌که‌ی ئیمه‌ و دیاری و فه‌رمانه‌کان و گو‌چانه‌ گه‌وه‌رنیشان و ئەنگوستیله‌ ئەلماسه‌کان له‌ویدا بوو. به‌ده‌م ته‌قه‌ کردنه‌وه‌، ئەویشم له‌سواره‌کان وهرگرت‌وه‌. له‌م کاته‌دا میرزا عه‌بدولحه‌میدیش ده‌رکه‌وت. که‌لوپه‌له‌کانم ته‌سلیم به‌و کرد و خۆم له‌گه‌ل سواره‌ دزه‌که‌، سه‌رقالی جه‌نگ بووم تا ئەوه‌ی گه‌یشتمه‌ لای هاو‌پێکان که‌ له‌ترسا ده‌میان وشک و چاوه‌پروانی ئەنجامی کاره‌که‌ی من بوون. به‌خیرایی ئەوانم سوار کرد و ئەسپی دزه‌ برینداره‌که‌مان هه‌لگرت و له‌گه‌ل خۆمان هینامان. به‌لام من و میرزا عه‌بدولحه‌مید له‌دواوه‌ پێگه‌مان ده‌بهری بۆ ئەوه‌ی ئاگامان له‌دواوه‌ بێت تا ئەوه‌ی گه‌شتینه‌ زه‌نجان و راسته‌وخۆ پو‌شتینه‌ مائی ناخوند مه‌لا عه‌لی قوربان و دوای ئەحوالپرسی، هه‌موو شتی‌کمان بۆ باسکرد. به‌خیرایی نامه‌یه‌کی توندی بۆ جیهان‌شا خان نووسی که‌سواره‌کانی ئیوه‌ پارێزه‌رانی ئەمنه‌یتی رێگه‌کانن یا دز و پێگر؟ دوینی له‌دوو فهرسه‌نگی شار، هێرشیان کردو‌ته‌ سه‌ر زانا‌کانی ئیسلام و پو‌وتیان کردوونه‌ته‌وه‌ و به‌ناچاری پێشنوێژی کوردستان به‌رگری کردووه‌

و شکستی به سواره‌کانی ئیوه هیناوه. به لأم سواره‌کانی ئیوه تهنه‌نگیکی سی تیری پیاره‌که میان پفاندوه. به خیرایی تهنه‌نگه‌که په‌وانه بکه‌نه‌وه. پیویسته سواره‌کانتان ته‌می بکه‌ن تا جارنکی دیکه پروداوی له‌م شیوه‌یه دوباره نه‌که‌نه‌وه به‌تایبته به‌رابه‌ر شه‌و که‌سه به‌پیزانه‌ی که‌دراوسنی ئیمه‌ن. ئه‌سپیکی ئیوه‌یش لی‌ره‌یه، یه‌کێک له‌پیاره‌کانتان بنیرن و ئه‌سپه‌که به‌نه‌وه.

به‌یانی له‌کاتی نیوه‌پۆ ناخوند گه‌رایه‌وه و تهنه‌نگه‌کی هینا. جیهان‌شا نامه‌یه‌کی له‌وه‌لامدا نووسیوو که‌یه‌که‌م ئه‌وه‌ی زیاد له‌پارده شهرمه‌زاری شه‌و به‌پیزانه‌م بۆ شه‌و پروداوه‌ی له‌نیوان شه‌وان و سواره‌کانی من دروست بوو، دووم له‌جیاتی ئه‌وه‌ی من سواره‌کانم ته‌می بکه‌م، خودی پیشنوێژی کوردستان، نه‌وانی ته‌می کردوه، ئه‌سپی یه‌کێک له‌سواره‌کان کوژراوه و پینی سه‌رده‌سته‌ی سواره‌کانیش برینداره. له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا تهنه‌نگه‌که‌م لی‌سه‌ندن و گه‌پارنده‌وه و هه‌شت که‌سه‌که‌ی دیکه‌یش ته‌می ده‌کرین. هیوادارم شه‌و به‌پیزانه‌م بۆ شه‌م پروداوه لی‌مان خوش ببن که‌هۆکاری شهرمه‌زاری به‌نده‌یه. ده‌که‌له‌ شه‌کر و یه‌ک من چایی وه‌ک پی‌روزیایی کردن بۆ شه‌و به‌پیزانه‌م په‌وانه‌ کرا تا به‌سلامه‌تی نوشی بکه‌ن.

به‌یانی شه‌و پۆژه که ۲۸ په‌چه‌بی ۱۲۲۷ بوو، له‌زه‌نجانه‌وه به‌پێکه‌وتین. له‌لایه‌ن ناخونده‌وه به‌پیزان میر سالح و سه‌یید موحسن تا سنووری خه‌مه‌سه‌ هاوپنیه‌تیان کردین. پۆژی سینی شه‌عبان هاتینه ناو کوردستان و نزیک نیوه‌پۆ له‌چیمه‌نی موخته‌مید چاومان به‌دیاری دۆست و ناشناکان، پوون بوویه‌وه.

هه‌مووی شه‌و خه‌لات و فه‌رمانانه‌ی بۆ دۆستان و ناشناکان هینابوو‌مان، حکومه‌ت واژوی کرد و ته‌سلیم به‌هاوپنیکانمان کرد. ماوه‌یه‌ک میوانی و شه‌ربه‌ت خواردن له‌ماله‌کانی کوردستان به‌رده‌وام بوو. له‌شه‌والی ۱۲۲۷ به‌بروسکه‌ هه‌وال هات که‌سه‌یید عه‌بدولله‌ بیه‌به‌هانی، به‌وپه‌ری پیزه‌وه پۆشتوته تاران. له‌زیقه‌عه‌دی ۱۲۲۷ که‌ ۶۴ که‌س له‌وه‌کیله‌کانی تاران ناماده‌ بوون، مه‌جلیسی شو‌رای نیشتمانی بۆ جاری دووم کرایه‌وه. پۆژی دوومه‌ی زیقه‌عه‌د، ده‌سته‌یه‌ک به‌ناوی ده‌سته‌ی گه‌شه‌کردن له‌ماله‌کانی سه‌درنه‌لکیتاب پیکهاتوو له‌دوو هه‌زار که‌س دامه‌زراند و شه‌م وتاره‌ی خواره‌وم خوینده‌وه:

به‌ناوی خواوه‌ندی به‌خشنده و میهره‌بان، دوا‌ی پی‌روزیایی کردن به‌بۆنه‌ی کردنه‌وه‌ی شه‌م ده‌سته‌یه و دامه‌زراندنی ده‌سته‌ی سولزاسیۆن، رایده‌گه‌یه‌نین: ئیمه‌ی دانیششتوانی

کوردستان بۆ گه شه کردن و پیشکەوتنی ولات و پاکبونه وهی نه خه لاقی میللهت نه م دهسته یه مان به ناوی سیۆیلیزاسیۆن دامه زراند. نه گهری ههیه سیاسییه کانی تاران له بهر نه وهی چاوه پوان نین له ده ره وهی تاران که سانی کارامه و شاره زا ده رکه ویت، له گه ل بیستنی نه م وشه یه له کوردستانه وه، قاقا پیبکه نن و گالته مان پیبکه ن به وهی دهسته یه ک له کورده کان کۆبوونه ته وه و سیلۆیلیزاسیۆنیان پیکهیناوه. ده یانه ویت گه شه به ولاتی ئیران بدن و نه خلاق فیزی عه جه م بکه ن. به لام گو مان ده که م دوا ی ساتیک بیر کردنه وه، نه و سیاسییانه نه و راستیی به شتر است ده که نه وه که پیکه نین بۆ نه م کاره ی ئیمه، بی مانا و دووره له پراستی چوونکه هیشتا له بیر نه کراوه که دوینی بوو قورگی ناسکی نه و سیاسییه ناسک نه دامانه له دهستی بی به زه بیانه ی دیکتاتۆری زه ختی لی ده کرا و له حاله تی خنکاندا بوو و به بزوتنه وه یه کی بویرانه لوړ و به ختیارییه کان که لقیکی کورده کانن، قورگیان له دهستی دیکتاتۆری هاته ده ر و بۆ حاله تی ناسایی گه پرانه وه. که واته به هه مان شیوه که لقیکی کورده کان توانیویانه به زۆری شمشیر ئیران له خنکان پرگار بکه ن، شاهه نشای ولات له سه ر ته خته که ی بیننه خوار، جیگه ی سه رسورمان نییه دهسته یه کی دیکه له کورده کان به هیزی پینوس و زمان و توانای هرز و نه ندیشه، هوکاره کانی پیشکەوتنی ئیران و چاکسازی له ولات ناماده له ناو دۆلایه کانی میزی سیاست بیننه ده ر و نیشانی خه لکانی بدن و به هو ی گو قار و پوژنامه و نامه و تو ماره کان نه خلاق گه نیو و هرزی خه موکی ئیرانییه کان بگوړن. هاوشیوه ی نه م پیکه نینه، فیرده و سی له شانامه سه به ا رت به خه لکانی دوورگه ی عه رب ناماژه ی پیده دات که زۆری نه خایاند سه رانه سه ری ئیران به هه تاوی شارستانییه تی ئیسلامی پروناک بوویه وه و نه ته نیا سولتانی ئیران، به لکو زۆربه ی سولتانه کانی دنیا له به رابه ر یاسا و فیرکارییه کانی عه رب هاوشیوه ی و شتر و مارمیلک سه ری کوړنوشیان دانه واند. که واته وه لامی نه م په خنانه، به کرده وه ده دریته وه و نه گه ر کرده وه کانمان به دیهات، شیاوی سپاس و پیزانین و جیاواز له وه، ناته وانی و نه شیاو، خراپترینی سزاکان و ته می کردن ده بیئت. به لی شه پۆلی پیشه کی ئیمه ی له به ستینی مه به ست دوورخسته وه. ئیمه دانیشتووانی کوردستان، هاوده نگ و هاوپه یمان بووین که بۆ دۆزینه وه ی ریگه ی گه شه کردن و به دهسته یانی میعراجی سه رکه وتن هه موو هه ول و توانای خو مان بخه ینه گه ر، بنه ماکانی مه شروته زیندوو بکه ینه وه و تا نه و جیگه ی ده توانین چاکسازی له نه خه لاقی گشتی بکه یین.

پیش هر شتیك ده بیئت بزانی به ناو بردنی حه‌لوا، ده شیرین نابیئت و به‌ناو بردنی به‌هار، گول ناو بیئت. یانی له‌گه‌ل وتنی وشه‌ی مه‌شروته، ولات مه‌شروته نابیئت و تا یاساکان و بنه‌ماکانی مه‌شروته له‌ویلایه‌ته‌کان جیگیر و سه‌قامگیر نه‌بیئت، پو‌حی مه‌شروته له‌ناو ده‌ماره‌کانی ئیمه‌دا نابیئه‌ته‌فرمان‌ده‌وا. به‌وته‌یه‌کی دیکه و به‌راش‌کاوی، ئیمه‌دانیشتووانی ئیران، کاتیك ده‌توانین ولاته‌که‌ی خومان به‌مه‌شروته بزانی که‌وه‌کیله‌ چاکه‌کاره ولاتپاریزه‌کانی ئیمه‌ له‌مه‌جلیس سه‌رقالی نووسینه‌وه‌ی یاساکان بن و نه‌جومه‌نه‌کانی ویلایه‌ته‌کان و شاره‌کان بو‌ به‌هیزکردنی مه‌جلیس دامه‌زاییتن و بو‌ پاراستنی شه‌رافه‌ت و ئابرووی ده‌وله‌ت، هیزی پیویستمان له‌به‌رده‌ستا بیئت، به‌پو‌به‌رایه‌تی هیزی ئاسایش و نه‌منییه و شاره‌وانی و ته‌ندروستی و سه‌رژمیری له‌مه‌موو ویلایه‌ته‌کان به‌پینی یاساکانی مه‌شروته بیئت. به‌پو‌به‌رایه‌تی رینگه‌ویان به‌ناماده‌کردنی رینگه‌ویان و که‌ره‌سته‌کانی گواستنه‌وه و هر وه‌زاره‌تیك سه‌رقالی نه‌جامدانی نه‌که‌کانی خو‌ی و نه‌هیشتنی کو‌سپ و ته‌گه‌ره‌کان بیئت و به‌هه‌مان شیوه‌ بازرگانی و کشتوکال و پیشه‌سازی ولات له‌گه‌شه‌کردندا بیئت و هه‌ناردنه‌کانی ئیمه‌ بو‌ ده‌روه زیاتر بیئت له‌هاورده‌کانمان. له‌مه‌موو ناحیه و قه‌زا و ویلایه‌ته‌کان، قوتا‌بخانه‌ی زانستی، کشتوکالی و ریکخراوه هه‌روه‌رییه‌کان بوونیان هه‌بیئت و بو‌ په‌رستاری کردنی ناته‌وانه‌کان و هه‌ژاران، بنکه‌کانی ته‌ندروستی، نه‌خوشخانه‌کان دروست بکریئت و سه‌ره‌نه‌جام ئاسایش و ئارامی بال به‌سه‌ره‌موو ولاتدا بکیشیئت تا دانیشتووان دل‌نیابن و بتوانن سامانی خو‌یان بخه‌نه‌گه‌ر و کارگه و کارخانه‌کان دروستبکه‌ن. هه‌لی کار بو‌ بیکاره‌کان بدۆزنه‌وه و کاره‌ خیرخوازییه‌کان له‌مه‌موو شوینه‌کان به‌زۆری و فراوانی ببینریئت. نه‌وسا ده‌توانین ده‌وله‌تی ئیران به‌ده‌وله‌تیکی مه‌شروته بزانی و به‌ناسووده‌یی و دل‌نیایی سه‌رقالی ژیا‌نکردنی خومان بین. جیاواز له‌وه، ده‌وله‌تی بی سوپا، بی پاره و بی پروا، ده‌وله‌تی قه‌رزار و نیازمهند، ده‌وله‌تیك که‌پیشوی و ئاژاوه‌ بالی به‌سه‌ردا کیشابیئت، ده‌وله‌تیك که‌دامه‌زراوه ده‌وله‌تییه‌کان له‌هیچ شوینیکی‌دا نه‌بینریئت، چون ده‌توانیئت له‌کو‌مه‌له‌ی گه‌لان خو‌ی به‌مه‌شروته بناسینیئت و چون په‌وايه ئیمه‌ کو‌یرکو‌یرانه دانیشین و ده‌می خومان به‌خه‌یالی حه‌لوا شیرین بکه‌ین و ته‌نیا به‌قه‌سه‌ی زل و پروپوچ به‌سنده و له‌نه‌جامدان و جیبه‌جی کردنی نه‌که‌کانی خومان بو‌ چاکسازی چاوپۆشی بکه‌ین. کاربه‌ده‌ستانی نه‌مرو، که‌ده‌ستی چاره‌نووس، ده‌سه‌لاتی ولاتی پتیه‌خشیون و جله‌وی

خه لکانیان گرتۆته دهست، له ئیستادا ئوقمی ده ریای شادی و خوشحالی نه که پاشایه کیان له سه ر ته خت هیناوه ته خوار و پاشایه کی دیکه یان به پیی ویست و خواستی خویان برۆده سه ر ته خت. له بهر نه مه شه و پۆژ سه رقان تا هیلاکی و شه که تی رابردو و قه ره بوو بکه نه وه و چاله و چۆله کانی ژیا نی خویان پر بکه ن و پیگه و پله کانیان به رز بکه نه وه و چیت ره ییری داها توی ولات و میله تدا نین. ئیمه که له ده ره وه ی باز نه ی سیاسه ت جیگیر بووین، له سووچ و که ناره کان چاوه پروانی سه قامگیر کردنی مه شرو ته یین، ده بیئت به ناله و هاوار، به ریۆه به رانی ولات له خه وی نا ناگایی به ناگا بیینی نه وه و سه رنجیان بۆ لای چاکسازی و بنه ما کانی مه شرو ته رابکیشین تا له زووترین کات ئارامی و ئاسایش له ولاتدا بلا و بکه نه وه، هیز و سوپا ئاماده بکه ن، مالیات کو بکه نه وه و به له بهر چا و گرتنی شه و قه رزه زۆرانه ی ده وله ت به ده وله تانی دیکه قه رزاره، پیگه چاره یه کی گونجا و بدۆز نه وه و له که می بودجه که پۆژ له دوا ی پۆژ له زیاده بووندایه، پیگری بکه ن و شه و کیشه سیاسییانه ی شه مپۆ پروو به پرووی ده وله تی ئیتران بۆ ته وه و په یوه ندی کار به ده ستانی له گه ل ده وله ته کانی دیکه به ره و گیزاوی نه مان بردو وه، چاره سه ر بکه ن که دیارترینی شه و کیشانه، له نگه رخستنی سوپای پروو و ئینگلیسه له ناوچه کانی ره شت و نازه ربایه جان و قه زوین و ناوچه جیا وازه کانی باکور و باشوری ئیتران که به ناشکرا هه ره شه له ئاسایشی ولات ده که ن و ناگری ئاژاوه و شه پی ناوخۆ هه لده گیر سینن. ده بیئت کار به ده ستان له م بابه تانه ناگادار بکه ی نه وه و ناچار یان بکه ین بیر له پیگه چاره بکه نه وه. هه رچه ند ده سته یه ک گومان ده که ن کیشه کانی ئیتران پیگه چاره ی نییه و ولات بۆ دوو ناوچه ی باشور و باکور دابه شکراوه و هه ر هه ولێک بۆ چاره سه ر کردن بی شه نجام ده بیئت به لām دوا ی سه رنجیکی که م له بارودۆخی ده وله تان ده بیینن شه م گومانه هه له و بی مانایه و له نه بوونی زانیاری له سه ر ولاتانی دنیا سه ره چاوه ده گریئت. چونکه له دنیای شه مپۆ، به کار بردنی زۆر و ده ستگرتن به سه ر ولاته کان باوی نه ماوه و که م و زۆری سه رباز و فراوانی ئاو و خاک و که می ژماره ی دانیش تئووان کاریگه ری شه وتۆی له سه ر شه رافه ت و سه ره بخۆیی ولاتدا نییه. شه مپۆ هیز و ده سه لاتی هه ر ده وله تیێک په یوه سته به ده سه لاتی سیاسی و زانستی شه و ده وله ته. شم شیر و غاردانی شه سپ بۆ گۆره پانی جه نگ، به ته واوی هه لوه شاهه ته وه و پۆژگاری پاله وان بازی به سه رچووه شه گه رنا بولغارستان به و بچو وکیه که یه ک پینجی خاکی ئیتران ده بیئت، چون ده توانیئت له گۆره پانی سیاسی خۆی بنوینیئت و

سەر بە خۆی خۆی بە سەر پووسەکاندا بەسە پینیت یا ئەوەی یۆنان کە یەک لە سەر خەوتی ئێران، چۆن ئەگەری بوو تەنیا بە پیتی حەز و خواستی خۆیان ژيان بە سەر بێن یا پەش و پووتەکانی حەبەشە کە پراخەری ژێریان گەلای بیابان و ئاسمانە، چۆن دەیان توانی لە بەرەبەر دەولەتییکی بەهیزی وەک ئیتالیا خۆراگری بکەن و ئەو دەولەتە بەهیزە نەیتوانی دەستدریژیان بکاتە سەر. نەخشەی بارودۆخی ژاپۆن لای هەمووان پوون و ئاشکرایە کە تا ماوەیەک پێش، زۆر خراپتر لە بارودۆخی ئیستای ئێران بوو، لە ماوەی بیست ساڵ بەشیوەیەک خۆی کۆکردەو و پێشکەوت کەتوانی لە بەرەبەر دەولەتییکی بەهیزی وەک پووسیا، ئەو نمایشە سەیرە لە خۆی نیشان بدات و بوونی خۆی بەو دەولەتە بەسە پینیت، لەم نمونانە ئەوەمان بۆ پوون دەبێتەو کە بیروکەیی دابەشکردنی ئێران، بیروکەییەکی هیچ و بێ مانایە. مەملەکەتی کیان و سەرزەمینى سیروس و داریوش بەم ئاسانییە نابێتە پارووی بیانییەکان و ئێران، منالی بویر و بەهیزی وەک کەریم خان و ئادەرشای لەناو خۆیدا حەشاردادە کە لەکاتی پێویست لەگۆرەپانە جیاوازهکان خۆیان دەنوێنن. هاوولاتیان، شەرف و پرسیوایی ئێمە پەيوەستە بە ئەندازەى هیز و ئاستی یەکییتی و بریارى بە برشت و سیاسەتی گونجاو. هەركات ئەم سى توحمة لەناو ئەتەوێ ئێراندا فەرمانرەوا بێت، بەهەمان ئەندازە، ئاستی شکۆ و دەسلەلاتی ئێمە بەرەو گەشەکردن دەروات و بە پێچەوانەو، ژيان و شەرافەتی ئێمە بەرەو ئەمان دەروات. کەواتە بە دەنگی بەرز کە دەست و دوژمن بپێستن، دەلیم: هەولەکانی خۆتان بخەنە گەر چوونکە پیاوانی پۆزگار، بەهۆی هەول و کۆشش، گەشتوونەتە شوینی گونجاو. لەبەر ئەوەی کات گرانبەهایە، ئەم دانیشتنە زیاتر لەمە درێژە پێنادهین. بە خواستی خوا لە دانیشتنەکانی داها توو، بۆچوون و بیروکەکانی خۆمان سەبارەت بە چاکسازی ولات بە پشت بەستن بە بەلگە عەقلانییەکان دەخەمەپروو. کەمێک دەردی دلم لای تۆ باس کرد، ترسام، لیم بڕەنجییت وەگەرنە قەسەى زۆرم پێیە. پۆژی ٨ زیحەججە ١٣٢٧ بە بروسکە زەفەر ئەلسەلتەنە لە فەرمانرەواییەتی کردنی کوردستان دوورخرایەو و پۆژی دەى زیحەججە لە تارانەو و بروسکە گەشت کە بە پێزان حوججە ئەلئیسلا بۆ دەربڕینی بێزاری خۆیان لە مانەوێ پووسەکان لەخاکی ئێران، پێوپەسمی جەژن ئەنجام ئەدەن و هەموو شار و ویلايەتەکانی دیکەش ئاگادار بکەرنەو کە لەجیاتی جەژن، پرسە بگێرن. لە ١٢ زیحەججە بروسکە یەک لەلایەن دەستەى تەرەقى بەم ناوەرۆکە بۆ تاران پەوانە کرا:

تاران: بۆ بەرێز سەرۆک وەزیران و وەزیری ناوخۆ: بروسکە ی گشتی بەرێز حوجەج ئەلئیسلا م بۆ ئەنجامنەدانی پرۆژەسمی جەژن خۆیندرایەوه. سستی ئیرادە ی بەرێزانی حوجەج ئەلئیسلا می تاران، گیانبەخشانی نیشتمانی بەتەواوی لەپۆحانیەکان دلسارد کرد چوونکە پشتگوێ خستنی جەژن ئاسانە، ئەگەر دووسەد بابەتی دیکە ی دینی پشتگوێ بخەین، جگە لەخۆشحال کردنی دوژمن، هیچ ئەنجامێکی نابێت. شەریعەتی ئیسلا م سەبارەت بە دەستدریژی هیزی کوفر بۆ خاکی ئیسلا م چ فرمانێکی داوه، پێویستە بەرێزانی رۆحانی ئەو فرمانە لەکاتی خۆیدا جێبەجێ بکەن. یانی لەجیات ی پشتگوێ خستنی جەژن، فرمانی جیهاد بەدەن. دەماری ئیمە ی ئێرانی هیشتا ئەوەندە لاواز و سست نەبووه کە سوپای نامەحزەم لەحەرەمسەرای خاکی پیروزی ئیسلا م دەستدریژی بکات و ئیمەیش زەق زەق هاوشیوێ کە سێکی کەمتەرخەم سەیریان بکەین. ئایا خاوەن شەریعەت یا دایکی نیشتمان، لەم بێدەنگی و کەمتەرخەمی ئیمە، بە پشتگوێ خستنی جەژن، لە ئیمە رازی دەبێت یا بۆ هەمیشە بۆ بێ غێرەتی و بێ هەستیمان نفرینمان دەکات. ئەگەر موسوڵمانی ئەمە ی، هاوار لەوێ ئەگەر لەدوای ئەمڕۆ بەیانی هەبێت. ئیمە ئەندامانی تەرەقی کوردستان، بەنۆینەراییەتی هەموو کوردستانییان، لەو دوو وەزیرە بەرێزە خاویار و داواکارین بەناوی حەسانەوێ بۆیرەکانی ئازەربایەجان و دلیزەکانی بەختیاری کە بۆ سەپاندن و سەقامگیر کردنی مەشرویتیەت، هەولیان دەدا و هیلاک بوون، شانازی پێشەنگی ئەم جیهادە بە ئیمە ی شافعی مەزەب بەدەن کە هاوشیوێ پەرمانە بەدەوری ناگری دوژمن بسوڕێنەوه و گەوره و بچووک و پیر و گەنجان لەم پرێگەدا بکەینە قوربانی. ئیمە کە مەزەبی خۆمان لەکوشتن و کوژران دەزانین، هیچ لەمپەرێک بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە خێرە نابینن و دەمانەوێت بەهۆی ئەم گیانبازییە، بابەتیکی فراوان بۆ پۆژنامەنووسان و مێژوونووسان ئامادە بکەین تا لەگۆرەپانی پۆژنامەکان و مێژووەکان، کردەوه قێزەوێکانی ئەوان لەدەوڵەتی شەش هەزار سالێ ئێران تۆمار بکەن. هەر وەها لەئێوێ بەرێز داواکار و خاویارین لەجیات ی پشتگوێ خستن و ئەنجامنەدانی جەژن، ئەم بێیارە ولاتپەرستانە ی ئیمە پەسەند بکەن تا مژدە ی جیهاد بەهەموو موسوڵمانانی ئێران و دنیا بەدەین و ئەم جەژنە کە جەژنی قوربانی راستەقینە یا جەژنی جیهادە، لەیەکتر پیروژ بکەین. چاوەڕوانی فرمانی جیهادین. دەستە ی بەریوەبەراییەتی تەرەقی و چاکسازی ئەخلاقی کوردستان.

و هه‌لامی ژماره ٢٢ له تارانیهوه بۆ کوردستان: وه‌لامی ده‌سته‌ی به‌ریوه‌به‌ری ته‌ره‌قی و چاکسازی نه‌خلاقى کوردستان، بروسکه‌ی ئیوه‌ی به‌پێزم بیه‌نی، له‌کۆبوونه‌وه‌ی وه‌زیره‌کان باس و گفتوگۆی له‌سه‌رکرا، لێپرسراوان ده‌ربڕینه‌کان و کرده‌وه‌ی بویرانه‌ی ئیوه که له‌م کاته‌دا بۆ ده‌رپه‌راندنی سوپای پووس له‌ناو خاکی ولات نه‌نجامتان داوه، ستایش ده‌که‌ن، هه‌مووان هاوخه‌می خۆیان له‌گه‌ڵ ئیوه نیشان ده‌ده‌ن و هیوادارن به‌سه‌رنجدان به‌کار و به‌ریاری وه‌زیره‌کان، به‌زووترین کات ئه‌وان له‌ولاته‌که‌مان دوور بخه‌ینه‌وه و ئاسووده‌ی بۆ دانیشتیوان بگێڕینه‌وه. حکومه‌تیش له‌ماوه‌ی ئه‌م یه‌ک دوو پۆژده‌ا به‌پێده‌که‌ویت و دواى هاتنى، هه‌موو مه‌به‌سته نیشتمانییه‌کانى ئیوه دینیته‌دی تا هۆکاره‌کانى ئاسووده‌ی ئیوه داين بکړیت. (سوپاسالارى نه‌عه‌زم).

پۆژی ١٥ زیحه‌ججه، شازاده زه‌فه‌ر ئه‌له‌سه‌لته‌نه له‌کوردستانه‌وه به‌پێکه‌وت. له‌سه‌ره‌تاکانى ره‌بیع ئه‌لئانی ١٣٢٨، حاجی مه‌زه‌م ئه‌لمووک وه‌ک سه‌رۆکی داد هاته کوردستان و له‌کۆتایی ئه‌م مانگه، بروسکه‌ی حاجی ئه‌میر نیزامی هه‌مه‌دانی گه‌یشته که‌فه‌رمانه‌وه‌یه‌تى کوردستانی قبول کردووه و به‌مزوانه به‌پێده‌که‌ویت.

حکومه‌تى حاجی میرزا عه‌بدولله‌ خانى ئه‌میر نیزام

دواى لا‌بردنى زه‌فه‌ر ئه‌له‌سه‌لته‌نه، حاجی میرزا عه‌بدولله‌ خانى ئه‌میر نیزامى قه‌راگوزولى هه‌مه‌دانی، له‌پۆژی ١١ ره‌جبه‌ی ١٣٢٨ وه‌ک فه‌رمانه‌وه‌ی کوردستان دیاریکرا. میرزا یوسفى مویشیری دیوانی وه‌ک وه‌زیری خۆی ده‌ستنیشان کرد. له‌ناوه‌پراستی ره‌جبه‌ ده‌هه‌نگۆی ئه‌وه ب‌لاو بوویه‌وه که‌شه‌وى ٩ ره‌جبه، چوار که‌س چوونه‌ته مائى سه‌یید عه‌بدولله‌ و کوشتووینه. له‌نیوه‌پۆی یه‌کیک له‌پۆژه سه‌ره‌تاییه‌کانى مانگی شه‌عبان، هیژه ده‌وله‌تییه‌کان، مائى ستارخان سه‌ردارى میلی و باقرخان سالارى میلییان له‌پارکی ئه‌تابه‌ک گه‌مارو‌داوه و تا کاترئمیر دووی شه‌و، جه‌نگی قورس له‌نیوان هیژه ده‌وله‌تییه‌کان و شه‌پکه‌ره‌کانى به‌ره‌ی نیشتمانی له‌ئارادا بووه و دواى زه‌ره‌ر و زیانی زۆر، سه‌ردارى میلی و سالارى میلی و شه‌پکه‌ره‌کانیان قۆلبه‌ست ده‌کړین و گولله‌یه‌ک به‌ر قاچی ستارخان ده‌که‌ویت. حاجی ئه‌میر نیزام بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی ئاسایش، داواى په‌وانه‌ کردنى سوپای هه‌مه‌دان و دوو تۆپ بۆ کوردستان ده‌کات. له‌م ئاوه‌دا ده‌سته‌یه‌ک له‌بازرگانه‌کان سکالا به‌رز ده‌که‌نه‌وه که‌چاره‌دۆلییه‌کان کالاً بازرگانییه‌کانى ئه‌وانیان دزیوه. حاجی ئه‌میر نیزام بروسکه‌یه‌ک بۆ

فەرماندهی سوپای هه‌مه‌دان ده‌نیریت و فەرمانی پیدهدات له‌کاتی هاتنیان له‌هه‌مه‌دانه‌وه به‌ره‌و کوردستان کاتیک له‌ریگه‌ی چاردۆلییه‌کانه‌وه گوزهر ده‌کات، سه‌رکرده‌کانیان که‌بریتین له‌قاسم خان، سلیمان خان، باقی خان و عه‌بدولله‌ خان، قۆلبه‌ست و له‌گه‌ل خۆیدا بۆ شاریان به‌ئیتیت تا که‌لوپه‌له‌ دزراوه‌کانیان لی وهر‌بگیریته‌وه. دوا‌ی چه‌ند پوژ سوپای هه‌مه‌دان هاته کوردستان و هه‌موو سه‌رکرده‌کانی چاردۆلییان به‌قۆلبه‌ست کراوی له‌گه‌ل خۆیان هی‌نا که به‌فراندنی که‌لوپه‌له‌کان تۆمه‌تبار کرابوون. ئەم هه‌واله به‌ده‌سته‌ی سه‌روکایه‌تی جه‌معیه‌تی ته‌ره‌قی گه‌یشته‌ که‌ئاسف دیوان ده‌یه‌ویتی بېره‌ پارهی‌هک وه‌ک ریشوه به‌حکومه‌ت بدات و تاوانباره‌کان که‌زۆربه‌یان خزمی ئەو بوون، ئازاد بکات. به‌خیرایی له‌لایه‌ن ده‌سته‌ی جه‌معیه‌تی ته‌ره‌قی حکومه‌ت ئاگادار کرایه‌وه که‌هه‌والیککی له‌و چه‌شنه‌ له‌شاردا بلا‌وبۆته‌وه و ئەگه‌ر یه‌کێک له‌تۆمه‌تباره‌کان بی لپی‌نچینه‌وه له‌دادگایه‌کی ره‌سمی ئازاد بکړیت، حکومه‌ت به‌شه‌ریکه‌ تاوانی ئەوان له‌قه‌له‌م ده‌دریت و ده‌ولت له‌م روداوه ئاگادار ده‌کړیته‌وه. حکومه‌ت، فەرمانی به‌سه‌روکی دادگادا بۆ لپی‌نچینه‌وه له‌و پروداوه، دانیشته‌کانی ده‌ستپیکات. سه‌روکی دادگا، حاجی مونه‌زه‌م ئەلمولک بوو، وه‌لامی دایه‌وه: من بۆ دامه‌زراندنی دادگا هاتوومه‌ته کوردستان و له‌یاساکانی دادگا ته‌نیا به‌رگی دامه‌زراندنه‌که‌م پییه، ناردوومه پاشماوه‌ی یاساکان یه‌ک له‌دوا‌ی یه‌ک بنیژن، هیشتا نه‌گه‌یشتون، دارتاشه‌کانم راسپاردوه، میژ و کورسیم بۆ دروست بکه‌ن، هیشتا ته‌واو نه‌بووه. جیاواز له‌وه هیشتا سه‌روکی سزادان و دوا‌کاری گشتی و شته‌کانی دیکه‌ ناماده‌ نییه. له‌به‌ر ئەم هۆکارانه، ناتوانین دانیشته‌کانی دادگا به‌هه‌ستین. حکومه‌ت، وه‌لامی سه‌روکی دادگای بۆ جه‌معیه‌تی ته‌ره‌قی نارد و له‌کو‌تایی ئەم نامه‌ گو‌پینه‌وه، خوازیاری بینینی من بوون بۆ چاره‌سه‌ر کردن و کو‌تایی هی‌نان به‌م کیشه‌یه. منیش به‌مو‌لته‌ وهر‌گرتن له‌و ده‌سته‌یه، چاوم به‌به‌رپرسیانی حکومه‌ت که‌وت و دوا‌ی چه‌ندین گفتوگو، وتم: یا ده‌بی‌ت ئەم تاوانبارانه‌ تا به‌ستنی دانیشته‌نی دادگا به‌وه‌رگرتنی ده‌سته‌به‌ری به‌ئاسف دیوان بسپیژن یا له‌فەرمانگه‌ی حکومه‌تی و له‌ژێر ده‌ستی خودی فەرمان‌پره‌وا ده‌ستبه‌سه‌ر بن یا ئەوه‌ی مو‌لته‌ له‌سه‌روکی دادگا وهر‌بگرن. منیش له‌ماوه‌ی دوو پوژ مه‌حه‌که‌مه‌ی سزا به‌مانای وشه‌ ناماده و ده‌یخه‌مه به‌رده‌ست سه‌روکی دادگا. حکومه‌ت ئەم دوا پیشنیاره‌ی په‌سه‌ند کرد و که‌سیان به‌دوا‌ی سه‌روکی دادگادا نارد. له‌گفتوگو کردن له‌گه‌ل سه‌روکی دادگا تیگه‌یشته‌ن له‌به‌ستنی دانیشته‌نی دادگا به‌ته‌وا‌ی

ناقەوانە بە ھەمانشیوە کە لەو ئەلامی حکومەتدا وتی: ئێستا کەفلانە کەس ئەم ئەركە دەگرتە ئەستۆ، باشترە، ئامادەکارییەکانی دیکەیشمان بۆ بکات. وتم: ئەگەر یەك پۆژی دیکە مۆلەتم پێبەن، ئامادەم. یەك پۆژی دیکەیان بەدوو پۆژە کە زیادکرد. بۆ مانیوە گەرامەو، کەسیکم بۆ لای موزەفەر خانی والیزادە نارد کەوێک سەرۆکی دادگای بازرگانی دیاریکراو. ھاوێی لەگەڵ ئەو، ئەسەد ئەلمولکمان وەك جیگر دیاریکرد و پێکەو، ھەرسیکمان، شیخ محەممەد ئەمین شەریعەتمەدار و حاجی شیخ عەبدولحەمیدی مودەرسمان ئامادە کرد. لە پۆژی چوارەم ئامادەکارییەکانی دادگامان کە لەقەڵای حکومەتی و پووبەرووی تەپۆلە بوو، بەمشێوەی خوارەو ئامادە کرد: دادگای سەرەتایی یاسا بەسەرۆکایەتی ئەسەد ئەلمولک، دادگای سەرەتایی سزا بەسەرۆکایەتی شەریعەتمەدار، دادگای بازرگانی بەسەرۆکایەتی والیزادە و ژووری سزا بەسەرۆکایەتی سیدی لەشکر و ژووری داواکاری گشتی بەسەرۆکایەتی حاجی شیخ عەبدولحەمید، میز و کورسی و ھەموو کەرەستە پێویستەکانی دیکەمان ئامادە کرد و بۆ ھەر سێ دادگا کە، سکرێتەر، دەفتەردار و پاسەوانمان بەئەندازەی پێویست ئامادە کرد و یاساکانی کاتی دادگا کەخۆم بووم، بەخۆپایی پێشکەش بەسەرۆکی دادگا کرد و بەمشێوەیە بۆ تۆمەتبارەکانی چاردۆلی، حوکم دەرکرا و ئەمە یەکم دادگایەکی یاسایی لە کوردستان بوو کە بەمشێوەیە دامەزرا. بەکورتی لەماوەی یەك خەفتەدا دادگامان بۆ سزادانی تاوانبارانی چاردۆلی دروستکرد و قەرەبووی کەلوپەلەکانمان بۆ بازرگانەکان گەڕاندەو و تاوانباران بەسزای خۆیان گەیشتن. باقی خان و قاسم خان و عەبدوللە خان کە تاوانێکی ئەوتۆیان نەبوو، ئازاد کران. لە ۱۷ رەمەزانی ۱۲۲۸ ھەوایی مردنی عێزەد ئەلمولکی جیگری سەلتەنەت گەیشتن. لە ۵ سەفەری ۱۲۲۹ ھەوال گەیشتن کە ئیوارینی شەممە ۴ سەفەر، دوو کەسی گورجی کەناوی یەکیان ئەیوان بوو، سەنیع ئەلدەولە و ھەزیری داراییان لە شەقامدا بەگولە کوشتوو و بالێوزخانە و روسیا، پەنای بە بکوژە کە داو و پەوانە و روسیای کردوو تا لەوێ سزا بدرێت. پۆژی ۸ سەفەر ناسر ئەلمولکی ئەبوقاسم خانی قەرەگوزلو وەك جیگری سەلتەنەت دەگاتە تاران، یەك مانگ دواتر سوپای ساخلوی روس لەقەزوین دەپۆنەدەر. لەدووی رەبیع الاولی ۱۲۲۹ ناسر ئەلمولک، وەك جیگری سەلتەنەت سویندی یاسایی دەخوات و وەکیلەکانی مەجلیس بەپێی داوی ناسر ئەلمولک، خۆیان و رێبازی خۆیان ناشرکرد. لەم بەروارە بەداو، دەستە

دیموکرات و میانرە و یەکییەتی و تەرەقی و داشناکسیۆنی ئەرمەنییەکان لەتاران دروستبوو. دامەزرێنە ی سەرەکی حزبی دیموکرات، حسەین قوڵی خانی نەواب جیگر ی وەزیری دەرەو بوو.

هاوکات لەگەڵ ئەم پروداوانە، کاغەزێک لەلایەن شیخ حسام ئەلەدینەووە گەیشتە دەستم کە نووسیبووی دوا ی بە دەست گەیشتنی نامەکە، بێدرەنگ بڕۆمە باغی کۆنە. لەگەڵ ئەو ی هەوا سارد و بەفرێکی زۆر باریبوو، بەپێی فرمانی شیخ بەرێکەوتم و لەباخی کۆنە چاوم بەشیخ کەوت. فەرمووی: مەبەست لەهاتنتان بۆ ئێرە لەم زستانەدا بینینی سالار ئەلدەولە بوو کەچەند پۆژێک پیشووتر بەجلوبەرگی کوردییەووە هاتبوو ناوچەکە. دەیوت لەوێنە چاوی بەمحەممەد عەلی شا و شووعا ئەلسەلتەنە کەوتوو و پەیمانیا ن بەستوو کە لەدو لاو بۆ گەراندنەو ی تاج و تەختی پاشایەتی باوک و باپیرانمان هێرش بکەینە سەر خاکی ئێران. سالار ئەلدەولە لەخاکی کوردستان و کرماشان و محەممەد عەلی شا و شووعا ئەلسەلتەنە لەگەڵ ئەمیر بەهادور و ئەرشەد ئەلدەولە لەخاکی تورکمانەووە و وەک دیارە دەولەتی روسیا ی پشتیوانیا ن دەکات. سەرکردەکانی جافیش بەلێنی هاوکاری کردنیا ن بەسالار ئەلدەولە دا بوو. چاوەروا ن بوو چاوی بەنیووە بکەوێت بەلام چونکە درەنگ گەیشتن و ئەویش پەلە ی بوو، پۆشت. من بەنوێنەراییەتی ئێو، بەلێنی هاوکاری کردنم پێداو. بربارە سەرەتاکانی بەهار ئەو لەگەڵ عەشیرەکانی جاف بەرەو خاکی کوردستان بەرێکەوێت. ئێویش تا هاتنی ئەو، بارودۆخی کوردستان نامادە بکەن. ئەگەری هەیه ئەم بەدەختانە دووبارە تاج و تەختی خو یا ن بە دەست بیننەووە. ئەو زستانە چیتەر بەهۆ ی بەفر بارینی زۆر نەمتوانی بگەرێمەووە. کو تاییەکانی زستان بەدرژاری گەرامەووە بۆ کوردستان. بەشیو یەکی نەیننی بەئەمیر نیزام و ت: لەو سنورە باس باسی سالار ئەلدەولە یە کە دەیهو ی ت بێتە کوردستان. ئەویش بەنامە وەزارەتی ناوخوا ی ئاگادار کردەووە. وەزیری ناوخوا کە قەوام ئەلسەلتەنە بوو، بەتەواوی حاشای لەبابەتەکە کرد و وتبووی: ئەم و تانە بی بێمە یە و ئێمە ئاگادارین سالار ئەلدەولە لەئێستادا لەشەقامی شانزەلیزە ی فەرەنسا پیاسە دەکات. زۆری نەخایاند ئەم هەوالە بلاو بوو یەو کە سالار ئەلدەولە گەیشتۆتە خاکی نازەربایەجان و سەرقا لی نامادە کردن و کو کردنەو ی سوپایە. هاوکات لەگەڵ ئەم دەنگۆ یە، هەوال گەیشتن کە محەممەد عەلی شا لەئەدساو بەرەو ئێران بەرێکەوتوو. دوا ی ئەو هەوال گەیشتە

کەسوپاسالاری پەشتی لەتارانەو پێگەی پەشتی گرتۆتەبەر تا پەییوەستی محەممەد عەلی شا بێت. زۆری ئەخایاند دانیشتووانی شار بەهاندانی ناسف دیوان دژی حکومت راپەرین و رزانه بروسکەخانە و بۆ ماوەی سێ شەو و پوژ لەوێ مانەو. سەرئەنجام پوژی ٤ جومادی ئەلثانی ١٣٢٩ بروسکە گەیشته کەشازادە ئەسەد اللەهی میرزای شەهاب ئەلدەولە وەک فرمانرەوای کوردستان دیاریکراوە.

هێرشێ سەلار ئەلدەولە لە کوردستانەو بۆ خاکی ئێران

لەکۆتاییەکانی جومادی ئەلثانی ١٣٢٩، هەوڵ گەیشته کە سەلار ئەلدەولە لەمالی محەممەد پاشای جاف سەرقالی کوکردنەوێ سوپایە. ئەم هەوڵە کەم کەم بوو بەراستی. شەوی ٢ پەنجەب، ئەحمەد بەگی ریشینی جاف، لەگەڵ پینچ پاکەتی سەلار ئەلدەولە بۆ ئەم کەسانەیی خواراوە گەیشته: موشیر دیوان، ناسف دیوان، حاجی موغتەمید، وەکیل ئەلمولک، حەبیب اللەهی بازەرگان کە نووسیبووێ لەگەڵ شەش هەزار سواری جاف و موکری و سەردەشت و سابلاخ و هەورامان و هتد... بەرەو کوردستان دێم تا ژبانی مەشرووتە و مەشرووتە خوازان لەناو ببەم و دووبارە پێز و سەرورەری بۆ شیخ و سەییەکانی کوردستان بگیرمەو. لێ پێرسراوانی مەشرووتە لەوشارە بگرن و دەستبەسەریان بکەن تا خۆم دەگەم. هەمووان ئاگادار بکەنەو هەركەس گوێرایەلە و شا پەرەستە، پێزی دەگیریت و دەبەخشیت و هەركەس لایەنگری مەشرووتە بێت، سزای خۆی دەبینیت. ئەوسا ئەک بۆ مردووکان بەلکو دەبێت بۆ زیندووکان بگرن. ئەحمەد بەگ وتی کاتێک من بەرێکەوتم، سوپایش بەدوای مندا بەرێکەوت بەلام من بەخیرایی هاتم. گومان دەکەم تا دوو پوژی دیکە شازادە بگاتە کوردستان. لەهەمان شەوی گەیشتنی ئەحمەد بەگ، ناسف و وەکیل ئەلمولک پوشتنە مالی موشیر دیوان تا سەبارەت بەم پیشهاته راپوژ و گفتوگو بکەن. بەیانی ئەو شەو لەدەرئەنجامی گفتوگوکان، تارانیاں لەم پیشهاته ئاگادار کردووە. وەلام گەیشته کە: هەوڵی هاتنی سەلار ئەلدەولە بۆ ئەو سنورە درۆیە و ئەگەر دانیشتووان دەترسن، بەم نزیکانە شازادە شەهاب ئەلدەولە وەک فرمانرەوای کوردستان بەرێدەکویت تا ئارامی و ناسایش بۆ ئەو ناوچەیە بگیریتەو. کاتژمێرێک بۆ ئیواری، زۆربەیی زاناکان، پیاوماقولاڤ و بازەرگانەکان لەمالی موشیر دیوانی جیگیر فرمانرەوای کوردستان کووونەو تا سویند بەقورئان بخۆن لەبەرگری کردن و تەسلیم بوون، هاوپیەمان بن. هیشتا دەرئەنجامیکی ئەوتۆ لەگفتوگوکان

بە دەست نەهاتبوو کە ژمارە یەکێ زۆر لە نۆکەرەکان کە لە ناو حەوشیکەدا کۆبوونەوه، پێکەوه بە دەنگی بەرز هاواریان کرد: زەحمەت بەخۆتان مەدەن، ئێمە سویندمان خواردووه کە هەمووان تەسلیمی سازادە ببین و ئەگەر ئێوە پێچەوانەی ئێمە، بپاریکی دیکە بگرن، هیچکەس لە ئێمە گوێرایە ئێ فەرمانی ئێوە نابێت. ئەمە، بارودۆخی دانیشتنەکەی گۆپی و رەنگدانەوهی، شارەکەیشی پەڕیشان کرد. هەمان شەو، سەرۆکی سوپای هەمەدان، لە گەڵ سەربازەکان و تۆپخانە رێگەی هەلاتنی گرتەبەر. زۆربەی لێپرسراوانی دەولەتی، ئەوانەی توانیان هەلاتن و هەركام نەیتوانی، لە مائێ ئاشنا و دوستانەکانیان، خۆیان حەشاردا. بەیانی ئەو شەو، موشیر دیوان و ئاسف دیوان، چاویان بەیەک دەکەوین و سویند بەقورئان دەخۆن و پەیمان دەبەستن تا ئاسف دیوان بپرواتە هەمەدان و لەوێوە داوی هاوکاری لە دەولەت بکات. موشیر دیوانیش بۆ پاراستنی مەلک و زەوییهکانیان لە شارەکەدا بمیشتەوه. ئەگەر دەولەت جوولایەوه و بەرپەرچی هێرشەکەی سازادەیدا، ئاسف موشیر بپاریزێت و ئەگەر سازادە پێشکەوتن و سەرکەوتنی بە دەست هێنا، موشیر، ئاسف بپاریزێت. پۆژی هەینی، دەی رەجەبی ١٣٢٩ هەوال گەیشت کە سازادە لە گەڵ سوپای جاف و عەشیرەکانی سەرسنور گەیشتۆتە گوندی خروسة. لە مزگەوتی گەورەی شار، خەلک یەکتریان ئاگادار کردەوه. جاپرچی جاریدا کە بەیانی حاجی شیخ محەممەد باقر بۆ پیشوازی سازادە دەپروات. هەركەس دەخوازێت لە گەڵی بەرپێکەوین، خۆی ئامادە بکات. هەمان شەو ئاسف دیوان و ژن و مائەلەکە و حەیب اللە و بازەرگان هەلاتن. حاجی ئیعتیزاد ئەلئیسلام لە یەکیەک لە حوجرەکانی هاجەر خاتون خۆی حەشاردا. منیش لە چاوەروانی قەزا و قەدر لە مائەلەکە و خۆمدا مامەوه. دەستە یەکێ دیکە بەرەو خروسة پوشتن. بۆ بەیانی، حاجی شیخ محەممەد باقر و مەلا عەبودلمەجیدی مودەرس و شەریعەتمەدار و شیخ عارف و حاجی شیخ عەبدولحەمید و نازم الایە و حاجی سەرداری موکەررەم، سەرۆکی ئاسایش و دەستە یەکێ گەرە لە زاناکان و پیاوماقولات بۆ پیشوازی سازادە پوشتن و دەستە یەک لە گوندی خروسة و دەستە یەک لە گوندی نارنان چاویان بە سازادە کەوت. ئەسپ و کەلوپەلی دەستە یەک لە پیشوازی کەران تالانکرا و سازادە بە ئێنی پێداوون خۆی لە گەڵ ژمارە یەکێ کەم دێتە ناوشارەکە و سوپاکە و ئەوانی دیکە لە دەرەوهی شارەکە و لای خوسرە و ئاباد دەمیننەوه. ئیوارێی شەممە ١١ رەجەب، دەستە یەک لە سەرکردەکان و بەشیکی سوپاکە هاتە ناو شارەکە

و راسته وخۆ پووینکرده قهلاى حکومهتى. شەوى يەکشەممەى ۱۲ رەجەبى ۱۲۲۹، سازاده و سەد و پەنجا کەس لەسەرکردهکان و فەرماندهکانى سوپا، بەرینوینى مەحمود سولتان ئیحتیشام دیوان و سالارى ئەشرف، دەرۆنه ناو قهلاى حکومهتى، دواى تێپەڕینی چوار کاتژمێر لەشەو، کەسى بەدواى مندا نارد. دواى بینینی، قورئانیکی بچووکى لەبەن باخەلى دەرھینا و وتی: سویند بەم قورئانە، ئەگەر من سەرکەوتن بەدەست بێنم، ئێسە لەدەسکەوتەکانى من بەشدار و براى من دەبن. ئێوەیش دەبیت سویند بخۆن و خیانت لەمن نەکن و چیتى بیر لەمەشروته نەکەنەو. وە: سویندى سازاده بۆ من لەگەل ئەوێ خواوەن دەسلەلاتە، پێز و خۆشەویستى سازاده بۆ من دەسلەمینىت کەبى ئیراده من ناچار بەبەخشینی سامان و گیان دەکات، بەلام سویندى من بۆ سازاده لەم نیوەشەودا، کەچەند هەزار کەس لەهیزی چەکدار و سەرکردهکان دەوریان گرتووم، لاوازی من دەسلەمینىت. کەواتە بى ئەوێ سویند بخۆم، لەقوولایی دلەو بەلێن دەدم تواناییەکانى خۆم بۆ گەیشتن بەم مەبەستە بخەمەگەر بەو مەرجەى سازاده لەکاتى پێویست، گوى لەپیشنیار و وتەکانى من بگرت. سازاده بەم بەلێنە سادە بى ریايە بەسەندەى کرد و چیتى پێگەى نەدا ئەو شەو بۆ مالهەو بگەڕیمەو. ناچار کەسیکم بۆ مالهەو نارد تا هاوسەرەکم نیگەرەن نەبیت. بەکورتى تا ئەو کاتەى سازاده لەکوردستان بوو، پێگەى نەدا شەو و پۆژ ئیستراحت بەکم، سەرەتای دەرکەوتنى هەتاو تا کاتژمێر شەش و حەوتى ئیوارى لەقهلاى حکومەتیدا بووم و هیچ کارىکی بى نامادەبوونى من نەدەکرد. تەنانت هەموو نووسینی هەموو نامە و بروسکەکان لەئەستۆى مندا بوو. بەیانى ئەو شەو، پاشماوێ سوپاکە، بەهاوپیەتى شیخ عەلەلەدین و شیخ سادق و شیخ مەزھەر، براکانى شیخ حسام ئەلەدین و شیخ غەنى مریدوخی، نوینەرى مەحمود پاشای جاف، هاتنە ناو شارەکە: دواى دوو سى پۆژ هەوال گەیشتن کە مەحمود وەلى خانى سوپادار، لەپەشتەو بۆ تاران گەراوئەو. هەموو پۆژیک لەناوچەکانەو، سەرۆک عەشیرەکانى کوردستان لەگەل سوپاکەیان دەهاتن و ملکەچى خویان نیشانەدا. پۆژى ۱۶ رەجەب، سلیمان خانى شەرف ئەلمولک لەگەل حسەین خانى موزەفەر ئەلسەلتەنە و عەباس خانى زەفەر ئەلسولتان، کوپى خانى حاکم، هاتنە کوردستان. پۆژى ۱۷، عەباس خان، زەفەر سولتانى بۆ لای والى، داوود خانى کەلهوچ نارد تا ئەوانیش لەگەل سوپاکەى خویان بێن و دەست بەسەر کرماشاندا بگرن. ئەو بروسکە و نامەکانى ئەو

پۆژانه له کوردستانهوه بۆ تاران و کرماشان و بروجێرد و ههمه دان و قهزوین و زهنگان و گهروس و سولتان نابادی عێراق و ناوچهکانی دیکه پهوانه کرا، خوێ لهخویدا دهفتهریکی گهورهیه که ناماژهدان پێیان له توانای ئەم کتێبه به ده ره.

ئهمان الله خان وهکیلی ئەلمولک ههستی کردبوو شازاده دهخوازیت لهکاتی رۆشتن له کوردستان، ئەو لهگهڵ خوێ بیات. بۆ ههلاتن لهم کێشهیه، له خزمهت شازاده دا وتی: وهک بیستوو مه ناسف و هاوڕیکانی له تاران بێ هیوا بوون و چاوه پوانی که رهسته و ئامیری گواستنه وهن تا له لایه ن شازاده وه ئهمانیان پێبهبه خشریت و بگه پێنه وه. هه رکات مۆله ت بدهن، من شه ریعه تمه دار ناماده ده که م تا پێکه وه به ده ستنوو سی پیروزی شازاده وه برۆین و ئه وان د دنیا بکهینه وه و بیانگه پێنینه وه. شازاده له بهر ساویله کی ههستی به مه بهسته که ی ئهمان الله خان نه کرد و به خوشحالییه وه مۆله تی رۆشتنی پێدا. منیش به هۆی هاوڕییه تیم له گهڵ ئهمان الله خان، شازاده م له نییه ت و مه بهستی ئەو ئاگادار نه کرده وه و بێدهنگیم هه لێژارد. دوای رۆشتنی ئه وان هه وال گه یشت که مه مه د عه لی شا به هاوڕییه تی شو عاع ئەله سه لته نه و ئەمیر به هادور، پۆژی ۲۱ ره جه ب له گه ل شه ش هه زار تورکمان رۆشتوو نه ته ناو که مش ته په، له نزیک سنووری روسیه له که ناره کانی ده ریای خه زه ر و ده یانه ویت به ره و ئەسته ر نا باد برۆن. به دوای ئەوه دا هه وال گه یشت که ۲۲ ره جه ب، شاری تاران شیوه ی نیزامی به خو به و گرتوو و حکومه تی نیزامی به سه مسام ئەله سه لته نه ی وه زیری جه نگ، برا گه و ره ی سه ردار ئەسه عه د و سه ردار ی جه نگ و ئەمیر مو جا هید سپێرد را وه. دووباره هه وال هات که شه وی ۲۳ ره جه ب، مه مه د عه لی شا، برو سکه ی بۆ سوپا سالار نار دو وه تا ده ست به سه ر تارا ندا بگ ریت تا خودی شا ده گات. له گه ل ئەم هه وال ه، سالار ئەله ده وه به ئە نه قه ست و به پیی ئەم نا وه رۆکه، برو سکه یه کی چرو پری بۆ سوپا سالار نار د. به دوای ئەوه دا هه وال گه یشت که وه کی له کانی مه جلیس به زۆرینه ی ده نگ له دانیشتنی ۲۸ ره جه ب، ده نگیان بۆ ده رکردن و دوور خسته وه ی سوپا سالار و مو حته شیم ئەله سه لته نه و معا ون ئەله ده وه دا وه. عه باس خانی زه فه رسولتان، قور ئان به ده ست له گه ل داوود خانی که له ور گه رایه وه و له گه ل گه یشتنیان له لایه ن شازاده وه، نا ز ناوی سه ردار په شی دی و ح سه ی ن خانی برای نا ز ناوی سه ردار ی گشتی پێ به خش را. دواتر له ۲۹ ره جه ب هه وال هات که کابینه ی نو ی له م به پێزانه ی خوا ره وه بۆ به رگری کردن له شا و برا کانی پێ که اتوو ه: سه مسام ئەله سه لته نه سه رۆک وه زی ران و وه زی ر

جەنگ، و سوق ئەلەدەولە وەزیری دەرەو، حەکیم ئەلمولک وەزیری دارایی، موشیر ئەلەدەولە وەزیری داد، عەلا ئەلسەلتەنە، وەزیری زانست، قەوام ئەلسەلتەنە وەزیری ناوخۆ، دەبیر ئەلمولک وەزیری پۆست و تیلگراف.

دواتر هەوال گەیشت کە پێشەنگی شا گەیشتۆتە شاهرود. بەدوای ئەوەدا هەوال هات کە لەناوەراستی رەجەب، رەشید ئەلمولک، سێسەد کەس لەسەربازەکانی روس لەتەبریز نازاد دەکات و پەيوەستی سەمەدخانی شوجاع ئەلەدەولە دەبێت. ئەم هەوالە خەلکانی رازی کرد کە دەوڵەتی روس هاوکاری شا دەکات. پۆژی ۲ شەعبانی ۱۲۲۹، شازادە لە کوردستانەو بەرێکەوت و منی لەگەڵ خۆیدا برد. شەوی یەکەم لە ناساولە بووین. پۆژی دووهم لە کامیاران ماینەو. لەوێ عەباس خانی چناری لەگەڵ ژمارەیهکی پێویست بۆ گرتنی هەمەدان راسپارد. پۆژی سێهەم کاتیک گەیشتێنە قاخلستان، لەکاتی نیوهرۆ، سواری بروسکەخانەیی کرماشان گەیشت و پاکەتێکی تەسلیم بە شازادە کرد. بەخوێندنەوێ، رەنگ بەروخساری شازادەو نەما. زۆر بەهێواشی نامەکەیی بەمندا و جەختی لەبلاو نەکردنەوێ کردەو. نووسرابوو: ئەمرۆ بروسکەیی خانەیی تاران ئاگاداری کردینەو کەوکیلەکانی مەجلیس لەدانیشتنی پۆژی ۲ شەعبان، بەپێی پێشنیاری میستەر شوستەری ئەمریکی، خەزینەداری گشتی ئێران، بۆ ئێعدامکەرەکانی شا و براکانی، خەلاتیان دیاریکردووە و بلاویان کردۆتەو. بەناچاری وەک کەسیکی ئەمەکار بەپێویستم زانی ئاگادارتان بکەمەو تا ئاگاداری خۆتان بن. گەیشتێنی ئەم هەوالە، شازادەیی بەتەواوی ترساند بەجۆرێک لەسێبەرەکیشی دەترسا و وەلامی دایەو: ئەگەر ئەم هەوالە بلاو ببێتەو، ئێو لێپرسراون. چەند سال پێشتر، کاتیک شازادە یاخی ببوو و حسام ئەلمولکی هەمەدانی زەین ئەلعبیدین ئەوی دەستگیر و لەتاران زیندانی کرابوو، مەحمود خانی حیشمەت ئەلمولکی کوردستانی برای نەسیر دیوان، بەشیوەیهکی نەینی نیشانەیهکی بەحیشمەت ئەلمولکدا بوو کە قەمەیی گەوهەرنیشانی ئەو لەنور ئەلەدەولەیی دایکی وەرگیرێت و بەبارمەتە دایبێت و پێنسەد تەمەنی بۆ بێنێت تا کەرەستەکانی هەلاتنی خۆی پێی ئامادە بکات. حیشمەت ئەلەدەولە قەمەکەیی بردووە و چیتەر نەگەرێتەو بۆ لای سالار ئەلەدەولە. لەم سەفەرەیشدا حیشمەت ئەلەدەولە لەگەڵ سەد سوار، هاوڕێیهتی شازادە دەکات. بەنەینی شازادە بابەتەکەیی بۆ باس کردم و وتی: ئەم ئەمەک بەحەرەمە ئەگەر ئەم هەوالە ببیستێت، لەترسی خۆی نەکا ئەوێ ئەو بابەتەم

بیر بێتەوه، یەكەم كەس دەبێت دەستدریژی دەكاتە سەرمان. باشتەرە فەرمانی گرتنی خۆی و چەك دامالینی پیاوێكەكانی بێم تا لە مەترسییەكانی ئەو ناسوودە بێم. وێم: لەم كێشە هەستیار و مەترسیدارانەدا هیچ بۆچوونیكم نییە، خۆتان خاوەن دەسەلاتن. شازادە بەخێراییی فەتح ئەلسەلتەنەئەمیان دەربەند و مەحمودخانێ مەریوانی بانگکرد و فەرمانی گرتنی حیشمەت ئەلمولك و چەك دامالینی سوارەكانی پێدان. ئەوان پۆشتن. زۆری نەخایاند دەنگی تەقە كردن بەرز بوویەوه. سوپاییەكان گومانیان دەكرد سوپای دەولەتی هاتوو و سەرقاڵی زین كردنی ئەسپ و هەلاتن بوون. بەناچاری چەند كەسیكەمان بۆ سەر بەرزاییەكان نارد و جاریاندا: ئەم تەقە كردنە بەفەرمانی شازادە بوو و دەیویست ئێوە تاقی بكاتەوه. پێگەی هەلاتن مەگرنەبەر. سوپای دەولەت لەئارادا نییە. دواي دە خولەك حیشمەت ئەلمولك زنجیر كرا و هێنایان. سوارەكانی ئەوێ توانی، هەلات و ئەوانی دیکە چەككران. شازادە ئەو شەو لەخێوەتەكەیی خۆیدا نەمایەوه و هاتە خێوەتەكەیی من. فەرمانیدا چراكەمان كۆژاندەوه و حەوايەوه. بەیانی زوو لەقاخڵستانەوه بەپێكەوتن و گەیشتیێنە دایچی. لەوێ سەییید حەسەنی ئوجاق و دەستەییەك لەخان و پیاوماقولاڵی كرماشان هاتن و گەیشتیێنە خزمەتی شازادە. نیوێشەو، شازادە بێ ناگادار كردنەوهی سوپا، لەگەڵ سەد سوار بەرهو كرماشان بەپێكەوت و فەرمانیدا: ئێوە بەیانی زوو سوپا بەپێبخەن و پێگەی كرماشان بگرنەبەر. بەیانی كەپۆژی ۷ شەعبانی ۱۲۲۹ بوو، فەرمانی شازادەم بەسەركردهكانی سوپا راگیاندا. هەمووان بەپێكەوتن و نزیک نیوێرۆ گەیشتیێنە كرماشان. پۆژی ۹ شەعبان، بروسكەییەك لەئاستارا بۆ سان پیتزبۆرگ، بۆ بەغداد، بۆ كرماشان، لەلایەن شاوێ گەیشت:

برای نازیم سالار ئەلدەولە، من لەگەڵ شەش هەزار سواری بلباس و توركمان بۆ تاران هاتووم. بەخێراییی خۆتان بگەییێنە دەروازەي تاران. بەهیچ جورێگ گرنگی بەسوپای تاران مەدن. هەموویان پێكهاووێ لەسێ هەزار كەسی بەختیاری و هتد... بەخێراییی خۆتان بگەییێنە چوونكە دواكەوتنی ئێوە ئەگەری هەیه زیانیكی گەورە لەپلانی گەورەي سوپاكەي ئێمە بدات. (محەممەد عەلی شای قاجار)

سالار ئەلدەولە لەوێلامدا نووسی: لەكرماشانەوه بۆ بەغداد، بۆ سان پیتزبۆرگ، بۆ ئاستارا، بۆ سوپای شاهەنشاهی: بۆ گەورەي گەورەكان و شای شاكان، محەممەد عەلی شای قاجار، رۆحمان فیدای بێت، منیش لەگەڵ بیست و پێنج هەزار سواری عەشیرەكانی جاف و

کوردستان و کەلھور و سەنجابی و پشتکوه والی و سوپای کوردستان و کرماشان و گەپوس لە کرماشان چاوەپروانم. چاوەری ئەزەر عەلی خان و هیژەکانی لورستان. دەستم بەسەر ھەمەداندا گرتوو. لەم دوو سێ پۆژەدا بەخواستی خواوەند و بەختی شاھەنشاهی، بەرھە تاران بەرێدەگەوم تا لەوێ بەخۆشحالییەو پینی شاھەنشاهی ئێران ماچ بکەم و لەبەردەم تەختی پاشایەتی، سەری کورپوش دانەوێنم. (گیانپەخش سالارنەلدەولە)

پۆژی ۱۲ شەعبانی ۱۲۲۹، بروسەکە یەکی دیکە بەم ناوەرۆکە گەیشت:

برای نازیزم سالار نەلدەولە، بروسەکە تان بە دەستی من گەیشت. لەناوەرۆکەکی خۆشحال بووم. هیژی تاران زۆر بچووکت و کەتر لەوێ بیری لی دەکەنەو. چوونکە مەبەستی ئێمە گرتنی تارانه. ئێو دەبیت ھەرچی زووتر هیژەکی خۆتان پەوانە بکەن. هیژی تاران لەنیوان کیفە. لەبەر ئەمە بەخیرایی بەرێکەون. چوونکە دواکەوتنی ئێو ھەموو پلانەکی ئێمە دەخاتە مەترسییەو. (محەمەد عەلی شای قاجار)

دووبارە پۆژی ۱۲ شەعبان بروسەکە یەکی دیکە گەیشت:

برای نازیزم سالارنەلدەولە، سوپاکەکی خۆتان بکەنە دوو دەستە. دەستەیک بۆ دەروازەکی ھەمەدان و دەستەیک بۆ دەروازەکی شا عەبدولعەزیم بنیرن. خۆتان لەشا عەبدولعەزیم چاوەپروانی فەرمانەکانی من بن کە لەکۆشکی قەجەرەو بە دەستتان دەگات. من جیاواز لەشەش ھەزار سوارەکی پیشوو، ھەشت ھەزار سواری دیکەم لەبەردەستایە. لەسێ قۆلەو بۆ دەروازەکی قەزوین و یوسف ئاباد و دەروازەکی دۆلابیان دەنێرم. خۆیشم بەیانی بەرێدەگەوم. بەخیرایی خۆتان بگەییین تا لەشا عەبدولعەزیم، بالۆیزەکانی دەولەتانی دروسی و دانیشتوانی تاران پیشوازیتان لی بکەن. (محەمەد عەلی شای قاجار)

دوای ئەم بروسەکی ھەوال ھات کە نەرشەد نەلدەولە، سوپای تارانی لە پۆژی ۱۲ شەعبان لەدامەغان شکستداو و دەستەیک لە سوپای تاران پەیوەستی سوپاکەکی شا بوون. ئەم ھەوالە، شازادەکی ھینایە جموجۆل، وتی: ئەگەر سوپای شا خیراتر بە تاران بگات، ھەموو ھەولەکانی من بەفەرۆ دەروات. دەبیت ھەرچی زووتر خۆمان بە تاران بگەییین. شەو کاتی کە دانیشتنەکە چۆلکرا، پینی و تم: ئێو لە کرماشان بەمێننەو و لەنەبوونی من کرماشان بپاریزن تا بتوانم بەخیرایی بگەمە تاران. و تم: ئەم بابەتە گالتە نییە، جەنگی دەولەتییە، هیچ کات ناتوانم لەگەڵ شەست سوار، لیپرسراوی کرماشان بگرمە ئەستۆ. ئەگەری ھەیە ئێو بپۆن و

خوا نه خواسته شکست بخۆن، له مشیوه دا یه کمجار من لیڤه نابۆقه ده دریم و ریڤه گی پرانه وه له ئیوه دهگیریت. نه گهر ده تانه ویت من لیڤه بمینه وه، سلیمان خانی شهرف نه لملوک و سهد سواره کهی هاوړتی لای من بهیلنه وه چونکه لییان دنیام. به مشیوه یه نامادهم لیڤه بمینه وه وه گهر نه که سیکی دیکه و هیزی پیویست له م شاره به جیبیلن. وتی: ناخر من که سم نییه، دوو براکه م شواج نه لسه لته نه و شا له باکوری ئیران. براکه ی دیکه م عیزه ده لسلولتان له عیراقه. نه نه و دهستی به من دهگات ونه من به و. منیش زیاتر پشت به هیږه کهی شهرف نه لملوک و برازاکانی نه و ده به ستم. ناتوانم نه وان له خۆم جیا بکه مه وه، نه گهر فرمانی مانه وه یش به سه رکرده کانی دیکه بدهم، له هیږه کانی من که م ده بیته وه. نازانم چی بکه م. دوا ی که میک بیده نگي وتی: نه گهر که سیک به دوا ی عیزه ده لسلولتانی برام بنیرم، ئیوه له گهل نه و لیڤه ده مینه وه. وتم: به و مه رجه ی دووسه د سوا ری پرواپیکراوم له گهلدا بیت، لیڤه ده میتمه وه. وتی: شازاده لانی که م سهد سوا ری هیه و خویشتان شهست سوارتان له به رده ستایه، نه م ژماره یه به سه. جه عفر سولتانیش له دوا وه دیت. نه گهر به پیویستان زانی نه ویش لای خو تان بهیلنه وه. وتم: به م شیوه یه نامادهم. به خیرایی که سی نارد و شهرف نه لملوک و داوودخانی که له وړ و نوینه ری نه زهر عه لی خانیان هینا. پتی وتن: کامتان ده توانیت له ما وه ی یه که حه فته دا، عیزه د سولتانی برام له عیراق بیئیته ئیر. هه موویان وتیان: له ئیستادا هیږه کانی به ختیا ری نیوان عیراق و کرماشانیان گرتو وه و که س بی جهنگ ناتوانیت بگاته نه و ولاته. دوا ی دوو کاتر میز گفتوگو، سه رنه نجام سه رداره کان وه لامیکی نا ئومیدانه یان دایه وه. دوا ی پوشتنی نه وان به شازاده م وت: هه رچه ند دوا که وتنی ئیوه له هیږه شکرده سه رتاران، پلانه که ی شا به و شیوه ی خوی ناما ژه ی پیداه، له ناو ده بات، به لام نه گهر ئیوه شازاده نه حمه د میرزای تو یسرکانی له گهل سالار مؤنه ییدی کرماشانی بخه نه ژیر فرمانی من، گومان ده که م بتوانم، عیزه د سولتان بیئمه ئیر. وتی: خو ت ده ته ویت برویت یا نه وان ده نیریت. وتم: هه رچی ده که م په یوه ندی به ئیوه نییه. من له ما وه ی یه که حه فته دا شازاده ته سلیمی ئیوه ده که م. وتی: به یانی هه ردو وکیان ده نیرم تا له ژیر فرمانی تو دا بن. وتم: نه و نامه ی ده تانه ویت بو عیزه د سولتانی بنووسن، به یانی بینیرن. پوژی دواتر ۱۴ شهعبانی ۱۲۲۹ بوو. شازاده نامه که ی بو عیزه د سولتان له گهل شازاده نه حمه د میرزا و سالار مؤنه یید بو لای من نارد و به شیوه یه کی نه ینی سه باره ت

بەمەبەست و شوێنی مەبەست، گفتوگۆی لەگەڵ کردبوون، منیش دە کەس لەسواره بەئەزمونەکانی خۆم هەلبژارد. سالار مۆتەبەست، ئەلوهزارە ی برای و سێ کەسی دیکە ی هەلبژارد. شازادە ئەحمەد میرزایش دوو سوار و کۆرە شەش سائەکە ی ئامادە کرد.

دەورو بەری نیوەرۆ، نانمان خوارد و لەکرماشانەو بەرێکەوتین. لەدەرەوێ شار، بەسواره کانمان راسپارد تا گەیشتن بەعێراق هەرکەسێک پرسی ئەم مەلایە کێیە، بۆین پێشنوێژ و وتارخوێنی کوردستانە و وەک نوێنەری سالار ئەلدەوڵە بەرەو عێراق دەروات. بریارە قەوام ئەلسەلتەنە و سەرداری جەنگی بەختیاربەکانیش بەرەو عێراق بەرێکەون و لەوێ بریارپێکی کۆتایی لەنیوان سالار ئەلدەوڵە و دەوڵەت بۆ ئەوێ ئەم کێشە یە بەجەنگ و هێرشکردنە سەر یەک کۆتایی نەیت. جیاوازی لەو فەرمانان پێدان لەهەر مەزلیکەو کە بەرێکەوتین، کەمێک جو و کەمێک نان و خواردن لەگەڵ خۆی هەلبگریت. بەمشێوەیە شەش شەو و پۆژ لەرێگەدا بووین و هەرکەس دەپیرسی، هەمان وەلامی دەبیست کە فەرمانان داو. بەمشێوەیە هەموویان خوشحال دەبوون و دۆعیان دەکرد سەرکەوتن لەم کارە بەدەست بێنن و جەنگ بۆ ناشتی بگۆڕین. کاتیەک گەیشتیە نزیک دەوڵەت ئاباد، رێبواریک ئاگاداری کردینەو کە نزیکە ی پێنەسەد سواری ئەمیر موفەخمە ی بەختیاری لەوێیە. شازادە ئەحمەد میرزا وتی: چیتەر بۆ ئێندە ناتوانیت لەوێ گۆزەر بکات مەگەر ئەوێ رێگە کە مان بگۆڕین. لەم گفتوگۆیەدا بووین کە لەناکاو نزیکە ی پەنجا سوار ئێمە یان لەدوورەو بێنی و بەرەو لامان هاتن. کاروانسەرای دەم شاتر نزیک بوو. شازادە وتی: پەنا بۆ کاروانسەراکە دەبەین و لەوێ سەنگەر دەگرین. چیا یە یەکی بەرز لەباشوری کاروانسەراکە بوو. وێم: پەنا بۆ چیاکە دەبەین ئەکا لەکاروانسەراکەدا گەمارۆمان بەدن. هەمووان بەبۆچوونەکە ی من پازی بوون. سواره کان کاتیەک بێنیان پەنا بۆ چیاکە دەبەین، لەدوورەو دەستیان بەتەقە کردن کرد. ئێمەیش وەلامان دانەو تا گەیشتیە لووتکە ی چیاکە. لەوێ بێنیمان ئەحمەد میرزا و مەلەکە ی دیار ئین. سواره کان گەیشتنە کاروانسەراکە، چیتەر نەیان دەتوانی بەچیاکەدا سەرکەون و لەوێو تەقە یان لێدەکردین. ئێمەیش وەلامان دەدانەو. نزیکە ی کاتر مێرێک تەقە کردن بەردەوام بوو. هەتا و ئاوا دەبوو. گۆندەکانی دەورو بەریش کاتیەک دەنگی تەقە ی ئێمە یان بیست، ترسان و دەستیان بەتەقە کردن کرد. دوا ی کاتر مێرێک لەشەو، چیتەر دەنگی تەقە کردن نەما. سواره کانمان بێنی لەو رێگەوێ

هاتبوون، گهراڤهوه. یهكێك له پیاوهكانمان به هیواشی ناردەخوارهوه تا هه‌والێکی ئەحمەد میرزایان بۆ بێنیت. زۆری نه‌خایاند گه‌راپه‌وه و وتی: کاروانسهراکه کهسی تیا نییه و شازاده ئەحمەد میرزا و کۆرەکه‌ی له‌وی چاوه‌ری ئیوه‌ن. به‌ئاسووده‌یی هاتینه‌خوار و کاتی‌ک گه‌شتینه‌ لای شازاده و ئەحوالیان پرسى، وتی: کاتی‌ک به‌چیاکه‌دا سه‌رکه‌وتن، ئەسپه‌که‌ی من نه‌یتوانی سه‌رکه‌وێت، ناچار له‌باخیکی پشت کاروانسهراکه دابه‌زیم و ئەسپه‌که‌م به‌داریکه‌وه به‌ست و تفهنگ و فیشه‌که‌کانم له‌ژێر دارى میوێک شارده‌وه و له‌گه‌ڵ کۆرەکه‌م له‌ژێر دارێکدا دانیشتم. کاتی‌ک سواره‌کان گه‌یشتنه‌ ناو کاروانسهراکه، له‌ویوه‌ ده‌ستیان به‌ته‌قه‌ کردن کرد. یه‌کیان هاته‌ ناو باخه‌که و بینی له‌گه‌ڵ منانه‌که‌م دانیشتم. پرسى: ئیوه‌ چ کاره‌ن؟ وتم: باخه‌وانی ئەم باخه‌. وتی: ئەم سوارانه‌ کێ بوون؟ وتم: سواره‌کانی نه‌زه‌رع‌لى خان. کاتی‌ک ئیوه‌یان له‌دووره‌وه بینی گومانیان کرد سه‌ر به‌سوپاکه‌ی سالار ئەلده‌وله‌ن، ترسان و په‌نایان بۆ چیاکه‌ برد. کاتی‌ک ئەمهم پێوت، پۆشت و که‌سانى دیکه‌ی ناگادار کرده‌وه و به‌مشيويه‌ ده‌ستیان له‌ته‌قه‌ کردن هه‌لگرت و پۆشتن. من و کۆرەکه‌م سوار بووین و لیڤه‌دا چاوه‌روانى ئیوه‌مان ده‌کرد.

دواى کۆتایی هێنان به‌م باسه‌، دووباره‌ راویژمان کرد که‌نایا له‌جاده‌ی راسته‌وخوی ده‌وله‌ت ئاباده‌وه‌ برۆین یا له‌ده‌شت و لاړیکانه‌وه؟ وتم: له‌پێگه‌ی ده‌وله‌ت ئاباده‌وه‌ باشتره‌، به‌لام ئەگه‌ر که‌سی‌کمان بینی، وه‌ک هه‌میشه‌ وه‌لامى بده‌نه‌وه. دواى تێپه‌رینی شەش کاتژمێر له‌شه‌و، گه‌یشتی‌نه‌ قه‌زای ده‌وله‌ت ئابادی مه‌لایر. له‌و جاده‌ی به‌ناو قه‌زاکه‌دا تێده‌په‌ری، گۆزه‌رمان کرد. دوو که‌سى گه‌زمه‌ ئیمه‌یان بینی. به‌ده‌نگی به‌رز هاواریان کرد: (سه‌وار کی‌م دی‌ر) (سوار کی‌یت؟) به‌خیرایی وتم: خۆمانین. ته‌نیا به‌م وه‌لامه‌ رازی بوون و له‌قه‌زاکه‌ تێپه‌رینی. ئیوارینی پۆژی ١٧ شه‌عبان، گه‌یشتی‌نه‌ گوندی ئاستانه‌ که‌مه‌زلگه‌ی شازاده‌ بوو. نامه‌ی سالارنه‌لده‌ولمان ته‌سلیم کرد و له‌بارودۆخ به‌و شیوه‌ی سه‌رنجی رابکێشی‌ت، ناگادارمان کرده‌وه. سه‌رئه‌نجام هه‌ر چۆنێک بی‌ت، به‌پشت به‌ستن به‌هیزی زمان و وشه‌ و هینانه‌وه‌ی به‌لگه‌، هه‌مان شه‌و شازاده‌مان بۆ به‌ریکه‌وتن ناماده‌ کرد. ته‌نیا داواى ئەوه‌ بوو به‌یانی به‌رواته‌ عێراق و چاوی به‌ ئەمیر ئەفخه‌م حیسام ئەلمولکی هه‌مه‌دانى بکه‌وێت که‌فه‌رمانه‌روای عێراق بوو بۆ ئەوه‌ی ئەمانه‌تى ماله‌که‌ی و ژيانى به‌و بسپیڤی‌ت و به‌ره‌زامه‌ندى ئەو به‌ریکه‌وێت. بیرم له‌وه‌ کرده‌وه ئەگه‌ر پێگه‌ بده‌م به‌ته‌نیاى به‌روات ئەگه‌ری

ههیه ئەمیر ئەفخەم ئەو لەمە بەستەکی پەشیمان بکاتەو و ئیمەیش بگرت. وە: ئیستا کەوا، منیش هەز دەکەم چاوم بە ئەمیر ئەفخەم بکەوێت. وە: دەرسم ئەمیر لەبەینی ئیو شادومان ئەبێت و هەست بەلێرسراویەتی بکات. وە: شەو بەشیوەیەکی ئەناسراو کەکەس هەستی پێنەکات، دەرۆینە لای. وە: باشترە بەیانی زوو کەسێک بۆ لای ئەمیر بنێرێن و داوای مۆلەتی لێ بکەن. وە: کێشە نییە. منیش نامەیهەکم کەنیشاندەری تامەرزویم بۆ بێنێن ئەمیر بوو، نووسی. بەیانی ئیوارێکە، سوار گەرایەو و وەلامی ئەمیری هینا کە لەترسا بەخەتی عەرەبی نووسیووی: ئەمشەو لەباخی قەنات کە لەدەرەوێ شارە، بۆ شەو، چاوەروانی ئیو. داوای سێ کاتژمێر لەتێپەرینی شەو، پۆشتینە باخی قەنات کە بەباخی فەرمان فەرمايش بەناو بانگە. داوای باسکردنی مەزنی و دەسلەتەکانی سالارنەلدەو لە بەجۆریک بێتە هۆی ترساندن ئەمیر، لەکوێتاییدا وە: لێرە بێهۆ دانیشتون. ئەمیر بەقاییەک کەتایبەت بوو بەخۆی، وە: سەیرە، وادیارە ئەمشەو میوانی خانەخۆی کوژم لەمالەکە خۆمدا جێگە کردۆتەو. دەرەوێت بەکوشتنم بەدەیت؟ مەگەر پێشینە ی من لەگەل سالارنەلدەو نازانیت کاتێک یاخی بوو و من قۆلبەستم کرد و لەتاران زیندانیکرا. ئیستا بێ وەرگرتنی ئەماننامە، چۆن خۆم دەخەمە مەترسییەو؟ جیاواز لەو ناگادارم پۆژی ۱۴ شەعبان، موعین هومایونی بەختیاری، سوپای رەشید سولتانێ لەفیروزکۆ شەکستداو و رەشید سولتانیش ئەسیر کراو. وە: ئەگەر خۆی شایش شەکست بخوا، هیچ مەترسییەک پووبەپووی سالارنەلدەو نایبێتەو. بەکورتی، داوای گۆڕینەوێ بیروراکان، نامان خوارد و چەند کاغەزێک لەو کاغەزانە ی بۆ کوشتنی شا و براکانی لای ئەمیر بوو، وەرمان گرت و گەراینەو. بەیانی ئەو شەو، بێ وەستان بەرەو کرماشان بەرێکەوتین. شازادە سێ سواری لەگەڵدا بوو. هەموویانی لەگەل خۆی هینا و فەرمانی بەهاوسەرەکیدە سوارەکانی دیکە بەداوای ئەو بنێرێت دووبارە بەسوارەکانمان وە هەركەس پرسێ، بێن: شازادە لەلایەن سەرۆکایەتی وەزیرانەو راسپێردراو بپروات و چاوی بەسالارنەلدەو بکەوێت بۆ ئەوێ ناستی بەرقەرار بکەن و کێشەکە بێ جەنگ کوێتای پێبێت. بەکورتی، شەو و پۆژ بەخێراییی پێگەمان بپری. شەوی ۲۲ شەعبان داوای تێپەرینی دوو کاتژمێر لەشەو، گەشتینە کەنگاو و پۆشتینە مالی ساری ئەسلان خان و بەخێراییی سالارنەلدەو مان لەگەڵانەوێ خۆمان ناگادار کردەو. ساری ئەسلان خان، میوانداری کردین. کاتژمێر چوار، وەلامی

بروسکە کەمان گەیشت: لە کرماشانەو و بۆ کەنگاوەر، بۆ بەرپرسی شەریعەتمەدار، حوجەت ئەلئیسلامی پیشوونوێژ و وتارخوین، زۆر سوپاسی ئەركەکانی ئێوە دەکەم. بەخواستی خوا، وادەی دیدار نزیکە. بەیانی بەرپێکەون و تەشریف بێنن تا خولەکی زووتر براکەم لەنامیز بگرم. (سالارنەلدەوله)

بەیانی ٢٤ شەعبانی ١٣٢٩، چایی و قاوەلتیمان خوارد و بەرپێکەوتین. شەوی ٢٤ شەعبانی، دواي تێپەڕینی کاتژمێرێک لەشەو، گەیشتی سەحنە. لەدوورەو شەقامیکمان لەچرا بینی، کاتیەک نزیک بووینەو، بینیمان عەلی رەزا خانێ گەپوسییه و لەگەڵ سوپای گەپوس بۆ پیشوازی کردنمان هاتوون. لەبەر ئەوەی هەتاو ناوا ببوو، هەموو سوپاکەیی بەدووری هەر چوار کەس، مۆمێکی بەدەستی پێنجەم کەس دابوو و لەدوولای شەقامەکە ریزیان بەستبوو و چاوەڕوانی ئێمەیان دەکرد. دواي ئەوەی لەشەقامەکە گوزەرمان کرد، پۆشتینە ناو خێوەتێک و بینیمان سفەریهکی رازاوە راخراوە، جۆرەکانی شیرینی و میوە کە لەشاردا بەدژواری دەستدەکووت، لەسەر سفەرکە دانرابوو. دواي خواردنی شەربەت و چایی، کاتی نان خواردن، نانێکی باشیان نامادە کرد و خواردمان و ئەو شەو بەئاسوودەیی خەوتین. بەیانی کە پۆژی ٢٤ شەعبانی ١٣٢٩ بوو، لەسەحنەو بەرپێکەوتین. بەردەوام پیشوازیمان لێدەکرا. داوودخانێ سەرداری کەلھوڕ لەگەڵ هەموو هیزەکانی خۆی، تا بێستوون بۆ پیشوازی کردنمان هاتبوو. کاتیەک لەو گوزەرمان کرد، دەستەیی زەفەری کوردستانمان بینی کە بەسەرۆکایەتی حاجی ئەرڤەع ئەلمولک محەممەد خانێ ئەردەلان بۆ پیشوازی کردنمان هاتبوون. لەبەر پێزی هاوشاری بوون، لەناو خێوەتەکەیی حاجی ئەرڤەع دابەزین. پیاڵەیهک چاییمان خوارد و سوار بووینەو. وەک تۆپەلەیی بەفر کە هەرچی زیاتر تل بخوات، گەورەتر دەبێت، ئێمەیش تا دەپۆشتینە پیش، ژمارەیی پیشوازیکەران زیادەیی دەکرد. قەرەبالقی شەپۆلی دەدا تا گەیشتی ناوەندی دەسەلات. لەوێ دابەزین و خودی شازادە سالارنەلدەوله تا بەردەم حەوشەکە بۆ پیشوازی کردنمان هات. دواي ماچ و موچ، پۆشتینە ژوور و زۆربەیی زاناکان لەو دانیشتنەدا نامادە بوون.

دواي خواردنی شەربەت، زانا بەرپێزەکان، مۆلەتی پۆشتنیا پێدرا. منیش بۆ مالهەکی خۆم کە لەحەوشی مایەدا بوو، گەرامەو. حەوشی پۆژناوای پەيوەست بەحەوشی بیدستانی شا. شەو دووبارە دانیشتیکی سێ قۆلیمان بەست و دواي باسکردنی سەفرەکەمان،

شازادەمان لەشکست و گرفتاری بەشید سولتان ناگادار کردووە و یەکێک لەو کاغەزەنە ی
لەئەمیر ئەفخەم وەرگرتبوو، نیشانی شازادەدا کەئوسرابوو:

٤ شەعبانی ١٣٢٩، بەپێی بریاری مەجلیسی پەرۆز: ئەو کەسانە ی محەممەد عەلی میرزا
دەستگیر یا دەکوژن، سەد هەزار تەنەیان وەک خەلات پێدەدرێت. ئەو کەسانە ی شووع
ئەلسەلتەنە ئیعدام یا قۆلبەست دەکەن، بیست و پێنج هەزار تەنەیان پێدەدرێت و هەروەها
ئەو رادەگەیشتن هەرکەس لەکاتی ئەنجامدانی ئەم ئەرکە، بکوژرێت، بپرە پارکە بەکەس و
کارەکە ی دەدرێت و ئەم پارە یە لەخەزینە ی دەولەتایە و دوا ی ئەنجامدانی خزمەتەکە،
بەنەقدی پێیان دەدرێت.

شازادە لەخوێندنەوە ی کاغەزەکە توڕە و بەخیرایی بروسکە یەکی بەم ناوەرۆکە بۆ مەجلیس
نارد:

تاران: بۆ وەفدی بەرێزی سەرۆکایەتی مەجلیس. لە کوردستانەو بروسکەم نارد، وەلامتان
نەدامەو، لەجیات ی ئەو ی گەری بەخاڵەکان ی ئەو بروسکە ی بەدەن و وردبینانە لەبارودۆخی
مەملەکت بپروان، بیرێک لەو کێشەکانە بەکەنەو کەخۆتان سەرچاوە ی دروستبوونیان. بریاری
کوشتنی من و خەلات کردنی بکوژەکە ی منتان داو. لەگەڵ ئەو ی من خۆم بەپێی خۆم و بۆ
کوژران و گیان بەخشین بەم خاک و ئاوە هاتووم، بەلام نەتازانی کەئێران ی راستەقینە ی
خواناس، هیچ کات پشت ناکاتە نێمەتەکان ی سەد و پەنجا سائە ی قاجار، بەتایبەت بۆ
منالەکان ی خوالیخۆشبوو، موزەفەرئەلەدین شا و هیچکات دەستدرێژیان ناکرێتەسەر.
چونکە ئێرانییەکان وەک برای ئێمە و هەموومان منالی پاشا ی کەسێبەر و هەلبێژرەر
خواوەندە. دژایەتی و دوژمنایەتی یەک ناکەین. گومان دەکەم مۆلەتتان بەشینکەوتەکان ی
خۆتانداو، کێشە نییە. دۆعای خەلکی ئێران پارێزگاری لەئێمە دەکات، بەلام کوژرانی من،
ئایا چارەسەری کێشە ی ئێستای دەولەت و مێللەتی ئێران دەکات کەئێو ی وەکیل،
سەرچاوە ی کێشەکان. ئەرکی خواناسین و پارێزگاری کردن لەماڵی ئەو دامادانە کەمافەکان ی
خۆیان بەئێو سپاردووە، ئەو یە بق و کێشە پشتگوێ بخەن، و چیتەر شوینکەوتە ی هەوا و
هەوەسی خۆتان نەبن. بیرێک لەبارودۆخی ئێستای ولات و مسکینە دامادەکان بەکەنەو
بەهەمان شێو کە لەقوناغ ی یەکەم، وەکیلەکان ی مەجلیس گەریبەکان بەداوا و
مۆجیارییەکان ی محەممەد عەلی شا نەدا. وەکیلەکان ی ئەو دەورە، تەنیا بەمەبەستی

پیشخستنی مه‌به‌سته فیژوکانی خو‌یان، له‌خو‌بایی بوون و بوونه خراپه‌کارانی پوژگاری خو‌یان و نه‌وه‌ی کردیان، سه‌رئه‌نجام داوینی خو‌یانی گرت‌وه. دوو سالی ته‌واو له‌سه‌راسه‌ری ئیران، خو‌ینه‌کان ده‌رژا و مائه‌کان ویران ده‌کرا تا نه‌وه‌ی سه‌رئه‌نجام دوا‌ی ده‌ست له‌کارکی‌شانه‌وه‌ی پاشا، به‌گومانی نه‌وه‌ی، بارودوخ هیور و کیشه‌کان چاره‌سه‌ر ده‌بی‌ت، به‌لام پی‌چه‌وانه‌که‌ی روویدا. نه‌م‌و‌که، نه‌ک ته‌نیا دانیش‌تووانی شه‌ورپا و ئاسیا و شه‌مریکا پشت‌راستی ده‌که‌نه‌وه، به‌لکو وه‌حشیه‌کانی شه‌فریقایش حاشا له‌وه ناکه‌ن که‌بارودوخ سه‌د هه‌زار جار زیاتر خراپ بووه. ئیستا به‌راش‌کاوی ده‌ینوسین، چه‌ند سواریکی به‌ختیاری و چه‌ند که‌سیکی سه‌ره‌سه‌ری تارانی، ده‌وله‌تی ئیرانیان پی به‌په‌وه نابری‌ت. دوو هه‌زار سواری به‌ختیاری سی مانگه شه‌و و پوژ هه‌ول ده‌دن به‌لام نه‌یان‌تووانی چاره‌سه‌ری تایه‌فه‌ی مال نه‌سه‌د بکه‌ن که‌یه‌کی‌ک له‌تایه‌فه‌کانی بیرانه‌نده. به‌ناچاری پی‌گه‌ی هه‌لاتن بو بروجی‌ردیان گرت‌ه‌به‌ر. جیاواز له‌وه به‌ختیاریه‌کان خو‌یان ده‌زانن نه‌گه‌ر شه‌و کاره‌ی شه‌وان له‌تاران پیش‌که‌وتن و سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هینا، به‌هوی شه‌و تو‌ره‌یی و دل‌گرانییه بوو که‌هه‌موومان له‌پاشا بوومان. جیاواز له‌مه‌ چو‌ن ده‌توانین گومانی شه‌وه بکه‌ین دانیش‌تووانی ئیران به‌م شته‌ پرپو‌پو‌چانه‌ پازی ببن. به‌پیزانی وه‌کیل، سو‌یند ده‌خوم به‌و خوایه‌ی گیانی من و هه‌موو مرو‌قه‌کانی له‌ده‌ستایه، ئیوه بوونه‌ته هوی رزانی خو‌ینی موسو‌لمانان و ئیوه ده‌بن. سه‌رئه‌نجام چی ده‌بی‌ت. مه‌مه‌د عه‌لی شا له‌م دوو پوژده‌دا ده‌گاته تاران. منیش ده‌مه‌و‌یت بزائن چ به‌راستی بزائن یا به‌زیده‌پویی و فشه‌کردن، له‌گه‌ل سی هه‌زار که‌س که‌نه‌گه‌ر زیاتر نه‌بی‌ت که‌مه‌تر نییه، به‌یانی به‌پنده‌که‌وم. به‌لام ئیوه بی ناگان و راستیه‌کانیان به‌ئوه نه‌وتوو. له‌ده‌روازه‌ی کرماشان تا نه‌به‌ه‌ران سو‌پاکه‌ دریز بۆ‌ته‌وه و له‌ری‌دایه. له‌نازه‌ربایه‌جان، شاه‌سو‌هن و شو‌جاع نه‌لده‌وله، له‌گه‌روس زیاتر له‌سی هه‌زار سو‌ار و به‌م نه‌ندازه‌یه پیاده که‌فه‌رمانیان پیدراوه له‌پی‌گه‌ی زه‌نجان‌ه‌وه به‌ره‌و تاران به‌پیکه‌ون. گومان بکه‌ن تا گه‌یشتن به‌تاران شه‌م سو‌پایه‌ چی ده‌کات و چ کاولکارییه‌ک دروست ده‌بی‌ت. دلتان بو شه‌م خه‌لکه‌ بسووتی‌ت که‌نه‌وانت‌ان کردۆ‌ته نامیری ده‌ستی خو‌تان چوونکه‌ سو‌یندتان به‌خوا و قورنان و پی‌غه‌مبه‌ر خواردوو پاریزگاری له‌مافه‌کانی شه‌وان بکه‌ن. گوی له‌قه‌سه‌ی پرپو‌پو‌چی ده‌سته‌یه‌ک له‌نه‌یاره‌کان مه‌گرن. بیر له‌پی‌گه‌ چاره‌یه‌ک بکه‌نه‌وه تا ئیران له‌م ویرانی و کاولکارییه‌ پرگاری بی‌ت و مه‌مله‌که‌ت ببی‌ته‌ خاوه‌نی یه‌ک پاشا و یه‌ک مه‌جلیسی نیشتمانی و

یاسایهکی راست. ئەم کردەوانە ی ئیو جگە لەرە ی پۆژ لەدوای پۆژ بارودۆخ خراپتر دەکات، هیچ سوودیکی دیکە ی نییه. بەلام تا دە پۆژی دیکە ئەگەر بارودۆخ بەمشێوەیە بمینیتەو، بەخواستی خواوەند، هەموو گومانەکانی ئیو بەتال دەبیتەو. خواوەنی ولات بەخواستی خواوەند دیتە ناو پایتەخت و کاروباری مەجلیس و دەولەت و میلەت پێکدەخات. باشترە خزمەتی ئیو لەخزمەتی خاک و ئاوی ئەم ولاتەدا بێت. ئەم هیزە کەدە پۆژە لەپێگەدا، تا ئیستا لەمالەکانی خۆیاندا بوون. خراپ یا باش تێپەری. من وەک ئیو مالیاتی ولاتیکی وەک ئێران، یا گومرک یا بانکم لەبەردەستای نییه کەبەردەوام پارەیان بۆ خەرج بکەن. ئەم خەرجییانە، خواردنی ئەم سوپایە ناشکرایە زەرەر و زیانەکی یەخە ی هەژارەکان دەگرێت. چۆن پازی دەبن ئەم داماوێ لەگەڵ کەمی بەرەم، بەمشێوەیە مافەکانیان پێشیل بکری. بەکورتی هەرکات دەخوازن وەرە بروسکەخانە، منیش دێم و گفتوگۆی پێویست دەکەین. ئەوسا لەگەڵ دوو هەزار سواری بەئەزمون دێم و دەگەمە خزمەتی شاهەنشا، محەمەد عەلی شا. بەباشی کاروبارەکان رادەپەرێم. شای شاکان سویندی خواردوو هەموو جووڕە چاکەیک و خێرخوازیکی باوکانە پێشکەش بەئێرانییەکان بکات. دوای تەشریف هێنانی بۆ پایتەخت، بەلێنەکی خۆی دەباتەسەر. ئەگەر وەلام نەدەنەو و گرنگی بەپێگە چارە نەدەن، بەگومانی ئەوێ کەفلانەکەس بۆ کوشتنی سالارنەلدەوێ یا شووعا ئەلسەلتەنە پۆشتوو یا فلانە سەردار راسپێردراو یا فلانەکەس چیکردوو. جگە لەگەڵتە کردن بەخۆتان و شیواندنی بارودۆخی ئێران هیچی دیکەتان دەستناکەوێت. چوونکە ئیو دژی خواستی خواوەند دەجەنگن و هەرگیز سەرکەوتن بەدەست ناھێن. بەو بەلگانە ی لەبەردەستایە، پشت ئەستوورم کەسەرکەوتن بەدەست دێن. ئەگەر لەرووی دۆژمناپەتی و ئەیارییەو نەبێت، هەموو تان و تەکانی من پێشتر است دەکەنەو. ئەگەر تا ئێوارێ وەلام نەگات، بەیانی بەپێدەکەوم. ئیستا سەربەستن و مەبەستم ئەوێ کەهەموو نەتەوکان لەناو پۆژنامەکان ئەم بروسکە دەبینن و دەرانی ئێمە نەبووینەتە سەرچاوە ی پزانی خوینی خەلک و وێرانی مالەکانیان بەلکو ئیو سەرچاوەن. ئەم بروسکەم بۆ هەموو زانا پایەبەرەکان پەوانە کردوو. (سالار ئەلدەوێ قاجار)

ئەماننامەیکمان بەم ناوەرۆکە ی خواروو لەشازادە وەرگرت و بۆ ئەمیر ئەفخەممان نارد: بەپێزی گەرە، ئەمیری ئەفخەم، کاتێک بەرەو خاکی ئێران بەپێکەوتین، سەرەتا لەخزمەت

شا، رۆحم فیدای بیت، بهشایهتی دهستهیهك له سهركردهكانی میللهت، بهلێنم له گهڵ خوای خۆم بهست، هه‌موو مه‌به‌سته كه‌سییه‌كان پشتگۆی بخه‌م و هه‌موو هه‌وله‌كانم بۆ پرزگار كردنی میلله‌تی ئێران بخه‌مه‌گه‌ڕ و گیانی خۆم له‌پێگه‌ی دینی پیروزی ئیسلام و پاراستنی سه‌ربه‌خۆی ده‌وله‌تی شه‌ش هه‌زار ساڵه‌ی ئێران به‌خشم. و سوپاسی خواوه‌ند ده‌كه‌م كه‌ تا گه‌یشتن به‌كرماشان، له‌هه‌موو شوێنێك سه‌ركه‌وتنمان به‌ده‌ست هه‌ناوه و ئه‌مه‌یش جه‌خت له‌وته‌كانی من ده‌كاته‌وه. ئه‌وه‌ی تا ئێستا هیچ بروسكه‌یه‌كم بۆ جه‌نابتان نه‌ناردوه، نه‌مده‌زانی ئێوه‌یش رێبازی خۆتان گۆڕیوه یانه‌؟ ئێستا كه‌ نامه‌كه‌ی ئێوه به‌ده‌ستی شه‌ریعه‌تمه‌دار، پێشنویژ و وتارخوێنی كوردستان به‌ده‌ستمان گه‌یشتن، خوشحالی منی زیاتر كرد. من نه‌هاتوومه ئێران شوێن هه‌وا و هه‌وه‌سی خۆم بكه‌وم یا به‌پێچه‌وانه‌ی به‌لێنه‌كه‌م له‌گه‌ڵ خواوه‌ند، دوژمنایه‌تی و دژایه‌تی كه‌س بكه‌م. به‌هیچ جوړێك، من ته‌نیا كه‌سی‌كی خزمه‌تکاری ئه‌م ولاته‌م. هیچ مه‌به‌ستی‌كم نییه جگه له‌وه‌ی ده‌مه‌ویته‌ ده‌وله‌ت و میلله‌تی مردوو زیندوو بكه‌مه‌وه. پێگه نه‌ده‌م به‌نده‌كانی خوا به‌هۆی نه‌زانیه‌وه زیاتر له‌مه‌ خوێنی یه‌كتر بڕێژن. بروسكه‌كه‌یشم بۆ مه‌جلیسی نیشتمانی، وته‌كانم پشتراست ده‌كاته‌وه. ده‌قی بروسكه‌كه‌یشم بۆ ئێوه ده‌نێرم، به‌وردی بیخوێننه‌وه. له‌ناو سوپای مه‌راغه و به‌قورنانی مه‌جید سویندم خوارد كه‌ من و ئه‌و بیست و پێنج هه‌زار كه‌سه، تا دواین دڵۆپی خوێنی خۆمان، بۆ نه‌هه‌یشتنی خراپه‌كاران و كوژاندنه‌وه‌ی شاگری فیتنه‌ی ئاژاوه‌گیران ئاماده‌ بین. دوا‌ی رێكخستنی كاروباره‌كانی ئه‌و ناوچه، هاتینه كوردستان. له‌هه‌موو سه‌رزه‌مینه‌كانی كوردستان و گه‌ڕوس سوینده‌كه‌م تازه‌ كرده‌وه. دووباره به‌ئاماده‌ بوونی به‌رپرسی پێشنویژ و وتارخوێنی كوردستان سویندم خوارد كه‌ له‌لایه‌ن منه‌وه ئاسووده‌ بن. دلتیا بن. هه‌ر سویندی‌كی دیکه كه‌ ئاسووده‌ی ئێوه‌ی لێبكه‌ویته‌وه، ئاماده‌م بیخۆم. به‌لام ئه‌م‌ڕۆ كه‌ ده‌وله‌ت و میلله‌ت پێویستی‌ان به‌خزمه‌ت هه‌یه، ئێوه ده‌بێت باشت‌ر و زیاتر له‌هه‌مووان بۆ خزمه‌ت كردن ئاماده‌ بن. بێر له‌هیچ شتێك مه‌كه‌نه‌وه. پیاوانه بۆ خزمه‌ت كردن ئاماده‌ بن. ئه‌م‌ڕۆ خزمه‌ت كردن به‌من یا برای تاجدارم نییه، به‌لكو خزمه‌ت كردن به‌میلله‌ت و ئاو و خاکی ئێران. ئایا ئێوه‌ی ئێرانی ده‌زانن نه‌خۆشییه‌كه‌تان تا چه‌نده كوشه‌نده‌یه و چاره‌ی ده‌ردی بی‌درمانی ئێوه چییه؟ ئه‌و ده‌رمانه له‌ئێستادا ده‌نكێك جۆی هه‌ممه‌ت و ده‌نكی نۆکی غه‌یره‌ته‌كه‌ پیاو بن و پیاوانه بجوولێنه‌وه. من ئه‌م‌ڕۆ به‌شیوه‌یه‌كی كاتی، شوانی ئه‌م مه‌رانه‌م، چاوه‌پوانم بزانم

نیوه تا چهنده بۆ خزمەت کردن نامادەن تا بهو شیوهیه ئەرکهکانی نیوه دیاریبکەم. چاوه‌پوانم لەناو سوپاکەم چاوم بەنیوه بکەویت.

هەستە و وەرە کەئیمە چاوه‌پوانی تۆین، بیگانه مەبە کەناشنای تۆین (سالارنەلدەوله) پوژی ۲۷ شەعبانی ۱۳۲۹، سالارنەلدەوله، ئەمانەتی شازادە فەزل اللەهی میرزای عیزەد ئەلسولتانی بەمن سپارد و خۆی لەگەڵ بیست و پینج هەزار عەشایر و هینزی چەکدار بەرهو تاران بەرێکەوت. دواي چەند پوژ هەوال گەیششت کەپوژی ۲ رەمەزان، ئەرشەد ئەلدەوله، لەگەڵ سوپای تورکمان، لەنزیک ئیوان کیف شکستیان خواردوو. پوژی ۶ رەمەزان هەوال گەیششت هیزەکانی سالارنەلدەوله، سوپای ئەمیر موفەخمەمی بەختیاری لەمەلایر شکستداوه و نزیکەي دووسەد کەس لەبەختیارییەکان کوژراون و بریندار بوون و ژمارەیهکی زۆری توپ و فیشەک و تالانی دەست سوپاکەي سالارنەلدەوله کەوتوو. دواتر هەوال گەیششت لەپوژی دەي رەمەزانی ۱۳۲۹، یەپرەمی ئەرمانی و مارژورەانی موشاقی ئالمانی کەهاوڕینی یەپرەم بوو، لەگەڵ سیسەد و پەنجا سوار کەسەد و هەشتا کەسیان خۆبەخشە ئەرمانییەکان بوون، لەگەڵ سێ توپ و پینسەد سواری بەختیاری بەسەرۆکایەتی بەهادور و سەردار موختەشەم و دەستە دەولەتییەکانی دیکە، بەفەرمانی ئەمیر موحامەد، بەرهو ئیمام زادە جەعفەر لەباشوری پوژەلاتی تاران بەرێکەوتن.

یەپرەم کەپیشتر لەکاتی گرتنی تاران نامارەمان پیدای خەلکی ئەرمانستانی عوسمانی بوو. چەند سال پێش مەشروتییەتی ئێران هاتە رەشت و لەوی بەبازرگانی کردنەوه سەرقال بوو. خۆیندەواری نەبوو بەلام کەسینکی بویر و چاونه‌ترس بوو.

دواتر هەوال گەیششت پوژی سێشەممەي ۱۱ رەمەزان، هیزەکانی یەپرەم و بەختیاری لەنزیک ئیمامزادە جەعفەر، کاترێمێرێک پێش نیمەپو لەگەڵ هیزەکانی ئەرشەد ئەلدەوله کەدوو هەزار تورکمان و هەزار و چوارسەد سواری دیکە بوون و چوار تۆپیان پێبوو، پووبەپوو بوونەوه و دواي جەنگی قورس، کاترێمێری یەکی پاش نیوه‌پو، ئەرشەد ئەلدەوله شکست دەخوات و شەست و سێ کەس لەتورکەکان کوژراو و سیسەد و پەنجا کەسیان بریندار و ئەسیر و ئەوانەي دیکەیان لەرێگەي مەشەدەوه هەلاتوون. پێی ئەرشەد ئەلدەوله گۆولەي بەردەکەوێت و ئەسیر دەکریت. نیوه شەو ئەرشەد ئەلدەوله دەبەنە خێوەتەکەي یەپرەم. بەیانی ئەو پوژە کە ۱۲ رەمەزان بوو، ئەرشەد ئەلدەوله تیرباران و جەنازەکەي دەبەنە تاران.

لهکاتی تیرباران کردن هاواری کردبوو: زیندوو بیت محممهده علی شا. پوژی ۱۳ رهمهزان، جهنازی نهو بو بینینی گشتی لهگورهپانی توپخانه دادهنین. من نه مهیشت نهه ههواله نهبه سالارنهلدوله بگات نه به عیزده نهلسولتان. بهردهوام ههوال لهسوپای سازاده دههات که دهگه نه هر گوندیک، تالانی دهکن و ریبواران پروت دهکنهوه. بهم دوواییانه ههوال هات که له ۱۷ رهمهزان، موغین هومایونی بهختیاری، توانیویهتی لهسهواد کوه شکست بهسوپای شا بینیت و شا و شوغاع نهلسهلتنه و نه میر بههادر ههلاتون. بهنهینی و بهشیوهی رهمز، نهه ههوالهه بو سالارنهلدوله نارد کهچیر گوهرپان گوهرپانی نیویهه. نهگهر پیشپهوی بکن، دهبنه خاوهنی تاج و تهخت بهلام لهلدوه دهترسام که نیستا یه پرهم و بهختیاریهکان چیر مهترسی شا و شوغاع نهلسهلتنهیان لهسهر نهماوه و نهگهر هیرش بکنه سهر سالارنهلدوله، سوپا تالانچییهکهی سالارنهلدوله بهرگری ناکات و گوهرپانی جهنگ بهجیدیلیت. بهریکهوت پوژیک من و سازاده عیزده نهلسولتان نانی نیمه پومان خوارد و حهواینهوه، لهناکاو بینیمان سازاده نهبولفهتخ میرزای بروسکهچی، پهنگ پهپاو و پهیشان هاته ژوو، بی پیشهکی وتی: سوپا شکستی خوارد و سالار نهلدوله ههلاتوه و سوپاییهکان بلاوهیان لیکردوه. عیزده نهلسولتان لهگهل بیستنی نهه ههواله، دهمی وشک و خوین لهجهستهیدا نهما، پالی بهدیوارهکهوهدا و وتی: نای نیمام، بینیت چ قوریکت کرد بهسهرما، نیستا بو کوی برۆم و چی بکهه؟.

ناگام له عیزده نهلسولتان نهبوو، ویستم بروسکهچی ههموو شتیکم بهتهواوی بو باس بکات. وتی: پوژی ۳ شهوال، سهردار بههادر و سهردار موخته شهه و سهردار جهنگ و یه پرهمی نهرمهنی لهگهل دوو هزار بهختیاری و خویهخش، لهباخی شا و ساوه (نیوان نوبهران و قوم) پوویه پرووی سوپای سازاده دهبیتهوه، سهرتا بهختیاریهکان شکست دهخون، دواتر یه پرهم دهگات و دواي جهنگیکی قورس و سهخت، سوپای سازاده شکستی خواردوه. خودی سازاده و سازاده نیحتیشام نهلدولهی بروجیردی بهرهو ههمه دان ههلاتون. علی پهزای خانی گهرووسی و جهغه سولتانی ههورامی، که شوینه کهیان بهرز بووه، فریای سوپاکه دهکهون و ریگهیان نهداوه سوپای بهختیارهکان شوینی سوپا تیکشکاوهکهی سازاده ههلبگریت وهگهرنه خودی سالار نهلدوهیش نهسیر و تهواوی سوپاکه یا دهکوژران یا نهسیر دهکران. وتم: داوود خان و نهزهرخان و کوردستانیهکان چییان بهسهر هاتوهه؟ وتی:

ئەوانی دیکە نازانم، کوردستانییهکان لەگەڵ شازادە بەرەو هەمەدان هەلاتوون. عەلی پەزا خان لەگەڵ توپ و سوپاکەیی بەرەو کوردستان پۆشتوو. شازادە عێزەد ئەلسولتان دەیویست نینگەرانی خۆی نیشان بەدات. وەتم: خەلکی کرماشان بوێر و بی شەعورن. کاتیک بزانی تا ئەم رادەیە لاواز و ترساوان، دژی ئیمە ئالای شۆرش بەرز دەکەنەوه و دەبنە ئەرك بۆمان. کەمیک ئارام بینەوه. خۆم شەو دەپۆم و عەبدولکەریم بەگی شەهەبەندەری عوسمانی دەبینم. ئەگەر ئەمانی پێداین، خۆمان دەگەییێنێ شەهەبەندەرخانە تا لەسالارنەلەوه ناگادار دەبینەوه. ئەگەر نە، لێرەوه راستەوخۆ دەپۆینە کوردستان. وتی: ئەی بۆ ئیست ناپۆیت؟ وەتم: بەو ئەندازەی ئیوه دەترسن، من ناترسم. پەلە مەکە. شەو باشترە. بەهەر بەدەختییەک بوو، تا چەند پۆژیککی دیکە شازادە عێزەد ئەلسولتانمان لەکرماشان هێشتەوه و لەو ماوهدا چاووم بەشەهەبەندەر کەوت و ئەمانم لێوەرگرت. هەوال گەیششت کەسالار ئەلەوه لەهەمەدانەوه بەرەو مائی والی پۆشتوو. لەم چەند پۆژەیش هەرچی بروسکە لەتاران و سەردار زەفەرەوه دەگەیششتە هەمەدان بۆ شازادە موحتەشیم ئەلەوه بوو کەفەرمانی گرتن و قۆلبەست کردنی دەدا. تا پۆژیک نزیك نیوەپۆ هەوالمان پینگەیششت کەداوود گەشتۆتە ناو بیستون و دانیشتووانی شار سویندیان خواردوو، زینگەیی نەدن بێتە ناو شارەکە. دەنگی تەقە لەدانیشتووانی شار بەرز بوویەوه. بێنیم شازادە چیتەر توانای خۆپراگری نەماوه و دەیهوێت پیادە بەرەو شەهەبەندەرخانە هەلبێت. ناچار هاتەدەر و فەرمانم بەسوارەکاندا ئەسپ و کەرەستەکان ئامادە و بۆ پۆشتن ئامادە بین تا شازادە ئامادە دەبێت. ئەم فەرمانەم دەرکرد و گەپامەوه بۆ لای شازادە و کەم کەم دەنگی تەقە زیاتر دەبوو. کاتیک لەگەڵ شازادە هاتینەدەر و ویستمان سوار ئەسپ ببین، بێنیمان لەسەد سوارەکەیی شازادە، دە سوار و لەشەست سوارەکەیی من، چوار ماونەتەوه و ئەوانی دیکە هەلاتوون. لەگەڵ ئەم چواردە کەسە بەرەو شەهەبەندەرخانە کە لەدەرەوهی شار و لەنزیك قەلای حاجی کەریم بوو، بەپێکەوتین. تا گەیشتن بەشەهەبەندەرخانە، بەخیرایی ئەسپمان غاردەدا. دەنگی تەقە لەهەموو ناوچەکانەوه بەرز بوویەوه. دەمو ئیوارێ بێنیمان دەستەیک سەیی و بازرگان هاتنە ناو شەهەبەندەرخانە و فەرپش و راخەریان پاخست و سەماوەریان هەلکرد. گومانمان دەکرد ئەوانیش هاوێدەردی ئیمەن و هاوشیوەی ئیمە هاتوون لەم شوێنەدا سەنگەر بگرن. دواتر لەفەرپاش باشی شەهەبەندەرم پرسی: ئەمانە بۆ چی هاتوون؟ وتی: هاتوون بۆ

شازاده عیژه دهلسولتان نزیکهی سی هزار تمه ن پارهی لیوه رگرتوین. بهه مان شیوه که نهو لیوه په نای گرتووه، نیمهیش لیوه ده مینینه وه و تا پاره که مان نه داته وه، ریگه نادهین لهه شوینه بروتاده ده. پرسیم: مه گهر شه به ندهر لهه پرو داه ناگاداره؟ وتی: بو؟ وتم: که واته نهه به پیچه وانهی نهو په یمانیه که به نیمه ی داه. وتی: من نهه نازانم، نهوهی کی شهی خوتانه له گهل نهو. پرسیم: شه به ندهر له کوییه؟ وتی: له ژوره کهی خوی سهرقانی نووسینه. راسته وخو پو شتمه ژوره کهی و به سهر سو پرمانه وه له چو نیه تی نهو کاره ی پرسیم ارم کرد. وتی: به لیم پیداون نیوه له ده ستر یژی سو پای ده ولت و به ختیار ییه کان بیاریزم. چیت به لیم نه داه، قهرز و داوای خه لک له شازاده بده مه وه. نه مانه به پی نهو به لگانه ی به منیا نداوه، شازاده سی هزار تمه ن پاره ی لیوه رگرتوون، خویشم بو به شیکی زوری نهو پاره یه ناگادارم. ده بیت پاره که به ته وای بداته وه و نهه بابته قسه ی له سهر نییه. بینیم هیچ ریگه چاره یه کمان نییه. سهرم داخست و نوقمی ده ریای بیر کرد نهو بووم، دواتر سهرم بهر ز کرده وه و وتم: نه گهر نهوه ی تو ده یلیت، راست بیت، شازاده نیستا پاره ی نه قدی پی نییه، له کو ی نهو بره پاره بیت؟ وتی: له عیراق ملک و مالی هیه. به لگم پیبدات، به سه لامه تی نهو ده به مه عیراق و لهوی قهرزی بازرگانه کان بداته وه. وتم: نهه هه مووی خه یاله، هیچ نه نجامی کی لی به ده ست نایه ت. چاره یه ک بدو زره وه تا دل م شق نه بات. ریگم بده شازاده رازی بکه م بره پاره یه ک به نیوه بدات و به هر شیوه یه ک بووه له ده ست بازرگانه کان رزگاری بکه ن تا شه رافه تی شه به ندهر خانه و به لینی شه به ندهر ی خوتان وه خوی به مینینه وه. به پیکه نینه وه وتی: تو ده لینی پاره ی نه قدی پی نییه، نیتر باس کردن لهو بابته چ نه نجامی کی ده بیت. وتم: نه نییه ک لای نیوه باس ده که م. ده زانم شازاده دوانزه هزار تمه نی لای که سیک به نه مانه ت دانا وه، رازی ده که م پینچ هزار تمه نی به نیوه بدات و حهوت هزار تمه نی شی بو خه رجیه کانی خوی تا ده گاته شوینی کی نه من. وتی: نه، بازرگانه کان به مه رازی نابن. حهوت هزار تمه ن بو شازاده زوره، فه رمان بده ده هزار تمه نی به شیوه یه کی نه نی بو من بینن، ده بیت به شی بازرگانه کانی لی بدهم تا بتوانم نهوان دوور بخه مه وه. شازاده ییش دوو هزار تمه نی به سه و ده توانیت بهو پاره یه بو هر شوینی ک ده خوازیت، بروت. وتم: نه گهر به مشیوه یه کوتایی به کی شه که بینم، چی به من ده دهیت؟ وتی: پینسه د تمه ن به خوت ده ده م. وتم: که واته جاریک بازرگانه کان دلخوش مه که تا له نه نجامی

کاره که ناگادارت دهکه مه وه. هاتم و به نهیتی و بهرهمز و راز هه موو شتیکم بو سازاده باسکرد. بینیم دووباره وره ی خوی له ده ستداوه. وتم: ئیستا کاتی نه وه نییه، ده بیت نه مشه و به ناسووده یی بجه ون تا بزانی به یانی خواوه ند چی بو نووسیوین. له راستیدا، خویشم له چاره سهر کردنی نه م کیشه یه سهرگردان بووم. له بهرده م پهنجیره که دا دانیشتم و زهق زهق سهیری بازرگانه کانم دهکرد، به لام بیرم له رینگه چاره ده کرده وه. پیاوه کان که ههستیان به پرووداوه که کردبوو، یه کیهک دههاتن و له گفتوگوی بازرگانه کان ناگاداریان ده کرده وه. له بهر نه وه ی هیچ وه لامیکم پینه بوو، ده موت: بزانی خوا چی دهوینت.

به یانی ده مه و ئیواری، فهراشباشی شه به ندر که بو شار پوشتبوو، گه رایه وه، به ئیشاره بانگم کرد. هه والی شاره که م لپرسی، وتی: هه واله کان نه وه یه که خوتان لینی به ناگان، داوود هاته ناو شاره که. وتم: خوی ته نیا یا له گه ل سوپا؟ وتی: هه زار سواریکی له گه لدایه. سواره کانی دیکه ی هه لاتوون، نه یوئراوه بپرواته ناو شاره که، راسته وخو پوشتوته قه لای حاجی که ریم. وتم: له کوردستانییه کان کهس نه گه راوته وه؟ وتی: هیچ دهنگیک نییه، ده لئین هه موویان هه لاتوون. وتم: برۆ بزانه شه به ندر کاتی هه یه، بلی فلانه کهس ده خوازیت چاوی به تو بکه ویت. پوشت و گه رایه وه و وتی: فهرموون. چاوم به شه به ندر که وت، پیم وت: له یانزه هه زار تمه ن له گه ل سازاده ریکه وتم، ده هه زار بو بازرگانه کان، هه زاری بو خوت، به لام له راستیدا ده هه زاری بو تو، هه زاری بو من. به خیرایی شه به ندر وهک گول گه شایه وه و وتی: زور باشه، پاره که ناماده یه؟ وتم: نا فرمان بده یه کیک له فهراشه کان کاتر میتریکی دیکه له گه ل من بیت تا برۆم پاره که بینم. وتی: به سه ر چاو. به خیرایی یه کیک له پیشخرمه ته کانی شه به ندر خانه که فلانه و فیساره نیشانی بوو، بانگکرد و پیی وت: کاتر میتریکی دیکه فلانه کهس بو هه ر شوینیک ده پروات، له گه لی برۆ و رینگه مه ده کهس بی ریزی به رامبه ر بنوینیت. به چرپه پیم وت: نه گه ر نه و که سه رازی نه بوو، پاره که بگه رنیتته وه، فرمانی پیبده، بیهینیتته ئیره. وتی: هه ر فرمانیکی پیدایت نه نجامی بده و هه ر که سی ویست، بیهینه ئیره. دوا ی دوو کاتر میتر له شه و، بی نه وه ی سازاده عیزده نه لسلولتان ناگادار بکه مه وه، پیشخرمه تی شه به ندرم هه لگرت و به ره و قه لای حاجی که ریم به ریکه وتم. له وی چاوم به داوود خان که وت و بابه ته کهم بو باس کرد. وتی: ئیستا رینگه چاره چییه؟ وتم: چاره نه وه یه سبه ی ده بیت هه موو سواره کانی خوت بنیریت تا له بهرده م شه به ندر خانه ریز

بەستەن. عەبدوللە خانی فەرەش باشی لەگەڵ دە چە کدار بیڤنە ناو حەوشەکە و ئیمە پێش
خۆیان بدەن. ئەگەر بازەرگانهکان یا کەسانی ناو شەهەبەندەرخانه پێگەیان گرت، سەرەتا
شەهەبەندەر دەگرین و دارکاری دەکەین تا کە سانیتر چاوترسین بکڕین. ئەگەر کەسیش
پێگەیی نەگرت، ئیمە درێژە بە پێگەیی خۆمان دەدەین و دینە ئێرە. بەمشوویە بە ئێنم
لێوەرگرت و دواي چوار کاتریمێر لەشەو گەرامەو. کاتی کە گەیشتمە بەردەم دەروازەي
شەهەبەندەرخانه، بۆ ئەوێ شەهەبەندەر لەرووداوەکان و ئەوێ بۆ کوی چووم، ئاگادار
نەبێەو، بەپێشخزمەتم وت: ئیستا زەحمەتیکی دیکەم بۆتان هەیە و دەبێت هەر ئیستا
بڕۆی بۆ شار و بروسکەچی ئاگادار بکەیتەو، بەیانی بۆ هیچ شوینیکی نەپروات و بێتە ئێرە
بۆ ئەوێ چاوی بەمن و شەهەبەندەر بکەوێت. لەبەر ئەوێ شەو درەنگە، چیتەر پیویست
ناکات بۆ ئێرە بگەرییتەو، شەو لەمالەکەي خۆت بخەو و بەیانی بڕۆ و شارزادەي
بروسکەچی لەگەڵ خۆت هەلگرە و بیهینە بۆ ئێرە. شارزادەم رازی کردووە بەیانی بۆ سپاسی
خزمەتەکان، بیست تەنت پی بدات. پێشخزمەت لەبەر ئەوێ شەهەبەندەر فەرمانی
پیداو، فەرمانەکانی من بی کەموکۆپی ئەنجام بدات و هەرکەس بەپیویستم زانی، لەگەڵ
خۆي بیهینیت و کاتی کە دانیابوو، بیست تەنت پاداشتی دەستدەکەوێت، بەخیرایی
بەریکەوت. پۆشتمە ناو حەوشی شەهەبەندەرخانه، بینیم ژمارەیکە لەبازەرگانهکان خەوتوون
و ژمارەیکەیان سەرقالی گفتوگۆ کردن. بەهینوایشی و راستەوخۆ بەپلیکانەکان سەرکەوتم،
پۆشتمە سەر و چوومە ژووری شارزادە. بینیم بەچاوی پەرەمیسک و پەریشان دانیشتوو و
گومانی کردووە من هەلاتووم و بەتەنیا جیم هیشتوو. کاتی کە چاوی بەمن کەوت، هەموو
خەم و نارەحەتییهکانی لەبیر کرد و بینینی منی وەک ژیا نیکی تازە بۆ خۆي لەقەڵەمدا. وتی:
بۆ کوی پۆشتبوون؟ وتم: پۆشتم خۆم و خۆت لەو سیاچالەي ناویان ناو شەهەبەندەرخانه،
پرزگار بکەم. هەموو بەسەر هاتە کەم و بینینی داوودخانم بۆ گێرایەو. ئەو شەو بەترس و
دڵراوکی خەوتین. بەیانی، پێش ئەوێ شەهەبەندەر لەخەو هەستیت، دەنگی بێر
لەحەوشیکە بەرز بوویەو: پێشنویژی کوردستان و شارزادە لەکام ژوورەدان؟ بەخیرایی
هەستام و لەشووشەي پەنجەرەکەو سەیرم کرد. بینیم عەبدوللەخان، فەرەشباشی
داوودخان، لەگەڵ چەند کەسیکی چە کدار و هەموویان سیلاح بەدەست لەپلیکانەکان
سەرکەوتون. بازەرگانهکان و پیاوکانی خۆمان گومانیان کرد هاتوون ئیمە بێن و لەتۆلەي

کوژراوه‌کانی خۆیان تیربارانمان بکەن. دواى ئەوەى عەبدوللەخان ھاتەسەر، وتى: سوار و پیاده لەبەردەم دەروازە تا قەلای حاجی کەریم ریزیان بەستوو و سەردار چاوەڕوانی ئێوەیە. شازادە لەخۆشحالییدا لەپێستی خۆی جیگەى ئەدەبوویەو. بەخێرایى ھاتینە خوار و بەناو بازارگەنەکاندا پۆشتین. کاتێک گەشتینە بەردەم دەروازەکە، فەرەشباشى شەھبەندەرى گەیشت. پرسى: بۆ کوێ تەشریف دەبەن؟ وتم: لەدەست شەھبەندەرى بى شەرەفی ئێوە ھەلدین چونکە شەرافەتى ئیسلامییەت و ئابرووی دەولەتى عوسمانى لەسەر دەستی ئەم بى شەرەفە بەفەرۆ چوو. ئەگەر بگەڕێمەو بۆ کوردستان، کتییکی گەرە سەبارەت بەبى شەرەفی ئەو دەنوسم و لەھەموو گۆقارەکانی دەولەتانی دراوسێى بالۆی دەکەمەو. فەرەشباشى سەریشوێ کرد. لەدەروازەکە پۆشتینەدەر و چوینە ناو ریزی سوپای کەلھور. بەو پەرى پێزەو پۆشتینە ناو قەلاکە و داوودخان و کوپەکانى بەو پەرى پێز و ئەدەب، تا بەردەم دەروازەى قەلاکە بۆ پیشوازی کردنمان ھاتن. کاتێک پۆشتینە ژوور، عێزەدئەسلولتان پاکشا و جاریکی دیکە شایەتومانى ھینایە سەرزمان. دوو پۆز لەقەلای حاجی کەریم ماینەو. پۆزى سییەم، پێنیشاندەرمان لەداوودخان وەرگرت و بەرەو کاروانسەرای ماھیدەشت بەرێکەوتین. شەویکمان لەوێ بەبیرکردنەوێ پووداوەکانى رابردو بەسەر برد و بەیانى لەکاتى جیابوونەو، دواى ماچوموچ و پێوڕەسمى مائىئاوایی کردن، شازادە بەرەو ئیسلامبول و من بەرەو کوردستان بەرێکەوتین. نیوەرمان لەمالى شیرخانى سەنجابى سەمسام ئەلمەمالیک خوارد و بۆ نانی ئێوارى، گەشتینە پەوانسەر. حسین خان سەردارى گەشتى و عەباس خان سەردارى رەشید، چەند پۆز پێش، گەشتبوونە پەوانسەر. حسەین خان دواى گەرانەو لەجەنگ، دواى چەند پۆزێک خوین ھەلدینیتەو و دەمریت. کەسەکانى دەیانوت عەباس خان ژەرخراردى کردووە لەتۆلەى ھەمیدەخانم، کچی شەرەف ئەلمولک کە لەپراستیدا دەزگیرانى عەباس خان بوو و حسەین خان بەپشت بەستن بەھێز، بەسەریدا زالبوو و ئەوى لەخۆى مارە کردووە.

عەباس خان سەردارى رەشید، بۆ ماوەى شەش پۆز ئێمەى لەگەرمەخانە ھێشتەو و پێگەى ئەدا برۆین. دواى شەش پۆز بەرێکەوتین و کاتێک گەشتینە گەردەنەى خەراجییان، مەجید، پێشەنگى من کوپى حاجى مەممەد کەریم ئادەمى وەکیل ئەلمولک، کە لەپێشەو دەپۆشت، لەبەرچا و ن بوو. کاتێک دەگاتە شیویک، لەناکا و دە تەنگچى کەبۆسەیان

نابوویه، ئەسپ و تڤهنگە کە ی دەگرن. ئیمەیش هەمووان لە بەرزاییە کەو سەرە و خوار بووینەو و ویستمان بەرەو شیوە کە برۆین. هەمان دەکەس هیژشیان کردە سەر ئیمە، جڤهوی ئەسپە کەم سووراند و ویستم سەنگەر بگرم. بینیم پینچ کەس لە دواوە هیژشیان کرد. بە ناچاری لە ئەسپە کەم دابەزیم و پەنام بۆ چیا کە برد. لای چەپ، بەردیکی گەرەم بینی و لە پشت بەردە کە سەنگەرەم گرت. سی کەسی دیکە کە دوا ی من لە ئەسپەکانیان دابەزین، هەرکام لە پشت بەردیک سەنگەریان گرت. تەنیا دەمانچە یەکی دەتیرم پینبوو. بە تەقاندنی دە گولە، تڤهنگچیەکان تۆقان و بلۆهیان لیکرد و کەوتنە پارانەو. ئەسپ و تڤهنگە کە ی مەجیدیان بە جیھنشت و هاواریان دەکرد: رینگەمان بەدەن برۆین، کارمان بەکاری ئیوہ ئییە. شیخ وەهاب ئیمە ی بۆ ئەم کارە ناچار کرد. پرسیم: ئیوہ چ کارەن. وتی: ئیمە پیاوہکانی شیخ وەهاب کورە مامی سەید ئەلدەوہ، شیخ قەیداری دەوڵەت ئابادین. لەدوینیوہ ئیمەیان ناردۆتە ئەم گەردەنە و پینان وتین ئیوہ لیرە و سیلاحتان پینە تا پروتتان بکەینەو و کەلوپەلەکانتان بۆ ئەو بێهین و ئیستا بەمشێوہیە گرفتار بووین. کاتیک وتیان کارمان پینان نەبیت، رینگەمان بۆ کردنەو تا لەنیشانە ی تڤهنگەکانی ئیمە دوورکەوتنەو. من پیادە تا سەرەوہ ی گەردەکەنە هاتم، پیاوہکانیش ئەسپەکانیان هیئا. سوار بووین و پرومان کردە گوندی لون. شەو لەو ی ماینەو و بەسەرھاتە کەمان بۆ سەیدەکانی لون گیرایەو. سەیدەکان وتیان: لەدوینی ئیوار یوہ ئەم تڤهنگچییانە لەگەردەکەنەن و پیاوہکانی ئیمە نەیانویرا لەو یوہ هاتوچۆ بکەن. دوا ی ئەم پرووداوە، لەو ناوچە یە بلۆ بوویەو کە فلانە کەس بەدەمانچە یە ک، دە سواری راوناوە و شکستی پینیاناون. زیاتر تڤهنگچیەکان خویان ئەم پرووداوەیان لەناو خەلکدا بلۆ کردەو. بەیانی ئەو پۆژە گەشتینە گوندی تای، چەند پۆژیک لای ئیفتیخار سولتان ماینەو و دواتر پۆژی ٦ زیقەعدە ی ١٣٢٩، گەشتینە ناو شار. لەبەر ئەوہ ی دراوسی ئی حاجی شیخ محەممەد باقر بووین و ئەوانیش لایەنگری سالارنەلدەوہ بوون، بۆ پاراستن و پاریزگاری کردن لەخۆمان، گەرەکی قەتارچیەکانمان لەشار جیا کردەو و سی کەس لەبویرەکانی شارمان هەلبژارد کەخۆم باوەرم پینان بوو. ئەم سی کەسە شەو و پۆژ پاریزگارییان لەگەرەکە دەکرد و سەرۆکەکیان نایب فەتھوللە خان بوو. بەنیشان و رەمزی شەو رازی نەدەبوون و هەر شەویک بۆ گەرەکی قەتارچیەکان، رەمزیکی شەوانە ی تایبەتمان دیاریدەکرد چوونکە حکومەت لەشارەکدا نەبوو.

دوای چەند پوژێك تەتەرێك لەكرماشانەوه هات و كاغەزێكى لەگەڵ خۆى هێنا. مۆرى پاكەتى سالارنەلدەوله، ماركى پشت پاكەتەكە شیر و خورشید و دواتر ئەم پرستەى خوارەوه لەژێرەوه نووسرابوو: سالارنەلدەوله شاهەنشای هەموو سەرزەمینەکانى خوزستان و لوپستان و عێراقى عەجەم، پاكەتەكەم کردەوه، بێنیم خەتى سازادە خۆیەتى و هەموو شتیكى پوونکردبوویەوه و نووسیوی کاتێك لەباخی شا هەوالی پاشەكشینى شامان پێگەیش، ئیمەیش بەپێى بەرژەوندی سیاسى، پاشەكشینان کرد و بپارماندا ئەم زستانە لەكرماشان بزمینەوه و سەرقالی بەرپۆهبردنى خوزستان و لوپستان و عێراق بێن تا بەخواستى خواوەند لەوەرزى بەهار، دووبارە محەممەد عەلى شا لەباکور و ئیمە لەباشورەوه هێرش بکەینه سەر تاران و کۆتایی بەم کێشەیه بێن. لەئێستادا من لێرە تەنایم، بەخیرایی بەرێکەون و خۆتان بگەیینە ئێرە. هەرچەندە دەتوانن سوار کۆیکەنەوه و لەگەڵ خۆتان بیهێنن.

لەبەر ئەوەى پێشتر لەگەڵ سازادە گالتەمان دەکرد، لەو لāmدا بەگالتەوه ئەم نامەى خوارەوه م بوو نووسی: پاكەتى سالارنەلدەولهى شاهەنشاهم بێنى، مۆرى سەر پاكەتەكە و ناوهرۆك و دەستنووسەكەم هەلسەنگاند، سەراسەر و شتر مانگا پلەنگ بوو. مۆرى نازناوى سالارنەلدەوله، لەگەڵ وشەى شاهەنشاهى جیاوازه، بەکار بردنى شیر و خورشید كە هێمای دەولەتى ئێرانە، لەگەڵ فەرمانزەوايەتى بەشێك لەسەرزەمینى ئێران، یەكناگریتەوه. بانگێشتکردنى منیش كە لەدانیشتووانى كوردستان و كوردستان لەناو مۆر و هێماكەدا نییه، بێهۆیه. لەئەنجامدا پێتان دەلێم لەزۆترین كات ئەم هێما و مۆرە بگۆڕن چونكە دەبێتە هۆكارى پێكەنین و ڕینگە مەدن بلاو بێتەوه. سەبارەت بەگەرانهوى خۆیشم بۆ كرماشان، لەبەر ئەوەى تازه گەراومەتەوه و هینشتا هێلاكى و شەكەتى ڕینگە لەجەستەمدایە، داوا دەكەم مۆلەت بدەن ئەم زستانە لەكوردستان بەسەر بەرم. بەخواستى خوا لەوەرزى بەهار، محەممەد عەلى شا لەباکور و لەگەڵ هێزى توركمان و بەرێزىشتان لەكرماشان لەگەڵ هێزى كەلهوێر و لوپستان و منیش لەكوردستانەوه لەگەڵ هێزى ڕمشت، بەرەو تاران بەرێدەكەوم. هەرەوهها هیوادارم فەرمان بەكابینەى شاهەنشاهى بدەن هەموو حەفتەیهك من لەبارودۆخی شاهەنشاهى بەرێز و كاروبارەكان ناگادار بكەنەوه..

زۆرى ئەخایاند هەوال گەیشەت كەشەوى ١٩ سەفەرى ١٢٣٠، یار محەممەد خانى

کرمانشانی له گهل دووسهد و په نجا تهنه گچی، هیرشی کردوته سهر کرماشان و سالارنه لدهوله، سهردار رهشید و داوود خان هه لاتوون. سلیمان خانی شهرهف نه لمولک له گهل جهواد خانی برارای که مالیان له ناو شاره که دا بووه، حاجی نه عله بند (نالبه ند) و چند که سینک ده چنه سهریان و له مالی مه حمود ناغا، برای مه هدی ناغا، ههر دووکیان ده کوژن و ماله که یان تالان ده کهن. چند پوژی دیکه هه وال گه یشت که سهردار رهشید دوا بیستنی هه والی کوژرانی شهرهف نه لمولک، دهرواته هارون ناباد و له وی چاوی به سازاده ده که ویت و لیی ده پاریتته وه له گهل داوود خان برونه کاروانسرای ماهیدهشت و له وی خیتوت هه لبدن. نه گهر توانی کرماشان له یار محهمهد خان پاکبکاته وه، سازاده مؤله تی پیبدات نه عزم نه لدهوله له تولهی شهرهف نه لمولک بکوژیت، نه گهر نه یقوانی، نه وکات سازاده بو ههر شوینیک ده خوازیت، ده توانیت پروات. دوا وهر گرتنی نه م به لئین و په یمانه، سازاده و داوود ده پونه کاروانسرای ماهیدهشت و سهردار رهشید له گهل هیزه کانی رهوانسهر و جوانپو که مانگهر و هتد. هیرش ده که نه سهر کرماشان و شکست به یار محهمهد خان ده یین و دهست به سهر کرماشاندا ده گرن و به خیرایی سازاده ناگادار ده کاته وه له گهل داوود خان بو کرماشان بگه ریته وه. نه عزم نه لدهوله و فه خیم نه لسه لته نه ی کوپی، بو کونی شایانه ی خویان هه لدین. سهردار رهشید له گهل ژماره یه کی که م دهرواته نه وی و ههر دووکیان ده گریت و ده یانگه ریته وه بو ناو شاره که. دواتر ههر دووکیان ده کوژیت و ماله که یان تالان ده کات. نه م کرده وه بویرانه بو سازاده ی سه لماند که عه شیره کانی کوردستان و کرمانشا نایانه ویت دلسوزانه چالاکی بو بکه ن و نه وی کردوته بووکه له ی دهستی خویان و ههر پوژ و به مه بهستی تالان کردن، بو ناوچه یه کی ده بن. ده گهر نه شکستدانی یه پرهم و به ختیار ییه کان له باغی شا، له گهل نه و سوپا گه وره یه، دژوارتر له پاونانی یار محهمهد له کرماشان نه بوو.

له ۸ ره بیع الاوهلی ۱۲۳۰، سهردار موجه لهل، پیشخرمه تی محهمهد عه لی شا له گهل ده سوار هات و راسته وخو پوشته بروسکه خانه و له گهل سالارنه لدهوله گفتوگوی دهستی کرد و دواتر له بروسکه خانه هاته دهر و به بیانوی نه وه ی له لایه ن شاره فه رمانی بو سالارنه لدهوله پییه، راسته وخو پیگه ی کرماشانی گرت بهر. دوا چنه پوژ له گهل سهردار رهشید و قاسم خانی سهنجابی و سه ییدنه لدهوله گه رایه وه. شیخ عه لئه لدین له گهل دهسته یه ک سو فی و مه ریوانی هات. دوا دوو سی پوژ، سهردار موجه لهل، مه لا ئیبراهیمی شیخولئیسلامی

قۆلبەست کرد. کاتیکی ئەوی ئازاد کرد، دواى چەند پوژ، وەکیل ئەلمولک و کارگوزاری میرزا عەلى خانى بابان و شوجاعى لەشکر و حاجى ئەرفەح ئەلمولک و دەستەبەکی دیکەى قۆلبەست کرد. لەهەركام بېرە پارەبەکی وەرگرت و دواتر ئازادی کردن و سوپایەکی پیکهاتوو لەسەنجابی و شیخ نیسماعیلی و چاردۆلى پیکهینا و ڕێگەى هەمەدەنى گرتەبەر. پوژى ٢٥ رەبیع الاول کەکوئایبەکانى زستان بوو، دووبارە پاکەتیکى دیکە لەلایەن شازادەو بەمۆرى فەرمانرەوای سەرزمینەکانى کرماشان و خوزستان و عێراقى عەجەم گەیشت. جەختى کردبوویەو مەن ڕێگەى کرماشان بگرەبەر. بۆ سەردار موحەلەلى نووسیبوو کەفلانەکەس بۆ پوشتن هان بدەن. پوژى ٨ رەبیع الثانى ١٢٢٠، مەن بەناچاری لەگەڵ سى سوار بەرێکەوتم. دوو پوژ لەرەمشت مامەو و لەوێ پەنجا سوارم هەلبژارد. پوژى سییەم گەیشتمە کامیاران. لەوێ پەنجا سواری گەشكى بەسەرۆکایەتى زەرغام لەشکر سەعید بەگ و عەزیز بەگى فەتح ئەلسولتان کۆرەکانى فەرەج الله خان گەشكى پەيوەستى ئیمە بوون. لەسورخە لیزەى کرماشان، شازادەم لەهاتنى خۆم ئاگادار کردەو. کاتیکی گەیشتیى حاجى ئاباد، لەوێ بەرێزان نەسیر دیوان و حیشمەت ئەلمولكى کوردستانی و دووسەد سوار گەیشتن. کاتیکی لەپردى حاجى ئاباد نزیک بووینەو، سوارێک بەغاردان هات و پاکەتیکى شازادەى هینا. نووسیبوو: کەمێک لەسەر پردەکە بمیننەو تا پیشوازیکەران دەگەن. چوونکە فەرمان بەسوپایبەکان و پیاوماقوولانى کرماشان داو، بۆ پیشوازی کردن بۆن. تا پاکەتەکەم خویندەو، پیشەنگى سوارەکان دەرکەوت. بینیم قەرەبالغى وەك لافاو دیت و پیش یەکتەر دەکەون. بەکورتى لەناو پیشوازیکردنى پیشوازیکەران پوشتینە ناو کرماشان و گەشتینە خزمەتى شازادە. دواى ڕۆپەسمى یەکتربینن، بۆ مالتیک لەگەرەکی فەیز ئاباد لەنزیک فولادی پوشتین کەتایبەت بەحەوانەوێ ئیمە ئامادەیان کردبوو. دووبارە بەپێى فەرمانى شازادە پوشتینە خزمەتى و فەرمووی: مەن پێویستم بەئێو بوو بۆ پاراستنى کرماشان تا گەرانهوێ مەن لەمالى والى، ڕێگە نەدەن ئازاوە لەشارەکەدا دروست ببیت. فەرمان بەئیلخانى داو لەخزمەت فەرمانەکانى تۆداییت بۆ ئەوێ شەو و پوژ ئاگاتان لەبارودۆخەکە بێت. دواى دوو پوژ شازادە بەرەو مالى والى بەرێکەوت و ئیمە لەکرماشان ماینەو.

لەناوەراستى جومادی الاولى ١٢٢٠، شازادە گەراییەو. دواى دوو سى پوژ، شیخ

عەلەلەدین و مەلە عەبدوللەهێ موفتی لە کوردستانەوه هاتن. شەوی ١٨ جومادی الاول
 شازادە وتی: بە پێی هەوایی بروسکەخانە، فرمانفەرما و دەستەیک لەبەختیارییەکان
 گەشتوونەتە هەمەدان، ئێوه لەگەڵ ئیلخانی پڕۆنە سەحنە، ئەکا لەناکا و هێرش بێنن تا
 داوود دەگات. بە شازادەم وت: مەلای دوعانوس و پیشەنگی جەنگ کوجا مەرحەبا. ئێوه
 لەگەڵ سوپایەکی سی هەزار کەسی نەتانتوانی بەر بە سوپای دەولەتی بگرن، ئیستا من و
 ئیلخانی چۆن دەتوانین پووبە پرویان ببینەوه. ئەگەر داوود دێت، ئەمە کاری خۆیەتی. وتی:
 تا داوود دەگات، دەبیست سەنگەرەکانی سەحنە لە دەستی ئیمەدا بێت و من جگە لەتۆ کەسی
 دیکەم لێرە نییە. یا دەبیست ئێوه پڕۆن یا من. لێرەدا فرمیسک لەچاوی شازادە قەتیس ما،
 ناچار وتم: ئیمە دەپڕۆین، بەلام ئەگەر داوود نەگات، دەگەرمەوه. وتی: داوود نەگات، هەنیش
 لێرە نامینمەوه. سەرئەنجام من و ئیلخانی و فەتح الایە و سالار مۆنەبید لەگەڵ دووسەد و
 پەنجا سوار بەرەو سەحنە بەرێکەوتن. دوو پوژ دواتر خانلەر خانی سەگوند، ناسراو
 بەخانە لەرە، لەگەڵ سەد سوار گەیششت. چەند پوژیک لەوێ مایەوه. خواردەمەنی و ئالیک
 کەمی کرد. ناچار کەسمان بۆ لای ساری شەسلان خان لەکەنگاوەر نارد. ئەو بەنهیانی پینچ
 بار نان و دوو بار نارد و دوو بار جۆ و دوو سەر مەپری بۆ ناردین. شەوی ٥ جومادی الثانی
 ١٢٣٠، لەخێووەتی ئیلخانی دانیشتبووین و سەرقالی گفتوگۆ کردن بووین کە یەکیک
 لە پیاوەکانی سالار مۆنەبید هات و وتی: کەسیکی کەلیایی هاتوو و دەلیت سەردار
 موجهەل شکستی خواردوو و سوپای دەولەتی بەرەو کرماشان دێت. کەسم نارد و ئەو
 کەسیان هێنا. دەرکەوت پیاوی باقی خانە و هەلاتوو. ورەکانی پووداوەکەم لێپرسی.
 وتی: هێرشێ یەکەم کە باقی خان و ژمارەیک لە چاردۆلییەکان و قاسم خان و بەر
 ئەلمەمالیک و ژمارەیک لە سەنجاییەکان پیشەنگی جەنگە کە بوون، شکستیان بە سوپای
 دەولەتی هێناوه و دوو تۆپیان لێ سەندوون و بۆ سەردار موجهەلیان ناردوو کە لەدزج
 بوو. ئەویش تۆپەکانی بۆ کوردستان ناردوو. چەند پوژ دواتر کە خودی فرمانفەرما لەگەڵ
 بەختیاری و یەپرەم و سوپا و تۆپخانە بەرێدەکەون، دووبارە باقی خان و سوارەکانی
 چاردۆلی گۆرەپانی جەنگ گەرم دەکەن، بەختارییەکانیش دەکەونە خو و ناگری جەنگ
 بلیسە دەستیانی. باقی خان هاووشیوەی شیر پەلاماریان دەدات و هانی سوپاییەکانی خو
 دەدات. گوللەێ تۆپ و تفەنگ وەک تەرەزە دەبارێت، لەکاتیکیدا باقی خان سوپای بەختیاری

ناچار بە پاشەکشێ دەکات، سوپاکەیی سەردار موحەلەل شکست دەخوات و قاسم خانی سەنجابی و ژمارەیهک لە پیاوێکانی پێگەی هەڵاتن دەگرنەبەر. باقی خان بێ پشتیوان دەمیڤیتەوه، ناچار دەپواتە سولچە و لەوێ سەنگەر دەگرێت. یەپرەم و هیژەکانی دەوری سولچە دەگرن. تاریکی شەو، ئاگری شەڕەکە دەکوژنیتەوه. سەرەتای دەرکەوتنی هەتاو، دووبارە تەقە دەستپێدەکاتەوه. عەبدولباقی خان تا دوا گوللە بەرگری دەکات و چەند کەسێک دەکوژێت و قەڵەکە تەسلیم ناکات. کاتیەک دەبینیت چوار گولەیی پێماوه، هەناسەیهک هەڵدەکێشیت و بێدەنگ دەبیت. یەپرەم کە دەبینیت چیتەر لە قەڵەکەوه تەقە ناکرێت، لە قەڵەکە نزیک دەبیتەوه و فەرمانی چوونە ناو قەڵەکە دەر دەکات. باقی خان خۆی حەشار دەدات و بە گوللەیهک یەپرەم دەکوژێت. منیش لەناو ئاودەستی قەڵەکە خۆم شار دەوه. تا ماوهیهک نەیانویژا بێنە ناو قەڵەکە تا ئەوێ فەرمانفەرما هات و فەرمانی هاتنە ناو قەڵەکەیی دەر کرد. باقی خانیاں گرت و کوشتیان. منیش لە شوێنەکەیی خۆم مامەوه تا تاریکی شەو داها. بەهێواشی لە ئاودەستەکە هاتمەدەر و خۆم گەیاندە ئێره.

هەموو ئەم بەسەر هاتەم بۆ سالار ئەلەولە نووسی و جەختم کردەوه ئەگەر داوود نەگات، مانەوهی ئێمە لیڤە بێ ئەنجامە. بەیانی نیمەڕۆ، وەلام گەیشتم کە هەموو ئەم پرۆداوه درۆیه و فەرمانفەرما شکستی خواردووه و یەپرەم کوژراوه، ئێوه لە شوێنی خۆتان بمیننەوه تا داوود دەگات. خان لورخان وتی: ئەگەر فەرمانفەرما شکستی خواردووه و یەپرەم کوژراوه و سوپای دەولەتی تالانکراوه، ئیتەر ئێمە لیڤە چی دەکەین، یا دەبییت بڕۆینە پیش و یا بگەرێینەوه بۆ کرماشان. بەرەهەحال من ناتوانم سوارەکانم لەم بەدبەختییەدا بهێنمەوه. ئەگەر داوود هات، منیش دەگەرێمەوه، ئەگەر نەهات، نامەوێت، سوارەکانم لەبرسا بمرن. کاتیەک ئەو پوشت، ئیلخانی وتی: منیش دەڕۆم بۆ بیستوون، ئەوێ بەهێزترە، لەوێ دەمینمەوه تا داوود دەگات. من مامەوه و سوارەکانی پەمشتی و گەشکی. بەناچار دوو کاتر مێر دواي ئەوان بەرێکەوتم، کاتیەک گەیشتمە بیستون، بینیم ئیلخانی لەوێ نییه. وتیان: راستەوخۆ درێژەیی بەرێگەداوه و گەراوەتەوه بۆ شار. ناچار بەرەو تاق بوستان بەرێکەوتین تا لەوێ فەرمان لەشازادە وەر بگرم. شەوی ٧ جومادی ئەلئانی ١٢٢٠، دواي سێ کاتر مێر لەشەو، گەشتینە تاق بوستان و لەوێ شازادەم لە پرۆداوێکان ئاگادار کردەوه، نووسیم: ئەم بارودۆخە بێ سەرەوبەرە، سەر ئەنجام ئەزۆک دەبییت، ئێوه لە قەڵای حاجی کەریم بمیننەوه تا

برۆم و له ماوهی سی پوژدا هیزه کانی جوانپو و په وانسه کۆیکه مه وه. نه گهر داوود هات، پیشپه وی ده کهین، جیاواز له وه، له نیستادا پاریزگاری له کرماشان ده کهین تا والی و داوود ده گهن. پاکه ته کهم به کوپخای تاق بوستان بو شار نارد، نانی شه ومان خوارد و حه واینه وه. ده مه و هه لاتنی هه تاو، له نزیک برنجان، گه شتینه سه ردار موجه له له که له گهل توپیک و سه د سواری تیکشکاو به ره و کرماشان ده رویشته. دوا ی یه کتربینین، له نه سپ هاتینه خوار و چه ند هه نگاوێک له سواره کان دوور که وتینه وه. یه کترمان له بارودوخ و قهزا و قه ده ر و داهاتوو نا گدار کرده وه، دواتر سوار بووین. نه و به ره و کرماشان و من به ره و په وانسه به ریکه وتن.

پوژی ۷ جومادی نه لثانی، دوو کاترمیز ماوه بو ئیواری، گه شتینه په وانسه و هه مان شه و له گهل سه ردار په شید نامه مان بو سه روکه کانی جوانپو، قوبادی، وه لدبه یگی و ئیناخی و باباجانی نووسی و هه موویان له ماوه ی دوو پوژ له په وانسه ناماده بوون. په یمانیان به ست له گهل سوپاکه ی خو یان هاوکاری شازاده بکه ن. په یماننامه که مان به ته ته ریک بو شازاده نارد تا چاوه روانی ئیمه بیته. ته ته ر پوشت و نزیک ئیواری له گهل په یماننامه که گه رایه وه، وتی: کاتی که گه یشتمه که نار شار، نا گدار بوومه وه داوود له بیستون پووبه پووی سوپای فه رمانفه رما بوته وه، خودی داوود و عه لی نه که به ر خانی کوپی، له هیزشی یه کهم ده کوژرین و سوپا بی سه رکرده ده مینیته وه و پیکه ی هه لاتن ده گرنه به ر. سالار نه لدوله له گهل بیستنی نه م هه وانه، به خیرایی له گهل سه ردار موجه له له، له قه لای حاجی که ریم هه لدین. شیخ عه لئه لدین که له شاره که دا بووه، هه لاتوو. منیش نه پوشتمه ناو شاره که، گه پامه وه و له کاتی گه رانه وه، سواره کانی به ختیاریم بینی، به ره و شاره که نه سپیان غارده دا. به ریزه کان ده یانویست سه یید نه لدوله بنیرن تا شازاده له هه ر شوینیک بیته، بگه رینه وه. من پیکه نه دا، وتم: چیتر سوودی نییه، ئیوه هه ر کام بو ناوچه کانی خوتان بگه رینه وه و منیش پیکه ی سه نه ده گرنه به ر. کاتی که گه شتین، بینیمان ده نگوی نه وه هه یه که پوژی ۷ جومادی الثانی سه ردار موزه فه ر خان سه ردار ی ئینتیسار له گهل شه ست حه فتا سوار وه که فه رمان په وای کوردستان له لایه ن فه رمانفه رماوه هاتوو، ناسف دیوان و حاجی نه رفه ع نه لمولک و کارگوزار و ده سته یه که له دانیشقوو ان بو پیشوازی کردنی پوشتوون. دوو کاترمیز بو ئیواری ده گه نه ناو شار. ناژاوه گیرانی ناو شار دژی نه وان راده په پهن، دوانزه که سیان لی ده کوژریت و نه وانی دیکه پیکه ی هه لاتن ده گرنه به ر. حه بیب حاجی خودادای هه مه دانی که که سیکی

ئازادیخواز بوو، لەم پرۆداوەدا دەکوژرێت. میرزا عەبدولکەریم ئەوەی موشیر دیوان کەمناڵیکی شەش هەوت سالتە بوو، لەسەریان، گۆلەیی وێلی بەردەکەوێت و دەکوژرێت. سەردار موزەفەر، حاجی ئەرفەح لەلاریووە دەرباز دەکات و بەتەندروستی دەگەییشتە هەمەدان. دواي چەند پوژ شارازە دەمید ئەلدەولە لەگەڵ ساعید ھومايون، بۆرێ مەجدئەلدەولە، لەلایەن فەرمانفەرما وەك فەرمانرەوای کوردستان دەگاتە ناو شارەكە و ئاسف دیوان وەك جیگری خۆی دەستنیشان دەکات. بەھاندانی ئاسف دیوان، مەحمودخانێ ئیختیشام دیوان قۆلبەست دەکات. دواي ئەوەی بێرە پارەیکە لێ دەستنیشت، ئازاد دەکریت. عەمیدئەلدەولە بۆ ئەنجامدانی فەرمانەکان کەخودی فەرمانفەرما، فەرمانیدابوو، داوای کۆمەڵیک سوار دەکات.

دواي چەند پوژ سالار مۆئەیییدی کرماشانی، لەگەڵ حەفتا سوار دینت و لەقەلای حکومەتی نیشتەجی دەبیئت. دواي دوو سێ پوژ، ئاسف، سولتان عولەما دەگریت و پەوانەیی کرماشانی دەکات. شەویك بەنەینی موشیر دیوان پەيامی ناردبوو کەفلانی بێ ناگا نەبیئت. مەبەستی سەرەکی لەھاتنی سالار مۆئەییید گرتنی ئەو. دوو سێ پوژ دواتر سالار مۆئەییید پەيامیکە نارد کەئیمە چەند پوژە ھاتوینە ناو کوردستان بەلام فلانەکەس، خۆی نیشان نەداوە. ئیوارێ ئەگەر لەماتەوہ بیئت، خوازیارین سەردانی بکەین. لەو لەمدا وەم: من دوو پوژە لەھاتنی ئەوان ناگادار بوومەتەوہ، بەھۆی گرفتاری و سەرقال بوون بەکاروبار، دەرھەت نەبوو سەردانیان بکەم، ئەمڕۆیش بەرێکەوت کاری زۆر گرتگم ھەیە، بەخواستی خواوەند، سبەیی ئیوارێ، سەردانی دەکەم یا ناگاداری دەکەمەوہ، ئەوان تەشریف بیئن. نێردراو رۆشت و گەرایەوہ، وتی: سالار دەلێت چوونکە بەیانی دەپۆم، دەخوازم ئەمڕۆ چاومان بەیەکتر بکەوێت، دەمەو ئیوارێ، چاوەروانم یا ئەوان تەشریف بیئن یا ئیمە دەچین. ئەم پێداگرتن و سوور بوون و پەيامەکەیی موشیر دیوان، دلنایایی کردم نییەتی پاک نییە، بێ درەنگ وەم: کەواتە پێی بلێن زووتر تەشریف بیئیت چوونکە ھەواییکی خوشم ھەیە و دەبیئت ناگاداری بکەمەوہ.

پیاوھەکی سالار مۆئەییید پۆیشت، بەمیرزا عەبدولمەجید، پیاوھەکی خۆم وە: خێرا بپۆ و دەھۆل کوتیک بیئە. سێ کاتژمێر بۆ ئیوارێ، با بیئت و لەبەردەم دەروازەکە دەھۆل بکوئیت بەمەبەستی خوشحالی دەریپین ئەوەی سالار ئەلدەولە پۆشتۆتە ناو کرماشان و ئەوەی

فەرمانفەرما هەلاتوو. میرزا عەبدولمەجید لەبەر ئەوەی دەیزانی من لەکاتی تەنگانە کەمتر بەهەلەدا دەچم، بێدرەنگ رۆشت. پیاوەکانی دیکەم راسپارد سێ کاترەمێر بۆ ئیواری، بڕۆنە سەر بانەکان و ئاگیان لەدەروازە کە بێت. ئەگەر مۆنەییەد لەگەڵ دوو سێ کەهات، رێگەی لی نەگرن و ئەگەر لەگەڵ ژمارەیهکی زۆر هات، رێگەی پێنەدەن. ئەگەر پێداگریان کرد، تەقە و بەرگری بکەن. لەگەڵ ئەوەیشدا دڵنیابوویم ئەگەر یەکیک لەوان بریندار ببێت، چیتەر دانیشتووای گەرەکه کە رێگە نەدەن ئەوانی دیکە بەسڵامەت رزگاریان بێت. هەوایی سەرکەوتن و مژدانەم بەحاجی شیخ محەممەدی باقردا تا لەکاتی لێدانی دەرھۆل، بێ ئاگا لەبارودۆخ نەبێت.

سێ کاترەمێر بۆ ئیواری، دەرھۆلکوت هات و دەستی کرد بەدەرھۆل لێدان. دانیشتووای گەرەک لەگەرە و بچووک کۆبوونەو و مژدەیان بەیەک دەدا. لەم کاتەدا هەواییان هێنا سەلامۆنەیی و پیاوەکانی بەرەو گەرەکی قەتارچیان دی. کاتی کە گەیشتە ناو قەرەباڵغییە کە، لەبەینی قەرەباڵغی و لێدانی دەرھۆل و تەنگچییەکان لەسەر بان، پەریشان و پرسسی: چی پوویداوه؟ وتیان: بەبۆنەی سەرکەوتنی سەلارنەلدەولە، رۆشتۆتە ناو کرماشان و فەرمانفەرما هەلاتوو. ئەم هەوایە بەتەواوی هیزی لی بری، نەدەیتوانی بگەرێتەو، نەیدەوێرا بێتەپیش. ناچار دابەزی. رۆشتە خانەقا بۆ لای حاجی شیخ محەممەد باقر و پەيامی نارد: ئێمە بەمەبەستی سەردانی فلانەکەس هاتین، بەلام لەبەر تەنگچییەکان و قەرەباڵغییە کە نەمانویست خوێسەرانی برۆینە سەردانی، ئەگەر رێگەمان دەدەن، بەخزمەت بگهین، وەگەر نە دەگەرێنەو. وێ: بەئارەزووی خوێ، ئەگەر خوازیاری بینینە، چاوەروانم، بەلام پێی بلێن خوێ لەگەڵ یەک پیاو بێت، ئەکا خەلکان بەشیوێهەکی دیکە لێکدانەو بۆ هاتنی ئەو بکەن و کێشە و ئاژاوە دروست ببێت. زۆری ئەخایاند خوێ لەگەڵ یەکیک لەپیاوەکانی هاتە ژوور. دواي ماچوموچ، چۆنیەتی رۆشتنی (بەدرۆ) سەلارنەلدەولە بۆ کرماشان و هەلاتنی فەرمانفەرما بۆ پاسکرد. وتی: ئێستا دەرئەنجام چی دەبێت؟ وێ: گرنگ نییە، من لەسەر بەلێنەکەي خۆم بۆ هاوڕێیەتی ئێو، پێداگرم. بەلێن دەدەم هۆکارەکانی ئاسوودەیی و ئارامی ئێو دابین بکەن. بەشازادە عەمید ئەلدەولە بلێن ئەترسیت، ئاسوودەیی گیانی و مالی ئێو دوو کەس لەئەستۆی مندا. وتی: من کارم بەو نییە و دڵنیام ئەو نەیارێ ئێوێهە چوونکە بەنهیانی داوای لەمن کرد کاتی کە فلانەکەس بۆ سەردانی ئێو هاتە قەلاي حکومەتی،

قۆلبەستی بکەن تا پەوانە ی کرماشانی بکەین. وەم: پیویست بەناردن نەبوو، ئەگەر پیشەهاتەکان بەمشێوەیە نەدەبوو، خۆم بەرەو کرماشان دەڕۆشتم بەلام لەگەڵ ئەوەیشدا چوونکە لەناخەوێ کەسیکی پاکە، ڕێگە نادەم هیچ بەلایەکی بەسەردا بێت. نیو کاتر میتر بۆ ناوابوونی هەتاو، سالار مۆئەییە ڕۆشت و ئیمەش کۆتاییمان بەدەهۆل لێدان هینا و چاوەڕوان بووین تا هەوا بەتەواوی تاریک بوو. فەرماندا کەلوپەکان ئامادە بکەن. دوای دوو کاتر میتر لەشەو، لەگەڵ مال و منال و کەلوپەلی پیویست بەرەو گوندی تەختە بەرێکەوتین. چەند ڕۆژێک لەوێ مایینەو. هەوا ئێمان پێگەیششت کەئاسف دیوان و دەستەیک لەدانیشتووێ لەرێگە ی کەلیایی بەرەو کرماشان بەرێکەوتوون. دواتر هەوا ل هات کەسوپای هەورامان و دزلی و کوماسی، بۆ گرتنی کەرچۆ بەرێکەوتوون. دوا ی پەنا بەردنی سالار ئەلدەو لە بۆ عەشیرەکان، چیتەر عەشیرەکان ئالای شۆڕشیان بەرز کردبوویەو و هەموو گوندەکانیان تا کەنار شارەکان تالان کردبوو. کوێخا محەممەد سەلیمی کەرچۆیی، یەک دوو بورجی لەکەرچۆ بنیاتنا و سەرپێچی هەورامییەکانی دەکرد. یەک دوو جار سەد تەفەنگچی و دوو سەد تەفەنگچییان نارد بەلام بەهۆی بوونی بورجەکان نەیانتوانی سەرکەوتن بەدەستبێتن. گوندەکانی دیکەیش کاتیکی بێنیان، بورج، گوندەکان لەدەستدرێژی کەسانی دیکە دەپاریزێت، لەهەموو گوندەکانی دەورووبەر، دروستکردنی بورج دەستیپێکرد. ئەم کردەوێ کوێخا محەممەد سەلیم، عەباس قوڵی بەگی هەورامی تۆرە کرد و سوپایەکی پێکھاتوو لەهەورامی و کوماسی و دزلییەکان بۆ گرتنی کەرچۆ پەوانە کرد. کوێخا محەممەد سەلیمیش پیاوی بۆ شار نارد تا هیزێ ھاوکاری بۆ کۆبکاتەو یا چەند کەس لەزاناکان بۆ چارەسەر کردنی کێشە ی نێوانیان پەوانە بکەن. کەسی بۆ لای من نارد ئەگەر ھاوکاری لەشارەوێ گەیشت، فلانەکەس ژمارەیک لەگوندی تەختەوێ بۆ ھاوکاری کردنی پەوانە بکات. ئەگەر زاناکانیش بۆ بەرقرار کردنی ناشتی هاتن، خۆم بڕۆم بەلکو شاگری ئەم ئاژاوەیە دامرکێتەو. دوا ی ئەم پەيامە، هەوا ل هات کەمەلا عەبدولمەجیدی مودەریس و شیخ سەلیمی مەردۆخی و حاجی شیخ عەبدولحەمید و دەستەیک لەپیاوماقوولانی شار، گەشتوونەتە کەرچۆ. منیش بەرێکەوتم. کاتیکی گەیشتم، ڕەزا قوڵی بەگ و خانەکانی ڕەزاو لەبەرانبەر گوندی کەرچۆ کەپریان دروستکردبوو و ئاسوودە پالیا ن داوویەو. سوار و تەفەنگچیەکان دەوری گوندەکانیان گرتبوو، دانیشتووێ گوندەکەیش ئەوێ تەفەنگی بوو،

پوشتبووه سەر بورجهکان و مەرۆمالات و ژن و منالەکانیش لەتەویله و مژگەوت
 حەشاردرابوون. لەگفتوگۆی نیوان بەشیرنەلئیسلا و خانەکان لەگەڵ زانان نایینیەکان،
 تیگەیشتم پیلانیک لەئارادایە. بەبیانوی دەسنوێژگرتن، حاجی شیخ عەبدولحەمیدم بڕدە
 سوچیک و لەمەبەستی هەورامیەکان ناگادارم کردووە و جەختم کردووە کەبێ دنیایی، خۆی
 هەلنەقورتینیت و نەبیتە هۆی کوشت و کوشتاری دانیشتووانی کەرچۆ و تالانکردنی
 گوندەکیان. دوو کاتر میژ بۆ ئیواری، ئەو بەپێزانە، خۆیان دۆراند و پوشتنە لای کوێخا
 سەلیم و مسکینەکان، دنیاییان پێدان بۆ ئەوێ لەبورجهکان بێنەخوار. هەرچەند
 پێداگرییان کرد، نەپوشتم. لەگەڵ پوشتنی ئەوان، سوار بووم و گەرنامەوێ. شەو هەوال
 گەیشتم ئەو بەپێزانە دنیاییان بەدانیشتووانی گوندەکە داوێ و کوێخا سەلیمیان بڕدۆتە لای
 خانەکانی هەورامی، دەستبەجێ بەبوونی ئەو زانیانە، سوپای هەورامی و کوماسی دەرژێنە
 ناو گوندەکە، ئەسەداللهی موباشەر و چەند کەسیکی دیکە دەرکوژن و گوندەکە تالان و
 دەیسوتین. ئەو بەپێزانە ئەنجامی ساویلکەیی خۆیان دەستکەوت و سەرشۆرانە بۆ شار
 گەرانەوێ.

دوای چەند پوژ هەوال گەیشتم کەفەرمانفەرما و سەرکردە بەختیارییەکان و یار محەممەد
 خان و کوردستانیەکان لەکرماشانەوێ بەرەو کوردستان بەپێکەوتوون و کاتیکی دەگەنە
 گوندی کامیاران، عەلی ئەکبەر خانی سەنجابی لەگەڵ سوپاکەیی مۆلەت لەفەرمانفەرما
 وەردەگریت و دەرگەڕێتەوێ. کاتیکی دەگەنە گوندی ماراب، حاجی ناغا و دوو کوپری و حەوت
 مسکین دەرکوژن و سامانەکیان تالان دەکەن. فەرمانفەرما و هاوێلانی دەرژێنە ناو شارەکە.

لەکوێتاییەکانی شەعبانی ١٣٣٠، نامەی سالارنەلدەوێ گەیشتم. نووسیبووی: لەهەواربوکم.
 زەردەوێ بەچاویەوێ داوم، بەختیارایی کەمیک ئامونیاکم بۆ بنێرن و خۆیشتان پێویستە
 لەزوترین کات لێرەبن چونکە ئێوێ باشتەر لەزمانی ئەم کەرانی (مەبەست هەورامییەکانە)
 تێدەگەن. بەختیارایی کەسیکم نارد و لەشارەوێ ئامونیاکیان هیئا و بۆم نارد. لەوێلامدا بۆم
 نووسی: لەبەر ئەوێ خەدیجە خانمی هاوسەرم تازە مردووە و خەلک لەهەموو شوێنەکانەوێ
 بۆ پرسە و سەرەخۆشی دین، ناتوانم لەمالەوێ نەبم. لەبەر ئەمە لەئێستادا ناتوانم بگەمە
 خزمەتتان بەلام سەبارەت بەزمانی کەرەکان، لەو کاتەوێ ئەوان شوێن ئێوێ کەوتن، ئێمە
 جەختمان لەکەریەتی ئەوان کردۆتەوێ و باوەرمان وایە، ئێوێ لەتیگەیشتمانی ئەوان،

پیش هه مووان که وتوون. له گهل نه وه یشدا ده بیئت بلین خواوه ند بهر کهت به که ریه تی نه وان بدات تا بتوانین درێژ به یاسای که رسواری بدهین.

دوای دوو پوژ نامه یه کی دیکه له شازاده گه یشت، نوو سیبووی: پاساو و بیانوه کهت شیاوی پازی بوون نییه، چیژی تازه کردنه وهی دیدار، خه می مهرگی هاوسهر کهت له ناو ده بات، هه ندی بابه تی تازه هاتوته پیش، پیویسته به خیرایی لیره بن تا به ناگاداری ئیوه ده ستپینکهین. له گهل گه یشتنی نامه که هه وال گه یشت به ختیاریه کان، موشیر دیوان و نازم الایه یان به پیلانی ناسف دیوان گرتووه و له نه میریه زیندانیه یان کردوون.

ئه م هه واله زیاد له پاده په ریشانی کردم، ناشنا په حمی نه کرد به لام دلی بیگانه سووتا. نوومی ده ریای بیر کردنه وه بووم تا بزائم چون ده توانم هوکاره کانی شازاد کردنی نه و پیره پیاوه راستکرداره ناماده بکه م. هه ندیکات بیرم له وه ده کردنه وه سه د تفهنگچی خاوه ن نه زمون هه لبگرم و له کاتی کهدا سفره ی به ختیاریه کان پاده خریت و ده پونه خه وی مهستی، له چیای ناویه ر پوینه خوار و به شیوه یه کی له ناکاو هیرش بکهینه سه ر ماله کانیان و موشیر دیوان له دهستی نه وان پزگار بکهین. و هه ندیکات به بیر کردنه وهی نه وه نه کا له م چالاکییه دا خودی موشیر دیوان له دهست بچیت، په شیمان ده بوومه وه. ناچار به پوشتن بو هه ورامان پازی بووم به لکو به هو ی هینانی هیزه کانی هه ورامان بتوانم به مه بهسته که م بگه م.

به پشتبهستن به م بریاره به ره و هه وار بوک به پرێکه وتم. بینیم شازاده له وی نه ماوه، وتیان: دوینی له لایه ن یار مه ممه د خان که له فه رمانفه رما جیا بوته وه و له گوندی که لاتی له گهل عه بدولکه ریم به گی و هکیل و فه تاح سه عید په یمانی به ستووه، قورئانیکی وارژو کراویان بو شازاده هینا و شازاده ده ستبه جی به ره و گوندی که لاتی به پرێکه وتم. هه رچه ند پرێگریمان لیکرد، سوودی نه بوو. وتم: ئیستا بابه ته که شتیکی دیکه یه. به ختیاریه کان موشیر دیوان و نازم الایه یان گرتووه و ده یانه ویئت بیانبه ن بو تاران بو نه وهی له داریان بدن. نه گه ر نه م کاره بکریت، نابرو بو کوردستان و کوردستانی نامینیته وه. نه م وته یه کاریگه ری له سه ر دلی عه باس قولی خانی سولتان و کوێخاکان کاریگه ری دانا و له ماوه ی دوو پوژ هه موو هیزه کانی هه ورامانی په زاو، که زیاتر له دوو هه زار کهس ده بوون، به پرێکه وتم. پوژی ۲۷ ره مه زانی ۱۳۳۰ پوشتینه گوندی ته خته و به خیرایی پیاومان بو شار نارد تا هاوپی و هاوه له کانمان ناگادار بکه نه وه که ئیمه شه وی ۲۹ به شیوه یه کی له ناکاو هیرش ده کهین و

له چیا ی ناویر بهرو ئه میرییه سه ره و خوار ده بی نه وه. دانیشتووانی شاریش هیرش بکه نه سه ره قه لای حکومه تی. شه وی ۲۸، دوا ی تیپه رینی پینج کاتر می ره شه و؛ سوار یك هات و نامه یه کی هینا. بینیم نامه ی سهر دار په شیده؛ نووسی بووی: من له لایه ن شازاده وه له گه ل دانیشتووانی ره وانسه ره و جوانرۆ و که مانگه ره هاتووم و گه شتووینه ته پتلیده ری قشلاق ته خته. لیره بیستمان ئیوه له گه ل هیژی هه ورامان مه بهستی هیرشکردنه سه ره شارتان هیه؛ پیویسته چاومان به یه ک بکه ویت تا هه ردوولا به پشت بهستن به پلانیکی داریژراو ئه و کاره بکه یه. سالار ئه لده و له یش له دوا وه دیت. دوا ی شهش کاتر می ره شه و؛ سوار بووم و پو شتمه پتلیده ره. دوا ی گفتوگو و پاویژ، بریارماندا شه وی جه ژن؛ هیرش بکه یه سه ره شار. نیمه به ره و ئه میرییه و سهر دار و دانیشتووانی شار به ره و قه لای شار. به خیرایی که سیکی دیکه مان بو شار نارد تا دانیشتووان له م نه خشه تازه ناگادار بکه نه وه.

به یانی ۲۹ ره مه زان، دوو کاتر می ره بو بانگی به یانی، دهنگی گه وه هاوشیوه ی دهنگی توپی ۴۲ سانتیمه تری، له سه د هه نگاوییه وه بیسترا. گومانمان کرد له نیوان هیزه کانی سهر دار په شید و هیزه کانی فره مانفه رما جهنگ روویدا وه. سهر دار په شید گومانی ده کرد نیمه هیرشمان کردۆته سه ره شار و ئه وه دهنگی توپی هیزه کانی فره مانفه رما یه. که سمان بو لای سهر دار نارد. هه واییان هینا له گه ل بیستنی دهنگه که؛ سهر دار و سوپاکه ی به ره و ره وانسه ره گه راونه ته وه. له شار وه هه واییان بو هات فره مانفه رما دوا ی بیستنی دهنگی توپه که؛ گومانی کردو وه هیزه که ی سالار ئه لده و له گه یشتۆته نزیک شار و له بهر ئه وه ی له دانیشتووانی شاره که ده ترسا، به ره و کرماشان به ریکه وتبوو. ئه وه ی پرستبوومان بوو به خوری. سه ره نه جام بریارماندا نویژی جه ژن له گوندی ته خته بخوینین و دوا ی رپۆره سمی جه ژن؛ سوپای هه ورامان بگه ریته وه.

ئه وه دهنگه دواتر ده رکه وت دهنگی ناسمان بووه و له نازه ربایه جان و قه زوین و په واندزیش به هه مان شیوه یه بیسترا وه و هه مووان گومانیان کردو وه دهنگی توپ بووه (؟؟؟؟)

پوژی ۲۹، لای ئیواری، سوار یك له لایه ن شازاده وه هات و نامه یه کی هینا. نووسی بووی؛ هه نووکه من له گه ل یار محه ممه د خان و هیزه کانی جوانرۆ و کرماشان به ره و کوردستان به ریکه وتووم. ئیوه یش له گه ل هه موو پیاوه کانتان به ره و شار به ریکه ون و هیچ بیان و پاساویک مه هی نه وه. (ده رکه وت له هاتنی هه ورامییه کان بو گوندی ته خته بی ناگایه.

نیمه‌یش به‌یانی جه‌ژن، دواي نوږڅي جه‌ژن به‌ړیکه‌وتین و له‌کاتی نیوهرې ګه‌شتینه چه‌مېنی شهره‌ف نلمولک. کاترژمیریک دواتر شازاده و هاوړنیکانی ګه‌یشتن و راسته‌وخو به‌رهو نه‌میرییه پوشت و له‌وی کسې نارد تا خوسره‌وئابادی بۇ چول بکهن. ناسف دیوان و عه‌میدله‌دوله‌ی فرمانره‌وا و وه‌کیل نلمولک و حه‌بیب الله‌ی بازرګان و کارګوزار و ده‌سته‌یه‌کی دیکه پوشتنه شه‌به‌نده‌رخانه و له‌وی په‌نایان ګرت. دوو پوژ دواتر سوارنکی شیخ نیسماعیلی هات. وه‌کیل نلمولک و کارګوزار به‌هوی حاجی شیخ محه‌مه‌د باقر و یار محه‌مه‌د خان نه‌ماننامه‌یان وهرګرت و له‌شه‌به‌نده‌رخانه هاتنه‌در. چه‌ند پوژ دواتر شازاده نه‌سرولله خان، مؤه‌یید نه‌لسه‌لته‌نه‌ی کرماشانی، مؤه‌یید نه‌لوه‌زاری پی‌شووی به‌ناوی حکومت، بۇ قه‌لای حکومتی نارد تا پوژانه له‌ګه‌ل وه‌کیل نلمولک کاروباری شاره‌که به‌ړیوه بیه‌ن مه‌نسور نیزامی وه‌ک فراه‌شباشی ده‌ستنیشان کرد و بریک پاره‌ی له‌هه‌موویان وهرګرت. دواي چه‌ند پوژ یار محه‌مه‌د خان و عه‌بدولکریم به‌ګ، وه‌کیلی جوانړوی وه‌ک لښ‌رسراونی کرماشان ره‌وانه کرد. نه‌و، شه‌وانه دهراته کرماشان و شه‌وانه ګه‌مارو ده‌خنه سهر قه‌لای حکومتی. نه‌وه‌نده‌ی نامینیت فرمانه‌پرما نه‌سیر بکرنیت. یار محه‌مه‌د خان ګولله‌ی به‌رده‌که‌ویت و ده‌کوژنیت. سوپاییه‌کانیش ړینگه‌ی هه‌لاتن ده‌ګرته‌بهر. کاتیک نه‌م هه‌واله به‌کوردستان ګه‌یشت، هه‌ورامیه‌کان شه‌وانه هه‌لاتن. پوژي ۲۱ شه‌والی ۱۳۲۰، شازاده، وه‌کیل نلمولکی بانګکرد و له‌ګه‌ل وه‌کیل نلمولک و سه‌یید نه‌لدوله و سواره‌ی شیخ نیسماعیلی به‌رهو نیسفه‌ندئاوا به‌ړیکه‌وت. له‌خواره‌وی شار، مؤه‌تی ګه‌رانه‌وه به‌وه‌کیل نلمولک ددات، چه‌ند پوژیک له‌نیسفه‌ند ئاوا ده‌مینیته‌وه و مؤه‌تی ګه‌رانه‌وه به‌سه‌یید نه‌لدوله و شیخ نیسماعیلی ددات و خوی له‌ګه‌ل چه‌ند سوارنک به‌رهو ناوچه‌کانی نازره‌بایه‌جان به‌ړیده‌که‌ویت. موشیر دیوان له‌ګه‌ل ګه‌یشتن به‌تاران، بره‌ پاره‌یه‌کی زور دده‌ن و به‌خیرایی له‌ګه‌ل نازم الایه‌ی کوپی به‌خیرایی ده‌ګرته‌وه. پوژي ۲۰ سه‌فهری ۱۳۲۱، نازم الایه‌ی ده‌مریت، پوژي سی‌شه‌مه، ۱۱ ره‌بیع الاوه‌لی ۱۳۲۱، حاجی شیخ محه‌مه‌د باقریش مرد.

حکومه‌تی شازاده زه‌فه‌رئه‌لسه‌لته‌نه، جاري دووهم

دواي کوتایی هاتنی کاره‌کانی سالارنه‌لدوله؛ شازاده عه‌ززالله میرزای زه‌فه‌ر نه‌لسه‌لته‌نه، له‌ره‌جه‌بی ۱۳۲۱ بۇ جاري دووهم وه‌ک فرمانره‌واي کوردستان ره‌وانه کړا. پینگه‌ی وه‌زاره‌تی

به ئاسف دیوان و سه روکایه تی دادی به وه کیل ئه لمولک سپارد.

ئاسف دیوان بۆ سه رکوتکردنی مه نده می و گولباغی، سوپاییه کی پینج شه ش هه زار که سی به سه روکایه تی سه ردار موعه زه می کوپی پیکهینا و مه لا ئیبراهیمی شیخولئیسلا م و مه فخر ئه لمولک و ده سته یه ک له گه وه پیاوانی له گه ل ئه م سوپایه دا ره وانه کرد. کاتیئک ده گه نه دیوانده ره، هه واییان پینده گات که سالارنه لده وله هاتوته ناو گولباغیه کان. له گه ل بیستنی ناوی سالارنه لده وله، سه رکرده کانی سوپا ده ترسن و شه وانه ریگه ی هه لاتن ده گرنه بهر. سه ردار موعه زه م و سه ردار موعه مه می شیخولئیسلا م به یانی پیش هه مووان گه یشتنه شار. به یانی ئه و رۆژه خوسره وخانی ئیفتیخار ئه لوه لات، له مالی موشیر دیوان بووه و که سینک له سوپاییه کان، ئه م رووداوه نه نگینه بۆ موشیر دیوان باس ده کات. ئیفتیخار ئه لوه لات له کوئیایی به سه رهاته که ده لیت: ئاسف گووی کرده ته ختی جه م، عاباکه ی بهرز کرده وه و گووی کرده هه موو دنیا.

به دوا ی ئه م پیشهاته، محهمه د باقرخان ساری موفه خه م، مه هدی شا ئه سترنابادی، برازای میرفه ندرسکی که له ناوچه کانی تورکمان وه زیری جهنگی سالارنه لده وله بووه و به ده م هه لاتنه وه له گه ل سی سوار ده گاته گوندی ماقوق، ده بیته میوانی ئه و. ئه و، به پینچه وانه ی نه ریتی کوردان که ریزی میوان ده گرن، ئه و داماره ده گریت و ره وانه ی شاری ده کات. زه فه ر ئه لسه لته نه، به زه یی پیایدا دیته وه و سی تمه نی وه ک خه رجی پینده دات و ئازادی ده کات. باوردوخی گه م و نان به هوی وشکه سالی و قاتوقری په ریشان ده بیته، زه فه ر ئه لسه لته نه ده یه ویت، خوراکی شار له خاوه ن زه وییه کان وه برگریت. ئاسف دیوان رازی نابیت و به مشیوه یه په یوه ندی حکومه ت و ئاسف دیوان گرژی به خویه وه ده بیئیت و زه فه ر ئه لسه لته نه ده خوازیت پینگه ی وه زیری به موشیر دیوان بسپیئیت. ئاسف ده سته یه ک هان ده دات و رۆژی هه ینی ۲۶ شه وال، دوا ی نوێژی هه ینی، ده پونه مالی مه لا ئیبراهیمی شیخولئیسلا م و له وی کۆده بنه وه و بروسکه و بروسکه ناردن ده ستپینده کات. تاران درهنگ وه لام ده داته وه. شه وانه پاره و گه م بۆ سه روکی سه ندیکاکان و بازرگانه کان ده نیئیت و به یانی، حاجی شیخ عه بدولحه میدی موده ریس و حاجی ره شیدی به نا و چه ند که سینکی دیکه بۆ بازار ده نیئیت، بازار و دووکان داده خه ن و هه موویان رووده که نه مالی مه لا ئیبراهیم. سفره ی نیوه رۆ و شه و بلاو ده که نه وه. هه موو شه و و پۆژیک په نجا سفره ی بچوک له مالی

ئاسفەو دەهاتە مائی شیخوئیسلام. کاتیک وەلامی تاران گەیشت، بەرێکەوت لەبەرژەوئەندی ئاسفدا نەبوو. شەویکی زیحەججە، دەستەیک لەناژاوەگیران هاندەدات و لەهەر لایەکەو تەقە لەقەلای حکومەتی دەکەن. ناچار زەفەر ئەلسەلتەنە پەنا بۆ شەهەبەندەرخانە دەبات و لە ۲ زیحەججە بەهاوکاری شەهەبەندەر لەکوردستان هەڵدیت. چەند پۆژ دواتر بەهای گەنم لەخەرۆاری پینج تەمەن بۆ سی و شەش تەمەن بەرز بوویەو و پیلانی وشکەسالی دەسکرد بەمشێوەیە داریژرا. دواتر بازارییەکان، یانی ئەو ناژەلە بی شەرەفانە، یا وڵاخە دوو پینکان، کەهەمیشە بۆ دە من گەنم یا پینج تەمەن پارە، خوینی کوردستانیەکان دەکەنە ناو تەشت و دوو دەستی بەنەیار و ناحەزانی کوردی دەفرۆشن. هەرچەند هاواریان کرد ئیمە ئەوێمان نەکرد کەوای لیبت، ئاسف گرنگیان پینادات و دەلیت: سەگبابانە گومان دەکەن من شە و سەهۆلی بەلاشەم لەبەهەشتەو هیناوە کەهەموو شەو و پۆژیک پەنجا سفرە نانی نیوەپۆ و شەویان پیندەم، یا گەنم و پارە لەئاسمانەو دەبارێت کەشەوانە بۆیان بنێرم. ئەگەر نرخێ گەنم بەرز نەکەمەو، چۆن دەتوانم قەرەبووی خەرجییەکانی خۆم بکەمەو. کاتیک بەوردی لەبابەتەکە بپوانن، دەبینن ئاسف راست دەکات. ئەم خەلکە نەزانە، شیاوی خراپتر لەمەیه. بەوتە ی پیاوێکانی خودی ئاسف کەدەلێن: تا ئەم خەلکە کەرن ئاسف، خەلک کەرە. یانی بەپارە ئەوان دەکرێتەو کەس مافی چەند و چوونی نییه.

داگیرکەرانی کوردستان هەركات ویستوویانە وشکەسالی و قاتوقیری دەسکرد لەکوردستان وەگەربخەن، لەدوو رێگەو دەستیان پیکردوو یا پارەیان بەحکومەت داو و ئەویان کردۆتە هاو دەستی خۆیان یا بەو شیوەی ناماژەمان پیندا، سەرۆک و بازارییەکانیان دژی حکومەت هاندوو و دوا ی پۆشتنی حکومەت، وشکەسالی و قاتوقیری دەستیپیکردوو. پۆژی ۱۵ موخەرەمی ۱۳۲۲، بەهۆی پیلان و دەسیسەی خودی موسیو شارل کەسەرۆکی گومرک و دارایی کوردستان بوو، بەرێوبەراییەتی گومرک و دارایی تالان کرد و مەلا فاتح لەو ناژاوەیەدا کوژرا.

حکومەتی ئەبولحسەین خان سەرداری موخیی

دوا ی هەلاتنی زەفەر ئەلسەلتەنە، پۆژی ۲۱ موخەرەمی ۱۳۲۲، بروسکە ی فەرمانرەواییەتی ئەبولحسەین خان، سەرداری موخیی گەیشت. لەکاتی بەرێکەوتن لەتارانەو، دەستەیک قەزاقی بەسەرۆکایەتی روودمیستر، رەبا و پەزا خانی ماگزیم، لەگەڵ خۆی هینا و لەقروەو

بەرەو مەندەمی و گولباغی پۆشتن. چەند کەس لە گولباغییەکان و دەستەییەکان مەرەوماڵاتیان لەگەڵ خۆیان بۆ شار هێنا. رۆدمیستەر لە کەنار خوسرەوئاباد ئوردووی لێدا. پەزا خان لای بێنای خوسرەوئاباد، لەنیوان خێوەتیکی نیشتهجیبوو. ئەحوالپرسی کرا. لەم چاوپێکەوتنەدا، پەيوەندی لەنیوان ئیمەدا دروست بوو و زۆریەکی شەوێکی بۆ بێنییەکی دەهات. کەسانی هەستیاری قیافەناس، لەقەسەکانی ئەو، هەستی بەو دەکرد ئەم پیاوێ بۆ پۆشت پەشاش نەئافرینراو بەلکو بۆ مەبەستیکی دیکە هاتۆتە دنیا. بەرێکەوت شەویەک کەسەرقالی گفتوگۆ بووین، هەستی بەو کرد تەزیحەکی دەستی پەش کردوو، وتی: ئەم تەسبیحە بەزیو ئاودراو، هەمیشە دەستم پەش دەکات، ئەگەر تەسبیحەکان هەبێ، بیگۆرینەو. چەند تەسبیحی قەزوانم لەگێرفان دەرھێنا و وتم: ئەم تەسبیحە دەست پەش ناکات، تەسبیحەکی خۆیشتان بۆ خۆتان. وتی: نا، تەسبیحەکی ئێوە لای من وەک یادگاری دەمینیتەو، ئەم تەسبیحەکی منیش وەک یادگاری پێشکەشە بەئێوە. سەرئەنجام تەسبیحەکانمان گۆزیو. ئەو کەسانە لەگەڵ سەردار موحیی هاتبوون، بریتین لە:

موفەق ئەلسەلتەنە کوپی یەمین ئەلمەمالیک، جیگری ئەو بوو، موەزەم ئەلمولک سەرۆکی کابینەکی و میرزا ئەبولحەسەن خانی موشی، حاجی زەمان خان بەھادور ئەلسەلتەنە بانەیی کەسەرۆکی پاسەوانەکانی بوو. بەیانی دووشەممە جومادی ئەلئانی ١٣٣٢، مەلا ئیبراھیمی شیخولئیسلامی مرد. مەلا عەبدولفەتاحی عێزەد ئەلئیسلاام لەگەڵ شیخولئیسلامیدا بوو. بەسەردار موحییان وتبوو کەبەھای شیخولئیسلامی کوردستان حەوت ھەزار تەمەن. مەلا عەبدولفەتاح ئامادە ئەبوو زیاتر لەسیسەد تەمەن بدات کەسی دیکە خوازیاری ئەو پێگەیە نەبوو. سەردار موحیی لەھەموو شتێک زیاتر خوازیاری دوو شت بوو، یەکەم پارە، دووەم منالی جوان، لەبەر ئەوەی حەوت ھەزار تەمەنکە لەمیشکی ئەودا نەخشی بەستبوو، بەھێچ شێوەیەکی ئەمە لەمیشک دەرئەدەھات. پۆژیک ئەم بابەتە بۆ باس کردم. وتم: کاتێک بەھای پێگەی شیخولئیسلامی حەوت ھەزار تەمەن بوو کەچەندین کەس ئامادە و خوازیاری بەدەست هێنانی ئەو پێگە بوون بەلام ئەمڕۆ کەس نییە. مەلا عەبدولفەتاحیش لەروانگەیی زانست و دین و راستکرداری لەپیشتر لەھەمووانە، لەبەر ئەوەی ئامادە نییە زیاتر لەسیسەد تەمەن پارە بدات. ئەگەر بەدوو ھەزار تەمەن پازی دەبن، مۆلەتم پێبەدە بێبینم و کۆتایی بەم کێشەییە بێنم. وتی: مەلا عەبدولفەتاح شیاوی گفتوگۆکردن نییە، کەسێکی دیکە

بدۆزنهوه. وتم: كه سه كه په يوه ندى به تۆوه نيه، تۆ بير له بېره پار كه بكه رهوه، ههركهس ناماده بێت، لاى تۆ جياوازي نيه. دواى وەرگرتنى مۆلەت، سەرەتا بههۆى پهيوه ندى هاوڕێيه تيم له گهڵ مهلا عەبدولفەتاح، گفتوگۆم له گهڵ نهودا دهستپيكرد و بهراشكاوى پيڤم وت كه ئەم حكومهتە بۆ ئەم پارەيه بۆته مهشروته خواز و جگه له پارە بهههچ شتيكى ديكه رازى نيه و دوواين بېره پارەيه كه ئەوان پيڤى رازى دهبن، دوو ههزار تهنه. نهگه بهمه رازى نهبن، ئەم پيشه كه له باوك و باپيرانتهوه ماوهتهوه، له دهستان دهچيڤت. دواى گفتوگۆ و قسه كردن، سەرئەنجام وتى: له بهر داواكهى تۆ، په نجا تهن به سيڤسد تهنه كه زياد دهكهم و زياتر له وه ناماده نيم. به بيستنى وشهى په نجا تهن، خورپهيه كه به دلما هات و بيڤدهنگيم ههلبژارد. سەرئەنجام له گهڵ مهلا جهوادى فهخرولعوله ما كه ههچ شتيك نه بوو، نه پارەى بوو نه خوڤنده وارى، گفتوگۆم دهستپيكرد. سەرەتا بابەتەكهى به گالته له قهله مدا. دواى نهوهى دنيا بوو گالته ناكهم، نامادهيى خوڤى نيشاندا و پرسىارى كرد. وتم: نازناوى فهخرولعوله مايى ئيوه به سيڤسد تهن بهمهلا محهمهدى ئيفتيخارنه لعوله ماي برا بچوكت دهفروشين، نازناوى ئيفتيخار نه لعوله ماي نهو به دووسه تهن بهمهلا عهلى برا بچووكى دهفروشين، كوڤى پارەكه دهبيڤته پيڤسد تهن. هاوسهري ئيوه كه ميڤردهكهى دهبيڤته پيڤسد تهن، دهبيڤت پشكى گهرماوى خوڤى له گرهوى پيڤسد تهن دابنيڤت، خوڤيشتان ماله كه تان له بېرى پيڤسد تهن بخه نه گرهو. ئەمه دهبيڤته ههزار و پيڤسد تهن. دواى نهوهى بوونه شيخولئيسلام، كه سيڤكه قهوام نه لئيسلامى زاوات دهبيڤت ديارى دهكهين تا له داها تهكهى ئيوه پوڤى دوو تهن بۆ خه رجيه كاني ماله كه تان گل بداته وه و نهوهى ديكه به قه رزارهكان بدات تا نهو كاتهى قه رزه كه تان كوڤايى پيڤديڤت. دواى نهوهى ئيتر خوڤان دهزانن چى دهكهن. به پلانهكهى من رازى بوو و له ماوهى خهفتهيهك، به هاوكارى خوڤم، پارەكهى كوڤردهوه. پوڤى ١٧ رهجه بى ١٣٣٢، خهلات و فهرمانى شيخولئيسلامى و فهخرولعوله مايى و ئيفتيخارنه لعوله مايى بۆ نهو بهريزانه پهوانه كرا. محهمهد كازم خانى نهسير ديوان لهو كاته دا خوازيارى فهرمان پهوايه تى ئيسفه ندئاوا بوو. حكومهت داواى پيڤنج ههزار تهنى ليڤرد تا حكومهتى ئيسفه ندئاواى پيڤسپيريڤت. حاجى محهمهد خانى ئهرفهع ئهلمولكيش خوازيارى ئيسفه ندئاوا بوو، ههزار و پيڤسد تهنيشى لهو وەرگرت و به ليڤنى بهمهردووكياندا سبهى ئيوارى له ماله وه بن تا خهلات و فهرمانى فهرمان پهوايه تيبان بۆ پهوانه

بکړیت. نه د دوو کسه، د دستان و ناشناکاني خوږيان کوردهوه و شهرت و چايان له خوشي وهرگرتني نهو پيگهيه، ده بخشييهوه و خوږيان ناماده کرد. به ياني دوو کاترمير بۇ ئيواري، خهلات و فهرمانی بۇ حاجی ئهرفهع ئهلمولک نارد و نهسير ديواني دماوی پشتگوښست و پارهکي خوارد. نه د جوړه کردارانه له د سهرداره به پريزه ده بېنرا. پوړی ۲۶ شهعبانی ۱۳۳۲ جهنگی جيهانی دهستيپيکرد.

شهويک سهرداري فهرمانهوا، حاجی به هادور ئهلسه لته نهی به دواي ئاسف ديواندا نارد تا بيست هزار تمهني لی وهرگرتی بۇ نهوي پيگهی جيگري حکومهتی پيبيبخشيت. ئاسف ناماده نه بوو زياتر له پينج هزار تمهني بدات. له د ناوهدا له ناو شار و دهوړوبهر چه د پرودويکي دزی پروياند و تاواني نه د کاره يان خسته نهستوي سهنجارخانی به ناوبانگ. سهردار، رودميستهری ناچار کرد له گهل دهسته يه ک قهزاق بروت و سهنجار خان بينيت. سهنجار خان له گوندي مهياوهروران بورج و قهلاي بوو. قهزاقهکان شهوانه پوشتن و گهمارويان خسته سهر بورجهکه. چه د قهزاقک کوژرا و نه يانتواني سهنجارخان بگرن. سهردار به رودميستهری وت: نه د سهنجارخانه له کسه سکانی ئاسف و ئاسف پيشت، سهنجارخانی له مهبهسته کهی ئيوه ناگادار کردو تهوه، که واته هوکاري کوژرانی قهزاقهکان ئاسف. سهرنه نجام رودميستهر، رهزاخانی ماکزيمي له گهل دهسته يه ک قهزاق بۇ مالی ئاسف نارد. ئاسفيان گرت و بردiane قهلاي حکومهتی. هرچه د هولياند نهو بره پاره داواکراوه بدات و خوی پزگار بکات، ئاسف پازی نه بوو. سهرنه نجام سهردار نهوي په وانهی تاران کرد. به مشيوهيه بازاري فيل و ته لکه بازي دهستيپيکرد و بوو به هوئی نه مانی باوهر به مشروته و مشروته خواز و وشه ي مشروته له ناو خه لکان به مانای کوشت و کوشتار و تالانکردن دهات. هرکس هرکس ده کوشت يا شوينيکی تالان ده کرد، ده يانوت: مه شروته پرويدا. به مەيش قه ناعه تيان نه کرد و له هر شوينيک مناليکی جوانيان ده بينی، به بيانوی جوراجور ته لحيان بۇ ده نايه وه و ده يانوت مه شروته کرا.

له سهره تاکانی زيجه جهی ۱۳۳۲، دهسته يه ک له زاناکان و بازارپيهکان له مزگهوتي هاجر خاتون کوپونه وه تا تاران لهسته مکاریيهکانی سهردار ناگادار بکه نه وه. سهردار به خيبرای دهستی به سهر بروسکه خانه دا گرت و توپی برده سهر ديواي قهلاکه و مزگهوتي هاجر خاتون کړه نيشانه و رایگه ياند نه گهر بلاوهی لينه کن، مزگهوتکه توپباران

دەکات. سەرئەنجام خوسرەخانێ ئیفتیخار ئەلوهلات و موشیردیوان بوونە نێونجیگەر و
 بلاوێیان بەکۆبوونەوەکە کرد. پۆژی دواتر مەلا عەبدولفەتاح کە یەکێک بوو لەو کەسانەی
 لەمژگەوتی ھاجەر خاتوون کۆبوویوە، رۆشتە گوندی حسەینی و لەوێوە پۆژی ٧ زیحە ججە
 بەرەو تاران بەرێکەوت و پەییوەستی ئاسف بوو. حاجی بەھادور ئەلسەلتەنە بەسەردار
 دەلیت: کۆبوونەوی مژگەوتی ھاجەر خاتون و پۆشتنی مەلا عەبدولفەتاح بەھاندانی ئاسف
 بوو. بیستوو مە فلانە کەس و دەستە یەکی دیکە دەیانەوێت بەرەو تاران بەرێکەون ئەگەر
 پێگەیان لێ نەگیرێت، داھاتوویەکی باش چاوەروانمان ناکات. دوو پۆژ دواتر سەردار کەسی
 بەدوای مندا نارد، وتی: بیستوو مە ئێوە بەھاندانی ئاسف دەتانەوێت بەرەو تاران بەرێکەون.
 ئەم کارە دەبیئتە ھۆی پەڕێشانی کاروباری ولات و من بەنۆینەرایەتی دەولەت، لێ پەرسراوی
 بلاوکردنەو و گەڕاندنەوێ ئارامیم بۆ ناوچەکە. بەراشکاوی دەلیم ئەگەر کەسیک بێ
 مۆلەتی من بۆ شوێنیک بپروات، پێگەری لێ دەکەم. وێ: من بۆ جیھاد دەروم و لەگەڵ
 دەستە یەکی دیکە دەمانەوێت بەمەبەستی جیھاد بپوین. وتی: بۆ جیھادیش دەبیئت مۆلەت
 لە دەولەت وەرگیرن. وێ: ئێمەیش تا مۆلەتی دەولەت وەر نەگیرن، ناپوین. بەیانی، سێ
 پۆلیس ھاتن و لەبەردەم مانی ئێمەدا دانیشتن. پیاوێ کەم لەھۆکاری ھاتنی ئەوانیان پرسی.
 وتبوویان: راسپێردراوین لێرەدا بین و پێگە نەدەین فلانە کەس بۆ هیچ شوێنیک بپروات. لەناو
 شاریش بۆ ھەر شوێنیک بپروات، یەکێک لە ئێمە ی لەگەڵ دەبیئت. منیش گەرنگیم پێنەدا و
 هیچم نەوت. دوو ئەسپم لەناو شارە کەدا ھەبوو، لای ئێواری، بەیانیوی ئەوێ پێگە ی سەفەر
 کردنم لێگیراوە، فەرمانمدا بیانەنە دەری شار و لەشوێنیکدا رایانگیرن. دواتر، دوای شەش
 کاتژمێر لەشەو، لەپێگە ی تەپولەوێ بیانەنە مانی شیخ عارف بێ ئەوێ کەس ناگادار
 ببێتەو. پۆژی دواتر ئەمان اللە خانێ وەکیل ئەم بابەتە دەبیستیت و دەپروات گفتوگۆ لەگەڵ
 سەردار دەکات بەلام هیچ ئەنجامێکی دەست ناکەوێت. بەیانی شەوێکە ی، شەوی ١٤ سەفەر،
 دوای پێنج کاتژمێر لەشەو، لەگەڵ میرزا عەبدولحەمید لەپێگە ی مانی ئیبراھیم خان،
 دراوسێی کۆری ئیفتیخار ئەلوهلات بەرەو خوسرەو ئاباد پۆشتن. ماوێ چوار شەو و پۆژ
 بێ ئەوێ کەس ناگادار ببێتەو، چاوەروانی ھاوڕێکانمان دەکرد. حکومەت ھەموو پۆژیک
 بۆ دۆزینەوێ ئێمە، ھەموو ناوچەکان و پێگەکان دەگەرا، بەلام بەرێکەوت نەیان توانی ئێمە
 بدۆزنەو. تەنیا دەمانچە یەکەم پێبوو، کەسیک نارد بۆ لای حیشمەت ئەلمولک و چەند

دەمانچە یەکی دیکەم وەرگرت. شەوی پینجەم کە بیریاریبوو هەمووان لە مائی خۆیانەوه بەرێکەون و لە پردی قشلاق پەییوەستی یەک ببن؛ دووای دوو کاتژمێر لە شەو، ئیحتیشام دیوان یەکیەک لە پیاوێکانی خۆی نارد کە سەریازەکانی حکومەت دەوری مائی حییشمەت ئەلمولکیان گرتوو. منیش زۆر لە سەر خۆ و لە ترسی ئەوێ ئەکا، دەوری مائەکەیی منیش بگرن، لە شار هاتوو مەدر. لە گوندی سیلسیلە چاوەڕوانی فلانەکەسم. ئیمەیش نانی شەومان خوارد کاتژمێر شەشی شەو، سوار بووین و لە بەردەم مائی حاجی بە هادور ئەلسەلتەنە، سەرۆکی سەریازەکان کە لە مائەکانی حاجی ئیحتیشام دیوان نیشتەجێبوو، گوزەرمان کرد. لە مائەوه و لە ١٨ سەفەر، تۆماریکی گەرەم سەبارەت بە هەپەشە و ستەمکارییەکانی حکومەت نوسیبوو، لە دەرگا کەوه فرمادایە ژوور و پێگەیی خوسرە و نابادام گرتەبەر و لە پێگەیی حەسەن نابادەوه بەرێکەوتین. هەموو شوینیەک بە فر بوو، جادەکەمان دەبینی. لە هەر شوینیەک بە فرەکە توابوو یەوه، بە دژواری جادەکەمان بۆ دەدۆزیایەوه تا ئەوێ گەشتینە لیواری پروبارەکە و ویستمان لە ئاوهکە بپەرینەوه. ئەسپەکەیی میرزاعەبدولحەمید کەوتە ناو زۆلکاویک و تەفەنگەکەیی کەوتە ناو ئاوهکە. میرزاعەبدولحەمید ویستی جەلەکانی دابنیت. بینیم لەو هەوا ساردەدا دور لە وێژدانە پێگە بەدەم ئەو کارە بکات. وێ: لیژەدا بیستن تا شوینی تەفەنگەکە و نەبیت تا دەپۆمە گوندی قەیسەر و دەگەریمەوه. بە خێرای پۆشتمە گوندەکە و دوو کەسم هینا. یەک لەوان پۆشته ناو ئاوهکە، تەفەنگەکەمان دۆزییەوه و پرومان کردە مائی کوێخا. ئاگریان خوشکرد. میرزاعەبدولحەمید کە هەموو گیانی تەپربوو، خۆی وشک کردەوه. منیش تەفەنگەکانم پاککردەوه، ئەسپەکانمان حەوانەوه و سێ کاتژمێر بۆ نوێژی بەیانی، لە قەیسەرییە بەرێکەوتین. نانی نیوهرۆمان لە گوندی سەمران خوارد و بۆ شەو گەشتینە رەمشت. لەوێ سێ سواری دیکەمان هەلگرت، بۆرەکان و گەرگەر و سەرپمۆل و ئاگا و لەوێهه پۆشتینە کەل سپی مائی مەنسور ئەلسولتان ئەمیر ئەمجەدی کەلیایی. لەوێ سواریکمان بە دوای ئیحتیشام دیواندا نارد. هاتە کەل سپی. شەوی دووهم مۆلتەتی گەرانهوهمان بە سوارەکانی رەمشتیدا. چوار قۆلی بەرەو هەمەدان بەرێکەوتین. نزیک بانگی بەیانی، گەشتینە گوندی ئابشنە. دوو شەو لە مائی زیانەلمولکی هەمەدانی ماینەوه. ئەو دوو شەوهمان بە گفتوگۆ کردن لە گەل سارم ئەلسەلتەنە و زیا ئەلمولک و ئیعتیماد ئەلدەوله، کوپی خوالیخۆشبوو بە هائەلمولک بە سەر برد. پۆژی سییەم لە پێگەیی عێراقەوه بەرەو تاران

بەپێکەوتن و یەک لەدوای یەک مەنزڵەکانمان بپێ. شەهوە، ئیبراھیم ئاوا، سەرخاب، راجەرد، سەلفەچکان، کاروانسەرایی سەنگی (تەرلاب)، قوم، مەنزەرییە، کۆشکی نوسرەت، قەلای محەممەد عەلی خان، پروباری شور، حەسەن ئاوا، کەھریزە، تاران. شەوی یەکەم، ئاسفمان لەگەشتنی خۆمان ئاگادار کردەووە و لەبەیانییەو شۆن کاروبارەکانی فەرمانرەوا کەوتن. لەگەڵ ھەرکام لەوەزیر یا وەکیلەکان قسەمان دەکرد، بەترسەووە وەلامیان دەداینەووە. لەگەڵ بەرپۆبەرائی پۆژنامە و گۆڤارەکانیش گەفتوگۆمان کرد تا سەتەملیکراوی و دەستدرێژیەکانی فەرمانرەوا لەناو پۆژنامەکانی خۆیاندا بلأو بکەنەووە. تا ئەوێ یەکیک لەھاوڕێیان بەشیوەیەکی نەینی پێی وێ: چالاکییەکانی ئێوە دژی سەرداری موچی ئەک بێ ئەتجام بەلکو مەترسیدارە چونکە ئەم کەسە لەحزبەکانی دیموکرات، ئیعتیدال (میانرەو)، ئیتیفاق و تەرقی وەتەند... ئەندامە. میرزا کەریم خانی برای وچەند کەسیکی دیکە کۆمیتەییەکی تایبەت و پەییوەندیان بەکەسیکی بەرزتر ھەیە و خوازیاری گۆڕینی دەولەت، ئیستا وەزیر یا وەکیل یا کاربەدەستان چۆن دەوێرن گۆی لەوتە و داواکارییەکانی ئێوە بگرن. ئەگەر دەکرێت پێگەی سازان لەگەڵ ئەو بگرنەبەر و کەریم خان ئاگادار بکەنەووە. جیاواز لەو دەبێت شەو و پۆژ ئاگاتان لەخۆتان بێت بۆ ئەوێ گرفتاری بەلأ ئەبن. سیاسیی ئەم ھاوڕێیەم کرد بۆ ئەوێ راستییەکانی بۆ پروونکردمەووە. منیش ناچار بەپێی یاسای کردەووە دژی کردەووە، خۆم پەییوەستی یەکیک لەسەردارە بەرێزەکان کرد و بەھۆی ئەو کەسەییەو، بەرپۆبەری گۆڤاری شەھابی ساقیب ئامادە بوو، بابەتەکەم لەگۆڤارەکیدە بلأو بکاتەووە. بێ لەدەستدانی کات ئەم سەتەمنامەیی خوارەووەم کەپێشتر پێشکەشی وەزیرەکان و مەجلیس کردبوو، بەبەرپۆبەری پۆژنامەیی شەھابی ساقیبدا و ئەویش بلأوی کردەووە.

سکالا لەفەرمانرەوا یەکی مەشرووتەخواز

بۆ بەرێز، پاشای خۆشەویستی و بەختەویری ئێران، بۆ ھەموو وەکیلە بەرێزەکانی پارلمان، وەزیرە بەرێزەکان، ھەموو نیشتمان پەرەستەکان و ئازادیخوازانێ ئێران، پشٹیوانانی دادپەرەویری، بەوردی و ئاسوودەیی، ناوەرۆکی ئەم سەتەمنامە کەماوەیەک بەر لەئیستا بۆ وەزیرە بەرێزەکان، پەرلمانمان نارد، بخویننەووە چونکە جادووگەرە مەشرووتە ئاساکانی نەتەوەخۆریان بناسن و بۆ فەرمانرەوایی کردنی ھیچ شۆنێک پەوانەیان نەکەن و دانیشتوانی ولایتیش خۆیان لەوان بەدوور بگرن چونکە لەماوەیەکی کەمدا چەندە بەلأیان

به سهر ئیوه دا هینا و چهنده سته می گیانبریان به سهر دانیشتووانی کوردستاندا سه پاند که
 نه م تو ماره دوورودریژه، ته نیا به شیکی بچووک لهو هه موو سته مهیه و نه م وشه و رستانه،
 توانایی ناشکراکردنی و نووسیینی پیرسیتی سته م و سته کارییه کانی نه وانی نییه که
 له ماوهی هه شت مانگ، نه م حکومه ته ئازادیخوازه زیاتر له دووسه هه زار ته نهی به هه زاران
 شیوهی نه شیواو بو و تن له دانیشتووانی به دبخت و زهحه تکیشی کوردستان وهرگرتووه.

پیرستی سته منامه که: به ریزی پاشا، به ریزی سه روک و هزیران و وهزیره به ریزه کان،
 سه رنجراکیشه که به بوونی نهو هه موو پیاوماقوول و ناوداره له تاران، که سیکیان بو
 حکومه تی کوردستان دیاریکردووه که شاره زای کاروباری به ریوه بری ولات نییه. جگه
 له دره م و دینار هیچی دیکه ناپه رستی و جگه له فیل و ته له که، هیچ نایین و دینیکی نییه.
 خوشحالی و به خته وهری خوئی، له به دبختی و هه زاری مسکینه کان ده بینیتوه. به رده وام بو
 به ده سته نانی پاره و داهاتی نایاسایی، ئازاری هه زار و نه داره کان و سه رقائی نه شکه نهجی
 به دبخته کانی پوژگار. نه له خواوه ند و پیغه مبه ر شهرم ده کات و نه له ده ولت و وهزاره ته
 به رپرسه کانی خوئی ده پرسیت. ناشکرایه به م بارودوخه که سانی هه زار له ده ست سته مه کانی
 نه م سه رداره ئازادیخوازه، چی ده کیشن و له ژیر چ گوشار و نه شکه نهجیه کدان. یه کیک
 له سته ملیکراوان سه باره ت به و ده لیت:

نه وهی سه ردار له گهل ئیمه کردی

شیمری به نه علت کراو شهرمی لیده کات

نهو سته مانه ی نهو لیمانی ده کات

دلی چه نگیزخانی هه ژاند

ده وری نمرود و ده وری شه دادی

له ناوبرد و نه وانی سپرییه وه

پوژی که ره لاما ن له بیر کرد

لهو سته مه ی نهو له ئیمه ی کرد

گرنگی به داد نادات

وسته م و سته مکاری کردو ته پیشه

ره گی زولم و سته می چاندووه

باخی مه شروتهی ئاوه دان کردۆتهوه
 هه موو فهرش و راخه ره کانی تالان کرد
 خه لکانی هه ژار و نه دار کرد
 له سته مه کانی نهو، کوردستانیه کان
 هه موویان ده ستیان بو ئاسمان بهرز کردۆتهوه
 نه وه نده گریایین و شینمان کرد
 ده لینی هه موو مالتیک پرسه ی هه یه
 هه رچه ند نازناوه که ی موحیه به لام
 کرده وه کانی هه موو شتیکی له ناو بردووه
 ئیستا چوونکه نه قدینه (پاره ی نه قد) نه ماوه
 ته ما حیکردۆته جلوه برگ و عاباکان
 جلوه برگی کچان و ژنان
 ده رفینیت و تالانی ده کات
 به کورتی له باسی کرده وه کانی نهو
 ناتوانین بلین که چی کردووه
 نه وه ی وتمان سته مه دیاره کانن
 هاوار لهو سته مانه ی به نهیننی کردوویه تی
 نهیننی چی؟ نه وه ی کردوویه تی به شهو و پوژ
 پوژگار هه مووی ناشکرا کردووه
 تا نهو کاته ی زمان له ده مماندا ده سوپیت
 تا نهو کاته ی خواوه ند ژیا نی بو دیار کردووین
 نفرین لهو که سه بیت که یه که مجار
 ئیمه ی گرفتاری نه م به لایه کرد.

هه م پینووس له باسکردنی کرده وه شه رمینه ره کانی ناتوهان و هه م زمان له گیرانه وه ی
 کرده وه کانی. به لام هه ر نه وه نده ده لیم که کرده وه بی به زه ییه کانی نه م سه رداره ئازادیخوازه،
 گورزیکی کوشنده ی له شه رافه تی ده ولته ی ئیران و ئابروی نه ته وه ی ئیرانداوه و مه شروته و

مەشرووتەخوازی بەدناو کرد. بەتایبەت حزبى ئیتىفاق و تەرەقى كە بەهۆى كردهوهكانى ئەم ناوژپاوه، ئەوەندەى دیکە ناویان زێا و بەدناو بوون.

ئەگەر لەخەڵكانىك، كەسێك كاریكى ئەشیایى ئەنجامدا، ئەپێگە بۆ كەس دەمینێتەوه ئەجێگە. لەجۆرى ئەم كەسە بى وێژدانانە، تەنیا بۆ پێكردنى گێرفان و مژینى خوینى خەڵكە هەندى كات وەك ئەندامىكى ئیتىفاق یا تەرەقى دەناسین و هەندىكات جلوبەرگى میانپەرەى لەبەر دەكەن. هەندىكات شۆرشگێرن، هەندىكات دیمۆكرات، هەندىكات شوینكەوتەى دەولەتى پروس و هەندىكات شوینكەوتەى دەولەتى ئینگلیس و پۆرتیكى لەژێر سەرپەرەشتى دەولەتێكى دیکەدان و هەرسات سەرقالێ تالانكردن و هەردەم لەجلوبەرگێكدا بەتەمای وێرانكردن و لەناوبردنى خەڵكان. ئەگەر بەرپرسیانى دەولەت لەپراستى ئەم تۆمارە گومانیان هەیه، بەپێى ئەم ئەماننامە لەمەحكەمەى وێژدانى هەموو مەروۇقەكان بەلێن و پەیمان دەبەستم كەدواى ئامادە كردنى سەردارى موحى، لەدادگای تاران، بەنامادە بوونى نوێنەرى وەزیرە بەرێزەكان، هەموو ئەو سەتمانەى سەردار لەكوردستانییەكانى كردوو و هەموو ئەو پارانەى وەریگرتوو و كەقەرەبوو كردنەوهى بۆ دەولەت بەناسانى ئەگەرى ناییت، یەكێك، بەبەلگەوه نیشان دەدەم و دەیسەلمێنم. ئەگەر دانیششتوانى كوردستان لەكردهوه سەتمكارانەكان و گوشارە بى بەزەییانەكانى ئەم سەردارە بەدكردارە و هێرشى گورگناسای كەمقیارەكانى دەورووبەرى، بێزار نەبوون، بۆچى لەهەواى ساردى زستان، دەستەیهكى وەك شیخ عارف و حاجى شیخ ئیبراھیم و حاجى شیخ عەبۇلحەمید و هتد. كەبەرپرسیانى دەولەت وەلامى سكالاً و گازندەكانیانى ئەوانیان ئەدايهوه، و لەدادخوازى دەولەت بى هیوا بوون، بەبیانوى جۆراوجۆر، ولاتیان بەجێهێشت تا كاریگەرییەكانى سەتمكارى سەردار دەرکەوێت، یا بۆ دەستەیهكى دیکە لەزاناکان و پیاوماقوولانى كوردستان، كەهیچكات ئامادەى بەجێهێشتنى ولات و نیشتمانەكەیان نین و دژى دەولەت و یاساكانى دەولەت نین، بەمەبەستى هاتن بۆ تاران هەشتا فەرسەخیان بێیوه و لەم تۆفان و باهۆزەدا كەهەورى دەستدریژی كردن و گومانەكانى دەولەتانى دراوسى و سولتانه بێگانەكان، ئاسمانى ولاتى داپۆشیوه و هەورەبروسكەى هێرش و پەلامارەكانى ئەوان مەترسى لەسەر سەربەخۆی ولاتەكەمان دروستكردوو، لەكاتێكى ناكاتى وەك ئەمە خوازیارى بینین و دادخوازى وەزیرە بەرێزەكان بووین و یا ئەگەر سەردارى خراپەكارى سەتمكار بەهۆى زەخت و ئەشكەنجە بێرە

پارهیەکی زۆری لە هەزارەکانی کوردستان وەرئەدەگرت، ئەم هەموو سامان و ئەسپە گرانبایی و فەرش و پراخەرە بەھادارانەیی لەکۆی دەستدەکەوت یا لەکۆیی هیناوە و یا کام گەنجی لە کوردستان دۆزیوەتەو کە ئەم هەموو پارهیە وەک بەرگی خەزان بۆ تاران پەوانە دەکات تا گالیسکە و کەلوپولی ناومالی بۆ ئامادە بکەن و جۆرەھا شینووی سەیرۆسەمەر، بێ شەرمکردن و گەرنگیدان بە شعوری خەلکان، بۆ ئەو دروستکردووە و لەبەرچاوی بەرپرسیانی دەولەت ئەو بەکەسیکی ئازادیخواز و مەشرووتەخواز نیشان دەدەن و هەموو پۆژێک بەبلاوکردنەوێ بابەتی درۆینە و بێ بنەما، بەشان و بالیا هەلەدەدەن و بەتۆمەتی ناپەرەوا سستەملیکراون دەترسێنن و دەیتۆقێنن و بەمشینوویە دیانەوێت دیواریک بەدەوری خراپەکارییەکانی ئەودا بکێشن. وەزیرە بەرێزەکان، چ کێشەییەکی هەیە سەبارەت بەم وتارە بێ بنەمایانەیی هەموو پۆژێک بەناوی دانیششتووانی کوردستان چاپ و بلاو دەکێتەو و هەمووی بەپینوس و واژۆی دەستوپینووەندەکانی سەردار موحییە، لیکۆلینەو بەکەن کە ئەم حکومەتە دادپەرورەر، ئاسایشی بۆ کام سنورە گەراندۆتەو و ئەمنیەتی بۆ کام ناوچە دایینکردووە و کام عەشیرە سەركێشە و یاخییەیی دەستەمۆ کردووە؟ یا بۆ پێگرتن لەتالانکاری و دزیکردن، چ کردەوێکی ئەنجامداوە؟ کام شەوێیە دەنگی تەقە و دزی بەرز نابێتەو؟ کام پۆژەییە خراپەکاران لەناو کۆلێ و بازار خراپەکاری و ئازاری خەلکان نادەن؟ چ کەسیک کاکە برانناوی داماوێ لەگەڵ مال و مەلەکەیی و لەمالەکەیی خۆیدا سەربەری و دواي دوو شەو و پۆژ خەلکان زانیان؟ کێ مائی جوولەکەکانی تالان و جوولەکەکانی کوشتارکرد؟ ئەگەر ئەم حوکمەرانی ئازادیخوازە بەو ئەندازەی خۆی دەلێت کوردستانی کردۆتە گولستان، بۆچی لەپۆژی رووناک، لەناو تەویلەیی حکومەتی، ئەسپەکەیی خۆیان دزی و یا چۆن کەسە خراپەکانی ناوشار لەبازار پیاووەکەیی ئەویان لەئەسپ هینایەخوار و ئەسپەکیان لێسەند و یا لەهەمووی کەم بەهاتر، بۆ لەماوەی فەرمانڕەواییەتی خۆی نەیتوانی سەنجارخان لەکەنار شارەکە دووربخاتەو؟ ئەگەر کوردستان ئەمن و سنورەکان ئارام، بۆ گوندەکان و پەيوەندی خاوەن مۆلکەکان هیشتا لەدەسەلاتی عەشیرەکانی سەرسنورداییە و بۆ مالیاتی دەولەت نادەن و سەروۆکی دیوانی دارایی بۆ هاواری بەرز بۆتەو کە مالیاتی سەرسنور ناگات؟ و شتر مانگا پلنگ یانی ئەمە. کۆسەیی پێشپانیش ئەمەییە کە دەیبینن و دەیبیستین. چی پوودەدات ئەگەر دەولەت بپرسێت، دەرئەنجامی هێزی قەزاق و توپخانه کەرەوانەیی کوردستان کرا، چی

بوو؟ و له نهجامی نه و هه موو خه رجییانه ی که و ته سه رشان ی ده ولت، ده ولت چ ی ده سته که و ت؟ جگه له وه ی نه و هیژه، توانای ی خویان له ده سته و هاوشیوه ی مریشکی به کړ، له ماله وه به کړ که و توون و هه موو پاره کانی ده ولتیش بۆ پاری بالنده مالییه کان ته رخانکرا و بۆ قهره بوو کردنه وه ی نه م زهره و زیانه که و ته گیانی داماو و هه ژاران و به دب ختی کردن و له ماوه یه کی که م دا زیاتر له دووسه ده هزار تمه نی له خه لکان ی داماو و نه دار و هرگرت!!!

نه و هیش بلین نه و هیژ و تواناییه له یه ک پۆژدا که لکی لیوه رگیرا. به لام نه و پۆژه چ پۆژیک بوو؟ نه و پۆژه ی هه موو زاناکان و پیامو قوولانی کوردستان له مزگه و تی هاجه رختوون، خوشکی ئیمام رهزا، کۆبوونه وه تا به بروسکه، ده ولت له و سته مانه ی لیان ده کریت ئاگادار بکه نه وه. له ناکاو بینیمان نه و تۆپه ی بۆ له ناو بردن و سه رکوتکردنی دورم نان په وان ه ی کوردستان کرابوو، به فهرمانی سه ردار ی ئازادیخواز براه سه ر دیواری قه لاکه و مزگه و ته که ی کرده نیشانه. نه و ئیمامزاده یه ی برا که یان له خوراسان تۆپباران کرد. (ئاماره یه بۆ هیترشی رووسه کان بۆ سه ر گۆپی ئیمام رهزا.)

هاوار له حال ی نه و که سانه ی که به و راخه رانه ی تاروپۆکه ی ئاه و ئاله ی پیریزنه کان و نه خش و نیگار که ی نفرینی چاره ره شه کانه، نه ته وه یه کی سته ملیکرا و ده فروشن و به هه زاران بیانو و پاساو، کار به ده سته و به رپرسانی ده ولت به لاریدا ده بن، به دب خت نه و که سه ی بۆ به خته وه ی دنیا، له قه له شه رافه تی موقایه تی ده دات و پشتیوانی له خیانه تکاران و نه یارانی ولت ده کات و پشتیوانی لیده که ن. وه کیله به ریزه کان، وه زیره به ریزه کان، نه م حکومه ته نه گه ر دیکتاتۆریه، نه م ماف و مانگانه یه چییه که هه موو سه ری مانگی ک به ناوی یاسای مالیاتی ده ولت له خه لکی وهرده گرن و نه گه ر حکومه ت یاساییه، نه م هه موو زولم و سته مه له کوینه سه رچاوه ده گریت و نه م هه موو سامانه چییه که پیچه وان ه ی یاسای له خه لکان ی وهرده گرن.

له کام سه رده مه دا نه م هه موو سته مه له خه لکان ده کریت؟ له کام ده ولت ی مه شروته، به مکرده وان ه ی حوکمرانه کان پازی ده بن؟ نه گه ر دادپه روه ی و مه شروته نه مه یه، هه زار ره حمه ت له دیکتاتۆری و پاشایه تی.

وه کیله به ریزه کانی په رلمان، وه زیره به رپر سه کانی ئیران، هاوار، نه ی به ریوبه رانی نه ته وه یه کی بی چاو و زمان، بیرتان بیته وه نه و کاتر میتره ی به نییه ت پاک ی، له پارلمان

له بهرچاوی خه لکان وهستان و دهستان خسته سهر قورنان و سویندتان به خواوهند خوارد که قورسای لیپرسراویه تی خه لکانتان گرتوته نهستو. به هه مان قورنان و به ویردانی پاکی مرو قایه تی سویندتان ددهم، نایا مهرجی وه کیلی و وه کالهت ته نیا سویند خواردنیکه وه بهس، به پیی سوینده که، پیویسته سته ملیکراو له دهستی سته مکار بزگار بکه؟ نایا نه رکی وهزارهت و به ریوه بردنی ولات ته نیا گهیشتن به پیگهی وهزیری و به ریوه بردنی ولاته؟ یا ده بیئت داد بو هه ژاره کان بگێرنه وه؟ نایا نه ته وهیه کی نه زانی وهک ئیمه، ئیوهی ته نیا بو سویند خواردن و گرتنی کورسییه کانی پارلمان و وه گرتنی مانگانه به بری.... دیاریکردوه؟ یا بو گرنگیدانه به به ده ختییه کانی هه ژاره کان و به زهیی هاتنه به حالی په ریشانی ولات؟ سویندتان ددهم به خوا نایا شیاه له نه ورۆزی هیواداری، له جهژنی تاج له سهردانانی پاشای گهنجی به خته وه، له جیاتی جهژنانه و دیاری، له جیاتی به ده سته پینانی ره زامه ندی خه لکان و بلاو کردنه وهی داد په ره وهی، کهسانی بکوژ و بی به زهیی وهک سهردار، که وه کیله کان و وهزیره کان ناگاداری کار و کرده وه کانی نه وان، بو فرمان په وایه تی ولاتی سته ملیکراو و به لادیتو و له ده سته چووی کوردستان، که له هه موو ره هه ندکه نه وه شیاهی به زهیی و نیازمه ندی هاوکارییه، رابسیپرن!!!

له کام یه که له ده ولته مه شروته کانی دنیا، ریگه پیدراوه کهسانی وهک نه سهرداره بو پیگه ده ولته تییه کان ده ستینشان بکه، یا له کام ئاین و دینیک شیاه جله وی کاروباری خه لک و ناموس و شهرفی نه ته وهیه کی سته ملیکراو به که سیکی خوینرنیژ و تالانچی بسیپرن، جیاواز له وه شمشیری گه وه ریشانی بو ره وانه بکه!! خواوهند زانای نه پینیه کانه که به خشیینی نه سهردار به وه که سه خراپه کارانه، هاوشیوهی نه وهیه تیغی بره به دهیته دهستی که سیکی سهرخوش و مهست.... تا به وه شمشیره رهگ و ریشهی نه ته وهیه کی سته ملیکراو له به نه وه ده ریپینیت و په یوه ندیه کانی ده ولته و میللهت بیچرینیت که نه نجامی زور مه ترسیداری هیه و قهره بوو کردنه وهی بو ده ولته به ناسانی نه گهری نابیت و هیواکان بو بی هیوایی ده گوریت، به لام به پیچه وانه وه نه گهر حکومت، سیاسه ته داریکی خوش نه خلاق بو فرمان په وایه تی کوردستان راسپیریت، به رادهیه که هیوا به خش و سهره نچراکیشی خه لکان ده بیئت که جاریکی دیکه په یوه ندیه کی توکمه له نیوان ده ولته و میللهت به رقرار ده بیته وه. نه گهر له ره هه ندی فله سه فییه وه، که میک له ده ره نه نجامه مه ترسیداره کانی نه هه لبراردنه

نەنگینە وردببنەوه، بیگومان ئەوه پشتراست دەکەنەوه کەهەلبژاردنی لەم چەشنەیه ولات بەرهو وێرانی دەبات و ئەم ستممانەیه میللەت لەناو دەبات و ئەم کردەوه زیڕپەرستانەیه، مسکینەکان دەربەدەر و ئاوارە و ناچاریان دەکات پەنا بۆ دەولەتانی دراوسی ببەن. ئۆبائی هەموو ئەم کارەسات و دەرئەنجامانە لەئەستۆی ئێوهی وهزیر و وهکیلدایه. ئەگەر لیکۆلینەوه و لێپێچینەوه لەکاروکردهوهکانی فەرمانڕه‌وکان هەبێت، بۆ نەتەوهی ئێران بەمشێوهیه پرسیوا و بەدبەخت دەبن، یا ئەگەر دوو کەسی وهك سەردار دادگایی و ئیعدام بکات، ئیتر کام حکومەت و دەسەلات بویتری ستمکردن لەخەڵکانی دەبێت و یا کام ستمکاری لەخوانەترس دەتوانێت یەك دینار بەپێچەوانە یاسا لەکەسیک وەرگیرێت؟

ئەگەر سزادان لەئارادا نەبێت، ترس نییه، ترس نەبێت، پەنا بەخوا، سویند بەخوا پوژنیک دیت، خواوەند و پەسول، لەسەر ئەم کردەوانە لیکۆلینەوه لەئێوهی وهزیر دەکات و دەبینن لەو کاتژمێری نەتەوهی ستمملیکراو لەبارەگای ئیلاهی، داوینی ئێوهی وهکیل و وهزیر دەگریت و داوای ماف و دادی خۆیان لەئێوه دەکەن و لێتان وەرده‌گیری، بەلام ئەگەر ئێوه باوەرتان بەئازاب و لێپرسینەوه نەبێت، چیت قسەمان نییه. ئەگەر خۆتان بەموسولمان دەزانن و باوەرتان بەقورئان و پوژی لێپرسینەوه هەیه، ئەم پێچەوانە ی ئیسلام و ئیسلامیەتە کەرانه‌مەر تەسلیم بەشوان بکەن.

وهزیره‌ به‌ریزه‌کان، ئەهی شوانەکان، تا گرفتاری ئەو گێژاوه‌ مه‌ترسیداره‌ و ئەو لێپرسینەوه‌ کارەساتبارە نەبوون، فریای میللەت بکەون و ئەشکەنجە و ئازابەهی سەر شانی میللەت مەهیلن، پێگە مەدەن بەهۆی کاروکرده‌وه‌کانی خیاڵەتکاران، نەتەوه‌کەمان لەناو بچیت. رازی مەبن ئەفسانە و قسەهی دەلال و ولاتفرۆشەکان، ولات بەره‌و پووختان ببات و پاشای بی تاوانی ئێمه‌ خەمبار ببیت. ئێمه‌ نەتەوه‌ی ستمملیکراو هەرکات لەدادخوازی بەرپرسان بیهیوا ببین و خۆمان توانای بەرگریکردنمان نەبێت، یا پاشای خۆشەویستی خۆمان بەجێدەهێلن و کۆچ دەکەین و یا هاوشیوه‌ی هاوخەمەکانی خۆمان ناچار بەپشت بەپێگەکانی دیکە دەبەستین. ناھی دلی ستمملیکراو هاوشیوه‌ی سۆهانه‌، ئەگەری خۆی نەتوانیت هیچ بپریت، شتی برەر تیز دەکات، بەلام ئەوکاتە دەولەت چی دەکات؟ وهزیره‌کان چی دەکەن؟ ولات چی بەسەر دیت؟ ئەگەر بەزەبیتان بەحالی ئێمه‌ ناییتەوه‌ و گرنگی بەسویندەه‌ی خۆتان نادەن، لانیكەم بپرێك لەخۆتان و دەولەتە بی تاوانەکەتان بکەنەوه‌.

ما علینا الالبلاغ المبین، الامر منكم و الیکم ولدیكم و السلام علیکم. پێشنویژ و وتارخوینی کوردستان.

بەبلاوکردنەوهی ئەم سکالانامە، وەك ئەوهی لەتاران بۆمبێك تەقیبیتەوه، رەنگدانەوه و دەنگدانەوهی سەیرۆسەمەری لێكەوتەوه، نەیارەكانی سەردار و هاو دەست و هاوکارەكانی، بەرگری كردن و هێرشكردنە سەر ئەویان دەستپێكرد بەتایبەت سەید زێانەلەیدینی تەباتەبایی، بەرپۆبەری پۆژنامەى رەعد و ناسرئیسلامی دەشتی، بەرپۆبەری پۆژنامەى ئیستقلال و بەرپۆبەری پۆژنامەى تەنبیهي درەخشان و هتد... هێرشیان كردەسەر من و ئەوهی پێگەپێندراو و پێگەپێندراو نەبوو، لەتۆمەت و درۆ و بوختان بۆمەنیان هەلبەست و كەمتەرخەمیان نەكرد. منیش توندتر لەجاران وەلام دانەوه و بابەتیکی دیکەم درۆی سەردار و بەرپۆبەری پۆژنامەكان تەسلیم بەپۆژنامەى شەهاب ساقیب كرد كەبلاوی كردەوه. سەردیری ئەم بابەتەى دووهم ئەم ھۆنراوێیە كەخواجە دەفەرمیت:

لەپكەبەری دیوكدار، پەنا بۆ خواوەند دەبەم

مەگەر شەهابی ساقیب هاوکاریمان بكات.

ئەدیبەكانی تاران دەیانوت خۆدی خواجە، شیعەرەكەى بەم شیوە گونجاو بەكار نەبردووه. لەبەر ئەوهی ئەم بابەتە دوورودریژ و نوسخەكەى لەھەموو شوێنێكدا ھەیە، لەنامازەدان پێی چاومان پۆشی. بەكورتی دواى چەند جارێك هێرشكردن و بەرگری كردن، سەردارمان لەجینگەكەى ھەلكەند و بروسكەى بانگكردنى ئەو لەلایەن سەرۆكایەتى وەزیرانەوه دەرچوو. لە ٢ جومادى الاولی، سەردار موحیی لەكوردستانەوه بەرپۆبەت و لەگەڵ گەیشتنی بۆ تاران، مەبەستى سازان و پێكەوتن لەگەڵ بەرپۆبەت بەرژەكانی ولاتی كرد بۆ ئەوهی جارێكى دیکە بۆ فەرمانرەوايەتى كوردستان بگەڕیتەوه. لەم كاتەدا ناسف دیوان لەترسى گەرانەوهی سەردار كەوتە جموجۆل، فەرمانى بەخاتوونى گەورە، دایكى هاوسەرەكەیدا دانیشتووانى شار بۆ پۆشتن بۆ بروسكەخانە ناچار بكات و ناپەزایەتى و سكالای خوێان لەحكومەتى سەردار موحیی نیشاندەن. لە ٢٧ جومادى الثانى تا ١٢ رەجەب، دەستەيەك لەزاناکان و بازارپێیەكان لەبروسكەخانە و باخی فیردەوس كۆبوونەوه، خێوەتیان بۆ ھەلدان و بۆ ھەر خێوەتیك پۆژانە دیاریكرا و خواردنیان بۆ دابین دەكرا و بەردەوام بروسكەى بێزارییان پەوانەى تاران دەكرد كە: ئیمە سەردارمان ناویت، سەردارمان ناویت، سەردارمان ناویت.

هاوکات لەگەڵ ئەم پۆژگەرە، پەيوەندی سیاسى دەولەتەکان بۆ لای ئێران ڕاکێشرا و بەرژەوەندى پێویستى دەکرد ئێران بێیتە دوودەستە: دەستەیهك بەناوى موهاجرین بەسەرۆکایەتى نىزام ئەلسەلەتە و لایەنگرى دەولەتى ئێران و عوسمانى لەدارئەلدەولەى کرماشان، دەولەتیان دامەزراند و دەستەیهكى دیکە لەگەڵ شا و مستەوفى ئەلمەمالیک و هتد، لەتاران مانەوه و پشتیان بەپرووسەکان بەست. هەردەستە، دەستەکهى دیکەى بەقاچاخ ناو دەبرد و لەدەرئەنجامى ئەمە، ئێران لەهێرشى ولاتەکان پارێزراو بوو، بەواتایەكى دیکە ئێران کەلێكى لەم دۆخە وەرگرت. لەئەنجامى ئەم شوێرشە، پەيوەندى نێوان من و سەردار بەهۆى کاربەدەستان و بەرپرسەکانەوه چاککرا بەو مەرجەى چاوپۆشى لەفەرمانڕەوایەتى کوردستان بکات. منیش لەکوێتاییهکانى رەجەبى ١٣٣٢، لەگەڵ رێنوێنى پێویستى کاربەدەستە بالاکان بۆ کوردستان گەڕامەوه.

قونای پشیوى یا قونای عەشیرەگەرى

دواى ئەوهى گەڕامەوه کوردستان، مامانۆف کەسەرۆكى قەزاقەکانى کوردستان بوو، ئیسماعیل خانى سولتانى بۆ لای من نارد کەبەم دوواییانە وەك ئەمیر لەشکرى باکور هەلبژێردا وتی: لەتارانەوه بەمن راگەیندرا، پێشنویژى کوردستان بۆ هاوکارى ئالمانییهکان و عوسمانییهکان بۆ کوردستان گەڕاوه تەوه و منیش دەبێت هاوکارىت بکەم. کەواتە پێویستە چاومان بەیهك بکەوێت، هەرجۆره هاوکارىیهك پێویست بێت، من درێغى ناکەم. بەخیرایى هەستم بەپیلان و مەبەستەکهى کرد. بێدرەنگ حاشام لێکرد و هەزاران فەرسەنگ خۆم لەسیاسەت دوورخستەوه. ئیسماعیل خانى سولتان، لەحاشا کردنەکهى من ناگادارى دەکاتەوه بەلام مامانۆف دُنیا نابێت. بەهەمانشیوه کە لەکاتى بێنین، بەردەوام هەولێ دەدا لەرێگەى چاو هەست بەنەینییەکانى ناخم بکات. بەلام رێگەى ئەو کارەم پێنەدەدا تا ئەوهى کوێتاییهکانى زیحەججە هەوال گەیشت چەند کەسیكى ئالمانى و ئوتریشى گەشتوونەته ماهیدەشت.

مامانۆف بەشیكى هیزەکانى برده کامیاران و میاندرەبەند. لەکوێتاییهکانى موخەرەمى ١٣٣٤، جەنگى قورس لەوى روویدا و مامانۆف پاشەکشى کرد. دەستەیهكى لەفەقیه سلیمان بەجیهێشت و خۆى بۆ ناو شار گەڕایەوه و هیزەکانى دیکەى برد. شەوى پینجشەممەى ١٨ موخەرەم، سەردار پەشىد و سەنجەر خان و دانیشتوانى گوندەکانى ئەو

ناوچه له فهقیه سلیمان، گه مارویان خسته سهر مامانۆف. به یانی له گهڵ هه لاتنی هه تاو، له هه موو قۆله کانه وه هیرشکرایه سهر سوپای قهزاق، له شاره وه دهسته یهك بۆ هاوکاری کردنیان پۆشتن. دواى جهنگی قورس كه تا ئیوارى درێژى كیشا، سوپای قهزاق، دواى زهره رزسانى زۆر و ٦ ئه سیر، ڕینگه ی هه لاتنیان گرت به ر. ئیوارنى هه ینى ١٩ موحه رهمى موسیۆ شادۆ و كاپیتان ئوت و قونسولنى ئالمان به ناوى موسیۆ نه ریمان و موسیۆ ئیستیپانی خه زینه دار و ئیبراهیم به گ و میرزا غه فارخانى ره شپۆشى زهنورى و كه سانى ديكه هاتنه ناوشار. پۆژى دواتر سه ردار ره شید، له گهڵ سوپاكه ی خۆی پۆشته ناو قه لای حكومه تی. دواتر محیدین به گ، كه وانداری عوسمانى هاته ناو شه هبه ندرخانه. منیش پۆژنامه ی (ندای اتحاد) نیدای ئیتیحادم چاپ و بلاو كرده وه. له كو تاییه كانی ره بیع الاول شیخ عه لئه لدین و دهسته یهك هه ورامى و مه ریوانى گه یشتنه ناو شار. دواتر عه لى نه كبه رخان سه ردارى به توانای سه نجابی له گهڵ هه زار و پینسه د سوار هات. سه ردار ره شید ڕینگه ی نه دا بڕواته قه لای حكومه تی. سوپاكه ی ئه و له گه ركه ی قه تارچییه كان و خۆی له گهڵ سه ركرده سه نجابییه كان له ماله كانی ئه عزاز نه لموك ئیشته جى بوو كه ئیستا شوینى پۆلیسى شاره كه یه. پۆژى سی شه ممه ٤ ره بیع الثانى، شیخ عه لئه لدین و سوپاكه ی بى ئه وه ی هه یچ داهاتیکیان ده سته كه ویت، گه رانه وه. سه ردار ره شید كه پۆشتبووه گه پرووس، گه رایه وه و ڕینگه ی كرماشانى گرت به ر. دواتر هه والى هاتنى مامانۆف بلاو بوویه وه. جگه له سه ردار ره شید كه س له شاردا نه ما بوویه وه. ئه ویش پاره یه كى زۆرى له ئالمانییه كان وه رگرت و بۆ ڕیگرتن له مامانۆف به ڕیكه وت. كاتیك گه یشته پیر محهممه د، ئالمانییه كانی بانگكرد و دواى گفتوگۆیه كى سه ره تایی و دانانى پلانىكى ده خالى، بۆ پاراستنى سه ربه خۆی ئیران، ئه وه ی نیشانه ی ئالمانى بوو وهك كلاوه كه ی سه ر خۆی و سواره كانی، فڕیدا و خسته ژنرپى و ڕینگه ی ئیسفه ندنابادی گرت به ر. دوو سى پۆژ له وى مایه وه و دواتر بۆ ناوچه ی سه نجابی گه رایه وه. كاتیك ئالمانییه كان له پیر محهممه د بۆ شار گه رانه وه، ده یانوت: خوزگه لیره كانمانى ده خسته سه ر زه وى، باشت بۆ له وه ی كلاوى ئالمانى فڕیبدات. ئیوارى پینجشه ممه ٢٧ ره بیع ئه لثانى ١٣٢٤ محیدین به گى كه وانداری و محمود به گى شه هبه نده ر، كه سیان بۆ لای من نارد كه سوپای پروسه كان دیت. و ئیمه به ره و هه ورامان به ڕنده كه وین، به پیوستمان زانى ئاگادارت بكه ینه وه بۆ ئه وه ی بى ئاگا نه بییت. ئه و شه وه محیدین به گ و

مهحمود بهگ و حاجی شیخ عهبدولحهמיד و محهمهد ناغا و میرزا فهتح الله و نهسرولله ناغا و حاجی نهبولحهسهن و دهستهیهکی دیکه لهلایهنگرانی عوسمانی بهرهو ههورامان و مهربوان بهریکهوتن.

بهفر بهقورسی دهباری، منیش بو شهوی ههینی ۲۸ رهبیع الثانی لهگهل نیزامزاده و سلیمانزاده و نهسکهندهرزاده و کهسیک بهناوی محهمهد نهمیینی شاتر بهرهو کهرجو بهریکهوتن. کاتیک ئیمه لهشار دهروینهدهر، سوپای رووس بهسهروکایهتی مامانوف دینه ناو شارهکه و سهرهتا دهرونه مالی ئیمه. مالهکه م تالان و کتیبخانهکه م دهسووتین و کهرهستهکانی چاپخانهیش نهوهی لهدار دروستکراوو، دهسووتین و نهوهی لهسورب دهبت، دهیتویننهوه و دهیکه نه ناو. ئیمهیش دواي چوار کاترمیر لهشهو گهشتینه کهرجو. سالار فاتح و دهستهیهکی دیکه لهوی بوون. دواي یهک کاترمیر یهکیک لهپیاوهکانی سالار فاتح لهشارهوه هات و ههوالی پوشتنه ناوشاری مامانوف و سوپای پرووسیدا. لهبهر نهوهی سالار فاتح پینشینهی هاورپیهتی لهگهل مامانوف بوو و پیشتر پلهی سولتانی پنبهخشیبوو، لهه ههواله شادومان و ههمان شهو نامه ی پیرۆبایی بو نووسی. ئیمه بهیانی لهگهل ههلاتنی ههتاو پیش نهوهی وهلامی نامهکی سالارفاتح بیتهوه، بهرهو گوندی تهخته بهریکهوتن. سالار فاتح وتی: پیویست ناکات لهتهخته دورتر برۆن، کاتیک وهلامی نامهکه م بگات، دهرومه شار و نهمانیش بو ئیوه وهردهگرم و دهتوانن بو شار بگهپینهوه. ئیمه پوشتینه گوندی تهخته و لهویوه پوشتینه گوندی نهییر ملکی سالار فاتح تا ههم لهههورامان نزیک بین ههم لهسالار فاتح. دوو شهو دواتر، پینچ سوار لهلایه ن سالار فاتحهوه هاتنه گوندهکه. وتیان: سالار ئیمه ی بهدواي نهسکهندهرزاده داردوهو چوونکه دایک و براکهیان لهشار گرتووه و نهگهر خوی بگهپینهوه، نهگهری ههیه نهوان ئازاد بکه ن و گهرنه دهیانکوژن. نهسکهندهرزاده لهگهل بیستنی ههم ههواله بهخیرایی تهسلیم بهپیاوهکانی سالار فاتح و بهرهو شار بهریکهوت. ههرچه ند ههولمدا ریگهی لیبگرم بهلام سوودی نهبوو. لهگهل گهیشتنی بو شار لهمالهکه ی خوی زیندانی دهکن تا قهواله ی سی دانگی گهرماوهکی لیدهستین و دواتر نازادی دهکن. ئیمه بی ناگا لهه پرووداوانه بو گوندی تهخته گهپینهوه تا ههم ههوالیک لهنهسکهندهرزاده بهدهستین و ههم بزانی ن سالار فاتح نهمان نامه مان بو وهردهگریت یا نه؟ شهوی دووه دواي نهوهی شیومان کرد و دهمانویست بخهوین، لهناکاو

بینیمان علی ئەکبەر وەلەدبەگ کە یەکیەک لە پیاوێکی سالا رفاتح بوو لە گەل پینچ تەنگی کەرچۆ هات و وتی: سالار ئیمە ی ناردووێ تا بە پینی فرمانی مامانۆف ئەوێ سیلاح و ئەسپتان پێیە، وەریبگرین و بیبەینە شار. خۆیشتان لێرە بمیننەوێ تا چارەنووستان دیاری دەکړیت. ھاوێکان لەم پینشەتە وەری خۆیان دۆراند بە لām مە گرنگیم پینەدا. و تەم: ئەسپ و سیلاحە کەم بە ئێو نادەم، ئیستا کە وایە خۆم لە گەل ئێو بۆ شار دەگەڕێمەوێ، تا ئەسپ و سیلاحە کەم تەسلیم بەو کەسە بکەم کە مامانۆف فرمانی دەدات. علی ئەکبەر لەو تەکانم سەریسورما، کە مێک بیر کردووە و وتی: کەواتە مۆلەت بدەن، مە دەپۆمە مائی کوێخا، تەنگچیەکان لێرە دەبن بۆ ئەوێ بە یانی پێکەوێ بەرێکەوین. و تەم: تەنگچی مافی ئەوێ نییە لای ئیمە بمیننەوێ، ئەوان با بپۆنە مائی کوێخا و خۆت لێرە بمیننەوێ تا بە یانی پێکەوێ بەرێکەوین. علی ئەکبەر تەنگچیەکانی ناردە مائی کوێخا و خۆی لای ئیمە مایەوێ. دوا ی نیو کاتژمێر چاکیانمان کۆژاندووە و خەوتین. علی ئەکبەر تەنگ و قەتاری فیشەکیەکانی خستە ژێر سەری و لە خوارووە و لای دەرگا کە خەوت. زۆری نەخایاند دەنگی پرخیە علی ئەکبەر بەرز بوویوێ، بە خیرایی نێزمازادە و سلیمانزادەم لەخەو هەستاند، تاقم و تەنگیان بەست و بۆ پۆشتن نامادە بووین. کاتیەک گەشتینە بەردەم دەرگا کە، بە مەبەستی رابواردن، تەنگە کەمان لە ژێر سەری علی ئەکبەر دەرھینا، کلاوی جامانە کە یمان هەلگرت و هاتینە دەر. لەناو خەوشە کە محەممەد ئەمین شاترمان هەستاند و لە لاریوێ، بەرێکەوتین. لە گەل هەلاتنی هەتاو کاتیەک گەشتبووینە گەردەنی عاشقان، لەناکاو دەنگی تەقە ی تەنگ لە دواوێ بەرز بوویوێ. بینیمان علی ئەکبەر و تەنگچیەکان کە بەهۆی بەفرەوێ شوێن شوێن پێکانی ئیمە کەوتبوون. ئیمەیش بەتەقە کردن وەلاماندانەوێ لەبەر ئەوێ دەیانزانی تیرەکانی مەن بەفرۆ ناپووات، نەیان دەوێرا بینە پینش. بە لām لە لای بەرەدەکانەوێ بەردەوام تەقیان دەکرد بەو هیواییە لە کەرچۆوێ هێزی ھاوکارییان بۆ بگات. ئیمەیش بێ ئەوێ گرنگیان پێبدەین، دەرژەمان بەرێکەوێ خۆماندا، شەو لە ئەویەنگ مایەوێ و بە یانی ئیواری گەشتینە گۆندی پەزاو. لەوێ بینیمان حاجی شیخ عەبدولحەمید و دەستە یەک لەوین. دوا ی دوو پۆژ هەوال گەیشت کە مامانۆف پۆژی ۳ جومادی الثانی ۱۳۳۴، لە گەل دوانزە سواری قەزاق بەرەو تاران بەرێکەوتووێ. دواتر هەوال گەیشت کە پۆژی ۸ جومادی الثانی، حاجی ئەبولحەسەن خانی فەخرولمولک، وەک فرمانرەوای کوردستان دیتە

شاره‌که و پوژی ۱۱ مه‌لا عەبدولفەتاحی شیخولئیسلاام و پوژ ۱۷ ئاسف دیوان که له‌تاران بوون، گه‌رانه‌وه بۆ سنه.

دواتر هه‌وال گه‌یشت ژهنرال باراتۆف سه‌روکی هه‌موو هیزه‌کانی پرووسیا، ئیواریی چوارشه‌مه‌ی جومادی الثانی، هاتۆته ناو شار و دواتر پوشتۆته گوندی دادانه و له‌وی هه‌موو عه‌شیره‌کانی ره‌وانسه‌ر و جوانرۆ و سه‌نجاب و گۆران و که‌مانگه‌ر و هتد... بانگیشته‌کردوه و مه‌جلیسی یه‌کیه‌تی عه‌شایری پیکه‌یناوه. گومانمان کرد ئه‌م دلسووتانه له‌به‌رژه‌وه‌ندی عه‌شیره‌کانی ئیمه‌دا نییه به‌لکو به‌مه‌به‌ستی پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆیانه. ئیمه‌ش به‌هۆی مه‌حمودبه‌گی شه‌هه‌نده‌ر که له‌گوندی دوپرو بوو، محیدین به‌گمان له‌پینجۆین ناگادار کرده‌وه. وه‌لامی دابووینه‌وه: من له‌گه‌ل شیخ مه‌حمود (مه‌لیک مه‌حمودی حه‌فید) به‌ره‌و مه‌ریوان دیم. ئه‌ویش له‌گه‌ل هه‌موو سه‌رکرده‌کان و خانه‌کانی هه‌ورامان به‌ره‌و مه‌ریوان به‌ریکه‌وێت. له‌وی هه‌موو شتی که دیاریده‌که‌م. من و حاجی شیخ عه‌بدولحه‌مید له‌گه‌ل شه‌هه‌نده‌ر و خانه‌کانی ره‌زاو به‌ره‌و مه‌ریوان به‌ریکه‌وتین. محیدین به‌گ و شیخ مه‌حمود هاتنه مه‌ریوان و شیخه‌کانیشی بانگیشته‌کرد و له‌مالی مه‌حمودخانی کانی سانان، به‌گشتی په‌یمانکی عه‌شایریان به‌ست. له‌ویوه پوشتینه و له‌ژیره و مالی که‌یخوسره‌وخان و په‌یمانه‌که‌مان تازه کرده‌وه. له‌ ۱۱ ره‌جه‌بی ۱۲۳۴ هه‌والممان به‌ده‌ست گه‌یشته‌یه‌که له‌پرووسه‌کان له‌گه‌ل دوانزه‌ توپ به‌ره‌و مه‌ریوان به‌ریکه‌وتوون و مه‌به‌ستیانه هێرش بکه‌نه سه‌ر پینجۆین. ئیمه‌یش به‌پیتی ئه‌و په‌یمانه‌ی به‌ستبوومان، هیزه‌کانی هه‌ورامان و مه‌ریوان و دزلیمان به‌ریخست و له‌سینپه‌چه‌که‌ی کاکوزه‌که‌ریا، رینگه‌مان لیگرتن و له‌سی پووبه‌پووبوونه‌وه که له‌هر سێکیان پرووسه‌کان شکستیان خوارد، پاشه‌کشیمان پیکردن. تالانییه‌کی زۆرمان ده‌ستکه‌وت و پرووسه‌کان بۆ شار گه‌رانه‌وه. دواتر هه‌وال گه‌یشته ده‌وله‌تی تورکیا ده‌یه‌وێت له‌سی قۆله‌وه هێرش بکاته سه‌ر سوپای پرووس و ئینگلیس.

له‌سه‌ره‌تا‌کانی شه‌عبانی ۱۲۳۴، یوسف به‌گی که‌وانداری تورکیا، شیخه‌ پایه‌به‌رزه‌کان، شیخ حسام نه‌ل‌دین و شیخ نه‌جم نه‌ل‌دین و شیخ عه‌ل‌ئه‌ل‌دینی به‌ریخست و هاتنه‌ ره‌زاو. له‌وی هیزه‌کانی مه‌ریوان و دزلی و هه‌ورامانی ته‌خت و نه‌وسود و ره‌زاو و ژاوه‌رۆ په‌یوه‌ست بوون و پوژی ۲۲ شه‌عبان زیاتر له‌ چوار هه‌زار که‌س به‌ره‌و شاری سنه به‌ریکه‌وتین. شه‌وی دووهم له‌سه‌ر خروسه‌ بووین. دوا‌ی تیپه‌رینی چوار کاتر میژ له‌شه‌و، پیاوی موشریدیوان گه‌یشته.

به نهینی په یامی بو ناردبووین که پروسه کان ده یانه ویت به یانی برۆنه گهرده نهی ئارپیز و له وی پرویه پروتان ببښه وه و نه گهر توانییان سهرکه و تن به ده سستیښن تا مریوان نه وه ستنه وه. نه گهر پیچه وانه که ی پرویدا، له ویوه پڼگه ی هه لائن بگرڼه بهر. که واته تا پروسه کان ده ستیان به سهر گهرده نه که دا نه گرتووه، هه رچو نیک بووه نه مشه و ده سته به سهر گهرده نه که دا بگرڼ. پیاو ده که ی موشیر دیوانمان هیشتنه وه تا سوپاکه نانی خوارد. دوا ی تیپه ریڼی شه ش کاتر میژ له شه و، بهر ڼکه و تین. سهره تای دهرکه و تنی هه تاو، گه شتیڼه گهرده نه ی ئارپیز. بینیمان هیچ شوینه وارپک له پروسه کان نییه. شیخه کان له گهل هیزه کانی مریوان و دزلی له سهر گهرده نه که مانه وه و نیمه له گهل هیزه کانی نه وسود و په زاو هاتینه خوار. کاتیک گه یشتیڼه سهره تای خاکی نارندان، سواره کانی کوماسی پرویه پروی ده سته ی پیشه نگی پروسه کان ببوونه که ده یانه ویست به ره و گهرده نه که بین. دوا ی جه نگیکی که م، پروسه کان شکستیان خوارد و تا که نار شاره که پاشه کشیان کرد. هه ژده که سیان لیکوژرا و نه سپ و تفه نکه کانیان که و ته ده ست سواره کانی کوماسی. نه م سهرکه و تنه و ره ی سوپاکه ی بهر ز کرده وه و بی گرنگیدان به لایه نی نه منی و به دم هاوار و ده نگ بهر ز کرده وه، تا پشت گوندی که میز پینش ره وییان کرد و ده یانوت: پروسی پروپه ش له بهر اهر توانای شیخه کان ده توانیت چی بکات، تا شار ناوه سستیڼه وه. له نا کاو بینیمان له ته پو لکه ی شیخ محه مده سادق، ته قانندی توپ ده سستیپینکرد. ده سته یه ک سواریش به ره و ناشه کانی ناویهر سهرکه و تن. به خیرایی به جه عفر سولتانم وت: نه گهر نه و سوارانه بگه نه سهر چپای ناویهر، شکست ده خوین و چیر ناتوانین لیره بمینیڼه وه. جه عفر سولتان وتی: نیمه شوینه کانی نه و ناوچه یه شاره زا نین، نه فراسیاب به گ و دو سه د تفه نگیچی له گهل خو تان ببښ و فرمانی پیویست دهریکه ن. من و نه فراسیاب به گ هه ستاین. خو م له گهل سواره کانم له پشت خزر نه لیا س سه نکه رمان گرت و نه فراسیاب و تفه نگیچیه کانی دیکه مان بو سهر چپای ناویهر نارد. پروسه کان به هو ی دوور بیڼه وه نیمه یان بینی و شوینه که یان توپباران کردین. کاتیک تفه نگیچیه کان گه شتنه سهر لوتکه ی چپاکه و من له شکست دلنیا بوومه وه، له گهل سواره کانی خو م، هیر شمان کرده سهر ته خت تا له ویوه بتوانین برۆینه ناو شار. هه ستم کرد په زاوییه کان شکستیان خواردوه. له نا کاو له لایه ن تفه نگیچیه کانی نه فراسیاب به گه وه هاواریان کرد که: سوپاکه شکستی خوارد، بگرڼنه وه. نیمه ش به ناچار ی له پڼگه ی دزلی

ئەسپان و بەفرەچال گەڕاينەو. گەشتينه تەنگچییەکانی هەورامی کە دەیانوت: (شیخوچیشی، تۆپیوەجە هەزار شیخ خاسترە). یانی: شیخی چی و شتی چی، تۆپێک لەهەزار شیخ باشتەر. دەرکەوت گوللە تۆپێک لەسەر ووی سەنگەری رەزاوییهکان تەقاندەو. بێ ئەوێ زیان بەکەس بگەییشت بەلام ئەوانی ناچار بەهەڵاتن کردبوو. پووسەکان بەدوربین هەست بەهەڵاتنی رەزاوییهکان دەکەن و سوارەکان بەشوین ئەواندا دەنێرن. لەسەرەتای دەرپەندی رینگە گەردەنە ئارێز، سوارەکانی پووسی نزیک دەبنەو تا بەتەنگچییەکانی رەزاو بگەنەو. سوپاکە مەحمودخانێ دزلی کە لەسەرەوێ چیاکە بوون و شوینەکیان بەرز بوو، تەقە لەسوارە پووسییهکان دەکەن. چەند کەسیکیان لێ دەکوژن و ئەوانی دیکە دەگەڕێنەو و لەئەنجامی ئەمە، رەزاوییهکان بەتەندروستی دەگەنە سەرەوێ چیاکە. ئیمەیش کە گەشتینه دۆلی رینگە ئەرە، بینیمان دەستەیهک سواری پووسی لەرینگە ئەرەو دەپۆن. گومانمان کرد دەیانەوینت رینگە هەڵاتنی ئیمە بگرن. لەبەر ئەوێ شوینەکیان بەرز و ژمارە سوارەکانم زیاد بوو، تەقەمان لیکردن و ناچار پاشەکشییان کرد. کاتیگ گەشتینه سەر رینگە ئەرە، بینیمان مەلایە بدوللە هێ موفتی، بەپیادە لەگەڵ ژمارەیهکی دیکە، تینویتی و شەکەتی تەنگی پێهەلچنیون و توانای رینگە پۆشتنیان ئەماو. ئەو سوارانەیش کە ئیمە تەقەمان لیکرد دەرکەوت شوین ئەمان کەوتبوون کە ئەگەر فریا نەدەکەوتین، کەس لەم ژمارە پیادە گیانی دەرپاز نەدەکرد. کەرەکە هێ موفتی کە بەکرێی هینابووی، خاوەنەکە هێ سواری بپوو و هەڵاتبوو. یەکیگ لەسوارەکانی خۆم دا بەزان و بەبەدبەختی موفتیمان سوار کرد و بەرەو بەرزایی چیاکە بەرێکەوتین. شیخەکانیش کاتیگ دەییست رەزاوییهکان پاشەکشییان کردو، بێدرنگ کردن سوار ئەسپەکانی خۆیان دەبن و بۆ شوینەکانی خۆیان دەگەڕێنەو. ئیمەیش پۆژی هەینی ۲۷ شەعبائی ۱۳۳۴ گەشتینه رەزاو کە پۆژی پێشتر حاجی شیخ عەبدولحەمید بەنەخۆشییهکی کوشندە لەو شارەدا کوچی دوایی کردبوو.

پۆژی ۲ رەمەزان کە لەهەوار بوک بووین، میرزا فەتحوللە هێ کاتبی شەهەندەری، لەپێنجوین گەڕابووێه و بەرەو شار دەپۆشت. پۆژی پێنجی رەمەزان لەگەڵ چەند لەشوینکەوتەکانی عوسمانی دەپۆنە شار. پۆژی دەی رەمەزان، سەردار پەشید و حاجی عارف بەگ لەگەڵ ۱۵۰ سەربازی عوسمانی دەپۆنە ناو شارەکە، پووسەکان لەگەڵ حاجی فەخرولمولکی حوکمران و

حەبیب اللەى بازىرگان و ئىعتىزاد دىوانى كارگوزار و دەستەيەك لەدانىشتووانى شار دەپۆنەدەر. پۆژى ١٢ رەمەزان، جىهاد لەشارەكە دەستپىندەكات و شوین پروسەكان دەكەون. پۆژى ٢٠ رەمەزان، نۆرەسكەرى عوسمانى و دوانزە تۆپ و دوو پەشاش دەگەنە شارەكە. ئىمەيش كەدوبارە لەگەل شیخ عەلانەلدىن و سوپای رەزاو بەرىكەوتبووین، پۆژى ٢١ رەمەزان گەشتینە شارەكە. دواتر سەيید ئەحمەد بابا رەسول و دەستەيەك لەجافەكان هاتن. شەوى دووشەممەى رەمەزان، خانەكانى رەزاو گەپانەو. پۆژى جەژن، حاجى شیخ ئىبراھىمى فەقى، حەبیب و چەند كەسینكى خراپەكارى بەدوای حاجى عارف بەگدا نارد. مالى حەبیب اللەى بازىرگانىان تالان كرد و كەلوپەلەكانى مالهەكەيان لەئاو بازاردا هەراچ كرد. لەم كاتەدا پروسەكان لەكەرگ ئاوا بوون.

پۆژى هەینی ٤ شەوال، دووبارە هیرشیان كرده سەر شارەكە. دووبارە جىهادى گشتى دەستپىكرد و ژن و پیاو و پیر و گەنج و سوارە و پیاده بەدەم و تنەوێ تەكبیر و اللە اكبر، بەدار و تیلأ هاتنەدەر. ژنەكان بەگۆزەى ئاو و سەوزە و خەیار شوین شەركەران كەوتن و ئەوانیان هاندەدا. سەنجەرخان لەو پۆژەدا ئازایەتى زۆرى لەخۆى نیشاندا. هەرچەند پروسەكان تۆپیان دەهاویشت، بەلام خەلك هیرشیان دەبرد. تا دەمەو و ئىوارى، جەنگ بەخەستى بەردەوام بوو. یەكێك لەكوژراوەكان محەمەد بەگى كەواندار بوو كە لەئزىك منەو. كوژرا. ئەومان بۆ شار گەپانەو. بەلام دواى چەند پۆژىك مرد. پروسەكان دواى زەرەر و زیانىكى زۆر پاشەكشيان كرد. ژمارەيەكى زۆرى ئەسپ و تفەنگەكانیان وەك تالانى كەوتە دەستى خەلكان و شەركەران. پۆژى ٥ شەوال، سەنجەرخان لەمەیاوەرەوانەو پیاوى نارد و رایگەياند: پروسەكان دەورى منیان گرتووه، هیژى هاوكارىم بۆ پەوانە بكەن. كەسم بۆ لای حاجى عارف بەگ نارد بەلام بیانوى هینایەو. كەسم بۆ لای سەردار پەشید نارد، لاوازی نیشاندا. ناچار خۆم و سى سوار بۆ هاوكارى كردنى ئەو بەرىكەوتین. تا گەیشتنى من سەنجەرخان بریندار ببوو. گۆللەيەك بەر ژێر ناوكى كەتبوو و لەپشتیەو هاتبوو. پروسەكان نەیاننەتوانیبوو بپۆنە ئاو گۆندەكە و بۆ كەرگ ئاوا گەپابوونەو. شەو لای سەنجەرخان ماینەو. بەیانى پۆژى ٦ شەوال، یەدوللەخانى سەردارى جەنگ، بەراى سەنجەرخانم لەگەل چل سوارەكەى هەنگرت و پێكەو هیرشمان كرده سەر كەرگ ئاوا. بەداخەو پروسەكان كاتر میژىك پێش گەیشتنى ئیمە ناوچەكەیان بەجێهێشتبوو. بێك

فیشهک و برنج و مریشکی زهر دکر او و قاوومهی پرووسی که له ناو قوتوو بۆ سوپاکهیان دههینا، له وان به جیما بوو. یه دولله خان بۆ ماله کهی خوی و نیمه بۆ شار گه پراینه وه. له سه ره وهی گه رده نهی سه لوت ناوا، پرووبه پرووی حاجی عارف به گ و سواره کانی تورک و شیخ علائه لدین و دهسته یهک له دانیشتووانی شار بووینه وه که شوین پرووسه کان ده که و تن. به حاجی عارفمان وت: پرووسه کان پۆشتوون، گومان ناکه م پینان بگه نه وه. وتی: فه رمانه که ده بیئت تا هه مه دان برۆم، ئیوه یش بگه پینه وه و له گه لمان وهرن. وتم: نه گه ر دوینی هینزی هاو کاریتان بۆ سه نه رخان ده نارد، نیمه ش نه مپۆ بۆ هاوکاری کردنی تو تا هه مه دان ده هاتین، ئیوه نه و کاره تان نه کرد، نیمه ش ده زانین بۆ داهاتوو ده بیئت چی بکهین. هه رچه نه ده ویستی به لگه و پاساو بینیته وه، گرنگیم پینه دا و پیگه ی شاره که م گرته به ر. شیخ علائه لدین و دانیشتووانی شار کاتیک بینیان من نه پۆشتم، نه وانیش گه پانه وه. سه ردار ره شید له شار سه رقائی به پریوه بردنی کاروباری حکومه تی بوو. پۆژی ده ی زیحه ججه ی ۱۳۲۴ له هه مه دان و له لایه ن عه لی ئیسحان پاشا فه رمان هات که سه ردار ره شید هیرش بکاته سه ر بیجار. حاجی عارف به گیش له هه مه دان وه به پریکه وتبووه. پۆژی شه ممه ۱۲ زیحه ججه، سه ردار ره شید له گه ل سوپاکه ی خوی و سه یید نه حمه د بابا ره سول له گه ل سواره کانی جاف به ره و بیجار به پریکه و تن. دهسته یهک له دانیشتووانی شار یش وه کو حاجی شیخ ئیبراهیم و فه خرولعوله ما و نه سعه د سولتان و ره مه زانزاده و که سانی دیکه یش له گه ل نه وان پۆشتن. من بۆ پاراستنی نه زم و ئاسایش له شاره که مامه وه. دوو سی پۆژ دواتر ئیعیزاد دیوان و کارگوزار و دهسته یهک له دانیشتووانی شار که له گه ل پرووسه کان هه لاتبوون و عه لی ئیسحان پاشا نه مانی پیبه خشیبوون، له گه ل سه ربازه کانی عوسمانی له هه مه دان گه پانه وه. سه ره تا هه وال گه یشته که حاجی عارف به گ و سه ردار ره شید شکستیان خواردوه، دواتر نه مین به گی قوماندان له هه مه دان، له گه ل سینسه د سه رباز، له پششته وه هیرش ده کاته سه ر پرووسه کان. پۆژی ۲ موچه ره می ۱۳۳۵، هه والی سه رکه و تنی بیجار و شکستی پرووسه کان گه یشته و پۆژی ۵ موچه پهم، سه ردار و دانیشتووانی شار سه رکه وتووانه گه پانه وه. که لوپه له کان و کتیبخانه ی خوالیخو شیبوو چه سه ن عه لی خانی نه میر نیزام ده ست سه یید نه جم نه لدین نه مروله و مه سعو دخانی نه سعه د سولتان که وت. نه سعه د سولتان پشکی خوی هینایه وه بۆ شاره که. پۆژی ۲۷ موچه پهم، بروسکه ی فه رمانه وایه تی مو شیر سولتان له لایه ن

نیزام ئەلسەلتەنەوێ گەشت. سەردار پەشید لەم پێشەتە دلتەنگ و پۆشتە هەمەدان بۆ لای
 عەلی ئیسحان پاشا و سکالای لەنیزام ئەلسەلتەنە کرد و دواتر بۆ پەوانسەر گەرایەوێ.
 پۆژی ٧ سەفەر، موشیر سولتان وەك فەرمانەرەوای کوردستان ھاتە شارەكە. دواى دوو سێ
 پۆژ، بارودوخی شارەكەى بۆ دەرکەوت و بیینی وشەى نیزام ئەلسەلتەنە لەنارامى و
 ناسایشى شارەكە کاریگەرى نییە و خۆیشى سوپای لەگەڵدا نییە. ناچار مەنسور ئەلمولكى
 یاریدەدەرى خۆى بۆ كرماشان پەوانە کرد. پۆژی ١٦ سەفەر، مەنسور ئەلمولك گەرایەوێ و
 سەییە عەبدولپەحمانى نیزام ئەلئیسلا مەتۆمەتى ئەوێ سیخوێ سالا فاتحە،
 زیندانیکرد. پۆژی ٢٤ سەفەر، سێ ھەزار سەربازى عوسمانى لەگەڵ دوانزە تۆپ
 لەمەریوانەوێ گەشت. ھاتنى ئەم ژمارە سەربازە، زیاتر بوو ھۆى لاوازی و لەدەستدانى
 و پەى موشیر سولتان بەتایبەت دواى ئەوێ گرنگییان بەو ئەدا. لەبەر ئەوێ بیینی
 لەبارودوخی عەشایری بەتایبەت ئەگەر ھێرشى بیانییەکانیشى پەیوەست کرابێت، بێر و
 ئەندیشە ناتوانێت فەرمانەرەوایەتى بکات و تەنیا ژمارە و تەنگ دەتوانێت دەور و کاریگەرى
 ھەبێت، بەمەبەستى باشترکردنى بارودوخی سەردار پەشید و گەرانەوێ ئەو بەرەو
 کرماشان بەرێکەوێ. نیزام ئەلسەلتەنەم لەچەندوچۆنى بارودوخی ناگادار کردەوێ. حاجى
 عەزەلمەمالیک، خەزینەدارى دەولەت لەکرماشان کەخزمى سەردار بوو، پێشتر بۆ چاکتر
 کردنى بارودوخی سەردار ھەولەکانى خستبوو گەر. سەرەنجام سەردار بۆ کرماشان
 بانگێشتکرا و لەناوەراستى رەبیع الاول لەگەڵ موزەفەرخانى والیزادە ھاتە ناو کرماشان
 لەناوەراستى رەبیع الاول، فەرمانى فەرمانەرەوایەتى کوردستان بۆ سەردار دەرکرا و موشیر
 سولتان لەسەر کار لا برا. پۆژی ٢ رەبیع الثانى لەگەڵ بەرێزان حاجى عەزەلمەمالیک و خودى
 سەردار و موزەفەرخانى والیزادە و تەبیبزادە لەکرماشانەوێ بەرێکەوتین و پۆژی چوارى
 مانگ گەشتینە پەوانسەر. سەردار پێوێ سمیکى میواندارى بیوێنەى ئامادە کردبوو.
 نزیکەى ھەفتەیکەى بەراوى کەلەکیوى بەسەر برد و پۆژی ١٢ رەبیع الثانى پێکەوێ گەشتینە
 ناو شارەكە. موشیر سولتان پۆشتە مالى ناسف دیوان و مەنسور ئەلمولك لەقەلای حکومەتى
 مایەوێ. سەردار ئەوێ وەك پێشکاری خۆى ھەلبژارد و بەرێوێ بردنى کاروبارەکانى
 بەوسپارد. حاجى عەزەلمەمالیکیش چەند پۆژیکى بەگەرەن بەناو شارەكەدا بەسەر برد و
 دواتر گەرایەوێ. لەناوەراستى جومادى الاول ھەوالى ھاتنى پەوسەکان بۆ پەویوێوێ. ھەموو

سەربازە عوسمانییەکانی ناوشار، بەرەو کرماشان بەرپێکەوتن. حاجی عارف بەگ لەگەڵ دەستەییەکی کەرسوار، بەجێما. لەناوچەکانی سورەدزە پرووبە پرووی رووسەکان بوویەو و دواتر بەدوای عوسمانییەکان بەرپێکەوت. سەردار بۆ پەوانسەر گەرایەو. مەنسور ئەلمولک لەگەڵی پوشت. خۆیشم ویستم بەرەو گوندی تەختە یا پەوانسەر بڕۆم، موشر دیوان پێگەی گرت، وتی: ئەمجارە جیهادی گشتی هەموومان یەکسان کردووە، خەلیفە یوحنا بۆ لای سەرکردەکان دەنێرین، ئەگەر ئەمانی گشتییان پێداین، هەمووان دەمینێنەو، جیاوازی نەو، شارەکی بەجێدێن. لەسەر بۆچوونی خەلیفە، مەلایە بدولجەواری شیخوڵئیسلامان بەنالی سپی کەنیشانەیی تەسلیم بوون، بۆ پیشوازی رووسەکان نارد و ئەو دوو کەسە، پێکەو پوشتن. دوای بێنێن سەرکردەکان، شیخوڵئیسلام و خەلیفە بەوەرگرتنی ئەمان گەرانەو. ئیوار، پێشەنگەکانی رووس سەر تەپۆلکە و بەرزاییەکانی دەوری شاریان گرت و بەیانی، سوپاکە هاتە ناو شار. سەرۆکی هەموو هیژەکان ناوی (رەفایلوویج) بوو و قەلای حکومەتی وەک شوێنی مانەوێی خۆی هەڵبژارد. کراچۆف لەمانی حەبیب اللە دابەزی و سەرکردەکانی دیکە لەمانەکانیتر نیشتەجێبوون. دوو پۆژ دواتر رەفایلوویج، حاجی ئەرفەع ئەلمولکی گرت. من بۆ تەکا کردن بۆ حاجی ئەرفەع ئەلمولک، پوشتەم لای رەفایلوویج. دوای بێنێن و بەجێهێنانی پێوڕەسمی تەشریفات، پرسی: نازانم خراپەیی ئێمە چییە کە دانیشتووای کوردستان دۆژمانیە تیمان دەکەن و ئالمانییەکان چییان کردووە، کە گیانیان پێشکەش دەکەن. وتم: وەلامی راست و دروستتان دەوێت یا وەلامی درۆ؟ وتی: وەلامی راست. وتم: سیاسەتی ئێوە توند و نەرنییە و سیاسەتی ئالمان، نەرم و سەقامگیر. ئێوە خۆتان وەک هێمای سەری پەم و ئێمەتان بەمشت ناساندووە لەبەر ئەوە خەڵکان خۆیان لە ئێوە بەدور دەگرن بەلام ئالمانییەکان، خۆیان وەک کەسانیکی میهرەبان و نەرم و نیان ناساندووە. لەبەر ئەوە خەڵکان پیشوازییان لێدەکەن. بەلگەیش ئەوە دەوڵەتی ژاپۆن لە ئەنجامی هاوڕێیەتی لەگەڵ ئینگلیس، لە ماوەیەکی کەمدا گەیشته ئەو جێگە و پێگە کە پرووبەووی ئیمپراتۆرییەکی گەورە بوویەو لە کاتی کدا ئیستایە گۆرەپانی جەنگی نیو دەوڵەتی، هاوسەنگی هیژ جێگیر بەلام بەپێچەوانەو دەوڵەتی شەش هەزار سالی ئێران، لە ئەنجامی دوستایەتی چەند سەد سالی لەگەڵ ئێوە، بەرەو پووختان دەروا و بۆتە شوێنی چاوتی پێنی دەوڵەتانی دراوسی. رەفایلوویج بەپێکەنینەو کەنیشانەیی پشتراستکردنەوێ قسەکانم بوو،

پووی دەمی کردە کەسیکی بەرپرسی دیکە و بەزمانی پووسی قسەێ لەگەڵ کرد. هەستم کرد باسی وشیاری تاکی ئێرانی دەکات. سەرئەنجام سەبارەت بەحاجی ئەرەفە ئەلمولک و تەم: بۆ نمونە ئێوە لەناو شار خراپە لەگەڵ کەسانی وەک حاجی ئەرەفە ئەلمولک دەکەن و زیندانی دەکەن. عەشایر ئەمە دەبیستن و گومان دەکەن نێهەتی ئێوە هاوڕێیانە و دۆستانە نێهە. لەبەر ئەمە کاتیکی سوپاکەێ ئێوە لەشارەکە بڕۆنەدەر، لەهەموو شوێنەکانەو هێرشیان دەکێتەسەر و ڕێگەنادەن بەناسانی و ئاسوودەێ بەرەو شوێنی مەبەستی خۆتان بڕۆن بەلام بەپێچەوانەو، ئالمانییەکان دەپۆنە هەر شوێنیک بەشیوەیهکی شیاو و گونجاو ماملە لەگەڵ دانیشتوانەکەێ دەکەن، لێرە بلۆ دەکەنەو. عەشیرەکانیش کاتیکی ئەمە دەبیستن بەمەبەستی کۆکردنەوێ لێرە لەدەوریان کۆدەبنەو و گیانیان پێشکەش دەکەن. دووبارە بڕەێ گرت و بەو کەسەێ و تە: ئەم کەسە بەبەلگەو پێمان دەلێت ئێستا کەلێرمان نێهە نابییت کەس لەدانیشتوانی کوردستان زیندانی بکەین؛ فەرمان بدە حاجی ئەرەفە ئەلمولک ئازاد بکەن. لەئەنجامی ئەم چاپێکەوتنە پەيوەندییهکی تۆکمە لەنیوان من و رەفایلویج دروست بوو.

لەدووری ڕەجەبی ١٢٢٥، میرزا محەممەد خانی دەبیر ئەسرار لەتارانەو وەک یاریدەدەری حکومەتی کوردستان ھاتە سنە. پووسەکان ڕێگەیان ئەدا بپرواتە قەلای حکومەتی و بەناچاری لەمالی خوالخۆشبوو مەلا ئەحمەدی مەلاباشی نەسیرئەلئیسلام؛ نیشتهجی بوو. لەکۆتاییەکانی ئەم مانگە، ئیقبال نێزامی سالار ئەشرەف، یاریدەدەری سەرۆکی پۆلیسەکانی شار کە لەگەڵ کرپاچۆف پەيوەندی هاوڕێیهتی دروستکردبوو؛ فەرمانیکی بۆ فەرەج خانی شەھاب ئەلسەلتەنە، کورپی ئیحتیشام دیوان وەرگرت تا بپرواتە گوندەکان و مانگا و گەنم بۆ سوپا کۆبکاتەو. نیشانی بۆ وەرگرت و پەوانەێ کرد و ھەروەھا رایسپارد لەھەر گوندیک بڕیک پارە وەرگریت تا لەنیوان ھەر سێکیان لەنیوان کرپاچۆف و ئیقبال نێزام و نودی فەرەج خان دابەش بکریت. فەرەج خان بۆ ئەوێ خەلک لێی بترسیت و بتوانییت لەھەر گوندیک پارە کۆبکاتەو، پۆشتە گوندەکەێ خۆیان و سەد سواری لەمەسکینەکانی وەلاتەێ و دەورووبەر کۆکردەو، تەپل و ئالای پێشخۆی خست (ئالای پووسی) و دەستی بەکۆکردنەوێ پارە لەگوندەکان کرد. دەمەوئێوارەیک، لەپەمشتەو ھەوال گەیشت کەفەرەج خان پۆشتۆتە ئەوێ و محەممەد جەعفەر بەگی خزمی منی گرتوو

و سەد تەمەنی لێسەندوو. رەفایلوو یجم لەم ڕووداوە ناگادار کردووە. بەسەر سوپەمانیکی سەیرەووە وتی: بەفەرمان و نیشان و ئالای ڕووسی ئەم کارە ی کردووە؟ وتم: بەلێ. بەخیرایی کەسی بەدوای کڕپاچۆفدا نارد. بەتوندی لێپنجینەوێ لەگەڵکرد. کڕپاچۆف بەهەموو شێوەیەك حاشای لەم ڕووداوە کرد. بینیم کێشەكە ئالۆز بوو و پێگە و جیگەم لای رەفایلوو یج کەوتۆتە مەترسییەو. بەناچار وتم: ئەگەری هەیە تەرترەكە هەلە ی کردبێت، پێگە بەدەن لێکۆلینەوێکی دیکە بکەم و دووبارە ئێوە ناگادار دەکەمەو. کڕپاچۆف پوشت و منیش نوقمی دەریای بیرکردنەو، بۆ مالهووە گەرامەو. بیرم لەو دەکردهو چۆن بتوانم راستی وشەکانی خۆم بسەلمێم. سەرئەنجام لەگەڵ دوو سواری نامادە ی خۆم، بەرێکەوتین و ئێواری گەشتینە قەلای سەنجەرخان. بەنهیانی لەم ڕووداوە ناگادارم کردووە و پێم راگەیاند سوارەکانی خۆی نامادە بکات و هەركات ناگادارم کردووە، بەخیرایی بەرێکەوت. لەوێوە بەرەو ڕەمشت ئەسپم غاردا، دوای تێپەڕینی سی کاترئمیر لەشەو، گەیشتمە ئەو ناوچە. لەوێ بەدوای فەرەج خاندا گەرام. وتیان: ئێواری لەسیاناو، بەدەم تەپل لێدان و هەڵکردنی ئالای ڕووسەکان و سوپاکە ی گەراوتەو. بۆ بەلێبان ئاوا کە مالهەکی خۆی لەوێ بوو. بێ درەنگ هەشت سواری خاوەن ئەزمون و شیاوی بڕوام لە ڕەمشت هەلگرت و بەرەو گوندی بەلێبان ئاوا ئەسپم غاردا. دوای تێپەڕینی شەش کاترئمیر لەشەو گەیشتمە ئەو گوندە و لەیەکەم مائی سەر پێگە، بانگی کەسێکم کرد کە هاتەدەر و مائی فەرەج خانی نیشاندام. هەوایی سوارەکانی فەرەج خانم پرسی، وتی: بەناو گوندەکەدا بلاو بوونەتەو، تەنیا پێنج شەش کوێخا و سەرکردهکان لای خۆی ماونەتەو. کاتیك گەشتینە بەردەم دەروازەکە، بەلوولە ی تەفەنگ، تاییەکی دەروازەکەمان لەبن دەرھێنا، ئەسەد اللە خانی ئەمیر ئابادی و چوار کەسی دیکەم لەگەڵ خۆم بڕدە ناو حەوشەکە و فەرمانم بەوانی دیکەدا لەبەردەم دەرگای دەروە چاوەڕوان بن. لەکوێ پەنجەرەکانەو سەیرمان کرد، بینیمان فەرەج خان لای ناگرەکە دانیشتوو و سەرقالی کێشانی نێرگەلە ی و شەش کەسی دیکە لەکوێخا و سەرکردهکان لەدەوری کۆبوونەتەو و سەرقالی گێڕانەوێ حکایەت و بەسەرھاتەکانی خۆیان. بەشێوەیەکی لەناکاو دەرگام کردووە و راستەوخۆ هێرشم کردە سەر فەرەج خان. فەرەج خان لای کورسییەکە هەستا و پوشتە قوژبنیک و لەکاتی هەستانی ئەو چرای لەمپای سەر کورسییەکە کەوت و کوژرایەو. لەتاریکیدا دەر فەتم پێنەدا بڕوات و دەستم برد و قژیم

گرت. ئەوم گرت و وێم چراکە پۆشن بکەن. کوێخا و سەرکردهکان لەتاریکی کەلکیان وەرگرت و هەڵاتن. فەرەج خانم تەسلیم بەئەسەدالله خان کرد و ئەویش لەگەڵ دوو سواری دیکە بەرەو پەرمشت بەرێکەوتن. منیش ئالاً و نیشانەی پووسیەکانم هەلگرت کە بەسووچیکی کلاوەکەی خۆیەوە هەلیواسیبوو، دواتر بینیم فەرمانی سەرداری فەرەج الله خان هەلواسراوە. فەرمانەکەی کرپاچۆفیش لای فەرمانی سەردارییەکەی دانرابوو، هەموو ئەو پارانەی لەگوندەکانی کۆکردبوویەو لەگەڵ سەد تەمەنی گوندی پەرمشت. ئەو شتانەم هەلگرت و سوار بووم. بەیانی لەگەڵ هەڵاتنی هەتاو گەیشتمە گوندی پەرمشت. چاییم خوارد و نێرگەلەم کیشا، بەرێکەوتن نزیک نیوەرۆ فەرەج خانم گەیانده شار. زۆری نەخایاند ئیقبال نێزام پووداوەکەی بیست و لەگەڵ نەبی خانی نەرمەنی کە هەمەکارەیی ئەو بوو، هاتە ناو شارەکە. پرسکاری چۆنیەتی پووداوەکەی کرد. هەموو شتیکم بێ کەموکۆپی گێرایەو. وتی: ئیستا شەهاب ئەلسەلتەنە لەکوێیە؟ وێم: لەتەویلەدا زیندانییە. بەبیستنی ئەم وتەیە توپە بوو، وتی: هیچ پووینەداوە، ئەم پیاوێ راسپێردراوی پەسمی کرپاچۆف و ئیھانە کردن بەلێپرسراویکی پەسمی، ئەنجامیکی باشی نابێت. وێم: باش یا خراپ، کاریکە ئەنجامدراوە. کرپاچۆفیش حاشای لەوێ کردووە فەرەج خانی بۆ کاریکی لەوشیوویە راسپاردبێت، جیاوازی لەو، ئەگەر کرپاچۆفیش حاشا نەکات، لێپرسینەو لەئیمە لەئەستۆی تۆدا نییە و کاربەدەستیکی گەرەتر دەبێت لێکۆڵینەو لەم بابەتە بکات. کاتیکی قسەکانی منی بیست، هەستا و پۆشت. کاتیکی گەیشتمە ناو حەوشەکە، وەک بلێی باوەری نەکردبوو شەهاب ئەلسەلتەنە لەتەویلەکەدا زیندانی بێت، بەپیاوێکە ئیمەیی وت دەرگای تەویلەکە بکاتەو. پیاوێکەم هات و داوای مۆلەتی کرد. مۆلەتمدا و دەرگاکی بۆ کردەو. کاتیکی لەسووچی تەویلەکەدا چاوی بەفەرەج خان دەکەوێت، تەفیکی تێدەکات و دەلیت: تۆ لەگەڵ سەد سواری چەکدار و لەناو گوندەکەی خۆت کەلانیكەم پێنەسەد کەسی تیا دەژی، مەلایەک لەگەڵ دە سوار دێت و بەقۆلبەستکراوی دەتەنێتە شار، تەنیا شیاوی مردنی، ئەک زیندوو مانەو. ئەمە دەلیت و دەروا. منیش بێ لەدەستدانی کات، چاوم بەرەفایلوویج کەوت و هەموو راستییەکانم بۆ باس کرد، وێم: حاشاکردنی بێ شەرمانەیی کرپاچۆف منی ناچار بەمکارە کرد تا لای ئێو بەکەسیکی درۆزن نەناسریم. وتی: ئیستا شەهاب ئەلسەلتەنە لەکوێیە؟ وێم: لەتەویلەکەمدا زیندانییە. وتی: ئەو بنێرن بۆ لای من و پارەکانیش بۆ

خاوەنەکانیان بگێڕنەو. دواى گەڕانەو بۆ مال، شەهاب ئەلسەلتەنەم بۆ رەفایلووێج نارد و ئەویش زیندانى کرد. لەو بەروارە بەدواوە پەيوەندییەکانى نیوان من و کرپاچۆف و سالار و ئەشرف گزرتەر و ئالۆزتر بوو، هەردووکیان چاوەروانى دەرفەتێک بوون تا تۆلە بستێننەو. پۆزێک لەمالەو دانیشتبووم، پۆستچی هات و پاکەتێکی گەورەى دایە دەستم. سەیری مۆرى پاکەتەکەم کرد، بەهادر ئەلسەلتەنە بوو. پاکەتەکەم کردەو، نووسیبووی: کۆمیتەى سزادان لەتاران دامەزراوە و تا ئیستا چەندین چالاکییان ئەنجامداوە. ئاگادارییەک کەبەدەستى من گەیشتوو بەلگەىە بۆ ئەوێ فالى پرگارى کوردستان بەناوى ئیو دەرچوو، منیش ئاگادارییەکەم وەك خۆی پەوانە کرد و بیدرەنگ لەیەکەم کات بەرەو تاران بەرپێکەون چوونکە بەختەوێ هەمیشەى لەمەدایە. بۆ دلنیاى کردنەوێ بەپێرتان سى وەرەقەى بەیاننامە کە دەسەلاتەکانى کۆمیتەکە نیشاندا، پەوانە کرا (٦ شەوالى ١٣٣٥ ئەى لەناوبەرى خیانەتکاران)

ئاگادارى کۆمیتەى سزادان

بەرپێز حاجى بەهادر ئەلسەلتەنەى کوردستانى، لەبەر ئەوێ کۆمیتەى سزادانى ناوەند بریاریداوە لقەکانى کۆمیتە لەهەموو ناوچەکان و بەسەرپەرەستى کەسانى ولاتپەرەست و باوەردار دابەزێت و بەرپێز شیخ محەممەد پێشنوێژ و وتارى خوێنى کوردستان بۆ ئەنجامدانى ئەم ئەركە، بەشیاو زانراوە، بۆیە بەپێى ئەم ئاگادارییە، ئاگادارتان دەکەینەو کە لەزوتترین کات، پێشنوێژ و وتارخوێن پەوانەى تاران بکەن تا کۆمیتەکەمان لەبوونى ئەوان کەلک وەرەگرت. کۆمیتەى سزادانى ناوەند.

بەیاننامە پەوانە کراوەکان

١. سەبارەت بەگۆشتنى مەتین ئەلسەلتەنە

شەوى چوارشەممەى شەعبانى ١٣٣٥. هاوولاتیان! مەتین ئەلسەلتەنە مرد. لەکاتی کدا باریکی قورسى لەخیانەت و بى شەرەفی هەلگرتبوو. ئێمە ئەم سەردەستەى بى ناموسى و ھۆکارى شەرمى مروقایەتیمان لەکۆمەلگای مروی سربییەو تا شوینکەوتەکانى دیکەى ئەو رێبازە بى شەرەفانەى، رێبازەکەى خۆیان بگۆڕن. بەراستى چەندە شەرمینەر و ئەنگینە کەپادەى خیانەت و ئەندازەى ولاتفرۆشى گەشتۆتە ئاستیک کەخیانەتکاران لەکردەوکانى

یه‌کتر بێزار و دەستەیه‌کی خراپەکار، لاسایی کردووەکانی دەستەیه‌ک خراپەکاری دیکە دەکاتەو. لەشونیک لەدەرەوێ ئێران کەنزیکی سێ سەله مئاله بۆیەکانی دنیا تەنیا بەناوی ولات و پارێزگاری کردن لەنامووسی ولات، دەستە دەستە لەگۆرەپانی جەنگ و گیانبەخشین و پاراستنی سنوورەکانی ولات، گیانی خۆیان دەبەخشن، لەسەرژەمینیک دیکە بەناوی ئێران، ولاتفرۆشی ھۆکاری پیشکەوتنی کەسەکان و ئەم رێبازە بێ شەرەفانەیه کەپرسواترین قایبەتمەندی مەرویی و گەورەترین نەنگی کۆمەلگای بەشەرییه، بۆتە ھۆکاری شانازی کردن.

ھاوولاتیان، خۆشەویستی ولات سروشتی و تەنانت نازەلەکانیش، بچووکترین ھیلانە و لانە خۆیان خۆش دەوێت بەلام بەدەختانە کاربەدەستانی ئێران بەپێچەوانە ئەم یاسا سروشتییە و نامووسە سەلمینراوەی سروشت، نازەزوومەندی ولاتەکی خۆیان نین و ھەر کەسێک لەرێگە ئایین یا سیاسەت، دەبێتە جلەودار یا بەرئوبەری کاروبارەکان وەک بلیی بۆتە دەلالی فروشتنی ئەم ولاتە کارەساتبارە.

ھاوولاتیان! پێوانە شیاوی و توانایی لەمافی پیاوی ئێرانی و کەسانیک دیکە، سەلمینراوە کە لەخیانت شارەزاتر و لەدزی کارامەتر لەکەسانی دیکە بێت.

ھاوولاتیان! دیپلومات و پالەوانی گۆرەپانی سیاسەتی ئێران، ئەوکەسانەن کەبەرژەووەندی رێگە پێنەدرای بیانییەکان باشتەر بەدییبێن و پەزنامەندی کەسانی بیانی باشتەر بەدەست بێن.

بەلێ، بوونی ئەم کەسانە ھەوای ئێرانی ژاراوی و پیشکەوتنی ئەوان بەھۆی بێدەنگی و قسەنەکردنی کەسانی دیکەوێ. دەبێت کۆتایی بەشەرف کوشتن و نامووس کوشتن بێت و رۆحی دایکی ولات زیاتر لەمە سەرشۆر و پەرسوا نەبێت.

لەبەر ئەمە، کۆمیتە سزادان لەپۆرتیک مەترسیدار و لەپۆرتگاریگی پەرەیار کەدنی ستەملیکراوانی ھاوولاتیان لێ خەمبار و لەدەریای بێھیوایی، ئەژنۆی خەمیان لەباوەش گرتبوو، ئالای گیانبازی ھەلکرد و بەناوی ولاتی ئازیزی ئێران و بۆ بەختەوێ ئێرانییەکان، یەکەمین پالەوانی رێگە بێ نامووسی، پەیکەری خیانت و خراپەکاری، ئەوێ دەبێتە ھۆی زپاندنی ناوی مەوقایەتی، جەوھەری پەستی و پەسوایی، یانی مەتین ئەلەسەلتەنە بەسزای کردووەکانی خۆی گەیاندا و ھەموو ھەووس و نازەزوو گلاووەکانی

ئەوی لەدلی پەش و تاریکی ئەودا هێشتەو و بە دەستی تۆلەیی خواوەند لەناویبرد. ئیستا دواي بێدەنگییەکی کاتی و نەهێشتنی هەندی لەکۆسپ و تەگەرەکان کە بەهۆی خیانەتی یەکیك لەلقەکانی جێبەجێکردن هاتبوو ناراو، چالاکییەکانی خۆی دەستپێکردو و دووهم بېریار و چالاکی خۆی، لەکاتی خۆیدا خستە بواری جێبەجێکردنەو.

کۆمیتەي سزادان سەر بەهیچ دەستەیک نییە، یەكەم دەستەیکە بەنییەتیکی پاك و بێگەرد، خیانەتکارانی ولات لەهەر چینیك بن، لەناو دەبات.

کۆمیتەي سزادان، رۆحی پاکی شەهیدانی ئێران یا دەستی تۆلەسەندنەوی خواوەندە کە بەبازووی هیز و توانایی، خیانەتکارانی ولات بەدەستبەردار بسوون لەکاروکردو و خیانەتکارانە و بێ شەرەفانەکانیان رێنوینی دەکات و بەدڵنیاییەو دەلیت: پارێزراوی هەر کەسێک پەيوەستە بەدەستبەردار بوونی لەکردهو و بێ شەرەفانەکان.

سەرئەنجام کۆمیتەي سزادان بەدەنگی راشکاوی ناسمانی بەناوی هەموو نەوەکانی ئێران دەلیت: ولاتی منالەکانی پەشیدی ئێران مەکەنە گەمە و بووکەلەي دەستی خۆتان و ئەگەر بەزەبیقان بەدايکی خوشەویستی خۆتان ناییتەو، لانیكەم بەزەبیقان بەمنالەکانی خۆتان بێتەو کەهەوای سەدەي بیستەم، چیتەر خیانەتکار و ولاتفروشهکان پەروەردە ناکات.

۲. سەبارەت بەکۆشتنی میرزا موحسین، برای سەدرولعولەما

پۆژی پێنجشەممە، پێش نیوەرۆ، ۱۶ شەعبانی ۱۳۳۵. مانگ هاوشیووی بووکیکی نازکەر و نازدار، لەناسۆی ئێرانەو خۆی نیشاندان و نووریکی کەمی خۆی بەسەرزەمینکی کۆن کەهەزاران پرووادی جۆراوجۆری بەخۆیەو بینیو، بلاو دەکاتەو. بەپراستی ئەم مانگە لەم سەرزمینە کەلیپرسراویەتی خۆی ئەنجامدەدات، پرووادی و پیشهاتی سەیروسەمەری بینیو کەهەرکام بەخەتیکی دیار لەلەوحەي جیهان تۆمارکراو. بۆ نمونە دەبینن لەم ولاتە کەهیزەکانی نیزامی ئەو تەنیا لەهیزەکانی باشور پێکدیت، پۆژیک بۆ جەنگی یۆنان، چواردە لەشکری گەورەي سوپا کۆدەکاتەو. یا دەبینن ئەم تەختی پاشایەتیە کەئەمپۆ بۆتە بووکەلەي گەمە کردنی پووس و ئینگلیس، سالانیکی دوورودریژ، جینگەي سولتانەکان و شاهەنشایەك بەناوی سیروس (کوروش) بەوپەری هیز و دەسلالت، فەرمانرەوایەتی پۆژەلات و پۆژناوای دنیايی کردو و. هەروەها دەبینن لەپۆژگارێکی خوش کە نەسیمی بەخت و ئیقباتی ئەم خاکە، لەسنوورە دووردەستەکان، نالای دەولەتی ئێرانی لەدەورەي

پاشایەتی داریوشی شەکاندۆتەو و دراوسێکانی بەکوڕنۆش بردن ناچار کردووە، هەنووکە ئەو ئالای هیزە هاتۆتەخوار و سەرزمینی ئێران بۆتە گۆڕەپانی ئەسپ خاردانی هیزە بیانییەکان و سینهی نازپەرورەدەکانی ئەم خاکە، لەژێر سەمی ئەسپی بیانییەکان، دەشکێت و ژێر پێدەخرێت. جیاواز لەو بێردینیتهووە لەنیوان تۆفانی پووداوەکان و بەدبەختییە گەورەکان کە ئەمامی هیوای هەموو ئێرانییەکانیان لەکێلگەیی بێهیوایی و داماوێ وشککردووە، دایکی کۆنی ئێران، منالانی بویری وەک کاوێ ئاسنگەر و نادرشای ئەفشاری لەداوینی خۆی پەرورەدە کردووە و پەوانەی گۆڕەپانی دەکات. ئەم گومانانە هاویشیوەی بروسکە بەمیشکی ئێمەدا هات و دواتر بەرەو زەوی هاتە خوار. دواتر لەدنی پۆحی پەیکەری ولات کە تیشکی بەسەر ئێراندا بلاو دەکردهو، جێگیر بوو، دواتر لەناو دەستەپەک کە لەشوینیکی نەینی و لەبەردەم پووناکی مانگ، دانیشتیان سازدابوو، پەنگیدایەو.

ئەم دەستەپە گومانیان دەکرد هەموو شانازییەکان و هەموو وەرەقە بەهادرە مێژووییەکان، وەرەق بەوەرەق لەدەستی خیانەتکارانەیی منالە ناشارەییەکانی ئێران لەت لەت کراوە و لەجیاتێ ئەو، قەوالە نەنگینەکان و بەلگە شەرمینەرەکان، ئامادە کراوە! ئایا پێویستیەکانی زەمان، هەرا و ئازاوەی سێ سالی دنیا کەتەنیا وشەیی بەرگریکردنی ولات، لەدەنگی بەریەککەوتنی شمشیری پالەوانەکانی جەنگی جیهان بەرز دەبێتەو، بۆتە هۆی سزادان و وانەپەک بۆ ئەم کەسانە؟ نە، چونکە مانگ، کەشایەتی هەموو کردەو و چالاکییە نەینییەکانی شەوانەیی کەسەکانە، بەهێما و ئیشارەییەکی نەینی، گفتوگۆ و زانیارییەکانی ئەم دەستەیی پشتراستکردەو و بەدڵنیاییەو و تی: بەلی: بەمشێوەی، من دەزانم ئەم کەسە، پەیکەری خیانەت و بی نامووسی شەو درێژەکان، پیلانە نەنگین و شەرمینەرەکانی بۆ لەناو بردنی ئێران ئامادە و لەئێستادا بیر لەچ پیلان و نەخشەییەکی مەترسیدار دەکاتەو کەپشتی ولات دەلەرزینیت و دەشکێنیت. لەمکاتەدا ئیلهامیکی دیکە لەئاسمانەو بەم دەستەیی وت: ئەو بەرێزان، جیاواز لەخیانەتەکانی رابردوو، بەلگەیی بەندایەتی و کۆیلایەتی کەبۆ منالەکانی ئێران لەشوینە جیاوازهکانی شار ئامادە دەکړیت، هەموویان دەپوڤنە نارشیقی ئیسلامکۆزانەیی میرزا موحسین و دواي پشتراستکردنەو و تۆمارکردنیان، بۆ بەرپرسە پێویستەکان پەوانە دەکړیت. بۆیە کۆمیتەیی سزادان بەکۆی دەنگ، حوکمی ئێعدامی میرزا موحسینی پەسەند کرد و بەهۆی کەسیکی خۆیەو، سەرۆکی جێبەجێکاری لی ئاگادار

کردهوه.

به‌یاننامه‌ی سییه‌م، له‌وه‌لامی به‌یاننامه‌ی ده‌وله‌ت

((پێویسته بۆچوونی خۆتان له‌پیاوانی ده‌وله‌تی ئه‌م‌رۆ و که‌سانی ده‌وله‌تی دوینی، که‌مێک دوورتر به‌ن، تا ببینین ده‌وله‌تی ئێران له‌چ بارودۆخیکدا بووه و ئیستا له‌چ بارودۆخیکدا به. هه‌لبه‌ت به‌سه‌ره‌نجدان به‌ده‌وره‌کانی پێشوو، ده‌بیته هه‌وی درێژی‌بوونی بابه‌ته‌که و به‌ناچاری له‌کاتی‌که‌وه ده‌ستپێده‌که‌ین که ئه‌م به‌یاننامه کورته، توانای ئاماژه‌دانی هه‌بیته. بۆیه ده‌لێین دوایین سولتانی سه‌فه‌وی و یا یه‌که‌م نه‌نگی سولتانه‌کانی دنیا، وه‌ک ده‌زانین، شانازییه‌کانی ئاباو ئه‌ژداد و ئاره‌زووی ده‌وله‌تی ئێرانی خسته ناو پاکیه‌تیکی پرسیوایی و ناته‌وانی و ته‌سلیم به‌هه‌ژده هه‌زار سه‌ربازی ئه‌فغانی کرد. پوژیکێتر، نه‌وادی ¹ سروشت، ئه‌و پاشکه‌وته گرنگانه‌ی هه‌میشه له‌پشت په‌رده‌ی سروشته‌وه هه‌شتۆته‌وه، ده‌وله‌تیکی نادری دامه‌زراند که به‌قامچی توپه‌یی و غه‌زه‌بی نادری، یاخییانی سه‌رکوت و ئابروی له‌ده‌ستچووی، جاریکی دیکه بۆ ئێران گه‌رانده‌وه. پوژگاری دواتر ده‌وله‌تی زه‌ندییه، سه‌لته‌نه‌تیک که به‌زۆری شمشیر ده‌ستیان به‌سه‌ردا گرتبوو و دامه‌زرینه‌ره‌که‌ی له‌خۆبایانه، ئه‌م سه‌رکه‌وتنه‌ی به‌کرده‌وه‌ی ئه‌خلاقی له‌خۆی دوورکرده‌وه و به‌ناوی وه‌کاله‌تی میله‌ته، له‌پیشی و گه‌وره‌یی خۆی به‌هه‌موو سولتانه‌کانی ئێران سه‌لماند. هه‌رچه‌ند نادر و که‌ریم خان دوو پاشای گه‌وره و سه‌رکه‌وتنی ئه‌وان به‌هۆی توانایی و لیها‌تووی خۆیان‌وه بوو به‌لام ده‌بیته بزانی هه‌مان ئێرانی که‌ماوه‌یه‌ک پیش له‌سه‌ر ده‌ستی کۆمه‌لیک ئه‌فغانی شکستی خوارد، به‌چ هۆکاریک پوژیکێ دیکه ده‌توانیته ده‌ست به‌سه‌ر هه‌ندستاندا بگرێته؟ جیگه‌ی گومان و دوودلی نییه که‌تاکه هۆکاری کاریگه‌ر له‌م بارودۆخه، ته‌نیا و ته‌نیا بابه‌تی ترس و هیوا یا هه‌مان سزا و پاداشه که سه‌باره‌ت به‌خزمه‌تکار و خیانه‌تکار جیبه‌جی‌کراوه به‌هه‌مان شێوه که‌میژوو شایه‌تی ده‌دات گرتنی ئازه‌ربایه‌جان و سه‌رچاوه‌ی سه‌رکه‌وتنه‌کانی ئاقا محه‌ممه‌د خان، ته‌نیا به‌هۆی ئه‌وه بوو که‌بۆ په‌زامه‌ندی شوانیک، منالی یه‌که‌مین سه‌ردار و برازاکی خۆی له‌داوینی براکه‌یدا سه‌ر بری و سه‌ری ئه‌وی به‌شوانه دلسووتاوه‌که ته‌سلیم کرد و هه‌روه‌ها فه‌تح عه‌لی شای قاجار له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی سه‌لته‌نه‌تی قاجارییه، به‌هۆی هاوپرێیه‌تی و خزمه‌تی میرزا ئیبراهیم خانی که‌لانته‌ر سه‌قامگیر کرابوو، ئه‌وی له‌به‌ر

¹ - نه‌وادر به‌مانای که‌سه ده‌گه‌نه‌کان دیت و لی‌رده‌دا مه‌به‌ست لێی ناده‌وه.

ناسوپاسی و خیانت له گه وره کوی خوی یانی لوتف علی خان، خسته ناو قازانی سزا و کولاندي. تهنات دهیستین له دوواییانه و لهو پوژگارهی بهدبهختانه دهولتی ئیران بهرهو پووخان دپروشت، باوکی بههوی خیانت، سوار کهریکی بی کویان دهکات و پيسواییانه بهناو تاراندای دهیگیریت. له بهلگانهوه سهلمینراوه کهمهنی و پيسوایی هره دهولتیک، پهیوهسته بهناستی توندی و لاوای سزادان و هره نهاندازه سهپاندن و جیبهجی کردنی هم هیزه، له نیوان میلله تیک لاواز بییت، بههمان نهاندازه مهنی و شکوی خوی لهدهستدهدات بههمان شیوه کهدوای پهیماننامهی تورکمانچای، یانی لهو پوژه شوومهی کهسولتانهکانی ئیران لهدهریای شههوتپهرهستی و نااگایی، بههنگاوی خیرا، ولاتی نیمهیان بهرهو بهدبهختی دهررد، جیبهجیکردنی فرمانی سزادان لاواز بوو تا نهو پوژهی مهشروته راگیندرا. دهلی لههمان پوژ فرمانی ئیعدامی سزاکردنیان دهرکرد. خوژگه سزادان وهک خوی دهمایهوه و شیوهی دیکهی بهخویهوه نهدهگرت یانی هم هیزهیان بو مهبهستی پیچهوانه بهکار نهدهبرد. بههمانشیوه کهدراوسی میهرهبانهکانی نیمه بهشیوهی راستهوخو و ناراستهوخو بویان ناشکرا کردوین کهخیانهتکارترین کهسهکانی هم ولاته، پرزدارترین و نهمینترین کهسانی ولتن. بۆنمونه سهمهدهخان، بو وهک فرمانپروای رهای نازهریایهجان دهستنیشانکرا؟ چوونکه لهدزی و خیانت کهمینه بوو. ثقة اللهیسلام و هاوهلانی بو لهپوژی عاشورا لهداردران؟ چوونکه ولتپهرهست و لهگل بهرزهوهندی بیانییهکان نهبوون. دهولت و قونسولی ئینگلیس بو پشتیوانی خوی لههمان الله میرزا دریغ کر و بیشرمانه و بی هیچ پهچهکرداریک ریگهیاندا لهناو قونسولخانه میشکی خوی پیرزینیت؟ چوونکه راسپردراویک بوو و دهیویست هرکهکهی خوی نهجامبدات و ناماده نهبوو خیانت لهنیشتمانهکهی بکات. بارهگای (ثامن الامه)، پههستگای چهندين میلیون کهسی موسولمان، بیترس و بویرانه توپباران دهکریت بو شهوی بلین دوای بهستنی پهیمانی ۱۹۰۷ چیت ئیرانی خاوهن مال نییه و هرکهس بانگهشهی ولتپهرهستی بکات، دهیت چاوپووشی لهریان و سامانی خوی بکات.

لهی خه لکینه و لهی دانیشقوانی گوی زهوی، بیست و بهکهسانی دیکه بلین کهسیاستی پروس و ئینگلیس لهمالهکهی نیمهده شهو بوو بهزوری پم، سزایان بهسهر شهو کهسانهده دهسهپاند کهکهسانیکی خیرخواز بو ولتهکهیان و لهخیانت و دزیکردن خویان بهدور

دهگرت. سپاس بۆ خوا قازانی غهزه ب و توپهیی خوا له ناھی سته ملیکراوان هاتۆته کولین و دهستی سه رکوتکه ری سروشت له قۆلی کراسی داماره کانی دنیا هاتۆته دهر و روخساری دهوله ته ته ماحکاره کانی دنیا شین و مۆر دهکاته وه و نهو پۆژه دهگات ئالای دهوله ته سته مکاره کان له ولاتی دیکه بینیتته خوار. به هه مان شیوه که مه به ست له م جهنگه نیوده وه لته تییه، له سه ره تاوه، کورتکردنه وه ی دهستی پرکه به ره کان و خواردنی سامانی دهوله ته بچووکه کان بوو که هه مان به یئوه به ری سروشت یه که م که سی بۆ دهر بپرینی نه م پرسته ژه هراوییه ناچار کردوو که ده لین: ئیمه بۆ دهوله ته بچووکه کان ده جهنگین. سروشت، دهوله ته زله یزه کانی دنیا که سالانیک بوو خوینی دهوله ته بچووکه کان یان کردبووه شووشه، به پازیبوون به م راستییه تاله ناچار دهکات به لام به داخه وه هیشتا چالاکی پیشووی نه وان له ولاتی به لادیتوی ئیمه که م نه بوته وه و ناخوازن به ناسانی به م راستییه پازی به ن. دهر نه نجامی سته می دهوله ته کان، فیداکردنی هه زاران گهنجی بویر و ئازا و به فیرۆچوونی هه زاران میلیۆن سامانیک بوو که به سته م که له که وپاشه که وتیان کردبوو و هه نووکه نوینه ره کان یان، درێژه به هه مان ریبازی هه له دهن و هه زاران به دبەختی دیکه بۆ خویان ناماده ده که ن. به هه مان شیوه که دیپلۆماتی ئینگلیس به هو ی ده ستریزیه کانی خو ی، کاریگه ری چه ندين ساله ی دهوله تی ئینگلیسی به فیرۆدا و نه و نه نجامه ی له هو ی چاکه کاری له ئیران به ده ستیان هینا بوو، بۆ دوژمنایه تی و کینه گوپی که که سیکی بی لایه ن ده توانیت به ناسانی هه ست به دهر هاو یشته کانی بکات. دیپلۆماتی تازه ی پروسیش نه گه ر فریوی هاوکاره که ی خو ی نه خوات و نه م خوشه ویستییه که به هو ی گوپانی رژیم ی پروس لای ئیرانییه کان دروست بووه، بقوزیتته وه، سه رکه وتنیکی به ده سته یناوه که له پروسییه، توانایی نه و، به لگه ده بیت بۆ گه وره ترین خزمه ته کان. هه له به ته لای ئیمه جیاوازی نییه و ئیمه به پشت به ستن به هیزی نیشتمانی و هاوکاری خوا وه ندی که پرزگاری نه ته وه سته ملیکراوه کانی دنیای دیاریکدرووه، ده توانین ولاته که ی خو مان پرزگار بکه ی ن. نه مانه نه و بابه تانه ن له دلی خنکینرا و له قورگی گوشراوی هه ر ئیرانییه ک دیتته دهر و هه موو که سانی خاوه ن ویزدانی دنیا نه وه پشتراست ده که نه وه و به دلنیا ییه وه نه م راستییه نه پۆژیک له کۆبوونه وه ی نیونه ته وه یی به گوینی نوینه ری دهوله ته کان دهگات که ئیمه، میلله تی به دبەخت له دهستی دراوسی نازار دهره کانی خو مان، نه م بارودۆخه مان به سه ردا سه پینرا بوو. دوا ی ئاگادار کردنه وه و

بىرخستىنەۋەى بابەتەكانى سەرەۋە، ئايا كەسانى بى لايەن، تەنەت كەسانى خاۋەن وىژدانى ئەم دراوسىيانە كەراستەوخۇ بەشدارى تاۋان و ستەمى لىپرسراۋ و كارىبەدەستىنى خۇيان نەبوون، بوونى كۆمىتەى سزا پىشتراست ناكەنەۋە؟ ئايا لەگەل ئەم بارودۇخەدا گومان دەكەن كەكۆمىتەى سزادان، دەستەيەكى ئازاۋەچى و بۇ بەرژەۋەندى تايىبەت دامەزراۋە؟ ھەر كەسىكى خاۋەن وىژدان كەوىژدانىكى تەندروسىتى ھەيىت، بوونى كۆمىتەى سزادان بەپىۋىست و ئەو مافە بەئىمە دەدات كەدەستى خىيانەتكارەكان بېرىنەۋە.

ئىمە دەيىت ئەو كەسانەى بەھاندان و پىشتىۋانى بيانييەكان، سەرچاۋەى كاروبارى خىيانەتكارانەن، لەگۆرەپانى ئىران بىسپىنەۋە. دەيىت چىتر رىگە نەدەين سولتانى خۇشەۋىست و پاشاى بى تاۋانى گەمارۇدراۋى ئىمە، بەبىزارى و ناچارى دەستىۋوسى فەرمانى سەرۇك ۋەزىرانى فلانە كەسى خىيانەتكار ۋازۇ بكات. ئەمانە ئەو ھۆكارانەن بوونەتە ھۆى دروستىۋونى كۆمىتەى سزادان و تا ئەو پۆژەى بيانييەكان دەست لەكاروبارى نىوخۇيى ۋلاتى ئىمە ۋەرىدەن، ئەم كۆمىتەى دەمىنىتەۋە.

دواى سەلماندى پىۋىستى بوونى كۆمىتەى سزادان، گرنگى بەدەۋلەتى ئىستا دەدەين و دەلىن: ئايا بەبوونى ئەم دەۋلەتەى ئىستا و چالاكىيەكانى، دەتۋانن بلىن ۋلات، پىۋىستى بەكۆمىتەى سزادان نىيە، نەسۋىند بەخا. چوونكە نوورى پزگارى بەناۋچاۋى ئىۋەۋە نىيە. ھىشتا تۇقاۋ و ترساۋى دەستى بيانييەكانن و باۋەرەتان نىيە بەۋەى دەستى پۇژگار، سەرقالى بېرىنى دەستى خىيانەتكارانە. بىركردنەۋە لەخزمەت جىاۋازە لەخزمەت.

ئەگەر بزانن پروداۋەكانى دنيا لەگەل ئەو گۇرپانكارىيە گرنگانەى پۇژانە ھەزاران پەنگى جۇراۋجۇر لەبارودۇخى دنيا نىشانىدەدات، دەرئەنجامى لىپرسراۋىيەتتەكى راستەقىنەيە، پىشتان دەلەرزىت ۋىاشتەر لەمە دەجۋولنىنەۋە و چالاكى دەكەن. ئەگەر كەمىك تىپرامىنن، تىدەگەن كەبەردەۋام بوونى ئەم ھەلسۈكۈتە، رىبازىكى ئابروۋمەندانە نىيە و ئەگەر تا ماۋەيەكى دىكە لەپىزىستى خىيانەتكاران لەقەلەم نەدرىن، لانى كەم ۋەك كەسىكى ناكارامە و ناۋزپاۋ، ناۋبانگ دەردەكەن كەكارگوزارانى داھاتۋى ئىران، فەرمانى دوورخستىنەۋەى ھەمىشەيى ئىۋە لەكاروبارە نىشتامانىيەكان دەردەكەن.

بەھەمانشىۋە كەپىۋىستى نەدەكرد، ستەم و دەستىزىيەكانى فەخرولمۈك لەحكۈمەتى يەزد، كوردستان و ئىستەرناباد لەتۋوپرەكەى خىيانەتكارى ئەو، بشارنەۋە و لەبەر ھەندى

هۆکاری تایبەت کە ئیمە لێیان ئاگادارین، وەك فرمانڕەوای حکومەتی تاران دەستنیسانی بکەن. کردەوه و چالاکییەکانی دیکە ی ئیوه جینگە هیوا و پەزامەندی نییه. تەنانهت زۆر بەداخین کە دەستەبەك لەوەزیرەکان هیشتا شوینکەوتە ی هەمان رێبازی پیشوو و سەرقالی وەرگرتنی بەرتیل و ریشو و هتد...ن.

کۆمیتە ی سزادان پووبەرووی ئیوه یا هەر حکومەتیکی دیکە نەبوو، ئارەزوومەندی دەولەتیکی بەگیان و دل، پارێزەری شەرف و پاسەوانی تاج و تەختی ئێران بیت. ئەگەر جیاواژ لەمە دەبوو، سزادانی فەخرولمولکی پیش مونتەخیب ئەلدەولە دەخست.

دەلێن دروستکردنی جەنگەل دەبیته هۆی بارانی باران و ئاساییە بوونی گەرما، سەهۆل دەتوینیتەوه. یانی ئەو کاتژمێرە ی کۆمیتە ی سزا لەگەل چاکسازییەکانی دیکە ببینیت کە بەهۆی کردەوهکانی دەولەت، یەکیک لەخیانەتکارەکان بەفەرمانی دەولەت بەئێعدام مەحکومکراوه، لەهەمان سات کۆمیتە ی سزا هەلدەوهشیتهوه و هەمان پۆژ دەبیته پۆژی بەختەوهری ئێران و گەرەترین هەنگاویکە کابینە ی ئیستا بۆ بەهیزکردنی خۆی هەڵیدەگریت.

لەکۆتایی بابەتەکە، بەئیهانە کردن و ئیدانە کردنی بەرپۆبەری نەوبەهار بۆ بلاوکردنەوه ی بابەتەکە ی خۆی، دەلێن: ئەو مەبەست و ئامانجە ی ئیوه ی ناچار بەم پەخنەگرتنە کردووه، چیتەر پێگە نادات بەچاوی حەقیقەت، هەست بەراستی شتەکان بکەن. کۆمیتە ی سزادان بەو نییەتە پاکە کە بۆ هاوولاتییەکانی خۆی هەیهەتی، لەئیستادا ئەم ئیدانە کردنە بۆ کەسیکی هاوولاتی کە تازە زمانی بەسەر راستییەکان بەستوو و بەداخەوه جلۆبەرگیکی دیکە ی پۆشیوه، بەبەسەندە دەزانی و هیوادارە دوا ی ئەم راستییانە، بەشیوهیهکی باشتەر لیکدانەوه بۆ بابەتەکان بکات. ٢٢ پەمەزانی ١٣٣٥))^١

دوا ی بینینی نامەکە و ئاگادارییەکە و بەیاننامەکان، وەلامی حاجی بەهادر ئەلسەلتەنەم دایەوه: یەکەم کوردستان، پیویستی بەکۆمیتە ی سزادان نییه چونکە خیانەتکاری سیاسی

^١ - دواتر دەرکەوت ئەندامانی کۆمیتە ی سزادان بریتی بوون لەم کەسانە: موشیزادە، ئەبولفەتح زادە، حاجی بەهادر ئەلسەلتەنە، عیماد ئەلکیتاب، رەشید سولتان، ئیسحان الله خان، حسەین الله، کەریمی دەواتگەر. رەشید سولتان و حسەین الله لەتاران ئێعدام کران. منیش حاجی بەهادر لەکاتی سەرۆک وەزیرانی و سوق ئەلدەولە لەزیندان ئازاد کرد و بۆ قەزوینم ئارد تا لەتاران نەمینیتهوه.

لەم ناوچەدا بوونی نییه و کۆمیتەكە بێکار دەبێت. دووهم کاتێك لێکدانەرە بۆ کۆمیتەى ناوەند دەکەم، دەبینم توانای لەناوبردنی خیانەتکارانی ناوەندی نییه چوونکە نهینی بوونی کۆمیتەكە بەلگەیه بۆ ئەوەی ژمارەى فرمانبەرانی کۆمیتەكە زۆر کەمتر لە ژمارەى خیانەتکارەکانە. جیاوازی لەمە خۆیان نەدەشاردەو و لەشەو و پۆژیکدا تۆوی خیانەتکارانیان لەتاران نەدەهێشت. کەواتە بەپێی بەلگە و بورهانهکان دڵنیام سیلسیلهی فرمانبەرانی کۆمیتەكە درەنگ یا زوو کۆتاییان پێدیت و سیلسیلهی خیانەتکاران بەردەوام و ژمارەیان زیادەکات. بەمپێیە کۆمیتەى ناوەند، کۆمیتەیهکی شیاو بۆ چاکسازی ئێران نابێت جگە لەوەی دەبێت چاوەڕوان بێن دەستێك لەغەیبەو و بێت و چارەسەرێك بۆ ئەم کێشەیه بێنێت.

زۆری نەخایاند کۆلۆنیل زەخارچینکو و سۆھرابزادە و شیخ نیسکی و دەستەیهکی دیکە هاتنە کوردستان و لەخوسرەوئاباد دانیشتنیکیان سازکرد و کۆمیتەیهکی دیموکراتیان دامەزراند. دواى چەند پۆژیک ژمارەیهك پروسەى کەتازە هاتبوون، هاتنە بەردەم مالى ئیمە، سەرۆکەکیان هاتە ناوحوشەكە و وتی: ئێرە دەبێت چۆل بکړیت، ئیمە دێینه ئێرە. وێ: دەزانی ئێرە مالى کێیه؟ وتی: بەلى، مالى پێشنوێژ و وتارخوین. هەستەمکرد کە ئەمە بەفرمانی ئیقبال نيزام و کرپاچووف دەکړیت و گەر نە پروسەیهك کەتازە هاتبێتە کوردستان، مالى من نازانیت و جیاوازی لەو بى وەرگرتنى فرمان، توانای دەرکردنى منى نییه. بى پرووگرژ کردن بەو کەسەم وت دەکړیت یەك دوو کاتر مێر مۆلەتم پێبەدەن تا کەلوپەلەکانم بۆ شوینیکی دیکە بگوازمەو. وتی: بۆنا، بەلام زیاترتان پێنەچیت. بەکورتى لەماوەى ئەو دوو کاتر مێرەدا کەلوپەلەکانمان لەپێگەى سەریانەو بۆ مالى رۆستەمخانى مارنجى دراوسیمان گواستەو و مالهەمان تەسليم بەپروسەکان کرد. حەفتەیهك دواتر کەلوپەلەکانمان بۆ گوندى پەمشت نارد و خۆیشمان دواى ماوەیهك پۆشتینه ئەو گوندە. لەم ناوەدا، دەبیرنەسەر لەسەر کار لابرا و نيزام ئەلسەلتەنەى نورى پۆژى ۹ زیحەججەى ۱۳۳۵ لەپێگەى گەپروسەو هاتە کوردستان و عەبدوللە خان و فەرەج الله خانى مەندەمى کەحیشمەت ئەلمولک قۆلبەستى کردبوون، لەخوسرەوئاباد بەدەمى تۆپەو بەست. دواتر دەستیکرد بەبلاو کردنەوێ رێبازى سۆسیال دیموکرات. دواى چوار پۆژ، کۆمیتەى دیموکرات تێکەل یانى پێکھاتوو لەپروسەى و کوردستانى، بەهۆی پروسەکانەو، ئەویان

لەسەر کار لابرد. زۆری نەخایاند ئیبراهیم خانی سۆھرابزادە لەگەڵ پەمەزانزادە ی کوردستانی هاتنە پەمشت. سۆھرابزادە لەبارودۆخی عەشیرەکانی کوردستان دلتەنگی دەربەری و وتی سوپای پروس بپواتە هەر شوینیک، عەشیرەکان دەبنە ئەرك بۆیان. وتم: ئەمە یاسایەکی سروشتییە کە پێشەنگی سوپای بیگانە، لەهەر خاك یا سەرزەمینیک ئەگەر لەدانیشتوانی ناوچە کە نەبێت، بەمشێوە دەبێت. وتی: پێگەچارە چییە؟ وتم: ئەگەر دەتوانن سەردار پەشید وەك فەرمانرەوای شارە کە دەستنیشان بکەن، ئەو کات سوپا بۆ هەر شوینیک بپوات، ژمارەیک لەکەسەکانی سەردار وەك پێشەنگی سوپاکە دەپۆن و چیت کەس نابێتە ئەرك بۆیان. سۆھرابزادە گەنجیکی وشیار بوو، بەخیرایی ئەم بابەتە ی پشتراستکردووە و وتی: ئەگەر من زەخارچینکۆ و سەرۆکەکانی سوپا بۆ هینانی سەردار پەشید نامادە بکەم، ئیوە دەتوانن ئەو بێنە شار؟ وتم: من و تۆ پێکەووە دەپۆین و دەیهینین. دوای گەڕانەوێ سۆھرابزادە بۆ شار، زۆری نەخایاند نامە ی نووسی کە: من پروسەکانم بەفەرمانرەوایەتی سەردار رازیکردووە، پێویستە ئیوەیش بۆ شار بگەڕێنەووە و پێکەووە بپۆین و سەردار بێنن. دوای دوو سێ پۆژ گەڕامەووە بۆ شار و لەگەڵ زەخارچینکۆ و ژەنرال قسینکۆ و لاپچین ئۆف، گفتوگۆی پێویستمان کرد و پۆژی ۱۴ موخەرەمی ۱۲۲۶، لەگەڵ سۆھرابزادە بەرەو پەوانسەر بەرێکەوتین و سەردارمان لەچەند و چۆنی پووداووە کە ئاگادار کردووە. ئەویش باسی مەرجەکانی خۆی کرد کە یەکیک لەوان گرنگینەدان بەبارودۆخی دیموکراتبازی حاجی شیخ ئیبراهیم و سالار ئەشرف بوو. مەرجەکانی ئەومان بۆ سنە نارد. پروسەکان رازیبوون و بەمشێوەیە لەگەڵ هیزەکانی پەوانسەر و جوانپۆ و لەوێ و سورسور کە زیاتر لەپینچ هەزار کەس دەبوون، بەرێکەوتین.

پێگەمان خوار کرد و پۆشتینە پەزاو تا سوپای هەورامانیش لەگەڵ خۆمان ببەین. پەزاویەکان تا پایگولان هاتن و لەوێوە گەڕانەووە. دەترسان سەردار بەشێوەیەکی خراب ماملە و مەئسوکەوتیان لەگەڵ بکات. ئێمە لەپێگە ی کۆیستانەووە پۆشتینە هەشە میز بۆ لای سالار فاتح. پۆژی سێشەممە ۴ سەفەر، لەکاتی نانی ئیوەر پۆشتینە حەسەن ئاوا کە پروسەکان بەهەموو سوپاکەیانەووە، بۆ پینشوازی هاتبوونە ئەو گوندە. لەشارەووە شیرینی و کورسی و هەموو شتیکی میواندارییان لەگەڵ خۆیان هینابوو. ئیوارێی هەمان پۆژ گەشتینە خوسرەوئاباد. ئیعتیزاد دیوان، کارگوزاری لەگەڵ سۆفی محەممەدی میرزای خبباز

(نانهوا) گرت. کارگوزار به تکای وهکیل ئەلمولک لەبەرaber وەرگرتنی بڕه پارهیهک ئازاد کرا بهلام سوۆی محەممەد میرزای دواى تێپەرینی پینج کاتر مێر لەشەو، بهیهکیک لەدارەکانی بەردەم بینیاکەى بەستەوه و تیربارانی کرد. دواى رێکخستن و گەپاندنەوهى ئەزم بۆ شارەکه، والیزادهى لەمالهکانى مهلا لوتف اللهى شیخولئیسلاّم وهک جیگری حکومت دەستنیشانکرد و داواى سیسەد کەسى لەپرووسەکان کرد و بەسەرۆکایەتى خاڕونجی فیۆدۆر گرینکو و نیکالایویچ کراوچین کویپوتر لەگەل خۆیدا بێرد. هێرشمەن کردە سەر مەندەمى و گولباغییەکان کەزۆرتەین ئەرکیان بۆ سوپای پرووسەکان دروستدەکرد. سالارفاتح و سالار ئەشرەفی پیشخۆی خست بەو مەبەستەى دواى سەركوت کردنى مەندەمى و گولباغییەکان تیربارانیان بکات. پۆژانە نرخى گەنم و نان بەرز دەبوویەوه و قاتوقەرى و وشکەسالى زیاتر تەشەنەى دەکرد. ئێمە لەغەیبى سوور بووین. هەوال گەیشت کەئەمان الله خان وهکیل ئەلمولک، شەوى هەینی ۲۱ سەفەر، لەمالى بابالى ناغا مردوو. بەشیک لەگولباغییەکان هاتنە غەیبى سوور و ملکەچى و گوێرایەلى خۆیان نیشاندا و سالار فاتحیان بۆ سەركردایەتى خۆیان بێرد تا مالیاته دواکەوتووکه لەگەل شەش هەزار تەمەن بۆ سەردار پەوانە بکەن. دواى دوو سى پۆژ، سواریک لەشارەوه هات. لاچینکو بۆ سەردارى نووسیوو: لەبەر ئەوهى ئەو سوپایەى لەگەل ئێوه دان دەبیّت بپۆن بۆ هەمەدان، لەگەل کەسێکی شارەزا پەوانەى هەمەدانیان بکەن. دواتر ئەگەر ئێوه پێویستیان بەسوپا بوو، دەستەیهکتان بۆ پەوانە دەکریّت. سەردار لەم کارە سەریسوپما. منیش بەهەمان شیوه سەرگەردان بووم. و تەم: ئەم سوپایە پەوانە مەکه تا دەپۆمه شار و لەچۆنیەتى ئەم کارە ئاگادار دەبمەوه، ئەوسا بپریارى دروست دەگرین. هەمان شەو گەپامەوه بۆ شار، یەكەم کەس لەوالیزادەم پرسى بەلام بى ئاگایى خۆى دەربەرى. پۆشتم سەردانى لاچین ئۆفم کرد و بەنهینى بەشیکى پووداوهکەم لێپرسی. ماوهیهک بیری کردەوه و دواتر وتی: ئەمە وهک نەینییەک لای ئێوه باس دەکەم، بارودۆخی پرووسیا شلەژاوه، نەتەوهى پرووس شوێرشى کردوو و ئیمپراتۆر و ئەندامانى خێزانەکیان کوشتوو. ئیستا دەولەتى پرووسیا گرفتارى جەنگیکى نیوخۆیى بۆتەوه و ئێمە دەبیّت بەخیرایى بۆ شوینەکانى خۆمان بگەڕێنەوه. و تەم: پێگە دەدەن سەردار لەم نەینییە ئاگادار بکەمەوه؟ وتی: بۆنا، بەو مەرجەى کەسى دیکە بەم نەینییە ئەزانیت. ئێمە بەیانى لەگەل ژەنرال فسینکو بەرێدەکوین، ئەو سوپایەى سەردار لەگەل کەسێکی شارەزا

پهوانه بکهن تا لهههمه دان په یوهستی نیمه بن.

دوای ناگادار بوونه وه، به خیرایی بو غه یی سوور گه پامه وه و سهردارم له بارودوخ ناگادار کرده وه. سهردار خه مبار بوو، سهرتا بیرى له وه کرده وه نهو ژماره یه له چهک دابمالیت و بی چهک پهوانه ی هه مه دانیان بکات به لام من پینگه ی نهو کاره م لیگرت و وتم: دهرنه نجامه کانی نه م بارودوخه نه زانراو و پوژگار یکی دورودریژمان له بهره مدایه. په ندیکى به ناوبانگ هه یه ده لیت: کیو به کیو ناگات، به لام مروژ به مروژ ده گاته وه. نه م بریاره ی نیوه به پیچه وانه ی ویزدان و هه موو شتیکه. سهرنه نجام من چوار په مشتیم له گهل نهوان نارد و ته ندروست نهوانیان گه یانده هه مه دان. خویشمان له غه یی سووره وه به ره و حاجی موسا به پیکه وتین تا کاروباری تایبته به فارسی ره ئیس و عیسای خوسره و گولباغیه کانی دیکه یه کسه ره بکهین و بو شار بگه پینه وه. دهرکه وت ناسف دیوان نهوانی له پوشتنی سوپای پروسه کان ناگادار کردوته وه و گرنگیان به وته کانی سهردار نه دا. سهردار، عه زیزخانی سوپسوری له گهل ژماره یه ک له سوپسوریه کان بو سهرکو تکردنی نهوان راسپارد. نزیک نیوه پو، به سی کوژراو و هه شت بریندار گه رایه وه. سهردار فرمانی به پیکه وتنی سوپای ده کرد. فرمانه که ی سهردار به ههر به شیکى سوپاکه گه شت، بیانوویان هینایه وه. سهردار له م بارودوخه خه مبار و گه رایه وه. به فرنکی زور باریبوو. کاتیک گه شتینه نزیک باقل ناوا، چوار سواری مهنده می دهرکه وتن، که لوپه له کانی سهرداریان برد. یه کیک له که رسواره کان هاواری کرد. سهردار له تاو توپه یی و خه مباری گرنگی پینه دا. له ناو سوپاییه کانیش که س بو گه پاندنه وه ی که لوپه له که ناره زوومه ندی خو ی نیشان نه دا. هه ستمکرد بردنی که لوپه له کان له داهاتوودا ده بیته هو ی نه نگیکى میژووی که پینچ هه زار که س توانای شوینکه وتنی چوار که سیان نه بوو. به ناچارى من و محهمه نه مین به گ، برازای جه عفر سولتان و دوو سواری دیکه گه راینه وه. تا نیو فه رسه خى شوین مهنده مییه کان که وتین. که سیکمان لی بریندار کرد و که لوپه له کانمان وهرگرتووه و گه راینه وه. نهو شه وه له باقل ناوا ماینه وه و به یانی نیواری گه شتینه ناو شار.

چیتر له بارودوخى عه شیریه یی و عه شایری بیزار ببووم، به سهردارم وت: هیچ گومانیکى رستگاری له م خه لکه و له م سهرزه مینه ناکریت. ده مه ویت پرومه تاران. ئیستا که هیزه کانی پووس ولاته که ی نیمه به جیدیلینت، به دنلیاییه وه هیزه کانی تورکیا و ئالمان چیتر هیژشمان

ناکه نه سەر. بهه مانیشیوه که نه زموئمان کرد، به شیوهی عهشایه‌ری و به پشت بهستن به عهشیره‌کان ناتوانین کاروباری ولاته که مان پیکبخه‌ین. نه گهر حهز ده‌که‌ن لیڤه بمیننه‌وه، له‌گه‌ل گه‌یشتنم بۆ تاران، فه‌رمانی حکومه‌تی کوردستانان له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه بۆ ده‌نیڤرم و له‌جیاتی هیڤه‌کانی عه‌شایه‌ر، سوپایه‌کی پیکخراو و ته‌یار، له‌تاران‌ه‌وه په‌وانه‌ی کوردستان ده‌که‌م تا کۆتایی به‌م بارودۆخه‌ بینن و هه‌موو ده‌سه‌لاته‌کان بگرنه‌ده‌ست و له‌سه‌ر ته‌ختی فه‌رمان‌په‌وه‌یه‌تی کوردستان دابنیشن. جیاواز له‌وه، فه‌رمان‌په‌وه‌یه‌کی به‌هێڤ له‌گه‌ل خۆم بۆ کوردستان دینم و ده‌گه‌ریمه‌وه.

سه‌ردار هه‌لبژاردنی یه‌که‌می په‌سه‌ند کرد و له‌سه‌ر ئه‌م بڕیار و په‌یمانه، کۆتاییه‌کانی ره‌بیع الاول ۱۲۲۶، له‌پینگه‌ی که‌لیاییه‌وه به‌ره‌و تاران به‌پیکه‌وتم. کاتی‌ک گه‌یشتمه‌ که‌ل سپی، ئه‌میر ئه‌مجد حه‌سه‌ین قو‌لی خان وه‌ک فه‌رمان‌په‌وه‌، پۆشتبوه‌ سه‌نقور. عه‌لی ئه‌که‌به‌ر خانی کو‌ری میوانداری ئیمه‌ی کرد. به‌یانی پۆشتینه‌ سه‌نقور و به‌کو‌رتی ئه‌میر ئه‌مجدمان له‌بارودۆخ ناگادار کرده‌وه. ئه‌میر وتی: باش بوو له‌په‌رووداوه‌کان ناگادار بوومه‌وه و گه‌رنه‌ ئاسفی ئه‌عه‌زم، داوای سوار و سوپای له‌من ده‌کرد تا بتوانیت سه‌ردار په‌شید بگریت. منیش فه‌رمانداوه به‌یانی دووسه‌د سوار به‌ره‌و کوردستان به‌پیکه‌ون و ملکه‌چی فه‌رمانه‌کانی ئاسف بن که‌ له‌ئێستادا له‌ئیسفه‌ند ناوایه. ئێستا که‌بارودۆخ به‌مشیه‌یه، ده‌بیت به‌خیرایی که‌سی‌ک بنیڤرم و فه‌رمان بده‌م سواره‌کان نه‌پۆن. به‌خیرایی ئه‌و شه‌وه، سوارنکی بۆ لای شیخ ره‌حمه‌ت الله که‌سه‌ر کردایه‌تی سواره‌کانی ده‌کرد، ئارد و فه‌رمانی گه‌رانه‌وه‌ی خۆی و سواره‌کانی پێدا. منیش کاتی‌ک له‌م پێشهاته‌ چاره‌په‌وانه‌که‌راوه ناگادار بوومه‌وه، به‌خیرایی سوارنکم په‌وانه‌ کرد تا سه‌ردار له‌بارودۆخ ناگادار بکاته‌وه تا بێ ناگا نه‌بیت. سه‌ردار داوای ناگادار بوونه‌وه، ده‌سپیشخه‌ری ده‌کات و له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی مۆله‌تی گه‌رانه‌وه‌ی به‌هه‌موو هیڤه‌کانی خۆی دابوو و ته‌نیا دوازه‌ سواری به‌ده‌ره‌وه‌ بوو، بێ له‌ده‌ستدانی کات، ده‌مه‌و ئیواری ئاسف له‌ژێر ناوی دابینکردنی نانی شار ده‌باته‌ قه‌لای حکومه‌تی و ده‌ستی به‌سه‌ردا ده‌گریت. پیاوه‌کانی ئاسف ده‌ترسن و پینگه‌ی هه‌لاتن ده‌گرنه‌به‌ر. سه‌ردار فه‌رمانی داخستنی ده‌روازه‌کانی ئه‌علاقای ده‌دات و فه‌رمان ده‌دات پینگه‌ نه‌ده‌ن که‌س ئه‌و شه‌وه بپته‌ ناو قه‌لای حکومه‌تی. هه‌رچه‌ند زانا و شیخه‌کان ده‌یان‌ه‌وین چاویان به‌سه‌ردار بکه‌وین، به‌لام مۆله‌تی بینین به‌که‌س نادات. نیوه‌ شه‌و، ئاسف سوار که‌ر ده‌کات و له‌گه‌ل ئه‌و ژماره‌ که‌مه‌ی خۆی، په‌وانه‌ی

په‌وانسه‌ری ده‌کات و عه‌لا نه‌لسولتان وه‌ک جیگری خۆی بۆ فه‌رمانه‌روایه‌تی کوردستان ده‌ستنیشان ده‌کا. من بێ ناگا له‌م پروداوانه، له‌پێگه‌ی نه‌سه‌د ئاباده‌وه به‌ره‌و تاران به‌پێکه‌وتم.

کاتی که گه‌یشتمه‌ هه‌مه‌دان، بێنیم شاره‌که‌ لیوانلیوه‌ له‌هێزه‌کانی پووس. ده‌سته ده‌سته له‌به‌ره‌کانی جه‌نگ ده‌گێرنه‌وه‌ و به‌ره‌و پووسیا ده‌پۆن. له‌به‌ر نه‌مه‌ هاتوچۆ دژوار و که‌ره‌سته‌کانی گواستنه‌وه‌ به‌ناسانی ده‌ستنه‌ده‌که‌وت. گه‌شتیارانی‌ش له‌ترسی ده‌ستدریژی و ئازاری پووسه‌کان بویری هاتوچۆیان نه‌بوو. وتیان ژهن‌رال باراتۆف سه‌رۆکی هه‌موو هێزه‌کان له‌شورینه. به‌ناچاری پۆشتمه‌ شورین و چاووم به‌ژهن‌رال که‌وت و نه‌وم له‌مه‌به‌ست و نیازی خۆم ناگادار کرده‌وه. نه‌و به‌پێزه‌ فه‌رمانیدا گالیسکه‌یه‌ک بۆ گه‌یاندنی من به‌تاران دابین بکه‌ن و فه‌رمانیدا که‌س له‌پێگه‌ نه‌بیته‌ ئه‌رك بۆمان. نامه‌یه‌کی بۆ پالکۆنیک کلرژه، سه‌رۆکی قه‌زاقی شاهه‌نشاهی نووسی که‌فلانه‌ که‌س دیته‌ تاران، به‌خێراییی دووسه‌د قه‌زاق و دوو تۆپی بخه‌نه ژێر ده‌ست تا به‌هاوکاری سه‌ردار په‌شید نه‌زم و ئارامی بۆ کوردستان بگێرێته‌وه. دوا‌ی وه‌رگرتنی مۆله‌تی گالیسکه‌که‌ و نامه‌که‌، به‌خێراییی به‌پێکه‌وتین. له‌ناو پێگه‌ کاتی که‌ سه‌رکرده‌ و سوپای پووسمان ده‌بینی، به‌وپه‌ری پێزه‌وه‌ به‌پێیان ده‌کردین تا گه‌شتینه‌ تاران و نه‌جه‌ف قو‌لی خانی سه‌مسام نه‌لسه‌لته‌نه‌ی به‌ختیاریمان بینی که‌سه‌رۆک وه‌زیری ولات بوو. به‌هه‌ر دژوارییه‌ک بوو له‌بارودۆخ ناگادارم کرده‌وه. به‌فه‌رمانه‌روایه‌تی سه‌ردار په‌شید رازیبوو به‌لام بۆ پێدانی تۆپ و قه‌زاق به‌باشی زانی خۆم چاووم به‌سه‌رۆکی قه‌زاق بکه‌وێت و په‌یمانی له‌گه‌ل به‌ستم! تا هه‌رچه‌نده‌ قه‌زاقمان ده‌وێت، خۆمان خه‌رجیه‌کانی دابین بکه‌ین و پاشان دوا‌ی کو‌کردنه‌وه‌ مالیاته‌ دواکه‌وتوو‌ه‌کان، خه‌رجیه‌کانی خۆمان هه‌لبگیرینه‌وه. چه‌ند پۆژ دواتر کاتی که‌ ویستم سه‌رۆکی قه‌زاق (پالکۆنیک کلرژه) ببینم، له‌پێگه‌دا کو‌لۆنیل زه‌خارچینکۆم بینی. له‌هو‌کاری هاتنم بۆ تاران پرسیاریکرد. بابته‌که‌م بۆ پروونکرده‌وه. نه‌ویش وه‌رقه‌یه‌کی بۆ ناساندنی من به‌پالکۆنیک نووسی. کاتی که‌ گه‌یشتمه‌ به‌رده‌م مالی پالکۆنیک، وه‌ره‌قه‌که‌ی زه‌خارچینکۆمدا به‌پاسه‌وانی به‌رده‌م ده‌رگا‌که‌. به‌خێراییی خزمه‌تکاری که‌ هات و پێشکه‌وت. به‌چه‌ندپلیکانه‌یه‌که‌دا هه‌لگه‌پراین و پۆشتینه‌ ژوور. دوا‌ی بینی پالکۆنیک و خواردنه‌وه‌ی چایی، نامه‌که‌ی باراتۆف نیشاند. سه‌ره‌نجام له‌هه‌مان دانیه‌شتن (بێ گه‌رانه‌وه‌ بۆ لای کاربه‌ده‌ستانی ئێران)، پالکۆنیک پێنسه‌د که‌س قه‌زاق و دوو تۆپی کو‌یستانی و دوو

مەترەلیۆزی بۆ ماوەی پینچ مانگ، لەبری وەرگرتنی سی و پینچ هەزار تەمەن خستە بەردەستی ئیمە کە پینچ هەزار تەمەنی بەنەقدی بدەین و پاشماوەی پارەکە خۆیان لە مالیاتە دواکەوتووکان کە پەوانە دەکری، هەلبەگرن. دواى کۆتایی هینان بەم پەیماننامە، بڕیارماندا من بەبرووسکە داواى پینچ هەزار تەمەن لەسەردار پەشید بکەم. بۆ مائەوە گەرامەو تا بروسکە بۆ بروسکەخانە بنێرم. پۆستچی هات. چەند نامەیهکی لە کوردستانەو هینابوو. نامەى یەکەم لەلایەن والیزادە موزەفەرخانەو نووسرابوو. نامەکەم کردەو، بینیم باسی چۆنیەتی دزیی ناسف دەکات (بەوشیوەی پیشتر ناماژەمان پێدا). نامەکانی دیکەیشم کردەو. بەناچاری سەردارم لەچەندایەتی و چۆنایەتی پەیماننامەکەم ئاگادار کردەو. دواى حەفتەیهک وەلامى دایەو کە لەنێستادا چاوپۆشیم لەفەرمانپەرەوایەتی کوردستان کردووە. خۆتان دەزانن. دواى گەیشتنی ئەم بروسکە، پالکۆنیکم ئاگادار کردەو و بەناچاری بەدواى فەرمانپەرەوایەکی دیکەدا گەراین.

لەم پۆژگاره‌دا، قاتوق‌پى و وشکەسالى له‌تاران دەرکه‌وت، هه‌ژاره‌کان له‌برسیه‌تیدا له‌ناو کوچه‌ و کۆلانه‌کان له‌سه‌ر یه‌ك که‌له‌که‌ بیهوون و له‌ناوه‌زووی به‌ده‌سته‌یه‌نانی نان، ده‌مردن. بالۆیزخانەى ئەمریکا، فەرمانیدا بوو لەچەند شوێنێک خواردن نامادە بکەن و بەسەر هه‌ژاره‌کاندا بلاوی بکەنه‌وه‌، سولتان ئەحمەدشا گەنمی له‌ئەنبارەکانی پاشەکه‌وت کردبوو و به‌نرخیه‌کی گران به‌نانه‌واخانەکانی ده‌فرۆشت. له‌ئەنجامی ئەم کردەو قیزه‌ونه‌، دانیه‌شتووانى تاران لێی بیزار بوون و ئەویان به‌ئەحمەدی عەلاف ناو ده‌برد. منیش له‌گه‌ره‌کی سه‌نگلاخ، له‌گه‌زه‌ری ته‌قیخان نیشتەجی ببووم. هه‌موو پۆژێک هه‌ژاره‌کانی گه‌ره‌ك ده‌هاتن و داویان ده‌کرد که‌سێک بنێرم بۆ بالۆیزخانەى ئەمریکا تا خواردنیان پێبدات. له‌بەر ئەوه‌ی ژماره‌ی هه‌ژاره‌کان پۆژ له‌داواى پۆژ زیادیده‌کرد، بڕیارماندا پێرسى هه‌موو هه‌ژاره‌کانی ئەو گه‌ره‌که‌ بنووسین. حه‌وتسه‌د و هه‌شتا و شه‌ش که‌س بوون. ناوی هه‌موویانمان به‌شیه‌یه‌کی ریکوپێک له‌ده‌فته‌ریکدا نووسی و بۆ بالۆیزخانەى ئەمریکامان نارد. هه‌موویان یه‌کی پسوله‌یه‌کیان وەرگرت و به‌و پسوله‌یه‌ هه‌ر که‌سه‌و نیوه‌پۆ قاپێک و ئیواری قاپێک خواردنی وەرده‌گرت و دۆعای خێریان بۆ ده‌کردن. هه‌ژاره‌کانی گه‌ره‌که‌کانی دیکه‌، زاناکان و مامۆستاکانی ئایینی خۆیان نفرین ده‌کرد که‌بۆ به‌مشیه‌یه‌ هه‌ولێ چاره‌سه‌ر کردنیان بۆ ناده‌ن.

لهه پوژگارهدا، حزبیکی تازه له تاران به ناوی سو سیال رۆلسیونیر دامه زرا، منیان وهك ئەندامی سه روکایه تی یانی ئەندامی کۆمیته دیاریکرد. ئەندامانی کۆمیته که بریتبوون له: مه هام ئەلدهوله، سکرتری بالوێزخانه ی نه مسا و نه میر نه سه د الله خان کوپی سه هام ئەلسه لته نه ی عه رب و دوکتور نه سرولله خان ئەله م ئەلسه لته نه و میرزا محهمه د حسه ین خان ئەمین ئەلحوکه ما و سه یید محهمه د کازم خانی سه رکشیکزاده و میرزا ئیبراهیم خانی سوهرابزاده و شازاده عیزه د ئەلسه لته نه کوپی ناسرئه لدین شا.

پوژیک که شازاده شیخولره نیسم مرد، له بهر نه وه ی یه کیك بوو له دیموکراته کان و به م دوا ییانه ببوو ئەندامی حزبی سو سیال، ئەندامانی هه ر دوو حزبه که بو به خاکسپاردنی جه نازه که ی ناماده بوون. زۆریه ی شازاده کان و نوینه رانی ده وله تیش هاتبوون. کاتیك گه شتی نه به رده م ده روزه ی مه جلیسی نیشتمانی، له بهر نه وه ی پیتشر یه کیك له وه کیله کانی مه جلیس بوو، به مه به ستی مالئاوایی کردن له مه جلیس، من پوشتمه سه ر کورسی و وتاریکی تیروته سه لم سه باره ت به چاکییه کان و پیگه ی به رزی نه ده بی نه و که سه به ده نگه ی به رز خوینده وه که بووه هۆی سه رسوپرمانی ناماده بووان. تا کو تای و تاره که م، جه نازه که ی له سه ر شانی شازاده کان بوو. دواتر جه نازه که یان خسته ناو تابتوی مه جلیس و بردیانه شاعه بدوله زیم و له وی به خاکیان سپارد.

به هۆی نامه وه له کوردستان ناگادار بوومه وه که نرخی گه نه م بو خه روار ی دووسه د و سی تمه ن به رز بوته وه و دووباره خاوه ن گه نه مه کان له فروشتنی خویان به دوور ده گرن و قاتوقری به جوړیک په ره ی سه ندوه که هه ژاره کان به خوینی قه سابخانه کان و گوشتی مردار و شتی له و چه شنه خویان له ده ست مردن ده رباز ده که ن و چه ند که سیکیش مناله کانی خویان خنکاندوه و گوشته که یان خواردوه، پوژانه ژماره ی مردوه کان زیاد ده کات و دانیشتووان بیزار بوون و له نه نجامی نه مه خاوه ن گه نه مه کانیان به شیوه یه کی زۆر ناشیرین بردۆته ئیما مزاده هاجه رخاتوون و له وی ده ستبه سهریان کردوون که یا ده بیئت هاوشیوه ی هه ژاره کان خوین و گوشتی مردار بخۆن و یا له گه نه مه که ی خویان به شی هه ژاره کان بدن تا نه گه ر زیندوو مانه وه، هه موویان زیندوو بمینن و نه گه رنا، ده وله مه نه ده کان سه ره تا بمرن. به لام به داخه وه ده وله مه نه ده کان فیلیان لیده که ن و چه ند خه رواپیک به نانه واخانه کان ده دن و به نه ینی بره پاره یه ک به ولاتفروشه کان ده دن که بو به ره ژه وه ندی تایبه تی خویان،

سەرپەرەستی هەژارەکانیان گرتبوو ئەستۆ و بەمشێوەیە خۆیان لە دەست خەڵکان بزرگەر دەکەن. لە ئەنجامی ئەم کردارە قێزەوێ، پۆژ بە پۆژ ژمارەیهکی زیاتر لە هەژارەکان دەمرن. لە کۆتاییهکانی شەعبانی ١٣٣٦، سەمسام ئەلسەلتەنە بێ ناگادار کردنەوهی من، فەرمانی حکومەتی کوردستان بە ناوی عەلی ئەشرف خان ئەمیر گەرووسی دەرەکات و فەرمانی بەرێکەوتنی پێدەدات. کاتیەک لە پرووداوێکە ناگادار بوومەوه، بەهۆی دەبیرەکی خۆم، سکالام لە سەمسام ئەلسەلتەنە کرد و رامگەیاندا بەبوونی من لە تاران پێویستی نەدەکرد بێ ناگادار کردنەوهی من حکومەت بۆ کوردستان دیاریبکات. لە ٦ رەمەزان وەلامی دابووێوە کە یەکەم نەمزانێوە فلانەکەس هێشتا لە تاران، دوویم لە بەر ئەوهی ئەمیر، پەيوەندی خزمایەتی لە گەڵ ئەمیر موفەخەم و سەردار ئەسەد هەیه و ئەوان داوای حکومەتی کوردستانیان بۆ کردبوو، بە پێویستم نەدەزانی بە داواکەیان رازی نەبم. ئێستا بۆ نەهێشتنی گلهیی و گازندەیی فلانەکەس، فەرمانم بە وهزارەتی داد داوه فەرمانی سەرۆکایەتی دادی کوردستان و گەرووس بۆ فلانەکەس دەرێکەن تا لە گەڵ حکومەت بەرێکەوێت. پێشتر بابەتی سەرۆکایەتی داد و مانگانەیی دەوڵەتیم، پێراگەیاندا بوو.

زۆری نەخایاند ئەندامانی سۆسیال رۆلسیونێر کە منیش یەکێک لە ئەندامەکانی بوون، دژی کابینەی سەمسام ئەلسەلتەنە شۆرشیان کرد کە شیاوی پێگەیی وهزارەت نییه و توانای بەرپێوەبردنی کاروباری ولاتی نییه. کەسێکی دیکە دەبێت بێتە سەرکار کە بتوانێت بە شێوەیهکی رێکوپێک کاروباری ولات بەرپێوە ببات و خەڵک لە قاتوقیری بزرگەر بکات. دەستەیهک لە زاناکان و دانیشتوانی بازار و بەشێک لە دیمۆکراتەکانیش هاتنە پال حزبی سۆسیال و بازار و دوو کانهکانیان داخست و لە مزگەوتی شا کۆبوونەوه. سەمسام ئەلسەلتەنە لەم پێشهادە ناگادار بووێوە، سەفەر خانێ سەهام ئەلسولتان و بورزو و دەستەیهک لە بەختیاریهکانی تارانێ پاسپارد بلاوێیان پێیکەن. ژمارەیهک ژاندارم بۆ پشتیوانی کردن لەو کەسانەیی لە مزگەوتە کە کۆبوونەوه، لە ناو منارەکانی مزگەوت سەنگەریان گرت و نامادەیی بەرگری کردن بوون. پەنجاکە سێکی خۆبەخشیش پەيوەستیان بوون. سەيید یەعقوب رۆشته سەر مینبەر تا هانی خەڵکان بدات، کاتیەک ویستی دەنگ هەلپێت، بورزو و بەختیاریهکان دەنگی الله و اکبریان بەرز کردەوه و رێگەیان پێنەدا وتارەکەیی بخوێنێتەوه و بە ناچاری لە مینبەرە کە هاتە خوار. سەيید حەسەنی مودەرپیس

سەرۆکی ئاسایشه‌کانی ئاگادار کردوه پێگه له‌بورزو و هاوه‌لانی بگریت. وتی: به‌هه‌مان شیوه‌که‌ ناتوانین له‌کۆبوونه‌وه و پوشتنه‌ سه‌ر مینه‌ری ئیوه‌ پێگری بکه‌ین، ناتوانین له‌الله ئه‌کبه‌ری ئه‌وانیش پێگری بکه‌ین. به‌ناچاری ئه‌وه‌که‌ سه‌انه‌ی کۆبوونه‌وه، دوا‌ی نوێژی شه‌وان، پوشتنه‌ مالی پێشنویژ و وتارخوین. له‌به‌رده‌م ده‌روازه‌که‌ چه‌ند که‌سیکیان دانا تا جگه‌ له‌پاریزه‌رانی نه‌زم، پێگه‌ی هاتن به‌که‌سی دیکه‌ نه‌ده‌ن. دوا‌ی تیپه‌پێنی سی کاتژمێر له‌شه‌و، شازاده‌ ئه‌سه‌د الله‌ی میرزای شه‌هاب ئه‌لدوله‌ که‌وه‌زیری ده‌ربار بوو، له‌لایه‌ن شاه‌هات و رایگه‌یاند، شا ده‌فه‌رمی: ئه‌گه‌ر ئه‌وه‌ به‌پێزانه‌ سه‌تمیان لێکراوه‌، بیخه‌نه‌ سه‌ر کاغه‌ز و ئیمه‌ی لی ئاگادار بکه‌نه‌وه‌، به‌دنیاییه‌وه‌ لێکۆلینه‌وه‌ له‌داواکه‌یان ده‌کری. جیاوا‌ز له‌وه‌ له‌به‌ر ئه‌وه‌ی راسپێردراوانی بیانی له‌ناو ولاتن، ئه‌رکی سه‌رشانمان پێگه‌مان پێنادات زیاتر له‌وه‌ به‌بێده‌نگی پازی ببین. ئه‌گه‌ر تا به‌یانی و کاتی هه‌لاتنی خۆر بیستێن درێژه‌ به‌کۆبوونه‌وه‌که‌ دراوه‌، ناچار فه‌رمانی بلاوه‌کردن ده‌ده‌ین تا له‌نازاوه‌ و پشیوی پێگری بکه‌ین. به‌پێژه‌ ناماده‌بووه‌کان هه‌رکام به‌بیانوویک له‌وه‌لامێکی راشکاو خۆیان به‌دوور گرت، به‌ناچاری من له‌سه‌ر داوا‌ی عه‌لی ئه‌کبه‌ر خانی ساعه‌تچی و مؤلّه‌ت وه‌رگرتن له‌هه‌مووان، له‌وه‌لامدا به‌شازاده‌م وت که‌مه‌به‌ست له‌م کۆبوونه‌وه‌یه‌ نازاوه‌ و شوێش نییه‌ و به‌پێچه‌وانه‌ی نه‌زمی ولات یا دژی پاشا و سه‌لته‌نه‌ت، هیچ کردوه‌یه‌ک له‌م قه‌ره‌بالغیه‌وه‌ دروست نابێت. به‌لام دوو داوا‌ی په‌وامان له‌پاشای خۆشه‌ویستی خۆمان هه‌یه‌ که‌هیوادارین به‌مه‌به‌ستی ئاسایشی گشتی، بخزینه‌ قۆناغی جێبه‌جێکردنه‌وه‌: یه‌که‌م ئه‌وه‌ی له‌م بارودۆخه‌ دژواره‌ی که‌به‌رۆکی میله‌ته‌ی ئێرانی گرتوه‌ و خه‌لک له‌برسانا له‌کۆلان و شه‌قامه‌کان ده‌مرن و بێگانه‌ به‌زه‌یی پیاواندا دیته‌وه‌، فه‌رمان به‌ئهبه‌ردارانێ ده‌ولّه‌ت بده‌ن، گه‌نم پاشه‌که‌وت نه‌کری و به‌نرخێکی گونجاو به‌نانه‌واکانی بفروشن تا ژماره‌ی کوژراوه‌کان له‌م ئه‌ندازه‌یه‌ تیپه‌ر نه‌کات. دووم ئه‌وه‌ی له‌سه‌ده‌ی بیستم که‌ده‌وله‌ته‌کانی دنیا به‌ره‌و پێشکه‌وتن هه‌نگاو ده‌نی و که‌سانی شاره‌زا بۆ به‌رپوه‌بردنی کاروباری ولات ده‌ستنیشان ده‌که‌ن، ئیمه‌ سه‌وورن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی سه‌رۆک وه‌زیری ولات ده‌بیست که‌سیکی شاره‌زا و دیپلومات و شاره‌زای زمانه‌ بیانییه‌کان بێت، ئیمه‌ ده‌خوایین سه‌رۆک وه‌زیرانی ئه‌مرو‌ی ولاته‌که‌مان شیواو نییه‌ توانای قسه‌کردن به‌زمانی فارسیشی نه‌بیست و نه‌توانیست قسه‌ بکات و له‌گه‌ل خودی و بێگانه‌ به‌زمانی لوپی بپه‌یثیت. ئیمه‌ جگه‌ له‌م دوو داوا په‌وايه‌، داواکاری دیکه‌مان نییه‌ و تا له‌ئه‌نجامه‌که‌ی

دەنیانەیین، بڵاوهی لێناکەین. بەلام سەبارەت بەو خیارەیی کەدەفەرموون ئەگەر بڵاوهی لێنەکەین، ناچار دەبن بڵاوهمان پێیکەن، داوا لەپاشای خۆمان دەکەین جارێکی دیکە ئەم پرستەییە دووبارە نەکاتەوه چوونکە ناخوارزین نەخوازەلە پرۆدادهکانی ساڵی ۱۳۲۷ دووبارە ببێتەوه. لێرەدا دەنگی بژی پێشنوێژی کوردستان، لەهەموو شوێنێک بەرز بوویەوه.

شازادە شەهاب ئەلەدولە بێ ئەوهی هیچی دەستکەوتیت، گەڕایەوه. نزیك بانگی بەیانی، هەموومان بەرهو شاعەبدولعەزیم بەرێکەوتین و لەوی کۆبووینەوه. من لەگەڵ کوردستانییهکانی تاران وەک حاجی قەوام ئەلتوجار و ئەمین ئەلەولەما و هتد.... لەمانێکی جیاوازدان نیشتهجێبووین. دواي چەند پۆژێک گفتوگۆ لەگەڵ دەربار، سەرئەنجام سەمسام ئەلەدولە لەسەر کار لابرا و بەرێز و سوق ئەلەدولە هاتە سەرکار. پۆژێک کەوسوق ئەلەدولە لەباخی فێردەوسەوه هاتە شار و بەشیفەییەکی پەسەمی پۆستی سەرۆک وەزیرانی گرتەدەست، ئێمە لەشاعەبدولعەزیمەوه بەرهو شار گەڕاینەوه. بەرێکەوت هاوکات بوو لەگەڵ مردنی بآلویزی ئەمساکە هەردوو سەرۆک وەزیرانی کۆن و ئێستا بۆ پرسە و بەخاکسپاردنی نامادە بوون. ئێمەیش بەپیتی بانگێشتێکی پەسەمی لەوی بووین. سەمسام ئەلسەلتەنە بەهێواشی بەکەسانی دەرووبەری خۆی دەوت: من دەستم لەپێگەکی خۆم هەڵنەگرت، ئەم کابرا قاچاخچییه هاتوو.

سەرئەنجام هەموومان لەگەڵ جەنازی بآلویز تا کەنیسە پۆشتین و دواي پرۆپەسمی بەخاکسپاردن، سوق ئەلەدولە بۆ دەربار و ئێمە بۆ مائەوه گەڕاینەوه. هەلسۆپێنەری ئەم گەمەییە، شازادە فیروز میرزای نوسرەت ئەلەدولە و شوکرالله خانی قەوام ئەلەدولە بوو. دواي کۆتایی هاتنی ئەم کێشە و دامەزراندنی کابینەی سوق ئەلەدولە، حزبێ سۆسیال رۆلسینۆتیر بۆ حزبێ سۆسیالی ریفۆرمیست گۆرا. عەلی ئەشرەف خان کەدرەوسیتی مالی ئێمە بوو، لەببینینی ئەم بارودۆخە، پۆشتە لای میرزا ئیبراھیم خانی سۆھرابزادە و داوایکرد فلانکەس نەیارێ حکومەتەکەیی من نەکات. من تا ئێستا بێ پارەییەکی زۆرم زەرەر کردوو، دەزانم خەرجی دیکەیشم دیتەپێ، بۆچوونی فلانکەس هەرچی بێت، پیتی رازی دەیم بەو مەرجەیی هاوکاریم بکات. منیش بەهۆی قەوام ئەلەدولە، سوق ئەلەدولەم لەم پەيامە ناگادار کردەوه. وتبوویان ئەمیر، کەسیکی لاواز و بێ دەسلەتە، شیاوی فەرمانڕەوایەتی کوردستان نییه. قەوام ئەلەدولە لەوەلامدا دەلیت: لەپراستیدا ئێوه حکومەتی کوردستان بەفلانکەس

دەدەن، ئەو خۆی دەزانیت و هەركەس بخوازیت لەگەڵ خۆی دەیبات. سەرئەنجام، ئەو بەرێزه وەك فرمانڕەوای کوردستان دیاریکرا.

حکومەتی عەلی ئەشرف خان ئەمیر موعەززی گەرۆوسی

دوای کۆتایی هێنان بەپەیمان و بەئینەکان لەنیوان من و ئەمیر موعەززی، لەسەرەتاکانی زیقەعدە ١٣٣٦، دووبارە فرمانی حکومەتی کوردستان لەلایەن و سوق ئەلدەولە بەناوی ئەمیر موعەززی دەرکرا و هەمان ژمارەی قەزاق و دوو توپ و دوو مەترلیۆز کە پێشتر لەگەڵ پالکۆنیک، پەیمانمان لەسەر بەستبوو، بەسەرۆکایەتی رودمیسێتەر ئیسلیوۆتیسکی لەگەڵ ئێمەدا پەوانە کرد تا بۆ هەر ماوەیەک پێویست بێت، رۆژ بەرۆژ، مانگانە ی تاییبەتی ئەوان لەلایەن دەولەتەو بەدریت. سەرۆکی ئاتامارۆری ئەم دەستە قەزاقە، بەرێز ئیعتیزاد حزووری نادری بوو. کەسیکی ئەخلاق جوان و گەنجیکی وشیار بوو. هاوێڵانی ئەمیر موعەززی بریتی بوون لە سوق ئەلوسلتان، سەرۆکی کابینەی حکومەتی و ئەعزاز ئەلسولتانی فەراشباشی و چەند کەسیکی نوکەر و پێشخزمەتیکی برسی. فرمانی سەرۆکایەتی دادی ئیسفەهان کەچەند رۆژ پێشتر بەناوی منەو دەرکرا بوو، لەسەر داوای ئەمیر موعەززی و پەسەند کردنی سوق ئەلدەولە لەرۆژی ٢٥ زیقەعدە بۆ سەرۆکایەتی دادی کوردستان و گەرۆس گۆرا. بەرێز و سوق ئەلدەولە خۆی بە ئەمیر موعەززی فەرموو: ھۆکاری پشێوی و نەبوونی نەزم لە کوردستان، میرزا عەلی نەقی ئاسف دیوانە، سەرچاوەی گەندەلی دیمۆکراتبازیش حاجی شیخ ئیبراھیم و سالار ئەشرف و مەزھەر ئەلئیسلامی نامانە. لەناو عەشیرەکانی کوردستانیش عەشیرەی مەندەمی و گۆلباخی، زیاد لە پادە خراپەکاری دەکەن. سەرەتا ئەم دوو تاییە فە دەبێت سەركوت و سەرۆکەکانی تەمی بکری. دواتر دیمۆکراتبازی کوردستانیش بەو شیوەی فەرمان بەفلانە کەس دراو، دەبێت بەتەواوی لەناو بجیت و نەمینی. دواتر رینگری لەپیلان و ئەخشەکانی ئاسف بگێردریت و یاساکانی ولات بەتەواوی و دژی ئەو جیبەجی بکری. لەبەر ئەوەی فلانە کەس دانیشتووی ناوچەکە و زانیاری تەواوی لەسەر چاکسازی کردن لە کوردستان هەیە و لەلایەن دەولەتەو کەسیکی برۆاپیکراو، پێویستە کە ئەو بۆچوونەکانی وەربگرن. هەر کاریک فلانە کەس بە پێویستی دەزانیت، پێویستە ئەنجامی بدەن و هەر شتێک بە پێویستی نازانیت، خۆتانی لێ بەدور بگرن.

رۆژی ١٦ موخەرەمی ١٢٣٧، لەگەڵ حکومەت و روودەستە لەتارانەو و لەرێگەی
 رەباتکەریم، بەرێکەوتین. رۆژی ٢٥ موخەرەم گەشتینە هەمەدان. ئاسف دیوان لە دەستی
 سەردار پەشید پزگار و هاتبوو هەمەدان. رۆژی دووەم هاتە سەردانی پیاوانی حکومەت.
 منیش بروسکەم بۆ موشیر دیوان نارد تا سەردار ئەعزەمی کوپی بۆ قوروو بنێرێت. رۆژی
 ٢٨ موخەرەم گەشتینە قوروو. سەردار ئەعزەم پۆژی دواتر گەشتە شارەکه. حاجی مەزھەر
 ئەلئیسلا کەسەرۆکیەتی دارایی لە دەستابوو، لەگەڵ رەمەزانزادە هاتن. دوو پۆژ پێشتر،
 شەش سەر مەریان لەسڕیش ئاوا دزیبوو. حکومەت فەرمانی دۆزینەوێ دزەکانی دەرکرد.
 کاتر مێرێک دواي هاتنی حاجی مەزھەر ئەلئیسلا، دزی مەزەکانیان گرت و هینایان.
 فەرمانی تیرباران کردنی ئەوی دەرکرد. کاتێک حاجی مەزھەر ئەلئیسلا هاتە ناو ژووری
 پیاوانی حکومەت، لەبەر ئەوەی عەمامەی لەسەردا بوو و چاکەت و پانتۆل و عابای لەبەردا
 بوو، حکومەت لەو ئەلامی سلاوەکەیدا وتی: و علیکم ئەلسلام، بەرێزی مەزھەر ئەلئیسلا.
 فەرموون دانیشن. دواي دانیشن و پێوێرەسمی تەشریفات، دووبارە حکومەت وتی: عەمامەی
 پۆحانییەت لەگەڵ پێشەوی نۆکەری، دزاییەتی هەیە. رێگە بدەن فەرمان بێدەم لەشارەو
 دەستێک جلوبەرگی شیاو بۆ ئەم پێشەییە بێنن تا جلوبەرگ لەگەڵ پێگەدا جیاوازی نەبێت.
 لەم کاتەدا دەنگی تیرباران کردنی دزی مەزەکان لەخەوشی بەرز بوویەو. حاجی مەزھەر
 ئەلئیسلا کەناگای لەبابەتەکە نەبوو، رەنگ بەروخسارییەو نەما. حکومەت دەستبەرداری
 نەبوو، وتی: بەرێز مەزھەر ئەلئیسلا بۆ دەترسیت. تۆیش بەچارەنووسی خۆت دەگەیت،
 پەلە مەکە. حاجی مەزھەر ئەلئیسلا لەم رێستە کۆتایی بەتەواوی وری خۆی لە دەستدا و
 هێز لەجەستەیی برا. بێنیم حکومەت هیشتا نەگەشتۆتە کەناری ئاوا، پانتۆلەکی فرێداو.
 (بەپێی فەرمانی سەرۆک وەزیران). بەناچاری وێ: لەبەر ئەوەی حاجی مەزھەر ئەلئیسلا تازە
 هاتوو و شەکەتە، رێگە بدەن پێکەو بپۆینەو بۆ مال، ئێواری دووبارە بەخزمەت دەگەین.
 مەزھەر ئەلئیسلا هەلگرت و لەگەڵ خۆم بێدەو بۆ مال و دڵنەواییم کرد تا لەوتەکانی
 حکومەت دڵگران نەبێت. بەلام بەجۆرێک ترسابوو، دڵنەواییم کردنی من کاریگەری لەسەر
 دانەدەنا. کەسیکم بەدواي سەردار ئەعزەمدا نارد. ئەوم پاسپارد تا دڵنەوایی بکات.
 دانیشتیوانی قوروو لە دەست خراپەکاری مەحمود خان سەرداری ئیقبال و عەزیز خانی
 برای، کوپەکانی محەممەد موراخان ئیلخانی شیخ ئیسماعیلی، سکالایان بۆ حکومەت

بەرز کردەوه. حکومەت کەسی بەدوای ئەواندا نارد بەلام کەسیان نەهاتن. دەیویست سوارەکان و قەزاق بۆ گرتنی ئەوان پەوانە بکات، پێگەم لیگرت. نزیکەی سی سوارە ی نۆکەر و خزمەکانی خۆم گەشتبوونە قوروو. حیمەشت ئەلمووک و نەسیردیوان لەگەڵ سەد سوار هاتبوون. سەردار ئەعزەمیش پەنجا سواری لەگەڵ بوو. بەیانی خۆم لەگەڵ شەش سواری خاوەن ئەزمون، بەرەو مائی مەحمودخان لەدوو فەرسەنگی قوروو بەرپێکەوتم. بەنهیانی سەردار ئەعزەم ناگادار کردەوه کە ئەگەر تا ئیوارێ نەگە پامەوه، ئیوه لەگەڵ سوارەکانی خۆتان و سوارەکانی من و حیشمەت ئەلمووک، دوای تێپەرینی کاتر میژیک لەشەو بەرپێکەون تا دوای تێپەرینی سی کاتر میژ لەشەو بگەنە گوندەکەی مەحمودخان و بەناوی ئەوێ فلانەکەس لەئەمیر موعەزز نیگەران و پەنجاو و ئیمە بۆ دلنەوایی کردنی ئەو هاتووین، وەرە ناو مالهەکی مەحمودخان. ئەگەر جەنگ پوویدا، من لەژوورەوه کۆتایی بەژیانی مەحمودخان دەهینم. جیاواز لەوه قۆلبەستی دەکەم و لەگەڵ خۆم دەیهێنمە قوروو. کاتیەک لەگوندەکە نزیک بوومەوه، لەبەر ئەوێ پێشتر مەحمودخانم نەدەناسی، سوارێکم لەپێشەوه نارد تا ناگاداری بکەنەوه کە فلانەکەس و شەش سوار میوانی ئیوهیە. کاتیەک سوار گەیشته ناوهراسستی گوندەکە، بێ ئەوێ چاوه‌پوانی وەلام بین، ئیمەیش پۆشتین و راستەوخۆ پۆشتینە مائی مەحمودخان. دوای ئەحوالپرسی، پیم وت: بڕیار نەبوو ئەمڕۆ بێمە ئێرە، بەلکو بڕیار بوو سوپایەک بۆ سەركوت کردنی ئیوه بیت. من پێگیریم لەو کارە کرد و لەگەڵ شەش سوار بۆ بینینی ئیوه هاتم تا پیتان بلیم ئەگەر خوازیارن زیندوو بن و پێگەیهکی بەرزتان پێبەخشریت، تەسلیمی خواستەکانی من بن و ملکه‌چی و گوێرایەلی خۆتان بۆ حکومەت نیشانبدەن. جیاواز لەوه من دەپۆم بەلام ئیوه زیندوو نامین و سامانەکیشتان بەفەرۆ دەروات. مەحمود خان لەوتەکانی من سەریسورما، وتی: ئەگەر ئیوه بەلینی سەرپەرەستی کردن بە من بدەن، منیش بەلینی نۆکەری دەدم و لەگەڵ هەموو هیزەکانی خۆم نامادە ی گیانەبخشین دەبم. دوای گفتوگۆ، لەوێ نانی نیوهرۆمان خوارد و مەحمود خان و ئەمین خانی برای و سی سواری دیکەمان لەگەڵ خۆمان برد. فەرمانیدا سوپا و سوارەکانی نامادە بن و هەركات فەرمانی پێدان، بەرەو قوروو بین. مەحمودخان و براکە ی لەقوروو گەیشتنە خزمەتی حکومەت و سەرنجیکی شیاویان پێدرا. ئەوانم برده مالهەکی خۆم. دوای دوو سی پۆژ، سەرداری موعەزەم کورپی ناسف هاتە قوروو. لەبەر ئەوێ شیخ

ئیسماعلیه کان په یوه ندی خزمایه تییان له گهل تاسفدا هه بوو، به شیوه یه کی نهینی په یامی
 بو مه محمودخان ناردبوو که ته سلیم بوونت به فلانه که س، درایه تی له گهل په یوه ندییه کانی
 ئیمه دا هیه. نه گهر خوی به که سی ئیمه دوزانیت، بگه پرتوه بو مال که ی خوی و هرکات من
 فرمانمدا، نه وکاته بیت. مه محمودخان به هوئی هه رده شی سهردار، له هاتنی له گهل من
 په شیمان ببوویه وه. ئیواری، یه کی که له دانیششتووانی قوروو هات و به نهینی به منی وت:
 مه محمودخان، نه من خانی برای ره وانه کردووه تا به یانی سواره کانی بین و له خواره ووی
 ناوچه که ریز ببهستن و مه محمودخانیش به بیانوی بینینی سواره کان بپروات و له گهل نه وان
 هه لبت. نه م بابه ته م لای خوم هیشته وه و هیچم به مه محمودخان نه وت به لام پیاوه کانی خوم
 پاسپارد به شیوه یه که هستی پینه کات، چاودیری مه محمودخان بکه و پرتگی هه لاتی
 لینگرن. به یانی مه محمودخان هات و وتی: سواره کانم هاتوون و له خواره ووی ئیره ن، پرتگم
 بده بپوم و بیانبینم. زانیم هه وال که راسته. وتم: فرمان بده سواره کان بین و بجه سیننه وه،
 ئیواری پیکه وه ده پوین و سهردانیان ده که یین. وتی: نه گهر ئیوه یش نارزه ووه مندن، ئیستا
 باشتره. پینداگری ده کرد. به ناچاری په رده م له سهر پیلانه که ی هه لمالی و وتم: له په یامه که ی
 سهردار بو ئیوه ناگادارم، له ره وانه کردنی سوار بو لای سواره کانتان ناگادارم، ئیستایش
 ده زانم بوچی ده پون به لام به هه له داجوون. نه گهر بپون له ماوه ی دوانزه کاتر میتر به زیندوویی
 یا مردوویی ده که و نه ده ست پیاوانی حکومت. که واته به سواره کان بلای دابه زن، ناوا باشتره.
 مه محمودخان کاتیک بینی زانیارییم له سهر بابه ته که هیه، سهری داخست و هیچی نه وت
 به لام ناماده یش نه بوو په یام بو سواره کانی بنیریت. به ناچاری قول به ست و ته سلیم
 به فراهباشی حکومت کرد. سواره کانی کاتیک بیستبوویان مه محمودخان گیراوه،
 هه لاتبوون. بیدره نگ، حیثمه ت نه لمولک و ده ستیه که م نارد و عزیزخانی برای له سه نگوانه
 گرت و هینای. بریاربوو له قوروو راسته وخو به مه به ستی سهرکوت کردنی گولباغی و
 مهنده مییه کان بپوین و دواتر بپوینه ناو سته. سهرداری موعه زه م کوپی تاسف به حکومتی
 وت: چند پوژیک له سریش ناوا به میننه وه. سهرکه کانی مهنده می و گولباغی به کوپه کانی
 سه یید نه جم نه لدینی نه مروله ی په یامیان ناردووه که دین و ته سلیم ده بن. حکومت فریوی
 وته کانی نه وی خوارد و پوشتینه سریش ناوا. شهوی دووم کاپیتان وارن، قونوسولی
 ئینگلیس به ته یاره هات و دوو سی شهو له وی مایه وه و دواتر به رهو شار به پیکه وت. ئیمه ش

بەریار بوو ئێمەیش سەنگەرێک بۆینە پێش کە لەناکاوی ئەسپەکی ئەمیر موعەزەز بەهۆی گوللەیی وێڵەوه مرد. ئەمیر ترسا و فەرمانی پاشەکشیی دەرکرد. هەرچەند روودمیستەر ھاواری کرد ژمارەیهك لەقەزاقەکان پۆشتوونەتە ناو گۆندەکە و من دەبیت ھاوکارییان بکەم، سوودی نەبوو. ئەمیر لەگەڵ سوارە گەرووسییهکانی خۆی پاشەکشیی کرد. تا ئێمە و سوپای قەزاق گەشتینە مەنسور بەلاغی، ئەمیر گەشتبوو ماچکە. ئێمەیش لەگەڵ روودمیستەر دواي تێپەڕینی چوار کاتژمێر لەشەو، گەشتینە ماچکە. بۆ بەیانی روودمیستەر سەبارەت بەسەد و پەنجا قەزاقەکە نامەیهکی بۆ سەرکردهکانی مەندەمی و گولباغی نووسی. دەرکەوت ئەو ژمارەیه تا گەیشتنی نامەکی روودمیستەر تەسلیم نەبوون و لەناردی ئاشیک نانیان کردوو و خۆیان لەبرسیهتی پرگار کردوو. دەمەو ئینواری، سوپاکە بەھاوڕێیهتی سەید شەهاب ئەلەدین بێ ئەوهی یەك فیشەکیان لێ سەندرابیت، نابوو مەندانه گەرانەوه.

بۆژی ۲ رەبیع الثانی، لەماچکەوه بەرهو شار بەرێکەوتین. من بەریوه بەرایهتی دادم لەنازم الاشەراف، سەرۆکی دادی پێشوو وەرگرت و بەھاوکاری عیزام ئەلمولک، سەرقالی کارەکانی خۆم بووم و لەبەرابەر حزبی دیموکرات بەپێی ئەو فەرمانەیی لەدەولەتەوه پیمدراوو، حزبی سۆسیال ریفۆرمیستم دامەزراند. دیموکراتەکان تۆرە بوون و دەستیان کردن بەدروستکردنی کۆسپ و تەگەرە و چەندینجار هێرشیان کردەسەرمان، بەلام نەیانتوانی هیچ بکەن. بەپێچەوانەوه رۆژانە ژمارەیهك لەدیموکراتەکان دەستیان لەکار دەکێشایەوه و پەيوەستی حزبی سۆسیال دەبوون. لەماوهی دوو حەفتەدا زیاتر لەدوو هەزار دیموکرات هاتنە ریزەکانی حزبهکی ئێمە.

لەمناوەدا، عەتالە خان کوپی حاجی فەتح ئەلمولک، لەدادگا بەپێدانی پێنەسەد تەمەن بەیهکیك لەپیاوێکانی مەحکومکرا. لەسەر داوای سکالاکەر، فەرمانی جێبەجێ کردن دەرەچیت و لێپرسراوی جێبەجێکار دەروات تا وەرەقەکی تەسلیم بکات. عەتالە خان، لەلێپرسراوەکە دەدات و وەرەقەکە دەپێنیت. منیش لەسەر داوا و سکالای لێپرسراوەکە، بۆ بەرێوبەری ئاسایشم نووسی: عەتالە خان قۆلبەست و لێکۆڵینەوهی لەگەڵ بکەن. کاتیك یەکیك لەلێپرسراوانی ئاسایش، عەتالە خان دەبات، لێپرسراوی قونسولگری دەگات و عەتالە خان لەگەڵ خۆی بۆ قونسولخانە دەبات. لەبەر ئەوهی کاپیتان وارئی قونسول،

په یوهندی هاوړییه تی له گهل مندابوو، هاوړییه نه پوښتمه لای تا داوای لیږدېدن بکهه. له گهل بینین بی نه وهی ته وځم له گهل بکات، به توره ییه وه وتی: نیوه که ی مافی نه وه تان هیه سه روکی سواره کانی من ته سلیم به ناسایش بکهه؟. له وه لاما و تم: یه کهه نه وهی نه مزانی نه که سه ئیرانییه بو قونسولخانه کار ده کات، دووه نه وهی من نه وه نه گرتووه، یاسا نه وه فرمانه ی ده رکردووه. وتی: کام یاسایه؟ وتم: یاسا کانی داد. وتی: یاسا کانی من ریگه نادات، سه روکی سواره کان قولبه ست بکریت. بینیم قونسول ده خوازیت زیده پړوی بکات، به ناچاری وتم: به ریز، یه کهه نه وهی گهورتر و زیاتر له پیگه که ی خوتان قسه ده کهه، دووه ده بیت بزانی ئیره ئیرانه و یاسا کانی ئیران جیبه جی ده کریت یاسا کانی نیوه له لاندن و شاره کانی دیکه ی ئینگلیس جیبه جی ده کریت. جیاواز له وه نه گهر ده تانه ویت نه و ئیرانییه ی بو نیوه کار ده کهه، له ده ست یاسا پاریزراو بن، ناگاداریان بکهه نه وه سامانی خه لکان نه خوڼ و ماف بو خه لکان بگپړنه وه تا شرافه تی نیوه یش پاریزراو بیت. نه مه م وت و بی نه وهی مالناوایی بکهه، به جیمه یش.

دواتر قونسول بی گرنکیدان به په یوهندی هاوړییه تی، بابه ته که ی گهوره کرده وه به لام له بهر نه وهی موسیق هاوارت جیگری بالویزی تاران منی ده ناسی و به ریز و سوق نه لده وله باوهری ته وای به من بو، له هه ردوولا، فرمانان بو هات و له ناو هندی حکومتی، ناشت بوینه وه. دوا ی چهند پوژیک نه میر موعه ز له سه ر کار لابرا و غولام په زامیر په نه چ که له گهل روودمیستر هاتبوو، نه رکی حکومتی کوردستانی گرتنه ستو و حکومتی نیزامی راگه یاند. روژی ۱۱ جومادی نه لئانی، کلوی سوسیال هکان له ماله کانی سارم نیزام به ناماده بوونی حکومتی نیزامی و سه ر کرده ی هیزه کان و زاناکان و پیاماقوولان و چینه جیاوازه کانی کوردستان، به شیوه یه کی په سمی کرایه وه. شهویک له سه ردان کردن ده گه پامه وه، گه شتمه سه ر پردی گه په کی قه تارچییه کان، کاتییک گه یشتمه به رده م مزگه وتی سارم نیزام، له نا کاو له پشته وه، سی گولله یان به مه به ستی کوشتنی من ته قاند. تیری یه کهه بهر عاباکه م که وت و تیری دووه له به رده م پیمدا و تیری سییه بهر چراکه که وت. نه و دو که سه ی له گه لاما بوون، یانی ئیمام قولی و محهمه د په زام، هه ردوکیان هه لاتن. گومانم کرد له حوجره ی سه ر ده رگای مزگه وته که ته قه م لیکراوه، له گهل نه وهی تاریک بوو، به لام چوونکه سیلاحم پیبوو، پرومکرده مزگه وته که به و هیوایه ی بتوانم ته قه که ران بگرم. بینیم ده رگای

مژگه و ته که داخراوه، به ناچارى بۇ ماله وه گه پرامه وه. له نیوه ی رینگه پووبه پرووی قهره بالفی قه تارچییه کان بوومه وه و کاتیک بینیان و دلنیا بوون، ته ندروست پزگارم بووه، گه پانه وه. زوری نه خایاند سالار نه شره ف که لیپرسراوی نه و کارانه بوو، بۇ لیکوئینه وه هات. به پهریشانییه کی دهسکرد پرسى: سپاس بۇخوا سهلامه تن. وتم: نا، تیری نیوه به هه له دا چوو، به لام تیری من به هه له دا ناروات. بزهیه کی به مه به سستی گالته پینکردن هینایه سه ر لیو، وتی: دووباره نامیهره بانى دهکن. وتم: نا، نه م جوړه وتانه، مامله ی دۇستانیه، ده بیئت بو تریت، نه گهر گولله ت به پرووی دوژمندا ته قاند، ناگادار به بوویته نیشانه ی گولله ی نه و. سالار چیت نه مایه وه، مالتاوا یی کرد و پوشت. به دوا ی نه و لیپرسراوی کی دیکه له گهل بیست و پینچ قه زاق هات. نه و که سه یه کی که له به پرسیه کانی حکومت نیزامی ره زاخانی میرپه نچ بوو، نه حوالی پرسیم و وتی: میرپه نچ ده قهرمیت، چ که سینک ته قه ی له نیوه کردو وه، نه گهر گومانتان له که سینک هیه، فه رمان بدن تا شوینینی هه ل بگرین. نه مشه و نه م ده سته یه له به رده م مالى نیوه دا کیشک ده گرن تا هوکاری نه م ته قه کردنه ده سستگیر ده کریت. نه م ده سته یه تا هاتنی شریف نه لده وله هه موو شه ویک له به رده م مالى نیمه دا بوون و کیشکیان ده گرت. هه ر شه ویکیش که سه ردانى شوینیکم ده کرد، پینچ که س له وان هاو پییه تیان ده کردم.

حکومه تی عه لی محهممه د خانى شه ریف نه لده وله

دوا ی لا بردنی نه میر موعه زز، رۆژی پینج شه ممه ۱۷ جومادی الثانی ۱۲۲۷، عه لی محهممه د خانى شه ریف نه لده وله، وه ک فه رمانه دوا ی کوردستان هاته کوردستان به لام چ هاتنیک و چ حکومتیک، که سینکی بیه یز و بی ده سه لات، هاته ناوچه یه کی پر ئاراوه و فیتنه. له لایه ک سه رکیشی و یاخیبوونی عه شیره کان و عه شیره کانی سه رسنور و له لایه کی دیکه ده رکه وتنی ژماره یه ک خراپه کاری شاری له ژیر ناوی دیموکرات و له لایه کی دیکه بانگه وازی سه ربه خو یی نه ته وه یی کورد له لایه ن شیخ مه حمودی حه فید، ده سستیان دایه ده سستی یه ک و ناته شکه ده یه کی گه وره یان بۇ حکومت و میلله تی به دب ختی نیعه ناماده کردبوو که جگه له ده سه لات و دوور نه ندیشی خودی و سوق نه لده وله، رینگه چاره یه ک بۇ پزگاری له م بارودوخه، گومان نه ده کرا. دوا ی چه ند رۆژ، پاشماوه ی هیزه کانی قه زاقی ناو شاره که له گهل غولامره زامیرپه نچ گه پانه وه و هیچ هیژنیک له ژیر ده سستی شه ریف نه لده وله دا نه مایه وه.

شهویك شەریف ئەلەدەولە لەكۆبوونەوهیەکی نەینیدا پیتی وێم: پیویستە لەگەڵ حاجی شیخ ئیبراھیم رێگەی ناستی و گونجان بگرنەبەر. وێم: مەگەر ئێو سەبارەت بەحاجی شیخ ئیبراھیم و کەسانی دەورووبەری، هیچ فەرمانیکتان لەناوەندەوه پینەدراوه؟ وتی: بەئێ، بەلام تا گەشتنی هیزی ژاندارم دەبێت بێدەنگی بکەینە پیشە بەلام پیویستە بەنەینی نزیکەی سەد چەكدار لەحزبی سۆسیال بخەنە ژێر فەرمانی دەولەت تا شەوانە لەکەنارەکانی شار پارێزەری نەزم و سەقامگیری شارەکە بن تا شیرازەیی کاروبارەکان لەیەك نەچەرت. منیش بۆ هەردوو بابەتەکە یانی ناستی و نامادە کردنی تەفەنگچیەکان پەزنامەندی خۆم نیشاندا. لەماوەی دوو پوژدا لەجیاتی سەد کەس، سەد و پەنجا تەفەنگچی سالار فاتح نامادە و تەسلیم بەشەریف ئەلەدەولە کرد تا شەوانە لەگەڵ سوپای دەولەت لەکەنارەکانی شار کیشک بگرن و پارێزەری نەزم و ناسایشی شارەکە بن. ئەم هیزە پوژانە لەباخەکەی سالار فاتح خۆیان دەشاردەوه. پوژی دواتر دانیشتیکی پەسمیمان بۆ چاکسازی و ناستی لەگەڵ حاجی شیخ ئیبراھیم لەقەڵای حکومەتی و بەنامادە بوونی شازادە ئەعزەم ئەلەدەولە، یاریدەدەری حکومەتی و غیاس ئەلەدەولە، فەرمانرەوای سەقز سازدا و هەردوو کمان نامادە بووین. دواي وتەکانی شەریف ئەلەدەولە، سەبارەت بەسوودەکانی ئەم رێکەوتنە و زیانەکانی رێکەوتن و دووبەرەکی ئێمە، پیشنیاری ناستی و سازانی بەئێمە دووانە کرد. حاجی شیخ ئیبراھیم وتی: من بەسی مەرج نامادەم پەیمان لەگەڵ فلانەکەس ببەستم، یەكەم ئەوەی پەيوەندییەکانی لەگەڵ قونسولخانەی ئینگلیس بچەرتن و بەلێن بدات، پێکەوه، لەم شارە دەریان بکەین چونکە هیچ شوینکەوتەیهکی لەم ناوچەیەدا نییە، دووهم ئەوەی لەگەڵ پیاوماقوولانی کوردستان پەيوەندی هاوڕێیانە و دۆستانە بەرقەرار نەکات، سێیەم ئەوەی، ئەو دیموکراتانەی چوونەتە ریزی حزبی سۆسیال، دەریانبکات و لەم بەروارە بەدواوه هیچ ئەندامێکی حزبی دیموکرات وەك ئەندامی خۆیان وەرنەگرت.

وێم: سەبارەت بەنەیاریکردنی قونسولخانەی ئینگلیس، لەدەسەلات و توانای ئێمەدا نییە و بەهیچ جۆرێک ناتوانین لەوبارەوه گفتوگۆ بکەین چونکە نە لەپەیرەوی هیچ کام لەحزبەکان نامارەیی پێدراوه و نە لەلایەن دەولەتەوه فەرمانێکی لەو شیوەمان پێدراوه. لەگەڵ ئەمەیشدا ئەگەر حزبی دیموکرات، بەرژەوێندی لەدوژنایەتی کردنی ئینگلیسییەکان دەبینێت، لەبەر ئەوەی حزبی سۆسیال تازە دامەزرێوه و لەمبارەوه ئەزمونی ئەوتۆی لەبەردەستا نییە و

توانای ئەنجامی ئەو کارەى نىيە، حزبى ديموکرات که حزبىکى کۆن و ئەزمونى هەيه و ريگه چارهى پووبه پووبوونه وەى ئەوان باشتەر دەزانن، پڻووسته هەنگاو بنننه پڻش. ئەگەر سەرکه و تنيان بە دەستەپڻا، باشتەر، جياواز لەو، با يەکیک لە حزبەکان تووشى شکست بڻيت ئەک هەردوو حزبەکە. بەلام سەبارەت بە پياو ما قوولان و کەسە ناسراوەکانى شار، ئەگەر کارىکى نایاسايى لەوان ببيئرن، ئەرکى سەرشارى نيمهيه حکومەت ئاگادار بکەينهوه بۆ ئەوێ حکومەت پڻگهيان لڻبگريئ چوونکە حزبەکان راستەوخو مافى خۆتڻه لقورتانن لە کاروبارى حکومەتيان نىيە، هەر مەبەستىکيان هەبڻ، دەبڻت بەهوى لایەنە پەيوەندیدارەکانەوه داواى ماف و مەبەستەکانى خۆيان بکەن، بەلام سەبارەت بە پڻگەنەدان بە ديموکراتەکان بۆ ئەندامبوون لە حزبى سۆسيال يا بە پڻچەوانەوه، ديموکرات يا سۆسيال بزن و مەرى نيمه نڻ کەريگە نە دەين رانىکى نيمه تیکەل بە رانىکى نيوه بڻت يا ئەگەر تیکەل بوو، دەريان بکەين. مروق بۆ هەلبژاردنى ريگە و پڻبازەکەى ئازادە، هەرکەس، هەر پڻبازىک بخوازيئ، دەتوانيت هەلبژيئرئ. شەريف ئەلەولە لەکو تايى و تەکانى من، دەرڤەتى قسەکردنى بە حاجى ئيبراهيم نەدا و خۆى وەلاميدايەوه و وتى: من حەز دەکەم نيوه دووانە بى هيج مەرج و بەلڻيک ببنە هاوړتى يەک. دواتر سەبارەت بەويست و داواى لایەنەکان، گفتوگو دەکەين و هەر شتىک پڻووست بڻت، ئەنجامى دەدەين. شەريف ئەلەولە دەستى هەردوو کمانى خستە ناو دەستى يەک و بە ماچوموچ ناچارى کردین. دواتر وتى: شەربەت بڻن. دواى خواردنى شيرينى و شەربەت، دانىشتنەکە بەردەوام بوو.

چهند رږژ دواتر شهريف نه لدوله و قونسولۍ ټينگليس، به به سستی گهړان و سهيران
 دپړونه داویني ناویر، سالار نه شره فیش له خزمه تي حکومتدا دهیت. له ناکاو چهند
 سواریکي گولباغي ددردهکون و له که نار شاروه هیرش دهکه نه سهر چپای ناویر. رانه مه پر
 و گایه لی دانیشتونانی شار له و ناوچه به بهرچاوی حکومت و قونسولخانه ی ټينگليس،
 تالان دهکون.

له ۱۶ ږهجهبى ۱۳۳۷، له دهرئنهجامى بروسكهى شەریف ئهلهدهوله بؤ دهولت، فهرمانى سهروكايهتى مهعاريف و نهوقافى كوردستان لهلايهن نهسير نهلهدهوله، وهزيرى نهوقاف و كاروبارى ثايبينى، بهژماره۵۵۶۹، بؤ من دهردهكرئت و نهو پؤستهتم گرتهدهست. دواتر بهتهياره بهيانبيهيان لهلايهن دهولتهوه بهسرر گولباغى و مهندهميهكاندا بلاؤ كردهوه و

مۇلەتتى بىست پۇرەيان بۇ دىيارىكرىن كە ئەگەر لەو ماۋەدا گۇپرايەلى و ملەكەچى خۇيان نىشاننەدەن، چىتر پىگەي تۇبە و پەشىمانىيان لى دادەخرىت. لەم كاتەدا سەردار پەشىد لەسەر داۋاي دەۋلەت، ھاتە كوردستان و لەپانزەي شەعبانىش تەيارەيەك بۇ قونسولى ئىنگلىس لەشارەكە نىشتەۋە. حەزىي سۇسىيالىش كەم كەم قراۋان و گەرە و حەزىي دىمۇكراتىش بەرەو پووخان ھەنگاۋى دەنا. لەمناۋەدا چەند بەلگەيەكى نووسراۋ لەناۋچەي مەندەمى و گولباغى بەدەستمان گەيشت كەبزوئەرى ئەۋان بۇ خراپەكارى و تالانكارىيەكان، كۆمىتەي حەزىي دىمۇكرات بوو: حاجى شىخ ئىبراھىم، سالار ئەشرەف، حاجى مەزھەر ئەلئىسلام، پەمەزانزادە و ھتد..... شەرىف ئەلدەۋلە داۋاي بەدەستەيئانى ئەۋ بەلگانە، بەرپوبەرايەتتى ئاسايش و پاراستىنى شارەكەي ئاچار كىرد سۈيىند بخۇن چىتر لەمەدوا خىانەت لەدەۋلەت و مىللەت نەكەن. حاجى سەردارى موكەرەم، مەمەد عەلى خان و لىپرسراۋانى سوپا و ئەندامانى لىپرسراۋى ئاسايشى شارەكە، سۈيىندىان خوارد. سالار ئەشرەف بەسۈيىندخواردن رازى نەبوو. شەرىف ئەلدەۋلە ئاگادارى كىردەۋە ئەگەر سۈيىند نەخوات، دەيىت پۇستەكەي بەجىيىلەيت و لەمالەكەي خۇي خانەنشىن بىكرىت. سالار ئەشرەف بەخىرايى جلوبەرگى پەسمى داكەند و بەناۋى دەستلەكار كىشانەۋە، بەرەو گۈندى كىمىز پۇشت. حاجى شىخ ئىبراھىم لەپىشەكەي ئەم بارودۇخە و پووخانى حەزىي دىمۇكرات و بلاۋبوۋنەۋەي بەلگەكان و خانەنشىنى سالار ئەشرەف، ترسى لىنىشت و داۋاي لەشەرىف ئەلدەۋلە كىرد مۇلەتتى پىندات بىۋاتە مالى شىخ حسام ئەلدىن. داۋاي دوو كاترەمىر لەشەۋ، شەرىف ئەلدەۋلە، سەردارى موعەزەم كوپرى ئاسف بانگ دەكات و پىيى دەلەيت: ئەمەرق ئىۋارى، مۇلەتتى پۇشتەم بەحاجى شىخ ئىبراھىم داۋە تا لەشارەكە بىۋاتەدەر. ئاگادارىن لەھەر رىگەيەكەۋە دەۋات، كەسىك پاسبىرن تا بىكوزىت. رۇژى دواتر سەردار پەشىد بۇ پەۋانسەر گەرايەۋە تا لەگەل ھىزەكانى ھەۋرامان و پەۋانسەر و جۋانپۇر بگەرپتەۋە. سەردار موعەزەمىش بۇ كۈشتى حاجى شىخ ئىبراھىم، سالار ئەلمولكى بۇ رىگەي بىجار و مەمەد عەلى ئاغا، كوپرى حاجى ئەحمەدى ھەمەدانى و ئىمام قولى خانى بۇ رىگەي ھەۋرامان نارد و غولام حسەين كوپرى مىرزا يوسفى نازرى بۇ چاۋدىرى كىردى رىگەي ھەمەدان پاسپارد. بەرپىكەۋت حاجى شىخ ئىبراھىم بەرەۋ ھەمەدان دەۋات. شەۋىك لاي سەنجەر خان دەمىنىتەۋە و بەيائى بەمەبەستى پۇشت بۇ تاران بەرپەدەكەۋىت. لەناۋچەي

ئىسپەندناۋا غولام حسەين پۈۋبەپۈۋى دەپتەۋە. ماۋەيەك بەناۋى ھاورپىيەتى لەگەلى دەپرات تا ئەۋەدى لەكەنار گۈندى جەغفەرئاۋا دەرغەتى دەستدەكەۋىت و لەپىشتەۋە بەگوللەيەك كۆتايى بەژيانى دەھىنىت. ئەسپ و تەنگەكەي و سى لىرەى حاجى شىخ ئىبراھىم ھەلدەگىرت و دەپرات. حاجى مەزھەر ئەلئىسلام و پەمەزانزادە لەپىنگەي كانى مشكان، شەۋانە بەرەو تاران بەپىدەكەۋن. لەگەل گەشتىيان بۇ تاران لەسەر داۋاي شەرىف ئەلدەۋلە، لەۋى زىندانى دەكىرت. سالار ئەشەرەف بەپىشتەستىن بەعەشەرە و تەنگەچىيەكانى گۈندەكەي خۇي، لەكەمىز دەمىنىتەۋە. يەك دوۋجار ھاتە شار، ھاورپىيانە پىم و ت سۈندى ياسايى بىخوات و دەست لەكاركىشانەۋەى لەحزبى دىمۇكرات پابگەيەنىت بەلام گۈيى لەۋتەكانم نەدەگرت. سەرئەنجام شەرىف ئەلدەۋلە دىگىرت و بەبىانۋى ئەۋەى بۇ تارانى دەنىرت، لەپىشت گەردەنەي كەلە كۈلە دىكۆرت، لەۋ شۈينەى دىمۇكراتەكان، ئەسەد اللە خان، پىاۋەكەي سەردار ئەعەزەم و مىرزا سەراجىيان بەفەرمانى سالارئەشەرەف كۈشتىۋو. بەپىۋەبىردىنى كاروبارەكانى ئاسايش بەسالار موفخەمى جەببىي دەسىپىردىرت.

دواتر مالهكەى سالارنەشرەفيان پشككى. چەندىن بەلگەنامەى شەرمىنەر لەناو كەلۈپەلەكانى دۆزرايەو و وىنەى خانەكان كەلەى راستى سالار نەشرەف، دانىشتىبۇون، كەوتە دەستى شەرىف ئەلدەولە. ئىۋارەيەك لەمالەو دانىشتىبۇوم، پىاۋى حاجى شىخ عەبدوللە بەخىرايى ھات و وتى: مىرزا حەيب اللەى سەمەدزادەيان بىردە قەلەى حكومتى، دەبىت فرىاي كەويت و رىگە نەدەيت ئازارى بىدەن. بى لەدەستدانى كات پۇشتمە قەلەى حكومتى. بىنىم دار و تەنافيان ئامادە كىردو و دەيانەوئەت لەدارى بىدەن. كاتىك گەيشتم، رىگەم نەدا تەنافەكە بخەنە مى تا ئەوەى چاوم بەشەرىف ئەلدەولە كەوت و تكام بۇ كىرد. شەرىف ئەلدەولە بىزەيەكى گىرت و بەسالار موفخەمى وت: ئەو وەرەقەيە بىدە بەپىشتىۋىژ تا بىخوئىنئەو و بزانئەتكا كىردنەكەى سوودى نىيە. وەرەقەكەم بىنى كەسەمەدزادە لەبەرۋارى شەۋى ۱۴ جومادى الثانى ۱۳۳۷ بۇ حاجى شىخ ئىبراھىم و سالار نەشرەفنى نووسىبوو: بىنىمان ئەمشەو فلانەكەس سەردانى شوئىنىكى كىردو، پىۋىستمان بەحەوت تىرىك ھەيە تا لەكاتى گەرانەو بۇ مال، كۆتايى بەژيانى سۆسىال بەئىن.

بهرواری سهر وهرقه که پیکه وت بوو له گهل نهو شه و دی له بهردهم مزگه وتی سارم نیزام
له سهر و دی پرده که، ته قه یان له من کرد. دوا ی نه و دی وهرقه کهم خوینده وه، شریف نه لده وه

وتی: ئیستا پشتراستی نهوه دهکه یتهوه که بکوژی ئیمام ده بیئت بکوژیت. وتم: سه ره تا گومانم ده کرد تاوانیکی دیکه ی نهجامداوه، ئیستا که ناشکرا بوو مه بهستی کوشتنی منی کردووه، به شهرع و یاسا، بکوژی من ده بیئت له دهستی خۆمدا بیئت و پیویسته پادهستی منی بکه نهوه. وتی: پادهستی ئیوهی بکه ن، چی ده که یته؟ وتم: ده بیئت به قورسترینی سزاگان، سزا بدریت. وتی: مه گهر سزایه کی قورستر له ئیعدام هیه. وتم: به لی، به خشین و لیبوردن قورستر له وهیه چونکه هه رجاریک که من ده بینیت، ئاره زووی مه رگی خۆی ده کات. به مشیوهیه سه مه دزاده م ئازاد کرد و بۆ لای حاجی شیخ عه بدولله م ناردووه و وتم: به حاجی شیخ بلین چونکه سه مه دزاده له کوشتنی من به مه بهستی خۆی نه گه یشت، منیش پینگه م نه دا، شه ریف نه لده وله له کوشتنی نه و به مه بهستی خۆی بگات. به کورتی، تا چه ند پوژیک کاری من ببوه پا کانه کردن و تکا کردن بۆ تاوانباران و له ماوه ی دوو هه فته دا، سی و شه ش که سم له مه رگ و سزادان پزگار کرد که پینچ که سیان خراپه کارییان له گه ل خۆمدا کردبوو. روژی ۸ په مه زان، سه ردار ی په شید له گه ل هیزه کانی فه رنه سا و جوانرۆ و له ون به مه بهستی سه رکوت کردنی عه شیرهی گولباغی پوشته گریزه. هه رچه ند هاتنی سه ردار له سه ر داوای شه ریف نه لده وله بوو به لام مه بهستی سه ره کی نه و تۆله سه ندنه وه ی سالی ۱۳۳۶ بوو که گولباغیه کان به شیوه یه کی خراپ مامنه یان له گه ل کرد. پوژی دواتر سه ردار په شید له گه ل هه موو هیزه کانی که زیاتر له دوو هه زار سوار و هه زار تفه نگچی له ون ده بوون، هاوپی له گه ل شازاده نه کبه ر میرزا، له گه ل سیسه د ژاندارم و دوو توپ هاتن و به ره و ناوچه کانی مه نده می و گولباغی به پیکه وتن. حیشمه ت نه لمولک له گه ل سه د سوار، په یوهستی سوپای ژاندارم ببوو. له چیای توپیزخاتوون و عه باس به گ، پووبه پرووی هیزی گولباغی و مه نده می ده بیته وه. سه ره تا سواره کانی په وانسه ر پاشه کشی ده که ن و سه ردار و ئالاکه ی به ته نیا جیده هیلن تا تفه نگچییه کانی جه عفر سولتان که له سه ر لووتکه ی چیا که سه نگه ریان گرتبوو له گه ل سواره کانی وه له دبیه گی هیرش ده به ن و پيسوایانه شکست به گولباغی و مه نده مییه کان ده هیلن. سواره کانی وه له دبیه گی و تفه نگچییه کانی له ون له و پوژده دا بویرانه جه نگاون بۆ نمونه سووق به گ له گه ل نه وه ی له سی شوینه وه بریندار ده بیئت، دووباره به ته نیا حه وت که س ده کوژیت و سی که سیش نه سیر ده کات. زۆربه ی سه رکرده کانی گولباغی و مه نده می له و جه نگه دا کوژران و هه موو مه رموالات و سامانه که یان تالانکرا، له نه نجامی نه م

جەنگە، دەستەیک لەمەندەمییهکان پەنایان بۆ هەورامی پەزاو برد و دەستەیک لەگولباغییەکانیش پەنایان بۆ مەحمودخانە مەریوانی برد و پاشماوەکیان لەشوینەکانی خۆیان، دووبارە سەرقاتی خراپەکاری و تالانکردن بوونەوه.

لەناوەراستەکانی شەوال، من، بەفرمانی حکومەت، لەگەڵ پەنجا سوار، بەرەو پەزاو پۆشتم. بەرێز یوسف خانی عیزام ئەلمولک و سەنچەرخان ھاوڕێیەتیان دەکردم. لەخانەکانی پەزاو بەلێننامەی تەسلیمبوون و گوێزاییەلیم وەرگرت و مالیاتی هەورامانیان بەتەواوی پێدام. هەروەها ئەمانم بەهەموو ئەو مەندەمییانەدا کە پەنایان بۆ هەورامان بردوو تا بۆ ناوچەکانی خۆیان بگەڕێنەوه. دواي ئەم کارانە خویشم بۆ شار گەڕامەوه. دواي چەند پۆژیک سەردار موعەزەم کوپی ناسف، خوازیاری حکومەتی هەورامان بوو. لەگەڵ سەد و پەنجا ژاندارم و سەد سوارەي خۆی و شازادە ئیقبال سولتان، سەرۆکی گومرک بەرەو هەورامان بەرێکەوت. گوندی چەشمیدەری، زادگای خۆی وەک ناوەندی فرمانڕەوایەتی دیاریکرد. لەم ماوەدا یانزە هەورامی لەگەڵ هەشت کەر لەشارەکهەدا گرفتار بوون. ئەم هەوالە بەرەزاو گەیشت و بەخیرایی خانەکانی پەزاو، شەوانە دەستەیک پەوانە دەنێرن. سەردار موعەزەم و ئیقبال سولتان و هەموو ئەو کەسانەي ھاوڕێیەتی ئەوانیان دەکرد، قۆلبەست کران و وەک بارمتەي یانزە هەورامییەکە و هەشت کەرەکە، لەگەڵ خۆیان دەییەنە پەزاو و لەچەک دایاندەمالن. بەخیرایی کاغەزێکیان بۆ من نووسی کە ئەم کارە بەپێچەوانەي رێکەوتننامەي نێوانمان بوو. ئەگەر حکومەت، هەورامییەکان و کەرەکان ئازاد نەکات، ئێمەش سەردار و ھاوڕێیانی ئازاد ناکەین. دواي بێنینی شەریف ئەلدەولە، هەورامییەکان و کەرەکانمان ئازاد و تەسلیم بەئاسفمان کرد. ئەویش هەورامییەکانی خەلات و بەپیاوێکی خۆی پەوانەي پەزاوی کردن. هەورامییەکانیش سەردار و ھاوڕێکانیان ئازاد و پەوانەي شار کرد. شەریف ئەلدەولە بۆ داپۆشیینی ئەو کردەوهي بەرابەر بەحکومەتەکەي هەورامان و ھاوێلانێ کرابوو، لەروژی هاتنی ئەوان بۆ ناو شارەکە، تیپی مۆسیقای تا سەر پردهکە بۆ پیشوازی ئەوان نارد. دەستەیک لەدانیشتووانی شارەکەي بانگێشتکرد و لەناو خەوشی قەلاي حکومەتی، هەموو ئامادەکارییەکانی بۆ میوانداریی خەلکان ئامادە کرد. سەردار و ئەسیرەکانی دیکە کاتیەک هاتن و ئەم سفرە گەورەیان بینی، لەخۆیان بایي بوون و ھاوشیوێی سەرکردەیک کە لەسەرکەوتنێکی گەورە گەپایتەوه، دەستی کرد بەباسکردنی..... موشیردیوان کەلای من

دانیشتبوو، بزهیهکی گرت و وتی: دیمبلی دیمباوه نهقاره، حاجی باوهخان سوار، ئەم کورە زۆر پرووداره، پیتی عەیب نییه، قسه دهکات.

له ناوه پراستی زیقهعهدهی ۱۳۳۷، دووباره سەردار پەشید بەپیتی فەرمانی شەریف ئەلەدەوله هاتە کوردستان و ئەوی لەگەڵ شازادە ئەعزەم ئەلەدەوله بەهاوبەشی وەک جیگری حکومەتەکی خۆی دیاریکرد. لەم کاتەدا جەنگیکی قورس لەنیوان بەرێزان مەلا عەبدولفەتاح و مەلا عەبدولجەواد، سەبارەت بەبەدەستپێنانی نازناوی شیخولئیسلامی هاتە ئاراوه و هەردووکیان بوونە هۆی بێزاربوونی شەریف ئەلەدەوله. بەشیوەیهک کەدەییست ئەو نازناوه بەهەركامیکیان بدات، کەسەکی دیکە دەستی بەهاندان و هەڵخراندن دەکرد. ناچار شەریف ئەلەدەوله بۆ ئەهیشتنی ئەم کێشەیه، بپاریدا نازناوهکە بەکەسیکی دیکە ببەخشیت و خۆی لەدەست گوشارەکانی ئەو دوو کەسە پرگار بکات. سەرەتا بەمن و ئیعتیزاد ئەلەدەولهی وت: شەریعەتمەدار بۆ وەرگرتنی ئەم نازناوه ئامادە بکەین. شەریعەتمەدار ئامادە نەبوو. دواتر بەحاجی موختەمیدی وت کەسیکی بۆ ئامادە بکات. حاجی موختەمید، سەییید عەبدولعەزیزی نازم ئەلشەریعە ئامادە کرد (خزمی خۆی بوو). بپرە پارەیهکی دا و نازناوی شیخولئیسلامی دەستکەوت و لەموحه پەرمی ۱۳۳۸، فەرمانی پەسیمی لەتارانەوه بەدەست گەیشت. سەییید عەبدولعەزیز کۆری سەییید عەبدولمەجیدی نازم ئەلسادات کۆری سەییید عەبدولپەرمان کۆری سوڤی عەبدولپەرەحیمی خوڤخوڤەرەیه. دەلێن: سوڤی عەبدولپەرەحیم برای سەییید زەکی شیخولئیسلام بووه، کۆری حاجی سەییید مەحمودی شیخولئیسلام کەپیشتر ئاماژەمان بەپرەچەلەکی ئەواندا. لەدەیهی کۆتایی زیقهعهده، شەریف ئەلەدەوله، شازادە ئەکبەر میرزای لەگەڵ ژاندارمەکان و حیشمەت ئەلمولکی بۆ ئەفراسیاب نارد تا پێگە لەخراپەکاری و تالانکاری مەندەمی و گولباغییەکان بگرن. خویشی لەژێر ناوی گەپان و سەیران لەگەڵ قونسوڵی ئینگلیس و وەکیل ئەلمولک و سەردار ئەعزەم و سەردار موختەم بەرەو سەقز و بیجار بەرێکەوت. کاتیك دهگاته قەلاکۆن، حەبیب الله خانی ئیلبەگی دەگریت کەبۆ پیشوازی کردنی هاتبوو و لەگەڵ خۆی دەبیاتە سەقز و لەوی لەگەڵ پۆستەم خانی بانەیی لەداریان دەدات. مەندەمییهکان لەهیزەکە ی ئەفراسیاب دەرستن و لەگەڵ ژن و منال و مەرومالاتەکیان بەرەو چیای زێراوه بەرێدەکەون. عەزیز و تەکش خان ناویك سەرقالی تالانی و خراپەکاری دەبن. شازادە ئەکبەر میرزا، حیشمەت ئەلمولک بۆ سەرکوت کردنی

ئەوان پەوانە دەکات. حیشمەت ئەلمولک شەوانە بەچیاکەدا هەڵدەگەڕێت و پووبەپووی عەزیز و تەکش دەبیتهوه که لەگەڵ دوو برای دیکەیان، ئەبۆلمحەممەد خان و عەبدولسەمەدخان، هەموویان لەیەک جینگە کۆبوونەتەوه. دواى جەنگی قورس، هەر چوار براکە و گۆل محەممەد خان و چەند کەسیکی دیکە ئەسیر دەکەرن. عەزیز و تەکش لەناو سوپاکەدا تیرباران دەکەرن و ئەبۆلمحەممەد خان و گۆل محەممەد خان و عەبدولسەمەدخان و کەسانی دیکە دیننە شار و دواى ماوەیەک لەپشت گۆرستانی تایله تیرباران دەکەرن. عەبدولقادری پیاوی حیشمەت ئەلمولک، کەکەسیکی بوێر و زیرەک بوو، لەجەنگی عەزیز و تەکش دەکوژرێت. بوێری حیشمەت ئەلمولک لەم جەنگەدا بەناویانگە.

شەریف ئەلدەولە چەند رۆژیک لەسەقز دەمینیتەوه و لەوێوە دەرواتە بیجار، رۆژی ٦ زیحەججە بۆ شار دەگەڕێتەوه. شەوی هەینی ٢١ موحرەمی ١٢٢٨، شیخ ئەحمەدی رەئیس ئەلمەشایخ دەمرێت، سەرکردهکانی مەندەمی کەبریتیپوون لە نور محەممەد خانی ئیلخانی و سەیدی محەممەدخانی سەرھەنگ و فەرەج خانی برای شا و عەبدوللەخانی برای حەبیب خان، دەپۆنە لای سوپاکەى ئەفراسیاب و لەوێ گرفتار دەبن. ئاغای براخان قیبلەى عالەم کە پۆشتوووە سەقز بۆ لای غیاس ئەلدەولە، لەو شارە گرفتار دەبن و هەموویان بەفەرمانی حیشمەت ئەلمولک، پەوانەى شار دەکەرن. سەرباز و مۆسیق تا چیمەنى موغەمید پیشوازاییان لێدەکەن و لەناو قەرەبالغی دانیشتووان دەپۆنە ناو شارەکە.

موشیر دیوان دەبیته دەستەبەری مەندەمییهکان و حکومەت ئەوان تەسلیم بەموشیر دیوان دەکات. لەئەنجامی ئەم ڕینگەچارە، هەموو سەرکردهکانی عەشیرەکان کەبریتیپوون لەمەحمود خانی کانی سانان و مەحمودخانی دزلی و فارس خانی رەئیس و محەممەد سەلح خانی ئەمیر ئەلەشایر، هەموویان دیننەشار و پەنا بۆ تەویلەى حکومەتى دەبن. حکومەت مۆلەتیان پێدەدات و هەمووان لەشاردا نیشتەجێ دەبن و نازادانە دەسوڕێنەوه. شەوی دووشەممەى ٤ جومادی الاول، حاجی محەممەد علی خانی سەردار دەمرێت، شەریف ئەلدەولە لەگەڵ هەموو زاناکان و پیاوماقوولانی شار و سەرکردهکان و سەرۆک عەشیرەکان، لەپیش جەنازەکەوه ڕینگەدەپێت و بەوپەری پێزەوه تا ئیمامزادە پیر عومەر لەگەڵی دەپۆن. رۆژی دووشەممە ١٨ جومادی الاول، سەردار پەشید کەگەپابوویەوه بۆ پەوانسەر، دووبارە بەفەرمانی شەریف ئەلدەولە لەگەڵ شیخ قەیدار و دەستەیهک دەگەڕێتەوه بەبیانوی ئەوهی

شەریف ئەلدەولە والیگەری کوردستان بەو بسپیڤڤت و خۆی بۆ تاران بگەریتەو. پێشتر هەرجار دەهاتە کوردستان، یا لەقەڵای حکومەتی نیشتەجی دەبوو یا لەمالی وەکیل ئەلمولک. ئەمجارە لەمالەکانی ئەعزاز ئەلمولک لای مەزگەوتی فاروقیە، مالیان بۆ ئامادە کرد. شەوی ۲۱ جومادی الاول، شمشیری خوالیخۆشبوو حاجی سەردار بەشیوەیەکی نەینی لەحاجی ئەرفەع ئەلمولک وەرەگریست و بەو شیوەیە بەلای دەکەنەو کە شمشیرە کە لەتارانەو بۆ سەردار پەوانە کراو. رۆژی ۲۲ جومادی الاول، لەقەڵای حکومەتی، خەڵکان بەگشتی بانگیشت دەکرین و شەریف ئەلدەولە بەدەستی خۆی، فەرمانی والیگەری کوردستان بەسەردار پێشکەش دەکات و نیشانی سەرتیپی دەکاتە ملی و شمشیرە گەوهەرنیشانە کە لەکەمەری دەبەستیت. منیش بەدەنگی بەرز فەرمانەکم خۆیندەو. هەمووان پێرۆزباییان لەسەردار کرد و چوار پاسەوانیان بەمەبەستی پێزگرتن بۆ دیاریکرد تا بۆ هەر شوێنیک بڕوات، دووانیان لەپیش و دووانیان لەدواوە پێگە بڕۆن.

رۆژی ۱۰ جومادی الثانی ۱۲۳۸ کەهاوکات بوو لەگەڵ یەکی فەروردین ۱۲۹۸، جەژنی نەورۆزی سولتانی سازدرا و ئەم بابەتەیی خوارەووم بەئامادەبوونی خەڵکان و سەرۆک عەشیرەتەکان خۆیندەو:

جەژنی نەورۆزی ۱۳۳۸

لەم جەژنی سەرکەوتنە، لەم پۆژە پێرۆزە میژووپیە، لەکۆبوونەوێ عەشیرە و تایەفەکان، کەسالتانیکی دووردیژە دانیشتووانی کوردستان، ئەم پۆژانەیان نەبینیو، بەهەموو سەرۆک و خانەکان و بەگزادەکان خێلەکان کەهەموویان لەبەردەم پەیکەری شاهەنشاهی ئامادە بوون و سەری کۆرپنوش لەخاک دەسوون، بەزمانیکی پاک و پاراو و بەدوور لەهەر شتیک، دەلیم: وشەیی شاهەنشاهی و نیشانی شیر و خۆرشید بۆ ئیمەیی پروندەکاتەو کە دەولەتی شکۆداری شەش هەزار سالەیی ئێران، لەبەهیزترین دەولەتەکانی دنیا بوو و فەرمانەرەوایەتی هەموو دەولەتەکان و ئیمپراتۆرییەکانی جیهانی کردوو. پۆژێک بۆ جەنگی یۆنانییەکان چوارە سوپای گەورەیی تەیار و ئامادە کردوو و شاهەنشاهی بەناوی کوروش، بەوپەڕی هیز و دەسەلات، فەرمانەرەوایەتی پۆژەلات و پۆژناوای دەکرد. لەدەورانی نادرشا، دراوسێکانی ئیمە لەگەڵ ترسیکی فراوان، کۆرپنوشیان بۆ ئالای دەولەتی ئێران نیشاندا. لەدەورانی فەرمانەرەوایەتی کەریم خانی زەند، هەموو سولتانهکانی دراوسێ، ملکهچی و

گوڤرایه‌لی خویان نیشاندا. سهرنجدان به‌دهوره‌کانی پیشوو، هۆکاریکه بۆ دروستبوونی خه‌م و نیگه‌رانی. له‌م چه‌ند ساله‌دا، جه‌نگی نیوده‌وله‌تی، نه‌گه‌ر له‌پرووی ویردان و وردیینییه‌وه، لیکۆلینه‌وه‌ی بۆ بکه‌ین، ده‌بین زۆریه‌ی ده‌وله‌ته‌ بچووک و گه‌وره‌کانی دنیا، له‌گه‌ل هه‌ر جوړه‌ هیزیک و ده‌سه‌لاتیک، له‌به‌رابه‌ر پیشه‌ات و پووداوه‌کانی رۆژگار ناته‌وان و ملکه‌چ بوون. به‌پنجه‌وانه‌وه ده‌وله‌تی ئێران، به‌پشتبه‌ستن به‌هیزی بیر و نه‌ندیشه، پووبه‌پرووی هه‌زار جوړه‌ له‌مپه‌ری ده‌ره‌کی و نیوخوی و کیشه‌کانی سه‌رسنوور بۆته‌وه و که‌شتی شکاوی ژیا‌نی خوی، گه‌یانده‌وته به‌ستینی پزگاری و شه‌رافه‌ت و سه‌ربه‌خوی خوی به‌هه‌موو ده‌وله‌ته‌کانی جیهان سه‌لماند. نه‌م‌رۆ ده‌بین هیز و ده‌سه‌لات و شکۆی ده‌وله‌تی ئێران، به‌هۆی کرده‌وه و بیروکه‌ ژیا‌نبه‌خشه‌کانی تاکه‌ سه‌روک وه‌زیری چالاک و به‌توانا، به‌پز و سوق نه‌لده‌وله، له‌قوولایی ولات له‌خوراسانه‌وه تا ئیسفه‌هان و لوپستان و جه‌نگه‌ل و شیراز و هتد....

فه‌رمانه‌کانی به‌خیرایی جیه‌جی ده‌کریت. هه‌لبه‌ت ده‌وله‌تیکی له‌مشیه‌وه نه‌گه‌ر له‌و په‌ری لاوازی و ناته‌وانیدا بی‌ت، به‌خیرایی ده‌توانیت کۆتایی به‌نا‌ژاوه و پیشیوی ویلایه‌تیکی بچووک و هک کوردستان بینیت و باکو‌ری ولات بۆ رۆژه‌لاتی به‌خته‌وه‌ری بگۆریت. چی پوویدا که له‌م چه‌ند ساله‌دا، نه‌م ده‌وله‌ته‌ بیرمه‌نده له‌ به‌نه‌نجام گه‌یاندن نه‌م نه‌رکه ناته‌وان بووه و نه‌گه‌ر هه‌ندی کات چالاکییه‌کی له‌خوی نیشانداوه، هیچ به‌ره‌میکی لینه‌که‌وتۆته‌وه؟ هۆکاری سه‌ره‌کی و له‌مپه‌ری گه‌وره، سه‌رقالی ده‌وله‌ت به‌سیاسه‌تی ده‌ره‌کی و پزکخستن و توندوتۆل کردنی په‌یوه‌ندییه‌کانی بوو له‌گه‌ل ده‌وله‌ته‌کانی دراوسی که له‌سه‌ده‌ی پووبه‌پووبوونه‌وه‌ی ده‌وله‌ته‌کان، له‌رۆژگاری مردن و زیندوو‌بوونی ده‌وله‌ته‌کان، له‌م بارودۆخه‌ نه‌زانراوه‌ی رۆژگار، هیچ زیانی‌ک به‌شه‌رافه‌تی ئێران نه‌گات. گرنگی نه‌م بابته، که‌پاراستنی سیاسه‌تی ده‌ره‌کی بوو، پیش به‌ر‌ق‌ه‌رار کردنی ئاسایش له‌نیوخۆدا کرا و ده‌رفه‌تی بۆ خراپه‌کاران په‌خساند، له‌لایه‌ک خراپه‌کاری عه‌شیره‌کان و تایه‌فه وه‌حشییه‌کانی بی‌ئاگا له‌سیاسه‌ت که‌سروشستی خویان، بۆ هه‌ر خراپه‌کارییه‌ک هانی ده‌دان و له‌لایه‌کی دیکه، ده‌سته‌یه‌ک دزی ئاماده، ده‌سته‌یه‌ک خراپه‌کاری تالانچی، هاو‌پزیه‌تی و پزینوی نه‌وانیان ده‌کرد و ناگری نا‌ژاوه و فیتنه‌یان خۆش ده‌کرد. له‌پیشیوی و نا‌ژاوه و تالانکاری که‌لکیان وه‌رده‌گرت و به‌کوشت و کوشتار، خۆشیان نیشانده‌دا. له‌لایه‌کی دیکه نا‌ژاوه و پیشیوی جه‌نگی نیونه‌ته‌وه‌یی و هی‌رشکردنی ده‌وله‌ته‌ بیانییه‌کان، که‌سنووره‌کانی ئێرانیان

کرده گوڤه پانی خۆیان، ناوی دهولهتی ئێرانی له دل و بیرى کورتبێنان سپریبویهوه. هه موو ئهم هۆکارانهی به ده به ختی و پرسیوایی، گوڤه پانیکی به رینیان بۆ خیا نه تکاران ناماده کرد که بارودوخیکی پشیووی و بنه مای پاشایه تی تیره و عه شیره کان له هه موو ناوچه کانی ئێران فه رمانه رها بیئت. هه ر که سیك بیرى له شتیك ده کرده وه و هه ر قورگیك به دوای شتیكدا ده گه را. به رێز شه ریف ئه لده وله فه رمانه رها ی کوردستان و گه پرووس که له لایه ن ده وله تی خاوه نشکووه، به ره سمی بۆ گه راندنه وه ی نه زم و نارامی و پێگرتن له پیشهات و کاره ساته نه ویسته کان ره وانه کراوه، له گه ل گه یشتنی بۆ کوردستان به دوای سه رچاوه کانی خراپه کاری و ئاژاوه دا گه را، ئه وانه ی هه موو به لگه ئاسمانییه کان، تاوانه کانی ئه وانی پشتراست ده کرده وه و به لگه ی پێویست بۆ سه لماندنی تاوانه کانیان له ده ستا بوو، به سزای کرده وه کانی خۆیان گه یشتن. بۆ گه راندنه وه ی ئاسایش و نارامی و زیندوو کردنه وه ی ناوی ده وله ت، باری ئاناسایی له شه اره که دا را گه یاند و دواتر بۆ کو تایی هی نان به خراپه کاران و سه رکو تکردنی تایه فه کانی مه نده می و گو لبا غی و هتد.... سو پایه کی گه وه ی پێکهاتوو له سوار و پیاده کانی عه شیره کان به سه رو کایه تی سه ردار ره شید و فه رمانده ی هه موو هیزه ره وانه کراوه کان و هاو کاری ژاندارمه کان نه واب والا شازاده سو لتان میرزا پێکهاتنا. پیش ره وانه کردنی سوپا، به هۆی ئه و به یاننامانه ی به هۆی فرۆکه وه به ئاسماندا بلا و کرایه وه و ماوه یه کیان بۆ ته سلیم بوون و ملکه چبوونی ئه وان دیاری کرد که ئه گه ر له کاتی دیاریکراو، هه ر کام له وان ته سلیمی سوپا که ی سه ردار بن، ده به خشرین و له هه موو گونا چه کانیان خو ش ده بین. به داخه وه له به ر ئه وه ی چاره نووس بۆی دیاری کرد بوون ده بیئت به سزای کرده وه کانی خۆیان بگه ن، له خو باییبوون پێگه ی لیگرتن و ئه و ماوه یان به فشه و ئه فسانه له قه له مدا. به نا چاری سوپای سه ردار به ریکه وت و له یه که م هی رش، له ناوی بردن و ئه نجامی خیانه ت کردن له ده وله ت و میلله تیان به چاوی خۆیان بینی. هه نوو که له م نه ورۆزه پیرۆزه دا، هه موو دانیشتووانی گه پرووس و کوردستان و عه شیره کانی سه رسنوری یه کخستوو و به م بۆنه وه رێوه سمی پیرۆزیایی کردنی ئهم سه رکه وتنه که هۆکاری به خته وه ری و ئاسایشی هه موو دانیشتووانه، پیشکه ش به ده رباری پاشا و ده وله ت ده که م و له قوولایی دله وه سپاسی هه ول و ماندوو بوونه کانیان ده که م.

روژی ١١ جومادی ئه لثانی، سه ردار بۆ قه لای حکومه تی بانگی شتکرا تا سه رقالی

فەرمانپەر وایه‌تی بێت. له‌گه‌ڵ گه‌یشتنی بۆ ژووری چاوه‌پوانی، سه‌وله‌ت له‌شکر، له‌گه‌ڵ ژماره‌یه‌ك له‌پیاوه‌کانی خۆی، سه‌ردار قۆلبه‌ست ده‌کات و چه‌ك له‌پیاوه‌کانی ده‌ستینێت. له‌گه‌ڵ ئەوه‌یشدا ده‌سته‌یه‌ك ژاندارم ده‌نێرن و هه‌موو مهنده‌مییه‌كان كه‌ته‌سلیم به‌موشیر دیوان کرابوونه‌وه، ده‌گرن و ده‌یانگوازنه‌وه بۆ قه‌لای حکومه‌تی. گۆلباغیه‌کانیش که به‌زۆری له‌ناو شاردا بوو، قۆلبه‌ست و زیندانی ده‌کری. مه‌حمودخانی کانی سانان و مه‌حمودخانی دزلیش به‌قۆلبه‌ستکراوی په‌وانه‌ی به‌غداد ده‌کری. شه‌وی پینجشهمه ٢٦ جومادی ئه‌لئانی، سه‌ردار و والی په‌وانه‌ی تاران کران. شه‌وی ٢٧ جومادی ئه‌لئانی، من له‌خۆشی پزگار بوونی کوردستان له‌ده‌ستی عه‌شیره نه‌زانه‌کان و کۆتایی هاتنی یه‌که‌م سالی حکومه‌تی شه‌ریف ئه‌لده‌وله، جه‌ژنیکم به‌ناوی جه‌ژنی شه‌ریف له‌ماله‌که‌ی خۆمدا سازکرد و هه‌موو چینه‌کانی شارم بانگیشتکرد. بۆ هاتنی خۆی شه‌ریف ئه‌لده‌وله له‌بهر ده‌رگای ماله‌که‌م تا به‌ر ده‌رگای قه‌لای حکومه‌تی، هه‌ردوو لای کۆلانه‌که‌م پازانده‌وه. کاتی هاتنی شه‌ریف ئه‌لده‌وله بۆ ناو چه‌وشی ماله‌که‌م، به‌ناوی دانیشتووانه‌وه، سیاسیی هه‌موو زه‌حمه‌ت و ماندوو بوونه‌کانی شه‌ریف ئه‌لده‌وله‌م کرد بۆ گه‌رانده‌نه‌وه‌ی نه‌زم و ئارامی بۆ شاره‌که. له‌کۆتایی وته‌کانی من، مۆسیقا ده‌ستیپێکرد. بێنکی زۆر بۆ ئاماده‌کردنی شه‌ریه‌ت و شیرینی خه‌رجکرا. دوو پوژ دواتر تیرباران کردنی سه‌رکرده‌کانی مهنده‌می و گۆلباغی و شیخ ئیسماعیلی ده‌ستیپێکرد. له‌ماوه‌ی دوو چه‌فته‌دا، ئەم که‌سانه‌ی خواره‌وه ئیعدام کران:

ئاغا براخان، قیبه‌لی عه‌لم، گۆلباغی

فارس خان، سه‌روکی گۆلباغیه‌کان

میرزا عه‌بدوله، سه‌یف ئه‌له‌ه‌شایری گۆلباغی

مه‌مه‌د خان، په‌نسی گۆلباغی

سه‌ردار کوپی قیتۆلی، گۆلباغی

نورمه‌مه‌د خانی ئیلخانی، مهنده‌می

مسته‌فا، کوپی مه‌مه‌د به‌گ، مهنده‌می

سه‌یدی مه‌مه‌دخانی سه‌ره‌نگ، مهنده‌می

مه‌له‌ك مه‌مه‌د خان، مهنده‌می

مه‌حمود به‌گ، مهنده‌می

عەبدوللە کوپی شا محەممەد بەگی مەندەمی

قەرەج خان و عەبدوللە خان، براکانی حەبیب اللە خانی مەندەمی

مەجیدخان و بەھرام خان، کوڕەکانی سارم لەشکر، شیخ ئیسماعیلی

مەحمودخانی سەردار ئیقبال، نەوێ محەممەد مورادخان، شیخ ئیسماعیلی

عەزیز خان، برای مەحمودخان، سەردار ئیقبال، شیخ ئیسماعیلی

مستەفاخان، برای محەممەد مورادخانی ئیلخانی، شیخ ئیسماعیلی

سەرۆکەکانیان لەبەر دەردەم دەروازەیی حکومەتی بەخاک سپێردران و بەرد وەک کێل لەسەر گۆڕەکانیان دانرا. محەممەد سالح خانی ئەمیر ئەلەشایەری گۆلباغی، کەپەنای بۆ من هینابوو، لەئێعدام پزگاری بوو. عەتالە کوپی حاجی فەتھوللە کە لەبەر دەم مزگەوتی والی، سوارە کوپی سەید ئەحمەدی کۆشتبوو، شەریف ئەلدەولە ویستی بیکوژیت، بەلام ئەویشم پزگار کرد. شەوی شەممە ۲ مانگی رەمەزانی ۱۲۲۸، میرزا یوسفی موشیر دیوان مرد. دواتر شازادە ئەکبەر میرزا لەگەڵ سالار فاتحی حەبیبی و فەتھنجی ژاوەرۆ، بۆ سەرکوێکردنی پاشماوەی گۆلباغییەکان پاسپێردرا بەلام لە ۲۷ رەمەزان شکستیان خوارد. سێ تۆپ و خێوەتیک و بریک تەقەمەنیان بەجێهێشت.

دووبارە لەسەرەتاکانی زیقەعدە ۱۲۲۸، ئەکبەر میرزا لەگەڵ سەرداری ئەعزەم و ساعید ئەلمەمالیک و سالار فاتح و حیشمەت ئەلمولک و سەنجەرخان، بۆ سەرکوێکردنی گۆلباغییەکان راسپێردران و لەقەڵای ئالباق لەنزیک هانە گولان، گەمارویان خستە سەر گۆلباغییەکان. شەوانە دەستەییەک لەمەندەمییهکان بۆ هاوکاری گۆلباغییەکان دین و بەکەلک وەرگرتن لەچرا و ئاگری سوپاکە، تەقەکردن دەستپێدەکەن. ئەکبەر میرزا و سالار فاتح، دووبارە، هەموو کەلوپەل و تەقەمەنییهکان بەجێدین و ڕینگەیی هەلاتن دەگرێنەبەر. دەمەوبەیان ساعید ئەلمەمالیک و سەردار ئەعزەم و حیشمەت ئەلمولک ئاگادار دەبنەو. ئەوانیش ناچار ڕینگەیی هەلاتن دەگرێنەبەر. دەمو ئاوابوونی هەتاو، سوپا بەشیوہییەکی پرژوبلاو، گەیشتنە شارەکە.

پوژی ۴ موخەررەمی ۱۲۲۹، ناسف ئەعزەم میرزا، خەلیل خانی نەپانی لەگەڵ خۆی دەباتە لای شەریف ئەلدەولە. داوای کرد بەنەینی گفتوگۆ بکەن. سێ قوڵی پوشتنە ژووریک. بەنەینی بەشەریف ئەلدەولە دەلیت ئەگەر ئێوہ لێپرسراویەتی دەولەت بگرێنەستۆ، میرزا

خەلیل خان نامادەییە سەنجەرخان و یەدوللەخان، براکانی خۆی بکوژیت. شەریف ئەلدەولە مۆلەتی پێدەدا. میرزا خەلیل خان، لەژێر ناوی میوانی، شەریعەتمەدار بانگیشت دەکات و سەنجەرخان و یەدوللەخان بۆ میوانداری کردنی شەریعەتمەدار بانگیشتی نەران دەکاتەو. رۆژی هەینی، بەشیوەیەکی لەناکاو، ئیبراھیم خان و فەرەج اللە خان و ئەسەد خان بەپیتی فەرمانی خەلیل خان، بەنامادەبوونی شەریعەتمەدار، هێرش دەکەنە سەر سەنجەرخان و یەدوللەخان و ئەحمەدخان و ھەر سێکیان دەکوژن. شەریعەتمەدار دەسلەژن و سوار ئەسپەکی دەبێت و دەگەڕێتەو. ھاوکات لەگەڵ ئەم پرودادوانە، ھەلبژاردنیش دەستپێکرد. بەرپووەبردنی ئاسایش بەوکیل ئەلسولتان سپێردرا. حاجی ئەرەفە ئەلمولک کە بەوەرگرتنی ئەماننامەی دەولەت گەرابوو، حاجی ئەرەفە ئەلمولکی ناچار کرد لەکاروباری ھەلبژاردن خۆی ھەلقورتینێت بۆ ئەوێ ھەردووکیان ببە وکیل. لەگەڵ ئەویشدا داوای ھاوکارییان لەمن کرد. منیش شەریف ئەلدەولەم ئاگادار کردەو و بەمۆلەت وەرگرتن لەو، بەلێنی ھاوکاریم پێدان. دەستەبەندی و پرۆپاگەندە دەستپێکرد. لەکاتی نزیکبوونەوێ وادەی دەنگدان، ئاسف و موعتەمید و وکیل ئەلمولک، بەشیوەیەکی نەینی سەردانی شەریف ئەلدەولە دەکەن و لەبەرابەر پێشکەش کردنی برەپارەییەکی بەرچاو، سەرنجی بەلای خۆیاندا رادەکێشن. ئیمەیش بۆ ئاگا لەم پرودادوانە، مەبەستی سەرخستنی بۆچوون و بریارەکی خۆمانمان بوو. لەم ناوەدا شازادە ئەکبەر میرزا لەسەر کار لابرا. لەجیاتی ئەو سەرھەنگ محەممەد سادق خان سالار نیزامی کۆپال ھات. شەریف ئەلدەولە کاتیکی بینی، بەلێن و پەیمانەکی ئیمە بەھێزە و زۆریەکی کەسەکان وەک ئیعتیزاد ئەلدەولە و سەردار ئەعزەم و سالار فاتح و سالار موفەخەم و ئەشرەف نیزام و نەبی خانی ئەردەلان و مەزھەر ئەلئیسلام و کەسانی دیکە، تەلەقیان خورادوو، مەلایەبدولفەتاحی شیخولئیسلام و مەلایەبدولسەمەدی ئەمین ئەلئیسلام و شوجاع لەشکر و حاجی ئەرەفە ئەلمولک و ئەمجەد ئەللەشراف و کەسانی دیکە بەھۆی مۆجیاری ھەلە پەیمانیان بەست و رێگەی گەرانەو نەما. نەیدەتوانی چاوپۆشی لەپارەیی ئاسفییەکان بکات. ناچار پەنا بۆ سالار نیزام دەبات و پیتی دەلیت من بەپیتی فەرمانی دەولەت، بەمەبەستی کوشتن شوین مەزھەر ئەلئیسلام کەوتوو. ئیستا فلانەکەس و دەستەیک لەدانیشتوانی شار دەیانەوێت یەکێک لەوکیلەکانی کوردستان ئەو بێت و ئەمەیش بەپێچەوانەی فەرمانی دەولەت و خواستی منە.

چونکه مەزھەر ئەلسولتان دواى ئەوھى بېتتە وەکیل، ئەگەر داواى پروتکردنەوھ لەمەجلیس بکات کە: ئەگەر من کەسیکی ناپاک بووم، بۇ دانیشتووانى کوردستان منیان ھەلئەزارد و ئەگەر کەسیکی پاک بووم، شەریف ئەلدەولە بەچ ھۆکاریک بۇ کوشتنى من ھەولئە دەدا؟ من چ وەلامیک بدمەوھ. بزویئەری ئەم کەسانە و خەلکانیش تەنیا فلانەکەسە. ئەگەر ئەو تا کۆتایی ھەلئەزاردن لەمالەکەى خۆى دەستبەسەر بکریت، ھەموو شتیک کۆتایی دیت و ئەوانى دیکە توانای ھیچ کاریکیان نییە. سالار نیزامى داماو کە لەھەموو شتیک بى ئاگایە، فریوى قسەکانى دەخوات. منیش دواى ئەوھى لەم گفتوگۆیان ئاگادار بوومەوھ، پەيامیکم بۆحاجى ئەرفەع و حاجى مەزھەرى والیزادە و کاربەدەستانی دیکە، ئارد تا شەو لەمالئە مورتەزاخانى شوجاع لەشکر کۆببنەوھ. خۆیشم پۆشتم و لەچەندایەتى و چۆنایەتى گفتوگۆى حکومەت و سەرۆکی نیزام، ئاگادارم کردنەوھ، وئەم کاتیک یەکەم پۆژ نامادەیی خۆم نیشانداد، بەرەزامەندى دەولەت بوو، ئیستا کەئاسف و ئاسفییەکان سەرنجى حکومەتیان بۆلای خۆیان پاکیشاوە، بەباشى نازام دژى بەرژەوھەندییەکانى دەولەت ھیچ کاریک بکەم، دەبیت لەو پێگەى کەئاسفییەکان توانیویانە سەرنجى حکومەت بەدەست بێنن، کەئەک وەرېگرین و سەرنجى بەدەست بێنن، جیاواز لەو دەبیت چاپۆشى لەھەلئەزاردن بکەین بۆ ئەوھى پووبەرووى حکومەت ئەببنەوھ. حاجى ئەرفەع ئەلمولک و حاجى مەزھەر ئەلئیسلام وتیان: شەریف ئەلدەولە لەسەر دەستى ئێوھ بوو بەشەریف ئەلدەولە، ئەگەر ھاوکارى و پێنوینییەکانى ئێوھ بۆ شەریف ئەلدەولە نەدەبوو، لەھەمان ھەفتەى یەکەمى ھاتنى، پێگەى ھەلاتنى دەگرتەبەر. ئیستا کە پارەى لەشویئەکەوتەکانى ئاسف وەرگرتووە، بەھیچ جۆریک پالپشتى لەئیمە ناکات. ئەگەر لەسەر پەیمان و بەئینەکەى خۆمان بمانینەوھ، گرنگی بەدژایەتى یا بەرەزامەندى شەریف ئەلدەولە نادەین و بەو شیوھى دەستمان پیکردووە، دەپۆینە پێش. سالارنیزامیش لەپرووداوەکان ئاگادار دەکەینەوھ تا بزانیئە شەریف ئەلدەولە بۆ پارە نامادەى خۆیشى بکوژیت و بیر لەبەرژەوھەندییەکانى دەولەت ناکاتەوھ. لەھەموو شویئەکی دانیشتنەکە دەنگ بەرز بوویەوھ و رایانگەیاندا کەھەمووان لەسەر پەیمان و بەئینەکەى خۆیان سوورن و پەشیمان نەبوونەتەوھ و تا دوایین دلوپی خوین بۆ بەرگری کردن لەخۆیان نامادەن. ھەرچەند بەلگە و پاساوم ھینایەوھ، سوودى نەبوو، لەکۆتایی وئەکانم وئەم: دواتر ئەلئە فلانەکەس ئەیزانى و تەسلىمى بۆچوون

و بیریاری ئیمه بوو، ئاگادار بن بۆچوونهکهتان هه‌له‌یه و ئهم پێگهی ئیوه پیایدا ده‌پۆن ده‌گاته تورکستان و له‌مشه‌و به‌داوه ده‌بیست خۆتان بۆ دوورخستنه‌وه، ئیها نه‌کران، زیندانی و هه‌موو شتیکی دیکه جگه له‌گه‌یشتن به‌مه‌به‌سته‌که‌تان ئاماده بکه‌ن. لی‌ره‌دا کۆتاییم به‌دانیشته‌که‌ هی‌نا و بۆ ماله‌وه گه‌رامه‌وه. به‌یانی ئیوارێکه‌ی که‌ ٢٢ موچه‌په‌م بوو، له‌ماله‌وه دانیشتبوو، بێنیم سولتان حه‌سین خان (باوک) له‌گه‌ل ده‌ سه‌ریاز هاته‌ژوو. سولتان دوا‌ی ئه‌حوالپرسی وتی: شه‌ریف ئه‌له‌وله و سه‌ره‌نگ ده‌فه‌رموون، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئهم چه‌ند پۆژه چه‌ندین هه‌والمان به‌ده‌ست گه‌یشته‌وه که‌فلانه‌که‌س در‌ی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی حکومه‌ت و هی‌زه سه‌ریازییه‌کان لێ‌دوان ده‌دات و گومان‌ی لای هه‌مووان دروستکردوه، بۆ نه‌هیشتنی ئهم گومانه‌ باشت‌ه‌ر فلانه‌که‌س چه‌ند پۆژیک له‌ماله‌وه ده‌رنه‌چیت و پێگه‌ نه‌دات که‌سیش سه‌ردانی بکات. ئهم سه‌ریازانه‌ لی‌ره‌ ده‌بن بۆ ئه‌وه‌ی پێگه‌ نه‌ده‌ن که‌س بێته‌ لای ئیوه. وتم: به‌شه‌ریف ئه‌له‌وله‌ بلی، ئه‌م‌رۆ بۆیه له‌ماله‌وه مامه‌وه چوونکه‌ چاوه‌ڕێی ئه‌مه‌م ده‌کرد، به‌لام ده‌وله‌ت و می‌لله‌ت ده‌زانن، هه‌روه‌ها خۆیشی سوور ده‌زانیت چالاکییه‌کانی من به‌هیچ جو‌ریک در‌ و پێچه‌وانه‌ی نی‌زام نه‌بووه و له‌هه‌موو شو‌یێنیک بۆ گه‌رانده‌وه‌ی ئارامی و ئاسایش و هاوکاریکردنی حکومه‌ت گیان و مالی خۆم به‌خشیه‌وه. ئه‌گه‌ر له‌هه‌لبێژاردن کێشه‌ هاته‌وه ئاراوه، پۆژی یه‌که‌م به‌مو‌له‌ت و ده‌رگرتن له‌ده‌وله‌ت، چالاکییه‌کانم ده‌ستپێکرد و به‌په‌رنامه‌ندی ئه‌و، به‌لێنی هاوکاریم به‌و به‌ریزانده‌دا. ئه‌گه‌ر ئێستا به‌ریزان له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی تایبه‌ت له‌بۆچوونه‌که‌ی خۆیان په‌شیمان بوونه‌ته‌وه، کێشه‌که‌ له‌منه‌وه نییه‌ چوونکی منی له‌په‌شیمان بوونه‌وه‌ی خۆی ئاگادار نه‌کردۆته‌وه. له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا من له‌ماله‌وه ده‌مینمه‌وه تا ئه‌و کاته‌ی هه‌ست به‌هه‌له‌که‌ی خۆی بکات و بێت داوا‌ی به‌خشین و لێ‌بوردن له‌من بکات. ئیوارێ هه‌وال گه‌یشته‌ که‌ پێگه‌یان نه‌داوه عه‌بدوله‌زیزخان ئه‌شرف نی‌زام له‌ماله‌که‌ی خۆی به‌رواته‌ده‌ر، هه‌روه‌ها به‌یانی هه‌والم پێگه‌یشته‌ که‌ نه‌بی خانی ئه‌رده‌لانی بردۆته‌ قه‌لای حکومه‌تی و هه‌ره‌شه‌ی له‌ویش کردوه تا هه‌ول نه‌دات په‌یوه‌ندی به‌منه‌وه بکات. له‌ئه‌نجامی ئهم کارانه، هه‌لبێژاردن له‌به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌وان شکایه‌وه و هی‌چکه‌س له‌وانه‌ی په‌یمانیان به‌ستبوو (یانی ئه‌وانه‌ی تا دووایین دلۆپی خۆینی خۆیان بۆ هه‌ر جو‌ره‌ گیانبازییه‌ک ئاماده‌ بوون)، نه‌یانوی‌را هی‌چ کاریک بکه‌ن.

چه‌ند پۆژیک له‌ماله‌وه مامه‌وه، ئیوارێیه‌ک محه‌مه‌د په‌زا (پیاوه‌که‌ی خۆم) هات و وتی:

کارگوزار به شیوه یه کی نهینی بانگی کردم و وتی برۆ به فلانه کهس بلی وه کیل نه لسلوئتان له لایه ناسفه وه پینچ هزار تمه نی به شه ریف نه لده وله داوه که فلانه کهس ئیعدام بکات. تا نه مبرۆ قونسولی ئینگلیس رازی نه بووه، به لام نه مبرۆ قونسولیشیان رازی کردووه. نه گهر بۆ بزگار کردنی خوی ده توانیت، شتیک بکات، باشتره له زووترین کات نه نجامی بدات جیاواز له وه چاوه پئی هیچ له ئیمه نه کات. کاتی که هواله کهم بیست، به وردی هه لسه گاندنم بۆ کرد. ده مه و ئیواری، هومایون خانی سه ییاح که وه زیری دارایی بوو، به هوئی مو عین دیوانه وه. په یامیکی له و شیوه ی بۆ ناردم و خه مباری خوی ده بری بوو. مو عین خان به هوئی سه عاده ت خاتوونی خوشکی، په یامه که ی سه ییاحی به من گه یاند. نیزامیه کانی ش پینچ که سیان له ژووری پیشه وه و له به رابه ر ژووره که ی مندا بوون. پینچ که سی دیکه یان له ده ره وه بوون. نه و شه وه فه رمانمدا له یه ک شویندا نان به هه مو یان بدن یا له ژووری پینچ که سه که ی ژووره وه یا له ده ره وه. نیزامیه کان و تبوویان له ده ره وه نان ده خوین. کاتی که خواردنیان بۆ بردن و سه رقائی خواردن بوون، په رۆیه کی شینم به ده وری عه مامه که ی سه رمه وه به ست و ده گولله م هه لگرت و به هیواشی به ره و ده روزه که پو شتم، نه گهر نیزامیه کان نه یانزانی، له ده روزه که ده رۆمه ده ر و گیان ده رباز ده که م و نه گهر زانیان، له وئ جه نگ ده ستپیده که م و هه رچی پو وده دات، پو وده دات. به ریکه وت نیزامیه کان له به ر نه وه ی سه رقائی خواردن بوون، ته ندروست له ده روزه که پو شتمه ده ر. دوا ی قنیه پرنی پینچ کاتر میژ له شه و گه ی شتمه گوندی زندان. میژا نا غاجانی عه زیمی، پیای کارگوزار له وئ بوو. نه وم له خه و هه ستاند. تا من سه رخه ویکم شکاند، نه و و شیخ عه زیز و کو یخا محه ممه د حسه ین، چاییان ناماده کردبوو. دوا ی خواردنی چایی، ده مه و به یانی، که سیک به ناوی په حمیم له گه ل خۆم برد و له ریکه ی نه لوانه وه به ره و هه ورامان پو شتم. له وئ مۆله تی گه رانه وم به ره حمیدا و به هوئی نه وه وه نامه یه کی توند و تو په م بۆ شه ریف نه لده وله نووسی. دوو سی پۆژم له هه ویه به راو و گه ران به سه ر برد. پۆژی چواره م، چوار سواری هه ورامیم هه لگرت و به ره و په زاو پو شتم. پۆژی ۲۷ سه فه ری ۱۳۳۹ نامه یه کی دیکه م بۆ شه ریف نه لده وله نووسی:

بۆ سه ره وری ناسپاسی خۆم:

زیاد له راده سکالا و گله ییم له تو هیه

به لام شکاتت لی ناکه م.

بۆ نهه‌یشتنی گومان لای خه‌ڵکان، تۆمه‌تی ئازاوه و شوێشتان خسته پال من. بۆ نهه‌یشتنی ئهم گومانه فېرۆیه و سه‌لماندنی ئه‌وه‌ی من له‌و تۆمه‌تانه بێ به‌ریم و هیچ هێزێک له‌جیهان جگه له‌هێزی پێزگرتن و خوشه‌ویستی ناتوانیت، گوشار بخاته سه‌رم، ئیستا بێ گرنگیدان به‌هیچ شتێک، بێ ترس له‌هیچ که‌س، تاقی ته‌نیا له‌مال هاته‌ده‌ر و هاته به‌رده‌لانه‌کانی هه‌ورامان. ئیستا داوای داد له‌خودی ئیوه ده‌که‌م تا بگه‌ڕێنه‌وه بۆ دادگای وێژدانی خۆتان، ئه‌گه‌ر که‌مێک بیرێ شوێش و ئازاوه له‌مێشکی مندا به‌دیده‌کرا، به‌و هه‌موو زانیارییه‌نه له‌بارودۆخی ناوه‌ند و نه‌ینیه‌یه‌کانی سیاسته‌م هه‌مه و له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی هۆکاره‌کانی شوێش له‌هه‌موو ناوچه‌کانی کوردستان ناماده‌یه و دلنیا توانای ئه‌نجامدانی ئه‌و کاره‌م هه‌یه، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی پشتراستی ده‌که‌نه‌وه له‌م قوناغه‌دا و له‌م ناوچه‌یه که‌سه‌رچاوه‌ی ئازاوه و شوێشه و له‌هه‌موو چیاکانی به‌ردی قیتنه و ئازاوه ده‌باریت، باشت‌ر و خیرات‌ر ده‌توانم ئه‌و بیروکه‌م (ئه‌گه‌ر بخوازم) بخه‌مه قوناغی جێبه‌جێ کردنه‌وه که‌ته‌نیا به‌ده‌نکه شخارته‌یه‌ک، بێ هیچ له‌مپه‌ریک، ته‌واوی کوردستان ده‌بیته ده‌ریای ناگر و دۆزه‌خێکی هه‌میشه‌یی. خۆیشتان دلنیا که‌سیسه‌د ژاندارمی برسی و پێپه‌تی بێ نان و ئاو، ناتوانن پێگری بکه‌ن به‌تایبه‌ت ئه‌گه‌ری خوشکه‌ری ئهم ناگره‌ من بم. که‌واته به‌بوونی خیانه‌تکاران و له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی هه‌موو هۆکار و که‌ره‌سته‌کان له‌به‌رده‌ستی مندا ناماده‌یه، پۆژه‌کان به‌راو و گه‌ران به‌سه‌ر ده‌به‌م تا پووێش بێت هه‌رکه‌س بیر له‌فیل و ته‌له‌که ده‌کاته‌وه. غه‌زه‌لیک له‌و شیعرانه‌ی تایبه‌ته به‌یاری بێ وه‌فا و ناسپاس، وه‌ک دیاری په‌وانه ده‌که‌م، بیخویننه‌وه و بیرێ رابردوو بکه‌نه‌وه.

جه‌غه‌رسولتانی له‌و و مه‌حمودخانی کانی سانان، کاتیکی له‌رووداوه‌کان ناگادار ده‌بنه‌وه، که‌سیان بۆ لای من نارد که‌ئێمه به‌هه‌موو هێزه‌کانی خۆمانه‌وه ئاماده‌ین و چاوه‌پوانی فه‌رمانی تۆین به‌و مه‌رجه‌ی چیت‌ر نه‌پۆیته‌ شار و له‌هه‌ورامان به‌مێنیته‌وه. گومانم کرد ئه‌گه‌ر کاریک بکریت، کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌ت گومان ده‌که‌ن، دژی ئه‌وانه نه‌ک خودی شه‌ریف ئه‌لده‌وله. بۆیه هه‌موو پرووداوه‌کانم له‌ریگه‌ی کرماشانه‌وه بۆ سوق ئه‌لده‌وله نووسی. ئه‌وان ئه‌نجامدانی ئه‌و کاره‌ی منیان (دروستکردنی شوێش دژی شه‌ریف ئه‌لده‌وله) به‌پێویست نه‌زانی و ته‌نیا نامه‌یه‌کی سه‌رکۆنه کردنیان بۆ شه‌ریف ئه‌لده‌وله نارد. له ٩ ره‌بیع الاول هه‌واڵم به‌ده‌ست گه‌یشت که‌وه‌کیله ده‌سکرد و درۆینه‌کان یانی سه‌ردار موعه‌زه‌م، وه‌کیل ئه‌لمولک و حاجی ئه‌سه‌د خان به‌ره‌و تاران به‌رێکه‌وتوون. په‌یوه‌ندی ئه‌وان له‌گه‌ڵ شه‌ریف

ئەلدەولە، پەيوەندییەکی گونجاو و شیاو بوو. رۆژی ٢٦ جومادی الاول ١٣٣٩، لەڕەزاو بەمەبەستی گەڕانەوە بەرێکەوتم. شەریف ئەلدەولە، بەرێزان ئیعتیزاد ئەلدەولە، کارگوزار و سەردار ئەعزەم و سالار موفەخەمی و دەستەبەکی دیکە تا حەسەن ئاوا بۆ پیشوازی کردنم نارد. لەجومادی ئەلئانی ١٣٣٩، گەیشتمە ناو شار. دواي گەیشتنی ئیمە، حاجی شیخ عەبدوللە رۆشتبوو مالى شەریف ئەلدەولە. منیش راستەوخۆ رۆشتە قەلاي حکومەتی و بەنامادەبوونی حاجی شیخ عەبدوللە و کارگوزار و سەردار ئەعزەم و سالار موفەخەم و ئەعزەم ئەلدەولە، گفتوگۆمان کرد، وەتم: بیر و ئەندیشەم لەهەموو ناوچەکان گەرا و جگە لەدیداری تو، تامەزرۆی هیچی دیکە نەبوو. لەپینجی مانگ هەوالمان بەدەست گەیشت کەبەیانى ٣ سالى ١٣٣٩، لەتاران کودەتا دەستیپێکردوو و سەید زیا ئەلدینی تەباتەبایی، بەرپۆەبەری گۆفاری رەعد، پینگەي سەرۆک وەزیرانی گرتۆتە دەست و زۆربەي پیاوماقوولان و شازادەکان و گەرەکانی گرتوو و لەقەزاخانە دەستبەسەری کردوون. هەروەها فەرمانی زیندانی کردنی زۆربەي فەرمانرەواکانی لەویلايەتەکانداوە. شەریف ئەلدەولە ترسا و دەستی لەکارکێشایەو. منیش بەهۆي پەيوەندییەکانم کە بەهۆي سەردار موحیی لەگەل سەید زیا ئەلیم بووم، لە ٢٢ مانگ، بروسکەيەکەم بۆ نارد. لەئێستادا کە چاکسازی و گەڕاندنەوێ نەزم و ئاسایشی کوردستان بەهۆي هەولەکانی شەریف ئەلدەولە گەشەي کردوو و دانیشتووان بەئاسوودەي و لەئاسایشدا ژيان بەسەر دەبن، داوا دەکەم بەدەست لەکارکێشانەوێ ئەو بەرپۆە رازی نەبن و جەخت بکەنەو، دڵگەرمانە بۆ نەهیشتنی کەموکۆرییەکان و بەرقەرار کردنی سەقامگیر، سەرقالی فەرمانرەوایەتی کوردستان بێت.

لە ٢٨ مانگ، بروسکەي بەردەوام بوونی شەریف ئەلدەولە گەیشت. وەلامی منیشی دایەو: بەرپۆە شیخ محەممەدی پیشنوێژ و وتارخوین، بروسکەي ئێو بەردەوام بوونی فەرمانرەوایەتی شەریف ئەلدەولە بوو هۆکاری شادومانی و خوشحالی ئیمە. فەرمانی بەردەوام بوونی ئەوان دەرکرا و سپاسی خۆم بۆ نییەت پاکي و خێرخوازی ئێو دەرەبێرم. (سەید زیا ئەلدینی تەباتەبایی، سەرۆک وەزیران).

دواتر سەید زیا ئەلدینی تەباتەبایی، پەيامی بۆ هەموو خەلکانی ئێران نووسی و لەگۆفار و پۆژنامەکاندا بلاوی کردەو. منیش لەبەستی رەجەب، وەلامی ئەو پەيامەم نووسیو و لەبەر ئەوێ هەردوو پەيامەکە لەپۆژنامەکاندا چاپ و بلاو کراونەتەو و نوسخەي لای هەمووان

دهستدهکهویت، چیت لیردهدا ئامارهیان پینادهم. لهکوتاییهکانی رهجهب، ههمیدهخانمی هاوسهرم کهکچی خوالیخوشبوو سدیق دیوان بوو، کۆچی دوایی کرد. شریف ئهلهوله بۆ قهرهبوو کردنهوهی پابردوو، لهکارگوزاری پرسییوو: فلانهکس خوازیاری کئییه تا خوازیینی بۆ بکهین. کارگوزار وتبووی: گومان دهکهه دهخوازیت کچی حاجی مهلهکی بازرگان بینیت. پۆژی ٦ شهوال، شریف ئهلهوله بیپرس کردن بهخۆم، سالار موفهخهه لهگهله خۆی دهبات و دهپرواته مائی حاجی مهلهک و لهههمان دانیشتن، خوازیینی بهتول خاتوون کچی حاجی مهلهک دهکات و دهستی ماچ دهکات و لهویوه منی لهپرووداوهکه ئاگادار کردهوه. پۆژی ١٠ شهوال، پتوپهسمی مارههبرین نهجامدرا، پۆژی هاتنی بووک، خودی شریف ئهلهوله، پتوپهسمی بووک گواستنهوهی لهقهلاهی حکومهتی ئاماده و شهرهت و شیرینی و خواردنیکی باشی ئاماده کرد. زۆریه زاناکان و پیاوماقوولانی بانگیشت کردبوو. دواي خواردنی نانی نیوهپۆ، دههه ئیواری، پۆشتینه مائی حاجی مهلهک، بووکمان لهسهر تهخت دانیشاند، بهپۆژ کۆلۆنیل سالار نیزام لهگهله کاربهدهستان و لیپرسراوانی دهولهتی و کهسانی دیکه، پیاده لهبهردهم تهختی بووک ریگههیان بپی تا گهشتینه مال. شریف ئهلهوله ههموو خهرجییهکانی گرته نهستۆ و ریگهی نهدا یهک دینار خهرج بکهه. بهیانی شهوی بووکینی، ئهه نامهی خوارهوهیان بۆ من نووسی:

بۆ بهپۆژ شهرههتهدار، هاوسهری بهتول خاتوون، پینشنویژ و وتارخوینی کوردستان. نههپۆ بهیانی، ههزههتی والا شاراده ئیقبال ئهلسولتان، زیاتر لهههموو کاتیك، شادومان و خوشحال لهنهیان خۆی نیشاند. پرسیم: چ ههوالیکی تازهتان پییه. وهلامیان نهادهوه. ههوالی تازه جگه لهسهرکهوتنی ئیمام بۆ لهگرتنی قهلاهی شارهکهدا نییه. دهستهیهک بوون، پینکهنیت. منیش لهه سهرکهوتنهی ئیمام شادومان بوون.

لهبهه شهه دهرفهت نهبوو لهوکاتهده ههستهکانی خۆم دههبریم، لهئیستادا پینوس بهدهستهوه دهگرم و بههۆی ئهه نامهوه، پیروزیایی خۆم بۆ ئهه پیشهوا بهتوانایه دهههبریم و دلنیام ئهه توخمه چالاکه کههیچکات بۆ گرتنی قهلا دژوارهکان ناتهوان نهبوون، بۆ گرتنی جهستهی نازهنینانیش بهتوانا و پروسپی دینههه. هیوادارم ئهه کردهوه بویرانهی بهپۆژیان ببیته هۆی هاتنهدنای ئیمامزادهیهک بهناوی ئههمهه و بهخۆشهویستی باوک و دایک گهوره ببیت. ئیستا کاتی نهوهیه، پوو بکهه هاوسهری ئیوه و بلیم:

ئافەرین بۆ تۆ ئیمامی دلیر
 بەتولت کردە نیچیری خارت
 چوونکە زانایت و خاوەن بیروپرا
 خوش بژی لەژیان لەگەڵ دلداری
 سلاو لەتۆ بیئت ئیمامی زانا
 باش داگیرتکرد قەڵەکی یارت
 ئەگەر دەتەوێت لەتۆ رازی بێ
 وەرە باس بکە هەمو ئەسرارت
 کەچی بوو لەگەڵ کچی پیغمبەر
 بەزەبیئت ئەهات کار و کردارت
 دەبیئت تۆ شەیتان بخەیتە سەر چۆک
 ئەوەک فریشتە ئەوەک نازداری
 بەلام دەزانم پووناکی نیگات
 زنجیری کردوو دلی دلداری
 شەیتانکوژیت و گەرەمی ئەنجومەن
 لەگەڵ دلداری ئیمە خەمخوارت
 هەمیشە لوتفی خودات لەگەڵ بیئت
 گەرەمی رەسوڵان، پشت و پەنات بیئت.
 منیش ئەم ھۆنراوەم لەوەلامدا نووسی و بۆم نارد:
 سلاویش لەتۆ ئەی خوشنوووس ئەمیر
 شەریفی پیروژ، گەرەمی خاوەن بیر
 راستە بەتولم بەتیر نیچیر کرد
 بەلام لەلای تۆ خۆم بوومە ئەسیر
 گورزی ئەویندار لەجەستەمی مەعشوق
 بۆ شادکردنە ئەوەک بۆ زویر
 گەر نازار گەشتوو بەکچی پیغمبەر

تۆ بمانبووره سهرههري نه مير
هیرشی ئیمام زۆر خویناوییه
ناگات له خۆت بێت لیم مهبه دلگیر
ههركهس لوتفی تۆ پشتیوانی بێت
قهلايهك دهگرت بیدانی نه سیر
قهلا کاشییه، نهك دیواری چین
وا به سانایی بۆم دهگرت زنجیر
نهگه پێشدهكهوت، زۆر بویرانه
پاشهکشیم دهکرد ههروهكو به شیر
تا دنیا هه بێت دل سه رگهردانه
ئهویش وهك دنیا دل دهكات یه خسیر
هه میسه لوتفی خودات له گه ل بێت
گه رهه ی په سوولان پشت و په نات بێت.

پۆژی یهکشه ممه ۱۱ زیقه عده ی ۱۳۳۹، هاوکات له گه ل ۲۶ قه رزال، ناسف نه عزم
دانیشتهوانی شاری کۆکرده وه و دژی شه ریف نه لده وه شوێشی کرد. هه موویان له مزگه وتی
هاجهر خاتوون کۆبوونه وه و بۆ ماوه ی دوو هه فته له وێ مانه وه. هه موو خه رجییه کانی
چایی و خواردن و بروسکه و هتد.. له نه ستۆی خودی ناسف بوو. دوا ی لابرده ی
له فه رمانه وایه تی کوردستان چه ند پۆژیک مایه وه و ئیوا رینی پۆژی پینجشه ممه، ه
موحه رمه ی ۱۳۴۰، به ره و تاران به ریکه وت. کاتی که دانیشتهوانی شار له مزگه وتی هاجه ر
خاتوون بوون، پۆژی یهك دوو جار سه ردانم دهکردن. شه ریف نه لده وه په یامی نارده بوو:
فلانه کهس بۆ په یوه ستی کهسانی ناو هاجه ر خاتوون بووه، ئیمه فلانه و فیساره کارمان
بۆکرد. وه لامم بۆ نارده: نه و ده روات و من ده مینمه وه. نه و پۆژانه تیپه ری، هه رچی مان کرد،
نه م پۆژانه ده بێت بیر له شتیکی دیکه بکه ینه وه.

حکومه تی میرزا یوسف خان قایم مقامی ته بریزی

دوا ی لابرده ی شه ریف نه لده وه، پۆژی یهکشه ممه ۷ سه فه ری ۱۳۴۰، میرزا یوسف خانی
قایم مقامی ته بریزی، وهك فه رمانه و، ها ته کوردستان. نه میر مونته خه ب، وهك جیگری

حکومت و فەرید سولتان وەك سەرۆكى كابینه‌ی حكومه‌تى هاوڕێیه‌تیان دەكرد. به‌یانی پوژی هاتنی فەرمان‌پروا، ناسفی ئەعزەم پوشتە گوندی گەردمیران و لەوێوە بەرەو تاران بەرپێكەوت. دواى لایەردنى كۆلۆنىل سالاڕ نيزام، كۆلۆنىل ئەكرەم نيزام، لەكوردستان دیاریكرا. حكومه‌تى قایمقامى گەرنگییه‌كى ئەوتۆى نییه. لەدەورانى حكومه‌تى ئەو، شتیك كەشیایى ئاماژەدان بێت، پروینه‌دا. جگە لەشۆینكەوتنى عەلى ئاغای مەنسور نيزام بەلەتە خشت و دارکاری كردنى محەممەد ئەمین بەگى زەرغام لەشكر.

لەسەرەتاكانى رەبیع الثانى، یانى پوژی چوارده‌وى كەوان، بروسكەیه‌ك گەیشت كەپەزاخان وەك وەزیری جەنگ و فەرمانده‌یى هەموو هیژە جەنگییه‌كانى ئێران دەستنیشان كراوە. چەند پوژ دواتر هەوال گەیشت كەسەیی زیا ئەل‌دینی تەباتە‌بابی، سەردار پەشیدی ئازاد كردووە و میرزا عەلى محەممەد خان، ئەندامى وەزارەتى ناوخۆی لەگەڵدا ناردووە تا بۆ پەوانسەر بگەڕێتە‌وه. لەگەڵ گەیشتنى بۆ پەوانسەر دەستدەكات بە‌نامه‌ ناردن و دیارى ناردن بۆ سەرۆك عەشیرەكان و خراپە و تن لەپەزاخانى وەزیری جەنگ. لەماوه‌یه‌كى كەمدا هەموو سەرۆك عەشیرەكانى سەر سنور لەدەورى خۆى كۆدە‌كاته‌وه و پایەگا نيزامییه‌كانى پەوانسەر و دەورووبەرى دەگرێت و چەکیان دەكات. بەم دوواییانە، میستەر كاوان، قونسولنى ئینگلیس لەكرماشان، نیشتە‌جێی ئەو شارە دەپواتە لای سەردار پەشید. سەردار لەسەر داواى ئەو، سیلاحەكان دەگەڕێنێتە‌وه.

حكومه‌تى شازادە ئەسەدالله، میرزای شەهاب ئەلدەوله

دواى لایەردنى قایمقام، شازادە ئەسەد الله میرزای شەهاب ئەلدەوله، وەك فەرمان‌پروای كوردستان دیاریكرا. پوژی چوارشە‌ممە ٢٨ شەعبانى ١٣٤٠ هاتە كوردستان. ئەكرەم نيزام، سەرۆكى هیژەكان، لەكارەكەى دوورخراپە‌وه و لەجیگەى ئەو سەرەنگ ئەحمەدخانى مەنسور دەستنیشانكرا. چەند پوژێك تیپە‌پى. شازادەى فەرمان‌پروا بە‌منى وت: ئەم شینووى حوكم‌پرانیه‌، لای من پەسەند نییه‌ كە من لەشاردا فەرمان‌پروا بم و لەسى فەرسەنگى من، هەورامییه‌كان سەرقالى تالانى و ئاژاوە‌نانه‌وه و پووتاندنى گوندەكان بن. ئەگەر دەكرێت، كارێك بكەن، ملكەچى و گوێرایەلى خویان بۆ من نیشان بدن تا شەرافەتى من لای دەولەت و میلەت پارێزراو بێت. لەگەڵ ئەوه‌ى چەندین سال بوو هەورامان لەكوردستان دا‌پرا‌بوو و حكومه‌تى سەر‌به‌خۆى عەشیرەییان پێكە‌وه‌نا بوو كە بە‌هیچ جوړێك گەرنگییان

بەفەرمانێوەواکانی کوردستان نەدەدا، بەلام چوونکە شازادە کەسیکی نەجیب و پراستکردار بوو، ئارەزووم دەکرد بەئەندازەی توانای خۆم، پەزنامەندی ئەو بەدەست بێنم. لەبەر ئەمە نامەیەکی تیروتەسەلەم بۆ خانەکانی هەورامان نووسی کەئەم شازادە هاوشیوەی فەرمانێروا سەتەمکارەکانی پیشوو نییە. پێویستە کەئەم لەبوونی وەرێگر و هەرچی زوو تر سەردانی بکەن تا بەهۆیەوه، پەيوەندییەکان و ئازارەکانی پابردوو، ساریژ ببێت.

دوای چەند پۆژ، هەموو خانەکانی پەزاو لەگەڵ سوپا و تفەنگچیەکانی هەورامان بەرێکەوتن و هاتنە گوندی ئەوەرە. لەوێوە بەشیر ئەلئیسلامیان لەگەڵ کەرێک وەک دیاری بۆ حکومەت، پەوانەیی شارکرد. هەروەها پەيامیان ئاردبوو، ئێمە ئاوێرین بێنە ئاو شار، دەمانەویت لەدەرەوهی شار چاومان بەفەرمانێروا بکەویت. منیش بەشیر و کەرەکەم برده لای شازادە. شازادە مالهەکی لەبەرەبەر فێردەوسی دیاریکردبوو. کەرەکەم لەحەوشی تالارەکه بەستەوه و بەشیرم برده لای شازادە. دوای ئەوهی بەشیر گەشتە خزمەت شازادە و ئەحوالپرسی کرا، لەناکاو دەنگی زەرەبی کەرەکه بەرز بوویەوه. حکومەت لەپیشخزمەتی پرسى: دەنگی کەرە لەکوێوە دێت؟ وتم: کەر نییە، گوێدرێژە، هاوڕینی بەشیر ئەلئیسلامە. لەهاتنی شەریف ئەلدەولە و بێبەشبوونی خۆی لەدیداری شازادە توپە بووه و دەنگی بەرز کردۆتەوه و هەستەکانی خۆی دەرەبڕیت. دوای پێکەنینیکی زۆر و هینانی کەرەکه، بڕیارماندا شازادە خێوەت و دامەزراوەی حکومەتی بۆ ئەمانیە بئێریت. خانەکانیش لەئەمانیان چاویان بەشازادە کەوت.

بەیانى ئەو پۆژە کەهەینی ٩ زیقەعدەى ١٢٤٠ بوو، حکومەت لەگەڵ خێوەت و دامەزراوەی حکومەتی پوشتە ئەمانیە، منیش لەگەڵ بەشیر تا کەمیز بۆ پیشوازی کردنی خانەکان پوشتەم و لەوێوە بەرەو ئەمانیە گەڕایەوه. خانەکان لەئەمانیە چاویان بەشازادە کەوت و دوای خواردنی چایی و شیرینی، پوشتە خێوەتێکی تایبەت و حەوانەوه. ویستم بۆ نوێژ بگەڕێمەوه بۆ شار و ئیواری بگەڕێمەوه. خانەکان ترسان و بەجیددی وتیان: ئەگەر ئێوە بپۆن، ئێمەیش دەپۆین. گومانیان دەکرد، پلانیکمان داناوه و بوونی من پێگر دەبێت لەجیبەجی کردنی پیلانەکه. ناچار لەوێ مامەوه تا نانی نیوه پۆیان هینا. پیشخزمەت هات و وتی کەس لەخانەکان دەست بۆ خواردنەکه نابات و دەلێن تا فلائەکەس نەبێت و لەم خواردنە نەخوات، ئێمە لێی ناخوین. ناچار شازادەم بەجێهێشت و پوشتە خێوەتی

خانه‌کان و له‌وی نانمان خوارد. دواى شه‌وى چهند پارویکم خوارد، خانه‌کانیش ده‌ستیان به‌خواردن کرد.

دواى نان خواردن، دوو وینه، یه‌کێک له‌خانه‌کان و شه‌وى دیکه‌یان له‌خانه‌کان و تفه‌نگچییه‌کان گیرا و مؤله‌تى گه‌رانه‌وه‌یان پیدرا. سازاده زیاد له‌پاده له‌هاتنى شه‌وان شادومان بوو. دواى ماوه‌یه‌ک هه‌وال گه‌یششت که‌سه‌ردار ره‌شید ده‌خوازیت به‌ره‌و کوردستان بێت تا منوه‌رخاتوون کچی شه‌زه‌م خان که‌ماره‌برای غولام حسه‌ینى برازیه‌تى، له‌گه‌ل خوی بیات. هه‌ورامیه‌کانیش هاتبوونه‌ شار تا ته‌لعت خاتوون کچی شیخ عارف که‌ماره‌برای حسه‌ین خانى ره‌شید شه‌لمولک بوو، له‌گه‌ل خویان بیه‌ن. منیش به‌ره‌و گوندی ته‌نگسیر ده‌پۆشتم. له‌هه‌مان پۆژ که‌هه‌ورامیه‌کان کچی شیخ عارفیان برد، منیش به‌ره‌و ته‌نگسیر به‌ریکه‌وتم.

پۆژی دواتر سه‌ردار ره‌شید له‌گه‌ل دوو هه‌زار سواری جوانپۆیی و په‌وانسه‌ری و سه‌نجابی هاته‌ شار. سواره‌کان به‌فه‌رمانى خوی، له‌ده‌ره‌وه‌ی شار، سه‌رقالی تالانکردن ده‌بن و ته‌فه له‌شار ده‌که‌ن. گولله به‌ر ده‌رگا و دیوار ده‌که‌وێت و دانیشتووانى شاره‌که ده‌توقن. شه‌و که‌سه‌ی خواوه‌ند مه‌به‌ستى له‌ناوبردنى بکات، بۆ نه‌جامدانى کارى خراپه‌ پینوینى ده‌کات. شه‌م کرده‌وه له‌لاناو عه‌شایر زیاد له‌پاده ناپه‌سه‌نده که‌سه‌سانى بنه‌ماله‌ی زاوا له‌به‌رچاوى بنه‌ماله‌ی بووک خویان بنوینن و هه‌رکات شه‌م کرده‌وه له‌بنه‌ماله‌ی زاوا ببینریت، بنه‌ماله‌ی بووک پێی پازى نابن و شه‌ر و ناژاوه‌ پووده‌کات و شادی و خوشی بۆ پرسه و سه‌ره‌خوشی ده‌گۆریت.

سه‌ردار دواى شه‌م کاره‌ له‌چیمه‌نى شه‌ره‌ف شه‌لمولک داده‌به‌زیت و خێوه‌تى بۆ هه‌لده‌دن. سواره‌کانى له‌زه‌فه‌رییه و ماله‌کانى ده‌ورو به‌ر نیشته‌جی ده‌بن، سازاده و پیاوماقوولانى شار بۆ بینینى ده‌پۆن به‌لام بێرپۆزی به‌وانیش ده‌کات. په‌زاخانى وه‌زیری جه‌نگ که‌ به‌هوى چه‌کدامالینى پایه‌گا نیزامیه‌کان و چهندین کرده‌وه‌ی دیکه‌ی سه‌ردار، بێزار و توپه‌ ببوو، عه‌لى شه‌که‌به‌ر خانى سه‌ردار له‌زیندان ئازاد ده‌کات و فه‌رمانى پێده‌دات به‌زیندوویى یا کوژراوى سه‌ردار ره‌شید بگریت. شه‌م هه‌واله‌ له‌چیمه‌نى شه‌ره‌ف شه‌لمولک به‌نه‌ینى به‌سه‌ردار ده‌گات، ده‌ترسیت و به‌خیرایى فه‌رمان ده‌دات بووک هه‌لبگر و بپۆن. شه‌هاب شه‌لده‌وله‌یش وه‌زاره‌تى جه‌نگ له‌کرده‌وه‌کانى شه‌و ناگادار ده‌کاته‌وه. وه‌زیری جه‌نگ فه‌رمان بۆ شه‌میر

لەشکر ئەحمەد ناغا خان لە کرماشان دەدات کە کۆتایی بە کردەوه خراپەکانی سەردار بەینیت. عەلی ئەکبەر خانیش کە بۆناو سەنجابییهکان دەگەرێتەوه، دەبینیت هەمووان بەتەواوی بوونەتە شوێنکەوتەوی سەردار پەشید و هیچ جینگەیهک بۆ ئەو نەماوەتەوه، ناچار لەرێگەی ئاشتییهوه دەستپێدەکات تا بتوانیت لەم رێگەوه شتێک بۆ ئەوهی بتوانیت فرمانەکانی وەزارەتی جەنگ ئەنجام بدات کە هەمیشە ئارەزووی دەکرد. سەرەتا پەيوەندییهکانی نێوان جەعفەر سولتان و سەرداری شیواند و ناچاری کرد سوپایهکی پیکهاتوو لە شەش هەزار سوار و پیاده درژی جەعفەر سولتان پەوانە بکات. سەرداری موقتەدریش لەگەڵ سەنجابییهکان پەيوەستی ئەم سوپایه بوو و لە ئەنجامی ئەم کارە، دووبارە دەسلەاتی بەسەر سەنجابییهکاندا سەپاند. جەعفەر سولتانیش لەگەڵ چوار هەزار سوپایی، پووبە پرووی ئەم سوپایه بووێهوه. لە دەورووبەری سەریاس و شمشیر، جەنگ لەنێوان ئەم دوو سوپایه پوویدا. سوپای پەوانسەری سەنجابی دواي زەرەر و زیانیکی زۆر شکستیان خوارد. بەلام نزیکبوونەوهی سەردار موقتەدر لە سەردار پەشید، گومانی لای وەزارەتی جەنگ دروستکرد و سەرئەنجام ئەمیر لەشکر بەفرمانی وەزارەتی جەنگ، ئەو بۆ کرماشان بانگدەکات و دەیگریت.

هاوکات لەگەڵ ئەم پۆژانە، سەرھەنگ مەحمودخان، فرماندەوی بانە بەمەبەستی بەرژەوهندی خۆی، گوشار دەخاتە سەر فەرەج اللەخانی بانەیی. فەرەج اللە خان توانای خۆپاگری نابیت و رێگەی هەلاتن دەگرێتەبەر. دواي پاکردنی فەرەج اللە خان، دوو منالی بێ تاوان بەناوەکانی قادرخان یانزە سالا و عەبدوللەخان، نو سالا، دەگریت و پەوانەي خۆپەم ئابادیان دەکات. کاتیەک ئەم هەوالەم بە دەست گەیشیت، بەخیرایی حکومەتم لی ئاگادار کردەوه. پێکەوه بروسکەمان بۆ ئیمارەت لەشکر نارد کە ئەم کارە لە کوردستان دەنگدانەوهیەکی باشی نابیت. پێویستە بەخیرایی کۆپەکانی فەرەج اللەخان بگەرێنەوه. ئیمارەت لەشکر هەردوو کۆپەکەي گەراندهوه و رۆژی ۲ موخەرەمی سالی ۱۲۴۱ تەسلیم بەمن کران. سەرھەنگ مەحمودخان لە ئەنجامی ئەم هەلەیه لەفرمانپەرەوایەتی بانە دوورخراپەوه. منیش بۆ قەرەبوو کردنەوهی چاکییهکانی ئەمیر لەشکر نامەیهکم بۆ فەرەج خان نووسی و خۆی هاتە سنە و ملکهچی و گوێرایەلی خۆي بۆ حکومەت نیشاندا و دواي چەند پۆژ کۆپەکانیمان گەراندهوه و بەخۆشحالییهوه بۆ بانە گەرایهوه و سەرئەنجام لەرێگەی

خزمەت کردن بە دەولەت کوژرا.

لە مانگی رەبیع الاولی سالی ١٢٤١، کە هاوکات بوو لە گەڵ بۆرجی دوو پیشک، چەندین بروسکە بە نهێنی لە لایەن ئاغا محەممەد خان، بە حکومەت و سەرۆکایەتی سوپا، بە من گەشت کە سەردار پەشید خراپ کەلکی لە میهره بانییهکانی دەولەت وەرگرتوو و سەرقالی کوژدەوهی سوپا و ترساندن و تۆقاندنی هیزهکانی دەولەتە. لەبەر ئەمە دەولەت بپاریداوه لە کردەوه وەحشیانهکانی ئەو پێگری بکات، هەركات فلانەكەس بۆ گەشتن بەم مەبەستە هاوکاری دەولەت بکات، جگە لەوهی چاکەیهکی گەورهی لە گەڵ سوپاییهکاندا کردوو، هەلنکی باشیش بۆ خۆی دەرەخسینیت بۆ ئەوهی پێگە بەرزەکانی دیکە بە دەست بێنیت. منیش لەبەر ئارەزوومەندیم بۆ ئاسایش و ئارامی کوردستان لە ناخەوه حەزم دەکرد هاوکاری دەولەت بکەم، جیاواز لەوه لەکاتی پووبەپوو بوونەوهی سەردار لە گەڵ جەعفەر سولتان، لەبەر ئەوهی نامەیهکم بۆ سەرکۆنە کردنی سەردار نووسیویو، بەمشێوهیه وەلامی دابوو مەوه: سیاسەت و بەرپۆهبردنی ولات جیاوازه لە ئایین و عیرقان، سیاسەت بە پێویستی دەزانی من دیوهکە ی لەوێن لەناو ببەم. لە گەڵ ئەوهی پۆشت و شکستی خوارد، بەلام دەویست بە پێنی پێویست ئەو لە دەرئەنجامەکانی کارەکە ی ئاگادار بکە مەوه. لەبەر ئەمە لە سەرەتاکانی رەبیع الاولی ١٢٤١ کە بەفرێکی زۆر باریبوو، بە مۆلەت وەرگرتن لە حکومەت و سەرۆکی سوپا، بە پێکەوتن. سەرەتا پۆشتە گوندی پەزاو، لە هەموو خانەکانی ئەوی، سویندم وەرگرت کە لەکاتی بە پێکەوتنی سوپای دەولەتی بەرهو پەوانسەر، خانەکانی پەزاو بە هەموو هینزی خۆیانەوه پەيوهستی سوپای دەولەتی ببن. لەوێوه پۆشتە قەلاگە و لە محەممەد سالح سولتان و عەبدوللە بەگی سەرەهنگیش، سویندی وەفاداری و هاوکاریم وەرگرت. لەوێوه پۆشتە دزلی و سویند و پەیمانم لە محەمودخانیش وەرگرت کە بە هیچ جۆرێک هاوکاری سەردار نەکات و بۆ جێبەجێ کردنی فرمانەکانی دەولەت نامادە بێت. لەوێوه پۆشتە خزمەت شیخ حسام ئەلەدین. لە گۆلەنەبەر چاووم بە شیخ کەوت و ئەویشم نامادە کرد. لەوێوه پرومکرده ئەوسودی پایتەختی لەوێن. جەعفەر سولتانیش سویندی خوارد لە گەڵ هەموو هیزهکانی دژی سەردار بجەنگیت. لەوێوه عینابەت الله بەگی ئیفتخار سولتانم وەك نوینەر بۆ جوانرو و لای عەشیرە ی قوبادی و باباجانی و وەلەدبەگی و ئیناخی و گۆران نارد. هەموویانی یەكخست و سویند و بەلێنی لە هەموویان وەرگرت کە لەکاتی

بەڕێکەوتنی سوپای دەولەتی، جێبەجێکاری فەرمانی ئەمیر لەشکر، دژی سەردار پەشید بچەنگن. دواى ئەنجامی ئەم کەین و بەینە و وەرگرتنی پەیمان و سویند لەعەشیرەکان و گەمارۆدانى پوڤى سەردار پەشید، لەناو بەفر و سەرما گەرامەو. مەنزلی یەكەم هاتمه نودشه. ئەحمەد بەگى كۆپى جەعفەر سولتان لەوى بوو. دواى خواردنى چایی و قاوەلتي بەرهو هەجیج بەڕێکەوتم. کاتێک لەگەردەنەو بەرهو ئاوايى هەجیج شۆڤبوومەو، بەفەربارىن دەستى پێکرد. کاتێک گەيشتمە ناو گوندەكە، پوومكردە مالى قازى. چۆنیەتى مالهكانى هەورامان بەگشتى بەشیوەیەكە سەربانى ئەم مال دەبیته حەوشى مالى سەرووی خۆی. بەفر لەسەر سەربان و بەردەم مالى قازى دەنیشت، بەشى باکور كەزێك چیاكە بوو، سەپپۆش ببوو، بەلام بەشى پووبار كەبەفر بەهۆى هەوالی دۆلەكە دەبوو بەناو، پەش بوو. لەبیینى ئەو دیمەنە، ئەوهم بیركەوتەو كەبووك بەخەسووی خۆی وتبوو: لەكاتێكدا لەلایەكى سەربان كچەكەى لەگەل زواكەى خەتووه و لەلایەكى دیکە، كۆپەكەى لەگەل بووكەكەى. نیوه شوو خەسوو دەپواتە لای كچەكەى و زواكەى و دەلێت، جوان باووش بەیەكدا بكەن بۆ ئەوێ سەرماتان نەبیته. دواتر دیتە لای كۆپەكەى و بووكەكەى و دەلێت، باووش بەیەكا مەكەن، با لەگەرمادا نەخكێن. بووك لەم جیاوازییە توپە دەبیته و دەلێت.

دەبم بەقوریانى خوا

یەك بانە بەس دوو هەوا

لەسەر بىم گەرمام دەبى

لەوسەر بىم سەرمام دەبى

بەدنیایییەو بووك ئەگەر بارودۆخی هەجیبى دەبینى، لەبەرەبەر قسەكانى خەسووی هیچی نەدەوت و پەخنەى نەدەگرت. بۆ بەیانى لەهەجیج بەڕێکەوتم. نزیكەى بیست كەسى هەجیجى هاتن و كەلوپەلەكانى ئێمەیان لەپێگەییەكى زۆر دژوار و مەترسیدارەو برد. دواتر لەناشى بل نزیك بووینەو، لەوى تاشەبەردىكى گەورە بەدرێژى پێنج شەش زەرە تا لێواری پووبارەكە لەسەر رینگەكەیه و ئەگەر پێنى پەشەولاغ یا مروؤ بخلیسكێت، پاستەوخۆ دەكەوێتە ناو پووبارەكە كە بەپووبارى سێوان ناسراوه. بەخیرایی هەجیجییەكان پوشتن و لم و زیخى نەرمیان هینا و لەسەر تاشەبەردەكە بلأویان كردهو و بەمشێوێە توانیمان بەسلامەتى بپەڕینەو. دواتر بەماوێەكى كەم گەشتینە پردى مەلا كەدوو شاتیری گەورەیان

به درژی بیست و چوار زه له سهر پووباری سیوان داناوه و دواتر له بهینی تیره کان بهردیان داناوه و ده بیت مروؤ و ناژه له کان له م ریگه وه بپه پنه وه. نه سپه کان له بهر نه وهی عاده تیان گرتووه، بی ترس ده په پنه وه، به لام مروؤی ناشاره زا به دژواری له و ریگه یه ده په ریته وه و زور جار پوویداوه ناژه لیک په می کردووه یا مروؤ تووشی سه رگیژه ها تووه و که وتوته خوار و به ره و دیجله ی عیراق پوشتووه. به هه زاران ترس و له رز له و گیژاوه مه ترسیداره یش گوزهرمان کرد وگه شتینه نه سپه ریز. خانه کا نی نه و ناوچه یه به نه نقه ست نه م له مپه رانه یان دروست کردووه چوونکه له کاتی ته نگانه و جهنگ، یه ک تفهنگچی ده توانیت له م شوینه دا بهر به سوپایه کی گهره بگریت.

له نه سپه ریز دوباره به فریکی قورس باری. کلؤ به فره گهره کان له ناسمان ده هاتنه خوار به لام چوونکه هه و ا نارام و فینک بوو کاتیک ده گه یشتنه سهر زه وی، به شیکی زوری ده بوو به ناو. نه گهر له هه وای سارد نه م به فره ده باری، له ماوه ی کاترمیریک زیاتر له زهرعیك ده باری. به لام له گهل نه وه یشدا له ماوه یه کی که مدا زه وی سپیپوش بوو، سه وزه و ریحانه ی به مه خمه لی سپی داپوشی و جلو به رگی پوچانییه کا نی کرده بهر داره کوئه و به ته مه نه کان. نه مامه کان کفنیپوشن و پروه که کان هه مووان یه ک جلو به رگیان به به ردا کرا. سه رنه نجام دهشت و چیا سپیپوش و سه رزه وی له لایه ن سوپای به فری سپی، دهستی به سه ردا گیرا و هیچ جیاوازییه ک له نیوان باش و خراب نه مایه وه و جوان و ناشیرین هه مووان له ژیر ختوه تیکی سپی خویان شارده وه.

داره کا نی جهنگل له کلؤکا نی به فر و دلؤپی لقه کا نی خویان، پینشوازییان له ریباران ده کرد و که و و قومری و چوله که کان، گورانی ته ندروستی نیمه که له و گیژاوه مه ترسیداره بزگارمان ببوو ده خویند و به هوی شوپوونه وهی ناوی به فر و باران له سه ر تاشه به رده کان که هاوشیوهی دیوار له چه پ و راستی پووباره که که له که ببوون، پارچه کا نی خه ت خه تی ریگه یا حهریری کۆلکه زپینه وه ک پاخه ری ژیر پیی ریباران پاخرا بوو. چوله که و قه ناریه کان، له سه ر و ژیری به رده کان و له سه ر گژوگیا، به خوشحالییه وه ده یانجریواند و قه له ره شه کا نی ش له سه ر داره کان و چیاکان، قاقا پیده که نین وله م نمایشه ی سروشت و له م ده سه لاته که دهستی خواوه ندی ناماده ی کردبوو، سه رسوپمانی خویان نیشاندده دا.

به کورتی، له ناو شه پۆلی نه م له مپه ره سروشتیانه، هیواش هیواش دریزه مان به ریگه دا تا

گەشتینە گەروویکی مەترسیدار بەناوی دەمگا. داوی خۆیندنی ئایەت ئەلکورسی و دۆعای حزب الہ، پۆشتینە ناو گەرووەکە، بەفریش بۆ تەواو کردنی کەموکۆرییەکان بەقورسی ھەرچی زیاتر دەباری کەھاوڕێیان لەدووریەکی کەم، یەکتریان بۆ ئەدەدۆزرایەو. سەرئەنجام بەزەحمەتی زۆر، لەو گەروە گوەزەرمان کرد و گەشتینە شوینیک کەچەند بئەمالەیک لەوی نیشتەجیبوون و گوندیکیان دروستکردبوو بەناوی کۆلیژ. بەناچاری شەو لەکۆلیژ مایەو و بەیانی بەرێکەوتن. پۆژی ۱۸ جومادی الاول گەشتینە شار. لەگەڵ گەیشتم، ھەموو سویند و پەیماننامەکان کە لەسەرۆک عەشیرەتەکانم وەرگرتبوو، تەسلیم بەحکومەت و سەرۆکی سوپا کرد و بەھۆی بروسکەو، تاران و خورەم ئابادیان لێ ئاگادار کردەو. لەلایەن سەرۆکایەتی وەزیران و سەرۆکایەتی ھەموو ھیزەکان، پەزاخان، و لەرەن ئیمارەت لەشکری پۆژناو ئەحمەد ئاغاخان، بروسکەو سپاس و دەسخورشی کردنم بەدەست گەیشتم. لەم مانگەدا، جومادی الاول، بەرێزان محەممەد خانی وەکیل و میرزا فەرەج اللەخان سەرداری موغەزەم و حاجی ئەسەد اللە خان وەک وەکیلیەکانی دەورە یینجەمی مەجلیس بەرەو تاران بەرێکەوتن.

پۆژی ۲۵ جومادی ئەلئانی، ھەوالی مەرگی مەلا عەبدولجەوادێ شیخولئیسلا م گەیشتمە کوردستان کە بەھۆی پەڕیشانییەو بەرو کرماشان کۆچی کردبوو. لەوی زەردوییەکان ھەموو ئامادەکارییەکانی کفن و دفنیا ن ئەتجامدبوو و بئەمالەکیان بۆ کوردستان گەرانەو. ئەم بابەتە بۆ سەرپەرشتەکانی کوردستان وەک پەلەیکە نەنگین مایەو کە تا ئەو پادەییە بێ توانا و بێ غیرەت بوون کەنەیانئوانی بژێوی پێشەوایەکی خۆیان دا بین بکەن تا سەرئەنجام ئاوارە ی کرماشان بوو و لەغەریبیدا سەری نایەو.

لەسەرەتای شەوال، ھەوالی گەرانەو ی میرزا عەلی نەقی خان ئاسفی ئەعزەم لەتارانەو گەیشتمە کوردستان. میرزا عەلی خانی ئیعتیزاد ئەلدەولە داوی کرد پێورەسمینکی پێزگرتن و پێشوازی کردنی بۆ ئامادە بکەین. من حەزەم نەدەکرد ئەو کارە بکەم بەلام چوونکە چەندینجار تاقیکرا بوو یەو و بەپێچەوانە ی دوو براکە ی، کەسینکی لەخۆبایی و خراپەکار بوو و بەردەوام بەختەو ەری خۆی لەبەدبەختی کەسانی دیکەدا دەبینی و خوازیاری شیواندنی ئاسایش و نارامی کۆمەلگا بوو. لەبەر ئەمە پێزگرتن لەکەسینکی لەم چەشنە، دوور لەویژدان و بئەماکانی مرو قایەتی.

لەگەڵ ئەمەیشدا چوونکە ئیعتیزاد ئەلدەولە پێداگری کرد، لەبەر داواکەى ئەو، پۆژى هەشتى شەوال کاتێک ناسفی ئەعزەم ھاتە سنە،، ھەموو زاناکان و پیاوماقوولان و بازارپیی و بازەرگەکانم بۆ عەسر بۆ مالى ئەو بەپێزە بانگێشتکرد. پێشوەخت خۆم و کارگوزار پۆشتین و ھەموو ئامادەکارییەکیان بۆ میوانداری میوانەکان ئامادە کرد. دواى ھاتنى، بەجۆریک ھەلسوکەوتى کرد کە من ھیچ، بەلکو ئیعتیزاد ئەلدەولەیش لەداواکەى خۆى پەشیمان بوویەو.

لە ١٨ شەوالی ١٢٤١ کەھاوکات لەگەڵ دووهم مانگی بەھار بوو، بەپێی فەرمانی ئیمارەت، لەشکری رۆژئاوای کوردستان بەسەرۆکایەتی سەرھەنگ ئەحمەدخان مەنسور بەرەو پەوانسەر بەرێکەوت. عەباس خانی ئەمیر لەگەڵ ھیزەکانی کەلھور و بەھرام بەگ سەرداری ئەکرەم لەگەڵ ھیزەکانی وەلدەبەگ و وەکیلی جوانرۆ و سەرۆک عەشیرەکانی سەرسنور، ھەرمەکان لەگەڵ سوپاکەى خۆیان بەرێکەوتن. ئەمیر لەشکریش لەگەڵ سوپای کرماشان، پێگەى پەوانسەری گرتەبەر. لەگەڵ گەیشتنی سەردار ئەکرەم و ھیزی جوانرۆ بەرەوانسەر، دواى جەنگێکی کەم، سەردار پەشید پەوانسەر بەجێدانی و لەگەڵ خزمەتکارەکان و بنەمالەکەى بۆ چالۆھى شاھۆ و لەوێو پەنا بۆ پەزاو دەبات. جەغەر سولتان چاوەڕوانی پەزاویەکان دەبێت و دواتر پەیوەستی سوپاکە دەبێت لەبەر ئەمە لەلایەن ئەمیر لەشکرەو گرنگی پێنادرێت. ئەمیر لەشکر، سەرھەنگ گێگوخان لەپەوانسەر بەجێدانی و عەلى بەگ و کۆرەکانی دیکەى حاجى ئاغا دەگرێت. کاتێک ئەم ھەوالەم بەدەست گەیشت، نامەیکەم وەک تکا کردن بۆ ئەمیر نووسی. ئەمیر ئەوانی ئازاد کرد و خۆى بۆ کرماشان گەراپەو. سەرھەنگ ئەحمەدخان پۆژى ٢٦ شەوال بۆ شار گەراپەو سەردار پەشید ماوەیک لەپەزاو دەمینیتەو و دواتر بەمەبەستی کۆکردنەوێ ھیز دەپواتە مەریوان و لەوێو دەپواتە پیران بۆ لای مەلیک مەحمود. کەس ھاوکاری ناکات چوونکە ھەمووان بەلێنیانداوو ھاوکاری نەکن. پۆژى ١١ سەفەری ١٢٤٢، نامەیکەى لەسەردار پەشیدم بەدەست گەیشت کەپەشیمانی خۆى لەپاڤردوو دەربڕیبوو، لەگەڵ ئەویشدا ئاماژەى بەویدا بوو ئایا بەباشی دەزانم تەسلیم بەدەولەت ببێت یا نە؟ وەلام دایەو: گوێراپەلێ کردنى فەرمانەکانی دەولەت پێویستی بەھیچ شتێک نییە، ھەرکەس پێگەى ھەلاتن بگرێتەبەر، دەبێتە باربەری دیوہ بیابانییەکان. چەند پۆژ دواتر ھەوال ھات کەبەھۆی سەرھەنگ گێگوخان پۆشتوتە ھەمەدان بۆ خزمەتی ئەمیر لەشکر و

ئەمیر ئەوی پەوانە ی تاران کوردووە. لەمناوەدا هەوال ھات کە لەمەجلیس لەنیوان بەرێزان مۆنتەمن ئەلمولک، سەرۆکی مەجلیس و وەزیری جەنگ پەزاخان، گەزێ ھاتۆتە ئاراو و وەزیری جەنگ بەمەبەستی دەپیری ئاڕەزایەتی پۆشتۆتە شەمزان. لەسەر بنەمای ئەو پەيوەندیانە ی لەگەڵ وەزیری جەنگ بووم و دڵنیا بووم لەوێ تەنیا کەسە بێتوانی و لات لەم بەدەختییە پزگار بکات، ئەم بروسکەم بۆ بەرێز مۆنتەمن ئەلدەولە نارد:

لە کوردستانەو بۆ تاران، ٢٨ تەرازوو، بۆ بەرێز ئەشرف ناغای مۆنتەمن ئەلمولک، سەرۆکی پزێرداری مەجلیس، ئەگەر پزێز لەکەسە دیارەکانی ئێران دەگیرا و پیاو بەتوانا و ناو دارەکانمان نەدەرەنجاندا، تا ئەم پادەییە گرفتاری نەخۆشی کەمی پیاو بەتوانا کان نەدەبووین. لەئێستادا بەرێز پەزاخان و وەزیری جەنگ، قۆلی لێھەڵکردووە و بویرانە ئارامی بۆ سەرانی سەری و لات گەرانندۆتەو و کۆتایی بەقوناغی خان خانی و پاشایەتی تیر و عەشیرەکان ھێناو. شیاو نییە لەجیاتی پزێگرتن لەو بەرێزە، بێھیوا و دلساردی بکەن. بەھمان ئەندازە کە بۆ نووسینی یاساکان و نەزمی پارلمان پێویستمان بەکەسانی شیاو، بۆ جێبەجێ کردنی یاسا و گەرانندەوێ نەزم پێویستمان بەکەسانی بویر و بەتوانایە تا ئاسایش لەسەرانی ناوچەکانی و لات سەقامگیر بکات. بەتایبەت ئێمە دانیششتوانی کوردستان و سەر سنور، شیاوی و تواناکانی وەزیری جەنگ باشتەر دەزانین چوونکە چەندین سالا گرفتاری ئاژاو و فیتنەین و ماوێکە بەھۆی چالاکی و کردەو بویرانەکانی ئەو، لەئاسایش و ئەمانداین. بێ قەرارە چاوەروانین ھۆکارەکانی ئاشتکردنەو و دڵگەرم کردنی ئەو بەرێز دابین بکری. بەرەوای مەزانن دووبارە ئێران گرفتاری ئاژاو و شوپش بێت. (مەمەدی مەردۆخ)

وہلام لەتارانەو بۆ کوردستان، لەبەروری ٢ دوویشک ١٣٠٢ بەرێزی شەریعەتەدار، پێشنویژ و وتار خوینی کوردستان، بروسکە ی ژمارە ٥٧ ئێو بۆ نیشاناندانی ئیگەرانی تان سەبارەت بەھەندی ماددە ی یاسایی و ئەو گەفتوگۆیانە ی لەئارادا بوو، بەروونکردنەوکانی وەزیری جەنگ، بەخواستی خوا، چیتەر لەئارادا نییە و مەجلیس پزێز لەخزمەتەکانی ئەوان دەگری. (سەرۆکی مەجلیسی شۆرای نیشتمانی). (مۆنتەمن ئەلمولک)

شەوی سێشەممە ٢٦ رەبیع الاولی ١٢٤٢، مەلاعەبدوللہ ی دەشتی مرد. پۆزی چوارشەممە

٩ جومادی الاول، شیخ نەجم ئەلەدینی حوجەت ئەلئیسلا مەرد. لەناوەراستی ڕەجەب، هەولمان بە دەست گەشت کە لەتاران باسی کۆماری ھاتۆتە ئاراوە. پۆژی ٢٨ ڕەجەب بە پێی ھەرمانی بەرپرسە بالاکان، کۆمیتەی نێھزەتی نیشتمانیم لەم بەرێزانە پیکھینا:

١. بەرێز شوجاع لەشکر، نوێنەری ئەردەلان، ٢. بەرێز ئەمجد ئەلئەشرەف، نوێنەری سەیدەکان، ٣. بەرێز حاجی ئیعتیزاد ئەلئیسلا م، نوێنەری شیخەکان، ٤. بەرێز حاجی قەوامی توجار، نوێنەری بازارییەکان، ٥. بەرێز حاجی خان، نوێنەری خاوەن زەویەکان، ٦. بەرێز محەممەد شەریفی زەھتاب، نوێنەری سەندیکاکان و مسکینەکان، ٧. بەرێز میرزا ئیستیان، نوێنەری کاتۆلیکەکان، ٨. بەرێز دوکتۆ ناغا برا، نوێنەری کەلیمییەکان.

ئەم ھەشت کەسە بە سەرۆکایەتی خۆم، درژی سەلتەنەتی قاچار، پەیمانمان بەست و چالاکی و ئاردنی بروسکەمان دەستپێکرد. لەم ناوەدا هەولمان پێگەشت کە لە پۆژی شۆرشەکی تاران، سەردار ڕەشید لەتاران ھەلاتوو و لەماوەی دوو پۆژدا خۆی گەیاندۆتە کرمانشان و لەوێوە بەرەو ڕەوانسەر بەرێکەوتوو و دووبارە شوین ئارەزووەکانی خۆی کەوتوو. لەسەرۆک عەشیرەتەکان جگە لە محەممەد ڕەشید بەگی کوپی جەعفر سولتان، کەس بەلینی ھاوکاری پێنداد.

لە ١٩ ڕەمەزانی ١٣٤٢، بروسکەیکە لە ئیمارەت لەشکر بەم ناوە پۆکە گەشت: بۆ بەرێز ئایەت اللە، بەمەبەستی بەدواداچوونی ھەولەکانی سالی پار، بە ھەرمانی دەربار و پاشا، لە ئیستادا بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە ھەولەکانتان دەخەنە گەر. ھەلبەت زەحمەتەکانی ئێوە لای کاربەدەستەکان لەبەر ناكریت. ئەمیر لەشکری پۆژناوا.

ھەرمانی بە ھەرمانێرەوادا بوو دووبارە من بەرەو ھورامان و لەوێن بڕۆم و بەلێننامەکی سالی پار درژی سەردار ڕەشید زیندوو بکەمەو. لەبەر ئەوەی پۆشتنی من پێویستی نەدەکرد، نوێنەری تایبەتم نارد. لەماوەی دوانزە پۆژ ئەم بەلێننامە مۆرکراوەی لەھەموو خان و سەرۆکەکانی ھورامان وەرگرت و گەرایەو:

پەیماننامەی عەشایەر

لەبەر واری ٢٤ ڕەمەزانی سالی ١٣٤٢، ئێمە کە ئەم وەرەقەیی خوارەو ھەمان مۆر و واژۆ کردوو، بە ئیمان و شەرافەتی مەزھەبی و ھەموو پێرۆزییەکانی جیھان، سویند بە قورئان دەخوین و بەلێن دەدەین و پەیمان دەبەستین تا ئەو پۆژەیی زیندوو بین لە گەل عەباس خان سەرداری

پەشیدی ئەردەلان پەيوەندی دۆستایەتی بەرقەرار نەکەین و بەهیچ جۆرێک هاوڕێیەتی و هاوکاری نەکەین و ئەگەر لەئەنجامی شوێنکەوتنی سوپای دەولەتی پەنا بۆ سنوورەکانی ئێمە بێنیت، قۆلبەست و تەسلیم بەدەولەتی بکەین. بۆگەمارۆدانی سەردار ئەگەر لەکرماشانەو هیزی عەشایەری بێت، ئێمەش لەسنوری خۆمان بۆ سەركۆتکردنی ناوبراو ئامادەین بەفەرمانی دەولەت کۆتایی بەیاخیگەری و کردەوهکانی درژی دەولەت بێنین. جیاواژ لەو تائەو کاتە ی کاربەدەستانی ئێران بەشیوەیەکی شیاو و گونجاو هەلسوکەوت لەگەڵ ئێمە دەکەن، ئێمەیش بەهەموو هیزی خۆمان بۆ ئەنجامدانی فەرمانە پێرۆزەکانی دەولەت، بەبەخشینی مال و سامان و ژیا نمان ئامادەین و ئەگەر خوا نەخواستە پۆژێک لەم پەیماننامە پەشیمان بووینەو، شەرمەزاری خواوەند و پەسوول و مرقایەتین و لەدین و مەزەب و شەرافەت بێ بەرین. حەسەین پەشید ئەلمولک، عەبدولمەجید سەردار ئەجلال، محەممەد سەعید ئەلمولک، محەممەد سالح قەلاگا، مەحمود دزلی، جەعفر سەرداری موختەزید، محەممەد توفیق، ئەحمەد بن جەعفر، عینایەت الله و سارم سولتان. نوێنەری سەعید ئەلسەلتەنە، وەکیلی جوانرۆ.

ئەم پەیماننامە تەسلیم بەحکومەت کرد و نوسخەیەکی بۆ وەزارەتی ناوخۆ، بۆ وەزیری جەنگ و نوسخەیەکی بۆ ئەمیری لەشکر پەوانەکرا. لەناوەراستی شەوال ١٣٤٢، سولتان کریش خان لەگەڵ هیزەکانی کرماشان، لەلایەن ئەمیر لەشکر و سەرھەنگ ئەحمەدخان مەنسور، لەگەڵ هیزەکانی کوردستان، بەفەرمانی ئیمارەتی لەشکری پۆژئاوا بەرەو پەوانسەر بەرێکەوتن. سەرھەنگ ئەحمەدخان، وەکیل سولتان و ساعید سولتان و سالارفاتحی لەگەڵ خۆی برد تا کیشە و گیرۆگرفت دروست نەکەن. دوای دوو پووبەرپووبوونەو سەردار پەشید شکست دەخوات و بەرەو مالی شیخ حیسام ئەلەدین هەلەدیت. بێرە پارەیک وەک قەرزی لەشیخ وەرەگریت و دەرواقە لای مەلیک مەحمود. مەلیکیش بێرە پارەیک پێدەدات و رێگەی مەحمەرە دەگریتەبەر. لەوێش شیخ خەزەل خان بێرە پارەیک وەک هاوکاری پێدەدات و پەوانە بەغداد دەبێت. تائەو کاتە ی شاهەنشاهی پەهلەوی سەردانی نەجەف دەکات و لەوێ لەسەر داوای زاناکان، لێی خوشدەبن.

لە ٢ شەعبانی ١٣٤٢، لەمزگەوتی دارئەلئیسحان، چینه جیاواژەکانی شار و بازارپێکەکانمان بانگیشتکرد و بەئامادەبوونی دانیشتوانی شار، کۆبوونەویەکیان سازدا. لەم کۆبوونەویدا

ئەم بروسکەمان نووسی و بەواژۆی ئەندامانی کۆمیتە، ناردمان:

تاران_ مەجلیسی نیشتمانی، نوسخەیک بۆ سەرۆک وەزیران، ئارەزوومەندی میللەتی سوونی مەزھەبی کوردستان بۆ جێبەجێ کردنی فرمانەکانی پاشا، وتەیی باوی سەرزاران بوو.

هەنووکە بیستنی کردووە قیزەونەکان و کارەساتبارەکانی سولتان ئەحمەدی قاجار و چالاکیەکانی دژی ئیسلام و شەریعت لەلایەن ئەو گەنجە نەشیاو، لەفەرەنگ، بۆتە ھۆکاری ئەم میللەتی شاپەرەستی کوردستان ھەفتەیکە شۆرشیان دەستپێکردووە و بەدەنگی بەرز و ڕاشکاو کە کاریگەری لەسەر گۆنچکە و ھەکیل و وەزیرەکان دابینیت، بێزاری خۆیان لەسەلتەنەتی قیزەونی قاجار ڕادەگەیەنن و ھەموو دەسەلاتەکان بەھەکیلە بەرێزەکان دەدەین تا پڕیمی سەلتەنەت بۆ کۆماری بگۆڕن و سەرۆک کۆمارکی خاوەن دەسەلات و بەتوانا بۆ بەرپۆوەبردنی کاروباری ولات ھەلبژێرن لەو مەرجەیی لەوچەیی نەشیاو قاجاریەکان نەبیت. ئەگەری ھەیە لەئەنجامی گۆڕینی پڕیم، شەرافەت و شەرەفی پێشیلکراوی نەتەوێ سەتەملێکراوی ئێران بگەڕیتەوە و لەگۆرەپانی سیاسەتی نیونەتەوێ، ھاوشانی نەتەوێ پێشکەوتووکانی دنیا، ھەنگاو بەرەو پێشەوێ بەرین. ھەروەھا بەتەواوی یاساگمان کرد لەناو مژگەوت و شوینە گشتییەکان ناوی ئەو خراپەکارە بوتنیت، ناویمان لەھەموو شوینێک سەریبەو و ناوی سیلسیلەیی قاجار، چیتەر لەھیچ شوینێک نایەتە سەرزمان. ئەگەر وەھیکەکانی پەرمان لەئەنجامدانی ئەم ئەرکە کە مەترخەمی لەخۆیان نیشانبدەن، ئێمە ئێرانی توانای خۆراگریمان نابیت و ئەوان بەرەسمی ناناسین، ھەموو ویلايەت و قەزا و گوندەکانی بویری ئێران دەست دەخەنە ناو دەستی یەک و شۆرشێکی گشتی دەستپێدەکەین و حکومەتی کۆماری ڕادەگەیەنن و سەرۆک کۆماری خۆمان ھەڵدەبژێرین و ڕەگ و ڕیشەیی سیلسیلەیی ناپاکی قاجار لەبنەوێ دەردەھێنین. بەنۆینەرایەتی پێنج ھەزار دانیشتووی کوردستان: محەمەد ئایەت اللہ، شوجاع لەشکر، ئەمجد ئەلئەشرەف، حاجی ئیعتیزاد ئەلئیسلا، حوجەت ئەلئیسلا، حاجی قەوام ئەلتوچار، حاجی خان، محەمەد شەریفی زەھتاب، ئیستپانی مەسیحی، ئاقابرای کەلیمی. دواتر ھەوالمان بەدەست گەیشت کە محەمەد حەسەین میرزای جیگری سەلتەنەت، بۆ پاراستنی تاج و تەختی براکەیی خۆی، چالاکیەکانی دەستپێکردووە. دووبارە لەمالەکانی

مەسعود سەلتەنە کۆبوونەوه و ئەم بروسکەمان نارد:

تاران، بۆ بەرێژ جیگری سەلتەنەت، بۆ مەجلیسی نیشتمانی، بۆ سەرۆکایەتی هەموو هیژەکان. سستەمە لەبەر ئەکراوەکانی باو و پیاوانی ئێوه، بەناشکرا لەگۆڕەپانی ئێراندا بۆ بووتەوه و جامی سەبر و خۆراگری خەڵکان لێوێژ بوو و زۆری ئەماوە دەنگی پووختانی بێ مەلە قاجار هاوشتیوهی بێ مەلە تزار یگاتە گوینی فەلەک. تا بارودۆخ لەوه دژوارتر نەبوو، باشتەر کەلوپەلەکانی خۆت کۆبکەتەوه و لەفەرەنگ پەيوەستی براکەت ببیت چوونکە زیاتر لەمە هزر و هەستی ئەم خەڵکە نابێتە گەمە دەستی ئێوه. خواوەند، ئەم کەشتییە بۆ هەر شوێنێک دەبات کە دەیخوازیت. بەنۆینەرایەتی دانیشتووانی کوردستان، مەمەدی مەردوخی، حاجی خان، ئەمجد ئەلئەشرەف.

ئاسف و حاجی موختەمید لەم بروسکە و کۆبوونەوانە دژی سەلتەنتی قاجار توپە و بەناشکرا، دژایەتییان دەکرد. لەژێر ناوی ئەوهی کە ئێمە شافعی مەزەهەین و شۆرش دژی دەولەت لەمەزەهەبی ئێمەدا حەرامە و ئێمە جگە لەسولتان ئەحمەدشا بەکەسی دیکە بۆ بەرێوەبردنی ولات رازی نابین، بۆ ئێرانە خەڵکیان بۆ کۆبوونەوه لە دەوری خۆیان هاندەدا و دڵنیایان دەکردنەوه سەندنەوهی سەلتەنت لەبێ مەلە قاجار ئەگەری نییە و ئەم کارانە بەفەرمانی بالۆیخانە ئینگلیس ئەنجام دەدرێت چوونکە دەخوازن شا بەدانی ئیمتیاز لەبەر ژەوهەندی خۆیان ناچار بکەن.... بێرە پارە یەکیان بەسەید عەبدولعەزیزی شیخوڵئیسلامدا تا خەڵکان بانگێشت و لەرێگە مۆجیاری کردنەوه بەخەڵکان بلیت کە شۆرش دژی حکومەت حەرامە و هەركەس خواوەنی ئەم بۆچوونە بێت، خۆینی حەلەلە. ئێمە بەدوور لەوان، هەموو پۆژێک کۆبوونەوهکانی خۆمان ئەنجام دەدا. دواي ماوەیەک هەوالم بە دەست گەیشتم کە سەید شیخوڵئیسلام، سەرەیهکی گەورە بۆ نیوهرۆ ئامادە کردووه و داوای لە هەموو زاناکان و بازارپییان و پیاوماقوولان کردووه بۆ ئەوەی و گۆی لەوتەکانی بگرن. منیش هاوکات لەگەڵ بانگێشتەکی سەید شیخوڵئیسلام، هەموو زاناکان و بازارپییان و پیاوماقوولانم بۆ جەنت باغی بانگێشتکرد تا گۆی لەوتەکانی من بگرن. لەکاتژمێری دیاریکراو، خەڵکان بەگشتی و لەژێر ئالای بزوتنەوهی نیشتمانی، لەجەنت باغی ئامادە بوون و لەسەر زهوی دانیشتن و گۆییان لەوتەکانی من گرت و نەپۆشتنە مالی شیخوڵئیسلام بۆ خواردنی نان و چایی و شەربەت. جگە لەچەند کەسیک وەك ئاسف و موختەمید و چەند

که سیکی موچه خوری نهوان. به لأم نه مویست نه م راستیه له پشستی په رده وه بمینیتته وه. پیاوړیکم بۆ مالی شیخولنیسلام نارد. به راشکاوی به وانی راگه یاند نه گهر نیوهی به ریز له گهل بۆچوونه کانی نیمه دان، ده بیت به خیرایی بینه جهنهت باغی و په زامه ندی خوتان دهریپرن. جیاواز له وه، له م بهر واره به دواوه، نیمه بهرهمی نهوان وه نه یاره کانی کومه لگا ده ناسینن. له گهل بیستنی په یامه که، هه مووان به خیرایی هاتنه جهنهت باغی و په زامه ندی خویان نیشاندا. ساعید نه لمه مالیک، حاجی موخته میدی له گهل خوی هیئا. ته نیا شیخولنیسلام له ماله که ی خوی مابوویه وه. نهو نان و خواردنه ی بۆ میوانه کان ناماده ی کردبوو، وه خوی مایه وه و تا چهند پوژیک دراوسیکان له و خواردنه یان ده خوارد.

وتاره که ی من له کونفرانسی جهنهت باغی به ورار ۲۷ شهعبانی ۱۳۴۲

هاوولاتیان، زیاتر له سهد و چل و ههشت ساله دهولهتی ئیران، بۆته دهولهتی قاجاری. جلوهی کاروباره کان له دهست نه م سیلسیله دا بووه که له ژیر ئالای شیر و خورشید، بهرهنگی سهوز و سپی و سور، له گۆره پانی سیاسهتی ولات، خاوهنی هه موو دهسه لاتیك بوون و هه موو پینگه و جینگه دهولهتییه کانیان داگیر کردووه و فرمانبروایی هه موو ناوچه کانی ولاتیان کردووه. ناشکرایه له م ماوه دوورودریژ، نه گهر نه م سیلسیله ئاره زومه ندی نه م ناو و خاکه و خوازیاری پیشکته وتنی ولات ده بوون و گه شه یان به زانسته کان ده دا، گه شه یان به پیشه سازی و کشتوکال و دهر وازه کانی به خته وه رییان به پروی میلله تدا ده کرده وه و له مپه ره کانیان له سه ر پینگه هه لده گرت و سه ر نه نجام نه م به ریزانه سه رنجیان به م ولات و سه رزه مینه ده دا و نه مپو ئیران ببووه گولستان به تایبهت چالاکییه کانی سه ردار ی سوپا، له م ماوه که مه دا و پیشکته وتنی کاره کانی نهو، له قوولاییه کانی ولات نه وه ی سه لماند که هه یج له مپه ریک بۆ گه شه کردن و پیشکته وتنی ئیران له نارادا نه بووه جگه له ناتوهانی و نه شیایوی سه رنجدان به بوونی میللهت که نادادپهروه رانه کاتی خویان و میللهت و شه رافهت و شکوی ولاتیان به فیرودا و کومه لگایان مه حکوم به پروو خانکرد. دهسه لاتی سه لته نه تییان بۆ بهر ژه وه ندی خویان و به مبه سه ستی شه هوته په ره ستی به کار برد و له وشه ی خاقانی و شاهه نشاهی، قه لغانیکیان بۆ مه به سه سته گلاو و شه هوته ئیسلام کوژره کانی خویان دروستکرد. چاوه کانیان دهر هیئا، سه ره کانیان بری، خه لکانیک ی زوریان ئیعدام کرد، ماله کانیان و ئیران کرد، به ماله کانیان له ناوبرد و سه ر نه نجام ولاتیان گرفتاری نه م دۆخه

کارەساتبارە و میلەتیان گرفتاری ئەم ھەموو بەدبەختییە کرد کەتەنیا ھەندی ناوچە ئاوەدان، دەستەبەک خەندان، مەملەکتێک گریان و ھەمووان گرفتاری ھەژاری و نەداری و ئێرانییە ئازیزەکان پەڕیشان و سەرگەردان بوون. شەپۆلی بەدبەختی سەراسەری ئێرانی گرتووە، ئەندامانی کۆمەڵگا لەگێژاوی مەرگ پەلەقاژە دەکەن و زۆریەیان بەنانی شەو نیازمەند و دەستە دەستە لەتاو برسێتی دەستی مال و منالی خۆیان دەگرن و ئاوارەیی ولاتی دیکە دەبن. کەس ناپرسیت ئەم بەدبەختانە بۆ کوی دەپۆن؟ بۆچی دەپۆن؟ گرفتارییان چییە؟ لەکوێتایی ئەم بارودۆخە، لەئەنجامی ئەم قاجاریازییە کەمەرەقەکانی مێژوو بەلگە و شایەتی ئەم راستییە، تەنیا سوودی میلەتی ئێران، بازەکانی کۆن و دەستەبەک تاقیکردنەوەی گەرنە کەبەتەواوی ئاوەپۆک و راستی ئەندامانی ئەم سیلسیلەییە بۆ ھەموو دنیا پوونەکاتەرە و مەحکوم بوونی ئەم سیلسیلەییە بەدوورخرانەرە لەسەلتەنەت، بۆتە بابەتێکی نەشیار بۆ دەستلێھەنگرتن و حاشاکردن. بەلام لەگەڵ ئەمەیشدا ھەست دەکەیت وەکیلەکانی خولی پێنجەم، لەئەنجامدانی داوای پەوای ئێرانییەکان و وەرگرتنەوی سەلتەنەت لەم بنەمالەییە کەمەرخەمن! سەیرە کەئیمە بۆ پشتراستکردنەوی وەکالەتی درۆینەیی ئەو بەڕێزانە کەمەرخەمییمان ئەکرد بەلام ئەوان لەئەنجامدانی داوا پەواکانی ئیمە، بەئەنقەست، خۆیان گیل دەکەن.

ھاوولاتیان! ئاوەروکی بابەتە کە دەبێت لەناو رستە و وشەکان بێنێنەر و بەراشکاوی بێنێن وەکیلەکانی خولی پێنجەم، بێر لەبەرژەوھەندییەکانی ولات ناکەنەرە بەلکو لەگەڵ دۆژمنەکانی ئەم نەتەرە ستەملێکراوە، ھاودەست و ھاوېروان، بووننەتە ساتوری و ئامیری کوشتنی جەلادەکانی ئەم کۆمەڵگایە.

ھاوولاتیان! وەکیلەکانی ئیمە رازی بەبوونی ئیمە نین، گەرنگی بەبەختەرە و خوشحالی ئیمە نادرە. کەواتە بۆ سەلماندنی بوونی خۆمان پێویستە شوێش دەستپێبکەیت. پۆزی پەسلان بێتە ئارەرە. بۆیە بەستنی و داخستنی دووکان و بازارەکان بەشیوەییەکی گشتی بۆ لەناوېردنی ئەوان، کاریکی گونجاوە. بزوتنەوی ئاگرینی چالاکی بێ بەزەبیانە بۆتە شتیکی رێگەپێدراو کە دەبێت داخەرت. دەبێت بنەماکانی ئارەرە و یاساکانی شوێش بەرێکوپێکی بخەیتە قۆناغی جێبەجێ کردنەرە. ئەم داخستنی دووکان و بازارە، پشێوی نییە، ئەم شوێشە ئارەرە نییە، ئەمە تەنیا ھۆکاری سەلماندن و بوونە کەمیلەت بەزۆری بازوو، مافە

په‌واکانی خۆی له‌وه‌کیله‌ که‌مه‌ترخه‌مه‌کان ده‌ستینیت و ده‌یه‌ویت ژیان و شه‌رافه‌تی خۆی له‌چنگی هه‌وه‌سپانی بئه‌ماله‌ی نه‌شیاوی قاجار پرگار بکات. هاوولاتیان! گه‌نجی به‌خته‌وه‌ری له‌بیا‌بانی‌کدایه‌ که‌ده‌رگا‌وانه‌که‌ی نه‌ژدیه‌ای شو‌پشه‌، هه‌یچ‌که‌س تا نه‌پواته‌ قورگی نه‌ژدیه‌ا، ده‌ستی به‌م گه‌نجه‌ ناگات. به‌کورتی شو‌ینه‌وار و نیشانه‌کانی سه‌لته‌نه‌تی بئه‌ماله‌ی قاجار، بۆ هه‌موو ئێرانییه‌کان هه‌ستپێکراو و سه‌لمێنراوه‌. به‌داخه‌وه‌ که‌ده‌رنگمان کرد و دره‌نگ جوولایینه‌وه‌ و کاتی گرانبایی خۆمان به‌فێرۆدا. هه‌موو په‌ره‌ گرنگه‌کان و له‌وحه‌کانی شانازی مێژووی بئه‌ماله‌ی کیان، به‌ده‌ستی خیانه‌تکارانه‌ی قاجار، وه‌ره‌ق به‌وه‌ره‌ق له‌ت و په‌ت کرا و له‌جیاتی نه‌وه‌، لاپه‌ره‌کانی سه‌رشو‌ری و لیوانلیو له‌نه‌نگ جیگه‌یان گرته‌وه‌.

ئه‌ی هاوولاتیان، چپای بورکانی خراپه‌کاری ئه‌م سیلسیله‌، شه‌پۆلی کرده‌وه‌ خراپه‌کانی ئه‌م بئه‌ماله‌یه‌، له‌هه‌موو لاکانه‌وه‌ ده‌وره‌یان گرتووین و کۆمه‌لگا به‌ره‌و هه‌لدیری نه‌مان ده‌به‌ن. ئیمه‌یش منالانه‌ و بیه‌قلانه‌ له‌لیواری ئه‌م بورکانه‌ دانیشتیووین و ته‌نیا سه‌یری ده‌که‌ین. هاوولاتیان! بێده‌نگی و سکوت، دوژمنان بو‌یر و کۆمه‌لگا له‌به‌خته‌وه‌ری دوور ده‌کاته‌وه‌. ئه‌م‌رۆ مه‌مله‌که‌ت پێویستی به‌نه‌شته‌رگه‌ری هه‌یه‌ و ژیان و هه‌ستی کۆمه‌لگا، په‌یه‌وسته‌ به‌بزو‌تنه‌وه‌یه‌کی بو‌یرانه‌ که‌ده‌ماره‌ لا‌وازه‌کانمان بجولینیت و ژیان و هه‌ستی خۆمان به‌قاجارییه‌کان سه‌لمینین.

هاوولاتیه‌کان! راستیه‌یه‌کان هه‌رچه‌ند دره‌نگیش بی‌ت، ده‌رده‌که‌ون. سروشت هه‌رچه‌ند دپه‌نگ به‌لام سه‌ره‌نه‌جام ته‌می ده‌کات. کۆمه‌لانی خه‌لک، ئوقیانووسیکی بێده‌نگن و کاتیک جامی سه‌بر و خۆپراگری ئه‌وان سه‌رپێژ بی‌ت، شه‌پۆلی مه‌ترسیداری لێده‌که‌ویتسه‌وه‌. ده‌وله‌تی مه‌ترسیداری تزاری، سه‌لته‌نه‌تی تۆقینه‌ری ئیمپراتۆری پرووسیه‌، له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌موو ده‌سه‌لاته‌ ناکو‌تایه‌، به‌گورزیکی سروشت، پوو‌خا و هه‌له‌وشایه‌وه‌. ده‌وله‌ت و حکومه‌تیک بناغه‌ی له‌سه‌ر سته‌م و هه‌وه‌سپانی و شه‌هوه‌تپه‌ره‌ستی دانرا بی‌ت، هه‌رچه‌ند به‌هیز و تۆکه‌مه‌ بی‌ت، به‌که‌مترین جووله‌ له‌ناو ده‌جیت و ده‌پوو‌خت.

هاوولاتیان! حکومه‌ت و سه‌لته‌نه‌ت بۆماوه‌یی نییه‌. حکومه‌ت و سه‌لته‌نه‌ت ئه‌مانه‌تیک نیشتمانیه‌ که‌کۆمه‌لگا به‌که‌سه‌ شیاوه‌کانی ده‌دات. به‌وته‌یه‌کی دی، جگه‌ له‌میلله‌ت، که‌س مافی فه‌رمانه‌روایه‌تی کردن به‌سه‌ر خه‌لکانی نییه‌. چاره‌نووسی کۆمه‌لگا ده‌بی‌ت له‌لایه‌ن

کۆمه‌لگاوه دیاریبکریت. کۆمه‌لگا هر دهسه‌لاتداریک هه‌لده‌بژیریت، نه‌گهر باش بیټ، مافی به‌رده‌وام بوونی هه‌یه و نه‌گهر خراپ بیټ، ده‌بیټ به‌روات و که‌سیکی باشتتر جیگه‌ی بگریته‌وه. دهسه‌لاتدار ده‌بیټ پشت به‌کۆمه‌لگا به‌ستیت. فه‌رمانه‌وه‌ی ده‌بیټ دل‌گهرم به‌سیاسه‌تیکی گونجاو بیټ نه‌ک میرات. حکومه‌تی بۆماوه‌یی، منالانه و کاتییه. حکومه‌تیک پایه‌دار ده‌بیټ که له‌سه‌ر شیاوی و به‌توانایی پیکه‌ینرا بیټ. ئیمه‌ بقیه‌ره‌ست نین. ئیمه‌ گرنگی به‌که‌سه‌کان ناده‌ین. ئیمه‌ کارمان ده‌وێت. راستکردارمان ده‌وێت، ئیمه‌ ده‌مانه‌وێت بوونی خۆمان له‌ناو تایه‌فه جیاوازه‌کانی دنیا، له‌ناو نه‌ته‌وه‌کان و ده‌وله‌ت پیشکه‌وتوه‌کان به‌سه‌لمینین. ئیمه‌ ده‌مانه‌وێت به‌هیزی بازوو، بارودوخ دیکتاتۆری، ئاغایی، نه‌شرافی، پاشایه‌تی تیره‌کان و سه‌ره‌نجام کۆتایی به‌بقیه‌ره‌ستی به‌ینین و حکومه‌تیکی خاوه‌ن دهسه‌لاتی ئاره‌زوومه‌ندی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی ولاتمان هه‌بیټ.

هاوولاتیان! نه‌وه‌ی نه‌شیاوی قاجار، نه‌و نه‌زاده‌ی به‌زه‌بییه‌ن که‌سه‌رده‌مانیک، حه‌وت مه‌ن و نیو چاوی مناله‌کانی کیانیان ده‌ره‌ینا. ئه‌مه‌ نه‌و بنه‌ماله‌ دوور له‌شه‌رافه‌ته‌ن له‌به‌ر فه‌تح عه‌لی شا و موزه‌فه‌ره‌ل‌دین شا، نامووس و شه‌ره‌قی پاکی سه‌رزه‌میینی داریوشیان به‌فه‌رۆدا و کرده‌وه نه‌شیاو و ئاره‌واکانیان له‌سه‌رزه‌میینی کوروش بلاوکرده‌وه. بوونی ئه‌م بنه‌ماله‌یه، هه‌وای ئیرانی ژاراوی و هه‌وای سه‌رزه‌میینی کیانی بۆگه‌ن کردوه. له‌جیاتی کیان بزانه‌ کی هاتۆته‌ سه‌رکار.

هاوولاتیان! شه‌رمینه‌ر و ئاومینه‌که‌ره له‌سه‌ده‌ی بیستم و له‌سه‌ده‌ی ژیانه‌وه و له‌دنیا به‌کی ئازاد، هینشتا بنه‌ماله‌ی قه‌جه‌ر، له‌به‌ر به‌ر لافاوی گه‌شه‌کردن و پیشکه‌وتن خویان ده‌نوینن. هینشتا کۆشکی قه‌جه‌ره‌کان، سه‌له‌ته‌ت ئاواکان هاوشیوه‌ی دیوه‌ زه‌به‌لاحه‌که‌کان، به‌سه‌ر به‌رزایی بانی ئیرانه‌وه‌ ده‌رده‌که‌ون.

هاوولاتیان! ته‌نیا به‌کۆبوونه‌وه و وتاری هه‌لخه‌پنه‌ر و بابه‌تی ئاگرین نابیت به‌سه‌نده‌ بکه‌ین. به‌ئاگر و ئاسن ده‌بیټ هینرش بکه‌ینه‌ سه‌ر دوژمن. زه‌وی و لاپه‌ره‌کانی میترووی خۆمان ده‌بیټ له‌خوینی تاوانباران، په‌نگین بکه‌ین. نه‌گهر له‌پیشه‌کی گۆپینی پزیم قوربانی نه‌دریت، نه‌و پزیمه‌ ناپیروژ و ناموباره‌ک ده‌بیټ. لاپه‌ره‌کانی شوپش، وه‌ره‌قه‌کانی گۆپینی پزیم ده‌بیټ سوورپه‌نگ بیټ. په‌له‌ی تاوان ته‌نیا به‌خوین پاک ده‌بیته‌وه. بۆیه‌ بیرى هه‌موو هاوولاتیان و ئیرانیان ده‌خه‌مه‌وه، نه‌گهر له‌م چه‌ند پۆژده‌ کورسی نشینانی مه‌جلیس، یانی وه‌کیله

بەرێزەکانی پارلمان، داوای پەوای گەل لەکاتی خۆیدا جێبەجێ نەکەن، دەبیست پەيوەندییەکانمان لەگەڵ ناوەند بپچڕێنن و وەکیلەکان لەکورسییەکانیان بێنێنە خوار، بازار و دووکانەکان ببەستین و بەدەنگی الله ئەکبەر، دەنگمان بخەینە پال دەنگی هەموو ویلايەتەکانی دیکە و شۆڕشی خۆین و پەنگینی خۆمان دەستپێکەین.

هەر بژێی حکومەتی نیشتمانی، زیندوو بیست حەزەرتی سەرداری سوپا، پڕووخیت سەلتەنەتی قاجار، پڕووخیت ئەشراف و ئەشرافیەکان.

دواتر بەرێزان نیزامزادە و قاسمزادە هەمەدانی هەستان و هەركام بابەتییکی تیروتهسەلیان خۆیندەو و بروسکەییەکی توندیان بەنامادەبووان واژۆ کرد و بۆ مەجلیسمان ئارد. داوای چەند پۆژ بروسکەییەکان بە دەست گەشت کەزاناکانی ئەجەف، دژی کۆماری فتوایان داو. پۆژی دواتر نیزامزادە و قاسمزادە هەمەدانی، لەگەڵ دەستەبەك لەبازارییەکان هاتن و رایانگەیاندا کە سەرۆکی ئاسایشی شارەکی یانی ساعید ئەلمەمالیک کۆپی ئاسف، هەپەشەیی لێکردووی کەزاناکان فتوایان دژی کۆماری کافرپوونی کۆمارییەکان داو. تا چەند پۆژی دیکە ئەحمەد شا لەفەرەنگ دەگەرێتەو و پێسەکی پەزاخان دەکاتەو بەخوری، سەرەتا فلانەکەس و دواتر ئێوە دەبیست لەسێدارە بدرێن و بەپاشکاوێ پێی و تووین کە دەبیست شارەکی بەجێیێن. بەنامادەبوونی ئێمە فەرمانی بەژاندەرماندا کە لەدەورووبەری مالی ئێوە کێشک بگرن بۆ ئەوەی هەركەس سەردانی ئێوە بکات، بیگرن و ببەن. داوای قسەکانی ئەوان و تەبەییەکی ئێمە گفتوگۆ لەسەر چۆنیەتی بەرپووەبردنی ولات ناکەین کە کۆماری بیست یا سەلتەنەت. گفتوگۆی ئێمە لەسەر ئەو کەسەییە کە ولات بەرپووە دەبات و دەلێن: ئەحمەدشا توانایی بەرپووەبردنی ولاتی نییە و پەزاخان باشتەر دەتوانیست کاروبارەکان پەپەڕینیست. شێوەی حکومەتی ئێران چ کۆماری بیست چ سەلتەنەتی، دەبیست پەزاخان جێهوی کاروبارەکان بگرتە دەست. سەبارەت بەگەرانی هەوێ ئەحمەدشا، ئەگەر بگەرێتەو، یەخەیی من و کەسانی وەك من دەگرت و کاری بە ئێوە نابێت. ئێوە تا بن داری ئێعدام لەگەڵم وەرن، ئەگەر پەتەکیان کردە مل، چەپە لێدەن و خۆشی خۆتان نیشان بدەن کە سێک لەنەزادی ئێوە لەدار دەدریت و لەبۆچوونەکی خۆی پەشیمان نابێتەو. ئەگەر لەدار نەدرام و هەمووان سەركەوتوو گەڕاینەو، بەکوێری چاوی ناخەزان، شادومانی نیشان دەدەین و سەركۆنەیی نەیارەکانمان دەکەین. بۆ پشەتگەرم کردنی ئەوان،

پیایوکی خۆم بۆ بازار نارد تا هه مووان دووکان و بازارهکان بیهستن و دهمه وئیواری له تهپه ی پیرمه ممه د کۆبینه وه و له وی گوی له وتاره که ی من بگرن. له کاتر میتری دیاریکراو، بی گرن گیدان به هه پره شهکانی به پیره بهری شارکه و پیرگرتنی ژاندارمهکان، دانیشتیوانی شار به گشتی، بازار و دووکانهکانیان بهست و بی سهرنجدان به گه پانه وهی ئه حمه دشا، له تهپه ی پیرمه ممه د کۆبوونه وه. منیش ئه م وتاره م به دهنگی بهرز خوینده وه.

وتاره که م له کۆنفرانسی پیرمه ممه د

هاوولاتیان، بینگانه ریگه نادات له ماله که ی خۆمان ئاسوده بین. سهرچاوهکانی داد به رهوای نازان له ولاته که ی خۆمان هه ناسه یه ک به ئاسوده یی هه لکیشین. ترۆمبیلنی گازی خنکینه ری بیانییهکان، بهردهوام بۆ خنکاندن هه سستی پیشکهوتنی ئیمه له کاردایه و کارگه ی کیشه داتاشینی دهوله تهکانی دراوسی، شه و پۆژ بۆ ریگرتن له پیره وی پیشکهوتنی ئیمه، له جووله دایه و له جیاتی خهس و خاشاک، چیا و جهنگه ل دهخه نه سهر ریگه ی ئیمه و زۆنکاوهکان له سهر ریگه ی پیشکهوتنی ئیمه دروست دهکن.

هاوولاتیان! نه وروپاییهکان هه موویان فیلباز و ته شقه له چین و بۆ له ناوبردن و نه هیشتنی دهوله ته لاوازهکان، له به کار بردنی نهنگینهترین ئامیر و نامرازهکان خۆیان به دور ناگرن. به ههر جوړه پلانیکی شه رمینه ر ده یانه ویت ئیمه بکه نه ئاله تیک بۆ گه یشتن به مه بهست و ئامانجهکانی خۆیان و به ناشکرا، شه رافهت و سهر به خۆیی ئیمه یان خستۆته ژیرپی و به هو ی مرده ده ران و بانگه شه که ران له ناوه وه ی ئیران سهرقانی ئاماده کردنی هیزی سیاسین. له جووله و چالاکییهکانی ئه وان له گۆره پانی ئیران به ناشکرا هه سستی پیده کریت که به هیج جوړیک نایانه ویت به بوونی ئیمه رازین و ناخوازن ماف و سنوورهکانی ئیمه پشتر است بکه نه وه. نه گه ر هه ندی کاتیش ده سستی هیزی ده سستی سروشت، سهر داریکی بۆ گه پاندنه وه ی شه رف بۆ میللهت و پرگار کردنی دهولهت، بینیت به بوون، دهوله تهکانی دراوسی ده که ونه خو و دهخوازن به هو ی ئامیره سیاسییهکان و پیلانه دیپلوماسییهکان دهیتۆقینن و ناچاری دهکن شوینکه وته ی ویست و خواستهکانی ئه وان بیت. ئه ی ئیرانییهکان، سهر داری سوپادار، به ته نیا جیمه هیلن.

هاوولاتیان! رهزاخانی په هله وی بی یار و هاریکار بۆ گۆره پانی جهنگ مه نیرن. ئه ی نه ته وه ی کیان! جگه له رهزاخان که سیکی خۆ به خشی دیکه تان نییه. رهزاخانیش جگه

لەنەتەوێ ئێران هیچ پشیتیکی دیکە نییە. بۆئێرانە هاریکاری ئەم تاقە بزگاریکەرە بن و بزانی چۆن تاقی تەنیا لەناو ئەو هەموو کێشە و لەمپەرانی، لەناو شەپۆلی هێرشەکان کە لەلایەن دۆزمنانی زانا و دوستانی نەزانەو دەکرێتەسەری، سەرقالی گیانبەخشینە.

هاوولاتیان! ئێمە نابێت دەست بخەینە سەر دەست و چاوەڕوان بێن کەسێک بۆ ئێمە کار بکات. میللەتێک کەخوایاری بزگارییە، میللەتێک کەنەمامی پیشکەوتن لەناخی ئەودا روابێت، دەبێت هەمووان کار بکەن و بۆ هەمووان کار بکەن. کۆمەڵگا دەبێت هەموو ئەندامەکانی گەشە بکات. خۆینی پیشکەوتن دەبێت لەهەموو دەمارەکانی کۆمەڵگا بخڕیتەگەر و هەر ئەندامێک لەکاتی خۆیدا، ئەرکەکانی خۆی ئەنجام بدات و درێژە بەژیان و بەختەوهری خۆی بدات.

هاوولاتیان! پیشکەوتن دەبێت گشتگیر بێت نەک تاییبەت بەکەسێک. پیشکەوتنی گشتی، دنیابەخشە. بەلام پیشکەوتنی تاییبەت بەیەک کەس، هەرچەند بەهێز و توکمە بێت، بەگورزیکی سروشت، لەناو دەچێت.

هاوولاتیان! بێدەنگی یەکسانە بەمەرگ و کردەو و چالاکی، نیشانی ژیاڵە. وەستان، ئەرکی نەزۆکەکانە و جموجۆل، شێوازی مروڤ. مروڤ دەبێت فەرمانی ژیاڵ بەخشی (لێس للنسان الاماسعی) هەمیشە لەبیر بێت. ئەگەر بەمەبەستی وانە وەرگرتن سەرنجێک لەچەند سال پێشوو تر بدەن، ئەو پۆزگار و پۆزە پەشانی، ئەو تاریکی و نەهامەتییانە بێر بێنەو کەهەزاران دانیشتووی ئێران لەگۆرستانی بی هیوایی بەخاکسپێردران و جگە لەمەرگ، هیچ رێگەیەکی دیکەمان بۆ ئازادی خۆمان گومان نەدەکرد. ئەو بارودۆخە لەگەڵ بارودۆخی ئێستا و قوناغی چوارسالە دەسەلاتی پەزاخان بەراوەرد بکەن. دان بەو راستییەدا دەنێن کەئەگەر تاکێ ئێرانی ئارەزوومەندی چاکسازی بێت، هەرچەند تەنیا و بێ یار بێت، دەتوانێت بارودۆخ بگۆڕێت و کۆمەڵگا بەرەو پێگەی بەختەوهری پێنوینی بکات.

ئەگەر ئەمڕۆ ئێمە سەد کەسی وەک پەزاخانمان دەبوو، سەد بەرابەری ئێستا دەماتوانی کارەکانمان پێشبخەین و لەکۆتایی سال، سەد سال پێشەدەکەوتین.

خەلکی ئێران! لەخەوێکی قوولدا، ئەو منالەکانی کیان، زۆر دوکەوتووین. ئێمە ئەگەر بیرمان لەپیشکەوتن بکەدایێتەو، دەبێت زیاتر لەمە لەخەوێ بێ ناگاییدا نەمێنێتەو. شەوان دەبێت بەخەیاڵی پیشکەوتن سەر بخەینە سەر سەری. پۆزەکان بەمەبەستی

پیشکەوتن دەبێت لەخەو هەستین.

هاوولاتیان! ئەمڕۆ پۆژی هەزار پۆژە، پۆژیکە هەر خولەکیکی بەچەندین سەدە بۆ ئێمە قەرەبوو ناکرێتەوه و هەرچرکەیهکی لەخۆگری یەک دنیا بەختەوهری یا بەدەختییە، ئەمڕۆ ئەو پۆژەیه تۆماری بەختەوهری یا بەدەختی ئێران لێرەوه دەستپێدەکات و چاوی باب و باپیرانی ئێمە لەژێر پەردەی خاک، چاوه‌ڕوانی کردەوه بوێر و بەهێزەکانی رەزاخان و هاوکاری و هاریکاری ئێمەیه. ئەمڕۆ ئەو پۆژەیه هەرکەس دەتوانێت، لا پەرەکانی مێژووی خۆی پوون یا تاریک بکات و ناوی خۆی لەپیزی کەسە بەناوبانگەکانی دنیا یا لەدەفتەری بی ناموسەکان تۆمار بکات.

هاوولاتیان! چەندین جار وتووێ و دەینێمەوه: ئەمڕۆ نەخشەی بەدەختی و بەختەوهری ئێران، پەيوەستە بەبزوتنەوهی بوێرانە و دلێرانە خەڵک. لەئەزمون و تاقیکردنەوهکان ئەوه سەلمێنراوه کەکلێلی بەختەوهری ئێران، ئەمڕۆ لەدەستی بەتوانای رەزاخاندا یە و بەرژووەندییەکانی ولات و سیاسەتی دنیا پێویست دەکات جێهوی رەهای کاروبارەکانی ئێران، لەدەستی ئەم کەڵەسوارەدا بێت. راشکاوانەتر، مەبەستی سەرەکی ئێمە ئەتەوهی ئێران و ئامانجی راستەقینە ئێمە پێشکەوتنخۆز لەوشە سەلتەنەت، کۆماری، کۆبوونەوهکان و هەر شتیکی دیکە، گرتنە دەستی رەهای هەموو دەسلەتەکانە لەلایەن رەزاخانێ پەهلەوی. بەوتە شاعیر: مەبەستی من لەکەعبە و بتخانە تۆیت، تۆ، مەبەست تۆیت، کەعبە و بتخانە بیانون.

هاوولاتیانی خۆشەویستی ئێران! بۆ جێبه‌جێ کردنی ئەم ئامانجە و بەدییهانی ئەم مەبەستە، ناچارین بەدامەزراندنی حزبی سیاسی و پێکخستنی سیاسی نانیزامی کە لەبەرەبەر هێزە سیاسییە نانیزامییەکانی بیانییەکان کە لەناو ولاتی ئێمە سەرقالی پرۆپاگەندن و بۆ پاراستنی شەرافەتی نیشتمانی و پیزی دەولەت لەبەر چاوی بیانییەکان، دامەزراندنی بزوتنەوهی پەهلەوی بەپێویست دەزانین کە لەهەموو ویلايەت و شار و قەزاکان و لەهەموو سەرۆک عەشیرە و سەرکرده و کەسانی نیزامی و مەدەنی و چینه جیاوازه‌کان پێکھاتبێت و خودی رەزاخان وەک تاقە سەرۆک و پێشەوا دیاریبکەین و بیکەینە پێشەنگی خۆمان و هەمووان بەبێار و ئێرادەیهکی بەبرشت پشتیوانی و هاوکاری بکەین و لەبەرەبەر هێرشێ سیاسی بیانییەکان بوێرانە و نازیانە،

گیان ببه خشین و بو پروو خاندن و له ناو بردنی دهسه لاتی سیاسی بیانیه کان، چالاکییه ئیسلام په رستانه کان له خو مان نیشان بدهین له به یانی من دهست به ریکه خستنه کان ده کم و هه موو حه فته یه ک خه لکان له نه نجامی چالاکییه کان ناگادار ده که مه وه. له کو تاییه دا به دهنگی بهرز ده لیم پرووخیته هه مه دشا و نه وهی قاجار، زیندوو بیت سهردار سوپا و پیشه وای گه وهی ئیران.

دوای ماوه یه ک له نه نجامی سکالای کۆمیتیه ی بزوتنه وهی نیشتمانی، له لایه ن ئیماره تی له شکری پوژناوا، فرمان به سهرهنگ نه حه مدخان درا، سه یید عه بدوله زیزی شیخو لئیسلا م سوار کهر بکات و بو هه مه دان دووری بخاته وه. دوای نه وهی نیرامیه کان ده یبه نه قورو، شازاده ی فه رمان په روا له سه ر داوای ناسف و حاجی مو عته می د، که تکای بو ده که ن، ده یگه پینته وه. له م ناوه دا شیخ شوکراله، تۆمه تی نه وهی خرایه پال که له گه ل ناسف و شوینه که وته کانی یه کیگرتوو و بو ته لایه نگری بنه ماله ی قاجار. دانیش تووانی شار، په یامیان بو نارد نه گه ر نه وه لگری نه م بو چوونه بیت، چیت له پشت سه ری نه وه نو یژی هه یینی ناخوینن. سه ره نه نجام به ریار درا پوژی هه یینی له سه ر مین بهر، نه م تۆمه ته له خوی دوور بخاته وه تا خه لکان له پشت سه ری نو یژ بخوینن.

پوژی هه یینی ۲۴ شه وال، شیخ شکوراللهی، پیشنو یژ، پوشته سه ر مین بهر و پروو نکر دنه وه یه کی تیرو ته سه لی سه باره ت به کاره ساته کان و خراپه کارییه کانی بنه ماله ی قاجار و چاکی و خیرخوازییه کانی سهردار په زاخان خوینده وه و له کو تاییدا وتی: نه عله تی خواوه ند له بنه ماله ی قاجار بیت. شازاده وته کانی بیست و لی په رنجا و تا له کوردستان بوو، ریگه ی پوشتن بو قه لای حکومه تی پینه دا. پوژیک شازاده وه ک گله یی کردن وتی: له هه ر تایه فه و نه ته وه یه ک چاک و خراپ هه یه، بو پیشنو یژ بی جیاوازی، نه عله تی له هه مووان کرد. وتم: نه گه ر نه وه، له ناو بنه ماله ی قاجار، یه ک که سی به باش ده بیینی، به دلنیا ییه وه به گشتی به نه عله تی نه ده کردن. له وه لآمه که م بیده نگ بوو. پوژی دووشه ممه ی ۲ شه وال، شازاده شه هاب نه لده وله له فه رمان په وایه تی کوردستان دوور خرایه وه و موزه فه رخانی سهردار وه ک فه رمان په وای کوردستان دیاریکرا.

حکومه تی موزه فه رخان سهرداری ئینتیسار

دوای لایردنی شازاده شه هاب نه لده وله، موزه فه رخان سهرداری ئینتیسار وه ک فه رمان په وای

کوردستان دیاریکرا و شەوی یەکشەممە ٨ زیقەعدە ١٣٤٢، یەکی قەرژالی ١٣٠٢، ھاتە کوردستان. ئەم سەردارە ھەمان سەردار موزەفەرە کە پێشتر نامارژەمان پێدا لە پۆزگاری شۆرشێ سەلارنەلەدەولە بەناوی حکومەت، لەلایەن فەرمانفەرماوە، ھاتە کوردستان و دانیشتووێ دژی ئەو ئالای شۆرشیان بەرز کردەو و دەستەیک لەھاوێلانی ئەویان کوشت. و خۆی بە دەستی حاجی ئەرفەح ئەلمولک دەریاز و گەیشتە ھەمەدان. ئەم پەیکەری ئەخلاقە، ئەم دەسەلاتە دینپەرورە خەلکوێستە، ماوەی ھەفتە مانگ شەرافەتمەندانە و ئابروو مەندانە، لە کوردستان فەرمانپەر وایەتی کرد و بەسیاسەتێکی گونجاو، دەستی پیاوماقوولان و خراپەکارانی لەسەر کۆمەلانی خەلک کورتکردەو. سەردار پەشید کە لەھەلاتن و پاکردن و دەریەدەری و پۆشتن بۆ بەغداد و شوێنەکانی دیکە ھیچ ئەنجامێکی دەستنەکەوتبوو، دووبارە پەنای بۆ شیخ حیسام ئەلەدین برد تا لای دەولت تەکای بۆ بکات. پۆژی ١٨ زیقەجە، سەردار پەشید بەھاوڕێیەتی شیخ عوسمان کوپی شیخ حیسام ئەلەدین ھاتە کوردستان. سەردار پەشید لەمالی ئاسف و شیخ عوسمان لەھاجەر خاتوون نیشتەجێ بوو. زاناکان و بازارپییان و پیاوماقوولان سەردانی شیخ عوسمانیان کرد بەلام سەردار پەشید لەبەر ئەوەی لەمالی ئاسف بوو، کەس سەردانی نەکرد. تەنانت ئیعتیزاد ئەلەدەولە و وەکیل ئەلمولک و وەکیل ئەلسولتانی ش سەردانیان نەکرد. سەرئەنجام بێرماندا سەردار بێتە مزگەوتی گەرە تا لەوێ چاومان پێی بکەوێت. دواي ھاتنی ئەو بۆ مزگەوت، ئێمەیش پۆشتینە مزگەوت. لەوێ چاومان بەیک کەوت و بۆ بەیانی، زۆریە دانیشتووێ شارەکە، سەردانیان کرد. دواي چەند پۆز لەکوێتایی ئالوگۆز کردنی چەندین بروسکە بۆ تاران، سەرداری فەرمانپەر و ئەو پەرمانی تاران کرد. شیخ عوسمان بۆ ھەورامان گەراپەو. بەرێزیکی زۆرەو شیخ عوسمانمان بەرێکرد. مزگەوتی دارنەلئیحسان لەپرووخان نزیک ببووێو. سەردار ئینتیسار نۆژەنی کردەو و منارەکانی پروخاند و سەر لەنوی دروستی کردەو. ئەو شیعەری سەبارەت بە مزگەوتەکە نووسیم، مێژووی دروستکردنی مزگەوتەکە یە. لەماوەی فەرمانپەر وایەتی ئەو، ھەلبژاردنی شارەوانییەکان دەستپێکرد. خەلکان دەیانویست بەدانی بەرتیل و ریشو، سەرنجی ئەو بەلای خۆیاندا پاکێشن بەلام بەھیچ جۆرێک شەرافەتی خۆی لە دەست نەدا و بارودۆخی بەشیوێەیک پەخساند ھەلبژاردنیکی بێ غەش و یاسایی ئەنجامبەدری و کەس دەست لەکاروبارەکانی تاییبەت بەھەلبژاردن وەرنەدات. لەئەنجامی

چاودیڤی کردنی ئەو، ئەو کەسانە ی دەیانویست بەرتیلی پێبدەن، شکستیکی پرسیوایانەیان خوارد و خەڵکان سەرکەوتنیان بە دەستەینا. ئەوان لەم شکستە ی خواردیان، لەخەوی بی ناگایی هەستان و بۆ هەلبژاردنی خولی شەشەمی مەجلیس، هەستیان بەوە کرد ئەگەر هاوکارییەکانی دەولەت نەبێت، هەمیشە کەمێنە دەبن و کەمترینی دەنگەکان بە دەست دێنن. بۆیە ئەو بەرتیلە ی پیشکەش بە سەرداریان کرد و پیتی رازی نەبوو، لەتاران دایان بە دەلانی مەملەکەت فروش و ئەویان لە حکومەتی کوردستان دوورخستەو.

پۆژی ۲۷ رەبیع الاولی ۱۳۴۴، بروسکە ی لە سەر کار لا بردنی سەردار و فەرمانرەوایەتی میرزا سلیمان خان گەشت. پۆژی پینجشەممە ی ۴ رەبیع ئەلثانی، سەردار ئینتیسار شەرافەتمەندانە بەرەو تاران بەرێکەوت.

داوی پۆشتنی ئەوان، باری ئاسایی لە کوردستان راگەیندرا. بروسکەخانە و پۆستخانە کەوتە دەستی نێزامییەکان و ئیمە لە دنیا و پرووادیەکان بی ناگا مایەو. داوی ماوێهە باری ئاسایی هەنگیرا و لاواوی هەوالەکان چاپ و بلاو بوونەو. دەرکەوت ئازەربایەجانییەکانی نیشەجیی تاران، کۆمسیۆنی بزوتنەو ی نیشتمانییان لەتاران دامەزراند و کوردستانییەکانی نیشەجیی تاران، دەستە یەکیان بە ناوی دەستە ی یەگرتوو ی کوردستان پیکهینا و پۆژی ۹ رەبیع ئەلثانی، شۆرشی نیشتمانی لەتاران دەستیپێکرد و هەموو چین و دەستەکانی خەڵک لە قوتابخانە ی نێزام و دەولەتسەرای سەرداری سوپا، کۆبوونەو و بەهۆی ئەو، داوی پرووخی سەلتەنەتی قاجاریان کرد. سەردار سوپا لە ناو هەموو دەستەکان و چینەکانی خەڵک، پروووەکاتە دەستە ی یەگرتوو ی کوردستان و ئەم وتارە دەخوینێتەو:

وتاری سەرۆکی دەولەت

من، کە ئێرانییەکی ولاتپەرەست و چاکەخوازی هەموو خەڵکان بووم و هەم، لە هەر بابەتێک بۆ چاکسازی کردنی کاروباری ولات هەموو هەولەکانی خۆم دەخەمەگەر و بۆ بە دەستەینانی ئاسایشی گشتی بۆ ئێرانییەکان، داوی هاوکاری لەخوا دەکەم و لەم شیوەدا هەموو تان لێپرسراون لەوێ هەمیشە چاودیڤی من بکەن و ناگاتان لە من بێت تا بۆ چاکسازی هەر گەندەلکارییەک، بەتەواوی تێیکۆشم و ئەگەر نا ناگا، لە ئەنجامدانی ئەرکەکانی سەرشانم، کە مەرخەمی یا بی ناگایی بینرا، بویرانە و خۆراگرانە من بۆ ئەنجامدانی ئەرکە

نیشتمانییەکانم ناچار بکەن.

ئەم وتارە کاریگەرییەکی گەرم لەسەر ھەموو چین و دەستەکانی خەڵک دادەنێت. دواتر ھەول گەیشت کە کۆمیسسیۆنی بزوتنەوێ نیشتمانی نازەربایەجان، پۆژی پینجشەممە ١١ رەبیع ئەلئانی، وەکیلەکانی خۆیان لە قوتابخانەی نێزام دەستبەسەر کردوو. ئێمەیش پۆژی ھەینی ١٢ رەبیع ئەلئانی لە مزگەوتی گەورە، کۆبوونەویەکی گەورەمان بۆ لابردنی قاجارییەکان سازدا، دواي ئەوێ لە مزگەوت ھاتینەدەر، پڕاينە بروسکەخانە و بروسکەییەکی تیروتنەسەلمان بۆ دەستبەسەر کردنی وەکیلەکانی کوردستان و پچراندنی پەيوەندی لەگەڵ ناوێ بۆ سەرۆکایەتی وەزیران پەوانە کرد. دواتر بروسکەخانەمان تالان و دەستەمان بەسەر ھەموو دامەزراوێ دەولەتییەکاندا گرت و سەرۆکی دامەزراوێکانیان ھینایە ناو خەڵک. سەرکرەدەکان کە لە سیاسەت بێ ناگا بوون، لەو بارودۆخە چاوەڕواننەکراوێ توپە بوون و بەشیوەییەکی نەینی ناپەزای خۆیان دەرپەڕی. گومانیان دەکرد لەلایەن مێلەتەوێ ئیھانە کراون. ئێمەیش گەرمگیمان بەبۆلەبۆلەکانی ئەوان ئەدا تا ئەوێ لە پۆژی ١٣ رەبیع ئەلئانی ھەولمان پینگەیششت مەجلیسی شۆرای نیشتمانی، بەپیتی ماددەییەکی دانراو، بەرپەسمی کۆتایی بەسەلتەنەتی قاجار ھیناوە و حکومەتی کاتی بەسەرۆکایەتی سەرداری سوپا دامەزراندوو و دوایین بیریاریان بۆ بیریاری کۆتایی، بۆ مەجلیسی دامەزرێنەرێان گەراندۆتەو.

پۆژی یەکشەممە ١٤ رەبیع ئەلئانی، محەممەد حەسەن میرزای جیگری سەلتەنەت، لەدەربار دەردەکرێت و بۆ فەرەنگ دوور دەخرێتەو.

پۆژی ١٥ رەبیع ئەلئانی، جەژنی سەرکەوتن دەستپێدەکات و ھەموو بازار و دووکاڤەکان دەپازیننەو. مەیش ئەم بروسکەم بەمەبەستی پیرۆزیایی کردن پەوانە کرد:

١٥ رەبیع ئەلئانی، بۆ پاشای خاوەن دەسلەت، ژیاڤیکی بەردەوام و بەختەوێ، پاشا، بەیانی ھەتاوی دەولەت، تیشک دەپڕێنێت تا ئیوارێ. ئەوێ دەیییم نازانم بیدارییە یا خەو. لەکۆتایی پۆژگاری پەشی قاجار، لەناخەو پیرۆزیایی ئەم بەیانییە پەلەوییە دەکەم، سیاس بۆ خوا، ئەوێ داوامان کرد لەخوا، ھاتەدی و بەختەوێ بووین. (محەممەد مەردۆخ، سەرۆکی بزوتنەوێ نیشتمانی)

وێلامی تاران بۆ کوردستان، ژمارە ١٢٦٩٨، ژمارە ١٢، بەراری گەیشتن ١٤

ئابانی ١٣٠٤: بەڕێز شیخ محەممەدی مەردوخی، سەرۆکی بزوتنەوێ نیشتمانی کوردستان، لەدەوێ خوشحالی خۆم بەرابەر بەهەستەکانی ئێوێ دەردەبەرم. (سەرۆکی حکومەتی کاتی و سەرۆکی هەموو هیژەکان، ڕەزا).

بروسکە یەکیشمان بەناوی دامەزینەرایی بزوتنەوێ نیشتمانی ڕەوانە کرد و ئەم وەلامەمان دەستکەوتەوێ: لەتارانەوێ بۆ کوردستان: ژمارە ١٢٦٩٩، ژمارە ١٣، دامەزینەرایی بەڕێزی بزوتنەوێ نیشتمانی کوردستان، شادومانی خۆمان لەهەستی ئێوێ دەردەبەرم و بەخواستی خواوێند لەئەنجامی چاکسازی لەولایت، هۆکارەکانی ئاسایشی گشتی ئامادە دەکەین. (سەرۆکی حکومەتی کاتی و سەرۆکی هەموو هیژەکان، ڕەزا).

حکومەتی میرزا سلیمان خانی مەیکەدە

دوای لایردنی سەردار ئینتیسار لەفەرمانڕەوایەتی کوردستان، شەوی هەینی ١٩ رەبیع ئەلئانی ١٣٤٤، ١٤ دوویشکی و ١٥ ئابانی ١٣٠٤، میرزا سلیمان خان وەک فەرمانڕەوای هاتە کوردستان. خەم و پەژارە ڕەوانە دانیشتوان لەپوشتی سەردار ئینتیسار تەنیا بەهاتنی میرزا سلیمان خان هیور دەبووێوێ.

دوای هاتنی سلیمان خان، ئاسف و شوینکەوتەکانی ئاسف، بەهەستکردن بەوێ پۆژەکانی هەلبژاردنی خولی شەشەم نزیک بۆتەوێ، دەوریان گرت و ویستیان ئەو، لەخۆیان نزیک بکەنەوێ. بەلام ئەم فەرمانڕەوایە، پێگەی بێ لایەنی خۆی، کەشیایوی هەر فەرمانڕەوایەکە پاراست و لییان نزیک نەکەوتەوێ. سەبارەت بەبزوتنەوێ نیشتمانی و پێشکەوتنی و بەدیھاتنی مەبەستەکانی، لەبەر ئەوێ بینیان قاجار و شوینکەوتەکانی قاجار شکستیان خوارد و شۆڕشگیران سەرکەوتنیان بەدەستھێنا و سەردار، پێگەی سەرۆکایەتی بەدەستھێناوێ و سەرقالی بەدەستھێنانی تاج و تەخت، بۆ سەرپنەوێ رابردووی خۆیان، بەنھێنی بڕە پارە یەک بەسەرھەنگ ئەحمەد خان، سەرۆکی سوپا و سەرۆکی بروسکەخانە دەدەن و مۆلەت وەردەگرن و بێ ئەوێ بڕواپیکراو بیت، کۆمیتە یەک لەم کەسانە ڕەوانەوێ پێکدێن:

سەید عەبدولعەزیزی شیخولئیسلا، شیخ شوکراللہی پێشنوێژ، شیخ ئەحمەدی غیاسی، وەکیل ئەلسولتان، ساعید ئەلسولتان، میرزا ئیسماعیل خانی موختەمیدی و ئیعتیزاد

ئەلدەولەي کارگوزار.

هەر وەها مۆپک بەناوی کۆمیتەي بزوتنەوەي نیشتمانی کوردستان دروستدەکن و بەو مۆرە، بێ ناگادار کردنەوەي من و خەڵکان بەگشتی، لە ۲۲ رەبیع ئەلئانی بروسکەيەک و لە ۲۳ مانگ، بروسکەيەکی دیکە پەوانە دەکن. لە ۹ جومادی الاول، لە تارانەو هەوالی ئەم پیلان و دزییەم پیگەشت. پوژی ۶ نازەر، دوو نامەي توندی یەکیان بۆ بەرئوبەرایەتی ناسایش و ئەوی دیکە بۆ بروسکەخانە نووسی و ئەم سکالانامەي خوارەو بۆ خودی پەزاخان بەمۆری کۆمسیۆنی بزوتنەوەي نیشتمانی و واژۆ کردنی دامەزینەرانی پەوانە کرد و نوسخەيەکمان بۆ ئەمیری لەشکر سەرتیپ خوزاعی لەکرماشان نارد:

دزینی کۆمسیۆنی راستەقینە، یا دەرکەوتنی کۆمیتەيەکی درۆینە

شای شاکن، دواي بەدەستەینانی سەرکەوتن و کۆتایی بزوتنەوەکە، سێ بروسکەي درۆینە بەمۆری کۆمیتەي بزوتنەوەي نیشتمانی کوردستان بۆ ناوەند و کرماشان پەوانە کراوە، بەپێویست زانی لەزوتترین کات ئێوەي لێ ناگادار بکەمەو. لەسەرەتای بزوتنەوەکە لە ۱۵ ئابان، بزوتنەوەي نیشتمانی لەکوردستان لەم هەشت کەسەي خوارەو کە دامەزینەرانی بزوتنەوەکن بەسەرۆکایەتی خۆم، دامەزرا و هەرکام بەپێی پڕوانامەيەکی پەسمی، لەچینە جیاواژەکانی شار و نەتەو جیاواژەکان، هەلبژێردان:

بەرێز شوجاع لەشکر، نوینەری تایەفەي ئەردەلان

بەرێز ئەمجد ئەلئەشراف، نوینەری ئەشراف و سەیدەکان

بەرێز حاجی ئیعتیزاد ئەلئیسلام، نوینەری شیخەکان

بەرێز حاجی قەوام ئەلتوجار، نوینەری بازرگان و بازارییەکان

بەرێز حاجی خان، نوینەری خاوەن زەوییەکان

بەرێز محەممەد شەریفی زەهتاب، نوینەری مسکینەکان و سەندیکاکان

بەرێز میرزا ئیستیپان، نوینەری کاتۆلیکەکان

بەرێز دوکتۆر ئاقابرا، نوینەری کەلیمییەکان

پاشای خۆشەویست، ئەم کۆمسیۆنە تا یانزەي ئابان، بەرێکۆپیکی کاروبارەکانی خۆی ئەنجامداوە و هەموو زیان و زەرەرەکانی لەئەستۆ گرتووە و بروسکە و نامەي بۆ هەموو شوێنیک ناردووە و چەندین کۆر و کۆبوونەوەي پەسمی گرتووە و لەبەرەبەر نەیاران و

ناحەزان، ھەموو جۆرە چالاکییەکی بۆیترانەیی لەخۆی نیشاندەوێ. لەپۆژی ھەینی ٨ ئابان، پۆشتینە مزگەوتی گەورەیی شار و کۆبوونەوێیەکی گشتیمان گریدا و بەشیوەیەکی پەسیمی ناوی پاشامان (پەزاخان) لەوتارەکەماندا خۆبەندەوێ و دواي نوێژی ھەینی، پۆشتینە بروسکەخانە و دەستمان بەسەر دامەزراوە دەوڵەتیەکاندا گرت و پەییوەندییمان لەگەڵ ناوەند پێچراند و پۆژی ٩ ئابان کاتیکی مژدەیی سەرکەوتنی میلیت و پووخانی قاجار گەیشتە کوردستان، جەژنی سەرکەوتنمان گێرا و پۆژی ١١ ئابان، دووکان و بازارەکانمان رازاندەوێ و پۆژی ١٥ مانگ، کۆمسیۆنمان ھەڵوەشانەوێ و بروسکە ناردن بۆ ولایەتەکان و ناوەند، وەستینرا. دواتر دەرکەوت چەند بروسکەییەکی بێ ئاگاداری کۆمسیۆن و دامەزینەرانی، بەناوی کۆمیتەیی بزوتنەوێ نیشتمانی بۆ ناوەند و کرماشان پەوانە کراوە.

پاشای خۆشەویست! داوا دەکەم بپرسن دواي کۆتایی کارەکان و بەدەستھێنانی سەرکەوتن و ھەڵوەشانەوێ بزوتنەوێ، کۆمیتەیی بزوتنەوێ بۆ چ مەبەستێکی دروستکراوە و مۆری کۆمیتە بۆ چ مەبەستێکی ھەڵکەنراوە؟ ئەندامانی کۆمیتەکە کێن و لەکام چینیانە پێکھاتوون؟ بڕوانامەیی ئەوان لەکوێیە؟ و سەرئەنجام ئەو کۆمیتەییە بۆچی لەکاتی بزوتنەوێکە و گیانبەخشینی ئێمە خۆیان شارەدبوویەوێ و ئێستا دەرکەوتوون؟

پاشای بەرێز! ئەندامانی ئەم کۆمیتە درۆینە، لەکاتی بزوتنەوێکە، دژی بزوتنەوێکە و ئەندامەکانی بوون و جگە لەوان کەس دژایەتی ئێمەیی نەدەکرد و بەتەواوی لایەنگری قاجار و ئەیاری وشەیی پەھلەویی بوون. ئێستا چی روویداوە لەبۆچوونەکی خۆیان پەشیمان بوونەوێ و ئاشنایی خۆیان لەگەڵ وشەیی پەھلەویی نیشان دەدەن؟

پاشا! یەکەمجار بروسکەخانە بەناردنی ئەم بروسکەییە رازی ناییت، دواتر چی روویدا و لەکوێوە فەرمان بەبروسکەخانە درا کەناچار بروسکەکەیی ناردووە و دەرکردنی ئەم فەرمانە لەپێناوی چی و لەبەرەبەر وەرگرتنی چ بڕە پارەییەکی بوو؟

داوا دەکەین لێپێچینەوێ پێویست بکەن تا لەئەنجامی لیکۆلینەوێکان، زنجیرەییەکی راستی گرنگ و رووداوی مێژوویی بۆ بەرێزتان ئاشکرا ببێت و بتوانن خزمەتکار و ئەیاریەکانی خۆتان بناسن.

پاشای خۆشەویست! ئەم کۆمیتەیی دزییە، بۆ ناساندن و سەلماندنی بێ شەرەفی و بێ شەرمی ناحەزانی کوردستان بەسە و پێویست بەبەلگەیی دیکە ناکات چوونکە لەھیچ

شوینیکی دنیا، تەنەت لەبەرپرستان، کردەوی وەحشیانە لەمشێوەیە نەبیستراوە و نەبیستراوە کەلەم خراپەکارانە وە سەرچاوە دەگرت.

پاشای بەرێز! من و هاوەلەنم تەنیا پشت بەوشەکان نابەستین و لایەنگری کردارین. لەبەر ئەمە زۆر ئارەزوومەند و خوازیاری ناوی کۆمسیۆن بزوێنەرە یا کۆمیتەی بزوێنەرە. مەبەستی ئێمە تەنیا و تەنیا گرتنە دەستی دەسلەت لەلایەن ئێوەوە بوو کەسپاس بۆ خواوەند هاتەدی. چیتەر هەركەس بیهوێت بۆ قەرەبوو کردنەوی رابردوو و سڕینەوی هەلە و تاوانەکانی خوێ، بەپێچەوانەی راستی هەر وشەیک بەرزیت، ئێمە نیگەرانی ناکات. نیگەرانی ئێمە بۆ زەحمەت و هەلەکانی چوارسالەمانە کە کەسە بێشەرم و بێ حەیاکان وەك ناوی کۆمیتەکە، نەبخەنە پال خۆیان و سەری ئێمە بێ کلاو بمینیتەو.

پاشای بەرێز! من و هاوەلەنم بەپێی وێژدان و لەرووی بۆچوون و باوەر، بەم بارودۆخە گەنیو، بۆ پیشکەوتنی نییەت و بۆچوونە ئێرانخوازانەکانی ئەو تاقانە کوێرە بۆیرە و لات، هەموو جۆرە فیداکارییە کمان کرد و لەئەنجامدانی هیچ کاریک کەمتەرخەمیمان نەواند. ئێستا دەستەیک لەکەسانی بێ شەرم و تەشەلەچی کەسەردەمانیک هەموو جۆرە لەمپەرێکیان لەسەر ڕینگە دروست دەکرد، دەیانەوێت بەفیل و تەلەکە پیشکەون و خۆیان بەمەحەرم و ئێمە بەنامەحەرم بناسین.

کەسانی فیلباز، لەبەکار بردنی نەنگینترین کەرەستەکان خۆیان بەدوور ناگرن دەخوزان بەهەموو جۆرە کاسەلیسی و ڕیاکارییەک، بەپرێسەکان فریوێدن و بیانکەنە ئامێرنیک بۆ پیشخستنی مەبەستە گلاوەکانی خۆیان بەلام بەپێچەوانەو کەسانی نییەت پاک، کە لەمپەرە ئەخلاقییەکان ڕینگە و فیلکردنیان لێدەگرت، چاوەروانن لێپرێسراوانی کاروبار لەکاروکرەوکانیان وردبێنەرە و بەمشێوەیە خزمەتکاران و خیائەتکارانی ولات جیاکەنەرە.

پاشای خوشەویست! ئەزمون ئەوەمان بۆ پووندا کاتەو کەهەر شوێش و گوێرنیک لەئێران بێتە ئاراو، بەخیرایی دەستەیک جادووگەری فیلباز، دەستەیک خیائەتکار، کە بەهەموو شێوەیک مائاواوییە لەشەرم و حەیا و ئەخلاق کردووە، هاوشێوەی خەس و خاشاک دینەبەر و کەسانی خاوەن شەرف و راستکردار دادەپوێشن و بەمشێوەیە هەستەکانیان هاوشێوەی گەوهرێکی گرانبایی لەقوولایی دەریای شەرم و حەیا و نەبیست و

له ناو ده چیت.

پاشای خوښه ویست! که له کبازان که دهستی سروشت یا بازووی هیز، نه مړو مه حکوم به شکستی کردووم و له ترسا هاوشیوهی نه سپی ده خزینه بن باخل، نه گهر خاونه کرده، بارودوخ به شیوهیه کی دیکه ده بوو، هه رکام له وان بو ئیمه ده بوونه نه ژدهیا و حه فیا یه کی حه و سه ر.

خیانته کارانی ئیران به گشتی و هه وسپه رسته کانی کوردستان به تایبه تی، پازی بون چه ندین قات له ژیر زه وییه وه بن بهو مه رجه ی وشه ی په هله وی نه بیستن.

له کوږ و کوږ و نه وه کان، هه رجار که نه دمان و لایه نگرانی بزوتنه وه که دهنگی ((زیندوو بیت پاشای په هله وی)) یان بهرز ده کرده وه، هاوشیوهی خه نجه ر له دلی نه وان ده چه قی و به ئاشکرا، تارویوی دلیان له یه که ده چپرا.

خیانته تکاران دوا ی نه وه ی بینیان به ته وای هه موو شتیکیان له ده ستداوه و به ره و هه لیدی نه مان ده پون، بی ناماده کردنی پیشه کی، به نه ینی پوشتنه لای سه روکی هیزه کان و ده سته مویان کرد. دواتر بینه رمانه، وشه ی بزوتنه وه ی نیشتمان ییان دزی تا له مړیگه وه قه لغانیک بۆخویان دروست بکه ن.

پاشا! سپاس بۆخوا وه ند که هه موو شتیکی به خیر و خوشی کو تای ی هات. وه گهر نه له به رابه ر نه یاری کردنی و کو سپ و ته گه ره کانی خیانه تکاران و پرو به پرو بوونه وه له گه ل نه وان به تایبه ت نه گه ر سه روکی هیزه کانیشیان له گه ل بیت، کاریکی ساده و سانا نه بوو. ته نیا ئیمه بووین، به هیزی خوږاگری و سه بر، توانیمان به به ستینی پرزگاری بگه ی ن.

سه روکی هیزه کانی کوردستان، له سه ره تا کانی هاتنی، په ریشان و شیاوی به زه یی بوو، شه و وپوژه کان چاوه پروانی کو تای ی مانگ بوو هاوشیوهی که سیکی نیزامی که نه رکه کانی خو ی به باشی ده زانییت به لام ئیستا که له هه موو په هه ندیکه وه بی نیاز بووه، ده خوازییت له نه رکه که ی دوور بخریته وه چوونکه چه ند گوندیکی کړیوه و ده یه وییت پاشماوه ی ته مه نی به ئاسووده ی به سه ر بیات.

پاشا! خوازیارم هه میشه له نه ینی و چالاکی لپرسراوانی ده وله ت به دوور بم و بیده نگی هه لبریزم به لام چی بکه م ویزدان و هه سته کانم نه و ریگه م پیناده ن.

له به رابه ر خزمه ت، بیده نگ بوون و چاوپووشی کردن له خیانه ت، خیانه تکار بویر و

خزمەتکار بێ هیوا دەکات.

پاشا! کاتێک و سوق ئەلەدەولە، لەپۆستی سەرۆک وەزیران دوورخرایەو، بەهاوەلانی خۆی و ت: هەرچەند بێر دەکەمەو، لەسیاسەتدا هیچ جوۆرە هەلە و تاوانیکم شک نابەم جگە لەوێ لەکاتی فەرمانڕەوایەتی، تەنیا گەرنگیم بەپراکیشانی سەرەنجی دۆژمناندا و هاوڕێکانم لێم پەنجان. دۆژمناویش ئەم دەرەفەتەیان قۆستەو و دەولەتەکی مێیان پووێخاند.

پاشا! من گەرنگی بەهەول و زەحمەتەکانی خۆم و کەسانی وەک خۆم نادەم، بەلام بەداخم لەوێ کەسیکی خۆدی یا بێگانە گومان بکات، لەقۆناغی پەهلەوی، راستییەکان دەشاردرێتەو و لای ئێوەیش خزمەتکار و خیانهتکار، هاویشیوێ یەک گەرنگیان پێبدریت. پاشا ئەو پشتراست دەکاتەو کەئەمڕۆ باریکی گران و قورس کەوتۆتە سەرشانیان. نەتەوێ ئێران بۆ بەدەستھێنانی پەزماەندی پاشای پەهلەوی، لەهیچ هەول و کۆششیک درێغیان نەکرد و درێغ ناکەن. ئیستا کاتی ئەوێ پاشا بۆ بەدەستھێنانی پەزماەندی ئەوان و پاراستنیان لەمەبەست و خیالە مەترسیدارەکانی خیانهتکاران و دۆژمنا، لەهیچ هەول و کۆششی درێغ نەکەن.

پاشای خۆشەویست! لەکۆتایی نامەکە و هەستەکانم، هیوادارم پێز لەم هەستە هاوڕێیانە بگرن و پۆژ لەدوای پۆژ زیاتر سەرەنجی کۆمەلگا بەلای خۆتان رابکێشن. بەئەزموون دەرکەوتوو دەسەلات و پشتیوانی هەر پاشایەک، تەنیا و تەنیا هەستی کۆمەلگایەتی. هاوڕێیەتی و هاوکاری دەرەوێ کۆمەلگا، کاتی و بۆ بەرژێوەندی تایبەتە. ئەمڕۆ پۆژیکە لەمە بەدوا کۆمەلگای ئێران، چاوەڕوانی وەلامدانەو لەپاشای ئێران دەکەن. ئەمڕۆ پۆژیکە بەهاوڕێیانی دەولەت و میلەت، بەختەوێ و شکۆ و مەزنی ئێران دەبێت دەستپێکات.

لەنەخشەی سیاسەت و بەرپێوەبردنی ولات، تەنیا پووێخانی دەولەتی قاجار بەس نییە بەلکو گەرنگترین مەرج و فەرمانی سەرەکی، کۆتایی هێنان بەژیان و هەستی بەکەرنیگراوەکان و شوێنکەوتەکانی ئەوانە. ئاشکرایە تا پەگ و پێشەوی داری کۆنی پێزیو، بەتەواوی لەناو نەبێت، گۆلە ناسک و قەشەنگەکان و نەمامەکانی گۆلستانی ولات چرۆ ناکەن.

پاشا! هیچ پلە و ئەندازەیەک بۆ بەدەختی و هەژاری کوردستانیەکان بوونی نییە. ئەگەر بەخێرای پێگەچارەییکی گونجاو نەگەرنەبەر، ئەوێ ماوەتەو، سەر دەخاتە سەر سەری

مەرگ و نەمان و پەيوەستی کەسانی پيش خۆی دەبێت.

نەتەوێ شیاوی بەزەیی کوردستان، گرفتاری دەستی کەسانیك بوو کەخۆشبەختانە یا بەدەبەختانە، ژمارەیان لەسێ کەمتر نییە و لەچواریش تینا پەڕیت. بەوتەیهکی دیکە هەموو کەرەستەکانی بەدەبەختی و گەندەلی کۆمەلایەتی کوردستانییهکان، تەنیا و تەنیا لەچوار قیافەی ناحەز سەرچاوە دەگریت کەئەگەر لەهەر کەس بپرسی، بێدرەنگ ناوی ئەوانت پێدەلێت.

دەستدریژی ئەم قیافە ناحەزانە، لەم سەدەی ژيانەو، لەسەدەی پەهلەوی، دەبێتە ھۆکاری سەرسوڕمانی پیشکەوتنخوازان چونکە پووخسار و قیافەی ئەوان، لەنمایشگای پەهلەوی، نەك جیاوازی، بەلکو ناحەز و نەویستە.

ئێمە حاشا لەو ناکەین کە بەمەبەستی چاکسازی و گۆرانکارییە پێویستەکان، کاری گەورەتر و گرنگتران لەبەردەمدایە کە ئەم بابەتانە کەم بەهاتر دینەبەرچاو، بەلام لەیاسای ئەندازیاری، تالەت و پەت و وردە و پردە بەکار نەبریت، تاشەبەردە گەورەکان جیگەیی خۆیان ناگرن.

ئەم دەستە ستەمکارە بێوێژدانە، بەردەوام ھاوشیووی کەسانی خاوەن ماف، خۆینی میلەتیان مژێو و بیریان لەنامانچ و مەبەستەکانی خۆیان کردۆتەو.

خەلکان ھاوشیووی رانەمەریکن و پاشا ھاوشیووی شوانی ئەوان و خیانەتکاران ھاوشیووی گورگ پلەنگ. ئەگەر شوان لەئەرکی شوانی خۆی بێ ناگا و کەمتەرخەمی بەخەرج بدات، لەماوێیەکی کەمدا رانەمەرکەیی لەدەستدەدات. بەزەیی ھاژنەو بەپلنگ، ستەمکارییە لەمەر. پاشای بەرێزا راشکاوانە پیتان دەلێم، ئەمڕۆ ژیان و ھەستی کوردستان پەيوەستە بەفەرمانیکی شایانە و دەستوریکی میلەت پەرورەنەیی تاکە سەرچاوەی دەسەلات. یا زیندوو مان کەنەو، یا کۆتایی بەھیوا و ئاواتەکانمان بێن.

ماوێ چوار سالە ئێمە بەھیوا و ئارەزووی سادە و ساکار، بەدەوری زاتی پێڕۆزی تۆدا دەسوڕێنەو، چی دەبێت ئەگەر زاتی بەرێزتان چوار خولەکی کاتی گرانبایی خۆتان بۆ چاکسازییەکانی ئەم ولاتە کاولە تەرخان بکەن. خوا تۆلەدەستیئیت لەو کەسانەیی دەیاننوانی چارەیی دلی ئێمە بەنازیک بکەن و نەیانکرد.

پاشا! ناتوانم ئەم خالەیش لەبیر بکەم کەکەسانی شارەزا لەگەمەیی سیاسەت، ناتوانن تەنیا

بەوێلامێکی گونجاو، لەئەنجامدانی مەبەست، چاوپۆشن، بەلکو بەهەموو هەستەکانی، چاوەروانی بەدیھاتنی بەرھەمی فەرمانەکەی دەبێت. لەکۆتاییدا، هیوادارم پاشا گرنگی بەچاکسازی ویلايەتی کوردستان بدات. والسلام علیکم ورحمە اللہ و برکاتہ (محەممەد مەردۆخ)

کاتێک نامەکەی بۆ پاشا دەخوێندریتەو، لەوێلامدا دەلێت: لەهەستەکانی فلانی شادومان، دلنیاوی بکەنەو، کەپیشنیارەکانی بەتەواوی هاوشیوەی بۆچوونەکانی خۆمە و هەموویان لەکاتی خۆیدا جێبەجێ دەکری.

بۆ ئەندامبوونی مەجلیسی دامەزرێنەرانی کوردستانەو، بەرێزان مەلا عەبدولفەتاحی شیخولئیسلا و ئەسەد اللە خانی کوردستانی و عەبدولحەمیدخان سەنەیی و دوکتۆر ھیدایەت اللە خان، زاوای سەرۆکی ھێزەکانی کوردستان، ھەلبژێردران. پۆژی یەکشەممە ١٩ جومادی الاولی ١٣٣٤، ١٥ ئازەری ١٣٠٤، مەجلیسی دامەزرێنەرانی لەتاران کرایەو و پۆژی یەکشەممە ٢٦ جومادی الاول، پێنجەم دانیشتنی ئەو مەجلیسە سازدرا و ماددەکانی ٣٦ و ٣٧ و ٣٨ دەستور ھەلۆەشایەو و ئەم ماددانە خوارەو پەسەند کرا:

ماددە ٣٦: سەلتەنەتی مەشرووتە ئێران لەلایەن میلەت، بەھۆی مەجلیسی دامەزرێنەرانی، بەشاھەنشای پەڕاشای پەھلەوی دەسپێردرێت و بۆ منالە نێرینەکانی ئەو، وەچە دوای وەچە بەردەوام دەبێت.

ماددە ٣٧: جیگر، گەرەترین کۆری پاشا دەبێت بەو مەرجە دایکی ئێرانی بیت. ئەگەر پاشا منالی نێرینە ئێبێت، دیاریکردنی جیگر بەپێی پێشنیاری پاشا و قبوڵکردنی لەلایەن مەجلیسی نیشتمانییەو دەبێت. بەلام ھەركات پاشا کۆریکی بۆ بیتە دنیا، دەبیتە جیگر.

ماددە ٣٨: لەکاتی گواستەوێ سەلتەنەت، جیگر کاتێک دەتوانێت، خۆی جەھوی کاروبارەکان بگرتە دەست کە بیست سالی تەواوی کردبێت، ئەگەر ھیشتا نەگەشتبیتە تەمەنی بیست سالی، بەپەسەند کردنی مەجلیسی نیشتمانی، جیگریک بۆ ئەو دیاری دەکری (نابیت لەبنەمالە قاجار بیت).

دوای گۆڕینی ماددەکانی سەرەو، لەھەمان پۆژیانی ٢٦ جومادی الاول، لەلایەن مەجلیسی دامەزرێنەرانی، فەرمانی سپاردنی سەلتەنەت بەپەڕاشا دەردەکری و پۆژی

سێشەممە ٢٨ جومادی الاول، پێڕەسمیکی تایبەت بەم بۆنەیە، لەمەجلیسی نیشتمانی ئەنجام دەدریشت. پۆژی چوارشەممە ٢٩ جومادی الاول، پاشا لەسەر تەختی پاشایەتی دادەنیشیشت.

ئەوێ دەبوا لەجومادی الاول ١٢٧٢ پووبدات و پووبنەدا، لەجومادی الاولی ١٣٤٤ پووبدا. سێ شەو و پۆژ لەهەموو ویلایەتەکان و شارەکان، بازار و دووکانەکانیان پازاندەو و خەڵکان بەخۆشحالییەو، پێڕۆزباییان لەیەکتەر دەکرد. لەبببستی پەجەب، پەزایور وەك جیگری سەلتەنەت دیاریکرا و پۆژی پینجشەممە ٥ شەعبان، فەرمانی هەلبێژاردنی خولی شەشەمی مەجلیس دەرکرا. لەنیووی کۆتایی پەمەزان، سەرەنگ ئەحمەدخان، سەرۆکی هیژەکانی ئاسایشی کوردستان لەسەر کار لابرا و سەرەنگ ئاقاخان جیگە گرتەو.

دواتر سەرئێپ محەممەد خانی شابەختی، ئەمیر لەشکر، هاتە کوردستان. ئەم ئەمیر لەشکر، بەپراستی شەکر، پۆحیک بوو لەمروڤایەتی و جوامیری کەس پێشی نەدەکەوت. ئەگەر لەترسی درێژدادپی نەدەبوو، هەزاران پستەم بۆ وەسف کردنی دەنووسی. محەممەد خانی وەکیل ئەلمولک، لەم پۆژگارەدا لەتاران گەپایەو. پۆژی هەینی ٣ شەوالی ١٣٤٤، پڕوپاگەندەیی هەلبێژاردنی خولی شەشەم دەستیپێکرد. نرخێ گەنم لەخەرۆاری شەش تەمەن بۆ ٢٢ تەمەن بەرز بوویەو.

سەبارەت بەهەلبێژاردنەکان لەنیوان ئاسف و دەستەکەیی ئیمە، جیاوازی و دژایەتی هاتە ئاراو، ئاسف لەم ناویدا زیاتر لەپەنجا هەزار تەمەن زەرەری کرد. پۆژی چوارشەممە ٢٢ شەوالی ١٣٤٤، جەژنی تاجگوزاری شاهەنشای پەهلەوی و شەوی پینجشەممە، یارییە ئاگرییەکان و پازاندنەوێ شارەکان دەستیپێکرد. شەوی یەکەمی پازاندنەوێ شار، میرزا حەبیب الله ئەوبەری، کوپی حاجی ئەبومحەممەد، بەنۆینەرایەتی خەڵکان و ئامادەبوونی لێپرسراوانی حکومی، وتاریکی بۆ پێڕۆزبایی کردنی ئەم پۆژە پێڕۆز و سکالاکردن لەئاسف و شوینکەوتەکانی خویندەو و تاوانەکانی ئەم بنەمالەیی یەك لەدوای یەك بەئامادەبوونی کەسەکان هینایە سەرزمان. جگە لەخودی ئاسف، هەموو ئەندامانی بنەمالەیی وەزیر و وەکیل، زەرد هەنگەپان و لەو کاترئێرەدا ئارەزووی مەرگیان دەکرد بۆ ئەوێ ئەو وشە و پستانە نەببستن. دواتر حاجی محەممەد خانی سەردار هەستا و وتاریکی هاووشیووی خویندەو. لە ٢٩ شەوالی ١٣٤٤، میرزا سلیمان خان لەسەر کار لابرا و نەسرالله خانی

ئیعتیلا ئەلمولک، وەك فرمانرەوای کوردستان دەستنیشان کرا.

حکومەتی نەسرۆالە خان ئیعتیلا ئەلمولک

دوای لابردنی میرزا سلیمان خان، نەسرۆالە خان خەلەتەتەری، وەك فرمانرەوای کوردستان دیاریکرا و پۆژی یەکشەممە، دەی زیقەعدە ۱۲۴۴ هاتە کوردستان. هەلبژاردنی خولی شەشەم، سەرئەنجام بەهۆی کێشەیی نیوان ئاسف و دەستەکەیی دیکە، وەستێنرا و لەکوردستانەوه، وەکیل نەپۆشتە مەجلیس.

پۆژی ۱۵ ڕەمەزانی ۱۲۴۵، شاهەنشای پەهلەوی، بۆ یەكەم جار هاتە کوردستان و لەخوسرەوئاباد شوینی حەسانەوهی بۆ نامادەکرا. دواتر بەپینی ئیرادەیی شایانە، لەمالی ئاسف نیشتەجێبوون. لەزاناکان حەوت کەس پۆشتە خزمەتی: شیخ ئەحمەدی حوجەت ئەلەولەما، سەییید عەبدولعەزیزی شیخولئیسلا، شیخ محەممەد جەعفەری حوجەت ئەلئیسلا، سەییید محەممەدی زەهیر ئەلئیسلا، سەییید میرفەتاح، مەلا محەممەدی نەودشی. ئەم حەوت کەسە وتاری پیروزیایی منیان خوێندەوه و دواتر هەرکام بەکورتی پیروزیایی و دوعایان بۆ کرد. دواتر شاهەنشای لەوەلامی مندا فرمووی: من زیاد لەپارە کوردستان و کوردستانیانم خۆش دەوێت و لەهەستی شاپەرەستی ئەوان شادومان و پازیم. ئەگەر ئەنجامدانی چاکسازی لەکوردستان تا ئیستا دواکەوتوو، بەهۆی گرنگیدان بەناوچە گرنگەکانی دیکە بوو. لەداها توویەکی نزیک، کوردستانیشت لەهەموو ڕەهەندیکەوه پیشکەوتن بەخۆی دەبینیت. بڕیارمداوه سالی یەكجار بێمە کوردستان و چاروم بەئێوه بکەوێت. ئەگەر من کاتم نەبوو، ڕینگەیی ئێوه کراوێه و وەرە تاران بۆ ئەوهی چاوتان بەمن بکەوێت.

دوای دوو پۆژ کەژاوهی شا بەرەو تاران بەڕێکەوت و لەکاتی پۆشتن، تەسبیحیکی سپیم وەك یادگاری پیشکەش کرد و وتم: ئەم تەسبیحە سپییە، دەست ڕەش ناکات. مەبەستی من بیرھێنانەوهی ئەو گفتوگۆیە بوو کە لەکاتی هاتنی بۆ کوردستان لەگەڵ سەردار موحیی، لەنیوان ئیمەدا کرا. چوونکە کەسێکی وشیار بوو، بەخێراییی بیری کەوتەوه و فرمووی: بەلێ تەسبیحەکەیی ئێوه پیروژە. تەسبیحەکەیی وەرگرت و فرمووی: بۆ ناییتە تاران، جینگەیی ئێوه لەوێه. وتم: جاری سەرەیی کەسانی دیکەه. هەركات کاتی منیش هات، بەخزمەت دەگەم. ئەوانەیی ھاوڕێتیاں دەکرد بریتی بوون لە: ئەمیر ئەلەم، حاجی ناغا ڕەزای

ره‌فیع قایم مقام ئەلمولک، ئەمیر نێزامی هه‌مه‌دانی، شکوه ئەلمولک، سه‌روکی کابینه و هتد... حاجی ره‌زای ره‌فیع کوپی حاجی مه‌لا مه‌دی شه‌ریعه‌تمه‌دار کوپی حاجی مه‌لا ره‌فیی شه‌ریعه‌تمه‌داری ره‌شی له‌سالی ١٢٠٤ له‌تاران چاوی به‌دنیا هه‌له‌یناوه، گه‌نجیکی وشیار و بلیمه‌ت بوو. جیاواز له‌زانسته‌کان، به‌باشی به‌زمانی ئینگلیسی قسه‌ی ده‌کرد. له‌سوسیتیه‌کی نه‌ینی له‌گه‌ڵ سه‌یید زیانه‌لدینی ته‌باهایی، کیشه له‌نیوانیاندا دروست ده‌بیت و له‌سالی ١٢٦٦، به‌فه‌رمانی سه‌یید زیا له‌خیابانی شاناباد له‌ناو گالیسکه‌وه ته‌قه‌ی لینه‌کریت. به‌ریکه‌وت گولله‌که به‌ر قوڵی ده‌که‌ویت و دوا‌ی ماوه‌یه‌ک باش ده‌بیته‌وه. سه‌ره‌نجام سه‌یید زیا دوا‌ی وه‌رگرتنی پینگه‌ی سه‌روک وه‌زیران، له‌سوسیته‌ ده‌رده‌کریت و ئاواره‌ی فه‌ره‌نگ ده‌بیت و قایم مقام ئەلمولک بوو به‌جبره‌ئیلی وه‌حی. پوژی بیست ره‌بیع الثانی ١٢٤٦، جه‌ژنی پاچی په‌هله‌وی له‌شاره‌وانی به‌ئاماده‌ بوونی ئیعتیلا ئەلمولکی فه‌رمانه‌وا سازدرا و خه‌لیلی فه‌خری به‌نوینه‌رایه‌تی سالار موفه‌خه‌م، وتاری پیروزیایی خوینده‌وه و هه‌موو چینه‌کانی خه‌لک، شادومانی خو‌یان ده‌ربهری. له‌م پوژده‌دا شاهه‌نشاهی په‌هله‌وی یه‌که‌م پاچی ئیستاسیۆن (پینگه‌ی ئاسن) شه‌مه‌ندۆفیری له‌زه‌ویدا.

دواتر له‌ ١٨ شه‌عبانی ١٢٤٦، عه‌بدولله‌خانی ئەمیر ته‌هماسب هاته‌ کوردستان. یه‌که‌م شه‌وی هاتنی به‌هوی سه‌ره‌هنگ حه‌سه‌ن ئا‌قاخان، سه‌باره‌ت به‌هه‌ندی کاروباری سه‌رسنور چاوی به‌من که‌وت و دوا‌ی دوو سی پوژ پینگه‌ی سه‌قزی گرت به‌ر.

شه‌وی دوو شه‌مه‌ممه‌ بیستی شه‌عبانی ١٢٤٦، میرزا ئیبراهیم خانی سه‌ردار به‌نه‌خو‌شی جه‌لته‌ کوچی دوا‌یی کرد. له‌م پوژانه‌دا به‌پێزان سه‌رتیپ مورته‌زاخان و سه‌رتیپ فه‌ره‌ج الله‌ خان هاتنه‌ کوردستان. دوا‌ی ئه‌وه‌ی ئەمیر ته‌هماسب له‌سه‌قز گه‌رایه‌وه، له‌گه‌ڵ شیخ عارف پو‌شته گوندی ئه‌ویه‌هنگ و له‌وی چاویکه‌وت به‌خانه‌کانی ره‌زاو و مه‌حمودخانی دزلی و مه‌حمودخانی مه‌ریوانی و بو‌ شار گه‌رایه‌وه. دواتر پو‌شته مه‌ریوان و دزلی و له‌و‌ن و به‌هه‌موو ناوچه‌کاندا گه‌را و له‌گه‌ڵ سه‌روکه‌کانی سه‌رسنور به‌شیوه‌یه‌کی شیاو و گونجاو هه‌ئسوکه‌وتی کرد و دووربین و تفه‌نگی پێشکه‌ش به‌هه‌موویان کرد.

دوا‌ی ماوه‌یه‌ک دووباره‌ سه‌رتیپ مه‌مه‌د خانی شابه‌ختی، ئەمیر له‌شکر هات و سوپای کوردستانی به‌فه‌رمانده‌یی سه‌ره‌هنگ ئەسه‌د الله‌ خان که‌دوا‌ی سه‌ره‌هنگ حه‌سه‌ن ئا‌قا خان هاتبوو، له‌پینگه‌ی سو‌رکول به‌ره‌و ره‌زاو په‌وانه‌ کرد و سالار موفه‌خه‌می له‌گه‌ڵ

تفهنگچییه‌کانی ژاوه‌پۆ بۆ هاوکاری کردنی سوپای دهوله‌تی نارد. جه‌عفر سولتان له‌گه‌ل هیزه‌کانی خۆی هاتنه‌ گوندی ده‌گاده‌گا. له‌شهر و پێكدادانیکی كه‌م، په‌زاو ده‌ستی به‌سه‌ردا گیرا و خانه‌كان ته‌سلیم بوون. ئه‌گه‌ر جه‌عفر سولتان بۆ هاوکاری هیزه‌کانی ده‌وله‌ت نه‌ده‌هات، به‌م ئاسانییه‌ هه‌ورامانی په‌زاو ده‌ستی به‌سه‌ردا نه‌ده‌گیرا.

پۆژی ۲۵ شه‌والی ۱۲۴۶، سه‌یید عه‌بدولعه‌زیزی شیخولئیسلام و غولام حه‌سه‌ینی موشیردیوان و شیخ محمیدی نی‌همین ئه‌لعوله‌ما، له‌پێگه‌ی پووسی‌او به‌ره‌و حیجاز به‌پێکه‌وتن.

هه‌لبێژاردنی وه‌کیله‌کانی خولی حه‌وته‌م كه‌ده‌ستیپێكردبوو، له‌ئه‌نجامی كێشه‌ی نیوان ئاسف و شوینكه‌وته‌کانی و دانیشتیوانی شار، بپیاردا له‌بنه‌ماله‌ی ئاسف یه‌ك كه‌س وه‌ك وه‌کیل هه‌لبێژدری‌ت و دوو كه‌س له‌لایه‌ن دانیشتیوانه‌وه‌.

له‌زیحه‌جبه‌ی ۱۲۴۶، فه‌ره‌ج الله خان سه‌رداری موعه‌زه‌م و محه‌مه‌د خان سالاری فاتح و میرزا ئیسماعیلی په‌حیمزاده هه‌لبێژدران و له‌ ۲۱ زیحه‌جبه‌، سه‌ره‌نگ ئه‌سه‌دالله خان له‌سه‌ر كار لا‌برا و سه‌ره‌نگ مه‌حمودخانی ئه‌مینی جێگه‌ی گرت‌وه‌. مه‌حمودخان كه‌سیکی خوینده‌واره و كارامه‌ بوو. پۆژی ۱۶ ره‌بیع الاولی ۱۲۴۷، حاجی شیخولئیسلام و حاجی موشیر و كه‌سانی دیکه‌ گه‌رانه‌وه‌ و پۆژی سێشه‌مه‌ ۲ ره‌بیع ئه‌لثانی، ئیعتیلا ئه‌لمولك له‌سه‌ر كار لا‌برا. هه‌والی مردنی شیخ عارف كه‌ به‌مه‌به‌ستی چاره‌سه‌ر پۆشتبووه‌ هه‌مه‌دان، پۆژی ۳ مانگ گه‌یشته‌ کوردستان.

حکومه‌تی میرزا ئه‌حمه‌دخانی مه‌فخه‌م ئه‌لمولك

دوای لا‌بردنی ئیعتیلا ئه‌لمولك، پۆژی ۴ جومادی الاولی ۱۲۴۷، میرزا ئه‌حمه‌دخان نیکپه‌ی وه‌ك فه‌رمانه‌روا هاته‌ کوردستان. هاوکات له‌گه‌ل هاتنی ئه‌و، مه‌ریوان به‌فه‌رمانده‌یی ئه‌میر ته‌هماسب ده‌ستی به‌سه‌رداگیرا. له‌کۆتاییه‌کانی جومادی الثانی ۱۲۴۷ میرزا سادق موخته‌هیدی ته‌بری‌زی و میرزا ئه‌بولحه‌سه‌ن و چه‌ند كه‌سیکی دیکه‌ له‌زاناكان و سه‌ییده‌کانی ئازهربایه‌جان بۆ کوردستان دوورخرانه‌وه‌. لی‌ره‌ هه‌موو ئاماده‌کارییه‌کانی میوانداری ئه‌و به‌پێزانه‌مان ئاماده‌ کرد و بروسکه‌ی به‌خشینی ئه‌وانمان بۆ تاران نارد. پۆژی پێنجشه‌مه‌ ۱۴ په‌جبه‌ فرمان هات ئه‌و به‌پێزانه‌ په‌وانه‌ی تاران بکری‌ت و له‌وێ له‌گوناح و تاوانه‌کیان خۆشبووون. پۆژی شه‌مه‌ ۱۶ په‌جبه‌، کۆمیته‌ی نیزامی ئیجباری له‌به‌پێزان شیخ

شوکرواللهی پیشنوێژ و میرزا عبدالله خانی موخته میدی و ساعید سولتان و موخته مید
ئهله شراف دامه زرا.

پوژی یه کیشه ممه ۸ شهعبان، مهلا عبدالله عیززی موختی، نوینه ری سه قز له پینگهی
کرماشانه وه بۆ کیشه کانی سه رده شت که سه بارهت به جلوبه رگی یه کده ست و یه کپه نگ،
مانیا نگر تبوو، هاته کوردستان و به دژواری زۆر و له ناو به فر و سه رما به ره و سه قز
به پینگه وت.

پوژی ۲۶ شهوالی ۱۲۴۷، هه والمان به ده ست گه یشت که نه میری له شکر نه حمه د ئا قاخان،
پینگهی سوپا سالاری پیبه خشراره و نه م بروسکه یه م بۆ خو پهم ئاباد په وانه کرد:

بۆ به پیز سوپا سالار، به لوتفی شا و توناییه کانی خوتان، پینگهی سوپا سالاریت پیبه خشرار،
له گهل دنیا یه ک شادومانی، پیروزیایی نه و پینگه به رزت لیده که م و له کوتاییدا ده لیم: نه و
به لێنانه ی داوته، له بیر نه که یت. (مه ممه دی مه رۆدخ.)

پوژی ۴ زیقه عده، شازاده نوسره ت نه لده وله، وه زیری دارایی له کرماشانه وه هاته کوردستان
و پوژی ۲۶ فره ر دین گه رایه وه.

له بیستی زیقه عده، سه ره نگ موختار نه له سه لته نه ی موخته تیشی پوژناوا هاته کوردستان.
له موحه پهمی ۱۲۴۸ هه وال هات که شازاده نوسره ت نه لده وله، به تۆمه تی دزی له وه زاره ته که ی
گرفتار بووه و به پیتی فره مانی دادگا، له هه موو مافیکی مه ده نی و نیشتمانی بیبه شکر.

نه م پرووداوه به یه کی که له پرووداوه گرنگه کانی سه رده می په هله وی هه ژمار ده کریت. له مانگی
جومادی الاوهل ۱۲۴۸ هه والمان پینگه یشت که شاهه نشا له پینگهی هارون ئاباده وه ته شریفی
دینیتته کوردستان. موخته خه م نه لمولکی حوکمران له ماله که ی خوی، یانی قه لای حکومه تی،
ده رگایه کی بۆ مالی سالار فاتح دروست و په یوه سستی ماله که ی خوی کرد. له گهل نه وه یشدا
ده یویست به هووی نه م کاره، بره پاره یه ک له سالار فاتح وه رگریت چوونکه پاشا ده پوشته ناو
ماله که ی. سالار فاتح فریوی خوارد و هه موو که ره سته کانی میوانداری ئاماده کرد.

سه ره نگ مه حمودخان له م بابه ته توپه بوو. له گهل بنه ماله که ی پینگهی هه مه دانی گرته بهر بۆ
نه وه ی چاره سه ری نه م کیشه یه بکات یا نه وه ی ده ست له کاره که ی بکیشه یته وه. له وی
به نه میری له شکر ده لیت: چیتر شه رافه ت بۆ هیزه کانی سوپا نه ماوه ته وه که به پیلانی
که سیکی ئیسه فه هانی، (مه به ست فره مان په وای کوردستانه) شاهه نشا ده بیت به واته مالی

کووتالفرۆشێک.

سەرئەنجام ئەمیر بەهۆی بروسکە شاھەنشای ناگادار دەکاتەوێ و فرمان دەردەکرێت کە هەمان مانی پێشوو، مالهەکی ئاسف، بۆ تەشریف فەرمايی شاھەنشای نامادە بکەن. سەرھەنگ مەحمودخان سەرکەوتوو گەرایەوێ.

ئێوارێتی دووشەممە ١٠ جومادی الاول، کەژاوێ شاھەنشای لەمانی ئاسف دابەزی. دوکتۆر ئەمیر ئەعلەم و شکو ئەلمولک، سەرۆکی دەفتەری شاھەنشاهی، لەمانی ئاسف، بەرێزان سەردار ئەسەد وەزیری جەنگ و قایم مقام ئەلمولک و ئەمیر نیرامی هەمەدانی لەمانی سدیق دیوان نیشتهجی بوون. دوو شەو لە کوردستان مانەوێ. بەیانی چوارشەممە ١٢ جومادی الاول، بەرەو سەقز بەرێکەوتن. لەکاتی بەرێکردن لەدەرەوێ شار، مەفخەم ئەلمولکی فەرمانرەوای کوردستان، لەسەر داوای نەینی حاجی شیخوڵئیسلام دەگاتە بەرپیتی شاھەنشای و داوای ویلايەتی عامە بۆ حاجی شیخوڵئیسلام دەکەن. شاھەنشای لەبەر ئەوێ لەکیشەیی ویلايەتی عامە زانیاری پێشتوووتری نەبووێ و جیاواز لەو کاتەدا جینگەیی ئەو قسانە نەبووێ، توپە دەبیست و بەتوپی دەلیت: چی دەلێی؟ مەفخەم ئەلمولک زمانی دەگیرێت و توانای وەلامدانەوێ نابێت. مەش ئەم هەلەم قۆستەوێ و بۆ ئارامکردنەوێ شاھەنشای و بۆ تەمی کردنی حکومەت و تەم: هەندێ ژنی بێ سەرپەرشت لە کوردستان دەژین کە سەرپەرشتیکی دیاریکراویان نییە. مۆلەتی مەرەکردنی ئەوان بەپیتی مەزەبی ئێمە، شافعی مەزەبان، لەئەستۆی پاشادایە کە سەرپەرشتی خەڵکانە. مەبەستی مەفخەم ئەلمولک ئەوێە بۆ ئاسانکاری بۆ بەشوودانی ئەم ژنانە، مۆلەت بەزاناکان بەدەن بتوانن ئەم ژنانە مەرە بپەن. شاھەنشای هێور بوویەوێ، فەرمووی: هەمووتان مۆلەتتان هەیه، هەمووتان مۆلەتتان هەیه، مۆلەتتان بووێ و هەتاه.

لەکوئای و تەکانم و تەم: تەسبیحەکی پار لە دەستی موبارەکتان نابینم. وادیار فەوتاوێ. تەسبیحیکی نایابم نامادە کردبوو، پێشکەشم کرد. تەسبیحەکی وەرگرت و مانناوایی کرد و سوار ترومبیلهکەیان بوون. لەنیوێ رێگە بە شکو ئەلمولک دەفەرمیت: ئەم پیاوێ کەرە شیاوی فەرمانرەوایەتی کردنی کوردستان نییە. کاتیگ گەشتینە سەقز، بروسکە بۆ وەزارەت بنێرن تا دووری بخەنەوێ.

پۆژی ١٥ جومادی الاول، مەفخەم ئەلمولک لە حکومەتی کوردستان دوورخرایەوێ و حەسەین

سی پوژ، نه میر بهرو سهقز و سهردشت و دزلی بهرنکهوت و لههربع الاولی ۱۲۵۰ گهپرایهوه. لهگهل گهپانهوهی نهو، سهرهنگ مهحمودخانی نهینی لهسهر کار لابرا، سهرتیپ عهلی خانی پهحیمی جیگهی گرتیهوه. سهرتیپ عهلی خان سهربازیکی نهركناس و راستکردار بوو كهجگه لهپیشكهوتنی نیزام و مهبهستهكانی دهولهت، بیرى لههیچی دیکه نهدهكردهوه. بهیانی لهمالهكهی خوێ دهپوشته شوینی كارهكهی و شهو دهگهپرایهوه. جگه لهسهردانی پهسمی، تیکهل بهكهس نهدهبوو. كهسیکی بیپریا بوو. پوژی ۱۵ رهبيع نهلثانی، نیزام نهلدین خانی مشار نهلدوله، وهك فهزمانپهروای كوردستان، هاته سنه.

حکومەتی نیزام نهلدین خانی مشار نهلدولهی حیکمەت

دوای لابردنی نهحمهخانی مهفخه نهلموك و ۲۲ مانگ حكومهتی حهسین عهلی خان بهكهفالهت، پوژی ۱۵ رهبيع نهلثانی ۱۲۵۰، نیزام نهلدین خانی مشارنهلدولهی حیکمەت، وهك فهزمانپهروای كوردستان هاته ناو شارهكه. كهسیکی زانا و میژوونووسیکی راستکردار بوو. دوای چهند پوژ لههاتنی نهو بو كوردستان، ههوالمان پیگهیشته كهشاههنشاه بهرو كوردستان دیت. مهلا عهبدولعهزیزی موفتی، كهچهند پوژ پیشت هاتبوووه كوردستان، بهمهبهستی پیشوازی كردنی كهژاوهی شاههنشاهی بهرو سهقز بهرنکهوت. دووباره مالی ناسفیان بو میوانداری كردنی پاشا ناماده كرد و لهدهرهوهی دهروازه تا كوئایی تالارهكه پازینهپرایهوه. لهبهردم دهركای مالهكه، لهسهرهوهی تالار نایهی (فالله خیر حافظا) بهخهتی گهوره نووسرابوو و دوو شیر و شمشیر لهچهپ و راست نهقاشی كرایوو. ههموو كههستهكانی میوانداری كردن لهههمهدهانهوه هات، گهروایان گهرم و پاكردهوه. ناسف، ههچهند نهخوش بوو بهلام بو پیشوازی كردن تا سهقز پوشته. لهلایه دانیشتووانی شار، بهو كهسانهی لهشاههنشاه نزیك بوون، شاههنشاه ناگادار دهكهنهوه كه ناسف لهوهی مالهكهی بو میوانداری كردنی شاههنشاه ناماده دهكریت، بهشیوهیهکی خراب كهك وهردهگریته و بهردهوام لهدامهزراوه دهولهتییهكان ناژاوه دهنیتهوه و خهرجی میواندارییهكان دهخاته سهه شانی خهلكان بهگشتی. جیاواز لهوه دانیشتووانی شار لهم پیزگرتنهی شاههنشاه كه ناسف بههاكهی نازانیت، خهبار و دلساردن. كهسیکی گهنمفروش كه خهلكان بهگشتی لینی بیزارن، شایوی نه ههموو سهرنج و پیزه نییه.

سهرتیپ عهلی خان كه تا سهقز بو پیشوازی كردنی شاههنشاه پوشتبوو، لهكاتی بینینی

عەلی خانی ئیعتیماد ئەلمولک مالک، بەشیۆهیهکی کاتی جیگە ی ئەوی گرتەوه. له پەرمەزانی ١٢٤٨ هەواڵمان پێگەیشیت کە ئەحمەدشا لە فەرەنگ مردووه. شەوی هەینی ٢٢ موخەرەمی ١٢٤٩، میرزا عەلی خان بابای ئیعتیزاد ئەلدەولە ی کارگوزار، مرد. لە مانگی شەعبان سەرەنگ مەحمودخانی ئەمینی، بە مەبەستی بینینی مەحمودخانی هەورامی پۆشته دزلی و عەبۆللە بەگی کوپی مەحمودخانی لە گەل خۆی بۆ شار هینا. پۆژی ٨ شەعبان ئەوی لە گەل مەمەد ئەمین بەگ، کوپی جەعفەر سۆلتان و حەسەن بەگ کوپی حەسەن خانی پەزاوی، لە گەل خۆی برده تاران تا خەلات و پێگەیان بۆ وەرگیریت. پۆژی ٢٣ شەعبان، سەرەنگ مەحمودخان، لە گەل بەگزادەکان گەرایهوه. لە گەل هاتنی بۆ شار، عەبدوللە بەگی لە سەربازخانە زیندانی کرد، کەریم بەگ کوپی جەعفەر سۆلتان و عەبدولکەریم بەگ، وەکیلی جوانرۆ دەستگیر کران کە بۆ کاروباری خۆیان هاتبوونە شارەکه. پۆژی ٢٤ شەعبان، مەحمودخانی مەریوانی و حەسەن خانی پەزاو لە گەل خۆی دەبات و لە گەل سوپای کوردستان و پەزاو و مەریوان کە زیاتر لە شەش هەزار کەس دەبوون، لە دەربەندی دزلی و دەربەنی گەلوی، هێرشیان کردە سەر دزلی. تا تێپەڕینی سوپاکە لە دەربەندەکان، مەحمودخانی دزلی ئاگادار نابێتەوه. کاتێک ئاگادار دەبێتەوه، کار لە کارترازاوه و هەموو سەنگەر و دەربەند و شوێنە بەرزەکان کە ووتۆتە دەست سوپای دەولەت و تەنیا پێگە ی ملەخورت بۆ هەلاتنی ئەو ماوەتەوه. ناچار هەموو شتێک بە جێدیلێت و لە گەل بنەمالە کە ی و خزمەتکار و کەسانی نزیک، بە جەنگ و هەلاتن، لە گەردەنە ی ملەخورت سەردە کەون و خۆیان دەگەینە ئیلانپە ی. دزلی دەکەوێتە ژێر دەستی سوپای دەولەت. ئەگەر بەم فێلە نە دەبوو، قەلای تۆکمە و بەهیزی دزلی کە دیواریکی سروشتی چیا بەرزەکان دەوریان گرتووه و تەنیا پێگە ی دەربەندە کە ی دەمێنێتەوه، بە ئاسانی دەستی بە سەردا نە دەگیرا. شەقامی ناوەرەستی شار لە پاکور بۆ باشور، تالاری گەورە ی هێزەکانی سوپا، دانانی بۆری ئاوی بینای سوپا، لە یادگارییهکانی سەرەنگ ئەمینییه.

دوای گرتنی دزلی و گەڕانەوه ی سەرەنگ مەحمودخانی ئەمینی، سەرئێپ مەمەد خانی شابەختی جاریکی دیکە هاتە کوردستان. پۆژی ١٣ فەروەردین، کەسیانزە بە دەری بە ناویانگە و لەم پۆژەدا پشوی گشتییە، سەرەنگ مەحمودخان، ئەمیر و منی بۆ قەرادییان بانگیشتکرد و تا ئێوارێ، میواندارییهکی شایانە ی لە ئێمە و نیزامییەکان کرد. دوای دوو

شاهه نشا، ئەم بابەتە پشتراست دەکاتەو. لەوێوە بەفەرمانی شاهه نشا بروسکەیهک پەوانە دەکریت تا مالى سەرۆکی هیزهکانی سوپا بۆ میوانداری کردنی شاهه نشا نامادە بکریت: بەخیرایی سەرھەنگ مستەفاخانێ مەنسور، ترومبیل بۆ کرماشان دەنیریت و لەماوەی ۲۴ کاتریمێر هەموو کەرەستەکانی میوانداری کردن لەو شارەو دەهیننە کوردستان و مالهە دەپارزیننەو.

ئیواریی یەکشەممە ۷ جومادی الاولی ۱۲۵۰، کەژاوەی شاهه نشا دەگاتە بەردەم مالى سەرۆکی هیزهکان کە لەتەلاری حاجی سەرداری موکەرەم بوو. وەزیری جەنگ و هاوپیانی دیکەى شاهه نشا لەمالى حاجی خان مەنزل دەکن. بەیانی پۆژی هاتنی شاهه نشا، زاناکان و پیاوماقوولان دەگەنە خزمەتی. هەموویان لەناو تالارەکە پیز دەبەستن. شاهه نشا لەپینگەیهکی دیکەو دێتە ناو تالارەکە. بەهۆی بەرزى بالای شاهه نشا و نزمی سەر دەرگا، سەرشانی کەمێک لەدیوارەکە دەدریت. مەلا عەبدولعەزیمی مودەپس کە پیاویکی پیر و پشسپییە، بەدەنگی بەرز و تی: السلام عليك يا امير المؤمنين، السلام عليك يا خليفه اله. شاهه نشا بەخوینساردی کەنیشانەى لەخۆباییبوونی شاهانە بوو، پشت دەکاتە زاناکان و ئەم وتارە دەخوینیتەو:

وتاری شاهه نشا

دوو سی جار کە سەردانی کوردستانم کردو، وادەردەکە ویت دەستەیهک گومانیان کردو و بۆ دڵنەوایی کردنی ئەوان هاتووم. من بۆ دڵنەوایی کردنی کەس نەپۆشتوومەتە هیچ شوینیک. من بۆ گەپان بەویلا یەتەکان و لیکۆلینەو لەبارودوخی ناوخۆی ولاتەکەم، سەردانی هەموو ناوچەکان دەکەم تا بزانی چ ناوچەیهک پیشکەوتوو و چ ناوچەیهک دواکەوتوو. ئاگاداری پابردووی کوردستانم. ئەو فەرمانەى لە کوردستان دەچنرین، لە دنیا دا بەناوبانگن. ئەم فەرمانەى لێرە لە ژێر پێی من پراخرا، بەدنیاییهو لەباشترین فەرمانەکانی کوردستانە لە کاتی کە بە هیچ جۆرێک هاوشیوەى فەرمانەکانی کۆنی کوردستان نییە و زیاتر لە پراخەریک دەچیت. یا ئەم بینانەى کەوێک شوینیک بۆ حەوانەوێ من دابینکرا، بەدنیاییهو یەکیکە لەباشترین بیناکانی ئەمەری کوردستان بەلام بە هیچ شیوەیهک لەگەڵ ئەندازیاری ئەمەرییدا یەکنەگرتەو. ئەمەری دوو سی جار هاتمە ناو ئەم تالارە، هەموو جارێک سەرم بەر دیوارەکە کەوت. هەروەها چەندین بابەتی دیکە کەنیشان دەدات کوردستان دواکەوتوو و هەمووی

بههوی تاوان و ههلهی ئهه چینهیه (ئامارژه بۆ ئاسف و پیاوماقوولان) تا ئهه چینه له کوردستاندا بن، چاکسازی له کوردستان نهگهري نییه. چینهکانی دیکه یا زاناکان دهبیئت چی بکهن؟ دهتوانن چی بکهن. جگه له دوعا کردن هیچ ئهركیکی دیکهیان نییه. لیپرسراوان دهبیئت چاکسازی له ولادتدا بکهن. به پینچهوانهوه لیپرسراوانی ئیوه تهنیا دهزانن پاره کۆبکهنهوه و له ژێر زهوی بیشارنهوه. نهخۆیان کهئکی لی دهبن نهکهسانی دیکه. جاریکی دیکه ی نایه مه کوردستان تا چاکسازی به تهواوهتی له کوردستان نهنجام بدریئت.

له ناکاو حاجی شیخولئیسلا و مهلا عهبدولعهزیم پیکهوه وتیان: نا ان شاالله، نا، ان شاالله. له کۆتایی وتاری شاهه نشا، من که له سه ره وهی زاناکان و له پینشی پینشه وه بووم، له وه لامدا وتم: به خته وه ئه و پانه مه پهی شوانه کهی وشیار و به ناگا بیئت. دانیشتیوانی شاپه ره سستی کوردستان، نه گهر سه بارهت به چاکسازی، که مه ترخه می کراوه، بههوی دلنیا بوون له وشیار ی شاهه نشای ولاته که له سه ره تای ده سه لاته وه تا نه مړو، بههوی کرده وه شاهانه کان و گه پانی به هه مو ناوچه کانی ولات، وانه ی سه لته نهت و به پرنوه بردنی ولات، فیتری هه موو سولتانه کانی دنیا دهکات و به بوونی ئهه شوانه وشیاره، پان بۆ خۆی دهخه ویت و دهه سیته وه. تاکه ئاره زووی ئیمه بهردهوام بوونی ژیا نی پاشا و سه لته نهتی شاهه نشایه تا له سیبه ری بوونی ئه و پێزدار، به ناسووده یی و ئارامی ژیا ن به سه ر به یین. بهردهوام بیئت ژیا نی تو.

شاهه نشا به دهه بزه یه که وه که نیشانه ی به زه یی پیاها تنه وه بوو، دووباره فه رمووی: شوان له ئه رکه کانی خۆی بی ناگا نییه، به لام پانه مه پیش ده بیئت جموجولێک له خۆی نیشان بدات بۆ ئه وه ی بله وه پیت. ئه مه ی فه رموو و پۆشته ناو ژووره که ی. ئیمه ییش مۆله تی گه پانه وه مان پیدرا. به لام ئاسف ولایه نگرانی ئاسف به ته وای ترسا بوون و زیاتر بیریا ن له دواها تی فه رمانه کانی پاشا ده کرده وه بۆ ئه وه ی بزانی چاره نووس به ره و کوییا ن ده بات.

به یانی پۆژی دووهه، که ژاوه ی شاهه نشا له کوردستانه وه به ره و کرماشان و شاهه نا باد به پیکه وت و له یو یوه بۆ تاران گه پانه وه. له مکاته دا بریار بوو ئاسف و حاجی مو عته مید و ده کیل سولتان به ره و تاران به پیکه ون به لام پوودا وه کانی نه وسود پوویاندا و سه رتیپ عه لی خۆان سه رقالی خۆناماده کردن بوو. بههوی منه وه گفتوگۆی له گه ل جه عفه ر سولتان ده ستیپیکرد. هه رچه ند نامه ی مۆجیا ریم بۆ جه عفه ر سولتان نووسی، به لام سوودی نه بوو.

سەرئەنجام لەسەرەتاکانی ڕەجەبی ١٢٥٠، لەکرماشان و کوردستانەوە هێز بەمەبەستی ئەنجامدانی چالاکی نێزاسی ڕەوانەکرا و پۆژی ٧ ڕەجەب، سەرھەنگ حاجی عەلی خان لەکوردستانەوە بەرێکەوت. پۆژی ٨ ڕەجەب هەوال گەیشیت کە سەرھەنگ حاجی عەلی خان لەگەڵ سوپای کرماشان هێرشێ کردۆتە سەر پاوه. محەممەد ڕەشید بەگی کۆری جەعفەر سولتان لەوێ شکست دەخوات و سەرھەنگ دەست بەسەر شارەکەدا دەگریت. ئینوارنی پۆژی ٨ شەعبان سوپاسالار ئەمیر ئەحمەدی ھاتە کوردستان. بەیانی پۆژی ٩ شەعبان لەرێگەی ڕەزاو، بەرەو لەوێ بەرێکەوت. ئینوارنی پۆژی ١٤ شەعبان، بەتەلەفۆن هەوالی گرتنی نەوسووم پێگەیشیت کە هێزەکانی جەعفەر سولتان نەیانئوتوانیوە لەبەرەبەر سوپای دەولەتی خۆراگری بکەن و شکستیان خواردووە و جەعفەر سولتان و ئەندامانی خێزانەکەی بۆ خاکی عێراق ھەلاتوون. بەیانی پۆژی ١٥ شەعبان، لەدامەزراوێ حکومەتی، جەژنی بەرات و لەدایکبوونی پیغەمبەر (د.خ) بوو. منیش وتاریکی پێڕۆزباییم خویندەو.

پۆژی ٢٢ ڕەمەزانی ١٢٥٠، سەرھەنگ سەید ئەحمەدخان زاویە، وەک سەرۆکی سوپای کوردستان ھاتە سنە و سەرتیپ ڕەحیمی بۆ تاران گەرایەو.

شەوی یەکشەممە ٨ شەوال، سەرھەنگ مستەفاخان مەنسور، لەنەبوونی سەرھەنگ زاویە، بەپیتی فەرمانی شاھەنشا، بەرێزان ئاسفی ئەعزەم و حاجی موعتەمید و وەکیل سولتان و حاجی سەرداری موکەررەم بەھوی هێزە نێزاسییەکان بردە مالی سەرھەنگ و لەوێ ترومبیەکانیان ئامادە کرد و سواریان کردن و لەناو بەفر و بۆران ڕەوانەیی تاران کران. سەرۆک عەشیرەکانی سەرسنور، ھەراکام بۆ ویلائیەتێک دوورخرانەو. دەستەییەکیان زیندانی و دەستەییەکیان دەستبەسەر کران و لەئەنجامی ئەم کارانە، ولات ئارام و ئاسایش بۆ سنۆرەکان گەرایەو.

لەموحەرەمی ١٢٥١، حوکمرانی کوردستان، بەناوی پشو، بەرەو تاران بەرێکەوت. شەوی دووشەممە ٨ سەفەری ١٢٥١، سوپاسالار ئەمیر ئەحمەدی جاریکی دیکە گەرایەو بۆ کوردستان. بەھوی پەيوەندییەکانی کۆن، بەدوو وشە بەخێرھاتنم کرد و داوام کرد چاومان بەیەک بکەوێت. لەوێ لامدا ئەم نامەی بۆ ئاردم کەبۆ نیشاندانی پێگەی ئەخلاقی ئەو بەخوێنەرە، وەک خۆی لێرەدا ئاماژەی پێدەدەم:

بۆ بەرێز شەریعەتمەدار، ئایەت اللہ، ١١/٢/١٢، ئاگادارتان دەکەمەو: نامەی بەرێزتان

که نیشاندەری هەستی جوانی ئێوە بوو، بوو هۆی شادومانی دل و پۆح. فەرموو بووتان بۆ چاوپێکەوتن کاتیکی دیاریبکەیت. ئەو قامەرزۆییە دڵم بۆ دیداری تۆ هەیهتی، دلی من دەزانیت و من دەزانم و دلی من. لە زیارەتی ئێوە بەرێز زیاد لە پادە شادومان دەبم. هەلبەت دڵم شایەتی دەدات کە قامەرزۆیی من بۆ بینینی ئێوە زیاترە. بەلام چونکە لەم کاترۆمێرەدا هەوا گەرمە، دەرسم زیان بەجەستە بەرێزی ئێوە بگات. ئێوارێی ئەمڕۆ کاترۆمێر چوار دوا نیوەرۆ، چاوەروانی تەشریف هێنانی ئێوە بەرێز بۆ سوودبردن لەوتەکانی ئێوە دەبم. لە تورانەو بۆ ئێران لە ئێرانەو بۆ توران، بەعەشقی دیداری تۆ بێوومە پێگەی دوور. لەکاتی دیاریکراو، چاومان بەیەککەوت. حاجی خانیش نامادە بوو. سوپاسالار فەرمووی: من سەربازیکم، ئەرکی سەرباز، راستگۆییە لەگۆتار و کرداری سەربازی، چونکە لە سەربازی جگە لە راستی گومانی هیچی دیکە ناکرێت. راست تەفەنگ هەڵدەگرێت، راست دەپواتە گۆرەپانی جەنگ. راست گۆللە دەتەقینیت. راست دەکوژیت، راست دەکوژیت. لەسەر ئەم بێنەمایە، بەراشکاو دەلیم، من پێزێکی تاییبەت بۆ بەرێزتان دادەنیم و لەقوولایی دڵەو خۆم بەخزمەتکاری ئێوە دەزانم و هیچکات چاکییەکانی ئێوە لەبیرناکەم. ئەگەر تا ئێستا لەوە لادانەوێ چاکییەکانی ئێوە، کەمتەرخەمی کراوە، بەهۆی سەرقالبوون بەکاروبارەکانەو بوو. ئەمڕۆ دەسەلاتی دەولەت بەتەواوی لەم ناوچەیە (کوردستان) سەپێنراو و سەلمێنراوە و هیچ لەمپەر و کۆسپێک لە ئارادا نییە. بەلێنتان پێدەدەم پێگە و جێگەی ئێوە بەرێز لای دەولەت پارێزراوە و بۆ هەموو جۆرە هاوکارییەک و قەرەبوو کردنەوێ رابردوو نامادەم.

و لەم دایەو کە: هەول و کۆششەکانی من بۆ پێشکەوتنی مەبەست و نامانجەکانی دەولەت، تەنیا بەهۆی باوەر و وێژدانی خۆم بوو بێ هیچ چاوەروانییەک و تەنیا ئارەزووی من، شکۆ و مەزنی دەولەتی ئێران و تەندروستی شاهەنشاه و پێشکەوتنی کاروبارەکان و پەرمانەندی کاربەدەستان و لێپرسراوانە و جگە لەمە هیچ ئارەزوو و داواپێکی دیکەم نییە. لە ماوەی ۲۴ کاترۆمێر بەمەبەستی سەردانکردن ھاتە مائەکەیی من و لەناو حەوشەکە، لە ئێوارێ حەوزەکە دانیشتین، فەرمووی: ئەوەی کەسێک بتوانیت لەوتاریک یا لە نامەییەک بینووسیت، شاعیرەکان و عاریفەکان لەیەک شیعردا نووسیویانە: مەبەستی من لەکەعبە و بتخانە تویی تۆ، مەبەستی تۆی، کەعبە و بتخانە بیانوون. مەبەستی سەرەکی من لەھاتن بۆ

کوردستان، بینینی ئیوه‌ی به‌پێژ و کەلک وەرگرتن لەپەند و مۆجیارییەکانە و بابەتەکانی دیکە لاوەکین.

دوای سەردانی ماله‌کە‌ی من، سەردانی مائی زاناکانی دیکە‌ی کرد و دوو پۆژ دواتر بە‌پێکەوتن. شەقامی درێژی کوردستان لەپۆژئاوا بو پۆژه‌لات و ئامیری کارەبا بە‌فەرمانی ئەوان ئامادەکرا و بە‌هاوکاری مەشارە‌لە‌ده‌ولە ئەنجامدرا. بینای هێزەکانی سوپا لە‌زه‌وییه‌کانی کە‌میز، یادگاری سەرەنگ زاویە‌یه. پۆژی ۲۲ جومادی ئە‌لئانی، شیخ محەممەد جە‌ع‌فە‌ری حوجەت ئە‌لئیس‌لام مە‌رد. پۆژی ۸ رە‌جە‌بی، وە‌ف‌دی تە‌فتیشییه کە‌بریتی‌بوو لە‌م بە‌پێژانە‌ی خوارە‌وه، هاتنە کوردستان:

سەرەنگ عە‌بدولعە‌لی خان ئیعتی‌ماد موقە‌دە‌م، نوێنە‌ری سوپا

مە‌سعودخانی وە‌داد، نوێنە‌ری وە‌زارە‌تی ناو‌خۆ

سە‌عیدخانی شە‌ه‌شە‌هانی، نوێنە‌ری وە‌زارە‌تی داد

محە‌ممە‌دخانی سە‌رداری، نوێنە‌ری وە‌زارە‌تی دارایی

ئیس‌فە‌ندیاری نوێنە‌ری دامە‌زراوە‌ی ئاسایشی گشتی

سولتان سە‌یید محە‌ممە‌د عە‌لی خانی گۆ‌ل‌رێ‌ز، نوێنە‌ری دامە‌زراوە‌ی ئە‌منی

شە‌وی یە‌کشە‌ممە ۱۳ رە‌جە‌ب، ۲۲ دو‌و‌پ‌ش‌ک، ئیعتی‌ماد ئە‌لە‌ده‌ولە، وە‌ک وە‌زیری ئە‌وقاف و کاروباری ئایینی کوردستان دە‌ست‌نیش‌ان‌کرا. بە‌یانی دو‌وشە‌ممە‌ی ۱۴ رە‌جە‌ب، بە‌رە‌و کرماشان بە‌پێکەوتن.

شیخ شو‌ک‌رو‌ال‌لە‌ی پێ‌شنوێ‌ژ، شە‌وی سێ‌شە‌ممە ۲۱ شە‌عبان کۆ‌چی دوایی کرد. شە‌وی شە‌ممە ۱۷ رە‌مە‌زان، شیخ ئە‌حمە‌دی حوجەت ئە‌ل‌عولە‌ما مە‌رد و شیخ عە‌بدوللە‌ی هە‌زار کانیان لە‌ ۶ شە‌وال لە‌م‌زگە‌وتی شە‌ریعە‌تمە‌دار مائ‌ئا‌وایی لە‌دنیایا کرد. لە‌ ۱۸ شە‌وال، کە‌سانی جە‌ع‌فەر سولتان لە‌بە‌ین ئە‌لنە‌هرە‌ینە‌وه لە‌گە‌ڵ دە‌ست‌یە‌ک نە‌و‌رۆ‌لی هێ‌رشیان کردە سەر هاند‌گ‌ر‌م‌لە. ئە‌فراسیاب بە‌گ دوو شە‌و دە‌ستی بە‌سەر ئە‌و شوێنە‌دا گرت، دواتر شکستی خوارد و هە‌لات. لە‌مانگی زی‌قە‌عدە، سە‌یید یوسف خانی سالار ئە‌جە‌لال، سەرۆکی ئاسایش لە‌سەر کار لادە‌برێ‌ت و سولتان جە‌هان‌سوزی بە‌وه‌کالە‌ت و سەرە‌نگ سوهە‌یلی وە‌ک سەرۆکی ئە‌و دامە‌زراوە هاتنە کوردستان. لە‌کۆ‌تاییه‌کانی زی‌جە‌جە، سەرە‌نگ ئە‌حمە‌دخانی زاویە، کە بە‌نە‌خۆشی لە‌نە‌وسود گە‌رابوو‌یه‌وه، لە‌سەر کار لا‌برا و سەرە‌نگ عە‌باس خان جی‌گە‌ی

گرتڼه و دواي چهند پوژ بهرڼو نهوسود بهرېكهوت. زوری نهخایاند کوږهکانی جهعفر سولتان، لهچهند قولڼه، هرکام لهگهل بیست سی تفهنگچی، وک چته دهرکهوتن و تا دوو فرسهخی شارکه هاتن و لهگوندهکان پاره و کلوپهلیان ودردهگرت. ئیوارینی شهمه ۷ ربیع الاولی ۱۲۵۲، سهرتیپ محهمه سادق خانی کوپال سالار نیزام هاته کوردستان و پوژ دواتر بهرڼو نهوسود بهرېكهوتن. شهوی چوارشهمه ۱۱ ربیع الاولی، سهرهنگ نهحمه دخان زاویه بهخیرایی لهنازهربایهجانوه هاته سنه و بهیانی لهگهل هلاتنی هتاو، بهرڼو نهوسود بهرېكهوت. بهداخهوه هوالمان پیگهیشته که لههیرهوی، یه کاترژمیر بۇ ئیوارینی ۱۲ ربیع الاول، ناغه بهگی ئیناخی، ناسراو بهناغه شېر، بهگوللهیه کۆتایی بهژیانی دهینیت. دانیشتیوان بۇ مردنی نهم گهنجه خوش نهخلاقه، پرسهیان گنیرا. ئیوارینی شهمه ۱۴ ربیع الاول، سهرتیپ زهرعامی نهمیر لهشکر و سهرۆکی ههموو هیزه نهمنیهکانی ولات هاتنه کوردستان و دوو پوژ دواتر بهرڼو نهوسود بهرېكهوتن. دواتر سهرهنگ سیاپوش وک فرماندهی تیپی کوردستان هاته سنه و بهخیرایی بهرڼو نهوسود بهرېكهوت. لهماوهیهکی کهمدا کۆتاییان بهبارودوخی عشایرهی و چتهگهری هیئا و نارامی و ناسایشیان بۇ ناوچهی هورامان گهړاندهوه. ئیوارینی چوارشهمه ۲۷ جومادی ثلثانی، کهژاوهی شاهه نشا لهپړگهی نازهرربایهجانوه هاته کوردستان و لهمالهکانی حاجی یهعقوبی کهلیمی دابهزین. ئیوارینی پینجشهمه، دوو کاترژمیر بۇ ئاوابوونی هتاو، زاناکان و سهرۆکی دامهزراوهکان و خانهکان و بازرگانان، بانگیشتکران. منیش نهم وتارهم بهنونهرایهتی خه لکان خویندهوه:

وتاری پیرۆزبایی

شاهه نشای بهرېژ! لهقولایی دلوه بهخیرهاتنتان دهکین و ئیمه ی شافعی مهزهبی شاپهرهست، بینینی روخساری پیرۆزی شاهه نشاهی بهنیشانهی بهختهوهری خومان دهزانین. زور دهمنیک بسو، ئیمه ی ئیرانی لههموو پيششکهوتن و بهختهوهریهکان و نیعمهتهکانی دنیا ببیهش بووین، ناوچهکانی عشایرهی هاوشیوهی پاشای تیرهکان، سهراسهری ولاتی گرتبوویهوه. لههموو لایهک، شهپۆلی بهدبهختی و پشینوی پاشایهتی تیرهکان، دهوریان دابووین. لهو پوژوهی هتاوی بهختهوهری و خوشبهختی، تیشک

دەپەرژینیته سەر ولاتی ئێران و ئێمە ی ئێرانی خوشبەختانە، بووینە خاوەنی شاهەنشاهیکی خاوەن دەسلەلات، دەبینین بەهیزی بیر و هیزی شمشیر و چالاکی سەرنجراکێش، بارودۆخی ئێران گۆڕانی بەسەرھاتوو و لەھەموو ناوچە عەشایەرییەکان و ناوچە سنوورییەکان، ئالای شکۆمەندی شیروخورشید دەشەکیتهو و ئاسایش و ئارامی بانی بەسەر ھەموو ناوچەکانی ولاتدا کێشاو. ھەموو ویلایەتەکان و شارەکان بەھۆی سەرنجدانی تاقە سەرپەرەشتی تاجدار، بەرھە پێشکەوتن ھەنگاو دەنن کەخودی و بیگانی، شکۆ و پێشکەوتنەکانی ئێرانی ئەمڕۆ، پشتراست دەکەنەو. چوار جار کەکەژاوەی شاهەنشاهتۆتە کوردستان، بەچاوی خۆمان بینیمان کەھەرچارەو بەشیک لەخراپەکاری و گەندەلییەکانی ئێمە لەناوچوو و ھۆکارەکانی بەختەوێ و خوشبەختی بۆ ئێمە داوینکراو. بەداخەو کوردستان لەبەر ئەوەی دوور و گۆشەگیر و چاکسازییەکانی ئەم ناوچە درەنگتر دەستی پێکردوو، لەبەر ئەمە بەباشی دەزانم ئەو بۆ کوردستان بەبەرەو بەویلایەتەکانی دیکە کەمێک دواکەوتوو. داوای ئێمە ی کوردستانییان، لەخاکی پێی پێرۆتان ئەوێ تا ئەوکاتە ی نەخشە ی چاکسازی کوردستان تەواو دەکەیت، سالانە لەگەڵ سەردان کردنی ویلایەتەکانی دیکە، تەشریفاتان بێتە کوردستان. داوای ئەوەی ئێمە بەتەواوی ئاسوودە و راحت بووین، ئەوسا بۆ سپاس کردن ئێمە بەخزمەت دەگەین. لەقوولایی دڵەو بەختەوێ و کامرەوایی شاهەنشای ئێران خوازیارین و ھیوادارین سالانیک دووردریژ، بەھۆی سەرنج و چاکییەکانی شاهەنشای گەورە، نێعمەتی بینینی شاهەنشای پیروز و موبارەک تازە بکەینەو.

ولامی شاهەنش

بەبەزیەک کەنیشانە ی خوشەویستی و پێژبوو، فەرمووی: ئێمە لەم بەشە ی کۆتایی کەمتەرخەمیمان نەکردوو، سالی جاریک، دوو سال جاریک، ھاتووینەتە کوردستان. ئێو نەھاتوون. ئێویش وەرن تا لەبوونی ئێو کەلک وەرگیرین.

ناساندنی نووسەر بەشیوەیەکی کورت

شیخ محەممەدی مەردۆخ، ناسراو بەجەمال ئەلەدین، نازناو (ئایەت اللہ) ژمارە ی پیناسی

باری شارستانی ٦٠ سنه، نهوهی خوالیخووشبوو شیخ عەبدولمۆمەین (پیشنوین) لەدایکبوونی شەوی ٢٧ ڕەجەبی ١٢٩٧ کۆچی، ١٢٥٦ هەتاوی، لەتەمەنی حەوت سالی پوشتۆتە قوتابخانە، ئالفابیت فیڕ بوو، قورئانی تا سورە (تبارک) لای مامۆستا خویندوو، سورەکانی دیکە بەهیزی بیر و وشیاوی خوێندوو. لەمنالی، نیشانەکانی زیرەکی لێ بینراو، لەکاتی فێربوونی ئالفابیت لەمامۆستاکە پرسیو: بۆ (لام الف) دەجار لە ئالفابیت دووبارە بۆتەوه؟ مامۆستا دەلیت: بەشیوەیهکی سروشتی وایه. دەپرسیت: بۆ وایه؟ مامۆستا تێڕادەمینیت. لەدایکی دەپرسیت: بۆ کاتی فوو لەناگر دەکەیت هەلدەینت، بەلام فوو لەچرا دەکەیت، دەکوژیتەوه؟ دایکی دەلیت: خواوەند وای دەوینت. دەلیت: چۆنه وایه؟ دایکی دەلیت: خواوەند خوێ دەزانیت. زانستی صرف لای مامۆستا تا (معتل) و نحو تا (مرفوعات) خویندوو. باوکی مردوو و خوێ سەرپەرشتی بنەمالەکی گرتۆتە ئەستۆ. بەپشت بەستن بەزیرەکی خوێ، زانستەکانی دیکە فیڕ بوو و لەنامە (جان نما) نووسیویەتی:

((کشیدم منت استاد در نحو

که تا زنگ جهالت را کند محو

زباقی علم ها هر چیز خوانی

ز دیگر رسم ها هر چیز دانی

همه بی منت استاد بوده

ز خود تحصیل آن ها رانموده))

واتاکە: مەمۆنی مامۆستا بووم تا زانستی ئەحوم فیڕ بکات بۆ ئەوهی لەجیهانی نەزانی پزگاری بێت، بەلام بێ پشت بەستن بەمامۆستا، خۆم فێری زانستەکانی دیکە بووم.

لەتەمەنی ١٢ سالی، ئەرکی پیشنوینژی گرتۆتە ئەستۆ و مەحزەری هەبوو. دواي ئەوه ھاتۆتە گۆڕەپانی سیاسەت و تا تەمەنی حەفتا سالی لەو گۆڕەپانەدا ماوەتەوه و بەشیک لەهەول و کارەکانی ئەو لەپێگەی ئازادی و خزمەت کردن بەدەولەتی ئێران، لەم کتێبەدا نامارە پێدراو. زیاتر لەسەد کتێبی لەبوارە جۆرواجۆرەکاندا ھەیە کە ٤٨ کتێبیان تا ئێستا چاپ و بلاو کراونەتەوه و ئەوانی دیکە ھێشتا چاپ نەکراون.

نووسەر، خواوەن بۆچوونیکێ سەرەخۆ بوو، شوینکەوتە ھیچ کام لەزاناکان و

حه کیمه کان نه بووه و به زوری بوچوونه کانی نهوانی په د کردوته وه. به شیوه یه کی سروشتی لایه نگری نازادی و یه کگرتووی ئیسلامی و ناشتی گشتی بووه به شیوه یه ک جیاوازییه کان نه مینیت و مروقه کان به ناشتی و ئاسایش ژیان به سه ر بهن.

به رهه مه چاپکراوه کانی نووسه ر

۱. فرههنگی مردوخ (۲ بهرگ)
۲. میژووی مهروخ (۲ بهرگ)
۳. فقه محمدی
۴. اصول فقه
۵. صرف.
۶. نحو
۷. منطق
۸. ندای اتحاد
۹. نداء الاتحاد
۱۰. جان نما
۱۱. جان و جین
۱۲. کورته یه کی میژووی شیعه گه ری
۱۳. پاسخ به یزدی
۱۴. پاسخ به پاسخ (وه لام به وه لام)
۱۵. چواره پرسیار
۱۶. پرسیاره کان (پرسش ها)
۱۷. عدل و تعقیب
۱۸. حل اختلاف (چاره سه ری کیشه کان)

۱۹. توضیح شیعه (پروکردنه وهی شیعه)
۲۰. سقوط تحلیل
۲۱. توضیح سقوط
۲۲. شفا العلیل
۲۳. جواب معترضین
۲۴. چاره‌ی بدبختی
۲۵. نسیم رستگاری
۲۶. امین رستگاری
۲۷. آیین رستگاری
۲۸. رموز آفرینش
۲۹. خلاصه الاحکام
۳۰. منتخب الخواص
۳۱. طب جدید
۳۲. گفتارها
۳۳. حساب.
۳۴. هندسه
۳۵. جبر و مقابله
۳۶. سرمایه هدایت
۳۷. رهنمای سعادت
۳۸. مائده
۳۹. ناله‌ی نیکوکار
۴۰. عقیده‌ی نیکوکار
۴۱. هدف نما
۴۲. تثلیث طلاق

- ۴۳. رہبر بشر
- ۴۴. دانش و دین
- ۴۵. رد بابی و بهایی
- ۴۶. اصلاح مصطلحات
- ۴۷. رخصت ربا
- ۴۸. برجستگان جهان
- ۴۹. پیرامون مادی ۸ حمایت خانواده

پیرست

- 3 ----- بەشى يەكەم: سەبارەت بەبارودۇخى گىشى، لەخۇگىرى پىنج بەند
- 3 ----- بەشى يەكەم: سەبارەت بەبارودۇخى گىشى، لەخۇگىرى پىنج بەند
- 5 ----- بەندى يەك، داوهرى كردنى ئاوز لەسەر گىرانەو
- 10 ----- بەندى دووهم، سەبارەت بەئافراندى مرقۇ
- 15 ----- بەندى سى: سەبارەت بەنەزادى مرقۇ و ئامازەدان بە ھۆزەكانى مرقۇ
- 18 ----- بەندى چوار: سەبارەت بەنەزادى ئارى و تىرەكانى
- 21 ----- بەندى پىنج: سەبارەت بەھۆز و لەقەكانى ئاريانى
- 25 ----- سەبارەت بەكورد و كوردستان، لەخۇگىرى چوار بەند
- 25 ----- بەندى يەك، سەبارەت بەرەگ و پىشەى كورد
- 28 ----- بەندى دووهم، سەبارەت بەپىشىنەى كورد (بەشئوہ يەكى گىشى)
- 28 ----- ۱-كورد لە ۲۶۰۰-۸۵۲ پ.ز
- 32 ----- ۲-كورد لە ۸۵۲-۵۵۰ پ.ز
- 35 ----- ۳-كورد لە ۵۵۰ تا پۇزگارى ئىسلام
- 41 ----- ھاوخەمى كورد و پارس
- 45 ----- بەندى سىيەم، سەبارەت بەنووسىن، زمان، مەزھەب و داب و نەرىتى كورد
- 45 ----- نووسىن
- ئەو شىكلانى لەژىر پىتە ئامازە پىندراوہكانى ماسى سوراتى نووسراوہ، ديار نىيە چ پىتىكز
- 46 ----- بەئەگەرى زۆر دەبىت ئەم پىتانە بىت.
- 46 ----- زمان
- 49 ----- مەزھەب و داب و نەرىت
- 56 ----- بەندى چوارەم: سەبارەت بەكوردستان و ژمارەى دانىشتووان و تايەفەكانى كورد
- 59 ----- رووہرى كوردستان
- 60 ----- ويلايات و شارەكانى كوردستان

- 64 ----- ژماره‌ی دانیش‌توانی کوردستان
- 65 ----- تایه‌فه سه‌ره‌کییه‌کانی کورد
- 66 ----- تایه‌فه‌کانی کوردانی ئارارات
- 74 ----- تایه‌فه کورده‌کانی پۆژه‌لات زه‌مین
- 81 ----- تایه‌فه لاره‌کییه‌کانی کورد
- 127 ----- به‌شی سیتییه‌م
- 127 ----- سه‌باره‌ت به‌ماد و سه‌رزهمینی ماد، له‌خۆگری سێ به‌ند
- 127 ----- به‌ندی په‌که‌م: په‌یوه‌ندی نێوان کورد و ماد
- 142 ----- به‌ندی دووهم: سه‌باره‌ت به‌سه‌رزهمینی ماد
- 142 ----- سنووری مادستان
- 145 ----- به‌ندی سیتییه‌م: سه‌باره‌ت به‌ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی ماد
- 145 ----- خۆبێنده‌وه‌یه‌کی کورت بۆ میژووی سێ ده‌وله‌ته‌که‌ که‌لده، ناشور، عیلام
- 153 ----- دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی ناشور
- 162 ----- ناشوری نوێ
- 166 ----- پاشایه‌تی تازه‌ی که‌لده
- 169 ----- رووخانی ده‌وله‌تی بابل
- 169 ----- دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی ماد
- 173 ----- به‌ندی چواره‌م، سه‌باره‌ت به‌پاشاکانی ماد
- 173 ----- ۱- پاشایه‌تی که‌یقوباد
- 179 ----- ۲- پاشایه‌تی که‌یکاوس
- 180 ----- ۳. پاشایه‌تی توس
- 183 ----- که‌رانه‌وه‌ بۆ په‌چه‌له‌کی که‌یقوباد
- 186 ----- ۴: پاشایه‌تی فه‌رییۆرز
- 187 ----- ۵- پاشایه‌تی کواکسار (هووخشته‌ر)
- 190 ----- ۶- پاشایه‌تی ئازدیاک:
- 191 ----- پاشایه‌تی له‌ماده‌وه‌ بۆ پارس

191. پاشایەتی کوروشی مەزن
- 191 بەندی پێنجەم، زانا و ئەدیبەکانی کوردستان
- 194 سەبارەت بە تەمەنی پاشاکانی رابردوو
- 216 سەبارەت بە بارودۆخی گشتی سنە (نەردەلان) لە خوێگری پێشەکییە ک و سێ بەند
- 219 پێشەکی
- 228 بەندی یەکەم، سەبارەت بە تایەفەکانی سنە
- 228 شیخەکانی مەردۆخ
- 229 مانای مەردۆخ
- 236 رەچەلەکی نووسەر
- 250 ٢- سیلسیلەی قازیبەکانی ئەورامان
- 251 ٣- سیلسیلەی موالیبەکانی نەردەلان
- 254 ٤: سیلسیلەی شیخەکانی کانی مشکانی
- 267 ٥: سیلسیلەی سەبیدەکانی نەردەلان
- 263 ٦. بنەمالەی وەزیری:
- 266 ٧- بنەمالەی وەکیلی
- 267 ٨- تایەفەی بابان
- 268 ٩- تایەفەی شاهوەسیان
- 268 ١٠- بنەمالەی کەلب عەلی بەگ
- 269 ١١- تایەفەی کەمانگەر
- 271 ١٢- تایەفەی قادری
- 272 ١٣- بنەمالەی میرزا شەفیع
- 273 ١٤- تایەفەی ئاغا پۆستەم
- 273 ١٥- تایەفەی تەیموری
- 274 ١٦- تایەفەی زەپین کەفش (زێرین کەوش)
- 274 ١٧- تایەفەی کەزادی
- 275 زانا و ئەدیبەکانی سنە

276	نەدبیه کان
279	بەندی دووهم
279	جوگرافیای سنه
280	پینگەى جوگرافیایى سنه
280	تەوەرەى لاری زەوى
280	خێرایى جوولەى پۇژانە لەسنه
281	بەرزی
281	ژمارەى دانیشتووان
281	فراوانى خاك
281	رەگەزى خاكەكەى
282	شارى سنه
283	عەشیرە و خێلەكانى سنه
284	ژمارەى دانیشتووانى سنه
284	سوار و تفەنگچى
284	پووبارەكان
285	سەرچاوە و جۆگە
285	چیا سەرەكییه كانی سنه
288	مزگەوتەكانى سنه
289	مزگەوتى دارنەلنيسحان
292	مزگەوتى والى
293	مزگەوتى ھاجەرخاتون
293	قوتابخانە
294	سەقز
295	بانە
299	مەريوان
300	ھەورامانى تەخت

- 302 ----- مه ورامانی لهۆن
- 307 ----- جوانیق
- 310 ----- کلایه زان
- 311 ----- کهره وز
- 311 ----- ژاوه رۆ
- 312 ----- پلنگانی، بیلوار، نه میرئاوا
- 312 ----- حه سه ن ئاوا
- 312 ----- له یلاخ
- 313 ----- ئیسفه ندئاوا
- 314 ----- حه سه ین ئاوا
- 314 ----- سارال، هوپاتوو، قهره تۆره
- 315 ----- کهره فتوو
- 317 ----- خوڤخوڤه
- 318 ----- تیله کو
- 319 ----- به ندی سییه م، سه باره ت به فرمانپه واکانی سنه، ئه رده لانییه کان و نه واته ی ئه رده لانی نه بوون
- 319 ----- فرمانپه و ئه رده لانییه کان
- 321 ----- حکومه تی کلۆل به گی ئه رده لان
- 312 ----- حکومه تی خزیبه گی ئه رده لان
- 312 ----- حکومه تی نه لیا س به گی ئه رده لان
- 322 ----- حکومه تی خزیبه گی دووه می ئه رده لان
- 323 ----- حکومه تی نه میر حه سه نی ئه رده لان
- 323 ----- حکومه تی بابلو به گی ئه رده لان
- 323 ----- حکومه تی مونزه ر به گی ئه رده لان
- 324 ----- حکومه تی مه ئمون به گی ئه رده لان
- 324 ----- حکومه تی مه ئمون به گی دووه می ئه رده لان
- 325 ----- حکومه تی سو رخاب به گی ئه رده لان

- 328 ----- حکومه‌تی به‌سات به‌گی ئه‌رده‌لان
- 328 ----- حکومه‌تی ته‌یمورخانی ئه‌رده‌لان
- 330 ----- حکومه‌تی مه‌لۆخانی ئه‌رده‌لان
- 333 ----- حکومه‌تی خان ئه‌حمه‌د خانی ئه‌رده‌لان
- 339 ----- حکومه‌تی سلیمان خانی ئه‌رده‌لان
- 341 ----- حکومه‌تی که‌لب‌علی خانی ئه‌رده‌لان
- 342 ----- حکومه‌تی خان ئه‌حمه‌د خانی دووه‌می ئه‌رده‌لان
- 342 ----- حکومه‌تی خوسره‌و خانی ئه‌رده‌لان
- 343 ----- حکومه‌تی ته‌یمورخانی ئاجورلویی
- 343 ----- حکومه‌تی خان ئه‌حمه‌د خانی ئه‌رده‌لان، بۆ دووه‌م جار
- 345 ----- حکومه‌تی محهمه‌د خانی ئه‌رده‌لان
- 345 ----- حکومه‌تی محهمه‌د خانی گورجی
- 346 ----- حکومه‌تی حه‌سه‌ن‌علی خان
- 346 ----- حکومه‌تی حه‌سه‌ین‌علی خان برای حه‌سه‌ن‌علی خان
- 347 ----- فه‌رمانچه‌وایه‌تی که‌یفوسره‌و به‌گی یه‌ساوول
- 348 ----- حکومه‌تی عه‌باس‌قولی خانی ئه‌رده‌لان
- 348 ----- حکومه‌تی علی‌قولی خانی ئه‌رده‌لان
- 351 ----- حکومه‌تی خانه‌پاشای بابان
- 352 ----- حکومه‌تی علی‌خانی بابان
- 352 ----- حکومه‌تی عه‌باس‌قولی خان، جاری دووه‌م
- 353 ----- حکومه‌تی سوبحان وێردی خانی ئه‌رده‌لان
- 353 ----- حکومه‌تی مسته‌فا خانی ئه‌رده‌لان
- 354 ----- حکومه‌تی سوبحان وێردی خانی ئه‌رده‌لان، جاری دووه‌م
- 354 ----- حکومه‌تی ئه‌حمه‌د خانی ئه‌رده‌لان
- 357 ----- حکومه‌تی حه‌سه‌ن‌علی خانی ئه‌رده‌لان
- 362 ----- حکومه‌تی سه‌لیم‌پاشای به‌به

- 362 ----- حکومه‌تی خوسره‌وخانی ئه‌رده‌لان
- 366 ----- حکومه‌تی سلیمان پاشای به‌به
- 367 ----- حکومه‌تی خوسره‌وخانی ئه‌رده‌لان، جاری دووه‌م
- 382 ----- حکومه‌تی لوتف‌علی خان
- 384 ----- حکومه‌تی حسه‌ن‌علی خانی ئه‌رده‌لان
- 386 ----- حکومه‌تی ئه‌مان‌الله خانی فه‌رمانه‌وه‌ی ئه‌رده‌لان
- 398 ----- حکومه‌تی خوسره‌وخانی ئه‌رده‌لان ناسراو به‌ناکام
- 403 ----- حکومه‌تی په‌زا قولی خانی ئه‌رده‌لان
- 409 ----- حکومه‌تی غولام شا خانی ئه‌رده‌لان
- 413 ----- حکومه‌تی خوسره‌وخانی گورجی
- 414 ----- حکومه‌تی په‌زا قولی خانی ئه‌رده‌لان بۆ جاری چواره‌م
- 414 ----- حکومه‌تی غولام شا خان بۆ جاری دووه‌م
- 424 ----- حکومه‌تی شازاده موعته‌مید ئه‌لده‌وله فه‌ره‌اد میرزا
- 439 ----- حکومه‌تی شازاده ته‌هماسبی میرزای مؤته‌بید ئه‌لده‌وله
- 440 ----- حکومه‌تی شازاده ئیمام قولی میرزای عیماد ئه‌لده‌وله
- 441 ----- حکومه‌تی غولام په‌زا خانی شه‌هاب ئه‌لمولک
- 443 ----- حکومه‌تی شازاده سولتان مورات میرزای حسام ئه‌لسه‌لته‌نه
- 450 ----- حکومه‌تی مه‌حمودخان ناسر ئه‌لمولکی هه‌مه‌دانی
- 453 ----- حکومه‌تی میرزا محه‌مه‌د خانی ئیقبال ئه‌لمولک
- 454 ----- حکومه‌تی شازاده ئیبراهیم میرزای ئیحتیشام ئه‌لده‌وله
- 456 ----- حکومه‌تی ئیقبال ئه‌لمولک، بۆ جاری دووه‌م
- 459 ----- حکومه‌تی محه‌مه‌د حسه‌ین خان حیسام ئه‌لمولکی ئه‌میر
- 460 ----- حکومه‌تی میرزا ئیبراهیم خانی نیزام ئه‌لده‌وله‌ی نوری
- 461 ----- حکومه‌تی ئیقبال ئه‌لمولک بۆ جاری سێیه‌م
- 462 ----- حکومه‌تی حسه‌ن‌علی خانی ئه‌میر نیزامی گه‌پوسی
- 466 ----- حکومه‌تی فه‌رمان فه‌رما، سالاری له‌شکر

- 467 ----- حکومه تی زهین ئەلعابدين خانى حيسام ئەلمولك
- 472 ----- حکومه تی حەسەن عەلیخان، ئەمیر نيزامی گەپووسی، جاری دووهم
- 473 ----- حکومه تی حاجی میرزا مەحمود خانى ئیحتیشام ئەلسەلتەنە
- 474 ----- حکومه تی ئەبو ئەلقاسم خانى ناسر ئەلمولك
- 476 ----- حکومه تی شازادە ئەبو ئەلفەتخ میرزا سالار ئەلدەولە
- 479 ----- حکومه تی شازادە جەلال ئەلدەولە
- 480 ----- حکومه تی میرزا مەهدى خانى وەزیری ھومايون
- 482 ----- حکومه تی میرزا ئیسماعیل خان سەققەت ئەلمولك
- 484 ----- بەیاننامە ی کردنەوہ ی ئەنجومەنى صداقەت
- 491 ----- حکومه تی شازادە زەفەر ئەلسەلتەنە، جاری یەكەم
- 505 ----- فەرمانى ھومايونى
- 507 ----- بەیاننە ی سەعد ئەلدەولە ی سەرۆك وەزیر
- 522 ----- حکومه تی حاجی میرزا عەبدوللە خانى ئەمیر نيزام
- 563 ----- حکومه تی شازادە زەفەر ئەلسەلتەنە، جاری دووهم
- 565 ----- حکومه تی ئەبولحسەین خان سەردارى موحيى
- 570 ----- سکالالە فەرمانەرە وایەکی مەشروئە خواز
- 579 ----- قوناغى پشیوى یا قوناغى عەشیرە گەری
- 593 ----- ئاگادارى کۆمیتە ی سزادان
- 593 ----- بەیاننامە پەوانە کراوەکان
- 593 ----- ۱. سەبارەت بەکوشتنى مەتین ئەلسەلتەنە
- 595 ----- ۲. سەبارەت بەکوشتنى میرزا موھسین، برای سەدرولعولەما
- 597 ----- بەیاننامە ی سییەم، لەو لایم بەیاننامە ی دەولەت
- 612 ----- حکومه تی عەلى ئەشرەف خان ئەمیر موعەززی گەپووسی
- 619 ----- حکومه تی عەلى محەممەد خانى شەریف ئەلدەولە
- 628 ----- جەژنى نەورۆزى ۱۳۳۸
- 642 ----- حکومه تی میرزا یوسف خان قایم مقامى تەبریژی

- 643 ----- حکومه تی شازاده ئه سه دالله، میرزای شه هاب ئه لده وله
- 652 ----- په یماننامه ی عه شایه ر
- 662 ----- وتاره که م له کۆنفرانسی پیرمه ممه د
- 664 ----- حکومه تی موزه فهرخان سهرداری ئینتیسار
- 666 ----- وتاری سه رۆکی ده ولت
- 669 ----- حکومه تی میرزا سلیمان خانی مه یکه ده
- 670 ----- دزینی کۆمسیۆنی راسته قینه، یا ده رکه وتنی کۆمیته یه کی درۆینه
- 678 ----- حکومه تی نه سرواله خان ئیعتیلا ئه لمولک
- 680 ----- حکومه تی میرزا ئه حمه دخانی مه فخم ئه لمولک
- 683 ----- حکومه تی نیزام ئه لدین خانی مشار ئه لده وله ی حیکمه ت
- 684 ----- وتاری شاهه نشا
- 689 ----- وتاری پیرۆزیایی
- 692 ----- ناساندنی نووسه ر به شیوه یه کی کورت
- 692 ----- به ره مه چاپکراوه کانی نووسه ر

کتیبخانه‌ی ئاویر بو چاپ بلاوکردنه وه
هه‌ولیر/شه‌قامی قه‌لا به‌رامبه‌ر ده‌رگای دووه‌می قه‌لا